

**T.C.
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANA BİLİM DALI**

**ABDURRAHMAN ABDÎ'NİN
ŞERH-İ DÎVÂN-I URFÎ İSİMLİ ESERİ (İNCELEME-TENKİTLİ METİN)**

Doktora Tezi

Nesrin YILMAZ

Danışman

Dr. Öğretim Üyesi Halil İbrahim HAKSEVER

SAMSUN
2023

TEZ KABUL VE ONAYI

Nesrin YILMAZ tarafından, Dr. Öğretim Üyesi Halil İbrahim HAKSEVER danışmanlığında hazırlanan “ABDURRAHMAN ABDÎ’NİN ŞERH-İ DÎVÂN-I URFÎ İSİMLİ ESERİ (İNCELEME-TENKİTLİ METİN)” başlıklı bu çalışma, jürimiz tarafından 27.04.2023 tarihinde yapılan sınav sonucunda oy birliği ile başarılı bulunarak Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

	Unvanı Adı Soyadı Üniversitesi Ana Bilim/Ana Sanat Dalı	Sonuç
Başkan	Prof. Dr. Yavuz BAYRAM Ondokuz Mayıs Üniversitesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Ana Bilim Dalı	☐ Kabul ☐ Ret
Üye	Prof. Dr. Ali BOLAT Ondokuz Mayıs Üniversitesi Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı	☐ Kabul ☐ Ret
Üye	Prof. Dr. Hasan AKSOY Hakkari Üniversitesi İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı	☐ Kabul ☐ Ret
Üye	Doç. Dr. Avni ERDEMİR Amasya Üniversitesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Ana Bilim Dalı	☐ Kabul ☐ Ret
Üye	Dr. Öğretim Üyesi Halil İbrahim HAKSEVER Ondokuz Mayıs Üniversitesi İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı	☐ Kabul ☐ Ret

Bu tez, Enstitü Yönetim Kurulunca belirlenen ve yukarıda adları yazılı jüri üyeleri tarafından uygun görülmüştür.

Prof. Dr. Ahmet TABAK
Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI

Hazırladığım Doktora tezinin bütün aşamalarında bilimsel etiğe ve akademik kurallara riayet ettiğimi, çalışmada doğrudan veya dolaylı olarak kullandığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin Kaynaklar'da gösterilenlerden oluştuğunu, her unsurun enstitü yazım kılavuzuna uygun yazıldığını ve TÜBİTAK Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu Yönetmeliği'nin 3. bölüm 9. maddesinde belirtilen durumlara aykırı davranılmadığını taahhüt ve beyan ederim.

Etik Kurul Gerekli mi?

Evet ☐ (Gerekli ise ekler kısmına ekleyiniz)

Hayır ☒

27 /04/2023
Nesrin YILMAZ

TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU BEYANI

Tez Başlığı : ABDURRAHMAN ABDÎ'NİN ŞERH-İ DÎVÂN-I URFÎ İSİMLİ ESERİ (İNCELEME-TENKİTLİ METİN)

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışması için şahsım tarafından 16/03/2023 tarihinde intihal tespit programından alınmış olan özgünlük raporu sonucunda;

Benzerlik oranı : % 2

Tek kaynak oranı : % 1 çıkmıştır.

27 /04 / 2023
Dr. Öğretim Üyesi Halil İbrahim HAKSEVER

ÖZET

ABDURRAHMAN ABDÎ'NİN ŞERH-İ DÎVÂN-I URFÎ İSİMLİ ESERİ (İNCELEME- TENKİTLİ METİN)

Nesrin YILMAZ
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim Enstitüsü
İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı
Doktora, Nisan/2023
Danışman: Dr. Öğretim Üyesi Halil İbrahim HAKSEVER

Abdurrahman Abdî, 17. asırda yaşamış bir devlet adamı, önemli bir tarih yazarı ve şairdir. Enderun'da iyi bir eğitim alan Abdurrahman Abdî, hem burada hem de edebî-ilmî meclislerde edindiği müktesebatı eserlerine de yansıtmıştır. Döneminin en önemli tarih metnini meydana getiren Abdurrahman Abdî, şiirlerinin yanı sıra şerh türünde önemli eserler yazmıştır. İslam medeniyetinde çok önemli bir yere sahip olan Arapça ve Farsça eserleri şerh eden şârih, bu sahada da adından söz ettirecek önemli çalışmalar ortaya koymuştur.

Çeşitli biyografik kaynaklarda, Abdurrahman Abdî'nin Urfî Dîvânı'na şerh yazdığı bildirilmekte ve kendisinden “şârih-i Urfî” ve “hoş-terâne-i Rûm” gibi övgülerle bahsedilmektedir. Yapılan incelemeler neticesinde Urfî'ye ait kaside ve gazellerin şerhini içeren ve Abdurrahman Abdî tarafından yazılan eserin iki adet nüshasına ulaşılmıştır. Urfî Dîvânı'na şerh yazan birçok isim bulunmaktadır ve bunlar arasında Abdî Paşa tarafından yazılan şerhi gün yüzüne çıkarmak ve incelemek, bu çalışmanın ana maksadıdır.

İnsanlara faydalı olma amacını taşıyan Abdurrahman Abdî, yazdığı eserle Farsçanın öğretilmesine katkıda bulunmak istemiş, bu durumu eserinde açıkça beyan etmiştir. Ahmed Ağa'nın teşvikiyle başlayan çalışmada sade ve akıcı bir dil kullanan şârih, şerhi meydana getirirken birçok kaynak metinden faydalanmış, çalışmasında dayandığı görüşleri, çoğu zaman eser ve yazar isimleri vermek suretiyle temellendirmiş ve çok büyük bir emekle büyük bir şerh metni meydana getirmiştir. Şerh-i Dîvân-ı Urfî'nin en önemli özelliği, şerh metodu olarak lügat ve diğer şerhlerden azami derecede faydalanılmış olması, fikirlerin karşılaştırılması ve baştan sona kadar aynı şerh usulünün titizlikle devam ettirilmesidir. Ayrıca bu eser, Türk edebiyatında Urfî'nin şiirlerine/divanına yazılan en eski şerhlerden biri olma özelliğine sahiptir. Bu durum, şârihin henüz benzer çalışmaların pek bulunmadığı bir zamanda bu şerhi yazdığı anlamına gelmektedir. Özetle Abdî Paşa, Urfî Dîvânı'na Türk dilinde şerh yazan ilk isimlerden biridir.

Anahtar Sözcükler: Abdurrahman Abdî, Nişancı, Abdi Paşa, Şerh-i Divan-ı Urfî, Şerh

ABSTRACT

ABDURRAHMAN ABDI'S ŞERH-I DIVAN-I URFI TITLED TEXT (ANALYSIS-CRITICAL TEXT)

Nesrin YILMAZ

Ondokuz Mayıs University

Institute of Graduate Studies

Department of Islamic History and Arts

Ph.D., April/2023

Supervisor: Assist. Prof. Dr. Halil İbrahim HAKSEVER

Abdurrahman Abdi is a statesman, an important history writer and poet who lived in the 17th century. Abdurrahman Abdi, who received a good education in Enderun, reflected the acquis he acquired both in Enderun and in literary-scientific assemblies to his works. Abdurrahman Abdi, who created the most important historical text of his period, also wrote important works in the genre of commentary as well as his poems. Commenting on Arabic and Persian works, which have a very important place in Islamic civilization, the commentator has produced important works that made a name for him in this field.

In various biographical sources, it is reported that Abdurrahman Abdi wrote annotations on the Urfi Divan, and he is mentioned with praises such as "Şârih-i Urfi" and "hoş-terâne-i Rûm". As a result of the examinations, two copies of the work written by Abdurrahman Abdi, which includes the commentary of the qasidas and ghazals of Urfi, were found. There are many names who wrote commentaries on the Urfi Divan, and the main purpose of this study is to unearth and examine the commentary written by Abdi Pasha.

Abdurrahman Abdi, who aimed to be beneficial to people, wanted to contribute to the teaching of Persian language with the work he wrote, and he clearly stated this in his work. The commentator, who used a simple and fluent language in the study that was initiated with the encouragement of Ahmed Ağa, benefited from many source texts while creating the commentary and he grounded the views he depended upon in his work, often by naming the works and authors, and created a great commentary text with great effort. The most important feature of Şerh-i Divan-ı Urfi is that the lexicon and other commentaries are utilized maximally as a commentary method, the ideas are compared and the same commentary method is meticulously maintained from the beginning to the end. In addition, this work has the feature of being one of the oldest commentaries on Urfi's poems/divan in Turkish literature. This means that the commentator wrote this commentary at a time when similar studies are not yet available. In other words, Abdi Pasha is one of the first names to write a commentary in the Turkish language for the Urfi Divan.

Keywords: Abdurrahman Abdi, Nişancı, Abdi Pasha, Commentary of Urfi's Divan, Commentary

ÖN SÖZ VE TEŞEKKÜR

Türkler Müslüman olduktan sonra bu yeni dini tanımak, aynı dini paylaştıkları yeni coğrafyalarla, kültürlerle tanışmak için kendilerini birçok faaliyetin içinde buldular. Bunlardan biri de diğer Müslüman milletlerin önemli eserlerini kendi dillerine çevirmek oldu. Günümüzde hâlâ devam etmekte olan bu faaliyetlerle Müslüman Türkler, yeni düşünce ve dünyalara yelken açtılar. Tercüme edilen eserler arasında Arapça ve Farsça eserlerin sayısı hiç de azımsanamayacak kadar büyük bir yekûn tutmaktadır. Bu durum son derece normaldir; çünkü atalarımız kendilerinden önce Müslüman olmuş ve onlara coğrafi açıdan yakın yerlerde yaşamış olan milletlerden daha fazla etkilenmişlerdir.

Türklerin ilmi eserlerde daha çok Arapçadan, edebi eserlerde ise Farsçadan etkilendiği bilinen bir gerçektir. Bu vadide yüzyıllardır hummalı bir şekilde devam eden bir tercüme faaliyeti söz konusudur. Yazar ve şairlerimiz, bu dillerin edebiyatında önemli bir yere sahip olan eserleri defalarca tercüme etmenin yanı sıra onları daha iyi anlamak ya da anlatmak için şerh türünde eserler de ortaya koymuşlardır. Şerh adı altında bir geleneğin teşekkül ve tekâmülüne vesile olan önceki nesiller, İslâm medeniyetinin en fazla sevilen, okunan, anlaşılacak istenen eserlerini, bu vadide yapılan her çalışmayla farklı bir göz ve dille yeniden ele almışlardır. Böylelikle bilginin nesilden nesile ve kendi dönemlerinin dilleri üzerinden aktarımı, yeni yorumların üretimi ve benzerlerinin tekrarına düşmekten korunma gibi ameliyeleri yüklenen büyük bir zenginlik ve bir medeniyet havuzu inşa edildiğini söylemek mübalağa olmayacaktır.

Urfî'nin Dîvân'ı, Türk edebiyatında en çok tercüme ve şerh edilen eserler arasında ilk sıralarda yer almaktadır. Tüm eski harfli eserlerle ilgili çalışmalar tamamlansa, basit bir istatistikî bilgi, belki de bizi, en fazla şerh edilen eserler arasında Urfî Dîvânı'na götürecektir.

Bu tez konusunu seçme amacımız, Farsça çok sevilen bir eserin Abdî Paşa gibi önemli bir müellif tarafından Türk dilinde yazılan şerhini günümüz harflerine aktarmak ve üzerinde inceleme yapmaktır. Böylelikle önceki nesillerin klasik eserlere yaklaşım tarzını, bir eseri anlamak için hangi çalışmaları ortaya koyduklarını ve belki de bu sayede bir devrin düşünce ve edebiyat alanındaki resmini daha yakından görmeyi ümit ediyoruz.

Yaklaşık beş yılı kapsayan tez yazım sürecinde bana rehberlik eden, kıymetli fikir ve yardımlarıyla her zaman desteğini gördüğüm danışman hocam Dr. Öğretim Üyesi Halil İbrahim Haksever'e teşekkürü borç bilirim. İkilemde kaldığım bazı konularda yaptığı yorum ve yönlendirmelerle tezin daha sağlam temellere dayanmasına öncülük eden kıymetli hocam Prof. Dr. Yavuz Bayram'a ve Farsça metinlerin kontrolünde emeği olan Araştırma Görevlisi Gökhan Coşgun hocama da elbette müteşekkirim. Ayrıca bu uzun ve meşakkatli yolculukta, küçük yaşlarına rağmen bana anlayış gösteren çocuklarım Salih Esad, Nihan ile yakın arkadaşlarım motivasyon kaynağım oldular. Onlara da gönülden teşekkür ederim.

Nesrin YILMAZ

İÇİNDEKİLER

TEZ KABUL VE ONAYI	i
BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK BEYANI	ii
TEZ ÇALIŞMASI ÖZGÜNLÜK RAPORU BEYANI	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖN SÖZ VE TEŞEKKÜR	v
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	ix
TABLolar DİZİNİ	x
1. GİRİŞ	1
1.1. Tezin Konusu	1
1.2. Tezin Amacı ve Önemi	1
1.3. Tezin Yöntemi ve Kapsamı	2
1.4. Yararlanılan Kaynaklar	3
1.4.1. Abdurrahman Abdî Hakkında Kaynaklar	3
1.4.2. Şerh Kavramı ve Urîî Dîvânı'na Yazılan Türkçe Şerhler Hakkında Kaynaklar	4
1.4.3. Urîî-i Şirazî Hakkında Kaynaklar	5
1.4.4. Şerh-i Dîvân-ı Urîî'nin İncelenmesi Hakkında Kaynaklar	6
2. İNCELEME	7
2.1. Abdurrahman Abdî	7
2.1.1. Abdurrahman Abdî'nin Hayatı	7
2.1.2. Abdurrahman Abdî'nin Eserleri	16
2.1.2.1. Şerh-i Dîvân-ı Urîî	16
2.1.2.2. Müfid	17
2.1.2.3. Şerh-i Kaside-i Lâmiyye	18
2.1.2.4. Vekâyi'nâme	18
2.1.2.5. Kanunnâme	19
2.1.2.6. Dîvân	19
2.2. Şerh Kavramı ve Urîî Dîvânı'na Yazılan Türkçe Şerhler	20
2.2.1. Şerh Nedir?	20
2.2.2. Urîî Dîvânı'na Yazılan Türkçe Şerhler	29
2.2.2.1. Abdurrahman Abdî Tarafından Yazılan Şerh	31
2.2.2.2. Tellizâde Vehbî Tarafından Yazılan Şerh	31
2.2.2.3. Süleyman Yanyalı Tarafından Yazılan Şerh	31
2.2.2.4. Sahhaf Ahmed Rüşdî Tarafından Yazılan Şerh	32
2.2.2.5. Derviş Ömer Nüzhet Tarafından Yazılan Şerh	32
2.2.2.6. Neylî Tarafından Yazılan Şerh	32
2.2.2.7. Murtaza Trabzonî Tarafından Yazılan Şerh	32
2.2.2.8. Rodosîzâde Tarafından Yazılan Şerh	33
2.2.2.9. Sâdık Efendi Etbâî Tarafından Yazılan Şerh	33
2.2.2.10. Neşâtî Dede Tarafından Yazılan Şerh	33
2.2.2.11. Himmetzâde Abdî Tarafından Yazılan Şerh	34
2.2.2.12. Nurullah Harezmi Tarafından Yazılan Şerh	34
2.2.2.13. Derviş Adnî Tarafından Yazılan Şerh	34
2.2.2.14. İsmail Hakkı Bursevî Tarafından Yazılan Şerh	35
2.2.2.15. Arpaeminizâde Sâmî Efendi Tarafından Yazılan Şerh	35
2.2.2.16. Müstakimzâde Süleyman Efendi Tarafından Yazılan Şerh	35
2.3. Urîî-i Şirazî	36
2.3.1. Urîî-i Şirazî'nin Hayatı	36
2.3.2. Urîî-i Şirazî'nin Eserleri	39
2.3.2.1. Dîvân	39
2.3.2.2. Risâle-i Nefsiyye	40

2.3.2.3. Mecma’u’l- Ebkâr	40
2.3.2.4. Şîrîn ü Ferhâd.....	41
2.3.2.5. Sâkînâme.....	41
2.4. Şerh-i Dîvân-ı Urfî’nin İncelenmesi	41
2.4.1. Şerhin Yazılış Sebebi.....	41
2.4.2. Şerhin Kaynakları	42
2.4.3. Eserde İzlenen Şerh Metodu	57
2.4.4. Dil, Üslûp ve İmlâ Hususiyetleri.....	67
2.4.5. Şerhin Diğer Urfî Şerhleri Arasındaki Yeri	71
3. TENKİTLİ METİN	82
3.1. Nüshaların Tavsifi ve İsimlendirme.....	82
3.1.1. Hamidiye/ HD Nüshası	82
3.1.2. Hacı Mahmud/ HM Nüshası	88
3.2. Metnin Çeviri Yazıya Aktarılmasında Takip Edilen Yöntem.....	92
3.3. Metin Tenkidinde Takip Edilen Yöntem.....	94
3.4. Tenkitli Metin	95
4. SONUÇ	732
KAYNAKLAR	735
METİNDE GEÇEN ESER ADLARI DİZİNİ.....	741
EKLER	742
ÖZ GEÇMİŞ.....	746

KISALTMALAR

Bkz.	: bakınız
C.	: cilt
çev.	: çeviren
DTCF	: Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
ed.	: editör
H.	: hicrî
haz.	: hazırlayan
HD	: Hamidiye nüshası
HM	: Hacı Mahmud nüshası
M.	: miladî
neşr.	: neşreden
s.	: sayfa
S.	: sayı
TDK	: Türk Dil Kurumu
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri
vr.	: varak
YEK	: Yazma Eserler Kurumu

TABLÖLAR DİZİNİ

Tablo 2.1. Şerh-i Dîvân-ı Urî hakkında bilgiler tablosu	17
Tablo 3.1. Şerh-i Dîvân-ı Urî eserinin muhteviyat bilgisi	88
Tablo 3.2. Latin harfleriyle karşılanamayan harfler için kullanılan simgeler	93

1. GİRİŞ

1.1. Tezin Konusu

Çalışmamızın konusu, Abdurrahman Abdî'ye ait Şerh-i Dîvân-ı Urffî isimli eserin transkribe edilmesi ve incelenmesidir. Klasik Türk edebiyatı içerisinde çok önemli bir yere sahip olan "şerh" türü eserler, klasik eserlerin anlaşılması adına ortaya konan büyük bir gayretin ve beraberinde oluşan geleneğin bir parçasıdır. Şerh türü eserleriyle bu geleneğe dâhil olan Abdî, tarihçi kimliğinin yanı sıra edebi yönüyle de dikkat çeken önemli müelliflerden biridir.

Abdî tarafından kaleme alınan Şerh-i Dîvân-ı Urffî, meşhur İranlı şair Urffî'nin Dîvân'ına, Osmanlı Türkçesi ile XVII. yüzyılda yazılmış şerhlerden biridir. Bu şerhte, divanda bulunan iki kaside ile gazellerin büyük kısmı açıklanmıştır. Bu çalışma ile yazma eser kütüphanesinin raflarında duran eser, günümüz harflerine çeviri yazılı olarak aktarılmış, ikinci nüsha ile karşılaştırılarak tenkitli bir metin elde edilmiştir. Abdî'nin hayatı, eserlerinin yanı sıra Abdî'nin, şiirlerine şerh yazdığı isim olan Urffî'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiş ve bu iki ismi birbirine bağlayan "şerh" kavramı irdelenmeye çalışılmıştır. Araştırma boyunca şu sorulara cevaplar aranmıştır: Şerhin yazılış sebebi nedir? Şerhe kaynaklık eden eserler nelerdir? Şerh metodu, dil ve üslup özellikleri hakkında neler söylenebilir? Eserin diğer Urffî şerhleri arasındaki yeri nedir?

1.2. Tezin Amacı ve Önemi

Günümüzde birçok araştırmacı bir şerh tasnifi yapmak, ortaya ayrıntılı bir literatür şeması koymak için şerh türü eserlerin yazma eser statüsünden çıkarılıp, okunabilecek ve üzerinde değerlendirmeler yapılabilecek hâle gelmesi/getirilmesi gerektiğini belirtmektedir. Üzerinde çalışma yapılmamış, okunabilir hâle getirilmemiş ve hatta varlığından haberdar olunmamış her eser, gizli bir hazine hükmündedir ve değeri de ancak tanındığında ortaya çıkacaktır. Bizim için en az bir hazine kadar kıymetli eserleri ortaya çıkarıp üzerinde çalışmak, hem bu kültürü üreten atalarımıza karşı bir borç, hem de kendini sentezlemesi gereken yeni nesiller için bir zorunluluktur. İşte bu düşüncelerle biz de Şerh-i Dîvân-ı Urffî'yi, üzerinde çalışılmaya değer önemli bir eser olarak görüyor ve bu vadideki çalışmalara bir köprü olmasını

istiyoruz. Araştırmamızın amacı, daha evvel üzerinde hiçbir çalışma yapılmamış¹ bu eseri yalnız günümüz harflerine aktarmak değil, şârihin hayatı ve çalışmaları içerisinde şerhin nerede yer aldığı, şerh başlığı altında bulunan eserler arasında hangi hususiyetlere sahip olduğunun, metnin -ve dolayısıyla şârihin- temel özelliklerinin de ortaya çıkarılmasıdır.

1.3. Tezin Yöntemi ve Kapsamı

Abdî Paşa'nın Şerh-i Dîvân-ı Urfî adlı eseri, bu araştırmanın ana konusudur ve çalışmaya başlamadan önce gerek eser ve gerekse şârih hakkında ayrıntılı kaynakça taraması yapılmıştır. Biyografik ve bibliyografik, eski ve yeni kaynaklarda yer alan her malumat dikkate alınmış ve geniş kapsamlı bir saha araştırması yapılmıştır. Türkiye'nin çeşitli yerlerinde bulunan yazma eser kütüphaneleri, özelliklere eserin nüshalarının bulunduğu Süleymaniye Kütüphanesi ile Abdî Paşa'nın diğer eserlerinin yer aldığı kütüphaneler ve onların internet üzerinden erişime açık sayfaları incelenmek suretiyle toplanan her bilgi, araştırma boyunca ilgili yerlerde kullanılmıştır. Çalışmamıza, eski ve yeni harfli (Latin harfli ve Osmanlı Türkçesi ile yazılmış) kaynaklar, yazma ve matbu eserler, yurt içi yurt dışında yapılan yayınlar, makale ve tez düzeyinde çalışmalar, kitaplar, hususiyle şârihin eserleri ile “şerh” konusundaki kaynaklar öncülük etmiştir.

Tez boyunca klasik dipnot yöntemi kullanılmıştır. Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınmış yazma metinde bulunan harfler, çeviri yazı/transkripsiyon harfleri ile gösterilmiştir. İki nüsha arasında bulunan farklar yine dipnotlara yansıtılmış, metin tesisi ile ilgili hususlar, ilgili başlık altında açıklanmıştır.

Tezimizin “Giriş” kısmında tezin konusu, amacı ve önemi, tezin yöntemi ve kapsamının yanı sıra kaynakça bilgisi'ne yer verilmiştir. Araştırmamız, iki ana bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölüm, “İnceleme” başlığını taşımakta ve dört alt başlığa ayrılmaktadır. İlk başlığımız “Abdurrahman Abdî” olup yazarın hayatı ve eserleri bu kısımda yer almaktadır. Onu takip eden ikinci başlık ise “Şerh Kavramı ve Urfî Dîvânı'na Yazılan Türkçe Şerhler”dir. “Şerh Kavramı” ve geleneği, şerhe bakış açısı hakkında bilgi verdiğimiz kısımdan sonra “Urfî Dîvânı'na Yazılan Türkçe Şerhler” şârihleriyle birlikte tek tek ele alınmaya çalışılmıştır. Üçüncü başlık olan

¹ Tarafımızdan yazılan bir makale hariç, Abdî Paşa'nın bu eseriyle ilgili herhangi bir yayın tespit edilememiştir. Bkz.: Nesrin Yılmaz, “Bir Şârih Olarak Abdi Paşa ve Şerhleri”, *Nüsha*, 2022/55, s. 155-176.

“Urff-i Şirazî” kısmında, Abdî’nin kaynak metninin sahibi Urff’nin hayatı ve eserlerine yer verilmiştir. Bu bölümün son ve en önemli başlığı ise “Şerh-i Dîvân-ı Urff’nin İncelenmesi” adını taşımaktadır. Beş alt başlıkta ele aldığımız bu dördüncü bölümde ilk olarak “Şerhin Yazılış Sebebi” irdelenmiştir. Ardından “Şerhin Kaynakları” başlığı gelmiş ve bu kısımda eserin yazarını besleyen kaynaklar tespit edilerek örneklemeler yapılmıştır. Üçüncü kısımda “Eserde İzlenen Şerh Metodu” başlığı ile Abdî’nin şerhinde öne çıkan hususlar ve şerhin temel karakteristik özellikleri irdelenmiştir. Eserin, “Dil, Üslûp ve İmlâ Hususiyetleri”nin yer aldığı kısmın ardından ise bu bölümün son başlığı olan “Şerhin Diğer Urff Şerhleri Arasındaki Yeri”, diğer şerhlerle karşılaştırma yapmak suretiyle ele alınmıştır.

Çalışmamızın ikinci ana bölümü ise “Tenkitli Metin” başlığını taşımakta ve metnin incelenmesine imkân sağlayan durumu, bu kısım oluşturmaktadır. Süreç olarak önce metin teşekkülüne dair çalışmalar yaptığımız araştırma, bu zeminin üzerinde ilerlemiş ve eserin incelenme aşamasına imkân sağlamıştır. Bu bölümde öncelikle “Nüshaların Tavsifi ve İsimlendirme”, ardından “Metnin Kurulmasında Dikkat Edilen Hususlar” hakkında bilgi verilmiş yani hangi kurallar çerçevesinde metin tesisi gerçekleştiğinin yol haritası sunulmuştur. Bu bölümün son başlığı “Tenkitli Metin” olup araştırmamızın son sayfalarında ise ekler, sonsöz ve kaynakça yer almaktadır.

1.4. Yararlanılan Kaynaklar

1.4.1. Abdurrahman Abdî Hakkında Kaynaklar

Abdurrahman Abdî’nin Abdî isimli diğer yazar ve devlet adamlarıyla karışmasını önlemek için yaptığımız açıklamalar kısmında, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisinin ilgili maddelerinden alınan bilgiler araştırma metnine dâhil edilmiştir. Hayatı ve eserleri konusunda faydalandığımız kaynakların başında tezkireler gelmektedir. Bunlar arasında Sâlim Efendi’nin “Tezkiretü’ş-şuarâ”sı, Mustafa Safâyî Efendi’nin “Tezkire-i Safayî”si, Güftî’nin “Teşrîfâtü’ş-şuarâ”sı ile Hüseyin Hüsâmeddin’in “Nişancılar Durağı” ve Mehmed Süreyya’nın “Sicill-i Osmânî”si geç ve erken dönemde yazılmış kaynaklar olmaları bakımından önem arz etmektedirler. Abdî Paşa aynı zamanda bir devlet adamı, tarih ve kanun yazarı olduğu için Ahmed Akgündüz tarafından kaleme alınan “Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri”nde yer alan bilgilerden istifade edilmiştir. Mehmet İpşirli’nin “Enderun” başlıklı maddesi ise şârihin eğitim aldığı Enderun hakkındaki bilgilerin yanı sıra hangi tarih aralıklarında bu mektebin hangi bölümlerinde bulunduğu hatta eserlerini yazdığı

tarihlerin tespitinde son derece istifade edilen malumat sunmuştur. Abdî hakkındaki bilgilerde en fazla istifade edilen kaynaklar, şüphesiz Fahri Çetin Derin tarafından kaleme alınan “Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi’nâme’si” isimli doktora tez çalışması ile “Abdi Paşa, Nişancı” isimli ansiklopedi maddesidir. Bu iki kaynak, yazarın bizzat kendi eserinden alınan bilgilerle meydana getirildiği için son derece güvenilir olup başka hiçbir yerde bulunmayan malumatı da bizlere sunmaktadır. Bunların yanı sıra Bursalı Mehmed Tahir’in “Osmanlı Müellifleri”, Sadettin Nüzhet Ergun’un “Türk Şairleri”, Müjgan Cunbur tarafından yazılan “Abdi Paşa” isimli makale ve çeşitli yayınevleri tarafından basılan edebiyat ansiklopedileri de bu başlıkta yararlanılan kaynaklar arasındadır.

Abdî’nin eserleri konusunda yukarıda yer alan biyografik kaynakların yanı sıra bizzat yazarın kaleme aldığı eserlerin hepsinden, akademik çalışmaları da yapıldığı için, faydalanmak mümkün olmuştur. Vekâyinâme için yukarıda adı geçen tez, Kanunnâme için Ahmet Arslantürk’ün “Abdurrahmân Abdî Paşa Kânunnâmesi” adlı eseri, Müfid için Büşra Karacan’ın “Abdurrahman Abdî Paşa’nın Müfid Adlı Eseri” isimli yüksek lisans tezi, Kaside-i Lâmiyye Şerhi için Ömer Said Güler tarafından yazılan “Ka’b b. Züheyr’in Kasîde-i Bürde’sine Osmanlı Döneminde Yazılan Türkçe Şerhler” isimli doktora tezi ve Dîvân için Halil Sercan Koşık’ın “Abdî Paşa Dîvânçesi” isimli kitabından faydalanılmıştır.

1.4.2. Şerh Kavramı ve Urfî Dîvânî’na Yazılan Türkçe Şerhler Hakkında Kaynaklar

Şerh kelimesini kavram/terim düzeyinde analiz etmemize imkân sunan kaynaklar, hususiyle lügatler ve ayrıca bu konuda yazılmış makalelerdir. Bunlar arasında Mehmed Salâhî’nin “Kâmûs-ı Osmânî”si, Ferit Devellioğlu’nun “Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat”ı, Muallim Nâci’nin “Lûgat-i Nâci” isimli eseri ile Şemseddin Sami’nin “Kâmûs-ı Türkî”si ilk sıralarda gelmektedir. Ayrıca hem eski hem de yeni İslam Ansiklopedilerinde yer alan “şerh” maddeleri, kavramın derinlemesine ele alınmasına imkân sağlayacak niteliktedir. Şerh ve hâşiye geleneği hakkında örnekler eşliğinde zengin malumat ve değerlendirmelerin yer aldığı İsmail Kara’ya ait “İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz” isimli eser çalışmamız açısından bazı meselelerin anlaşılması ve anlatılması adına ufuk açıcı olmuştur. Yine aynı müellif, tarafından kaleme alınan “Şerh ve Haşiye Geleneği Kuşatılmadan İslâm’ın Klâsik Kaynakları ve İlim Mirası Anlaşılabilir mi?” adlı makale, şerh çalışmalarının nasıl

tezyif edildiği ve bunun kasıtlı bir yaklaşım olduğu konusunda bize fikir veren çok nadide çalışmalardan biridir. Bunların yanı sıra Yekta Saraç'ın “Şerhler”, Ömür Ceylan'ın “Şerh-Türk Edebiyatı” makalesi, yine Ceylan'ın Böyle Buyurdu Sûfî ve Tasavvufî Şiir Şerhleri isimli eserleri, şerhin özellikle edebi veya tasavvufi boyutunda yararlanılan kaynaklar arasında yer almaktadır. Çalışmamızda, modern metin çözümleme yöntemlerine dair görüşlerine yer verdiğimiz isimler, Ali Nihad Tarlan, Cem Dilçin, Dursun Ali Tökel ve Yavuz Bayram'dır.

Urî Dîvânı'na yazılan Türkçe şerhler için faydalandığımız kaynakların başında Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi'nde Ali Fuat Bilkan'ın “Sebk-i Hindî” ve Rıza Kurtuluş'un “Örfî-i Şîrâzî” isimli maddeleri gelmektedir. Urî ve edebiyatımıza tesirlerinin ele alındığı bu ilk kısımlarda Necip Fâzıl Duru'nun “Şîraz'dan Hindistan'a Örfî'nin Sergüzeşti ve Klâsik Türk Şiirinde Örfî-i Şîrâzî” isimli araştırması ile Süleyman Çaldak tarafından kaleme alınan “Urî-dânlar Arasında ‘Urî'nin Bir Beytinde Geçen ‘Abes’ Kelimesi Üzerine Tartışmalar” isimli makalesinden yararlanılmıştır. Giriş mahiyetindeki bilgilerin akabinde, Urî Dîvânı'na şerh yazan şârihler ve şerhleri kısmında, yapılan akademik çalışmalar, tezimizin daha kapsamlı hâle gelmesi için son derece etkili olmuştur. Bunlar arasında Mehmet Âkif Gözitok'un, Tellizade Vehbî ve Urî-i Şîrazî Divânı Şerhi (Tenkitli Metin-İnceleme) isimli doktora tezi, Mustafa Yasin Başçetin'in, Yanyalı Süleyman Efendi'nin Şerh-i Dîvân-ı Urî Adlı Eseri (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin-Şerh Sözlüğü) isimli doktora tezi, Ozan Yılmaz'ın, Urî'nin Kasidelerine Yazılan Türkçe Şerhler isimli yüksek lisans tezi, Semra Melhem'in, Himmetzâde Abdî, Şerh-i Ba'zı Kasâid-i Urî (Tenkitli Metin-İnceleme) isimli yüksek lisans tezi, üzerinde çalışma yapılmış olan metinleri ihtiva etmektedir. Bu şerhlerin dışındaki tüm Urî şerhleri için faydalandığımız en önemli kaynak, tüm şerhleri topluca ele alıp tanıtan Mehmet Akif Gözitok olup çalışmasının adı ise “Türk Edebiyatında Urî-i Şîrâzî Şerhleri”dir.

1.4.3. Urî-i Şîrazî Hakkında Kaynaklar

Urî ve eserleri hakkında kullandığımız kaynakların arasında, İslam Ansiklopedisi'nin eski ve yeni yayınları içerisinde bulunan Rıza Kurtuluş ile P. E. Losensky'nin ilgili maddeleri bulunmaktadır. Ayrıca tezimize konu olan Şerh-i Dîvân-ı Urî'nin dibacesinde bulunan bilgiler de biyografik kaynaklarda verilenlerle örtüştüğünden çalışmamızda bu bilgilerden faydalanılmıştır. Bunlar dışında Annemarie Schimmel tarafından yazılan, Dictionary of Oriental Literatures isimli

eserde bulunan “Örfî” maddesinin yanı sıra Necip Fazıl Duru’nun, “Şîraz’dan Hindistan’a Örfî’nin Sergüzeşti ve Klâsik Türk Şiirinde Örfî-i Şîrâzî” isimli makalesi de gerek Örfî’nin hayatı gerekse edebiyatımızda Örfî tesiri konusunda yararlandığımız çalışmalardır.

1.4.4. Şerh-i Dîvân-ı Örfî’nin İncelenmesi Hakkında Kaynaklar

Bu başlıkta ana kaynaklarımız, Abdî tarafından kaleme alınan şerhin Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi’nde bulunan iki adet nüshasıdır. Bunlardan ilki Hamidiye Bölümü 1155 numarada kayıtlıdır ve karşılaştırmak için kullanılan ikinci nüsha ise Hacı Mahmud bölümü 3287 numarada yer almaktadır. Ana metin olarak seçtiğimiz ilk nüsha olan HD nüshasının metin özelliklerinin incelenmesinde, şerh içerisinde geçen tüm eser veya müellif isimlerinde müracaat ettiğimiz kaynak Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi olmuştur. Sözelimi şerhte geçen Sa’dî-i Şîrazî ismi için Mustafa Çiçekler tarafından yazılan ilgili madde bizim için referans olmuştur. Şerh metni içerisinde birçok arkaik Türkçe kelime yer almaktadır. Bu kelimelerin anlamları için Türk Dil Kurumu’nun resmi internet sitesinde bulunan tarama sözlüğünden istifade edilmiştir. Eserde geçen ayetlerin kaynakçası ile zaman zaman da metin içerisindeki bağlamını vermek için Kur’an-ı Kerim ve Diyanet İşleri Başkanlığı’nın Kur’an-ı Kerim meâlinden faydalanılmıştır. Şerhin, diğer Örfî şerhleri arasındaki yerini anlattığımız kısımda, Örfî Dîvânı’na Yazılan Türkçe Şerhler başlığında kullanılan kaynaklar bir kez daha faydalandığımız kaynaklar arasında yer almış ve bazı tespitlerde bulunmamız için belirleyici bilgiler sunmuştur.

2. İNCELEME

2.1. Abdurrahman Abdî

2.1.1. Abdurrahman Abdî'nin Hayatı

Abdî mahlaslı birçok şair, yazar ve devlet adamı bulunmaktadır. Bu isimlerden kısaca bahsetmekte yarar vardır. Çünkü Abdî Paşa ile aynı dönemde yaşamış ve aynı zamanda yine onun gibi devlet kademesinde görevler almış isimdaşları bulunmaktadır.

Bahsedeceğimiz isimlerin ilki, tezimizin konusu olan Abdî'den yaklaşık yetmiş yıl sonra vefat etmiş olan Abdî'dir (ö. 1764?) ki o da bir tarih yazarı ve şairdir. Döneminde yaşayan diğer isimdaşlarıyla sıkça karıştırılan müellif, daha çok *Abdî Târîhi* olarak bilinen eserinde Patrona ayaklanmasını anlatmıştır.² Şârihimizden yaklaşık bir buçuk asır sonra yaşamış olan Abdî Efendi (ö. 1851) ise sesi çok güzel bir bestekârdır. Bir zamanlar basmacı yanında çırak olarak çalıştığı için Basmacı Abdî Efendi olarak da bilinmektedir.³ Abdî Paşa'yla aynı dönemde yaşamış bir diğer Abdî ise Himmetzâde Abdî'dir (ö. 1710). Bayramiyye tarikatı şeyhi olan Abdî, tasavvufi şiirleriyle tanınmakla birlikte hat ve mûsikî ile de meşgul olmuştur.⁴ Hem adı hem mahlası hem de yaşadığı tarihler şârihimizle aynı olan bir başka isim de Abdurrahman Abdî Paşa'dır (ö. 1686). Devletin önemli kademelerinde görev yapmış ve birçok sefere katılmış olan Paşa, yine bir sefer esnasında şehit düşmüştür. Yazılı herhangi bir eserinden bahsedilmemektedir.⁵ Bunlar dışında Kefeli Derviş Abdî (ö. 1695), "Mûti'" mahlasıyla şiirler yazan bir tarikat mensubu ve aynı zamanda bestekârdır.⁶ Son olarak şârihimizden yarım asır evvel vefat eden Derviş Abdî (ö. 1647) vardır ki el-Mevlevî lakabıyla bilinmektedir. Meşhur bir hattat olan Derviş Abdî, hayatının son yıllarını Medine'de yaşamış, orada vefat etmiş ve defnolunmuştur.⁷

Yukarıda görüldüğü gibi 17. asırda, Osmanlı coğrafyasında yaşamış ve ansiklopedilere geçecek kadar temayüz etmiş yedi adet Abdî tespit edilmiştir. Bunlar

² Abdülkadir Özcan, "Abdî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, s. 73.

³ Nuri Özcan, "Abdi Efendi, Basmacı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, s. 73-74.

⁴ Nuri Özcan, "Abdi, Himmetzâde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, s. 74.

⁵ Abdülkadir Özcan, "Abdurrahman Abdi Paşa", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, s. 156.

⁶ Nuri Özcan, "Derviş Abdi, Kefeli", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 190.

⁷ M. Uğur Derman, "Derviş Abdî-i Mevlevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 190-191.

arasında şair olanların, tarih yazarlarının yanı sıra önemli devlet görevlerine getirilenler de vardır. Tezimize konu olan isim, diğerlerinden farklı olarak şerh türünde birçok eser yazmış, tuğra çekmesi sebebiyle “Nişancı” olarak anılmış ve “vakanüvis” ünvanını hak edecek kadar değerli bir tarih yazmıştır. Her ne kadar tüm “Abdî”lerin vefat tarihleri birbirine çok yakın olsa da ayırt edici bu üç vasfı ile Abdî Paşa diğerlerinden ayrılmaktadır.

Osmanlı devletinin ilk vakanüvisi (tarih yazarı) olarak kabul edilen⁸ Abdurrahman Abdî, İstanbul Anadoluhisarı’nda doğmuştur. Asıl adı Abdurrahman olup⁹ Abdî ise bunun kısaltmasıdır ve şiirlerinde “Abdî” mahlasını kullanmaktadır. Abdî’nin babasının kayıkçılar kethüdası Ali Ağa olduğu bilgisi dışında, doğum tarihi ve ailesi hakkında kaynaklarda hiçbir bilgiye rastlanmamaktadır.¹⁰ Onunla ilgili malumata, daha çok -yine kendi eseri olan- *Vekayinâme*’den ulaşmaktayız.

Abdî, uzun yıllar sarayda eğitim görmüş ve çeşitli hizmetlerde bulunmuştur. Devlet adamı olması ve önemli görevlere getirilmesinin arkasındaki en büyük etken budur. IV. Mehmed’in tahta çıkışından sonra, iç oğlu¹¹ olarak hizmet vermekte olduğu Galatasaray’ından¹², 27 Ekim 1648 tarihinde, Topkapı Sarayı Büyük Oda’ya nakledilmiştir. Burada padişahın hep yakınlarında olan Abdî, 1650 yılında, kurban bayramı münasebetiyle yazdığı “Kasîde-i İdiyye” şiiriyle padişahın takdir ve teveccühüne mazhar olmanın yanı sıra Seferli Odası’na terfi ettirilerek ödüllendirilmiştir.¹³

⁸ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, C. I, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 53.

⁹ Fahri Çetin Derin, “Abdi Paşa, Nişancı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, s. 74.

¹⁰ Ailesi hakkındaki tek bilgi için bkz. Hüseyin Hüsameddin, *Nişancılar Durağı*, çeviriyazı: Bilgin Aydın ve Rifat Günalan, Ed. İsmail E. Erünsal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s. 103. Şu durumda Abdî’nin devşirme olma ihtimali, göz önünde bulundurulması gereken bir husustur.

¹¹ “Saray hizmetine alınıp devletin muhtelif makamlarına namzet olarak yetiştirilen gençler hakkında kullanılır bir tâbirdir. İç oğlu Yıldırım Bayezit zamanında yeni teşekküle başlayan saray hizmetlerinde bulunmak üzere yeniçerilik için toplanan devşirmelerden ayrılmak suretiyle meydana getirilmiş ve usul sonradan yapılan kanunla devam edip gitmiştir.” Bilgilerin devamında padişahın emriyle seçilen gençlerin Edirne Sarayı, Galatasaray ve İbrahim Paşa Sarayı’na nakledildiği ifade ediliyor. Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II* (10. Fasikül), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971, s. 28-29.

¹² Abdurrahman Abdî Paşa, *Abdurrahmân Abdî Paşa Kanunnâmesi*, haz. H. Ahmet Arslantürk, Okur Kitaplığı, İstanbul 2012, s. 9.

¹³ Fahri Çetin Derin, *Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi’name’si*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora tezi, İstanbul 1993, s. VIII. Seferli odasında çeşitli meslek dallarında eğitim gören, uzmanlaşan gençler arasından birçok şair ve musikişinas da çıkmıştır. Gerek padişaha sunulan kaside, gerekse Abdî’nin edebî alanda açıkça fark edilen kabiliyeti, onu bu odaya terfi ettirmiş gibi görünüyor. Bilgi için bkz. Mehmet İpşirli, “Enderun”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 185.

Abdurrahman Abdî Enderun'da eğitim gördüğünden ve uzun yıllar burada bulunduğundan “Enderun” hakkındaki bazı bilgiler, Abdî'nin hayatı hakkında bize daha fazla fikir verecektir. Enderun, saray içi eğitim kurumu olup varoluş sebebi, Osmanlı'ya idari ve askeri kadro yetiştirmektir. Enderun'a gelecek kişilerin, burada eğitim görmeyi hak etmek için bir dizi ön eğitimden geçmesi gerekiyordu. Öncelikle bu çocuklar, Müslüman Türk bir ailede yetişmeli, Türkçeyi ve İslam'ı bu ortamda öğrenmeliydi. Çünkü Enderun'a alınanlar çoğunlukla devşirme çocuklardı. Aile ortamından bir sonraki aşama ise Edirne, Galata veya İbrahim Paşa saraylarında, kabiliyetlerini geliştirecek dersler görmeleri idi. “Acemi oğlanı” adı altında buradaki eğitimi tamamlananlardan, ancak daha üstün zekâ ve kabiliyette olanlar Enderun'a gidebilirdi.¹⁴ Abdî de önce Galatasaray'ında eğitim almış ve ardından Enderun içerisinde bulunan Büyük Oda'ya nakledilmiştir. Burada yani Enderun'da Büyük Oda, Seferli Odası ve Has Oda gibi farklı kademelerden oluşan yedi adet oda bulunmaktaydı. Abdî'nin hayatındaki Galatasaray'ında bulunduğu ve ardından Enderun'a geçtiği bilgisi, yukarıda verilen bilgiler ile örtüşmektedir.

İslam Ansiklopedisi'nin “Enderun” maddesindeki bir başka bilgi de Abdî ile ilgisi bakımından dikkat çekici niteliktedir. Buna göre Büyük Oda'daki gençlerin 15 yaş civarında olduğu bildirilmektedir.¹⁵ Abdî'nin bizzat kendisinin verdiği bilgiye göre 1648 tarihinde o, Büyük Oda'ya terfi etmiştir. Bu tarihte on beş yaşında olduğunu kabul edersek, 1633 tarihi bize onun, yaklaşık doğum tarihini vermektedir. Elbette bulduğumuz tarih kesin değildir; ancak Abdî'nin doğum tarihi veya vefat ettiği yaş hakkında bize bir tahminde bulunma fırsatı sunmaktadır.

13 Temmuz 1656'da, çıkan bir ayaklanmada idam edilenler için yazdığı tarih mısraı, dönemin padişahı IV. Mehmed tarafından çok beğenilerek takdir görmüştür. 2 Mayıs 1659'da artık Has Oda'ya terfi etmiş olan Abdî, teşekkür babında padişaha bir kaside takdim etmiştir. *Osmanlı Müellifleri* isimli eserde, Enderun mektebi Has Oda'dan mezun olduğu bilgisi yer almaktadır.¹⁶ Bundan böyle hem padişaha daha yakındır hem de yazdıklarıyla daha fazla dikkat çekmektedir. Ka'b b. Züheyr'in *Kaside-i Lâmiyye*'sine yazdığı şerhi 11 Nisan 1664'te padişaha sunmuş, eser padişah tarafından okunup takdirle karşılanmış ve Abdî de bu çalışmasından ötürü birçok lütuf ve ihsana mazhar olmuştur. Bundan birkaç gün sonra yazdığı Arapça tesbihatın

¹⁴ Mehmet İpşirli, “Enderun”, s. 185.

¹⁵ Mehmet İpşirli, “Enderun”, s. 185.

¹⁶ Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C. III, haz. İsmail Özen, Meral Yayınevi, İstanbul 1975, s. 22.

padişah tarafından okunup beğenilmesi¹⁷ dikkat çekicidir ve Abdî'nin Arapçayı bu dilde manzume yazacak kadar bildiğini göstermektedir.

Abdî Paşa'nın padişaha yakınlığı, hayatının ilerleyen yıllarında gittikçe artmıştır. Bazen padişah, bir tadilattan sonra duvarların tezyini sırasında yazılacak hüsn ü hat örneği için Abdî'nin fikrini almış, bazen ecdadın fetihlerinin anlatıldığı tarih kitaplarını veya tefsir eserlerini ondan dinlemiş, bazen de Abdî'ye okuttuğu siyer kitabında Hz. Peygamberin çektiği eza ve cefayı dinleyince ağlayarak onunla dertleşmiştir. Üzüntü ve sevinçte padişahın hemen yanında ve daima hizmetinde bulunan Abdî, padişahın gönderdiği hediye ve taltiflerle sık sık memnun edilmiştir.¹⁸ 1668'de padişahın sır kâtibi¹⁹ olan Abdî, bir sonraki yıl da sabık nişancının vefatı üzerine nişancılık rütbesine yükseltilmiştir.²⁰ Uzun yıllar bu görevde kalan Abdî, bu sebeple Nişancı Abdî olarak da bilinmektedir. 15 Mart 1678'de padişahın emriyle İstanbul kaymakamlığına getirilmiştir. Ardından sırasıyla Kubbealtı'nda dördüncü vezirlik, ikinci kez İstanbul kaymakamlığı, Kubbealtı'nda üçüncü vezirlik, Basra valiliği görevlerine getirilmiştir. 1682'de Basra valisi olarak görevlendirilmesi, saraydan epey uzaklaşması veya gözden düşmesi anlamına gelen Abdî, burada yaptığı çalışmalarla halka kendisini sevdirmiştir. Üç yıllık hizmetinden sonra her nedense görevden azledilen Abdî, yeni valinin vefatı üzerine 1687'de yeniden Basra valisi olmuştur. İki yıllık görevin ardından tekrar valilikten azledilen Paşa, İstanbul'a gelir. 1690 yılında Kandiye muhafızlığına, ardından da 1691'de Sakız muhafızlığına getirilmiş ancak bundan birkaç ay sonra, 1692'de Sakız'da vefat etmiştir.²¹

Kaynaklar onun “ ‘ilm ü ma’rifetle ma’lum, şedîdü’l-iştigâl, serî’ü’l-intikâl” olduğunu, mensur ve manzum cevherlerin “hakkâk”i, marifetlerin sarrafı olduğunu

¹⁷ Fahri Çetin Derin, *Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi’nâme’si*, s. VIII-IX.

¹⁸ Fahri Çetin Derin, *Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi’nâme’si*, s. X.

¹⁹ “Bâb-ı Âli’den saraya gönderilen telhislerin padişah hzusunda mühürlerini açarak takdim etmek, padişah tarafından hatt-ı hümayun yazıldıktan sonra destmale sarılıp üzerleri mührü ü hümayunla mühürlenerek “telhisçi” ile Bâb-ı Âli’ye göndermek vazifesiyle mükellef olan memurun ünvanı idi. Sonradan “mâbeyn başkâtibi” adını almıştır.” Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü III* (20. Fasikül), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1972, s. 206.

²⁰ Cl. Huart, “Abdî”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1965, s. 25.

²¹ Fahri Çetin Derin, *Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi’nâme’si*, s. XIII-XIV. Ayrıca 1669’dan sonra Osmanlı kanunlarının müşkillerini gidermek amacıyla Umûr-ı Dîvânî müsteşarı olduğu bilgisi ile de karşılaştık. bkz. Müjgan Cunbur, “Abdî Paşa”, *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, C. 1, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 27. Bunun yanı sıra Franz Babinger, Abdî'nin ikinci Basra valiliği yerine Mısır valisi olduğunu söylemektedir. Bilgi için bkz. Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Prof. Dr. Coşkun Üçok, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, s. 250 ve dipnot.

söylemektedir.²² Doğruluğu ve adaleti ile tanınan ve sevilen iyi bir devlet adamı olan Abdî'nin ölümüne “hitâb-ı elest” tarihi düşürülmüştür.²³ Ayvanarâyî'nin meşhur eserinde yer alan “maslahat-ı saâdet” ifadesi de Hicri 1103 tarihini veren bir başka tarih mısraıdır.²⁴ Vazife yaptığı bazı yerlerde insanlar onun kerametinden bahsetmektedirler.²⁵ Bu kerametın uzun uzadıya anlatıldığı bir tezkirede yer alan bilgiye göre Paşa, Basra halkından birine “boyama” tabir edilen bir kumaş verir. Bu kişi de kumaşı hamile olan eşine götürür. Kadın, doğum aşamasında çok zorlanınca hatırına gelen bu kumaşı teberrüken beline sarar ve doğum gerçekleşir. Basra halkı bu olayı dilden dile nakleder ve bu kumaş doğumlarda, doğumu kolaylaştırıcı etkisine tam bir itimat ile elden ele dolaşır.²⁶ Bir başka tezkirede ise onun, şair ve âlimlerle iç içe olduğundan bahsedilmektedir. Kendisi de şair tabiatlı olan Abdî, sürekli bu kimseleri meclisinde bir araya getirir, onlarla sohbetler eder ve bu kimselere çokça itibar ettiğinden onlar da Abdî Paşa'nın meclisine sıkça devam ederler. Abdî Paşa'dan da zaman zaman manzumeler zuhur ettikçe bu şiir ve irfan meclisinde olan kimselerle mısralarını paylaşır.²⁷

Kendi hayatı hakkında verdiği günü gününe tarihî malumatla aslında vakanüvisliği, tarihler konusundaki dakikliği, itinası hakkında bize fikir vermiş olan Abdurrahman Abdî'nin, hayatının son yıllarında neden gözden düştüğü ve basit görevlere getirildiği kesin olarak bilinmemektedir. Bu kadar önemli görevleri hakkıyla yerine getiren başarılı bir ismin sevenleri olduğu kadar, onu kıskananlar, gözden düşürenler de olması kuvvetle muhtemeldir. Kaynaklarda daha çok tarihçiliği ön plana çıkarılan Abdî'nin şiirlerine bakıldığında aslında usta bir şair ve Farsça, Arapça metinlere yazdığı birden fazla şerhle bu alanda hatırı sayılır bir şârih olduğu söylenebilir. Anlaşılan o ki Abdî, çalışkan ve çok yönlü bir kişiliktir. Sarayda bulunduğu dönemde kendisini ilmî açıdan iyi yetiştirmiş, Arapça ve Farsçayı öğrenmiş, devlet adamlığıyla yetinmemiş, ilim ve sanat yönünü eser yazarak gün yüzüne çıkarmayı başarmıştır.

²² Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyi'u'l-Fuzalâ* (Şeyhî'nin Şakâ'ik Zeyli), C. 3, haz. Ramazan Ekinci, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları: 93, İstanbul 2018, s. 2035.

²³ Müjgan Cunbur, “Abdî Paşa”, s. 27.

²⁴ Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî, *Vefeyât-ı Selâtin ve Meşâhîr-i Ricâl*, haz. Fahri Ç. Derin, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1978, s. 162.

²⁵ *Türk Dili ve Edebiyatı Aniklopedisi*, C. 1, Dergâh Yayınları, s. 11.

²⁶ Mustafa Safâyî Efendi, *Tezkire-i Safâyî*, haz. Pervin Çapan, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2005, s. 400.

²⁷ Salim Efendi, *Tezkiretü's-suarâ*, haz. Adnan İnce, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara 2005, s. 498.

Şerh-i Dîvân-ı Urfî den edindiğimiz bilgiler de bize onun ilmî gayreti ve çalışma disiplini hakkında ışık tutmaktadır. Abdî, bazı beyitlerin şerhinde, İstanbul’da âlim ve fâzıl olan ancak benlik davası güden kişilerden fikir almak istediğini ifade etmektedir. Ancak “azim zahmetler çekildiğini” söyleyerek zaten derin manalardan “gâfil” olan bu kimselerden sonuç alamadığını dile getirmiştir. Kendisi Enderun’da iken “sühan-şînâsân” olarak adlandırdığı söz/mana bilir kimselerle yazışmak suretiyle fikir alışverişinde bulunmuştur.²⁸

Şerh-i Dîvân-ı Urfî’nin ne zaman yazıldığı ile ilgili bir bilgiye maalesef ulaşamamıştır. Eser içerisinde geçen bazı ifadeler bize bu konuda kısmen de olsa yardımcı olacak niteliktedir. Eserin 38b sayfasında Abdî, kendisi ve çalışmasıyla ilgili bazı bilgiler paylaşmaktadır. Buna göre Abdî, Seferli Odası’nda iken hem eğitimine hem de bu şerhin yazılmasına vesile olan Ahmed Ağa ile konuşmuştur. O dönemde Bâbü’s-saâde zâbıtı olan Ahmed Ağa onu, bu şerhin kısa sürede yazılıp insanların istifadesine sunulması konusunda teşvik etmiş ve Abdî de belirli bir vakitte bu şerhi tamamlayacağına dair ona taahhütte bulunmuştur. Eğer Abdî, Seferli Odası’nda hizmette bulunduğu sırada bu konuşmayı yaptıysa, şerhi de 1650 ile 1659 tarihleri arasında yazmış olmalıdır. Çünkü 1659’da Has Oda’ya terfisi gerçekleşmişti. Ayrıca yine kendi ifadelerinden anlaşıldığı üzere eserin yazımı kısa süre içinde, belki bir iki yılda “ta’cîl üzere” gerçekleşmiştir.²⁹ Şerhin bir başka yerinde, açıkladığı bir bilgi ile alakalı daha ayrıntılı malumatın, Attar’ın *Pend-nâme*’sine yazdığı *Müfîd* isimli şerhinde olduğunu ifade etmektedir.³⁰ Öyleyse *Müfîd*, Urfî şerhinden önce yazılmıştır. *Kaside-i Lâmiyye* şerhini de 1664’te padişaha takdim ettiği göz önünde bulundurulduğunda, çalışmamıza konu olan eserin yazım tarihi ile ilgili tahminimiz daha da kuvvet kazanır.

Anlaşılan o ki Abdî, *Müfîd*’i yazdıktan sonra *Şerh-i Dîvân-ı Urfî*’yi, ardından da *Kaside-i Lâmiyye* şerhini yazmıştır. Bu bilgiler bize, şarihin 1650-1664 yılları arasında, edebî metin şerhleriyle yoğun bir biçimde meşgul olduğunu göstermektedir.

Şerh-i Dîvân-ı Urfî’de rastladığımız bir başka dikkat çekici bilgi ise Mezâkî’den “üstadım” diye bahsedilmesi ve onun bazı manzumelerine eserde yer verilmiş olmasıdır. Mezâkî, 1674 yılında vefat etmiş ve Mevlevîlikten etkilenmiş bir divan şairidir. Abdî gibi Enderun’da yetişmiş ve onun gibi çeşitli devlet görevlerinde

²⁸ vr. 32a, 32b.

²⁹ vr. 38b.

³⁰ vr. 62b.

bulunmuştur. “Hadım Abdurrahman Paşa’nın Mısır valiliği sırasında” Mezâkî’nin divan efendiliği yapmakta olduğu bildirilmektedir. Belki hem Enderun’da hem de resmi görevleri sırasında bir araya gelen bu iki isim, iyice yakınlaşmış olmalıdır. Mezâkî’nin sohbet ehli olması da Abdî gibi birçok devlet adamıyla dost ve sevilen bir karakter olmasına vesile olmuştur.³¹ Yukarıda bahsi geçen bilgilerde Abdurrahman Abdî hadım olarak verilmiştir. Başka hiçbir yerde rastlamadığımız bu bilgiye, yalnızca Mezâkî’nin hayatını ele alan kaynakta tesadüf ettik. Her ne kadar ailesi, evliliği veya çocuklarından hiç bahsedilmemiş olsa da bu konu, ihtiyatla yaklaşılması gereken bir husustur.

Karşılaştığımız farklı bir tespite göre ise Abdî Paşa’nın bir oğlu olduğu iddia edilmektedir. Buna kanıt olarak ise, Abdî’nin *Kaside-i Lâmiyye* şerhinin bir nüshasında bulunan ferağ kaydında yer alan şu ifadeler ileri sürülmektedir: “Nemakahu’l-fakîr, Abdullâhi’bni Abdirrahmân Paşa, el-vezîr, hüve’s-şârihu li-hâzihi’l-Kasîdeti’l-Bürdeti’s-şerîfeti’l-fâhira, ahsenallâhu ileyhimâ fi’d-dünyâ ve’l-âhira...”³² Yani Abdullah b. Abdurrahman Paşa, Abdî’nin oğlu olan Abdullah’tır ve bu nüshanın müstensihidir.

Sadece yazma eserin başında bulunan bir kayıta karşılaşılan bu malumat, ortaya çıkacak yeni belge ve bilgilerle desteklenmeye muhtaçtır. Çünkü Abdî Paşa gibi önemli devlet kademelerinde görevler almış meşhur bir kimse evlilik yapmış olsaydı, mutlaka biyografik kaynaklarda veya hayatıyla ilgili en fazla malumata ulaştığımız *Vekâyinâme*’de bu konuyla ilgili bir ipucuna rastlanırdı. Şu durumda bahsi geçen müstensih, bir başka Abdurrahman Abdî’nin oğlu olabilir. Aynı dönemde yaşamış birçok Abdî olduğuna göre Abdullah isimli müstensih, bir başka Abdî’nin oğlu olmalıdır.

Yukarıda bahsi geçen şair Mezâkî’nin bir gazeline nazire yazdığı bilinen Abdî, meşhur divan şairi Nâbî ile de arkadaştır ve onunla da müşterek bir gazel yazmışlardır.³³ Nâbî, hikemî tarzın Anadolu sahasındaki önemli temsilcilerinden olup

³¹ Ahmet Mermer, “Mezâkî Süleyman Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 29, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004, s. 515.

³² Ömer Said Güler, *Ka’b b. Zühayr’in Kasîde-i Bürde’sine Osmanlı Döneminde Yazılan Türkçe Şerhler (Karşılaştırmalı İnceleme- Üsküdârî Ahmed Efendi, Abdurrahman Abdî Paşa ve İsâmüddin Efendi Şerhlerinin Tenkitli Neşirleri)*, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2021, pdf. 455.

³³ Halil Sercan Koşık, “17. Yüzyılda Yazılmış Bir Pend-nâme-i Attar Şerhi: Abdurrahman Abdî Paşa’nın Müfid’i”, *TUDOK*, 2014, s. 5.

divan edebiyatının en sevilen şairlerinden biridir. Aşağıda, Abdî'nin Mezâkî'ye yazdığı nazire yer almaktadır:

“Bir dilbere dil vir ki belâdır dimesünler
Bir bâdeyi nûş it ki hatâdır dimesünler

Bir derde esîr ol ki etibbâ-yı zamâne
Pâbeste-i tedbîr-i devâdır dimesünler

Dök nakd-i sirişkin ser-i kûyine nigârın
Tâ müddeiyân sana gedâdır dimesünler

Lâht-i ciğer ü nâleni ızhâra şitâb it
Tâ kim sana bî-berk ü nevâdır dimesünler

Abdî gibi âşüfte-i hûbân-ı cihân ol
Nâbî sana tâ ehl-i riâyâdır dimesünler”³⁴
Nâbî ile yazılan, “isterler” redifli müşterek gazel ise şudur:
“Mîhr-i aşkın ki bûtan siflemeâb isterler
Dil-i âşık gibi bir çerh-i harâb isterler

Dîde-i cân ü dil-i âşıkı veh kim hûbân
Hâs-ı gam yâr-ı elem düşmen-i hâb isterler

Köhne resmi bilürüz itme cedel âşıklar
Gözde nem dilde elem sîne tâb isterler

Pîşkârân-ı mahabbet ezelfî âşıkını
Tef be-ber şu'le be ser dîde ber-âb isterler

Böyledir de'b-i sefîrân-ı Hicâz-ı rahmet
Kat'-ı reh afv-ı güneh ref'-i ikâb isterler

³⁴ Saadeddin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri*, C. I, Suhulet Basımevi, İstanbul 1936, s. 182.

Nağmesencân-ı çemen suffa-i bâğ-ı rindi
Gül ü mey bûlbûl ü ney cûş-i rebâb isterler

Hissedârân-ı tarab hâne-i dîrîne-i Cem
Zer kadeh bezm-i ferah köhne şarâb isterler

Nazm-ı üstâda nazîre olıcak ey Abdî
Dilküşâ rûhfezâ hûb kitâb isterler”³⁵

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi Abdî’nin birçok tezkirede ismi yer almaktadır. Tezkire yazarları onu meziyetleriyle övmüş ve kendisinden devrin büyük bir şairi olarak bahsetmiştir. Bu yazarlardan bir diğeri de Güftî’dir. O, manzumesinde Abdurrahman Abdî’yi, yeni söz söyleyen “taze-gûy”, “şârih-i Urî”, “hoş-terâne-i Rûm” olarak tanıtmış ve Mezâkî ile dostluğuna da değinmiştir:

“HAZÎNEDE ‘ABDÎ

1. Hoş-nişîn-i serây-ı şâh-ı cihân
‘Abdî-i tâze-gûy-ı nûkte-verân

2. Harem-i hâşda odur hâlâ
Ser-firâz-ı ferâyîd-i şu ‘arâ

3. Her sözi ma ‘râî-ı karînededür
Bir güherdür o kim hazînededür

4. İktibâs-ı sühanda maḥî-ı sedâd
Hem-tebâr-ı Mezâkî-i üstâd

5. Şi ‘rinüñ ‘aql-ı küll ğalaṭ-ḥarfî
Lafzınuñ âfitâb u meh zarfî

6. Şâriḥ-i ‘Urî hoş-terâne-i Rûm
Enverî-i kaîâ-fesâne-i Rûm

³⁵ Saadeddin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri*, s. 182.

7. Bârek-Allâh ğarîb şerh-i latîf
Cevher-i evvel aña ħarf-ı redîf

8. Kûlzüm-i nüktedür o şerh-i pür-âb
Baħr aña mevc-i dâmen-i pâ-yâb

9. Bâġ-ı maîmûn ħayâl-i mehtâbı
Mîve-i naħl-i ħarfî hep âbı

10. Bâġbân anda fîkr-i ber-hevesi
Gül-i ħurşîd naħl-i tâze-resi

11. Tab ‘ı ‘âlem-bahâ ‘aceb-pâlîz
Hep gül-i âfîtâb ile leb-rîz

12. Ĥarf-i âteş-me’âli âteşdür
Gül-i bâġ-ı ħayâli âteşdür

13. Eş-şalâ Hinduyân-ı ħâne-siyâh
Rûmda oldu dîġer âteşġâh

14. Şi ‘rinüñ ħarf-ı âteş-efzûnı
İtdi âteş-perest mazmûnı

15. Tâ-be-key cilve-i teng-zarfı
Böyledür şî ‘r-i âteşîn-ħarfî”³⁶

2.1.2. Abdurrahman Abdî’nin Eserleri

2.1.2.1. Şerh-i Dîvân-ı Urî

Abdî Paşa’nın Urî-i Şirazî isimli meşhur Fars şairin *Dîvân*’ına yazdığı şerhtir. Eseri Seferli Odası’nda iken yazmaya başlayan Abdî, hem kaside hem de gazelleri şerh ettiği bu eserinde birçok kaynak eserden faydalanmıştır. *Urî Dîvânı*’na yazılan geniş

³⁶ Kâşif Yılmaz, *Güftî ve Teşrifâtü’ş-Şuarâ’sı*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2001, s. 179-180.

hacimli birkaç şerhten biri olan eser, Abdî Paşa'nın en kapsamlı şerhidir. Eser hakkındaki daha ayrıntılı bilgi, "İnceleme" başlığında ele alınmış olup genel bilgiler aşağıdaki tabloda yer almaktadır:

Tablo 2.1 Şerh-i Dîvân-ı Urfî hakkında bilgiler tablosu

Şerh Edilen Metin	Urfî Dîvânı
Şairin Adı	Urfî-i Şirazî
Şerhin Adı	Şerh-i Dîvân-ı Urfî
Şerhin Yazarı/ Şârih	<u>Abdurrahman Abdî</u>
Şerhin Yazılış Tarihi	Kesin olarak bilimiyor. 1650-1659 arasında.
Şerhin Nüshaları	1. nüsha: İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Hamidiye, 1155 2. nüsha: İstanbul Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud, 3287
Eserin Hacmi	1. nüsha: 420 varak 2. nüsha: 278 varak
Eserin Kapsamı	2 kaside ve 347 gazel şerhi

2.1.2.2. Müfîd

Abdurrahman Abdî'nin şerh türündeki eserlerinden biri olan *Müfîd*, kaynaklarda *Şerh-i Pend-i Attar* olarak da geçmektedir. Şârih, eserine *Müfîd* adını verdiğini bizzat kendisi ifade etmiştir.³⁷ Meşhur İranlı şair Ferdüddin-i Attar'ın didaktik, hikemî tarzda kaleme aldığı eseri *Pend-nâme*'ye yazılan bu şerh, beyitlerin klasik yöntemle açıklamasını içermektedir. Eserden alınan bilgilere göre Abdî, -daha önce adından bahsettiğimiz- Ahmed Ağa'nın isteği üzerine bu şerhi yazdığını belirtmektedir. *Şerh-i Dîvân-ı Urfî*'de adına bâbü's-saade zabıtı olarak rastladığımız ve *Müfîd*'de Has Odabaşı olarak bildirilen Ahmed Ağa, Abdî ile bir konuşmaları esnasında, Sûdî'nin birçok eseri şerh etmesine rağmen ne yazık ki bu eseri şerh etmediğini ve Şem'î'nin yaptığı şerhin ise yetersiz olduğunu bildirmiştir. Abdî, bu teşvik edici sözlerden sonra Sûdî usulünce çalışacağını bildirerek eseri kaleme almaya başlar.³⁸ Yetmiş küsur nüshası tespit edilen *Müfîd*, devrinde ve sonraki dönemlerde çokça rağbet gören bir

³⁷ Halil Sercan Koşık, "17. Yüzyılda Yazılmış Bir Pend-nâme-i Attar Şerhi: Abdurrahman Abdî Paşa'nın Müfîd'i", s. 6. Ayrıca bkz. vr. 62b.

³⁸ Halil Sercan Koşık, "17. Yüzyılda Yazılmış Bir Pend-nâme-i Attar Şerhi: Abdurrahman Abdî Paşa'nın Müfîd'i", s. 7.

eser durumundadır. İstinsah tarihi bilinmeyen *Müfid*'in, istinsahı en eski olan nüshasından hareketle 1648-1654 yılları arasında yazıldığı düşünülmektedir.³⁹ Eser iki parça hâlinde, Büşra Karacan ve Muhammed Kamçı tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.

2.1.2.3. Şerh-i Kaside-i Lâmiyye

*Şerh-i Kaside-i Ka'b İbn-i Züheyr*⁴⁰ olarak da bilinen bu eser, Ka'b b. Züheyr adlı sahabinin yazdığı Arapça bir şiirin Türkçeye tercüme ve şerhini içermektedir. Ka'b b. Züheyr, câhiliye dönemi şairlerinden olup, Hz. Muhammed'in risâletinden sonra, daha önceki menfi bazı tutumlarından ötürü af talebiyle peygamberin huzuruna çıkmış ve bu kasideyi o zaman okumuştur. Peygamberimiz şiiri çok beğenmiş, hırkasını Ka'b'ın üzerine örtmüş ve bu nedenle kaside, "*Kaside-i Bürde*" olarak da anılmıştır. *Kaside-i Lâmiyye* Müslümanlar tarafından çok sevilip beğenilmiş ve üzerine birçok çalışma yapılmıştır.⁴¹ Bu kasideyi Türkçe şerh eden şârihlerden biri olan Abdî, 11 Nisan 1664'te şerh çalışmasını Sultan IV. Mehmed'e sunmuş ve padişah da onu taltif ederek kendisine ihsanlarda bulunmuştur. *Vekâyinâme*'de adı geçen tek çalışmadır ve diğer şerhler gibi *Vekâyinâme* ile eş zamanlı yazılmıştır. Ayrıca daha eski tarihli bir nüshasında, şerhin daha evvel tamamlandığı ve padişah'tan evvel o tarihte (1661) Sâlih Ağa'ya takdim edildiği tespit edilmiştir. Yirmi nüshası tespit edilen şerh, yaklaşık otuz varaktır. Bu eser, Ömer Said Güler tarafından doktora tezi olarak çalışılmıştır.⁴²

2.1.2.4. Vekâyi'nâme

Abdî Paşa'nın vakanüvis olarak adlandırılmasına sebep olan tarihidir. *Abdî Paşa Tarihi*, *Nişancı Abdurrahman Paşa Tarihi* veya *Vekâyi'nâme-i Abdî Paşa* olarak da anılan bu eser, 1648 yılında padişahın emriyle yazılmaya başlanmıştır ve 1682 yılına kadar toplamda otuz dört yıllık zaman dilimini kapsamaktadır. Gün gün olayların kayda alındığı eser, IV. Mehmed tarafından bizzat takip edilmiş, bazı bilgilerin

³⁹ Büşra Karacan, *Abdurrahman Abdî Paşa'nın Müfid Adlı Eseri* (1-35a varakları arası inceleme-metin), Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2015, s. 12.

⁴⁰ Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, s. 22. Ayrıca bkz.: Muhammed Kamçı, *Feridüddîn Attâr'ın Pend-nâme'sinin Abdurrahmân Abdî Paşa Şerhi: Müfid (35a-105a Varakları Arası İnceleme-Metin)*, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzincan 2019.

⁴¹ Kenan Demirayak, "Kasidetü'l-bürde", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 566-568.

⁴² Ömer Said Güler, "*Ka'b b. Züheyr'in Kaside-i Bürde'sine Osmanlı Döneminde Yazılan Türkçe Şerhler*", s. 82, 88, 94.

itmamında müellife yardımcı olunmuştur.⁴³ *Vekâyi'nâme*'nin muhtevasını başlıklar hâlinde ele alan Fahri Çetin Derin, kapsamlı çalışmasında, eseri beş maddede ele almıştır: 1. Padişahın tavır, hareket ve icraati, 2. Tayin ve aziller, 3. Siyasi hadiseler, 4. Dış ilişkiler, 5. Muhtelif konular.⁴⁴ Yurt içi ve yurt dışında birçok nüshası bulunan eserin çokça rağbet gördüğü anlaşılmaktadır. 17. yüzyılın ikinci yarısı IV. Mehmed devri hakkında en güvenilir ve ayrıntılı malumatın yer aldığı *Vekâyi'nâme*, Abdî Paşa'nın bizzat içinde olduğu veya gözlemlediği olayları nakletmesi açısından son derece önemli bir tarihi kaynaktır. Bu nedenle kendisinden sonra yazılan birçok tarihe de önemli ölçüde kaynaklık etmiştir. Abdî'nin bizzat kendi hayatı hakkındaki bilgilerin birçoğuna da bu eser sayesinde ulaşmaktayız.⁴⁵ Eserin yurt içi ve yurt dışı kütüphanelerinde on yedi adet nüshası bilinmekte olup, Fahri Çetin Derin tarafından doktora tezi olarak çalışılmış ve yayımlanmıştır.

2.1.2.5. Kanunnâme

Bu eser, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın görevlendirmesi neticesinde Abdî Paşa'nın kaleme aldığı bir kitaptır. Osmanlı devlet işleri, teşrifat ve teşkilatı hakkında çok önemli bilgiler içeren *Kanunnâme*, 1676'da yazılmıştır. Abdî, nişancılığı esnasında bu eseri yazmıştır. Uzun yıllar devlet hizmetinde bulunmuş bir vakanüvisin kaleminden çıkmış olması *Kanunnâme*'yi daha kuvvetli kılmaktadır.⁴⁶ En geniş teşkilat ve teşrifat kanunu olarak kabul edilen bu çalışma, ilk olarak *Milli Tettebbular Mecmuası*'nda yayımlanmıştır.⁴⁷ Eser, Ahmet Arslantürk ve Sadık Müfit Bilge tarafından farklı zamanlarda yayımlanmıştır.

2.1.2.6. Dîvân

Çeşitli kaynaklarda Abdî'nin bir divanı olduğundan bahsedilmektedir. Devlet teşkilatı ve tarih ile ilgili yazdığı çok önemli eserlerinin yanı sıra, şiir şerhi türündeki çalışmaları, düşürdüğü tarih ve yazdığı kasidelerle göz önünde bir isim olması gibi sebepler, onun bir divanda toplanabilecek kadar şiir yazdığı fikrini güçlendirmektedir.

⁴³ Fahri Çetin Derin, *Abdurrahman Abdî Paşa Vekâyi'nâme'si*, s. XX- XXI.

⁴⁴ Fahri Çetin Derin, *Abdurrahman Abdî Paşa Vekâyi'nâme'si*, s. XXIII- XXVI.

⁴⁵ Fahri Çetin Derin, *Abdurrahman Abdî Paşa Vekâyi'nâme'si*, s. LXX.

⁴⁶ Eseri yayımlayan Ahmert Arslantürk, bu eserin hiçbir nüshasının elde bulunmadığını, var olan neşrin ise eskiden mevcut olup sonradan kaybolan bir nüshadan hareketle gerçekleştirildiğini bildirmektedir. Bkz.: Ahmet Arslantürk, *Abdurrahman Abdî Paşa Kanunnâmesi*, Okur Kitaplığı, İstanbul 2012, s. 15-16.

⁴⁷ Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, C. I, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1990, s. 90.

Şiirlerini Abdî mahlasıyla yazmıştır.⁴⁸ Bazı kaynaklarda birkaç şiiri dışında divanı olmadığı ifade edilse de İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı Türkçe Yazmalar bölümünde O.126 numarada kayıtlı olan divan nüshası, elde bulunan tek ve eksik nüsha olmakla birlikte, Halil Sercan Koşık tarafından kitap olarak yayımlanmıştır. Koşık bu kitaba, divançede olmayıp çeşitli kaynaklarda yer alan şiirleri de dâhil etmiştir.⁴⁹

Görüldüğü gibi gerek şiir, gerek şerh, gerekse teşkilat metni ve tarih türündeki eserlerle çok yönlü bir müellif olan Abdî Paşa'nın bilinen tüm eserleri günümüz harflerine aktarılmış ve çeşitli akademik çalışmalara konu olmuştur. Netice itibarıyla, 1648-1654 yılları arasında *Müfîd*, 1654-1659 arasında *Urfî Dîvânı Şerhi* ve nihayet 1659-1661 tarihleri arasında da *Şerh-i Kaside-i Lâmiyye* isimli şerhlerin yazımı gerçekleşmiştir. Seferli Odası'nda iken *Şerh-i Dîvân-ı Urfî*'yi, Has Oda'da iken de *Şerh-i Kaside-i Lâmiyye*'yi yazdığını bildiğimiz Abdi Paşa'nın, eserleri hangi sırayla kaleme aldığı netlik kazandığı gibi, hangi tarih aralıklarında yazdığı da ortaya çıkmış olmaktadır. Bu eserlerle aynı anda *Vekâyinâme*'yi ve şerhlerden sonra ise *Kanunnâme*'yi yazdığını da ilave ederek bir sonraki başlığa geçelim.

2.2. Şerh Kavramı ve Urfî Dîvânı'na Yazılan Türkçe Şerhler

2.2.1. Şerh Nedir?

Arapça “شرح” ş-r-h kökünden gelen bu kelime, Arapça sözlüklerde bir şeyi genişletmek, yaymak, sözü açıklamak, vâzih hâle getirmek, tefsir etmek anlamlarına gelmektedir.⁵⁰ Aynı kökten gelen “inşirah” kelimesi ise genişlemek ve ferahlamak manalarında kullanılmakta olup Kur'an'da, bu isimde bir sûre yer almaktadır. İnşirah Sûresi'nin, “Senin kalbini açıp genişletmedik mi?”⁵¹ mealindeki ilk ayetinde “şerh” kökünden gelen kelime, cümleye, göğsünü açıp genişletmek anlamı katmakta ve Hz. Peygamber'in “ilahi eğitim ve vahiy yoluyla beşeri idrak seviyesinin yükseltilmesi, zihninin ve manevi dünyasının yükseltilerek genişletilmesi”⁵² gibi manaları ihtiva etmektedir. Türkçe sözlüklerde de benzer anlamlarda kullanılan “şerh”, kelime olarak

⁴⁸ Fahri Çetin Derin, “Abdi Paşa, Nişancı”, s. 75.

⁴⁹ Halil Sercan Koşık, *Abdî Paşa Divançesi*, DBY yayınları, İstanbul 2020.

⁵⁰ *el-Mu'cemü'l-vecîz*, neşr. Şirketü'l-i'lânâti's-şarkıyyeti, et-Tab'atü'l-ülâ H. 1400- M. 1980, s. 335.

⁵¹ İnşirah, 94/1.

⁵² *Kur'an Yolu Meâli*, haz. Hayrettin Karaman vd., Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009, s. 596.

“açma, yarma, ayırma, açıklama”,⁵³ “genişletme, açma, sonra da izah etme”,⁵⁴ “açılma” anlamlarına gelmekte; bir terim olarak ise lügatlerde “bir şeyin mahfî ve müşkil olan dehayık ve gavamızını izah ve tefsir için söylenilen sözler ve bu yolda yazılan kitaplar”⁵⁵, “izah için söylenilen sözler ve bu yolda yazılan kitap”⁵⁶ veya “bir kitabın ibaresini kelime be-kelime açıp izah ederek yazılan kitap”⁵⁷ şeklinde tanımlanmaktadır. Bir metindeki mananın daha iyi ortaya çıkması için söylenen sözlere, yazılan kitaplara ve bahsi geçen eyleme şerh denmektedir. Şerhler, bir ilim dalında öne çıkmış bir eseri anlama, açıklama gayesine matuf olmakla birlikte; metnin eksik kalan kısımlarının ikmali, hataların tashihi veya örneklerin çoğaltılması da bu türdeki eserlerde karşılaşılan durumlardır.⁵⁸ Dolayısıyla klasik metin şerhinde bu tür tasarruflar da “anlama” veya “kendi anladığı şekilde anlatma” eylemine dâhildir. Tam da bu sebepten şerhi, yalnızca açıklamaya inhisar etmek hatadır; çünkü şârih, metni, kendi bilgi, ilgi, tecrübe ve anlayışı zaviyesinden bir kez daha vurgulamakta ve belki kurgulamaktadır. Kısacası metin şerhi, bir metnin izahı, ikmali veya tashihi amacıyla ortaya konan çalışmalara denmektedir.

Kitapla ilgili olarak yapılan bir çalışma olması nedeniyle şerhin ne olduğunu daha iyi anlayabilmek için, kitap üzerine yapılan her türlü anlama faaliyetine yönelmek gereklidir. Bir metni anlama, açıklama, tamamlama, derinleştirme, tenkit veya tashih etme gibi ameliyeleri yüklenen çalışmalara daha çok tefsir, şerh, haşiye, talikat, izah, zeyl adı verilmektedir. Bunun yanı sıra özetleme, kısaltma, çalışılıp ezberlenecek hâle getirme veya seçmeler oluşturma işlemleri ihtisar, muhtasar, telhis, hülâsa, müntehab olarak isimlendirilmektedir. Yukarıda saydığımız her iki gruptaki eserlere de şerh denilmektedir.⁵⁹

İslâm medeniyetinde şerh ve hâşiye geleneği, özellikle Memlûkler ve Osmanlılar döneminde yaygınlaşmıştır. Ancak temelleri Asr-ı Saadet’e kadar dayanmaktadır. Hz. Muhammed’in Kur’an’ı sahabelerine anlatması, kelimelerini izah etmesi ve aslında tefsir etmesi, İslâm kültüründe şerh faaliyetlerinin başlangıcı kabul edilmektedir.⁶⁰

⁵³ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2003, s. 991.

⁵⁴ Carra de Vaux, “Şerh”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. 11, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, s. 429.

⁵⁵ Mehmed Salâhî, *Kâmûs-ı Osmânî*, C. 2, Türkiye YEK Başkanlığı, İstanbul 1313, s. 67.

⁵⁶ Muallim Nâci, *Lûgat-ı Nâci*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1995, s. 497.

⁵⁷ Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2002, s. 773.

⁵⁸ Sedat Şensoy, “Şerh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, s. 555.

⁵⁹ İsmail Kara, *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2014, s. 21.

⁶⁰ Sedat Şensoy, “Şerh”, s. 556.

Sonraları Kur'an için yapılan bu çalışmaların adı "tefsir" olmuş ve diğer bütün şerh çalışmalarından ayrılmıştır. Kısacası, şerh kavramı/çalışması, ilk defa Kur'an'ı anlama çalışmalarından hareketle neş'et etmiştir diyebiliriz.

Şerh türündeki eserler, belli amaçlara yönelik olarak yazılmıştır. Bunlardan kısaca bahsedecek olursak; şerh öncelikle, eseri daha iyi anladığını düşünen bir kişi tarafından okuyucunun anlamasına yardımcı olmak, eseri açıklamak için yazılır. Bunun yanı sıra şerhi yapılan eserde bulunan farklı bilim dallarına ait terimler, bilgilerin açıklanması, eserin daha iyi anlaşılması için bir ihtiyaçtır. Ayrıca bazı metinlerde yer alan mecazlı söyleyişler de şerh türü çalışmaların ortaya çıkmasında etkilidir.⁶¹ Burada şu hususu da belirtmekte fayda vardır. Yazılan şerh metni, hitap ettiği hedef kitleye göre şekillenmiştir. Yani şârihin, kimin için bu şerhi yazmaya karar verdiği, şerhin varlık sebebinin yanı sıra niteliğini, derinliğini, sınırlarını da belirlemektedir. Örneğin medrese öğrencilerinin istifadesi için yazılan şerhlerin yanı sıra, ilkokul düzeyindeki öğrencilerin eğitim ve öğretimi için yazılan şerhler de vardır. Bunların yanı sıra bazı şârihler metni, daha önceki şerhleri beğenmediği için yazdığını yani şerhi bir üst seviyeye taşımak istediğini ifade ederken; bir bölümü de okuyanların genel istifadesini, metni okuyucuya anlaşılır bir biçimde ulaştırmayı hedeflediğini açıkça söylemektedir.

Şerhte usul ve yöntemi belirleyen birçok faktör vardır. Her ne kadar şerh edilen metnin türüne göre şerh yönteminin belli şablonları oluşmuşsa da şerh yönteminde, ana metnin dilinin, manzum-mensur oluşunun, şârihin özelliklerinin, metinlerin yazıldığı dönemlerin hepsi etkilidir. Manzum şerhlerde aslolan metnin açıklanmasıdır ve kelime-dilbilgisi üzerinde pek durulmaz. Mensur şerhlerde ise kelime kelime filolojik açıklamaların yapıldığı görülmektedir. Şerh ve mensur şerhlerde geleneksel yöntemi, Yekta Saraç şöyle anlatmaktadır: "İbareleri oluşturan kelimeler önce açıklanır, gramer izahları gerekiyorsa verilir. Daha sonra kelime boyutundan ibare boyutuna geçildiği de görülür. Şerh edilen metin bir inanç sistemi açısından önemli ise kullanılan terimler ve kavram alanı o şerhi belli bir bakış açısına göre şekillendirir. Bazen bu öyle bir yoğunluk gösterir ki Abdullah Bosnevi'nin (ö.1644) *Fusus* şerhi gibi eserler şerhin kendisi yazıldığı ilmin / disiplinin terimleri ve felsefi arka planı bilinmeden kapalı kalır. Kaynak metin ile yazarının şahsiyeti arasında kurulan ilişki şerhin anlam kurgusunda rol oynar. Şârih, metni yazarından ve devrinden ayrı müstakil

⁶¹ Sedat Şensoy, "Şerh", s. 555-556.

bir varlık olarak ele almaz. Ayrıca eseri, bizzat o eser için de incelemes. Varmak istediği bir netice vardır.”⁶² Bu sözlerin devamında yazar, şârihin amacının, mesajı anlaşılır kılmak olduğunu, bu amaç için cüzlerden yola çıkıp tümevarım yöntemini kullandığını ifade eder. Şârih, sözlerinin sonunda cüzleri birleştirip anlamı tamamlayacağından ve “anahtar kavramlar” üzerinden tek bir kavrama yöneleceğinden, aslında tüm klasik şerh kültüründe tûmdengelim de var olduğu ifade edilmektedir.

Bir eser birden fazla kişi tarafından şerh edilebilmekte, böylelikle kaynak eser, farklı bakış açılarıyla yeniden anlatılıp yorumlanabilmektedir. Bu durum, bilginin takibi, devamlılığını sağlamakla birlikte tekrara düşme olasılığını da azaltmaktadır. Çünkü meşhur eserlere yazılan önemli şerhler, bu alanın uzmanları veya ilgilileri tarafından okunmakta ve bilinmektedir. Farklı dönemlerde yazılan şerhler, aynı zamanda o dönemin kelime kadrosu, düşünce yapısına da uygun olacağından temel klasik eserlerle yeni nesiller arasında da kopukluk ortadan kalkacak veya en azından asgari düzeyde kalacaktır.

Şerh tasnifi konusu, üzerinde epeyce düşünülmüş, denemeler yapılmış bir konudur. Şerh türündeki eserlerin çeşitli başlıklar altında kategorize edilmesi, bu alanda çalışma yapanların da işlerini kolaylaştıracaktır. Ne var ki bu tasnif, çok yönlü yapılmayı zorunlu kılmaktadır. Çünkü binlerce eserin yer aldığı böylesine büyük bir kültürel zenginlik içerisinde, şerhleri birbirinden ayıran birçok karakteristik özellik bulunmaktadır. Örneğin, aynı dilde yapılan şerhler olduğu gibi Arapça veya Farsça bir eserin Türk dilinde yapılan şerhleri de vardır. Dil hususiyetleri dışında şerh edilen eserin konusu da bir başka tasnif şeklidir ki ilmî eserlere yapılan şerhler, edebî eserlere yapılan şerhlerin yanı sıra tasavvufî eserlere yapılan şerhler de vardır. Şerh kitapları, şerh ettiği eserin tamamına yazılabildiği gibi yalnız mukaddimesine, seçme beyitlere veya bir bölümüne yazılabilmektedir. Bu, şârihin tercihidir. Bununla birlikte eserin tamamına şerh yazmak planlandığı hâlde şârihin vefatı, hastalığı gibi çeşitli sebeplerle tamamlanamamış şerhler de oldukça fazladır. Kaynak metnin manzum veya mensur oluşunun yanı sıra şerh metninin manzum veya mensur yazılması da bir başka şerh tasnifine kapı aralayabilir. Dolayısıyla bu konuda önce tasnifin neye göre yapılacağı belirlenmeli, ardından da alt grupları oluşturularak sınıflandırma gerçekleştirilmelidir. Mesela, kapsam bakımından şerhler başlığında, eserin tamamına yazılan ve bir

⁶² Yekta Saraç, “Şerhler”, *Türk Edebiyatı Tarihi*, C. II, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2006, s. 125.

kısmına yazılan şerhler iki bölümde gruplanabilir. Kaynak metnin dilinin şerh metni ile aynı olup olmaması bir başka tasnif şekli iken; konusu bakımından şerhler, ilmî, edebî ve dinî-tasavvufî şerhler olarak sınıflandırılabilir. Kaynak metnin türü bakımından sınıflanacak eserlerin yanı sıra şerhin mensur yapılıp yapılmaması da bu sınıflandırmayı çoğaltacaktır.

Tasavvufî şiir şerhi konusunda önemli çalışmaları olan Ömür Ceylan, şerhin iki yönü üzerinde durmanın veya “ilmî ve bedî” olarak yüzeysel de olsa bir zihinsel tasnifin, bu konu üzerinde çalışma yaparken faydalı olacağını söylemektedir.⁶³ Yazarın, şerh türündeki eserleri doğru anlayıp çalışabilmek konusunda önemli fikirler barındıran cümleleri şöyledir: “(...) Tedirginliğimin en büyük sebebi, bir açıklama metodu olarak şerhin, sizin de ‘geniş bir alan’ diyerek altını çizdiğiniz kullanım sahası ve yaygınlığı tabîî ki.. Zira şerh, eskilerin; hendese, tıp, astronomi, fizik, aritmetik vb. ilim dallarının yanı sıra din ve edebiyat sahalarında da yazılmış eserlere yapılan her türlü açıklamaya verdikleri genel bir ad. Nitekim özellikle son asırlarında Osmanlı medreselerinin müfredatlarını şekillendiren başlıca eserler şerh türünde yazılmış olanlarıdır. Bu tarafı şerhin akademik, metodolojik ve disipline edilmiş yüzü. Fakat şerhi yalnız bu yüzü ile anlamaya çalışmak eksik ve hatta yanlış olur. Şüphesiz şerhin, renkli ve bir o kadar cazip olan diğer yüzü edebî metinlere yazılmış olanlar arasında gizlidir ve bu yüzü, temelde daha indî olmakla birlikte ictimai idrak ve hissiyatta yaşanan değişim ve kırılmaların edebî akislerini kronolojik olarak izleyebileceğimiz yegâne tarafıdır.”⁶⁴ Şerhin edebî yönünün, toplumsal idrak ve değişimleri izleme konusunda ne kadar etkili olabileceği vurgusu dikkate şâyândır.

Türkçede şerh geleneğinin 15. yüzyılda başladığı ve 16. yüzyılda yoğunlaştığı kabul edilir. Şiirleri şerh edilen en eski Türk şair Yunus Emre olup Türk dilinde tasavvufî şiirlere yazılan şerhlerin yoğunlukta olduğu görülmektedir.⁶⁵ Farsçadan şerh edilen eserler Mevlânâ, Sa’dî-i Şirâzî, Feridüddin Attâr, Hâfız, Molla Câmi, Urfî-i Şirâzî, Hüsrev-i Dihlevî, Sâib-i Tebrizî ve Şevket-i Buhârî gibi meşhur isimlerin eserleridir. Çoğunlukla mensur olarak şerh edilen bu eserler, şerh sahasındaki eserlerin de büyük bir bölümünü teşkil etmektedir.⁶⁶ Arapçadan Türkçeye yapılan edebî şerhler arasında ise *Kaside-i Bürde* ile *Muallaka* şiirlerine, ayrıca İbn-i Fârız ve Hz. Ali

⁶³ Ömür Ceylan, *Böyle Buyurdu Sûfî*, Kapı Yayınları, İstanbul 2010, s. 234.

⁶⁴ Ömür Ceylan, *Böyle Buyurdu Sûfî*, s. 234.

⁶⁵ Ömür Ceylan, *Tasavvufî Şiir Şerhleri*, Kapı Yayınları, İstanbul 2007, s. 18.

⁶⁶ Ömür Ceylan, “Şerh-Türk Edebiyatı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, s. 566.

divanlarına yapılan şerhler ilk sıralarda gelmektedir. Şerh edilen eserler arasında manzum metinler çoğunlukta iken, kaside ve gazeller, en sık şerh edilen şiirler arasında yer almaktadır.⁶⁷ Biz, şerh konusunu kavram ve kapsam düzeyinde ele aldığımız bu bölümde, eser örneklerine ayrıntılı yer vermiyor, bahsi geçen hususlarla alakalı olarak öne çıkan birkaç isim ve eserden bahsediyoruz. Çünkü çalıştığımız eserden hareketle konumuz daha çok edebî metin şerhleri olduğundan bu sahada öne çıkan isimlerle iktifa etmeyi tercih ediyoruz. Aksi takdirde matematikten tasavvufa kadar zengin bir derya söz konusudur ve her bir bilim dalında yapılan şerh çalışmaları hakkında ayrıntılı bilgi vermek, başka bir tezin konusu olacak kadar şümullüdür.

Türkiye’de özellikle son yıllarda, “Şerh metodu ne olmalı?” veya “Bir metin, klasik yöntemler dışında nasıl daha anlaşılır hâle getirilebilir?” sorusuna cevaplar aranmış ve modern metin çözümleme yöntemleri önerilmiştir. Çeşitli adlarla anılan ve akademik camia içerisinde birçok savunucusu olan bu tahlil yöntemleri, bazıları için metni tek anlama yöntemi iken, bazıları da klasik metinlerin ancak klasik şerh metoduyla anlaşılabilceğini ifade etmektedirler.

Yukarıda, geleneksel şerh metodu üzerinde durulmuştu. Modern metin çözümleme yöntemlerinden de kısaca bahsetmek yararlı olacaktır. Klasik bir metnin, geleneksel olmayan yöntemlerle izahı konusunda çalışma yapanlar arasında akla ilk gelen isim Ali Nihad Tarlan’dır. Aslında o, yöntemin adını net bir biçimde vermemekle birlikte metnin anlaşılmasında ortaya koyduğu fikirlere bakıldığında, yeni bir yol ve yeni bir bakış açısı önermektedir. *Fuzuli Dîvânı Şerhi*’nin önsözünde Tarlan, “metinden bize ulaşan şeyin sanatkârın iç dünyası” olduğunu ve ona ulaşmak için de “psikoloji, fizyoloji gibi muasır ilimler” dâhilinde tetkikler yapılarak “sanatkârın ruh portresini” ortaya koymak ve onu edebiyat tarihi içerisindeki doğru yere bu şekilde oturtmak gerektiğini ifade eder.⁶⁸ Tarlan’dan sonra Cem Dilçin, metnin anlaşılması ve açıklanması adına yapılacak çalışmalar konusunda daha net bir biçimde önerilerde bulunmaktadır. O, bir makalesinde, divan şiirinin yapısal yönden incelenmesinin, onun anlam ve sanatsal özelliklerinin ortaya çıkması için gerekliliğinden bahsetmektedir: “Divan şiirinin sadece eski ve alışlagelmiş yöntemle açıklanması yani şerh edilmesi, o ürünlerin yapısal açıdan taşıdıkları pek çok özelliğin görülmemesine neden olmaktadır. Bence, divan şiiri açıklanırken

⁶⁷ Ozan Yılmaz, “Klasik Şerh Edebiyatı Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 5/9, 2007, s. 277.

⁶⁸ Ali Nihad Tarlan, *Fuzuli Divânı Şerhi*, Akçağ Yayınları, Ankara 1998, s. 14.

yapısal yöntemin olanaklarından da yararlanılmalıdır.”⁶⁹ Makalenin adından da anlaşılacağı üzere Dilçin, “şerh” ve “yapısal inceleme”yi ayrı ayrı ifade edip ele almıştır. O bir başka yazısında klasik şerh yöntemi ile beyitlerin tek tek ele alındığını, bu nedenle şiirin yapısal bütünlüğünün gözden kaçırıldığını ve bütünün güzelliğinden mahrum kaldığını ifade etmektedir.⁷⁰ Yine o, metni bütün olarak ele alıp anlayabilmek için klasik şerh metodunun yanı sıra deyişbilim, çeviribilim, metin dilbilimi, göstergebilim, yapısalcılık gibi tüm dünyanın yaygın olarak kullandığı “çağdaş edebiyat bilimi yöntemleri”ni kullanmak gerektiğini; divan edebiyatına karşı olumsuz tutum ve yargıların bu sayede önüne geçilerek divan şiirinin hak ettiği değeri göreceğini ifade etmektedir.⁷¹

Son asırlarda bilim ve teknolojinin baş döndürücü bir hızda yükselişi, bilimsel yöntemlerin, edebiyat da dâhil birçok alanda kullanılmasına, varlığı parçalarına ayırarak incelemeye ve bu şekilde çözümlemeye yönlendirmiştir. Göstergebilim, yapısalcılık, ontolojik analiz ve anlambilim gibi birtakım yeni çözümleme yöntemleri, edebî metinleri anlamada yeni imkânlar ve heyecanlar meydana getirmiş ve her metot, farklı bir bakış açısıyla metne yaklaşıp onu, tarihte kalmış bir yazı olmaktan kurtarma iddiasında bulunmuştur. Maksat şiirde, metinde anlamı ortaya çıkarmaksa, öncelikle onu yazıldığı dönemle sınırlı görmeyip her devrin insanına fısıldayan ve yaşayan bir değer olarak görmek gerekmektedir. Bunun için dünyanın çeşitli yerlerinde ve alanında uzman isimler tarafından ortaya konan, zamanla geliştirilen, uygulamalar yapılan bu yöntemlerden yararlanmak gerekmektedir.

Bu yöntemlerden biri olan ontolojik analiz metodu, ülkemizde ilk defa İsmail Tunalı tarafından önerilmiştir. Tunalı’nın teorik düzeyde ele aldığı bu metot, Dursun Ali Tökel tarafından geliştirilmiş ve örnek şiirler üzerinden uygulamalı olarak ele alınmıştır.⁷² Tökel ayrıca, “Rus biçimciliği” ve “anlambilim” üzerinde de çalışarak şiirleri bu yeni metotlarla çözümleme denemeleri de yapmıştır.⁷³ Ontolojik analiz

⁶⁹ Cem Dilçin, “Fuzulî’nin Bir Gazelinin Şerhi ve Yapısal Yönden İncelenmesi”, *Ankara Üniversitesi DTCF Türkoloji Dergisi*, 9/1, 1991, s. 93.

⁷⁰ Cem Dilçin, “Cumhuriyetin 80. Yılında Divan Şiiri Üzerine Düşünceler”, *Türkoloji Dergisi*, 16/2, 2003, s. 11.

⁷¹ Cem Dilçin, “Cumhuriyetin 80. Yılında Divan Şiiri Üzerine Düşünceler”, s. 21.

⁷² Dursun Ali Tökel, “Ontolojik Analiz Metodu ve Bu Metodun Bâkî’nin Bir Gazeline Uygulanışı”, *Yedi İklim*, Mayıs 1996, s. 53-59.

⁷³ Yazar, son derece etkileyici anlamları farklı yöntemlerle ortaya çıkardığı bu çalışmalarında, “divan şiirinin kendi bilgi alanları ve kaynaklarını bilmek kaydıyla” yeni yöntemlerin kullanılmasını önermektedir. Ona göre tüm dünyanın faydalandığı bu usullerden mahrum kalmak, “kusursuz insanlık ideali anlayışının” ele alındığı edebiyatımızın anlaşılmasından da bizi mahrum bırakacaktır. (Yüz yüze yaptığımız derslerden birinde Tökel’in, “Asıl maksat metni anlamaksa bunun için modern veya klasik,

metodunu kullanarak şiir çözümlemeleri yapan bir diğer isim ise Yavuz Bayram'dır. O da Tunalı'nın ortaya koyduğu görüşleri gerek divan şiiri gerekse son dönemde yazılan şiirlere uygulayarak çözümleme denemeleri yapmıştır.⁷⁴ Modern yöntemleri, klasik şerh metoduna ek olarak kullanmanın gereğine değinen Bayram, edebiyatımızın altyapısının bu şekilde ortaya çıkabileceğini ifade etmektedir: “İnanıyoruz ki, klasik yöntemlere ek olarak, böyle çağdaş ve estetik metotlarla, hem eski edebiyatımızın kapılarını zorlamak; hem de yeni edebiyatımızın alt yapısını oluşturan nüvelere ulaşmak daha kolay olacaktır.”⁷⁵

Görüldüğü gibi metni açma yöntemi olarak modern metotlara değinen isimler, aslında çok keskin çizgilerle klasik şerh metodundan ayrılmamakta, onun yerine eski şerh yöntemine ek olarak yeni metotların kullanımını savunmaktadırlar. Bu isimlere, bazı kaynaklarda yalnızca modern yöntemlerin savunucusu olarak yer verilmiş olması, yeni yöntemlerle ilgili çalışmalarının fazla olmasından kaynaklanıyor olmalıdır.

Her iki yöntemi yani hem geleneksel metin şerhini hem de modern metin çözümleme yöntemlerini bir arada kullanmak gerektiği, bu eklektik bakış açısının daha isabetli olacağı görüşünde olanlar da vardır.⁷⁶ Bu görüşe göre metni anlamak ana maksattır ve bunun için de her yönetime başvurmak gerekir. Önce klasik şerh metodunun tatbik edileceği metin, modern çözümleme yöntemleriyle de ele alınmalı ve modern yöntemlerden hangisi daha uygunsa o yöntemle metin izahı gerçekleştirilmelidir. Bazı isimlere göre, klasik edebiyat metinlerinin alışlagelmiş şerh usulü dışında, yalnızca modern yöntemlerle izahının yaygınlaşmadığı, çünkü metinlerin yapısıyla tam olarak örtüşmediği, bu nedenle de bir iki örnek sınırlı kaldığı ifade edilmektedir.⁷⁷ Bu düşüncelerin yanı sıra Yekta Saraç, günümüz metin

her yöntemi deneyebiliriz ve bundan niçin uzak duralım?” dediğini iyi hatırlıyorum.) Metin çözümleme konusundaki görüşleri hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Dursun Ali Tökel, “Divan Şiirine Modern Metin Çözümleme Yöntemlerinden Bakmak”, *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları*, Volume 2/3 Summer 2007, s. 535-555; Dursun Ali Tökel, “Bir Gazeli Rus Biçimciliği İle Nasıl Çözümleyelim”, *Dergâh Dergisi*, S. 173, Temmuz 2004, s. 9-15; Dursun Ali Tökel, “Bir Gazel Anlambilimle Nasıl Anlaşılır”, *Dergâh Dergisi*, S. 150, Ağustos 2002, s. 10-23.

⁷⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Yavuz Bayram, “Divan Şiiri Metinlerinin Ontolojik Tahlili”, *Prof. Dr. Abdülkadir Karahan Anısına Uluslararası Divan Edebiyatı Sempozyumu*, 27-28 Mayıs 2008, Beykoz Belediyesi Yayınları, İstanbul, s. 167-182; Yavuz Bayram, “Geleneksel, Yapısal ve Dilbilimsel Unsurlar Eşliğinde Klâsik Türk Şiiri Metinlerinin Ontolojik Tahlili”, *III. Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu (Prof. Dr. Cem Dilçin Adına)*, 13 Şubat 2009, Kayseri, s. 31-61.; Yavuz Bayram, “Ontolojik Analiz Metodu ve Bir Uygulama”, *Yom Sanat*, S. 12, Mayıs-Haziran 2003, s. 12-15.

⁷⁵ Yavuz Bayram, “Ontolojik Analiz Metodu ve Bir Uygulama”, *Yom Sanat*, S. 12, Mayıs-Haziran 2003, s. 15.

⁷⁶ Örnek: Yavuz Bayram, “Geleneksel, Yapısal ve Dilbilimsel Unsurlar Eşliğinde Klâsik Türk Şiiri Metinlerinin Ontolojik Tahlili”, s. 31-61.

⁷⁷ Yekta Saraç, “Şerhler”, s. 131.

analiz yöntemlerinden yararlanma noktasında, yeterli bilgi düzeyinde olmadığımızı da ifade etmektedir. “Dolayısıyla eldeki metinleri oluşturan şartlar göz ardı edilmeden klasik kültürümüzün -incelenen ve bilinenin yanı sıra edebî metinlerin şerhinde kullanılmayan- metotlarını da Batı’da aynı konuda yapılan çalışmalar ile bir sistem dâhilinde uyumlu hâle getirerek uygulamaya koymak, metin şerhi konusunda günümüzdeki arayışlara farklı bir istikamet verebilir.”⁷⁸ diyen Saraç, her iki yöntemi de uygun şartlarda ve sistemli bir şekilde ele almak gerektiğini güzel bir biçimde özetlemiştir. Bu konuda benzer görüşlere yer verebileceğimiz bir diğer isim de Ömür Ceylan’dır. O da metin şerhi konusunda “Batı orjinli” tahlil metotlarından bahsetmektedir. Ceylan, yapısal ve dilbilimsel yaklaşımların “fevkalâde yararlı” olduğunu, bu yaklaşımlar gelenekle sentezlenirse, metinleri anlama konusunda bugünün ihtiyaçlarına cevap verebilecek bir şerh metoduna ulaşabileceğimizi dile getirmektedir.⁷⁹

Şerhin tanımı, kapsamı, şerh geleneğinin oluşum süreci, şerhlerin tasnifi meselesi ve nihayet şerh metodu üzerinden ele aldığımız bu kavram, zaman zaman ve çeşitli isimler tarafından tahfif edilmiş, bu vadide yapılan ve asırlarca devam eden tahrir süreci ise ilmî manada zayıflık ve tekrarın sebebi olarak gösterilmiştir. Aslında ilmin devamı, aktarımı, eksiklerinin tamamlanarak ilerlemesi ve hatta seviyesinin yükselmesi gibi birçok önemli işlevi yerine getirmekle kalmayıp medreselerdeki tedrisin önemli bir parçası olan bu çalışmaların insafsızca tezyif edilmesi, benzerlerine ilmî sahada bolca rastlanabilecek önyargılı bakış veya basmakalıp, kopya söylemlerin bir parçası olmalıdır. Bu hususu ele alan bazı isimler, şerh ve haşiye geleneğinin bilinçli bir aşağılamaya maruz kaldığını ifade etmektedirler. İsmail Kara, modernleşme süreciyle beslenen yeni din algısının bu süreci hızlandığını söyleyerek, gerek medreseler, gerek ilmiye sınıfı, gerekse bu kurum ve âlimlerin birbirini tekrar eden kıymetsiz mahsulleri kabul edilen şerh ve haşiye çalışmalarının insafsızca tenkit edildiğini dile getirmektedir.⁸⁰ Bu menfi yaklaşım tarzını eleştiren Kara, yaptığı incelemeler neticesinde, “Türklerin güçlü bir unsur olarak İslâm tarihine katılmaları” ile şerh geleneğinin en güçlü eserlerinin yazıldığı dönemlerin örtüştüğünü

⁷⁸ Yekta Saraç, “Şerhler”, s. 131.

⁷⁹ Ömür Ceylan, *Böyle Buyurdu Süfî*, s. 239.

⁸⁰ İsmail Kara, “Şerh ve Haşiye Geleneği Kuşatılmadan İslâm’ın Klâsik Kaynakları ve İlim Mirası Anlaşılabilir mi?”, *Türkiye IV. Dinî Yayınlar Kongresi*, 30-31 Ekim 2009, Ankara, s. 81.

dile getirmektedir. Yani aslında bu menfi üslup, bilinçli bir “tasfiye” ameliyesinin parçası olmaktadır.⁸¹

Gazali ve Moğol istilasının ardından ilimlerin zayıfladığı ve şerh-haşiye geleneği ile iyice taklit dönemine girildiği iddialarının siyasi söylemler olduğu, İhsan Fazlıoğlu tarafından dile getirilmektedir. Böyle bir iddianın ortaya atılmasının sebebi, bahsi geçen dönemde, “İslam dünyasında hakimiyetin Türklerin eline geçmesi”dir: “Hocam Teoman Duralı’nın isimlendirmesiyle İngiliz-Yahudi Medeniyeti, siyasi anlamda tasfiye ettiği Osmanlı Türk Devletini kültürel anlamda da olumsuzlamak için bu tür teorileri ortaya atmaktadır. Arap Milliyetçileri ile Türk asıllı mukallitleri de, tabiri caizse, bu teorilerin üzerine atlamaktadırlar. Neticede bir delinin kuyuya attığı bir taş kırk akıllı tarafından çıkarılmaya çalışılmaktadır. Akkirmânî’nin deyişiyle bu bir hikayedir.”⁸²

Yukarıda özetle verdiğimiz bilgilerden de anlaşılacağı üzere “şerh”, çok kapsamlı bir terim olup bu türde yazılmış eserler de sayıca fazla ve çok çeşitlidir. Gerek ilmî, gerek dinî-tasavvufî, gerekse edebî alanda yapılmış şerh türü çalışmalar, bu alanın kendi içinde tasnifini zorunlu kılmaktadır. Bu şekilde eserlerin muhtevası göz önünde bulundurularak yapılabilecek sınıflandırmaların yanı sıra Arapça, Farsça gibi diğer dillerden Türk diline yapılan şerhler için de aynı durum söz konusu olabilir. Şerh türündeki eski harfli eserlerin günümüz harflerine aktarılması süreci devam ettikçe bu tasnif de yeniden şekillenmeye, farklı vecheleriyle gün yüzüne çıkmaya ve yeni çalışma alanları doğurmaya devam edecektir. Atabey Kılıç’ın da dediği gibi metin tespiti tamamlandığında yani tüm şerh metinleri günümüz harflerine aktarıldığında şerh tasnifi de ortaya çıkmış olacaktır.⁸³

Şerh kavramının birçok yönüne genel hatlarıyla değindikten sonra, çalışmamızla daha yakından irtibatı olan *Urî Dîvânı* şerhleri konusuna geçelim.

2.2.2. Urî Dîvânı’na Yazılan Türkçe Şerhler

Türk edebiyatında Urî’nin şiirleri çok sevilmiş, onun etkisinde kalan birçok şair ve yazar olmuştur. Bu hususun temelinde elbette “Sebk-i Hindî” akımı son derece etkilidir. “Hint tarzı” anlamına gelen “Sebk-i Hindî”, isimlendirmesi çok sonradan

⁸¹ İsmail Kara, “Şerh ve Haşiye Geleneği Kuşatılmadan İslâm’ın Klâsik Kaynakları ve İlim Mirası Anlaşılabilir mi?”, s. 62.

⁸² İhsan Fazlıoğlu, “İlim ilim bilmektir; bilim neyi bilmektir (söyleşi)”, *Dergâh Dergisi*, Mart 1998, s. 13.

⁸³ Atabey Kılıç, “Geleneksel Şerh ve Modern Metin İncelemelerine Eleştirel Bir Bakış: Metotlar, Çalışmalar, Beklentiler”, *Turkish Studies*, Volume 4/6, Fall 2009, s. 330.

yapılmış bir edebî ekoldür. Buna göre şiir, “karmaşık çağrışımlara” iyice açılmış, mana sözden öne geçmiş, girift ve yeni mazmunlar kullanmak yoluyla şiire ince hayaller ve kapalı bir anlam hâkim kılınmıştır.⁸⁴ Gerek bu akımın, gerekse akımın en güçlü ilk temsilcilerinden olan Urî’nin şiirlerinden etkilenen şairler arasında Nef’î, Cevrî İbrahim Çelebi, Nâbî, Râmî, Nedim, Nigârî, Şeyh Gâlib, Ziyâ Paşa ve Süleyman Nazif gibi önemli isimler bulunmaktadır.⁸⁵ Edebiyatımızda, şiirlerinin Urî’den üstün olduğunu veya Urî’ye denk olduğunu söyleyenler olduğu gibi, yazdıklarının Urî tarafından bile kabul göreceğini söyleyerek⁸⁶ onu yücelten ve bu vesileyle elbette kendi nazmını övenlere de sıkça rastlanmaktadır.

Türk edebiyatında Urî gibi şiir yazmak maharet addedildiği gibi şiirlerinde geçen bazı ifadeler de tartışma konusu olmuş ve bu ifadelerin geçtiği beyitlere farklı şekillerde mana verilmiştir. Anlaşılması zor ve ince hayallerle süslü bir metinde bu durumla karşılaşmak son derece doğaldır. Örneğin Urî beyitlerinin birinde geçen “abes” kelimesi, çeşitli isimler tarafından farklı şekilde manalandırılmış, ancak kimi zaman anlam tam olarak ortaya çıkmamış veya dinî açıdan sakıncalı olabilecek yorumlarla karşılaşmıştır. Elbette farklı bakış açılarıyla daha isabetli olan manaya ulaşılmıştır ancak bundan daha önemli olan bir başka husus vardır ki o da, aynı “müşkil” beytin Neşâtî, Nâbî, İsmetî gibi çeşitli şârihler ve şairler tarafından özel olarak ele alınması⁸⁷ ve bu vadede bir tartışma zemininin oluşmasıdır. Bu durum, Urî ve *Dîvân*’ına ne kadar büyük bir değer atfedildiğini de göstermektedir. Süleyman Çaldak’ın inceleme ve tespitlerine göre bu alanda adeta ihtisas yapmış isimler “Urî-dân, Urî-şinas” gibi tabirler, adlandırmalarla da öne çıkmıştır.⁸⁸

Urî’nin *Divan*’ına, farklı zamanlarda yazılan birçok şerh vardır ve yapılan incelemelere göre, eserlerine en fazla şerh yazılan isimler arasında Urî ilk sıralarda gelmektedir. Urî’nin şiirlerine şerh yazan on altı şârih bilinmekle birlikte, şârihi tespit edilemeyen beş şerh daha vardır. Çeşitli biyografik ve bibliyografik kaynaklarda adı verilen ve Urî şârihi olarak bildirilen farklı isimler de vardır ancak eserleri elde

⁸⁴ Ali Fuat Bilkan, “Sebk-i Hindî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 36, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 254.

⁸⁵ Rıza Kurtuluş, “Örfî-i Şîrâzî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 34, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, s. 96.

⁸⁶ Necip Fâzıl Duru, “Şîraz’dan Hindistan’a Örfî’nin Sergüzeşti ve Klâsik Türk Şiirinde Örfî-i Şîrâzî”, *Bilgi*, S. 26, Yaz / 2003, s. 125-131.

⁸⁷ Süleyman Çaldak, “‘Urî-dânlar Arasında ‘Urî’nin Bir Beytinde Geçen ‘Abes’ Kelimesi Üzerine Tartışmalar”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15/1, Elazığ 2005, s. 79-80.

⁸⁸ Süleyman Çaldak, “‘Urî-dânlar Arasında ‘Urî’nin Bir Beytinde Geçen ‘Abes’ Kelimesi Üzerine Tartışmalar”, s. 75.

olmadığı veya hangi eserlerin onlara ait olduğu bilinmediği için “Urfî Divanı’na Yazılan Türkçe Şerhler” başlığı altında yalnızca isimleri zikredilmek suretiyle kısaca bilgi verilecektir.⁸⁹ Aşağıda, haklarında bilgi verilen şerhler, en hacimli olandan en kısa olana doğru sıralanmıştır.

2.2.2.1. Abdurrahman Abdî Tarafından Yazılan Şerh

Vakanüvis, devlet adamı, şair ve Nişancı olarak da bilinen Abdî Paşa (ö.1692), *Urfî Dîvânı*’nda bulunan iki kaside ve 347 gazele şerh yazmıştır. Urfî şerhleri arasında en hacimli şerhlerden biri olan bu eser, 2429 beytin açıklamasını kapsamakta ve *Şerh-i Dîvân-ı Urfî*, *Şerh-i Kasâid-i Urfî* adlarıyla bilinmektedir. Elde bulunan iki nüshası, bu tezde, karşılaştırmalı olarak çalışılmıştır. Üç önemli edebî klasığı şerh eden Abdî Paşa, *Şerh-i Dîvân-ı Urfî* vesilesi ile büyük bir emek ortaya koymuş, Türk edebiyatında çok sevilen bir eseri, kendi zaviyesi ve bilgi birikiminden hareketle izah etmiştir.

2.2.2.2. Tellizâde Vehbî Tarafından Yazılan Şerh

Bu eser, kaynaklarda, hakkında pek fazla bilgi bulunmayan Tellizâde Vehbî isimli bir şârih tarafından kaleme alınmıştır ve en hacimli şerhlerden biridir. *Dîvân*’da bulunan gazellerin 420 adedinin şerhini ihtiva eden eser, *Şerh-i Dîvançe-i Urfî-i Şîrâzî* adıyla bilinmektedir. Eser, 1666 yılında yazılmaya başlanmıştır ve iki cilt olarak yazılan eserin çeşitli nüshaları bulunmaktadır. Bu şerh, bilinen beş nüshası karşılaştırılarak Mehmet Âkif Gözitok tarafından doktora tezi olarak çalışılmıştır.⁹⁰

2.2.2.3. Süleyman Yanyalı Tarafından Yazılan Şerh

Hakkında pek fazla bilgi bulunmayan Süleyman Yanyalı, Yanya valisi Tepedelenli Ali Paşa’nın meclislerinde bulunarak (1797’den itibaren) ilim ve irfanca kendisini geliştirmiştir. *Şerh-i Dîvân-ı Urfî* isimli eserinde, kasideler ağırlıklı olmak üzere 44 adet manzume (kaside ve gazel) şerh edilmiştir. Eserin bilinen tek nüshası Mustafa Yasin Başçetin tarafından doktora tezi olarak çalışılmıştır.⁹¹

⁸⁹ Mehmet Akif Gözitok, “Türk Edebiyatında Urfî-i Şîrâzî Şerhleri”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 19, İstanbul 2017, s. 77-122.

⁹⁰ Mehmet Âkif Gözitok, *Tellizade Vehbî ve Urfî-i Şîrâzî Divanı Şerhi (Tenkitli Metin-İnceleme)*, Atatürk Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2017, s. 29.

⁹¹ Mustafa Yasin Başçetin, *Yanyalı Süleyman Efendi’nin Şerh-i Dîvân-ı Urfî Adlı Eseri (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin-Şerh Sözlüğü)*, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2019, s. 1, 48, 49.

2.2.2.4. Sahhaf Ahmed Rüşdî Tarafından Yazılan Şerh

Abdî Paşa gibi Galatasaray’ında yetişen Ahmed Rüşdî, müderrislik ve kadılık yapmış, 1700 yılında vefat etmiştir. Aynı zamanda *Dîvân*’ı olan şairin şerh türündeki eseri *Şerh-i Dîvân-ı Urff-i Şîrâzî*’dir. Şerhte kaside, gazel ve kıtalar şerh edilmiştir. Eserle ilgili olarak Hasan Dural tarafından doktora tezi hazırlanmaktadır.⁹²

2.2.2.5. Derviş Ömer Nüzhet Tarafından Yazılan Şerh

Aslen Urfalı olan Ömer Nüzhet (ö. 1781), küçük yaştan itibaren iyi bir eğitim almıştır. Arapça ve Farsça eserlere yazdığı şerhler bilinmekte olup *Urff Dîvânı*’ndaki kasidelerle yazdığı şerhin adı ise *Zübdetü’l-ilham*’dır. Eksik nüshalarla birlikte 11 adet nüshası tespit edilmiştir.⁹³

2.2.2.6. Neylî Tarafından Yazılan Şerh

Mirzâzâde lakabıyla bilinen Neylî’nin asıl adı Ahmet’tir ve kadı bir babanın çocuğudur. Medrese tahsili ile birlikte şiirle de iştigal etmeye başlayan Neylî, şeyhülislama sunduğu kaside vesilesiyle müderris olmuştur. Sonradan babası gibi kadılık yapan Neylî’nin (ö. 1748) *Dîvân*’ı *bulunmaktadır*. Tercüme ve şerh türündeki eserleri⁹⁴ arasında *Şerh-i Kasâid-i Urff* isimli *Urff Dîvânı* şerhi bulunmaktadır.⁹⁵ İlk kez Mehmet Âkif Gözitok’un haberdar ettiği bu eser, Tubanur Kaya tarafından Bilal Kemikli danışmanlığında doktora tezi olarak çalışılmaktadır.

2.2.2.7. Murtaza Trabzonî Tarafından Yazılan Şerh

Urff’nin kasidelerini şerh eden Trabzonî hakkındaki malumat, yazdığı şerh nüshasında yer alan bilgilerden ibarettir. O, 18. yüzyılda yaşadığı tahmin edilen bir kadıdır. Eserinde, çoğu na’t olmak üzere, *Urff Dîvânı*’ndan 14 kasideyi şerh etmiştir.⁹⁶ Urff şerhleri ile ilgili çalışma yapan ilk isimlerden biri olan Ozan Yılmaz, hazırladığı yüksek lisans tezinde, bir mecmua içerisinde yer alan Trabzonî, Rodosîzâde, Sâdık Efendi Etbândan Bir Zât ve Neşâtî’nin yazdığı Urff şerhlerini günümüz harflerine

⁹² Eserin 226 varaklık tek nüshası hakkında ayrıntılı bilgi için bkz.: Seyit Yavuz, “Sahhâf Ahmed Rüşdî’nin Şerh-i Dîvân-ı Urff-i Şîrâzî Adlı Eseri”, *Türkiyat Mecmuası* 30/2, 2020, s. 761.

⁹³ Mehmet Akif Gözitok, “Türk Edebiyatında Urff-i Şîrâzî Şerhleri”, s. 99,100.

⁹⁴ Sadık Erdem, “Neylî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, s. 70-71.

⁹⁵ Mehmet Akif Gözitok, “Türk Edebiyatında Urff-i Şîrâzî Şerhleri”, s. 98.

⁹⁶ Ozan Yılmaz, *Urff’nin Kasidelerine Yazılan Türkçe Şerhler*, Gaziantep Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2004, s. 20, 27.

aktararak üzerinde incelemeler yapmıştır. Bunun dışında Trabzonî şerhinin iki nüshası daha tespit edilmiştir.⁹⁷

2.2.2.8. Rodosîzâde Tarafından Yazılan Şerh

Rodosîzâde (ö. 1701), tahsilini İstanbul'da tamamlayıp burada vefat etmiş bir müelliftir. Hakkında kaynaklarda pek fazla bilgi bulunmamaktadır. Tercüme ve şerh türünde birçok eser kaleme almış⁹⁸ olan Rodosîzâde'nin *Urffî Dîvânı* şerhi bulunmaktadır. Bu eserde beş adet kaside şerh edilmiş olup, bunlar Nevrûziyye, Rahşîyye gibi medhiye nitelikli manzumelerdir.⁹⁹ Eserin birçok nüshası bulunmaktadır.¹⁰⁰

2.2.2.9. Sâdık Efendi Etbâî Tarafından Yazılan Şerh

Adı dahi bilinmeyen bu şârih, tâbi olduğu ismi öne çıkarmış, kimliğini gizlemeyi tercih etmiştir. Yazdığı şerhte Urffî'nin bazı beyitlerine izahlar getirmiştir. Seçtiği beyitler kasidelerde yer almaktadır ve şârih, daha evvel parça parça yazdıklarını Sâdık Efendi'ye gösterip yazıya geçirilmesi ve toplanması teşvikini ondan aldıktan sonra bu eseri yazmıştır.¹⁰¹ Eserinde Neşâtî'den faydalandığına göre 17. yüzyılda yaşadığı anlaşılmaktadır. Şerhin iki nüshası bilinmektedir.¹⁰²

2.2.2.10. Neşâtî Dede Tarafından Yazılan Şerh

Mevlevî bir şair olan Neşâtî (ö. 1674), Edirne Mevlevîhânesinde şeyh iken vefat etmiştir. Sebk-i Hindî'nin önemli şairlerinden biri olarak kabul edilir ve gerek kaside gerekse gazelleri son derece etkileyici ve zarif, ince manalarla, aşkın terennümleriyle işlidir.¹⁰³ Şiirleri birçok şairi etkilemiş olan Neşâtî'nin kaleme aldığı eser, Urffî'nin yalnızca müşkil beyitlerine yazılan bir şerh hüviyetindedir. 91 adet beytin şerh edildiği eser, *Şerh-i Müşkilât-ı Urffî* veya *Şerh-i Müşkilât-ı Ba'zı Ebyât-ı Urffî* isimleriyle

⁹⁷ Mehmet Akif Gözitok, "Türk Edebiyatında Urffî-i Şîrâzî Şerhleri", s. 103.

⁹⁸ Mehmet Çiçek, Murat Sula, "Muhammed b. Muhammed Rodosîzâde ve 'Ta'likâtun Alâ Tefsîri Kavlihi Teâla ve Yekfurûne Bimâ Verâehu ve Huve'l-Hakk' Adlı Risalesi", *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16/1, Sivas 2012, s. 407-408.

⁹⁹ Ozan Yılmaz, *Urffî'nin Kasidelerine Yazılan Türkçe Şerhler*, s. 120.

¹⁰⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Mehmet Akif Gözitok, "Türk Edebiyatında Urffî-i Şîrâzî Şerhleri", s. 88.

¹⁰¹ Ozan Yılmaz, *Urffî'nin Kasidelerine Yazılan Türkçe Şerhler*, s. 54, 55.

¹⁰² Mehmet Akif Gözitok, "Türk Edebiyatında Urffî-i Şîrâzî Şerhleri", s. 105.

¹⁰³ Bayram Ali Kaya, "Neşâtî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, s. 18.

bilinmektedir. Yurt içi ve yurt dışında birçok nüshası bulunan bulunan Neşâtî şerhi, Ozan Yılmaz dışında üç ayrı isim tarafından daha çalışılmıştır.¹⁰⁴

2.2.2.11. Himmetzâde Abdî Tarafından Yazılan Şerh

Bayramiyye tarikatı şeyhlerinden olan Himmet Efendi'nin oğlu olan Himmetzâde Abdî (ö. 1710), çeşitli cami ve tekkelerde vaizlik ve şeyhlik yapmıştır. Hat ve musiki ile de ilgilenen Himmetzâde Abdî¹⁰⁵, Urffî'ye ait kaside ve na'tlerden dört adet manzumeye şerh yazmıştır. Eserin birçok nüshası vardır ve iki nüshası karşılaştırılmalı olarak Semra Melhem tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.¹⁰⁶

2.2.2.12. Nurullah Harezmî Tarafından Yazılan Şerh

Hayatı ve kim olduğu hakkında kaynaklarda bilgi bulunmayan Nurullah Harezmî, *Urffî Dîvânı*'ndan bir tevhid ve na't olmak üzere iki kasideye şerh yazmıştır. Kasidelerden birinin üç, diğerinin iki adet nüshası bilinmektedir.¹⁰⁷

2.2.2.13. Derviş Adnî Tarafından Yazılan Şerh

Adnî Dede, bir Mevlevî şeyhidir. Selânik'te doğmuş olup asıl adı Recep'tir. İyi bir eğitim aldıktan sonra imam-hatiplik yapan Adnî Dede'nin (ö. 1689) babası da ulemâdandır. Adnî bir süre sonra "aşk-ı mecâza düşer ve dünyevî makamlardan el etek çeker. Bu durumu öğrenen Serez Mevlevîhânesi şeyhi onu selâmete ulaşması için dergâha davet eder. Daveti kabul eden Adnî, intisabının ardından çileye girer ve kısa süre sonra da halifelik icâzeti alacak kadar tekâmül eder. Edirne'de kendisi gibi Urffî'ye şerh yazan Neşâtî Dede ile görüşüp sohbet imkânı bulur. Sonradan Belgrad Mevlevîhânesi'ne şeyh olmuş ve burada vefat etmiştir.¹⁰⁸ Urffî'nin tevhid, na't ve Hz Ali'nin menkıbeleri ile ilgili kasidelerine yani üç manzumeye şerh yazmıştır. Bu eser, Zehra Göre tarafından, şârihin diğer eserleriyle birlikte doktora tezi olarak

¹⁰⁴ Ozan Yılmaz, *Urffî'nin Kasidelerine Yapılan Türkçe Şerhler*, Gaziantep Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep 2004; Sengül Toprak, *Neşâtî'nin Şerh-i Kasa'id-i Örfî'si*, Ege Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1998; *Neşâtî, Şerh-i Müşkilât-i Bazı Ebyât-ı 'Urffî*, haz. S. Çaldak, K. Yoldaş, Kubbealtı Yayınları, Malatya 2000; *Neşâtî, Şerh-i Bazı Kasâid-i 'Urffî*, haz. T. Karabey, M. Atalay, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum 1999.

¹⁰⁵ Nuri Özcan, "Abdi, Himmetzâde", s. 74.

¹⁰⁶ Semra Melhem, *Himmetzâde Abdî, Şerh-i Ba'zı Kasâid-i Urffî (Tenkitli Metin-İnceleme)*, Atatürk Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2020.

¹⁰⁷ Mehmet Akif Gözitok, "Türk Edebiyatında Urffî-i Şîrâzî Şerhleri", s. 104.

¹⁰⁸ Zehra Göre, *Adnî Receb Dede, Hayatı ve Eserleri*, Selçuk Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2004, s. 21-24.

çalışılmıştır. Zehra Göre, eserin müellif hattı olarak kabul edilen nüshasını esas almış, diğer nüshaları çalışmaya dâhil etmemiştir. Adnî şerhinin elde bulunan beş nüshası tespit edilmiştir.¹⁰⁹

2.2.2.14. İsmail Hakkı Bursevî Tarafından Yazılan Şerh

Bursevî, uzun zaman Bursa'da yaşamış, orada vefat etmiş, birçok eseri olan velûd bir müelliftir. İstanbul'a gelip tasavvuf çevrelerine dâhil olan Bursevî (ö. 1725), aynı zamanda Celvetiyye tarikatı şeyhidir. O, döneminin revaçta olan ve “abes” kelimesi etrafında şekillenen edebî tartışmalarına, yazdığı iki beyitlik şerh ile dâhil olmuştur. *Şerh-i Du Beyt-i Urffî-i Şîrâzî* adlı çalışması, yalnızca iki üç varaklık bir hacme sahiptir ve şimdilik bilinen üç nüshası bulunmaktadır.¹¹⁰ Eser, Ahmet Taştan tarafından, Bursevî'nin şerh türü eserleri ile birlikte yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır. Bu şerhte Bursevî, beyitlerde sûfî duygularla yüklü terennümler olduğunu ve Kur'an'da yer alan “Külle yevmin hüve fî şe'n” âyetinin izleri olduğunu söylemiş ve izahları bu bakış açısıyla yapmıştır.¹¹¹

2.2.2.15. Arpaeminizâde Sâmi Efendi Tarafından Yazılan Şerh

Asıl adı Mustafa olan Sâmi Efendi, babasına nisbetle Arpaeminizâde olarak tanınmaktadır. Musiki ve hat sanatı ile de ilgilenen Sâmi Efendi, çeşitli görevlerin yanı sıra bir dönem vakanüvis oldu. Şairliği ile de tanınan Sâmi Efendi'nin Dîvân'ı bulunmaktadır. Bursevî gibi bu sahaya küçük bir katkıda bulunmuş ve Urffî'ye ait bir kıtayı şerh etmiştir. 1734 yılında vefat etmiştir. Eserinin bilinen tek nüshası divan içerisinde yer almaktadır.¹¹²

2.2.2.16. Müstakimzâde Süleyman Efendi Tarafından Yazılan Şerh

Yukarıda bahsi geçen bazı şârihler gibi o da hat sanatıyla ilgilenmiştir. Dedesinin adından ötürü Müstakimzâde olarak anılan şârih, müderris bir babanın oğludur. 1788 yılında vefat eden Müstakimzâde, hayattayken birçok eser yazmış ve bir beyit şerh etmek suretiyle Urffî şârihleri arasındaki yerini almıştır. Şerhinin iki nüshası

¹⁰⁹ Mehmet Akif Gözitok, “Türk Edebiyatında Urffî-i Şîrâzî Şerhleri”, s. 84.

¹¹⁰ Mehmet Akif Gözitok, “Türk Edebiyatında Urffî-i Şîrâzî Şerhleri”, s. 97.

¹¹¹ Ahmet Taştan, *Bir Şârih Olarak İsmail Hakkı Bursevî ve Edebî Şerhleri*, Uludağ Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 1999, s. 18.

¹¹² Fatma Sabiha Kutlar, “Mustafa Sâmi Bey”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2020, s. 354-356.

bilinmektedir.¹¹³ Özellikle yazdığı biyografik eserlerle tanınan Müstakimzâde'nin eser yazdığı yelpaze hadis, tasavvuf, dil, ve şerh türü eserler ile oldukça geniştir. Topkapı Sarayı Yazmaları içerisinde bulunan Urffî şerhi nüshası, diğer şerh türü eserleriyle (26 adet) birlikte Yavuz Yılmaz tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır.¹¹⁴

Görüldüğü gibi Urffî Dîvânı'na şerh yazan birçok isim vardır. Bunlardan bir kısmı kaside ve gazellerin büyük kısmına, bir kısmı bazı kaside veya bazı gazellere, bir kısmı ise seçme beyitlere şerh yazarak bu vadide önemli eserler ortaya koymuştur. Biz bu eserlerin sıralamasında, daha kapsamlı olandan kısa metinlere doğru bir yol tercih ettik. Şârihlerin vefat tarihlerini de vererek bu çalışmaların yapıldığı zamanlar ve birbirlerinden haberdar olma, istifade etme gibi ihtimaller için bir fikir vermeye çalıştık. Görüldüğü kadarıyla *Urffî Dîvânı* şârihlerinin tamamı 17. ve 18. yüzyıllarda yaşamıştır. Bu isimlerin bir kısmı edebiyatımızda tanınan şair ve yazarlar olup bir kısmı ise, haklarında neredeyse hiçbir bilgi bulunmayan, birkaç beyit şerhi ile adı şârihler arasında yer almış isimlerdir. Yazılan eserler arasında en kapsamlı olanlar Abdî Paşa, Süleyman Yanyalı ve Tellizâde Vehbî'nin yazdığı şerhlerdir. Henüz akademik çalışması tamamlanmamış olan Ahmed Rüşdî, Ömer Nüzhet ve Neylî tarafından yazılan şerhler hakkında ayrıntılı bilgiye sahip olduğunda, daha kapsamlı bir karşılaştırma yapmak da mümkün olacaktır.

Yukarıda tanıtımı yapılan şerhler dışında Ahmed Sabih ve Hakîm Seyyid Mehmed Efendi'nin de Urffî şerhi olduğu kaynaklarda bildirilmiş, ancak hangi eserlerin onlara ait oldukları belirlenememiştir. Şu hâlde elde bulunan ve şârihleri bilinmeyen eserler de vardır. Bu şekilde beş adet şerh, aidiyeti belirsiz olarak tespit edilmiştir.¹¹⁵ Yapılacak yeni çalışmalar ve incelemelerin, bu soru işaretlerini de ortadan kaldıracığını umut ediyoruz.

2.3. Urffî-i Şîrazî

2.3.1. Urffî-i Şîrazî'nin Hayatı

Urffî'nin asıl adı Cemâleddin Muhammed'dir ve 963/1556 yılında Şîraz'da doğmuştur. Burada, hukuki görevleri olan babasına nisbetle “Urffî” mahlasını almıştır. İlk eğitimine Şîraz'da başlamış, hat ve musikide epeyce mertebe kat etmiştir. Döneminin şiir ve edebiyat meclislerine devam ederek, çocukluğunda başlayan şiir

¹¹³ Mehmet Akif Gözitok, “Türk Edebiyatında Urffî-i Şîrazî Şerhleri”, s. 101.

¹¹⁴ Yavuz Yılmaz, *Müstakimzâde'ye Göre Bazı Manzumelerin Şerhi*, İstanbul Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2001, s. 67-69.

¹¹⁵ Mehmet Akif Gözitok, “Türk Edebiyatında Urffî-i Şîrazî Şerhleri”, s. 119.

merakıyla birlikte kabiliyetlerini de geliştirmiştir. Yine böyle şiir meclislerinden birinde okunan Bâbâ Figânî'nin gazellerinden oldukça etkilenmiştir.¹¹⁶

Henüz yirmili yaşlarında geçirdiği bir hastalık sebebiyle yüzünde şekil bozuklukları meydana gelen Urî, toplum içine çıkamaz olmuştur. Buna ilaveten kibirli, küstah, sivri dilli mizacı sebebiyle de zaman zaman etrafındakiler tarafından dışlanmıştır. Bu sebeplerin etkisiyle ülkesinden ayrılmaya karar veren Urî, 1584'te Hindistan'a göç etmiştir. Böylelikle Babür sarayı ve devlet adamlarının himayesine girmiş olan Urî, sert mizacı sebebiyle burada da bazı kişiler tarafından dışlanmıştır. Ancak meşhur şair Feyzî ile tanışan ve onunla yakınlaşan Urî, sonradan devlet adamı, general ve şair dostu Hân-ı Hânân'ın yakın çevresine dâhil olmuştur.¹¹⁷

Şerh-i Dîvân-ı Urî isimli eserin baş tarafında Abdî Paşa, Urî hakkında bazı bilgiler vermiştir. Urî'nin hayatı ve *Dîvânı*'nın tertibinden bahsedilen dibacede bildirildiğine göre, Hâce Hüseyin Senâî, Seyyid Muhammed Necefî, Cinânî-i Geylânî ve Yesârî gibi şâirlerle görüşen Urî, şiir konusundaki hünerlerini onlara göstermiş ve takdirlerine mazhar olmuştur. Aynı şekilde Hind padişahının yakınlarından olan Feyzî ile bir araya gelen Urî, şiirleriyle ilgili olarak onun da beğenisini kazanmıştır. Bundan sonra Hindistan'dan Lahor'a giden şair, burada Hân-ı Hânân'ın ilim ve irfan meclislerinde bulunarak hürmet görmüş ve daha evvel yazdıklarına ilaveten birçok yeni şiir kaleme almıştır. Ancak yaklaşık altı bin beyit civarında şiiri kaybolmuştur.¹¹⁸ Vefatının ardından defnedildiği yerden alınan naaşının çürümediği, bu durumun Urî'nin kerameti eseri olduğu, zaten "şuarâ-yı kirâmın kerâmetlerine" tesadüf edildiği¹¹⁹ Abdî Paşa'nın verdiği bilgiler arasında yer almaktadır.

1591'de vefat eden şair Lahor'a gömülmüş ancak sonrasında mezarı Necef'e nakledilmiştir.¹²⁰ Genç yaşındaki vefatını dizanteri hastalığına bağlayanlar olduğu gibi, zehirlenmek sûretiyle hayatına son verildiğini iddia edenler de bulunmaktadır.¹²¹

O, İran'da doğmuş olmasına karşın Hindistan ve Türkiye'de daha fazla tanınan bir şair olmuştur. Şiirlerinde yer alan ruhun bağımsızlığı, özgürlük gibi yüksek ideallerle süslü temel dinamikler, Muhammed İkbal'e göre Urî'yi, Hâfız gibi büyük

¹¹⁶ Rıza Kurtuluş, "Örfî-i Şîrâzî", s. 96.

¹¹⁷ P. E. Losensky, "Urî Şîrâzî", *The Encyclopaedia of Islam*, C. 10, Leiden 2000, s. 892.

¹¹⁸ vr. 1a.

¹¹⁹ vr. 1b.

¹²⁰ Annemarie Schimmel, *Dictionary of Oriental Literatures*, C. 3, ed. Jiri Becka, London, s. 147.

¹²¹ Rıza Kurtuluş, "Örfî-i Şîrâzî", s. 96.

bir şairin önüne geçirmiştir.¹²² Türk edebiyatında 17. asırdan itibaren tanınmaya başlanan Urî, çok sevilmiş ve birçok şair, şiirlerini onun gibi yazmaya çalışmıştır. Edebiyatımızda Urî'nin üslûbuna, anlam dünyasına en yakın şairin Nefî olduğu kabul edilmektedir ve bu şair ayrıca, Urî'nin edebiyatımızda tanınmasına öncülük eden isimlerin de başında gelmektedir. Nefî, kendisini “Urî-i Rûm”¹²³ olarak tanıtmakta olup, onun Farsça şiirlerinin Urî ve Feyzî gibi şairleri dahi hayran bırakacak kuvvette olduğunu söyleyenler vardır.¹²⁴ Onun, Urî'ye yazdığı bir naziresini tetkik eden Süleyman Nazif, Nefî'nin şiiri karşısında hayran kalmış ve onu Urî ile mukayese etmenin bile hürmete aykırı olduğunu dile getirmiştir.¹²⁵

Urî'nin Türk edebiyatında bu kadar çok tanınıp sevilmesinde “Sebk-i Hindî” akımının da etkisi vardır. İnce hayalleri, derin düşünce ve manaları, az ve müphem sözlerle anlatmaya önem veren, sanatlı ifadeler ve yeni mazmunlar kullanmayı ön planda tutan bu akım, Anadolu sahasında da kendisine birçok tâbi bulmuştur. Türk edebiyatında Sebk-i Hindî'nin tanınmasında en etkili isimlerin başında Sâib-i Tebrizî, Urî, Feyzî-i Hindî, Kelîm-i Kâşânî, Şevket-i Buhârî gibi isimler gelmektedir. Hindistan'da Bâbürlü devleti sultanlarının şairleri koruyup taltif eden tavırlarının yanı sıra İran'da Safevî hükümdarlarının baskıcı tutumu sebebiyle birçok şair Hindistan'a sığınmış ve burada şiirlerini rahatça yazacakları ve kendilerini geliştirecekleri bir ortama kavuşmuşlardır. Çoğu İranlı olan bu şairlerin Hindistan'da neşv ü nemâ bulan yeni tarzları, asırlarca ve birçok coğrafyada yayılma imkânı bulmuştur.¹²⁶ Urî-i Şirazî de ilk dönem Sebk-i Hindî şairlerinden olup yukarıda da bahsedildiği üzere Türk şiirini derinden etkilemiştir.

Urî'nin kızılbaş olup olmadığı birçok isim tarafından tartışılmıştır. Özellikle şeriata aykırı gibi görünen şiirleri delil getirilmek suretiyle dinî durumu hakkında birtakım menfî yorumlar yapılırken kızılbaşlığı hususu da gündeme getirilmiştir. Onun şiirlerini, görüşlerini dinî esaslara aykırı bulmayan birtakım isimler, Urî'nin kızılbaş olmadığını ispatlama çabasına girmişler ve hatta yanlış anlaşılabilir şiirlerini sünnî çizgide şerh etmişlerdir. Bu şârihlerden biri de Tellizâde Vehbî'dir. O, *Şerh-i*

¹²² Seyyid Naimuddin, “Some Unknown Qasidas of ‘Urî of Shiraz”, *Islamic Culture*, October 1956, s. 1.

¹²³ “Örfî-i Rûm idüğüm cümle iderler teslim/ Görseler ger bu kasidem bülegâ-yı A'câm” Nefî, K.50.

¹²⁴ Necip Fazıl Duru, “Şîraz'dan Hindistan'a Örfî'nin Sergüzeşti ve Klâsik Türk Şiirinde Örfî-i Şîrâzî”, s. 119, 124, 128.

¹²⁵ Süleyman Nazif, “İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri”, *Edebiyat-ı Umûmiyye Mecmuâsı*, 9 Mart 1918, III/58-27, s. 520.

¹²⁶ Ali Fuat Bilkan, “Sebk-i Hindî”, s. 254.

Gazeliyyât-ı Urffî-i Şîrâzî isimli eserinde, “kızılbaş/münkir değildir”, falanca sözleri “ahiret inancını teyit eder” diyerek Urffî’yi savunmaktadır.¹²⁷ Abdî Paşa tarafından yazılan şerhte ise bu konu hiç dile getirilmemiş yani Urffî’nin kızılbaş veya sünnî oluşu mevzubahis dahi edilmemiştir. Bu durum, Abdî Paşa’nın, Urffî’ye dair bir şüphesi olmadığını gösterebileceği gibi gereksiz dedikoduları eserine taşımak istememesi ile de açıklanabilir. Ayrıca Abdî, onun mezarı nakledildiğinde cesedinin çürümemiş olmasını kerâmetine bağlamakta ve üstelik mezarın naklini dahi şairin şiirlerinde belirttiğini söyleyerek Urffî’yi dinî açıdan yüce bir mertebeye taşımaktadır.¹²⁸

2.3.2. Urffî-i Şîrâzî’nin Eserleri

2.3.2.1. Dîvân

Dîvân’ına 996/1587-1588 yılında son şeklini veren, ilk tertibi yapan şair, ölüm döşeginde iken şiirlerini Hân-ı Hânân’a göndermiştir. Bu yazmalara dayanarak Sirâcâ tarafından Urffî’nin ölümünden sonra düzenlenen ve gazel, kaside, kıt’a, rubâî ve mesnevilerinden oluşan 14000 beyitlik manzumesi iki kapak arasında toplanmıştır.¹²⁹ Ancak şair hayatta iken şiirlerinden yaklaşık altı bin beyitlik kısmı kaybolmuştur. Bu durum *Şerh-i Dîvân-ı Urffî*’de şöyle bildirilmektedir: “Ve bundan sonra H’âce hazretleri Hindû-sitân’dan kalkup diyâr-ı Lahor’a ‘azîmet idüp Hân-ı Hânân hazretlerinin şeref-i meclis-i şerîfleriyle müşerref oldılar ve anda dahı ziyâdesi ile ragbet-i tām ve i’zâz u ihtirām buldılar ve ol eşnâda ebyât-ı ‘âşîkâne ve eş‘âr-ı nâzikâne söylemekden hālî olmayup gün-be-gün kıadr-i fazl u ‘îrfânlarını füzûn itmekde idiler lâkin ebyâtından altı bin beyte qarîb beyt-i lâţîf zâyî ‘olmuşdur. Nitekim kendinûñ bu beytinden ziyâde zâhirdür. Beyt:

*Raşad-i şer‘-i hüner çün ne-şevêd mahv ki men
Şeş hezâr âyet-i aḥkâm-ı hüner bâḥte’em*¹³⁰

Abdî Paşa, Sirâcâ’nın (Muhammed Kâsım-ı Isfahânî) uzun bir müddet bu divan tertibini bazı maniler sebebiyle yapmadığını ancak daha sonra vasiyeti hatırlayıp şiirleri tertib ettiğini bildirmektedir. *Dîvân*’da gazel, kaside, rubâî, kıt’a, mesnevi, terkîb-i bend ve terci-i bendler bulunmaktadır.¹³¹ Yaklaşık iki yılı bulan tertib süreci

¹²⁷ Mehmet Akif Gözitok, “Urffî-i Şîrâzî’nin Hayatı, Eserleri, Edebî Şahsiyeti ve Edebiyatımıza Yansımaları”, *ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3/7, s. 29.

¹²⁸ vr. 1a, 1b.

¹²⁹ Mohamad Shafi, “Örff”, *İslâm Ansiklopedisi*, C. 9, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1964, s. 31.

¹³⁰ vr. 1a, 1b.

¹³¹ vr. 2a.

Abdî tarafından dibacede anlatılmaktadır: “Ve ẖvāce ẖn-i mevtinde kendi müsveddât-ı eş‘arını H̱n-ı H̱nân hazretlerine gönderüp tedvîn ü tertîb olunmak için vaşîyyet eylediler. Lâkin ẖvāce merhûm olduğdan soñra H̱n-ı H̱nân hazretleri anuñ gibi bir zât-ı fazîlet-me’âbuñ kuvvet-i eleminden mâtem-zede olup ve ba‘zı mevânî‘ u ‘avâyık sebebi ile merhûmuñ vaşîyyetini ferâmûş idüp bir niçe müddet evrāk-ı müsveddât-ı H̱n-ı H̱nân hazretlerinin kendi kütüb-hâne-i ‘ālî-şânında perākende kaldı. Ba‘de’z-zamân merhûmuñ vaşîyyeti müşârun ileyh hazretlerinin ẖatır-ı ẖatirine ẖutûr idüp ol zamānda Sirâcâ mahlaşı ile meşhûr olan Muhammed Kâşım-ı İsfahânî’ye cem‘ u tertîb itdürdiler. Egerçi merhûm dahı hayâtta iken bir kere tedvîn ü tertîb eylemişler. Nitekim ‘aded-i kâşâyid ü gâzeliyyâtın ve ebyât-ı muḳaṭṭa‘ât u rubâ‘iyyâtın bu târîhde beyân idüp dimişler rubâ‘î:

*În tarz-ı nûkât sihri vü i ‘câzî
Çün geşt mükemmel be-raḳam-perdâzî
Mecmû‘a-tırâz-ı kuds-i târîheş bâft
Evvel divân-ı ‘Urfî-i Şirâzî*

Bu mısra‘-ı târîhinüñ âhâdı ki yigirmi altıdur ‘aded-i kâşâyide işâretdür ve ‘aşerâtı ki iki yüz yetmişdür ‘aded-i gâzeliyyâta işâretdür ve mi’âtı ki yedi yüzdür muḳaṭṭa‘ât ve rubâ‘iyyâtıñ ‘aded-i ebyâtına işâretdür. Ve cümlesi tokuz yüz toksan altıdur ki tertîb ü tedvîn etdiği zamāna işâretdür lâkin merhûm ‘azm-i dâr-ı beḳâ etdükden soñra ba‘zı erbâb-ı isti‘dâd anuñ üzerine dahı ziyâde eylediler.” Bundan sonra verilen bilgilere göre divan, on iki bin beyit olarak tertib edilmiştir. Sirâcâ tarafından düzenlenen külliyyatta kaside, gazel, rubâî, kıt’a, mesnevi, terkiib ve terci-i bendlerin bulunduğunu Abdî, ayrıntılı bir biçimde anlatmaktadır.¹³²

2.3.2.2. Risâle-i Nefsiyye

Bu tasavvufî eser manzum ve mensur metinlerin yer aldığı bir kitaptır.

2.3.2.3. Mecma’u’l- Ebkâr

Bu eser, Nizâmî-i Gencevî’nin *Mahzenü’l-esrâr* adlı eserini taklit ederek yazdığı bir mesnevidir. Urfî, özgün manalar kullandığı bu eseri tamamlayamamıştır.

¹³² vr. 1b-3a.

2.3.2.4. Şîrîn ü Ferhâd

Nizâmî-i Gencevî'nin *Hüsrev ü Şîrîn* adlı mesnevisinden hareketle yazılmış ve yine Urî'nin diğer eseri gibi tamamlanamamıştır. Urî bu eserinde kendine has mazmunlar kullanmıştır.

2.3.2.5. Sâkînâme

Dîvân içerisinde yer alan bu eser bazı araştırmacılara göre müstakil bir eserdir.¹³³

2.4. Şerh-i Dîvân-ı Urî'nin İncelenmesi

2.4.1. Şerhin Yazılış Sebebi

Şerh-i Dîvân-ı Urî, Meşhur Fars şairi Urî'nin *Dîvân*'ına yazılmış şerhlerden biridir.¹³⁴ Şârih Abdurrahman Abdî, kitabın 39a sayfasında, eserin vücuda gelmesine Ahmed Ağa'nın sebep olduğunu bildirmektedir. Ahmed Ağa, eserin hem kısa sürede ortaya çıkmasına hem de “ihvân arasında şöhrat bulması”na vesile olmuştur. Bu vesile ile “iki kaside ve bilcümle gazelleri” şerh eden Abdî, diğer kasidelerin dahi Allah'ın yardımı ile şerhini yapmak istediğini bildirmektedir. Bu şerhte birçok Farsça kâideler yer almaktadır. Abdî'nin, eserden istifade edenlerden talebi, kendisine ve bu şerhin yazılmasına sebep olan Ahmed Ağa'ya rahmet dilemeleridir. Yazar her beytin tek tek şerhini veren bu eseri ortaya koymak için birçok meşhur fuzalâdan fikir almış ve onların “semt-i tahkiki”ne gitmiştir.¹³⁵ Abdî'ye göre bu divan, anlaşılması güç beyitlerle doludur. Şârih zaten kolay olan beyitlerin yalnızca manasını vermiştir. Ancak muğlak beyitlerin hâlli için şerhi geniş tutmuştur: “Ehl-i inşâf olan yârâna bu dîvânûn ne mertebe müşkil olduğu muhtâc-ı beyân degüldür ve fakîr ziyâde muğlak olan ebyâtını halletmek için i'rab itmişimdür ve âsân olan maḥallerde ancak ma'na virmişimdür.”¹³⁶

Eserin 32. sayfasında, şerhi yapılan iki beytin hemen devamında benzer bilgilerle karşılaşmaktayız. Bahsi geçen kıt'a “davâ-yı fazl ü irfân eden” İstanbul

¹³³ Divan dışındaki tüm eserleri için aynı kaynaktan faydalandık. bkz.: Rıza Kurtuluş, “Örfî-i Şîrâzî”, s. 96.

¹³⁴ Eserin yazıldığı yer ve zaman hakkında metinde net bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak şerhin bir yerinde geçen ifadeden hareketle eserin yazımına Seferli odasında başladığını biliyoruz. Abdî'nin Seferli odasına geçtiği tarih 1650 olup Has odaya terfi ettiği tarih ise 1659'dur. Bu eserden bir önceki eseri *Müfîd* ise 1648-1654 yılları arasında yazılmıştır. Bu durumda Urî şerhinin yazımı 1654-1659 yılları arasına tekabül etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Nesrin Yılmaz, “Bir Şârih Olarak Abdi Paşa ve Şerhleri”, *Nûsha*, S. 55, 2022, s. 162.

¹³⁵ vr. 38b-39a.

¹³⁶ vr. 39a.

ulemâ ve fuzalâsı tarafından tahkik edilmeye çalışılmış ancak çok zahmetler çekilmiştir. Enderun'da yetişip orada ve dışarıda “sühan-şinas” olan kimselerle irtibatta olan Abdurrahman Abdî, şerh olarak zihninde şekillenen manaları fırsat buldukça onlarla mektuplaşma yoluyla istişâre etmiştir: “Zîrâ bu haķîr-i [pür]-taķşîr ħâliyen kûşe-nişînân-ı enderûn-ı hümâyûndan olmağın ve bîrûnda cilve-sâz olan sühan-şinasânla telâķîye ruĥşat bulmağın zuhûra gelen eşķâlümüzi mürâsele ve mükâtebe ile mükâleme iderdük.”¹³⁷ Yine bu eserden istifade edenlerden, şerhin sebebi olan kişi ve şârihten rahmet duasını eksik etmemeleri istenmektedir: “İmdi ey bu řurûĥât-ı pür-ifâdeden istifade iden ihvân-ı şadâķat-nişân size Allah emâneti olsun ki evvelâ sebep-i şerĥ-i dîvân Ağâ-yı ‘âlî-şânı ve sâniyen řâriĥ-i faķîr ‘Abdurrahmân’ı rahmet-i ĥazret-i Sübhân’la şâdmân buyurasız.”¹³⁸ Burada müellif, talebini mısralarıyla da yinelemektedir. Manzumede, önce şerh sebebi olan kişinin iki âlemde Allah’ın fazlına mazhar olmasını dilemekte, ardından kerim olan Allah’ın kendisini dünya ve ukbâda memnun, duasını makbul ve bu şerhi okuyan ve yazanların da ömrünü uzun eylemesini istemektedir:

*“Bâ ‘is-i şerĥ olan zât-ı mübârek-ĥaşlet
İki ‘âlemde ola fâzıl-ı Ĥudâ’ya maķrûn*

*Daĥı bu ‘Abdî-i zârı da o Mennân-ı Kerîm
İde dünyâda vü ‘ukbâda hemîşe memnûn*

Yâ İlâhî kerem it eyle du ‘âmuz maķbûl

Hem bu şerĥi okuyup yazana vir ‘ömr-i füzûn”¹³⁹

2.4.2. Şerhin Kaynakları

Abdurrahman Abdî, şerhi yazarken birçok eser ve müelliften faydalanmış, yaptığı açıklamalarda çoğu zaman fikirlerini desteklemek üzere alıntılar yapmıştır. Bu alıntılar bazen âyet, hadis, tasavvufî bir yorum veya bilgi gibi dinî metinler olabiliyorken; bazen de bir lûgat, şerh alanında yazılmış bir başka eser, Farsça veya Türkçe bir şiirden kesitler hatta deyim ve kelâm-ı kibar da olabilmektedir. Eseri okurken aldığımız notlardan hareketle, şârihin, şerh yaparken, lûgat veya şerh

¹³⁷ vr. 32b.

¹³⁸ vr. 32b.

¹³⁹ vr. 32b.

türündeki farklı eserlerden çok sık faydalandığını söyleyebiliriz. Bu durum müellifin özel tercihi olmakla birlikte, şiir şerhinde kullandığı yöntem hakkında da bizlere daha fazla fikir vermektedir.

Bu başlıkta, şerhin yazımında kullanılan kaynaklara, metinden örnekler eşliğinde değinilecektir. Aynı kaynağa ne sıklıkta başvurulduğu hakkında da genel bir bilgi verilmeye çalışılacaktır. Böylelikle Abdî'nin bu eseri vücuda getirirken hangi eserlerden beslendiği, hangilerinin daha fazla ön plana çıktığı ve bu eserlerin, kaynakların türleri hakkında bir sonuca ulaşmaya çalışacağız. (Aynı kaynaklar, “Eserde İzlenen Şerh Metodu” başlığında farklı şekilde ele alınacağından, bu bölümde açıklamalar üzerinde ayrıntılı durulmamıştır.) û

Âyet ve hadisler İslam dininin temel kaynaklarıdır. Şerh türündeki eserlerde de müellifin, metnin şerhinde, bu kaynaklara dayanarak açıklamalarda bulunması bilinen, rastlanan bir durumdur. *Şerh-i Dîvân-ı Urfî*’de, ilgili birçok yerde âyet ve hadislerden hareketle şerh yapıldığı görülmektedir. Örnek olarak şârih, ruhla ilgili açıklamaların yer aldığı ifadelerinin arasında okuyucuyu İsra suresinin 85. âyetiyle muhatap kılmıştır: “Ammâ rūḥ-ı insānî bir emr-i ilâhîdür ki ḥaḳîḳatın ḥazret-i Bārî-i te‘âlâdan ḡayrı kimse bilmez. Kemâ ḳâlallâhü te‘âlâ; *Yes’elüneke ‘ani’r-rūḥi ḳulî’r-rūḥu min-emri Rabbi*’ intehâ kelâmühü. Ve bu rūḥa şu‘arâ vü ehl-i taṣavvuf dil ve ḡoñûl ıtlâḳ iderler ve ḳalb daḡı dirler...”¹⁴⁰ “Ruh” kelimesinin âyette nasıl yer aldığından bahsederken şairler ve sûfiler arasında bahsi geçen ruhun ne şekilde adlandırıldığından da söz etmesi dikkati çekmektedir.

Yine; eserin 14. sayfasında beyitleri şerh ederken Abdî, insanoğlunun, konuşma melekesine sahip olmasına rağmen yüce Allah’ın medhinde âciz kaldığını ifade eder ve İsra suresi 44. âyeti hatırlatır: “Ya ‘ni ‘ *ve in min-şey’ in illâ yüsebbihu bi-ḡamdihî* mişdâḳı üzre bütün ‘âlem vaşf-ı şun‘-ı şerîfünde yek-zebân iken ḡaḳîḳat üzre medḡ itmekde ‘âciz ü ḳâşırıldur demek olur.”¹⁴¹

Bir beyitte Hz. Musa kıssasına telmih vardır. Burayı şerh eden şârih, açıklamaları arasında Hz. Musa’nın, Allah’ın didarını görme talebini ve bu isteğe aldığı olumsuz karşılığı, A’raf 143 ve Ra’d 39. âyetlerden parçalar vererek dile getirmektedir.¹⁴² Aynı âyetin birden fazla yerde kullanıldığı eserde, A’raf suresi 143.

¹⁴⁰ vr. 3b.

¹⁴¹ vr. 14a.

¹⁴² vr. 344a.

âyetiyle 335b varakta da karşılaşmaktayız. Burada, âyetin tamamı olmasa da önceki örnekten daha uzun kısmı yer almaktadır.

Âyetlerin yanı sıra eserin bazı yerlerinde ve daha sık olarak hadis-i şerifler ile karşılaşmaktayız. Eserin 362a sayfasında Hz. Yusuf kıssasından bahsedilen bir bölümde Züleyha'nın sabrı anlatılmış ve "Sabır, kurtuluşun anahtarıdır." mealindeki hadis metni verilmiştir. Ehl-i dünyanın uhrevi nimetlerden uzak kalacağını anlatıldığı bir bölümde "ed-dünyâ mezra'atü'l-âhirati" hadisi,¹⁴³ beytin manasıyla uygun düşen bir yerde "müminler ölmezler" mealindeki "El-mü'minûne lâ-yemûtûne" hadisi,¹⁴⁴ günahından pişman olanların Allah'ın mağfiretinden mahrum kalmayacağını hatırlatıldığı bir başka yerde ise "et-tâ'ibü mine'z-zenbi ke-men lâ-zenbe lehû"¹⁴⁵ hadisinin bulunduğunu görmekteyiz.

Vereceğimiz örnekte de Abdî, beytin topluca şerhini yaptığı mahsûl-i beyt kısmında, kişinin başkası için kazdığı çukura kendisinin düşeceğini bir hadis-i şerif ile açıklamaktadır: "Bir kimse ki bizüm yolumuzda melâmet çukurın kırdı. Ol kimse kendi ipiyle el-ân bizüm için kırdığı çukura düşmüştür dimektür. Nitekim hadîs-i şerîfde vârid olmuştur: *Men hafera li-eñihi vaqa 'a fihi.*"¹⁴⁶

Tespitlerimize göre Abdî, açıklamaları arasında, ondan fazla âyete yer vermekte ve yine ilgili yerlerde yirmi civarında da hadis kullanmaktadır. Bu durum, eserin referansları açısından bize önemli mesajlar vermektedir.

Dinî referansların bir başka alanı ise tasavvuftur. *Şerh-i Dîvân-ı Urfî*'de tasavvufî manalar açıklanırken tasavvufî görüşlere zaman zaman değinilmiştir. Bu tercih, bazen bir mutasavvıfın görüşünden alıntı şeklinde karşımıza çıktığı gibi, çoğu kez de bir kelimenin şerhinde, "sûfî ıstılâhı" üzere mana verilirken rastlanan bir durumdur. Bir beyitte geçen "tasavvuf" kelimesini açıklayan şârihimiz, daha sonra Câfer-i Huldî'nin (ö. 348/959) yaptığı tanımı vermiştir. Câfer-i Huldî, ilk sûfîlerin menkıbelerini derleyip yazıya geçiren meşhur bir mutasavvıftır.¹⁴⁷ "(...) ve *taşavvuf* bir 'ilmdür ki rûhuñ ma'rifet-i mebde'ine keyfiyet sülûkünden bahş ider. Riyâz iyyât ve mücâhedâtla ve ketb-i taşavvuf hadd ü haşâdan hâricdür ammâ bu fende kıl ü kâl nâfi olmaz hâl gerekdür dirler. Beyt:

¹⁴³ vr. 354b.

¹⁴⁴ vr. 152b.

¹⁴⁵ vr. 324a.

¹⁴⁶ vr. 189b.

¹⁴⁷ Mustafa Kara, "Ca'fer el-Huldî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 6, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 551.

Taşavvuf terk-i kıl ü kâle dirler

Hemân tecrîd ü vecd ü hâle dirler

Ca'fer-i Huldî kâddesallâhu rûhahû buyurmuşlar ki; *üç mes'ele baña düşvâr geldi, cümleden berî taşavvufdur. Niçe meşâyihden su'âl itdim, didiler ki terkü'd-de 'avî ve kitmânî'l-me 'ânî ya 'nî taşavvuf da 'vâları terk idüp ma 'nâları pinhân itmekdür* intehâ kelâmühû.”¹⁴⁸ Yukarıda görüldüğü gibi tasavvuf kelimesi ile ilgili Dede Ömer Rûşenî'ye ait Türkçe bir beyte de yer veren şârih, aynı bölümün devamında, Câfer-i Huldî'nin tanımının yanı sıra, tasavvuf kelimesindeki her bir harfin işaret ettiği manalara da diğer görüşlerden hareketle değinmiştir. Buna göre tevbe, sadakat, sonra vera' ve son olarak da fenâ, tasavvufun özüdür.¹⁴⁹

Birçok beytin şerhinde, sûfî ıstılâhına göre bir kelimeye nasıl mana verildiğine dair örneklerle karşılaştık. Abdî, bazı yerlerde eser veya müellifin ismini zikretmeden kelimenin tasavvuf çevrelerindeki yaygın kullanımına değinmiş ve o şekilde mısraları şerh etmiştir. Örneğin “harabât ehli” için; “ (...) ve *ehl-i harâbât* şüfiyye ıstılâhında erbâb-ı terk ü tecrîdden 'ibâretdür”¹⁵⁰ ifadelerine yer vermişken; put ve zünnâr için kemâl mertebedeki kulluk manasını şu cümlelerle dile getirmektedir: “ve *bût ü zünnâr* ıstılâh-ı şüfiyye üzre birkaç ma 'nâya gelür. Lâkin bu maâlde kemâl-i rıkkıyyet ve kemer-bend-i 'ubûdiyyet olmadan kinâyetdür.”¹⁵¹ Abdî, “kâfir” kelimesini hakiki küfür sahibi olarak açıklamış ve bu sefer ise aynı mananın Şebüsterî'nin (ö. 720/1320) meşhur tasavvufî mesnevîsi *Gülşen-i Raz'* da yer aldığını ifade etmiştir: “ (...) kâfir, ıstılâh-ı meşâyih-i şüfiyye üzre küfr-i hâkîkî şâhibi dimekdür ve küfr-i hâkîkî nûr-ı hâkla bâtılı setr itmege dirler. Kezâ fi-Gülşen-i Râz.”¹⁵² Eserin ayrıca 385, 152 ve 246. sayfalarında da *Gülşen-i Râz* isimli esere, kelimelerin tasavvufî manaları verilirken atıflar yapıldığı görülmektedir. Bunlardan 246. sayfada ayrıca Sa'deddîn-i Hamevî'nin (ö. 671/1272) *Risale*'si de zikredilmektedir.¹⁵³ Kübrevî tarikatı şeyhi olan Hamevî'nin tasavvufî içerikli birçok manzum ve mensur eseri bulunmaktadır.¹⁵⁴

Yukarıda zikredilen isimlerin yanı sıra şerhte, büyük din âlimi Gazalî'nin (ö.505/1111) *Kimyâ-yı Saâdet* isimli, saadet ve kurtuluşa giden yolun reçetesini

¹⁴⁸ vr. 387b-388a.

¹⁴⁹ vr. 387b-388a.

¹⁵⁰ vr. 341b.

¹⁵¹ vr. 348b.

¹⁵² vr. 385b.

¹⁵³ vr. 246b.

¹⁵⁴ Reşat Öngören, “Sa'deddîn-i Hamûye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, s.389-391.

verdiği¹⁵⁵ meşhur tasavvufî eserinin¹⁵⁶ ve Molla Câmi'nin (ö. 898/ 1492) *Nefehâtü'l-üns* isimli sûfî tabakat kitabının¹⁵⁷ isimlerine de rastlamaktayız. Molla Câmi, İranlı bir âlim ve Fars şiirinin en büyük şairlerindendir. Bahsi geçen eser de mensur bir hâl tercümesi niteliğindedir.¹⁵⁸ Abdurrahman Abdî beyitten hareketle tanıttığı kişiyi anlatırken, daha fazla bilginin *Nefehât* ta mevcut olduğunu söylemektedir. Benzer şekilde 143. sayfada da “evliyâullahdan olan Şiblî'nin hâl ve menkıbelerinin bu eserde yazılı” olduğu şeklindeki ifadeler görülmektedir.

Sonuç olarak Abdî'nin, gerek çeşitli tasavvufî eserlerden yaptığı alıntılarla, gerek eser veya müellif isimlerine, daha fazla bilgi almak isteyen okuyucuyu yönlendirmesiyle ve gerekse kelimeleri “sûfî ıstılâhı üzere” açıklamasıyla tasavvuf ilminden faydalandığını görmekteyiz. Şiirlerin mecazlarla dolu zengin dünyasıyla uyum içinde olan tasavvuf, bu açıdan şârihe, geniş şerh imkânları sunmuş olmalıdır.

Şârihin âyet, hadis ve tasavvufî görüşlere yer verme konusundaki tercihi, onun bir divandaki şiirleri yalnızca tabiat, beşeri aşk gibi dünyevî konular üzerinden değil de daha derin ve uhrevî konular, mecaz ve manalar üzerinden anlayıp anlatması açısından önem arz etmektedir.

Şerh-i Dîvân-ı Urfî ye kaynaklık eden eserlerden biri de lügatlerdir. Abdî, eserin birçok yerinde lügat türünde pek çok eser veya müellifinden bahsetmekte ve fikirlerini, dayandığı eserlerle güçlendirmektedir. Özellikle kelimelerin anlam ve açıklamalarının yer aldığı bölümlerde bu durumu gözlemlemek, şârihin, verdiği manalarda isabetli olma konusundaki hassasiyetini gözler önüne sermektedir.

Eserde, adına en sık rastladığımız lügatlerin başında, 17. yy.da yaşamış divan şairi Riyâzî'nin (ö. 1054/1644) *Düstûrû'l-amel* isimli eseri gelmektedir. Farsça birçok deyim, tabir, kelime karşılıkları ve bunlarla ilgili Farsça şiirlerin yer aldığı bir eserdir *Düstûrû'l-amel*.¹⁵⁹ Aşağıda görüleceği üzere şârih, Farsça bir kelimeyi açıklarken bu sözlükten istifade ediyor ve ondan doğrudan alıntı yapıyor: “*Keşân* kâf-ı ‘Arabî’nün fethiyle çekerek dimekdür merhûm Mevlânâ Riyâzî Efendi Düstûrû'l-‘amel’inde buyururlar ki; *Fârisî’de gâh olur ki elif ve nûn Türki’de rek lafzı ile ta ‘bîr itdikleri*

¹⁵⁵ Mustafa Çağrı, “Gazzâlî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 13, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, s. 489-505.

¹⁵⁶ vr. 3b.

¹⁵⁷ vr. 45a.

¹⁵⁸ Ömer Okumuş, “Câmi, Abdurrahman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 94-99.

¹⁵⁹ Namık Açıkgöz, “Riyâzî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, s. 144-145.

ma ‘nāyî ifāde ider. Meşelâ A ‘cām öperek diyecek yerde buse-zenân dirler intehâ kelâmühû.¹⁶⁰ Bu örnekte kelimeye gelen Farsça ek üzerinden bir açıklamaya yer veren Abdî, yine aynı eserden hareketle kelime anlamı üzerinden de örneklendirmeler yapar: “*Ve zerd kuned rûy ıstılâhlarında yüzün kızardur ve hacil ü münfa ‘il ider* demekdür. Nitekim Molla Riyâzî Düstûrî’l- ‘amel’inde râ-yı mazmûme bâbınıñ evvelinde bu isti ‘mâli lâzımı ile beyân idüp edillesiyle ‘ayân eylemişdür.”¹⁶¹ Bahsi geçen eserle ilgili yapılan alıntı ve atıfları incelediğimizde, şârihin verdiği kelime manalarının, yaklaşık sekiz-on yerde bu lügatteki bilgilere dayandırıldığını görüyoruz. Elbette dikatimizden kaçan örnekler vardır; ancak bu sayılar, bizde genel bir kanaat oluşturması bakımından yeterli görüldü. Yukarıda verilen örneklerin yanı sıra Riyâzî’nin lügatinden yapılan başka alıntılar da vardır.¹⁶²

Şerhe kaynaklık eden lügatler arasında, *Düstûrî ‘amel*’in yanı sıra Şâhidî’nin (ö. 957/1550) manzum sözlüğünün de adı sık geçmektedir. Tespitlerimize göre şerhte, yaklaşık dokuz yerde rastladığımız Şâhidî, tasavvufî yönü güçlü bir divan şairi ve lügat yazarı olarak bilinmektedir. *Tuhfe-i Şâhidî* isimli sözlüğü, *Mesnevî*’nin anlaşılması maksadıyla yazılmış manzum bir lügattir ve bu esere çokça rağbet gösterilmiştir.¹⁶³ Abdî’nin de çok sık faydalandığı bu eserden kimi yerde doğrudan alıntı yapılmış; “Nitekim Şâhidî manzûmesinde hem *hârḥâr dirler olsa gönülde tasa* deyu taşriḥ eylemişdür.”¹⁶⁴, kimi yerde ise bir kelimenin anlamının bu eserde nasıl geçtiği verilmiştir; “Nitekim Şâhidî manzûmesinde baḥr-i evvelde bûd idi deyu beyân eylemişdür.”¹⁶⁵ Eserde, müellifin adının geçtiği yerleri incelediğimizde, lügatle ilgili olarak, kelimelerin anlamları hakkında kısa alıntı ve atıflar olduğunu görüyoruz.¹⁶⁶

Eserde başvurulmuş lügatlerden bir diğeri ise meşhur bir divan şairi ve aynı zamanda Nakşibendî şeyhi olan Lâmiî Çelebi’nin (ö. 938/1532) lügatidir. *Lugat-ı Manzume* veya *Tuhfe-i Lâmiî* olarak bilinen bu eser, Farsça-Türkçe manzum bir sözlüktür.¹⁶⁷ Vereceğimiz örnekte, beyitte geçen “cılve” kelimesini açıklayan Abdî,

¹⁶⁰ vr. 11a.

¹⁶¹ vr. 19a.

¹⁶² bkz: vr. 91a, 103a, 300a, 311b.

¹⁶³ Mustafa Çıpan, “Şâhidî, İbrâhim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, s. 273-274.

¹⁶⁴ vr. 267a.

¹⁶⁵ vr. 45a.

¹⁶⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz.: s. 378b, 286a, 197a, 129a, 54b, 47a, 5a.

¹⁶⁷ Günay Kut, “Lâmiî Çelebi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 27, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, s. 96-97.

bu sözlükten alıntı yapmış ve devamında çoğunlukla hangi anlamda kullanıldığını da söylemiştir: “ (...) ve *cilve* şalınmak ma‘nâsınadır. Nitekim merhûm Lâmi ‘î Çelebi lüğatte *‘işve gönül aldamağ cilve şalınmağdurur* demişdür ammâ ekşeriyâ ‘arz-ı cemâl itmekden ‘ibâretdür.”¹⁶⁸ Şerhte bunun dışında iki yerde daha, aynı lügatten aynı kelimenin açıklaması verilmiştir.¹⁶⁹ Beyitlerde çok sık rastlanan bu kelimeyi, aynı esere dayanarak birden fazla kez açıklayan Abdî, eserin uzunluğu sebebiyle bu tekrarı fark etmemiş olmalıdır.

Amasyalı Mehmed Efendi’nin *Lüğat-ı Deşîşe* isimli çalışması, eserde beş yerde karşımıza çıkmaktadır. Kısaca *Deşîşe* olarak da bilinen bu eserin asıl adı *Tuhfetü’s-seniyye ilâ hazreti’l-Hasaniyye*’dir ve Farsça-Türkçe bir sözlüktür.¹⁷⁰ *Şerh-i Dîvân-ı Urff*’de bu sözlükten de faydalanılmıştır. Abdî, bir yerde verdiği kelimenin anlamının bu eserde nasıl geçtiğini söylerken; “*şebân-rûzî Deşîşe*’de gice gündüz demekdür ve devâm ma‘nâsına mülâhaza olunur dinilmiş”¹⁷¹, bir başka yerde de yaptığı açıklamanın aynı eserde yer aldığını hatırlatmaktadır; “ (...) *şeb-çerâğ* bir cevher-i rahşândur ki gice çerâğ gibi rûşenlik virür ve dirler ki cevâhir cinsinden elmâsla yâķûtda olur. Lü’lü’den daķı olmak câ’izdür demişler. Hâķîkatde görmüş kimse yok, hîkâyetde söylenür, kezâ fî-Deşîşe.”¹⁷² Yine “germ” ve “serd” kelimelerinin *Deşîşe* sahibi tarafından nasıl manalandırıldığını¹⁷³ söylemiş ve “Rey” kelimesinin hem bu sözlükte hem de Nimetullah lüğatindeki anlamlarını vermiştir.¹⁷⁴ Bu son örnekte şârih, aslında iki lügatteki bilgiyi karşılaştırmakta ve okuyucuyu, her ikisiyle de muhatap kılmaktadır.

Bu vesileyle eserde iki yerde karşımıza çıkan Nimetullah lüğatinden bahsetmeliyiz. Sofyalı Nimetullah Efendi’nin *Lüğat-i Nimetullah* isimli çalışması, 16. yy. da yazılmış Farsça-Türkçe bir lügattir. Eserden yapılan alıntıların birinci örneğine yukarıda değinmiştik. İkincisi ise “şebdîz” kelimesinin açıklamasında karşımıza çıkmaktadır: “ (...) *şebdîz* Ni‘metullâh lüğatinde *ķararîķ gök ata dirler* demiş. Ammâ Kemâlpaşazâde *ķara yağız ata dirler* demiş ve ‘alâ-küllî vech.”¹⁷⁵ Burada, lügatten

¹⁶⁸ vr. 76b.

¹⁶⁹ Bkz. s. 4b, s. 400a.

¹⁷⁰ Cengiz Kallek, “Hisâlî Abdurrahman Çelebi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 125-126.

¹⁷¹ vr. 224a.

¹⁷² vr. 197b.

¹⁷³ vr. 48b.

¹⁷⁴ vr. 311a.

¹⁷⁵ vr. 292a.

alıntı yapılarak kelime açıklanmış ve bir başka sözlük müellifinin verdiği anlam da diğerini destekler mahiyette eklenmiştir.

Kemalpaşazâde (ö. 940/1534), 16. asırda yaşamış büyük bir âlim ve şeyhülislamdır. Pek çok sahada eser vermiş olan müellifin, Farsçadaki eş anlamlı ve eş sesli kelimelere dair yazdığı Türkçe eseri *Dekâiku'l-hakâik*'tir.¹⁷⁶ Abdî'nin, bu eserden beş altı yerde faydalandığını görüyoruz. Bunlardan birinde eserin adını zikretmekte, diğerlerinde ise yalnızca müellifin adını vermektedir. Bu eser, *Şerh-i Dîvân-ı Urfî*'de *Deşîşe* ve *Düstûrû'l-amel* gibi kendisinden sıkça faydalanılan bir çalışma olarak karşımıza çıkmaktadır. Şerhte, şarap ve sarhoşluk bahsinin geçtiği bir yerde, Kemalpaşazâde'den bir beyit alıntı yapılmıştır.¹⁷⁷ "Ra'nâ" kelimesinin açıklandığı bir yerde ise, Kemalpaşazâde'den, bu kelimenin geçtiği bir beyte yer verilmiştir.¹⁷⁸ Burada, kelime ile ilgili bir alıntı söz konusu iken ilk örnekte, mana ile ilgili alıntı yapıldığını görmekteyiz. Bir kelimenin açıklamasıyla ilgili olarak hem müellifin hem de eser adının zikredildiği kısım şöyledir: " (...) merhûm Kemâlpaşazâde Dekâyıku'l-hakâyıkı'nda *semender didükleri kuş od içinde ma 'îşet itdüğinden ötri âzerteş dirler* deyu taşrih ve taşhih eylemiş (...)"¹⁷⁹ Abdî, bir kelimedede yer alan harfî açıklarken de aynı eserden faydalanmış ve Farsça eserlerin şârihlerinin bu görüşe karşı çıkmadıklarını ifade etmiştir. Böylelikle aslında fikir birliği olan görüşü kendisinin de onayladığını ifade etmektedir: "Kemâlpaşazâde; *bu kâf aşılâda 'Arabî'dür ammâ Türki'de 'Acemî isti 'mâl olunur* dimişler ve şerrâh-ı kütüb-i Fârisî'den ehl-i tahkîk ve şâhib-i tedkîk olanlar müşârun ileyhûn bu kelâmına aşla ta 'arruz itmemişlerdür."¹⁸⁰

Şerhte, aynı kelimenin farklı anlamlarına, çeşitli lügatlerde verilen karşılıklara örnekler bulmak da mümkün: "*Efsûs* elifûn fethiyle ve fânuñ sükûnıyla zulm ü hayf ma 'nâsında müsta 'meldür. Meşelâ hayf ü dirîğ diyecek yerde efsûs dirler. Şîhâh-ı Fürs'de böyle beyân olındı ammâ Vesîletü'l-makâşid'da ta 'accüb ve temeshur ve şannâz ü ta 'n ma 'nâsınadur dinildi ve'l- 'ilmü 'indallâhi te 'âlâ."¹⁸¹ Bir kez karşımıza çıkan bu eserlerden, şârihin yaptığı alıntılarla mukayesede bulunduğunu görüyoruz. Abdurrahman Abdî kimi zaman da eserden alıntı yapmadan, eserin yalnız ismini

¹⁷⁶ İlyas Çelebi, "Kemalpaşazâde- Eserleri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, s. 245-247.

¹⁷⁷ vr. 322b.

¹⁷⁸ vr. 195a.

¹⁷⁹ vr. 172a.

¹⁸⁰ vr. 38a.

¹⁸¹ vr. 314b.

zikretmek suretiyle, bahsettiği mevzu ile ilgili olarak ayrıntılı bilgiye ulaşma konusunda okuyucuyu yönlendiriyor. Örnek olarak eserin 28b sayfasında, beyitte geçen kelimeleri kısaca açıkladıktan sonra “bunları hakikatiyle bilmek” isteyen kişiyi *Ta’rifât-ı Seyyid*’e yönlendirmektedir.¹⁸²

Yukarıdaki örnekler, bu eserde, lügatlerin kaynak eser olması bakımından büyük önem taşıdığını ve sık başvurulmuş kitaplar arasında ilk sıralarda olduğunu göstermektedir. Abdî, muhtemelen elinin altında bulunan bu kitaplara gerekli gördüğü yerlerde başvurmuş ve bazen çok basit kelimelerin anlamları dahi olsa bu çalışmalardan faydalanmıştır. Zaman zaman aynı kelimenin farklı lügatlerdeki karşılıklarına da değinen şârih, lügat sahipleriyle aynı görüşte olmadığı durumlarda da bunu ifade etmekten geri durmamıştır.¹⁸³ Sonuç olarak şerhte dokuz lügatten faydalandığını, bunlardan üçünün yalnızca birer kez adının geçtiğini, altı tanesinin ise bazen sekiz dokuz kez karşımıza çıktığını söyleyebiliriz.

Yukarıda, *Şerh-i Dîvân-ı Urffî*’ye kaynaklık eden, âyet, hadis, tasavvufî bilgi ve lügatlerden bahsettik. Eserin kaynaklarından bir diğeri de şerh türünde yazılmış eserlerdir. Şârih, eserde kimi zaman Sûdî’nin *Gülüstan*, *Bostan* ve Hâfız şerhinden, kimi zaman Surûrî’nin Hâfız şerhinden, kimi zaman ise kendisinin *Müffid* isimli şerhinden bahsetmekte, ilgili yerlerde bu isimleri kendi görüşlerini teyit için dile getirmektedir. Şerh türündeki bir eserin yazımında diğer şerhlerden istifade edilmesi, elbette bu çalışmayı daha güçlü hâle getirmiştir.

Sûdî-i Bosnevî (ö. 1007/1599?), şerh sahasında eser yazan en önemli isimlerden biridir. Bu vadede yazdığı eserlerin birçoğunu yazma sebebi, daha önce yazılmış olanları yetersiz bulmasıdır.¹⁸⁴ Abdurrahman Abdî, şârihler arasında en fazla Sûdî’den istifade etmiştir diyebiliriz; çünkü incelemelerimiz ve aldığımız notlara göre onun adına diğerlerinden çok daha sık rastlamaktayız. (Aşağıda vereceğimiz örneklerde Sûdî’nin eserleri ayrı ayrı ele alınmayacak, ancak ondan yapılan alıntılar incelenecektir.)

Abdî, şerhin 333a varagında “vây” kelimesini açıklarken önce Sûdî’nin Hâfız şerhinden alıntı yapmış, sonra ise kelimenin lügatlerdeki anlamına atıfta bulunmuştur: “Ey harf-i nidâdur ve münâdâ mahzûfdur murâd cânândur ve vâylafzını merhûm Sûdî

¹⁸² vr. 28b.

¹⁸³ vr. 333a.

¹⁸⁴ Muhammed Aruçi, “Sûdî Bosnevî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 37, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 466.

efendi Dīvān-ı Hāfız şerhinde böyle beyân ider ki *vāy lafzı Fārisīde ve ‘Arabīde veyl ma ‘nāsınadır ‘azāb ü cehennem dimekdür* intehā kelāmühü. Ammā lügatlerde vāh ma ‘nāsına edāt-ı tegābüdür dimişler ve li-küllü vecheh. Ammā ba‘zı lügat şāhibleri vāy āferīn ma ‘nāsınadır didüklerinde işābet itmemişlerdür.”¹⁸⁵ Bir başka yerde şārih yine bir kelimeyi açıklamakta ve Sûdî’nin de aynı kelimeyi “vech-i meşrûh üzere beyân” eylediğini bildirmektedir.¹⁸⁶ Bir tamlama ve onun hangi tamlama çeşidine dâhil olduğunun izahını yaparken Sûdî’nin de “şerh ettiği kitaplarda böyle tahkîk ü tedkîk” ettiğini bildirmektedir.¹⁸⁷ Emir kipiyle ilgili açıklamaların olduğu bir yerde Sürûrî’nin görüşünü vermiş, Sûdî’nin ise buna itiraz etmekle birlikte bazı yerlerde bu fikre tabi olduğunu hatırlatmıştır.¹⁸⁸ “Bisât” kelimesini şerh ettikten sonra Sûdî’nin Hâfız şerhinde aynı kelimenin “vech-i meşrûh” üzere şerhedildiğini,¹⁸⁹ yani kendisi ve Sûdî’nin bu kelime şerhinde ittifak ettiklerini bildirmiş olmaktadır. Abdî, kelimenin masdarını verirken de aynı şârihten faydalanmış¹⁹⁰ ve dolayısıyla kelimenin ekinden köküne kadar Sûdî’yi bir otorite olarak gördüğünü ima etmiştir. “ (...) *halka* lafzı merhûm Sûdî efendi Hâfız şerhinde beyân idüp *zevî’l- ‘uqûlde lâmuñ sükûniyla ve ğayrıda fetḥ-i lâmla isti ‘māl olunur* deyu taḥkîk eylemiş.”¹⁹¹ Bu örnekte ise kelimenin Hâfız şerhinde nasıl harekelendirildiğini ve yanlış hareke verildiğinde anlamın değişeceğini anlatmaktadır.¹⁹²

Şerhte, adı geçen bir başka şârih de Sürûrî’dir (ö. 969/1562). 16. asırda yaşamış olan Sürûrî, divan şairi olmasının yanı sıra şerh alanında Arapça, Türkçe ve Farsça eserler yazmış önemli bir isimdir.¹⁹³ Yukarıda belirttiğimiz gibi¹⁹⁴ eserde Sürûrî’nin adı Sûdî ile aynı yerde geçmektedir ve birbirlerinden ayrı düştükleri görüşe dikkat çekilmektedir. Şerhte iki kez adına tesadüf ettiğimiz Sürûrî ile ilgili ikinci örnekte de yine Sûdî’nin adı Sürûrî ile birlikte anılmış ve hatta diğer Farsça kitapların şârihlerinin de bahsedilen konuda aynı fikirde oldukları dile getirilmiştir: “Ammā Sürûrî ve Sûdî

¹⁸⁵ vr. 333a.

¹⁸⁶ vr. 355a.

¹⁸⁷ vr. 377a.

¹⁸⁸ vr. 106b.

¹⁸⁹ vr. 108a.

¹⁹⁰ vr. 125b.

¹⁹¹ vr. 355a.

¹⁹² Gülistan şerhi için ayrıca bkz.: vr. 21a, 28a, 39b, 41b. Sûdî şerhleri için topluca bkz.: vr. 48a, 48b.

¹⁹³ İsmail Güleç, “Sürûrî, Muslihuddin Mustafa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, s. 170-172.

¹⁹⁴ bkz.: dipnot 53.

ve sâ'ir şürrâh-ı kütüb-i Fārisiyye ve ekşer aşhâb-ı lügat yâ-yi mezkûreye maşdariyye ıtlâk itmişlerdür ve ba'zı maḥalde daḥı vaşfiyye dimişlerdür (...).”¹⁹⁵

Abdî'nin, *Müfîd* isimli, Feridüddin-i Attâr'ın *Pendnâme*'sine yazdığı bir şerh vardır. Eserinde kendisinin bu çalışmasından da bahsetmekte, okuyucuyu *Müfîd*'e yönlendirmekte ve bir kelimenin kullanılış biçimlerini o eserinde tafsilatlı anlattığını söylemektedir: “Zîrâ yek bir ve yekî birisi dimekdür ve bi'l-cümle eḥadühümānuḥ maḳāmında isti'mālî meşhûrdur. Nitekim bu isti'mālūḥ beyānı Pend-i 'Attār'a olan Müfîd-nām şerḥimüzde mufaşşal u mestûrdur.”¹⁹⁶

Sonuç olarak Abdî, eserinde, şerh türü eserler arasında Sûdî ve Sürûrî'nin çalışmalarından faydalanmıştır. Sürûrî'nin görüşleri yalnızca iki yerde karşımıza çıkmakta iken Sûdî ile ilgili alıntı ve görüşlere yirmi yerde rastlamaktayız. Şerh sahasında bir otorite kabul edilen, eserleri üzerine birçok tez ve akademik çalışma yapılan Sûdî, şârihimiz için de fikirlerine değer verilen önemli bir isimdir.

Abdurrahman Abdî, *Urfî Dîvânı*'na yazdığı bu şerhte, birçok manzum metinden faydalanmıştır. Bu manzum metinlerden kimisi Türkçe, kimisi Farsça olabilmektedir. Şerhte, gerek kendisinden gerekse üstadım diye bahsettiği Mezâkî Efendi'den beyitlere yer veren yazar, aynı zamanda divan şiirinin önemli temsilcilerinden olan Bâkî, Nef'î, Yahya Efendi'den alıntılar yapmaktadır. Eserin pek çok yerinde Sadî-i Şirazî, Hâfız, Mevlânâ, Feridüddîn-i Attâr, Molla Câmî, Kelîm-i Kâşânî, Şevketî-i İsfahânî gibi meşhur Fars şairlerinin şiirlerinden kesitlere de rastlamaktayız.

“Zâhirde fâkr gerçi elemdür gönül ammâ

‘Ârif elemi rağbet-i dünyâyâ değişmez”¹⁹⁷

Kendisine ait olan bu dizeleri bir beytin şerhinde kullanan şair, sevgilinin zülfünden bahsederken, zülfün değil de onun derunundaki hazinenin asıl maksat olduğunu şöyle ifade etmektedir:

“Vaşlın dilerüz neyleyüm zülfini zîrâ

Gencînedür ümmîd olunan mâr degüldür”¹⁹⁸

¹⁹⁵ vr. 60a.

¹⁹⁶ vr. 62b.

¹⁹⁷ vr. 18a.

¹⁹⁸ vr. 47a.

Bazen okuyucudan dua taleb ederken¹⁹⁹, bazen de şerh ettiği beyitlere uygun düşen manaları dile getirirken kendi manzumelerinden kesitlere yer veren Abdî'nin şiirlerine, şerh boyunca yaklaşık beş yerde rastlamaktayız.

Mezâkî (ö. 1087/1676) 17. asırda yaşamış, Mevlevîlikten etkilenmiş, divan sahibi bir şairdir. Abdî gibi kendisi de Enderun'da yetişmiş ve saray çevresi ile yakın ilişkiler içerisinde olmuş bir isimdir.²⁰⁰ Bu durum, Abdî'nin, kendisiyle görüşüp fikir alış verişinde bulunmasına imkân tanımış olmalıdır. Şârihin sözlerinden anlaşıldığına göre bu iki kişi, aynı dönemde yaşamış ve görüşmüşlerdir. Eserin 221a varagında Abdî, bir beytin şerhini, Mezâkî Efendi'ye danıştığını söylemektedir.²⁰¹ Eserde, Mezâkî'nin şiirlerine yedi yerde rastlamaktayız. Bunların hepsinde bir anlam ilgisi sebebiyle manzumelere yer verilmiştir. Örnek olarak, şârihin “kâfir-i aşk” olanları açıkladığı bir sayfada, bu anlamın şairler arasında yaygın olduğu ifade edilmiş ve örnek beyte yer verilmiştir: “Ma‘lûm ola ki lisân-ı şu ‘arâda kâfir-i ‘aşk isti ‘mâli şâyi ‘dür. Nitekim üstâdum Mezâkî efendi dahı buyurur beyt:

Kâfir-i ‘aşkem felek köhne güneşümdür benüm
*Dûzah-ı derd-i miñnet hod bihiştümdür benüm*²⁰²

Nef‘î (ö. 1044/1635), Türkçe ve Farsça divan sahibi, kasideleri ve özellikle de hicviyeleri ile meşhur büyük divan şairidir.²⁰³ İki yerde beyitlerine rastladığımız Nef‘î'nin adının geçtiği ilk kısımda Abdî, cânânın kâmetinin ilk kıyamet olduğunu²⁰⁴ söylerken; ikinci olarak da bülbüllerin handan olması gerektiğinden, çünkü artık hazan ve kış defterini kapattıklarından²⁰⁵ bahsederken şairin şiirlerine yer vermiştir.

Divan şiirinin önde gelen isimlerinden bir diğeri de Bâkî'dir (ö. 1008/1600). Şairlerin sultanı kabul edilen Bâkî'nin şiirleri çok sevilmiş ve şöhreti sınırları aşmıştır.²⁰⁶ İsmine ya da şiirlerine yalnızca bir yerde tesadüf ettiğimiz şairin şu dizeleri, Hz. İsa ile ilgili yapılan açıklama vesilesiyle *Şerh-i Dîvân-ı Urff* de yerini almaktadır: “*Dem-i ‘İsâ* böyle mahâllerde nesîm-i şehirîden kinâyet olur. Nitekim merhûm Bâkî efendi buyurur beyt:

¹⁹⁹ vr. 32b.

²⁰⁰ Ahmet Mermer, “Mezâkî Süleyman Efendi”, s. 515.

²⁰¹ vr. 221a.

²⁰² vr. 393a.

²⁰³ Metin Akkuş, “Nef‘î, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s. 523-525.

²⁰⁴ vr. 193b.

²⁰⁵ vr. 312a.

²⁰⁶ Mehmed Çavuşoğlu, “Bâkî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s. 537-540.

‘Âlem hayât-ı nev bulur cânlar bağışlar dem-be-dem
*Entâs-ı rûhullâhdur gūyâ nesîm-i şubh-dem*²⁰⁷

Şerhin 186b varığında ilgili beytin şerhine göre gönül, yârin hayali ile kucaklaşmıştır; ancak yârin hayalini incitme korkusu âşığı perişan etmektedir. Bu anlamı gerçekten çok güzel bir dille ifade eden beyit Şeyhülislam Yahya’ya aittir:

“Belki âzürde ide pây-ı hayâl-i yâri
*Kâş kirpiklerüm olmasa kalender-vârî*²⁰⁸

Adına, şerhte yalnız bir kez rastladığımız Şeyhülislam Yahya (ö. 1053/1644), müderrislik ve kadılığın yanı sıra şeyhülislamlık yapan, divan şiirinin en güzel örneklerini sunan, gazelleri ile meşhur bir şairdir.²⁰⁹

Bâkır Efendi, şerhte, adına ve şiirine iki kez rastladığımız bir isimdir. Birincisinde Abdî, sevgili için can feda edileceğini anlattığı bir beyit şerhinde, “aşk ehlinin başını feda etmesinin önemli olmadığını” Bâkır Efendi’den şu mısralarla anlatmaktadır:

“Cânlar fedâ muhabbet-i cânâna sır degül
*Erbâb-ı ‘aşka terk-i ser itmek hüner degül*²¹⁰

İkinci örnekte de Allah’ın rahmetinin genişliği, Bâkır Efendi’den bir beyitle izah edilmiştir.²¹¹ Bâkır Efendi gibi adına, eserde çok az yerde rastladığımız Türk şairlerden bir diğeri ise Şeyhî’dir (ö. 832/1429’dan sonra). Klasik Türk edebiyatının temel taşlarından sayılan²¹² şairin adı yalnızca 42b varığında, bir beyit eşliğinde yer almaktadır.

Müellifin kendisi hariç altı Türk şairin şiirinden kesitlere yer verilen eserde, Fars şairlerin şiirlerine daha fazla rastlanmaktadır. Abdî, Farsça bir metnin şerhinde, Farsça mısra ve beyitlerle açıklamalar yapmayı, en az Türkçe şiirlerle olduğu kadar tercih etmiştir diyebiliriz. Tespitlerimize göre yedi tane Fars şairin şiiri, çeşitli sebeplerle eserde yer almaktadır. Bu isimlerden biri olan Hâfız (ö. 792/1390?) İran’ın en büyük

²⁰⁷ vr. 416b.

²⁰⁸ vr. 186b.

²⁰⁹ Byram Ali Kaya, “Yahyâ Efendi, Zekerîyyâzâde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 43, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 245-246.

²¹⁰ vr. 76b.

²¹¹ vr. 79b.

²¹² Halit Biltekin, “Şeyhî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 39, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, s. 80-82.

şairlerindendir ve divanı, çok rağbet gören Farsça eserlerden biridir.²¹³ Hâfız ve şiirleri şerhte, ondan fazla yerde karşımıza çıkmaktadır. Bunlardan bazılarında, Sûdî'nin *Hâfız Dîvânı Şerhi* dolayısıyla bazı açıklamalara rastlanmaktadır ve Abdî, Hâfız'ın şiirlerinden birinde yer alan bir kelimeyi Sûdî'nin nasıl açıkladığını ifade etmektedir.²¹⁴ Bunun dışındaki örneklerde Abdî, kelime şerhi için Hâfız'dan yaptığı alıntıları, mısra veya beyit olarak şerhte kullanmıştır. Örneğin Hz. Yusuf'un lakabı ve bunun şairler tarafından hangi anlamda kullanıldığını Hâfız'dan Farsça bir mısra ile anlatmaktadır: “*Meh-i Ken ‘ân* hazret-i Yûsuf şalavâtullâhi ‘alâ-nebiyyinâ ve ‘aleyhi hazretleridür ammâ böyle maḥallerde şu ‘arâ kendi cānânlarından kināyet iderler. Nitekim H̄vāce H̄fız buyurur: *Meh-i Ken ‘ānī-i men mesned-i Mısr-ı ān tū şöd*”²¹⁵

Eserde adına yedi kez rastladığımız bir başka İranlı şair, şeyh Sa’dî-i Şirazî’dir (ö.691/1292). Eserleri Anadolu coğrafyasında da çok sevilerek okunan ve defalarca şerh edilen Sa’dî, daha çok *Bostan* ve *Gülüstan* isimli eserleriyle tanınmaktadır.²¹⁶ Genel itibariyle Sa’dî ile ilgili alıntılar incelendiğinde iki üç yerde *Gülüstan*’dan, diğer yerlerde ise eser adı zikredilmeksizin Sa’dî’den beyitlere yer verilmiştir. Anlamca şerh ettiği beyte yakın manada gördüğü bir Farsça mısradan faydalanan Abdî, Sa’dî’den alıntı yapıyor ve şöyle diyor: “Mahsûl-i beyt: Ka ‘be’ye giden reh-rev ki izâlede deyre ḥavâle olunmuş olagider. Velâkin ḥavâle ardınca gider ya ‘ni şuver tâ reh-rev-i Ka ‘be iken yolu deyre mûntehî olur dimekdür. Nitekim Şeyḥ Sa ‘dî ḫuddise sırruhū buyurur beyt:

Tersem ne-resî be-Ka ‘be ey A ‘râbî

Kîn reh ki tū mîrevî be-Türkistānest”²¹⁷

Bunların dışında Molla Câmî’den bir beyit²¹⁸, Kelîm-i Kâşânî’den bir mısra²¹⁹, Mevlânâ’nın *Mesnevî*’sinden iki beyit²²⁰, Feridüddin-i Attar’dan bir beyit ve mısra²²¹, Şevketî-i Isfahânî’den bir beyit²²² de Urî Dîvânı’na Abdî tarafından yazılan şerhte

²¹³ Tahsin Yazıcı, “Hâfız-ı Şîrâzî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 15, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s. 103-106.

²¹⁴ vr. 108a.

²¹⁵ vr. 416b.

²¹⁶ Mustafa Çiçekler, “Sa’dî-i Şîrâzî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, s. 405-407.

²¹⁷ vr. 315a.

²¹⁸ vr. 401b.

²¹⁹ vr. 71b.

²²⁰ vr. 244a.

²²¹ vr. 201b, 409a.

²²² vr. 76b, dipnot

kullanılmıştır. Bazı yerlerde şairi belirtilmeden, kimi zaman Farsça ve kimi zaman da Türkçe manzumelere yer verilmiştir. Verdiğimiz örneklerden hareketle şerhte, manzum metinlerden bolca faydalandığını, gerek Farsça gerekse Türkçe şiirlerin şârih tarafından şerhe zenginlik ve anlam genişliği kazandıracak şekilde sıklıkla kullanıldığını görüyoruz. Abdî, tüm şairler arasında en fazla Hâfız'dan beyitlere yer vermiştir ve Urffî'nin meramını bu şairden dizelerle daha sık anlatmıştır.

Birçok edebî metinde, özellikle mensur yazılarda deyim veya özlü sözlerle rastlarız. Eserinde, şerh ettiği metni açarken, dinî-edebî metinleri, manzumeleri kullanan şârih, bunların yanı sıra bazen deyim ve kelâm-ı kibardan da faydalanmıştır. Bu deyim ve deyimleşmiş sözler, söylendiği dönemden itibaren her dönemin anlayışını, kültürel yapısını özetlemiş ve çağlar boyunca insanlara uzun ve derin manaları kısaca anlatma imkânı vermiştir. Metinde kullanılan bu tür sözlerin hemen hepsi Arapçadır ve aralarında mantık hükümleri de yer almaktadır. Verilen örnekte Abdî, yüce Allah'ın kadim olduğunu ve âlemin sonradan var olup değişken olduğunu anlatırken ilgili hükümden bahsetmektedir: “Ey şol kimse ki ya ‘ni ey Bārî-i te ‘alâ sen şol Qadīm-i ezeli ve Hakīm-i lem-yezeli Vācibü’l-vücûdsın ki ‘âlemün muhdes olduğunu işbât için tab‘-ı bāğ-ı ‘âleme faşl-ı hazân reng-âmizliği kânûnı ve ‘âdetin şalmışsın ya ‘ni ‘âlemi mütegayyir hâlk eylemişsin demek olur. *Pes küllü mütegayyirin hâdişün fe’l-‘âlemü hâdişün* қазиyyesi азheru mine’ş-şemsdür.”²²³ Eserin 31. sayfasında mecazın kıymeti ve hakikatten daha belîğ olması ile ilgili olarak şu hükme yer vermektedir: “*Ammā el-mecāzū ebleğu mine’l-ḥaḳīḳati* mışdākınca ‘abeş bu maḥalde tecrübe ma‘nāsınadur ve mışrā‘-ı şānide farz ve taḳdīr lafızları muḳadderdür.”²²⁴

Hakikate vusûlün ilk basamağı olarak ifade ettiği mecazi aşkı anlattığı bir yerde görüşünü şu şekilde desteklemektedir: “Murād zıkr-i cüz’ irāde-i küldür ve netice *el-mecāzū қаnḩaratü’l-ḥaḳīḳati* mefhûmı üzre evvel ‘aşḳ-ı mecāzı bil ki ḩaḳīḳate vāşıl olasın demek olur.”²²⁵ Aşkın tarif edilemeyeceğini söylediği bir yerde “tatmayan bilmez” anlamındaki meşhur Arap atasözünü hatırlatmıştır: “... ‘aşḳ ifrāt-ı muḩabbetdür ammā ta‘rīfātla ma‘lûm olmaz *men lem-yezuḳ lem-ya ‘rif*.”²²⁶ İki zıddın bir araya gelemeyeceğini ifade sadedinde aşk ve aklın cem olma ihtimali olmadığını

²²³ vr. 7b.

²²⁴ vr. 31b

²²⁵ vr. 88a.

²²⁶ vr. 11b.

şu mantık hükmüyle dile getiriyor; “Maḥsūl-i beyt: Ey ‘Urfī ehl-i hūşa cām-ı derd ḥarāmdur ‘aşk bu şalāyı merdüm-i bī-hūşa urur. Ya ‘ni sākī-i ‘aşk bāde-i derd-i muḥabbete bī-‘aql u bī-hūş olanları da‘vet ider. Zīrā *eż-ẓiddānū lā-yectemi ‘āni* mefhūmı üzre ‘aqlıyla ‘aşk cem‘ olmak ihtimālî yoḡdur dimek olur fete’emmel.”²²⁷

2.4.3. Eserde İzlenen Şerh Metodu

Abdurrahman Abdî bu eserde Urfî’yi şerh ederken anlaşılması zor beyitlerin şerhi üzerinde daha uzun durduğunu, zaten manası açık mısraları ise yalnızca tercüme ettiğini bildirmektedir. Ayrıca “gayet müşkil” bir divanı açıklayan Abdî, ilim ve faziletçe meşhur olan kimselerin görüşlerini de alarak yazdığı bu eserde, Fars diliyle ilgili birçok muteber kâideye de yer vermiştir: “Zīrā her ne ḳadar ki sebeb-i istiḥrāc-ı Fārisī olur ḳavā‘id-i mu‘tebere var ise bi’l-cümle bu şerḥde derc olunmuşdur.”²²⁸ Şârihin bu çalışma neticesinde şerhi okuyanlardan dileği, kendisine ve şerh sebebi olan Ahmed Ağa’ya rahmet dilenmesi ve bütün müslümanların ruhlarının şād olmasıdır: “Pes müstefīd olan ṭāliblerden mercūdur ki sebeb-i şerḥi ve şâriḥ-i faḳīri Allāhu te‘ālā rahmet eylemiş ola deyu yād idüp ervāḥ-ı kāffe-i müslimīni daḥī şād ideler.”²²⁹

Abdî, binbir dikkat ve itina ile bu şerhi yazdığını söylemektedir. Kanaatini, ilmiyle meşhur kişilere teyid ettirerek yazdığı bu şerhe bir itirazda bulunulmamasını ümid ettiğini dile getirmektedir: “Ve me’ mūldür ki bu şerḥ-i maḳbūlden bir daḥl ü ta‘arruza maḥall-i duḥūl bulmayalar ki zīrā her beyt için yazdığım şerḥi şehirde ‘ilm ü faẓl ile şöhret-şi‘ār olan fuẓalā-yı kibāra mükātebe ṭarīḳıyla inhā vü iş‘ār idüp teslīmleri üzre şebt ü işṭār iderdüm ve niçe maḥallerde anlaruñ semt-i taḥḳīḳına giderdüm. Ehl-i inşāf olan yārāna bu dīvānuñ ne mertebe müşkil olduḡu muḥtāc-ı beyān degūldür ve faḳīr ziyāde muḡlaḳ olan ebyātını ḥalletmek için i‘rāb itmişimdür ve āsān olan maḥallerde ancak ma‘nā virmişimdür.”²³⁰ (Görüldüğü gibi Abdî burada irāb etmeyi şerh anlamında kullanmıştır.)

Öncelikle Abdî’nin eserde beyitleri nasıl şerh ettiği, kelimelerin harekesi, anlamı ve beyitlerin bütün olarak anlamları üzerinde hangi sıra ile ve nasıl durduğuna bakalım. Şârih, öncelikle beyitteki kelimelerin harekeleri hakkında okuyucuyu bilgilendirmektedir. Bunu, daha çok karışabilecek ya da yanlış okunmaya müsait kelimelerde yaptığını görmekteyiz. Aslında ilk bakışta çok basit görülebilecek bu

²²⁷ vr. 286a.

²²⁸ vr. 38b.

²²⁹ vr. 38b.

²³⁰ vr. 39a.

tercih, harekesiz yazılan bir alfabede, üstelik manzum bir metnin açıklanmasındaki karmaşayı gidermek açısından gerekli olabilecek bir durumdur. Şerh edilen kelimenin hareke bilgisinden sonra kelime anlamı verilmektedir. Bu esnada tamlamaların ne tür tamlamalar olduğu, kelimelerin yalın, farklı, mecaz veya tamlama içerisindeki anlamları ele alınmaktadır. Ardından gerekli yerlerde farklı görüş ve iktibaslara yer verilmekte ve ortaya konulacak görüş, zaman zaman farklı isimlerce de teyid edilmektedir. Kelime şerhinden sonra ise “mahsûl-i beyt” denilerek mısraların toplu şerhi üzerinde durulmaktadır. Meselâ:

“Bâz çeşmem hûn-feşân kerd ân nigâh-ı germ âh
Çün tesellî sâzem îñ şîven be-yâd âverde râ

Bâz bunda yine ma‘nâsınadır ve *hûn-feşân* vaşf-ı terkibîdür, ma‘nâsı kıan saçıcı dimekdür. Ammâ bu maḥalde çeşme nisbet kıan ağlayıcı dimekdür ve *nigâh* nûnuñ kesriyle ve kâf-ı ‘Acemî’yle ve hâ-yı resmîyle nazar ma‘nâsınadır ve *germ* kâf-ı ‘Acemî’nüñ fethiyle ve rânüñ sükûniyle ıssı ma‘nâsınadır. Pes nigâh-ı germ kıızkıñ nazar dimekdür ve cā’izdür ki germ bunda rağbetden ‘ibâret olur.”²³¹ Kelime düzeyindeki anlam ve hareke bilgilerinin yanı sıra şârih, farklı eserlerden, şerhte kullanmak üzere aldığı bilgilere yer vererek bir metin üzerinde mukayese de yapmıştır: “Nitekim Deşîşe şâhibi; *pür-rağbet olana germ dirler ve uşanmışa serd dirler* deyu beyân idüp edillesiyle ‘ayân eylemişdür. Pes nigâh-ı germ rağbetli nazar dimekdür ve ‘alâ-küllî vech nigâh-ı germ izâfeti beyâniyyedür ve *âh* elif-i memdûde ile ve hâ-yı aşliyye ile lügatlerde derd ile hürûc iden nefesdür denilmiş. Ammâ Sûdî şerḥlerinde esmâ-yı ef‘âlden edât-ı tegâbündür dimiş ve li-küllî vecheh ve *çün* cîm-i ‘Acemî’nüñ zammıyla ve vâv-ı aşliyye ile niçe dimekdür, ‘Arabî’de keyfe ma‘nâsınadır, kâf u fânüñ fethalarıyla. Ve *sâzem* bunda ideyim dimekdür, *îñ* lafzınuñ müşârun ileyhi çeşmdür ve *şîven* şînüñ kesriyle ve vâvuñ fethiyle mâtem ma‘nâsınadır ve *be-yâd* lafzında bâ bi-ma‘nâ sıla ve yâd bunda hâṭır ma‘nâsınadır. *Âverde* elif-i memdûde ile ve vâvuñ ve dâlüñ fethiyle mâziden kıısımdur ve bi’l-cümle şîven be-yâd-âverde ‘ibâreti müşârun ileyhüñ şıfatıdır.”²³² Yukarıda görüldüğü gibi Abdî bazı kelimelerin Arapça karşılığını da vermiştir ve bunu zaman zaman tekrarladığı görülmektedir. Kelime ve tamlama düzeyindeki açıklamalar ve gerekli gördüğü yerlerde başka eserlerden aldığı bilgilerden sonra şârih artık beytin topluca anlamını verebilir:

²³¹ vr. 48b.

²³² vr. 48b-49a.

“Maḥsûl-i beyt: Yine gözimi ol kızkın nazar yâhud ol râğbetli nazar ẓan ağlayıcı eyledi, âh niçe tesellî ideyim bu ḥâtıra mâtem getürmüş çeşmi. Ma ‘lûm ola ki âh lafzı bu maḥalde siḥr-i ḥâlâl vâkı ‘ olmışdur fete’ emmel.”²³³

Abdî, bazı beyitlerin şerhinde kelime açıklamaları yapmadan “maḥsûl-i beyt” kısmına geçmektedir. Bu tercihinin sebebi, daha önce defalarca izah ettiği şeyleri tekrar etmekten kaçınması ya da manası zaten açık beyitleri yalnızca tercüme etme düşüncesi olmalıdır. Aşağıdaki kısım, bu hususla ilgili onlarca örnekten yalnız biridir:

“Mû-be-müyem dost şöd tersem ki istîlâ-yı ‘aşk

Yek ene’l-ḥaḳ kūy-ı dîger ber-ser-i dâr âvered

Maḥsûl-i beyt: Kıl-be-kıl vücûdum dost oldu ya ‘ni ‘aşk-ı dostla doldı. Korkaram ki galebe-i ‘aşk Maṣṣûr gibi bizi daḥı ber-dâr itmege sebeb olur dimekdür.”²³⁴

Yukarıdaki örneğe benzer şekilde eserin kimi yerlerinde karşılaştığımız bir başka açıklama biçimi, ikinci mısra birinciye tefsir ediyor demesi ve hemen akabinde maḥsûl-i beyte geçmesidir. Bu durum sözü beyhude uzatmaktan kaçınmasının bir neticesidir:

“Üftâde dâmen-i dil-i ‘Urfî be-dest-i ‘aşk

Ya ‘nî ki dest-i şû ‘le be-dâmân-ı âteşest

Mısrâ ‘-ı şânî mısrâ ‘-ı evveli tefsîr ü beyândur.

Maḥsûl-i beyt: Dil-i ‘Urfî’nün dâmeni ‘aşk eline düşmüşdür. Ya ‘ni ki şû ‘lenûñ eli dâmen-i âteşdedür eyzan.”²³⁵

Abdî, şerh ettiği kelimelerden bazıları hakkında tafsilatlı açıklamalar yapmaktadır. Birden fazla manaya gelebilen kelimelerdeki anlam karmaşasını gidermek ve belki okuyucuyu, verdiği mana hakkında ikna ederek bilgilendirmek için bu yöntemi tercih etmektedir. Örneğin “tâ” kelimesini açıklarken altı manaya geldiğini belirtip her bir manayı izah etmektedir. Buraya aldığımız metnin öncesinde beyitteki anlamını vermiş, akabinde bu açıklamaları yapmıştır: “Ma ‘lûm ola ki Fârisîde tâ altı ma ‘nâya gelür ki zıkrölünür: Tevḳiyet ve ta ‘accüb ve tenbîh ve ibtidâ-yı gâyet ve intehâ-yı gâyet. Ve *nezdîk* nûnuñ fethiyle ve zâ-yı ‘Arabînuñ sükûnıyla ve dâlûñ kesriyle ve yânuñ sükûnıyla ve kâf-ı ‘Acemîyle yakın ve ẓarîb ma ‘nâsınadur. Lâkin ba ‘zılar didiler nezdîkde yâ nisbet içün ve kâf te’kîd içündür ve aşlında nezdîdür.

²³³ vr. 49a.

²³⁴ vr. 385b.

²³⁵ vr. 163b.

‘Arabīde ‘inde ma‘nāsına ve’l-‘ilmü ‘indallāhi (...)”²³⁶ Bu örnekte “nezdîk” kelimesinin aslı hakkındaki farklı görüşlere ve Arapçadaki karşılığına da değinmektedir.

Abdurrahman Abdî, zaman zaman kelimelerin ıstikakı hakkında okuyucuyu bilgilendirmektedir. Örneğin “bîmâr” kelimesinin önce aslını, sonra Arapça kâideler gereği aldığı yeni şekli, yani kelimenin uğradığı değişiklikleri anlatmıştır: “Ma ‘lûm ola ki bîmâr aşlında ârende-i bîmdür ma ‘nâsı hâvf getürici dimekdür. Şoñra edât-ı ismi fâ ‘il hâzıf olunup ma ‘nâ-yı ‘âm-ı terkîbîden ma ‘nâ-yı hâş-ı ‘ilmiyyeye nakl itmek içün muzâfun ileyhi takdîm idüp bîmâr didiler.”²³⁷ Yine beyitte geçen “mânden” kelimesinin aslını, masdarını dile getirirken önce Sûdî’nin fikrini “Sûdî kavlince” diyerek ifade etmiş, ardından da “mütekaddimîn”den gelen bilgiyi paylaşmıştır: “*Bâdiyeden* murâd bâdiye-i ‘âfiyetdür ve *mânend* kelimesinüñ maşdarı mânîdendür Sûdî kavlince. Ammâ mütekaddimîn mezhebi üzre mândendür ve ‘alâ-küllî hâl lâzım ile müte‘addı mâ-beyninde müsterekdür qalmaq ve qomaq ma ‘nâlarında.”²³⁸ Bu örnekte de görüldüğü gibi Abdurrahman Abdî yalnızca şerh konusunda değil, basit kelime, köken bilgisi konusunda dahi çeşitli görüşlere yer vermiş ve hususiyetle Sûdî’nin adını zikretmiştir.

Eserin birkaç yerinde iki beyit peş peşe verilip kıta şeklinde açıklamalar yapıldığı görülmektedir. Bu durumda gerek kelime ve tamlamalar ile ilgili izahlar, gerekse mahsûl kısımları mısra sırasıyla ve uzun uzun yer almaktadır. Bunlardan birinde şârih, “iki beyt birbirine merhûn bir kıt‘adur, anuñ içün bir uğurdan şerh u beyân olunmaq lâyıq görüldi, okuyan yârâna fehmi âsân ola”²³⁹ diyerek okuyucunun kolay anlamasını amaçladığını ifade etmektedir.

Abdî, bu şerhi yazarken bir nüshaya bağlı kaldığını ifade etmektedir. Ancak öyle görülüyor ki onun, diğer nüshalar hakkında malumatı var hatta bazı yerlerde nüsha farklarını hatırlatarak aynı beytin veya mısranın diğer nüshadaki şeklini de söylüyor. İki nüsha arasındaki fark, manzum metnin anlamını da etkileyeceğinden bu durumda şârih, ikinci nüshaya göre olan şerhi de yapmayı ihmal etmiyor.²⁴⁰ Buna benzer örneklerle eserin farklı yerlerinde de karşılaştık. Bazen farklı nüshalarda bir kelimenin farklı şekilde yer aldığını, örnek olarak da “rağbet” kelimesi yerine “zînet” yazıldığını

²³⁶ vr. 255a.

²³⁷ vr. 180a.

²³⁸ vr. 125b.

²³⁹ vr. 20a.

²⁴⁰ vr. 287a.

söyleyen Abdî, elindeki nüshanın müellif nüshası olup, on sekiz nüsha ile mukabele edilmiş olduğundan güvenilir olduğunu ifade etmektedir.²⁴¹ Anlaşılabacağı üzere şârih, nüsha farkından kaynaklanan değişikliklere de değinmekte, bu farklılıklar sahih nüshalarda da söz konusu olduğu durumda kelimeyi diğer sahih nüshadaki şekliyle yeniden şerh etmekte, kimi zaman ise muteber olmayan bir nüshadaki farkı yalnızca dile getirmekte ve kendisinin müellif nüshası olanı ihtiyar ettiğini söylemektedir.

Şârihin zaman zaman beytin şerhini yaptıktan sonra “müşkil beyit” olduğunu²⁴² söylemesi dikkati çekmektedir. Bunu itiraf etmekten çekinmeyen Abdî, hiçbir beyti şerhsiz bırakmamış, bazen yalnızca kendi görüşüyle bazen başka eserlerden aldığı fikirlerle uzun-kısa açıklamalarda bulunmuştur. Bir başka yerde ise aynı gazele ait birkaç beytin “iddiâi” olduğunu söylemektedir.²⁴³ Bunu ifade ettiği yerde iddianın tam olarak hangi kelime ve anlamda yoğunlaştığını belirtmeyen Abdî, bu ifadelerle Urffî'nin üslubu hakkında yorum yapmaktadır. Bu kısa yorumlar dışında eserin bir başka sayfasında, Urffî'yi eleştirdiğini gözlemlediğimiz Abdî, bunu “nâ” ekinin yanlış kullanımı üzerinden yapmaktadır ve bu yanlışın vezin gereği ortaya çıktığını da ilave etmektedir: “Zîrâ nâ vaşfa maḥşûş edât-ı nefydür ğayrıda isti ‘mâli ‘alâ-ṭarîkı şâz̤dür. Lâkin ‘Urffî merḥûmuñ ḳavl-i mezkûrını bu maḥalde ri ‘âyet-i vezne ḥamliderüz (...).”²⁴⁴

Abdurrahman Abdî, beyitte geçen kelimeler ve anlamları üzerinde dururken gerekli gördüğü yerlerde başka isimlerin görüşlerine de yer vermeyi tercih etmiştir. Bazen kitaplardan doğrudan alıntı yapmış ve alıntı bittiğinde bunu “intehâ kelâmühû” diyerek belirtmiştir: “*Ey* ḥarf-i nidâdur ve münâdâ maḥzûfdur murâd cānāndur ve *vāy* lafzını merḥûm Sūdî efendi Dīvân-ı Hâfız şerhinde böyle beyân ider ki *vāy lafzı Fârisîde ve ‘Arabîde veyl ma ‘nâsınadur ‘azâb ü cehennem dimekdür* intehâ kelâmühû.”²⁴⁵ Bazen ise alıntı yapmadan, hatta eserin adını değil yalnızca türünü belirterek de bilgi paylaşımında bulunmuştur. Az önceki örneğin devamında bunu görmek mümkündür: “Ammâ lügatlerde vâh ma ‘nâsına edât-ı tegâbüdür dimişler ve li-küllî vecheh. Ammâ ba ‘zı lügat şâhibleri vāy âferîn ma ‘nâsınadur didüklerinde işâbet itmemişlerdür (...).”²⁴⁶ Burada dikkati çeken bir başka husus ise bazı lügat

²⁴¹ vr. 18a.

²⁴² vr. 66a.

²⁴³ vr. 238a.

²⁴⁴ vr. 195b.

²⁴⁵ vr. 333a.

²⁴⁶ vr. 333a.

sahiplerinin şârihimiz tarafından eleştirilmesidir. “Şerhin Kaynakları” bölümünde lügatler ve şerh türündeki eserlerle ilgili kısımda uzunca anlattığımız gibi, Abdî’nin, şerhte bolca kaynak eserden faydalandığını ve bunlar arasında lügat ve şerhlerin epey yoğun ve etkili bir şekilde kullanıldığını söylemiştik. Yalnızca esere kaynaklık etmesi açısından değil, daha da önemlisi, bir şerh metodu olarak bu çalışmalardan faydalanılması son derece önemlidir. Bilgi veya yorumunu sağlam temellere dayandırmak isteyen şârih bunu sık sık yapmış ve yukarıda görüldüğü gibi isabetli bulmadığı fikirleri tenkit etmekten de çekinmemiştir.

Şerh-i Dîvân-ı Urfî’de çeşili eserlerden nasıl faydalandığı üzerinde örnekler eşliğinde durmak istiyoruz. Eserde en sık rastlanan şerh türündeki çalışmalar Sûdî’nin eserleridir. Kimi zaman *Bostan*, kimi zaman *Gülistan* ve Hafız Dîvânı şerhlerinden yapılan alıntılarla eserindeki görüşleri destekleyen Abdî, şârihlerin görüşlerine sık sık yer vermiştir. Şârih, olumsuzluk anlamı veren “-ne” ekinin hangi durumda sonraki kelimeyle birleşik yazılacağını, Sûdî’nin *Gülistan* şerhinden aldığı bilgiyle ifade etmiştir: “Ma‘lûm ola ki bu nûn-ı nâfiye isted kelimesine imlâ olmak lâzımdur. Nitekim Sûdî merhûm Gülistân şerhinde; *ḥarf-i nefy olan nûn-ı meftûḥa nefy-i ḥukm kaşd olunan maḥalde mā-ba‘dine muttaşıl yazılır* deyu beyân eylemişdür (...).”²⁴⁷ Yine beyitte geçen “dervâze” kelimesini açıklarken Deşîşe isimli lügatten hareketle kelimeyi, pazar ehlinin oturup satış yaptıkları yer olarak açıklamıştır: “*Dervâze* ḳal‘a ḳapusıdur ve maḥalle ḳapularına daḥı itlâk olunur ve şehre girecek şoḳaḳ ağzına daḥı dervâze-i şehr dirler. Ve Deşîşe lüğatinde *şehr şoḳaḳı ki anda ehl-i bâzâr oturup şatu bâzâr iderler aña daḥı dervâze dirler* dinilmiş.”²⁴⁸

Abdî, şerh yöntemi olarak zaman zaman manzum metinleri de beyitlerin şerhinde kullanmıştır. Birçok Türkçe ve Farsça şiir, şârihe ilgili yerlerde meramını anlatma konusunda imkânlar sunmuştur. Örneğin, Kâbe’yi, mesafeleri kat edemeyen kişinin göremeyeceğinin anlatıldığı beyit şerhinde, zahmet çekmeyen kişinin hakikate vâsıl olamayacağını Farsça bilindik bir mısra ile anlatmıştır: “Saña bir mişâl diyem, ‘amî gibi ol. Mişâlden bir örnek al ya‘ni mütenaşşıl ol. Mişâl-i mefhûm mışrâ‘-ı şânîdür ya‘ni cemâl-i Ka‘be-i maḳşûdı tayy-ı menâzil eylememiş kimse görmek olmaz dimekdür. Nitekim dimişler: *Her ki zaḥmet ne-keşîd/ Be-ḥaḳîḳat ne-resîd*”²⁴⁹ Derd kafilisinin teessüründen feryad etmesinin anlatıldığı bir başka beyit şerhinde ise

²⁴⁷ vr. 21a.

²⁴⁸ vr. 274b.

²⁴⁹ vr. 93a.

şârih, tek mısralık Türkçe bir manzumeye yer vermiştir: “Nitekim dimişlerdür mısra  : *Nāle kıldum gūş idūp feryād feryād eyledi*”²⁵⁰

Abd , eserin 219. sayfasında, beyitte geçen “n siye” kelimesini açıklarken  yetten faydalanmıştır. Fetih suresinin 29.  yetinde yer alan “s m h m f  v c hihim” kısmını şerhine almış ve buradaki ifade ile kelimenin manasını vermiştir.²⁵¹ Bu örnekte olduğu gibi Abd , bazen bir kelimeyi a ılarken Arapça karşılığu olan kelimeyi  yetten iktibas ederek açıklamış; bazen de manzumenin veya mısranın  ağrıştırdığu anlamı izah ederken  yetlere yer vermiştir.²⁵² Yine bir beytin ikinci mısramı şerh ederken şairin, kendisinin de nefes sahibi, can verebilecek kişi olduğunu söylemiş ve şu hadis-i şerife yer vermiştir: “Mur d *el-  ulem    vereşet   l-enbiy * mışd k-ı şerifi üzre ‘Urfi dağı bir dem c n-bağşa olduğını iş   r ider.”²⁵³ Urfi’nin kendisini medih babındaki mısraları, ş rihin, “ limler peygamberlerin varisleridir” mealindeki hadisi hatırlatmasına vesile olmuştur.

Eserde göze çarpan bir başka husus, gerekli görülen kimi yerlerde Arapça veya Farsça dilbilgisi k ideleri üzerinde durulmasıdır.  rnek olarak aldığımız kısımda hareketlerin, hangi irab kuralları üzerinden nasıl okunacağına varıncaya kadar tafsilatlı bir açıklama tercih edilmiştir: “Mu aşsal-ı kel m [23a] el-minnetü lafzan merf    m bted  ve *lill h*da l m  arf-i cer, lafzatull h lafzan mecr r l m ile c r ma  a  l-mecr r m te  allıkdur bir mu adder  a ı  lafzına vey  hud emş line c r mecr rı ile i  r bdan ma allen merf    mec zen  aberid r m bted nu  z r   a ı katde  aber ta  allu  etd ği kelimelerd r her  anđı ise il  gayri’n-nih ye.”²⁵⁴ Bir başka sayfada ise atıf vavının hangi durumlarda nasıl okunacağı hakkında Farsça dilbilgisi k ideleri üzerinden açıklamalarda bulunulmuştur: “Ma  l m ola ki F ris ’de v v-ı   şıfa aşl  ve  a  a telaffuz olunmaz ill     ma alde zamme ile telaffuz olunur. Biri budur ki elifden ş  ra v  ı   olsa meşel  peyd  v  pinh n gibi ve biri dağı budur ki y -y  gayr-ı melf zadan ş  ra v  ı   olsa (...)”²⁵⁵

Abdurrahman Abd , eserin birçok yerinde s z sanatları üzerinde de durmuştur. şerh esnasında sanatlara değinmesi, beyitlerdeki mecaz veya gizli anlamlara ulaşma, onları anlama noktasında ş rihe kolaylık sağlamış olmalıdır.  rnekte, şairin zaten

²⁵⁰ vr. 97a.

²⁵¹ vr. 219b.

²⁵² bkz.: vr. 128a, 130b.

²⁵³ vr. 263a.

²⁵⁴ vr. 23a.

²⁵⁵ vr. 27b.

bilinen bir şeyi ilgili sanatla ifade ettiği üzerinde durulmaktadır: “Ya ‘ni biz pervâne-i şem ‘-i bezm-i muḥabbet iken derûn-ı meclise ḳurb-ı şem ‘a ruḥşat bulmayup bîrûn-ı meclisde yanup yaḳıluruz dimekdür ve mefhûm-ı mışrâ ‘-ı şânî tecâhülû’l- ‘ârif şan ‘atı üzredür yohsa bildükleri muḳarrerdür.”²⁵⁶ Ayrıca şerhin birçok yerinde edebî sanatlardan bir diğeri olan mürâât-ı nazir sanatının adı zikredilmektedir.²⁵⁷ Bunların yanı sıra birçok kez tesadûf ettiğimiz istifhâm-ı inkârî sanatı göze çarpan bir diğerk söz sanatıdır: “Pes ki pey beredûñ ma ‘nâsı kim iz iledür. Ya ‘ni kim vâşıl olur dimekdür, istifhâm-ı inkârî üzredür (...)”²⁵⁸ Leff ü neşir sanatı da, eserde karşılaşılan söz sanatlarındanıdır: “*Âteş*den murâd şî ‘r-i ‘Urî’dür ve *âbd*den maḳşûd dürr-i meknûndur leff ü neşr-i ḡayr-ı mürettebdür.”²⁵⁹ Bu sanatın gerek “müretteb”²⁶⁰, gerekse “ḡayr-ı müretteb” örneklerine de eserde tesadûf etmek mümkündür.

Abdî, şerhin bir iki yerinde beyti iki farklı “vecih üzere” şerh etmiştir. Örnek olarak aldığımız kısımda, beyitte geçen “Urî” kelimesi önce münâdâ olarak şerh edilmiş, ardından ise münâdâ olmadığı durumda beytin aldığı mana üzerinde durulmuştur: “Ammâ mışrâ ‘-ı şânîde olan şevved kelimesi böyle iḳtizâ ider ki ‘Urî bunda münâdâ olmaya. Pes bu vech üzre maḥşûl-i beyt: ‘Urî benüm ol keferete yaramaz şayd-ı zebûnemdür ki çünki bir şikârgâhda yañlış yere maḳtûl ola. Ḳâtile ḳulm vâḳı ‘ olur ya ‘ni ḳulm aña degül belki anı ḳatlı idene olur ki zebûn olduḡı ḡasebiyle şikâr olmaḡa degmez demek olur ve ‘alâ-küllî ḡâl yine mefhûm birdür.”²⁶¹ Bu iki vecihte de mananın aynı olacağı ifade edilmiştir.

Beyti tasavvufî manalar üzerinden açıkladığı bir bölümde şârih, “bu tür beyitleri hakikatiyle anlamanın, sûfî ıstılâhını bilmekten geçtiğini”²⁶² söylemekten ve kendisinin de hakkını vermekten geri durmamıştır. Bir başka beytin şerhini vermeden önce, “yârân-ı sūḡan-şinâsân ḡayrân u sergerdân ḳalmışlardur ve bi’l-cümle ittifâḳ üzre virilen ma ‘nâ”nın²⁶³ bu mana olduğunu söylemiştir. Bu ifadeler aklımıza, hem Abdî’nin verdiği mananın söz ehli tarafından takdir edildiğı hem de beytin şerhi ile ilgili yapılan açıklamalardaki ortak noktaların verilen mana olduğı hususunu getirmektedir. Bu ikisinden hangisinin kastedildiğı net olmamakla birlikte Abdî’nin,

²⁵⁶ vr. 71a.

²⁵⁷ bkz.: vr. 95a, 176a, 253b, 278b.

²⁵⁸ vr. 55b.

²⁵⁹ vr. 258b.

²⁶⁰ vr. 190b.

²⁶¹ vr. 364a-364b.

²⁶² vr. 386a.

²⁶³ vr. 211b.

eserin başında belirttiği üzere, bu şerhi vücuda getirirken birçok kalem ehlinin görüşlerine başvurduğunu biliyoruz. Dolayısıyla Abdî, şerhteki ustalığını bu cümlelerle tevazu perdesinin arkasında saklamıştır diye düşünülebilir. Benzer şekilde, bir başka beyit şerhinde şârih, beytin “gayet müşkil ve mün’akid” beyitlerden olduğunu, “ittifak üzere verilen mananın” kendisinin izah ettiği mana olduğunu söylemiş ve son olarak cümlelerini “el-ilmü indallahi teâlâ” diyerek, gerçek ilmin ancak Allah’a mahsus olduğunu ikrar ederek bitirmiştir.²⁶⁴ Bir beyit şerhinde, konunun vahdet-i vücud bahsiyle ilgili olduğunu dile getirmiştir. Ardından böylesine “mecaz ve hakikat mazmunlarıyla dolu” olan bir divanın şerh ve açıklamasının kendisi gibi “bir nâdânın haddi olmadığı” ifade edildikten sonra, gerek şerh sebebine gerekse kendisine dua buyrulması ve rahmet dilenmesi “ihvân-ı mürüvvet-şümulden me’mûldür”²⁶⁵ denilerek bir kez daha dua talep edilmiştir.

Bu başlık altında ele alacağımız bir husus daha var ki o da Abdî’nin, Urffî şiirlerine yazdığı şerh vesilesiyle edebî bir tartışmaya dâhil olmasıdır. *Urffî Dîvânı* içerisinde bulunan bir beyitte yer alan “abes” kelimesi yalnızca edebî bir tartışma olarak kalmamış, yorum sahipleri onu tenkit edip şairin dinî durumu hakkında hüküm vermeye kadar ileri gitmiştir. Bahsi geçen beyitlerin anlamı şu şekildedir: “Yüce zâtın için bu şeref yeter ki kıdem ülkesinden geçtiğin an, mukadderât kâtibi bu âleme gelişinin kararını yazarken yüzlerce defa kalemini boşuna tıraş etmiştir.” Buna göre tartışmaya dâhil olanlardan biri kelimeyi ilk anlamında yani yine abes anlamında tercüme ettiğinde problemlili bir mana olmayacağını ifade ederken, bir diğer isim olan Nev’izâde Atâyî ise kendi tercümesini beyan etmiş, diğer tercümelerin hatalı yönlerini bâriz bir biçimde tenkit etmiştir. Ayrıca Urffî’yi tekfir eden kimselerin yanlış yorumları sebebiyle böylesine boş bir işle meşgul olduklarını ifade etmiştir. İsmetî ise Urffî’nin şiirde geçen ifadelerinin gerçek anlamında ele alınması durumunda kişiyi küfre götürebileceği, ancak teville birlikte dinî sakıncaların ortadan kalkacağını, buna rağmen şairin bu anlam karmaşasına sebebiyet vererek dahi edebe mugayir hareket ettiğini belirtir. Abdî’nin arkadaşı meşhur şair Nâbî’ye de aynı beyit hakkında yarumu sorulunca, kelimelerin doğru anlaşılması hâlinde küfrü gerektiren bir durum olmadığını söylemiştir. Son olarak tartışmaya dâhil olan Minkarîzâde ile Neşâtî karşılıklı fikirlerini paylaşmışlardır. Neşâtî, Ahund-ı Kazvinî ile İsmetî’nin yorumlarını bildirip bunları isabetli bulduğunu söylerken Minkarîzâde itiraz etmiş ve

²⁶⁴ vr. 96a.

²⁶⁵ vr. 300a.

“istifhâm-ı inkârî” üzerinden “kalemini boşuna mı tıraş etmiştir?” manasının doğru olacağını, tüm dinî sakıncaları da bu tercümenin ortadan kaldıracağını ifade etmiştir. Bu yorum oldukça beğenilmiştir.²⁶⁶

Yukarıda, Süleyman Çaldak’ın bir mecmuada rastladığı bu tartışmaya baktığımızda, aslında Urfî hakkında olumlu, dinî sakıncaları ortadan kaldıran açıklamalar yapıldığı, şairin adeta aklanmaya çalışıldığını görmekteyiz. Buradan anlaşılan şudur ki yukarıda zikri geçen isimler dışında, çeşitli dinî veya edebî meclislerde Urfî’nin bazı beyitleri üzerinden onun Müslümanlığı ve mezhebi hakkında aşırı yorumlar yapılmıştır. Açıklamalarına değindiğimiz isimler ise, dilin imkânları çerçevesinde izahlarda bulunmak sûretiyle şairin dinî durumunun sakıncalı olmadığını, beytin yanlış anlaşıldığını söylemişlerdir.

Şerh-i Dîvân-ı Urfî’nin 31b-32a varaklarında şârih, “abes” kelimesine evvelâ tecrübe manasını vermiş ve “hilâf-ı zâhir” özelliğinden ötürü bu mısralara ve Urfî’ye itiraz edildiğini söylemiştir. Sözlerinin devamında şerhini genişleten Abdî, ilk verdiği anlamda özetle şunları söylemektedir: Hz. Peygamberin cevherinin, dünyaya gelişinin hikmeti yüce Allah tarafından takdir edilip yazıldığında, bu şereften ötürü kalemin defalarca tıraş edilmesi söz konusu olurdu. Abdî bu yorumun devamında ise Allah’ın tecrübe ve imtihan gibi noksan sıfatlardan münezzehe olduğunu söylemiş ve izahını ta’dil etmiştir. Sonrasında ise “abes”in “abes-i Urfî” olduğunu, yani Allah’ın Rasulullah’ı yaratması veya muradında bir tecrübe söz konusu olmayıp peygamberin vücûda gelmesine sebep teşkil edecek, şair gibi nice kimselerin yaratılışının kastedildiğini ifade etmiştir.

Abdurrahman Abdî bu kıtanın izahı için birçok kimsenin fikrini aldığını, ancak “davâ-yı fazl ü irfan edenler”in çok bilgili kabul edildikleri hâlde bu beyitlerin izahında ve bahsi geçen manalarda gâfil olduklarını ifade etmektedir. Ancak kendisi Enderun’da bulunduğundan, “sühan-şinâsân” kimselerin görüşlerinden haberdar olduğunu ifade etmektedir.²⁶⁷ Netice itibarıyla Abdî’nin, diğer izah biçimlerinden ve Urfî hakkındaki olumsuz söylemlerden haberdar olduğunu, İsmetî ile benzer bir izahta bulunduğu ve yaptığı şerhte şaire dair menfî bir görüşe sahip olmadığını söyleyebiliriz.

²⁶⁶ Süleyman Çaldak, “‘Urfî-dânlar Arasında ‘Urfî’nin Bir Beytinde Geçen ‘Abes’ Kelimesi Üzerine Tartışmalar”, s. 76-79.

²⁶⁷ vr. 32b.

Özetleyecek olursak; *Şerh-i Dîvân-ı Urfî* isimli şerhte kimi zaman uzun kimi zaman kısa açıklamalar yapılmış, bazen ikinci mısra birinciye tefsir ediyor denilerek, bazen ise kelime anlamları verilmeden doğrudan toplu anlama geçilmiş ve sözü gereksiz uzatmaktan sakınılmıştır. Kimi beyitler iki ayrı görüş üzerinden iki farklı şekilde şerh edilmiş, bazen ise nüsha farklarına atıf yapılarak iki farklı nüsha üzerinden şerh yapılmıştır. Eserde belagat kâidelerine çok sık olmamakla birlikte değinilmiş, Arapça ve Farsça gramer kuralları üzerinde zaman zaman durulmuştur. Bazı yerlerde kelime ek ve kök bilgisi verilmiş, kelimelerin eski ve yeni kazandığı manalar dile getirilmiştir. Şerhe kaynaklık ettiğini söyleyebileceğimiz âyet, hadis, deyimler, manzum metinler, şerh ve lügat türündeki eserlerden yapılan alıntılara yer verilmiş, böylelikle şerh daha zengin bir içeriğe bürünmüştür. Şiirdeki bazı kelimelerin tasavvufî anlamları üzerinde daha yoğun bir şekilde durulmuştur.

Yukarıda, ayrıntılı bir şekilde açıklanan örnek metinlerden de anlaşılacağı gibi Abdî, şerh konusunda kendine has bir metot ve üslûp tayin etmiş, diğer eser ve görüşlerle şerhini zenginleştirmiş, böylelikle şerh sahasındaki yetkinliğini ortaya koymuştur.

2.4.4. Dil, Üslûp ve İmlâ Hususiyetleri

Şerh-i Dîvân-ı Urfî isimli eserde kullanılan dil ve üslûp özelliklerine baktığımızda göze çarpan ilk husus, eserin dilinin gayet sade olmasıdır. Cümlelerin kısa olması, girift ifade ve uzayıp giden tamlamaların tercih edilmemesi, sanatlı ve süslü ifadelerle pek rastlanmaması eserin açık ve anlaşılır olmasına katkıda bulunmuştur. Şerh türündeki bir eserde anlaşılır bir dil kullanmak, mecazlarla dolu manzum metnin açılması amacına da uygun görünmektedir.

Eserde dikkati çeken bir başka durum, Abdî'nin, beyitte geçen Farsça kelime ve kalıpları şerhte de kullanmasıdır. Yani beytin Türkçe kelimelerle açıklanması esnasında, Farsça bir kalıba, Türkçe cümle içerisinde yer vermektedir. Örnekte de görüleceği gibi daha sonra bu kalıbın anlamını da veren şârihin, aynı cümle içerisinde farklı dillere ait kelimeleri aynı amaçla kullanması, dillere olan hâkimiyetini göstermektedir ve şârihe ait bir üslûp özelliğidir: “Mahsûl-i beyt: Bir fitneden ötüri dil ü cânum piyâle ber-destdürler. Öyle fitne ki anuñ te'şîr-i şoḥbetinden nâz u 'işve mestdürler. Fitneden murâd kendi dilber-i fettânıdır, dil ü cânuñ piyâle ber-dest olmaları bâde-nüş-ı 'aşḫ u muḥabbet olduklarıdır.”²⁶⁸ Metinde geçen “dil ü cânum

²⁶⁸ vr. 373b.

piyâle ber-destdürler” ifadesi aşk ve muhabbet bâdesini içmiş olmak şeklinde izah edilmiştir.

Eserde, o dönemde kullanılan dile özgü bazı eski kelimelerle karşılaşmak mümkündür. Eserin istinsah veya telif tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte 17. asırda yazıldığı göz önünde bulundurulduğunda, yazıldığı dönemin dil hususiyetlerini yansıttığı görülmektedir. “Senüñ kûyuñdan ırağım, yerüm hâk altında olmak yegrekdür.”²⁶⁹ Örnekte görüldüğü gibi “yegrek” kelimesi daha iyi anlamında kullanılmış ve “Mādām ki ayağumuz nām u nişān eşeri üzre olısdur, kûşe-i dāmānumuz vaqf-i miyān olısdur.”²⁷⁰ örneğindeki gibi olacaktır anlamındaki “olısdur kelimesi kullanılmıştır. Gelecek zaman anlamı veren “-ısar” ekinin kullanımına, burada olduğu gibi başka yerlerde de rastlamak mümkündür. Yine bir önceki alıntı ile aynı sayfada, “nigerân” kelimesini şârih, bakıcı anlamına gelen “bakağan” kelimesi ile açıklamaktadır.²⁷¹ Bunların yanı sıra eserin 145. sayfasında damlamak anlamına gelen “dammak” kelimesi,²⁷² farklı yerlerde “yaramazrak” (daha yaramaz),²⁷³ “çigzinmek” (dönmek, dolaşmak),²⁷⁴ “karañû” (karanlık),²⁷⁵ “yelüp yüpürmek” (hızla koşmak),²⁷⁶ “şımak” (kırmak, bozmak),²⁷⁷ “yarlıgamak” (bağışlamak),²⁷⁸ “koñşı” (komşu),²⁷⁹ “sögmek (sövmek),²⁸⁰ “ılğar itmek” (atla hücum etmek)²⁸¹ de metinde geçen ve eserin yazıldığı dönemde kullanılan arkaik kelimelere örnektir.²⁸² Sıkça rastladığımız ve bununla birlikte anlamına gelen “anuñ birle ki”²⁸³, depelemek (çiğnemek, ezmek)²⁸⁴, dilkü (tilki)²⁸⁵ eserden verebileceğimiz diğer örneklerdir.

Şerhin pek çok yerinde rastladığımız bir başka üslûp özelliğine değinecek olursak; Abdurrahman Abdî, ilgili yerlerde ve anlam akışına da uygun olarak, şerhle

²⁶⁹ vr. 187b.

²⁷⁰ vr. 315b.

²⁷¹ vr. 315b.

²⁷² vr. 145b.

²⁷³ vr. 140a.

²⁷⁴ vr. 347a.

²⁷⁵ vr. 369b.

²⁷⁶ vr. 401b.

²⁷⁷ vr. 158b.

²⁷⁸ vr. 394a.

²⁷⁹ vr. 135b.

²⁸⁰ vr. 238a.

²⁸¹ vr. 359b.

²⁸² Bu kelimelerin anlamları için TDK’nin resmi internet sitesinden faydalanılmıştır.

²⁸³ vr. 208b.

²⁸⁴ vr. 71a.

²⁸⁵ vr. 121b.

doğrudan alakası olmayan bazı ifadeler kullanmıştır. Sözelimi bir eserden alıntı yaptığında ve alıntı sona erdiğinde “intehâ kelâmühü” diyerek okuyucuyu bilginin nereden geldiği ve sınırları konusunda aydınlatmaktadır. Yine uzayan bir bahsi sonlandırmak için “ilâ gayri’n-nihâye” ifadesini kullanmıştır. Açıklamalar akabinde benzer manaların aynı mantık üzerinden anlaşılacağını anlatmak için “kıs alâ-hâzâ” (diğerlerini de buna kıyasla) demiş ve dikkat çekmek istediği bazı yerlerde de “fahfaz” veya “feteemmel” diyerek okuyucuyu düşünmeye ve anlamaya davetle vurgulu bir anlatım tercih etmiştir. Her ne kadar bu kalıp ifadeler dil ve üslûp özellikleri ile alakalı görünse de şârihin, anlamı ortaya çıkarmak üzere yaptığı tercihler olması açısından da önem arz etmektedir. Okuyucuyu, yukarıda verdiğimiz farklı örneklerde de görüldüğü üzere yönlendirmekte, girilmesini istediği yola çekmek için uyarılarda bulunmakta, anlamı güçlü kılmak için birtakım yöntemler uygulamaktadır. Aslında bu tercihlerle şârihin, okuyucu ile aktif bir irtibata geçtiği, metni daha canlı ve faydalı kılmak istediği, netice olarak da kitaplarda kalacak malumat yerine, kullanılacak ve akılda kalacak bilgiler üretmek istediği sonucuna ulaşabiliriz.

Eserin bazı yerlerinde, cümle sonunda anlamın tamamlanmadığını yani cümlelerin yargısının eksik olduğunu gördük. Bu elbette bir üslûp özelliği olamayacak kadar bariz bir kusurdur. Ancak bir iki yerle sınırlı olan bu hatada dahi şârih, aslında vermek istediği manayı, eksik dahi olsa yazdığı cümleye yüklemiştir. “ (...) ve bi’l-cümle maşşûd aşk-ı hâkîkiye göre aşk-ı mecâzî pest olduğın.”²⁸⁶ Bu birkaç hatalı cümleyi göz ardı ettiğimizde, böylesine uzun bir eserde anlamın aksadığı cümleler, hatalı ifadeler neredeyse yoktur diyebiliriz. Bu durum elbette Abdî’nin titizliği ve gayretinin mahsulüdür. Bu birkaç cümledeki eksiklik gözden kaçmış veya sonradan kontrolü unutulmuş olabilir.

Şerhte hâkim olan hava, çok çeşitli kaynaklardan, önemli isimlerden faydalanmak, en doğru hükme ulaşmak için farklı bilgileri karşılaştırmaktır. Bunun için yeri gelmiş bir lügatten veya şerh türü eserden alıntılar yapılmış, yeri gelmiş kelime “sûfî ıstılâhı üzere” açıklanmıştır. Ama Abdî, kimi yerlerde eserini şerh ettiği Urî’yi, kimi zaman da diğer şârihleri eleştirmekten çekinmemiştir. Şerhte öyle ifadelerle karşılaştık ki bu durumu, Abdî’nin yalnızca derin bilgisiyle değil, aynı zamanda kendine güvenen ve çok araştırmanın mahsullerini ortaya koymak isteyen bir edanın etkisiyle izah etmek daha doğru görünmektedir. Sözelimi bir beyitte “tenâfûr-

²⁸⁶ vr. 330b.

i hurûf²⁸⁷ olduğunu söylemekte ve bir başka yerde de “-nâ” ekinin kullanımının yanlışlığından²⁸⁸ hareketle Urfi’yi eleştirmektedir. Şairin yanı sıra şârihler de elbette tenkitten nasibini alacaktır ve bir kelimenin şerhiyle ilgili görüşlerini yazan Abdî, elbette kendi görüşünün isabetli olduğunu ifade edecektir. Bunun için daha kıbar bir yol bulmuş olan şârihimiz, diğer görüş sahiplerinin affını talep için “afallâhü anhüm” ifadesini kullanmaktadır.²⁸⁹ “Eserde İzlenen Şerh Metodu” başlığında farklı açıdan değindiğimiz bu hususlar, Abdî’nin kendine güvenen üslûbu hakkında bize ışık tutacak örnekler sunmaktadır.

Eserin hattı okunaklı olup şerhin bazı sayfalarında üzeri karalanmış kelime ve cümleler bulunmaktadır. Bazen bu tasarruflar birkaç kelime ile sınırlı olabilmekteyken bazense sayfanın tamamında bu tür iptal edilen bilgilerle karşılaşmak mümkündür. Eserin müstensihi bilinmediği için bu durumun istinsah tasarrufu olup olmadığı net değildir. Ancak silinen kısımların ikinci nüshada olmayışı, ilkinin daha eski ve ikinciye kaynaklık ettiği, hatta müellif nüshası olabileceği fikrini güçlendirmektedir. Sonraki bölümde bu konu daha ayrıntılı ele alınmıştır.

Eserde noktalama işaretleri yoktur. Belirgin kılınmak istenen kelimelerin üzeri kırmızı mürekkeple çizilmiştir. Metin boyunca Osmanlı Türkçesinin genel yazım kurallarına riâyet edilmiştir. Yazım hatası çok sık rastlanan bir durum olmamakla birlikte aynı kelimenin istinsahında iki farklı yazım biçiminin de kullanıldığı olmuştur. Sözelimi, söylemek anlamına gelen “demek” fiili geniş zaman kipinde kullanıldığında hem “der” hem de “dir” şeklinde yazılabildiği gibi “dâ’ir-dâyir”, “kâ’inât-kâyinât”, “gâ’ib-gâyib” gibi kelimeler her iki yazım şekliyle de karşımıza çıkmaktadır. Sayfa kenarlarında bulunan hâşiyeler, metinde irtibatı kurulacak şekilde düzenlenmiş ve yerleri karıştırılmasın diye de çeşitli simgelerle işaretlenmiştir.

Özetle, eserde sade ve akıcı bir dil kullanılmış, söz, beyhude uzatılmamış, kapalı ifade ve süslü söyleyişlere pek yer verilmemiş, okuyucunun metni anlaması hedeflenmiştir. Eserin mazmunlarla dolu olduğu ve müşkil beyitler içerdiği açıkça itiraf edilmiş, bu durum, tarafımızdan samimi bir üslûp olarak görülmüştür. Farklı görüşlere yer verilen kısımlarda isabetli bulunmayan fikirler tenkit edilirken, ittifakla verilen mananın ne olduğu üzerinde durulmuştur. Şerhin tamamında, kendine güvenen ancak yine de tevazuyu elden bırakmayan bir tavır hâkimdir. “Fahfaz”, “feteemmel”

²⁸⁷ vr. 130b.

²⁸⁸ vr. 195b.

²⁸⁹ vr. 117b.

gibi kalıp ifadelerle şerhte dikkat çekilmek istenen noktaların altı çizilmiş, esere canlı bir hava katılmıştır. Çalıştığımız nüshada metin, dönemin imlâ hususiyetlerine uygun olarak yazılmış, yazım hatası yok denecek kadar az yapılmıştır. Aynı kelimenin farklı yazım biçimlerine zaman zaman yer verilmiştir.

2.4.5. Şerhin Diğer Urî Şerhleri Arasındaki Yeri

İran edebiyatının birçok önemli eseri çeşitli şârihler tarafından farklı dillerde şerh edilmiştir. *Mesnevî*, *Bostan* ve *Gülîstan*, *Hâfız Dîvânı* ve *Urî Dîvânı* gibi eserler çok sevilmiş ve bu eserlerle ilgili Türk dilinde birçok çalışmalar yapılmıştır. Bu eserlere yazılan şerhler, edebî metin şerhlerinin başında gelmektedir. *Urî Dîvânı* da yazıldığı günden bu yana Türk dilinde birçok kez şerh edilmiştir. Abdurrahman Abdî, şârihlerden biri olmakla birlikte onun, şaire çok yakın bir zaman diliminde yaşamış olması dikkat çekicidir. Urî'nin, Türk şairleri tarafından 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren tanındığı, şöhret bulduğu²⁹⁰ göz önüne alınacak olursa, Abdurrahman Abdî'nin yazdığı şerh tam da bu ilk döneme tekabül etmektedir diyebiliriz. Çünkü bu iki ismin vefat tarihleri arasında yaklaşık yüz yıl bulunmaktadır.

Urî Dîvânı'na Türkçe yazılan şerhler arasında Dîvân'daki bazı seçme manzumelere hatta seçme beyitlere yazılanlar olduğu gibi, Dîvân'ın tamamına yazılan şerhler de vardır. Bu başlıkta bazı Urî şerhleri ve metotları hakkında kısaca bilgi verilecek ve ardından Abdî şerhinin karakteristik özellikleri, diğer Urî şerhleri arasındaki yeri üzerinde durulacaktır.

Urî Dîvânı'na yazılan şerhlerden biri Tellizâde Vehbi şerhidir. Bu çalışmada şârih, beyitleri mısra mısra ve “mana-yı mısra” diyerek açıklamıştır. Kelime düzeyinde açıklama ve bilgiler yerine mısraların şerhi bir bütün hâlinde verilmiştir. Bu şekilde tüm mısralar açıklanmakla birlikte toplu beyit şerhi verilmemiş veya ikinci mısraların sonunda “murâd” diye ifade edilen çok kısa izahlar yapılmıştır. Karşılaştırmayı daha iyi görebilmek için aynı mısraların her iki şerhte nasıl şerh edildiğine göz atalım:

“Her çend kez ferâgat-i mâ gam hored hasûd

Ma ‘nâ-yı mışrâ ‘ budur ki bizüm ferâgatımızdan hasûd her ne kadar gam yirse

Ahbâb-râ naşîb mebâd ez ferâg-ı mâ

Ma ‘nâ-yı mışrâ ‘ budur ki yârâna bizüm ferâgımızdan naşîb olmasun.

Ya ‘ni bize düşmen olup hased iden kimse ferâgımızdan her ne kadar gam yirse bizüm düstlarımıza ferâgımızdan naşîb olmasun. Hasûd, hüd maşsûdı olan şahşdan

²⁹⁰ Rıza Kurtuluş, “Örfî-i Şîrâzî”, s. 96-97.

fâriğ olup hâlâş olduğına gam yimez belki şâd olur. Muḥālî, muḥâle ta‘lîk itmekdür. Me‘âl-i ma‘nâ budur ki egerçi ferâğhorlık ve hacâlet ma‘nâsına daḥi gelür feemmâ bu maḥalde hâlâş ma‘nâsına olmak münâsibdür. Ḥasûd bizüm vücûdumuzdan fâriğu‘l-bâl olduğına gamnâk oldukça yârâna bizüm vücûdumuzdan fâriğ olmak naşîb olmasun. Ḥasûda gam yimek ihtimâli yok, aḥbâba daḥi ferâğ ihtimâli yok dimekdür.”²⁹¹ Tellizâde Vehbî’den sonra aynı beyti, Abdurrahman Abdî şöyle şerh etmektedir:

“Her çend kez-ferâgat-i mâ gam ḥored ḥasûd

Aḥbâb-râ naşîb me-bâd ez-ferâg-ı mâ

Ferâgatûn muzâfun ileyhi muḥadderdür taḥdîr-i kelâm ferâgat-i dil-i mâ dimekdür. Lâkin zarûret-i vezn için mâya muzâf olmuştur. Mevķı‘-ı kâfiyede olan ferâg-ı mâ aḥvâli daḥi böyledür. Maḥsûl-i beyt: Her ne kadar ki ḥasûd bizüm ferâgat-i ḥâtîrumuzdan gam yerse ya‘ni dünyâdan fâriğu‘l-bâl olduğumuza düşmen ḥased idüp gamnâk olursa aḥibbâya bizüm ferâg-ı ḥâşîrumuzda naşîb olmasun. Zîrâ bizüm ferâğumuz ca‘lîdür ḥaḳîķî degüldür demek olur ve bi‘l-cümle murâd kesr-i nefsdür.”²⁹² Görüldüğü gibi çalıştığımız eserde diğerinden farklı olarak kelime ve tamlama düzeyindeki açıklamalardan, dilbilgisi kurallarından sonra beyit açıklamasına geçilmekte, mısralar ayrılmaksızın, beyit hâlinde şerh edilmektedir. Ayrıca Tellizâde şerhi bir bölümden sonra şerh hüviyetinden çıkıp tercüme hüviyetine bürünmüş, açıklamalar son derece kısalmıştır. Abdî şerhinde ise başta uygulanan usûl, istisnalar haricinde eserin sonuna kadar devam ettirilmiştir.

Urffî Dîvân’na yazılan şerhlerden bir diğeri Süleyman Yanyalı’ya aittir. 18. asrın sonlarında yazılan bu eser, kırk dört manzumeye yapılan şerhi muhtevidir. Şâriḥ, beyti verdikten sonra kelime düzeyindeki açıklamalara geçmiştir. Bu açıklamalar bazen uzun bazense kısa olmuştur. Sonrasında bir bütün olarak ve beyit üzerinden şerhe geçilmiştir.

“Reh ne-bordem be-sûy-ı kişver-i ma‘nâ her çend

Ki der-ân bâdiye rândem be-nişîb ü firâz

“Rândem” sürdüm ve şıçratdum, dimekdür.

Maḥsûl-ı Beyt: Her çend ki ṭab‘um esbini vâdî-i medḥ ü şenâ cānibine şıçratdum lâkin iḳlîmî ma‘nâ tarafına bir dürlü yol bulmadum. Ya‘nî bâdiye-i sitâyişgerlik şîb ü

²⁹¹ Mehmet Akif Gözitok, *Tellizâde Vehbî ve Urffî-i Şirazî Divânı Şerhi*, s. 199.

²⁹² vr. 96a.

firâzına her ne kadar tab‘um esbini şaldum ve şıçratdum lâkin cānib-i iklīm-i ma‘nāya yol iletemedüm.

Ya‘nî Şāh-ı Ekrem şallallāhu ‘aleyhi ve selleme sezāvār ma‘nā vü elfāz bulamadum, demekdür.”²⁹³ Bu şerhte de önce kelime bilgisi verilmiş, ardından beyitten çıkarılacak mana topluca verilmiştir. Bu şerh yöntemi, Abdî şerhinde de benzer şekilde uygulanmıştır. Yani önce kelime bilgisi, ardından beyit açıklaması verilmiştir. Yine Yanyalı şerhinde de kaynak metinlerden bolca faydalanılmış, şerhin sonuna kadar aynı şerh metodu kısaltma yapılmadan devam ettirilmiştir. Yani Tellizâde şerhinde olduğu gibi şerh, zamanla tercüme hüviyetine bürünmemiştir.

Murtaza Tarbzonî tarafından Urîî manzumelerine yapılan şerh çalışmasına değinecek olursak, Trabzonî, eserinde, kelime düzeyinde açıklamalar yapmamış, beyit anlamları üzerinde durmuş ve beyitlerin ilk anlamlarını vermiştir. Nesre tam olarak çevrilen şerhte beytin aslı muhafaza edilmiş ve anlam derinliklerine değinilmemiştir. Lügat, âyet-hadis, deyim gibi çeşitli kaynak metinlerden de faydalanılan eserde şerh, oldukça kısa tutulmuş, birçok beyit uzun tercüme düzeyinde kalmış denebilir.²⁹⁴

“Tā şāhid-i ‘ilm ü ‘ameleş çehre niyefrūht
Ma‘lūm ne-şod fā’ide nî keyf ü ne kem rā

Hāşıl-ı ma‘nā-yı beyt: Cenāb-ı risālet-me’āb hāzretlerinūñ ‘ilm ü ‘ameli maḥbūbı çehresini efrūhte itmedikçe keyf degmek fā’idesi ma‘lūm olmadı. Ya‘nî ḥudūd-ı ‘ilm ü ‘amel anlarda ma‘lūm olup andan evvel ‘ilm ü ‘amel andan ḥaddi ma‘lūm degil idi. Keyfiyyet ü kemmiyyet-i ‘ilm ü ‘amel ibtidā anlarda ma‘lūm oldu demek ister.”²⁹⁵ Aldığımız örnekte de görüldüğü üzere kelime açıklaması yapılmadan doğrudan beyit açıklamasına geçilmiş ancak derkenarlarda zaman zaman kelime anlamlarına yer verilmiştir. Bu durum yalnızca ilk yirmi beş varak için geçerlidir. Bu yönüyle ve beyitlerin ikincil anlamları üzerinden anlam derinliklerine inilmemesi açısından Abdî şerhinden ayrılan Trabzonî şerhi, eserde kullanılan kaynak metinlerden faydalanma noktasında Abdî şerhi ile benzeşmektedir diyebiliriz.

Urîî’nin beyitlerine yapılan şerhlerden bir diğeri, kendisini Sâdık Efendi etbâi olarak tanıtan şârihe aittir. Bir manzumenin tamamını veya eserin bir bölümünü şerh etmek yerine seçme beyitlere şerh yazan şârih, diğer birçok isim gibi kelime bilgisi

²⁹³ Mustafa Yasin Başçetin, *Yanyalı Süleyman Efendi’nin Şerh-i Dîvân-ı Urîî Adlı Eseri*, s. 764.

²⁹⁴ Ozan Yılmaz, “Şiraz’dan Trabzon’a Bir Kültür Köprüsü Murtaza Trabzonî ve Urîî Şerhleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 187, Ağustos 2010, s. 148-150.

²⁹⁵ Ozan Yılmaz, *Urîî’nin Kasidelerine Yapılan Türkçe Şerhler*, s. 137.

vermeksizin doğrudan beyit şerhine geçmiştir. Yine bir Urî şârihi olan Neşâtî'den sıkça faydalanan, faydalandığı diğer eserlere de zaman zaman yer veren şârih, kimi beyitleri yalnızca tercüme etmiş veya manasının açık olduğunu söylemiştir. Seçme beyitleri şerh etmesi ve buna rağmen bazı beyit şerhlerini çok kısa tutması açısından Abdî şerhinden ayrılmakta, farklı eserlerden görüşlere değinmekle de bu çalışmayla benzeşmektedir. Kimi beyitlerin şerhinde kelime bilgisi vermiş, yalnız bu türden açıklamaları yine beyit izahları içerisinde yapmıştır.²⁹⁶ Kim olduğu hakkında bilgi olmayan, ismi dahi bilinmeyen bu şârihin, Neşâtî'den sonra yaşadığı ve ondan istifade ettiği anlaşılmaktadır. Örnek metinden hareketle şerh tekniğine göz atılabilir:

“Çün secde-i büt germ şevd nâşîye-süzem

Çün tîğ-ı şanem kond şevd beyhude mîrem

Çünkü ma ‘şûk ü maḥbûba secde etmek germ ola, ya ‘ni rāyîḥ ola. Ben nâşiyemi secde itmekden yakarım. Ya ‘ni ol kadar secde iderüm ki alnum yana. Çünkü tîğ-ı şanem kendü kesmez ola, ben bîhûde ölürüm. Zîrâ ki ‘âşîkânun aḡşâ-yı merâmları oldur ki ṭalabımayup ıztırâbsuz ma ‘şûkî yediyle şehîd olmaḡdur. Tîğ –ki kendü kesmez ola- ṭalabıyup muṣṭarib olmaḡ emr-i muḡarrerdür. Öyle olunca aḡşâ-yı merâmlarına nâ’ il olmadukları için bîhûde ölmüş olurlar.”²⁹⁷

Rodosîzâde, 17. yy. da yaşamış ve Urî’nin dört kasidesine şerh yazmış bir müelliftir. Aşağıya aldığımız örnekte de görüleceği üzere şârih, kelime düzeyinde gerekli gördüğü açıklamaları yaptıktan sonra beytin manasını vermiştir. Ayrıca anlamca yakın gördüğü Türkçe bir beyti de veren Rodosîzâde, farklı metinleri şerhinde ustalıkla kullanmıştır. Beyitleri, kaside bütünlüğü içerisinde sırayla şerh etmiş, seçme beyitlere şerh yapmayı tercih etmemiştir. Ozan Yılmaz, yaptığı çalışmada, dört şârih arasında, Türk edebiyatından örnek manzum metne yer veren tek ismin Rodosîzâde olduğunu söylemektedir.²⁹⁸

“Levḡaşallâḡ zi-sebûk-seyr-i semend-i tü ki hest

Dûd-mân-ı kesel ez-şûḡî ü müsta ‘şal

“Levḡaşallâḡ taḡdîri “lâ-evḡaşallâḡ”dur. “Vaḡşet virmesün” dimekdür. “Dûd-mân” ḡabîle ma ‘nâsınadur. “Müsta ‘şal” kökünden ḡoparılmış ma ‘nâsına ism-i

²⁹⁶ Ozan Yılmaz, *Urî’nin Kasidelerine Yapılan Türkçe Şerhler*, s. 56-59.

²⁹⁷ Ozan Yılmaz, *Urî’nin Kasidelerine Yapılan Türkçe Şerhler*, s. 343.

²⁹⁸ Ozan Yılmaz, *Urî’nin Kasidelerine Yapılan Türkçe Şerhler*, s. 121.

mef‘üldür. Seniñ ol sebük-seyr olan semendüñi Hâk âfâtdan beri eylesün ki kesel ü melel kabîlesi anuñ şūhluğundan temelinden harâb olmuştur. Ya ‘ni semend-i sebük-seyrüñ bir mertebe şūh ü çâpükdür ki keseli kökünden koparup aslâ kesel kımaz. Beyt:

Ol gülğün-ı şafâ-güster ki mănend-i kümeýt-i mey

Hırām itdikçe dillerde kımaz âlām-ı devrānı (Şabrî)”²⁹⁹

Görüldüğü gibi şârih, kelimelerden gerekli gördükleri ile alakalı olarak hem anlam hem kök-ek bilgisi üzerinde durmuştur. Ardından beytin toplu anlamını vermiş ve bu anlama yakın bulduğu bir Türkçe beyti de ilave etmiştir. Varak sayısı az olan bu eserde birkaç kez rastladığımız bu durum, şerh konusunda özel bir tercihtir ve Rodosîzâde’nin, kaynak metinlerden faydalanma yöntemi üzerinden şerh metodunu yansıtmaktadır. Gerek kaynak metinlerden yararlanması ve manzum parçaları eserinde kullanması, gerekse kelime bilgisi ile ilgili olarak ortaya koyduğu açıklamalar Abdî şerhiyle benzeşmektedir diyebiliriz.

Urfî’nin Dîvân’ından seçme beyitlere şerh yazan bir diğer isim de Neşâtî’dir. 17. yy. da yaşamış bir Mevlevî dedesi olan şârihin eseri, *Şerh-i Müşkilât-ı Bazı Ebyât-ı Urfî* veya *Şerh-i Müşkilât-ı Urfî* adlarıyla bilinmektedir. Adından da anlaşılacağı üzere Neşâtî, yalnızca anlaşılması güç olan beyitlere şerh yazmayı tercih etmiş, böylelikle belki de bu sahadaki isabet ve vukufiyetini göstermeye çalışmıştır. İncelediğimiz kadarıyla bu müşkil beyitlerin bazılarının şerhini de çok kısa tutan müellif, bazı beyitlerin şerhinde ayrıntılı açıklamalar yapmıştır:

“Dil-i hasûd-ı tü elmâs eger be-yâd âred

Be-dest-i ‘ahd-i şehîd-i vefâ şeved meksûr

Bu beyt-i müşkil-terüñ iki vechle ma‘nâsı istimâ‘ olunmuştur. Vech-i evvel; seniñ hasûduñuñ göñli nekadâr saht olmak gerek ki elmâs-ı berkdur. Saht iken ve şehîd-i vefâñuñ ‘aşkı ‘ahdi elinde mahfûz iken, hasûduñ göñlüni yâdına getürse filhâl hâlel-pezîr olup şikest olur. Âhund merhûm bu vechle ma‘nâ virüp dir ki: Seniñ hasûduñuñ göñli eger elmâs hâtıra getürse şehîd-i vefâñuñ ‘ahdi elinde meksûr olur. Ya ‘ni ol ‘ahdi –ki ma‘şûk itmişidi; hasûduñuñ göñli ne mertebe süst olmak gerekdür ki elmâs böyle saht iken anuñ göñline güzêr itmekle dañi süstlük te’sîr idüp şehîd-i vefâñuñ sebeb-i helâki olan ‘ahd-i süsti eliyle helâk olur.”³⁰⁰

²⁹⁹ Ozan Yılmaz, *Urfî’nin Kasidelerine Yapılan Türkçe Şerhler*, s. 397-398.

³⁰⁰ Ozan Yılmaz, *Urfî’nin Kasidelerine Yapılan Türkçe Şerhler*, s. 421.

Görüleceği üzere beyte iki farklı vecih üzerinden mana veren şârih, ilk vechi kendi görüşüyle, diğerini ise “Âhund”un görüşüne dayanarak vermektedir. Şerh metodu açısından, hem her iki vecihle açıklama yapması, hem de diğer şerhlerden faydalanma yoluna gitmesi önem arz etmektedir. Şerhin bir yerinde gözmüze çarpan bir diğer isim olan “Sûdî üstâd”ın, ilgili beyit açıklamasında görüşüne yer vermiş, aynı cümlelerin devamında ise kendi görüşünü “bu fakîr-i kem-istidâda lâıyk olan mana budur”³⁰¹ diye izah etmiştir. Neşâtî’nin, görüşlerini bu şekilde farklı isimlerle desteklemesi veya iki görüşü de kıyaslama imkânı tanınması, nüsha farklarına değinmesi, manzum Farsça beyitlere yer vermesi, eseri için gösterdiği çabayı gözler önüne sermektedir. Aynı hususlara Abdî şerhinde de sık sık rastlamıştık.

Müşkil iki beyte şerh yazarak Urfî şerhleri arasında yerini alan bir diğer isim İsmail Hakkı Bursevî’dir. “Abes” kelimesinin geçtiği beyitlere yaptığı izahlar, âyet ve hadislerden yaptığı iktibaslarla meydana getirilmiştir. Yalnızca bir buçuk varaklık *Şerh-i Du Beyt-i Urfî-i Şirazî* isimli çalışmasında yaptığı izahların dinî-tasavvufî derinlikte olduğu verilen örnek metinde görülebilir: “Kıdem: Kesr-i kafla iki nev’idür. Kıdem-i zâtî ve kıdem-i izâfîdür. Kıdem-i izâfî hâdîsdür. Pes vücûd-ı Hakk’a kâdîm ıtlâk olınsa zâtı murâd olunur. Nitekim “vaḥdehü lâ şerîkelehü” kavlinde vaḥdet ile murâd nefy şirkete muḳâbele olan vaḥdetdür ki muḳâbil-i kesret olan vaḥdetün mebdê’ ve ḥaddidür.”³⁰²

Yalnızca na’t içerisinde yer alan bir beyte şerh yazan Müstakimzâde, bu alana bir sayfalık katkıda bulunmuştur. Seçtiği metne uygun olarak şerhi sırasında bir hadis-i şerif ile bir beyitten de faydalanmış, şerhte kelime düzeyinde anlam veya gramer açıklamalarına yer vermeden toplu izaha geçmiştir.³⁰³

Urfî şârihlerinden bir diğeri Himmetzâde Abdî olup Abdî Paşa ile aynı mahlasa sahiptir. Divandaki 4 manzumeye şerh yazan Himmetzâde’nin şerhi Abdî şerhiyle benzer özellikler göstermektedir. Her ikisi de beytin orjinalini verdikten sonra gramer bilgisi verip ardından beyti topluca izah etmiş ve farklı görüşlere de zaman zaman yer vermişlerdir. Himmetzâde, katıldığı görüşleri beyan ederken tenkit ettiklerini ifadeden de çekinmemiştir. Ayrıca ayet, hadis, kelâm-ı kibar, farklı nüshalara dair bilgiler gibi çok yönlü malumatı şerhte kullanması Abdî Paşa şerhiyle örtüşmektedir.

³⁰¹ Ozan Yılmaz, *Urfî’nin Kasidelerine Yapılan Türkçe Şerhler*, s. 436.

³⁰² Ahmet Taştan, *Bir Şârih Olarak İsmâil Hakkî Bursevî ve Edebî Şerhleri*, s. 358.

³⁰³ Yavuz Yılmaz, *Müstakimzâde’ye Göre Bazı Manzumelerin Şerhi*, s. 94.

“În ‘ām-ı to berdūhte çeşm u dehen-i āz

İhsân-i to beşikâfte her kaçre-yi yemm rā

Berdūhtede lafz-ı ber, taḥsîn için zā’iddür. Āz, hırş ma ‘nâsinadur. Ey kerîm bin el-kerîm bin el-kerîm senüñ in ‘ām-ı bühme-i ‘âlemresānuñ āz u hırşuñ çeşm u deheniñ dikmişdür ve senüñ ihsân-ı şāygānuñ deryānuñ her kaçresün yarmışdur ya ‘nî senüñ in ‘ām u ihsân-ı şāmiliñ öyle degildür ki faķat ignā-yı ḥariş eyleye belki hırş u āzuñ çeşm u deheniñ diküp āz gürsine çeşmi işbā‘ eylemişdür ve deryānuñ her kaçresi şakķ olunsa in ‘ām-ı ‘amîmüñden anda ḥişşe bulunur. Ba‘zı mışra‘-ı şāniye öyle ma‘nā virürler ki deryā şöyle keşirü’l-menāfi‘ iken mecmū‘-ı verāniñ senüñ keşret-i in ‘āmuñdan keşret-i intifā‘laruñ görüp reşkden her kaçre-i deryā dü nîm olur dirler pes bu daḥı bir gūne ḥabbe ma‘nā olur.”³⁰⁴

Bir başka Urfî şârihi ise Adnî isimli bir Mevlevî dervîştir. Üç kasideye yazdığı şerhe, mensup olduğu tasavvuf yolunun kelime ve anlam zenginliğini yansıtmıştır. Aşağıda aldığımız metinde gönlü izah eden şârih, sâlik için gönlün hangi anlama geldiğini ifade etmektedir: “Dil, şanevberi’ş-şekl bir laḥm-pāredür ki dibinde bir kaçre kara kan olur. Nūr-ı siyāh didikleri odur. Maḥall-i feyz olduğuyçün beytūñ ma‘nâsı dimekdür; ben bu ḥacālet ü şerrinden niçe ḥalāş olayım ki göñül senüñ nev-‘ārus-ı leṭāfet-me’lūf melāḥat-me’nūs olan ḡamuñ saçından çekerek mevcegāh-ı ḥūna götürmüşdür. Anuñ şânına ikrām ve ḥüsüne ihtirām bu degül idi ki, şöyle bir ālūde-menzil maķarr u cilvegāhı ola diyüp i ‘tizār ider. Nev-‘arūsı kana çekmek ta‘biri ḥayli şā‘irāne-kelām ve ḥayli rengin-edā olur. Muḥaşşal ehl-i sülūka lāyık olan odur ki cenāb-ı Ḥaķķ’un derd ü ḡamında bir mertebe zevķ u ḥālet bula ki (...)”³⁰⁵ Adnî, eserinde zaman zaman diğer sūfîlerin görüşlerine yer vermiş, diğer nüshalardan hareketle beyitlerdeki farklılıklara değinmiş ve bazen de manzum metinleri şerhinde kullanmıştır. Ancak bu şerhte lügat ve şerh türü eserlerden faydalanıldığına dair bir bilgiye rastlanmamıştır.

Abdurrahman Abdî’nin *Şerh-i Dîvân-ı Urfî* isimli eserinde şerh metodu ile ilgili olarak öne çıkan hususlar şunlardır:

1. *Urfî Dîvânı*’na Abdî tarafından yazılan şerhte tevhid ve na’t şeklinde yazılan iki kasideden sonra gazellerden 347 tanesi şerh edilmiş, seçme beyitlere değil de manzumelerin tüm beyitlerine şerh yazılarak anlam bütünlüğü korunmuştur. Sâdik

³⁰⁴ Semra Melhem, *Himmetzâde Abdî, Şerh-i Ba’zı Kasâid-i Urfî (Tenkitli Metin-İnceleme)*, s. 69. Metinde düzeltme yapılmamış, olduğu gibi verilmiştir.

³⁰⁵ Zehra Göre, *Adnî Receb Dede, Hayatı ve Eserleri*, s. 653.

Efendi Etbâî, İmail Hakkı Bursevî, Müstakimzâde Süleyman Efendi ve Neşâtî seçme beyitlere şerh yazarken, Trabzonî, Rodosîzâde Himmetzâde Abdî ve Derviş Adnî seçme kasidelere şerh yazmayı tercih etmişlerdir. Tellizâde yalnız gazellere, Yanyalı ise çoğunlukla kasidelere şerh yazmışlardır. Şerhte manzume bütünlüğünü koruyan çalışmalar arasında Tellizâde'nin 420 manzumeyi, Yanyalı'nın ise 44 manzumeyi şerh ettiği göz önünde bulundurulacak olursa Abdî şerhinin kapsamlı olması, hem kaside hem gazel türündeki şiirleri ihtiva etmesi önemlidir.

2. *Şerh-i Dîvân-ı Urfî* de beyitlerin izahında takip edilen sıra/usûl şu şekildedir: Şârih, önce kelime, tamlama bilgisi vermekte, gerek duyulan kelimelerin harekeleri ile ilgili açıklamalar yapmakta, kelimelerin anlamları, kimi zaman isticakı hakkında yapılan izahları, tamlamaların çeşitleri ve anlamları takip etmektedir. Kelime düzeyinde lüzumlu görülen izahlardan sonra beytin şerhine geçilmekte, bu kısımdan önce mutlaka “mahsûl-i beyt” ifadesi kullanılmaktadır. Tellizâde’de mısralar öncelikle “mana-yı mısra” denilerek açıklanmış, ardından “mana-yı beyt” ifadesi ile beyit şerhi yapılmıştır. Yanyalı, önce kelime düzeyinde açıklama vermiş ardından “mahsûl-i beyt” diyerek beyit şerhine geçmiştir. Rodosîzâde, beyit anlamını topluca verdikten sonra bu açıklamalarının arasında kelime, tamlama düzeyindeki izahlarını yapmıştır. Trabzonî, Müstakimzâde ve Adnî metinde doğrudan beyit şerhine geçmiş, Trabzonî derkenarlarda ara sıra kelime izahları yapmıştır. Sâdık Efendi Etbâî ve İsmail Hakkı Bursevî zaman zaman kelime, tamlama açıklaması yapmış ardından toplu izaha geçmişken, Neşâtî ise kelime anlamları üzerinde neredeyse hiç durmamış, beyitten sonra beytin izahını yapmıştır. Her beyit için önce kelime açıklaması, ardından beyit şerhine geçme sırası, başlıklarıyla ve homojen bir şekilde Yanyalı, Himmetzâde ve Abdî şerhlerinde söz konusudur. Diğerlerinde kelime ve tamlama açıklamaları beyit anlamlarının içerisinde ve daha kısa bir biçimde yer almaktadır.

3. Gerek kelime, gerekse beyit şerhinde derinleşme, birincil ve ikincil anlamlar üzerinden şerhi yeniden yapılandırma konusunda Abdî şerhinin zengin olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü eserin tamamında, gerek nüsha farklarına dayalı olarak değişik izahlara, gerekse iki farklı vecih üzerinden yapılan açıklamalara rastladık ve bunları “Eserde İzlenen Şerh Metodu” başlığında örnekler eşliğinde ele aldık. Yanyalı, Himmetzâde Abdî ve Tellizâde şerhinde de benzer şekilde gözlemlenen bu hususla ilgili olarak Neşâtî ve Rodosîzâde şerhlerinde, şârihlerin, farklı nüshalardaki kelimeler

üzerinden, daha seyrek bir biçimde yeniden izah yaptıkları görülmektedir.³⁰⁶ Bu durum, geniş kapsamlı şerhlerde daha fazla ön plana çıkan bir özelliktir. Adnî ve Bursevî şerhinde ise beyit izahlarında tasavvufî yorumlar çok yoğun bir biçimde ele alınmıştır. Elbette bu durum manayı derinleştirmiş ancak edebî açıdan izahları biraz eksik bırakmıştır. Eseri, bir sayfadan ibaret olan Müstakimzâde ise farklı nüshalara değinme veya beyti diğer vecihlerden şerh etme imkânına sahip olamamıştır.

4. Abdî şerhinde uygulanan klasik şerh yöntemi, eserin sonuna kadar devam ettirilmiş ve son sayfalara denk gelen açıklamalarda tercümeyle indirgenecek düzeyde bir azalma olmamıştır. Hâlbuki Tellizâde şerhinin ikinci yarısından itibaren şerh azalmış, tercümeyle dönüşmüş, Yanyalı şerhinde ise baştan sona aynı şekilde devam etmiş, göze çarpacak bir kısalma olmamıştır. Elbette Abdî de bazı beyitlerin kelime bilgisi sırasında daha önce izah edilmiş kelimeleri tekrar açıklamaya lüzum olmadığını zaman zaman söylemiş ve bazen de ikinci mısranın birinciye tefsir ettiğini söyleyerek sözü gereksiz uzatmamayı tercih etmiştir. Böylesine uzun bir manzum metinde aynı açıklamaları yapmak zorunda kalması muhtemel olan şârih, kendince bazı yöntemlerle tekrara düşmekten sakınmış, kimi zaman da farkında olmadan veya unutarak tekrarlara düşmüştür. Trabzonî, birçok beytin şerhini zaten kısa tutup yalnızca nesre çevirdiği için bu anlamda bir değişimden bahsetmek anlamlı olmayacaktır. Adnî şerhinde ilk manzume olan tevhid şerhinde izahlar daha uzun iken na't ve Hz. Ali menkıbesini konu alan kaside şerhinde ise daha kısa yapılmıştır.

Yalnızca müşkil beyitlere şerh yazan, buna rağmen bazı beyitlerin şerhini çok kısa tutan Neşâtî, şerhe biraz daha derinlik kazandıran Rodosîzâde ve Neşâtî'den sık sık faydalanan Sâdık Efendi etbâi ise zaten hacmi az olan çalışmalarında baştaki usulü sona kadar benzer şekilde devam ettirmişlerdir. Birkaç sayfalık şerhlerde ise bu hususun dile getirilmesi beyhude olacaktır.

5. Abdî şerhinin en önemli özelliklerinden biri kaynak metinlerden sıkça faydalanılması, âyet ve hadisler, deyim ve kelâm-ı kibar, lügatler, şerh türü eserler ve manzum parçalardan alıntılarla düşüncenin güçlendirilmesi ve geliştirilmesidir. Tellizâde şerhinde, lügat ve şerh türü bir eser adı veya alıntıdan bahsedilmemekte³⁰⁷, diğer eserlerden ise zaman zaman iktibas yapıldığı görülmektedir. Aynı şekilde Adnî şerhinde âyet, hadis, deyim veya tasavvuf büyüklerinin görüşlerine yer verilmiştir. Yanyalı şerhinde de tezimize konu olan eser gibi birçok kaynak metinden

³⁰⁶ Ozan Yılmaz, *Urfî'nin Kasidelerine Yapılan Türkçe Şerhler*, s. 119.

³⁰⁷ Mehmet Akif Gözitok, *Tellizâde Vehbî ve Urfî-i Şirâzî Divânı Şerhi*, s. 103.

faydalanılmış, lügat ve şerh türündeki eserler de iktibas yapılan kaynak metinler arasında yer almıştır.³⁰⁸ Hacmi küçük olmakla birlikte Himmetzâde şerhinde manzum metinler, diğer şârihlerin görüşleri ve lügatlerde verilen bilgiler, açıklamaları teyid etmektedir.³⁰⁹ Bursevî, kısacık metne rağmen kelime ve tamlama anlamlarını vermeye dikkat etse de bir şerh veya sözlük adı zikretmemiş, ancak âyet, hadis gibi İslam'ın temel kaynaklarından na't şerhinde faydalanmıştır. Müstakimzâde ise kelime ve tamlama açıklaması yapmaksızın beytin toplu anlamını izaha gayret etmiştir. Bahsi geçen diğer dört şerhte de kaynak metinlerden faydalanma yoluna gidilmiş ancak, zaten hacmi küçük metinlerde bu durum çok sık söz konusu olmamıştır.

6. *Şerh-i Dîvân-ı Urfî* de her ne kadar şerh türünde eserlerin bahsi geçiyorsa da bunlar daha çok Sürûrî ve Sûdî şerhleridir ki bu iki ismin Urfî şerhi bulunmamaktadır. Yani Abdî, eserinde, *Hâfız Dîvânı*, *Bostan* ve *Gülîstan* gibi eserlerin şerhlerinden faydalanmış ancak Urfî şerhlerinden istifade etmemiştir. Bu durum özellikle, *Urfî'nin Kasidelerine Yapılan Türkçe Şerhler* isimli tez çalışmasına konu olan isimlerin, şerhlerinde birbirleriyle ilgili yaptıkları atıfları fark etmemizle daha da belirgin bir hâl aldı. Bunun sebepleri hakkında birtakım çıkarımlarda bulunabiliriz. Abdî 'nin 1692 yılında vefat ettiğini ve -daha evvel de bahsettiğimiz gibi- *Şerh-i Dîvân-ı Urfî* yi 1650-1659 yılları arasında yazdığını biliyoruz. Tellizâde Vehbî, eserini 1666 yılında yazmaya başladığına göre ondan bahsetmemiz anlamlı olmaz; çünkü şerhi Abdî'den daha sonra yazmıştır. Neşâtî'den faydalanan Sâdık Efendi Etbâından Bir Zât ile Abdî yakın zamanlarda yaşadıklarından birbirlerinin yazdıklarını görmemiş olma ihtimalleri var. 1725 yılı ve sonrasında vefat eden isimler ise şerhlerini muhakkak surette Abdî'den sonra yazmış olacağı için şârihimizin şu isimlerden faydalanması mümkün değildir: İsmail Hakkı Bursevî, Arpaemînzade Sâmi Efendi, Neylî, Derviş Ömer Nüzhet Efendi, Müstakimzâde Süleyman Efendi ve Süleyman Yanyalı. Sahaf Ahmed Rüşdi, Rodosîzâde, Himmetzâde Abdî, şârihimizle yakın zamanda yaşadıklarından eserlerini Abdî'den evvel yazmış olmaları söz konusudur. Ancak yine de şerhlerin yazılış tarihini bilmeden bu konuda hüküm vermek çok güçtür. Çünkü şârihlerin vefat tarihi dikkate alınsa bile şerhlerin yazılış tarihi bizim şerhimizden sonra olabilir.

³⁰⁸ Mustafa Yasin Başçetin, *Yanyalı Süleyman Efendi'nin Şerh-i Dîvân-ı Urfî Adlı Eseri*, s. 163, 167.

³⁰⁹ Semra Melhem, *Himmetzâde Abdî, Şerh-i Ba'zı Kasâid-i Urfî (Tenkitli Metin-İnceleme)*, s. 32-35.

Rodosîzâde ve Murtaza Trabzonî'nin ise 18. asrın ilk yarısında yaşadığı tahmin edilmektedir.³¹⁰

Şu hâlde onun, Neşâtî ve Derviş Adnî'nin şerhinden haberdar olma ihtimali bulunmaktadır (ö. 1674 / ö. 1689). Bu iki isim arasında Neşâtî'nin şöhreti, müşkil beyitlere yazdığı şerhle adından söz ettirdiği, ayrıca vefat tarihi dikkate alındığında Abdî'nin faydalanma ihtimalinin en yüksek olduğu isim, Neşâtî olarak karşımıza çıkmaktadır. Buna rağmen şerh boyunca onun ismine tesadüf edilmemiştir.

7. Bahsi geçen tüm şerhlerde olduğu gibi Abdî şerhinde de edebî sanatlara değinilmiş, bir şerh yöntemi olarak bu husus tüm şârihlerce benimsenmiştir.

Sonuç olarak; incelediğimiz Urfî şerhleri arasında Abdî şerhine en yakın çalışmanın, açıklanan özellikler sebebiyle Yanyalı şerhi olduğunu söyleyebiliriz. Bununla birlikte önce kelime, ardından beyit açıklamasını vermesi, kelime düzeyinde anlam ve dilbilgisi bakımından doyurucu izahlara değinmesi, anlam katmanlarını görüp çok yönlü şerh yapması Abdî şerhini diğerlerinden ayırmaktadır. Ayrıca özellikle şerh ve lügat türündeki çalışmalardan bolca faydalanması, isabetli bulduğu veya bulmadığı görüşleri dile getirmesi, sade bir dille anlaşılır olma amacı gütmesi ve bazı beyitleri “sûfî ıstılâhı üzere” açıklaması da bu şerhin öne çıkan diğer özellikleridir.

Bu bölümde, on şârihin yaptığı Urfî şerhlerine kısaca değinmiş olduk. Örnekler eşliğinde değindiğimiz hususlar, daha çok şerh metodu ile ilgili açıklamalar oldu. Her bir şerhi tek tek çalışma şansımız olmadığı için daha önce yapılan akademik yayınlar bizim için belirleyici oldu diyebiliriz.

Yukarıda bahsi geçen Urfî şârihleri, şerhleri çalışılmış olan isimlerdir. Bunun dışında, bu başlıkta değinmediğimiz ve Urfî şiirlerine şerh yazmış başka isimler de vardır. Bunların bir kısmının eserlerinin çok kısa olması ve daha da önemlisi eserler üzerine akademik çalışma yapılmamış olması sebebiyle ancak metni yayımlanmış şerhler üzerinde durduk. Elbette bu sahada yapılan çalışmalar arttıkça, yeni metinler üzerinden yeni tespitler üretmek mümkün olacak ve bu durum da elbette yeni bakış açıları ve inceleme alanları doğuracaktır.

³¹⁰ Ozan Yılmaz, “Şiraz’dan Trabzon’a Bir Kültür Köprüsü Murtaza Trabzonî ve Urfî Şerhleri”, s. 144.

3. TENKİTLİ METİN

3.1. Nüshaların Tavsifi ve İsimlendirme

Şerh-i Dîvân-ı Urî isimli yazma eserin tespit edebildiğimiz iki nüshası bulunmaktadır. Birinci nüsha, Süleymaniye Kütüphanesi Hamidiye bölümü 1155 numarada kayıtlı olan eserdir ve kütüphane kayıtları arasında “Urî’nin Bir Kasidesinin Şerhi” adıyla yer almaktadır. Aynı katalog bilgilerinde şu malumat yer almaktadır: “Nüshanın yer aldığı Hamidiye bölümü; Bahçekapı’da bulunan Hamidiye Külliyesi içindeki kütüphaneden, Evkaf Nezareti’nin emriyle 1914 yılında Sultan Selim’e, ardından 1924 yılında Murad Molla Kütüphanesi’ne, son olarak Maarif Vekâleti’nin emriyle 1954 yılında Süleymaniye Kütüphanesi’ne nakledilmiştir.” İkinci nüsha ise Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud bölümü 3287 numarada, “Urî’nin Bazı Kaside ve Gazellerinin Tercümesi” adıyla kayıtlıdır. Bu nüshanın katalog bilgilerinde şu ifadeler yer almaktadır: “Hacı Mahmud Efendi (Yahya Efendi Dergahı) bölümü; Beşiktaş’taki Yahya Efendi Dergahı’nda Hacı Mahmud Efendi tarafından kurulan kütüphaneden, Maarif Vekilliği’nin emriyle 1940 yılında Süleymaniye Kütüphanesi’ne nakledilmiştir.” İncelemelerimize göre HD-Hamidiye nüshası daha erken dönemde yazılmış olup müellif nüshası olma ihtimali yüksektir. HM-Hacı Mahmud nüshası ise ilkinden hareketle yazılmış izlenimi vermektedir. Aşağıda, her iki nüsha hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir.

3.1.1. Hamidiye/ HD Nüshası

Bu nüsha, Süleymaniye Kütüphanesi Hamidiye 1155 numarada kayıtlı olup dışı meşin mukavva kaplı, şirazeli, cildi yıpranmıştır. 420 varaktır. Her sayfada 19 satır ve her satırda ortalama on kelime yer almaktadır. Her sayfanın sonunda reddâde bulunmaktadır. Baştan birkaç sayfa eksiktir, ancak bu eksiklik yalnızca dibacenin baş tarafında söz konusudur. Sonda ise şerh edilen beyit tamamlanmadan eser sona ermiştir. Öyle görünüyor ki eser temellük edilmeden evvel baş ve sondaki birkaç yaprak kaybolmuştur. Temellük kaydında baş ve sonunun eksik olduğu ifade edilmiştir. Sayfaların kimi yerlerinde üzeri karalanmış ve sonradan iptal edilmiş ifadeler bulunmaktadır. Biz, şerhte iptal edilen bu bilgileri, anlam karmaşası ve tekrarına düşmemek için almadık. Ancak gazellere geçmeden hemen önce, Abdî’nin bu şerhi niçin ve ne şekilde yazdığı ile ilgili verdiği çok kıymetli malumattan ötürü 38b’de başlayıp devam eden kısmı, dipnotta belirterek verdik. Ayrıca metinde belirgin

hâle getirilmek istenen kısımların üzeri kırmızı mürekkeple çizilmiş veya bazı ana başlıklar kırmızı ile yazılmıştır. Bazı sayfa kenarlarında haşiyeler vardır. Eserin hattı nesihtir, yazısı gayet okunaklıdır. Eserin başında, temellük kaydının hemen altında Urfî Dîvânı şârihinin Enderun'da yetişen Abdurrahman Abdî olduğu yazılıdır. Zahriyedeki bilgiler aşağıda verilmiştir:

“[İç kapak a] Temellekehü'l-faķır ilā-Rabbihi'l-ķadīr ‘Abdullāh bin Feyzullāh eş-Şehīr bi-Şubhizāde ‘ufiye ‘anh

Şümürd 1155

Şārih-i īn dīvān merhūm ‘Abdurrahmān el-mūlaķķab bi-‘Abdī enderūn-ı hūmāyūnda neşv ü nemā bulup hatta işbu dīvānı şerh ve nūkāt ü mezāmīnini hāl ü beyān itmeleri ve ayruk ... oldığı bi'l-münāsebe nūsha-i nefīsesinde işāret eylemişdür.

varaķ ‘aded 420

satır muhavver 19

Baş ve soñ tarafları nokşandur ve 420 yapraķdur.

(Sayfa sonunda Murad Molla kütüphanesinin boş bir kaşesi var.)

[İç kapak b] Şerh-i ‘Urfī bi-haţţ-ı nesh

Satır 19

Varaķ –

[1a] Sayfanın başında Latin harfleriyle “Süleymaniye Kütüphanesi Hamidiye 1155” kaydı var. Sayfanın yan tarafında birbirinin aynı olan yani iki kez basılmış bir mühür bulunmakta. Mühür içerisinde Araf suresi 43. âyeti yazılmış: “El-ħamdülillāhillezī hedānā li-hāzā ve mā künnā li-nehtediye levlā en hedānallāh.” Mührün altında: “Veķafe es-sultānū'l-edīb ve'l-ħāķānū'l-‘ārif es-sultān ibnū's-sultān ‘Abdū'l-ħamīd ħān ibnū's-sultān Aħmed ħān lā-zāle dīvānu ‘adlihi muntaẓame's-suţūri ve resā'ili āsārihi ...'l-i'cāzi ve's-şudūri ve inne'd-dā'ī li-devletihi es-seyyid ‘Ali Behcetü'l-me‘as bi-evķāfi'l-ħaremeyni's-şerīfeyn ğufira lehū.” Küçük bir mühür içinde: “Hāzā dervīş es-Seyyid Behcet Ali”³¹¹ Mührün altında “1155”. Sayfa sonunda,

³¹¹ Bu ilk sayfalarındaki bilgilere göre *Şerh-i Dîvân-ı Urfî*'nin Hamidiye nüshası, I. Abdülhamid Han tarafından vakfedilmiştir. Gerçekten de padişah, yaptırdığı Hamidiye Külliyesi içerisinde bulunan Hamidiye Kütüphanesi'ne 1552 adet kitap vakfetmiş ve bu bilgi de kayıtlara geçmiştir. Bu kitaplar arasında bulunan bu nüsha, diğerleriyle birlikte önce Murad Molla Kütüphanesi'ne, ardından da 1954 yılında Süleymaniye Kütüphanesi'ne taşınmıştır ve hâlen aynı adlı koleksiyon içerisinde yer almaktadır.

altta: “varaḳ-ı muḥavver: (boş) şatır-ı muḥaver: 19” Sayfanın yan tarafındaki bu bilgilerden sonra 3a sayfasının ortalarına kadar devam eden dibace bulunmaktadır. Bu nüsha HD olarak isimlendirilmiştir.

Temellük kaydı: Temellekehü’l-faḳīr ilā-Rabbihi’l-ḳadīr ‘Abdullāh bin Feyzullāh eş-şehīr bi-Şubḥizāde ‘ufiye ‘anh
Şümürd 1155

Dibace: ile ḳadr u i‘tibār buldılar ve ol zamānda şu‘arā-yı nāmīden H^vāce Hüseyn Senā’ī ve Seyyid Muḥammed Necefī ve Cinānī-i Geylānī ve Yesārī ki ḥakīm-i müşārün ileyh ḥazretlerinüñ ḥidmet-i şerīflerinde olmağın H^vāce ‘Urfī kendi kemāl ü hünelerlerini anlara ‘arz u inhā idüp ḥakīm-i mūmā ileyhüñ ve zikrolunan şu‘arā-yı sūḥan-şināsānuñ maḳbūl ü mergūb u pesendīdeleri oldılar. Ve ol vaktde Şeyḥ Ebu’l-Feyz ḥazretleri ki maḥlaş-ı şerīfleri Feyzī’dür pādīşāh-ı Hind’üñ me’zūn ve maḳrūnlarından olup şehzādeler h^vācesi idi ve ol ‘aşruñ şulṭānū’ş-şu‘arāsı idi H^vāce ‘Urfī ile buluşup görüşdükde eş‘ār-ı ābdār ve ṭab‘-ı cevāhir-nişārlarını begenüp hezār hezār taḥsīn-i bī-şümār eylemişlerdür. Ve bundan soñra H^vāce ḥazretleri Hindū-sitān’dan ḳalkup diyār-ı Lahor’a ‘azīmet idüp Hān-ı Hānān ḥazretlerinüñ şeref-i meclis-i şerīfleriyle müşerref oldılar ve anda daḥı ziyādesi ile rağbet-i tām ve i‘zāz u ihtirām buldılar ve ol eṣnāda ebyāt-ı ‘āşīḳāne ve eş‘ār-ı nāzikāne söylemekden ḥālī olmayup gün-be-gün ḳadr-i faẓl u ‘irfānlarını füzūn itmekde idiler lākin ebyātından altı bin beyte ḳarīb beyt-i lāṭīf zāyi‘ olmuşdur. Nitekim kendinüñ bu beytinden ziyāde zāhirdür. Beyt:

Raṣad-i şer‘-i hūner çün ne-şevved maḥv ki men

[1b] *Şeş hezār āyet-i aḥḳām-ı hūner bâḥte’em*

Toḳuz yüz toḳşan toḳuz târīḥinde otuz altı yaşında memleket-i Lāhor’da dār-ı beḳāya rıḥlet idüp murğ-ı rūḥ-ı revānları gülşen-i fānīden ravza-i cāvidāniye pervāz

bkz. İsmail E. Erünsal, “Hamidiye Kütüphanesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 15, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s. 469. Anlaşılan o ki Abdullah b. Feyzullah isimli kişi kitabın sayfalarını numaralandırmış, kitap hakkında kısa bir malumat vermiş ve eksikliğini kaydetmiştir. “Şümürd” ifadesi bu tedkike işaret ederken “1155” rakamı ise vakfedilenler arasında hesaplanan yani kaydı tutulan 1155. kitabın bu eser olduğunu göstermektedir. Derviş Behcet Ali (1727-1822) ise, Tâhir Ağa Tekkesi şeyhlerinden olup Mevlevî-meşrep Nakşibendîliği temsil eden isimlerden biridir. Dedesi de aynı tasavvufî çevreye mensup, Konyalı Şeyh Ali Behcet Efendi’dir. Yaşadığı tarihler de göz önünde bulundurulduğunda yukarıda ismi geçen kişi, torun Ali Behcet Efendi olmalıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Nihat Azamat, “Ali Behcet Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, s. 382-383; M. Baha Tanman, “Tâhir Ağa Tekkesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 39, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, s. 394-395.

eyledi. Ve ol diyār-ı mūmā ileyhde medfūn idi lākin Mīr Šābir-i Işfahānī merhūmuñ beyt:

Be-kāveş müje ez-Gūr tā-Necef be-revem

Eger be-Hind be-ḥākem kunend be-Tatār

buyurduğu beyt-i lāṭifūñ mücebiyle ‘amel idüp meyyitini Lāhor’da defn olunduğı yerden çıkarıp Necef’e naql eylemişlerdür el-ān anda medfūndur. El-ḥaḳ merhūmuñ ğarāyib-i umūrundandır ki yigirmi toḳuz sene zīr-i ḥākde çürimeyüp āḥar vilāyete intikāl bula ve bu daḥı maḥż-ı kerāmātdandır ki mezkūr beyt-i şerīfinūñ mefhūmı netice-peżir ola. Ḥaḳ budur ki şu ‘arā-yı kirām kerāmetden ḥālī degüllerdür nitekim kibārdan ba‘zılar buyurmuşlardır beyt:

Ez-kerāmāt-ı bülend-i evliyā

Evvelā şî ‘rest āḥir kīmyā

Ve ḥ’āce ḥīn-i mevtinde kendi müsveddāt-ı eş‘arını Ḥān-ı Ḥānān ḥazretlerine gönderüp tedvīn ü tertīb olunmaḳ için vaşiiyet eylediler. Lākin ḥ’āce merhūm olduğdan soñra Ḥān-ı Ḥānān ḥazretleri anuñ gibi bir zāt-ı fazīlet-me’ābuñ kuvvet-i eleminden mātem-zede olup ve ba‘zı mevānī‘u ‘avāyık sebebi ile merhūmuñ vaşiiyetini ferāmūt idüp bir niçe müddet evrāñ-ī müsveddāt-ī Ḥān-ı Ḥānān [2a] ḥazretlerinin kendi kütüb-ḥāne-i ‘ālī-şānında perākende ḳaldı. Ba‘de’z-zamān merhūmuñ vaşiiyeti müşārun ileyh ḥazretlerinin ḥātır-ı ḥātirine ḥuṭur idüp ol zamānda Sirācā maḥlaşı ile meşhūr olan Muḥammed Ḳāşım-ı Işfahānī’ye cem‘u tertīb itdurdiler. Egerçi merhūm daḥı ḥayātde iken bir kere tedvīn ü tertīb eylemişler. Nitekim ‘aded-i ḳaşāyid ü ğazeliyyātın ve ebyāt-ı muḳaṭṭa‘āt u rubā‘iyyātın bu tāriḥde beyān idüp dimişler rubā‘ī:

Īn tarz-ı nükāt siḥrī vü i ‘cāzī

Çün geşt mükemmel be-raḳam-perdāzī

Mecmū ‘a-tırāz-ı ḳuds-i tāriḥeş bāft

Evvel divān-ı ‘Urfī-i Şirāzī

Bu mışra‘-ı tāriḥinūñ āḥādı ki yigirmi altıdur ‘aded-i ḳaşāyide işāretdür ve ‘aşerātı ki iki yüz yetmişdür ‘aded-i ğazeliyyāta işāretdür ve mi‘ātı ki yedi yüzdür muḳaṭṭa‘āt ve rubā‘iyyātuñ ‘aded-i ebyātına işāretdür. Ve cümlesi toḳuz yüz toḳsan altıdur ki tertīb ü tedvīn etdiği zamāna işāretdür lākin merhūm ‘azm-i dār-ı beḳā etdikden soñra ba‘zı erbāb-ı isti‘dād anuñ üzerine daḥı ziyāde eylediler. Nitekim sekiz biñ beyte ḳarīb zāḥir oldu ve Sirācā daḥı merhūmuñ sūḥan-ı fāyıkına lehçe-perdāz-ı muvāfık olup ḳaşīde ve ğazel ve rubā‘ī ve kıṭ‘a ve meşnevī ve terkīb ve terci‘-i

bendden on dört biñ beyti [2b] müştemil tertib-i külliyyât eylerdi ve hengâm-ı tertib u muķābelede bu menākıbuñ nākıl-i ercümendi Abdü'l-bākî-i Nihāvendî dahı dıñlerdi ve bu kıt‘a-i şerife ki bu külliyyātuñ cāmi‘i olan Sirācā’nuñ zāde-i ıab‘-ı laıfıleridür ki ‘Urfî ve Hân-ı Hânân hāzretlerini medh idüp târih-i tertib-i dıvānı dahı beyān buyurmışlardur. Kıt‘a-i Sirācā:

‘Urfî ān vāzı‘-ı sūhan ki bi-rev
Reşk dāred revān Şirvānî
Ne geh Şirvānîş der-reşkeş
Belki hem Rūmî vü Şifāhānî
Ba‘d çendî ki cāy būden nîst
Reft ez-în deyr-i teţ der-i fānî
Mānd ezū dürr-i şāhvārî çend
Keş karîn nîst bahrî ü kânî
Şūretî çend cümle bā-ma‘nî
Halefî çend cümle rūhānî
Lîkin ān cümle ki perākende
Heme ez-bî serî u sāmānî
Ān-ķadr mūhleteş ne-dād ecel
Ki be-tertibîşān şevēd bānî
Güft bā-dostān be-gāh-ı vedā‘
Kāy ‘azîz ān cismî ü cānî
Be-resānîd zādhā-yı merā
Be-cenāb-ı mu‘allim-i şānî
Be-berekān bürîde kânî rā
Sūy-ı ‘ummān bürîde ‘ummānî
Hiç dānî ki çîst u hergiz
Ki tū ‘ummān u kâneş mîdānî
Dest-rā vey ki mîkuned be-cihān
Kāh kânî vü kāh ‘ummānî
Şāhib-i ‘ilm ü hilm ü seyf ü ķalem
Hân-ı Hânân Sikender-i şānî
Ānki derūn bāz mîresedeş
Ki Sikender kunedeş der-bānî
[3a] Çün kemālāt-rā būved ma‘den

Sezdār ‘aql-ı evveleş h^vānī
Dīd çün zādhā-yı ‘Urfī rā
Cümle maḥsūd la ‘l-i rummānī
Heme mānend-i dürr velīk yetīm
Cümle çün rāzhā-yı pīnhānī
Ba ‘d yek-çend bende-rā fermūd
Ki dehūmşān nizām-ı dīvānī
Müddetī çend hūn dil-i ḥordem
Tā ki cem ‘āmed ez-perīşānī
Hem be-iḳbāl-i şāḥib-i kāmīl
Hem be-tevfīk-ı lutf-i Yezdānī
Cāmi ‘-i intizām īn evrāk
Şöd Sirācāy Hān-ı Hānānī
Ez-ḥired h^vāstem çü tāriḥeş
Güft tertīb dāde tā-dānī

Tārīḥ tertīb dāde lafızlarıdır ki cümlesi biñ yigirmi altıdır. Lākin biñ yigirmi dörtde tertīb etmege mübāşeret idüp biñ yigirmi altıda tamām eylemişdür. Hāşıl-ı kelām iki senede tertīb itmiş olur ve billāhi’t-tevfīk ve ni‘me’r-refīk.

Baş: Der-Tevḥīd-i Ḥazret-i Bārī-i Te‘ālā ‘azze şānühū

İy metā‘-ı derd der-bāzār-ı cān endāḥte

Gevher-i her sūd der-ceyb-i ziyān endāḥte

İy Fārisī’de elifūñ kesriyle ḥarf-i nidādur ve münādā muḳadderdür, taḳdīr-i kelām iy ānkes ki dimekdür. Murād ḥazret-i Ḥudā’dur celle şānühū ve *metā‘-ı derd* izāfeti beyāniyyedür ve *derd*den maḳşūd, ‘aşḳ-ı ḥaḳīkīdür.

Son: Çerāğ-ı encümen-i Ṭūr’dan murād Ṭūr tağında ḥazret-i Mūsā şalavātullāhi ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi ḥazretlerine nümāyān olan nūr-ı tecellīdür ve şeb-çerāğ u encümen ile ta‘bīr buyurduğı mürā‘ātü’n-naẓīr içündür ve şeb-çerāğ sābıḳan beyān olunmuşdur.

Çerāğ tīre şebem bī-raḥt şeb-i digerest

Niḳāb-rā bi-küşā tā-şebem

Eserin başında bir veya birkaç sayfa eksik olup bu eksiklik şerh kısmında değil de dibace kısmında söz konusudur. 1a ile başlayan eksik dibace, Urfī ve Dīvānı hakkındaki malumatla 3a’nın ortasında son buluyor. Şerhte evvelâ tevḥid, ardından

na't şerhleri yer alıyor. Bu iki kasidenin ardından “Gazeliyyât der-harf-i elif” başlığıyla başlayan gazellerin ilki 39a’da yer almaktadır. Bundan sonra sırasıyla 127a’da bâ harfli, 130a’da tâ harfli, 266b’de ş harfli gazeller başlıklarıyla ayrılarak şerh edilmiş. Bundan birkaç sayfa sonra artık başlıklar yer almıyor ve c, ħ, ħ harfleriyle kafiye gazeller sırasıyla şerh ediliyor. Son olarak “hurûfî’-d-dâl” başlığıyla yeni gazeller bölümüne geçiliyor. Bu şekilde aynı harfli gazeller 420b sayfasına kadar devam ediyor. Eserin muhteviyatını aşağıdaki tabloda da görebiliriz:

Tablo 3.1. Şerh-i Dîvân-ı Urî eserinin muhteviyat bilgisi

Şerhin Adı	Şerh-i Dîvân-ı Urî
Şerhin Yazarı/Şârih	Abdurrahman Abdî
Şârihin Vefat Tarihi	1692
Şerhin Yazılış Tarihi	Kesin olarak bilimiyor. 1650-1659 arasında.
Şerhin Yazıldığı Yer	Enderun/ Seferli Odası.
İstinsah Eden	Bilinmiyor.
Şerh Sebebi	Bâbüssaade zâbitı <u>Ahmed</u> Ağa
Eserin İç Yapısı	Eksik dibace: 1a-3a Tevhid şerhi: 3a-16a Na't şerhi: 16a-38a Sebeb-i teşrih: 38b-39a Gazel şerhleri: 39a-420b Gazeliyyât der-harf-i elif: 39a-127a Hurûf-ı bâ: 127a-130a Hurûf-ı tâ: 130a-266b Hurûf-ı ş, c, ħ, ħ: 266b-269b Hurûf-ı dâl: 269b-420b
Nüsha Sayısı	İki adet

3.1.2. Hacı Mahmud/ HM Nüshası

Bu nüsha Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud bölümü 3287 numarada kayıtlı olan eserdir. Dışı meşin mukavva kaplı, şirazeli, cildi ve sayfaları daha az yıpranmıştır. 278 varak olan eserin her sayfasında 27 satır ve her satırda ortalama 6 kelime yer almaktadır. Hattı ta’liktir. Her sayfanın sonunda reddâde bulunmaktadır. Metin kısmı siyah cetvel içerisine alınmıştır. Bazı sayfalarda kenarlara notlar düşülmüş, kimi yerlerde ise kırmızı mürekkeple önemli yerler çizilmiştir. Sayfa

kenarlarında, cetvelin dışında, metin içerisinde yer alan “ma ‘lûm ola ki” ifadelerine denk gelen yerlerde kırmızı ile “matlab” yazılıdır. Nesih hatla yazılmıştır, yazı okunaklıdır. Baş ve son kısımları birinci nüsha ile aynıdır ve birinci nüshada sonradan kaybolan sayfalar da bu nüshada bulunmadığı için ilk nüsha olan HD nüshasından hareketle istinsah edilmiş olduğu izlenimi vermektedir. Besmeleyle başlayan eserin dibace kısmı 3a sayfasına kadar devam etmiş buradan itibaren asıl metne geçilmiştir. Temellük, istinsah, ferağ kaydı yoktur. İlk sayfada kütüphane kaşeleri bulunmaktadır. (Hacı Mahmud Efendi Beşiktaş Vakıf Kütüphanesi, T.C. İ. S. Süleymaniye Kütüphanesi, Süleymaniye Kütüphanesi Kısım: Hacı Mahmud Efendi/ Yeni Kayıt No: 3287) Bu nüsha HM olarak isimlendirilmiştir.

Dibace: ile qadr u i ‘tibâr buldılar ve ol zamānda şu ‘arā-yı nāmīden H^vāce Hüseyn Senā’ī ve Seyyid Muhammed Necefī ve Cinānī-i Geylānī ve Yesārī ki hākīm-i müşārün ileyh hāzretlerinüñ hīdmet-i şerīflerinde olmağın H^vāce ‘Urfī kendi kemāl ü hünelerlerini anlara ‘arz u inhā idüp hākīm-i mūmā ileyhüñ ve zikrolunan şu ‘arā-yı sūhan-şināsānuñ maqbūl ü mergūb u pesendīdelerī. Ve ol vaktde Şeyh Ebu’l-Feyz hāzretleri ki maḥlaş-ı şerīfleri Feyzī’dür pādīşāh-ı Hind’üñ me’zūn ve maḥrūnlarından olup şehzādeler h^vācesi idi ve ol ‘aşruñ şulṭānū’ş-şu ‘arāsı idi. H^vāce ‘Urfī ile buluşup görüşdükde eş ‘ār-ı ābdār ve ṭab ‘-ı cevāhir-nişārlarını begenüp hezār hezār taḥsīn-i bī-şūmār eylemişlerdür. Ve bundan soñra H^vāce hāzretleri Hindū-sitān’dan ḳalḳup diyār-ı Lahor’a ‘azīmet idüp Hān-ı Hānān hāzretlerinüñ şeref-i meclis-i şerīfleriyle müşerref oldılar ve anda daḥı ziyādesi ile rağbet-i tām ve i ‘zāz u ihtirām buldılar ve ol eşnāda ebyāt-ı ‘āşīkāne ve eş ‘ār-ı nāzikāne söylemekden ḥālī olmayup gün-be-gün qadr-i faẓl u ‘irfānlarını füzūn itmekde idiler lākin ebyātından altı bin beyte ḳarīb beyt-i lāṭīf zāyi ‘ olmuşdur. Nitekim kendinüñ bu beytinden ziyāde zāhirdür. Beyt:

Raṣad-i şer ‘-i hūner çün ne-şevēd maḥv ki men

[1b] *Şeş hezār āyet-i aḥkām-ı hūner bāḥte’em*

Ṭoḳuz yüz ṭoḳşan ṭoḳuz tāriḥinde otuz altı yaşında iken memleket-i Lāhor’da dār-ı beḳāya rihlet idüp murğ-ı rūḥ-ı revānları gülşen-i fānīden ravza-i cāvidāniye pervāz eyledi. Ve ol diyār-ı mūmā ileyhde medfūn idi lākin Mīr Şābir-i İṣfahānī merḥūmuñ beyt:

Be-kāveş müje ez-Gūr tā-Necef be-revem

Eger be-Hind be-ḥākem kunend eger be-Tatār

buyurduğu beyt-i lāşīfūñ mücebiyle ‘amel idüp meyyitini Lāhor’da defin olunduğı yerden çıkarıp Necef’e naql eylemişlerdür el-ān anda medfūndur. El-ḥaḳ merḥūmuñ

ğarāyib-i umūrundandır ki yigirmi toköz sene zîr-i hâkde çürimeyüp âhar vilâyete intikâl bula ve bu dağı mağz-ı kerāmâtındandır ki mezkûr beyt-i şerîfinün mefhûmı netîce-pezir ola. Hâk budur ki şu ‘arâ-yı kirâm kerâmetdan hâlî degüllerdür nitekim kibârdan ba ‘zılar buyurmuşlardır beyt:

Ez-kerâmât-ı bülendî evliyâ

Evvelâ şî ‘rest âhir kîmyâ

Ve h’âce hîn-i mevtinde kendi müsveddât-ı eş ‘arını Hân-ı Hânân hazretlerine gönderüp tedvîn ü tertîb olunmak için vaşiyet eylediler. Lâkin h’âce merhûm olduğdan sonra Hân-ı Hânân hazretleri anuñ gibi bir zât-ı fazîlet-me’âbuñ kuvvet-i eleminden mâtemüm ziyâde olup ve ba ‘zı mevânî ‘ u ‘avâyık sebebi ile merhûmuñ vaşiyetini ferâmüş idüp bir niçe müddet evrâk-ı müsveddât-ı Hân-ı Hânân [2a] hazretlerinin kendi kütüb-hâne-i ‘âlî-şânında perâkende kaldı. Ba ‘de’z-zamân merhûmuñ vaşiyeti müşârun ileyh hazretlerinin hâtır-ı hâtirine huşur idüp ol zamânda Sirâcâ mağlaş ile meşhûr olan Muhammed Kâşım-ı İsfahânî’ye cem ‘ u tertîb itdurdiler. Egerçi merhûm dahî hayâtta iken bir kere tedvîn ü tertîb eylemişler. Nitekim ‘aded-i kaşâyid ü gazeliyyâtın ve ebyât-ı muqatta ‘ât u rubâ ‘iyyâtın bu târihde beyân idüp dimişler rubâ ‘î:

În tarz-ı nûkât sihrî vü i ‘câzî

Çün geşt mükemmel be-raqam-perdâzî

Mecmû ‘a-tırâz-ı kuds-i târiheş bâft

Evvel divân-ı ‘Urfî-i Şirâzî

Bu mışra ‘-ı târihinün âhâdı ki yigirmi altıdur ‘aded-i kaşâyide işâretdür ve ‘aşerâtı ki iki yüz yetmişdür ‘aded-i gazeliyyâta işâretdür ve mi’âtı ki yedi yüzdür muqatta ‘ât ve rubâ ‘iyyâtıñ ‘aded-i ebyâtına işâretdür. Ve cümlesi şokuz yüz toksan altıdur ki tertîb ü tedvîn etdiği zamâna işâretdür lâkin merhûm ‘azm-i dâr-ı beka etdikden sonra ba ‘zı erbâb-ı isti ‘dâd anuñ üzerine dağı ziyâde eylediler. Nitekim sekiz biñ beyte qarîb zâhir oldu ve Sirâcâ dağı merhûmuñ sühan-ı fâyıkına lehçe-perdâz-ı muvâfık olup kaşîde ve gazel ve rubâ ‘î ve kıt ‘a ve meşnevî ve terkîb ve terci ‘-i bendden on dört biñ beyti [2b] müştemil tertîb-i külliyyât eylerdi ve hengâm-ı tertîb u muqâbeleda bu menâkıbuñ nâkil-i ercümendi Abdü’l-bâkî-i Nihâvendî dağı diñlerdi ve bu kıt ‘a-i şerîfe ki bu külliyyâtıñ câmi ‘i olan Sirâcâ’nuñ zâde-i tab ‘-ı lañfleridür ki ‘Urfî ve Hân-ı Hânân hazretlerini medh idüp târih-i tertîb-i dîvânı dağı beyân buyurmuşlardır. Kıt ‘a-i Sirâcâ:

‘Urfî ân vâzî ‘-ı sühan ki bi-rev

Reşk dāred revān Şirvānī
Ne geh Şirvānīş der-reşket
Belki hem Rūmī vü Şifāhānī
Ba ‘d çendī ki cāy būden nīst
Reft ez-în deyr-i şeş der-i fānī
Mānd ezū dürr-i şāhvārī çend
Keş karīn nīst bahrī ü kānī
Şūretī çend cümle bā-ma ‘nī
Halefī çend cümle rūhānī
Līkin īn cümle ki perākende
Heme’i ez-bī-serī vü sāmānī
Ān-ḡadr mūhleteş ne-dād ecel
Ki be-tertibīşān şeved bānī
Gūft bā-dostān be-gāh-ı vedā ‘
Kāy ‘azīz ān cismī vü cānī
Be-resānīd zādhā-yı merā
Be-cenāb-ı mu ‘allim-i şānī
Be-berekān bürīde kānī rā
Sūy-ı ‘ummān bürīde ‘ummānī
Hiç dānī ki çīst u hergiz
Ki tū ‘ummān u kāneş mīdānī
Dest-rā vey ki mīkuned be-cihān
Kāh kānī vü kāh ‘ummānī
Şāhib-i ‘ilm ü ḡilm ü seyf ü ḡalem
Hān-ı Hānān Sikender-i şānı
Ānki derūn bāz mīresedeş
Ki Sikender kunedeş der-bānī
[3a] Çün kemālāt-rā būved ma ‘den
Sezdār ‘aḡl-ı evveleş ḡvānī
Dīd çün zādhā-yı ‘Urfī rā
Cümle maḡsūd la ‘l-i rummānī
Heme mānend-i dürr velīk yetīm
Cümle çün rāzhā-yı pīnhānī
Ba ‘d yek-çend bende-rā fermūd

Ki dehūmtān nizām-i dīvānī
Müddetī çend hūn dil-i hordem
Tā ki cem ‘āmed ez-perīšānī
Hem be-iqbāl-i şāhib-i kemāl
Hem be-tevfīk-ı lutf-i Yezdānī
Cāmi ‘-i intizām īn evrāk
Şöd Sirācāy Hān-ı Hānānī
Ez-hired h‘āstem çü tārīheş
Güft tertīb dāde tā-dānī

Tārīh tertīb dāde lafızlarıdır ki cümlesi biñ yigirmi altıdır. Lākin biñ yigirmi dörtde tertīb etmege mübāşeret idüp biñ yigirmi altıda tamām eylemişdür. Hāşıl-ı kelām iki senede tertīb itmiş olur ve billāhi’t-tevfīk ve ni‘me’r-refīk.

Baş: Der-Tevhīd-i Hāzret-i Bārī-i Te‘ālā ‘azze şānühū

İy metā‘-ı derd der-bāzār-ı cān endāhte

Gevher-i her sūd der-ceyb-i ziyān endāhte

İy Fārisī’de elifūñ kesriyle harf-i nidādur ve münādā muḳadderdür, taḳdīr-i kelām iy ānkes ki dimekdür. Murād hāzret-i Hūdā’dur celle şānühū ve *metā‘-ı derd* izāfeti beyāniyyedür ve *derd*den maḳşūd, ‘aşḳ-ı ḥaḳīḳīdür.

Son: Çerāğ-ı encümen-i Tūr’dan murād Tūr tağında hāzret-i Mūsā şalavātullāhi ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi hāzretlerine nümāyān olan nūr-ı tecellīdür ve çerāğ ü encümen ile ta‘bīr olunmuşdur.

Çerāğ tīre şebem bī-raht şeb-i digerest

Niḳāb-rā bi-küşā tā-şebem çerāğ

3.2. Metnin Çeviri Yazıya Aktarılmasında Takip Edilen Yöntem

Görebildiğimiz kadarıyla iki nüshası bulunan *Şerh-i Dīvân-ı Urff* isimli el yazması eseri Latin harflerine aktarırken tam çeviri yazı sistemi kullanılmıştır. Metinde okunmayan kısımlar ... ile gösterilmiş, metinde fazladan yer alan harf ve heceler () parantez içerisinde verilmiş, metinde yer alması gerektiği hâlde istinsah edilmemiş veya unutulmuş kelime ve harfler ise [] köşeli parantez içerisinde yazılmıştır. Metnin kimi yerlerinde bazen bir noktanın eksikliği veya fazlalığından kaynaklanan hatalarda olduğu gibi çok basit yazım yanlışları ayrıca gösterilmeyip olması gerektiği gibi yazılmıştır. Metinde ayın (ع) harfiyle kısaltılan mısra‘ kelimesi daha kolay anlaşılması için “mısra‘” şeklinde verilmiştir. Osmanlı Türkçesiyle

yazılmış metinde kullanılan ve Latin harfleriyle karşılanmayan harfler için kullanılan simgeler şu şekildedir:

Tablo 3.2. Latin harfleriyle karşılanamayan harfler için kullanılan simgeler

ء	ب	ت	ث	ج	ح
‘	B, b	T, t	Ṣ, ṣ	C, c	Ḥ, ḥ
خ	د	ذ	ر	ز	س
Ḥ, ḥ	D, d	Ẓ, ẓ	R, r	Z, z	S, s
ش	ص	ض	ط	ظ	ع
Ş, ş	Ş, ş	Ž, ž, Đ, đ	Ṭ, ṭ	Ẓ, ẓ	‘
غ	ف	ق	ك	گ	ل
Ġ, ġ	F, f	Q̣, q̣	K, k	G, g	L, l
م	ن	ڤ	و	ه	ی
M, m	N, n	Ñ, ñ	V, v	H, h	Y, y

Günümüz harflerine aktardığımız, Osmanlı Türkçesiyle yazılmış bu eser Farsça bir divanın şerhini muhtevi olduğundan eserde Farsça ve az miktarda da olsa Arapça metinler yer almaktadır. Bu çalışmada bir kelime metinde nasıl geçiyorsa o şekilde çeviri yazıyla verilmiştir. Diğer bir deyişle bazen aynı kelimenin farklı yazım biçimleri, bariz bir yazım hatası tespit edilememişse, metinde olduğu gibi verilmiştir, “dâ’ir, dâ’ir” gibi. Türkçe kelimelerin yazıldıkları imla dikkate alınmış; sesli ve sessiz

harfler farklı imla ile yazıldıklarında o yazılışa uyularak transkribe edilmişlerdir. Şahıs ekleri, yazıldığı dönem olan 17. yy. imlasına uygun olarak yuvarlak vokallerle gösterilmiştir, “senün, benüm, gitdüñ, virmişdür” vs. Farsça bazı kelimelerde yer alan vâv-ı ma‘dûleler üst simge şeklinde gösterilmiştir, “h^vâce” gibi.

Metinde anlamın daha iyi verilebilmesi ve anlam karmaşasının giderilmesi için nokta, virgül ve iki nokta üst üste dışında hiçbir işaret kullanılmamış, kullanılanlar ise ancak gerekli yerlerde ve anlam karışıklığına mahal vermemek için kullanılmıştır. Özel isimlere gelen ekler üstten kesme işaretiyle ayrılmış ve dil adlarına gelen ekler ayrılmamıştır. Sayfalar 1a, 1b gibi isimlendirilmiş ve sayfa numaralarında metinde yer alan Arap rakamlarıyla paralel olacak şekilde numaralandırma yapılmıştır.

Şerh edilen beyitler iki mısra alt alta gelecek şekilde ve koyu renkli gösterilmiş, “mahsûl-i beyt” ifadelerinin altı çizilerek satır başı yapılmıştır. Yazarın şerh ettiği kelimeler italik yapılarak belirgin hâle getirilmiştir. Âyet, hadis, kelâm-ı kibar, deyim, şiirlerden kesitler gibi alıntılar italik verilmiştir. Metinde yer alan aleyhisselâm “(‘a.m.)” gibi kısaltmalar metinde olduğu gibi kısa şekliyle verilmiştir.

Min, an, bi, bî, be gibi ön ekler kısa çizgi ile ayrılmıştır. Birleşik kelimelerin arasında tire işareti kullanılmış, sıfat tamlamaları da tire ile ayrılarak gösterilmiştir. Metnin Latin harflerine aktarılmasında İsmail Ünver’in “Çevriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler” isimli makalesine olabildiğince uyulmaya çalışılmıştır.

3.3. Metin Tenkidinde Takip Edilen Yöntem

Şerh-i Dîvân-ı Urffî nin bildiğimiz kadarıyla iki nüshası vardır. Biz metni tesis ederken daha okunaklı olması nedeniyle HD adını verdiğimiz Hamidiye nüshasını esas aldık. Ayrıca tespitlerimize göre HD nüshası HM adını verdiğimiz Hacı Mahmud nüshasına göre daha eski. Çünkü HD’de sayfalar müstensih veya müellif tarafından ekleme veya iptal gibi çeşitli tasarruflara maruz kalmış görünmekte ve bu durum da bu nüshanın daha eski olduğunu düşündürmektedir. İstinsah ve ferağ kayıtlarının olmaması HD’nin müstensihi hakkında bizi tereddütte bıraksa da bahsedilen tasarruflar bu eserin müellif nüshası olabileceği fikrini güçlendirmektedir. HM nüshası ise ilkinde yapılan değişiklikler göz önünde bulundurularak yazılmış yani tasarrufların son şekli dikkate alınmış olarak karşımıza çıkmaktadır.

Nüshaların arasındaki farkları gösterirken dipnot yöntemi kullanıldı ve dipnotta önce ilk nüshadaki ifade, ardından ikinci nüshadaki şekli verildi. Dipnot yoğunluğundan ötürü karışıklığa mahal vermemek için her farklı yazımı gösterirken

varak numarası belirtildi. Böylece başka amaçla verilen dipnotlar ile nüsha farkını gösterenler karışmamış oldu. Gerek ilk nüshada bulunup ikincisinde olmayan, gerekse ilkinde olmayıp ikincisinde bulunan ifadeler, ilgili açıklamalar eşliğinde nüsha farkında gösterildi. Örneğin ikinci nüshada bulunmayan bir kelime, verilen dipnotta şu şekilde gösterildi: “[78b] mu ‘cemenüñ: HM’de yok”. İkinci nüshada birinciden farklı bir kelime olduğunda ise örnekteki gibi dipnotla gösterildi: “[93a] dimişler: mışra ‘ ilave edilmiştir HM” İkinci nüshada yer alan ilave kısımların yazımında, çeviri yazı harfleri ve metnin yazıya aktarılmasında dikkat edilen hususlar aynı şekilde uygulandı. Bazı kelimelerdeki bir harf veya nokta gibi farklar anlam değişikliğine sebebiyet vermediği sürece nüsha farkına yansıtılmadı.

3.4. Tenkitli Metin

[Şerh-i Dīvān-ı ‘Urfi]

[1a]³¹² ile qadr u i ‘tibār buldılar ve ol zamānda şu ‘arā-yı nāmīden H^vāce Hüseyn Senā’ī ve Seyyid Muḥammed Necefī ve Cinānī-i Geylānī ve Yesārī ki ḥakīm-i müşārün ileyh ḥazretlerinüñ ḥidmet-i şerīflerinde olmağın H^vāce ‘Urfī kendi kemāl ü hünelerini anlara ‘arz u inhā idüp ḥakīm-i mūmā ileyhūñ ve zikrolunan şu ‘arā-yı sūḥan-şināsānuñ maḳbūl ü mergūb u pesendīdeleri oldılar³¹³. Ve ol vaktde Şeyḥ Ebu’l-Feyz ḥazretleri ki maḥlaş-ı şerīfleri Feyzī’dür pādīşāh-ı Hind’üñ me’zūn ve maḳrūnlarından olup şehzādeler ḥ^vācesi idi ve ol ‘aşruñ şultānū’ş-su ‘arāsı idi H^vāce ‘Urfī ile buluşup görüşdükde eş ‘ār-ı ābdār ve ṭab ‘-ı cevāhir-nişārlarını begenüp hezār hezār taḥsīn-i bī-şūmār eylemişlerdür. Ve bundan soñra H^vāce ḥazretleri Hindū-sitān’dan ḳalkup diyār-ı Lahor’a ‘azīmet idüp Hān-ı Hānān ḥazretlerinüñ şeref-i meclis-i şerīfleriyle müşerref oldılar ve anda daḥı ziyādesi ile rağbet-i tām ve i ‘zāz u ihtirām buldılar ve ol eşnāda ebyāt-ı ‘āşīḳāne ve eş ‘ār-ı nāzīkāne söylemekden ḥālī olmayup gün-be-gün qadr-i faẓl u ‘irfānlarını füzūn itmekde idiler lākin ebyātından altı bin beyte ḳarīb beyt-i lāṭīf zāyi ‘ olmuşdur. Nitekim kendinüñ bu beytinden ziyāde zāhirdür. Beyt:

Raṣad-i şer ‘-i hūner çün ne-şevved maḥv ki men

³¹² Kitabın baş tarafı eksiktir ve kaç sayfa eksik olduğu bilinmemektedir. Kayıp sayfalar ikinci nüshada da yoktur. Temellük kaydından sonraki birkaç sayfa sonradan kopup kaybolmuş görünmektedir. Ancak bu noksanlık yalnızca eserin dibace kısmı ile alakalı olup şerhten itibaren metin inkitasız sona kadar devam etmektedir. Nüsha, a varağı ile başladığından, eserin kendi numaralandırması da bu şekilde olduğundan biz de eksiklik olmasına rağmen ilk sayfayı 1a ile adlandırdık.

³¹³ [1a] oldılar: HM’de yok

[1b] *Şeş hezār āyet-i aḥkām-ı hüner bâhte'em*

Ṭokuz yüz ṭokşan ṭokuz târîhinde otuz altı yaşında³¹⁴ memleket-i Lāhor'da dār-ı beḳāya rıḥlet idüp murğ-i rūḥ-ı revānları gülşen-i fāniden ravza-i cāvidāniye pervāz eyledi. Ve ol diyār-ı mūmā ileyhde medfūn idi lākin Mîr Şābir-i Işfahānî merḥūmuñ beyt:

Be-kāveş³¹⁵ müje ez-Gūr tā-Necef be-revem

Eger be-Hind be-ḥākem kunend³¹⁶ be-Tatār

buyurdığı beyt-i lātîfüñ mücebiyle 'amel idüp meyyitini Lāhor'da defn olunduğı yerden çıkarıp Necef'e naql eylemişlerdür el-ān anda medfūndur. El-ḥaḳ merḥūmuñ ḡarāyib-i umūrundandır ki yigirmi ṭokuz sene zîr-i ḥākde çürimeyüp āḥar vilāyete intikāl bula ve bu daḥı maḥz-ı kerāmātdendür ki mezkūr beyt-i şerîfinüñ mefhūmı netice-pezir ola. Ḥaḳ budur ki şu 'arā-yı kirām³¹⁷ kerāmetden ḥālî degüllerdür nitekim kibārdan ba'zılar buyurmuşlardır beyt:

Ez-kerāmāt-ı bülend-i³¹⁸ evliyā

Evvelā şî 'rest āḥir kîmyā

Ve ḥ'āce ḥîn-i mevtinde kendi müsveddāt-ı eş'arını Ḥān-ı Ḥānān ḥazretlerine gönderüp tedvîn ü tertîb olunmak için vaşiyet eylediler. Lākin ḥ'āce merḥūm olduğdan soñra Ḥān-ı Ḥānān ḥazretleri anuñ gibi bir zāt-ı fazîlet-me'ābuñ kuvvet-i eleminden mâtem-zede³¹⁹ olup ve ba'zı mevāni' u 'avāyık sebebi ile merḥūmuñ vaşiyetini ferāmūş idüp bir niçe müddet evrāk-ı müsveddāt-ı Ḥān-ı Ḥānān [2a] ḥazretlerinin kendi kütüb-ḥāne-i 'ālî-şānında perākende ḳaldı. Ba'de'z-zamān merḥūmuñ vaşiyeti müşārun ileyh ḥazretlerinin ḥātır-ı ḥatîrine ḥuṭur idüp ol zamānda Sirācā maḥlaşı ile meşhūr olan Muḥammed Ḳāşım-ı Işfahānî'ye cem' u tertîb itdurdiler. Egerçi merḥūm daḥı ḥayātde iken bir kere tedvîn ü tertîb eylemişler. Nitekim 'aded-i ḳaşāyid ü ḡazeliyyātın ve ebyāt-ı muḳaṭṭa'āt u rubā'ıyyātın bu târîḥde beyān idüp dimişler rubā'î:

În tarz-ı nūkāt siḥrî vü i 'cāzî

Çün geşt mükemmel be-raḳam-perdāzî

Mecmū 'a-tırāz-ı ḳuds-i târîḥeş bâft

³¹⁴ [1b] yaşında: yaşında iken HM

³¹⁵ [1b] Kelimenin altına "ḳazmak" ifadesi not düşülmüş.

³¹⁶ [1b] kunend: kunend eger HM

³¹⁷ [1b] kirām: HM'de yok

³¹⁸ [1b] bülend-i: bülendî HM

³¹⁹ [1b] mâtem-zede: mâtemüm ziyāde HM

Evvel divān-ı ‘Urfī-i Şirāzī

Bu mısra ‘-ı tārīhinüñ āhādı ki yigirmi altıdur ‘aded-i kaşāyide işāretdür ve ‘aşerātı ki iki yüz yetmişdür ‘aded-i gāzeliyyāta işāretdür ve mi’ātı ki yedi yüzdür muḳaṭṭa ‘āt ve rubā ‘iyyātuñ ‘aded-i ebyātına işāretdür. Ve cümlesi tokuz yüz toksan altıdur ki tertīb ü tedvīn etdiği zamāna işāretdür lākin merḥūm ‘azm-i dār-ı beḳā etdükden soñra ba ‘zı erbāb-ı isti ‘dād anuñ üzerine daḥı ziyāde eylediler. Nitekim sekiz biñ beyte ḳarīb zāhir oldı ve Sirācā daḥı merḥūmuñ sūḥan-ı fāyıkına lehçe-perdāz-ı muvāfiḳ olup ḳaşıde ve gāzel ve rubā ‘ī ve ḳıṭ ‘a ve meşnevī ve terkīb ve terci ‘-i bendden on dört biñ beyti [2b] müştemil tertīb-i külliyyāt eylerdi ve hengām-ı tertīb u muḳābeledde bu menāḳıbuñ nāḳil-i ercümendi Abdü’l-bākī-i Nihāvendī daḥı diñlerdi ve bu ḳıṭ ‘a-i şerīfe ki bu külliyyātuñ cāmi ‘i olan Sirācā’nuñ zāde-i ṭab ‘-ı laṭīfleridür ki ‘Urfī ve Ḥān-ı Ḥānān ḥazretlerini medḥ idüp tārīḥ-i tertīb-i dīvānı daḥı beyān buyurmışlardır. Ḳıṭ ‘a-i Sirācā:

‘Urfī ān vāzı ‘-ı sūḥan ki bi-rev

Reşk dāred revān Şirvānī

Ne geh Şirvānīş der-reşkeş

Belki hem Rūmī vü Şıfāhānī

Ba ‘d ḳendī ki cāy būden nīst

Reft ez-īn deyr-i şeş der-i fānī

Mānd ezū dürr-i şāhvārī ḳend

Keş ḳarīn nīst baḥrī ü kānī

Şūreti ḳend cümle bā-ma ‘nī

Ḥalefī ḳend cümle rūhānī

Līkin ān³²⁰ cümle ki perākende

Heme³²¹ ez-bī serī u sāmānī

Ān-ḳadr mūhleteş ne-dād ecel

Ki be-tertibīşān şeved bānī

Güft bā-dostān be-gāh-ı vedā ‘

Kāy ‘azīz ān cismī ü cānī

Be-resānīd zādhā-yı merā

Be-cenāb-ı mu ‘allim-i şānī

Be-berekān bürīde kānī rā

Sūy-ı ‘ummān bürīde ‘ummānī

³²⁰ [2b] ān: īn HM

³²¹ [2b] heme: heme’i HM

Hîç dānī ki çīst u hergiz
Ki tū ‘ummān u kāneş mīdānī
Dest-rā vey ki mīkuned be-cihān
Kāh kānī u kāh ‘ummānī
Şāhib-i ‘ilm ü hilm ü seyf ü kalem
Ĥān-ı Ĥānān Sikender-i şānī
Ānki derūn bāz mīresedeş
Ki Sikender kunedeş der-bānī
[3a] Çün kemālāt-rā büved ma ‘den
Sezdār ‘aql-ı evveleş ĥ‘ānī
Dīd çün zādhā-yı ‘Urfī rā
Cümle maḥsūd la ‘l-i rummānī
Heme mānend-i dürr velīk yetīm
Cümle çün rāzhā-yı pīnhānī
Ba ‘d yek-çend bende-rā fermūd
Ki dehümşān niẓām-ı dīvānī
Müddetī çend ĥūn dil-i ĥordem
Tā ki cem ‘āmed ez-perīşānī
Hem be-iḳbāl-i şāhib-i kāmi³²²
Hem be-tevfīḳ-ı luṭf-i Yezdānī
Cāmi ‘-i intizām īn evrāk
Şöd Sirācāy Ĥān-ı Ĥānānī
Ez-ĥired ĥ‘āstem çü tāriḥeş
Güft tertīb dāde tā-dānī

Tārīḥ-i tertīb dāde lafızlarıdır ki cümlesi biñ yigirmi altıdır. Lâkin biñ yigirmi dördte tertīb etmege mübāşeret idüp biñ yigirmi altıda tamām eylemişdür. Ĥāşıl-ı kelām iki senede tertīb itmiş olur ve billāhi’t-tevfīḳ ve ni ‘me’r-refīḳ.

Der-Tevḥīd-i Ḥāzret-i Bārī-i Te‘ālā ‘azze şānühū

-1- İy metā ‘-ı derd der-bāzār-ı cān endāḥte

Gevher-i her sūd der-ceyb-i ziyān endāḥte

İy Fārisī’de elifūn kesriyle ḥarf-i nidādur ve münādā muḳadderdür, taḳdīr-i kelām iy ānkes ki dimekdür murād ḥāzret-i Ĥudā’dur celle şānühū. Ve *metā ‘-ı derd* izāfeti

³²² [3a] kāmīl: kemāl HM

beyāniyyedür ve *derd*den maḳşūd ‘aşḳ-ı ḥaḳīḳīdür ya‘ni muḥabbetullāhdur ve *der* dālūñ fethiyle ve rānuñ sükūniyla bu maḥalde şıla ma‘nāsınadur ve bir kaç ma‘nāsı daḥı vardır, inşā‘allāhü te‘ālā maḥalli geldükde³²³ beyān olunur. [3b] Ve *bāzār* çārsū ma‘nāsınadur sīn-i mühmele ile ve bāzāruñ cāna izāfeti beyāniyyedür ve *cāndan* murād bunda rūḥ-ı insānīdür. *Zīrā* maḫzar-ı teklīf-i ma‘rifet-i sübhānī ve maḥall-i ‘aşḳ u muḥabbet-i şamedānī olan budur, rūḥ-ı ḥayvānī degüldür. Ma‘lūm ola ki insanuñ iki rūḥu vardır. Biri rūḥ-ı ḥaynānīdür ki Fārisī’de³²⁴ aña *cān* dirler ve biri rūḥ-ı insānīdür ki aña *revān* dirler ve bu cān u revān biribirinüñ maḳāmında isti‘māl olunmaḳ cā’izdür. İmām-ı Ğazālī ḥazretleri ḳaddesallāhü sīrrahü’l-‘azīz Kimyā-yı Sa‘ādet’inde buyurmuşlar ki: Rūḥ-ı ḥayvānī ahlāt-ı erba‘anuñ buḫār-ı laṭīfinden ḥāşıl olmış³²⁵ bir cevherdür ki mizācuñ i‘tidāliyle ḳāyimdür ve menba‘ı şadruñ şol cānibinde bir et pāresidür ve bu her ḥayvānda mevcüddur. Ammā rūḥ-ı insānī bir emr-i³²⁶ ilāhīdür ki ḥaḳīḳatūñ ḥazret-i Bārī-i te‘ālādan ḡayrı kimse bilmez. Kemā ḳālallāhü te‘ālā; “*Yes’elūneke ‘ani’r-rūḥi ḳuli’r-rūḥu min-emri Rabbi*”³²⁷ intehā kelāmühü. Ve bu rūḥa şu‘arā ve ehl-i taşavvuf dil ve gönül ıtlāk iderler ve ḳalb daḥı dirler ve *endāḫte* māziden ḳısımdur ve bu maḥalde muḫāṭab i‘tibār³²⁸ olunup ma‘nāsı şalmışsın³²⁹ demek olur. Kelime-i mezbūreye her maḥalde atmaḳ ve bırakmaḳ ma‘nāsı virmek isti‘māle muḫālīfdür ve *gevher* aşıl ma‘nāsınadur ve *her* hānuñ fethiyle ‘Arabī’de ihāṭa-i efrād için olan küll ma‘nāsınadur ki menāṭıḳa aña edāt-ı sūd dirler ve *sūd* fā’ide [4a] ma‘nāsınadur ve *der* lafzı bunda daḥı şıla ma‘nāsınadur. Ve *ceyb* cīmūñ fethiyle ve yānuñ sükūniyla yaḳa ma‘nāsınadur ve ceb ma‘nāsına daḥı gelür ve bu maḥalde murād ma‘nā-yı şānīdür. Lākin A‘cāma göre ma‘nā-yı evvel münāsibdür ve ‘alā-küllü hāl ziyāna izāfeti beyāniyyedür ve *ziyāndan* murād faḳr u fenādur.

Maḫşül-i beyt: Ey şol kimse ki ya‘ni ey ḥazret-i Ḥudā ki metā‘-ı ‘aşḳ u muḥabbeti çārsūy-ı rūḥ-ı insāna şalmışsın ve her fā’idenüñ aşlını *ceyb*-i ziyānda şalmışsın ya‘ni

³²³ [3a] maḥalli geldükde: maḥallinde HM

³²⁴ [3b] Ma‘lūm ola ki insanuñ iki rūḥu vardır. Biri rūḥ-ı ḥaynānīdür ki Fārisī’de: Bu kısım HM’de yoktur.

³²⁵ [3b] olmuş: olmuşdur ve HM

³²⁶ [3b] emr: HM’de yok

³²⁷ İsrā, 17/85. Ey Muhammed! Sana ruhtan soruyorlar. De ki: "Ruh Rabbimin bildiği bir iştir ve size ilimden ancak az bir şey verilmiştir."

³²⁸ Buradaki ifadelerin üzeri karalanmış olup yan tarafa hāşīye düşülmüştür. Metin çeviri yazı yöntemi ile verilirken bu ve daha sonraki sayfalarda şārihin veya müstensihin üzerini çizdiği satırlar yazılmamıştır. Sayfa kenarlarında ilgili yerlere yapılan ilave ve düzeltmeler (şāḥḥ) ayrıca ve dipnot halinde verilmeyip çeviri metnin içerisinde yazılmıştır. Ancak bağlantı yeri belirtilmemiş ve metinle doğrudan anlam ilişkisi olmayan hāşīyeler dipnotlarda verilmiştir.

³²⁹ [3b] şalmışsın: şalmış HM

ḥaḳīḳatde aşıl fā'ide ceyb-i³³⁰ ziyāndadır ceyb-i fā'idede degüldür. Pes mādām ki 'uşşāk sermāye-i vücūdlarında ziyān itmeyeler ya'ni mādām ki ifnā-yı vücūd itmeyeler sūd ve fā'ideyi bulmazlar demek olur ve sūddan murād liḳā'ullāhdur celle şānühū *yesserallāhu le-nā ve iyyāküm*³³¹ ve metā' u bāzār u sūd u ziyān 'ibārātında mūrā'āt-ı nazīr vardır.

Der-çemenhā-yı muḥabbet her ḳadem çün Kerbelā

Ez-nesīm-i 'işve vü ferş-i erguvān endāhte

Der bunda edāt-ı zarfdur ve *çemenhā*da elif ve hā 'alāmet-i cem'dür. Ma'lūm ola ki zevi'l-'uḳūlūn ḡayrıda 'alāmet-i cem' elif ve hādur 'ammā zevi'l-'uḳūlūn elif ve nūndur ve dırahtān ve emsāline şāz dimişlerdür ve çemenhādan şöñra³³² *yā* lafzı izāfet içün gelmişdür [4b] ve muḥabbete izāfeti beyāniyyedür ve bunda *muḥabbet*den murād muḥabbet-i ḥaḳīḳīdür³³³ ve *her* lafzınuñ beyānı mezkūrdur. Ve *ḳadem* ayak ma'nāsınadır ve her ḳadem cā'izdür ki bir edāt-ı zarf ile i'tibār oluna ve *çün* cīm-i 'Acemī ile ve vāv-ı resmī ile bunda edāt-ı teşbīhdür ve *Kerbelā* ḥazret-i İmām Hüseyn'ün şehīd olduḡı şahrānuñ ismidür ki el-'ān merḳad-i şerīfleri andadır. Ve *nesīm* işveye izāfeti beyāniyyedür ma'nāsı 'işve nesīmi dimekdür. Lākin 'işvenūñ nesīmi olmaz murād teşbīhdür ve 'işve gönül aldamaḡa dirler. Nitekim Lāmi 'ī Çelebi lūḡatinde 'işve gönül aldamaḡ cılve şalınmaḡdurur deyu beyān buyurmuşlardır. *Ferş-i erguvān* izāfeti daḡı böyledür ve *endāhte* mesbūḳu'l-beyāndur.

Mahsūl-i beyt: Muḥabbet çemenlerinde her ayakda ve her adımda deşt-i Kerbelā gibi nesīm-i 'işveden ferş-i erguvān şalmışsın ya'ni döşemişsin dimekdür. Hāşıl-ı kelām³³⁴ çemenistān-ı muḥabbeti hūn-ı 'uşşākla rengīn eylemişsin demek olur ki aña bā'is nesīm-i 'işvedür ve ḥiṭāb yine ḥazret-i Hūdā'yadur 'azze şānühū. Pes beytūñ evvelinde ey ānkes ki taḳdīr olunsa ḡāyet münāsibdür.

Nūr-ı ḥayret der-şeb-i endīşe-i evşāf-ı tū

Pes hūmāyūn murg-ı 'aḳl ez-āşiyān endāhte

Ḥayret nūra teşbīh itmişdür pes *nūn*ñ ḥayrete izāfeti beyāniyyedür [5a] ve *der* lafzı edāt-ı zarfdur. *Şeb-i endīşe* izāfeti beyāniyyedür ve *endīşe* bunda fikr ü te'emmül ma'nāsınadır ve *evşāf* izāfeti lāmiyyedür ve evşāf elifūñ fethiyle vaşfuñ cem'idü[r]

³³⁰ [4a] ceyb: HM'de yok

³³¹ "Allah, bize ve size kolaylaştırsın." anlamında dua.

³³² [4a] şöñra: ḥarf ilave edilmiştir HM

³³³ [4b] ve bunda *muḥabbet*den murād muḥabbet-i ḥaḳīḳīdür: HM'de yok

³³⁴ [4b] ḥāşıl-ı kelām: HM'de yok

ve *tūya* izāfeti lāmiyyedür ve *tū tānuñ* zammıyla ve *vāv-ı* resmīyle *zamīr-i* hıttābdur, ‘Arabī’de ente ma‘nāsınadır. Ve *bes* bā-yı ‘Arabī’nün fethiyle ve *sīn-i* mühmele ile çok ma‘nāsınadır ve *hümāyūn* mübarek dimekdür ve *murğ-ı* ‘aql izāfeti beyāniyyedür. *Zīrā* ‘aklı murğa teşbīh etmişdür ve *ez* elifüñ fethiyle ve *zā-yı* ‘Arabī’nün sükūnıyla min ve ‘an ma‘nāsın³³⁵ ifāde ider. Ve *āşiyān* elif-i memdüde ile yuva ma‘nāsınadır lāne dağı dirler. Nitekim Şāhidī manzūmesinde buyurur “*yuva lānedür dağı āşiyān*” ve *endāhte* yine evvelki gibi māzīden kısım i ‘tibār olunur ammā bu maḥalde şīga ve ma‘nā cihetinden aşı üzredür, ya‘ni etmişdür ve bırakmışdur demek olur. Ve *nūr-ı ḥayret* mübtedādur ve *endāhte* cümlesi cümle-i fi‘liyye ḥaberidür ve mā-beynehümā ma‘mūlāt ve mūte‘allikātındandır ve bunda dağı ḥarf-i nidā ve mūnādā taqdīr olursa mūnāsıbdür.

Mahsūl-i beyt: Ey şol kimse ki ya‘ni ey ḥazret-i Ḥudā sen şol şifāt-ı kadīme ile mevşūf Vācibü’l-vücūdsın ki senüñ şeb-i endīşe-i evşāfuñda nūr-ı ḥayret çok mübarek ‘akıl kuşını yuvasından [5b] itmişdür ya‘ni vaşf-ı şerīfūñde ‘akıllar ḥayrān qalmışdur demek olur. Ma‘lūm ola ki envā‘-ı tūyūr-ı şeb deycūrda nūr görse yuvasından nūfūr etmek muḥarrerdür. Pes beyt-i mezkūrda bu ma‘nāya dağı telmīḥ ü işāret buyurmuşlardır.

Ez-kemān nā-ceste der-çeşm-i taḥayyūr kerde cā

Ma‘rifet ger tīr-i ḥūkmī ber-niṣān endāhte

Ez elifüñ fethiyle ‘Arabī’de ḥurūf-ı cārreden olan min ma‘nāsınadır ve *kemāndan* murād bu maḥalde teşbīh tarīķı üzre fikr ü ḥātırdur ve *nā-ceste* nūn-ı nāfiye ile ve cīm-i ‘Arabī’nün fethiyle şıçramadan ve atlamadan dimekdür ve *der* edāt-ı zarfdur. Ve *çeşm-i taḥayyūr* izāfeti beyāniyyedür ve *kerde cā* yer eylemişdür dimekdür. Edāt-ı ḥaber muḥadderdür taqdīr-i kelām cā kerdeest demek olur ve taḥtında zāmīr-i fā‘il mışrā‘-ı şānīde olan tīr-i ḥūkme rāci‘dür İzmār ḳable’z-zıkr tarīķı üzre ve *ger* kāf-ı ‘Acemī’nün fethiyle ve rānuñ sükūnıyla eger lafzından muḥaffef edāt-ı şartdur ve *tīr-i ḥūkmī* izāfeti beyāniyyedür ve *yā* vahdet içündür ve ma‘nā ber-ḥūkm-i tīrīn dimekdür. Ve bi’l-cümle şöyle veya böyledür dimeden³³⁶ ‘ibāretdür ve *ber* bānuñ fethiyle ve rānuñ sükūnıyla bir niçe ma‘nāda müşterekdür ammā bunda şıla ma‘nāsınadır ve *niṣān* nūn-ı evvelüñ kesriyle ‘alāmet ma‘nāsınadır ve *endāhte* māzīden kısımıdır. Ma‘lūm ola ki [6a] bu maḳūle kelimātda edāt-ı ḥaber taqdīr

³³⁵ [5a] ma‘nāsın: ma‘nāsınadır bunları HM

³³⁶ [5b] dimeden: HM’de yok

olunmak lâzım idügi muhtâc-ı tahrîr degüldür fete'emmel. Mısrâ'-ı evvel hükm-i cezâda mısrâ'-ı şânî maḥall-i şartda vâkı' olmuştur, muḥaddem mu'ahḥardur.

Maḥsûl-i beyt: Ma'rifet eger bir hükm-i tîrin nişâne etmişdür ol tîr-i kemāndan ḥalâş bulmadan çeşm-i taḥayyürde yer itmişdür ya'ni endîşe kemāl-i ḥayretde ḳalmışdır demek olur yâḥud kerde cā ve endāḥte kelimeleri cā kerde bûdî endāḥte başed taḳdîrinde olalar. Pes maḥsûl-i beyt eger ma'rifet nişâne bir hükm-i tîrîn itmiş olsa ol tîr-i kemāndan ḥalâş bulmadan çeşm-i taḥayyürde yer itmiş olurdu ve 'alā-küllî vech zât-ı Bārî'de baḥşüñ netîcesi ḥayrete müntehî olur dimekdür ve beytde bu baḥışden bi'l-cümle nehy vardır. Ke-mā ḳāle Rasûlullāhi şallallāhu 'aleyhi vesellem; *"Tefekkerü fî-âlā' illāhi ve lâ-tetefekkerü fî-zâtillāhi"*.³³⁷

Ey be-tab'-ı bāğ-ı kevn ez-behr-i bürhân-ı ḥudûş

Ṭarḥ-ı reng-âmîzî-i faşl-ı ḥazân endāḥte

Ey maṭla'-ı ḳaşıdede mezkûrû'l-beyāndur ve *be-tab'* da bā şıla ma'nāsınadır ve *tab'-ı bāğ* izāfeti lâmiyyedür ve *bāğüñ kevn* izāfeti beyāniyye ve lâmiyye³³⁸ olmak mümkindür ve kevn kâfuñ fethiyle bu maḥalde vücûd-ı 'ālemden 'ibāret olur. Ve *behr* bānuñ fethiyle ve hānuñ sükûniyle edât-ı ta'lîldür ve³³⁹ *bürhân* delîl ma'nāsınadır ve *ḥudûsa* izāfeti maşdaruñ mef'ûline izāfetidür. Zîrâ bürhân-ı ḥudûş bu maḥalde [6b] işbât-ı ḥudûş dimekdür. Ve ṭarḥ lûgatde icād u taşvîr u naḳş u nigâr³⁴⁰ ma'nāsınadır, ammâ bunda ḳānûn ve 'âdet ma'nāsına olmak evlâdur. *Reng-âmîzî* rānuñ fethiyle ve nūnuñ sükûniyle ve kâf-ı 'Acemî'yle ve yā-yı maşdarî ile reng-âmîzlik dimekdür. Taḡayyürât-ı faşl-ı hazāndan 'ibāretdür ve *faşl* bunda vâḳt ü zamān ma'nāsınadır ve *endāḥte* bunda muḥāṭab i'tibār olunur, nitekim maṭla' ve beyt-i şânîde böyle idi.

Maḥsûl-i beyt: Ey şol kimse ki ya'ni ey Bārî-i te'alā sen şol Ḳadīm-i ezeli ve Ḥakīm-i lem-yezeli Vācibü'l-vücûdsın ki 'ālemüñ muḥdeş olduğunu işbât için tab'-ı bāğ-ı 'āleme faşl-ı hazân reng-âmîzliği ḳānûnın ve 'âdetin şalmışsın ya'ni 'ālemi müteḡayyir ḥalk eylemişsin demek olur. Pes *küllü müteḡayyirun ḥādişün fe'l- 'ālemü ḥādişün*³⁴¹ ḳaḳiyyesi aḫheru mine's-şemsdür.

Sür'at-i endîşe-rā efkende der-dāmān-ı tîr

³³⁷ "Allah'ın azameti hakkında düşününüz, zâtı hakkında düşünmeyiniz." Aclûnî, *Keşfü'l-hafā*, 1005, 1/371.

³³⁸ [6a] ve lâmiyye: HM'de yok

³³⁹ [6a] ve: bürhân delîldür ya'ni HM'ye ilāve edilmiş

³⁴⁰ [6b] nigâr: HM'de yok

³⁴¹ "Her değışen sonradan olmadır. Öyleyse âlem de sonradan yaratılmıştır." Anlamında bir mantık-kelâm kuralıdır.

‘Ādet-i ḥamyāze der-ceyb-i kemān endāhte

Endiše bunda fikr ma‘nāsinadur ve *dāmānuñ tīre* izāfeti mecāzen lāmiyyedür. *Zīrā* okuñ etegi olmaz belki murād pelekīdür. *Ḥamyāze* ḥā-yı mu‘cemenüñ fethiyle esnemek ma‘nāsinadur ve *ceyb* cīmüñ fethiyle yağa ma‘nāsinadur ve *der* lafızları bunda şıla içündür ve zarf olmak da cā’izdür ve sibāk u siyāk üzre beytde nidā ve münādā taqdīr olunup efkende vü endāhte kelimeleri ma‘nā-yı ḥitāb ifāde ider.

[7a] Mahsül-i beyt: Dimek oldur ki ey ‘ālemi müteğayyir ḥalk eyleyen Kādir-i muṭlak, sen ol ḥikmetler şāhibi Feyyāz’sın ki sür‘at-i endişeden mahşül olan sür‘ati okuñ dāmānına bırakmışsın. Ya ‘ni oku endiše gibi serī‘ kılmışsın ve isminüñ ‘ādetini yayıñ yağasına bırakmışsın. Ya ‘ni yaya beṭālet virmişsin. Ḥāşıl-ı kelām isti‘dādına göre mazhar-ı feyz ü terbiye itmişsin dimekdür.

[7b] Murğ-ı ṭab‘ ender hevā-yı ma‘şiyet ne-küşüde bāl

‘Afv-ı tū şāhīn-i rahmet-rā ber-ān endāhte

Murğuñ ṭab‘a izāfeti beyāniyyedür ve *ender* elifüñ fethiyle ve nūnuñ sükūnıyla ve dālūñ fethiyle edāt-ı zarfdur ve *hevā-yı ma‘şiyet* izāfeti lāmiyye ve beyāniyye olmak cā’izdür ve *ne-küşüde* nūn-ı nāfiyenüñ fethiyle ‘Arabī’nüñ ve şīn-ı mu‘cemenüñ zammeleri ile ve vāvuñ sükūnı ile ve dālūñ fethiyle ve hā-yı resmīyle māziden kısımdur ve küşüdenen müştakdur ve *bāl* kanat ma‘nāsinadur ve ‘*afv-ı tū* izāfeti lāmiyyedür ve ḥitāb yine ḥazret-i Hudā’yadur te‘ālā şānühü. Ve *şāhīn-i rahmet* izāfeti beyāniyyedür ve *ber* bānuñ fethiyle ve rānuñ sükūnıyla edāt-ı isti‘lādur ve ān elif-i memdūde ile ve nūnuñ sükūnıyla ism-i işāretdür müşārun ileyhi murğ-ı ṭab‘dur ve *endāhte* fi‘ilinüñ tahtında müstetir olan fā‘il-i zamīri ‘afv-ı tūya rāci‘dür.

[8a] Mahsül-i beyt: Murğ-ı ṭab‘ hevā-yı ma‘şiyet içinde daḥı kanat açmamış iken yā Rabbi senüñ ‘afvuñ şāhīn-i rahmeti anuñ üzerine şalmışdur ya ‘ni ḥāṭır daḥı ‘işyāna mübāşeret itmeden kaşd itdügi hālde ‘afvuñ anı yarlıgamışdur dimekdür. Murād vüs‘at-i rahmet ve kemāl-i mağfiretten ta‘bīrdür.

Sāye-perverd-i gamet der-āftāb-ı restahīz

Ferş-i istebrak be-zīr-i sāyebān endāhte

Sāye-perverd vaşf-ı terkībīdür ve aşlında perverde-i sāyedür. Ma‘nā-yı lāzımı rāḥat ve şafāda büyümiş aşlā cefā-yı rüzgārī görmemiş dimekdür ve *gama* izāfeti lāmiyyedür ve gamuñ daḥı zamīr-i ḥitāba izāfeti böyledür ve bu maḥalde sāye-perverdden murād ‘uşşāk olur. *Zīrā* anlaruñ katında gam rāḥat ve şafādur [8b] ve ḥitāb yine ḥazret-i Allāh’adur celle celālühü ve ‘amme nevālühü ve lā-ilāhe gayrühü. Ve *der* edāt-ı

zarfdur ve *rustahîz* rānuñ zammıyla kıyāmet ma‘nāsınadur ve āftāb-ı rustahîz izāfeti lâmiyyedür ve *ferş-i istebrak* izāfeti beyāniyyedür ve bunda istebrakdan murād harîr-i cennetdür hazret-i Hakk te‘ālā bilā-‘azābin ve lā-hisābin cümlemüze naşib itmiş ola āmin. Ve *be-zîr*de bā-yı meftūha şıla ma‘nāsınadur ve zîr bunda taht ma‘nāsınadur ve alt dimekdür ve *sāyebān* gölgeci dimekdür muhāvere-i nāsda sāyevān didikleridür, bunda ‘arş-ı a‘lādan ‘ibāretdür. Ve *endāhte* fi‘linüñ tahtında müstetir olan fā‘il-i zamîri³⁴² sāye-perverd-i gama rāci‘dür bu sāye-perverd terkîbi³⁴³ ba‘zı maḥalde dālsiz de isti‘māl olunur, ya‘ni sāye-perver dinilür.

Maḥsül-i beyt: Yā Rabbi senüñ gamuñ sāyesinde perveriş bulan ya‘ni dünyāda gamuñla beslenüp ḥāşıl olan ‘uşşāk-ı müştākuñ āḥiretde kıyāmet güneşi estisinde sāyebān-ı ‘arş-ı a‘lā altına ferş-i istebrak şalmışdur. Ya‘ni harîr-i cennetden döşek döşenmişdür ve ol sāyebānda mezkûr [9a] ḥarāretten āsûde ve rāḥat olmuşdur demek olur.

Tu‘me ‘aşk türā zi-mağz-ı cān āverde’em

Ān hūmā tā-sāye ber-în üstüh‘ān endāhte

Tu‘me tānuñ zammıyla maṭ‘ūmdan ‘ibāretdür ya‘ni azık dimekdür ve yā tenkîr içündür velākin hā-yı resmiyye ve emsāline sine yā imlā olmak müte‘azzir olduğundan şüret-i hemze ile işāret olunur ve ‘aşk aşlında ‘aynuñ kesriyledür fethā ile isti‘mālî galaṭ-ı meşhûrdur, murād ifrāt-ı muḥabbetdür. Ve *mağz-ı cān* izāfeti beyāniyyedür ve lâmiyye de olmak cā’izdür ve *mağz* mîmüñ fethiyle beyni ma‘nāsına ve ilik ma‘nāsına gelür ve bir şey’üñ ḥulāşasına isti‘māl olunur o *cān*dan murād bu maḥalde rūḥ-ı insānîdür, nitekim maṭla‘-ı kaşîdede daḥı böyle idi. Ve *āverde’em* elif-i memdûde ile ve vāvuñ fethiyle ve rānuñ sükûniyle ve dālüñ fethiyle ve rānuñ sükûniyle māziden kısım³⁴⁴ nefsi mütekellim vahdedür ve maşdarı āverden gelür ve *hūmā* bir mübārek kuşuñ ismidür ki sāyesi her kimüñ üstüne düşse bir ulu devletli olur dirler, ammā bu maḥalde teşbîh tarîkıyla ‘aşk-ı mezkûrdan ‘ibāretdür. Zîrā ‘aşk da kendi sāyesinde olanları iklîm-i fenā sultānı ider ve *tā* bunda ibtidā-yı gāyet için olmak evlādur. Egerçi tevķîte de māni‘ yokdur. [9b] Ve *üstüh‘ān* elifüñ zammıyla ve sînuñ sükûniyle ve tānuñ zammıyla ve ḥā-yı mu‘ceme ile ve vāv-ı resmîyle kemik ma‘nāsınadur, ammā bu maḥalde ‘Urfi’nüñ kendi vücūdundan ‘ibāretdür³⁴⁵ ve *endāhtenüñ* fā‘ili hūmādur.

³⁴² [8b] fi‘linüñ tahtında müstetir olan fā‘il-i zamîri: Bu kısım HM’de yoktur

³⁴³ [8b] bu sāye-perverd terkîbi: perverd ba‘zı maḥalde HM

³⁴⁴ [9a] kısım: HM’de yok

³⁴⁵ [9b] ammā bu maḥalde ‘Urfi’nüñ kendi vücūdundan ‘ibāretdür: Bu kısım HM’de maḥsül-i beytten hemen önce verilmiş.

Mahsül-i beyt: Yine cenâb-ı Hakk' a hitâb idüp buyurur ki yâ Rab senüñ 'aşkuñ azığını mağz-ı cāndan getürmişem ya 'ni senüñ 'aşkuña mağz-ı cān u dili azık ve cihet-i ma 'aş eylemişem. Ol hümā ya 'ni hümā-yı 'aşkuñ bu üstüh^vān-ı vücūd üzre sāye şalandan beri el-hāşıl hümā-yı 'aşkuña üstüh^vān yerine mağz-ı cān u dili yedirmişem dimekdür ve bi'l-cümle bu beytde hümānuñ üstüh^vān yemesine telmîh ve işâret olunmuşdur. Nitekim Şeyh Sa 'dî hâzretleri dahı Gülistān'ında bu telmîhi taşrih idüp buyururlar ki beyt:

Hümāy ber-ser-i murgān ez-ān şeref dāred

Ki üstüh^vān hūr dü cānver niyāz āred

Ey mezellet-rā revācī dāde der-bāzār-ı 'aşk

'İzzet ü şān-rā zi-evc-i 'izz ü şān endāhte

Ey harf-i nidādur ve münādā muḳadderdür nitekim sâbıķan beyān olunmuşdur ve ba 'zı³⁴⁶ nüshada *mezellet* yerine melāmet vāķı ' olmışdur ve 'alā-küllü vech yine mefhūm³⁴⁷ birdür ve rā bunda edāt-ı mef'öldür ve *revāc* geçmek ma 'nāsınadır ve *yā* tenkirdür ve *dāde* māzīden kısımdur bu maḫalde muḫātab ma 'nāsını ifāde ider³⁴⁸. Ma 'lūm ola ki [10a] Fārisi'de ba 'zı ef'āl gāh olur ki zarūret-i vezn içün şūret-i fā'ide irād olunup yine hitâb ma 'nāsı virilür. Nitekim Şeyh Sa 'dî'nüñ bu nazımından aẓherdür mısra': *Tū huḫte huḫek der-ḫarem ... Ve bāzār-ı 'aşk* izāfeti beyāniyyedür ve rā yine 'alāmet-i mef'öldür ve *evc* elifüñ fethiyle ve vāvuñ sükūnıyla yüksek ma 'nāsınadır.

Mahsül-i beyt: Ey şol kimse ki ya 'ni ey Hudā-yı 'azīmü's-şān sen ol fā'il-i muḫtārsın ki bāzār-ı 'aşk u muḫabbetde mezellet ü melāmete revāc virmişsin ve 'izzet ü şānı evc-i i'tibār-ı 'izz ü şāndan itmişsin ya 'ni bāzār-ı 'aşkda 'izzet ü şāna rağbet virmemişsin. Anlaruñ bunda 'izz ü şānı yokdur ve bi'l-cümle anlar bāzār-ı 'aşkda i'tibārdan sākıtlardur demek olur.

Her kücā te'sīr-i gam-rā dāde'î izn-i 'umūm

Şādī-i rāhat-feşān-rā nā-tevān endāhte

Rāhat-feşān vaşf-ı terkībīdür ma 'nā-yı lāzımı rāhat virici dimekdür ve rā 'alāmet-i mef'öldür ve *endāhte* yine te'vīl-i hitābda olup beytde nidā ve münādā muḳadderdür.

³⁴⁶ [9b] ba 'zı: HM'de yok

³⁴⁷ [9b] mefhūm: HM'de yok

³⁴⁸ [9b] ma 'nāsını ifāde ider: HM i'tibār olunur

Mahsûl-i beyt: Her kande ki te'sîr-i gama 'umûm üzre izin virmişsin, rāhat virici şādlığı zebûn bırakmışsın ya 'ni ol maḥalde şādlık nā-tevân olup 'amel idemez ya 'ni.

[10b] Zîn hacālet çün birûn āyem ki der-dil-i mevc-i hûn

Nev- 'arūsân-ı gamet³⁴⁹ mû-keşân endāhte

Çün cîm-i 'Acemî'nün zammıyla ve vāv-ı aşliyye ile niçe dimekdür 'Arabî'de keyfe ma 'nāsınadur³⁵⁰ [11a] ve ki kâf-ı 'Arabî'nün kesriyle ve hā-yı resmîyle bu maḥalde harfdür ta 'lîl ma 'nāsın ifāde ider ve *dil* gönül ile yürek beyninde lafz-ı müsterekdür bu maḥalde iki ma 'nāya da müsā'ade olunur. Nev- 'arūsānuñ gama izāfeti beyāniyyedür ya 'ni gamı nev- 'arūsı teşbîh etmişdür ve rā 'alāmet-i mef'uldür ve mû mîmüñ zammıyla bunda saçdan 'ibāretdür. Keşân kâf-ı 'Arabî'nün fethiyle çekerek dimekdür merḥûm Mevlānā Riyāzî Efendi Düstürü'l- 'amel'inde buyururlar ki “*Fārisî'de gāh olur ki elif ve nûn Türki'de rek lafzı ile ta 'bîr etdikleri ma 'nâyı ifāde ider meşelâ A 'cām öperek diyecek yerde bûse-zenân dirler*” intehā kelāmühü. Pes bu kâ 'ide gāyet ḥatır-nişân olacaḡdur ki maḥalli geldükde ma 'nāda 'usret çekilmeye ve endāhte bunda vaż 'ı aşlî üzre olup tahtında olan zamîr-i gāyib mevc-i hūna rāci 'dür. Bunda daḡı nidā ve münādā ta 'bîr olunup³⁵¹

Mahsûl-i beyt: Dimek olur ki ey Hudā-yı kerîm bu hacāletden niçe çıkayım ki zîrā gönlümde yāhud yüregümde olan kan mevcî senüñ gamuñ nev- 'arūsıların şaḡlarından çekerek taşra [11b] bırakmışdur ya 'ni bende olan tezāḡüm-i ālām ve ıztırāb senüñ gamuñı derūnumdan iḡrāc eylemişdür.

Tu 'me'î kez-h'vân-ı 'aşḡ efkende' i der-kām-ı dil

Sāye-i ān-rā caḡîm ender-dehān endāhte

Tu 'me ṭānuñ zammıyla sābıkan beyān olunan gibi maṭ'ūmdan 'ibāretdür ammā bu maḥalde sūz u güdāzdan kināyetdür zîrā h'vân-ı 'aşḡuñ ṭā'āmı bunlardur. Ve h'vân hā-yı mu 'cemenüñ fethiyle ve vāv-ı resmîyle ve elifle şofra ma 'nāsınadur ve ḡānuñ fethi ve vāv-ı resmîye ri 'āyet içün raḡam-ı zamme ile okunmaḡ lāzımdur ve 'aşḡa izāfeti beyāniyyedür ve 'aşḡ ifrāt-ı muḡabbetdür ammā ta 'rifātla ma 'lūm olmaz *men lem-yezuk lem-ya 'rif*.³⁵² Beyt:

³⁴⁹ [10b] HM'de-rā ilāve olunmuştur.

³⁵⁰ Bu sayfadaki satırların neredeyse hepsinin üzeri karalanmıştır. Bu durum daha çok 7 ve 12. varaklar arasında görülmektedir. İlk yazılanlar karalandıktan sonra genellikle sayfa kenarlarına ilāveler yapılmış ve bu şekilde birkaç varaklık kısım epey harap olmuştur. Bu tasarruflara öncesi ve sonrasında da rastlansa bile bunlar küçük deḡişiklikler şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

³⁵¹ [11a] ta 'bîr olunup: taḡdîr olunur HM

³⁵² “Tatmayan bilmez.”

‘Ārifün kâle li- ‘aşkı’l-insāni

*Cezbetün min-cezübüti’r-raḥmāni*³⁵³

[12a] Ve *der* bā-yı şıla ma ‘nāsınadur ve *kām* kâf-ı ‘Arabî’yle dimāğ ma ‘nāsınadur ve yine beytde nidā ve münādā mülāḥaza olunur.

Mahsül-i beyt: Ey Kādir-i muṭlaḳ şol tu ‘me-i sūz u gūdāz ki ‘aşḳ sofresinden dimāğ-ı dile şalmışsuñdur, anuñ sāyesini cehennem kendi ağzı içine şalmışdur, ya ‘ni cehennem āteşi ‘aşḳ āteşinüñ ‘aksidür. Hāşılı āteş-i dūzaḥ āteş-i ‘aşḳa nisbet bāriddür demek olur ve bi’l-cümle gulüvv ü iğrāk şan ‘atına ri ‘āyet buyurmuşlardır.

‘Akl gūyed men ‘-i leb kun ‘aşḳ gūyed na ‘ra-zen

Kāy tū hem der-rāh-ı ‘aşḳ-ı ḥod ‘inān endāḥte

[12b] Īarūret-i vezn için ḥazf ü işāl kılınmışdur ve *ki* ḥarf-i ta ‘līl ve *ey* ḥarf-i nidādur ve münādā muḳadderdür. Nitekim sābıkan beyān olunmuşdur ve *tū* zamīr-i ḥitābdur ḥazret-i Rabbü’l- ‘ālemīne te ‘ālā şānühü ve teḳaddes ve bunda *hem* daḥı ma ‘nāsınadur ve bile ma ‘nāsına da gelür³⁵⁴ ve *‘inān* ‘ayınuñ kesriyle dizgin ma ‘nāsınadur bu maḥalde ihtiyārdan ‘ibāretdür ve *endāḥte* bunda te’vīl-i ḥitābdadır.

Mahsül-i beyt: Şer ‘-i şerīf dir ki sūkūt eyle ya ‘ni keşf-i rāz etme ve ‘aşḳ u muḥabbet dir ki na ‘rā ur, feryād u fiğān eyle ya ‘ni keşf-i rāz eyle. Pes iḳtizā-yı ‘aşḳ-ı muḥabbet budur zīrā ey Bār-ı Ḥudā sen daḥı kendi ‘aşḳuñ yolında ‘aşıqlaruñ ‘inān-ı ihtiyāruñ ve zimām-ı şabr u karārın ellerden itmişsin ya ‘ni ‘uşşāḳı bī-ihtiyār kılmışsın demek olur ve bi’l-cümle şer ‘-i şerīfün ḥükmi budur ki esrār-ı ilāhī keşf olunmaya ve bu nefḥa ile leb-i ‘uşşāḳ müteḥarrik bulunmaya. Ammā ‘aşḳuñ fermānı bī-şabr u qarār olup keşf-i esrār eylemekdür.

Devlet-i vuşlat ki der -yābed ki bā-ān maḥremī

Cevher-i evvel ‘alem ber-āsītān endāḥte

Devlet aşlında iki ma ‘nāda müsta ‘meldür biri ḥarbde ya ‘ni şavaşıda³⁵⁵ ḥaşma ḡalīb olmaḳ biri de mal elden ele varmağa dirler ki ḥadd-i zātında mal ü mülküñ şanı budur soñra ‘izzet ü iḳbāl [13a] ma ‘nāsında isti ‘māl eylediler. *Vuşlat*da tā zamīr-i ḥitābdur ḥazret-i Allāhü te ‘ālā şānühü ve *geh* bunda isimdür men istifhām ma ‘nāsına zāt-ı

³⁵³ [11b] Bu beyt HM’de “‘aşḳa izāfeti beyāniyyedür”den sonra geçmektedir. “Ārif dedi ki insanın aşkında Allah’ın tecellilerinden/cezbelerinden bir cezbe vardır.” Bu ifadenin cezbe ile başlayan kısmı, “Rahmānî cezbelerden öyle bir cezbe vardır ki bütün insanların ve cinlerin amellerine eşittir.” mealindeki zayıf hadiste yer almaktadır. bkz. Aclünî, *Keşfü’l-hafā*, 1/1067.

³⁵⁴ [12b] ma ‘nāsına da gelür: ma ‘nāsınadur HM

³⁵⁵ [12b] şavaşıda: döğüşde HM

zevi'l- 'uḳūlden 'ibāretdür ve *der-yābed* kelimesinde *der-edāt*-ı te' kīddür. Ma 'lūm ola ki bu der lāfzı ef'āle dāhil olsa ma 'nā-yı te' kīd ifāde ider, ber lāfzı daḫı böyledür ammā gāh olur ki her birisi dāhil olduḡı fi 'ilde bir gūne ma 'nā ifāde ider in-şā' allāhu te 'ālā maḥallerinde beyān olunur. Ve *yābed* fi 'l-i muzāri' müfred ḡāyibdür ve yābīdenden müştakdur ve ma 'nāsı añlar ve fehm ider dimekdür ve cā' izdür ki yābed fi 'ili bu ma 'nāyı der ile ifāde etmiş ola lākin der yābed bunda bulur ma 'nāsına da olsa vechdür ve ikinci *geh* ḫarf-i ta 'līldür ve bā ma 'a ma 'nāsınadır ve *maḥremīde* yā maşdariyyedür ve ba 'zılar bu yāya vaşfiyye dirler. Ve *cevher-i evvel*den murād 'aql-ı evveldür ve 'aql-ı kül daḫı dirler ve ehl-i şerī 'at katında rūḫ-ı a 'zam dirler ki evvelü mā ḫaleḳallāhdur ve 'alem 'ayınuñ ve lāmuñ fethālarıyla birkaç ma 'nāda müştarekdür bunda sancaḳ ma 'nāsınadır ve *ber* bānuñ fethiyle bu maḥalde der ma 'nāsına ma 'nā-yı zarfiyyet ifāde ider ve *āsītān* elif-i memdūde ile eşik ma 'nāsınadır ve *endāḫte* kendi ma 'nāsı üzredür taḫtında zamīr-i ḡā'ib [13b] cevhere rāci 'dür.

Maḥsūl-i beyt: Yā Rab devlet-i vaşluñı kim añlar ve kim bulur ki zīrā 'aql-ı evvel ol deñlü maḥremlik ile 'alemini eşigūñde bırakmışdur ya 'ni ḫalvet-serā-yı vaşluñ āsitānunda ḳalup duḡūle ruḡṣat bulmamışdur dimek olur.

Ḥayret-i ḫūsn-i turā nāzem ki der-bezm-i vişāl

Cām-ı āb-zindeḡi ez-dest-i cān endāḫte

Ḥayret maşdardur *ḫūsne* izāfeti maşdaruñ fā 'iline izāfetidür ve ḫūsnüñ *turāya* izāfeti lāmiyyedür ve *nāzem* iştīlāḫ-ı 'Acem'de ḳurbān olayım dimekdür ve emr-i mütekellim vahdedür ve *ki* ḫarf-i rābıṭ-ı şıfatdur ve *der* edāt-ı zarfdur. Ve *bezm* bānuñ fethiyle meclis ma 'nāsınadır *vişāle* izāfeti beyāniyyedür ve *āb-zindeḡi* bu maḥalde muṭlaḳ hayātdan 'ibāretdür ve ma 'lūm ola ki zinde lafzında olan hā-yı resmī yā-yı maşdarı lāḫıḳ olmaḡla kāf-ı 'Acemīye ibdāl olmışdur bu gūne kelimātda ḳā 'ide budur faḫfāz. Ve *dest-i cān* izāfeti beyāniyyedür ve mecāzen lāmiyye olmaḳ daḫı mümkindür ve *cāndan* murād rūḫ-ı ḫayvānīdür ve cā' izdür ki rūḫ-ı insānı murād oluna ve *endāḫte* ḡāyibdür ve taḫtında müstetir olan zamīr-i fā 'il ḫayret-i ḫūsne rāci 'dür.

Maḥsūl-i beyt: Yā Rabb ḫayret-i ḫūsn ve cemāl-i bā-kemālūñe ḳurbān olayım öyle ḫūsn ü cemālūñe cām-ı ḫayātı dest-i cāndan düşürmüşdür ya 'ni 'uşşāḳı cāndan cūdā ve bedenden bī-şafā eylemişdür dimek olur ve bezm ü cām zıkrinde [14a] mūrā 'āt-ı naḫīr muḳarrerdür ve cā' izdür ki āb şarābdan 'ibāret olup ma 'nā cām-ı şarāb-ı ḫayāt dimek olur ve 'alā-küllü vech mefhūm birdür.

Vaşf-ı şun 'at kez-leb-i her zerre mīrīzed birūn

Nuṭṭ-rā der-mi ‘raṣ ‘uḳdū’l-lisān endāḥte

Vaṣṣūñ şun ‘a izāfeti maşdaruñ mef‘ülüne izāfetidür ve şun ‘şāduñ zammıyla bunda şifāt-ı fi ‘liyyeden kināyetdür ve tā zamīr-i ḥiṭābdur ḥafret-i Ḥudā’ya celle celālühü ve ki ḥarf-i beyāndur ve mīrīzed birūn bi-ḥasebi’l-lüḡa ṭaşra dökülür dimekdür ammā bunda ma ‘nā-yı lāzımı murād olunup zuhūr u şudūr ider dimekdür. Ve nuṭṭ nūnuñ zammıyla bu maḥalde kuvvet-i nāṭıḳadan ‘ibāretidür ve rā ‘alāmet-i mef‘üldür ve der bunda şıla ma ‘nāsınadır ve mi ‘raṣ mīmüñ kesriyle ve ‘ayınuñ sükūniyle ve rānuñ fethiyle bu maḳūle maḥallerde maḥall ü maḳām ma ‘nāsına isti ‘māl olunur ve ‘uḳdū’l-lisān dil bağı dimekdür ve endāḥte fi ‘ilinde zamīr-i ḡā’ib vaṣf-ı şun ‘a ircā ‘ olunur.

Maḥşül-i beyt: Yā Rab senüñ vaṣf-ı şun ‘-ı şerīfūñ ki her zerrenüñ lebinden rīzān olup şudūr ider, kuvvet-i nāṭıḳayı maḥall-i ‘aḳdū’l-lisāna bırakmışdır. Ya ‘ni ve in min-şey’ in illā yüsebbiḥu bi-ḥamdihī³⁵⁶ mışdāḳı üzre bütün ‘ālem vaṣf-ı şun ‘-ı şerīfūñde yek-zebān iken ḥaḳīḳat üzre medḥ itmekde ‘āciz ü ḳāşırlardur demek olur. Ma ‘lūm ola ki lafz-ı ki ḥarf-i rābıṭ-ı şıfat olmağa da mecāl vardır [14b] ve bi’l-cümle bu ebyātda ḥarf-i nidā ve münādā muḳadderdür.

Der-şenāyet çün küşāyem leb ki berḳ-ı nākesī

Mantıḳem-rā āteş ender-ḥānmān endāḥte

Der lafzı zarf ve şıla olmağa cevāz vardır ve şenā medḥ ma ‘nāsınadır veyā ḳā ‘ide-i mesbūḳadan şābitedür ve tā zamīr-i ḥiṭābdur cenāb-ı Ḥaḳḳ’a te ‘ālā şānühü ve çün vāv-ı aṣlī ile niçe dimekdür keyfe ma ‘nāsına ve küşāyem kāf-ı ‘Arabī’nüñ³⁵⁷ zammıyla fi ‘l-i muṣāri ‘ mütেকellim vahde yāḥud emr-i mütেকellim vahdedür. Selīḳa-i A ‘cāma göre ma ‘nā-yı şānī evlādur ve ‘alā-küllī’l-vecheyni küşāyīdenden müştāḳdur. Ve leb dudaḳ ma ‘nāsınadır ve ki ḥarf-i ta ‘lildür ve berḳ yıldırımdur ve nākesī yā-yı maşdarī ile denilik ve alçaḳlık dimekdür ve berḳ-i nākesī izāfeti beyāniyyedür ve mantıḳ bunda kuvvet-i nāṭıḳadan ‘ibāretidür ve mīm-i sākin zamīr-i mütেকellimdür ve rā taḥşış içündür ve ender şıla ma ‘nāsınadır ve ḥānmān esbāb u emlāk ve ev barḳ ma ‘nāsınadır ve endāḥtede zamīr ḡāyet berḳa rāci ‘dür.

³⁵⁶ İsra, 17/44. Yedi gök, yer ve bunların içinde bulunanlar, Allah’ı tesbih ederler. O’nu hamd ile tesbih etmeyen hiçbir varlık yoktur. Fakat siz, onların tesbihlerini iyi anlamazsınız. Şüphesiz O, halimdir, çok bağışlayandır.

³⁵⁷ [14b] ‘Arabī’nüñ: HM’de yok

Maḥṣūl-i beyt: Yā Rab senūñ medḥ ü şenāña ya ‘ni señi medḥ etmege³⁵⁸ niçe dudak açayım ki denilik ve alçaklık yıldırımı kuvvet-i nāṭıkamuñ ḥānmānına āteş atmışdır. Murād medḥ-i Ḥudā’da ‘özü-i taḫṣīrdür.

Men ki bāšem ‘aql-ı kül-rā nāvek-endāz-ı edeb

Murğ-i evṣāf-ı tū ez-evc-i beyān endāhte

Men mīmūñ fethiyle Fārisī’de zamīr-i mütakellim ve ‘Arabī’de ad ma ‘nāsinadur ve *ki* [15a] isimdür zāt-ı zevi’l- ‘uḫūlden ‘ibāretdür ve *bāšem* emr-i mütakellim vahdedür bāṣidenden müştakdür ve ‘*aql-ı kül* rūḥ-ı a ‘zam didükleridür ve *rā* taḫṣīş içündür ve *nāvek* bunda mutlak ok ma ‘nāsinadur ve *endāz* ile terkīb olmuştur. Pes nāvek-endāz vaṣf-ı terkībīdür aṣlında endāzende-i nāvek idi. Edevāt-ı ism-i fā ‘il ki nūn ve dāl ve hā-yı resmīdür ḥazf idüp ma ‘nā-yı ‘ām-ı terkībīden ma ‘nā-yı ḥāṣ-ı ‘ilmiyyeye naql eylemek için muzāfun ileyhi taḫdīm idüp nāvek-endāz didiler, cemī ‘an müştakḫātdan olan vaṣf-ı terkībilerde bu kā ‘ide cārīdür faḥfaz. Nāvek-endāzuñ *edebe* izāfeti beyāniyyedür ya ‘ni müşebbehün biḥūñ³⁵⁹ müşebbehe izāfetidür ve *murğ-ı evṣāf* izāfeti dahı böyledür ve evṣāfuñ *tūya* izāfeti lāmiyyedür *endāhte* olan zamīr-i ḡāyib nāvek-endāz-ı *edebe* rāci ‘dür ve bi’l-cümle edebi ṣaḥṣ-ı tīr-endāza ya ‘ni ok atıcı kimseye teşbīh buyurmuşlardur.

Maḥṣūl-i beyt: Yā Rabb ben kim olam ki seni medḥ eylemege kādir olam zīrā nāvek-endāz-ı edeb senūñ murğ-ı evṣāf-ı şerīfeñi ‘aql-ı küllūñ evc-i beyānından şalmışdır. Ya ‘ni her ne zamān ki ‘aql-ı kül seni vaṣf itmek isteyüp evc-i beyāniyye murḡān-ı ma ‘nāyı cem ‘ide, nāvek-endāz-ı edeb ḥaddūñ degüldür deyu ol evc-i beyānda per açan tūyūr [15b] me ‘ānīyi siḥām-ı men ‘ile endāhte ider dimekdür. Yāḥud men ki bāšemde olan ki ḥarf-i beyān ola ve endāhtenūñ fā ‘ili murğ-ı evṣāf ola. Pes maḥṣūl-i beyt ben ki ‘aql-ı külle nāvek-endāz-ı edeb olam ya ‘ni bu mertebede iken senūñ murğ-ı evṣāfuñ beni evc-i beyāndan atmışdır ya ‘ni böyle edīb-i ‘aql-ı kül mertebesinde üstād-ı kāmīl iken senūñ evṣāf-ı şerīfeñi beyāna kādir olmamışımıdır demek ola; ammā beyt-i sābıka göre ma ‘nā-yı evvel evlādur. ‘Ale’l-ḥuṣūṣ tevḥīd-i Bārī’de temeddūḥ de’b degüldür ve ma ‘lūm ola ki bu ḫaṣīde-i şerīfede vāḫı ‘olan endāhte kelimelerine ḡāḥ ma ‘nā-yı muṭābıķı ve ḡāḥ ma ‘nā-yı lāzımı virilmişdür ḡaflet olunmaya.

Mest-i zevḫ-i ‘Urfiyem kez-naḡme-i tevḥīd-i tū

Lezzet-i āvāze der-kām-ı cihān endāhte

³⁵⁸ [14b] etmege: HM’de yok

³⁵⁹ [15a] müşebbehün biḥūñ: HM’de yok

Mest bunda hayrân ma‘nâsınadır ve *mest-i zevk-i Urî* izâfetleri lâmiyyedür ve *ki* harf-i beyândur ve *zâ-yı müfrede* ‘Arabî’de min-cârrihî ma‘nâsınadır. Nitekim sâbıkan beyân olunmuşdur ve *nağme* bunda söylemeden kinâyetdür, *tevḥîde* izâfeti maşdaruñ mef‘ûline izâfetidür ve *tevḥîdün tûya* izâfeti lâmiyyedür ve *tevḥîd*, ḥazret-i Allâh’ı şıfât-ı kâmile ile şıfâtlayup birlemege dirler ve *lezzet-i âvâze* izâfeti beyâniyye i ‘tibâr olunmağ evlâdur ve âvâze erbâb-ı maḳâmât ıstılâhında [16a] bir niçe nağmenüñ fer‘idür ya‘ni iki fer‘den bir âvâze mütevellid ve münşe‘ibdür. Nitekim mâye ve bûselük ‘ırâkuñ fer‘idür, bu iki fer‘den âvâze-i hicâz münşe‘ibdür. Ḥâşıl-ı kelâm ehline ma‘lûmdur ve *der* bunda edât-ı şıladur ve *kām* kâf-ı ‘Arabî’yle dimâğ ma‘nâsınadır ve *cihâna* izâfeti lâmiyyedür ammâ ḥaḳ budur ki kām-ı ḥaḳ-ı cihân taḳdîrinde olmağ a‘lâdur ve *endâhte* yine ma‘nâ-yı lâzımı ile melḥûzdur ve taḥtında zamîr-i fâ‘il ‘Urî’ye râci‘dür.

Mahsûl-i beyt: Tecrîd tarîkıyla ‘Urî³⁶⁰ ḥazret-i Hudâ’ya ḥitâb idüp buyurur ki; yâ Rab ‘Urî ḳulunuñ zevḳine hayrânım ki zîrâ senüñ tevḥîd-i şerîfüñi ayrılmadan ve söylemeden ḥaḳ-ı cihânüñ dimâğına lezzet-i âvâze şalmışdur demek olur ve ki harf-i beyân olmağ da mümkündür ve nağme ve âvâze zikri mürâ‘ât-ı nazîrdür ve ma‘lûm ola ki endâhte endâhtenden müştâkdur. İn-şâ‘allâhü te‘âlâ ıstikâḳ bahşini bir yakın maḥalde mufaşşal taḥḳîḳ iderüz gafler olunmaya.

Der-na‘t-ı ḥazret-i seyyid-i kâ’inât ve ḥulâşa-i mevcûdât Muḥammedü’l-muṣṭafâ şallallâhu te‘âlâ ‘aleyhi ve ‘alâ-âlihî ve şaḥbihî vesellim.

-2- İḳbâl-i kerem mîgezed erbâb-ı himem-râ

Himmet ne-ḥored nişter-i ârî vü ne‘am-râ

İḳbâl elifüñ kesriyle ve ḳâfuñ sükûniyla ıstılâh-ı ‘Acem’de devlet ü sa‘âdet ma‘nâsınadır ammâ bu maḥalde maşdariyyeti murâddur ve teveccüh [16b] ma‘nâsınadır ve *kereme* izâfeti maşdaruñ fâ‘iline izâfeti ḳabîlindendür ve bi’l-cümle iḳbâl bunda ihâm üzre mezkûrdur ve *mîgezed* kelimesinde mî lafzı mîmüñ kesriyle ve yânuñ sükûniyla fi‘l-i muzâri‘e dâhil olsa ma‘nâ-yı ḥâliyyet ifâde ider ve yâ-yı müfrede istikbâliyyet ifâde ider ve gâh olur ki biribirinüñ ma‘nâsında müsta‘mel olur ve gâh olur ki her biri maḳâm-ı istimrârda vâḳı‘ olur ve gâh olur ki mîmüñ evveline bir hâ-yı meftûḥa ziyâde iderler te’kîd içün fefhem. İmdi ma‘lûm ola ki mî lafzı bunda ma‘nâ-yı istimrâr ifâde ider, egerçi te’kîd içün dahı olmağ ḳabildür ve gezed kâf-ı

³⁶⁰ [16a] ‘Urî: HM’de yok

‘Acem’ün ve zā-yı ‘Arab’ün fethalarıyla ve dālün sükūnyıla fī ‘l-i muzāri ‘ müfred ġāyibdür ve tahtında müstetir olan zamīr fā ‘il-i iqbāle rāci ‘dür ve geziden maşdarından müştakdur. Ve *erbāb-ı himemden* murād bunda faqr-ı ihtiyārī şāhibleridür ve rā bunda ma ‘nā-yı mef ‘ūliyyet ifāde ider ve *himmet* hānuñ kesriyle ve fethiyle lügatde kaçd ma ‘nāsınadur ve *ne-ḥōred* nūn-ı nāfiyenün fethiyle ve ḥā-yı mu ‘ceme ile ve vāv-ı resmī ile ve rānuñ fethiyle ve dālün sükūnyıla fī ‘l-i nefy-i muzāri ‘ müfred ġāyibdür ve tahtında müstetir olan zamīr fā ‘il-i himmete rāci ‘dür. Ve *nişter* nūnuñ kesriyle ve şīn-i mu ‘cemenün sükūnyıla ve tānuñ fethiyle kan alacak āletdür ve mā-ba ‘dine izāfeti beyāniyyedür ve *ārī* elif-i memdūde ile belī ve evet dimekdür [17a] ve *ne ‘am* nūnuñ ve ‘ayınuñ fethalarıyla *ārī* lafzına ‘atf-ı tefsīrīdür. Ammā ḥaḳ budur ki *ārī* ve *ne ‘am* bu maḥalde belī bes demekden ‘ibāret olur³⁶¹ ki neticesi rişhandlikdür ve rā yine ma ‘nā-yı mef ‘ūliyyet ifāde ider. Ve iqbāl-i kerem mübtedādur, mīgezed haberidür ve *erbāb-ı himem-rā* haberün ma ‘mūlidür ve himmet mübtedādur, *ne-ḥōred* haberidür ve mā-ba ‘di haberün ma ‘mūlidür.

Maḥşül-i beyt: Keremün iqbāl ü teveccühini *erbāb-ı himemden* olan fuḳarāyı ıştırur ya ‘ni mūte’ellim ider. *Zīrā* anlar ‘ālemden müstağnī olmağla ve kūşe-i ḳanā ‘atde kenz-i lā-yefnā bulmağla iqbāl-i kerem-i nāsdan ḥaḳ itmezler ve ḥilāf-ı semt-i tevekküle gitmezler, mışra ‘-ı şānī maḥall-i ta ‘lildedür. *Zīrā* himmet belī bes nişterini yemez ya ‘ni kendülere teveccüh-i kerem lāzım gelürse belī bes ile *erbāb-ı kereme* rişhand lāzım gelür, himmet-i fuḥūl ise bu gūne rişhandı³⁶² ḳabūl itmez demek olur ve bi’l-cümle de’b-i ehl-i fenā mā-sivādan selb-i recā olduğun beyāndur. Nitekim bu beytden daḥı zāhirdür, li-üstādinā Mezāḳī Efendi sellemehullāhü te ‘ālā:

Biz kim ‘ilm-i efrāḥte’i selb-i recāyuz

Müstağnī-i ‘ālem bir alay ehl-i fenāyuz

Veyāḥud iqbālün kereme izāfeti maşdaruñ mef ‘ūlüne izāfeti ola. Bu taḳdīrce mīgezed kelimesine ma ‘nā-yı lāzımı ḳandurur demek olur ve *erbāb-ı himemden* murād aḡniyā vü eşḥiyā olur ve *ārī* ve *ne ‘am* ta ‘allūlden kināyet olur ve mışra ‘-ı şānī yine mevḳi ‘-i ta ‘lilde vāḳı ‘ [17b] olur. Pes vech-i meşrūḥ üzre maḥşül-i beyt kereme iqbāl-i *erbāb-ı himemden* olan aḡniyā vü eşḥiyāyı ıştırur ya ‘ni kerem itmege teveccüh itmek *erbāb-ı himemi* ḳandurur. *Zīrā* himmet *ārī* ve *ne ‘am* nişterini yemez, ya ‘ni bugün idelim yārın idelim deyu himmet bu gūne te ‘ālī ḳabūl itmez, belki *erbāb-ı kereme* ‘acāletü’l-vāḳt

³⁶¹ [17a] dimekden ‘ibāret olur: dimekdür böyle sözden ‘ibāretdür HM

³⁶² [17a] lāzım gelür, himmet-i fuḥūl ise bu gūne rişhandı: HM’de yok

her ne luṭf idecek ise itdürür demek olur. Ve ma‘lûm ola ki ma‘nâ-yı evvel siyâķ-ı kelâma göre enseb ü evlâdur; velâkin bu ma‘nâ daḥı vech olmağla taḥrîr olundu.

Ez-rağbet-i dünyâ elem-âşûb ne-kerdem

Zîn bâd perişân ne-kunem zûlf-i elem-râ

Ez elifüñ fethiyle ve zâ-yı ‘Arabî’nüñ sükûnıyla min-cârrihi ma‘nâsinadur ammâ bu maḥalde ma‘nâ-yı ta‘lîl ifâde ider ve *rağbet* bunda meyl ma‘nâsinadur ve *dünyâya* izâfeti maşdaruñ fâ‘iline veyâ mef‘ûlüne izâfeti olmağ cā’izdür. Ve *elem-âşûb* vaşf-ı terkîbîdür ve *ne-kerdem* nûn-ı nâfiyenüñ ve kâf-ı ‘Acemî’nüñ fethâlarıyla fî ‘l-i nefy-i mâzî nefis-i mütekellim vaḥdedür ve maşdarı kerdîdendür ve *zîn* zânuñ kesriyledür ammâ aşlında ez-îndür soñra bunuñ gibi zarûriyâtda iki elifi de ḥazf idüp ittibâ‘an li’l-yâ zâya kesre ḥareket virmişlerdür. Ve *bâd* bunda isimdür yel³⁶³ ma‘nâsinadur ve *ne-kunem* nûn-ı nâfiyenüñ fethiyle, kâf-ı ‘Arabî’nüñ zammıyla³⁶⁴ ve nûn-ı şânînüñ fethiyle ve mîmüñ sükûnıyla fî ‘l-i nefy-i muzâri ‘nefis-i mütekellim vaḥdedür [18a] ve kunîdenden müştakdur ve *zûlf-i elem-râ* izâfeti beyâniyyedür ve râ ‘alâmet-i mef‘ûldür ve mübtedâ maḥzûfdur. Taḳdîr-i kelâm min ez-rağbet-i dünyâ dimekdür ilâ-âhirihi. Ve ne-kerdem cümle-i fî ‘liyye mübtedâ-yı maḥzûfuñ ḥaberidür ve mâ-beynehümâ ma‘mulât-ı ḥaberdür ve mısrâ‘-ı şânînüñ i ‘râbı zâhirdür.

Maḥsûl-i beyt: Ben dünyâya meyl itmekden ötri yâḥud dünyâ baña meyl itmekden ötri elem-âşûb olmam. Ḥâşılı rağbet-i dünyâ içün elem qarışdırıcı ya‘ni elemin izâle idici olmam. Bu bâddan³⁶⁵ ya‘ni bâd-ı rağbet-i dünyâdan zûlf-i elemin perişân itmem dimekdür, ḥâşıl-ı kelâm li-muḥarririhî:

Zâhirde faķr gerçi elemdür gönül ammâ

‘Ârif elemin rağbet-i dünyâya değışmez

Mefhûmî üzredür fete’emmel. Ba‘zı nüshada rağbet yerine zînet vâķı‘ olmuşdur ammâ şaḥîḥ nüsha faķîrûñ muḥtârıdır. Zîrâ yanımızda olan nüsha üstâd elinden çıķmış ve tamâm on sekiz nüsha-i musaḥḥaḥa ile muķâbele olunmuş nüshadur.

Faķrem be-siyâset keşed ez-mesned-i himmet

Der-çeşm-i vücûd er ne-dehem cāy-ı ‘adem-râ

Faķremde mîm-i sâkin mütekellimden ‘ibâret zamîr-i menşûbdur ve *be-siyâsetde* bâ-yı meftûḥa edât-ı şıladur. Ma‘lûm ola ki bu bâ-yı müfrede müştakķâtdan gayrıya dâḥil

³⁶³ [17b] yel: HM’de yok

³⁶⁴ [17b] kâf-ı ‘Arabî’nüñ zammıyla: HM’de yok

³⁶⁵ [18a] bâddan: dünyâdan HM

olsa elbette meftūh olur ammā müştakḳātda maẓmūm ve meksūr olmak cā'izdür; velākin zurefā-yı 'Acem kesreyi ihtiyār itmişlerdür. [18b] Ve *keşed* kāf-ı 'Arabî'nün ve şīnuñ fethalarıyla ve dālūñ sükūniyla fi 'l-i muzāri ' müfred ġāyibdür ve tahtında zamīr-i ġāyib faḳra rāci 'dür ve keşidenden müştakḳdur. Ma 'lūm ola ki Fārisi'de fi 'l-i muzāri ' -i ġāyibūñ āhiri dāl-i sākin olur ve dālūñ mā-ḳabli müteḥarrik olur fefhem. Ve *mesned-i himmet* izāfeti beyāniyyedür ve *der* ḥarf-i şıladur ve *çeşm-i vüçūd* izāfeti beyāniyyedür ve *er* elifūñ fethiyle ve rānuñ sükūniyla ḥarf-i şartdur ve egerden muḥaffefdür ve *ne-dehem* nūn-ı nāfiyenūñ ve dālūñ ve hānuñ fethalarıyla fi 'l-i nefy-i muzāri ' nefis-i mütekellim vaḥdedür ve dehīdenden müştakḳdur ve *cāy-ı 'adem* izāfeti beyāniyyedür ve rā 'alāmet-i mef'uldür ve bi'l-cümle mışrā ' -ı evvel muḳaddem cezā ve mışrā ' -ı şānī mu'ahḥar şart vāḳı ' olmuştur.

Mahsūl-i beyt: Faḳr beni mesned-i himmetden siyāsete çeker, eger cāy-ı 'ademi çeşm-i vüçūda virmezsem ya 'ni yokluğu varlık i 'tibār eylemezsem faḳr beni mesned-i himmetden isḳāt idüp zelīl ü ḥaḳīr ider. Netice-i³⁶⁶ kelām, eger yokluğu varlık i 'tibār itmezsem faḳrlıḳdan düşerem demek olur.

Bī-bergī-i men dāğ nehed ber-dīl-i sāmān

Bī-mihri-i men zerd kuned rūy-ı direm rā³⁶⁷

Bī edāt-ı selbdür ve *berg* bānuñ fethiyle ve rānuñ sükūniyla ve kāf-ı 'Acemi'yle lafz-ı müşterekdür, bunda zād ü azıḳdan 'ibāretdür ve *yā* maşdariyyedür ve hemze ḥarf-i tevessüldür ve *dāğ* yaḳı ma 'nāsınadır ve *nehed* nūn ve hānuñ fethalarıyla ve dālūñ [19a] sükūniyla fi 'l-i muzāri ' müfred ġāyibdür ve tahtında zamīr fā'il-i bī-bergiye rāci 'dür. Ve ma 'lūm ola ki bu nehed fi 'linūñ maşdarı ve sāyir müştakḳatı lügatlerde kesr-i nūnladır; illā fi 'l-i muzāri 'i feth-i nūnla zabṭ olunmuştur ve bi'l-cümle ḥilāf-ı kıyās üzre semā 'idür. Ve *ber* bānuñ fethiyle ve rānuñ sükūniyla ḥarf-i isti 'lādur ammā bu maḥalde cā'izdür ki şıla ma 'nāsına ola ve *dil-i sāmān* 'alā-ṭarīḳ-ı mecāz izāfet-i lāmiyyedür ve sāmān bunda intizām-ı ḥālden 'ibāretdür ve *bī* yine mişl-i sābıḳdur ve *mihri* mīmūñ kesriyle ve hānuñ sükūniyla lafz-ı müşterekdür, bu maḥalde muḥabbet ma 'nāsına ve *yā* ḥarf-i maşdardur ve hemze edāt-ı tevessüldür. Ve *zerd kuned rūy* ıstılāḥlarında yüzün kızardur ve ḥacil ü münfa'il ider dimekdür. Nitekim Molla Riyāzī Düstürü'l- 'amel'inde rā-yı maẓmūme bābınuñ evvelinde bu isti 'mālī lāzımı ile beyān idüp edillesiyle 'ayān eylemişdür. Ve *kuned* tahtında olan zamīr-i fā'il bī-mihriye

³⁶⁶ [18b] netice: bes HM

³⁶⁷ [18b] men zerd kuned rūy-ı direm rā: HM'de yok

rāci ‘dür ve *rūy*uñ direme izāfeti lāmiyyedür ve *direm* dālūñ kesriyle ve rānuñ fethi ile akçedür ve rā bunda taḥṣīṣ ifāde ider.

Maḥsūl-i beyt: Benüm bī-zād u bī-nevāluğum intizām-ı ḥālūñ yüregine dāğ qor, benüm dünyāya muḥabbetsizligim akçenūñ yüzini kızardur dimekdür. Murād, ızhār-ı ferāğat ve tergīb-i ḡanā ‘atdür.

İn cevher-i zāt ez-şeref-i nisbet-i ābāst

[19b] Sūdest be-ebr İn der-egerçi ser-i yem-rā

Ma ‘lūm ola ki ‘Urfī bu ḡaṣīdede hem kendüni ve hem ābā vü ecdādını medḥ itmek üzere iltizām itmişdür. Pes *İn cevher-i zāt*dan murād kendi vücūdudur ve *ābā*dan murād kendi ābā vü ecdādıdır ve *sūdest* sūde est kelimesinden li-ecli’l-vezn taḥfīf olunmuşdur ve taḥtında zamīr-i fā ‘il ızmār ḡable’z-zıkr ṡarīḡı üzere İn dere rāci ‘dür. Ve *be-ebr*de bā-yı müfrede bi-ma ‘nā şıladur ve ebr elifūñ fethiyle ve bānuñ sükūnıyla bulūt ma ‘nāsınadur, velākin bunda felekden kināyetdür ve *İn der* didügi kendi cevher-i zātıdır ve *ser-i yem* bi-ḡasebi’l-lüḡa deryā ucı dimekdür ammā bunda ābāsından ‘ibāretdür. Molla Riyāzī Düstürü’l-‘amel’inde sīn-i meftūḡa bābında buyururlar ki; “*ser cihet-i ‘ulüvvden ‘ibāret olmak üzere isti ‘māl olunur ki Türki’de andan üst ile ta ‘bīr iderler aṡl-ı ma ‘nāsı ki başdur, andan mecāz olur*” intehā kelāmühü. Ve rā ‘alāmet-i mef‘üldür.

Maḥsūl-i beyt: Bu bende olan cevher-i zāt ābā vü ecdāduma olan nisbetüm şerefindendür, egerçi bu incü serimi ebre sürmişdür. Ya ‘ni egerçi benüm cevher-i zātum ser-menāḡıb-ı ābāyı felege irişdirmişdür; ammā yine benüm şerefüm anlara nisbet iledür. Ḥāşıl-ı kelām benden añlara ve añlardan baña şeref ḡāşıldur demek olur fete’emmel.

Her çend ki der-keşmekeş-i cāh u manāşıb

Gümnām numūdend [20a] heme düde-i hem-rā

Ez-naḡş u nigār-ı der u dīvār-ı şikeste

Āṡār bedīdest şanādīd-i ‘Acem-rā

Bu iki beyt birbirine merhūn bir ḡıṡ ‘adur, anuñ içün bir uğurdan şerḡ u beyān olunmaḡ lāyıḡ görüldi, okuyan yārāna fehmi āsān ola. *Her* hānuñ fethiyle ve rānuñ sükūnıyla iḡḡata-i efrād içün mevzū ‘dur, ‘Arabī’de kü l ma ‘nāsınadur ve menāṡıḡa edāt-ı sūr dirler ve *çend* cīm-i ‘Acemī’nuñ fethiyle ve nūnuñ sükūnıyla miḡdārdan ‘ibāretdür, bu maḡalde dālūñ daḡı sükūnı lāzımdur ve *ki* ḡarf-i beyāndur. Ve *der* ḡarf-i ṡarfdur ve

keşmekeş iki kâf-ı ‘Arabîlerün ve mîmüñ fethalarıyla çekişdürme ma‘nâsına isimdür ve *câh* cîm-i ‘Arabî ile menşüb ma‘nâsinadur ve *manâşib* manşibuñ cem‘idür ve *gümnâm* zamm-ı kâf-ı ‘Acemî ile belürsiz dimekdür ve *numûdend* nûn ve mîmüñ zammeleriyle ve dâl-i evvelüñ fethi ile fî ‘l-i mâzî cem‘-i gâyibdür. Ma‘lûm ola ki Fârisî’de cem‘ u teşniye ve tezkîr u te’nîş müsterekdür. Zîrâ te’nîş ve teşniye içün şîğa-i mu‘ayyene vaz‘ olunmamışdır ve *heme* hānuñ ve mîmüñ fethalarıyla ve hā-yı resmî ile küñ efrādı ma‘nâsına olan her ma‘nâsinadur ve *dûde* dâl-i evvelüñ zammıyla ve vāvuñ sükûniyle ve dâl-i şānīnūñ fethiyle ve hā-yı resmî ile kabîle ma‘nâsinadur ve *hem-râ* birbirinūñ dimekdür. [20b] Ve *nigâr* kâf-ı ‘Acemî ile nağşa ‘atf-ı tefsîrîdür ve dere izâfeti lâmiyyedür ve *der* bunda kapu ma‘nâsına isimdür ve *dîvâr* Türkî’de de müsta‘meldür ve şikesteye izâfeti beyāniyyedür ve *bedîd* zâhir ma‘nâsinadur. Ma‘lûm ola ki bu lafzı A‘cām bā-yı ‘Acemî ile ve Rûmîler ‘Arabî ile isti‘māl eylediler. Ve sîn ü tā edât-ı haberdür ve *şanādîd* şāduñ fethiyle sandîdūñ cem‘idür ve şindîd kesr-i şād ile ulu ve şecî‘ ma‘nâsinadur ve ‘Acem’e izâfeti lâmiyyedür ve rā taḥşîş içündür.

Maḥşûl-i kıt‘a: Her ne kadar ki kesmekeş-i câh u manâşibda birbirinūñ kabîlesini belürsiz gösterdiler ya‘ni belürsiz itdüler ve ḥarâb idüp ḥānmānların yaqdılsa da yaqılan binalarda şikeste olan der ü dîvāruñ bâkî kalan nağş u nigârından şanādîd-i ‘Acem’üñ âşârı ve zamānlarında olan kuvvet ü iktidārı zâhir ü hüveydādur demek olur. *Āsārunā tedüllü* ‘aleynā mefhūmu üzre manṭûḳ-ı sūḥan günden rüşendür fete’emmel. Ve ma‘lûm ola ki kem-nām kâf-ı ‘Arabî’nūñ fethiyle i‘tibār olunsā yine ma‘nâ birbirine mütekâribdür zîrâ kem-nām nāmdāruñ zıddıdır.

Tā-gevher-i Ādem nesebem bāz ne-isted

Zi-ābā-yı ḥod er be-şūmarem aşḥāb-ı kerem-rā

Tā bunda intehā-yı gāyet içündür ve *gevher-i Ādem*’den murād ḥazret-i Ebi’l-beşer’dür şalavātullāhi ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi ve *bāz ne-isted* durmaz dimekdür, bāz bu gūne maḥallerde te’kîd ifāde ider ve ne-isted nûn-ı nāfiyenūñ fethiyle ve elifūñ [21a] kesriyle ve sînūñ sükûniyle ve tānuñ fethi ile ve dālūñ sükûnu ile fî ‘l-i nefy-i muzâri‘ müfred gâyibdür ve taḥtında zamîr fā‘il-i neseb-i mezkûra râci‘dür. Ma‘lûm ola ki bu nûn-ı nāfiye isted kelimesine imlā olmak lâzımdur. Nitekim Sūdî merḥûm Gülistān şerḥinde; *ḥarf-i nefy olan nûn-ı meftūḥa nefy-i ḥukm kaşd olunan maḥalde mā-ba‘dine muttaşıl yazılır* deyu beyān eylemişdür ve *zi ābā-yı ḥod* izâfeti lâmiyyedür ve zā-yı müfrede zarûret-i vezn içün memdûde okunup ābānuñ elif-i evveli daḥı vaşilla sākin olur ve *be-şūmarem* fî ‘l-i muzâri‘ nefsi mütekellim vahdedür ve şîn aşlında

mazmūmdur ammā bu maḥalde zarūret-i vezn için sükūn üzre okunur ve *aşḥāb-ı kerem-rā* be-şūmaremūñ mef‘ūl-i şarīhidür.

Maḥsūl-i beyt: Tā ḥazret-i Ādem peygambere varınca şoyum şopum durmaz ya‘ni şoyum şopum ḥazret-i Ādem’e dek çıkar şalavātullāhi ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi. Eger kendi ābā vü ecdādumdan olan kerem şāhiblerini şayarsam.

Ammā ne-büved vaşf-ı izāfī hüner-i zāt

İn fetvā-i himmet büved erbāb-ı himem-rā

Ammā bunda istidrāk içündür ve *ne-büved* nūn-ı nāfiyenūñ fethiyle ve bānuñ zammıyla ve fethiyle ve vāvuñ fethiyle ve dālūñ sükūnı ile fi‘l-i nefy-i muzāri‘ müfred gāyibdür ve fā‘ili vaşf-ı izāfīdür ve būdīdenden müştakdur ve *vaşf-ı* [21b] *izāfī* oğuluñ babasına muzāf ve mülḥak olmasıyla mevşūf olmasıdır ve bir kimsenūñ kendüden a‘lāya izāfetiyle i‘tibār bulmasıdır. Ve *fetvā* üslūb-ı ‘Acem üzre kesr-i vāviledür ammā feth-i vāvile de isti‘māl iderler ve *büved* bānuñ zammıyla ve fethiyle ve vāvuñ fethiyle ve dālūñ sükūnıyla fi‘l-i muzāri‘ müfred gāyibdür lākin bunda edāt-ı ḥaber ma‘nāsına i‘tibār olunmak vech-i vecīhdür ve *erbāb-ı himem-rā* tekerrür-i kâfiye kâbilindendür, kaşidede muṭlak cā‘izdür. Ma‘lūm ola ki beyt-i sâbıkda ābā vü ecdādın medḥ idüp şāhib-keremlikle vaşf eyledi. Pes bu vaşf kendüye nisbet izāfī olur.

Maḥsūl-i beyt: Egerçi ābā vü ecdādım aşḥāb-ı keremdür. Ammā vaşf-ı izāfī hüner-i zāt olmaz ya‘ni anlar kerīm olmağla ben kerīm olmak lāzım gelmez. Ḥāşılı ben ābā vü ecdād-ı kerīmeme mensūb olup ve anlaruñ vaşfı ile mevşūf olmağla benüm de zātında hüner-i kerem bulunmak icāb itmez. Bu söz benüm degül erbāb-ı himemūñ fetvāsıdır demek olur ve bi‘l-cümle bu beytde ābā vü ecdādını medḥ idüp kendüyi kesr-i nefis itmek üzre murād eylemişdür.

İn berḳ-i necābet ki cehed ez-güher-i men

Medḥest velī gevher-i zāt-ı eb u ‘amm-rā

İn ism-i işāretdür qarībe ve *berḳ* bānuñ fethi ile ve rānuñ sükūnı ile şimşekdür ve *necābet* aşālet ma‘nāsınadır ve berḳ-i [22a] *necābet* izāfeti beyāniyyedür ve *ki* ḥarf-i rābi‘-ı şıfatdur ve *cehed* cīm-i ‘Arabī’nūñ ve hānuñ fethalarıyla ve dālūñ sükūnıyla fi‘l-i muzāri‘ müfred gāyibdür, tahtında zamīr-i fā‘il berḳa rāci‘dür ve cehīdenden müştakdur ve *güher-i men* zāt-ı men demek. Ma‘lūm ola ki mışrā‘-ı evvelde güher kâf-ı ‘Acem’ūñ zammıyla ve hānuñ fethiyledür ammā mışrā‘-ı şānīde kâf-ı ‘Acemī’nūñ fethi ile ve bir vāv-ı sākine iledür ve bi‘l-cümle ikisi de bir ma‘nāya mevzū‘ lügatdür ammā bu maḥalde evvelkisi zātdan ‘ibāret olur ve ikincisi ‘inde’n-

nās meşhūr olduğu ma‘nā üzredür ve bu maḥalde müşebbehün biḥ olmak üzere irād olunmuşdur ve zāta izāfeti beyāniyyedür ve *velī* ḥarf-i istidrākdür. ‘Arabī’de lākin gibi.

Maḥsūl-i beyt: Bu aşālet şimşegi ki benüm zātumdan atılır ve şıçrar. Hāşılı bu aşālet ki benden zāhir olur, medḥdür. Velākin eb ve ‘ammūñ gevher-i zātın mediḥdür yāḥud mediḥdür velākin gevher-i zāt eb ve ‘amma maḥşūş mediḥdür demek ola ve ‘alā-küllī ḥāl murād eb ü ‘ammin medḥidür.

Vaşf-ı gül ü reyḥān be-hevā bān ne-kerded

Her çend hevā ‘ıtır³⁶⁸ kuvvet-i şem-rā

*Gül ü reyḥān*dan murād kendidür ve *be-hevā*da bā-yı müfrede bi-ma‘nā şıladur ve hevā eb u ‘amminden ‘ibāretdür [22b] ve ‘ıtır ‘aynuñ kesriyle rāyiḥa-i ṭayyibe ma‘nāsınadur ve rā ‘alāmet-i mef‘uldür.

Maḥsūl-i beyt: Gül ü reyḥānuñ vaşfı hevāya rāci‘ olmaz, her ne kadar hevā kuvvet-i şemme-i rāyiḥa virse de. Ya‘ni hevā kuvvet-i şemme sebep olursa da gül ü reyḥānuñ vaşfı hevāya rāci‘ olmaz demek olur ve bi’l-cümle murād temeddühdür ve cāyizdür ki hevā kendüden ve gül ü reyḥān eb ü ‘amminden kināyet ola. Ammā nev‘an mülāḥaza-i daḳīka ve te‘emmülāt-ı enīka iden erbāb-ı selīkaya ma‘nā-yı evvel evlā idügi muḥtāc-ı imlā degüldür fete‘emmel.

El-minnetu lillāh ki niyāzem be-neseb nīst

İnek be-şehādet ṭalebem levḥ u qalem-rā

El-minnetü kelimesinde elif ve lām istiğrāk-ı ḥaḳīkīdür ve minnet tāyile ve tāsız maşdardur men yemünnüden. Ya‘ni naşara bābınuñ muzā‘afından tevbiḥ ile tenbīhde müsta‘meldür, menn-i tevbiḥī oldur ki bir kimesneye bir nesne i‘ṭā eylesin, soñra ezā vü cefā için başına kaḳasın, bu minnet ‘aḳlen ve naḳlen mezmūmdur. Nitekim ḥazret-i Qur’an-ı ‘Azīm’de bu minnetüñ nehyinde āyet-i kerīme vārid olmuşdur ḳavlühü te‘ālā; soñra *lā-tübtülū şadeḳātiküm bi’l-menni ve’l-ezā*³⁶⁹ ve menn-i tenbīhi oldur ki sevdigine bir nesne in‘ām eylesin³⁷⁰ taḥannün ṭarīki ile. Ya‘ni muḥabbet ü meveddet cihetinden eyledigüñ ‘aṭāyāyı ta‘dād eylesin ki ol kendi ṭarafına senüñ muḥabbetüñ olduğına mütenebbih olmak için ve bu minnet ‘aḳlen ve naḳlen

³⁶⁸ [22a] ‘ıtır: ‘ıtır dehed HM

³⁶⁹ Bakara, 2/264. Ey iman edenler! Sadakalarınızı, başa kakmak, gönül kırmakla boşa gidermeyin. O adam gibi ki, insanlara gösteriş için malını dağıtır da ne Allah’a inanır, ne ahiret gününe. Artık onun hāli, bir kayanın hāline benzer ki, üzerinde biraz toprak varmış, derken şiddetli bir sağnak inmiş de onu yalçın bir kaya halinde bırakıvermiş. Öyle kimseler, kazandıklarından hiçbir şey elde edemezler. Allah, kāfirler topluluğunu doğru yola iletmez.

³⁷⁰ [22b] eylesin: soñra HM’de ilave edilmiş

maḳbūldür. Nitekim āyet-i kerīme buña delālet ider ḳavlühü te ‘ālā; *belillāhü yemünnü ‘aleyküm*³⁷¹ pes Zāt-ı Bārī’ye iki ṭarīḳ ile bile minnet işbāt eylemek i ‘tirāf ve iḳrār ṭarīḳıyledür. Muḥaṣṣal-ı kelām [23a] el-minnetü lafzen merfū ‘ mübtedā ve *lillāh*da lām ḫarf-i cer, lafzatullāh lafzan mecrūr lām ile cār ma ‘a’l-mecrūr müte ‘allıḳdur bir muḳadder ḫaḳīḳ lafzına veyāḫud emşāline cār mecrūrı ile i ‘rābdan maḫallen merfū ‘ mecāzen ḫaberidür mübtedānuñ zīrā ḫaḳīḳatde ḫaber ta ‘alluḳ etdügi kelimelerdür her ḳaḅı ise ilā ḡayrı’n-nihāye. *Niyāz* ihtiyāc ma ‘nāsınadur ve mīm-i sākin mütekellimden ‘ibāretdür ve *be-nesebe*de bā-yı müfrede şıla ma ‘nāsınadur ve *nīst* kelimesinde nī nūnuñ kesriyle yoḳ dimekdür ve sīn ü tā edāt-ı ḫaberdür. Pes nī lafzı edāt-ı mezkūra ittişāl ile bu ḳadar ma ‘nāsın ifāde ider ve ba ‘zı maḫalde degüldür ma ‘nāsına da isti ‘māl olunur. Ve *īnek* elifüñ kesriyle ve nūnuñ fethi ile ve kāf-ı ‘Arabī’nūñ sükūniyla işte dimekdür ve *be-şehādet*de bā-yı müfrede bi-ma ‘nā şıladur ve *ṭalebem* ṭānuñ ve lāmuñ ve bānuñ fethaları ile ve mīmüñ sükūniyla fi ‘l-i muzāri ‘ nefsi mütekellim vaḫdedür ma ‘nāsı ṭaleb iderem dimekdür ve ṭalebidenden müştāḳdur. Ma ‘lūm ola ki elfāz-ı ‘Arabīyye’yi bu gūne üslūb-ı ‘Acem üzre taşarruf eylemek ma ‘mül ṭarīḳı üzredür ya ‘ni iştilāḫlarında bunuñ gibi taşarrufāta ṭarīḳ-i ma ‘mül dirler. Zīrā Fārisī’de sekiz ḫarf yoḳdur, nitekim bu ḳıṭ ‘ada bi’l-cümle beyān eylemişlerdür ḳıṭ ‘a:

Heşt ḫarfest ān ki ender Fārisī nāyed hemī

[23b] *Tā ne-yāmūzī ne-bāşī enderīn ma ‘nī mu ‘āf*

Bişnev ez-men īn ḫurūf u yād-gīr ey ehl-i dil

Sā vü ḫā vü şād ü zād ṭā vü ‘ayn ü kāf

Pes bu sekiz ḫarfüñ birisi bu lisānda mevcūd olsa ya taḫrīfāt-ı ‘avāmiyyedendür ve ya ḡayrı dilden³⁷² menḳūldür faḫfaz. Ve *levḫ ü ḳalem*den murād bu maḫalde kendinüñ naẓm u neşir yazduḡı kaḡız ü ḳalemdür ki ‘ilm ü ‘irfānından ‘ibāret olur ve rā ‘alāmet-i mef‘ūldür.

Maḫşūl-i beyt: Minnet Allah’ındur ya ‘ni minnet Allah’a ḫaḳīḳ ve lāyıḳdur ki zīrā nesebe ihtiyācım yoḳdur. İşte levḫ ü ḳalemi şehādete ṭaleb iderem ya ‘ni neseb ile iftiḫāra muḫtāc olmaduḡuma ‘ilm ü ‘irfānımı işḫād iderem dimekdür ve bi’l-cümle murād temeddüḫdür fete’emmel.

³⁷¹ Hucurāt, 49/17. Onlar İslām’a girdikleri için sana minnet ediyorlar. De ki: Müslümanlığınızı benim başıma kakmayın. Bilakis sizi imana erdirdiği için Allah sizin başınıza kakar. Eğer doğrulardan iseniz (Allah’a minnettar olmanız gerekir.)

³⁷² [23b] ḡayrı dilden: ḡayrıdan HM

İkbāl-i Sikender be-cihāngirī-i nazmem

Ber-dāşt be-yek-dest-i kalem-rā vü ‘ilm-rā

İkbāl bunda devlet ma‘nāsına ve *Sikender* sīnūn kesri ile ve kāf-ı ‘Arabī’nūn fethi ile lisān-ı Yunan’da şedīdū’l-be’s ma‘nāsınadır. Ammā ıstılāhda bir ‘azīmū’ş-şān pādīşāhuñ ismidür ve elif-i meksüre ile ve sīnūn sükunı ile İskender dahı dirler ve ma‘lūm ola ki ‘inde’l-A‘cām ba‘zı kelimātuñ evāyilinde vākı‘ olan elifi ḥazf ü işbāt cā’izdür. Meşelā İskender ve Sikender ve üftāden ve fütāden ve istāden ve [24a] sitāden gibi feķıs ‘alā-hāzā. Pes iķbāl-i Sikender izāfeti lāmiyyedür ve *be-cihāngirī*de bā sebebiyye ve yā maşdariyyedür ve nazma izāfeti beyāniyyedür.

[24b] Maḥsūl-i beyt: İskender’üñ ‘izz ü iķbālī benüm nazmımuñ cihāngirliği sebebiyle kalem ḥükümeti ve ‘ilim devleti bir eli ile qaldırdı ve cihāndan gitdi. Ya‘ni İskender benüm bu gūne salṭanat-ı nazmıma mālik olacağımdan ve iķbāl-i medḥ-i Rasūlullāh ile zūhūr bulacağımdan ḥaberdār olup ‘acele ile hemān bir uğurdan ḥükümet ve devletini qaldırdı ya‘ni cihāndan gitdi demek olur. Murād temedduḥdur ve qarār-dāde olan ma‘nā budur. Nitekim beyt-i şānī buña delālet ider fete’emmel.

Nevbet be-men üftād bi-gūyīd ki devrān

Ārāyişi ez-nev bi-kuned mesned-i Cem-rā

Be-mende bā bi-ma‘nā şıla, *bi-gūyīd* cemi‘ emr-i ḥāzırdur ve gūyīdenden müştakdur ve *ki* harf-i beyāndur ve *devrān* ıstılāḥ-ı şu‘arāda zamāndan ‘ibāretdür ve *ārāyiş* elif-i memdüde ile ve yānuñ kesri ile ism-i maşdardur zīnet ma‘nāsınadır. Ma‘lūm ola ki Fārisī’de esmā-yı maşādıranuñ evāhiri şīn-i mu‘ceme olur ve şīnūn mā-qabli dā’imā meksūr [25a] olur faḥfaz. Ve *yā* vaḥdet içündür tenkīr olmak da cā’izdür ve *nev* nūnuñ fethi ile ve vāvuñ sükunı ile yeñi dimekdür, ‘Arabī’de cedīd ma‘nāsınadır, *bi-kuned*de bā-yı muvaḥḥade te’kīd içündür ve *kuned* kāf-ı ‘Arabī’nūn zammıyla ve nūnuñ fethiyle ve dālūñ sükunıyla bu maḥalde emr-i gāyibdür. Ma‘lūm ola ki Fārisī’de fi‘l-i muzāri‘ ile şīga-i emr-i gāyib müştarekdür ve *mesned* mīmūñ fethiyle ve sīnūñ sükunıyla ve nūnuñ fethiyle bunda taḥt-ı şāhīden ‘ibāretdür ve *Cem*’den murād muṭlaq selāṭīn maḥūlesidür, böyle maḥallerde Cem ism-i cins i‘tibār olunur. Ammā ba‘zı maḥalde dahı ‘alemiyyeti murād olunur in-şā‘allāhu te‘ālā maḥalli gelürse beyān iderüz³⁷³ ve *mesned-i Cem* izāfeti lāmiyyedür ve rā edāt-ı mef‘ūldür.

³⁷³ [25a] maḥalli gelürse beyān iderüz: maḥallinde beyān olunur HM

Maḥsūl-i beyt: Şart-ı maḥzūfe cevāb idüp temeddüh ṭarīkı ile buyurur ki çünki benüm ḥurūc ve zūhūrumdan İskender diyār-ı ‘ademe gitdi. Pes nevbet baña düşdi, söyleñüz ki zamāna mesned-i Cem’e yeñiden bir zīnet ü āraýış³⁷⁴. Ya ‘ni ḥāliyen ben pādīşāh-ı mülk-i süḥan oldum, zamāneye söylegün taht-ı şāhīyi baña lāyık ve münāsib olan āraýış ile zīb ü zīnet eylesün. Zīrā ben meddāḥ-ı rasūlem dimekdür şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi ve ‘alā-ālihī ve aşḥābihī ecma‘in.³⁷⁵

Nī nī ḡalaṭ in nağme [25b] be-mevķi ‘ ne-sürüdem

İn nağme pesendest diger şavt ü neğam-rā

Nī nī ḡalaṭ iki nūnuñ kesresiyle te’kīd üzre yok yok dimekdür ve ḡalaṭ ḡayın-ı mu‘cemenüñ ve lāmuñ fethalarıyla yañlış ma‘nāsınadır ve bir muḡadder fī ‘l-i mütekellimüñ mef‘ūlidür ve mā-ḡablını tefsīr ve beyān vāķı ‘ olmuşdur. Ve *in nağme* beyt-i evvelüñ mefhūmuna işāretdür ve *be-mevķi ‘* maḡallinde dimekdür ve *ne-sürüdem* nūn-ı nāfiyenüñ fethiyle ve sīnūñ ve rānuñ zammeleriyle ve dālūñ fethiyle ve mīmūñ sūkūnıyla fī ‘l-i nefy-i māzī mütekellim vaḡdedür. Ma‘nā-yı muṭābıķı ayrılmadım dimekdür ve lāzımı oḡumadım ve söylemedim demek olur ve *pesendest* bā-yı ‘Acemī’nüñ ve sīnūñ ve dālūñ fethalarıyla bunda ma‘nā-yı lāzımīsi münāsibdür demek olur ve sīn ü tā edāt-ı ḡaberdür ve *diger* dālūñ kesriyle ve kāf-ı ‘Acemī’nüñ fethiyle bu maḡalde ḡayri ma‘nāsınadır. Ve *neğam*³⁷⁶ nūnuñ ve ḡayın-ı mu‘cemenüñ fethalarıyla nağme dimekdür ve şavte ma‘ṭūfdur ve rā bunda ‘alāmet-i mef‘ūl ve edāt-ı şıla olmaḡ cā’izdür.

Maḥsūl-i beyt: Yok yok ya ‘ni ḡalaṭ itdüm ve bu nağmeyi maḡallinde ayrılmadım ve oḡumadım, bu nağme ḡayrı şavt u³⁷⁷ neğama münāsibdür demek olur ve cā’izdür ki pesendest pesendide est kelimesinden li-ecli’l-vezn taḡfīf olunmuş ola. Bu taḡdīrce ma‘nā-yı muṭābıķı murād olunur ve rā taḡşīş ifāde ider pes. Maḥsūl-i [26a] mışra‘-ı şānī bu nağme ḡayrı şavt u neğamuñ pesendide ve maḡbūlidür, bu maḡalle münāsib degüldür dimekdür ve ba‘zı nüshada pesendest yerine şeydest vāķı ‘ olmuşdur. Pes bu taḡdīrce şeyd şīn-i mu‘cemenüñ fethi ve yānuñ sūkūnıyla bu maḡalde cūnūn ma‘nāsına i‘tibār olunup nağmenüñ şıfatı olur ve bu vech üzre nağme izāfet ile i‘tibār olunup maḥsūl-i mışrā‘-ı şānī bu ḡayrı şavt u neğama maḡşūş nağme-i cūnūndur demek olur. Yāḡud bu taḡdīrce diger daḡı ma‘nāsına olup ve rā yine ma‘nā-yı şıla

³⁷⁴ [25a] āraýış: eylesün ilave olunmuştur HM

³⁷⁵ [25a] ‘alā-ālihī ve aşḥābihī ecma‘in: sellem HM

³⁷⁶ [25b] neğam: HM’de yok

³⁷⁷ [25b] nağmeyi maḡallinde ayrılmadım ve oḡumadım, bu nağme ḡayrı şavt u: HM’de yok

ifāde idüp maḥṣūl-i mıṣrā‘-ı s̱ānī şavt ve neğama daḥı bu nağme-i cünündür, ya‘ni bu nağme ḥāric-i āhenk-i şavt neğamdur dimek ola ve li-küllü vecheh. Ammā faḳīrūn muḥtārı olan nüṣḥa pesendīde-i ehl-i irfān ve maḳbūl-i üṣtādān-ı sūḥan-şināsān olduğı erbāb-ı fehmi ü iz‘āna muḥtāc-ı beyān degüldür fete’emmel.

Devrān ki buved tā-kuned ārāyış-i mesned

Meddāḥ-ı şehenşāh-ı ‘Arab-rā vü ‘Acem-rā

Ki bunda kim ma‘nāsına isimdür ve *tā* ḥarfüdür ḥattā ma‘nāsına ve *meddāḥ*dan murād ‘Urfī kendidür ve *şehenşāh* terkīb-i mezcī aḳsāmındandır, aṣlında şāh-ı şāḥān idi. Ma‘nāsı pādişāḥlar pādişāḥı dimekdür melikū’l-mülūk ma‘nāsına, soñra muzāfun ileyi taḳdım idüp tāhenṭeh didiler ve elif-i mütevassıṭı ḥazf idüp şāhenşāḥ didiler, gāḥ olur ki elif-i evveli ḥazf idüp şehenşāḥ dirler. [26b] Ve gāḥ olur ki elif-i āḥarı ḥazf idüp şāhenşeh dirler ve gāḥ olur ki cemī‘ elifleri ḥazf idüp³⁷⁸ şehenşeh dirler faḥfaz. Pes bu maḥalde şehenşāḥdan murād sultān-ı dü‘ālem seyyid-i ‘Arab ü ‘Acem ḥazret-i ḥabīb-i Ekrem ḥazretleridür şallallāhu ‘aleyhi ve ‘alā-ālihī ve şaḥbiḥi vesellim ve *rālar* taḥṣiṣ ifāde ider.

Maḥṣūl-i beyt: Devrān kimdür ki ārāyış-i mesned-i şāḥī eyleye ‘Arab ü ‘Acem’ün şehenşāḥı olan ḥazret-i sultān-ı kevneynün meddāḥına. Ma‘lūm ola ki bu beyt evvelki beyte ‘illet vāḳı‘ olmuşdur fete’emmel.

Ārāyış-i eyvān-ı nübüvvet ki zi-ta‘zīm

Ḥāk-i der ō tāc-ı şeref dād ḳasem-rā

*Ārāyış-i eyvān-ı nübüvvet*den murād ḥazret-i ḥatm-i enbiyā ve mürselindür şalavātullāhi ‘aleyhi ve ‘aleyhim ecma‘īn ve eyvān muḥāvere-i A‘cām’da hemzenün fethiyle çardaḳ ve köşk ma‘nāsına müsta‘meldür. Nübüvvete izāfeti beyāniyyedür ve *ki* ḥarf-i rābıṭ-ı şıfatdur ve *der* kapu ma‘nāsınadır ve ō elifün zammıyla ve vāvuñ sükūniyla hüve ma‘nāsına zamīr-i ḡāyibdür, ārāyış-i eyvān-ı nübüvvete rāci‘dür ve *tāc-ı şeref* izāfeti beyāniyyedür ve *dād* fi‘l-i māzī müfred ḡāyibdür. Taḥtında zamīr-i fā‘il ḥāke rāci‘dür ve rā bi-ma‘nā şıladur.

Maḥṣūl-i beyt: Āḥir-i beyt-i evvele ‘atf-ı beyān ṭarīḳı üzre buyurur ki ol şehenşāh-ı ‘Arab u ‘Acem, zīnet-i eyvān-ı nübüvvet ve risāletdür ki kemāl mertebe ‘āzametinden anuñ bāb-ı şerifinün toprağı ḳaseme şeref ve sa‘ādet tācın virdi. Ḥāşılı ḳaseme şeref virdi dimekdür, [27a] mübālağa ḳabīlindendür fete’emmel.

³⁷⁸ [26b] ḥazf idüp: HM’de yok

Rūzī ki şümürdend ‘adileş zi-muḥālāt

Tārīḥ-i tevellūd be-nüviştend ‘adem-rā

Rūz bunda demden ‘ibāret olur ve *yā* tenkīr ifāde ider ve bir ism-i iṭāret muḥadderdür, taḳdīr-i kelām ān rūzī dimekdür ve ki ḥarf-i rābīṭ-ı şıfatdur ve *şümürdend* şīn-i mu‘cemenüñ ve mīmüñ zammeleriyle ve dāl-i evvelüñ fethiyle fi‘l-i māzī cemī‘ ğāyibdür. Şümürdenden müştakdur ve ‘*adīl* bunda nazīr ma‘nāsınadur ve zamīr ḥazrete rāci‘dür ve *muḥālāt* muḥālūñ cem‘idür ve murād muḥāl li-ġayrihidür. Ve *tārīḥ* ta‘yīn-i zamāndur ve ‘*adem* yokdur ve rā edāt-ı şıladur.

Maḥsūl-i beyt: Ol dem ki ḥazret-i Rasūl ‘aleyhisselāmuñ nazīrini muḥālātından şaydılar. Ya ‘ni nazīri olmaduġına karar verdiler, ‘ademe tārīḥ-i tevellūd yazdılar. Ya ‘ni nazīri mün‘adim olduġına tārīḥ yazdılar demek olur. Ma‘lūm ola ki nazīr-i peygamberi ‘adem ile ta‘bīr itmişdür, ğaflet olunmaya ki maḥall-i te‘emmüldür. Nitekim bu kaşideye nazīre Ḥān-ı Ḥānān’a söyledüġi kaşidesinde bir beytde³⁷⁹ daḡı böyle vākı‘ olmuşdur ki zikr olunur:

Āgeh neyem ez-şübeh tū dānem ki nezādest

Dūşīze ez-dūde-i şübeh tū ‘adem-rā

Fete’emmel.

Tā rāyet-i ‘afv ü ġazabeş sāye ne-yefkend

Hey’et-i mutaşavver ne-şöd ārāmiş ü rem-rā

Tā ḥarf-i tevķīt ve *rāyet* ‘alem ü sancāk ma‘nāsınadur ve ‘afva izāfeti beyāniyyedür ve *ġazab* daḡı aña ma‘tūfdur ve zamīr ḥazrete rāci‘dür ve ma‘lūm [27b] ola ki şīn-i fāmīrūñ mā-ķabli elbette dā’imā meftūḥ olur, illā zarūret-i vezn için ba‘zı maḥalde sūkūn üzre okunur ve bu da ma‘lūm ola ki zamāyire izāfet cemī‘-i zamānda lāmiyyedür. Ve *sāye* gölgedür ‘Arabī’de zıl ma‘nāsına ve *ne-yefkend* nūn-ı nāfiyenüñ ve yānuñ ve kāf-ı ‘Arabī’nüñ fethalarıyla ve fānuñ ve nūn ve dālūñ sūkūnlarıyla fi‘l-i nefy-i māzī müfred ğāyibdür ve yā hemzeden mübeddeldür. Zīrā kâ‘ide-i külliyyedür ki bir kelimenüñ evvelinde hemze olsa ba‘dehü ol kelimeye bā-yı müfrede veyā mīm-i nāhiye veyā nūn-ı nāfiye dāḡil olsa hemze-i mezkūre yāya ibdāl olunur faḥfaz. Ve *ārāmiş* ism-i maşdardur diñlenme ma‘nāsına ammā bu maḥalde iṭmi’nān-ı ķalb-i mü’minden ‘ibāret olur ve *rem* rānuñ fethiyle isimdür ürkme ma‘nāsına lākin bunda ḥavf-ı derūn-ı küffārdan kināyet olur ve mā-beynlerinde olan vāv-ı ‘āṭıfa telaffuz olunmaz ancak mā-ķabli mażmūm okunur. Ma‘lūm ola ki Fārisi’de vāv-ı ‘āṭıfa aşlā

³⁷⁹ [27a] bir beytde: HM’de yok

ve kaṭā telaffuz olunmaz illā üç maḥalde zamme ile telaffuz olunur. Biri budur ki elifden sonra vāḳī ʿ olsa meṣelā peydā vü pinhān gibi ve biri daḥı budur ki yā-yı ḡayr-ı melfūzadan sonra vāḳī ʿ olsa meṣelā Şeyḥ Saʿdī ḥazretlerinin bu kelāmı gibi:

Tā tū nānī be-kef ārī

[28a] *Vü be-ḡaflet ne-ḥōrī.*

Ve bir daḥı bu ki hā-yı resmīden veyāḥud emsālinden sonra vāḳī ʿ olsa meṣelā ḥande ve ṣīve gibi. Ammā Sūdī merḥūm Gülistān şerḥinde bu maḳūle zarūriyyātda vāv-ı ʿatīfa ve vāv ile hemze beyninde telaffuz olunur demiş ve rā taḥṣīş ifāde ider.

Maḥṣūl-i beyt: Mādām ki ḥazret-i peygamber ṣallallāhu teʿālā ʿleyhi vesellem ḥazretlerinin ʿafv u ḡazabı sancağı sāye salmadı. Ārāmiş virmek heyʿeti mutaṣavver ve zāhir olmadı. Anuñ ʿafv ü ḡazabı zuḥūr itmeyince itmīʿ nān-ı ḳulūb-ı müʿminīn ve ḥavf-ı derūn-ı küffār ḡalālet-āyīn-i şüret-peṣīr olmadı demek olur. Murād beşīr ve nezīr olduğın beyāndur.³⁸⁰

Tā ṣāhid-i ʿilm ü ʿameleṣ ḡehre ne-yefrūḥt

Ma ʿlūm ne-şöd fāʿide ne keyf ü ne kem-rā

Tā bi-maʿnā tevḳīt ve *ṣāhid* ıstīlāḥ-ı şu ʿarāda maḥbūb ve güzel maʿnāsınadır ve ʿilme izāfeti beyāniyyedür ve *ʿilm*ün zamīre izāfeti lāmiyyedür ve zamīr ḥazrete rāciʿdür ve *ḡehre* cīm-i ʿAcemīʿnün kesriyle ve fethiyle ve hā-yı resmīyle maḥṣūṣ yüzde müstaʿmeldür ammā hā-yı resmīsiz şekl ü sīmā maʿnāsınadır. Ve *ne-yefrūḥt* nūn-ı nāfiyenün ve hemzeden bedel olan yānuñ fethalarıyla ve rānuñ zammıyla fīʿl-i nefy-i māzī müfred ḡāyibdür ve efrūḥtenden müştakdur. Taḥtında müstetir olan zamīr-i fāʿil ṣāhid-i ʿilm ü ʿamele rāciʿdür ve *keyfa* ʿrāz-ı zātīyyeden bir şıfatdur ki kısmeti ve lā-kısmeti [28b] ḳabūl eylemez, *kem* meḳādīrdən ʿibāretdür. Bunları ḥaḳīḳatiyle bilmek murād iden Taʿrīfāt-ı Seyyidʿe mürācaʿat eylesün.

Maḥṣūl-i beyt: Mādām ki ol Rasūl-i Ekrem ṣallallāhu ʿaleyhi vesellem ḥazretlerinin ṣāhid-i ʿilm ü ʿameli ḡehre-efrūz olmadı. Yaʿni pāk, maḥbūb gibi güzel ve maḳbūl olan ʿilm ü ʿamel-i şerīfi ʿarz-ı cemāl itmeyince keyfiyyāt ve kemmiyyātuñ fāʿidesi maʿlūm olmadı. Yāḥud fāʿidenün keyfiyyāt ve kemmiyātı maʿlūm olmadı demek ola veʿl-ʿilmü ʿindallāhi teʿālā.

Āncā ki sebūk-rūḥīṣ āyed be-tekellūm

Zi-āsīb-i girānī be-ḥıred ḡuş-ı aşam-rā

³⁸⁰ [28a] olur. Murād beşīr ve nezīr olduğın beyāndur: HMʿde yok

Ān ism-i işâretdür ve *sebük-rûhîş*de yâ-yı maşdarî zarûret-i vezn için meftûh okunur ve zamîr yine hâzrete râci‘dür ve *sebük-rûh* vaşf-ı terkîbî aḳsâmındandır ve lûgatde dâ’imâ şâd olan kimseye ıtlâḳ olunur denilmiş. Ammâ bu maḥalde kemâl-i ‘âzametden ‘ibâret olur veyâḥud mu‘cize-i şerîfesine işâret ola veyâḥud mutlak leṭâfet-i ṭab‘-ı laṭîflerinden³⁸¹ ola ve li-küllî vecheh. Ve *âyed* elif-i memdûde ile ve yânuñ fethiyle fi‘l-i muzâri‘ müfred ḡâyibdür ve âyîdenden müştâḳdur ve taḥtında [29a] müstetir olan zamîr fâ‘il-i *sebük-rûhîye* râci‘dür ve *be-tekellümde* bâ-yı meftûḥa şıla ma‘nâsınadır ve tekellüm söylemek ma‘nâsınadır. Ve *âsîb* elif-i memdûde ile ve sînün kesriyle âfet ma‘nâsınadır³⁸² ve *girânî* kâf-ı ‘Acemî’nün kesriyle ve yâ-yı maşdarî ile bu maḥalde şâğırlıḳdan ‘ibâretdür ve âsîbüñ aña izâfeti lâmiyyedür ve *be-ḥiredde* bâ-yı müfredde-i meksûre ḥarf-i istikbâl ve ḥired ḥâ-yı mu‘cemenün kesriyle ve rānuñ fethiyle fi‘l-i muzâri‘ müfred ḡâyibdür ve ḥarîdenden müştâḳdur şatun almaḳ ma‘nâsınadır. Ammâ bu maḥalde ma‘nâ-yı lâzımı murād olunup ḥalâş ider ve ḳurtarır demek olur. Ve *gûş* kâf-ı ‘Acemî’nün zammıyla ḳulaḳ ma‘nâsınadır ve *aşam* elifün ve şāduñ fethalarıyla şâḡır demekdür.

Maḥsûl-i beyt: Ol maḥalde ki ḥâzret-i seyyid-i kâ’inât ‘aleyhi efḍalü’s-şalavât ve ekmelüt’t-taḥiyyât ḥâzretlerinün *sebük-rûhlığı* tekellüme gele. Ya‘ni şudûr ve zuhûr ḳıla şâḡıruñ ḳulaḡını şâğırlıḳdan ḥalâş ider ya‘ni sem‘-i ḳalbi şâḡır olan ḡâfillerün şâğırlıḡuñ alur ve giderür demekdür. Ve cā’izdür ki *sebük-rûhîş* kelimesinden bir muzâf maḥzûf i‘tibâr olunup taḳdîr-i kelām evşâf-ı *sebük-rûhîş* demek ola. Pes bu vech üzre âyed kelimesinün fâ‘ili zamîr-i müstetir evşâfa râci‘ olur ve ma‘nâ dahı böyle virilür. Maḥsûl-i beyt ol maḥalde ki ḥâzret-i sultân-ı kâ’inât ‘aleyhi efḍalü’s-salavât ve ekmelüt’t-taḥiyyât³⁸³ ḥâzretlerinün *sebük-rûhlığı* evşâfı tekellüme gele ya‘ni mükâleme olunup [29b] söylene demek olur ilâ-âḥirihî vech-i sâbıḳ üzredür fete’emmel.

Te’şîr bered sehm-i tû ez-seyr-i kevākib

Taḡyîr dehed heybet-i tû reng-i beḳam-râ

Bered bâ-yı ‘Arabî’nün ve rānuñ fethalarıyla berîdenden müştâḳ fi‘l-i muzâri‘ müfred ḡâyibdür ve *sehm* sînün fethiyle Fârisî’de ḳorḳu ve heybet ma‘nâsınadır *kezâ* fî-ni‘metillah ve *beḳam* bânuñ ve ḳāfuñ fethalarıyla lafz-ı ‘Arabî’dür ammâ Fârisî’de ve

³⁸¹ [28b] laṭîflerinden: kinâyet HM’de ilave edilmiştir

³⁸² [29a] Ve *âsîb* elif-i memdûde ile ve sînün kesriyle âfet ma‘nâsınadır ve: HM’de yok

³⁸³ [29a] ḥâzret-i sultân-ı kâ’inât ‘aleyhi efḍalü’s-salavât ve ekmelüt’t-taḥiyyât: (‘a.m) HM

Türki'de de müsta'emeldür. Bir meşhür kızıl ağaçdur ki anuñla boya boyarlar ve Hind'den gelür dirler ve rā edāt-ı taḥṣīşdür ve cā'izdür ki edāt-ı mef'ul ola. Ve ma'lūm ola ki bu rā lafzı bir edātdur ki ba'zı maḥalde taḥṣīş ifāde ider ve gāh olur ki ma'nā-yı mef'uliyet ifāde ider ve gāh olur ki ḳasem ma'nāsına gelür ve gāh olur ki şıla için murād olunur pes. Tālib-i Fārisi olan yārāna lāzımdur ki başiret üzre olup bu ma'naları maḥallinde bir hoşca teşḥīş u temyīz eyleye zīrā her mevḳi'de mükerrer beyān u i'lām itmek taṭvīl-i kelām īrās itmegın münāsib-i her maḳām ve lāzım-ı zevi'l-efhām degüldür fefhem.

Maḥsūl-i beyt: Molla 'Urfī raḥimehüllāhü te'alā gāyibden ḥitāba iltifāt ṭarīḳıyla buyurur ki yā Rasūlallāh senüñ ḥavf u heybetüñ seyr-i kevākibden te'sīri iledür. Senüñ heybetüñ baḳamuñ rengine veyāḥud reng-i baḳama taḡyīr virir ya'ni kırmızı iken şarı ider dimek [30a] olur.

İn 'ām-ı tū ber-dūhte çeşm ü dehen-i āz

İḥsān-ı tū be-şikāfte her ḳatre-i yem-rā

Ber-dūhte kelimesinde ber lafzı bānuñ fethiyle ve rānuñ sükūnıyla te'kid ifāde ider ve dūhte dālūñ zammıyla māziden bir kısımdur. Ma'nā-yı lügavisi degmiş dimekdür ammā bu maḥalde ḳapamış ve doyurmuş ma'nalarına olmaḳ lāzımdur ve dūhtenden müştāḳdur ve taḥtında müstetir olan zamīr-i fā'il in 'ām-ı tū ḳavline rāci'dür. Ve *çeşm* iki ma'nāda müştarekdür bu maḥalde göz ma'nāsınadır ve *dehen* dālūñ ve hānuñ fethalarıyla ağız ma'nāsınadır ve elif ile dehān dahı lügatdür ve *āz* elif-i memdüde ile ve zā-yı 'Arabī ile hırş ve ṭama' ma'nāsınadır ve dehenüñ āza izāfeti beyāniyyedür ve 'alā ṭarīḳ-ı mecāz lāmiyye olmaḡa dahı cevāz vardır. Ve *be-şikāfte* bā-yı müfrede-i mü'ekke ile ve şīnūñ kesriyle māziden kısımdur ammā bu maḥalde tekmīl-i vezn için şīn-i meksüre rūm-ı sükūn ile oḳunmaḳ lāzımdur ve *yem* yānuñ fethiyledür yaya dirler.

Maḥsūl-i beyt: Yā Rasūlallāh senüñ in 'āmuñ hırş u ṭama'uñ çeşm ü dehenini ḳapamış ve doyurmuşdur. İḥsānuñ ise deryānuñ her ḳatresini yarmışdur ve ṭoldurmuşdur dimekdür. Veyāḥud şikāfte ism-i mef'ul i'tibār oluna. Pes maḥsūl-i mısrā'-ı şānī iḥsānuñ ise deryānuñ her ḳatresine yarılmıṭdur ve açılmıṭdur ya'ni deryā ḳatre be-ḳatre mazhar-ı luṭf-ı iḥsānuñ [30b] olmışdur dimek olur ve li-küllı vecheh.

Zi-ān girye dehed rūşenī-i dil ki beyāmūht

Rūşengiri-i āyine inşāf-ı tū nem-rā

Zi-ān edāt-ı ta‘lildür ve *giryē* kāf-ı ‘Acemī’nün kesriyle ve rānuñ sükūniyla ağlamanuñ ismidür ve *rūşenī*de yā harf-i maşdardur ve hemze edāt-ı tevessüldür ve *rūşenī* lafzınuñ dile izāfeti maşdaruñ mef‘ülüne izāfeti kabīlindendür ve *dīl*den bir muzāfun ileyh³⁸⁴ zamīr-i mütekellim maḥzūfdur. Taḫdīr-i kelām dilem dimekdür ve *ki* harf-i ta‘lildür ve *beyāmūht* fi ‘l-i māzī müfred ḡāyibdür ve āmūhtenden müştakdur ve bā ve yā sābıkan taḫkīk olunan kā‘ide üzre şābitedür ve *rūşengirī-i āyine* kāf-ı ‘Acemī’yle ve yā-yī maşdarī ve hemze-i müctelibe ile ve izāfet ile āyine açıcılık dimekdür ve *inşāf-ı tū* izāfeti lāmiyyedür ve *nem* nūnuñ fethiyle şol ruṭubetdür ki her şey’i paslandurur. Ammā bunda ihām tarīkıyla *giryē* murād olur ve dehedūñ fā‘ili *giryeye* rāci‘dür ve *beyāmūhtuñ* fā‘ili izmār³⁸⁵ kable’z-zıkr tarīkı üzre inşāf-ı tū kavline rāci‘dür.

Maḥsūl-i beyt: Yā Rasūlallāh *giryē* göñlüme anuñ içün rūşenlik virür ki zīrā senūñ inşāfuñ neme āyine açıcılık öğretti dimekdür ve göñlünü āyine ile ve *giryeyi* şayḳal ile ya‘ni pas açıcı ve cilā virici ile ta‘mīr itmiş olur fete’emmel.

Der-kūy-ı tū tebdīl kuned merdümek-i çeşm

Eczā-yı vüçūd-ı ḥod u eczā-yı ḳadem-rā

Kūy maḥalle ma‘nāsmadur ve *merdümek* gözbebegi dimekdür ve kāf ‘Arabī’dür ve *çeşme* [31a] izāfeti lāmiyyedür ve *eczā-yı vüçūd* izāfeti daḥı böyledür ve eczādan murād eczā-i ‘aşeradır ki göz andan mürekkebdür. Nitekim şā‘irūñ kavlinde bi‘l-cümle zāhirdür:

Kerd āferīd-gār-ı te ‘ālā be-luṭf-ı ḥ’iṣ

Çeşmet be-heft perde vü se āb münḳasam

Şulb ü meşīme şebe züccāī vü pes celīd

Pes ‘ankebūt u bekeyż u ‘ineb ḳarn u mülteḥam

Pes ma‘lūm oldu ki göz yedi perde ile üç ruṭubetden maḥlūḳdur ki cümlesi on cüz’ ider fete’emmel ve vāv ancaḳ tekmīl-i vezn içün mā-ḳabli mażmūm okutdurmadan ötürü irād olunmuşdur ve *eczā-yı ḳademden* murād a‘zā-yı ḳademdür. Ya‘ni ayak terkīb olunduḡı ‘uzuvlardur ki ma‘lūmdur.

Maḥsūl-i beyt: Yā Rasūlallah senūñ kūyunda gözbebegi kendi eczāsını eczā-i ḳademe tebdīl eyler. Ya‘ni kūyunda gözümüz bebegi ḳadem olur dimekdür, murād göz ayık

³⁸⁴ [30b] ileyh: HM’de yok

³⁸⁵ [30b] iimār: HM’de yok

meşābesinde fersūde-i turāb olmağdan ‘ibāretdür ve cā’izdür ki eczā-yı kademden murād hāk-pāy-i şerīfleri ola. Bu vech üzre kademden muzāfun ileyh maḥzūf olup taḳdīr-i kelām kademet-rā dimekdür ve ḥiṭāb yine ḥazrete olur. Pes maḥşul-i beyt yā Rasūlallah senūn kūyuñda ‘aşıklarun kendi gözleri bebegi eczāsını eczā-yı hāk-i kadem-i şerīfūne tebdīl iderler ya‘ni turāb-ı kūyuñda nişān-ı aḳdām-ı şerīfeñe şol kadar yüz sürerler ki eczā-yı ‘aşereden mürekkebe olan siyāhī başarları anda ḳalup yerine hāk-pāy-ı şerīfūn tolar demek olur. Ve ‘alā-küllü vech murād ḥazret-i [31b] Rasūl-i Ekrem’e ta‘zīm ü tekrīmdür ve şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi ve ‘alā-ālihī ve şaḥbihī ve sellim³⁸⁶.

İn bes şeref-i gevher-i tū münşī-i taḳdīr

Ān rüz ki be-güzāştī iḳlīm-i ḳıdem-rā

Tā-ḥukm-i nüzul-i tū der-īn dār nüviştest

Şad reh be-‘abeş bāz tırāşīde ḳalem-rā

*Münşī-i taḳdīr*den murād ḥazret-i Bārī-i Te‘ālā’dur cellet ‘aḳametühü ve *be-güzāştīde* bā-yı müfrede te’kīd içündür ve güzāştī kāf-ı ‘Acemī’nün zammıyla ve dāl-i mu‘ceme ile fī ‘l-i māzī müfred muḥāṭabdur lāzım ile mütē‘addī mā-beyninde müşterek ammā bu maḥalde mütē‘addī olmağa aşlā mecāl yokdur ma‘nā-yı ḡayr-ı murād istilzām ider. Bu maḥalde elbette lāzım i‘tibār olunmaḳ mütē‘ayyendür ve *iḳlīm-i ḳıdemden* maḳşūd ‘ālem-i lāhūtdur ve ḳıdem ḳāfuñ kesriyle ḳadīm ma‘nāsınadır ve *tā* intehā-yı ḡāyet içündür ve *dār* ‘Arabī’dür ev ma‘nāsına. Ammā bunda murād dünyādur ve *nüviştest* aşlında nüvişte estdür lākin bu maḥalde zarūret-i vezn için ḥazf ü işāl ḳılınmışdur ve taḥtında müstetir olan zamīr-i ḡāyib beyt-i evvelde olan münşī-i taḳdīre rāci‘dür ve *şad reh* yüz kerre dimekdür ammā ekşeriyā maḥall-i keşretde isti‘māl olunur bilā-ta‘ayyün. Ve *be-‘abeşde* bā ḥarf-i ecliyye ve ‘abeş lügatde bī-fā’ide ma‘nāsına olmağın bu maḥalde ḥilāf-ı zāhir vāḳı‘ olmuşdur deyu ba‘zı kimseler ‘Urfī’nün bu kıt‘asına i‘tirāz eylemişlerdür. Ammā *el-mecāzū*³⁸⁷ *ebleḡu mine’l-ḥaḳīḳatı*³⁸⁸ mışdāḳınca ‘abeş bu maḥalde tecrübe ma‘nāsınadır ve mışrā‘-ı şānīde [32a] farz ve taḳdīr lafızları mukadderdür.

³⁸⁶ [31b] ‘aleyhi ve ‘alā-ālihī ve şaḥbihī ve sellim: (‘a.m) HM

³⁸⁷ [31b] *el-mecāzū*: HM’de yok

³⁸⁸ “Mecaz hakikatten daha belāgatlidir.”

Ve maḥsūl-i kıt ‘a daḥı böyledür. Ya ‘ni yâ Rasûlallah senüñ gevher-i girân-māye-i zāt-ı risālet-penāhuña bu şeref yeter ki ‘ālem-i lāhūtı sa‘ādetle güzār eyledüğüñ demden bu dār-ı dünyāya nüzul-i şerīfün ḥikmeti yazınca ḥazret-i münşī taḳdīr bi’l-farz ve’t-taḳdīr tecrübe itmek lāzım gelse, senüñ zāt-ı şerīfüne ta‘zīmden ötri ḳalemi tecrübe içün niçe kerre tırāşide iderdi. Ammā ḥazret-i münşī-i taḳdīr tecrübe vü imtiḥān ü te’emmül emşāli simāt-ı nokşāndan münezzeh ve müte‘ālīdür. Veyāḥud³⁸⁹ ‘abeşden murād bunda ‘abeş-i ‘Urfi’dür, ‘abeş-i ḥaḳīkī degüldür. Ya ‘ni maḳşūdun bi’z-zāt olmayanlar murāddur ve münşī-i taḳdīr ḳalemi niçe kerre tırāşide itmek ol maḳşūd-ı aşlī olmayan efrād ḥalkına irāde-i ‘aliyyesin ta‘alluḳ itdürmeden ‘ibāretdür. Maḥsūl-i mışrā ‘-ı şānī daḥı böyledür. Ya ‘ni yâ Rasûlallah bu dār-ı dünyāya nüzul-ı şerīfün ḥikmeti ḥazret-i münşī-i taḳdīr yazınca ya ‘ni senüñ vücūd-ı bih-būduñu dünyāya getürünce abā vü ümmehātda ve sā’il-i ḥubūt-ı zāt-ı bī-naẓīrūñ olmaḳ içün niçe efrād ḥalkına da irāde-i ‘aliyyesin ta‘alluḳ itdürmişdür. Ve ‘alā-küllü vech murād ḥazret-i ḥabīb-i ekrem (‘a.m.)³⁹⁰ cenāb-ı Bārī te‘ālādan vārid olan ta‘zīm ü tekrīmi müş‘irdür ve’l-‘ilmü ‘indallāhi te‘ālā. Ma‘lūm ola ki kıt ‘a-i mezkûre şehr-i İstanbul’uñ ‘ulemā vü fuẓalāsına daḡdaḡa-endāz olup menem diger nīst deyu da ‘vā-yı faẓl u ‘irfān idenler lāsiyyemā merātīb-i i’tibārāt-ı dānişverīde müşārün bi’l-benān olanlar me‘ānī-i merḳūmeden ekşeriyā gāfil ve ‘arşagāh-ı taḥşīl-i tevcīhāt-ı muḥaḳḳıkada rācil bulunmaḡın taştīr [32b] olunan taḥḳīḳāt müşārün ileyhimā efendilerden aḥz olununca ‘aẓīm zaḥmetler çekilmişdür. Zīrā bu ḥaḳīr-i taḳşīr³⁹¹ ḥāliyen küşe-nişīnān-ı enderün-ı ḥümāyūndan olmaḡın ve bīrūnda cılve-sāz olan sūḥan-şināsānla telāḳīye ruḥşat bulmaḡın zuḥūra gelen eşḳālümüzi mürāsele ve mükātebe ile mükāleme iderdük. İmdi ey bu şurūḥāt-ı pür-ifādeden istifāde iden iḥvān-ı şadāḳat-nişān size Allah emāneti olsun ki evvelā sebeb-i şerḥ-i divān Ağā-yı ‘ālī-şānı ve şāniyen şāriḥ-i faḳīr ‘Abdurrahmān’ı rahmet-i ḥazret-i Sübhān’la şādmān buyurasız. Li-muḥarririhī:

Bā ‘is-i şerḥ olan zāt-ı mübārek-ḥaşlet

İki ‘ālemde ola faẓl-ı Hudā’ya maḳrūn

Daḥı bu ‘Abdī-i zārı da o Mennān-ı Kerīm

İde dünyāda vü ‘uḳbāda hemişe memnūn

³⁸⁹ [32a] veyāḥud: HM’de yok

³⁹⁰ Metinde bu harflerle “aleyhisselām” ifadesi kısaltılmıştır.

³⁹¹ [32b] ḥaḳīr-i taḳşīr: ḥaḳīr-i pür-taḳşīr HM

Yā İlāhî kerem it eyle du ‘āmuz maḵbūl
Hem bu şerḥi okuyup yazana vir ‘ömr-i füzūn

Ger cevher-i evvel be-ḥarīm-i tū der āyed

Ten der ne-dehed ḵāmet-i ta ‘zīm-i tū ḥam-rā

*Cevher-i evvel*den murād ‘aql-ı külldür ve *be-ḥarīm*de bā bi-ma ‘nā şıla ve *āyed* elif-i memdüde ile ve yānuñ fethiyle fi ‘l-i muzāri ‘ müfred ğāyibdür āyīdenden gelmek ma ‘nāsına mevzū ‘adur ammā der lafzıyla müsta ‘mel olmağın bu maḥalde duḥūl ma ‘nāsın ifāde ider. Ve *ten der ne-dehed* ıstılāḥlarında vücūd virmez ve meyl itmez demekden ‘ibāretdür ve *ḵāmet-i ta ‘zīm-i tū* izāfetleri beyāniyye ve lāmiyyedür ve *ḥam ḥā*-yı mu ‘cemenūñ fethiyle bu maḥalde ekleme ma ‘nāsına ‘alāmet-i ta ‘zīmden ‘ibāret olmaḵ üzre irād olunmuşdur.

Mahsūl-i beyt: Yā Rasūlallāh sen ol ‘Azīmü’l-ḵadr ve Kerīmü’ş-şān zāt-ı şerīfsin ki eger ‘aql-ı kül senūñ ḥarīm-i sa ‘ādetüne duḥūl itse senūñ ḵāmet-i ta ‘zīmūñ ḥama vücūd virmez. Ya ‘ni ḥam olmağa meyl itmez ḥāşıl-ı kelām ‘aql-ı evvele ta ‘zīmūñ ta ‘alluḵ itmez demek olur.

Ān rüz ki imkān-ı ḥaşem-i ḥādise ārāst

Der-sāye-i inşāf-ı tū mih‘āst ḥaşem-rā

Ān rüz didügi ḥazret-i Ḥaḵ te ‘ālā ervāḥı ḥaḵ itdügi vaḳte işāretdür ve *ki* harf-i rābıt-ı şıfatdur ve *imkān* elifüñ kesriyle vücūd u ‘ademden zarūreti selīmedürler ve *ḥaşem-i ḥādise* izāfeti beyāniyyedür ve *ārāst* fi ‘l-i māzī müfred ğāyib ma ‘nāsı bezedi ve müzeyyen kıldı dimekdür ve fā ‘ili imkāna rāci ‘dür ve maşdarı [33a] ārāstendür ve sāye-i inşāf-ı tū izāfetleri beyāniyye ve lāmiyyedür ve ḥaşem-i şānı daḥı ḥavādisden ‘ibāretdür.

Mahsūl-i beyt: Yā Rasūl ol gün ki ya ‘ni ol dem ki ‘ālem-i imkān ‘alā tarīḵ-ı mecāz kendüden zuhūr idecek ḥavādis ḥışmını müzeyyen ve tertīb eyledi. Ol ḥışmı imkān senūñ sāye-i inşāfuñdan istedi. Ya ‘ni cemī ‘ zuhūrāt-ı kevniyyesinūñ sāye-i ‘adl ü inşāfuñdan olsun ve bildüğüñ ḥavādis³⁹² senūñ emrūñle zuhūr itsün ve istemedüğüñ zuhūr itmesün. Señ emr-i ḥaḵla taşarrufāt-ı ‘āleme mālīksin, benüm medḥalim yoḵdur, ben egerçi benden vuḵū ‘a gelecek zuhūrātı tertīb itdüm. Ammā ‘inān-ı ihtiyārımı fermān-ı Ḥudā’yla senūñ dest-i taşarrufuña virdüm didi demek olur.

³⁹² [33a] ...sinūñ sāye-i ‘adl ü inşāfuñdan olsun ve bildüğüñ ḥavādis: HM’de yok

Tā-kevn-i turā aṣl-ı mühimmāt ne-ḥ^vāndend

Ne-ṣinīd ḳazā tercüme-i lafz-ı ehem-rā

Kevn kāfuñ fethiyle ve vāvuñ sükūniyla naşara bābınuñ ecvef-i vāvisinden maşdardur. Bu maḥalde vücūda gelmeden ‘ibāretdür ve *turāya* izāfeti lāmiyyedür ve *mühimmāt* mühimmūñ cem‘idür bunda mükevvenātdan kināyetdür ve *ne-ḥ^vāndendūñ* fā‘ili muḳadderdür fete’emmel ve *ḳazā* bunda taḳdīrden ‘ibāretdür.

Mahsül-i beyt: Yā Rasūlallāh mādām ki senūñ vücūda gelmeñi cemī‘ mühimmāt-ı kevnıyyenūñ aṣlı idügin oḳumadılar. Ya‘ni senūñ vücūd-ı şerīfūñ aṣl-ı mühimmāt ve sebep-i mükevvenāt olduğun i‘lām itmedüklerince ḳazā lafz-ı ehemmin tercümesini işitmedi. Ya‘ni lafz-ı ehemmuñ ma‘nāsını ḳazā senūñ vücūd-ı şerīfinden bildi demek olur, vücūd-ı şerīf³⁹³ bi-ma‘nā ma‘nā-yı lafz-ı ehemm ile ta‘bīr itmişdür ḡaflet olunmaya. Ve bi’l-cümle murād *levlāke levlāke [33b] lemā ḥalaḳtū’l-eflāk*³⁹⁴ mefhūmu şerīfi üzre ḥazret-i Rasūlullāh şallallāhu ‘aleyhi vesellem ḥazretlerinūñ ehemmi mühimmāt ve bā‘iş-i mevcūdāt-ı mükevvenāt olduğın beyāndur. tā

Tā-mecma‘-i imkān u vücūbet ne-nüviştend

Mevrid-i müte‘ayyen ne-şöd ıtlāk-ı e‘am-rā

İmkān beyānı sābıḳan zıkr olundı, *vücūb*dan murād bu maḥalde ki mümkinūñ vücūda gelmesinden ‘ibāretdür ve *tā* zamīr-i ḥiṭābdur ve *ne-nüviştend* fi‘l-i nefy-i māzī cemī‘ ḡāyibdür ve fā‘ili muḳadderdür fete’emmel.

Mahsül-i beyt: Yā Rasūlallāh mādām ki ḥazretūñi imkān u vücūbuñ mecma‘ı yazmadılar. Ya‘ni ḥılḳat-i pākizeñi ızḥār itmedüklerince ıtlāk-ı e‘ammuñ mevridi müte‘ayyen ü zāhir olmadı. Ḥāşılı ıtlāk-ı e‘ammuñ mevridi senūñ mecma‘-ı imkān u vücūb olan vücūd-ı şerīfūñdür demek olur. Zīrā vücūb cümleden aḳreb ve mümkinātuñ cümlesinden evvel olmağın beyne’l-vücūb ve’l-imkān mecma‘-ı vücūb u imkān olmuş olur, bu taḳdīrce ıtlāk-ı e‘ammuñ mevridi olur³⁹⁵.

³⁹³ [33a] şerīf: şerīf-i peygamberī HM

³⁹⁴ “Sen olmasaydın, sen olmasaydın ālemleri yaratmazdım.” Muhammed b. Aliyyü’ş-Şevkānī, *El-Fevāidü’l-Mecmū’a fi’l-Eḥādīsī’l-Mevzū’a*, Dārü’l-Kütübi’l-İlmiyye, Matbaatü’s-sünneti’l-Muhammediyye, Beyrut, s. 326. Aynı hadis farklı bir tarikle şurada da yer almaktadır: Hakim, *Kitābü’l-müstedrek*, C. 2, s. 672.

³⁹⁵ [33b] *ne-nüviştend* fi‘l-i nefy-i māzī cemī‘ ḡāyibdür ve fā‘ili muḳadderdür fete’emmel. Mahsül-i beyt: Yā Rasūlallāh mādām ki ḥazretūñi imkān u vücūbuñ mecma‘ı yazmadılar. Ya‘ni ḥılḳat-i pākizeñi ızḥār itmedüklerince ıtlāk-ı e‘ammuñ mevridi müte‘ayyen ü zāhir olmadı. Ḥāşılı ıtlāk-ı e‘ammuñ mevridi senūñ mecma‘-ı imkān u vücūb olan vücūd-ı şerīfūñdür demek olur. Zīrā vücūb cümleden aḳreb ve mümkinātuñ cümlesinden evvel olmağın beyne’l-vücūb ve’l-imkān mecma‘-ı vücūb u imkān olmuş olur, bu taḳdīrce ıtlāk-ı e‘ammuñ mevridi olur: ıtlāk-ı e‘ammuñ mevridi senūñ mecma‘-ı imkān u vücūb olan vücūd-ı şerīfūñdür demek olur. Zīrā vücūb cümleden aḳreb ve mümkinātuñ cümlesinden

Takdîr be-yek nâka nişânîd dü mahmil

Selmâ-yı hudûş-ı tû vü Leyli-yi kıdem-râ

Selmâ Leylî gibi kabâ'il-i 'Arab'da bir maḥbûbenüñ ismidür ki büleğâ-yı 'Arab mezkûrenüñ ḥaḳḳında niçe eş'âr inşâd³⁹⁶ itmişlerdür ve içlerinde Selmâ ḍarb-ı meşel mertebesinde olmışdur. Meşelâ bir gözini medḥ itseler Selmâ'yile ta'bir iderler ve A'câm daḥı bu kâ'ide üzre isti'mâl iderler ve *Selmâ-yı hudûş* ve *Leylî-yi kıdem* izâfetleri beyâniyyedür.

Mahsûl-i beyt: Ey bâ'is-i ḥilḳat-i kâ'inât olan zübde-i mümkinât, sen ol cümle-i maḥlûḳâtıdan [34a] aḳdem olan vücûd-ı mükerremsin ki takdîr-i İlâhî senüñ Selmâ-yı hudûşunu ve Leylî-yi kıdemi bir nâkada iki maḥmil meşâbesinde naşb eyledi. Ya'ni senüñ hudûşuñ kıdeme 'adîl ve nazîr meşâbesinde³⁹⁷ oldu ki kıdem kıdem olduğu gibi senüñ hudûşuñ daḥı cümleden evvel ve aḳdem oldu demekdür. Nitekim *küntü nebiyyen ve Âdeme beyne'l-mâ'i ve't-tîr*³⁹⁸ buyurmışlardır.

Tâ-nâm-ı turâ efser-i fihrist ne-kerdend

Şîrâze-i mecmû'a ne-bestend kerem-râ

Fihrist lügatde şol ḳânûn ve zâbıta-i icmâlîdür ki kitâblar evveline ol kitâblaruñ ebvâb ve fuşûliñ yazarlar ve muṭlaḳ kitâb evveline daḥı fihrist dirler. Bu maḥalde ma'nâ-yı şânî murâddur, kâ'inât kitâba teşbîh olmaḳ üzre ve *şîrâze* ma'rûf nesnedür ki kitâblaruñ cüzlerinüñ dibleri anuñla berg olur ve bir ma'nâsı daḥı var ammâ bu maḥalle münâsib olmamaḡın zıkr olunmadı.

Mahsûl-i beyt: Yâ Rasûl mādām ki nâm-ı şerîfuñi ser-tâc-ı fihrist-i kâ'inât eylemediler, mecmû'a-i kereme şîrâze bağlamadılar. Ya'ni yâ Rasûlallâh sen ol kerîmü's-şânsın ki tâ vücûd-ı şerîfuñ zḥûr itmeyince kerem daḥı şûret-pezîr-i şudûr olmadıdur.

'Urî me-şitâb in reh-i na'test ne şahrâst

Âheste ki reh ber-dem-i tîgest ḳadem-râ

'Urî bu maḥalde tecrîd tarîḳıyla münâdâ vâḳı' olmışdur, ḥarf-i nidâsı muḳadderdür ve *me-şitâb* nehy-i ḥâzırdur ve şitâbîdenden müştâḳdur ve ism-i işâretüñ müşârun

evvel olmaḡın beyne'l-vücûb ve'l-ımkân mecma'-ı vücûb u ımkân olmuş olur, bu takdîrce ıtlâḳ-ı e'ammuñ mevrîdi olur feteemmel. Mahsûl-i beyt: Yâ Rasûlallâh mādām ki ḥazretüñi ımkân u vücûbuñ mecma'ı yazmadılar. Ya'ni ḥilḳat-i pākîzeñi ızhâr itmedüklerince ıtlâḳ-ı e'ammuñ mevrîdi müte'ayyen ü zâhir olmadı ḥâşılı HM

³⁹⁶ [33b] inşâd: HM'de yok

³⁹⁷ [34a] naşb eyledi. Ya'ni senüñ hudûşuñ kıdeme 'adîl ve nazîr meşâbesinde: HM'de yok

³⁹⁸ "Âdem, su ve çamur arasında iken ben peygamberdim." Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ*, 2/215.

ileyhi bu kaşıdedür. Ve *dem-i tîğ* dālũñ fethiyle ve mīmũñ kesriyle kılıç yūzi ve kılıç ağzı dimekdür ve *kağem* kâfuñ ve dālũñ fethalarıyla [34b] taban ma‘nâsınadır ve bu ma‘nâ üzre bir *kağem* dağı sâbıkān kavâfide ırâd olunmuşdur ammâ nesne lâzım gelmez. Zîrâ kaşâyidde tekerrür-i kâfiye muṭlaḳ câ’izdür.

Maḥsûl-i beyt: Ey ‘Urfî uyuma ki bu gitdigũñ ṭarîḳ na‘t yoludur, şaḥrâ yolu degũldür. Ya‘ni bu söyledigũñ kaşıde na‘t-ı şerîfdür, medḥ-i ‘avâm degũldür. Pes yâb yâb yūri ki *kađemũñ* yolu kılıç ağzı üzredür. Ya‘ni ol ḥazretũñ na‘t-ı şerîfinde sözi ‘aḳla ve naḳle muḥâlîf söylemekden ḥazır eyle ki maḥall-i ḥaṭardur demek olur fete’emmel.

Hüş dâr ki ne-tevân be-yek âheng-i sürûden

Na‘t-i şeh-i kevneyn u medîḥ-i Key ü Cem-râ

Hüş dâr ıstılâḥlarında ‘aḳluñ uyar gâfil olma demekden ‘ibâretdür, *be-yekde* bâ bi-ma‘nâ ma‘a ve *medîḥ* maşdar-ı mîmîdür medḥ ma‘nâsına ve *Key ü Cem* böyle maḥallerde muṭlaḳ selâṭinden ‘ibâretdür.

Maḥsûl-i beyt: Yine kendüye ḥiṭâb idüp buyurur ki ey ‘Urfî ‘aḳluñ uyar ya‘ni gâfil olma ki iki cihân serverinũñ na‘t-ı şerîfiyle selâṭin medḥini bir uşulde ayrılmāḳ mümkün degũldür. Ya‘ni bir revîşinde ve bir kâ‘idede söylemek olmaz. Ḥâşılı³⁹⁹ na‘t-ı şerîfle medḥ-i selâṭini yeksân görme; zîrâ na‘t-ı şerîf gâyet a‘lâ olmaḳ gerekdür demek olur.

Şâyeste be-dest âr ki bînend derîn şehir

Şâyestegî-i cins çi bisiyâr u çi kem-râ

Şâyeste yarar ve yaraşık ma‘nâsına bir muḳadder mevşũfuñ şıfatıdır ve *be-dest âr* ele getir dimekdür. Zîrâ *be-dest* lafzında bâ bi-ma‘nâ şıladur [35a] ve âr elif-i memdũde ile ve rānuñ sũkũniyle emr-i ḥazırdur âridenden müştāḳdur ve *ki* harf-i ta‘lîldür ve *bînend* fî‘l-i muzâri‘ cem‘-i gâyibdür ve fâ‘ili kendi şehrinde olan fuṣalâ ve ehl-i ‘irfāndur ve *şehir*den murād Şîrâz’dur. *Şâyestegî* kâf-ı ‘Acemî’yle ve yâ-yı maşdarî ile yararlık ve yaraşıklık ma‘nâsınadır. Ma‘lûm ola ki âḥirinde hâ-yı resmî ve emşâli olan kelimenũñ âḥirine yâ-yı maşdarî ilḥāḳ olunsa mezkûr hâ kâf-ı ‘Acemî’ye tebdîl olunur ve ancaḳ kâf kitâbet olunur hâ yazılmaz. Bu taḥḳîḳden soñra hâyla kâfi cem‘ idenlerũñ sözine i‘tibâr olunmaz fefhem. Ve *bisiyâr* bâ-yı ‘Arabî’nũñ kesriyle çok ma‘nâsınadır ve *kem* kâf-ı ‘Arabî’nũñ fethiyle eksük ma‘nâsınadır ammâ bunda azdan ‘ibâret olur.

³⁹⁹ [34b] Ḥâşılı: kelām HM’de ilave olunmuştur

Mahsûl-i beyt: Yine kendüye hitâb idüp buyurur ki ey ‘Urfî ele bir yarar medh ü şenâ getür. Ya ‘ni na ‘t-ı şerîf olmağa lâıyık ve yaraşıık sözler peydâ eyle ki zîrâ bu şehirde cinsûn yaraşııklığına bakarlar, yohsa sözüñ çok olmasına ve az olmasına ne i ‘tibâr ve ne inkisâr hâşıl olur. Hâşılı maķşûd sözüñ çok ve az olmasında degüldür ve belki murâd sözüñ belâğat ve fesâhatinde ve na ‘t-i şerîf olmağa liyâkatindedür.

Gîrem ki ħired ħaşr kuned pāye-i na ‘teş

Ān ħavşala-i aħir zi⁴⁰⁰ -nuţk u raķam-rā

Gîrem kâf-ı ‘Acemî’nüñ kesriyle fî ‘l-i emr-i mütekellim vaĥdedür. Ma ‘lûm ola ki Fârisî’de ve Türki’de mütekellimlerün daĥı emri vardur ammâ ‘Arabî’de vâķı ‘ olmamışdur ve *ħired* ħā-yı mu ‘cemenüñ kesriyle ‘aķıldur [35b] ve *ħaşr* şey’i ‘aded-i müte ‘ayyen üzre ĩrād itmekden ‘ibāretdür ve *pāye* rütbe ma ‘nāsınadur ve ba ‘zı nüşhada mâye vâķı ‘ olmışdur. Sermāye ma ‘nāsına olur ķangısı olursa, na ‘te izāfeti beyāniyyedür ve zāmîr ħazret-i⁴⁰¹ memdūĥa rāci ‘dür ve *ħavşala* ķurşak ma ‘nāsınadur ve *aħir* lafzı ħā-yı mu ‘cemenüñ kesriyle Fârisî’dür ancak taķrîr ve te ‘kîd ma ‘nāsın ifāde ider.

Mahsûl-i beyt: Tutayım ki ‘aķl-ı evvel-i memdūĥ-ı kâ’ināt ‘aleyhi efđalü’ş-şalavât ve ekmelü’t-tahiyyât ħazretlerinüñ pāye-i na ‘t-ı şerîflerini ħaşr eyler. Ya ‘ni şân-ı şerîflerine şāyeste medh ü şenāyı ta ‘yîn üzre muĥîţ olur ammâ nuţk-ı raķama ol ħavşala ķanden hâşıl olur. Ya ‘ni ‘aķluñ ħaşr itdüĥi ‘ibārât-ı na ‘tiyyeyi taķrîr ü taĥrîr itmege ne nuţķuñ ħavşalası vardur ve ne raķamuñ āĥād ve ‘aşerāt ve ulûfî kifāyet ider. Netîce-i kelām ol sūrûrı taĥrîr ü tavşîf ile medh ü ta ‘rîf itmek tavķ-ı beşerden ħāricdür dimek olur.

Şāhā be- ‘aţāyet ki ez-ān kām bedānî

Nevmîd me-hil ‘Urfî-i maĥrûm ü dijem-rā

*Şāhā*muñ āĥirinde olan elif-i sākine ĥarf-i nidādur ve hitâb yine ĥazret-i Rasûlullāĥ’adur şallallāĥu ‘aleyhi ve ‘alā-ālihî ve şaĥbihî ve sellem⁴⁰² ve *be- ‘aţāyet* lafzında bā-yı meftūĥa ķasem içündür ve tā zāmır-i hitābdur ve *ķi* ĥarf-i beyāndur ve *kām* kām-ı ‘Arabî ile murâd ma ‘nāsınadur ve *dijem* ĥuşşalu ve perîşân ĥāl ma ‘nāsına şıfatdur.

⁴⁰⁰ [35a] zi: kücā HM’de ilave olunmıştır

⁴⁰¹ [35b] ĥazret: HM’de yok

⁴⁰² [35b] şallallāĥu ‘aleyhi ve ‘alā-ālihî ve şaĥbihî ve sellem: (‘a.m.) HM

Maḥsūl-i beyt: Ey pādīšāh-ı ‘ālem, ma ‘nā iḥsānuñ ḥaḳḳıçün olsun ki ol murāddan ki bilürsün, ya ‘ni ‘Urfî’nüñ diledügi murād ki izz-i ḥaḳla [36a] ma ‘lüm-ı şerîfündür. Pes ‘Urfî-i maḥrûm ve perişān-ḥālî nevmîd ḳoma dimek olur. Ma ‘lüm ola ki bu ḳaşıdede lafz-ı ‘Urfî iki maḥalde zıkr olunmuşdur ammā maḥall-i fesāḥat degüldür.

Ez-bāğ-ı na ‘îmeş medeh in ‘ām u me-yāmîz

Bā maṭlab-ı ō maṭlab-ı aşḥāb-ı şikem-rā

*Bāğ-ı na ‘îm*den murād cennetdür ve zamîrler ‘Urfî’ye rāci‘dür ve *me-yāmîz* āmîzîdenden müştakdur ve bā bi-ma ‘nā ma ‘a ve *maṭlab* murād ma ‘nāsınadır ve *aşḥāb-ı şikem*den murād tena ‘‘umāt-ı nefsāniyye şāhibleri ve telezzüzāt-ı cismāniyye tālibleridür fete’emmel.

Maḥsūl-i beyt: Yā Rasūlallāh ‘Urfî’ye bāğ-ı na ‘îmden in ‘ām virme, aşḥāb-ı şikemüñ maṭlabını anuñ murādıyla ḳarışdırma. Ya ‘ni bir ‘atiyye-i maḥşüşaya vesîle ol ve bi’l-cümle devlet-i dîdāra erzānî ḳıl dimek olur. Nitekim bundan şoñra gelecek beytde maḳşudıñ beyān idüp buyurur.

Āsāyiş-i hem-sāyegî-i ḥaḳ zi-tū ḥ‘āhed

Ārāyiş-i dūzaḥ ne-kuned bāğ-ı irem-rā

Hem-sāyegî kāf-ı ‘Acemiyye-i bedeliyye ile ve yā-yı maşdariyye ile ḳoñşuluk ma ‘nāsınadır ve *ḥ‘āhed* fi ‘linüñ taḥtında müstetir olan zamîr-i fā ‘il ‘Urfî’ye rāci‘dür ve *ārāyiş-i dūzaḥ* izāfeti beyāniyye i ‘tibār olunmaḳ lâzımdur fete’emmel.

Maḥsūl-i beyt: Yā Rasūlallah ‘Urfî cenāb-ı ḥazret-i Ḥaḳḳ’uñ civār-ı raḥmetinde rāḥat ü ārām ister, bāğ-ı cenneti ārāyiş-i dūzaḥ eylemez ya ‘ni dîdār-ı ḥazret-i Ḥaḳ te ‘ālāya göre cennet ārāyiş-i dūzaḥdur dimek olur. Ba ‘zı nüshada mışrā ‘-ı şānî böyle vāḳı‘ olmuşdur. Mışrā⁴⁰³:

Ō dūzaḥ-ı himmet ne-kuned bāğ-ı irem-rā

Zamîr ‘Urfî’ye rāci‘dür ve dūzaḥ-ı himmet izāfeti beyāniyyedür. Maḥsūl-i mışrā ‘ ‘Urfî bāğ-ı cenneti dūzaḥ-ı himmet eylemez dimekdür ve bi’l-cümle murād ‘Urfî [36b] tālib-i dîdārdur dimek olur fete’emmel.

Dānem ne-resed zerre be-ḥurşîd velîkin

Şevḳ-i tayarān mîkeşed erbāb-ı himem-rā

⁴⁰³ [36a] mışrā ‘: ‘ HM

Zerreden murād kendidür ve *hürşîd*den murād na‘t-ı ḥazret-i sultân-ı risâletdür veyâḥud ḥazret kendileridür veyâḥud beyt-i evvelde zikrolunan maḥşûdundan kinâyet olur fete‘emmel ve *tayarân* maşdardur uçmak ma‘nâsına.

Mahşûl-i beyt: Kesr-i nefis tarîkıyla buyurur ki bilürem zerre hürşîde irişmez velâkin uçmak şevki himmet şâhiblerini kendi hallerine kırmayıp taraf-ı hürşîde çeker demek olur ve erbâb-ı himemden maḥşûdına kendüdür ‘alâ tarîk-ı kinâye⁴⁰⁴.

Her çend tabî‘î bûd in naḳş bi-fermây

Tâ-cilve dehed feyz-i tû iksîr-i kerem-râ

Feyz bunda lutf ma‘nâsınadır ve *iksîr* kimyâ ma‘nâsınadır ve *kereme* izâfeti beyâniyyedür.

Mahşûl-i beyt: Bu bende olan eksiklik her ne kadar tabî‘î ve hilkî olursa da yâ Rasûlallâh buyur ya‘ni emr eyle ki senüñ lutfuñ iksîr-i kereme cilve virsün. Ya‘ni feyzüñ⁴⁰⁵ iksîr-i keremi der-kâr idüp bu tabî‘î naḳşı benden izâle itmekle cis[m]-i vücûdumu zer-i ḥâliş eylesün dimekdür.

Men hem be-su‘âlî leb-i haclet bi-küşâyem

Ey âb-ı hayât ez-leb-i tû hıẓr-ı ni‘am-râ

Hem hânüñ fethiyle ve mîmüñ sükûnıyla lafz-ı Fârisî’dür muḳârenet ma‘nâsına, gâh olur ki bile ma‘nâsın ifâde ider ve gâh olur ki daḥı ma‘nâsına gelür. Nitekim bu maḥalde böyledür ve gâh olur ki te’kîd ifâde ider ve *ey* harf-i nidâdur ve münâdâ muḳadderdür. Murād ḥazret-i memdûḥadur ve *hıẓr-ı ni‘am* izâfeti beyâniyyedür [37a] ve *ni‘am* matla‘-ı ḳaşıdede olan ni‘amdur ki edât-ı icâbdur tekrar zikrolunması redd-i matla‘ şan‘atıdır.

Mahşûl-i beyt: Ben daḥı bir su‘âl içün ya‘ni bir murād istemek içün hacâletle dudak açarım. Yâ Rasûlallâh su‘âlimi icâb-ı hıẓrına âb-ı hayât senüñ lebüñdendür. Ya‘ni müsâ‘ade-i merâm-ı hıẓrına âb-ı hayât senüñ leb-i cân-baḥşuñdur demek olur.

Her gâh ki der-medḥ-i tû lağzem tû⁴⁰⁶ bi-baḥşây

⁴⁰⁴ [36b] demek olur ve erbâb-ı himemden maḥşûdına kendüdür ‘alâ tarîk-ı kinâye: Ma‘lûm ola ki zerre hürşîde ‘âşıkdur ve dest-res mümkün degüldür. Lâkin anuñ ‘aşkıyla dâ‘imâ havaya ‘urûc eyler ki vuşûl ider ya‘ni ben günâhkârum ve senüñ şefâ‘atüne şâyeste degülüm lâkin ... vuşûl emniyyetümi ol cânibe çeker. Ve yine şuna işâret vardur ki zerre ol rütbe nâçiz ü aḥḳar iken şemse ‘alâḳası sebebiyle dâ‘imâ yalan gizler ve ‘Urfî buña binâ‘en buyurur ki ben bir nâçiz ü aḥḳar ve günâhkârum. Lâkin saña ... ü saña vaşl olmaḳluḡuñ şevki saña irişmez isem yine senüñ şoḥbetüñ mevc-i tayarân iderem dimekdür HM

⁴⁰⁵ [36b] feyzüñ: HM’de yok

⁴⁰⁶ [37a] tû: HM’de yok

Kez-medh ne-dānem men hayrān şöde zem-rā

Lağzem lāmuñ fethiyle ve ğayın-ı mu‘cemenüñ sükünüyla fī ‘l-i muzāri‘ nefs-i mütekellim vahdedür, lağzīdenden müştakdur tayranmak ve sürçmek ma‘nāsına ve *bi-bahşāy* kelimesinde bā-yı evvele ħarf-i te’kīd ve bi-bahşāy emr-i ħāzır müfred muhātabdur. Bahşāyīdenden müştakdur bağışlamak ma‘nāsınadur ve *men* lafzı hayrāna muzāfdur. Ma‘lūm ola ki bu dilde muzāfuñ āhiri dā’imā meksūr olur faḥfaz⁴⁰⁷.

Maḥsūl-i beyt: Yā Rasūlallāh her vakt ki senüñ medh-i şerīfūñde sürçem ya‘ni sehv ü ḥaṭā idersem sen ‘afveyle ki zīrā ben hayrān olmuş dīvāne medhden zemmi temyīz idemem demek olur. Murād ızhār-ı ‘aciz ü taḫşīrdür.

Taḫşīl-i şevāb şeref-i nisbet-i na‘tet

Zīn gūne ḥacel sāhte Ḥassān-ı ‘Acem-rā

Mısrā‘-ı evvel tetābu‘-i izāfāt kabīlindendür ve *zīn gūne* bunuñ gibi dimekdür ve *Ḥassān-ı ‘Acem*’den murād Ḥāḳānī’dür. Nitekim Molla Cāmī ḥazretleri daḥı Bahāristān’uñda taṣrīḥ eylemişdür ammā bunda Ḥassān-ı ‘Acem’den ‘Urfī kendüyi murād itmek daḥı mümkündür ve bu şüretde *zīn* lafzı ḥacel-i sāhteye işāret olur fete’emmel.

Maḥsūl-i beyt: Yā Rasūlallāh senüñ [37b] na‘t-ı şerīfūñde mensūb olan şerefüñ şevābını taḫşīl itmek bunuñ gibi Ḥassān-ı ‘Acem’i, ya‘ni Ḥāḳānī gibi bir şā‘ir-i mu‘ciz-beyān[1] ḥacel ü şerm-sār eylemişdür ya ben neye ḳādir oluram demek olur.

Tā-na‘t-i tū āmed zi-meşīyyet be-nüvišten

Bālā nigeristen bi-şöd ez-yād-ı ḳalem-rā

Tā intehā-yı ğāyet içündür ve *meşīyyet* irādet ma‘nāsınadur ammā bunda⁴⁰⁸ taṣavvur u tefekkürden ‘ibāret olur ve *be-nüvišten*de bā bi-ma‘nā şıladur ve *bālā* üst ve yukarı ma‘nāsınadur ‘Arabī’de fevḳ gibi. *Nigeristen* nūnuñ kesriyle ve kāf-ı ‘Acemī’nüñ fethiyle ve rānuñ kesriyle maşdardur bakmak ma‘nāsına ve *bi-şöd* bunda reft ma‘nāsınadur ve *yād-ı ḳalem* izāfeti lāmiyyedür mecāzen ḥatır-ı ḳalem dimekdür.

Maḥsūl-i beyt: Yā Rasūlallāh senüñ na‘t-ı şerīfūñ irādetden kitābete gelinceye dek ya‘ni taṣavvur ve tefekkürden şüret-pezīr-i kitābet oluncaya dek ḳalemüñ ḥatırından yukarı bakmak kendi ya‘ni eṣnā-yı taḥrīr-i na‘t-ı şerīfūñde aşla baş ḳaldırmayup kemāl mertebe yazmağa muḳayyed oldu dimekdür.

⁴⁰⁷ [37a] faḥfaz: fete’emmel HM

⁴⁰⁸ [37b] bunda: bu maḥalde HM

Dāniş ne-güşāyed be-sezā ‘uḳde-i na ‘tet

İncāst ki endīşe nigūn kerde ‘ilm-rā

Dāniş ‘ilm ma‘nāsınadır ve *be-sezāda* bā bi-ma‘nā ma‘a ve *ne-kevn kerde ‘ilm-rā* ‘ibāretini maḥall-i ‘acizde isti‘māl iderler. Ma‘nā-yı muṭābıķı sancağı ser-nigūn eylemişdür dimekdür, ammā ma‘nā-yı lāzımı ‘āciz ḳalmışdur ve maḡlūb u zebūn olmuşdur ve kendi miḳdārını bilmişdür demek olur ve kerdenuñ fā‘ili endīşedür.

Maḥsūl-i beyt: Yā Rasūlallāh ‘ilm ü dāniş senüñ ‘uḳde-i na ‘t-ı şerīfūñi lāyıķıyla ve lāzımıyla [38a] açamaz ya‘ni şān-ı şerīfūñe lāyıķ olduğı üzre ‘ilm⁴⁰⁹ ü dāniş seni medḥ idemez. Bu maḥaldedür ki endīşe kendi zu‘m u pindarı sancağını ser-nigūn eylemişdür ya‘ni ‘āciz ḳalup miḳdārını bilmişdür demek olur ve cā‘izdür ki dānişden muḡāf maḥzūf olup taḳdīr-i kelām ehl-i dāniş demek ola ya‘ni ‘ulemā-yı belāḡat ve fuḡalā-yı fesāḡat murād oluna. Ammā selīķa-i şu‘arā münāsib olan ma‘nā-yı evveldür fete’emmel.

Medḥ-i tū zi-iḡlāş kunem gedye ne ez-‘ilm

Ez-büt-kede çün āverem āhū-yı ḡarem-rā

Gedye kāfuñ fethiyle ve dālūñ sūkūniyla gedāyīdenden dilencilik ma‘nāsınadır. Kemālpāşazāde; “*bu kāf’asında ‘Arabī’dür ammā Türki’de ‘Acemī isti ‘māl olunur*”⁴¹⁰ dimişler ve şerrāḡ-ı kütüb-i Fārisi’den ehl-i taḡḡıķ ve şāḡib-i tedḡıķ olanlar muşārun ileyhūñ bu kelāmına aşla ta‘arruḡ itmemişlerdür. Ve ‘ilm^{den} murād bunda ‘ilm-i riyā-ālūddur ne‘üzü billāhi te‘ālā min-zālik ve *büt-kede* büt-ḡāne ve şānem-ḡāne dimekdür. Murād ‘ilm-i mezkūrdur ve *āhūdan* murād medḥ-i Rasūl ‘aleyhisselāmdur ve *ḡaremden* murād iḡlāşdur.

Maḥsūl-i beyt: Yā Rasūlallāh, medḥ-i şerīfūñi iḡlāşdan iltimās iderem ve şıḡḡ-ı derūndan dilerem, riyāyla kesb olunan ‘ilm^{den} istemem. Zīrā büt-ḡāneden āhū-yı ḡaremi niçe çıkarayım ya‘ni büt-ḡānede āhū-yı ḡarem olmaz demek olur fete’emmel.⁴¹¹ Allahūmmestür ‘uyūbenā vaḡfir zūnūbenā ve keffir ‘annā seyyi’ātinā ve teveffenā ma‘a’l-ebrār.

⁴⁰⁹ [38a] ‘ilm: HM’de yok

⁴¹⁰ [38a] ‘Acemī isti ‘māl olunur: ‘Acemīdür HM

⁴¹¹ Sayfanın başından itibaren duaya kadar olan kısım yazılmış ancak üzeri karalanmak suretiyle sonradan iptal edilmiştir. Eserle alakalı önemli bilgiler içeren bu kısım dipnotta verilmiştir ve HM’de yoktur. “Ma‘lūm ola ki bu fakīr-i pūr-taḡşīr-i el-muḡtāc-ı ilallāhi’l-ḡadīr bu dīvānı şerḡ ü beyān itmekde [38b] ḡarem-ı muḡteremde, ḡāne-i seferliyānda idim. Sebeb-i şerḡ ve bā‘iḡ-i taḡşīlim olan faḡrū’l-ḡavvāz ve’l-muḡarrebīn zābı-ı bābū’s-sa‘āde şāḡibū’l-faḡl ve’l-ifāde Aḡmed Aḡa ḡazretleri bu şerḡ-i pūr-ḡavā‘idūñ zamān-ı ḡarībde mücelled olmasına ve beyne’l-iḡvān niçe fevā‘id ile raḡbet ü şöhret bulmasına ziyāde iḡdām itmegin bi’l-cümle gazeliyyāt ile iki dāne ḡaşıde-i pesendīde şerḡ olunmak

Ġazelliyyāt der-ḥarf-i elif

-3- Ez-bes ki der-mu ‘āraza dīdem mişālḥā

‘Āciz şödem zi-keşmekeş-i ihtimālḥā

Ve *bes* bā-yı ‘Arabī’nüñ fethiyle ve sīn-i mühmelenüñ sükūnıyla bisiyār ma‘nāsınadır. Ya ‘ni ziyāde ve çok dimekdür ve *ki* kâf-ı ‘Arabī’nüñ kesriyle ve hā-yı resmīyle ḥarf ile isim beyninde müşterek bir lafızdur ismiyyeti murād olunduğda *zāt-ı zevi*’l-‘uḳūlden ‘ibāret olup kim dimekle ta‘bīr olunur. Ammā ḥarfıyyeti murād olunduğda gāḥice ta‘līl içün olur ve gāḥ olur ki ḥarf-i rābī-ı şıfat olur ve gāḥ olur ki min-i tafziliyye ma‘nāsına gelür ammā bunuñ vuḳū‘ı ḳalīldür ve gāḥ olur ki ḥarf-i beyān olur faḥfaz. Pes bu maḥallerde ma‘nā-yı āḥar üzre ḥarfıyyeti murāddur ve *mu ‘āraza* mufā‘ale bābından maşdardur, [39b] luġatde mümāna‘a ṭarīḳı üzre muḳābele ma‘nāsınadır. Ammā ıstılāḥda bir şey’in ḥilāfı üzre delīl iḳāmet itmege dirler ve *mişālḥā* mişālūñ cem‘idür. Ma‘lūm ola ki Fārisi’de ġayr-ı zevi’l-‘uḳūlūñ cem‘i elif ve ḥāyladur ammā zevi’l-‘uḳūlūñ elif ve nūnladur. Ḥattā Sūdī merḥūm Ġulistān şerḥinde dıraḥtāna şāz dimüşdür. Pes zāhirdür ki zevi’l-‘uḳūlūñ ġayrı elif ve nūnla cem‘ ḳılınmaḳ şevāzden ola ve bi’l-‘akis daḥı böyledür. Ve *keşmekeş* kâf-ı ‘Arabīlerüñ ve mīmüñ fethalarıyla çekişdirme ma‘nāsına isimdür ve mā-ba‘dine izāfeti lāmiyyedür ve *ihtimālḥā* ḳā‘ide-i mezkūre üzre ihtimālūñ cem‘idür.

Maḥsūl-i beyt: Vāḳı‘ olacaḳ umūr ne yüzden şudür ider deyu taşavvur eyledükçe ol umūruñ mişāllerini birbirine ziyāde mu‘ārazada ġördüğümden ya‘ni böyle olıcaḳ şöyle olur ve şöyle olıcaḳ böyle olur didükçe bu taşavvurları birbirine ziyāde mu‘arız ve münāḳız müşāhede itdüğümden bu ġüne ihtimāllerüñ keşmekeşinden ‘āciz oldum dimekdür. Ḥattā yaḥtemildür böyle olur ve yaḥtemildür tōyle olur deyu tevekkül itmeyüp ihtimāle vücūd virenlerüñ elinden maşlaḥat gelmez dirler. Pes ‘Urfī daḥı bidāyet-i aḥvālinde ihtimāle vücūd virdiginden şikāyet itdüğünü müş‘irdür veyāḥud

müsā‘ade-i vaḳt-i taḳayyüdlerine ta‘ahḥüd ḳılınup ta‘cīl üzre zuhūra geldi. Ba‘de’z-zamān in-şā‘allāhu te‘ālā sāyır ḳaşāyidinüñ daḥı şerḥi va‘d olunmaḳ ma‘ḳūl ġörüldi. Ammā ḥaḳ budur ki bu şerḥi müṭāla‘a idüp vaḳt ü im‘ān-ı naẓar ile zabt iden yārān ‘Urfī’nüñ şerḥ olunmayan ḳaşāyid ü naẓm ü nesrin degül belki cümle ‘ulūm-ı Fārisiyye’nüñ istiḥrācına taḥşil-i ḳudret ü miknet idüp zamān-ı ḳalīlde niçe ma‘ārif-i keşireye dest-res bulması ve bu fende meleke-i rāsiḥa şāḥibi olması luṭf-ı Ḥaḳ ile muḳarrer ve muḥaḳḳaḳdur. Zīrā her ne ḳadar ki sebep-i istiḥrāc-ı Fārisi olur ḳavā‘id-i mu‘tebere var ise bi’l-cümle bu şerḥde derc olunmuşdur. Pes müstefid olan ṭaliblerden mercūdur ki sebep-i şerḥi ve şāriḥ-i faḳīri Allāhu te‘ālā rahmet eylemiş ola deyu yād idüp ervāḥ-ı kāffe-i müsłimīni daḥı şād ideler. Ve me‘mūldür ki bu şerḥ-i maḳbūlden bir daḥl ü ta‘arruza maḥall-i duḥūl bulmayalar ki zīrā her beyt içün yazdığım şerḥi şehirde ‘ilm ü faẓl ile şöret-şi‘ār [39a] olan fuẓalā-yı kibāra mükātebe ṭarīḳıyla inhā vü iş‘ār idüp teslīmleri üzre sebt ü iştār iderdüm ve niçe maḥallerde anlaruñ semt-i taḥḳıḳına giderdüm. Ehl-i inşāf olan yārāna bu dīvānuñ ne mertebe müşkil olduġı muḥtāc-ı beyān degüldür ve faḳīr, ziyāde muġlaḳ olan ebyātını ḥalletmek içün i‘rāb itmişimdür ve āsān olan maḥallerde ancaḳ ma‘nā virmişimdür.”

mısrā‘: “Hikmete olmaz delilü’l-emşāl” mefhūmı üzre hikemiyâtda vâkı‘ olan mu‘ārazalardan çok mişâller gördüm ve ihtimālât-ı ‘aqliyyenüñ [40a] keşmekeşinden ‘âciz oldum. Ya‘ni ‘aqliyyâtdan müşkilim hâllolmadı, âhîr maqām-ı ‘acizde karar itdüm demek olur nitekim dimişlerdür beyt:

Ne-bāşend der-ma ‘nî-i ‘aşk bāhiş

Hakīm-i mu ‘ārız faḳīh-i mübāhiş

Veyāḥud murād muṭlaḳ kesr-i nefis ola ve li-küllü vecheh.

Bā ān ki hîç maṭlab-ı mümkün revā ne-şöd

Dil hoş ne-mîkunīm meger ez-muḥālḥā

Bā ān ki ḥuṣūşan ki ve bā-ḥuṣūş ki ve ‘ale’l-ḥuṣūş ki ma‘nâlarına müsta‘meldür. Türkî’de anuñ birle dimekle ta‘bîr olunur ve *maṭlab-ı mümkün* izâfeti beyâniyyedür ve *revā* bunda lâıyık ve yarar ma‘nâsınadır ve *ne-şöd* fi‘l-i nefy-i mâzîdür ve nûn-ı nâfiye mâ-ba‘dine imlâ olmak nefy-i hüküm kaşd olunan maḥallerde kâ‘ide-i külliyyedür fete‘emmel. Ve *dil* bunda göñül ma‘nâsınadır ve *meger* mîmüñ ve kâf-ı ‘Acemî’nüñ fetḥalarıyla birkaç ma‘nâ beyinde müşterekdür ammâ bu maḥalde edât-ı istiṣnâ vâkı‘ olmuşdur ve *muḥālḥā* muḥālüñ cem‘idür murād muḥāl-i ‘aklî li-ğayrihîdür.

Mahsül-i beyt: Ḥuṣūşan ki umûr-ı ‘aqliyyeden ḥâşıl olan meṭâlib-i mümkünenüñ hiç birisi ḥâşıl olmadı. Göñlümüzi hoş eylemezüz illâ muḥâllerden. Ya‘ni kâlib-i muḥāl olup vişâl-i cānâne ire kim deyu göñlümüz nişfu’l-‘ayş zikrû’l-‘ayş mişdâkı üzre ... yaramadı. Ya‘ni murād anlar ile ḥâşıl olmadı. Pes min-ba‘d göñlümüzi hoş itmezüz illâ muḥālâtdan hoş iderüz dimekdür.

Şad reh küşüd perde vü ne-şināht çeşm-i ‘akl

Bā ān ki āşinā şöde bûd ez-mişālḥā

Şad reh yüz kerre niçe kerre dimekdür. Nitekim sâbıkan kaşîde-i na‘tiyyede taḥḳîḳ olunmuş idi ve *küşüd* kâf-ı ‘Arabî’nüñ zammıyla fi‘l-i mâzî müfred [40b] ğâyib lâzım ile müte‘addî beyinde müşterekdür bunda lâzım vâkı‘ olmuşdur ve küşüdenen müştakdur ve *perde* ḥicāb ma‘nâsınadır ve *ne-şināht* fi‘l-i nefy-i mâzî müfred ğâyibdür ve şināhtenden müştakdur anlamak ma‘nâsına ve *çeşm-i ‘akl* ne-şināht fi‘linüñ fâ‘ilidür lâkin çeşm görücü iken anlayıcı maqāmında vâkı‘ olmuşdur. Zîrâ ne-şināht yerine ne-dîd maḥalli idi ammâ vezne ḥalel gelürdi. Pes zâhir budur ki zarûret-i vezn içün böyle dimişdür yâḥud ḥâşşe-i sem‘î ḥâşşe-i başar maqāmında mecâzen isti‘mâl itmiş ola. Neteki ḥâşşe-i sem‘î ḥâşşe-i şem maḥallinde daḥı isti‘mâl iderler

ve bu isti‘māl lisānlarında çokdur. Neteki şā‘ir-i faşîhüñ kelāmlarından zāhir ü hüveydādur mışrā‘ bu ki;

Bū ki būyī bişnevīm ez-ḥāk-i būstān-ı şümā

Būy-ı benefşe bişnev ü zūlf-i nigār-gīr

Ammā ḥāşşe-i sem‘i ḥāşşe-i başar mevķi‘inde isti‘māl itdükleri nādirü’l-vuķū‘dur ammā bu isti‘māl lisān-ı Türķi’de ekşerdür. Nitekim ‘alīl-i çeşm olanlar gözüm görmedi veya görmez diyecek yerde gözüm anlamadı ve anlamaz dirler. Pes ne-şināht çeşm-i ‘aql demek aqluñ gözi anlamadı ve derk itmedi demek olur, isti‘āre tarīķıyla ‘aqla göz işbāt itmişdür yāḥud teşbīh murād itmiş ola. Ammā ḥaķ budur ki çeşm-i ‘aql zāt-ı ‘aqlıdan ‘ibāret olup hemān ‘aql kendi [41a] murād olmaķ i‘tibār kılınursa bu zikrolunan tevcīhāta ḥācet kalmaz ve ol kadar tekellüfāta muḥtāc olmaz ve bā-ān ki lafzınuñ ma‘nāsı sābıķan taḥķīķ olundı ve *āşinā* elif-i memdūde ile lafz-ı müştarekdür ammā bu maḥalde biliş ma‘nāsınadır ve *būd* bānuñ zammıyla ve mā-ba‘dinüñ sükūnıyla bu maḥalde edāt-ı zamāniyyedür ve *mişālḥā* tekrār vāķı‘ olmuşdur. Pes muḥassināt-ı bedī‘iyyeden buña redd-i maṭla‘ dirler. Ma‘lūm ola gāzelde tekerrür-i kāfiye birden ziyāde maḥall-i fesāḥatdır dimişler ammā tekrār-ı vāḥid olsa cā‘iz görmişlerdür ve aña redd-i maṭla‘ itlāķ itmişlerdür, meşelā bu gāzeldeki gibi.

Maḥşūl-i beyt: Yüz kerre ya‘ni niçe def‘a perde-i rūy-ı ma‘nā açıldı ve ‘aql-ı başīr anı idrāk itmedi, ḥuşūşan ki ol ma‘nāya mişāllerden āşinā olmuşdur fefhem.

Āncāst berg-i ‘ayş ki her sū feşānde’ end

Pervānehā-yı sūḥte perhā vü bālḥā

Āncāst lafzında bir edāt-ı zarf muḥadderdür ve berg bānuñ fethiyle ve rānuñ sükūnıyla ve kāf-ı ‘Acemī’yledür ve ‘ayş ‘aynuñ fethiyledür ve bi’l-izāfet berg-i ‘ayş bu maḥalde zād-ı rāḥatden ‘ibāretdür ve *feşānde’endūñ* fā‘ili pervānehā-yı sūḥtedür ve *pervānehā* pervānenüñ cem‘idür ve pervāne birkaç ma‘nā beyinde müşterek lafızdır. Ammā bu maḥalde ma‘nā-yı meşhūrı murāddur. Zīrā pervāne ıştılāḥlarında ‘āşīķ-ı şādīķdan ‘ibāretdür veya [41b] izāfet içündür. Zīrā āḥar⁴¹² ḥurūf-ı ‘illetden bir ḥarf olan kelimeye ḥālet-i izāfetde bir yā ilḥāķ itmek kā‘ide-i lāzımelerindendür faḥfaz. Ve *sūḥte* lafzına Sūdī merḥūm Gūlistān şerḥinde; *māzīden kısımdu ism-i mef‘ūl degūldür* dimiş ve Fārisi’de ism-i mef‘ūl ef‘āl-i ‘āmmenüñ biriyle isti‘māl olunur deyu taḥķīķ itmiş ammā kā‘ide-i muṭtaride degūldür. Zīrā ism-i mef‘ūl gāḥ olur ki ef‘āl-i ‘āmmesiz daḥı isti‘māl olunur. Nitekim bu fenni eyüce tettebbu‘ idene zāhir ü

⁴¹² [41b] āḥar: HM’de yok

ma ‘lūmdur. Ve *perhā vü bālhāda* olan hālar edāt-ı cem ‘dür ve şānī evvele ‘atfū’l- ‘ām ‘ale’l-hāş kabīlindendür ve lügatde ma ‘naları kanatlar dimekdür. Lākin per yelek ma ‘nāsına da gelür ammā bu maḥalde pervāne ‘āşık-ı şādıkdan ‘ibāret olmağla bunlar daḥı şu ‘ūr u ḥavāşdan kināyet olur.

Maḥşūl-i beyt: Kendüyi taraf-ı ‘aql ü endişeden tarīk-ı ‘aşk u muḥabbete sevķidüp buyurur ki zād-ı rāḥat ol yerde ki āteş-i ‘aşk-ı cānānla yanmış ‘āşık-ı şādıklar⁴¹³ ḥavās u şu ‘ūrların her cānibe saçmışlardır. Ya ‘ni kuvā-yı fikriyyelerini mu ‘atṭal itmişlerdür ve kendülerinden geçmişlerdür demek olur.

Meşgūl-i derd-i ḥvīş çü mestān-ı ‘aşk bāş

Hem-derd ü hem-nişīn ki ‘ıyān nīst ḥālhā

Meşgūlūn derde izāfeti ism-i mef‘ulūn kāyim-i maḥām fā ‘iline izāfetidür ve *derdūn* ḥvīşe izāfeti lāmiyyedür ve *çü cīm-i* ‘Acemī’ nūn zammıyla ve vāvuñ zammıyla lafz-ı müşterekdür ammā bu maḥalde edāt-ı [42a] teşbīhdür ve *mestān* mestūñ cem ‘idür zevi’l- ‘ukūle şıfat olmağın elif ve nūn ile cem ‘ kılınmışdır. Nitekim sābıkan bu kâ ‘ide beyān olunmuşdur ve ‘aşka izāfeti lāmiyyedür ammā ḥaķīkatde mestānuñ muzāfun ileyhi maḥzūfdur. Takdīr-i kelām mestān-ı şarāb-ı ‘aşk veyāḥud mestān-ı cām-ı ‘aşk dimekdür, murād rindān-ı Ḥudā’dur ve derdden ġaraż keyf-i cām-ı muḥabbetle mest ü medhūş olup kuyūd-ı tekālīf-i ‘aqliyyeden ḥalāş olmalarıdır. Pes ol cihetden kendi derdüñe meşgūl ol şarāb-ı ‘aşk mestleri gibi deyu buyurmuşdur fete’ emmel. Ve *bāş* fi ‘l-i emr-i müfred muḥātabdur ve bāşidenden müştakdur ve *hem-derd* ve *hem-nişīn* derddeş ve soḥbetdeş dimekdür ki yārān u muşāḥib ü mücālisen ‘ibāretdür ve cā’izdür ki ehl-i dünyā murād oluna ve ‘ıyān kıtāl vezni üzre mufā ‘ale bābınuñ maşdar-ı şānīsidür. Ammā feth-i ‘ayınla isti ‘māl olunması ġalaṭ-ı meşhūra mebnīdür.

Maḥşūl-i beyt: Tecrīd tarīkıyla kendüye ḥiṭāb itmek üzre veyāḥud ḥiṭāb-ı ‘ām murād idüp buyurur ki rindān-ı Ḥudā gibi kendi derdine meşgūl ol ki zīrā hem-derd ü hem-nişīnūñ aḥvālī zāhir ü ma ‘lūm degūldür. Ba ‘zılar hem-derd ü hem-nişīn münādādur ve ḥarf-i nidā muḥadderdür ve beytde muḥaddem mu’ahḥardur didiler ve maḥşūl-i beyti böyle virdiler. Ey hem-derd ü hem-nişīn rindān-ı Ḥudā gibi kendi derdüñe meşgūl ol ki zīrā netice-i aḥvāl benī Ādem⁴¹⁴ zāhir degūldür. Pes bu vech üzre ḥālhāya

⁴¹³ [41b] ‘āşık-ı şādıklar: şād HM

⁴¹⁴ [42a] Ādem: HM’de yok

bir muzāfun ileyh taqdīr olunur ve ‘alā-küllī’l-vecheyni ki lafzī maḳām-ı ta‘lilde bulunur.

Der-mülk-i ‘aşk her ki şifā yābed ez-maraż

(Rü)svā-yı hāḳ kereded ü güyend sālḥā

Mülk mīmūn zammıyla memleket ma‘nāsınadır ve ba‘zı maḥalde [42b] salṭanat ve pādīşāhlık ma‘nāsına irād olunur ve ‘aşka izāfeti beyāniyyedür ve *ki* bunda isimdür kim ma‘nāsına ve cā’izdür ki her ki herkes ki taqdīrinde ola. Pes bu vech üzre ki ḥarf-i rābıt-ı şıfat olur ve *(rü)svā-yı hāḳ* izāfeti lāmiyyedür ve *hāḳ* bunda maḥlūk ma‘nāsınadır ve *kerded* kāf-ı ‘Acemī’nün fetḥiyle fi‘l-i muzāri‘ müfred ḡāyibdür ve *güyend* fi‘l-i muzāri‘ cem‘-i ḡāyibdür ve fā‘ili ḳarīne ḥasebiyle *hāḳ*dur ve *sālḥā* sālūn cem‘idür.

Mahsül-i beyt: Her kim memleket-i ‘aşkda derd-i muḥabbetden şifā bulursa rüsvā-yı hāḳ olur ve niçe yıllar hāḳ anuñ rüsvāylığın söylerler. Nitekim dimişlerdür nazm:

Ḥaḳīkī idemez sūn ‘aşk-bāzī

Getür bāri ele ‘aşk-ı mecāzī

Ger iken daḥı bī-derd olmayasın

Ḳamu germ olasın serd olmayasın

Ma‘lūm ola ki ‘aşkı maraż ile ta‘bīr itdügi ḥükemā meḥbebi üzredür. Zīrā ‘aşk-ı mecāz beşeriyeti muḥtel ve intizām-ı umūr-ı vücūdı perīşān itmekle anlar maraż-ı ‘arīzī dimitlerdür. Pes maraḫa ise tīfā muḳarrerdür nitekim şeyḥu’s-ṣu‘arā Mevlānā Şeyḥī buyururlar beyt:

Muḥabbet⁴¹⁵ zā’il olur çün ‘arażdur

Ḥakīm eydür ki şehvānī marażdur

Ammā mütekellimīn ‘aşk-ı cevherdür dimişler ve’l-‘ilmü ‘indallāhi te‘ālā.

Geh geh fütēm zi-tāḳ-ı dil-i dostān velī

[43a] Ḥurşīd-rā ziyān ne-resed ez-zevālḥā

Geh geh kāf-ı ‘Acemī’lerūn fetḥalarıyla ve hā-yı aşliyyeler ile gāh gāh lafızlarından muḥaffedür, ma‘nāsı gāḥice dimekdür. Ma‘lūm ola ki kelimenūn āḫirinde hā-yı aşliyye olsa ve ol hā-yı aşliyyenūn mā-ḳablinde ḥurūf-ı ‘illetden bir ḥarf bulunsa ol ḥarf-i ‘illeti ḥazf ü işbāt cā’izdür. Meşelā ṭaḡa kūh dirler vāvile ve kūh daḥı dirler vāvsız ve kūya dīh dirler yāyile ve dīh daḥı dirler yāsız ve aya māh dirler elifle ve meh

⁴¹⁵ [42b] muḥabbet: HM’de yok

dağı dirler elifsüz ve kıs ‘alā-hāzā. Ve *fitem* fānuñ zammıyla ve tānuñ fethiyle fi ‘l-i muzāri‘ nefis-i mütekellim vahdedür ve *ṭāk* kemer ma‘nāsınadır ve dile izāfeti beyāniyyedür ve *dilūñ* dostāna izāfeti lāmiyyedür, bu maḥalde dilde murād ḥātırdur. Ma‘lūm ola ki *dostān* ve büstān kelimelerinde ve emşālinde sīn-i sākin i ‘tibār olunmak ve sükūn üzre okunmak lāzımdur ve *velī* edāt-ı istidrākdür ve *ḥurşīd* şems ma‘nāsına ‘alem-i ḥaşdur vāv-ı resmīyle dağı lügatdür dimişler ve ma‘lūm ola ki bu ḥurşīd kelimesinde niçe kıl ü kāl olunmuşdur. Ba‘zılar bu lafız ḥūr ile şīdden mürekkebdür dimişler ve ba‘zılar bu terkīb ġarīb-i nā-müveccehdür dimişler. Zīrā güneşe yalnız ḥūr⁴¹⁶ ve yalnız şīd lisān-ı ‘Acem’de ıtlāk olunmuşdur. Pes bir şey’ün iki ismini ism-i vāhid kılpup yine ol şey’e ıtlāk itmegi ba‘īd görmişler ammā ḥaḳ budur ki ḥurşīd-i ‘ālem olıcak basīṭ i ‘tibār olunup zikrolunan tekellüfāta [43b] muḥtāc olmaz fete’emmel.

Mahsül-i beyt: Gāhice dostlarıñ ṭāk-ı dilinden düşerem; velākin ḥurşīde zevāllerden ziyān irişmez. Ya‘ni ġalebe-i şevḳ u ġarāmıla söyledüğüm kelām derd-i encām sebebi ile aḥibbānuñ ḥātır-ı şerīflerinden gāhice ihrāc olunuram. Zīrā sözlerim ‘aḳla ve naḳle muḥālif görünür; velākin ben ḥurşīd-i maşrıḳ-ı ‘irfān olmuşımdur. Pes baña bī-şevḳ-ı muḥabbet olan dostānuñ naḳz-ı muḥabbetinden zarar u ziyān ve pertev-i envāruma noḳşān irişmez dimekdür.

Urfī diger be-encümen-i bī-ġamān nişest

Kez-cām-ı Cem şarāb kuned der-sifālhā

Diger dālūñ kesriyle ve kāf-ı ‘Acemī’nüñ fethiyle bu maḥalde yine ma‘nāsınadır ve *be-encümende* bā-yı müfrede-i meftūḥa ma‘nā-yı zarfiyyet ifāde ider ve encümen dernek ve meclis ma‘nāsınadır ve *bī-ġamāndan* murād ‘aşḳ u muḥabbetden ḥālī ve bī-ḥaber olan ehl-i dünyādur kim erbāb-ı muḥabbet ḳatında merdüddur. Nitekim dimişlerdür beyt:

Sīne-i bī-ġam velī derd ü dil āsūde

Der ne-yāyed be-naḳargāh-ı muḥabbet maḳbūl

Ve *cām-ı Cem* lisān-ı şu‘arāda bāde ḳadehinden ‘ibāret olur ammā şūfiyye ıstılāhı üzre ḳalb-i şāfiden kināyet olur nitekim H^vāce Ḥāfız buyurur beyt:

Maḳhar-ı zāt ü şifāt-ı Ādem ü ‘ālem bāşed

Cām-ı Cem-rā ki şinīdī dil-i Ādem bāşed

⁴¹⁶ [43a] yalnız ḥūr: HM’de yok

Ve *sifālhā* sifālūn cem‘idür lügatde şakşı ma‘nāsınadır ammā ıstılāh-ı şu‘arāda bādenūn zūrūf-ı keşifesinden ‘ibāretdür ve şūfiyye ıstılāhında kalb-i ma‘şūkdan kināyetdür⁴¹⁷. [44a] Pes bu taqdīrce cām-ı Cem ve sifāl zikrolunan ıstılāhāt-ı şūfiyye üzre murād olunup *şarāb kuned* şarāb kıor dimekten ‘ibāret olur.

Mahsül-i beyt: Ey ‘ārifān-ı İlāhī ma‘zūr ola ki ‘Urfī yine bī-gamlar ve esrār-ı ‘aşkdan bī-haberler meclisinde oturdī. Ya‘ni bir bölük gāfiller ile şöhet itmek vākı‘ oldu ki cām-ı Cem meşābesinde olan kalbinden şakşılara şarāb kıor. Ya‘ni bu deñlü bāde-i me‘ānī-i lātifeyi bī-zūrūf-ı keşifeye ifrāğ eyler demek olur ve’l-‘ilmü ‘indallāhi te‘ālā velehū eyzan.

-2- Ez-nāle-i şebāne eşer bürde’im mā

Ez⁴¹⁸-mā nāmūs-ı giryehā-yı seher bürde’im mā

*Şebāne*de elif ü nūn ve hā-yı resmī nisbet ve taḥşış ma‘nāların ifāde ider, ba‘zılar didiler ki mezkūr ma‘naları ifāde iden ancak hā-yı resmīdür ve elif ve nūn edāt-ı cem‘dür. Zīrā şebān şüzūzen şebūn cem‘idür ve li-küllü vecheh ve *nāle-i şebāne* ve *nāmūs-ı giryehā-yı seher* izāfetleri lāmiyyelerdür ve giryehā giryenūn cem‘idür ve *bürde’im* bānuñ zammıyla ve rānuñ sükūnıyla ve dālūn fethiyle [44b] ve hā-yı resmīyle ve hemze-i müctelibenūn kesriyle māzīden kısım nefis-i mütekellim ma‘a’l-ğayrdur ve mālār mu’ahḥar mübtedā ve bürde’im kelimeleri muḥaddem ḥaberdür ve bu gāzelūn i‘rābı ilā-āḥirihī bu minvāl üzredür.

Mahsül-i beyt: Biz gice vākı‘ olan nālemüzden eşeri iletdük ya‘ni telef eyledük. Ḥāşıl-ı kelām gicelerde eyledüğümüz nāle eşer itmez oldu ve eşer itdüğün daḥı istemezüz ve seherde vākı‘ olan giryelerūn nāmūsını iletdük Ya‘ni seherde vākı‘ olan aḡlamalar daḥı eşer itmedüğünden nāmūsını berbād itdük dimekdür. Netice-i kelām nāle-i şebāne ve giryehā-yı seherden murādımız te‘şīr degüldür, belki bize lāzım olan giryehā ve zārīdür ve murādımız murād-ı ḥāzret-i Bārī te‘ālādur⁴¹⁹ her ne ise.

Bād-ı murād ger ne-vezed dem-be-dem çi bāk

Keştī zi-mevc-ḥīz beder bürde’im mā

Bād isimle fi‘il beyinde müşterek lāfızdur, bu maḥalde isimdür yel ma‘nāsına ve murāda izāfeti beyāniyyedür ve *gerkāf-ı ‘Acemī*’nūn fethiyle ve rānuñ sükūnıyla ḥarf-i şartıdır ve *ne-vezed* nūnuñ ve vāvuñ ve zā-yı ‘Arabī’nūn fethālarıyla fi‘l-i nefy-i

⁴¹⁷ [43b] ıstılāhında kalb-i ma‘şūkdan kināyetdür: HM’de yok

⁴¹⁸ [44a] ez: HM’de yok

⁴¹⁹ [44b] Bārī te‘ālādur: Bārī’dür HM

mużārī[‘] müfred gāyibdür vezīdenden müştakdur ismüñ ma‘nāsınadır. *Dem-be-dem* dā'imā dimekdür ve *çi* cīm-i ‘Acemī’nüñ kesriyle ve hā-yı resmīyle ne dimekdür zevi'l-‘uķülüñ ğayrında müsta‘meldür. Ve *bāk* bā-yı ‘Arabī ile imenmek ya‘ni kayırmak ma‘nāsınadır, ‘Arabça mübālāt dirler ve *keştī* kâf-ı ‘Arabī’nüñ fethiyle ve yā-yı aşliyye ile gemi ma‘nāsınadır ve *mevc-ḥīz* terkīb-i mezcī aķsāmındandır ma‘nāsı [45a] talāz maḥalli ve talāzlık dimekdür ve *beder bürde’īm* isti‘māllerinde çıkarmışız dimekdür ve mışrā[‘]-ı şānī ḥükmi ta‘līdedür.

Mahsül-i beyt: Bād-ı murād eger dā'imā istemezse kırmaz. Zīrā biz keştī-i dilimizi deryā-yı taleb talāzlığından sāḥil-i teslīm ve rızāya çıkarmışızdır dimekdür. Pes *ve men yetevekkel ‘alallāhi fehüve ḥasbühū*⁴²⁰ mazmün-ı şerīfi üzre bu beyt ma‘nā-yı muṭlakı mü'eyyiddür fete'emmel.

Rāhī ki Hızır dāşt zi-ser-çeşme dūr būd

Leb-teşnegī zi-rāh-ı diger bürde’īm mā

Rāh yoldur ve *yā* vahdet içündür ve *ki* harf-i rābiṭ-ı sıfatdur ve *Hızır* lafzınuñ ḥāsında kesre ve fethā ve zādında sükün ve kesre cā'izdür. Ma'lūm ola ki ḥazreti Hızır şalavātullāhi ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi⁴²¹ ḥazretlerinüñ ism-i şerīfini ve küniyyetini ve şihḥatini ve Hızır ıtlāk olunmasınıñ ‘illetini ve daḥı bir niçe menḳabetini Molla Cāmī ḥazretleri Nefahāt-ı Üns'ünde mufaşşal beyān eylemişdür, murād iden anda görsün. Ve *dāşt* fi'l-i māzī müfred gāyibdür ve dāştenden müştakdur ve *ser-çeşme* terkīb-i mezcī aķsāmındandır ve mużāfun ileyh maḥzūfdur taķdīr-i kelām ser-çeşme-i āb-ı ḥayvān dimekdür ve *dūr* dālūñ zammıyla ba‘īd ma‘nāsınadır ve *būd* bānuñ zammıyla ve vāv ü dālūñ sükunlarıyla bunda edāt-ı zamāniyyedür idi ma‘nāsın ifāde ider. Nitekim Şahidī manzūmesinde baḥr-i evvelde *būd idi* deyu beyān eylemişdür. Ve *leb-teşne* vaşf-ı terkībī aķsāmındandır ve kâf-ı ‘Acemī hā-yı resmīden bedeldür ve *yā* maşdariyyedür.

Mahsül-i beyt: [45b] Bir yol ki ḥazreti Hızır şalavātullāhi ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi⁴²² ḥazretleri ki tutdı ser-çeşme-i āb-ı ḥayātdan dūr ve ba‘īd idi. Ya‘ni ḥazreti Hızır āb-ı ḥayāta uzak yoldan vāşıl oldu ve biz leb-teşneligi ya‘ni şusuzluğı ğayrı yoldan

⁴²⁰ Talak, 3. Ve onu ummadığı yerden rızıklandırır. Kim Allah'a güvenirse O, ona yeter. Allah, emrini yerine getirendir. Allah her şey için bir ölçü koymuştur.

⁴²¹ [45a] şalavātullāhi ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi: (‘a.m.) HM

⁴²² [45b] şalavātullāhi ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi: (‘a.m.) HM

iletmişizdir ya ‘ni def‘ eylemişizdir. Hâşîl-ı kelâm biz ser-çetme-i âb-ı hayvâna yakın yoldan vâşıl olup şusuzluğumuzı def‘ eylemişizdir demek olur.

Sermâ-yı ‘âfiyet ne-şinâsım kez-ezel

Der-germ seyr-i ‘aşk be-ser [bür]de’im mâ

Sermâ şovuk ma ‘nâsınadır, ‘âfiyete izâfeti beyâniyyedür, sînün kesriyle *germ-i sîr* havâsı ıssı memleketdür⁴²³.

Maşûl-i beyt: ‘Âfiyet soğukluğunu tuymazuz. Zîrâ ezelden biz diyâr-ı hâre-i ‘aşkda geçinmişizdir ve zindegânî itmişizdir.

Sûd-ı metâ ‘-ı mâ çi büved kez-diyâr-ı ‘ömr

Müjgân-ı huşk u dâmen-i ter bürde’im mâ

Diyâr-ı ‘ömr izâfeti beyâniyyedür ve *müjgân-ı huşk* kurı kirpik dimekdür, murâd girye-i istiğfârdan ‘âriyetdür ve *dâmen-i ter* yaş etek dimekdür, garaż telvîşât-ı ma ‘şiyetdür.

Maşûl-i beyt: Bizüm metâ ‘-ı ‘amel-i kalîlimüzün ne fâ’idesi olur ki biz diyâr-ı ‘ömrden iklim-i âhirete kurı kirpik ve yaş etek eylemişizdir. Ya ‘ni [46a] bî-girye-i tevbe ve pür-‘işyân gitmişizdir demek olur.

Hâmî ne-reft ‘Urfî vü geştîm baħr u ber

Bi-nişîn ki âb-rûy-ı sefer bürde’im mâ

*Hâmî*de yâ harf-i maşdardur ve *ne-reft* fi ‘l-i nefy-i mâzî müfred gâyibdür ve reftenden müştakdur ve ‘*Urfî* münâdâ vâkı ‘olmuşdur ve harf-i nidâ muḳadderdür ve *geştîm* kâf-ı ‘Acemînüñ fethiyle fi ‘l-i mâzî nefis-i mütekellim ma ‘a’l-ğayrdur ve geştenden müştakdur ve *bi-nişîn* emr-i hâzırdur ve *ki* harf-i ta ‘lîldür ve *âb-rûy* ‘ırz ve nâmûs ve vaḳar ma ‘nâlarında müsta ‘meldür.

Maşûl-i beyt: *Bisîyâr sefer bâyed tâ-puhte şevved hāmî* fehvâsınca kendüye hitâb idüp tecrîd tarîķı üzre buyurur ki; ey ‘Urfî biz baħr ü beri geşt itdük ya ‘ni tolaşdıķ gezdik ve yine bizden hâmlık gitmedi. İmdi otur ki biz seferün yüz şuyını ya ‘ni ‘ırz u nâmûsunı telef itmişizdir. Hâşıl-ı kelâm bu kadar sefer itmiş iken henüz hâmluğumuz gitmedi dimekdür, murâd kesr-i nefsdür velehü eyzan⁴²⁴.

⁴²³ [45b] sînün kesriyle *germ-i sîr* havâsı ıssı memleketdür. **Maşûl-i beyt:** ‘Âfiyet soğukluğunu tuymazuz. Zîrâ ezelden biz diyâr-ı hâre-i ‘aşkda geçinmişizdir ve zindegânî itmişizdir: HM’de yok, sayfa kenarına me’âl-i beyt eksükdür notu yazılmış.

⁴²⁴ [46a] velehü eyzan: HM’de yok

-3- Ez-nev nüvişt ü dād dil-i aramīde-rā

Ġam-nāmeḥā-yı şüste vü şad reh derīde-rā

Nüvişt ve *dād* fi‘illerinüñ fā‘illeri muḳadder ‘aşḳ u muḥabbetdür ve *ġam-nāme* terkīb-i mezcī aḳsāmındandır ve *elif* ve *hā* edāt-ı cem‘dür ve *şad reh derīde* yüz kerre yaratılmış dimekdür ve deridenüñ evvelki dālinde fetḥa ve kesre cā’izdür.

Mahşül-i beyt: Kātibān-ı ‘aşḳ u muḥabbet yeñiden yazdı ve viridi rāḥat olmuş gönle yunmuş ve silinmiş ve bozulmuş ve yüz kerre [46b] çāk olmuş ġam-nāmelerini. Ya‘ni gönül ġamdan ḥalāş bulmuş iken yine muḥabbet eski ġamı tazeledi ya‘ni tecdīd-i ġam itdi dimekdür.

Şādem ki der-ṭapīden ḥāşşī fikende‘em

Her zerre ez-vücūd-ı dil-i aramīde-rā

Şādem sevinürem dimekdür ve *ki* ḥarf-i beyāndur ve ta‘līl olmağa da mecāl vardır ve *der* bunda bi-ma‘nā şıladur ve ṭapīden ṭalaymak ya‘ni muṣṭarib olmak ma‘nāsına maşdardur ve *ḥāşşīde* yā vaḥdet içündür ve ṭapīdenüñ ḥāşşīye izāfeti beyāniyyedür ve *dil-i aramīde* izāfeti daḥı böyledür ve aramīde redd-i maṭla‘ şan‘atı üzre vāḳı‘dur.

Mahşül-i beyt⁴²⁵: Şādem ki bir mahşüş izṭırāba bırakmışdur, rāḥat olmuş ve dinlenmiş gönlümüñ vücūdundan her bir zerreyi demek olur.

Elmās-rīze kes ne-ḥired der-diyār-ı ‘aşḳ

Kāncā be-tūtiyā ne-büved şulḥ-ı dīde-rā

Elmās-rīze terkīb-i mezcī aḳsāmındandır, ma‘nāsı elmās ufağı dimekdür ammā bu maḥalde sürmeden ‘ibāretdür ve *ne-ḥired* fi‘l-i nefy-i muṣṭarī‘ müfred ġāyibdür, ma‘nāsı şatun almaz dimekdür. Ammā bu maḥalde i‘tibār itmez demekden ‘ibāretdür ve ḥarīdenden müştakdur ve ḥā-yı mu‘cemenüñ kesriyle. Ve *diyār-ı ‘aşḳ* izāfeti beyāniyyedür ve *be-tūtiyāda* bā ma‘a ma‘nāsınadır ve *şulḥ* şāduñ zammıyla bunda ‘ilāc ma‘nāsınadır ve *dīdeye* izāfeti lāmiyyedür.

Mahşül-i beyt: Kimse diyār-ı ‘aşḳda sürme almaz ya‘ni sürmeye i‘tibār eylemez. Zīrā ol yerde ya‘ni diyār-ı ‘aşḳda tūtiyāyla göze ‘ilāc olmaz, belki ḥāk-pāy-ı cānān⁴²⁶ [47a] gerekdür demek olur.

⁴²⁵ [46b] Buradan itibaren ikinci nüshadaki üç varaklık bölüm HM nüshasında 260b’de yer almaktadır. 260b ile 263b arasında devam eden bu kısım’dan 49b’ye tekrar dönüş vardır. Yani üç varaklık metinde HD nüshasında kopan sayfalar kitabın içerisinde rastgele bir yere konulmuş gibi görünmektedir.

⁴²⁶ Elmās-rīze mühlükātdandır ammā diyār-ı ‘aşḳda olan mühlükāta göre tūtiyā gibidir. Pes mahşül-i beyt demek olur ki diyār-ı ‘aşḳda elmās-rīze i‘tibār itmezler. Zīrā ol diyārda dīdeye tūtiyā ile ‘ilāc olmaz.

Āverde'em be-kef ser-i zūlfı ki ber-dilem

Şeb kerde şubḥ-ı 'āfiyet-i nā-demīde-rā

Be-kefde bā bi-ma'nā şıla, kef kâfuñ fethiyle lafz-ı Fārisi'dür, el ayasına dirler. Nitekim Şāhidī manzūmesinde kef aya ve nāḥun oldu tırnak deyu beyān olunmuşdur ve *ser-i zūlf* izāfeti lāmiyyedür ve *yā* vahdet içündür ve ser-i zūlf bu maḥalde zıkr-ı cüz ve irāde-i kü'l kabīlindendür. Zīrā murād olunan şāhib-i zūlfdür. Li-muḥarririhī:

Vaşlın dilerüz neyleyüm zūlfünü zīrā

Gencīnedür ümmīd olunan mār degüldür

Ve *ki* ḥarf-i rābıt-ı şıfatdur ve *şubḥ-ı 'āfiyet* izāfeti beyāniyyedür ve 'āfiyetüñ dahı nā-demīdeye izāfeti böyledür ve *nā-demīde* zāhir olmaduḡ ve belürmedük dimekdür.

Mahşül-i beyt: Ele bir dilberüñ zūlfı ucunı getürmişem ki zāhir olmadıḡ 'āfiyet şāhibini göñlüme gice eylemişdür. Ya'ni sevdā-yı muḥabbetle ziyā-yı 'āfiyeti qarşulayup göñlüme gelmeden gidermişdür demek olur.

'Urfı be-zīr-i tiḡ me-şev muḡtarib ki hest

Ecrī diger şehīd be-ḥūn nā-ṭapīde-rā

'*Urfī* münādā vākı' olmuşdur ve ḥarf-i nidā muḡadderdür ve *me-şev* mīm-i nāhiyenüñ ve şīnüñ fethalarıyla nehy-i ḥāzır müfred muḡāṭabdur ve *ki* ḥarf-i ta'līldür ve *ecrīde* yā tenkīr için olmak evlādur ve *şehīd* mā-ba'dine izāfetle okunmaḡ lāzımdur *be-ḥūnda* bā ta'līl için ve zarfıyyet için olmak cā'izdür. Ammā evvelki [47b] evlādur ve *nā-ṭapīde* nā-muḡtarib dimekdür. Ma'lūm ola ki nā vaşfa maḡşūş ḥarf-i nefiydür.

Mahşül-i beyt: Ey 'Urfī kılıç altında muḡtarib ü müte'ellim olma ki zīrā kanı için muḡtarib olmayan şehīde 'indallāh 'aẓīm ecr ü şevāb vardur veleḥū eyẓan.

-4- Ez-ḥayāt īn yek nefes dārem ber-efken perde-rā

Şerbet-i dīdār baḡş īn cān be-leb āverde-rā

Dārem bunuñ gibi maḥallerde varlıḡdan 'ibāretdür ve *ber-efken* emr-i ḥāzırdur, ma'nā-yı lāzımı ḡaldır dimekdür. Zīrā ber lafzıyla īrād olunmaḡın ref' ma'nāsın ifāde ider ve *şerbet-i dīdār* izāfeti beyāniyyedür ve *baḡş* bānuñ fethiyle ve ḥā-yı mu'cemenüñ ve şīnüñ sükūnlarıyla emr-i ḥāzırdur, baḡşīdenden müştakdur. Baḡışlamak ma'nāsına ve *īn cān be-leb-āverde-rā* īn 'āşık-ı cān be-leb āverde-rā taḡdīrindedür ya'ni inüñ müşārun ileyhi muḡadderdür.

Mahsül-i beyt: Cāna ki ẖitāb ṯarīķıyla buyurur ki ẖayātdan ancak bu bir nefesim vardır. Ya ‘ni hemān ramaķ ķalmışdır⁴²⁷ perde ve ẖicābı ķaldır. Ya ‘ni mevānī ‘i ref‘ eyle, bu cānını dudağına getürmiş ‘āşık-ı zāra dīdāruñ şerbetin ihsān eyle. Ya ‘ni henüz fevt olmadan bu bīmār-ı ‘aşķuñı ‘ilāc-ı şerbet-i vişālūñle ihyā eyle dimekdür.

Çün be-cevret ẖūn giriftem luṭf kemter kun ki nīst

Lezzet ez-şehd-i vefā zehr-i sitem perverde-rā

Çün cīm-i ‘Acemī’nūñ zammıyla ve vāv-ı resmīyle edāt-ı ta‘līldür, Tūrķī’de de müsta‘meldür. Ammā Tūrķī’de [48a] ekşeriyā ki lafzıyla isti‘māl olunur, meşelā çünki deyu ta‘bīr iderler. *Be-cevret*de bā bi-ma‘nā şıla ve cevri cīmūñ fethiyle sitem ma‘nāsına ve tā zamīr-i ẖitābdur ve *ẖū giriftem* ẖā-yı mu‘cemenūñ zammıyla ve kâf-ı ‘Acemī’nūñ kesriyle ve rā ve tānuñ fethālarıyla isti‘mālde alışdım ve mu‘tād oldum dimekdür ve *kemter* eksükrek dimekdür. Zīrā kem kâf-ı ‘Arabī’nūñ fethiyle eksük ma‘nāsınadır ve ter tānuñ fethiyle edāt-ı tafđıldür. Pes *kemter kun* bi-hasebi’l-lüga eksükrek ve azraķ eyle dimekdür ammā ıştırāhlarında terk-i külliden ‘ibāretdür. Ya ‘ni hiç eyleme dimekdür. Nitekim merhūm Sūdī Efendi Gülistān ve Būstān ve Hāfız şerhlerinde bu isti‘mālī edillesiyle taşriḥ ü taḥķiķ eylemişdür ve *şehd* şīnūñ zammıyla ve fethiyle lügatdür ammā isti‘māl-i ‘Acem fethiledür ve *şehd* bunda şeker ü ‘asel ma‘nāsına olmaķ cā’izdür ve mā-ba‘dine izāfeti beyāniyyedür ve *zehr-i sitem* izāfeti daḥı böyledür ve *perverde* bu maḥalde ism-i mef‘üldür. Zīrā kāyim maķām fā‘iline mesned olmışdır, evvelki muķadder ‘āşıkdur fete’emmel.

Mahsül-i beyt: Yine cānānına ẖitāb ṯarīķıyla buyurur ki çünki cevriñe alışup mu‘tād oldum, imdi şimdengiri luṭf eyleme. Zīrā zehr-i [48b] sitemle beslenmiş ve terbiye olunmuş ‘āşık-ı miskīne şehd ü şeker-i vefādan zevķ u lezzet yokdur demek olur.

Bāz çeşmem ẖūn-feşān kerd ān nigāh-ı germ āh

Çün tesellī sāzem īn şīven be-yād āverde-rā

Bāz bunda yine ma‘nāsınadır ve *ẖūn-feşān* vaşf-ı terkībīdür, ma‘nāsı ķan saçııcı dimekdür. Ammā bu maḥalde çeşme nisbet ķan ağlayıcı dimekdür ve *nigāh* nūnuñ kesriyle ve kâf-ı ‘Acemī’yle ve hā-yı resmīyle nazar ma‘nāsınadır ve *germ* kâf-ı ‘Acemī’nūñ fethiyle ve rānuñ sūkūniyle ıssı ma‘nāsınadır. Pes nigāh-ı germ kızkın nazar dimekdür ve cā’izdür ki germ bunda rağbetden ‘ibāret olur. Nitekim Deşīşe şāḥibi *pūr-rağbet olana germ dirler ve uşanmışa serd dirler* deyu beyān idüp edillesiyle

⁴²⁷ [47b] ẖayātdan ancak bu bir nefesim vardır. Ya ‘ni hemān ramaķ ķalmışdır: HM’de yok

‘ayān eylemişdür. Pes nigāh-ı germ raġbetli naẓar dimekdür ve ‘alā-küllî vech nigāh-ı germ irāfeti beyāniyyedür ve āh elif-i memdûde ile ve hā-yı asşliyye ile lügatlerde derd ile ħurûc iden nefesdür denilmiş. Ammā Sūdî şerhlerinde esmā-yı ef‘ālden edât-ı tegābündür dimiş ve li-küllî vecheh. Ve çün cīm-i ‘Acemî’nün zammıyla ve vāv-ı asşliyye ile niçe dimekdür, ‘Arabî’de keyfe ma‘nāsınadur, kāf u fānuñ fetĥalarıyla. Ve sāzem bunda ideyim dimekdür, ĩn lafzınuñ müşārun ileyhi çeşmdür ve şīven şīnuñ kesriyle ve vāvuñ fetĥiyle mātem ma‘nāsınadur ve be-yād lafzında [49a] bā bi-ma‘nā şıla ve yād bunda ħātır ma‘nāsınadur. Āverde elif-i memdûde ile ve vāvuñ ve dālūñ fetĥiyle māzīden kısmıdır ve bi’l-cümle şīven be-yād-āverde ‘ibāreti müşārun ileyhūñ şıfatıdır.

Mahsûl-i beyt: Yine gözimi ol kızkın naẓar yāĥud ol raġbetli naẓar kıan ağlayıcı eyledi, āh niçe tesellî ideyim bu ħātıra mātem getürmiş çeşmi. Ma‘lûm ola ki āh lafzı bu maĥalde siĥr-i ĥāl vāķı ‘olmuşdur fete’emmel.

Ger be-güyem lezzet-i zaĥmî ki ber-cānem zedî

Ĥûn be-cüş⁴²⁸ āyed zi-ġayret murġ-ı bismil kerde-rā

Zaĥmîde⁴²⁹ yā tenkîr içündür ve ki ĥarf-i rābıt-ı şıfatdır ve ber bunda şıla ma‘nāsınadur ve zedî zānuñ fetĥiyle ve dālūñ kesriyle fi‘l-i māzî müfred muĥātabdır ve maşdarı zedendür ve bismil kerde bānuñ ve mīmūñ kesreleriyle ve kāf-ı ‘Arabî’nün fetĥiyle boġazlanmış dimekdür.

Mahsûl-i beyt: Yine cānānına⁴³⁰ ĥiṭāb ıarīķıyla buyurur ki cānıma urduġuñ zaĥmuñ lezzetini eger söylersem, ya‘ni cānıma urduġuñ zaĥmdan ne kıadar lezzete nā’il olduġum beyān idersem boġazlanmış murġuñ kıanı ġayretinden ve ĥasedinden cüşa gelür. Ke’ennehū ol daĥı böyle lezzetli zaĥma maẓhar olmaduġından reşk ider dimekdür. Murād iddi ‘ādur.

Veh çi raĥmest ĩn bi-hil ‘Urfî ki rîzem ĥûn-ı ĥod

Zindeġānî telĥ bâşed [49b] zehr-i ĥasret ĥörde-rā

Veh vāvuñ fetĥiyle ve hā-yı asşliyyenün sūkûnıyla vāhden muĥaffedür, edât-ı tegābündür ve bi-hil hānuñ kesriyle emr-i ĥāzırdur ve hilîdenden müştakdır ve ‘Urfî münādā vāķı ‘olmuşdur ve ĥarf-i nidā muĥadderdür şan‘at-ı tecrîd üzre. Takdîr-i kelām ey ‘Urfî dimekdür bu maķûle şanāyi‘-i bedî‘iyye-i eş‘ārda çok vāķı ‘olur ve

⁴²⁸ Bu kelime sehven “ĥoş” yazılmıştır.

⁴²⁹ [49a] zaĥmîde: HM’de yok

⁴³⁰ [49a] cānānına: cānına HM

rîzem rānuñ kesriyle ve zānuñ fethiyle emr-i mütekellim vahdedür ve *hûn-ı hod* izāfeti lâmiyyedür ve *zindegānî*de kâf-ı ‘Acemî hā-yı resmîden bedeldür ve elif ve nûn te’kîd içündür ve yā harf-i maşdardur ve ma‘nāsı dirilik dimekdür ‘Arabî’de hayât gibi. Ve *telh* tānuñ fethiyle ve lāmuñ sükûniyle ve hā-yı mu‘ceme ile acı dimekdür ve *zehr-i hasret* izāfeti beyāniyyedür ve *hörde* māzîden kıysımdur yemiş ve içmiş ma‘nalarında müşterekdür bu maḥalde ikisi de cā’izdür ve hördenüñ fā‘ili bir muḳadder ‘āşıkdur ki kendüsinden ‘ibāretdür ve mışrā‘-ı şānî maḥall-i ta‘lîledür.

Mahsûl-i beyt: Vāh ey ‘Urfî, bu ne merḥametdür bu merḥameti terk eyle ki kendi kanımı dökeyim. Ya‘ni ḳo kendimi helāk ideyim. Zîrā ḥasret zehrin yemiş ve içmiş ‘āşıḳa dirilik ve hayât acıdur ya‘ni ḥasretde olan ‘āşıḳ-ı mehcûra dirilikden ölmek yegdür dimek olur velehû eyzan.

-5- İltifâtî nîst bā-ümmîd-i maṭlûb-ı merā

Merḥamet bā-ye’s başed [50a] hûy-ı maḥbûb-ı merā

İltifât ifti‘āl bābından maşdardur, giderken başını ardına dönderüp bakmağa dirler ve *yā* tenkîr içündür ve *maṭlûb-ı merā* izāfeti lâmiyyedür ve iki maḥalde de bā bi-ma‘nā şıladur ve *ye’s* nevmîdlik ma‘nāsınadır ve *bāşed* bunda edât-ı ḥaber ma‘nāsına i‘tibār olunmaḳ evlādur. Ve *hûy-ı maḥbûb-ı merā* izāfetleri dahı lâmiyyedür ve mışrā‘-ı şānî ḥükm-i ta‘lîledür.

Mahsûl-i beyt: Benüm maṭlûbumuñ ümîde iltifâtı yokdur, ya‘ni maḳşûdum nā-murād olmaḳdu[r]. Zîrā benüm cānānumuñ ḥuyı ve ‘ādeti ye’s ü nevmîdlige merḥametdür. Ya‘ni benüm cānānım benüm nā-murād olduğumdan maḥzûzdur. Pes cānāne ise ittibā‘ zarûrîdür dimek olur.

Tā-be-ḥāl-i men kuned endîşehā-yı bâtıleş

Pîş-i ô der-âteş endāzîd mektûb-ı merā

Tā bunda ta‘lîl içündür ve *be ḥāl-i men* be-ḥaḳḳ-ı men dimekdür. Bā zarf ma‘nāsınadır ve *endîşehā-yı bâtı*l bî-ma‘nā fikirler dimekdür ve zamîr cānāna rāci‘dür ve *pîş* bā-yı ‘Acemî’nüñ kesriyle öñ ma‘nāsınadır. ‘İnde ma‘nāsına da gelür ve zamîr yine cānāna rāci‘dür ve *der* bunda bi-ma‘nā şıladur ve *endāzîd* emr-i ḥāzır cem‘-i muḥāṭabdur ve *mektûb*dan murād kendünüñ cānāna gönderdüğü muḥabbet-nāmedür.

Mahsûl-i beyt: Tā kim cānān benüm ḥaḳḳumda bâtı l fikirler eyleye. Ya‘ni cānān benüm ḥaḳḳumda bî-ma‘nā ve bîhûde fikirler itmek içün benüm mektûbımı anuñ

öñünde [50b] ateşe atıñ. Hâşıl-ı kelâm benüm muhabbet-nâmemi maḥbûbum kemâl-i nâz u istiğnâsından eline alup okumadıñı muḥarrerdür. İmdi bari mektûbumu ḥuzûrunda ateşe atıñ ki ‘acabâ ne yazılmışdır deyu ḥaḳḳumda bâtil endişeler ve bî-ma‘nâ fikirler eyleye dimekdür. Ve bi’l-cümle bu taḳrîb ile ḥâtır-ı cānâne geldüğine râzı olup memnûn olduğın beyân ider.

Der-ḥicâb üftâde zîn ḡam-ḥâne mînâyed birûn

Düşmenî bâ-ḥ^vîş tâ-key cān-ı maḥcûb-ı merâ

Ḥicâb bunda ḥayâ ma‘nâsına utanmadan ‘ibâretdür ve *üftâde* lafzında hâ-yı resmî ma‘nâ-yı terettüb ifâde ider ve *ḡam-ḥâne*den murâd yine ḥicâbdur ve *mînâyed* aşlında nemî-âyeddür. Nihâyet zarûret-i vezn içün taḳdîm ü te’ḥîr olunmışdur ve *düşmenî*de yâ harf-i maşdardur ve *bâ* bi-ma‘nâ şıladur ve *ḥ^vîş* hâ-yı mu‘cemenüñ kesriyle ve vâv-ı resmî ile kendi dimekdür ve *tâ* bunda intehâ-yı ḡâyet içündür ve ma‘nâ-yı ta‘accübede îhâm ider. Ammâ evvelki evlâdur ve *key* kâf-ı ‘Arabî’nüñ fethiyle ve yânuñ sükûnıyla kaçan ma‘nâsınadır ve *cān-ı maḥcûb-ı merâ* izâfetleri beyâniyye ve lâmiyyedür ve bi’l-cümle üftâde ve nâyed fî‘illerinde olan zamîr-i ḡâyibler izmâr ḳable’z-zıkr tārîḳı üzre cānâna râci‘dür.

Mahşûl-i beyt: Benüm cānum ḥicâba düşüp bu ḥayâ ve utanmaḳ ḡam-ḥânesinden taşra gelmez, benüm maḥcûb cānumuñ kendüye düşmenligi kaçana daḳdur. [51a] Murâd cānâna ‘arz-ı hâl itmege utandüğundan şikâyet ider⁴³¹. Bu beytün selîḳa-i şu‘arâ üzre ma‘nâsı budur ammâ şūfiyye lisânı üzre ḥicâbdan murâ[d] sıfât-ı beşeriyyedür ve ḡam-ḥâne daḳı andan ‘ibâretdür ve merci‘-i zamâyir vech-i meşrûḥ üzredür. Pes maḥşûl-i beyt, benüm cānum şıfât-ı beşeriyete düşüp bu ḡam-ḥâne-i beşeriyetden taşra gelmez⁴³². Ya‘ni cānum şıfât-ı beşeriyetde ḳalup ḥışâl-i melekiye kesb eylemez. Benüm ḥicâb-ı beşeriyetde maḥcûb olan cānumuñ kendüye düşmenligi kaçana daḳdur demek olur ve cān bunda revân ma‘nâsınadır. Ya‘ni rûḥ-ı⁴³³ insâniden ‘ibâretdür.

Güft ü ḡuhâ-yı dil-i şūrîde’em bâtil me-dân

Behre’i ez-hüşmendî hest mecḡûb-ı merâ

Güft ü ḡu isimlerdür söz sâvû didi ḳodı dimekdür ve *hâ* edât-ı cem‘dür ve *yâ* izâfet içündür ve *şūrîde* dîvâne ma‘nâsınadır ve elif hemze-i müctelibedür ve *mîm* zamîr-i mütekellimdür ve *me-dân* mîm-i nâhiyenüñ fethiyle nehy-i ḥâzır müfred

⁴³¹ [51a] ider: Ma‘lûm ola ki HM’de ilave edilmiştir

⁴³² [51a] gelmez: HM’de yok

⁴³³ [51a] rûḥ: HM’de yok

muḥātabdur ve dānīdenden müştakdur. *Behre*’i bānuñ ve rānuñ fetḥalarıyla ve āhirinde hā-yı resmiyle naşib ma’nasınadur ve hemze edāt-ı tevessüldür ve yā-yı gayr-i mektûbe vahdet içündür ve *hūşmendīde* yā harf-i maşdardur ve *meçzûbuñ* mevşûfi maḥzûfdur. Taḳdīr-i kelām dil-i meczûbdur, murād kendinüñ dīvāne göñlidür ve meczûbuñ [51b] merāya izāfeti lamiyyedür ve mısrā⁴³⁴’-ı şānī maḥall-i ta’lildedür.

Maḥsûl-i beyt: Benüm dīvāne göñlümün güft gûların bātıl bilme. Zīrā benüm meczûb göñlümün uşlılıktan ve ‘aқılılıktan bir miqdār naşibi vardır. Ya ‘ni benüm göñlüm her ne kadar dīvāne ise de yine fi’l-cümle ‘aқlı⁴³⁴ vardır. İmdi güft ü gûlarını bi’l-cümle reddetme, belki biraz sem‘-i ḳabülle istimā‘ eyle dimekdür. Ma‘lûm ola ki behre-i lafzında olan yā-yı gayr-ı mektûbe tenkīr olmak daḥı ihtimāli vardır ammā evvelki evlādur fete’emmel.

Girye-rā zevḳıst kânra bâ ‘iş-i tōhmet besest

Ver ne Yūsuf der-girībānest Ya ‘ḳûb-ı merā

Girye kāf-ı ‘Acemī’nüñ kesriyle aғlamanuñ ismidür ve rā taḥşış içündür ve *zevḳıde* yā vahdet i’tibār olunmak evlādur ve *kânra* aşılda ki ānrādur. Lākin bu maḥalde zarūret-i vezn içün kiden hā-yı resmī ḥazf olup kāf anuñ elifine meftûḥan muttasıl ḳılınmışdur ve ki harf-i rābıṭ-ı sıfatdur ve ān ism-i işāretdür ve rā harf-i şıladur ve *bes* bā-yı ‘Arabī’nüñ fethiyle çok ma’nasınadur ve *Yūsuf*’dan murād kendi cānānidur. Ve *girībān* kāf-ı ‘Acemī’nüñ kesriyle yaḳa ma’nasınadur ve *Ya ‘ḳûb* kendi dil-i maḥzūnundan kināyetdür ve bi’l-cümle mısrā⁴³⁴’-ı şānīde vāḳı‘ olan edāt-ı ḥaber aşılda merā lafzına muḳayyeddür ve taḳdīr-i kelām ver ne Yūsuf der girībān Ya ‘ḳûb-ı merāst dimekdür.

[52a] Maḥsûl-i beyt: Girye ye maḥşuş bir zevḳ vardır ki aña sebep-i tōhmet çokdur, yohsa Yūsuf benüm Ya ‘ḳûb’umuñ girībānındadır. Ya ‘ni aғladuğum maḥbûb içün degüldür, belki giryede bir zevḳ bulduğumdandır ve aғladuğuma bâ ‘iş nedür deyu su’āl olunsa çok tōhmet bulunur dimekdür.

Hüsn nāz u ‘işve ḥvāhed merdümü şerm ü edeb

Hüsn-i ehliyyet dehed āzār-ı maḥbûb-ı merā

Hüsn ḥānuñ zammıyla güzellik ma’nasına mübtedādur ve ḥvāhed cümle-i fi’liyye ḥaberidür ve *nāz u ‘işve* ma‘mûl-i ḥaberdür ve *merdümüde* yā harf-i maşdardur. Ma’nası insāniyyet ve ādemilik dimekdür ve mübtedā vāḳı‘ olmuşdur ve ḥaberi bir

⁴³⁴ [51b] ‘aқlı: HM’de yok

muḳadder ḥ^vāhed kelimesidür ki *şerm ü edeb* anuñ ma[‘]mülidür. Ve *ḥüsn-i ehliyet* izāfeti lâmiyyedür ve mübtedādur ve *dehed* cümle-i fi[‘]liyye haberidür ve *āzār-ı maḥbûb-ı merā* haberüñ ma[‘]mülidür ve bi[‘]l-cümle bu beytde üç mübtedā ve üç haber muḳarrerdür.

Maḥsûl-i beyt: [52b] Ḥüsn, nāz u [‘]işve ister ve merdümlük, şerm ü edeb ister. Ya[‘]ni güzellik mücib-i nāz u [‘]işvedür ve insāniyyet mücib-i ḥayā vü edebdür. Ḥāşılı güzellik nāz u [‘]işve iktizā ider ve ādemilik şerm ü ḥayā iktizā ider, bu ikisi ise māni[‘]atü[‘]l-cem[‘] ḳabīlindendür, ḥalbuki cānāna ikisin bile ri[‘]āyet lāzımdur. Pes ol ecilden ḥüsn-i ehliyet ya[‘]ni ehliyet güzelliği ve insāniyet ḥüsni benüm maḥbûbuma āzār virür dimekdür. Ma[‘]lûm ola ki maḥbûb lafzı redd-i maṭla[‘] şıfatıdır ve ba[‘]zı nüsaḥda maṭlûb vāḳı[‘] olmuşdur, o⁴³⁵ daḥı bu ma[‘]nā üzredür fete[‘]emmel.

Nā-şabûrî ger kuned [‘]Urfî dilem [‘]aybeş me-kun

Nā-şabûrî şart-ı İslāmest Eyyûb-ı merā

*Nā-şabûrî*de yā harf-i maşdardur ve [‘]*Urfî* tecrîd tarîkıyla münādādur ve harf-i nidā muḳadderdür ve [‘]*işvede*⁴³⁶ olan zamîr dile rāci[‘]dür ve *Eyyûb* bu maḥalde kendi gönlinden [‘]ibāretdür ve mışrā[‘]-ı şānî maḥall-i ta[‘]lîldedür.

Maḥsûl-i beyt: Ey [‘]Urfî eger gönlüm mübālağayla şabırsızlık eylerse anı [‘]ayb eyleme, zîrā mübālağayla şabırsızlık benüm Eyyûb[‘]umuñ şart-ı İslām[‘]ıdır. Ya[‘]ni ḥazret-i Eyyûb şalavātullāhi [‘]alā-nebiyyinā ve [‘]aleyhi⁴³⁷ ḥazretleri ziyāde⁴³⁸ şabûr olup şābırlık aña zarûrî olduğı gibi benüm de gönlüm Eyyûb[‘]u ziyāde nā-şabûr olup şabırsızlık aña zarûrîdür demek olur ve şart-ı İslāmest didüğü mübālağa tarîkıyladır fete[‘]emmel velehü eyzan.

-6- Ey fevc-i [53a] [‘]aşḳ tâḥte[‘]i ber-sipāh-ı mā

Vey mevc-i ḥüsn rîḥte[‘]i ber-nigāh-ı mā

Fevc cemā[‘]āt ve bölük ma[‘]nāsınadır, [‘]aşḳa izāfeti beyāniyyedür ve *tâḥte* mazīden kısım müfred muḥāṭabdur ve āḥirinde hemze şeklinde olan harf [‘]alāmet-i zamîr-i ḥiṭābdur. Evvelki yā-yı sākinedür ve *sipāh* atlu askerde isti[‘]māl olunur ammā bu maḥalde murād ḥavāss-ı zāhire ve bāṭınadır veyāḥud ḥıyel-i [‘]uşşāḳdur ve *māya* izāfeti lâmiyyedür. Ve *vey* lafzı vāy lafzından muḥaffedür vāv-ı [‘]ātıfa, *ey* harf-i nidādur. Ve

⁴³⁵ [52b] o: HM’de yok

⁴³⁶ [52b] [‘]işvede: [‘]aybeşde HM

⁴³⁷ [52b] şalavātullāhi [‘]alā-nebiyyinā ve [‘]aleyhi: ([‘]a.m.) HM

⁴³⁸ [52b] ziyāde: HM’de yok

mevc-i ħüsn izāfeti daħı beyāniyyedür ve *nîhte* kelimesi şîgada tâhte gibidür, nigāh-ı mā izāfeti lâmiyyedür. Ma‘lûm ola ki zamāyire izāfet cemî‘-i maħalde lâmiyyedür fahfaz.

Mahsûl-i beyt: Ey *fêvc-i ‘aşk* bizüm sipāhumuza türk-tâz ve hücûm itmişsin ve ey *mevc-i ħüsn* bizüm nigāhumuza dökülmişsin dimekdür. Murād ızhâr-ı kemāl-i ‘aşk u muħabbetdür.

Ser-germî âftâb-güdâzest zînhâr

Ey sâye-i ħümâ bi-girîz ez-külâh-ı mā

Ser-germî sînûn ve kâf-ı ‘Acemî’nûn fetħalarıyla terkîb-i mezcîdür, aşılarda germî-i serdür ve yâ harf-i maşdardur. Murād başda olan ħarâret-i ‘aşk ve süz-ı güdâzdur ve bi’l-cümle ‘aşıklıktan kinâyetdür. Ammâ ba‘zılar didiler ser-germî bu maķûle maħallerde muṭlak süz u güdâzdan ‘ibâretdür ve li-küllî vecheh. Ve *âftâb-güdâz* vafş-ı terkîbîdür, ma‘nâsı güneş eridici dimekdür ve güdâz kâf-ı ‘Acemî’nûn zammıyla güdâzîdenden müştakdur ve bi’l-cümle âftâb-güdâz didigi zîkr-i ħâl ve irâde-i maħal yâhud [53b] zîkr-i cüz ve irâde-i kül san‘atı üzredür. Ya‘ni eflâķi yaķup yandırıcı dimekdür ve bundan daħı maķsûd kendinûn süz u güdâzı ile şâdir olan niyâzı dergâh-ı ħâzret-i Vehhâb’da müstecâb olmasın beyândur. Zîrâ da‘avât-ı müstecâbe ‘âlem-i süflîde ķalmayup ‘âlem-i ‘ulvîye şu‘ûd ider ve *zînhâr* zānuñ kesriyle ve yâ ve nūnuñ sükûnlarıyla bu maħalde şaķın dimekdür ve yâsız zînhâr daħı lügatdür ve *sâye-i ħümâ*dan murād cānāndur ve *bi-girîz* kâf-ı ‘Acemî’nûn ve rānuñ kesreleriyle emr-i ħâzır müfred muḫāṭabdur ve girîzîdenden müştakdur ve külâhdan murād başı üzre cilveger olan dūd-ı âhıdur.

Mahsûl-i beyt: Bizüm başımızda olan ħarâret-i ‘aşk ve süz u güdâz-ı muħbbetimiz âftâb eridicidir, ya‘ni eflâķi yaķup yandırıcıdır. Saķın ey cānān kaç ve ħazer eyle bizüm külâhımızdan ya‘ni süz u güdâz ile şudür iden dūd-ı âhumuzdan ki seni daħı yaķup yandırmaya demek olur. Murād cānāndan ṭaleb-i iltifât ü merḫametdür.

În berķ veh ķi kıymet-i ħod nâ-şinâs būd

Kez-dest-i kehribâ be-rubānîd kâh-ı mā

Berķ şimşek ve yıldırım ma‘nâsınadır ammâ bu maħalde ‘aşkdan kinâyetdür ve *veh* vāvuñ fetħiyle ve hâ-yı aşliyenûn sükûnıyla vâh lafzından muħaffef edât-ı tegābündür ve *ķiymet-i ħod* izāfeti lâmiyyedür ve *nâ-şinâs* bunda bilmez ve ańlamaz dimekdür ve

būd edāt-ı haber ma‘nāsınadır ve *güherbā* [54a] gāhırbādan⁴³⁹ muhaffef bir güne sarı cevherüñ ismidür ve ma‘nāsı şaman kapıcı dimekdür ki ol cevherüñ hāşşasındandır. Ve kâf-ı ‘Arabî’dür ve rā mazmūmedür ve bi’l-cümle bu lafız aşılta vaşf-ı terkibidür gāh ile ribādan ammā bu maḥalde cāndan kināyetdür ve *ber bānīd* kelimesinde bā-yı müfred ḥarf-i te’kiddür ve bānīd bu maḥalde rubūd ma‘nāsınadır ya‘ni fi’l-i lāzımdur. Pes elif ve nūn ki edāt-ı ta‘diyedür ri‘āyet-i vezn için irād olunmuşdur ve *gāh* şaman ma‘nāsınadır ammā bunda⁴⁴⁰ kendinüñ vücūd-ı naḥīf ü za‘īfinden ‘ibāretdür. Nitekim güherbā cānından kināyet idi fete’emmel.

Mahsül-i beyt: Vāh bu ‘aşk u muḥabbet şimşegine, kendü qadr ü kıymetin bilmez ve añlamazdur ki güherbā-yı cān elinden bizüm vücūdımız şamanını qapdı. Ya‘ni şaman gibi za‘īf ve naḥīf vücūdumuzu yaqdı yandırdı dimekdür. Hāşıl-ı kelām berq-ı ‘aşk u muḥabbet bu kadar ‘azametiyle bizüm şaman deñli vücūdumuzu tutuşdurmağa tenezzül eyledi demek olur.

Üftāde’im der-bün-i çāhī ki tā-ebed

Taḥte’s-serā zi-bīm ne-bīned be-çāh-ı mā

Der bunda şıla ma‘nāsınadır ve *bün* bānuñ zammıyla dib ma‘nāsınadır ve çāha izāfeti lāmiyyedür ve *çāh* cīm-i ‘Acemī ile quyu ma‘nāsınadır. Ammā böyle maḥallerde çukurdan ‘ibāret olur ve *yā* ḥarf-i vahdetdür ve *ki* ḥarf-i rābıt-ı şıfatdur ve *tā* intehā-yı gāyet içündür ve *ebedelif* ve bānuñ fetḥalarıyla bu maḥalde devām [54b] ü istimrāndan ‘ibāretdür. Ve *taḥte’s-serā* nihāyet-i taḥt-ı arzıdur ve *bīm* bānuñ kesriyle qorqu ma‘nāsınadır. Nitekim Şāhidī manzūmesinde *bīmdür qorqu, şayrudur bīmār* deyu beyān itmişlerdür.

Mahsül-i beyt: Biz bir çukuruñ dibine düşmüşüz ki tā-ebed ya‘ni dā’imā ilā-ğayri’n- nihāye taḥt-ı arzuñ nihāyet ve gāyeti bizüm çukurumuza ḥavfindan baqamaz. Ya‘ni bizüm düşdügümüz çāh bir ‘azīm hevlāk ve gāyetde derin çukurdur demek olur.

Ten der-libās-ı ‘işmet ü dil der-palās-ı küfr

Ez-ğāze lāle-gün şöde rüy-ı siyāh-ı mā

Libās-ı ‘işmet izāfeti beyāniyyedür ve ‘işmet pāklik ve perhizkārlik ma‘nāsınadır ve *palās-ı küfr* izāfeti daḥı beyāniyyedür ve küfr lügatde setr ma‘nāsınadır. Ammā şūfiyye ıstılāhında birkaç ma‘nāda müşterekdür. Bu maḥalde vuşul-i ilallāha māni‘

⁴³⁹ [54a] gāhırbā: HM’de yok

⁴⁴⁰ [54a] bunda: bu maḥalde HM

olan ‘avāyıkdan ‘ibāretdür ki murād riyādur. Zîrā riyāya şirk-i hafî dimişlerdür ve ğāze lügatde ‘avratlar yüzleriyle sürdükleri kızılcahur ki kendülerini güzel göstermek için sürerler. Ammā bu maḥalde ḥile ve tezvîrden ‘ibāretdür ki anlar ile fesaḳa kendüyi zāhid ü ‘ābid şüretinde gösterür.

Mahsül-i beyt: Tenümüz libās-ı ‘ışmetde ve gönümüz palās-ı ma‘şiyetdedür, ğāze-i ḥile vü tezvîrden lāle-gün olup kızarmışdur bizüm siyāh yüzümüz ve bi’l-cümle murād i ‘tirāf tārīkıyla kesr-i nefsdür.

[55a] Hān ey seḥāb-ı girye fūrū rîz germ ü telḥ

Bāşed zi-bām-ı Ka ‘be be-rüyed giyāh-ı mā

Hān ḥarf-i tenbîh ve *seḥāb* bulud ma‘nāsınadır ve giryeye izāfeti beyāniyyedür ve *fūrū rîz* kelimesinde fūrū fānuñ ve rānuñ zammeleriyle ḥarf-i te’kiddür ve *germ* kâf-ı ‘Acemî’nüñ fethiyle ıssı dimekdür ve *telḥ* tānuñ fethiyle acı⁴⁴¹ ma‘nāsınadır ve bi’l-cümle germ ü telḥ bir muḳadder mevşūfuñ şıfatlarıdır. Nitekim taşvîr-i ma‘nāda irād olunsa gerekdür ğaflet olunmaya ve *bām* dām ma‘nāsınadır ve *rüyed* rüyîdenden müştak fi ‘l-i muzāri ‘dür. *Bā-yı* müfrede meksûre ve rā maẓmûme ve yā meftûḥadır ve *giyāh* kâf-ı ‘Acemî’nüñ kesriyle ot ma‘nāsınadır.

Mahsül-i beyt: Āgāh ol ey girye buludı, ıssı ve acı bārān dök ola kim bizüm otumuz Ka ‘be şamından bite. Murād taleb-i cānib-i rızā-yı Hudā’dur.

În tütüyā be-çeşm-i melā’ik resāned nîst

Bes nîst tâ-ḥavālî-i leb dūd-ı āh-ı mā

Tütüyā gün otudur ammā bunda kendinüñ dūd-ı āhından ‘ibāretdür ve *resāned nîst* kelimesinde olan yā-yı sâkine liyāḳat ve istiḥḳāk ma‘nāsın ifāde ider ve *bes nîst* çok degüldür dimekdür. Ammā isti‘mālde kifāyet itmez dimekten ‘ibāretdür ve *ḥavālî* eṭrāf ma‘nāsınadır ve lebe izāfeti lâmiyyedür.

Mahsül-i beyt: Bu tütüyā çeşm-i melā’ikeye irişdirilcek tütüyādur. Zîrā bizüm dūd-ı āhimuzuñ eṭrāf-ı lebe dek çıkması kifāyet eylemez. Ya ‘ni dūd-ı āhumuz [55b] eflāke çıkmak gerekdür ki maḳbûl ola demek olur fete’emmel.

Rāh-ı ḥesābgāh-ı kıyāmet ki pey bered

Gerd-i ğamet⁴⁴² ne-nişîned zi-rāh-ı mā

⁴⁴¹ [55a] acı: HM’de yok

⁴⁴² [55b] ğamet: ger HM’de ilave dilmiştir

Hesābgāh-ı kıyāmet izāfet ile maḥşerden ‘ibāretdür ve *ki* isimdür kim ma‘nāsına zāt-ı zevî’l-‘uḳūlden ‘ibāretdür. *Peypā-yı ‘Acemî*’nün fethiyle ve yānuñ sükūnıyla bunda iz ma‘nāsınadur ve *bered* bānuñ ve rānuñ fethalarıyla fi‘l-i muzāri‘ müfred gāyibdür ve fā‘ili kiye rāci‘dür. Pes ki pey beredüñ ma‘nāsı kim iz iledür. Ya‘ni kim vāşıl olur dimekdür, istifhām-ı inkārî üzredür ve *gerd* kāf-ı ‘Acemî’nün fethiyle toz ma‘nāsınadur gama izāfeti beyāniyyedür, tā-yı sākine zamîr-i ḥiṭābdur.

Maḥsül-i beyt: Maḥşer yolına kim iz iledür, ya‘ni kim vāşıl olur. Eger senüñ gamuñ tozı bizüm yolumuzdan oturmazsa ya‘ni sâkin⁴⁴³ olmazsa ve ber-ṭaraf olmazsa dimek olur.

‘Urfî hemān be-best ki hengām-ı bāz yāft

Mihrî be-leb zened nefes-i ‘özü-ḥ’āh-ı mā

‘Urfî münādādur ve ḥarf-i nidā muḳadderdür ve *hemān* lafzı hem ile āndan mürekkebdür, hem lafzı te’kîd ifāde ider ve ān ism-i işāretdür *bes* bā-yı ‘Arabî’nün fethiyle bunda bih ma‘nāsınadur ki Türkî’de yek dimekdür ve sîn ü tā edāt-ı ḥaberdür ve *ki* ḥarf-i beyāndur. Ve *hengām* kāf-ı ‘Acemî’yle vaḳt ma‘nāsınadur ve *bāz yāft* kıyāmetden ‘ibāretdür ve bi’l-cümle hengām-ı bāz yāft vaḳt-i su’āl ü cevāb ma‘nāsına müsta‘meldür ve zānuñ sükūnıyla lāzımdur [56a] ve *mihr* mîmüñ zammıyla Türkî’de meşhūr ve müsta‘meldür ve *yā* tenkîr içündür ve *zened* fi‘l-i muzāri‘dür ve fā‘ili ‘özü-ḥ’āh olan nefesdür.

Maḥsül-i beyt: Ey ‘Urfî hem ol yegdür ki vaḳt-i su’āl ü cevābda nefes-i ‘özü-ḥ’āhımız lebe mihr ura. Ya‘ni sükūt eyleyevüz; zîrā ol demde ma‘şiyetimiz keşretinden i’tizār idecek ḥālımız yokdur. Hāşılı aḥvālımız luṭf-ı cenāb-ı ḥazret-i Hāḳḳ’a ḳalmışdur dimek olur veleḥū eyzan.

-7- Bādā bişāret ey dil-i miḥnet-şinās-ı mā

Kāmed gamî be-kenden-i şehir-i hirās-ı mā

Bādā ve bād kelimeleri elif ile ve elifsiz mevāḳı‘-ı ed‘iyede vāḳı‘ emr-i gāyib ma‘nālarına müsta‘meldür ve bu maḥalde bād elif ile irād olunmuşdur. Ri‘āyet-i vezn için ve *bişāret* bānuñ kesriyle müjde ma‘nāsınadur ve *miḥnet-şinās* vaşf-ı terkibîdür ma‘nāsı miḥnet bilici ve aṅlayıcı dimekdür⁴⁴⁴ ve *kāmed* aşılma ki āmedden muḥaffedür. Ki ḥarf-i beyāndur ve āmed fi‘l-i māzî müfred gāyibdür ve *gamîde* yā

⁴⁴³ [55b] sâkin: yalnız HM

⁴⁴⁴ [56a] ma‘nāsı miḥnet bilici ve aṅlayıcı dimekdür: HM’de yok

harf-i tenkirdür ve *be-kenden* lafzında bā bi-ma‘nā şıla ve kenden kāf-ı ‘Arabî’nün fethiyle maşdardur. Ma‘nā-yı lügavîsi kızmaq ve kıparmaq, ammā bu maħalde yıkmāq ve ħarāb itmek ma‘nāsına müsta‘meldür ve *şehr-i ħirās* izāfeti beyāniyyedür ve ħirās hā-yı Hind’ün kesriyle kırqı ma‘nāsınadır.

Maḥsūl-i beyt: Muştuluq olsun ey bizüm dil-i miḥnet-şināsımız ki ğam geldi bizüm ħavf ü ħirāsımız şehrini yıkmāğa ve ħarāb itmege dimekdür ve ğamdan murād ğam-ı [56b] ‘aşkdur. Ya‘ni evvel ğumūmdan kırqduq, ğam-ı ‘aşk gelüp bizi ol kırqudan daḥı ħalāş itdi ve bi’l-cümle ğam-ı aşk bizi sāyır ğumūm ü ħumūmdan kırtardı demek olur. Ammā ba‘zı nüshada ħirās yerine hā-yı ḥaṭṭı ile ħirās vākı‘ olmuş. Pes ħirās ḥānuñ kesriyle ḥıfz ma‘nāsınadır. Maḥsūl-i beyt yine vech-i meşrūḥ üzre olup manṭūq-ı kelām ğam-ı ḥıfzımız şehrini yıkmāğa ve ħarāb itmege geldi. Ya‘ni ğam-ı ‘aşk bizi muḥāfaẓa-i ‘aқıldan iḥrāc itmege geldi demek olur. Ḥāşılı bişāret cünündür.

Ey ḥoş-dilī bi-sūz ki dest-i melāmetest

Ārāyış-i ‘inān-ı dil-i bī-ħirās-ı mā

Ḥoş-dilī yā-yı maşdarī ile göñül ḥoşluğı ve ḥāṭır iyiligi dimekdür. Ḥāşılı rāḥat ve ḥuzūrdan ‘ibāretdür ve *bi-sūz* lāzım ile müte‘addī beyninde müşterek emr-i ḥāzırdur, bu maħalde lāzımdur ve *ki* harf-i ta‘lildür ve *dest-i melāmet* izāfeti beyāniyyedür ve *sīn* ü *tā* edāt-ı ḥaberdür. Ve ‘*inān* ‘ayınñ kesriyle dizgin ma‘nāsınadır ve *bī-ħirās* bī-ḥavf dimekdür ve mısrā‘-ı şānīde olan tetābu‘-ı izāfāt tertīb üzre lāmiyye ve beyāniyye ve lāmiyyedür⁴⁴⁵ fete’emmel. Ma‘lūm ola ki eger maṭla‘-ı ğazelde hā-yı Hind ile olan ħirās iḥtiyār olunursa bu beytde vākı‘ olan bī-ħirās redd-i maṭla‘ şan‘atı üzre olur ve illā felā.

Maḥsūl-i beyt: Ey göñül ḥoşluğı ve ḥāṭır iyiligi, yan yaқıl ki zīrā bizüm [57a] kırqusuz göñlümüzün dizgini zīneti dest-i melāmetdür. Ya‘ni ‘inān-ı dilimiz melāmet elindedür. Ey rāḥat ve ḥuzūr biz senden mehcūruz dimekdür.

Ey ‘ayş telḥ şev ki zi-cām-ı kabūl-i ‘aşk

Mest-i tebessūmest leb-i iltimās-ı mā

‘*Ayş* ‘ayınñ fethiyle dirlik ya‘ni ḥayāt ve zevk u şafā ma‘nāsınadır ve *cām-ı kabūl-i ‘aşk* izāfetleri müşebbehün biḥūñ müşebbehe ve maşdaruñ mef‘ūlüne izāfetidür ve *mest-i tebessūmest* mest-i bāde-i tebessūmest taқdīrindedür ve *leb-i iltimās-ı mā* izāfetleri beyāniyye ve lāmiyyedür ve iltimās ricā ṭarīkıyla ṭalebe dirler.

⁴⁴⁵ [56b] lāmiyyedür: HM’de yok

Maḥsūl-i beyt: Ey ‘ayş acı ol ki zīrā bizüm leb-i talebimüz cām-ı kabūl-i ‘aşk u muḥabbetden mest-i şarāb-ı tebessümdür demek olur.

Ez-behr-i ‘aql nevḥa-ger ĩmān ü dīn ki kū

Ān şaḥne’i ki dāşt ezīn pīş pās-ı mā

Behr bānuñ fethiyle ve hānuñ sükūniyla edāt-ı ta‘īldür ve *nevḥa* nūnuñ fethiyle ve vāvuñ sükūniyla⁴⁴⁶ ve hānuñ fethiyle nāle ma‘nāsınadır ve *ger* kāf-ı ‘Acemī’nüñ ve rānuñ sükūniyla böyle maḥallerde edāt-ı ism-i fā‘ildür Türkī’de cı ma‘nāsın ifāde ider ve *ki* ḥarf-i beyāndur. Ve *kū* kāf-ı ‘Arabī’nüñ zammıyla ḫanı dimekdür ve *şaḥne* şīnūñ fethiyle ve hānuñ sükūniyla nā’ib ve şubaşı ma‘nāsınadır. Ammā bunda teşbīh ṭarīḫıyla ‘ağıldan kināyetdür ve yā-yı ğayr-ı mektūbe ḥarf-i tenkīr ve hemze edāt-ı tevessüldür ve *ki* ḥarf-i rābıṭ-ı şıfatdur ve *dāşt* [57b] fī ‘l-i māzī müfred ğāyibdür. Ma‘nāsı tutdı dimekdür ammā bu maḥalde ḥikāyet üzre ĩrād olunmuşdur ve edāt-ı ḥikāye muḫadderdür ve taḫdīr-i kelām mī dāşt dimekdür ve *ezīn pīş* yā-yı ‘Acemī’nüñ kesriyle bundan evvel dimekdür ve *pās* pā-yı ‘Acemī ile ḥıfz ma‘nāsınadır.

Maḥsūl-i beyt: ĩmān ü dīn ‘aqlı içün ya‘ni ‘ağıldan ötri nāle vü feryād idicidür ki ḫanı ol şaḥne ki bundan evvel bizi ḥıfz u şıyānet iderdi deyu demek olur ve bi’l-cümle murād-ı ‘aşk mūcib-i zevāl-i ‘aql olduğın.

Ez-şehr-i dil bülend şöd efgān ki ḥayf ü ḥayf

Zīn ḫaşrhā-yı ‘iyş-ı selāmet-esās-ı mā

Şehr-i dil izāfeti beyāniyyedür ve *bülend* bānuñ zammıyla ve fethiyle lügatdür ve *ki* ḥarf-i beyāndur ve maḥalli mısrā‘-ı evvelūñ āḫiridür. Nihāyet zarūret-i vezn içün efgāndan soñra vāḳı‘ olmuşdur ve *ḥayf ḥayf* efgānı tefsīr ider te’kīd lafzı üzre yazuḫ yazuḫ dimekdür. Ve *zīn* bunda teşbīh ma‘nāsına bunuñ gibi dimekdür ve *ḫaşrhā* ḫaşruñ cem‘idür ve *yā* izāfet içün ĩrād olunmuşdur sābıḳan taḫḫīḳ olunan ḫā‘ide üzre ve *selāmet-esās* vaşf-ı terkībī aḫsāmındandır ve esās temel ma‘nāsınadır ve bi’l-cümle mısrā‘-ı şānīde vāḳı‘ olan izāfet-ı şelāse beyāniyye ve beyāniyye ve lāmiyyedür. [58a]

Maḥsūl-i beyt: Efgān ü ḥayf ü yazuḫ ki şehr-i dilden yüze oldı. Ya‘ni mürtefi‘ olup uzaklaşdı, bizüm bunuñ gibi selāmet temelli zevḫ u şafāmuz köşkleri murād-ı zevḫ u şafā vü selāmet daḫı göñlümüzden ba‘īd oldı dimekdür. Nitekim iḫtiżā-yı ‘aşk u muḥabbet böyledür.

⁴⁴⁶ [57a] ve vāvuñ sükūniyla: HM’de yok

Ey dil-biriz bade-i 'işret ki mîdehend

Lebriz kerde ez-mey-i enduh kas-ı mā

Bade-i 'işret izāfeti beyāniyyedür ve *ki* harf-i ta'lıdır ve *mîdehend*ün fā'ili muḳadderdir. Murād sāḳiyān-ı meclis-i 'aşḳdur ve *lebriz kerde* lāmuñ fethiyle ve rānuñ kesriyle ve kāf ve dālün fethalarıyla ve sāyirinün sükūnıyla ve hā-yı terettüb ile isti'malde ṭoldurup dimekdür. Ve *mey* mīmün fethiyle şarāb ma'nāsınadır ve *enduh* lafzına izāfeti beyāniyyedür ve *enduh* gam ü guşsa ma'nāsınadır ve *kas* bunda ḳadehden 'ibāretdür.

Maḥsül-i beyt: Ey gönül zevḳ u şafā badesini dök, ya'ni zevḳ u şafādan fāriğ ol. Zīrā meclis-i 'aşḳ sāḳīleri bade-i gamdan ṭoldurup bize ḳadeh virirler. Ya'ni bizüm cāmemüzi şarāb-ı gamdan ṭoldurup şunarlar dimekdür ve bi'l-cümle murād-ı 'aşḳ mücib-i ğumüm u hümüm olduğın ve 'aşḳ-ı şeydā ḳaṭ'an [58b] rāḥat ü huzūr bulmadüğün beyāndur.

Ey cān bi-süz cāme-i rāḥat ki mîkunend

Ez-şu 'le tār u pūd-ı ḥarir-i libās-ı mā

Bi-süz bunda fi'l-i müte'addi emr-i ḥāzırdur ve *cāme-i rāḥat* izāfeti beyāniyyedür ve *ki* harf-i ta'lıdır ve *tār* arāyiş ma'nāsınadır ve *pūd* pā-yı 'Acemî'nün zammıyla argaç ma'nāsınadır.

Maḥsül-i beyt: Ey cān cāme-i rāḥatı yaḳ ya'ni terk eyle ki zīrā bizüm libāsımızuñ tār u pūd-ı ḥaririni şu'leden iderler. Murād bize ateşten libās ilbās idüp ser-tā-ḳadem bizi süziş-i 'aşḳ u muḥabbet ile sūzān iderler dimekdür ve bi'l-cümle netice yine mefhūm-ı beyt-i sâbıkı te'kid ider.

'Urfi sitem-pezir-i mā bîn ki der-ezel

Mîreft ber-zebān-ı melāmet sipās-ı mā

'Urfi münādādür, harf-i nidā muḳadderdir ve *sitem-pezir* vaşf-ı terkibîdür ve *yā* maşdariyyedür. Vaşfiyye daḥı ıtlāk olunur ve ma'nası sitem ḳabül idicilik dimekdür, şabr u taḥammül den 'ibāretdür ve māya izāfeti lāmiyyedür ve *bîn* bānuñ kesriyle emr-i ḥāzırdur ve *ki* harf-i beyāndur ve *mîreft* kelimesinde mî lafzı bunda ḥikāyet-i ḥāl-i māzî ma'nasın ifāde ider ve reft bu maḥalde vaḳa'a ma'nāsınadır. [59a] Ve *ber* bānuñ fethiyle ve rānuñ sükūnıyla harf-i isti'lādur ve *zebān* zānuñ fethiyle ve zammıyla dildür ve zādan bedel-i fāyla daḥı lügatdür. Meşelā zefān daḥı dirler ve melāmete izāfeti beyāniyyedür ve *sipās* şükür ma'nāsınadır ve māya izāfeti lāmiyyedür.

Maḥsūl-i beyt: Ey ‘Urfī bizüm sitem kabûl idiciligimizi ya‘ni kemâl-i şabr u taḥammülümüzü gör ki bizüm tükürümüz rûz-ı ezelde zebân-ı melâmet üzre vâkı‘ olurdu⁴⁴⁷ velehû eyzan.

-8- Bâz mâtem nev şöd in cân-ı belâ-fersûde-râ

Veh ki ez-dil ber-keşîd in âh-ı derd-âlûd-râ

Bâz bunda yine ma‘nâsınadır ve *mâtem* yas ma‘nâsınadır ve [*nev*] nûnuñ fethiyle ve vâvuñ sükûnıyla yeñi ma‘nâsınadır ve *şöd* fi‘l-i mâzî müfred gâyibdür ma‘nâsı oldu dimekdür ve şödenden müştakdur ve *cân-ı belâ-fersûde* izâfeti beyâniyyedür ve cân rûḥ-ı ḥayvânîdür. Rûḥ-ı insânî maḳâmında isti‘mâli ‘alâ-ṭarîķı tecevvüzdür ve belâ-fersûde vaşf-ı terkîbî aḳsâmındandır, ma‘nâsı belâdan aşınmış dimekdür. Ammâ isti‘mâlde mübtelâ ma‘nâsınadır ve fersûde fânûñ fethiyle ve sînûñ zammıyla ve dâlûñ fethiyle ve hâ-yı resmîyle fersûdenden müştakdur ve *veh* lafzınuñ beyânı mükerrer sebḳat itmîşdür ve ki bunda isim olmaḳ evlâdur. Egerçi ḥarf olmaḳa da cevâz vardur ve *dil* bunda yürek ma‘nâsınadır [59b] ve *ber-keşîd* çekdi ve çıkardı ma‘nâsınadır ammâ bunda ma‘nâ-yı şânî murâddur ve *âh-ı derd-âlûd* izâfeti beyâniyyedür ve derd-âlûd daḫı terkîbde belâ-fersûde gibidür ve ma‘nâsı derd bulaşığı dimekdür ekseriyyâ derdli ma‘nâsına müsta‘meldür.

Maḥsūl-i beyt: Yine bu cân-ı mübtelânuñ mâtemi yeñi oldu ya‘ni yeñilendi ve âh bu derdli âhı yürekden kim çıkardı ve kim sebep oldu dimekdür. Murâd tecâhülûl-‘ârif ṭarîķı üzre cânâna ‘arz-ı muḥabbet-i cedîddür.

Âftâb-ı ḥüsn-i ô câyî ki kereded perde-sûz

Ez-temâşâ mest sâzed dîde-i ne-küşûde-râ

Âftâb-ı ḥüsn izâfeti beyâniyyedür ve *ô* elifûñ zammıyla ve vâvuñ sükûnıyla zamîr-i gâyibdür ve cânâna râci‘dür ve *câyîde* yâ-yı şâniye vaḥdet içündür ve *ki* ḥarf-i râbıt-ı şîfatdur ve *kerded* kâf-ı ‘Acemî’nûñ ve dâl-i evvelûñ fethâlarıyla fi‘l-i muzârî‘ müfred gâyibdür. Ve *perde-sûz* sûzîdenden müştak vaşf-ı terkîbîdür, ma‘nâsı perde yakıcı ya‘ni ḥicâbı giderici dimekdür. ‘Arz-ı cemâl itmekden ‘ibâretdür ve *mest* bunda dîdeye nisbet ile ḳamaşmadan kinâyet olur ve *dîde-i ne-küşûde* izâfeti beyâniyyedür ma‘nâsı açılmaḫ göz dimekdür.

Maḥsūl-i beyt: Cânânuñ âftâb-ı ḥüsnî bir yerde ki ‘arz-ı cemâl u celâl eyleye. Açılmaḫ gözi temâşâdan ḳamaşdurur dimekdür. Ya‘ni âftâb-ı ḥüsn-i cânânuñ bir

⁴⁴⁷ [59a] olurdu: ya‘ni melâmete daḫı rûz-ı ezelde teşekkür iderdük demek olur HM’de ilâve edilmiştir

mertebe hiddet ziyası vardır ki kapanık [60a] gözleri bile kıamaştır, kande kaldı ki açık dîdeleri demek olur ve bi'l-cümle murād mecāz ise beytde mübālağa muqarrerdür ve illā felā fete' emmel.

Dāstān-ı 'āfiyet sūdī ne-dāred herze çend

Rev be-ḥāmūṣī fūrūṣ īn kıṣṣa-i bīhūde-rā

Dāstān hikāye ma' nāsinadur ve 'āfiyete izāfeti beyāniyyedür ve *sūd* sīnūn zammıyla fā'ide ma' nāsinadur ve *yā* tenkīr içündür ve *herze* bī-aşıl ve bī-ma' nā söze dirler ve *çend* cīm-i 'Acemī'nün fethiyle niçeye dek ve niçe bir ve mutlak niçe dimekdür. Hāşılı 'adedden su'aldür ammā bu maḥalde herze çend didügi çend herze mīgūyī takdīrindedür. Ya'ni niçe bir bātil ve bī-ma' nā söz söylersin dimekdür ve *rev* rānuñ fethiyle ve vāv-ı aşıyyenūn sūkūnıyla emr-i ḥāzır müfreddür ve revīdenden müştakdur ve *be-ḥāmūṣī*de bā bi-ma' nā şıladur ve *yā* maşdariyyedür. Ma'lūm ola ki Kemālpāşazāde Yā'ıyye risālesinde bu maḳūle yāları vaşfiyye deyu ta' bīr itmişdür ve Fārisī'de aşla *yā*-yı maşdariyye yokdur dimişdür ve Molla Riyāzī daḥı Düsturu'l-'amel-nām risālesinde müşārun ileyhūn bu takrīrini taşdıḳ ü taḥrīr itmişdür. Ammā Sūrūrī ve Sūdī ve sā'ir şürrāḥ-ı kütüb-i Fārisiyye ve ekser aşḥāb-ı lügat *yā*-yı mezkūreye maşdariyye ıtlāk itmişlerdür ve ba'zı maḥalde daḥı vaşfiyye dimişlerdür ve bi'l-cümle mezkūr *yā*ya vaşfiyye ve maşdariyye ıtlākında [60b] münāfāt olmadıḳı lāzım-ı işbāt degüldür fete' emmel. Ve *fūrūṣ* fā ve rānuñ zammeleriyle emr-i ḥāzırdur ve *kıṣṣa-i bīhūde* izāfeti beyāniyyedür.

Maḥsūl-i beyt: Hikāyet fā'ide itmez niçe bir bātil ve bī-ma' nā söz söylersin ya'ni 'āfiyet ü perhīzkārlıḳdan niçün dem urursın. Yürü var ḥāmūşlıḳa ... şat bu bīhūde kıṣṣayı. Ya'ni epsem ol, 'āfiyetden söz söyleme. Zīrā 'aşḳ u muḥabbet ile 'āfiyet māni'atü'l-cem'dür. Pes böyle olunca 'āfiyetden dem urmaḳ bī-fā'ide olmuş olur. Nitekim Şeyḫ Sa'dī ḥazretleri Gülistān'ında buyururlar kıt'a:

Her kücā sultān-ı 'aşḳ āmed ne-mānd

Ḳuvvet-i bāzū-yı takvā-rā maḥal

Pāk dāmen çün zeyd-i bī-çāre'ī

Üftāde tā-girībān-ı der-i vaḥal

Bu kıt'anuñ ma'nası 'Urḫī'nün beyt-i mezkūrınun mefhūmuna ḳarībdür fete' emmel.

Çün be-rūy-ı müdde'ā mānd kesī ḥayfest ḥayf

Çehre'ı ber-āstān nā-murādī sūde-rā

Çün cīm-i ‘Acemī’nün zammıyla ve vāv-ı aşliyye ile niçe dimekdür ve be-rūyda bā harf-i şıla ve rūy yüz ma‘nāsınadur ve üst ma‘nāsına dağı olur ve *müdde ‘ā* mīmün zammıyla ve dālün fethiyle murād u maqşüddan ‘ibāretdür ve *māned* nūnün fethiyle fi‘l-i muzāri‘ müfred gāyibdür. Bu maḥalde ma‘nāsı kūr dimekdür ve mānīdenden müştakdur ve *kesīde* yā harf-i vahdetdür ve ḥayf-ı şānī evveli te‘kid ider ve *çehre’i* lafzında yā-yı gāyr-ı mektūbe tenkīr [61a] içündür ve hemze edāt-ı tevessüldür ve *āstān* eşik ma‘nāsınadur ve mā-ba‘dine izāfeti beyāniyyedür *nā-murādīde* yā maşdariyyedür. Vaşfiyye dağı dirler ve *sūde* sīnün zammıyla ve dālün fethiyle ve hā-yı resmīyle bu maḥalde ism-i⁴⁴⁸ mef‘üldür ve çehrenün şıfatıdır ve çehre mând fi‘linün mef‘ül-i şarīhidür ve be-rūy-ı müdde‘ā gāyr-ı şarīhidür.

Mahşül-i beyt: Rūy-ı müdde‘āya bir kimse niçe kūr ve kumağ dağı ḥayf ü yazuğdur, nā-murādlık āstānına sürülmüş yüzi. Ya‘ni nā-murādlık eşigine yüz sürüp ferāğat-i dünyā ihtiyār iden kimse rūy-ı murāda niçe teveccüh ider ve itmek dağı yazuğdur ve ḥayfdur demek olur ve bi‘l-cümle murād tavşīf-i terk ve tergīb-i tecrīddür.

Mā ne-mīdānīm şeyd ez-bām-ı deyr āvīhtīm

Hırka’i ez-dūd-ı āteş-ḥānehā endūde-rā

Mā biz dimekdür, ‘Arabī’de naḥnū ma‘nāsınadur, *ne-mīdānīm* fi‘l-i nefy-i müstakbel nefsi mütekellim ma‘a‘l-gāyrdur ve dānīdenden müştakdur ve *şeyd* şīnün fethiyle bir niçe ma‘nāda mmüşterekdür. Ammā bunda ‘ār u nāmūs ma‘nāsınadur ve *bām* tāmdu ve *deyr* dālün fethiyle kilīsādur ve bām-ı deyr izāfeti lāmiyyedür [61b] ve *hırka’i* lafzında yā tenkīr içündür ve hemze harf-i tevessüldür ve *dūd* evvelki dālün zammıyla dūtün ma‘nāsınadur ve *āteş-ḥāne* aşıl⁴⁴⁹ terkīb-i mezcīdür, lügatde ocağ ma‘nāsınadur. Ammā bunda deyr qarīnesiyle āteş-perestlerün āteş-ḥānesi murāddur ve *elif* ve *hā* edāt-ı cem‘dür ve *endūde* elif-i maqşürenün fethiyle ve nūnün sūkūnıyla ve dāl-i evvelün zammıyla ve şānīnün fethiyle ve hā-yı resmīyle boyanmış ve şıvanmış ma‘nāsınadur. Bunda ma‘nā-yı evvel murāddur ve hırkanun şıfatıdır ve aralarına taḥallül iden ‘ibāret ancak ri‘āyet-i redīf içündür. Zīrā bu mışrā‘ bu üslūb üzre dağı īrād olunsa vezin ve kāfiye yerindedür. Meşelā hırka-i endūde-rā ez dü dāniş ḥānhā denilmek ya‘ni hırka lafzı endūdeye izāfet ile ta‘bīr olunmağ dürüstdür lākin redīf bulunmaz ḥalbuki bu gāzel müreddefdür fete’emmel.

⁴⁴⁸ [61a] ism-i: HM’de yok

⁴⁴⁹ [61b] evvelki dālün zammıyla dūtün ma‘nāsınadur ve *āteş-ḥāne* aşıl⁴⁴⁹: HM’de yok

Mahsül-i beyt: Biz ‘ār u nāmūs bilmezüz, âteş-hâneler dütününden boyanmış ve kararış hırkamızı kilisâ şamından aşmışızdır. Ya ‘ni rüsvâ-yı ‘âlem olmuşuzdur⁴⁵⁰.

‘Aşkam ez-şuğl-i şanem bâ-ehl-i dūzah yār kerd

Tā-be-dāğ-ı men bi-sūzed merdüm-i āsūde-rā

‘Aşkamda olan mīm-i sâkin zamîr-i [62a] maşûbdur ve şuğl-i şanem izâfeti maşdaruñ mef‘ûlüne izâfetidür ve ıstılâh-ı şu ‘arâda şanemden murâd dilberdür ve bâ bi-ma ‘nâ şılâdur ve muşâhabet ve ma ‘a ma ‘nâlarına dağı olmak cā’izdür ve dūzah cehennem dimekdür. Hâzret-i Allâh cümlemizi anuñ ‘azâbından hıfz eyleye âmin ve kerd kâf-ı ‘Arabî’nüñ fethiyle ve rā ve dālūñ sükunlarıyla fi ‘l-i mazī müfred gâyibdür ve kerdenden müştakdur ve tā bunda ta ‘lîl içündür ve be-dāğda bâ bi-ma ‘nâ ma ‘adur ve dāguñ men lafzına izâfeti lâmiyyedür ve merdüm-i āsūde izâfeti beyâniyyedür. Ma ‘nâsı rāhat olmuş halk dimekdür.

Mahsül-i beyt: Dilbere meşgûl olduğumdan ‘aşk beni ehl-i cehenneme yār eyledi ki tā benüm dāğum ile derd-i ‘aşkdan rāhat olmuş halkı yağa ve yandıra.

‘Urfî ez-ālūdegî gam nîst me-nişîn nâ-ümîd

Ebr-i rahmet dost dâred dâmen-i ālūde-rā

‘Urfî münādâdur ve harf-i nidâ muqadderdür ve ālūdegî kâf-ı ‘Acemî hâ-yı resmîden mübeddeldür ve yā maşdariyyedür ve ma ‘nâsı bulaşıklık dimekdür. Ammā bu maḥalde ma ‘şiyetden ‘ibâretdür, evvelki ‘aşk-ı mecâzîdür ve ebr elifüñ fethiyle bulud ma ‘nâsınadur ve rahmete izâfeti beyâniyyedür ve dost dâred bi-hasebi ‘l-lüğa ma ‘nâsı dost tutar dimekdür. Ammā isti ‘mâlde [62b] sever demekden ‘ibâretdür ve dâmen-i ālūde bulaşık etek dimekdür. Murâd ma ‘şiyet ve günâhdur ve bi ‘l-cümle mışrâ ‘-ı şânî hükmi-i ta ‘lîldedür.

Mahsül-i beyt: Ey ‘Urfî ālūdelikden gam degüldür, ya ‘ni ol-ğadar kayırmaz. Nâ-ümîd oturma. Zîrâ rahmet buludı mülevveş dâmeni sever dimekdür, buluddan murâd bārândur, zîkr-i maḥal ve irâde-i hâl tarîkı üzre. Ya ‘ni hâzret-i Hudâ’nüñ bārân-ı rahmeti telvîşât-ı ma ‘şiyeti yur ve pāk ider ve bi ‘l-cümle maḥvidüp giderür. İmdi lā-taknaṭū min-rahmetillāhi⁴⁵¹ âyet-i şerîfi fehvâsınca ‘âmil olup ma ‘şiyet sebebiyle rahmet-i Hâk’ dan nâ-ümîd olma demek olur velehü eyzan.

⁴⁵⁰ [61b] olmuşuzdur: demek olur HM’de ilâve edilmiştir

⁴⁵¹ Zümer, 39/53. De ki: "Ey haddi aşarak nefislerine karşı israf etmiş olan kullarım! Allah'ın rahmetinden ümid kesmeyin. Çünkü Allah, bütün günahları bağışlar. Şüphesiz ki O, çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir."

-9- Bā-yekī muğbeçe mey nüş u bi-bāz imān-rā

Tā-be-key pīş berī şan ‘at-ı şeyyādān-rā

Bā bi-ma ‘nā muşāḥabet ve *yekī* yānuñ fethiyle ve kesriyle lügatdür ve *kāf*-ı ‘Acemī meksüredür ve *yā*-yı sākine ašliyyedür ve *yekī* bu maḥalde yek maḥāmında irād olunmuşdur. *Zirā* yek bir ve *yekī* birisi dimekdür ve bi’l-cümle⁴⁵² eḥadühümānuñ maḥāmında isti ‘mālī meşhūrdur. Nitekim bu isti ‘mālūñ beyānı Pend-i ‘Attār’a olan Müfid-nām şerḥimüzde mufaşşal u meşhūrdur. Ve *muğbeçe* mīmūñ zammıyla ve ḡayın-ı mu ‘cemenūñ sükūnıyla ve *bā*-yı ‘Arabī’nūñ ve cīm-i ‘Acemī’nūñ fethalarıyla ve *hā*-yı resmīyle terkīb-i mezcīdür, ma ‘nāsı kāfir uşağı dimekdür. Ammā ıştılāḥ-ı şu ‘arāda mey-ḥāneci dilberinden ‘ibāretdür ve *bi-bāzda* *bā*-yı evvel ḥarf-i te’kīd ve *bāz* fi ‘l-i [63a] emr-i ḥāzırdur ve *bāzīdenden* müştakdur ve ma ‘nā-yı lügavīsī oyna ve oynat dimekdür. Ya ‘ni lāzım ile müte ‘addī beyninde müştarekdür ammā bu maḥalde müte ‘addī olmak üzere ma ‘nā-yı lāzımı murāddur ya ‘ni fedā eyle demek olur. Ve *imān* bunda *zıkr*-i melzūm ve irāde-i lāzım ṭarīķı üzere ‘aқıldan kināyetdür ve *rā* edāt-ı mef‘ūldür ve *tā* bunda ilā ma ‘nāsınadır ve *bā*-yı müfrede bi-ma ‘nā şıludur ve *key* *kāf*-ı ‘Arabī’nūñ fethiyle ve *yānuñ* sükūnıyla kaçan dimekdür ve *pīş* *bā*-yı ‘Acemī’nūñ kesriyle ve *yānuñ* sükūnıyla ve *şīn*-i mu ‘ceme ile öñ ma ‘nāsınadır. Ve *berī* *bā*-yı ‘Arabī’nūñ fethiyle ve *rānuñ* sükūnıyla ve *bā*-yı sākine ile fi ‘l-i muzāri ‘ müfred muḥātabdur ve ma ‘nāsı iledürsin ve getürürsin dimekdür. Ammā ḥaқ budur ki *pīş* *berī* bu maḥalde derkār idersin ve şuḡl idinürsin demek olur ve *şeyyādān* şeyyāduñ cem ‘idür *şīn*-i mu ‘cemenūñ fethiyle mübālaḡayla ism-i fā ‘ildür ve ma ‘nāsı zerrāḡ ve mürāyī dimekdür ve *şan ‘atdan* murād bunda riyādur.

Maḥşūl-i beyt: *Ḥiṭāb*-ı ‘ām ṭarīķı ile buyurur ki bir mey-ḥāneci dilberile bāde iç ve ta ‘aşşuқ eyle. Ya ‘ni ol dilbere ‘aşıқ ol⁴⁵³, *tā* kaçana daқ zerrāḡlar ve mürāyīler *şan ‘atın* derkār idersin ve şuḡl idinürsin demek olur. *Ḥāşıl*-ı kelām ‘aşқbāzlıḡa tergībdir ıştılāḥāt-ı şūfiyye ... taḥḡīḡ-ı⁴⁵⁴ kelām budur ki maḥşūl-i beyt⁴⁵⁵ bu mey-ḥānede maḥbūbiyle bāde nüş eyle. Ya ‘ni ‘aşşuқ sülūk eyle ve imānuñı fedā eyle ya ‘ni maḥām-ı şuhūda iriş dimekdür.

İn mezārīst ki şad çün tū der u medfūnest

Ki tū imrūz ber-ū tarḡ kunī eyvān-rā

⁴⁵² [62b] eḥadühümā āḡirūñ ve āḡir: HM’de ilāve edilmiştir

⁴⁵³ [63a] ol: HM’de yok

⁴⁵⁴ [63a] ıştılāḥāt-ı şūfiyye ... taḥḡīḡ-ı: muḥabbet HM

⁴⁵⁵ [63a] maḥşūl-i beyt: HM’de yok

În işâretdür muḳadder dünyāya ve *mezārîst* bu maḥalde [63b] zarûret-i vezn için mezārîstānist maḳāmında îrād olunmuşdur ve yā vahdet içündür ve *ki* ḥarf-i râbıt-ı şıfatdur ve *çün* cīm-i ‘Acemî’nün zammıyla ve vāv-ı resmîyle ve nūnūn sūkūnıyla edât-ı teşbîhdür ve ikinci *ki* beyân-ı ḥâldür ve *imrûz* lafzında im elifûn kesriyle ve mīmūn sūkūnıyla ism-i işâretdür ve aslı îndür. Nihāyet rûz u şeb ve sāl kelimelerine dāḥil olduğda yā vü nūn-ı sākineyi mîme ibdāl iderler ve imrûz u imşeb ü imsāl dirler faḥfaz. Ve *berû* bānuñ fethiyle ve rānuñ zammıyla ve vāvuñ sūkūnıyladır ammā aşılta berāvduz rānuñ sūkūnıyla ve elifûn zammıyladır lâkin ri ‘āyet-i vezn için ḥazf ü îşāl kılınmışdur. Pes *beredât*-ı isti ‘lādür ve ō zamîrdür ‘Arabî’de hüve ma ‘nāsına rāci ‘dür mezār lafzına ve *tarḥ kunî* bunda binā idersin dimekdür ve *eyvân* elsine-i A ‘cām’da elifûn fethiyle çârdak ve köşk ma ‘nalarında müsta ‘meldür.

Mahsûl-i beyt: Hıttâb-ı ‘ām tarîkıyla buyurur ki bu dünyā bir mezārîstāndur ki senûñ gibi yüz kimse ya ‘ni niçe senûñ gibi kimseler defn olunmuşdur. Hâlbuki sen bugün ol mezārîstānuñ üzerine köşk ü çârdak binā idersin. Ya ‘ni ğafletdesin dimekdür murād tenbîhdür.

Cümle der-keştî-i Nūḥand ḥarîfân der-ḥvâb

Verne hergiz ne-nişânîd ḳazâ tûfân-râ

Keştî kâf-ı ‘Arabî’nün fethiyle ve şînūn sūkūnıyla gemidür [64a] ‘Arabça zevrak dirler. Bunda dünyādan kināyetdür ve mā-ba ‘dine izāfeti lâmiyyedür ve *Nūḥand* lafzında olan cem ‘-i edât-ı ḥaber ki nūn ve dâldür ma ‘nāda ḥvâba muḳayyedür. Taḳdîr-i kelām ḥarîfân der ḥvâbend dimekdür ve *ḥarîfân* evşâf-ı zevi’l-‘uḳûlden olmağın elif ve nūn ile cem ‘ olmuşdur ve ḥarîfūn cem ‘idür ve ḥarîf lügatde hemîşe ve şan ‘atdeş ma ‘nāsınadır. Ammā ıştılâḥda bâde muşāḥibine dirler ve gâḥ olur ki dilbere de ıtlâḳ iderler lâkin bu maḥalde ḥarîfândan murād ehl-i dünyādur ve *verne* ve illā dimekdür ve *ne-nişânîd* fi ‘l-i nefy-i mâzîdür. Ma ‘nā-yı lâzımı teskîn itmedi dimekdür ve fâ ‘ili ḳazādur.

Mahsûl-i beyt: Keştî-i Nūḥandda olan ḥarîfler cümle ğafletdedürler ve illā ḳazâ hergiz tûfânı teskîn itmedi dimekdür. Hâşılı tûfân-ı ‘aşḳ u muḥabbet cûş u ḥurûşdadur ammā ehl-i dünyā ḥvâb-ı ğafletde olmağın ol baḥr şafâsından bî-mezâḳlardur demek olur.

Baḥş bâ-redd ü ḳabûl-i bût-i tersâ-beçe est

Verne ez-küfr zebûnî ne-büved îmân-râ

*Bā*⁴⁵⁶ bunda edāt-ı zarfdur ve *büt* bā-yı ‘Arabî’nün zammıyla Türki’de put didükleri hey’etdür ki ağaçdan ve gayrıdan yaparlar tersâlar aña taparlar. Ammâ ıstılâh-ı şu ‘arâda büt dilberden ‘ibâretdür ve *tersâ-beçe* terkîb-i mezcîdür ve bu maķûle terâķîb vaşf-ı terkîbî aķsâmından daķı dimişlerdür. Zîrâ ba‘zı maķalde ma‘nâsı ve şan‘at melhûzdur. Nitekim bunda böyledür fete’emmel [64b] tersâ uşağı ve yavrusı dimekdür ve bütñ tersâ-beçeye izâfeti beyâniyyedür ve bi’l-cümle büt-i tersâ-beçe mey-hâneci dilberinden ‘ibâretdür. Ma‘lûm ola ki âķirinde hâ-yı resmî şeklinde hâ olan kelimeye edāt-ı ĥaber lâĥıķ olsa elbette bir hemze-i müctelibe ‘alâ şarıķ-ı lüzûm îrâd olunmaķ ķā‘ide-i külliyyedür. Ammâ ĥayrı maķallerde hemze lâzım degûldür fefhem. Ve *zebûnîde* yâ ĥarf-i maşdardur ve *îmân-râ* didüğinde red‘ale’l-maţla‘ şan‘atın murâd eylemişdür fete’emmel.

Maĥsûl-i beyt: Baĥş ü nażar mey-hâneci dilberinñ redd ü ķabûlindedür ya‘ni bizi ‘aşıklıĥa ķabûl ider mi veya reddidüp ķabûl itmez mi? Ĥâşılı baĥş ü nażar hemân bu redd ü ķabûlindedür ve illâ îmâna küfürden zebûnluķ olmaz. Ya‘ni bizüm îmânımız küfürden berîdür ve pâkdür demek olur. Ĥâşılı ta‘aşşuķ sebebiyle olan kâfirzâdenñ küfrinden bizüm îmânımuza żarar olmaz⁴⁵⁷.

Çün eşer bā-tû kuned ‘aşķ ki i ‘cāz-ı Mesîĥ

Mürde-râ cān dehed âdem ne-kuned ĥayvân-râ

Kuned fi ‘linñ fâ‘ili ‘aşķdur ve *ki* ĥarf-i ta‘lîldür ve *i* ‘cāz elifñ kesriyle ve ‘ayınñ sükûnıyla mu‘cize-i şerîfedür ki ancak enbiyâ-yı ‘izâm şalavâtullâhi ‘aleyhim ilâ-yevmi’l-ķıyâm⁴⁵⁸ ĥazretlerine maĥşûşdur ve Mesîĥ’a izâfeti lâmiyyedür ve *Mesîĥ*’den murâd bu maķalde ĥazret-i [65a] ‘Îsâ şalavâtullâhi ‘alâ-nebiyyinâ ve ‘aleyhi⁴⁵⁹ ĥazretleridür ki izn-i Ĥaķ ile iĥyâ-yı mevtâ anñ mu‘cize-i şerîfelerinden idi.

Maĥsûl-i beyt: ‘Aşķ saña niçe te’şîr eyler ki zîrâ ĥazret-i ‘Îsâ şalavâtullâhi ‘alâ-rasûlinâ ve ‘aleyhi ĥazretlerinñ mu‘cize-i şerîfesi emr-i ĥaķ ile ölüye cān virür ammâ ĥayvânı âdem itmez dimekdür.

Cins-i dîn-râ ķi kesâd âmede ‘Urfî der-pîş

Ki be-cüz mürde zi-ĥâfız ne-ĥired Ķur‘ân-râ

⁴⁵⁶ [64a] bā: HM’de yok

⁴⁵⁷ [64b] Ĥâşılı ta‘aşşuķ sebebiyle olan kâfirzâdenñ küfrinden bizüm îmânımuza żarar olmaz: HM’de yok

⁴⁵⁸ [64b] şalavâtullâhi ‘aleyhim ilâ-yevmi’l-ķıyâm: (‘a.m.) HM

⁴⁵⁹ [65a] şalavâtullâhi ‘alâ-nebiyyinâ ve ‘aleyhi: (‘a.m.) HM

Evvelki-rā taḥṣīṣ ifāde ider ve *çi* bunda mübālağa içündür ve *der* bunda şıla ma‘nāsınadur ve *ki* ḥarf-i ta‘lildür ve *be-cüzde* bā-yı meftūḥa ğalebe isti‘māldendür ve cüz cīm-i ‘Arabī’nüñ zammıyla ve zā-yı ‘Arabī’nüñ sükūniyla ğayrı ma‘nāsınadur. Ve *mürde* mīmüñ zammıyla ve rānuñ sükūniyla meyyit ma‘nāsınadur ve *ḥāfızdan* murād ḥazret-i Qur’an’ı ḥıfz idenler ve okuyanlardur ve *ne-ḥıred* bi-ḥasebi’l-lüğa şatun almaz dimekdür. Ammā böyle maḥallerde raġbet ü i‘tibār eylemez dimekdür ve *Kur’an* ḥazret-i Furkân-ı ‘azîmü’ş-şāndur dimekdür⁴⁶⁰.

Mahsül-i beyt: Ey ‘Urfî cins-i dînüñ öñüne mübālağa ile kesād gelmişdür ki zirā ḥāfızdan ḥazret-i Qur’an-ı şerīfe meyyitden ğayrı kimse raġbet ü i‘tibār eylemez dimekdür. Veyāḥud cins-i dîn didüğü cins-i ehl-i dîn taqdîrinde olup cinsüñ muḫāfun ileyhi maḥzûf ola. Ya ‘ni ehl-i dîn [65b] cinsinüñ öñüne mübālağa ile kesād gelmişdür demek ola ilā-âhirihi.

-10- Be-cüz niş-i belā merhem me-bādā sîne-rîşān-rā

‘Adāvet bā-dil-i men bād-ı zehr-ālūde nişān-rā

Nîş nūnuñ kesriyle şol ‘uzva dirler ki zehirli ḥayvānātda olur ve ādemi añunla şoġar. Meşelā arınuñ ignesi ve yılanuñ dişi gibi ve belāya izāfeti beyāniyyedür ve *me-bādā* āhirinde elifle nehy-i ğāyibdür ve *sîne-rîşān* sîne-rîşüñ cem‘idür ve sîne-rîş vaşf-ı terkībîdür. Ma‘nāsı sînesi mecrūḥ ve mecrūḥ sîneli dimekdür ve mevşūfu muḫadder ‘uşşākdur ve bā-edāt-ı şıladur ve *dil-i men* izāfeti lāmiyyedür ve *bād* bunda fi‘l-i emr-i ğāyibdür ve *zehr-ālūd* vaşf-ı terkībîdür ma‘nāsı zehir bulaşığı dimekdür ve mevşūfu nişāndur ve *nîşān* nişüñ cem‘idür ‘alā-ġayrı kıyās. *Zirā* ğayr-ı zevî’l-‘uḫlūñ cem‘i hā iledür ve ma‘lūm ola ki zehr-ālūda nişān buyurduğında taşrîḥ bimā-‘alime zımnen mefhūmı muḫarrerdür fete‘emmel.

Mahsül-i beyt: Sînesi mecrūḥ veyāḥud mecrūḥ sîneli ‘āşıkıların merhemi niş-i belādan ğayrı olmasun, zehr ile ālūde nişleriñ benüm gönlüme ‘adāveti olsun. Hāşılı ‘uşşāḳ-ı sîne-rîşānuñ merhem ü devāsı zehr-ālūde olan nişān belādur. İmdi biz daḥı ol zümredenüz, mezkūr [66a] merhemden bize de elzemdür demek olur ve zehr-ālūde nişāndan murādı mısrā‘-ı evvelde beyān eyledüğü niş-i belādur ve mısrā‘-ı şānide cem‘ ile irād eyledüğü ‘aşḳuñ biñ dürli niş-i belāsı olduğın iş‘ār ider ve bi’l-cümle kendi daḥı anlardan maḥzûz olduğın⁴⁶¹ bildürür.

⁴⁶⁰ [65a] dimekdür: HM’de yok

⁴⁶¹ [66a] olduğın: HM’de yok

Be-men bīgānegān-rā key dil-i hem-şoḥbetī mānd

Ki bā-men şoḥbet-i ḡam mīkuned bīgāne ḥ^vīṣān-rā

Be-men lafzında bā-ḥarf-i şıla ve *bīgānegān* bīgānenūn cem‘idür ve ikinci kāf-ı ‘Acemī hā-yı resmīden mübeddeldür ve rā ma‘nā-yı taḥṣīṣ ifāde ider ve *hem-şoḥbetīde* yā ḥarf-i maşdardur ve *mānd* bu maḥalde ḳalur ma‘nāsın ifāde ider ve *ki* ḥarf-i ta‘līldür ve bā muşāḥabet içündür. Ve *ḥ^vīṣān* hā-yı mu‘cemenūn kesriyle ve vāv-ı resmīyle ḥ^vīṣūn cem‘idür ḥıṣımlar dimekdür, ya‘ni aḳrabā vü ta‘alluḳāt ma‘nāsınadır⁴⁶² ve rā ‘alāmet-i mef‘üldür.

Maḥsül-i beyt: Benümle bīgānelerūn ya‘ni yādıların hem-şoḥbet olmaḳ gönli ḳaçan ḳalur. Ya‘ni bīgāneler benümle hem-şoḥbet olmaḳ istemez. Zīrā ḡamūn benümle şoḥbeti aḳrabā vü ta‘alluḳātı bīgāne eyler, ḳande ḳaldı ki bīgāneler benümle hem-şoḥbet ola dimekdür. Bu beyt müşkil olan ebyātdandır fete‘emmel.

Demī şad çeşme bī-tābī zi-dil mīzāyed ü şādem

Ki muḥkem nīst īmān-ı muḥabbet şabr-kīṣān-rā

[66b] *Demī* yā-yı vaḥdet ile bir demde ve bir sâ‘atde dimekdür, aḳall-i vaḳtten ‘ibāretdür. *Tāb* bunda ṭāḳāt ü ḳudret ma‘nāsınadır ve *yā* ḡayrı lisāndan menḳüldür. Ḥāşılı bu dilde⁴⁶³ yā ḥarf-i maşdardur⁴⁶⁴ [67a] ve *īmān-ı muḥabbet* izāfeti beyāniyyedür ve *şabr-kīṣān* şabr-kīṣūn cem‘idür ve şabr-kīṣ kāf-ı ‘Arabī’nūn kesriyle vaşf-ı terkībīdür. Şabır mezhebli dimekdür, mezhebi şabır ma‘nāsınadır ve bi‘l-cümle şabr-kīṣān aşḥāb-ı şabr u ḳarārdan ‘ibāretdür.

Maḥsül-i beyt: Bir demde gönülden yüz çeşme ṭāḳatsızlık toḡar, ya‘ni zāhir olur ve ḥālbuki ben bu ḥāle şādem ya‘ni sevinirem. Zīrā aşḥāb-ı şabr ü ṭāḳatūn īmān-ı muḥabbeti muḥkem ü ḳavī degüldür dimekdür ve şādem kelimesi cāyızdır ki şād bāşem ve şād şevem taḳdīrinde olup ma‘nāsı şād oluram demek ola ve ‘alā-küllü vech manṭūḳ-ı kelām şabr u ārām ile ‘aşḳ u ḡarām māni‘atü’l-cem‘ olduğunu i‘lāmdur.

‘Azāb-ı dūzaḥ-āşāmān be-āteş çün kuned İzid

Meger der-sīne-i āsūdegān endāzed [67b] īṣān-rā

*‘Azābu*n mā-ba‘dine izāfeti maşdarūn mef‘ülüne izāfetidür ve *dūzaḥ-āşām* vaşf-ı terkībīdür ve āşāmīdenden müştāḳdur, elif-i memdüde ile içmek ma‘nāsınadır ve elif ve nūn edāt-ı cem‘dür ve ma‘nā-yı dūzaḥ-āşāmān cehennem içiciler dimekdür. Murād

⁴⁶² [66a] ya‘ni aḳrabā vü ta‘alluḳāt ma‘nāsınadır: HM’de yok

⁴⁶³ [66b] ve *yā* ḡayrı lisāndan menḳüldür. Ḥāşılı bu dilde: HM’de yok

⁴⁶⁴ [66b] maşdardur: ve ma‘lūm ola ki şād lafzında olan ḳā‘ide HM’de ilāve edilmiştir

āteş-i ‘aşk-ı cānānla sūzān olan ‘uşşāk-ı nālāndur ki tamām nār-ı muḥabbet ile yanmışlar ve tutuşmuşlardır ve şu ‘le-i meveddete kemāl mertebe alışımlardur. Ve *be-āteş* lafzında bā-yı müfrede bi-ma ‘nā ma ‘a ve *çün* vāv-ı aşliyye ile niçe dimekdür ve *İzid* elifüñ ve zānuñ kesreleriyle ḥazret-i Ḥudā’nuñ ism-i şerīfidür cellet ‘azametühü ve *meger* mīmüñ ve kāf-ı ‘Acemī’nüñ fetḥalarıyla bunda edāt-ı temennī olmaḳ evlādur ve *der* bunda edāt-ı şıladur ve *āsūdegān* āsūdenüñ cem ‘idür ve āsūdegāndan murād bī-ğam-ı ‘aşk olan erbāb-ı rāḥatdur ve *endāzedāne* dimekdür ve endāzīdenden müştākdur⁴⁶⁵ ve *İşān* zamīr-i cem ‘dür dūzaḥ-āşāmāna rāci ‘dür ve rā edāt-ı ‘alāmet-i mef ‘üldür.

Maḥsūl-i beyt: Ḥudā-yı te ‘ālā dūzaḥ-āşām olan ‘uşşāk-ı nā-kāma āteş ile niçe ‘azāb eyler ya ‘ni eylemez istifhām-ı inkārīdür. Pes meger anları ğam-ı ‘aşkdan ḥālī olanlaruñ derūnuna ata ve şala. [68a]

Ne bā-men bā-yekī ez-ehl-i dil ḥod dostī mīkun

Dilī derkār hest āḥir ser-i zūlf-i perīşān-rā

Ne edāt-ı nefīydür ve *bā-men* bā-yekīde olan bālar muşāḥabet içündür ve *ḥod* bu maḳūle maḥallerde ancaḳ takrīr-i kelām ifāde ider ve *dostī*de yā maşdariyyedür ve *dilī*de yā vaḥdet içündür ve *derkār* dālūñ fethiyle ve rānuñ sūkūniyla ve kāf-ı ‘Arabī ile bunda muḳayyed ma ‘nāsınadır. Ve *hest* bu maḥalde ancaḳ edāt-ı ḥaber ma ‘nāsın ifāde ider ve *āḥir* lafzı takrīr ve te’kīd ma ‘nāsınadır ve *ser-i zūlf-i perīşān* izāfetleri lāmiyye ve beyāniyyedür ve bir zamīr-i ḥiṭāb maḥzūf u muḳadderdür.

Maḥsūl-i beyt: Benümle degül ehl-i dilden biriyle dostluḳ eyle ya ‘ni benümle dostluḳ itmezseñ bāri ehl-i dilden biriyle eyle. Zīrā bir gönül āḥir-i zūlf-i perīşānuñ ucuna muḳayyedür. Ya ‘ni ser-i zūlf-i perīşānuña bir gönül muḳayyed olmaḳ muḳarrerdür. İmdi ol gönül benüm gönülüm olmazsa bāri benüm gibi bir ehl-i dil⁴⁶⁶ gönli olsun nādān gönli olmasun dimekdür ve mışrā ‘-ı şānī ḥük-m-i ta ‘līldedür⁴⁶⁷.

Bi-rev ‘Urfī be-kūyī bī-ğamān ber-müjde-i merhem

Ki incā bā-nemek hem nīst ülfet-i sīne-rīşān-rā

Bi-rev rānuñ fethiyle ve vāvuñ sūkūniyla emr-i ḥāzırdur ve ‘*Urfī* münādādur ve ḥarf-i nidā muḳadderdür ve *bī-ğamān* cem ‘-i bī-ğamdur. Murād ğam-ı ‘aşkdan ḥālī vü teḥī olan eşḥāş-ı muḥtelifedür ve *ber* bānuñ fethiyle ve rānuñ sūkūniyla emr-i ḥāzırdur ve

⁴⁶⁵ [67a] endāzīdenden müştākdur: HM’de yok

⁴⁶⁶ [68a] dil: HM’de yok

⁴⁶⁷ [68a] ta ‘līldedür: HM’de feteemmel ilave edilmiştir

ma‘nāsı ilet dimekdür ve *müjde* [68b] mîmüñ zammıyla ve zā-yı ‘Acemî’nüñ sükûniyle muştuluk ma‘nāsınadır ve merheme izāfeti lâmiyyedür ve *ki* harf-i ta ‘lîldür ve *încā* mürekkebdür in ile cādan ma‘nāsı bu yerde ve bu maḥalde dimekdür. Murād kūy-ı cānāndur yāhud cā-yı ‘aşk u muḥabbetdür ve bā bi-ma‘nā mudāḥabet ve *nemek* nūn ve mîmüñ fethiyle tuz ma‘nāsınadır. Ammā bunda merhemden ‘ibāretdür ve *hem* bunda ancak tekmiḥ-i vezn ve taḥsîn-i kelām için îrād olunmuşdur ve cā’izdür ki dahı ma‘nāsın ifāde ide. Ve *sîne-rîşān*⁴⁶⁸ red ‘ale’l-maṭla‘ şan‘atı üzre îrād olunmuşdur ve beyānı maṭla‘-ı gāzelde geçmiştir ve rā bi-ma‘nā taḥşîşdür.

Maḥşûl-i beyt: Ve ārā-yı ‘Urfî merhem muştuluḡını bî-ḡamlar maḥallesine ilet. Zîrā bu maḥalde ‘uşşāk-ı sîne-rîşānuñ merhemle ülfet ü imtizācı yokdur ve cā’izdür ki bā-nemek lafzında olan bā-bi-ma‘nā şıla ola. Bu taḡdırce ülfet mecāzen meyl ü raḡbet ma‘nāsına i‘tibār olunur ve hem lafzı ma‘nā-yı evvel üzre ḡalur. Ve maḥşûl-i mîşrā‘-ı şānî zîrā bu maḥalde ‘uşşāk-ı sîne-rîşānuñ merhem ü ‘ilāca meyl ü raḡbeti yokdur demek olur ve mümkindür ki hem lafzı bile ma‘nāsına olup nemek dahı ma‘nā-yı aṣlîsi üzre ḡarār bulup maḥşûl-i mîrā‘-ı şānî demek ola ki uşşāk-ı sîne-rîşānuñ tuza bile meyl ü raḡbeti yokdur ḡande ḡaldı ki merheme raḡbet ideler demek olur fete’emmel velehū eyzan.

-11- Be-deyrā ez-ḡaram zāhid ki mey burḡa‘ küşûd încā

Ez-āncā ānḡi mîcūyî be-mey-ḡ‘ārān nümûd încā

*Be-deyr*de bā bi-ma‘nā şıla ve deyr dālūñ fethiyle ve bānuñ [69a] sükûniyle kilîsādur ammā şūfiyye ıṣṡlāḡında ‘ālem-i insāniden ‘ibāretdür ve elif-i memdûde āyden muḡaffef emr-i ḡāzırdur āyîdenden müştāḡdur. Ammā bu maḥalde zarûret-i vezn için sâkin okunup ḡareketi rāya naḡl olunmuşdur ve *ez* elifüñ fethiyle ve zānuñ sükûniyle ‘Arabî’de ḡurûf-ı cārreden olan min ve ‘an ma‘nāsınadır. Ve *ḡaram* ḡā-yı mühmelenüñ ve rānuñ fethālarıyla böyle maḥallerde Mekke-i mükerreme’dan ‘ibāretdür ve *zāhid* bunda münādādur ve ḡarf-i nidā muḡadderdür ki ḡarf-i ta ‘lîldür ve *mey* mîmüñ fethiyle şarābdur ammā şūfiyye ıṣṡlāḡında taşfiye-i ḡalbdan kināyetdür. Nitekim dimişlerdür:

Meyden şafā-yı ḡāṡır-ı ḡumdur ḡaraż velî

Erbāb-ı zāḡir aṡlayamazlar murādımız

⁴⁶⁸ [68b] ve mümkindür ki hem lafzı bile ma‘nāsına olup nemek dahı ma‘nā-yı aṣlîsi üzre ḡarār bulup maḥşûl-i mîrā‘-ı şānî demek ola ki uşşāk sîne-rîşānuñ tuza bile meyl ü raḡbeti yokdur ḡande ḡaldı ki merheme raḡbet ideler demek olur: HM’de burada ve ḡaşıye şeklinde verilen kısım ilk nüshada birkaç satır alta yer almaktadır.

Ve *burka* ‘bānuñ zammıyla ve rānuñ sükūniyla ve kāfuñ fethiyle bunda niķāb ma‘nāsınadır ve *küşūd* kâf-ı ‘Arabî’nün ve şîn-i mu‘cemenün⁴⁶⁹ zammeleriyle fi‘l-i māzî müfred ġāyibdür ve fâ‘ili meydür ve *burka* ‘mef‘ül-i şarîhi ve *încā* ġayr-ı şarîhidür ve *încā* deyre işâretdür ve ez-încā didüġi ħaramdan ‘ibâretdür ve *be-mey-h‘ārānda* bā bi-ma‘nā şıla ve mey-h‘ārān mey-h‘āruñ cem‘idür bâde-nüş ma‘nāsına vaşf-ı terkîbdür ve *nümūd* bunda fi‘l-i lâzımdur ve *încā* evvelki *încā* gibidür.

Maḥşül-i beyt: Ey zāhid ħaramdan deyre gel. Zîrā bu maḥalde mey niķābın açdı ya‘ni peydā vü zāhir oldı ve ol nesneyi ki ħaramdan istersin, deyride [69b] bâde-nüşlara göründi ve hüveydā oldı dimekdür.

Hemān jengī ki āncā der-dil-i İslāmiyān bīnī

Muġān-rā nīz būd ammā şafā-yı mey zūdūd ĩncā

Jeng zā-yı ‘Acemī’nün fethiyle ve kâf-ı ‘Acemī ile pas ma‘nāsınadır ve *yā* vaḥdet içündür ve *ki* ḥarf-i rābı-ı şıfatdur ve *āncā* maṭla‘da sebķat iden ħaramdan ‘ibâretdür ve *der* ḥarf-i zarfdur ve İslāmiyān cem‘-i İslāmī’dür. Yā-i nisbet ile müslümānlar dimekdür ve *bīnī* fi‘l-i muzāri‘ müfred muḥāṭabdur ve *muġān* mīmüñ zammıyla ve ġayın-ı mu‘cemenün⁴⁷⁰ fethiyle muġuñ cem‘idür mey-ḥāneciler dimekdür. Ammā şūfiyye iştilāhında erbāb-ı sülūkdür ve rā taḥşış ifāde ider ve *nīz* nūnuñ kesriyle ve zā-yı ‘Arabī ile daḥı ma‘nāsınadır ve *būd* bānuñ zammıyla⁴⁷¹ ve vāv ü dālūñ sükūnlarıyla bunda edāt-ı zamāniyyedür ve *zūdūd* zānuñ zammıyla ve kesriyle ve dāl-i evvelūñ zammıyla fi‘l-i māzî müfred ġāyibdür ve fâ‘ili şafā-yı meydür ve *încā* beyt-i sâbıkda olan deyre işâretdür ve bu beytde daḥı ḥıṭāb yine zāhidedür.

Maḥşül-i beyt: Ey zāhid hem ol bir gūne pas u kūdūret ki ḥaremde ehl-i İslām’uñ gönlünde görürsün. Ol pas muġlaruñ daḥı vār idi ammā bu maḥalde ya‘ni deyride ol pası şāfī bâde içdi dimekdür. Ma‘lūm ola ki şu‘arā mürāyī zāhidlere ve şūret uğrusı şūfîlere ta‘n ü daḥl iderler, ammā ḥālişü‘l-bāl [70a] olan aşḥāb-ı vecd ü ḥāle kimsenüñ kīl ü kālî yokdur.

Bi-yā der-zümre-i rindān derā bī-bāk ü mey der keş

Ki bed-mestī ne-mīdāne be-ḥayr feryād-ı ‘ūd ĩncā

Bi-yā emr-i ḥāzır müfred muḥāṭabdur ve bā-yı meksüre te‘kīd içündür ve yā elifden mübeddeldür. Ma‘lūm ola ki evāyilinde elif olan kelimāta bā-yı müfrede ve nūn-ı

⁴⁶⁹ [69a] ‘Arabī’nün ve şîn-i mu‘cemenün: şînüñ HM

⁴⁷⁰ [69b] mu‘cemenün: HM’de yok

⁴⁷¹ [69b] zammıyla: HM’de yok

nāfiye ve mīm-i nāhiye dāhıl olsa elif yāya mübeddel olur, meşelā biyefken ve ne-yefkend ve miyefken ve ne-yābed ve me-yā gibi. Ba‘zılar bu yāya zāyiddür didiler ammā bu sözde naẓar vardur fete‘emmel ve *der* bunda şıla ma‘nāsınadur ve zümre zā-yı mu‘ceme-i ‘Arabiyye’nün zammıyla ve mīmün sükūnıyla ve rānuñ fethiyle ve hā-yı resmīyle bölük ma‘nāsınadur ve hemze edāt-ı tevessüldür ve *rindān* rānuñ kesriyle rindūñ cem‘idür ıstılāh-ı ‘Acem’de bāde-nüşlardan ‘ibāretdür ve *derā* lafzında der dālūñ fethiyle ħarf-i te‘kiddür ve elif-i memdüde āyīdenden müştak emr-i ħāzırdur. Nihāyet bu maħalde zarūret-i vezn için elifün ħareketi rāya naķlolunup-rā memdüde ve elif sükūn üzre okunmak lāzımdur ve bi‘l-cümle derā bunda duĥıl ma‘nāsın ifāde ider ve *bī-bāk* edāt-ı selble ve bā-yı ‘Arabī ile bī-ĥavf dimekdür ve *der keş* kelimesinde der lafzı ħarf-i te‘kiddür ve keş kāf-ı ‘Arabī’nün⁴⁷² fethiyle ve şīn-i mu‘cemenün⁴⁷³ sükūnıyla emr-i ħāzırdur ma‘nāsı çek dimekdür ki iç demekden ‘ibāretdür. [70b] Nitekim bu ta‘bīr Türkī’de daĥı müsta‘meldür ve *ki* edāt-ı ta‘lildür ve *bed-mest* geçgin serĥoşda müsta‘meldür ve yā tenkīr içündür ve ‘ūd ‘ayın-ı mühmelenün zammıyla lafz-ı müştarekdür ve bu maħalde bir sāzuñ ismidür ve *īncā* zümre-i rindāna işāretdür ve ĥiṭāb yine mezkūr zāhidedür.

Mahsül-i beyt: Gel ey zāhid-i bī-bāk ve bī-pervā zümre-i rindāna dāhıl ol ve bāde iç ki zīrā bu meclisde mest-i ħarāb olanlar feryād-ı ‘ūddan ġayrı feryād bilmez. Ya‘ni mestān-ı bezm-i ‘aşķ-ı cānān olan erbāb-ı ‘irfān feryād u figān-ı ġumūm u cihāndan sālīm ü āzādedür dimek olur.

Muħabbet şem‘-i bezm-i ķuds ü mā pervāne ez-bīrūn

Çi ĥālest īn ne-mīdānem ķerāġ āncā vü dūd īncā

Muħabbet mübtedādur ve *şem* ‘haberidür ve *ķuds* ķāfuñ zammıyla ve dālūñ sükūnıyla pāklik ma‘nāsınadur ve *pervāne* bir niçe ma‘nāda müştarekdür. Ammā bu maħalde gice kendüyi şem‘a uran ĥayvāndur ki meşĥūr-ı cihāndur [71a] ve *çi* bunda ma‘nā-yı ta‘accüb ifāde ider ve *īn* mefhūm-ı mīşrā‘-ı evvele işāretdür ve *ķerāġ*dan murād muħabbetdür ve *dūd* dāl-i evvelün⁴⁷⁴ zammıyla dūtün ma‘nāsınadur ammā bunda zikrolunan pervāneden ‘ibāretdür.

Mahsül-i beyt: Muħabbet pāklik meclisinün şem‘idür ve biz taşradan pervāneyüz. Bilmem bu ne ‘aceb ĥāldür ki ķerāġ andadur ve dūd bundadur. Ya‘ni biz pervāne-i

⁴⁷² [70a] ‘Arabīnün: HM’de yok

⁴⁷³ [70a] mu‘cemenün: HM’de yok

⁴⁷⁴ [71a] dāl-i evvelün: dālūñ HM

şem‘-i bezm-i muhabbet iken derün-ı meclise kurb-ı şem‘a ruḥṣat bulmayup bîrûn-ı meclisde yanup yaqıluruz dimekdür ve mefhûm-ı mışrâ‘-ı şânî tecâhülû’l-‘ârif şan‘atı üzredür yoḥsa bildükleri muḳarrerdür.

Beher sū mîrevem bûy-ı çerâğ-ı mürde mî‘âyed

Meger vaḳtî mezâr-ı küşteğân-ı ‘aşḳ bûd ĩncâ

Çerâğ-ı mürde izâfeti lâmiyyedür, murâd ölü çerâğı dimekdür ve *mezâr-ı küşteğân* didiği buña ḳarînedür ve *ĩncâ* buyurduğı eṭrâf-ı kûy-ı cânânda uğraduğı yerlere işâretdür.

Maḥsûl-i beyt: Her ḳanğı cânibe gitsem ölü çerâğı ḳokusu gelür. Güyâ ki bu yer bir zamân ‘aşḳ depelenmişleri ya‘ni şehîdân-ı ‘aşḳ mezârı idi dimekdür.

Nevâ-yı nağme-i Maṣṣûr ‘Urfî nağz mîdânî

Velî tenzen ki ḥâmûşend erbâb-ı şuhûd ĩncâ

Maṣṣûr ki Ḥüseyin Ḥallâc’dur *nevâ-yı nağmesi* ene’l-ḥaḳ didügidür ve ‘*Urfî*’ münâdâ vâḳı‘ olmışdur ve ḥarf-i nidâ muḳadderdür ve *nağz* nûnuñ fethiyle ve ḡayın-ı mu‘cemenüñ sükûnıyla ve zâ-yı ‘Arabî ile gökçek ve güzel ma‘nâsınadur [71b] ve *velî* edât-ı istidrâkdür ve *tenzen* tânuñ ve zâ-yı mu‘cemenüñ fetḥalarıyla ve nûnlaruñ sükûnıyla ḥamûş ol dimekdür ve *ki* ḥarf-i ta‘lîldür ve erbâb-ı şuhûddan murâd müşâhade-i cemâl-i cânâna maḫzar olanlardur.

Maḥsûl-i beyt: Ey ‘Urfî Ḥüseyin Ḥallâc’uñ nevâ-yı nağmesini güzel bilürsin, ya‘ni ma‘nâsı ne olduḡın bilürsin. Yâḥud sen daḫı o sözi söylemege ḳâdirsin, ya‘ni Maṣṣûr’uñ itdüğü da‘vâyı sen daḫı idebilürsin. Velâkin epsem ol ki zîrâ erbâb-ı şuhûd bu maḫalde ḥâmûşlardur demek olur. Murâd *men ‘arafe’l-ḥaḳḳa kelle lisânühû*⁴⁷⁵ üzre nâyil-i⁴⁷⁶ esrâr-ı müşâhede-i cemâl-i cânân olanlara ifşâ-yı râz itmek sū-i edeb olduḡın beyândur veleḫü eyzan.

-12- Ber-âverem be-dîl ü cân der-i serâyî râ

Ki âverem be-derûn-ı vey âşinâyî-râ

Ber-âverem böyle maḫallerde ḳaparam dimekdür ve ḳapuyı ḳaparam diyecek yerde isti‘mâl iderler. Nitekim Kelîm-i Kâşî’nüñ bu kelâmından ḡâyet zâhirdür mışrâ‘:

Ber-âverem der-zindân be-gil ki çâḳ-i ḳafes

⁴⁷⁵ “Kim ḥakkı bilirse dili tutulur.”

⁴⁷⁶ [71b] nâyil: HM’de yok

Ve *der* kapu ma‘nâsınadır ve serāya izāfeti lâmiyyedür ve *yâ*-yı sâkine vahdet içündür ve *ki* harf-i rābıt-ı şıfatdur ve *âverem* bunda âverde bâşem taqdîrinde getürmiş olam dimekdür ve *vey* vâvuñ fethiyle ve yānuñ sükûniyle zamîr-i gâyibdür ve serāya râci‘dür ve *âşinādan* murād cānāndur ve *yâ* vahdet içündür ve tenkîr olmak dahı câ‘izdür [72a] ve rā bunda ‘alāmet-i mef‘ûldür.

Mahsûl-i beyt: Dil ü cānla kaparam bir sarāyuñ kapusını ki anuñ içine bir âşinā getürmiş olam ya‘ni cānānı hâlvet-hāneye getürdügümden hānenüñ kapusını dil ü cānla kaparam ki ağıār gelüp şöhetümüze māni‘ olmasun demek olur. Dil ü cānla kapamakdan murād dil ü cānı sed itmekdür. Nitekim beyt-i şānīde münfehim olur.

Çü cān u dil hemegî sedd-i rāh-ı gayr kunem

Be-hayretem ki çi sāzem nişār pāyī-rā

Çü edāt-ı ta‘lildür ve *hemegî* hānuñ ve mîmüñ fethalarıyla hā-yı resmiden bedel olan kâf-ı ‘Acemî’nüñ kesriyle cümle ve cemî‘an dimekdür. Zîrā aşlında heme der āhirine *yâ*-yı maşdarî ilhāk olmağla hā-yı resmî kâf-ı ‘Acemî’ye ibdāl olunmuşdur ve ma‘lûm ola ki bu *yā*ya ba‘zılar nisbet dimişlerdür ammā fi‘l-cümle iz‘ānı olana muhtâc-ı beyān degüldür. *Sedd-i rāh* izāfetleri lâmiyyelerdür ve *gayr* ağıārdan ‘ibāretdür müfred maqāmı cem‘de irād olunmuşdur ve *be-hayretem* lafzında bā edāt-ı zarf ma‘nâsın ifāde ider⁴⁷⁷ ve *ki* harf-i ta‘lildür ve *çi sāzem* ne ideyim dimekdür ve *nişār* nūnuñ kesriyle saçı ma‘nâsınadır ve *pāyīde* *yâ*-yı sāniye nisbet içündür.

Mahsûl-i beyt: Çünki cān u dili cemî‘an sedd-i rāh-ı ağıār iderem. Pes hayretdeyim ki pā-yı cānāna ne nişār ideyim dimekdür.

Birün kunem gam u ez-ţarab [72b] kunem lebrîz

Ki meyl nîst bigāne âşināyī-rā

Birün kunem ihrāc iderem demekden ‘ibāretdür ve *gam* mef‘ûl-i şarîhidür ve *ţarab* tā ve rānuñ fethalarıyla şenlik ma‘nâsınadır ve kunem lebrîzüñ mef‘ûl-i şarîhidür ve *kunem lebrîz* aşılta lebrîz kunem dimekdür tıdurruram dimeden ta‘bîrdür ve *ki* harf-i ta‘lildür ve *bigāne*de bā-yı evvel şıla içündür ve bigāne bād ma‘nâsınadır. Ammā bunda mezkûr gamdan kināyetdür ve *âşinādan* murād cānānesidür ve beytde red ‘ale‘l-maţla‘ şan‘atı zāhirdür.

Mahsûl-i beyt: Gamı taşra iderem ve meclisi şenlikden tıdurruram. Zîrā âşinānuñ bigāneye meylî yokdur. Ya‘ni cānān gamdan maḥzûz degüldür dimekdür ve âşināyīde

⁴⁷⁷ [72a] zarf ma‘nâsın ifāde ider: zarfdur HM

olan yā-yı şāniye bu maḥalde tenkīr i ‘tibār olunmaq evlā olduğu maḥall-i inhā(d) degüldür.

‘İnān dehem nefs-i ğam-şümār-rā beri dost

Ki nīst ḥavşala-i kūh-ı ğam şabāyī-rā

‘İnān dehem lügatde dizgin virürem dimekdür ammā isti‘mālde ruḥşat virürem dimekten ‘ibāretdür ve *nefs-i ğam-şümār* terkīb-i tavşīfidür ammā yalnız ğam-şümār vaşf-ı terkībīdür fete’emmel ve nefs-i ğam-şümār ta‘dād-ı ğam idici dimekdür. Murād āh ü nāledür ve rā şıla ma‘nāsınadır ve *beri* lafzı kesr-i rāyladır ‘Arabī’de ‘inde ma‘nāsına ve *ki* ḥarf-i ta‘līldür ve *ḥavşala* kuruşak ma‘nāsınadır. Ammā [73a] bu maḥalde şabr ü taḥammülden kināyetdür ve kūha izāfeti lāmiyyedür ve *kūh* kāf-ı ‘Arabī’nün zammıyla tağ ma‘nāsınadır ve ğama izāfeti beyāniyyedür ve *şabāyī*de yā-yı şāniye-i sākine vaḥdet için ve nisbet için olmak kâbıldür. Ve rā taḥşiş içündür ve bi’l-cümle nefs-i ğam-şümāra göre şabāyī buyurduğu ḥüb vāḳı‘ olmuştur ve eger yā vaḥdet i ‘tibār olunursa sāyir rüzgārlardan şabā bir nāzik mizāç olmağın kūh-ı ğama taḥammüli yoḳdur demek olur. Ammā nisbet i ‘tibār olunursa şabāya mensüb olan nefs-i ğam-şümāruñ kūh-ı ğama taḥammüli yoḳdur demek olur, şabāyīde yā tenkīr için olmak da cā’izdür⁴⁷⁸.

Maḥşül-i beyt: Dost ḥuzūrunda nefs-i ğam-şümāra ya‘ni āh ü zāra ruḥşat virürem. Ḥāşılı ğumüm-ı ‘aşq-ı cānānı kendi katında fiğān u feryād ile ta‘dād iderem. Zīrā bir nāzik mizāç olan şabānuñ veyāḥud şabāya mensüb olan nefs-i ğam-şümāruñ kūh-ı ğama şabr u taḥammüli yoḳdur dimekdür ve cā’izdür ki ḥavşala bunda kendi ma‘nāsına i ‘tibār olunup muzāfun ileyhi maḥzūf ola ve taḳdīr-i kelām ḥavşala taḥammül-i kūh-ı ğam demek ola ve li-küllü vecheh.

Be-giryə mest-i tebessüm kunem lebeş ü āngeh

Bürün berem ciger-ālūde mācerāyī-rā

*Be-giryə*de bā bi-ma‘nā ma‘a ve giryə kāf-ı ‘Acemī’nün kesriyle ve rānuñ sükūniyla aḡlamanuñ ismidür ve *mest-i* [73b] *tebessüm* izāfeti lāmiyyedür ve tebessüm gülümsemek ma‘nāsınadır ve aşılarda tebessümüñ muzāfı maḥzūfdür. Ya‘ni müşebbehün biḥ muḳadderdür ve taḳdīr-i kelām mest-i cām-ı tebessüm ve mest-i bāde-i tebessüm dimekdür ve ‘alā-küllü vech mest-i tebessüm ḥandān ma‘nāsınadır. Ve *lebeş* lafzında olan zamīr-i ğāyib dilde merkūz olan cānāna rāci‘dür ve *āngeh* nūnuñ sükūniyla ve kāf-ı ‘Acemī’nün fetḥiyle andan şoñra dimekdür ve *bürün berem* bā-yı

⁴⁷⁸ [73a] için olmak da cā’izdür: içündür HM

evvelüñ zammı ve bā-yı şānīnūñ fethiyle isti‘mālde ‘arz u inhā ideyim demekden ‘ibāretdür ve *ciger-ālūde* vaşf-ı terkībī aḳsāmından mācerānuñ muḳaddem şıfatıdır ve *mācerāda* ihām-ı laṭīf vardır fete‘emmel ve *yā* tenkīr içündür ve *rā* ‘alāmet-i mef‘ūldür.

Maḥsūl-i beyt: Leb-i cānānı girye ile mest-i tebessüm ideyim ve andan şoñra ciger-ālūde mācerāyı ızhār ideyim. Ya‘ni ben biraz ağlayayın ki ol ağladuğumda maḥzūz olup güldükde ciger-ālūde mācerāy[1] ‘arz ideyim dimekdür.

Çi ārzūst ki ‘Urfī beyān kuned yārān

Revān kunīd be-taḥşīl īn du ‘āyī-rā

Çi ne ma‘nāsınadır böyle yerlerde ta‘accüb ve mübālağa ma‘nāsın ifāde ider ve *ki* ḥarf-i rābīṭ-ı şıfatdır ve ‘Urfī kuned fi‘linūñ fā‘ilidür ve *yārān* münādā vāḳı‘ olmuştur ve ḥarf-i nidā maḥzūfdür ve *revān kunīd* isti‘mālde gönderiñiz dimekdür ve *be-taḥşīl*de bā lām-ı ecliye ma‘nāsın [74a] ifāde ider ve *īn* ism-i işāretdür ve müşārun ileyhi ārzūdur ve *du ‘ā’īde* yā vahdet ve tenkīr olmak mümkündür ve *rā* edāt-ı mef‘ūldür.

Maḥsūl-i beyt: Ne ārzūdur ki ‘Urfī beyān ider ya‘ni ‘Urfī’nūñ beyān itdüğü ārzū mübālağa ile ‘aceb ārzūdur. Ey yārān bu ārzūnuñ taḥşīli için dergāh-ı ḥazret-i Ḥudā’ya bir du‘ā gönderüñüz. Ya‘ni ‘Urfī’nūñ itdüğü ārzū ḥāşıl olmak için du‘ā idüñüz dimekdür. Ḥazret-i Allāhü te‘ālā sebep-i şerḥūñ ve şāriḥ-i faḳīrūñ ve sāyir müslimīnūñ daḥı ārzūlarını bu gice ki mübārek cum‘a gicesidür anuñ şeref ü faẓīleti ḥürmetine ḥāşıl u müyesser eylemiş ola āmin.

-13- Be-zehr teşne-lebem bā-şeker çi kār-ı merā

Dırāz bād şebem bā-seḥer çi kār-ı merā

*Be-zehr*de bā bi-ma‘nā şıla ve *teşne-leb* vaşf-ı terkībī aḳsāmındandır ve bā ma‘a ma‘nāsınadır ve *şeker* şīn-i mu‘cemenūñ ve kāf-ı ‘Arabī’nūñ⁴⁷⁹ fethalarıyla Fārisī’dür ve *çi kār merā* benüm ne işüm vardır dimekdür.

Maḥsūl-i beyt: Ben zehre teşne-lebem ya‘ni şusamışam. Benüm şekerle ne işim vardır demek olur. Gicem uzun olsun seḥer ile ne işim vardır. Ma‘lūm ola ki zehr ü şeker ğam u feraḥdan ‘ibāretdür ve şeb ü seḥer daḥı böyledür ve bi’l-cümle murād ğam-ı ‘aşḳdan maḥzūz olduğı beyān ider.

⁴⁷⁹ [74a] kāf-ı ‘Arabīnūñ: kafuñ HM

Merā neşāt-ı temāşā bes ez-bihîşt-i vişāl

Be-kısmet-i kem ü bîş şemer çi kâr-ı merā

Neşāt-ı temāşā [74b] izāfeti lâmiyyedür ve neşāt nūnuñ fethiyle sürür u şenlik ma‘nâsınadur ve *be-kısmet* lafzında bā bi-ma‘nā zarfdur ve *şıla* olmak dağı ihtimālî vardır⁴⁸⁰ ve mā-ba‘dine izāfeti lâmiyyedür ve *kem* kâf-ı ‘Arabî’nüñ fethiyle eksik ma‘nâsınadur ve *pîş* bā-yı ‘Arabî’nüñ kesriyle artuk ma‘nâsınadur ve *şemer* şā-yı şehhazuñ ve mîmüñ fethiyle mîve ma‘nâsınadur ki Tûrkî’de yemiş dirler.

Mahsûl-i beyt: Baña bihişt-i vişâlden neşāt-ı temāşā yeter. Ya ‘ni temāşâdan hâşıl olan sürür kifâyet ider. Hâşılı ancak temāşā idüp seyr-i dîdârile kanā‘at iderem. Ol bihişt-i vişâlde vâkı‘ olan şemerüñ az u çoğı kısmetinde benüm ne kârüm vardır. Ya ‘ni bağçe-i vişâlde ol şemerden kimine az ve kimine çok kısmet olunduğına benüm işüm yokdur dimekdür. Murād ancak taleb-i dîdârdur fete’emmel.

Zi-behr-i kâveş-i dil ehl-i derd nîş-taleb

Men ü nigāh-ı tû bā-nîşter çi kâr-ı merā

Kâveş kâf-ı ‘Arabî ile vāvuñ kesriyle ve şîn-i mu‘ceme-i aşliyye ile ism-i maşdardur kıazmakdan ‘ibāretdür ve dile izāfeti lâmiyyedür ve *ehl-i derd* mübtedādur ve *nîş-taleb* [75a] vaşf-ı terkibî mübtedānuñ haberidür ve *men ü nigāh-ı tûda* olan vāv-ı gayr-ı melfûza ma‘iyyet ma‘nâsın ifade ider ve *nîşter* mışrā‘-ı evvelde vâkı‘ olan nîşi tefsîr ü beyândur.

Mahsûl-i beyt: Ehl-i derd ya ‘ni sâyir⁴⁸¹ ‘uşşāk kâveş-i dil içün nîş isteyicidür. Ammā ben senüñ nigāhuñlayım. Nîşter ile benüm ne kârüm vardır dimekdür. Murād nigāh-ı cānānı nîştere teşbîh itmişdür.

Merā firîb dehed nâle vü be-dil gūyed

Zi-men terāne şinev bā-eşer çi kâr-ı merā

Firîb fānuñ kesriyle aldamanuñ ismidür ve *dehed* fi‘linüñ fā‘ili nâle ve *be-dilde* bā-yı meftûha bi-ma‘nā şıla ve dil bunda gönül ma‘nâsınadur ve yürek ma‘nâsına olmak dağı cā’izdür ve gūyed fi‘linüñ zamîr-i fā‘ili dehedüñ fā‘iline rāci‘dür ve *terāne* tānuñ fethiyle nağme ma‘nâsınadur ve *şinev* şîn-i mu‘cemenüñ kesriyle ve nūnuñ fethiyle fi‘l-i emr-i hâzırdur ve bi‘l-cümle mışrā‘-ı şānî gūyedüñ mef‘ûlidür.

⁴⁸⁰ [74b] ihtimālî vardır: ca’izdür HM

⁴⁸¹ [75a] sâyir: HM’de yok

Maḥşül-i beyt: Nāle baña firīb virür ya ‘ni nāle beni aldar ve diledir ki benden nağme işit. Eşerle benüm ne kārüm vardır? Ya ‘ni eşer itmek benüm maşlaḥatum degüldür belki senüñ kārūndur demek olur. Murād te’şīr-i nāle ḳalbden ve yürekden olduğın beyān ider.

Zi-nāz şerbet-i kevşer ne-miçeşīdem āh

Be-āteş-i dil ü dāğ-ı ciger çī kār-ı merā

Nāzuñ muzāfun ileyhi maḥzūfdur ve nāzı şerbet-i [75b] kevşere teşbīh itmişdür. Āh elif-i memdüde ile ve hā-yı Hind’üñ sükūnıyla edāt-ı te’essüfdür ve *bā-yı* müfrede ma‘ıyyet ve muşāḥabet ma‘nāsın ifāde ider ve *āteş-i dil* ve *dāğ-ı ciger* izāfeti lāmiyyedür.

Maḥşül-i beyt: Cānānuñ nāzından kevşer şerbeti tatmadum, āh ü füsüs ü ḥayf āteş-i dil ü dāğ-ı cigerle benüm nigārum vardır dimekdür. Hāşılı ben ki cānānuñ şerbet-i kevşer-i nāz ü şīvesinden mütelezziz ve behremend olmadım. Pes āteş-i dil ü dāğ-ı cigerle benüm ne işüm vardır. Ya ‘ni ben ki maḥzar-ı nāz-ı cānān olmadum, bu āteş ü dāğ-ı derün baña nereden ‘arız olmuşdur deyu te’essüf ider li-muḥarririhī:

Dilberüñ nāzından artar dilde ‘aşḳ u tābdār

Āteşe kuvvet virür esdükçe dāyim rūzgār

Yāḥud ma‘nā bu vech üzre ola. Maḥşül-i beyt nāz-ı cānāndan şerbet-i kevşer tatmadum āh ü füsüs ve ḥayf āteş-i dil ü dāğ-ı cigerle benüm ne kārüm vardır? Ya ‘ni ben şerbet-i kevşer-i nāzı nüş itsem idi āteş-i derünüm teskīn olurdu. Āh niçün nüş itmeyüp ḥarāret-i dil ile ḳaldım dimekdür fete’emmel.

Men ü şikesten-i efgān be-sīne der-şeb-i ḡam

Be-nağme-sencī-i murğ-ı seḥer çī kār-ı merā

Vāv bu maḳūle maḥallerde ma‘nā-yı ma‘ıyyet ve muḳārenet ifāde ider ve *şikesten-i efgān* izāfeti [76a] maşdaruñ mef‘ülüne izāfetidür ve *be-sīne*de bā zarfiyet ma‘nāsīnadur ve *der* edāt-ı zarfdur ve *şeb-i ḡam* izāfeti beyāniyyedür ve *be-nağme-sencī*de bā ma‘ıyyet içündür ve nağme-senc vaşf-ı terkībīdür ve sencīdenden müştakdur ve bi’l-cümle senc sīnüñ fethiyle böyle mevāzī‘da edāt-ı fā‘il ma‘nāsın ifāde ider ve yā ḥarf-i maşdardur ve hemze edāt-ı tevessüldür ve nağme-sencī lafzınuñ murğa izāfeti maşdaruñ fā‘iline izāfeti ḳabīlindendür ve *murğ-ı seḥer*den murād bülbüldür.

Mahşul-i beyt: Ben gam gicesinde sinede efgân-şikest itmek ile[y]im yâhud ben efgân-şikest itmek ile şeb-i gamda[y]ım. Bülbulün nağme idiciliği ile ne işüm vardır dimekdür li-mü'ellifihi:

Nağme-i hoş-lehçeni gūş itmezem dem-beste ol

Genc-i gamda besdür ey muṭrib ney-i nâlem baña

Ve ma' lûm ola ki efgânı sinede şikest itmek vücûda getürmeyüp muṭtarib olmadan 'ibâretdür.

Çi rāz-ı 'Urfî-i cān-bāz ser nemî talebî

Fedā-yı tîğ-ı tû cānem be-ser çî kār-ı merā

Cān-bāz vaşf-ı terkibîdür ma' nāsî cān oynadıcı ya 'ni cānın fedā idici dimekdür.

Mahşul-i beyt: Niçün 'Urfî-i cān-bāzdan baş istemezsin? Ya 'ni yoluña cānın fedā idici 'Urfî niçün başuñ da yolıma fedā eyleme dimezsın? Pes eger dirseñ ya 'ni başum da murād idersen senüñ tîğuña cānum fedādur. Başla benüm ne kārüm vardır? Ya 'ni cān u başum [76b] saña fedā olsun dimekdür. Nitekim sulṭān-ı şu 'arā-yı Rûm Bâkır efendi merhûm buyurmuşlardur maṭla ':

Cānlar fedā muḥabbet-i cānāna sır degül

Erbāb-ı aşka terk-i ser itmek hüner degül

Beytde gaybetden mütekellime iltifāt vardır.

-14- Be-gāh-ı cilve ez-ān tāft rûy-ı zībā-rā

Ki cān zi-şerm nemāned der-āstīn-i mā-rā

Bā-yı müfrede-i meftūḥa bu maḥalde zarfıyyet ifāde ider ve *gāh* kâf-ı 'Acemî ile bu maḥalde ism-i zamān ve ism-i mekân ma' nāsınadır ve *cilve* şalınmaḡ ma' nāsınadır. Nitekim merhûm Lāmi'î Çelebi lügatde *'işve gönül aldamaḡ cilve şalınmaḡdurur* dimişdür ammā ekşeriyā 'arz-ı cemāl itmekden 'ibâretdür. 'Ale'l-ḥuşuş böyle maḥallerde ve *ez-ān* lām-ı ecliyye ma' nāsına edāt-ı ta' lildür ve *tāft* fi' l-i mazī müfred gāyibdür çevirdi ve döndürdi ma' nāsına ve *rûy-ı zībā* mevşüfuñ şıfata izāfetidür ve terkib-i tavşifî daḡı dirler ve ma' nāsı yaraşıklı ve güzel yüz dimekdür ve *rā* edāt-ı mef'uldür ve *ki* ḡarf-ı ta' lildür ve *şerm* ḡayā ma' nāsınadır ve *nemāned* iki nūnuñ fethalarıyla fi' l-i muzāri' müfred gāyibdür ve fā'ili cāna rāci' dür ve *deredāt*-ı zarfdur ve *āstīn* elif-i memdûde ile sīn-i mühmelenüñ sükûnıyla yeñ ma' nāsınadır ve *mārā* bizüm dimekdür ve bi'l-cümle āstīn lafzı bilā-izāfet irād olunmuşdur. Cān der-āstīn

vardur cânı hâzır ve âmâde itmeden ‘ibâretdür⁴⁸² girye der gelü dârem dahı
hâzırlamışam ve hâzır âmâdedür dimekdür. Dilem pürest zi-hûn ber-lebem me-zen
engüş ki ... şîşe-i mey girye der-gelü dârem ya ‘ni giryem hâzırdur dimekdür

Mahsûl-i beyt: Cânân ‘arz-ı cemâl idecek maḥalde ol ecilde rûy-ı zîbâsını çevirdi
ya ‘ni ‘arz-ı dîdâr⁴⁸³ [77a] eylemedi ki zîrâ eger ‘arz-ı cemlâl itse bizüm âstîn-i
vücûdumuz şerm ü hayâdan cân ḳalmaz. Ya ‘ni fevt olur. Hâşılı dîdâra ṭâḳat
getürmedigimizden cânân bize ‘arz-ı cemâl eylemedi dimekdür.

Nazar be-cân u dil ân pür-gurûr ne-küşâyed

Ki sîr-dîde ne-bînîd metâ ‘-ı yağma-râ

Ân pür-gurûr ol gurûrı çok ya ‘ni ziyâde mağrûr dimekdür. Murâd cânândur ve *ki* ḥarf-
i ta ‘lîldür ve *sîr* sîn-i mühmelenüñ kesriyle ve *yâ-yı* meḥûle ile ṭoḳ dimekdür ve *dîde*
ile vaşf-ı terkîbî olup ṭoḳ gözli dimekdür ve *metâ ‘-ı yağma* izâfet-i lâmiyyedür murâd
cân u dildür.

Mahsûl-i beyt: Ol pür-gurûr cân u dile nazar açmaz ya ‘ni meyl ü rağbet itmez. Zîrâ
sîr-dîde olan kimse metâ ‘-ı yağmaya bakmaz dimekdür.

Ümîd-i mağfîret İn bes merâ ki hem imrûz

Zi-men keşîd gamet intîḳâm-ı ferdâ-râ

Ki ḥarf-i beyândur ve *hem* tekmiîl-i vezn ve taḥsîn-i kelâm içündür ve *imrûz* bugün
dimekdür ki dünyâdan ‘ibâretdür ve ferdâ yârın dimekdür âḫıretten kinâyetdür.

Mahsûl-i beyt: İmrûz mağfîret baña bu yeter ki bugün dünyâda senüñ gamuñ benden
yârınuñ intîḳâmını çekdi çıkardı. Ya ‘ni âḫıret ‘azâbını gamuñ baña dünyâda eyledi
dimekdür.

Be-în cemâl çü âyî birün be-mu ‘ciz-i ‘aşḳ

Zi-kâm-ı ḥalk berem lezzet-i temâşâ-râ

Be-înde [77b] bâ-yı müfrede ma ‘iyyet içündür ve *în* elifüñ kesriyle ism-i işâretdür
ḳarî(f)[b] için ve *cemâl*/cîmüñ fethiyle güzellik ma ‘nâsınadır ve *çü* edât-ı ta ‘lîldür ve
âyî elif-i memdüde fî ‘l-i muzâri ‘ müfred muḥâṭabdur ve âyîdenden müştâḳdur ve *be-*

⁴⁸² [76b] Cân der-âstîn vardur cânı hâzır ve âmâde itmeden ‘ibâretdür: HM’de yok

⁴⁸³ Şevketî-i İşfahânî didi:

Ez-dürem ü dânistegâfûl kerdî

Ḥûb kerdî ki tûrâ ḥûb temâşâ kerdem

Cân şerm ü ḥicâbdan âstînümüzde ḳalmaya ya ‘ni ḥâk-i pâ-yı şerîflerine nişâr oluna. Ammâ ‘arz-ı cemâl
idüp nazar itse cân şermden âstînımızde ḳalup nişâr olunmazdur. Faḳîr buna binâ’en ve bi’l-cümle cânân
anuñ için bakmadı ki cânı ḥâk-i pâ-yine nişâr idevüz.

mu ‘ciz-i ‘aşk mışrā’-ı şānīye merhūndur ve kām kāf-ı ‘Arabī ile dimāğ ma ‘nāsınadur ve halka izāfeti lāmiyyedür ve berem bānuñ ve rānuñ fethalarıyla fi ‘l-i muzāri ‘nefs-i mütেকellim vahdedür ve berīdenden müştakdur.

Mahsül-i beyt: Bu güzellik ile çünkü taşra gelesin. Ya ‘ni ey cānān çünkü bu hüsn ü cemāl ile ‘arz-ı dīdār idesin. Ben mu ‘ciz-i ‘aşk u muḥabbet kuvvetiyle halkuñ dimāğından lezzet-i temāşāyı götürürem ve giderem dimekdür.

Lebet be-ḥande merā mīkuşed çi bed-baḥtem

Ki dāde hūy-ı ecel baḥt-ı men Mesīḥā-rā

Leb dudağdur ve *tā* zāmīr-i ḥiṭābdur ve *mīkuşed* kāf-ı ‘Arabī’nün⁴⁸⁴ zammıyla ve şīnūñ fethiyle fi ‘l-i muzāri ‘müfred gāyibdür ve taḥtında müstetir olan zāmīr-i fā ‘il lebe rāci ‘dür ve *çi* ne dimekdür ma ‘nā-yı ta ‘accübi üzre ve *ki* ḥarf-i beyāndur ve cā ‘izdür ki ḥarf-i ta ‘līl ola. *Dādenūñ* fā ‘ili bed-baḥddür ve *Mesīḥā* ḥazret-i ‘İşā şalavātullāhi ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi⁴⁸⁵ ḥazretleridür.

Mahsül-i beyt: Cānāna ḥiṭāb ṭarīķı ile buyurur ki ey cānān senūñ lebūñ ḥande ile beni helāk ider. Ne ‘aceb bed-baḥtem ki [78a] benüm ṭālī ‘üm Mesīḥā’ya ecel ‘ādetin virmişdür. Ya ‘ni benüm yaramaz ṭālī ‘ümdendür ki lebūñ beni iḥyā idecek iken helāk ider demek olur ve leb-i dilberi Mesīḥā’yla ta ‘bīr itdükleri meşhūrdur ve teşbīh maḥbūldür.

Çü Yūsufem güzer bihişt ber-şaf-ı hūr

Nişān dehem be-tū her gām şad Züleyḥā-rā

Yūsuf dan murād kendi cānānidur ve *be-tū* saña dimekdür ḥiṭāb-ı ‘ām ṭarīķı üzre ve *gām* kāf-ı ‘Acemī ile⁴⁸⁶ adım ma ‘nāsınadur kesr-i dāl ile.

Mahsül-i beyt: Çünkü benüm Yūsuf’um cennetde şaf-ı hūra u ‘raya. Ya ‘ni hūrīler zümresinden güzer ide. Her adımda saña yüz Züleyḥā’nuñ nişānın vireyim. Ya ‘ni hūrīler hep benüm cānānıma ‘āşık olurlar dimekdür.

Eger icāzet-i ‘Urfī işāre fermāyed

Tehī kunem zi-güher genc-i remz ü ĩmā-rā

Fermāyedūñ fā ‘ili icāzet-i ‘Urfī’dür ve *işāre* mef ‘ulidür ve *genc-i remz* izāfeti beyāniyyedür.

⁴⁸⁴ [77b] ‘Arabīnūñ: HM’de yok

⁴⁸⁵ [77b] şalavātullāhi ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi: (‘a.m.) HM

⁴⁸⁶ [78a] kāf-ı ‘Acemī ile: HM’de yok

Maḥsûl-i beyt: Eger icâzet-i ‘Urfî işâret buyurursa remz ü î mâ ḥazînesini güherden teḥî iderem ve boşaldıram dimekdür. Ya ‘ni eger murâd itsem remz ü î mâ ile tekellüm iderem demek olur. Ğaraḡ zebân-ı remz ü î mâya ḡadır oldukların beyândur.

-15- Tâ-tîz kerde’i be-siyâset nigâh-râ

Şad minnetest ber-dil-i ‘âşık günâh-râ

Tâ ibtidâ-yı gâyet içündür ve *tîz* tânuñ kesriyle ve *yâ*-yı meçhûle ile keskin dimekdür [78b] ve *kerde’i* kâf-ı ‘Arabî’nüñ fethiyle mâzîden kısım müfred muḡâtabdur ve *be-siyâset* maḡall-i siyâset taḡdîrindedür. Ya ‘ni muzâf maḡzûfdur ve *bâ* zarfiyet içündür ve *nigâh* naḡar ma ‘nâsınadır ve müşebbehün biḡ maḡzûfdur ve *minnetüñ* ma ‘nâsı sâbıkan beyân olunmuşdur ve *sîn ü tâ* edât-ı ḡaberdür ve *günâh râda* olan *râ* taḡşîş içündür.

Maḥsûl-i beyt: Maḡall-i siyâsetde tîḡ-ı nigâhuñ keskin ideli günâhuñ dil-i ‘âşık üzre yüz minneti vardır. Ya ‘ni dil-i ‘âşık maḡtûl-i tîḡ-ı nigâhuñ olmak içün memnûn-ı cürm ü günâhdur demek olur ve câ’izdür ki be-siyâsetde *bâ lām-ı ecliyye* ma ‘nâsın ifâde ide. Pes böyle olıcak taḡdîr-i maḡalle ḡacet ḡalmaz fete’emmel.

Ey rûy-ı ḡam siyâh şev⁴⁸⁷ ki ez-şerm-i girye’em

Ber-püşt-i pâ düḡte çeşm-i siyâh-râ

Şerm-i girye’em izâfetleri lâmiyyedür ve *em* lâfzında elif meftûḡa hemze-i müctelibedür ve *mîm-i sâkine* zamîr-i mütekellimdür ve *püşt* bâ-yı ‘Acemî’nüñ zammıyla ve *şîn-i mu’cemenüñ* sükûnıyla arḡa ma ‘nâsınadır ve *pâya* izâfeti lâmiyyedür ve *düḡte* dâlûñ zammıyla ve *ḡâ-yı mu’cemenüñ⁴⁸⁸* sükûnıyla mâzîden kısımudur ve fâ ‘ili muḡadder cânâna râci ‘dür ve *çeşm-i siyâh* terkîb-i ḡıyâsîdür.

Maḥsûl-i beyt: Ey rûy-ı ḡam siyâh ol ki şerm-i kerîmden cânân çeşm-i siyâhını ayaḡı arḡasına degmişdür dimekdür. [79a] Meşelâ bir adam bir kimsenüñ aḡladuḡın göricek ‘alâ-küllî ḡâl münfa ‘il olması muḡarrerdür. Ol cihetle şermi giryeye isnâd ider ‘ale’l-ḡuşuş bu gûne iddi ‘â şî ‘irde gâyet vâsi ‘dür ve ḡama siyâh ol deyu ḡitâb eyledüḡi ḡam kendüsini giryân eyledüḡinden ötridür.

Telḡi be-‘ayş-i ô ne-resâned melâl-i men

Ez-mâtem-i gedâ çi ziyân ‘îd-i şâh-râ

⁴⁸⁷ Burada bu kelimenin istinsahı atlanmış olmalıdır, şerhinden hareketle yazıldı.

⁴⁸⁸ [78b] mu ‘cemenüñ: HM’de yok

Telḥ tãnuñ fethiyle acı ma‘nâsınadır ve *yâ* harf-i maşdardur ve *be-* ‘ayşde bâ harf-i şıla ve ‘ayş ‘ayınuñ fethiyle ve yãnuñ sükûniyla bunda zevk u şafâdan ‘ibâretdür ve zamire izâfeti lâmiyyedür ve *ne-resâned* fi ‘l-i nefy-i müstakbel müfred gâyibdür ve *melâl-i men* izâfeti lâmiyyedür ve *mâtem* yas ma‘nâsınadır ve gedâya izâfeti lâmiyyedür ve ‘îd-i şâh dahı böyledür ve ‘îd bayram ma‘nâsınadır ammâ bunda sürürdan ‘ibâretdür.

Mahşûl-i beyt: Cãnãnuñ zevk u şafâsına benüm melâlüm acılık irişdürmez. Mâtem-i gedâdan sürür-ı şâha ne ziyân ‘arız olur dimekdür.

Ferdâ be-ḥalk tâ-benümâyem ‘atâ-yı dost

Şâbit kunem be-ḥ^vîş dü ‘âlem günâh-râ

Ferdâ yarın dimekdür murâd âhıretdür ve *be-ḥalk*da bâ harf-i şıladur ve *tâ* ta‘lîl içündür ve ‘atâ-yı dost izâfeti lâmiyyedür ve *dü* dâlün zammıyla ve vâv-ı resmîyle ism-i ‘adeddür iki ma‘nâsına ve ‘âlem lâmuñ fethiyle cihân ma‘nâsınadır ve bi’l-cümle iki cihândan murâd dünyâ ve âhıretdür ve *günâh-râ* [79b] redd-i maṭla‘ şan‘atı üzre îrâd olunmuşdur.

Mahşûl-i beyt: Kıyâmet günü ḥalka ‘atâ-yı dostı göstermek için kendüme iki ‘âlem günâhını şâbit iderem dimekdür. Murâd vüs‘at-i mağfiret-i cenâb-ı Hakk‘ı beyândur. Nitekim emîrüş-şu‘arâ-yı Rûm Mevlânâ Bâkır merhûm buyurur beyt:

Garḳ ider ‘âlemleri bu қатарât-ı mağfiret

Var kıyâs it vüs‘at-i deryâ-yı rahmet neydügin

Her geh rehem fütâd be-şahrâ-yı ma‘rifet

Bâ berḳ der-mu ‘âmele dîdem giyâh-râ

Geh kâf-ı ‘Acemî’nüñ fethiyle ve hâ-yı aşliyye ile bunda ism-i zamândur ve *reh* rãnuñ fethiyle yol dimekdür ve âhirine zamîr-i merfû‘-ı muttaşıl lâhık olmağla hâ dahı meftûḥa i‘tibâr olunur ve bâ bi-ma‘nâ şıla ve *şahrâ-yı ma‘rifet* izâfeti beyâniyyedür ve murâd şahrâ-yı ‘aşḳ-ı cãnândur ve *berḳ*dan murâd mihr ü muḥabbetdür. *Dîdem* kelimesinde edât-ı hikâye maḥzûfdur ya‘ni mîdîdem taḳdîrindedür ve *giyâh* dil-i ‘uşşâḳdan kinâyetdür.

Mahşûl-i beyt: Her vaḳt ki şahrâ-yı ‘aşḳ-ı cãnâna yolum düşse ya‘ni uğrasam berḳ-ı mihr ü muḥabbet ile giyâh-ı dil-i ‘uşşâḳı mu‘âmelede görürdüm demek olur.

‘Urfî ṭama‘ me-dâr teraḥḥum zi-ḥuy-ı dost

Der-dil nigâh dâr serâsîme âh-râ

‘*Urff*’ münādādur ve harf-i nidā muḳadderdür ve *ṭama* ‘*me-dār*’ umma dimekdür ve *ḥuy-ı dost* izāfeti lāmiyyedür ve *nigāh dār* hıfz eyle dimekdür⁴⁸⁹ ve *serāsīme* āhuñ şıfatıdır aşılta āh-ı serāsīme dimekdür. Lākin zarūret-i vezn ü ḳāfiye içün taḳdīm ü te’ḥīr olunmuşdur.

Mahsül-i beyt: Ey ‘*Urff*’ *ḥuy-ı cānāndan* merḥamet umma āh-ı serāsīmeyi [80a] yürekde hıfz eyle. Ya ‘ni feryād u fiğān eyleme dimekdür velehū eyzan.

-16- Tā-ḥayālet kerde meşğül hem-āgüşī merā

Bāz mīdāred zi-efğān zevḳ-ı ḥāmūşī merā

Tā ibtidā-ı gāyet içündür ve *meşğül*/yā-yı baṭniyye ile mā-ba ‘dine muzāfıdır ve *hem-āgüşī*de yā harf-i maşdardur ve *bāz mīdāred* alıḳor ve māni ‘ olur dimekdür *zevḳ-ı ḥāmūşī* izāfeti lāmiyyedür ve yā maşdariyyedür.

Mahsül-i beyt: Ol zamāndan berī ki senūñ ḥayālūñ beni hem-āgüşlīga meşğül eylemişdür. Ya ‘ni ḥayālūñ beni kendü ile hem-āgüş olmağa meşğül idelden berī ḥāmūşlık zevḳı beni feryād ü fiğāndan alıḳor dimekdür.

Şayd-i ān şayyād-ı bī-mihrem ki nāzeş tā-ebed

Nīm-bismil dāred ez-tiğ-ı ferāmūşī merā

Şayd bunda şikār ma ‘nāsınadır ve āna izāfeti lāmiyyedür ve *ān* ism-i işāretdür müşārün ileyhi şayyāddur ve *şayyāduñ* bī-mihre izāfeti mevşūfuñ şıfata izāfetidür ve *ki* harf-i rābıt-ı şıfat ve *nāzeş*de olan zamīr-i gāyib şayyāda rāci ‘dür ve *tā* intehā-yı gāyet içündür ve *nīm* nūnuñ kesriyle yarım dimekdür ve *bismil*/bānuñ kesriyle ve sīnūñ sükūniyle ve mīmūñ kesriyle boğazlanmış ma ‘nāsınadır ve bi’l-cümle *nīm-bismil* vaşf-ı terkībī aḳsāmından olup ma ‘nāsı yarım boğazlanmış dimekdür. *Tiğ-ı ferāmūşī* izāfeti beyāniyyedür ve yā maşdariyyedür.

Mahsül-i beyt: O şayyād-ı bī-şevḳatūñ [80b] şikāriyem ki anuñ nāzı tā-ebed beni ferāmūşluk tiğından ferāmūşluk tutar. Ya ‘ni kemāl mertebe ıztırāb virür dimekdür ve şayyāddan murād cānāndur.

İztırāb-ı şevḳ-ı bī-hūşī-güdāzest er ne hest

Her nigāhest māye-i şad-şāle bī-hūşī merā

İztırāb-ı şevḳ maşdaruñ fā ‘iline izāfeti ḳabīlindendür ve şevḳden murād iştiyāk ve arzūdur ve *bī-hūşī-güdāz* vaşf-ı terkībīdür ve *sīn ü tā* edāt-ı ḥaberdür ve *hest* bunda

⁴⁸⁹ [79b] ve *ḥuy-ı dost* izāfeti lāmiyyedür ve *nigāh dār* hıfz eyle dimekdür: HM’de yok

muḳarrerdür ve muḫaḳḳaḳdur demekden ‘ibāret olur ve *māye* bunda sebeb ma‘nāsınadır ve şad-şāleye izāfeti lāmiyyedür ve *şāle*de olan hā-yı resmī ma‘nā-yı maşdariyyet ifāde ider. Ba‘zılar didi ki miḳdāriyyet ifāde ider ve ‘alā-küllü ḫāl *şad-şāle* zamān-ı keşīrden ‘ibāret olur. Ve bī-hūşide *yā* ḫarf-i maşdardur ve şad-şāle lafzı bī-hūşinūñ şıfatıdır zarūret-i vezn ü kāfiye içün taḳdīm ü te’ḫīr olunmuşdur.

Mahşül-i beyt: İztırāb-ı şevḳ-ı bī-hūşluk eridicidir yoḫsa muḳarrer ve muḫaffedür ki senūñ her nigāhuñ ve her nazaruñ benüm yüz yıllık veya yüz yıl miḳdārı ‘aḳılsızlığuma sebebdür. Ya‘ni ıztırāb a[r]zū-yı vişāldür. Fi’l-cümle mūcib-i cem‘iyyet-i ḫātır-ı fātır⁴⁹⁰ olan yoḫsa her baḳışuñ niçe zamān benüm bī-hūş ve lā-ya ‘kıl [81a] ve perişān-dil olmama bā‘iş ü bādīdür demek olur.

Havz-ı kevşer yā Rab ez-āteş-i lebāleb kun ne āb

Ger naşībī hest ferdā zān ḳadeḫ-nūşī merā

Lebāleb kun isti‘mālde ṭoldur dimekdür ve *naşībī*de *yā* tenkīr içündür ve *zān* lafzında *zā*-yı müfrede zarūret-i vezn içün meddile okunup elif sākin i‘tibār olunur ve anuñ müşārun ileyhi havz-ı kevşer olur ve *ḳadeḫ-nūş* vaşf-ı terkībīdür. Murād zıkr-i maḫāl irāde-i ḫāldür ve *yā* maşdariyyedür.

Mahşül-i beyt: Yā Rab havz-ı kevşeri āteşden ṭoldur şudan ṭoldurma. Eger yārın kıyāmet gününde benüm andan ḳadeḫ-nūşluk ya‘ni şerbet içmek naşīb vār ise dimekdür. Murād i‘tirāfdur.

Der-laḫd-i ‘Urfī güften sāzem siyāḫ ez-dūd-ı dil

Tā-be-ehl-i ḫaşr be-nümāyed siyeh-pūşī merā

*Laḫid*den murād ḳabirdür ve ‘*Urfī* münādādur ve ḫarf-i nidā muḳadderdür ve *be-nümāyed* zāhir ola dimekdür ve *siyeh-pūş* vaşf-ı terkībīdür ve *yā* maşdariyyedür ve ma‘nāsı *siyeh-pūşluk* ya‘ni ḳara giyicilik dimekdür mātem-zedelikden ‘ibāretdür. Zīrā ehl-i mātem olanlaruñ ‘ādeti ekseriyyā siyāḫlar giymekdür.

Mahşül-i beyt: Ey ‘Urfī maḳberede dūd-i dilden kefeni siyāḫ ideyim ki tā ehl-i ḫaşre benüm mātem-zedeligim ehl-i maḫşere ‘ayān ola dimekdür ve dūd-ı dilden murād āh-ı derūndur.

-17- Tuḫfe-i merhem [81b] ne-gīred ḫātır-ı efgār-ı mā

Sāye-i gül ber ne-tābed kūşe-i destār-ı mā

⁴⁹⁰ [80b] fātır: HM’de yok

Tuḥfe-i merhem izāfeti beyāniyyedür ve *ne-gîred* fi‘l-i nefy-i müstaḳbeldür bu maḥalde ma‘nā-yı lāzımı ḳabûl eylemez dimekdür ve *ḥāṭır-ı efgār* mevşūfuñ şıfata izāfetidür. Ma‘nāsı dil-i mecrūḥ dimekdür ve *efgār* elifuñ fethiyle ve kâf-ı ‘Acemî’yledür ve māya izāfeti lâmiyyedür. Ma‘lûm ola ki zamāyire izāfet cemî‘ maḥalde lâmiyyedür faḥfaz. Ve *sāye* gölge ma‘nāsınadır ve güle izāfeti lâmiyyedür ve *ber-ne-tābed* fi‘l-i nefy-i müstaḳbeldür ma‘nāsı taḥammül eylemez ve tākāt getürmez dimekdür ve ber lafzı bu maḳûle maḥallerde te‘kîd ifāde ider ve *kūşe-i destār-ı mā* izāfetleri lâmiyyelerdür ve kūşe kâf-ı ‘Acemî’nüñ zammıyladır ve destār şarık ma‘nāsınadır ve ḥāṭır-ı efgār-ı mā mu‘aḥḥar mübtedādur ve ne-gîred muḳaddem ḥaberdür ve tuḥfe-i merhem ḥaberüñ ma‘mûlidür ve cümlesi cümle-i ismiyye irsāl-i meşeldür cümle-i müteḳaddime üzerine.

Maḥşûl-i beyt: Bizüm dil-i mecrūḥumuz tuḥfe-i merhem ḳabûl eylemez. Bizüm kūşe-i destārımız sāye-i güle taḥammül eylemez ve tākāt getürmez dimekdür.

Bā ‘işî dāred revāc-ı sübhā kū tezvîr kū

Tā-bebended şad girih ber-rişte-i zünnār-ı mā

Bā ‘iş sebeb ma‘nāsınadır ve *yā* vahdet içündür ve *dāred* isti‘mālde vardır dimekdür ve *revāc* rānuñ ve vāvuñ fethalarıyla geçmeden ve i‘tibār [82a] bulmadan ‘ibāretdür ve *sübhā* sînüñ zammıyla ve bānuñ sükûnıyla tesbîḥ dimekdür ve *revāc*[a] izāfeti lâmiyyedür ve *kū* kâf-ı ‘Arabî’nüñ zammıyla ḳanı ma‘nāsınadır ve *tezvîr* riyādan ‘ibāretdür ve *kū* yine evvelki gibidür. Tekerrür vuḳū‘ı te‘kîd içündür ve *girih* kâf-ı ‘Acemî’nüñ ve rānuñ kesreleriyle düğüm ma‘nāsınadır ve *ber* bunda edāt-ı şıladur ve *rişte* rānuñ kesriyle ve şîn-i mu‘cemenüñ sükûnıyla iplik ma‘nāsınadır ve *zünnār* zānuñ zammıyla kāfırlere maḥşûş bir güne ḳuşaḳdur. Ammā ıştılāḥ-ı şūfiyyede ḥizmet ve ‘ubūdiyetden ‘ibāretdür ve rişteñüñ zünnāra izāfeti beyāniyyedür.

Maḥşûl-i beyt: Sübḥanuñ revāc ve i‘tibārına bir bā ‘iş ü bādî vardır ḳanı tezvîr ḳanı kim tā bizüm rişte-i zünnārımıza yüz düğüm baḡlıya ki ol daḥı revāc ü şöhret bula dimekdür. Murād ehl-i riyāya ta‘rîzdür ve şad girih buyurduḡında îḥām-ı laṭîf vardır fete’emmel.

Mā leb-ālûde beher tevbe ne-küşâyîm lîk

Bāng-i ‘işyān mîzened nākûs-ı istiḡfār-ı mā

Leb-ālūde mevşūfuñ şıfata izāfetidür ve terkīb-i tavşîfî dahı dirler ma‘nāsı bulaşık dudak dimekdür ve *ne-küşāyīm* fi ‘l-i nefy-i müstaḳbel nefsi-i mütekellim⁴⁹¹ ma‘a’l-ğayrdur [*bāng*]⁴⁹² bānuñ sükūnıyla ve kāf-ı ‘Acemî ile āvāz ma‘nāsınadır ve ‘*ışyāma* izāfeti mecāzen [82b] lāmiyyedür ve *nākūs* bir gūne büyük çandur ki tersālar kilisālarında evḳāt-ı mu‘ayyenelerin bildirmek için çalarlar ve istiḡfāra izāfeti beyāniyyedür.

Maḥsūl-i beyt: Biz tevbe için leb-ālūde açmazuz. Ya‘ni şıdḳ-ı derūnla tevbe iderüz. Lākin bizüm nākūs-ı istiḡfārumuz ‘ışyān āvāzın urur. Ya‘ni tevbemüzde şābit-ḳadem olmayup yine ma‘şiyet ideriz demek olur. Murād i‘tizārdur.

Āteş-efrūz-ı teb-i ‘acīm vü kes hergiz ne-dīd

Cūş-ı tebḥāl-i şefā‘at ber-leb-i zinhār-ı mā

Āteş-efrūz vaşf-ı terkībīdür ve *teb* tānuñ fethiyle sıtma didükleri ḥasteliḳdur ve ‘acze izāfeti beyāniyyedür ammā āteş-efrūzuñ tebe izāfeti ism-i fā‘ilūñ mef‘ūlüne izāfeti ḳabīlindendür ve āḥir-i ‘acizde olan *yā* ve mīm-i sākine zamīr-i mütekellim ma‘a’l-ğayrdur ve *hergiz* hānuñ fethiyle ve rānuñ sükūnıyladır ve kāf-ı ‘Acemî’nüñ kesriyle hiç ma‘nāsınadır ve *cūş* bunda ḳabarup zāhir olmaḳdan ‘ibāretdür ve tebḥāle izāfeti maşdaruñ fā‘iline izāfeti ḳabīlindendür ve *tebḥāl* tānuñ fethiyle ve bānuñ sükūnıyla ağızda çıkan uçukdur ki ekşeriyā sıtmanuñ sonunda çıkar ve şefā‘ate izāfeti beyāniyyedür ve *leb-i zinhār* izāfeti beyāniyyedür ve cā’izdür ki mecāzen lāmiyye ola ve *zinhār* emān ma‘nāsınadır ve māya izāfeti lāmiyyedür.

Maḥsūl-i beyt: Biz ‘acz [83a] sıtması āteşin yalınlandırırız. Ya‘ni kemāl mertebe ızḥār-ı ‘acz itmedeyüz ve hālbuki kimse emānımız lebinden hergiz şefā‘at ucuḡı zuhūrın görmedi. Ya‘ni aḥvāl-i perişānımıza merḥamet olunduḡın kimse görmemişdür demek olur.

Merḥabā ey çāre āsān mīküşāyī kār-ı ḥalḳ

Nāḥunī bes tīz dārī raḥne-i derkār-ı mā

Merḥabā lisān-ı ‘Acem’de taḥşīn ü āferīn ma‘nāsına müsta‘meldür ve *āsān* elif-i memdūde ile ḳolay ma‘nāsınadır ve *kār-ı ḥalḳ* izāfeti lāmiyyedür ve *nāḥun* tırnaḳ ma‘nāsınadır ve *yā* tenkīr içündür ve *bes* bā-yı ‘Arabī’nüñ fethiyle ve sīnūñ sükūnıyla ziyāde ma‘nāsınadır ve *tīz* tānuñ kesriyle keskin dimekdür ve *dārī* bi-ḥasebi’l-lüḡa

⁴⁹¹ [82a]mütekellim: HM’de yok

⁴⁹² Bu kelime bir sonraki ile aynı şekilde yazıldığından müstensihinin dikkatinden kaçmış ve eksik yazılmış olmalıdır.

tutarsın dimekdür. Ammā isti‘mâlde senüñ vardır demek olur ve *rahne* rānuñ fethiyle ve hā-yı mu‘cemenüñ sükûniyla gedik ma‘nâsınadır ve *yâ* vahdet içündür ve hemze edât-ı tevessüldür ve rahne bir fi‘l-i emr-i muḳadderüñ mef‘ûl-i şariḥidür ve bi‘l-cümle ibtidâ-yı mışrâ‘-ı şânî maḥall-i ta‘lîldedür.

Maḥsûl-i beyt: Merḥabâ ey çârekâr ḥalkı âsân açarsın. Ya‘ni herkesüñ ‘uḳde-i ser-rişte-i murâdını fethidersin ve çözersin ki ziyâde keskin tırnağın vardır. İmdi bizüm işimüze daḥı bir rahne ile ya‘ni bizüm daḥı ‘uḳde-i kârimızı aç dimekdür.

Sâkin-i mey-hâne-i mâ bâş ‘Urfî zân ki hest

[83b] Çeşme-i nûr-ı şafâ der-sâye-i dîvâr-ı mâ

‘Urfî münâdâdur ve ḥarf-i nidâ muḳadderdür ve *zân* ki *zîrâ* ki dimekdür ve *hest* muḳaddem ḥaberdür ve *çeşme* mu‘aḥḥar mübtedâdur ve *dîvâr*dan murâd mışrâ‘-ı evvelde zıkr itdüğü mey-hânedür ve bi‘l-cümle zıkr-i cüz’ irâde-i küllî kabîlindendür.

Maḥsûl-i beyt: Ey ‘Urfî bizüm mey-hânemüzde sâkin ol ki *zîrâ* bizüm dîvârımızuñ gölgesinde nûr-ı şafâ çeşmesi vardır demek olur. Murâd ‘aşkla taşfiye-i ḳalbe terḡîbdür ve mışrâ‘-ı şânî maḥall-i ta‘lîldedür ve beytde şan‘at-ı tecrîde ri‘âyet vardır fete’emmel.

-18- Çerâ ḥacl ne-kuned çeşm-i eşk-bâr merâ

Ki ârzü-yı dil âverd derkenâr merâ

Çerâ niçün dimekdür edât-ı ta‘lîldür ve *çeşm-i eşk-bâr* mevşûfuñ şifata izâfetidür ve eşk-bâr vaşf-ı terkîbîdür ve bârîdenden müştakdur yağdırıcı ma‘nâsına. Ammâ bunda aḳıdıcı dimekdür ve *ki* ḥarf-i ta‘lîldür ve *kenâr*yan ma‘nâsınadır.

Maḥsûl-i beyt: Çeşm-i eşk-bâr beni niçün ḥacl ü şermsâr itmeye ki anuñ sebebi ile ârzü-yı dil beni kendi yanına getürdi. Ya‘ni murâdum ağlamak ile ḥâşıl u müyesser oldu demek olur⁴⁹³.

Be-râh-ı ‘aşḳ bi-gîrem zi-şevḳ-i bâl [84a] ü perî

Ki nî piyâde şümârend nî süvâr merâ

*Be-râh*da bâ bi-ma‘nâ zarfdur ve *râh-ı ‘aşḳ* izâfeti lâmiyyedür mecâzen ve *bi-gîrem* fi‘l-i emr-i mütekellim vahdedür ve ma‘nâ-yı luḡavîsi tutayım dimekdür ve *perî*de yâ vahdet içündür veyâḥud nisbet içün ola ve cā’izdür ki tenkîr ola ve *ki* ḥarf-i ta‘lîldür

⁴⁹³ [83b] olur: HM’de yok

ve *nî* nûnuñ kesriyle ve *yâ-yı* aṣlî ile edât-ı nefîydür ve *piyâde* yaya ma‘nâsınadır ve ikinci *nî* daḥî evvelki gibidür ve *süvâr* sînüñ zammıyla atlu dimekdür.

Mahsûl-i beyt: Râh-ı ‘aşkda şevkdan bâl ü per tutayım ki beni ne piyâde ve süvâr şayalar ve lâyıkdur ki şevk bâl ü pere izâfet ile i‘tibâr oluna. Bâ-ḥuşûş perîde olan *yâ* nisbiyye olmak bu veche münâsibdür ve ‘alâ-küllî hâl rûḥ-î kelâm-î râh-î ‘aşkda bâl ü per şevkıyla pervâz iden ‘âşık ne piyâde ve ne süvâr olmuş olur.

Figân zi-neş’e-i dūn-himmeti kezîn şâdem

Ki hiç kām ne-yâred be-intizâr merâ

Dūn-himmet vaṣf-ı terkibî aḳsâmındandır ve *yâ* maşdariyyedür ve *ne-yâred*ün fâ‘ili kâmdur ve mef‘ûl-i şariḥi murâddur.

Mahsûl-i beyt: Dūn-himmetlik neş’esinden feryâd ki zîrâ bundan şâdım. Ya‘ni bundan dilşâd oluram ki hiçbir murâd beni intizâra getürmez. Ya‘ni hiçbir murâdum yok ki [84b] muntazır-ı ḥuşûl-i merâm olam dimekdür. Murâd nâ-murâd olduğun beyândur. Ma‘lûm ola ki mısrâ‘-ı evvelde olan ism-i işâret mısrâ‘-ı şâninüñ mefhûmına ircâ‘ olunur.

Ne rām-ı merdüm-i ehlem ne şayd-i mürşid-i dehr

Nişiste’em ki nesîmî kuned şikâr merâ

*Merdüm-i ehil*den murâd insân-ı kāmildür ve *şayd* bunda mürîdden kinâyet olur ve *nesîm* hoş-büy ma‘nâsınadır bunda mevşûfî maḥzûfdur. Taḳdîr-i kelâm bād-ı nesîm dimekdür ve *yâ* tenkîr olmak evlâdur.

Mahsûl-i beyt: Ne insân-ı kāmîle rāmiyem ne mürşid-i zamāneye mürîdem. Oturmuşam ki bād-ı nesîm beni şikâr eyleye. Murâd âvâre ve sergerdân bir bî-kes-i cihân olduğın beyândur.

Zi-bîm-i fitne-i şādî çü kûdekân heme ‘ömr

Ġamet girifte der-âgûş u derkenâr merâ

Şādîde *yâ* maşdariyyedür ve *kûdekân* küçükler dimekdür ve *kûdekân* cem‘idür ve kâf-ı şânî ‘Arabî’dür ve *heme ‘ömr* müddetü’l-ḥayât ma‘nâsınadır ve *ġamuñ* zamîr-i ḥitâba izâfeti lâmiyyedür ve *girifte* fâ‘ili ġama râci‘dür.

Mahsûl-i beyt: Şadlık fitnesi korkusundan cemî‘ zamân-ı ḥayâtumda senüñ ġamuñ etfâl gibi beni âgûş kenârında ya‘ni kucagında tutmuşdur. Murâd müddetü’l-‘ömr ġamnâk-i ‘aşk olduğın iddi‘âdur.

Me-yā be-mülk-i ‘adem [85a] bā-çünān be-kun ‘Urfī

Ki bī-ğamī ne-şināsed der-īn diyār merā

Me-yā nehy-i hāzır müfred muḥātabdur ve *be-mülkde* bā bi-ma‘nā şıla ve *mülk-i ‘adem* āhiretden ‘ibāretdür ve *‘Urfī* münādādur ve ḥarf-i nidā muḥadderdür ve *ki* ḥarf-i beyāndur ve *bī-ğamīde* yā maşdariyyedür ve *ne-şināsed* fi‘ilinüñ fā‘ili bī-ğamī lafzına rāci‘dür ve *der-īn diyār* didigi mülk-i ‘ademe işāretdür.

Maḥsūl-i beyt: Tecrid ṭarīkıyla buyurur ki ey ‘Urfī ya mülk-i ‘ademe gelme yāḥud geldükde öyle eyle ki bī-ğamlık bu diyārda beni bilmeye ve anlamaya. Ya‘ni ‘aşkla gel yohsa nedāmet muḥarrerdür demek olur. Beytde şan‘at-ı iltifāt vardır.

-19- Çerāğ-ı ‘aşk be-külḥan şeved delīl merā

Be-geşt gülşen-i ḥod mībered Ḥalīl merā

Çerāğ-ı ‘aşk izāfeti beyāniyyedür ve *be-külḥanda* bā bi-ma‘nā şıla ve *şeved* fi‘l-i muzāri‘ ve fā‘ili delīldür ve mef‘ül-i şarīḥi merādur ve *be-geşt* lafzında bā ḥarf-i şıla ve geşt kâf-ı ‘Acemī’nüñ fethiyle bunda seyr ü temāşādan ‘ibāretdür ve *Ḥalīl* ḥazret-i İbrāhim peygamberdür şalavātullāhi ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi⁴⁹⁴.

Maḥsūl-i beyt: Çerāğ-ı ‘aşk baña külḥana gitmege rüşen delīl olur ḥazret-i Ḥalīl beni kendi gülşeninüñ seyrine iledür demek olur ve mısrā‘-ı şānī irsāl-i meşel ḳabīlin[den]dür fete’emmel.

Zi-bāğ-ı vaşl şemer ḥ‘āhem ān ḳadr ki dehend

Kücā nazar be-keşīrest bā-ḳalīl merā

Bāğ-ı vaşl izāfeti beyāniyyedür ve *dehend* fi‘l-i muzāri‘dür tenşiye ve cemi‘de müşterek şīğadur⁴⁹⁵ ammā bu maḥalde cemi‘ olması **[85b]** murāddur ve fā‘illeri elbine-i şu‘arā üzre ḥübāndur veyāḥud cānān ola. Bu taḳdīrce şīğa-i cem‘ ta‘zīm ifāde ider ve *be-keşīr* ve *bā-ḳalīlde* olan bālar şıla ma‘nāsınadır.

Maḥsūl-i beyt: Bāğ-ı vaşldan mīve isterem ol-ḳadar ki virürler. Ya‘ni bāğbānların virdükleri ḳadar isterem benüm keşīr ü ḳalīle nazarum ḳande vārid olur. Ya‘ni dilḥ‘āhım ḳadar olmağa ḳādir degülem. Ḥāşılı şemerāt-ı bāğ-ı vişālden ancak taḳdīr olunan miḳdār mütemetti‘ oluram demek olur⁴⁹⁶.

Rev ey meges be-megesrān me-sāz muḥtācem

⁴⁹⁴ [85a] peygamberdür şalavātullāhi ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi: (‘a.m.) HM

⁴⁹⁵ [85a] müşterek şīğadur: müşterekdür HM

⁴⁹⁶ [85b] demek olur: dimekdür HM

Ki münfa ‘il ne-kuned bāl-i Cebrā’īl merā

Rev rānuñ fethiyle ve vāvuñ sükünüyla fi ‘l-i emr-i hāzırdur ve revīdenden müştakdur ve meges mīmüñ ve kâf-ı ‘Acemī’nüñ fethalarıyla siñek ma‘nāsınadur ve be-megesrānda bā bi-ma‘nā şıla ve megesrān yelpāzedür. ‘Arabī’de mirvaḥa dirler mīmüñ kesriyle ve ki ḥarf-i ta‘līl ve münfa ‘il şermsār ü ḥacl ma‘nāsınadur ve bāl kanat ma‘nāsınadur.

Mahsül-i beyt: Yüri ey meges beni⁴⁹⁷ mirvaḥaya muḥtāc eyleme ki bāl-i Cibrīl beni ḥacl ü şermsār eylesün. Ya‘ni mirvaḥaya muḥtāc olursam bāl-i Cibrīl olmak gerekdür ve bāl ü per-i Cibrīl megesrānım olıcaḳ kendüden münfa ‘il ü şermsār olmak lāzım gelür demek olur. Murād beyān-ı kemāl-i istignādur ve bi’l-cümle bu gūne ebyāt ḡulüvv ü iḡrāḳ ḳabīlindendür fete’emmel.

‘İlāc-ı teşnegīm ḥün-ı dil kuned ver ne

Zi-rüy-ı leb güzered nehr-i selsebīl merā

Teşnegīm kelimesinde kâf-ı [86a] ‘Acemī-i meksüre hā-yı resmīden mübeddeldür ve yā-yı maşdariyye böyle maḥallerde meftūḥa okunur. *Rüy* bunda üst ma‘nāsınadur ve *nehr* nūnuñ fethiyle ırmaḳ ma‘nāsınadur ve *selsebīl* cennet-i a‘lāda bir ırmaḡuñ ismidür. Pes nehrüñ selsebīle izāfeti ‘āmmüñ ḥāşşa izāfeti ḳabīlindendür.

Mahsül-i beyt: Benüm şusuzluḡuma ḥün-ı dil ‘ilāc ider. Yoḡsa nehr-i selsebīl benüm dudaḡumuñ üstünde geḳer gider. Ya‘ni ‘aṭaşımı teskīn itmez demek olur.

Figān zi-cilve-i ḥüsnet ki bā-seḡāvet-i ‘aşḳ

Be berfeşānden-i cān mīkunad be-ḡayl merā

Ki ḥarf-i ta‘līl *be berfeşānden* kelimesinde *be* lafzı zarfiyyet ifāde ider ve *ber* te’kīd içündür ve feşānden maşdardur şaḳmaḳ ve nişār itmek ma‘nāsına. Ammā bunda bezl ü fedā itmekden ‘ibāretdür ve cāna izāfeti maşdaruñ mef‘ülüne izāfetidür.

Mahsül-i beyt: Senüñ cilve-i ḡüsñünde ya‘ni ‘arz-ı cemāl itmekden feryād ki seḡāvet-i ‘aşḳ birle yoluña bezl-i cān itmekde beni ḡacīl eyler. Ya‘ni biz senüñ yoluñda seḡāvet-i muḡabbet sebebi ile teslīm-i rūḡ ve bezl-i cān iderken sen ‘arz-ı ḡüsñ ü cemāl idüp āb-ı ḡayāt-ı dīdāruñ ile yine beni iḡyā itmek ile bezl-i cāna māni ‘ olursın demek olur ve bi’l-cümle murād medḡ-i cemāl-i cānāndur fete’emmel.

Dilem zi-cevr-i ḡasīsān elem keşed ver ne

⁴⁹⁷ [85b] beni: HM’de yok

Ne-mîgezed sitem-i merdüm-i aşıl merā

Hasīsān [86b] *hasīsūn* cem'îdür murād bed-aşıl ve nā-cins olan denîlerdür ve *ne-mîgezed* kâf-ı 'Acemî'nün fethiyle fî'l-i nefy-i müstaḳbel müfred ḡāyibdür. Ma' nā-yı muṭābıḳı ısrırmaz dimekdür ammā bunda murād ma' nā-yı lāzımıdır. Ya'ni muṭṭarib eylemez dimekdür ve *merdüm-i aşıl* izāfeti mevşūfuñ şıfatına izāfetidür murād aşılzāde olan kişilerdür.

Maḥsūl-i beyt: Göñlüm *hasīs*lerüñ cevrinde elem çeker yohsa aşılzāde olan merdüm-i kāmilüñ sitemi beni muṭṭarib ü müte'ellim eylemez demek olur. Murād nā-cins ve bed-aşıl-ı rüzgār olan şekāvet-i şî'ardan şikāyetdür. Haḳ budur ki bu gūne nā-cins ve deniyyü'l-aşıl olan bed-fa'āllerüñ dilinden şu'arā degül enbiyā ve evliyā āmin degüllerdür. Hāşılı o maḳūle erbāb-ı fesāduñ şürûrundan ḥazret-i Hudā'ya şıḡınmaḳdan ḡayrı çāre yokdur.

Çi gūne bāverem āyed zi-ehl-i ḥüsn-i vefā

Ki kerde ḥüsn-i tū mülzem be-şad delîl merā

Ki ḥarf-i ta'lîldür ve *kerde* kâf-ı 'Arabî'nün fethiyle māzîden kısımdur.

Maḥsūl-i beyt: Ehl-i ḥüsnden baña ne vechile vefā i'tiḳadı gelür ki zîrā senüñ ḥüsnüñ beni yüz delîl ile ilzām eylemişdür demek olur. Hāşıl-ı kelām 'Urfî dildārınuñ cefākārlıḡını kināye tarîḳıyla kendüye iş'ār ider.

Kücāst 'Urfî-i mecnūn ki tāziyāne-i ō

Zi-kūy-ı 'aḳl berānd hezār mîl merā

Tāziyāne lügatde [87a] ḳamçı ma' nāsınadur ammā bunda cünûndan kināyetdür ve *kūy-ı 'aḳl* izāfeti beyāniyyedür.

Maḥsūl-i beyt: Tecrîd tarîḳıyla buyurur ki 'Urfî-i mecnūn ḳandedür ki tā anuñ tāziyāne-i cünûnı 'aḳıl maḥallesinden beni biñ mil süre ve ba'îd eyleye. Murād ızḥār-ı cünûn-ı muḥabbetdür veleḥū eyzan.

-20- Ḥîz ü be-cilve āb diḥ serv-i çemen-tırāz-rā

Āb u hevā ziyāde kun bāḡçe-i niyāz-rā

Ḥîz ḥā-yı mu'cemenüñ kesriyle fî'l-i emr-i muḥāṭabdur ve *āb diḥ* şu vir dimekdür ammā ma' nā-yı lāzımı revnaḳ ve⁴⁹⁸ leṭāfet vir demek olur ve *serv-i çemen-tırāz* terkîb-i tavşîfidür ammā yalnız çemen-tırāz vaşf-ı terkîbidür ve ma' nāsı çemen bezeyici serv

⁴⁹⁸ [87a] revnaḳ ve: HM'de yok

dimekdür. Murād kâmet-i cānāndur ki çemen-ārā-yı hüsn ü cemāldür ve *bāğçe-i niyāz* izāfeti beyāniyyedür.

Maḥsūl-i beyt: ‘Urfī kendi cānānına ḥitāb idüp buyurur ki ḳalḳ ey cānān serv-i çemen-ṭırāz-ı hüsn ü melāḥat olan kâmet-i serfirāz ki cilve ve nāz ü ṣīve ile revnaḳ ve leṭāfet vir. Bāğçe-i niyāzuñ āb u hevāsın ziyāde eyle. Ḥāşılı nāz u ṣīve ile cilve-nümün ol ki ‘āşıklaruñ dahı niyāzı ve dillerinde olan sūz ü güdāzı füzūn olsun dimek olur.

Āh ki ṭabl-i ceng zed ān ki be-gāh-ı āştī

Çāšnī-i sitem dehed luṭf-ı elem-güdāz-rā

Ṭabl-i ceng zed ıstılāḥda cenge şürü ‘eyledi dimekdür ve *āştī* elif-i memdūde ile ve ṣīn-i [87b] mu ‘cemenüñ sükūnıyla barışmaḳ ma ‘nāsınadur ve yā-yı sākine aşıliyyedür. *Elem-güdāz* vaşf-ı terkībīdür ma ‘nāsı elem eridici ya ‘ni eleme maḥv idici⁴⁹⁹ dimekdür.

Maḥsūl-i beyt: Āh ki cenge başladı ol yār ki barışmaḳ vaktinde bile sitem lezzetin virür elem-güdāz olan luṭfuna ve bi’l-cümle āştī vaktinde luṭf-ı elem-güdāzına sitem çāšnīsın viren dilber āh cenge başladı dimekdür. Ancaḳ maḳşūd şikāyetdür.

Şüret-i ḥāl çün şeved ber-tū ‘ayān ki mībered

Nāz-ı tū cünbüş ez-ḳalem çehre-küşā-yı rāz-rā

Çün niçe dimekdür vāv-ı aşliyye ile *mībered* fi ‘linüñ fā ‘ili mısrā ‘-ı şānīde olan nāzdur ve *çehre-küşā-yı rāz*dan murād şā ‘ir kendidür.

Maḥsūl-i beyt: ‘Urfī dildārına ḥitāb tarīḳıyla buyurur ki ey cānān şüret-i ḥāl-i ‘āşık-ı nālān saña niçe ma ‘lūm u ‘ayān olur ki senüñ nāzuñ çehre-küşā-yı rāzuñ elinde olan ḳalemden cünbüşi iledür. Murād cānānuñ nāz u istiḡnāsı kendūde ḳudret ü ḳuvvet ve ‘arz-ı niyāza ṭāḳat ḳomadugını beyān ider.

Tā-ḥarem-i firişteḡān ez-dil ü dīn nehy şeved

Ruḥşat-ı cilve ger dehed ḥacle-nişīn-i nāz-rā

Tā intehā-yı ḡāyet içündür *ḥarem-i firişteḡān*dan murād ‘ālem-i melekūtdur ve *ḥacle-nişīn* vaşf-ı terkībīdür ve nāza izāfeti beyāniyyedür.

[88a] **Maḥsūl-i beyt:** ‘Ālem-i ‘anāşırdan tā ‘ālem-i melekūta varınca cemī ‘maḥlūḳāt-ı mükellefīn dil ü dīnden nehyolur. Ya ‘ni ‘āşık-ı ḥayrān olur. Eger cānān ḥacle-nişīn olan nāzına ruḥşat-ı cilve virürse ya ‘ni eger cānān ızhār-ı nāz u ṣīve iderse tamām-ı ‘ālem kendūye ‘āşık-ı āşüfte olur dimekdür. Murād mübālaḡadur.

⁴⁹⁹ [87b] ya ‘ni eleme maḥv idici: giderici HM

Ey ki küşüde çeşm-i cān der-ṭaleb-i ḥaḳīḳatī

Ṭarf-ı niḳāb berfiken perdegī-i mecāz-rā

Ey ḥarf-i nidā münādāsı maḥzūfdur. Taḳdīr-i kelām ey ānkes ki dimekdür ve *berfiken* ḳaldır dimekdür ve *perdegīde* kāf-ı ‘Acemī hā-yı resmīden mübeddeldür ve yā nisbiyyedür ve hemze edāt-ı tevessüldür ve bi’l-cümle mecāza izāfeti beyāniyyedür.

Mahşül-i beyt: Ey şol kimse ki cān gözin açup ḥaḳīḳat talebinde sen perde içinde olan mecāzuñ niḳābınuñ ṭarafını ḳaldır dimekdür. Murād zıkr-i cüz irāde-i külldür ve netīce *el-mecāzü ḳaṇṭaratü’l-ḥaḳīḳatr*⁵⁰⁰ mefhūmı üzre evvel ‘aşḳ-ı mecāzı bil ki ḥaḳīḳate vāşıl olasıñ dimek olur.

Şerbet-i nāz-rā kuned telḥ be-kām-ı dilberān

‘Urfī eger beyān kuned ḳāşnī-i niyāz rā

Mısrā ‘-ı şānīde vāḳı ‘ olan *kuned* lafzı reddü’l- ‘acüz ‘ale’ş-şadr [88b] ḳabīlindendür ve *niyāz-rā* redd-i maṭla ‘ şan ‘atıdur.

Mahşül-i [beyt]: Dilberlerüñ dimāğında şerbet-i nāzı acı eyler ‘Urfī eger lezzet-i niyāzı beyān iderse dimek olur velehū eyzan.

-21- Dādem be-dest-i ō dil-i endūh-pīşe-rā

Ġāfil ki mest mey şikend zūd şīşe-rā

Endūh-pīşe vaşf-ı terkībīdür ma ‘nā-yı lāzımı ğamnāk dimekdür ve *şīşeden* murād dildür.

Mahşül-i beyt: Dil-i ğamnāk cānānuñ eline virdüm ğāfil olduğum ḥālde ki zīrā mest şīşemi tiz şikest ider dimekdür. Ba ‘zı nüshada be-dest-i ō yerine be-çeşm-i ō bulundı. Ḥaḳ budur ki çeşmüñ mest olmağa ğāyet münāsebeti vardur.

Ey müdde ‘ī me-gūş ki muḥkem girifte est

‘Aşḳ-ı hemīşe dāmen-i ḥüsn-i hemīşe-rā

Müdde ‘īden murād raḳībīdür, ‘aşḳ-ı *hemīşe* muḥabbet-i bī-zevāl ve ḥüsn-i cemāl-i bī-zevālden ‘ibāretdür.

Mahşül-i beyt: Ey raḳīb cānānı bizden ve bizi cānāndan dūr itmege sa ‘y idüp ḳalışma ki zīrā bizüm dest-i ‘aşḳ-ı bī-zevālümüz cānānuñ dāmen-i ḥüsn-i bī-zevālını muḥkem tutmuşdur. Ḥāşılı ey raḳīb bizi cānāndan ayırmaḳ mümkün degüldür. İmdi bī-hüde sa ‘y itme dimekdür.

⁵⁰⁰ “Mecaz, hakikatin ölçüsüdür.”

Ferhād-rā i zevk ki   b -v c d-ı dil

Der-k r-ı nakş-ı seng kuned zaħm t  e-r 

Ki  arf-i ta   ld r ve    am ri Ferh d’a r ci   r ve *t   *den mur d Ferh d’u   ağ kesd gi k l nk r.

Mahs l-i beyt: Ferh d’u  ne [89a] zevki vardur ki o ya ni Ferh d b -v c d-ı dil g   l var iken zaħm t  esini  a a nakş virmek k rında ider dimekdür ve bi’l-cümle  a  dan zevki olsa ş ret-i Ş r n’i senge nakş itmeyüp dile nakş iderdi demek olur.

Der-B s t n be-  ret-i Ş r n nig h kun

T -  sn   n be-seng-i f r -perde r  e-r 

B s t n Ferh d-ı n -mur du  kesd gi  a u  adıdur ve *nig h kun* n zar eyle dimekdür ve *  n* v v-ı a liyye ile niçe dimekdür ve *f r -perde* baturmı dur dimekdür ve *r  e* l  atde  a a  ma n sinadur amm  bunda te’  rden kin yetd r.

Mahs l-i beyt: H   b-ı   m  ar k yla buyurur ki B s t n’da Ferh d’u  nakş eyledigi ş ret-i Ş r n’e n zar eyle. T  bilesin ki  a  r  esini niçe baturmı dur. Ya ni   sn-i Ş r n  a a da     sn-i ş ret virüp niçe te’  r eylemi   r demek olur.

  rf  bi-b n f s rde  -i ge t-i m ht b

   eb ki der-ba al tenh   m    e r 

Ge t-i m ht b k f-ı   cem ’n   feth yle ve iz fet ile m ht b  af s n  itmekde isti m l olunur ve *der-ba al tenh   m* isti m lde k lt klamad k dimekdür.

Mahs l-i beyt: Ey   rf  m ht b seyr-i  af s nda olan f s rdeligi g r bu gice ki  ar b    esini der-ba al itmed k ya ni  ar bımız olmama  n m ht b  af s n  da   idemed k dimekdür veleh  ey an.

[89b] -22- Der b  -ı  ab  at ne-f   rd m  adem-r 

    m   g     m g l-i      v    m-r 

B  -ı  ab  at iz feti bey niyyed r *ne-f   rd m* fi’l-i nefy-i m    mütekellim ma  l- ayrdur ma n s     mad k dimekdür amm  bunda *ne-f   rd m  adem-r * demek ayağa za met virmed k ve  okluk e lenmed k demekden  ib ret r.

Mahs l-i beyt: B  -ı  ab  atde  okluk  ar r itmed k. Fera  u   m g llerin dev  rd k ve ge dik gitdük dimekdür. Mur d d ny  fen -pez r oldu  ndan görüp ge  r p dil-beşte olmad  n bey ndur.

Der-ba  -ı dil        a arruf ne-tev n kerd

Der-ḥūn keşed īn mes'ele bürhān-ı ḥikem rā

Baḥş-i dil izāfeti maşdaruñ fā' ilinedür ve *vāv* ma'ıyyet ma'nāsın ifāde ider *der ḥūn keşed* kan aḡladur ve mużtarib ider ma'nāsına isti'māl olunur ve *īn mes'ele* den murād 'aşkdur ve *bürhān* delīl ma'nāsınadır ve *ḥikem* kesr-i ḥā-yı ḥattī ile ve kāfuñ fethiyle⁵⁰¹ ḥikmetüñ cem'idür ve bürhān ḥikeme mużāfdur. Ammā aşılarda ḥikemüñ mużāfı maḥzūfdur. Taḡdīr-i kelām bürhān-ı erbāb-ı ḥikem-rā dimekdür yāḡud bürhān ü ḥikem 'atıfla i'tibār olunup ikisinüñ daḡı mużāfları muḡadder ola.

Mahşül-i beyt: 'Aşḡ ile dilüñ baḡş itmesinde taşarruf eylemek olmaz. Mışrā'-ı şānī maḡall-i ta'līldedür. Zīrā bu mes'ele erbāb-ı ḥikmetüñ delīlini mużtarib ya'ni ibtāl eyler dimekdür. Yāḡud bu mes'ele⁵⁰² erbāb-ı berāḡhīn ü ḥikeme kan aḡladur demek ola ammā ḡaḡ budur ki [90a] bu ma'nā ḡāyet a'lādur fete' emmel.

Elmās büved ṭa'ne-şınev ez-ciger-i mā

Bī-hüde be-zehrāb me-deḡ ṭiḡ-ı sitem rā

Ṭa'ne-şınev vaşf-ı terkībīdür *ṭiḡ-ı sitem* izāfeti beyāniyyedür.

Mahşül-i beyt: Bizüm cigerimüzden elmās ṭa'ne işidicidür. Sen bī-hüde zehr ile ṭiḡ-ı siteme āb virme ya'ni ṭiḡ-ı sitemi bīhüde yere zehr ile şuvarma dimekdür ve elmāsuñ ṭa'ne-şınev olması ya'ni elmās ile cigerimizi pāre pāre itseler elem çekmeyüp senden ferāḡat itmezüz demek olur.

Der-ravza çü bā-īn dehen-i telḡ be-ḡandem

Bes ḡavṭa ki der-zehr dehem bāḡ-ı İrem-rā

Ravzadan murād bāḡçedür ve *çü vāv*-ı resmīyle⁵⁰³ edāt-ı ta'līldür ve *ḡavṭa* şuya ṭalmaḡ ma'nāsınadır ve *ki* ḡarf-i rābıṭ-ı şıfatdur.⁵⁰⁴

Mahşül-i beyt: Bāḡçede çünki bu acı aḡız ile ḡande idüm. Bāḡ-ı bihişte zehrde çok ḡavṭa virürem ya'ni bāḡ-ı cenneti⁵⁰⁵ zehre ṭaldururam. Ya'ni bāḡ-ı İrem olsa infi'alümden münfa'il olur dimekdür.

Mā secde-ber-i sāye-i dīvār-ı koniştım

Ez-bī-edebān pors ḡaremḡāh-ı şanem-rā

⁵⁰¹ [89b] ve kāfuñ fethiyle: HM'de yok

⁵⁰² [89b] mes'ele: HM'de yok

⁵⁰³ [90a] vāv-ı resmīyle: HM'de yok

⁵⁰⁴ Ma'nā-yı ḡavṭa çīst?

⁵⁰⁵ [90a] cenneti: çok ilave edilmiştir HM

Secde-ber bānuñ fethiyle vaşf-ı terkibîdür ma‘nā-yı lāzımı secde idicidir *konişt* kilisādur⁵⁰⁶.

[90b] *Maḥsūl-i beyt*: Biz sāye-i dīvār-ı konişt-i ‘aşq u muḥabbetle secde idiciyüz. Haremğāh-ı şanemi bî-edeblerden su’āl eyle. Murād ri‘āyet-i ādāb-ı ‘aşkdur.

‘Urfî ğam-ı dil ger taleb-i cān kuned ez-tū

Zinhār ber feşān u me-rencān dil-i ğam-rā

‘Urfî münādā ve ḥarf-i nidā muḥadderdür ve *ġam-ı dil* kunedūñ fā‘ilidür ve *zinhār* bunda elbette dimekdür ve *ber feşān* fi‘l-i emr-i ḥāzırdur nişār itmek fedā eyle dimekdür ve ber edāt-ı te’kiddür ve *me-rencān* nehy-i ḥāzırdur ve elif ve nūn edāt-ı ta‘diyedür ammā elif ve nūn daḥı olmasa bu kelimedede⁵⁰⁷ ta‘diye muḥarrerdür.

Maḥsūl-i beyt: Ey ‘Urfî ğam-ı dil eger senden cān taleb iderse elbette cānuñı fedā eyle, ḥātır-ı ğamı rencide eyleme dimekdür. Murād muḥtezā-yı ‘aşkı beyāndur veleḥū eyzan.

-23- Der- nevbahār bāde ne-nüşed kesî çerā

Mey der-piyāle zühd-fürüşed kesî çerā

Kesî lafızlarında olan yā tenkîr içündür.

Maḥsūl-i beyt: Nevbahārda niçün kimse bāde içmez, mey ḳadeḥde niçün kimse zühd satar. Ya‘ni eyyām-ı nevbahār[r]da her kim olursa bāde içmemek niçündür ve zühd-fürüşluğa bā‘iş nedür demek olur.

Murgān çünin be-şevḳ u bahārān çünin be-zevḳ

Hem-rāh-ı bülbulān ne-ḥurüşed kesî çerā

*Bahārān*dan murād envā‘-ı gülistān u büstāndur ve *hem-rāh* [91a] yoldaş ma‘nāsınadır. Ammā bunda ma‘ıyyet ma‘nāsın ifāde ider.

Maḥsūl-i beyt: Kuşlar böyle şevḳde ve bahārılar böyle zevḳde niçün bülbuller ile kimse ḥurüş eylemez. Ya‘ni müteşevvîk⁵⁰⁸ olup fiğān eylemez dimekdür.

Ser-rişte-i mu‘āmele der-dest-i kısmettest

Bā düşmenān be-[m]ihr ne-cüşed kesî çerā

⁵⁰⁶ [90a] *konişt* kilisādur: HM’de yok

⁵⁰⁷ [90b] ta‘diyedür ammā elif ve nūn daḥı olmasa bu kelimedede: HM’de yok

⁵⁰⁸ [91a] müteşevvîk: müştāk HM

Ser-rişte terkib-i mezcîdür iplik ucı dimekdür ve mu‘āmeleye izāfeti beyāniyyedür ve *dest-i kısmet* izāfeti dahı böyledür.

Maḥşül-i beyt: Ser-rişte-i mu‘āmele *dest-i kısmet*dedür. Niçün düşmenler ile kimse muḥabbetde kaynaşam. Ya‘ni mu‘āmele ‘izz ü devlet rûz-ı ezelde ne kısmet oldıysa ol kadar olur. Pes böyle olıcak mihr ü muḥabbet var iken ‘adāvet ne içündür demek olur.

Şad düşmenem be-ḥün-ı baḥil teşne dost hem

İn bî-ḥumār bāde ne-nūşed kesî çerā

Düşmende olan zamîr manşûb muttaşıl ki mîm-i sâkinedür ma‘nâ cihetinde be-ḥün-ı baḥile muḳayyedür ve *baḥil* bâ-yı aşliyyenüñ fethiyle ve ḥānuñ kesriyle ḥalāl ma‘nâsınadur. Nitekim *Düstürü’l-‘amel* şāḥibi dahı beyān eylemişdür ve *teşne*den edât-ı ḥaber maḥzûfdur ve *hem* bunda dahı ma‘nâsın ifāde ider⁵⁰⁹ ve *ne-nūşed* redd-i maṭla‘ şan‘atı üzre îrād olunmışdur.

Maḥşül-i beyt: Yüz düşmen benüm ḥün-ı [91b] ḥalālîme teşnedür dost dahı. Ya‘ni yüz düşmen ve dost benüm ḥün-ı ḥalālîme şusamışdur. Niçün kimse bu bāde-i bî-ḥumārı nūş eylemez dimekdür ve bāde-i bî-ḥumārdan murād ḥün-ı ḥalālîdür. ü

Çün dem-be-dem ‘ināyet-i tevfiḳ mümkünest

Der-tengnā-yı nez‘ ne-gūşed kesî çerā

Tengnāy darlık dimekdür zîrā teng tānuñ fethiyle ve nūn ve kāf-ı ‘Acemî ile dar ma‘nâsınadur ve nāy lafzı maşdariyyet ma‘nâsın ifāde ider ve nez‘a izāfeti lâmiyyedür ve *nez*‘dan murād ḥālet-i maḥmaşadur.

Maḥşül-i beyt: Çünkü dā‘imā ‘ināyet-i tevfiḳ mümkündür. Niçün kimse ḥālet-i mevt darlığında sa‘y eylemez dimekdür.

Hem dostîst ‘Urfî vü hem ref‘-i düşmenîst

‘Ayb-ı ġanîm ü dost ne-pūşed kesî çerā

Dostîst ve *düşmenîst*de olan yâlar maşdariyyedür ve ‘*Urfî* münādādur ve ḥarf-i nidā muḳadderdür. *Ġanîm* ġayın-ı mu‘cemenüñ fethiyle ve nūnuñ kesriyle düşmen ve ḥaşım ma‘nâsınadur.

⁵⁰⁹ [91a] ma‘nâsın ifāde ider: ma‘nâsınadur HM

Mahşul-i beyt: Ey ‘Urfi hem dostlukdur ve hem düşmenligi ref‘dür böyle olıcağ niçün kimse düşmen ü dostuñ ‘aybını setreylemez dimekdür. Hâşılı setr-i ‘uyüb dosta sebebi izdiyād-ı muḥabbet ve düşmene bā‘ış-i irtifā‘-ı ‘adāvetdür demek olur velehū eyzan.

-24- Dilem der-Ka‘be’i rūgerd ü himmet cūyed ez-dilhā

Ki ḥ‘āhed mānd ez-pey Ka‘behā der-ṭayy-ı menzilhā

Der-Ka‘be’de olan der bi-ma‘nā şıla [92a] ve hemze edāt-ı tevessüldür ve yā-yı melfūza-i ḡayr-ı mektūbe vaḥdet içündür ve *rūgerd* isti‘mālde teveccüh ve ‘azīmet eyledi ma‘nāsınadır.

Mahşul-i beyt: Gönlüm bir Ka‘be’ye teveccüh ve ‘azīmet eyledi ve kulüb-ı muṭahharadan himmet diler ki zīrā ṭayy-ı menāzil ve kaṭ‘-ı merāḥilde niçe Ka‘be’ler arada ḡalīserdür demek olur. Murād ‘azm-i maḡşad-ı vişāl idüp sāyir maḡşāşiddan fāriḡu’l-bāl oldıḡın beyāndur.

Tū Eflātūn-dilī endīşe-rā çīn ber-cebīn me-fiken

Der-ān vādī ki cüz ḡayret ne-dāned ḡall-i müşkilhā

Eflātūn-dil vaşf-ı terkībī aḡşāmındandır ziyāde ‘āḡil ü dānā ma‘nāsınadır ve *yā* ḡitāb içündür ve *çīn* büküm ve *cebīn* alın ma‘nāsınadır ve *me-fiken* aşılma me-yefkendür lākin zarūret-i vezn için yā ḡazf olunmuşdur ve *ki* ḡarf-i rābıt-ı şıfatdur.

Mahşul-i beyt: ḡitāb-ı ‘ām ṭarīḡıyla buyurur ki eger sen ziyāde ‘āḡil ü dānā iseñ fīkr ü endīşenüñ cebīnine büküm bırakma. Ya‘ni endīşeñi muṡtarib eyleme ol vādīde ki ḡall-i müşkilātı ḡayretten ḡayrı kimse bilmez. Ya‘ni müşkilāt-ı ‘aşḡuñ ḡall ü beyānı ḡayrete müntehī olur dimekdür. Hâşılı bu müşkilāt ḡikemiyyāt ü ri-yāziyyāt ve bi’l-cümle ‘aḡliyyāt ü naḡliyyāt ile ḡal olunmaḡ ihtimālī yoḡdur demek olur.

Be-bād-ı şarṭ u sa‘y-i mu‘allim dil me-neh eknūn

Ki ez-ṭuḡyān-ı deryā der-teh-i ābest sāḡilhā

Be-bād-ı şarṭda bā bi-ma‘nā [92b] şıla ve bād şarṭa muvāfiḡ rüzḡār dimekdür ve *mu‘allim* bunda gemi ḡulaḡuzıdır ve *me-neh* fi‘l-i nehy-i ḡāzır müfred muḡāṭabdur ve *nehīdenden* müştāḡdur ve *teh* tānuñ fethiyle ve kesriyle ve hā-yı aşliyye ile alet ma‘nāsınadır.

Mahşul-i beyt: Rüzḡār-ı muvāfiḡa ve sa‘y-i mu‘allime gönül ḡoma ya‘ni rabṭ-ı ḡatır eyleme. El‘ān ki ṭuḡyān-ı deryādan sāḡiller şu altındadır demek olur. Hâşılı bād-ı muvāfiḡ ve sa‘y-i mu‘allim bu maḡalde fā‘ide-baḡş olamazlar. Hemān tevfiḡ-ı Bārī lāzımdur ki sevāḡil-i vişāle nāyil olasın demek olur. Nitekim şā‘ir dimiş:

Tevfîk refîk olmayıcağ fâ'ide yokdur
Her kim burada 'aqla uyarsa zarar eyler

Be-dil tohm-ı ğamî mîkâr mîçîn hõşe-i eşkî

Ki dıhkân-ı emel cem' āvered zîn kişte hāşılhā

Be-dilde bā bi-ma'nā şıla ve dil gönül ma'nāsınadur ve *tohm-ı ğam* izāfeti beyāniyyedür ve *yā* nisbiyyedür ve *mîkār* kâf-ı 'Arabî ile fi'l-i emr-i hāzırdur ma'nası eg dimekdür ve *mîçîn* devşir dimekdür ve *hõşe* başağ ma'nāsınadur ve *eşk* elifûn fethiyle gözyaşındur ve *yā* nisbiyyedür ve bi'l-cümle hõşenûn eşk lafzına izāfeti beyāniyyedür ve *ki* harf-i ta'lildür ve *dıhkân* dālûn kesriyle köyli dimekdür ammā ekinciden 'ibāretdür ve emele izāfeti beyāniyyedür ve *cem' āvered* cem' ider dimekdür fā'ili dıhkân-ı emele rāci'dür ve *kişte* kâf-ı 'Arabî'nün kesriyle ekilmiş tarla [93a] ma'nāsınadur āhirinde olan hā-yı resmî tahşîş için olmak evlādur niçede olduğı gibi.

Maḥşûl-i beyt: Gõnlũne ğam tohumun ek ve gözyaşı başağın düşir ki zîrā dıhkân-ı emel hāşılı bu tarladan cem' ider dimekdür. Hāşılı hıṭāb-ı 'ām tarîkıyla ğamnāk ü giryān ol ki vāşıl-ı murādāt olasin demek olur.

Miṣālî güyemet 'āmî-şıfat berdār ezān naḳşî

Cemāl-i Ka'be ne-tuvān dîd ṭay nā-kerde menzilhā

Ve *miṣālî*de yā vahdet içündür ve *'āmî-şıfat* 'avām gibi dimekdür ve *berdār* kaldır dimekdür ammā bunda aḥz eyle ma'nāsınadur ve ism-i işāret miṣāle rāci'dür ve *naḳşî*de olan yā vahdet içündür ve *ne-tuvān dîd* görmek olmaz dimekdür. Ma'lûm ola ki māzî muzāri'e muḳārin olsa ma'nā-yı maşdariyyet ifāde ider ve *menzilhā* redd-i maṭla' şan'atıdır.

Maḥşûl-i beyt: Saña bir miṣāl diyem, 'āmî gibi ol. Miṣālden bir örnek al ya'ni mütenaṣşıh ol. Miṣāl-i mefhûm mıṣrā'-ı şānîdür ya'ni cemāl-i Ka'be-i maḳşûdı ṭayy-ı menāzil eylememiş kimse görmek olmaz dimekdür. Nitekim dimişler⁵¹⁰:

Her ki zaḥmet ne-keşîd

Be-ḥaḳîkat ne-resîd

Eger bā-mîr-i maḥmil remzî ez-deyr-i muğān güyem

Ceres be-küşāyed u nāḳûs ber-bended be-maḥmilhā

⁵¹⁰ [93a] dimişler: mıṣrā' ilave edilmiştir HM

Bā bi-ma‘nā şıla ve *mîr-i maḥmil* bunda⁵¹¹ emîrû’l-ḥac ma‘nâsinadur ve *deyr-i muḡāndan* murād deyr-i ‘aşk u muḡabbetdür.

Maḥsûl-i beyt: Eger mîr-i maḥmile deyr-i ‘aşk [93b] u muḡabbete müte‘allık⁵¹² gizli sırrı disem ve bildirürsem mîr-i maḥmil ceresi çözerdi ve maḥmillerine ceres yerine nākūs bağlardı. Ya ‘ni mîr-i maḥmil daḡı ol deyre sâlik olırdı dimekdür.

Ḥarābāt-ı muḡānest İn ki mi ‘māran-ı eyvāneş

Ḥūy-ı pîşānî-i Rūḡū’l-ḡuds rîzened ber-gilhā

İn beyt-i sâbıkda olan deyre işaretdür *eyvāneş*de zamîr-i ḡāyib ḡarābāt-ı muḡāna rāci‘dür ve *ḡūy vāv*-ı resmîyledür ma‘nâsinadur ve *Rūḡū’l-ḡuds*’den murād ḡazret-i Cibrîl şalavâtullāhi ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi⁵¹³ ḡazretleridür ve *rîzedūñ* fā‘illeri mi ‘mārāndur.

Maḥsûl-i beyt: Sâbıkan zikrolunan deyr-i muḡān ḡarābāt-ı muḡāndur ki öyle ḡarābāt ki anuñ eyvānınuñ mi ‘mārları ḡazret-i Cibrîl’uñ alnı derin dokerler balçıklarına. Ya ‘ni eyvān-ı ḡarābātuñ cidārlarınıñ balçıklarını⁵¹⁴ ḡūy-ı pîşānî-i Cibrîl ile taḡmîr iderler ve bi’l-cümle mi ‘mārāndan murād rindān-ı Ḥudā’dur. Nitekim bu beyt-i ātiyyeden ziyāde rüşendür.

Ḥudā-rā ḡānḡāh-ı köhne-rā şūfî be-rindān dih

Ki eyvānhā be-sāzend ü beyārāyend maḡfilhā

Ḥudā rāda rā taḡşîş içündür lām-ı ecliyye ma‘nâsına ve cā’izdür ki ḡasem içün ola ve *ḡānḡāh* ḡāna ḡāhdan ta‘rîb olunmışdur tekke ma‘nâsinadur ve *şūfî* münādādur ve ḡarf-i nidā muḡadderdür ve *ki* ḡarf-i ta‘lîldür ve *be-sāzend* [94a] *beyārāyendūñ* fā‘illeri rindāndur.

Maḥsûl-i beyt: Allah içün yāḡud Allah ḡaḡḡiçün ey şūfî ḡānḡāh-ı köhneyi rindlere vir ki eyü eyvānlar düzeler ve maḡfiller bezeyeler dimekdür.

Çü ḡūn-ālūde ferdā ḡîzem ü ber-gird-i dil⁵¹⁵ gerdem

Şehîdān-ı muḡabbet-rā zi-ḡasret ḡūn şeved dilhā

⁵¹¹ [93a] bunda: emîrû’l-ḡac ilāve edilmiştir HM

⁵¹² [93b] müte‘allık: olan ilave edilmiştir HM

⁵¹³ [93b] şalavâtullāhi ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi: (‘a.m.) HM

⁵¹⁴ [93b] Ya ‘ni eyvān-ı ḡarābātuñ cidārlarınıñ balçıklarını: HM’de yok

⁵¹⁵ [94a] dil: ò HM

Gird kâf-ı ‘Acemî’nün kesriyle eṭrâf ve cevānib ma‘nāsınadur zamīre izāfeti lāmiyyedür ve zamīr dilde merkūz olan cānāna rāci‘dür ve *gerdem* kâf-ı ‘Acemî’nün fethiyle fi‘l-i nefis-i mütekellim vaḥdedür.

Mahsül-i beyt: Çünkü rûz-ı kıyāmetde kabrümünden hûn-ālûde kalkam ve eṭrâf-ı cānānda çigzinem ve dolanam. Şehīdān-ı muḥabbetün dilleri ḥasretten hûn olur. Ya‘ni ben cümlesinden ziyāde hûn-ālûde olduğumdan sāyir ‘uşşākuñ ḥased ü ḥasretinden dilleri muḫṭarib olur dimekdür.

Temāşā-dostī ‘Urfī velīkin vāy ber-cānet

Eger berdāred ez-pīş-i nazar tevfiḳ ḥāyilhā

Temāşā-dost vaşf-ı terkībī aḳsāmındandır ve ma‘nāsı muḥibb-i temāşā dimekdür ve *yā* zamīr-i ḥiṭābdur ve ‘*Urfī* münādā ḥarf-i nidā muḫadderdür. *Vāy* bunda yazuk ma‘nāsınadur ve *ber* bunda şıla ma‘nāsınadur ve *cānet* lafzında tā-yı sākine zamīr-i ḥiṭābdur ve *eger berdāred* eger ḳaldurursa dimekdür. *Zīrā* dāred kelimesi *ber* ile isti‘māl olursa ekseriyyā [94b] bu ma‘nāyı ifāde ider ve *tevfiḳ* berdāredün fā‘ilidür ve *ḥāyilhā* ḥāyilün cem‘idür. Murād istār-ı mevāni‘ ve sürādıḳāt-ı ‘avāyıḳdur.

Mahsül-i beyt: Ey ‘Urfī muḥibb-i⁵¹⁶ temāşā-yı dīdār-ı yārsın. Ya‘ni cemāl-i cānāni seyr ü temāşā itmeden ḥaz idersin. Ammā cānuña yazukdur eger nazaruñ önünden tevfiḳ-ı İlāhī ḥāyilleri ḳaldurursa dimekdür. Hāşılı ey ‘Urfī egerçi ‘aşıḳ-ı dīdār-ı cānānsın ammā gör niçe envār-ı dīdār-ı tābdārına tāḳat getüremeyüp bī-tāb ü tevān belki bī-cān olursın dimek olur velehū eyzan.

-25- Rūşen şöd āftāb-ı çerāḡeş zi-[dāḡ-ı]⁵¹⁷ mā

Ez-dāḡ-ı mā bi-gīr ḥesāb-ı çerāḡ-ı mā

Āftāb-ı çerāḡeş izāfetleri beyāniyye ve lāmiyyedür zamīr-i ḡāyib dilde meknūz⁵¹⁸ olan cānāna rāci‘dür ve *dāḡ-ı mā* izāfeti lāmiyyedür ve *bi-gīr* kâf-ı ‘Acemî’nün kesriyle fi‘l-i emr-i muḫāṭabdur. Bunda ma‘nā-yı lāzımı kıyās eyle dimekdür.

Mahsül-i beyt: Cānānuñ āftāb-ı çerāḡı bizüm dāḡumuzdan rūşen oldı. Pes bizüm dāḡumuzuñ ḥesābını ve ‘adedini bizüm çerāḡımızdan kıyās eyle dimekdür. Āftāb-ı çerāḡdan murād cemāl-i cānāndur ve bi‘l-cümle kendi derūnunda olan izdiyād-ı dāḡ-ı ‘aşḳ u muḥabbeti beyāndur.

⁵¹⁶ [94b] muḥabbet: muḥib HM

⁵¹⁷ Bu kelime eksik istinsah edilmiş olup şerhinden hareketle bu şekilde yazıldı.

⁵¹⁸ Bu kelime metinde “وڪوز” şeklinde yanlış yazılmıştır.

Mā ḥār u gül zi-çeşme-i zehrāb mīdehīm

Kevşer ḥalāvetī ne-resāned be-bāğ-ı mā

*Ḥār u gül*den murād ḥavāsın [95a] ve kuvādur ve bāğ-ı gönünden ‘ibāretdür ve bi’l-cümle bu güne ta ‘birden maḳşūdları mūrā ‘ātü’n-naẓīrdür.

Maḥsül-i beyt: Biz ḥār u gülümūze çeşme-i zehrden şu virürüz. Ya ‘ni bāğ-ı dilümūzde ḥāşıl olan ḥār u gül ḥavās ü kuvāyı āb-ı zehr-i gam-ı ‘aşkla şıvaruruz. Şarāb-ı kevşer bizüm bāğ-ı dilümūze lezzet ü ḥalāvet irişdürmez. Ya ‘ni (ya ‘ni) şerbet-i sürür u neşāt bize zāyika-baḥş-ı inbisāt olmaz dimekdür.

Maḥmil be-sūmenāt revān kun ki yāftī

Ey Ka ‘be-rev ki güm şöde’i der-sürāğ-ı mā

Ka ‘be-rev vaşf-ı terkıbı aḳsāmından ma ‘nāsı Ka ‘be’ye gidici dimekdür ve ikinci *ki* ḥarf-i rābiṭ-ı şıfatdur ve *güm şöde* kāf-ı ‘Acemī’nüñ zammıyla ve mīmüñ sükūıyla ve şīn-i mu ‘cemenüñ zammıyla ve dāl-i mühmelenüñ fethiyle ve hā-yı resmīyle ve zamīr-i ḥıṭāb olan bā-yı melfūza-i ḡayr-ı mektübeye delālet iden hemzenüñ kesriyle māzīden kısım müfred muḥātabdur ve *sürāğ* sīnüñ zammıyla ve şormaḳ ve tefāḳḳud itmek ma ‘nāsınadur ve māya izāfeti maşdarüñ mef‘ülüne izāfeti ḳabīlindendür.

Maḥsül-i beyt: Maḥmilüñi sūmenāta gönder ki bizi bulasın ey Ka ‘be’ye gidici ki bizi şormaḳda ve aramaḳda [95b] zāyi ‘ olmışsın. Ya ‘ni ey ehl-i zāhir bizi isterseñ deyr-i ‘aşḳ u muḥabbete var ki anda bulursın dimekdür.

Der-ḥ‘āb-ı ḡāfletīm velī zān çerāğ-ı ḥüsn

Dūd-ı kirişme çarḫ zened der-dimāğ-ı mā

Çerāğ-ı ḥüsn izāfeti beyāniyyedür. Murād cemāl-i cānāndur ve *dūd-ı kirişme* izāfeti daḫı böyledür. Maḳşūd nāz u şīvedür ve *çarḫ zened*üñ ma ‘nā-yı lāzımı cevelān ider dimekdür.

Maḥsül-i beyt: Ḥ‘āb-ı ḡāfletdeyüz velākin çerāğ gibi rüşen ve muẓī olan cemāl-i cānāndan dūd-ı nāz u şīve bizüm dimāğumuzda cevelān ider dimekdür. Ḥāşılı biz cānāndan bu deñli ḡāflet üzre iken yine āşār-ı muḥabbeti dilde cılve-gerdür demek olur.

Bī-feyz-i nūr tā-ne-şevend ehl-i encümen

Pervāne-rā be-sīne der āyed çerāğ-ı mā

Feyz bunda eşer ve pertev ma ‘nāsınadur ve *tā* ta ‘līl içündür ve *pervāne rāda* rā bi-ma ‘nā taḥşış ve *be-sīne*de bā ma ‘a ma ‘nāsınadur.

Mahsûl-i beyt: Tâ ehl-i meclis feyz-i nürsuz olmayalar deyu bizüm çerāgumuz pervānenün sīnesiyle gelür. Ya ‘ni çerāgumuza encümene pervāne getürür dimekdür. Pervāneden ‘āşık murād olunup ve çerāğ-ı dāğ-ı derūn-ı sīnesinden ‘ibāret olsa vechi vardur ammā ḥaḳ budur ki bu beyt ‘Urfī’nün [96a] gāyet müşkil ü mün‘aḳid olan ebyātdandur ve bil-cümle ittifāḳ-ı yārān-ı sūḥan-şināsān ile virilen ma‘nā budur el-‘ilmü ‘indallāhi te‘ālā.

Her çend kez-ferāgat-i mā ḡam ḥōred ḥasūd

Aḥbāb-rā naşīb me-bād ez-ferāğ-ı mā

Ferāğatūñ muzāfun ileyhi muḳadderdür taḳdīr-i kelām ferāgat-i dil-i mā dimekdür. Lākin zarūret-i vezn içün māya muzāf olmuşdur. Mevķī‘-ı ḳāfiyede olan ferāğ-ı mā aḥvālī dahı böyledür.

Mahsûl-i beyt: Her ne ḳadar ki ḥasūd bizüm ferāgat-i ḥāṭırumuzdan ḡam yerse ya ‘ni dünyādan fāriḡu’l-bāl olduḡumuza düşmen ḥased idüp ḡamnāk olursa aḥıbbāya bizüm ferāğ-ı ḥāṭırumuzda naşīb olmasun. Zīrā bizüm ferāgumuz ca‘līdür ḥaḳıķī degüldür demek olur ve bi’l-cümle murād kesr-i nefsdür.

‘Urfī ḥaḳ me-bāş ki ne-şināḥt rūzgār

Gülbāng-i ‘andelīb zi-dāstān-ı zāğ-ı mā

‘Urfī münādādur ve rūzgār zamāneden ‘ibāretdür murād ehl-i zamānedür ve gülbāng āvāz-ı ‘aẓīm dimekdür zīrā gül kāf-ı ‘Acemīnün zammıyla ‘aẓīm ma‘nāsınadur ve bāng kāf-ı ‘Acemī ile āvāz ma‘nāsınadur ve bi’l-cümle gülbāng-i ‘andelīb nağme-i bülbul dimekdür ve dāstān-ı zāğ ḳarḡa āvāzından ‘ibāretdür.

Mahsûl-i beyt: Ey ‘Urfī ḥaḳ ü şermsār olma ki ehl-i zamāne aḥlamadı ve temeyyüz itmedi. Bizüm zāgumuz āvāzından bülbulümüzün nağmesi dimekdür. [96b] Ḥāşılı erbāb-ı faẓl ü ‘ırfānı cāhil ü nādāndan zamānemüz ḥalkı fark itmedi ve teşḥīş idüp bilmedi demek olur ve bi’l-cümle murād kendi ḳaderini bilmedüklerinden ‘alā-ṭarīķı kināye şikāyet ider veleḥū eyẓan.

-26- Zān leb heme düşnām büved mültemes-i mā

Ārī heme ber-zehr nişined meges-i mā

Zān leb didiḡi leb-i cānāna işāretdür ve heme bunda hep dimekdür ve düşnām dālūñ zammıyla söglemek ma‘nāsına isimdür ve mültemes ifti‘āl bābından ism-i mef‘üldür. Ma‘nāsı ricāyla olan maṭlūbdur ve māya izāfeti lāmiyyedür ve ārī elif-i memdüde ile

ve rānuñ kesriyle belī dimekdür ve *nişîned* fi‘l-i muzāri‘ müfred gāyibdür ve fā‘ili megesdür ve *meges* mīmüñ ve kâf-ı ‘Acemî’ nūñ fetħalarıyla siñek ma‘nāsınadır.

Mahsûl-i beyt: Hep ol dudağdan ya‘ni leb-i cānāndan bizüm maṭlûb u maṭşûdumuz düşnāmdur. Belī meges-i dilimüz hep zehre ḳonar dimekdür. Ma‘lûm ola ki düşnām-ı yārı zehrile ta‘bîr buyurmışlardur ammā ḫaḳ budur ki bu maḳûle zehr ‘uşşâḳ ḳatında şehd ü şekerden lezîzdür.

Ân Ka‘be-revanîm ki şad ḳāfile-i derd

Mestend zi-âşûb-ı şadā-yı ceres-i mā

Ka‘be-rev revîdenden vaşf-ı terkîbîdür ve ma‘nāsı Ka‘be’ye gidici dimekdür ve elif ü nûn edât-ı cem‘dür ve *ki* ḫarf-i rābıṭ-ı şıfatdur ve *ḳāfile-i derd* izāfeti beyāniyyedür ve *mestendde* [97a] olan dāl-i sâkine edât-ı ḫaberüñ cem‘idür ve *âşûb-ı şadā-yı ceres-i mā* izāfetleri lâmiyyelerdür.

Mahsûl-i beyt: Ol Ka‘be-revlerüz ya‘ni biz ol Ka‘be’ye gidicilerüz ki yüz derd ü miḫnet ḳāfilesi bizüm şadā-yı ceresümüz âşûbından mestlerdür(dür). Ceresden murād feryād ü nâlesidür ve ḳāfile-i derdüñ mest olması ziyāde müte‘eşşir olduğudur. Nitekim dimişlerdür mısra‘: *Nâle ḳıldum gûş idüp feryād feryād eyledi*

Mey nûş u meyendîş der îñ kûçe ki şebhā

Sāğar-zede bā-muḫtesib āyed ‘ases-i mā

Nûş emr-i ḫāzır ve *meyendîş* nehy-i ḫāzırdur ve *der îñ kûçe* bu maḫalde dimekdür. Murād kûy-ı ‘aşḳ u muḫabbetdür ve *şeyhā* şey’üñ cem‘idür ve *sāğar-zede* ıstılâḫlarında bāde içireñ dimekdür ve bā ma‘a ma‘nāsınadır.

Mahsûl-i beyt: Ḥiṭāb-ı ‘ām ṭarîḳı üzre buyurur ki bāde iç ve ğam çekme bu maḫallede ki gicelerde bizüm ‘asesümüz muḫtesib ile bāde içerek gelür dimekdür. Ḥāşılı kûçe-i muḫabbetde bāde-nûşluğa izin vardır demek olur ve bi’l-cümle murād bāde-i ‘aşḳa terġibdür.

Gül rûyed ü ḫanded ne gülistān u ne gülbün

Der-bāğ-ı İrem nîst hevā-yı ḳafes-i mā

Rûyed rānuñ zammıyla ve yānuñ fetḫiyle fi‘l-i muzāri‘ müfred gāyibdür ve revîdenden müştāḳdur ve ma‘nāsı biter dimekdür ve *ḫanded* daḫı fi‘l-i muzāri‘dür ḫandîdenden müştāḳdur ḫandān olur ma‘nāsına. Ammā ma‘nā-yı [97b] lâzımı açılır dimekdür ve *gülbün* bānuñ zammıyla gül ocağı dimekdür ve fidān-ı gül ma‘nāsına daḫı gelür.

Mahşul-i beyt: Gül biter ve açılır ne gülistân var ne gülbün bağ-ı İrem'de bu kadar bizüm kafesümüzün hevâsı. Ya 'ni bizüm kafesimizde bir tarafa hevâ-yı laîf vardır ki gülistân u gülbünsüz gül biter ve açılır demek olur. Gülden murâd dâğ-ı derûnı ve kafesden maşşûd beden-i zebûnı olmak vech-i vecîhdür.

Der- 'arş nehîb-i edebeş bâz ne-dâred

Gâhî ki şevd germ 'inân-ı feres-i mâ

Nehîb havf ma 'nâsinadur ve edebe izâfeti lâmiyyedür ve *edebûn* dağı zamîre izâfeti böyledür ve *bâz ne-dâred* alıkomaz dimekdür. *Feres-i mâ* izâfetleri lâmiyyedür ve ma 'lûm ola ki bu beytde mısrâ 'ı evvel ta 'bîr ü beyân cihetinden takdîm olunmak lâzımdur ki tefhîmi âsân ola.

Mahşul-i beyt: Gâhî ki bizüm feres-i tab 'ı çâlâkümüzün 'inânı germ ola nihîb-i edeb anı 'arşda bile alıkomaz dimekdür. Murâd bülend-pervâz-ı eflâk-i me 'ânî olduğın beyândur ve feres-i mâ didüğü esb-i tab 'ından 'ibâretdür ve 'inânı germ olması kemâl-i sür 'atinden kinâyetdür⁵¹⁹.

Be-nişeste be-zevkî ki şad âşüb-ı kıyâmet

Ez-şehd-i ğam-ı ô ne-remâned meges-i mâ

Be-nişest fi 'l-i mâzîdür tahtında zamîr-i fâ 'il izmâr kable'z-zikr tarîkı üzre mısrâ 'ı şânîde vâkı ' olan megese râci 'dür ve *be-zevkî*de bâ bi-ma 'nâ [98a] ma 'a ve bâ harf-i vahdet ve *ki edât-ı râbıt-ı şıfat* ve *şehd-i ğam* izâfeti beyâniyyedür ve *ô* zamîri dilde merkûz olan cânâna râci 'dür ve *ne-remâned* fi 'l-i nefy-i müstağbeldür ve mânîdenden müstağdur ürkütmek ma 'nâsına ve *megesden* murâd gönîlidir.

Mahşul-i beyt: Bizüm meges-i dilümüz cânânuñ şehd-i ğamına bir zevk ile kondı ki yüz âşüb-ı kıyâmet bizüm meges-i dilümüzü anuñ şehd-i ğamından ürkütmez dimekdür. Murâd mahzûz-ı ğam-ı cânân olduğın beyândur.

'Urfî taleb-i kâam revâ nîst ü ger ne

Deryâ-yı eşer mevc zened ez-nefes-i mâ

'Urfî münâdâdur ve harf-i nidâ muğadderdür ve *taleb-i kâam* maşdaruñ mef 'ûlüne izâfeti kabîlindendür ve *revâ* bunda lâyıq ma 'nâsinadur.

⁵¹⁹ [97b] kinâyetdür: 'ibâretdür HM

Mahsûl-i beyt: Ey ‘Urfî murâd istemek lâıyık degüldür. Yoıhsa deryâ-yı eşer bizüm nefesimüzden mevc urur. Ya‘ni ııuşûl-i murâd lııft-ı ııaıla hemân dilememüze mevıküfdur dimek olur velehü eyzan.

-27- Zâhid bi-rev ez-deyr bi-cû râh-ı ııarem-râ

Âlûde be-tezvîr me-kun beyt-i şanem râ

*Tezvîr*den murâd riyâdur ve *beyt-i şanem* mışrâ‘-ı evvelde zıkr itdüğü deyrden ‘ibâretdür. Murâd şanem-ııâne-i ‘aşkı u muıabbetdür.

Mahsûl-i beyt: Ey zâhid deyrden git, râh-ı ııaremi taleb eyle, şanem-ııâne-i ‘aşkı tezvîr ile âlûde ve mülevveş eyle dimekdür. Ğaraż ehl-i riyâyâ ta‘rîzdür.

Mün ‘im bi-kun endîşe kezîn [98b] şîve çi zâyed

Ez-ni ‘met-i vizr ııâmîle kun ceyb-i şikem râ

Mün ‘im mîmüñ zammıyla ve ‘ayınüñ kesriyle if‘âl bâbından ism-i fâ‘ıldür. Bu maıhalde ehl-i dünyâdan ‘ibâretdür ve münâdâ vâkı‘ olmuşdur ııarf-i nidâ muıadderdür ve *kezîn şîvede* ki ııarf-i ta‘lîl ve zâ-yı müfrede-i meksûre ııurûf-ı cârreden olan min ve ‘an ma‘nâsınadır ve ism-i işâret şîveye râci‘dür ve şîveden murâd mefhûm-ı mışrâ‘-ı şânîdür ve bi‘l-cümle izmâr kıable‘z-zıkr râyiıası hüveydâdur ve şikem kıarın ma‘nâsınadır.

Mahsûl-i beyt: Ey mün ‘im endîşe eyle ki zîrâ bu şîveden ne toııar. Ya‘ni ne ııaşıl olur ni‘met-i vizrden ceyb ü şikemüñi ııâmîle eyle. Ya‘ni böyle eylemeden ne ııaşıl olur dimekdür. Murâd istifhâm yüzünden ehl-i dünyâyâ ta‘arruzdur.

Bestîm leb ü pâ-yı taleb nîz şikestîm

Ez bî-talebân müjde dehîd ehl-i kerem râ

*Leb*den murâd leb-i recâdur ve *pâ-yı taleb* izâfeti beyâniyyedür ve *nîz* daııı ma‘nâsınadır.

Mahsûl-i beyt: Leb-i recâyı baııladııı ve pâ-yı talebi daııı kıırduıı. Bî-taleblerden müjde viriñüz ehl-i kereme ya‘ni biz recâ-yı ümîd ü taleb-i murâddan fâriğ ü âzâd olduıı. Min-ba‘d ehl-i kerem olanlar ııatırların ııoş kıutsunlar ve kendülerinden bir nesne taleb olunmaıı ııavfından emîn olsunlar dimek olur ve bi‘l-cümle zamânesinde olan aııniyâ-yı ııasâset-ârâyâ [99a] ta‘rîzdür. Ma‘lûm ola ki bu ğazel şaııîı nüşhalarda ancak bu mıııdâr üç beyt bulunmuşdur velehü eyzan.

-28- Zi-vaşleş yâftem zevkı ki ne-büved intikâm-ı ân-râ

Kesî hergiz çünîn dâııı be-dil ne-nihâd ııicrân râ

Vaşleşde olan zamīr-i gāyib dilde merkūz olan cānāna rāci ‘dür ve *zevkīde* yā vahdet içündür ve *ki* harf-i rābıt-ı şıfatdur ve *intikām* kin almağa dirler.

Mahsül-i beyt: Cānānuñ vaşlından bir zevk u lezzet buldum ki anuñ intikāmı olmaz. Ya ‘ni benden evvel zevkuñ öcini almak olmaz. Hergiz kimse hicrānuñ diline böyle bir dāğ kıomadı. Ya ‘ni vişāl-i cānāndan bir mertebe zevk-yāb olduķ ki niçe zamān hicrān olsa ol zevki dimāgumuzdan gidermek ihtimāli yokdur.

Be-süy-ı āftāb ez-nāz ne-küşāyed nazar⁵²⁰ lākin

Kuned şad şīve zāyi ‘ tā-bered yek çerre ĩmān rā

Ne-küşāyed fi ‘l-i nefy-i müstaķbeldür ve tahtında zamır-i gāyib dilde merkūz olan cānāna rāci ‘dür ve *tā* intehā-yı gāyet içündür ve *bered* bā ve rānuñ fethalarıyla fi ‘l-i muzāri ‘ müfred gāyibdür ve *ĩmān* bunda ‘aķıldan kināyet olup⁵²¹ zıkr-i melzūm irāde-i lāzım kabīlinden olsa vech-i ḥasendür.

Mahsül-i beyt: Cānān cānib-i şemse nāzından nazar itmez ammā yüz şīvesin zāyi ‘ ü telef ider bir zerre ‘aķlı iledince. Ya ‘ni izāle idince demek olur.

Çünin dil-mürde menşin ey ki naķd-i ismeti dāri

[99b] Der-i mey-ḥāne zen kāncā fūrūşend āb-ı ḥayvān rā

Dil-mürde vaşf-ı terkibi aķsāmındandır ve *yā* tenkīr için olmak evlādur⁵²² ve *dāri* böyle maḥallerde varlıķdan ‘ibāretdür ve *der* bunda isimdür kapu ma ‘nāsına ve mey-ḥāneye izāfeti lāmiyyedür ve *kāncāda* ki harf-i ta ‘līl ve āncā mey-ḥāneye işāretdür ve *fūrūşend* fi ‘l-i muzāri ‘ cemi ‘ müstaķbeldür. Fā ‘illeri muķadder yāda fūrūşlardur ve *āb-ı ḥayvāndan* murād bāde-i ‘aşķ u muḥabbetdür.

Mahsül-i beyt: Böyle ğam-nāk oturma ey şol kimse ki naķd-i ‘işmetüñ vardır. Meyḥāne kıapusın ur ki anda āb-ı ḥayāt şatarlar. Ya ‘ni mey-ḥāne-i ‘aşķ u muḥabbete mülāzemet eyle ki zinde-dil ü şādmān olursın dimekdir.

Eger sāķi tū bāşı bā-dil-i cem ‘ez-laḥid ferdā

Be-dīvāni-i cezā ārem şarāb-ı ālūde-dāmān-rā

Dil-i cem ‘ izāfeti mevşūfuñ şıfatına izāfeti kabīlindendür ve *laḥid*den murād maķberedür.

⁵²⁰ [99a] nazar: HM’de yok

⁵²¹ [99a] kināyet olup: kināyetdür HM

⁵²² [99b] için olmak evlādur: içündür HM

Maḥsūl-i beyt: Kendi cānānına ḥitāb idüp buyurur ki eger ey cānān sen benüm meclisümde sāķī olursan yarın kıyāmet güninde cem ‘-i ḥāṭır ile ḳabrümden dāmānumı dīvān-ı cezāya şarāb-ı ālūde getüreyim yāḥud getürürem dimek ola. Ya ‘ni dīvān-ı maḥşere mest ü evgār gelürem dimek olur.

Bi-baḥşā ḥalk-rā yā Rab ceḥīm iḳtā ‘-ı men gerdān

Me-senc a ‘māl-i zıst-i men ki tāḳat nīst mīzān rā⁵²³

[100a] *İḳtā* ‘ elifün kesriyle if ‘āl bābından maşdardur maḳtū ‘ ve maḥşüş ma ‘nāsına ve *me-senc* nehy-i ḥāzırdur ma ‘nāsı tarta ma dimekdür me-sencidenden müştakdur ve *a ‘māl-i zıst* izāfeti beyāniyyedür ve *mīzān rāda* rā taḥşış içündür.

Maḥsūl-i beyt: Yā Rab ḥalka merḥamet eyle, cehennem baña maḳtū ‘ ve maḥşüş eyle. Benüm çirkin ve ḳabīḥ ‘amellerümi tarta ki zīrā mīzānuñ tāḳati bu kadar benüm a ‘māl-i ḳabīḥamı çekmege ḳabīḥ ‘amellerüm ḥadden efzün ve kıyāsdan biründür dimek olur. Murād i ‘tirāfdur.

Hemān ‘aşķi ki ez-vey ber-Ḥalīl āteş gülistān şöd

Kunūn deryā-yı āteş mīkuned ber-men gülistān rā

Veyvāvuñ fethiyle⁵²⁴ ‘aşķa rāci ‘ zāmīr-i ḡāyibdür ve *kunūn* kāf-ı ‘Arabī’nün ve nūn-ı evvelün zammeleriyle el-‘ān ma ‘nāsınadır.

Maḥsūl-i beyt: Hem ol ‘aşķ u muḥabbet ki andan ḥazret-i Ḥalīl İbrāḥīm peygamber şalavātullāhi ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi⁵²⁵ ḥazretlerinün üzerine āteş gülistān oldı. Şimdi ol ‘aşķ gülistānı benüm üzerime āteş deryası ideyor dimek olur.

Tū bā-īn ḡamze çün āyī be-şayd endāḥten şāyed

Ki der-dil nāḥun-ı şāhin ḥaled kebk-i ḥırāmān rā

Şayd endāḥten şikār-bāzlık dimekdür ve bā bi-ma ‘nā şıla ve *şāyed* mısrā ‘-ı şāniye merhündür ve *ki* beyān içündür ve *nāḥun* tırnak ma ‘nāsınadır bunda şāhin ḳaynaḡı murāddur ve *ḥaled* ḥā-yı mu ‘cemenün fethiyle bunda şancıla [100b] dimekdür ve *kebk-i ḥırāmān* şalıḡan keklik dimekdür.

Maḥsūl-i beyt: Cānānına ḥitāb idüp buyurur ki sen bu ḡamze ile çünki şikār-bāzlıḡa gelesin. Lāyıḳdur ki kebk-i ḥırāmānuñ yüregine nāḥun-ı şāhin şancıla ya ‘ni kebk-i

⁵²³ ... ma ‘nāsına ey ki ey ankes ki taḳdīrindedür ve ‘ışmet pāklik ve perḥizkārlıkdur.

⁵²⁴ [100a] vāvuñ fethiyle: HM’de yok

⁵²⁵ [100a] peygamber şalavātullāhi ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi: (‘a.m.) HM

hırāmān zaḥm-h^vār nāḥun-ı şāhin gamzeñ olmak lāyıkdur dimek olur. Kebk-i hırāmāndan murād gönli duru, şāhinden murād gamze-i cānāndur.

Hoşem bā-nā-kesihā-yı ḥod ey ‘Urfi ki ḳatl-i men

Periṣān ez-peṣīmānī ne-kerd ān nā-peṣīmān rā

Bā bi-ma ‘nā şıla ve cā’ izdür ki ma ‘a ma ‘nāsına ola ve *nā-keside* yā maşdariyyedür ve *peṣīmānide* olan yā daḥı böyledür ve *ne-kerd* fi ‘l-i nefy-i māzīdür ve fā ‘ili ḳatl-i mene rāci ‘dür ve *ān nā-peṣīmān* didüğinden murād cānāndur.

Mahsül-i beyt: Kendi nā-kesliklerime yāḥud kendi nā-kesliklerüm ile ḥātırum hoşdur. Ya ‘ni kendi denā’et ü ḥasāsetüm ile eyüyem. Hāşılı bu ṭālī ‘ümden hoşnūdem ki benüm ḳatlüm o nā-peṣīmānı peṣīmānlıḳdan periṣān eylemedi. Ya ‘ni cānān beni ṭiğ-ı cevır ü cefāsiyla helāk itdüğüçün peṣīmān olmaduğundan maḥzūzam dimek olur veleḥū eyzan.

-29- Şeb tā-seḥer kunem ‘acz tā-būsem istān-rā

Āḥir sifāriṣi kun bī-derd pāsban rā

Tā-yı evvel intehā-yı gāyet içündür ve *tā*-yı şānī ta ‘līl içün olmak [101a] evlādur ve *āḥir* edāt-ı taḳrīrdür ve *şifāriṣ* fāyla sipāriṣ ma ‘nāsınadır. Zīrā ḳā ‘ide-i külliyyedür Fārisi’ de fā bādan bedel olur. Nitekim zebān diyecek maḥalde fāyla zefān dirler ve *yā* vaḥdet içündür ve *bī-derd* pāsbanuñ muḳaddem şıfatıdır.

Mahsül-i beyt: Gice tā şabāḥa dek ‘acz iderem işigüñi öpmek içün āḥir bī-derd olan pāsbanā bir sifāriṣ eyle. Ya ‘ni bī-derd-i ‘aşḳ olan pāsbanā ışmarla ki beni işigüñ öpmeden men ‘ itmesün dimekdür.

Kin-rā be-mihr me-fürüş ey düşmen-i mürüvvet

Zīn bihterek ferāḡir bārān-ı mihribān rā

Kin bunda ḡazab ma ‘nāsınadır ve *mihr* mīmüñ kesriyle muḥabbet ve şefḳatdır ve *düşmen-i mürüvvet* izāfeti ile mürüvvet sevmez dimekdür. Hāşılı ma ‘nā-yı lāzımı mürüvvetsiz dimek olur ve⁵²⁶ *bihterek* edāt-ı tafzīl ve ḥarf-i taşḡir ile yegrecük dimekdür. Murād mıṣrā ‘-ı evvelde zıkr itdügi mihrdür ve *ferāḡir* üst ṭut dimekdür ve *bārān-ı mihribān*dan murād sâbıḳan zıkr itdügi kindür. Zīrā ‘uşşāḳuñ bārān-ı mihribānı ekşeriyyā cānān cānibinden kin ü ḡazabdur ve mihr ü şefḳat degüldür.

⁵²⁶ [101a] Hāşılı ma ‘nā-yı lāzımı mürüvvetsiz dimek olur ve: HM’de yok

Mahsül-i beyt: Cānânına hıttāb idüp buyurur ki kin ü gāzabı mihr ü şefkate şatma ya ‘ni tebdil eyleme. Ey bî-mürüvvat bu yegrecükden bārān-ı mihribānı üst tut dimekdür.

Tā-key fūrūšem ey cān bî-sūd gevher-i mihr

Her çend güfte bāšem men dostem zebān-rā

[101b] Cāndan murād cānānidur.

Mahsül-i beyt: Ey cānān kaçana dağ şatayım gevher-i muḥabbeti fā’idesiz. Her ne kadar ki ben zebāna dostum ya ‘ni zebānı severim demiş olam. Ammā gevher-i muḥabbeti dā’imā bî-fā’ide şatmağdan inşāfda gereke demek olur. Gevher-i mihri bî-fā’ide şatması cānāna ‘arz-ı muḥabbet idüp rüy-ı dil görmemesidür.

Men bülbül-i bihiştam ammā derin gülistān

Der-rüz-ı bed nihādem bünyād-ı āşiyān rā

Derin gülistān didügi dünyāya işāretdür.

Mahsül-i beyt: Ben cennet bülbüliyem ammā bu gülistānda ya ‘ni dünyāda yaramaz günde kodum yuvanın⁵²⁷ temelini dimekdür.

Pervā-yı geştinem nist ammā be-mevsim-i gül

Āb u hevā-yı gülşen āteş kuned ‘inān rā

Pervā bunda rağbet ma ‘nāsınadır ve *geşt*en kâf-ı ‘Acemî’nün fethiyle seyr ü sülûk itmek ma ‘nāsınadır ve mîme izāfeti maşdarun fā ‘iline izāfeti kabîlindendür. *Zîrā mîm* bunda zamîr-i merfû ‘-ı muttaşıl ma ‘nāsınadır ve *mevsim* bunda zamān ma ‘nāsınadır.

Mahsül-i beyt: Gülgeşt-i gülistāna rağbetüm yokdur ammā gül zamānında gülşenün āb ü hevāsı ‘inān-ı ihtiyārumı āteş ider. Ya ‘ni beni seyr-i gültene çeker dimekdür.

‘Aşkem be-best ü efkand der-pîş-i derd ü miḥnet

Sultān şikār-ı lāğar baḥşed mülāzımān-rā

*‘Aşk*emde olan mîm-i sâkin zamîr-i menşüb ma ‘nāsınadır. *Sultān*dan murād ‘aşkdur, *lāğar* kendinün [102a] vücūd-ı naḥîfidür ve *mülāzımān*dan maḥşūd derd-i miḥnetdür ki ‘aşka lāzımlardur.

Mahsül-i beyt: ‘Aşk beni bağladı ve derd ü miḥnet önüne bıraktı, güyā ki pâdişāh muşāhiblerine bir zebūn şikār bağışladı dimekdür. Şikār-ı lāğarda bir yā-yı vahdet-i

⁵²⁷ Sehven yūdenün şeklinde yazılmıştır.

muḳaddere i ‘tibār olunur ve bi’l-cümle mısrā‘-ı şānī evvele irsāl-i meşel ḳabīlinden olur.

Bişnev terāne-i ‘aşḳ ey bülbul-i belāḡat

Bīdār sāz gūşet der-ḥ^vāb kun zebān rā

*Bülbul-i belāḡat*den murād cā’ izdür ki tecrīd ṭarīḳıyla kendi ola ve mümkindür ki ḡayrı şā’ir ola ve *bīdār sāz* uyar ve *der-ḥ^vāb kun* uyut dimekdür.

Mahşül-i beyt: İşit ‘aşḳ naḡmesin ey bülbul gülşen-i belāḡat ḳulaḡını uyar ya ‘ni aç ve ol naḡme-i bī-muḥkem işḡā ile ve zebānuñı uyut ya ‘ni sākit eyle,⁵²⁸ ḡamūş ol dimekdür.

‘Urfī ne-kerde şaydī der-deşt-i ma ‘rifet līk

Binşānd per be-nāvek ber-beste zih kemān-rā

*Ne-kerde*den edāt-ı ḡaber maḡzūfdur taḡdīri ne-kerde est dimekdür ve *şaydī*de yā vaḡdet içündür ve *deşt-i ma ‘rifet* izāfeti beyāniyyedür ve *nāvek* lügatde zenberek oḡuna dirler. Ammā şu ‘arā ekşeriyyā tīr ma ‘nāsına isti ‘māl iderler ve *zih* zānuñ kesriyle ve hā-yı aşliyle kiriş ma ‘nāsınadır.

Mahşül-i beyt: ‘Urfī saḡrā-yı ma ‘rifetde bir şayd u şikār eylememişdür. Lākin şu ḳadar var ki oḡına yelūñ [102b] ḳomuşdur ve yayına kiriş bağlamışdur demek olur. Ġaraż kesr-i nefis ve tecāhülü’l- ‘ārif cihetiyle taḡşīl-i kemāl-i isti ‘dād eyledüḡin beyāndur veleḡū eyzan.

-30- Şubḡ-ı gedā vü şāḡ ki ḡūyī zi-bām-ı mā

Ger ḳādirī bi-baḡş ḡerāḡī be-şām-ı mā

Ḡūyī fi ‘l-i mużārī‘ müfred muḡāṭabdur ve ḡiṭābdan bir münādā-yī maḡzūf muḳadderdür. Taḡdīr-i kelām ey felek veyāḡud ey filān demek ola ve *ḳādirī*de olan yā zamīr-i ḡiṭabdur ve *ḡerāḡī*de yā vaḡdet içündür.

Mahşül-i beyt: Gedā vü şāḡ şabāḡı ki dirsın bizüm dāmumuzdandır. Ya ‘ni şāḡ u gedānuñ şabāḡı bizüm dāmumuzdandır dirsın. Eger ḳādir iseñ bizüm gicemüze bir ḡerāḡ baḡiṭla. Ya ‘ni şubḡ-ı ‘ālemiyānı rüşen itmek hüner degüldür, hünerüñ var ise bizüm şeb-i tīremüzi rüşen eyle dimekdür.

Mā-rā be-kām-ı ḡ^vīş bi-dīd ü dileş ne-sūḡt

Düşmen ki ḡiḡ ḡāḡ me-bādā be-kām-ı mā

⁵²⁸ [102a] ve zebānuñı uyut ya ‘ni sākit eyle: HM’de yok

Bi-dīd ve *ne-sūht*⁵²⁹ fi ‘illerinūñ fā‘ili ‘alā ṭarīķı tenāzu‘ düşmendür ve *dileş*de olan zamīr-i gāyib izmār ḳable’z-zıkr şan‘atı üzre düşmene rāci‘dür.

Mahsül-i beyt: Bizi kendi murādınca gör[d]i ve yüregimi yanmadı ya‘ni acımadı. Düşmen ki hiçbir vakt bizüm murādumuzca olmasun. Murād düşmene du‘ā-i ‘aleyhdür ya‘ni bizüm nāyil olduğumuz murāda ol vāşıl olmasun dimekdür.

Der-ḫalvetī ki duḫter-i rez nīst ‘iṣ nīst

[103a] Dāğīst şeyḫ-i şehir zi- ‘iṣ-i müdām-ı mā

*Ḫalvetī*de yā vahdet içündür ve *ki* harf-i rābıṭ-ı şıfatdur ve *duḫter-i rez* üzüm çubuğı kıızı dimekdür bādeden ‘ibāretdür ve *dāğīst* helākdür dimekdür ve yā harf-i nisbetdür. Ma‘lūm ola ki dāğ ba‘zı maḫalde helāk ma‘nāsına olduğımı Riyāzī Düstürü’l-‘amel’de yazmışdur ve edillesiyle taḫḳīķ eylemişdür.

Mahsül-i beyt: Bir ḫalvetde ki bāde olmaya anda zevḳ u şafā yokdur. Pes şehirūñ şeyḫi bizüm ‘iṣ-i müdāmımızdan helākdür. Ya‘ni bizüm ḫalvetümüzde ‘iṣ-i bāde vardur demek olur ve bi’l-cümle müdām lafzı ibhāmdan ḫālī degüldür fete’mmel.

Der-rūzgār nīst rasūlī ki bī-ḫased

Der-güş çün tūyī be-resāned peyām-ı mā

Rūzgār zamānedür ve *rasūl* ḫaberci ma‘nāsınadur ve *yā* vahdet içündür ve *ki* harf-i rābıṭ-ı şıfatdur ve *tūyī*de yā-yı sāniye-i sākine vahdet içündür ve *peyām* haber ma‘nāsınadur.

Mahsül-i beyt: Zamānede bir ḫaber iledici yokdur ki ḫasedsiz bir sinek gibi maḫbūbuñ ḳulağına bizüm ḫaberimūzi ya‘ni selām ve du‘āmuızı irişdire. Ḫāşılı ḫalk-ı zamāne ekşeriyā ehl-i ḫaseddür demek olur.

Bi-niṣīn ḫūn-ı duḫter-i rez-rā ḫalāl kun

Ter kun leb-i firişte zi-āb-ı ḫarām-ı mā

*Ḫūn-ı duḫter-i rez*den murād kırmızı bāde ve *ḫalāl* ü *ḫarām* bunda tatlı ve acıdan ‘ibāretdür. Nitekim [103b] Sūdī merḫūm Dīvān-ı Ḫāfız’da:

Der-mezheb-i mā bāde ḫalālest velīkin

Bī-rūy-ı tū ey serv-i gül-endām ḫarāmest

Beytinūñ taḫḳīķında böyle beyān eylemişdür.

⁵²⁹ [102b] Düşmen ki hiç gāh me-bād ebkā-ı mā *Bidīd* ve *ne-sūht*. HM’de yok

Mahşul-i beyt: Cānānına ḥiṭāb idüp buyurur ki meclisimize otur ve duḥter-i rez ḳanını ḥalāl eyle. Firiştenüñ lebini bizüm ḥarām şuyumuzdan yaş eyle. Ḥāşılı bizümle bāde-nüş olup ve acı şarābımızı zemzemle yu[yu]p ṭatlı eyle dimekdür ve leb-i firişteden [murād] leb-i cānāndur fefhem⁵³⁰.

Bī-ṭālī ‘em ver ne derīn ṭurfe şaydgāh

Der-rāh-ı murğ-ı rām fütādest dām-ı mā

Ṭurfe ṭānuñ zammıyla ‘aceb ma ‘nāsınadır ve *şaydgāh* av yeri dimekdür ve *fütādest* aşlında fütāde estdür. Lākin zarūret-i vezn için hā-yı resmī ve hemze-i müctelibe ḥazf olunmuşdur.

Mahşul-i beyt: Ṭālī ‘sizlerüz ya ‘ni ṭālī ‘imüz yoḳdur. Yoḳsa bu ‘aceb şaydgāhda murğ-ı rām yolunda vāḳı ‘ olmuşdur bizüm duzaḡımız dimekdür. Murād baḡt-ı nāmūsā ‘idden şikāyetdür.

Zān dem ki bī-gūneh dil-i mā bingerī melek

Şad cā nāme-i tū nüviştest nām-ı mā

Bī-gūneh dilüñ muḳaddem şıfatıdır ve *bingerī* fi ‘l-i muzāri ‘ müfred muḥāṭabdur ve ḥiṭāb cānānadur ve *melek*den murād ḥazret-i Kirāmen Kātibi[n]dür ve *nüviştest* fi ‘linüñ fā ‘ili aña rāci ‘dür. Zīrā defātir-i a ‘mālī zabṭ iden anlardır.

Mahşul-i beyt: [104a] Ey cānān ol vaḳtten beri bizüm bī-gūnāh dilimize bāḳarsın ya ‘ni nigāh-ı merḥamet idersin. Kirāmen Kātibīn bizüm nāmumuzu senüñ nāme-i a ‘mālünde yüz yerde yazmışdur. Ya ‘ni ḥāşılı sen bize her nigāh merḥamet itdükçe bir şevāb ḥāşıl olup bizüm nāmımuza olan şevābuñ defter-i a ‘mālünde şebt olur dimekdür ve bi’l-cümle bu beyt daḡı ḡāyet müşkil olan ebyātındandır ve cemī ‘ bārān-ı sūḥan-şināsānuñ ittifāḳıyla ḳarār-dāde olan ma ‘nā ancaḳ budur vel- ‘ilmü ‘indallāhi te ‘ālā⁵³¹.

Mā melek ü salṭanat be-gedāyī girifte’im

Bā sāye-i hümāy būved coḡd-i bām-ı mā

*Be-gedāyī*de bā bi-ma ‘nā zarf ve cā’izdür ki sebebiyye-i ūlā ve yā-yı şāniye maşdariyyedür ve bā-sāyede bā muşāḥabet içündür ve *coḡd* cīmüñ zammıyla ve ḡayın-ı mu ‘cemenüñ sūkūniyla üveḡi ḳuşıdır ki şe’āmet ile meşhūrdur ve *bām* ṭām ma ‘nāsınadır.

⁵³⁰ [103b] fefhem: HM’de yok

⁵³¹ [104a] te ‘ālā: HM’de yok

Maḥsûl-i beyt: Biz mülk ü salṭanatı gedālıkda tutaruz veyāḥud gedālık sebebi ile mülk ü salṭanat tutaruz ve cā'izdür bā bi-ma 'nā ma 'a ola. Pes ma 'nā gedālikle bizüm mülk ü salṭanatımu[z] vardır ya 'ni biz fuḳarāyla pādīşāh-ı 'ālemüz bizüm cuġd-ı bāmımız sāye-i hümāyiledir. Ya 'ni bizüm cuġdumuzda hümā sāyesi ḥāşıyyeti vardır demek olur.

Mürdīm ü cāvidāne ġam-ı nā-güzīr-i dost

Gūyed be-rūzgār delīl-i devām-ı mā

Mürdīm mīmün zammıyla fi 'l-i māzī nefis-i mütekellim ma 'a'l-ġayrdur ve *cāvidāne* ebedī dimekdür ve *ġam-ı nā-güzīr* izāfeti beyāniyyedür ve nā-güzīr nūn-ı nāfiye ile [104b] ve kâf-ı 'Acemī'nün zammıyla ve zā-yı 'Arabī'nün kesriyle lābūd ma 'nāsınadır ve bi'l-cümle ġam-ı nā-güzīrün dosta izāfeti lāmiyyedür ve *gūyedün* fā 'ili dahı ġama rāci 'dür ve *be-rūzgār*da bā bi-ma 'nā zarfdur ve *delīl-i devām-ı mā* izāfetleri lāmiyyelerdür ve *devām* şebāt ma 'nāsınadır.

Maḥsûl-i beyt: Biz öldük gitdük ve dostuñ bize lābūd ü lāzım olan ġamı zamānede idi. Bizüm devām ve şebātumuzuñ delīlin söyler. Ya 'ni ġam-ı 'aşḳ-ı cānān bizüm ebedī şebāt-ı ḥayātumuza delīldür demek olur. Nitekim H^vāce Hāfız buyurur:

Hergiz ne-mīred ān ki dileş zinde şöd be- 'aşḳ

Şebtest ber-cerīde-i 'ālem devām-ı mā

Ve bi'l-cümle bu beyt beyt-i mezkūruñ mefhūmına qarībdür.

'Urfī bi-cū zi-pīr-i muġan himmetī eger

Gūyī cevāb Hāfız-ı şīrīn-keḷām-ı mā

Pīr-i muġan ıştılāḥāt-ı şūfiyyede mürşid-i kāmilden kināyetdür ve *himmetī*de yā vaḥdet içündür ve edāt-ı şart mışrā 'ı sāniye maşrūfdur ve *cevāb* ıştılāḥ-ı şu 'arāda naẓīre ma 'nāsına isti 'māl olunur ve *Hāfız-ı şīrīn-keḷām*dan murād H^vāce Muḥammed Şemseddīn'dür ki maḥlaş-i şerīfleridür ki Hāfız'dur ve bi'l-cümle bu ġazel müşārun ileyhün; *Sāḳī be-nūr-ı bāde ber-efrūz cām-ı mā* ġazeline naẓīre vāḳı ' olduğın beyāndur.

Maḥsûl-i beyt: Ey 'Urfī pīr-i muġandan bir himmet iste eger bizüm Hāfız-ı şīrīn-keḷāmımızuñ ġazeline naẓīre [105a] söylerseñ dimekdür velehū eyzan.

-31- 'Aşḳ kū tā-der-beyābān-ı cünün āred merā

Teşne sāzed ber-leb-i deryā-yı ḥūn āred merā

Kū kâf-ı ‘Arabî’nüñ zammıyla kanı dimekdür ve *beyābān-ı cünūn* izāfeti beyāniyyedür.

Maḥşül-i beyt: ‘Aşk kanı ki beni tā beyābān-ı cünūna götüre teşne eyleye, beni deryā-yı ḥūn kenarına götüre. Ya ‘ni ‘aşk kanı ki beni beyābān-ı cünūna götürüp kanlar yutdura dimekdür.

Ān ki mîḥ^vāhed ki ḡam āteş zened der-ḥāne’ eş

Gū be- ‘işret-ḥāne ez-behr-i şügūn āred merā

Şügūn şīn-i mu ‘cemenüñ ve kâf-î ‘Acemî’nüñ zammeleriyle vuḥūş u tūyūr ve ḡayrile teṭayyūr ü tefe’ül ma ‘nāsinadur.

Maḥşül-i⁵³² beyt: Ol kimse ki ister ki ḡam anuñ ḥānesine āteş ura, ya ‘ni ḥāne dilini tutuşdura. Söyle ol kimseye tefe’ül için beni ‘işret-ḥānesine götürsüñ. Ya ‘ni ‘ālemde ḡamnāk olmak isteyen kimse beni kendüye muḡārīn itsün dimekdür. Murād kendüde olan ifrāt-ı ḡumūm-ı ‘aşkı beyāndur.

Ez-mey-i ṭāmmāt-ı ḥoş lā-ya ‘kīlem muṭṭīb kūcāst

Tā be-ḥūş naḡmehā-yı erḡanun āred merā

Mey-i ṭāmmāt izāfeti beyāniyyedür ve ṭāmāt rūsūm-ı ḡavā‘id-i [105b] şūfiyyedür ammā bu maḥalde zerḡ u riyādan ‘ibāretdür ve *ḥoş* bunda muḥkem ile ta ‘bīr olunur ve *muṭṭīb* mīmüñ zammıyla ve rānuñ kesriyle if‘āl bābından ism-i fā‘ildür şenlik virici ma ‘nāsına. Ammā işṭilāḥda ḥ^vānende ve sāzende maḡūlesine ıtlāk olunur ve *erḡanun* bir ‘aceb sazdur ki ḡururlar kendü kendüye envā ‘-ı naḡamāt ile ḡalınur ḥāşılı görmege muḥtāçdur.

Maḥşül-i beyt: Zerḡ u riyā şarābından muḥkem lā-ya ‘kīlem, muṭṭīb ḡandedür ki erḡanun naḡmelerinden beni ‘aḡla götüre? Ya ‘ni erḡanunı ḡala ve anuñ naḡamātından benüm ‘aḡlīm başıma gele dimekdür. Murād ṭaleb-i münebbihān-ı ‘aşk ṭarīḡı ile ef‘āl-i⁵³³ riyā olan şūfilere ve mūrā’ī zāhidlere ta ‘rīzdür.

Mībered endīşe’ em ez-Ka ‘be der-deyr-i muḡān

Mībered bārī ne-mīdānem ki ḡūn āred merā

*Deyr-i muḡān*dan murād deyr-i ‘aşḡdur ve *bārī* bir kerre dimekdür ve cā’izdür ki ancak taḡrīr için ola. Bu taḡdīrce yā aḡlī olur ve *ḡūn* vāv-ı aḡliyye ile niḡe dimekdür.

⁵³² [105a] maḥşül: HM’de yok

⁵³³ [105b] ef‘āl:ehl HM

Mahşul-i beyt: Endîşe beni Ka‘be’den deyr-i muğāna iledür, bir kerre iledür ammā bilmem ki şoñra niçe götürür? Yāhūd yāri iledür ammā bilmem şoñra niçe götürür demek ola. Endîşeden murād kendi fikridür.

Ger be-nālem ‘Urfī ez-‘aql u ħired ma‘zūr dār

Men be-īn vādī ne ħod āyem cünün āred merā

[106a] ‘Alā ħarīkī tecrīd kedüye ħitāb ider.

Mahşul-i beyt: Ey ‘Urfī eger ‘aql u ħireden inlerisem ya ‘ni bī-zārılık getirürsem beni ma‘zūr tut. Zīrā bu vādīye ben kendi ihtiyārumla gelmem, beni bu vādīye cünün-ı ‘aşk getirür. Ya ‘ni baña ‘ağıldan bī-zārılık getürden cünün-ı ‘aşk u muħabbetdür ve illā ben kendi ihtiyārum ile ‘ağıldan bī-zārılık getürmem demek olur velehū eyzan.

-32- Ger būved bā-dil ser-peyvend-i gīsū-yı turā

Ez-çi mīpūşed zi-çeşmem her nefes rüy-ı turā

Ser-peyvend bunda ittişāl ve ‘alāķa ma‘nāsınadır ve serūñ peyvende izāfetinde zarūret-i vezn için bir yā-yı batniyye i‘tibār olunmak lāzımdır.

Mahşul-i beyt: Eger senūñ gīsūnuñ benüm gönüm ile ‘alāķası varise neden ötri örter benüm gözümden senūñ yüzüñi? Ya ‘ni eger senūñ benümle ‘alāķa-i muħabbetūñ olaydı cemālūñi gözümden pūşide eylemezdūñ dimekdür. Ma‘lūm ola ki şu ‘arā ‘aşk u muħabbeti ekşeriyyā esbāb-ı ħüsne ta‘līk iderler⁵³⁴ cānāna eylemezler, maķşūdları edebe ri ‘āyetdür fete’emmel.

Mīdehed ħavr-ı tū ey bedħū güvāhī gū me-bāş

Cāme-i ħūnīn be-maķşer küşte-i ħūy-ı turā

Ĥavr ħānuñ fetħiyle ħarz ma‘nāsınadır ve *bedħū* bunda zālīm dimekdür. Murād kendinūñ cānān-ı cefākārıdır ve *güvāhī* kāf-ı ‘Acemī’nuñ zammıyla ve yā-yı maşdarī ile⁵³⁵ tanıklık ve şāhidlik [106b] dimekdür ve *gū* emr-i ħāzırdır muħātabı mezkūr cānān-ı cefākārdır ve *me-bāş* nehy-i ħāzırdır ammā bunda nehy-i ġāyib ma‘nāsınadır. Ma‘lūm ola ki Sürūrī Efendi Ĥāfız⁵³⁶ şerħinde nehy-i ħāzır emr-i ħāzırdan şoñra vāķı‘ olsa yāhūd iki emr-i ħāzır bir yerde vāķı‘ olsa ol nehy-i ħāzır nehy-i ġāyib ma‘nāsına olur ve bu emr-i ħāzırlaruñ biri emr-i ġāyib ma‘nāsına olur dimiş ve Sūdī bu ħavle i‘tirāz eylemiş ammā yine⁵³⁷ ba‘zı maħalde tābi‘ olmuş

⁵³⁴ [106a] iderler: HM’de yok

⁵³⁵ [106a] kāf-ı ‘Acemī’nuñ zammıyla ve yā-yı maşdarī ile: HM’de yok

⁵³⁶ [106b] Ĥāfız: HM’de yok

⁵³⁷ [106b] yine: HM’de yok

rahimehümallāhü te‘ālā. Ve cāme-i hūnīn kanlı cāme dimekdür ve be-maḥşerde bā zarf ma‘nāsınadır ve küşte kāf-ı ‘Arabī’nün zammıyla maḥtūl ma‘nāsınadır.

Maḥşül-i beyt: Ey yār-ı sitemkār cev̄ ü cefāña senün tarz u tavruñ tanıklık virür. Ya ‘ni zālīm ve cev̄ār olduđuñ tarzuñdan ma‘lūm ve zāhirdür. İmdi senün hūy-ı sitemcüyunuñ helāki olan ‘āşık-ı şādıklarunuñ maḥşerde kanlı cāmesi olmasun di. Ya ‘ni söyle ki añlar senden tazallüm idüp maḥşere kanlı cāme ile gelmesünler. Zīrā senün ḳattāl ü cev̄ār olduğını hemān evzā‘ u eṭvāruñ iş‘ār ider, anlaruñ tazallümüne ḥācet yokdur demek olur.

Ḥāṭırem ez-porsiş-i rüz-ı cezā hem cem‘ nīst

Bes ki mībīnend merdüm der-miyān rüy-ı turā

Porsiş pā-yı ‘Acemī’nün zammıyla ve rānuñ sükūnıyla ve sīn-i mühmelenün [107a] kesriyle ve şīn-ı mu‘ceme ile ism-i maşdardur su‘āl ma‘nāsına ve *hem* bu maḥūle maḥallerde muḳārenet ma‘nāsın ifāde ider ve *bes* ziyāde ve çok ma‘nāsınadır ve *miyān* elfāz-ı müştarekedendür bunda orta ma‘nāsınadır.

Maḥşül-i beyt: Benüm gön̄lüm rüz-ı cezā su‘ālinde cem‘a muḳārin degüldür. Ya ‘ni perīşāndur ziyāde ki ḥalk miyān-ı maḥşerde senün yüziñe baḳarlar. Ya ‘ni maḥşerde ki ḥalk bu ḳadar biñ yıl miḳdārı eğlense gerekdür ve ol eṣnāda anlar senün yüziñe çok naḳar itmek lāzım gelür. Pes ol cihetden su‘āl rüz-ı cezādan ğamnāk ve perīşān-ḥāṭırım demek olur. Murād ızḥār-ı ğayret-i ‘aşḳdur.

Ez-tazallüm pes ki kerdem dād-h‘āhānhā-rā dilīr

Reşk-i şahrā-yı kıyāmet sāḥtem kūy-ı turā

Tazallüm bir kimsenün ḳulmünden şikāyet itmege dirler ve *dād-h‘āh* şikāyetçi ma‘nāsına müsta‘meldür ve elif ü nūn edāt-ı cem‘dür ve *dilīr* dālūñ ve lāmūñ kesreleriyle bahādır ve yürekli ma‘nāsınadır ve *reşk* rānuñ fethiyle ve şīn-ı mu‘cemenün sükūnıyla ḥased ma‘nāsınadır ve bi‘l-cümle bunda maşdar mef‘ūl ma‘nāsına i‘tibār olunmaḳ ḳabīlindendür⁵³⁸ ve *şahrā-yı kıyāmet* ‘arşa-i maḥşerdür.

Maḥşül-i beyt: Cev̄ ü ḳulmünden ziyāde ki şikāyet itdügümden şikāyetçileri dilīr ü bahādır eyledim. Ya ‘ni benüm şikāyet itdügümi [107b] görüp sayir derdmendler daḥı şikāyete cūr‘et itdiler. Pes bu vechile senün maḥalleñi maḥşūd-ı şahrā-yı kıyāmet eyledim. Ya ‘ni senün kūyuñda olan şekvācılar kıyāmetde olan şekvācılardan çokdur.

⁵³⁸ [107a] ma‘nāsına i‘tibār olunmaḳ ḳabīlindendür: ma‘nāsınadır HM

Hāşılı senüñ küyuñda olan tazallüm ü feryād ü fiğān rüz-ı mîzānda olmaz dimekdür ve bi'l-cümle gulüvv ü iğrāk qabilindendür.

Vakt-i mürden çün ser-i 'Urfî giriftî derkenār

Kāş mîğaltîd ü mîbüsîd zānū-yı turā

Kenār bunda kucağ ma' nāsınadır ve *zānū* dizdür.

Mahsül-i beyt: Ölmek vaktinde ya'ni hālet-i mevtde ki 'Urfî'nüñ başını kucağında tutduñ, kâşki yuvalanaydı ve senüñ zānūñı öpeydi. Ya'ni ol maħalde 'Urfî'nüñ başı kucağında olmağdan ise ayağūñı būs iderek teslîm olurdu demek olur velehü eyzan.

-33- Giryem ber cūşānem ü şüyem dil-i dîvāne-rā

Tā-kunem ārāyiş ez-behr-i şanem büt-ḥāne-rā

Ber cūşānem kaynaduram dimekdür ve *şüyem* şîn-i mu'cemenüñ zammıyla yuram ve arıduram dimekdür ve *tā* ta'lîl içündür ve *şanem*den murād cānāndur.

Mahsül-i beyt: Giryemi kaynaduram ve dil-i dîvāneyi yuram arıduram tā ki büt-ḥānemi şanem içün ārāyiş ü zînet eyleyem. Ya'ni cānāndan ötri bütḥāne-dili bezeyüp ısıcağ gözyaşlarıyla pāk ü pākîze iderem.

Key be-în şevk ez-vişāl-i şem' kerded kāmran

Bāl eger ez-şu'le-i āteş büved pervāne-rā

[108a] *Kerded* kâf-ı 'Acemî'nüñ ve dāl-i evvelüñ fetḥalarıyla olur ma' nāsınadır.

Mahsül-i beyt: Bu kadar şevk u ġarāmla vişāl-i şem'den kaçan kāmran olur. Eger pervānenüñ kanadı şu'le-i āteşden de olursa ya'ni pervāne āteş-i şem'e yanup maḥz-ı āteş olsa bu kadar iştîyāk u ġarām ile vişāl-i şem'den müteselli olamaz ve hergiz zevk-i vişāle toyamaz dimekdür.

Ez-bisāt-ı 'aşk bāzār-ı ezel ber-çide'em

În nigāh-ı ḥasret ü İn giryem-i mestāne-rā

Bisāt lügatde döşek ma' nāsınadır ammā böyle maḥallerde zîkr-i ḥāl irāde-i maḥal tarîķı üzre meclis ma' nāsına olur. Nitekim Sūdî merḥûm H'āce Ḥāfız'ıñ:

Ber-bisāt-ı nükte-dānān ḥod-fürüşî şart nîst

Yā sūḥan dāniste gū ey merd-i 'āķıl yā ḥamūş

Beytinüñ şerḥinde bisātı vech-i meşrûḥ üzre taḥķîķ eylemişdür ve *ber-çide'em* kaldırmışam dimekdür ve devirmişem düşürmüşem daḥı demek olur ve döşemişem ma' nāsına da gelür. Ammā bunda lâzım olan ma' nā-yı evveldür.

Maḥsûl-i beyt: Bâzâr-ı ezelde ‘aşk meclisinde ancak bu nigâh-ı ḥasreti ve girye-i mestâneyi kıldırmışamdur. Ya‘ni rûz-ı ezelde benüm payuma ancak bunlar düşmüşdür.

Bâz der-bezmi⁵³⁹ kadeḥ gîrem be-leb kâncâ müdâm

Sâķi ez-âteş lebâleb mîkuned peymâne-râ

Bâz yine ma‘nâsınadır ve *bezmi*de yâ vahdet nev‘inedür ve kadeḥ gîrem be-leb bâde içerem ma‘nâsına isti‘mâl olunur ve *müdâm* [108b] bunda dâ‘im ma‘nâsınadır ve *lebâleb mîkuned* tıldurur dimekdür.

Maḥsûl-i beyt: Yine bir meclisde bâde içerem ki ol meclisde dâ‘im sâķi kadeḥi âteşden tıldurur dimekdür. Âteşden [murâd] bâde-i ‘aşk u muḥabbetdür.

‘Aşk-râ bed-nâm kerdî sîne ber-âteş me-sây

Şu ‘le-nüşî kun bi-hil bâzîçe-i pervâne-râ

Me-sây mîm-i nâhiyenüñ fethiyle ve sîn-i mühmele ile nehy-i ḥâzırdur ve sâyîdenden müştakdur, ma‘nâsı sürtmeye dimekdür ve *şu ‘le-nüşî*de yâ maşdariyyedür ve şu‘leden murâd bâde-i ‘aşk u muḥabbetdür ve *bi-hil* hânüñ kesriyle emr-i ḥâzırdur ve helîdenden müştakdur, ma‘nâsı terk eyle dimekdür.

Maḥsûl-i beyt: ‘Aşkî bed-nâm u taḥķir eyledüñ, sîneñi âteşe sürtmeye, şu‘le-nüşluk eyle. Pervâneye maḥşûş oyuncakı terk eyle. Ya‘ni mürâ‘î abdâllar ve uşaklar gibi sîneñe âteş eyle, dağlar yakup oyuncaklık itme. Eger fi‘l-ḥaķîķa ‘âşık iseñ bâde-nüş-ı ‘aşk mest-i muḥabbet ol dimekdür.

Nâle’i kerdem zi-cevreş güft ḥâmî kâşinâ

Rence kereded çün beyâzâred kesî bîgâne-râ

*Nâle’*de melfûza olan yâ-yı gayr-ı mektûbe tenķir içün olmak evlâdur ve *cevreş*de olan zamîr-i gâyib dilde merkûz olan cânâna râci‘dür ve güft fi‘linüñ fâ‘ili daḥı odur ve *ḥâmî*de yâ zamîr-i ḥitâbdur ve *kâşinâ*da ki ḥarf-i ta‘lîldür ve âşinâ bunda biliş ma‘nâsınadır ve *kesî* [109a] bunda cânândan kinâyetdür⁵⁴⁰.

Maḥsûl-i beyt: Cânânuñ cevrenden nâle eyledim, cânân baña ḥamsın didi. Zîrâ âşinâ-yı ‘aşk olan rencide olur çünki anuñ cânânı bîgâneyi âzâr ide. Ya‘ni âşinâ-yı ‘aşk oldur ki anuñ maḥbûbı bîgâneyi âzâr eylese niçün beni âzâr itmedi ve bir bîgâne-i ‘aşkı âzâr itdi deyu rencide ola dimekdür. Ḥâmî lafzında nihâyet-i beyte varınca meķûl-i

⁵³⁹ Bu kelime sehven “mezmi” olarak yazılmıştır, ancak şerḥinde bezmi ifadesi açıktır.

⁵⁴⁰ [109a] cânândan kinâyetdür: cânândur HM

ķavl-i cānāndur ve bi'l-cümle bu beyt dağı imtiĥān iķün azmāyiş-i ŧabāyi 'i ezkiyā-yı cihān olan ebyātındandır ve ķarār-dāde-i 'Urfi-şināsān olan ma 'nā budur.

Pāre-i dil mīĥūr 'Urfi zi-ķurbāngāh-ı 'aşķ

Murg-ı āteş-ĥ^vāre cüz aĥker ne-ĥ^vāhed dāne-rā

Dil bunda yürek ma 'nāsınadır ve *ķurbāngāh* ķurbān yeri dimekdür ve 'aşķa izāfeti mecāz ŧarīķı üzre lāmiyyedür ve *āteş-ĥ^vāre* āteş yiyici dimekdür, murĥuñ şıfatıdır ve hā-yı resmī taĥşiş iķündür ve bi'l-cümle murg-ı āteş-ĥ^vāre bunda 'Urfi'den kināyetdür.

Mahşül-i beyt: 'Urfi ķurbāngāh-ı 'aşķdan pāre-i dil ekl ider. Mışrā '-ı şānī ĥükm-i ta 'līlledür ya 'ni. Zīrā murg-ı āteş-ĥ^vāre dāneyi aĥkerden ĥayrı istemez, ya 'ni⁵⁴¹ aĥkerden ĥayrı dāne istemez dimekdür veleĥū eyzan.

-34- Giriftem ān ki şeb der-ĥ^vāb kerdem pāsbanēş-rā

Edeb key mīĥüzāred tā-be-būsem āsitāneş-rā

Der-ĥ^vāb kerdem uyandım dimekdür ve *pāsbanēş*de zāmīr-i ĥāyib dilde merküz olan⁵⁴² [109b] cānāna rāci 'dür.

Mahşül-i beyt: ŧutayım anı ki gice pāsban der-i cānānı ayandım ammā edebini ķaçan ķor ki anuñ eşiĥini öpem. Ya 'ni edeb baña cānānuñ eşiĥin būs itmege māni ' olur dimekdür.

Şabā ez-kūy-ı Leylī ger vezed ber-türbet-i Mecnūn

Kuned āteş-feşān ķün şem ' maĥz-ı üstüĥ^vāneş-rā

Ķün vāv-ı resmīyle edāt-ı teşbīhdür ve *maĥz* mīmüñ fethiyle ilik ma 'nāsınadır ve *üstüĥ^vān* kemik ma 'nāsınadır ve zāmīr Mecnūn'a rāci 'dür.

Mahşül-i beyt: Eger bād-ı şabā Leylī'nüñ maĥallesinde Mecnūn'uñ mezārına eserse ya 'ni bir ĥaber ĥetürürse Mecnūn'uñ maĥz-ı üstüĥ^vānını şem ' gibi şevķle āteş-feşān eyler dimekdür.

Ber-āyed cān zi-ten ü ān zülf mīcūyed ķün ān murgī

Ki ez-dāmī şeved āzād ü cūyed āşiyāneş-rā

Ber-āyed ķıķar dimekdür ve fā 'ili cāndur vü *ān* lafzında vāv meftūĥa okunup zarū ret-i vezn iķün anuñ elifi vaşl olunmaķ lāzımdır ve *āşiyān* yuvadır ve zāmīr murgā rāci 'dür.

⁵⁴¹ [109a] Zīrā murg-ı āteş-ĥ^vāre dāneyi aĥkerden ĥayrı istemez, ya 'ni: HM'de yok

⁵⁴² [109a] merküz olan: HM'de yok

Mahsül-i beyt: Cân bedenden çıkar ve ol zülfi ister ya'ni zülf-i cânânı taleb ider. Meşelâ ol bir kuş gibi ki duzağdan âzâd u hâlâş olur ve âşiyânını ister dimekdür.

Zi-ğayret pîç ü tâb üftâde der-reghâ-yı cân-ı men

Hemânâ dest-i ümmîd-i kesî dâred 'inâneş-râ

Pîç tâb bunda elem ve ıztırâbdan kinâyetdür ve *reg* rânun fethiyle ve kâf-ı 'Acemî ile tamarudur ve *hâ* edât-ı cem 'dür ve *hemânâ* beñzer ki ve güyâ ki dimekdür ve 'inâneşde [110a] zamîr-i gâyib cânâna râci 'dür.

Mahsül-i beyt: Reşk ü gayretten cânumuñ tamarlarına elem ü ıztırâb düşmüşdür. Beñzer ki bir kimsenün dest-i ümmîdi cânânun dizginin tutar ya'ni güyâ ki benden gayrı bir kimse⁵⁴³ dahı cânânun tâlib-i vişâli ve 'âşık-ı cemâl-i bâ-kemâlidür demek olur.

Zi-neng-i ân kâdem hergiz be-rüy-ı âsitân ne-nehîd

Ki nâgeh şeb nihân bûsîde bâşem âsitâneş-râ

Neng nün-ı evvelün fethi ve şânînün sükûniyla ve kâf-ı 'Acemî ile 'âr u nâmûs ma'nâsınadur ve anuñ müşârun ileyhi mışrâ '-ı şânînün mefhûmıdır ve *nâgeh* kâf-ı 'Acemî ile nâ⁵⁴⁴gâhdan muhaffedür ve *âsitâneş*de zamîr cânâna râci 'dür.

Mahsül-i beyt: Cânân anuñ 'âr u nâmûsundan hergiz eşiği üstüne kâdem kırmaz ki nâgâh gice gizli öpmüş olam anuñ âsitânını dimekdür. Murâd cânânun kemâl ü nâz u şîvesin beyândur.

Dilem güm geşt ü gamhâ-yı cihân 'Urfî talebkâreş

Be-dunbâl-i gam üftem tâ-meger bâyem(?) nişâneş-râ

Güm kâf-ı 'Acemî'nün zammıyla gâyib ma'nâsınadur ve *derû geşt* kâf-ı 'Acemî'nün fethiyle oldu dimekdür. *Talebkâreş*de zamîr dile râci 'dür ve *dunbâl* dâlün zammıyla ard ma'nâsınadur ve *meger* bunda edât-ı temennîdür ve *nişâneş*de olan zamîr dahı dile râci 'dür.

Mahsül-i beyt: Ey 'Urfî gönlüm gâyib oldu ve hâlbuki cihânun gamları anı [110b] isteyicidir. Gamun ardına düşdüm tâ ola kim gönlümün nişânını bulam dimekdür.

-35- Küy-ı 'aşkest ü heme dâne vü dârest incâ

Cilve-i merdüm-i âzâde harârest incâ

⁵⁴³ [110a] kimse: HM'de yok

⁵⁴⁴ [110a] kâf-ı 'Acemî ile nâ: HM'de yok

Dāne vü dām levāzım-ı ‘aşk olan eşyādan ‘ibāretdür, *merdüm-i āzāde* ‘aşkdan hālī olan⁵⁴⁵ kimsedür ve *īncā* kūy-ı cānāndan ‘ibāretdür.

Maḥsūl-i beyt: Bu maḥal maḥall-i ‘aşkdur ve hep dāne vü dām bu maḥaldedür. Bu yerde merdüm-i āzāde cılve eylemek ḥarāmdur. Ya ‘ni ‘āşık olmayan kimseler kūy-ı cānānda ḥırām itmek ḥarāmdur demek olur.

Her ki bigūzeşt derīn kūy be-bend üftādest

Ṭāyir-i bī-ḳafes ü dām kūdāmeṣt īncā

Üftādest lafzında ḥazf ü işāl şan ‘atı vardur zīrā üftāde estdür, soñra zarūret-i vezn için hā-yı resmī ile hemze-i müctelebeyi ḥazf idüp edāt-ı ḥaberi dāle işāl eylemişlerdür.

Maḥsūl-i beyt: Her kim ki bu maḥalleye uğradı bende düşmüşdür ya ‘ni giriftār olmuşdur. Bu maḥallede ḳafessiz ve dāmsız kuş ḳanğısıdır? Hāşılı kūy-ı cānānda bī-ḳayd u āzāde kimse yokdur demek olur.

Ānki her gāh ne-lügazīd derīn kūy ber-vaḳt

Şan ‘at-i rāhrevān lağziş-i kāmest īncā

Ne-lügazīd fi ‘l-i nefy-i māzīdür ma ‘nāsı sürçmedi dimekdür, ma ‘nā-yı lāzımı rüsvāy olmadı demek olur ve *lağziş* [111a] lāmuñ fethiyle ve zānuñ kesriyle ism-i maşdardur sürçme ve tayrınma ma ‘nāsına ve *kām* kāf-ı ‘Acemī ile adīm ma ‘nāsınadır.

Maḥsūl-i beyt: Ol kimse ki her vaḳt sürçmedi ve rüsvāy olmadı bu maḥalleye gitmedi. Ya ‘ni dāḥil-i kūy-ı cānān olmadı. Sālikān-ı ‘aşḳuñ şan ‘atı bu maḥalde dā’imā lağziş-i kāmudur demek olur.

‘İşret-i bezm-i tū zānest ki miḥnet ber-māst

Şubḥ-ı ān nāḥiye vaḳtīst şāmeṣt īncā

Ber bānuñ fethiyle ve rānuñ kesriyle ‘Arabī’de ‘inde ma ‘nāsına olmaḳ üzre māya muzāfdur ve *şubḥ* sābıḳan zikrolunan ‘işretten ‘ibāretdür ve *nāḥiye*den murād mezḳūr bezmdür ve *şāmeṣt īncā*dan murād miḥnet ber-māst didügidür.

Maḥsūl-i beyt: Senüñ bezmüñ ‘işreti andandur ki miḥnet bizüm ḳatımızdadur. Ya ‘ni biz miḥnetde olduğumuzdan sen maḥzūz olursın. Ol nāḥiyenüñ şabāḥı vaḳtdür ki bunda aḥşām ola demek olur.

Der-ḥarem zıkr-i büt ey deyr-nişīn ḥāş menest

Li-llāhi’l-ḥamd ki īn zemzeme ‘āmeṣt īncā

⁵⁴⁵ [110b] ‘aşkdan hālī olan: HM’de yok

*Harem*den murād Ka‘be-i şerīfedür ve *deyr-nişīn* vaşf-ı terkībīdür mevşūfu maḥzūfdur. Murād sālik-i mürtaşdur ve *hāş* bunda maḥşūş ma‘nāsınadır ve *īn zemzeme*den murād zikriyet didügidür ve *īncā* deyre işāretdür.

Mahşül-i beyt: Ey deyr-nişīn-i ‘aşk olan sālik-i mürtaş Ka‘be-i [111b] şerīfede şanem çikreylemek ancak baña maḥşūşdur. Ammā el-ḥamdülillāh ki bu zemzeme deyr-i ‘aşkda ‘āmdur ya‘ni deyr-i muḥabbetde herkes zikr-i şanem ider demek olur. Murād keşret-i zikr-i cānāndan maḥzūz olmasıdır.

Şevk-i Mūsā çı ki ān meh çü ber-āyed ber-bām

Şu ‘le tūr kemend-efken bārest īncā

*Meh*den murād ḥāzret-i ḥātemü’l-enbiyā ‘aleyhisselāmdur⁵⁴⁶.

Mahşül-i beyt: Ḥāzret-i Mūsā şalavātullāhi ‘alā-nebyyinā ve ‘aleyhi⁵⁴⁷ ḥāzretlerinin şevkindendür ki çün ḥāzret-i sultānū’l-kevineyn bāmdan ‘arz-ı cemāl eyleye. Bu maḥalde şu‘le tūr-ı bāma kemend-efken olur ya‘ni kemend-endāz-ı reşk olur dimekdür. Bām-ı evvel şeref ü rif‘atden kināyedür.

Sırr-ı taḳdīr der-ān ḥalka resed puhte be-güş

Sırr-ı īn mes’ele me-güşāy ki ḥāmest īncā

Ḥalka meclis ma‘nāsınadır zevi’l-‘uḳūlde lāmuñ sükūniyla ve ḡayrıda lāmuñ fethiyle müsta‘meldür ve bi’l-cümle *der-ān ḥalka* beyt-i evvelde vāḳı‘ mehe rāci‘ olup murād meclis-i şerīf-i ḥāzret-i peygamber şallallāhu ‘aleyhi vesellem olduğu vech-i vecīhdür ve encümen-i rindān-ı Ḥudā olmak daḡı güzel tevcīhdür. *Sırr-ı īn mes’ele*den murād sırsr-ı taḳdīrdür.

Mahşül-i beyt: Sırr-ı taḳdīr ol meclis-i şerīfde ḳulaḡa puhte irişür. Bu mes’elenüñ sırrını açma bu maḥalde ki ḥāmdur ya‘ni maḥalde ḥām vardır. Murād bu mes’ele aḡyāra keşf olunmaz dimekdür.

‘Aşk binişest zi-pā der-reh-i cūyā’i-i ḳurb

Zāḡ-ı endīşe [112a] hemān kebk-ḡırāmest īncā

Binişest zi-pā isti‘mālde ‘āciz oldı ve *zāḡ-ı endīşe* izāfeti beyāniyyedür ve *kebk-ḡırām* vaşf-ı terkībīdür, ma‘nāsı keklik şalınışlı dimekdür.

⁵⁴⁶ [111b] ‘aleyhisselām: (‘a.m.) HM

⁵⁴⁷ [111b] şalavātullāhi ‘alā-nebyyinā ve ‘aleyhi: (‘a.m.) HM

Maḥsūl-i beyt: ‘Aşk ‘āciz oldu kurb taleb idicilik yolunda ya ‘ni ‘azametiyle taleb-i kurb-ı cānānda ‘aşk⁵⁴⁸ nāçār qaldı. Zāğ-ı endīşe bu maḥalde kebk-hırāmdur ya ‘ni zāğ-ı endīşe rāh-ı taleb-i kurbda keklik revīşlidür. Ya ‘ni revīş unutmuşdur dimek olur ve zāğ-ı endīşe kebk-hırāmdur didüğü qarga revīş kebke taqlīd idüp kendi revīşin dahı unudur didükleri meşel-i meşhūra telmiḥdür.

Ber-der-i ‘aşk bi-çīn ma ‘reke ey ‘aql-ı fuḫūl

Ṭıfl-rā şīve-i bāzīçi ḥarāmest īncā

Bi-çīn emr-i ḥāzırdur bunda ma ‘nā-yı lāzımı qaldır dimekdür ve *fuḫūl* fānuñ ve zānuñ zammeleriyle isti ‘mālde ḥaddinden tecāvüz idüp elinden gelmedüğü kārara mübāşeret iden kimseye dirler ve *ṭıfl* tānuñ kesriyle küçük ma ‘şūma dirler. Bunda ‘aql-ı fuḫūldan ‘ibāretdür ve īncā der-i ‘aşka işāretdür.

Maḥsūl-i beyt: Ey ‘aql-ı fuḫūl ‘aşk kapusunda ma ‘rekeyi qaldır. Zīrā ṭıfla bu maḥalde şīve-i bāzīçe ḥarāmdur. Ya ‘ni dergāh-ı ‘aşk ṭıfl oynıyacak yer degüldür dimek olur. Mısrā ‘-ı şānī mevki ‘-i ta ‘lilde vākı ‘ olmuştur.

‘Urfī ez-her dü cihān mīremed illā der-i dost

Heme cā vaḥşī ez-ānest ki rāmest īncā

Mīremed fi ‘l-i müstaḫbeldür [112b] ve remīdenden müstaḫdur ve *ki* ḥarf-i ta ‘lildür ve *īncā* der-i dostā işāretdür.

Maḥsūl-i beyt: ‘Urfī her iki cihāndan ürker ya ‘ni ictināb ider. İllā dost kapusından ürkmey ve ictināb itmez⁵⁴⁹. ‘Urfī cemī ‘ yerde vaḥşīdür anuñ içün ki zīrā bu maḥalde rāmdur dimek olur. Murād, *e’d-dünyā ḥarāmün ‘alā-ehli’l-āḥirati ve’l-āḥirati ḥarāmün ‘alā-ehli’d-dünyā ve hüma ḥarāmāni ‘alā-ehlillāhr*⁵⁵⁰ mefhūm-ı şerīfine telmiḥdür.

-36- Menem ki yāfte’em zevk-i şoḥbet-i ḡam-rā

Be-şubḥ-ı ‘īd dehem müjde ṭām-ī mātem rā

Menem ki men ānkesem ki taḫdīrindedür ve *be-şubḥ*da bā bi-ma ‘nā zarf ve ‘īdden murād sürürdür⁵⁵¹. Ben ol kimseyem ki şoḥbet-i ḡamuñ zevk-in bulmuşdur. Şabāḥ-ı meserretde şām-ı māteme müjde virürem ve cā’izdür ki *be-şubḥ*da bā bi-ma ‘nā şıla

⁵⁴⁸ [112a] ‘aşk: HM’de yok

⁵⁴⁹ [112b] ictināb itmez: HM’de yok

⁵⁵⁰ Dünya, ehl-i āhirete haramdır ve āhiret, ehl-i dünyaya haramdır ve her ikisi de ehlullāha haramdır.” Aclūnī, *Keşfü’l-hafā*, 1/1312.

⁵⁵¹ [112b] maḥsūl-i beyt: HM’de ilave edilmiştir

ola ve *mātem rāda* rā taḥīṣ ifāde ide. Pes *maḥsūl-i mısrā* ‘-ı *ṣānī* ṣabāḥ-ı sürūra ṣām-ı mātemüñ müjdesin virürem ya ‘ni mātem gicesi geldi deyu ṣabāḥ-ı sürūra müjde iderem demek olur ve bi’l-cümle ğumūm-ı ‘aşqdan maḥzūz olduĝın beyāndur.

Eger be-ḥūr-ı bihiştet naẓar ufted dānī

Ki ḥüsn-i dost çı ārāstest ‘ālem-rā

*Bihiştet*de olan tā-yı ṣāniye ḥitāb içündür ma ‘nāda naẓara muḳayyeddür. Taḳdīr-i kelām naẓaret fütet dimekdür ve *dānī* fi ‘l-i müstaḳbel müfred muḥāṭabdur ve dānīdenden [113a] müstaḳdur ve *çı* bunda mübālaĝa ifāde ider ve *ārāstest* aṣlında āreste estdür. Lākin zarūret-i vezn içün ḥazf ü iṣāl kılınmıṣdur.

Maḥsūl-i beyt: Eger cennet ḥūrīlerine naẓaruñ düşerse ya ‘ni ḥūrā-yı bihiṣti görürseñ bilürsin ki ḥüsn-i cānān ‘ālemi ne bezemiṣdür. Ya ‘ni cānānuñ güzelliĝi ‘ālemi mübālaĝa ile ārāste ve pīrāste eyledüĝin bilürsin dimekdür.

Zi-lāf-ı ṣabr besī nādīmīm ta ‘ne me-zen

Mürüvvetī ki melāmet belāst mülzem-rā

Ta ‘nede hā-yı resmī edāt-ı naḳldür ve *mürüvvetī*de yā vaḥdet içündür ve bir fi ‘l-i emri i ḥāzır muḳadderdür.

Maḥsūl-i beyt: Ṣabr içün öĝmekden ziyāde peṣmānız. Bize ta ‘n eyleme bir mürüvvet eyle ki mülzeme melāmet belādur. Ya ‘ni ilzām olmuṣ kimseye ta ‘n u lev m itmek ‘aẓīm muṣībetdür demek olur. Ma ‘lūm ola ki mürüvvetīde yā tenkīr içün olmaḳ daḥı cā’izdür.

Be-lezzet-i ebed ez-zaḥm-ı ō dilā müjde

Ki dād bī-eṣerī infī ‘āl merhem-rā

Be-lezzet lafzında bā sebebiyyedür ve *ō* zamīr-i cānāna rāci ‘dür ve *dilāda* elif-i sākine ḥarf-i nidādur. Ma ‘nāsı ey dil dimekdür ve *bī-eṣerī*de yā maṣdariyyedür dāduñ fā ‘ili bī-eṣeriyyedür ve *infī ‘āl* mef ‘ül-i ṣarīḥidür ve *merhem-rā* ĝayr-ı ṣarīḥidür.

Maḥsūl-i beyt: Cānānuñ zaḥmından lezzet-i ebed sebebiyle ey göñül müjde ki eṣersizlik merheme infī ‘āl virdi. Ya ‘ni zaḥm-ı cānānda bir zevḳ-i cāvidānī vardur ki ol zevḳ ve ol lezzet sebebiyle merāhim ü edviye-i mü’eṣṣire [113b] olmadı demek olur.

Hevā-yı bāĝ-ı muḥabbet be-ĝāyetī germest

Ki ḥiç sebze ne-dīdest rüy-ı ṣebnem-rā

*Be-ĝāyetī*de bā bi-ma ‘nā zarfdur ve yā vaḥdet içündür ve *germ* kāf-ı ‘Acemī’nüñ fethiyle ıssı ma ‘nāsınadur ve *ki* ḥarf-i rābıt-ı sıfatdur ve *sebze* bunda tāze çayır

çimenden ‘ibāretdür ve *ne-dīdest* aşılda ne-dīde estdür. Lākin zarūret-i vezn için ḥazf ü iṣāl kılınmıştır.

Maḥsūl-i beyt: Bāğ-ı muḥabbetün hevāsı bir gāyetde ya ‘ni bir mertebede ısıcağdur ki sebzesi aślā ṣebnem yüzün görmemiştir demek olur. Murād ḥarāret-i ‘aşkı beyāndur.

Qabūl-i ‘aşk ‘inānem girift ü ‘Urfi bürd

Be-ḥalveti ki taṣavvur ne-būd maḥrem-rā

*Qabūl-i ‘aşk*dan murād ‘āşıklıktır ve *‘Urfi* münādā ve ḥarf-i nidā muḥadderdür ve *bürd* bānuñ zammıyla ve *rā* ve dālūñ sükūniyla fī ‘l-i māzī müfred gāyibdür. Ma ‘nāsı iletirdimektür ve *be-ḥalveti*de bā bi-ma ‘nā şıla ve yā vaḥdet içündür.

Maḥsūl-i beyt: Tecrīd tarīkıyla buyurur ki ey ‘Urfi ‘āşıklıq ‘inān-ı ihtiyārum tutup beni bir ḥalvete iletirdi ki anda maḥremi taṣavvur itmek olmaz dimektür. Murād iktizā-yı ‘aşkı beyāndur. Zīrā ‘aşk u muḥabbet ādemi maḥremān ve hem-demānından dūr ider, belki şahşı gitirdi vücūdundan mehcūr ider eyzan.

-37- Mey keş ü mest-i şive kun nergis-i mey-perest-rā

Mey-kede-i kirişme kun [114a] kūşe-i çeşm-i mest-rā

Mey-perest vaşf-ı terkībīdür bāde-nüş ma ‘nāsınadır ve *mey-kede* mey-ḥāne dimektür ve *kirişme* bu maḥūle maḥallerde muṭlaq nāz u şiveden ‘ibāretdür ve bi’l-cümle mışrā ‘-ı şānī mışrā ‘-ı evveli tefsīr vākı ‘ olmuştur⁵⁵².

Maḥsūl-i beyt: Cānānına ḥitāb idüp dir ki bāde iç ve nergis-i mey-perestüñi mest-i şive eyle. Ya ‘ni kūşe-i çeşm-i mestüñi nāz u şive-i mey-ḥāne eyle dimektür.

Key dil herze-gerd-i mā kūşe-nişin şevd meger

Tir-i tū yādeş āvered kâ ‘ide-i nişest-rā

Herze-gerd vaşf-ı terkībīdür bātil ve bīhūde ṭolancı dimektür ve *gerd* kâf-ı ‘Acemī’nün fethiyle gerdidenden müştakdır ve *kūşe-nişin* dahı vaşf-ı terkībīdür ve *yād* bunda ḥātır ma ‘nāsınadır ve zamīr dile rāci ‘dür ve *kâ ‘ide-i nişest*den murād gamze ile urmasıdır ve ol ḍarbla dilūñ kūşe-nişin⁵⁵³ oturmasıdır.

Maḥsūl-i beyt: Bizüm dil-i herze-gerdümüz kaçan kūşe-nişin olur ya ‘ni ‘ālemde kaçan ferāğat ider. Meger ol zamān ider ki senūñ okuñ ya ‘ni tir-i gamzeñ kâ ‘ide-i nişesti

⁵⁵² [114a] tefsīr vākı ‘ olmuştur; tefsīrdür HM

⁵⁵³ [114a] kūşe-nişin: olup ilave edilmiştir HM

anuñ hâtırına getüre. Ya ‘ni tâ tîr-i ğamzeñ ile urmayınca bizüm dil-i herze-gerdümüz kûşe-nişîn-i ferâgat olmaz dimekdür.

Âmede fevc-i tâze’i cümle şehâdet-ârzû

Hîz ü şarâb-ı ‘işve dih ğamze-i tîz-dest-râ

Fevc-i tâze izâfeti beyâniyyedür ve hâ-yı resmîden soñra kitâbet olunan [114b] hemze yâ-yı vahdete delâlet ider ve *şehâdet-ârzû* vaşf-ı terkîbî aķsâmındandır şehâdet umucı ma ‘nâsına ve *şarâb-ı ‘işve* izâfeti beyâniyyedür ve *tîz-dest* vaşf-ı terkîbî kabîlindendür çâbük ve çâlâk ma ‘nâsına.

Maḥṣûl-i beyt: Bir tâze bölük gelüp şehâdet isteyicidir ya ‘ni yeñiden bir alay ‘uşşâk gelüp şehîdlik umarlar. Kalk ve ğamze çâlâküñe şarâb-ı ‘işve vir ya ‘ni ğamze-i çâbüküñi mest-i şarâb-ı ‘işve ile ve mezbûrlaruñ cümlesin bir anda şehîd eyle dimekdür.

Hîz ü semâ ‘şevk kun çend be-ḥükm-i ‘âfiyet

Der-şikenî be-güş-ı dil⁵⁵⁴ elest-râ

‘Âfiyet isti ‘mâlde perhîzkârlık ma ‘nâsınadır ve *der-şikenî*’de der te’kîd içündür ve şikenî şîn-i mu ‘cemenüñ kesriyle ve kâf-ı ‘Arabî’nüñ fethiyle fi ‘l-i muzâri ‘ müfred muḥâtabdur ve *be-güş*’da bâ bi-ma ‘nâ zarfdur ve güşüñ dilüñ izâfeti mecâz tarîkıyladır ve *elest*den⁵⁵⁵ murâd rûz-ı ezelde olan ikrârdur.

Maḥṣûl-i beyt: Kalk ve şevkle semâ ‘ eyle, niçeye dek ḥükm-i ‘âfiyet eyle. Ya ‘ni ‘âfiyete tâbi ‘ olmağla elesti güş-ı dilde şıyarsın, elesti güş-ı dilde şımağ vücuda getürmemden ‘ibâretdür. Nitekim bundan aķdem daḥı bu isti ‘mâl bir maḥalde işâret olunmuş idi.

Zülf-i şiken-fürüş-râ ber-dil-i men metâ ‘keş

Yâd-ı zamâne dih zi-nev kâ ‘ide-i [115a] şikest-râ

*Metâ ‘*lafzında ‘ayın zarûret-i vezn için revm-i kesre ile okunur.

Maḥṣûl-i beyt: Zülf-i şiken-fürüşüñi benüm göñlüme metâ ‘ çek ya ‘ni büküm satıcı zülfüñi. Hâşılı bükümü çok zülf-i müce ‘ ‘idüñi benüm göñlüme ‘arz eyle, zamânenüñ yeñiden kâ ‘ide-i şikest-i hâtırına gelsün⁵⁵⁶. Ya ‘ni zamâne zülf-i şiken-fürüşüña ‘âlemi müşteri idüp mübtelâ eylesün dimekdür.

⁵⁵⁴ [114b] dil: zemzeme ilave edilmiştir HM

⁵⁵⁵ [114b] elestden: zemzeme-i elestden HM

⁵⁵⁶ [115a] gelsün: getir ya ‘ni metâ ‘-ı zülf-i müce ‘ ‘idüñi büküme ‘arz eyle ol daḥı müşterî olup HM

Germ-i ziyāret-i harem gešte zi-bî-ḥodî velî

Yâ şanemest ber-zebân-ı ‘Urfî büt-perest-râ

Germ lafzının ziyārete izāfeti maşdaruñ fâ‘iline izāfeti qabālındendür ve *ziyāretüñ* haremeye izāfeti maşdaruñ mef‘ülüne izāfetidür ve *harem*den murād cenāb-ı Ka‘be-i şerīfedür ve *geşte*de olan zāmīr-i gāyib izmār qable’z-zıkr tārīkı ile ‘Urfī’ye rāci‘dür ve *büt-perest* vaşf-ı terkībī aḡsāmındandır. İştılāḡda ma‘nāsı maḡbūb dost dimekdür.

Maḡsūl-i beyt: Bî-ḥodlıḡdan ziyāret-i haremeye germ olmuşdur ya‘ni ḡaşd u ‘azīmet itmışdür. Lākin maḡbūb dost ‘Urfī’nüñ dilinde yâ şanemdür demek olur. Murād zıkr-i ma‘şūḡ dilinden herḡiz zā’il olmasıdur fete’emmel eyzan.

-38- Ne-dād nūr-ı şerārî çerā‘-ı hestî-i mā

Gülî ne-çîd zi-şāḡî dırāz-destî-i mā

Şerārî vü *gülî* vü *şāḡî*de olan yālar vahdet içündür [115b] ve *dırāz-dest* terkīb-i mezcîdür ve *yā* maşdariyyedür.

Maḡsūl-i beyt: Bizüm varlıḡumuz ya‘ni vücūdumuz çerāḡı bir şerāruñ nūrunı virmedi. Ya‘ni çerāḡ-ı vücūdumuz bir ḡıḡılcım nūrı ḡadar müşte‘il olmadı. Bizüm dırāz-destligümüz bāḡ-ı ‘ālemde bir şāḡ-ı verd-i terden bir gül ḡoparmadı. Ya‘ni ḡadīḡa-i dūnyāda bir güle nā’il olmadıḡ ve nā’il olmaḡ daḡı rūzî olmadı⁵⁵⁷ dimekdür. ḡāşılı bāḡ-ı cihāndan mütemetti‘ olmadıḡ demek olur ve bi’l-cümle murād ‘adem-i müsā‘ade-i rūzgārdan şikāyetdür.

‘İnāyet-i şamedî redd küfr-i mā ne-kuned

Eger kemāl pezîr u şanem-perestî-i mā

*Şamedî*de olan yā nisbet içündür ve *küfr* böyle maḡallerde setr ü taḡşîrden ‘ibāretdür.

Maḡsūl-i beyt: ‘İnāyet-i mevlā bizüm küfrümüzü red itmez ya‘ni ümîzdür ki ‘afv ider. Eger bizüm şanem-perestligümüz kemāl-i qabūl iderse murād kemāli maḡşad.

[116a] Ser-i fütādegî-i mā be-‘arş mî sāyed

Külāḡ-ı fāḡr-ı bülendî nümūde pestî-i mā

*Fütādegî*de kāf-ı ‘Acemî hā-yı resmīden mübeddeldür ve *yā* maşdariyyedür ve hemze edāt-ı tevessüldür ve *mî sāyed* fi‘l-i müstaḡbel müfred gāyibdür. Sāyīdenden müstaḡdur ve *külāḡ-ı fāḡr-ı bülendî* izāfetleri beyāniyye ve lâmiyyedür ve yā maşdariyyedür.

⁵⁵⁷ [115b] ve nā’il olmaḡ daḡı rūzî olmadı: HM’de yok

Maḥsūl-i beyt: Bizüm düşkünligümüz başı ‘arş-ı a‘lāya sūrtünür ve sürünür ya‘ni tā ‘arş-ı a‘lāya deger. *Men tevāza ‘a rafā ‘ahullah*⁵⁵⁸ fehvāsınca alçaqlığımız yücelik fahrı külāhını göstermişdür dimek olur. Ba‘zı nüshada nümūde yerine rübūde vākı‘ olmuşdur, ō yā-yı maẓmūme ile kaymış ma‘nāsınadır ammā yine maḥşūd birdür, çendān tefāvūt yokdur fete’emmel.

Zi-nīm-mestī-i mā zān kirişme mībāred

Ki çeşm-i şāhid-i ‘aşkest nīm-mestī-i mā

Nīm-mest vaşf-ı terkībī aḳsāmındandır ve *yā* maşdariyyedür ve hemze edāt-ı tevessüldür ve *zān* edāt-ı ta‘lildür ve *kirişme* böyle maḥallerde nāz u şīveden ‘ibāretdür ve *mī bāred* fi‘l-i muzāri‘ müfred gāyibdür ve *ki* ḥarf-i ta‘lildür ve *çeşm-i şāhid-i ‘aşk* izāfetleri lāmiyye ve beyāniyyedür ve sīn ü tā edāt-ı ḥaberdür. Ma‘lūm ola ki ba‘zılar bu edātı mülḥaḳından münfaşıl yazup sīnden muḳaddem bir elif dahı taḥrır iderler. Mezḳūr elif hemze-i müctelibedür, maḥall-i zarūretde gelür

[116b] meşelā āhirinde hā-yı resmī olan kelimeye edāt-ı ḥaber lāḥıḳ olsa ol zamān elif-i mezḳūr dahı taḥrır olunmaḳ lāzımdır meşelā üftāde est gibi ve kıs ‘alā hāzā.

Maḥsūl-i beyt: Bizüm yarım serḥoşluğumuzdan anuñ içün nāz u şīve yağar ki zīrā bizüm nīm-mestligümüz çeşm-i şāhid-i ‘aşkdur dimek olur. Murād maḥẓ-ı ‘aşk olmuşuzdur dimeden ‘ibāretdür fete’emmel⁵⁵⁹.

Demī ki ‘aşk be-tāzed be-ḳalb-i mā ‘Urfī

Be-tāc-ı ‘arş ne-şīned ğubār-ı hestī-i mā

Demīde yā vahdet içündür ve *ki* ḥarf-i rābıṭ-ı şıfatdur ve *be-tāzed* tāzīdenden müştāḳ fi‘l-i muzāri‘ müfred gāyibdür hücum ve ğalebe itmek ma‘nāsına ve ‘*Urfī* münādādur ve ḥarf-i nidā muḳadderdür ve *tāc-ı ‘arş*dan murād fevḳ-i ‘arşdur.

Maḥsūl-i beyt: Ey ‘Urfī bir dem ki ‘aşk bizüm ḳalbümüze türk-tāz eyleye ol vaḳt bizüm ğubār-ı vücūdumuz ya‘ni ğubār-ı kīr-i ḥaḳīr olan vücūdumuz tāc-ı ‘arşa ḳonar. Ya‘ni merātib-i ‘ulyāya ve derecāt-ı ḳuşvāya vāşıl olur dimekdür eyzān.

-39- Ne-dādī izn-i menzil sāḥten ger luṭf-ı şāh-ı ĩncā

Merā key ḥadd-i ān⁵⁶⁰ būdī ki sāzem cāygāh ĩncā

Ne-dādī ve *būdīde* olan yālar ḥikāye içündür ve *cāygāh* mekān ma‘nāsınadır.

⁵⁵⁸ “Kim tevāzu gösterirse Allah onu yüceltir.” Aclūnī, *Keşfü’l-hafā*, 2/2333.

⁵⁵⁹ [116b] feteemmel: HM’de yok

⁵⁶⁰ [116b] Ne-dādī izn-i menzil sāḥten ger luṭf-ı şāh-ı ĩncā/ Merā key ḥadd-i ān: HM’de yok

Maḥsûl-i beyt: Eger pâdişāhuñ luṭfu bu yerde menzil yapmağa izin vermeyeydi benüm kaçan ḥaddim olurdı ki bu yerde mekân düzem ve ḥāne yapam dimek olur. Ma ‘lûm ola ki bu gazel ‘Urfî merḥûmuñ şāhuñ kaşrı yanında bir binâ yapduğunu müş ‘irdür. Nitekim bu beytinden ziyāde [117a] rûşendür.

Ez-ân der-zîr-i eyvân şeh in menzil⁵⁶¹ kerdem

Ki bâşed ber-ser-i men sāye-i ‘ālem-penāh incā

Ez-ân edât-ı ta ‘lîldür ve *in menzil* yapduğı ḥāneden ‘ibāretdür ve *ki* ḥarf-i ta ‘lîldür ve *sāye-i ‘ālempenāh* aślında sāye-i şāh-ı ‘ālempenāhdur. Lâkin zarûret-i vezn için lafz-ı şāh ḥazf olunmuşdur.

Maḥsûl-i beyt: Bu menzili anuñ için pâdişāhuñ köşki altında binâ eyledüm ki tâ bu maḥalde benüm başım üzre şāh-ı ‘ālempenāhuñ sāye-i luṭf u ‘ināyeti ola dimekdür.

Zemîn ü āsmân ger düşmenem bâşed çi gam dārem

Ki dāred kurb-ı şāhem ez-ḥavādiş der-penāh-ı incā

*Zemîn ü āsmān*dan muzāf maḥzûfdur taḳdîr-i kelām ehl-i zemîn ü āsmân dimekdür ve ḥavādiş-i āfāt u beliyyeden ‘ibāretdür.

Maḥsûl-i beyt: Eger ehl-i zemîn ü āsmân bi’l-cümle baña düşmen olsa ne gamum vardur. Ya ‘ni gamum yokdur ve kayırmam ki zîrā şāhuñ yakınlığı bu maḥalde beni āfāt u beliyyeden penāhda tutar ya ‘ni ḥıfz u şıyānet eyler dimekdür.

Eger-ne gāhî incā sāye-i şāh-ı cihân üfted

‘Aceb dārem ki üfted pertev-i ḥurşîd ü māh incā

Ne ḥarf-i nefydür ma ‘nā cihetinden üftede muḳayyeddür ve *ḥurşîd* lafz-ı başîtdür şems ma ‘nāsına ‘ilm-i ḥāşdur vāv-ı resmîyle ḥurşîd dahı dirler. Ma ‘lûm ola ki ba ‘zı erbāb-ı taşarruf ḥurşîdüñ terkîb olmasına zāhib olup bî-netîce kıl ü kâl [117b] itmişlerdür. Egerçi güneşe yalnız hür ve yalnız [şîd] ıtlāk olunur ve hā-yı Hind ile hür dahı denilür. Bunuñ birle ḥurşîdüñ basîṭ olmasında eşkāl yokdur ‘afallāhu ‘anhüm.

Maḥsûl-i beyt: Eger bu maḳāma gāhîce şāh-ı cihānuñ sāyesi vāḳı ‘ olmasa ‘aceb tutar ya ‘ni ta ‘accüb iderem ki bu yere ḥurşîd ü māhuñ pertevi düşer. Ḥāşılı bu memeleke mihr ü māhuñ ṭulū ‘ı ol şāh-ı zîşānuñ ḥürmetinedür deyu merḥûm ‘Urfî kendi pâdişāhını ṭuruk-ı ıtrā (?) ile medḥ ider.

Çi bâşed cān be-pāyiş gevher-i iḥlās mîrizem

⁵⁶¹ [117a] menzil: binâ ilave edilmiştir HM

Kesî bâşed beyâred müjde k'âmed pâdişâh încâ

Çi bâşed isti' mâlde ne şeydir dimekdür ve *be-pâyişde* zamîr-i gâyib izmâr kable'z-zikr tarîkıyla mışrâ'-ı şânide olan kesîye râci'dür.

Mahsûl-i beyt: Cân ne şeydür anuñ ayağına gevher-i ihlâş nişâr ideyim, kimdür ki pâdişâh bu maķâma geldi deyu baña müjde getüre dimekdür. Murâd merhûm 'Urfî kendünüñ binâ itdügi hâneve pâdişâhuñ ziyârete gelmesin ârzü itmiş ola yâhud pâdişâhı seferde olup kudûmün iltimâs itmiş ola.

Çü gerd-i muķaddem şeh zîb-i dāmānem şevd dānî

Ki dāmān-râ resed şad zîr-i taraf-ı külāh încâ

Çü vāv-ı resmîyle edât-ı ta'lîldür ve *gerd/kâf-ı 'Acemî'*nüñ fethiyle toz ma'nâsınadur ve *tarf-ı külāh* tãnuñ fethiyle ve rãnuñ sükûnıyla [118a] kûşe külāh ma'nâsınadur ve *ki* harf-i beyândur.

Mahsûl-i beyt: Çünkü pâdişâhuñ gubâr-ı maķdemi zîb-i dāmānum ola bilürsin ki bu maķalde dāmānuñ kûşe-i külāha yüz nazı irişür. Ya'ni nev'-i dāmān taraf-ı külāha şeref-i gubâr-ı maķdem-i pâdişâhî sebebiyle iftiḥâr ider dimekdür ve bi'l-cümle murâd kendünüñ kudûm-i pâdişâha istikbâl idüp ve teşrîf-i maķdem-i pâdişâhî ile iftiḥârın beyândur.

Hudâyâ kîn 'imâret-râ pesended şâh tâ-ḥ'âhem

Be-takrîb-i şıla âzādî-i ehl-i günāh încâ

Hudâyâda yâ harf-i nidâdur ve *şıla* şaduñ kesriyle şu'arâya kaşîdesi muķâbelesinde vâkı' olan 'atıyyeye dirler ki ıstılâḥlarında cã'ize ta'bîr iderler.

Mahsûl-i beyt: Yâ Rabbi umarın ki bu 'imâreti şâh begene tâ kim şıla takrîbi ile ehl-i günāhuñ âzādlığın dileyem. Ya'ni şāhuñ kaşrı yanında yapduğım binâyı umaram ki begenüp baña iḥsân muķâbelesinde suçlı olanların cürmini 'afvide dimekdür.

Hudâ-râ ey muşavvir şüret-i şeh-râ raķam fermâ

Ki her ki der-ḥarem bâşed be-sâzem secdegāh încâ

Hudâ rāda-râ taḥşîş içündür, muşavvirden murâd 'Urfî merhûmuñ binâ itdügi hânevi naķş iden naķķāş ola veyāḥud mutlak muşavvir murâd oluna ve *raķam fermâ* isti' mâlde taşvîr eyle dimekdür.

Mahsûl-i beyt: Allah için ey muşavvir pâdişâhuñ şüretini hâneme taşvîr ve terkîm eyle ki [118b] her vakt pâdişâh ḥaremde oldukça taşvîrin bu maķamda secdegāh eyleyem. Ya'ni kendüyi görmedikçe taşvîrine ta'zîm ü tekrîm idem dimekdür.

Kucā ez-bāğ-ı cennet lutf-ı ın manzar şevd hāşıl

Ki mîrûyed zi-feyz-i kurb-ı şeh gülhā-yı cāh ıncā

Manzar bunda seyrāngāh ma‘nāsınadır ki merhūmuñ binā itdügi hāneden ‘ibāretdür ve *ki* harf-i ta‘lildür ve *mîrûyed* rānuñ zammıyla rüyîdenden müştak fi‘l-i muzāri‘ müfred gāyibdür. Lāzım ile mûte‘addî beyninde mütterek ammā bunda lāzım olması lāzımdur ve *gülhā* gülüñ cem‘idür ve *cāh* bunda devlet ve ‘izzet ma‘nāsınadır⁵⁶².

Maḥşûl-i beyt: Bu meyserenüñ leṭāfeti bāğ-ı cennetden ḳande hāşıl olur ki zîrā bu maḥalde şāhuñ feyz-i kurbunda ve lutf-ı civārında devlet ü ‘izzet gülleri biter dimekdür ve bi’l-cümle beytde gūlūvv ü iğrāk şan‘atı vardur fete’emmel.

Bi-yā ey ḥāsîd-i zulmet-sirişt ıncā şafā bişnev

Ki bāyed cevher⁵⁶³ āyîne dilhā-yı siyāh ıncā

Zulmet-sirişt vaşf-ı terkîbî aḳsāmındandır ma‘nāsı ḳara gönüllü dimekdür ve *şafā bişnev* şafâyı işit dimekdür ammā isti‘mâlde şafâyı duy ve zevḳi añla demek olur.

Maḥşûl-i beyt: Gel ey ḳara gönüllü ḥasūd-ı lâ yeḥsūd bu maḳāmda şafâyı duy ve zevḳi añla ki zîrā bu maḳāmda siyāh gönüller ve ḳara ḳalbler āyine cevherin ve cilāsın bulur demek olur.

[119a] Temāşā ger be-ḳadr-i ḥüsn-i manzar mîkunî ‘Urfî

Nigāhî cānib-i Firdevs dār ü şad nigāh ıncā

Ḳadr dālūñ sükūnıyla miḳdār ma‘nāsınadır ve *ḥüsn* güzelliğdür ve *manzardan* murād cā’izdür ki binā olan hāne ola ve mümkindür ki pâdişāh murād oluna. Bu vech üzre manzar dîdār ma‘nāsına olur ve *nigāhî*de yā vaḥdet içündür.

Maḥşûl-i beyt: Ey ‘Urfî eger manzaruñ ḥüsni miḳdārı temāşā iderseñ cānib-i firdevse bir nazar eyle ve bu maḥalle yüz nazar eyle dimekdür ve bi’l-cümle ‘Urfî merhūm bu gazelde binā itdügi hānenüñ ve pâdişāhuñ medḥini iltizām eylemişdür eyzan.

-40- Ne mihr-i dost bînem ney kîn-i düşmenān rā

Yek-ṭavr dost dārem bî-mihr ü mihribān-rā

Yek-ṭavr bir tarz ve bir üslûb üzre dimekdür ve *bî-mihr* muḥabbetsiz dimekdür ḡaraḳ düşmendür ve *mihribān* muḥabbetli dimekdür maḳşūd dostdur.

⁵⁶² [118b] ‘izzet ma‘nāsınadır: ‘izzetdür HM

⁵⁶³ [118b] cevher: cevāhir HM

Mahsül-i beyt: Ne dostuñ muhabbetine bakarım ve ne düşmenlerüñ kînine. Hâşılı hep bir üslûb üzre tutarım düşmen ü dostı. Ya ‘ni dost u düşmen yanımda yeksândur demek olur. Murâd rindâne-meşreb olduğın beyândur.

Ġam mîkeşed ‘inānem men hem ʔitāb dārem

Ez-men du ‘ā bi-gūyîd yārān-ı şādmān-rā

Hem bunda daḡı ma ‘nāsnadır ve *yārān-ı şādmān* izāfeti mevşūfuñ şıfatına izāfetidür.

Mahsül-i beyt: Ġam ‘inān-ı ihtiyārumı çekiyor ben daḡı şitāb iderem ya ‘ni [119b] peyrev-i ġam olmağa uyuram. Benden du ‘ā idiñüz yārān-ı şādmāna ya ‘ni şādmān aḡbāba benüm selāmımı söyleñüz ve ḡaberimi teblîġ idiñüz ki ben kemāl mertebe ṡaraf-ı ġama teveccüh itmişimdür. Anlar şafā vü sürürda olsunlar demek olur. Cā’izdür ki yārān-ı şādmāndan murād cānānı ola ve şîġa-i cem ‘le ta ‘ẓīm kaşd oluna.

Mestāne ger be-tāzem ‘aybem me-kun ki şevķeş

Per mîdehed be-merkeb-i ser mîdehed ‘inān-rā

*Şevķeş*de olan zamîr beyt-i sâbıkda vāķı ‘ yārān-ı şādmāna rāci ‘ olur eger andan cānān murād olunursa ve illā kendi zamîrinde muzmer olan cānāna ircā ‘ olunur ve merkebden murād esb-i ‘azîmetdür ve esbe ‘inān lābüddür.

Mahsül-i beyt: Eger mestāne türk-tāz idersem ya ‘ni yelüp yüpürürsem beni ‘ayb itme ki zîrā cānānuñ şevķi merkebe fettān virür ve ‘ināna evc virür. Ya ‘ni kemāl mertebe bā ‘iş-i türk-tāz olan şevķ-i cānāndur demek olur.

Güftem be-güş-ı tevfiķ ey düşmen-i mürüvvet

Tā-key firāk-ı ḡırmen ĩn mūr-ı nā-tuvān-rā

Güftā mürüvvet ĩnest kejpā der-efkenîmeş

Tā-ān ki cūyed ez-ġayr der-ḡod beyāyed ān-rā

Bu iki beyt bir kıt ‘a vāķı ‘ olmuşdur ve *düşmen-i mürüvvet* münādādur ve bi’l-cümle tevfiķa ey düşmen-i mürüvvet deyu ḡitāb itdüġi dilḡvāḡı üzre nā-müsā ‘id olduğından ‘ibāretdür ve *firāk-ı ḡırmen* izāfeti lāmiyyedür ve ḡırmenden ġaraḡ murād-ı mā fi’l-fu’ādıdır ve *mūr-ı nā-tuvān* kendüden ‘ibāretdür ve *güftāda* [120a] elif-i sākine ‘alāmet-i cevābdur ve *efkenîmeş*de zamîr-i ġāyib mezkūr mūr-ı nātuvāna rāci ‘dür.

Mahsül-i kıt ‘a: Tevfîķuñ ḡulaġına ey dil-ḡvāḡum üzre müsā ‘ade itmeyin didüm. Bu za ‘if ḡarıncaya firāk-ı ḡırmen niçeye dek tevfiķ cevāb virüp didi ki mürüvvet budur ki ol mūrı ayakdan bıraġaver. Ya ‘ni bî ser ü pā idevüz tā kim ol nesneyi ki ḡayrıdan dil-

rānı kendiden bula demek olur. Murād *men ‘arefe nefsehü fekad ‘arefe rabbehü*⁵⁶⁴ mefhūmına işāret buyurmışlardır.

Āvāregīst rehber der-vādī-i muḥabbet

Ṭūfān būved mu ‘allim deryā-yı bī-gerān-rā

Āvāregīst lafzında kāf-ı ‘Acemī hā-yı resmiden mübeddeldür ve yā maşdariyyedür ve sīn ü tā edāt-ı haberdür ve *mu ‘allim* tef‘īl bābından ism-i fā‘ildür. Bu maḥalde kulağuz ma‘nāsınadır, Fārisī’de rehber gibi ve *bī* edāt-ı selbdür ve *gerān* kāf-ı ‘Arabī’nün fethiyle kenar ma‘nāsınadır ve bi’l-cümle mışrā‘-ı şānī ḥukm-i ta‘liledür.

Maḥsūl-i beyt: Vādī-i muḥabbetde rehber āvārelikdür zīrā deryā-yı ‘ummānuñ kulağuzı ṭūfāndur. Ya‘ni keştī-i dil anda şāhil-i vişāle peyrev-i ṭūfān olmağla vaşıl olur. Hāşılı ‘āşık olan āvāre olmak gerekdür ki anuñla nā‘il-i vuşlat ola dimekdür.

‘Urfī be-gītī ez-ḥuld āmed ki bāz kereded

Ġāfil ki tāze-pervāz güm sāzed āşiyān-rā

Gītī kāf-ı ‘Acemī’nün kesriyle bunda dünyādan [120b] ‘ibāretdür ve *ḥuld* hā-yı mu‘cemenün zammıyla cennetdür ve *bāz* bunda yine ma‘nāsınadır ve *kerded* kāf-ı ‘Acemī’nün ve dāl-i evvelün fethalarıyla döne ve ‘avdet ü rücū‘ eyle dimekdür ve *tāze-pervāz* vaşf-ı terkībīdür ve *güm* kāf-ı ‘Acemī’nün zammıyla gāyib ma‘nāsınadır.

Maḥsūl-i beyt: ‘Urfī cennetden dünyāya geldi tā kim yine cennete rücū‘ eyleye. Ammā ‘Urfī gāfildür ki henüz yuvadan uçan yavru kuş āşiyānını yavkılur dimekdür. Murād āşinān-ı ḥuldı ferāmūş idüp gülistān-ı dünyāya firifte olduğın beyāndur ve bi’l-cümle beytde i‘tirāf vardur fete’emmel eyzan.

-41- Her dem zened heves be-çerāğ-ı diger merā

Rūsivā kuned zi-şekve-i dāğ-ı diger merā

Diger dālün kesriyle ve kāf-ı Acemī’nün fethiyle bu maḥüle maḥallerde bir dürli dimekdür.

⁵⁶⁴ “Nefsini bilen Rabbini bilir.” Aclūnī, *Keşfü’l-hafā*, 2/2530.

Mahsûl-i beyt: Her dem heves beni bir dűrli erāġa urur ve her vakt bir dűrli dāġuñ űikāyetinden⁵⁶⁵ beni rűsvāy ider demek olur. Murād ‘aűķbāzlıġın beyāndur⁵⁶⁶ ‘aűķbāz ıűtılāhlarında emir gűrdűġi maķbűbe firifte olana dirler ‘afallāhű ‘anhű⁵⁶⁷.

Gű bűy-ı gűl bi-sűz dimāġem ki dāde’ end

Ez-behr-i bűy-ı dost dimāġ-ı digeű merā

Gű emr-i hāzırdur gűyűdenden műűtaķdur. Murād hıķāb-ı ‘āmdur ve *dāde’ endűñ* fā ‘illeri emr-i ilāhű ile műdűrāt-ı emr olan meleklerdűr.

[121a] Mahsûl-i beyt: Bűy-ı gűle sűyle ki dimāġumı yak ya ‘ni bűy-ı gűle di ki benűm dimāġumı yakşun. Zűrā bűy-ı dost iűn baña bir ġayrı dimāġ virmiűlerdűr demek olur. Murād bűy-ı cānān var iken bűy-ı gűlden maķzűz olmamasıdır.

Műűtaķ-ı űem ‘-i Tűrem ű her dem hűcűm-ı űevķ

Ālűde műkuned be-çerāġ-ı digeű merā

űem ‘-i Tűr’ dan murād tecellű-i Raķmānű’dűr ve *űevķ* arzu ma ‘nāsınadır ve *erāġ* dan murād dil-fűribān-ı dűnyādur.

Mahsûl-i beyt: Ben űem ‘-i Tűr’a műűtaķam ve hālbuki her dem ġalebe-i⁵⁶⁸ ārzű beni bir ġayrı erāġla ālűde ve firifte eyler. Ya ‘ni ben pervāne-i űem ‘-i haķűkat olmak isterin lākin ifrāt-ı űevķ ve hűcűm-ı ārzű beni çerāġ-ı mecāzű ile ālűde eyler dimekdűr.

Her maķremű ki műkunem ez-vey sűrāġ-ı dost

Muķtāc műkuned be-sűrāġ-ı digeű merā

Maķremű de olan yā vaķdet iűndűr ve *vey* vāvuñ fethiyle ve yānuñ sűkűnıyla zāműr-i ġāyibdűr ve maķreme rāci ‘dűr ve *sűrāġ* sűnűñ zammıyla űormak ma ‘nāsınadır.

Mahsûl-i beyt: Her bir maķrem ki andan dostı tefaķķud iderem ya ‘ni űoraram. Ol maķrem beni bir ġayrı űormaġa muķtāc eyler. Ya ‘ni űorduġum maķrem cānāndan baña murād űzre ġaber virmez demek olur.

‘Urfű nevā me-cű ki ġarűfān ne bűlbűlend

Her dem me-kűű be-naġme-i zāġ-ı digeű merā

⁵⁶⁵ [118b] beni bir dűrli erāġa urur ve her vakt bir dűrli dāġuñ űikāyetinden: HM’de yok

⁵⁶⁶ Sayfa kenarındaki hāűiye anlam ilgisinden dolayı burada verildi.

⁵⁶⁷ [118b] ‘aűķbāz ıűtılāhlarında emir gűrdűġi maķbűbe firifte olana dirler ‘afallāhű ‘anhű: HM’de yok

⁵⁶⁸ [121a] ġalebe: HM’de yok

*Ḥarīfān*dan murād zamānında kendinüñ muḥālifi olan şu ‘arādur ve *me-küş* kâf-ı ‘Arabî’nüñ zammıyla nehy-i ḥāzırdur. Bunda ma ‘nā-yı lāzımı muḥtarib ü müte’ellim eyleme dimekdür.

Mahşül-i beyt: Tecrīd ṭarīkıyla kendüye [121b] ḥiṭāb idüp buyurur ki ey ‘Urfi nağme isteme ki ḥarīfān-ı zamāne bülbul degüllerdür belki zāğlardur. İmdi her dem beni bir gūne zāğun nağme-i nā-sāziyle muḥtarib ü müte’ellim eyleme dimekdür. Murād şu ‘arā-yı mezkūreye ta ‘rīzdür eyzan.

-42- Güft ü gū-yı ğam-ı Ya ‘kūb büved pīşe-i mā

Būy-ı pīrāhen-i Yūsuf dehed endīşe-i mā

Güft ü gūy dime kıma ma ‘nāsına isimlerdür. Nitekim isti ‘mālāt-ı Türkiyye’de didi kodı dirler ve söz sav deyu ta ‘bīr iderler ve *pīrāhen* gönlek ma ‘nāsınadır.

Mahşül-i beyt: Bizüm pīšemüz güft ü gū-yı ğam-ı Ya ‘kūb’dur ya ‘ni şan ‘atumuz dā’imā ğam-ı Ya ‘kūb’ı müzākere ve mükāleme eylemekdür. Zīrā bizüm endīšemüz pīrāhen-i Yūsuf rāyiḥāsın virür dimekdür. Böyle mahallerde Yūsuf’dan murād cānāndur.

Ve[y] enderān bīşe ki mā şīr ü bīm āfet nīst

Rūbe ez-bī-cigerī rem kuned ez-pīşe-i mā

Bīşe bā-yı ‘Arabî’nüñ kesriyle meşelik dimekdür orman ma ‘nāsına ve *ki* ḥarf-i rābiṭ-ı şıfatdur ve *vey* zamīri bīşeye rāci ‘dür ve *rūbe* rānuñ zammıyla dilkü ma ‘nāsına ve *bī-cigerī* yüreksiz dimekdür ve *rem kuned* rānuñ fethiyle ve mīmüñ sükūniyle ürker dimekdür.

Mahşül-i beyt: Ol meşelikde ki biz anuñ arslanıyuz anda belā vü keder yokdur. Lākin dilkü yüreksizliginden bizüm bīšemüzden ürker ve kaçır dimekdür. Şīrden murād mest-i ‘aşk olan ‘uşşāk-ı bī-bāklardür ve rūbeden ğaraż ḥīlekār ve mūrā’ī olan nā-pāk ü ḥavfnāklerdür.

Kūh-ken şan ‘at-ı mā [122a] dāşt velī farķ be-sīst

Ḳuvvet-i bāzū-yı dil mīṭalebed tīşe-i mā

Kūh-ken aşılta vaşf-ı terkībīdür zīrā kūh kâf-ı ‘Arabî’nüñ zammıyla tağ ma ‘nāsınadır ve ken kâf-ı ‘Arabî’nüñ fethiyle kırıcı dimekdür. Pes kūh-ken tağ kırıcı dimekdür⁵⁶⁹. Pes kūh-ken tağ kırıcı ma ‘nāsınadır ki murād Ferhād’dur ve *şan ‘at*dan murād ‘aşk u

⁵⁶⁹ [122a] Pes kūh-ken tağ kırıcı dimekdür: HM’de yok

muḥabbetdür ve *dāšt* lafzında bir edāt-ı hikāye maḥzūfdur ve *mīṭalebed* ma‘mūl tarīkı üzere talebīdenden müştak fi‘l-i müştakbeldür ve *tīşe* tānuñ kesriyle bunda külünk ma‘nāsınadır.

Mahsül-i beyt: Ferhād bizüm şan‘atumuz tutardı ya‘ni bizde olan fenn-i muḥabbet anda da var idi ammā aramızda fark çokdur. Ya‘ni⁵⁷⁰ tebāyün-i küllī vardır. Zīrā bizüm tīšemüz kuvvet-i bāzū-yı dil ister ammā anuñ tīşesi kuvvet-i bāzū-yı dest isterdi demek olur ve mübāyene bu vechile ḥuşūl bulur ve ma‘lūm ola ki mışrā‘-ı şānī mevki‘-i ta‘lilde vākı‘ olmuşdur.

Der-dil-i mā ğam-ı dünyā ğam-ı ma‘şūk şeved

Bāde ger ḥām büved puḥte kuned şīşe-i mā

Şeved fi‘l-i muzāri‘ müfred ğāyibdür şevīdenden müştak şayrūret ma‘nāsınadır ve *şīşeden* murād dildür.

Mahsül-i beyt: Bizüm gönlümüzde ğam-ı dünyā ğam-ı cānān olur ya‘ni bizüm gönlümüze⁵⁷¹ dünyā ğamı düşse ğam-ı cānāna döner. Bāde eger ḥām ise bizüm şīşe-i kalbümüz anı puḥte ider demek olur.

‘Urfī efsāne-terāşī be-ḥamūşī bi-fürūḥt

Lillāhi’l-ḥamd ki āzād şöd ez-pīşe-i mā

Efsāne-terāş vaşf-ı [122b] terkībīdür, ma‘nā-yı lāzımı efsāneci dimekdür ve *yā* maşdariyyedür ve *be-ḥamūşīde* bā bi-ma‘na sıla ve bā harf-i maşdardur ve *bi-fürūḥt* bā-yı te’kīd ile fi‘l-i māzī müfred ğāyibdür. Tahtında olan zāmir-i fā‘il ‘Urfī’ye rāci‘dür ve lillāhi’l-ḥamd zarūret-i vezn [içün] taqdīm ü te’ḥīr olunmuşdur. Ba‘zılar ziyāde tahşīş içündür didiler ve *āzād şöd* ḥalāş oldu dimekdür ve fā‘ili ‘Urfī’ye rāci‘dür ve *pīşe* redd-i maṭla‘ şan‘atı üzere irād olunmuşdur.

Mahsül-i beyt: ‘Urfī kışsa-ḥ‘ānlığı ve efsāneciligi ḥamūşlığa şatdı. El-ḥamdülillāh ki bizüm pīşemizden ḥalāş oldu ya‘ni ‘Urfī efsāne-terāşlıktan fāriğ oldu demek olur eyzan.

-42- Hergiz ārāyiş-i şüret ne-büved pīşe-i mā

Ḥacle ez-ġamze-i Şīrīn talebed tīşe-i mā

Bu ğazel evvelki ğazele nazīre vākı‘ olmuşdur.

⁵⁷⁰ [122a] bizde olan fenn-i muḥabbet anda da var idi ammā aramızda fark çokdur. Ya‘ni: HM’de yok

⁵⁷¹ [122a] bizüm gönlümüze: HM’de yok

Maḥsūl-i beyt: Hergiz bizüm pîşemüz ârâyiş-i şüret degüldür. Ya ‘ni Ferhād gibi biz şüret-i Şîrîn’i taşa naḡş itmezüz, bizüm tîşemüz ḡacleyi ḡamze-i Şîrîn’den ister. Ya ‘ni ḡamze-i Şîrîn’i naḡş ider ve bi’l-cümle Ferhād mā’il-i şüret ve biz ṭalib-i ma’nâyuz dimek olur.

‘Aşḡ miāmed ü şîrân-ı cihān mîḡuftend

Kîn semūmîst ki âteş zede der-bîşe-i mā

Mısrā ‘-ı [123a] evvelde vāḡı ‘ olan *mî* lafızları bu maḡalde edāt-ı ḡikāye ma’nāsın ifāde iderler ve *şîrân-ı cihān*dan murād cihānuñ bahādırlarıdır. Zāhir budur ki ‘uşşāḡ ola ve *mîḡuftend*üñ fā‘illeri zikrolunan şîrân-ı cihāndur ve *ki* ḡarf-i beyāndur ve *în* ‘aşḡa işāretdür ve *semūm* sînüñ fethiyle ıssı yeldür ya ‘ni rîḡ-ı ḡārre ma’nāsınadır⁵⁷². Cem ‘i semāyim gelür ve *yā* vahdet-i nev ‘iyyedür ve *ki* ḡarf-i rābıt-ı şıfatdur.

Maḥsūl-i beyt: ‘Aşḡ gelür idi ve cihānuñ bahādırları dirler idi ki bu ‘aşḡ bir rîḡ-ı ḡārredür ki bizüm pîşe-i dilümüze âteş urmışdur dimek olur.

Gevher-i zerre-i ḡurşîd me-ḡū ne-tevān yāft

Ki zi-reh perde-i ḡayret bered endîşe-i mā

Gevher-i zerre-i ḡurşîd izāfetleri beyāniyye ve lâmiyyedür ve *ki* ḡarf-i ta‘lildür ve *bered* bānuñ ve rānuñ fethalarıyla fî‘l-i müstaḡbeldür ve fā‘ili endîşe-i mādur.

Maḥsūl-i beyt: *Gevher-i zerre-i ḡurşîd*i bulmaḡ olmaz dime. Zîrā bizüm endîşemüz yoldan perde-i ḡayreti iledür ya ‘ni ḡaldırır ve perde-i ḡayret ref‘ olmaḡla ḡaḡîḡat-i zerreyi bilürüz dimek olur. Murād temeddüḡdür ammā ḡaḡ budur ki bu beyt daḡı maṭla ‘-ı ḡazel-i merḡūm gibi ḡayret-fezā-yı ‘uḡūl ü fūḡūm olduḡı muḡarrerdür.

Ḳuvvet-i bāzū-yı ‘aşḡest ki ger sidre şevīm

Ez-rek ü rîşe-i Firdevs keşed rîşe-i mā

Rek ü rîşe bunda ağacuñ kökünden ve ṭamarlarından ‘ibāretdür ve firdevse izāfeti lâmiyyedür.

Maḥsūl-i beyt: *Ḳuvvet-i bāzū-yı ‘aşḡ*dur ki eger farazā sidretü’[123b]l-müntehā olsaḡ cennetde olan rek ü rîşemüzden bizüm rek ü rîşemüzi çeker ḡoparur. Ya ‘ni bāḡ-ı biḡiştde olan sidre daḡı olsaḡ *Ḳuvvet-i bāzū-yı ‘aşḡ* çeker ḡoparur dimekdür. Murād *Ḳuvvet-i ‘aşḡı* beyāndur.

Def‘-i ḡam tengī-i dil er be-peziṛed ‘Urfî

⁵⁷² [123a] ya ‘ni rîḡ-ı ḡārre ma’nāsınadır: HM’de yok

Furşatet bād ki būnyād kunī pīşe-i mā

Tengîde yâ maşdariyyedür ve hemze edât-ı tevessüldür ve dile izâfeti lâmiyyedür ve *be-pezîred* kelime bâ-yı evvelki ‘alâmet-i istikbâldür. ‘Arabî’dür ve bâ-yı şânî ki hürûf-ı mebnîdendür ‘Acemî’dür ve meftûhadur ve ‘*Urfî* bunda münâdî vâkı‘ olmuşdur ve *furşat[et]* lafzında tâ-yı şânî hitâb içündür ve *būnyād kunī* mübâşeret idersin dimekdir.

Mahşûl-i beyt: Ey ‘Urfî eger gönül darlığı def‘-i⁵⁷³ ğam kabûl iderse furşatuñ olsun ki bizüm şan‘atumuza mübâşeret eylersin demek olur eyzan.

-43- Nüş-dârû neş‘e-i ‘illet nehed der-cân-ı mā

Der-ḥumār-ı mu‘ciz ‘İsî ez-dermân-ı mā

Nüş-dârû bunda esbâb-ı edviye ve mu‘aleceden ‘ibâretdür ve ‘*illet* hastelik ma‘nâsınadur ve *nehedûñ* fâ‘ili nüş-dârûya râci‘dür ve ‘*İsî* lafzında sîn kesre ile okunmak lazımdur ki hem vezne ri‘âyet oluna ve hem kavâ‘id-i A‘câma mütâba‘at buluna.

Mahşûl-i beyt: Nüş-dârû bizüm cânumuza neş‘esin kor ya‘ni devâ bize dâ‘ olur. Bizüm dermânımızdan ḥazret-i ‘İsâ ḥumār-ı mu‘cize düşer dimekdir. Nitekim üstâdum Mezâkî efendi buyurur:

Ben marîz-i ‘aşq-ı cāngāhım Mesîḥ olsa daḥı

Ne ‘ilâc itsün bu derd-i bî-[124a] devāya neylesün

Âb-rûy-ı şem‘-râ bihûde ne-tevân riḡten

Şad şeb-i yeldâst der-her kûşe-i zindân-ı mā

Şeb-i yeldâ kış gicelerinden bir uzun gicedür ki irtesi gün döner ve ba‘zı nâsuñ i‘tikâdı budur ki ol gice yaḡar gemisi deryâda gezer ve kûşe-i zindân-ı mā izâfetleri lâmiyyedür.

Mahşûl-i beyt: Şem‘üñ yüzi şuyını bihûde dökmek olmaz. Zîrâ bizüm zindânımızda her kûşesinde yüz şeb-i yeldâ vardır. Pes şem‘ yanmak ile rûşen olmak ihtimâli yokdur. İmdi bihûde yere âb-ı rûy-ı şem‘i dökmek olmaz dimekdir.

Mâ ḥacil ammā sūḡan der-şan‘at-ı meşşâta‘est

Ger nümûd-ı küfr dâred şāhid-i îmân-ı mā

⁵⁷³ [123b] def‘: HM’de yok

Ḥacil hā-yı mu‘cemenüñ fethiyle ve cīm-i mu‘cemenüñ kesriyle sıfat-ı müşbbehedür şermsār ma‘nāsına ya‘ni utangan dimekdür⁵⁷⁴ ve *meşşāta* bunda muşavvir-i eşyādan ‘ibāretdür ve *nümūd* nūnuñ zammıyla isimdür gösteriş ma‘nāsına ve *küfr* lügatde setr ma‘nāsınadır. Ammā şūfiyye ıstılâhında birkaç ma‘nāya gelür. Bu maḥalde vuşul-i ḥaḳḳa māni‘ olan ‘avāyıkdan ‘ibāretdür ve şāhid-i imān izāfeti beyāniyyedür.

Mahşül-i beyt: Biz ḥacil ü şermsāruz ammā (söz) söz şan‘at-ı meşşāta dadur. Eger bizüm şāhid-i imānumuzdan küfr gösterişi var ise ya‘ni bizüm şāhid-i imānumuzda nümāyiş-i ‘avāyık-ı dünyeviyye var ise biz ḥacilüz. Ammā kelām şan‘at-ı meşşāta dadur ki zīrā şāhid-i imānumuz dürüst olıcaḳ. Küfr ile ta‘bīr olunan perde-i ‘avāyık-ı dünyeviyyeyi dahı ber-ṭaraf [124b] idüp meşşāta-i ḳudret şāhid-i imānumuzı estār-ı mevāni‘-i ‘ālemden ḥalāş ider dimekdür.

Zaḥmhā ber-dāştīm ü fetihhā kerdīm līk

Hergiz ez-ḥūn-ı kesī rengīn ne-şöd mīdān-ı mā

Ber-dāştīm bunda ‘alā-ṭarīḳı mecāz ber-ḥürdīm ma‘nāsınadır ve *kesīde* yā tenkīr içündür ve *mīdān* elsine-i A‘cām üzre feth-i mīmledür.

Mahşül-i beyt: Çok yāreler yedik ve mecrūḥ olduk, çok feth ü fütūḥ eyledük. Lākin hergiz kimsenüñ kanından meydānumuz rengīn ü ālūde olmadı. Ya‘ni biz zaḥmnāk olduğumuzdan fütūḥāt-ı celīle rūzī olup bizden kimse rencīde olmadı dimekdür.

Çeşm eger bāzest eger pūşīde ez-hem ne-gūseled

Āmed ü reft-i nazar der-dīde-i ḥayrān-ı mā

Bāz bunda açık ma‘nāsınadır ve *pūşīde* ḳapalı dimekdür ve *ez-hem ne-gūseled* birbirinden münḳaṭı‘ olmaz dimekdür ve *āmed ü reft* gelme ve gıtme ma‘nāsına isimlerdür.

Mahşül-i beyt: Gözümüz eger eḥaḳ ve eger fīhi lebdür. Cemāl-i cānāna nazarımızıñ āmed ü refti dīde-i ḥayrānumuzda birbirinden münḳaṭı‘ olmaz. Ya‘ni eger bī-dār ve eger ḥ‘ābda yüz müşāhade-i cemāl-i cānāndan bir an ḥālī degülüz dimekdür.

Nī zi⁵⁷⁵- ‘ışmet pāk-dāmānīm kez-nāmūs u neng

Mīkuned ālūdegī perhīz ez-dāmān-ı mā

⁵⁷⁴ [124a] dimekdür: HM’de yok

⁵⁷⁵ [124b] zi: HM’de yok

Nî kesr-i nûnla harf-i nefydir ve *‘işmet* bunda perhizkârlık ma‘nâsınadır ve *pāk-dāmān* vaşf-ı terkibî aḡsāmındandır⁵⁷⁶ ve *ālūdegīde* kāf-ı ‘Acemî hā-yı resmiden mübeddeldür ve yā maşdariyyedür, ma‘nâsı kırışıklık ve bulaşıklık [125a] dimekdür. Bu maḡalde murād ‘āşıklıktır.

Maḡsûl-i beyt: Biz ‘işmetümüzden pāk-dāmān degülüz belki ālūdelik ‘ār u nāmūsından bizüm dāmānumuzdan perhîz eyleye. Ya‘ni bizüm ‘aşq-perest olmaduğumuz ‘işmetümüzden ve perhîzkârlığumuzdan degüldür. Belki ‘aşq-perestlik bizden ‘ārlanup şaḡınduğındandır demek olur.

Ma‘nî-i rûşen birûn mîcû şödem ‘Urffî zi-dil

Der-siyāhî mî ne-kunced çeşme-i ḡayvān-ı mā

Ma‘nî-i rûşen izāfeti beyāniyyedür ve *mîcû şödem* kelimesinde olan mîm-i sâkine aşılta dile muḡayyedür ve taḡdîr-i kelām mîcû şöd zi-dilem dimekdür ve *‘Urffî* münādā vāḡı‘ olmuşdur ve *sipāhīde* yā harf-i maşdardur. Ma‘nâsı zulmet ḡarañlık dimekdür ve *mî ne-kunced* aşlinda ne-mîkunceddür. Lâkin zarûret-i vezn içün nûn-ı nāfiye te‘hîr olunmuşdur.

Maḡsûl-i beyt: Ey ‘Urffî ma‘nâ-yı rûşen göñlümden taşra cûş u ḡurûş ider ya‘ni derûnumda ḡarâr itmeyüp zuhûra gelür. Bizüm āb-ı ḡayāt çeşmemüz zulmetde şaḡmaz demek olur ve bi‘l-cümle mışrā‘-ı şānî irsāl-i meşel ḡabîlindendür fete‘emmel eyzan.

-44- Heme cüyend bihişt ü men-i bî-bāk āncā

Ki fezāyed elemî ber-dil-i şad çāk āncā

Men-i bî-bāk mevşūfuñ şıfatına izāfetidür ve *ki* harf-i rābıt-ı şıfatdur ve *elemīde* yā tenkîr içündür ve *dil-i şad çāk* izāfeti izāfet-i mesbûḡa gibidür.

Maḡsûl-i beyt: Hep cennet isterler ve ben ol maḡalde bî-bākim. Öyle maḡal ki anda dil-i şad çāk üzerine elemeler ziyāde olur dimekdür. Murād ḡam-ı ‘aşḡdan maḡzûz olmasıdır.

Ey bihişt [125b] ez-çemen-i kūy-ı ḡülî şermet bād

Ki ne-yāsūd kesî bî-dil ḡamnāk āncā

Çemen-i kūy izāfeti lâmiyye ve beyāniyye olmaḡ cā‘izdür ammā evlā olan beyāniyyedür fete‘emmel ve *kūy*ñ ḡülî lafzına izāfeti lâmiyyedür ve *ḡülīde* olan yā vaḡdet içündür ve bi‘l-cümle murād cānāndur ve *şermet* tā-yı sâkine ḡitāb içündür ve

⁵⁷⁶ [124b] terkibî aḡsāmındandır: terkibîdür HM

ki harf-i ta ‘lildür ve *ne-yāsūd* fi ‘l-i nefy-i māzī müfred gāyibdür ve āsūdenden müştakdur ve *kesīde* yā vahdet içündür ve *bī* edāt-ı selbdür ve *dil-i gāmnāk* izāfeti beyāniyyedür ve *incā* kūy-ı cānāndan ‘ibāretdür.

Mahsül-i beyt: Ey cennet çemen-i kūy-ı cānāneden saña şerm ü hayā olsun. Ya ‘ni ey bağ-ı bihişt yārūn ravza-i kūyında şermsār ol. Zīrā anda bir kimse dil-i gāmnāksiz āsūde olmadı. Murād ‘āşık çemen-i kūy-ı cānānede dahı sākın olsa gām-ı ‘aşqdan hālāş olmaz dimekdür ve kesīde olan yā tenkīr içün de olmağ cā’ izdür⁵⁷⁷.

Key der-ān bādiye mānend kadem-i sūhtegān

Ki ne bā-şu ‘le sitized has ü hāşāk āncā

*Bādiye*den murād bādiye-i ‘āfiyetdür ve *mānend* kelimesinüñ maşdarı mānīdendür Sūdī kavline. Ammā müteḳaddimīn mezhebi üzre māndendür ve ‘alā-küllī hāl lāzım ile müte‘addī mā-beyninde müsterekdür ḳalmağ ve ḳomağ ma‘nālarında. Ammā bunda ḳomağ ma‘nāsına olması evlādur ve *ne* harf-i nefydür aşılta sitized kelimesine muḳayyeddür lākin żarūret-i vezn içün münfaşıl vāḳı ‘ olmağın hā-yı resmī ile kitābet olunmuşdur ve *āncā* bādiyeden ‘ibāretdür.

Mahsül-i beyt: [126a] Ḳaçan ol bādiye-i ‘āfiyete sūhtegān-ı ‘aşḳ vāḳ-ı kadem iderler ki anda has ü hāşāk şu ‘le ile sitize eylemeye ya ‘ni yanup yaḳılmaya dimekdür.

Cānib-i şaydgehī mīkeşedem şevḳ ki nīst

Ser-i āhū-yı haram lāyık-ı fitrāk āncā

[*Geh*]⁵⁷⁸ kāf-ı ‘Acemī’nüñ fetḫiyle ve hā-yı aşliyye ile şikār maḥalli ve av yeri dimekdür ve *yā* vahdet içündür ve *mīkūşedūn* mīm-i sākine mef‘ūlidür ve *şevḳ* fā ‘ilidür ve *ki* harf-i rābıṭ-ı şıfatdur ve *ser-i āhū-yı haram* izāfetleri lāmiyyedür ve *fitrāk* fānuñ kesriyle terki didikleri benddür ki egere bağludur ve *āncā* zikrolunan şaydgehden ‘ibāretdür.

Mahsül-i beyt: Şevḳ beni bir şaydgāh cānibine çeker ki ol şaydgāhda ser-i āhū-yı haram beste-i fitrāk olmağ lāyık degüldür. Murād şaydgāh-ı ‘aşḳdur ki anda ser-i āhū-yı haram lāyık-ı fitrāk olamaz dimekdür.

Ṭaleb-i hūn-ı şehīdān ki kuned ez-tū hāşr

Tīğ-ı kīn ger kuşed ān gāmze-i bī-bāk āncā

⁵⁷⁷ [125b] içün de olmağ cā’ izdür: içündür HM

⁵⁷⁸ Burada “geh” kelimesinin şerhine geçilmiş ama kelimenin istinsahı unutulmuş olmalıdır.

Ṭaleb-i ḥūn maşdaruñ mef'ûlüne izâfetidür ve ḥūnuñ şehîdâna izâfeti lâmiyyedür ve *ki* isimdür kim ma'nâsına ve *tîğ-ı kîn* izâfeti beyâniyyedür ve *âncâ* mezkûr ḥaşrdan 'ibâretdür.

Mahşûl-i beyt: Hû(y)[n]-ı⁵⁷⁹ şehîdân-ı 'aşkı maḥşerde senden kim ṭaleb eyler ve ṭaleb eylemege kim kâdir olur? Eger ol ğamze-i bî-bâk anda tîğ-ı kîn ü ğazab çekerse dimekdür.

Ṭurfe resmî müte'ârif şöde der-şehr-i vişâl

Ki şümârend hûner şîve-i imsâk âncâ

Ṭurfe ṭānuñ⁵⁸⁰ zammıyla 'aceb ma'nâsınadır ve *resm* 'âdet ma'nâsınadır [126b] ve *yâ* vahdet-i nev'îyyedür ve *müte'ârif* tefâ'ül bâbından ism-i fâ'ildür ma'rûf ve meşhûr ma'nâsınadır ve *şehr-i vişâl* izâfeti beyâniyyedür ve *ki* ḥarf-i beyândur ve *şümârend* kelimesinüñ fâ'illeri maḥzûfdur. Murâd ḥübândur ve yâḥud cānândur bu taḳdîrce şîğa-i cem' ta'zîm içün olur ve *imsâk* if'âl bâbından maşdardur.

Mahşûl-i beyt: Şehr-i vişâlde bir 'aceb 'âdet-i ma'rûf u meşhûr olmışdur ki anda şîve-i imsâki hûner şayarlar dimekdür. 'Âdet-i müte'ârifeden murâd şîve-i imsâki hûner 'add itmeleridür.

Der-mezârî ki menem ḥufte çü mâtem-zedegân

Ġam u endûh feşânend be-ser-i⁵⁸¹ ḥāk āncā

Mezârîde yâ vahdet içündür ve *ki* ḥarf-i râbıt-ı şıfatdur. *Ḥufte* yatmış ve uyumuş ma'nâlarında müşterekdür, bunda murâd ma'nâ-yı evveldür ve *mâtem-zedegân* mâtem-zedenüñ cem'idür ve kâf-ı 'Acemî hâ-yı resmîden mübeddeldür ve ma'nâsı mâtemliler dimekdür ve *endûh* guşşa ma'nâsınadır ve *feşânendüñ* fâ'illeri ğam u endûhdur ve *be-ser* mef'ûl-i ğayr-ı şarîhidür ve *ḥāk* mef'ûl-i şarîhidür.

Mahşûl-i beyt: Ben bir mezârda yatmışam ki ğam u guşşa erbâb-ı mâtem gibi ol mezârda başlarına toprak saçarlar. Ya'ni beni esirgeyüp acırlar dimekdür.

Sâkiyâ defn kun ez-ba'd helâkem cāyî

Ki büved sāye-fiken ber-ser-i men tāk āncā

⁵⁷⁹ Bu kelime metinde yanlışlıkla ḥūy şeklinde verilmiştir.

⁵⁸⁰ [126a] ṭānuñ: HM'de yok

⁵⁸¹ [126b] be-ser: HM'de yok

*Sākīyā*da elif-i sākine harf-i nidādur ve *cāyīde* yā-yı sāniye-i sākine vahdet içündür ve *ki* [127a] harf-i rābıt-ı şıfatdur ve *sāye-fiken* vaşf-ı terkībī aqsāmındandır ma‘nāsı sāye şalıcı dimekdür.

Mahşül-i beyt: Ey sākī fevt olduğumdan şöıra beni bir yerde defn eyle ki anda üzüm çubuğı başum üzre sāye-fiken ola. Murād bāde-i ‘aşk u muhabbetden gāyet mahzūz olduğın beyāndur.

‘Urfī vü mey-kede vü men mey ü bezmī ki müdām

Zehr-i çeşmīst be-hāşıyyet-i tiryāk āncā

Mısrā‘-ı evvelde olan *vāv*lar ma‘ıyyet ve muķāranet ma‘naların ifāde ider ve *bezmīde* yā vahdet içündür ve *zehr-i çeşm* gāzabla bakmadan ‘ibāretdür ve *yā* nisbet içündür ve *tiryāk* bunda bādeden ‘ibāretdür ve *āncā* bezme işāretdür.

Mahşül-i beyt: ‘Urfī mey-hānede ve ben bir güne şarāb u bezme muķārinim ki dāyım anda sākīnūñ gāzabla bakmasıdır. Yāhud cānānuñ gāzabıyla bakmasıdır tiryāk yerine geçen. Hāşılı ol meclisde zehr-i çeşm-i dilber tiryāk yerine geçer dimekdür.

Hurūf-ı bā

-45- Dil çü be-ğam şād zīst mihr ü vefā zū taleb

Ğam çü güvārā vü fütād berg ü nevā zū taleb

Zīst zānuñ kesriyle zīstenden müştak fī‘l-i māzī müfred gāyibdür ve *zūda* olan zamīr-i gāyib dile rāci‘dür ve *taleb* ma‘mül tarīķıyla emr-i hāzırdur ve talebīdenden müştakdur ve *güvār* kāf-ı ‘Acemī’nūñ zammıyla güvārīdenden müştakdur. Hażm olmaķ ma‘nāsına vāv *fütā* vāvıyla ve vāvsız lügatdür ve bunda vāv iledür ve berg *ü nevā* bunda azıķ [127b] ve ni‘met ma‘nāsınadır ve *zūda* olan zamīr ğama rāci‘dür ve *taleb* yine evvelki gibidür.

Mahşül-i beyt: Çünkü gönül ğamla şād ü hurrem dirildi. Ya‘ni gönül çünkü ğamla ferahnāk olduğı hālde zindegānī eyledi. Andan mihr ü vefā taleb eyle ve ğam çünkü hażm oldu andan berg ü nevā taleb eyle. Ya‘ni zād ü azıķı ğamdan eyle dimekdür.

Yā be-du‘ā ğayr-ı derd ez-der-i Yezdān me-h‘āh

Yā be-taleb ger hoşī terk-i du‘ā zū taleb

*Be-du‘ā*da bā bi-ma‘nā zarf ve *der-i Yezdān* izāfeti lāmiyyedür. Murād dergāh-ı Hūdā’dur ve *be-talebde* bā bi-ma‘nā ma‘a ve taleb bunda aşıl üzredür ve *zūda* olan zamīr dergāh-ı Hāķķ’a ircā‘ olunur te‘eddüben ve *taleb* yine emirdür. Ma‘lūm ola ki bu ğazelde redif vāķı‘ ola taleb kelimeleri bi‘l-cümle emirdür.

Mahsûl-i beyt: Ya du‘âda dergâh-ı Һazret-i Һaққ’dan derdden gayrı isteme. Ya ‘ni isterseñ derd-i ‘aşk iste yâhud eger taleb ile hoş iseñ ol dergâh-ı ‘aliyyeden terk-i du‘â iste. Ya ‘ni bir şey istememegi iste dimekdür. Murâd teslîmdür.

Çün revîş-i ‘ahd-i mâ kerde felek vâzgûn

Teşne resî çün be-Һıızr zehr-i fenâ zû taleb

Vâzgûn tersine dimekdür ve *resî* resîdenden müştak fi‘l-i muzâri ‘ müfred muhâtabdur ve *çün* edât-ı ta‘lîldür ve *be-Һıızr* da bâ bi-ma‘nâ şıladur ve *zûda* olan zamîr Һıızr’a râci ‘dür.

Mahsûl-i beyt: Çünkü bizüm zamānumuzuñ revîşini felek tersine eylemişdür imdi. Çünkü Һazret- Һıızr’a irişesin andan zehr-i fenâ iste. [128a] Ya ‘ni Һazret-i Һıızr’dan zehr iste ki⁵⁸² saña âb-ı Һayât vire dimekdür fete’emmel.

Ân ki kuşed yek şarâb zû me-taleb dürd ü şâf

Vân ki Һored nûş u nîş derd ü devâ zû taleb

Yek şarâb didügi dâ‘imâ şafâdan ‘ibâretdür ve *me-taleb* mîm ü tâ vü lâmuñ fetĥalarıyla nehy-i Һazırdur ve *dürd* dâlûñ zammıyla şarâbuñ çökegi ya ‘ni balçığıdır ve şâf ĥâlîşdür ve *nûş u nîş* bunda zevk u şafâ ve derd ü miĥnetden ‘ibâretdür.

Mahsûl-i beyt: Ol kimse ki muttaşıl bir güne şarâb içer, andan dürd ü şâf isteme. Ya ‘ni dâ‘imâ şafâ üzre olan kimseden bir şey taleb itme, belki nûş u nîş rûzgârı ve germ ü serd çerĥ-ı sitemkârı gözünden iste dimekdür. Murâd *fes’elü ehle’z-zikr*⁵⁸³ mefhûm-ı şerîfine işâretdür.

Ez-çi revî nezd-i şeyĥ cānib-i ‘Urfî şitâb

Maṭlab ger Һây ü Һüst ĥîz ü biyâ zû taleb

Nezd nūnuñ fetĥiyle ve zānuñ sūkūnıyla kat ma‘nāsınadır ‘Arabî’de ‘inde gibi ve *şitâb* emr-i Һazırdur ve *maṭlab* mîmüñ fetĥiyle ve tānuñ sūkūnıyla⁵⁸⁴ bunda maṭlûb ma‘nāsınadır ve *ĥîz ü biyâ* daĥı emr-i Һazırlardur ve *zûda* olan zamîr-i ġāyib ‘Urfî’ye râci ‘dür.

⁵⁸² [128a] Һazret-i Һıızr’dan zehr iste ki: HM’de yok

⁵⁸³ Nahl, 16/43. (Ey Peygamber!) Senden önce de, kendilerine vahyettiğimiz erkeklerden başkasını peygamber olarak göndermedik. Eğer bunu bilmiyorsanız zikir ehline sorun.

⁵⁸⁴ [128a] mîmüñ fetĥiyle ve tānuñ sūkūnıyla: HM’de yok

Mahşul-i beyt: Şeyh katına neden ötri gidersin cânib-i ‘Urffî’ye şitâ[b] eyle. Maşşud eger hây u hüy ise kalk ve gel ‘Urffî’den taleb eyle dimekdür. Murâd ehl-i riyâyâ ta ‘rîzdür eyzan.

-46- Şad kavî be-yek zemzeme tayy mîkunem imşeb

Mestî ne-be-endâze’i mîkunem imşeb

Şav/ışılâhlarında terennümâtsiz nağmeye dirler ve ol nağmeyi ırlayana şavvâl dirler ve *mîkunem* fi ‘l-i muzâri ‘ mütেকellim vahdedür yâhud emr-i mütেকellim vahdedür. Hâşılı iki ma ‘nâ da müşterekdür ammâ emir i ‘tibâr olunmağ elyağdur fete’emmel ve *imşeb* lafzında im elifün kesriyle ve mîmün sükûniyla⁵⁸⁵ in ma ‘nâsına ism-i işâretdür ve aşlında dağı indür. Lâkin şeb ü rüz ve sâle⁵⁸⁶ olduğda nün mîme tebdîl olunmağ rusûm-ı A ‘câm’ dandur ve *mestî*de yâ maşdariyyedür ve *ne* edât-ı nefydür. Aşılâ mîkunem kelimesine muşayyeddür ve *endâze* bunda miğdârdan ‘ibâretdür.

Mahşul-i beyt: Bu gice bir zemzeme ile yüz şavil edâ ideyim ve bu gice mestligi içdüğüm şarâb⁵⁸⁷ kadar itmeyeyim dağı ziyâde ideyim dimekdür fete’emmel.

Mecnûn-ı turâ kıble icâbet zi-du ‘â bered

Hengâm-ı du ‘â rüy be-şay mîkunem imşeb

Mecnûn beredün fâ ‘ilidür ve *kıble* mef ‘ulidür ve *icâbet* kıbleye ma ‘tûfdur. Vâv-ı ‘âtîfa şarûret-i vezn için şazf olunmuşdur ve *şay* bunda şabile ma ‘nâsınadır. Murâd kûy-ı Leylî’dür ki kûy-ı cânândan ‘ibâretdür.

Mahşul-i beyt: Senün Mecnûn’uñ kıble ve icabeti du ‘âdan ilette ya ‘ni kıbleye şarşu du ‘â idüp icâbet ümîdin itmez oldu. Böyle olcağ ben dağı yüzümi bu gice du ‘â vağtinde senün kûyuña doğru şutayım ya ‘ni kûyuñı kıble ittihâz idüp ve du ‘â idüp ümîd-i icâbet ideyim dimekdür ve câ ‘izdür ki beredün fâ ‘ili kıble ve mef ‘uli icâbet ola. [129a] Pes mahşul-i beyt senün Mecnûn’uñ icabetini kıble du ‘âdan ilette ya ‘ni kıbleye olan du ‘âsı müstecâb olmadı dimek olur ilâ-âşirihî ve bi’l-cümle bu beyt dağı dağdağ-endâz-ı yârân bi-emri’ş-şu ‘ur olduğı günden şâhirdür ve’l- ‘ilmü ‘indallâhi te ‘âlâ⁵⁸⁸.

Ne-küşud der-i güft ü şünüdem zi-meşâyih

İn-râ dâd u sited bâ-def ü ney mîkunem imşeb

⁵⁸⁵ [128a] mîmün sükûniyla: HM’de yok

⁵⁸⁶ [128a] dâhil: HM’de ilave edilmiştir

⁵⁸⁷ [128a] şarâb: HM’de yok

⁵⁸⁸ [129a] te ‘âlâ: HM’de yok

Derbunda isimdür kapu ma‘nāsına ve mā-ba‘dine izāfeti mecāzen lāmiyyedür ve *güft ü şünūd* dime ve işitme ma‘nāsına isimlerdür ve *dād ü sited* dahı alma virme ma‘nāsına isimlerdür. Ma‘nā-yı lāzımı mu‘āmeledür ve *def ü ney* şūfiyye ıstılāhında taleb-i ma‘şūk ve peygām-ı maḥbūbdan ‘ibāretlerdür.

Maḥsūl-i beyt: Baña meşāyihdan güft ü şünūd kapısı açılmadı ya‘ni anlardan baña feth-i bāb müyesser olmadı. Bu mu‘āmeleyi bu gice def ü ney ile ideyim. Murād feyzi bunlardan umarım dimekdür.

Ān ḥande ki dī sāgar-ı Cem dāšt be-ḥurşīd

Ber-cām-ı Cem ü meclis-i Key mīkunem imşeb

Dī dālūñ kesriyle dün dimekdür zamān-ı sâbıqdan ‘ibāretdür ve *dāšt* kelimesinde edāt-ı ḥikāye muḥadderdür ve *be-ḥurşīd*de bā bi-ma‘nā şıladur ve *key* kâf-ı ‘Arabî’nüñ fethiyle elfāz-ı müsterekedendür pâdişāh ma‘nāsına ve kaçan ma‘nāsına mevzū‘adur. Nitekim merḥūm Şāhidī manzūmesinde ulu ḥāneni key dahı kaçan ma‘nāsına beyān eylemişdür⁵⁸⁹ ammā bu maḥalde murād ma‘nā-yı evveldür.

Maḥsūl-i beyt: Ol ḥandeyi ki dün [129b] sāgar-ı Cem ḥurşīde iderdi, ben ol ḥandeyi bu gice cām-ı Cem’e ve meclis-i Key’e ideyim veyāḥud iderim demek olur. Sāgar-ı Cem’üñ ḥurşīde ḥande itmesi bāde-i nāyla memlū olup kemāl-i ziyāya maḥzar olmağın ḥurşīdi mezelenmesinden ‘ibāretdür.

Himmet ne-metā ‘īst ki erzed be-tefāḥur

Īn zemzeme bā-Ḥātem-i Ṭay mīkunem imşeb

Erzed lāyık ola dimekdür erzīdenden müştakdur⁵⁹⁰ ve *be-tefāḥur*da bā bi-ma‘nā şıladur ve *tefāḥur* iftiḥār itmek ma‘nāsınadır ve *īn zemzemed*den murād mefhūm-ı mışrā‘-ı evveldür ve *Ḥātem* bir meşhūr saḥī ‘Arab’uñ ismidür ve Ṭay kabīlesindendür. Ma‘lūm ola ki bu Ḥātem lafzında olan Ṭay’i ‘Arab meksūr ve ‘Acem meftūḥ okur.

Maḥsūl-i beyt: Himmet bir metā‘ degöldür ki iftiḥār itmege erzānī ola. Ya‘ni himmet iftiḥār itmege demez ve lāyık olmaz. Ben bu gice bu zemzemeyi Ḥātem-i Ṭay’ya iderem veyāḥud ideyim veyāḥud iderdim demek ola. Bu vech üzre mīkunem kelimesinde olan mī edāt-ı ḥikāye i‘tibār olunur.

Tā-key taleb ez-vādī⁵⁹¹-i rāḥat kunedem dūr

⁵⁸⁹ [129a] ma‘nāsına beyān eylemişdür: deyu beyāndur HM

⁵⁹⁰ [129b] erzīdenden müştakdur: HM’de yok

⁵⁹¹ Metinde “vāde” şeklinde geçmektedir.

İn nāka derīn merḥale pey mīkunem imşeb

Key bunda kaçan ma‘nāsınadır ve *ṭaleb* kunedūñ fā‘ili ve mīm mef‘ūlidür. *İn nāka* didügi ṭalebden kināyetdür ve *merḥale* konuk ma‘nāsınadır ve *pey mīkunem* sekrlerim dimekdür. *Zīrā* pey kerd sekrlemek ma‘nāsınadır ya‘ni davāruñ kıç ayaklarıñ kesmek ve çalmaq ma‘nāsına.

Mahşül-i beyt: Tā kaçana daḳ ṭaleb beni vādī-i rāḥatdan dūr eyleye. [130a] Ben bu nākayı bu gice sekrlerem ya‘ni ṭaleb-i vār-ı rüyı bi’l-küllıye terk iderem dimekdür.

‘Urfī leb-i men derd be-efgān ne-küşüdest

İn nāle be-fermūde-i ney mīkunem imşeb

‘Urfī münādādür ve ḥarf-i nidā muḳadderdür ve *ne-küşüde*ñ fā‘ili derde rāci‘dür ve mef‘ūli lebdür ve *fermūde* bunda buyruk ma‘nāsınadır.

Mahşül-i beyt: Ey ‘Urfī derd benüm dudagımı efgānla açmamışdır. Ya‘ni ben hergiz derd sebebiyle feryād u fiğān itmemişimdür. Bu gice bu nāleyi de neyüñ buyurmasıyla ya‘ni iktizā-yı ḥükm-i ‘aşq ḥasebiyle iderem veyāḥud iderdim dimekdür.

Ḥurūf-ı tā

-47- Āteşīn lāle-i dil şad varakset

Her varak mā’ide-i şad ṭabañest

Āteşīn bunda kırmızı dimekdür, *lāle-i dil* izāfeti beyāniyyedür ve *mā’ide* şofra ma‘nāsınadır.

Mahşül-i beyt: Kırmızı lāle-i dil yüz varakdur ve her varak yüz tabaḳuñ şofrasıdır. Murād Şeyḫ Sa‘dī ḥazretlerinüñ;

Berk-i dıraḥtān sebz der-naḫar-ı hūşyār

Her varakeş-i defterī ma’rifet-i Kirdikār

beytinüñ mefhūmıdır.

‘Aşq mīḥ‘ānem ü mīgiryem zār

Tıfl-ı nā-dānem ü evvel sebakast

*‘Aşq*dan muzāf maḥzūfdur taḳdīr-i kelām ders-i ‘aşq dimekdür ve *mīḥ‘ānem* fi‘l-i muzāri‘ nefs-i mütekellim vaḥdedür ve *mīgiryem* daḥı böyledür.

Mahşül-i beyt: ‘Aşq dersin okuram ve zār u zār ağlaram. *Zīrā* cāhil-i küçüğim ve ders-i ‘aşq ibtidā dersimdür. Ya‘ni ‘aşq süpresine henüz başlamamışimdür demek olur.

Ḥarf-i maḳşūd ne-mirīzed zūd

Hāme-i tāli ‘-i men teng-şakkest

Ne-mirized fi ‘l-i nefy-i müstaḳbeldür [130b] rîzîdenden müştak. Tahtında olan zâmîr-i fâ ‘il izmâr ḳable’z-zıkr tarîḳıyla hāme-ye rāci ‘dür ve *teng-şakḳ* vaşf-ı terkîbî aḳsāmındandır. Lâkin bunda fi ‘l-cümle tenāfür-i ḥurûf vardır.

Maḥsûl-i beyt: Ḥarf-i murādî tîz dökmez benüm hāme-i tāli ‘üm dār-ı şakḳlîdür. Ya ‘ni hāme-i bahtum teng-şakḳ olduğundan ḥarf-i maḳşûdî tîz yazamaz. Murād-ı tāli ‘üm nuḥûsında olmağla maḳşûdum tîz vücûd bulmaz dimekdür.

Gül-i gam zi-âteş-i men mîcûşed

Şîşe-i dil zi-nemeş pür- ‘araḳest

Gül-i gam izāfeti beyāniyyedür ve *âteş-i men* lâmiyyedür ve *mîcûşed* cûşîdenden müştak fi ‘l-i muzâri ‘ müfred ḡâyibdür ḳaynamaḳ ma ‘nāsına ve *şîşe-i dil* izāfeti beyāniyyedür ve *nem* nūnuñ fethiyle yaş ma ‘nāsınadır ve zâmîr-i ḡâyib gül-i gama rāci ‘dür.

Maḥsûl-i beyt: Gam güli benüm âteş-i derūnumdan ḳaynar. Göñül şîşesi anuñ neminden pür- ‘araḳdur. Murād göñül ḡumûm-ı ‘aşḳ u muḥabbetle⁵⁹² memlûdur demek olur.

Her kitābî ki meneş ḥātime ‘em

Levh-i maḥfûz nūḥustîn varakest

*Kitāb*de olan yâ vahdet içündür ve *ki* ḥarf-i rābıt-ı şıfatdur ve *meneş*de olan zâmîr-i ḡâyib kitāba rāci ‘dür ve *nūḥustîn* evvel ma ‘nāsınadır.

Maḥsûl-i beyt: Her bir kitāb ki ben anuñ ḥātimesiyem, levḥ-i maḥfûz anuñ evvelki yaprağıdır. Murād *veleḳad kerremnā benî ādeme*⁵⁹³ mefhûm-ı şerîfi üzre temeddühdür.

‘Urî er ‘ayb-ı tû güftim me-renc

Her çi der-ḥaḳḳ-ı tû güftend ḥaḳkest

‘Urî münādādur ve ḥarf-i nidā muḳadderdür ve *er* elifüñ fethiyle ve rānuñ sükûnıyla ḥarf-i şartdur eger ma ‘nāsına [131a] ve *me-renc* nehy-i ḥāzırdur.

⁵⁹² [130b] u muḥabbetle: HM’de yok

⁵⁹³ İsrâ, 17/70. Andolsun ki biz, insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık. Karada ve denizde taşıtlara yükledik ve temiz yiyeceklerden onları rızıklandırdık. Onları yarattıklarımızın birçoğundan üstün kıldık.

Mahşul-i beyt: Ey ‘Urfî eger senûñ ‘aybuñı söylersek incinme. Zırâ her ne ki senûñ haqqûnda söylediler gerçektir. Murâd i ‘tirâf tarîkıyla kesr-i nefsdür eyzan.

-48- Ez-bes ki cevır kerde be-dil-i gam ki âşinâst

Dâgam bihişt şöhet-i merhem ki âşinâst

Kerdenûñ fâ‘ili gamdur ve ki harf-i râbıt-ı şıfatdur ve bihişt bunda hiştenden müştak fi‘l-i mâzî müfred gâyibdür ve fâ‘ili şöhet-i merhemdür ve *ki* harf-i râbıt-ı şıfatdur. Ammâ mışrâ‘-ı evvelde pes lafzından sonra vâkı‘ olan ki beyân içündür.

Mahşul-i beyt: Ziyâde ki dile âşinâ olan gam cevır itmişdür. Ya‘ni âşinâ-yı derûnum olan gam gönüme ziyâde cevır itdüğinden âşinâ-yı dil olan merhemûñ şöheti ve mu‘âraneti yüregime dâg kodı dimektir. Murâd gam-ı ‘aşqdan mahzûz olduğın beyândur.

Tâ-tayy kunend bî-edebân vâdî-i gürür

Bîgâneğî nümûde be-maḥrem ki âşinâst

Tâ ta‘lîl içündür tevķit için dahı olsa cā‘izdür ve *bî-edebân*dan murâd rakıblerdür ve *bîgâneğî*de nûn-ı meftûhadan sonra vâkı‘ olan kâf-ı ‘Acemî hâ-yı resmîden mübeddeldür ve *yâ* maşdariyyedür ve *nümûdenûñ* fâ‘ili dilde ma‘hûd olan cānâna râci‘dür ve *ki* harf-i râbıt-ı şıfatdur.

Mahşul-i beyt: Bî-edeb olan rakıblar vâdî-i gürürü tayy itmek için ya‘ni ta‘arruz itmemek için cānâna âşinâ olan maḥremine bîgânelik gösterdi. Ya‘ni cānâna rakıblarûñ ta‘nından ihtirâz idüp [131b] âşinâsına bile bîgânelik gösterdi demek olur.

Ger âşinâ kesist ki ehliyetis hest

Be-nümâyeğî zi-merdüm-i ‘âlem ki âşinâst

*Merdüm-i ‘âlem*den murâd ḥalk-ı ‘âlem dimektir ve *ki* harf-i râbıt-ı şıfatdur.

Mahşul-i beyt: Eger âşinâ şol kimse ise ki anuñ ehliyeti vardur. Ya‘ni eger âşinâ didiğün şâhib-i ehliyet ise ḥalk-ı ‘âlemden bir âşinâ göster. Murâd ekser-i ḥalk-ı ‘âlem nâ-ehil olduğın beyândur.

Ez-bes ki dil remide zi-bîgâneğân büved

Bîgâne-vâr mîziyed ân hem ki âşinâst

Bîgâneğân bîgânenûñ cem‘idür ve kâf-ı ‘Acemî hâ-yı resmîden bedeldür ve elif ü nûn edât-ı cem‘dür. Ma‘lûm ola ki her kelimenûñ âhırinde hâ-yı resmî ola ve ol kelime cem‘ kılınmak lâzım gelse yâhud âhırine yâ-yı nisbî ve yâ-yı maşdarî lâhık olsa mezkûr hâ-yı resmî kâf-ı ‘Acemî’ye ibdâl olunur faḥfaz. Ve *bîgâne-vâr* bîgâne gibi

dimekdür. Zîrâ vār edât-ı teşbîhdür ve *mîzîyed* zānuñ kesri ve yānuñ fethiyle zîyîdenden müştak fî ‘l-i muzâri ‘ müfred gâyibdür ve *hem* bunda ma ‘ıyyet ma ‘nâsın ifâde ider ve *ki* harf-i râbıt-ı şıfatdur⁵⁹⁴.

Mahşûl-i beyt: Göñül bigānelerden ziyāde remîde olduğundan âşinā ile bile bigāne gibi dirilür.

Rahmet me-keş tabīb ki bīmār-ı ‘aşk-rā

Dār u ne-dād ‘İsî-i Meryem ki āşināst

Me-keş mīm-i nāhiyenüñ ve kâf-ı ‘Arabiyye’nüñ fethalarıyla nehy-i hāzırdı[r] ve keşîdenden müştakdur ve *tabīb* münādādur ve harf-i nidā muḳadderdür ve *ki* harf-i ta ‘lîldür [132a] ve *bīmār* hasta ma ‘nâsınadur. Aşıl-da vaşf-ı terkîbîdür bīm ile ârdan mürekkebdür ve bu daḫı aşlında ârende-i bīmār ve ârende elif-i memdüde ile ism-i fâ ‘ildür. Edevât-ı ism-i fâ ‘il ki nūn ve dāl ve hā-yı resmîdür, ḥazf idüp ma ‘nā-yı ‘ām-ı terkîbîden ma ‘nā-yı ḥāş-ı ‘ilmiyyeye naḳl itmek içün muzāf-ı ileyhi taḳdım eyleyüp bīmār didiler ve kis ‘alā-hāzā ve *dārū* bunda devā ma ‘nâsınadur.

Mahşûl-i beyt: Ey tabīb bīmār-ı ‘aşka müdāvā ideyim deyu sa ‘y idüp zaḫmet çekme ki zîrâ ḥazret-i ‘İsā şalavātullāhi ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi⁵⁹⁵ ki āşinādur bīmār-ı ‘aşka. Ol daḫı bīmār-ı ‘aşka devā virmedi dimekdür.

Ez-bes ki rahnehāst der-în sîne ez-ecel

Reh tā-ebed be-cān ne-bered ḡam ki āşināst

Rahnehā rahnenüñ cem ‘idür ve rahne rānuñ fethiyle ve ḥā-yı mu ‘cemenüñ sükûnıyla gedik ma ‘nâsınadur. Ammā bu maḥalde derün-ı sîne de olan şerḫalardan kināyetdür ve *reh ne-bered* isti ‘mâlde vāşıl olmaz dimekdür ve ne-bered kelimesinüñ fâ ‘ili ḡamdur ve *ki* harf-i râbıt-ı şıfatdur.

Mahşûl-i beyt: Ziyāde ki bu sîne de ecelden rahneler vardır ya ‘ni sînemde ḥavf-ı ecelden ziyāde şerḫalar olduğundan āşinā olan ḡam tā-ebed ol şerḫalardan geçüp cāna vāşıl olamaz dimekdür. Ma ‘lūm ola ki ecelden bir muzāf maḥzûf olduğu taşvîr-i ma ‘nādan zāhirdür.

‘Urfî tū āşinā ne-şināsî tarab me-cūy

Muḫkem bi-ḡîr dāmen-i mātem ki āşināst

⁵⁹⁴ [131b] harf-i râbıt-ı şıfatdur: ma ‘lūm HM

⁵⁹⁵ [132a] şalavātullāhi ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi: (‘a.m.) HM

‘*Urfī*’münādādur ve harf-i nidā muḳadderdür [132b] ve *ṭarab* şenlikdür ve *me-cūy* fi ‘l-i nehy-i ḥāzırdur cūyīdenden müştakdur ve *bi-gīr* fi ‘l-i emr-i ḥāzırdur ve gīrīdenden müştakdur⁵⁹⁶.

Mahşül-i beyt: Ey ‘*Urfī*’ sen āşınāyı bilmezsin ṭarab isteme. Zīrā ṭarab ‘uşşāḳa āşinā olmaz. Dāmen-i mātemi muḥkem ṭut ki ‘uşşāḳa āşinā olan odur ya ‘ni mātemdür demek olur eyzan.

-49- Ez-şevḳ ki ĩn nāle girānmāye metā ‘ast

Kĭn şu ‘le-i dil-nām diger mest-i semā ‘ast

Mısrā ‘ı evvelde vāḳı ‘ olan *kī* isimdür kim ma ‘nāsına ve *girānmāye* kāf-ı ‘Acemī’ nūñ kesriyle ağır bahālū dimekdür ve *dil-nām* vaşf-ı terkībī aḳsāmındandır ve *diger* bunda yine ma ‘nāsınadır ve *semā* ‘bu maḥalde ır ma ‘nāsınadır.

Mahşül-i beyt: Bu nāle yine kimūñ şevḳinden girānmāye metā ‘ olmuştur. Zīrā bu gōñül adlı şu ‘le yine mest-i semā ‘dur. Nāleyi girānmāye metā ‘la ta ‘bīr itdügi ziyāde bülend olup kendünūñ maḳbūli olduḡını beyāndur.

Der-ma ‘reke-i ‘aşḳ zebūn şev ki der-ĩn rezm

Herkes ki be-şad reng şehīdest şücā ‘ast

Reng bunda ḥīle ma ‘nāsınadır ve *şücā* ‘şinūñ zammıyla⁵⁹⁷ bahādır ma ‘nāsınadır.

Mahşül-i beyt: ‘Aşḳ ma ‘rekesinde zebūn ol ki zīrā bu cenkde her kimse ki yüz ḥīle ile şehīd olmuştur bahādır. Ya ‘ni bahādır ol kimse ki rezmgāh-ı muḥabbetde şehīd ola. Murād şehādet-i ‘aşḳa terḡībdür.

Zĭn bāḡ me-cū behre ki her mīve ki ḳīdend

Bĭ-ābĭ-i [133a] eyyām mekīdest ü fūḳā ‘ast

*Bāḡ*dan murād bāḡ-ı dūnyādur ve *ḳīdend* nūñ fā ‘illi muḳadder ehl-i dūnyādur ve *mekīdest* aşlında mekīde estdür. Lākin zarūret-i vezn iḳūn ḥazf [ü] ĩşāl kılınmuştur ve taḥtında olan zamīr fā ‘il-i bĭ-ābĭ-i eyyāma rāci ‘dür ve *fūḳā* ‘fānuñ zammıyla boş şerbetçi bardaḡı ma ‘nāsınadır ki ḥālā İstanbul’da şerbetçiler isti ‘māl iderler, ĩznik çinisindendür.

Mahşül-i beyt: Bu bāḡ-ı dūnyādan behre isteme. Zīrā her mīve ki ehl-i dūnyā düşürmüşlerdür eyyāmuñ şusuzlġı anı emmiştür ve ol mīve boş göz gibi ḳalmıştur.

⁵⁹⁶ [132b] ve *bi-gīr* fi ‘l-i emr-i ḥāzırdur ve gīrīdenden müştakdur: HM’de yok

⁵⁹⁷ [132b] şinūñ zammıyla: HM’de yok

Hāşılı mīve-i bāğ-ı dünyā haķīkatde bī-lezzet ü bī-fā'idedür dimek olur ve ma' lüm ola ki fuķā' dan edāt-ı teşbīh maḥzūfdur. Nitekim mezkūr ma' nādan zāhirdür.

Sīmāb büved kufı-ı der-i gūş-ı tū ver ne

Şad nağme-i mestāne talebkār-ı semā' ast

Sīmāb jīvedür ki kulağa girse şamem īrās idermiş ve *kufı* kāfuñ zammıyla kilid ma' nāsınadır ve *semā'* bunda istimā' ma' nāsınadır.

Mahşül-i beyt: Senüñ kulağınun kapusının kilidi jīvedür. Yoḥsa yüz nağme mestāne talebkār-ı istimā' dur ya' ni işidilmek isteyicidir.

Gūş-ı şinevā cūy ki der-bezm-i te' emmül

Ber-besten-i leb mūcib-i şad gūne şudā' ast

Gūş-ı şinevā işidici kulağ dimekdür ve *cūy* emr-i hāzırdur ve *ber-besten-i leb* izāfeti maşdarun mef'ūline izāfetidür ve ma' nā-yı lāzımı hamūş olmak dimekdür. [133b] Mūcib bunda sebep ma' nāsınadır dimekdür ve *şudā'* şāduñ zammıyla baş ağrısıdır.

Mahşül-i beyt: İşidici kulağ iste zīrā bezm-i te' emmülde hamūş olmak yüz dürlü baş ağrısına sebebdür.

Tā- 'aşk be-bāzār-ı dilem şu' le fūrūşed

Ber-çide dükkān-ı düzaḥ u dellāl-ı metā' ast

Tā tevķit içündür ve *fūrūşed*ñ fā'ili 'aşkdur ve *ber-çiden*ñ fā'ili düzaḥdur ve *dellāl-ı metā'* izāfeti lāmiyyedür.

Mahşül-i beyt: Mādām ki 'aşk bāzār-ı dilümde şu' le şatar düzaḥ dükkānın devşirmişdür. Ya' ni kapamışdur ve dellāl-ı metā' olmışdur. Metā' dan murād şatılan şu' ledür ve bi'l-cümle maşşūd derūnunda olan şiddet-i āteş-i 'aşkı beyāndur. Ma' lüm ola ki mezkūr tā ta' līl için daḥı olmak cā' izdür ve ibtidā-yı gāyete de imkān vardur fete' emmel.

'Urfī yekī ez-ceyb ber-āver ser-i mestī

İn maḥmil-i 'ömrest⁵⁹⁸ ber dūş-ı vedā' ast

Yekī bunda bir kere dimekdür ve *ceyb* yaḥadur ve *mestī*de yā maşdariyyedür ve *maḥmil-i 'ömr* ve *dūş-ı vedā'* izāfetleri beyāniyyedür.

Mahşül-i beyt: Ey 'Urfī hele bir kerre yaḥadan mestlik başını ya' ni mest olan başunı çıkar ve qaldırup baḳ. Zīrā bu maḥmil-i 'ömrdür ki dūş-ı vedā' dadur ya' ni 'ömr

⁵⁹⁸ [133b] 'ömrest: ki ilave edilmiştir HM

mahmili vedā ‘ omuzı üzerindedür. Murād niçe dek sergerdān-ı bezm-i ğaflet olursın, ‘ömr hemān güdāz itmek üzredür dimekdür eyzan.

-50- Ez-nū[r]-ı āhīrīn nefesem hāne rūšenest

Bīrūn ber-yed-i şem ‘ ki kâşāne [134a] rūšenest

Āhīrīn nefes soñ nefes dimekdür. Zīrā āhīrīnde olan yā nisbet ve nūn te’kīd içündür ve *hāne*den murād hāne-i vücūdīdür veyāhud hāne-i derūnī ola ve *şem* ‘den murād cānıdır ve *kâşāne* daḡı mezkūr hāneden ‘ibāretdür.

Mahsūl-i beyt: Āhīr nefesüm nūrından hāne-i vücūdım rūşendür. Şem ‘i taşra eyledük ki kâşāne-i derūnım nūr-ı imānla rūşendür.

Nāzem be-feyz-i ‘aşk ki der-hānķāh u deyr

Çeşm ü çerāğ-ı şem ‘ be-pervāne rūšenest

Nāzem bunda iftiḡār iderem dimekdür ve *feyz* bu maḡalde vürūd u eytān(?) ma ‘nāsınadır ve ‘aşka izāfeti lāmiyyedür ve *ki* ḡarf-i ta ‘līldür ve *hānķāh* hānegāhdan mu ‘arrebdür. Tekye ma ‘nāsınadır ve *çeşm ü çerāğ-ı şem* ‘den murād şem ‘üñ münevver olmasıdır.

Mahsūl-i beyt: İftiḡār iderem feyz-i ‘aşkla. Zīrā hānķāh-ı deyrde çeşm ü çerāğ-ı şem ‘ pervāne ile rūşendür. Şem ‘den murād dilberdür ve pervāneden maḡşūd ‘āşıkdur ve bi’l-cümle manṡūk-ı kelām ‘āşık şöhret-i ḡüsni cānāna sebep olduḡın beyāndur. ‘Ale’l-ḡuşuş ol ‘āşık daḡı şā ‘ir ola ve cā’izdür nāzem ḡurbān olayım ma ‘nāsına ola. Zīrā ıştılāḡlarında bu isti ‘māl ekşerdür. Pes maḡşūl-i beyt feyz-i ‘aşka ḡurbān olayım ki demek olur ilā-āḡirihi.

Ez-ḡüsni dost dem-be-dem esrār ḡüftenīst

Her çend ḡadr gevher-i yekdāne rūšenest

*ḡüftenī*de yā ḡarf-i mālđür Tūrķī’de cek ve caḡ ma ‘nāsın ifāde ider. [134b] Bu yāya yā-yı maşdarī daḡı dirler zīrā bu yā ancak maşādire maḡşūşdur. Yoḡsa ma ‘nā-yı maşdariyye ifāde ider demek degöldür ve bi’l-cümle mezkūr yādan liyāḡat ve istiḡķāḡ ma ‘nāları daḡı mütevelliddür. Meşelā ‘Acem depelenecekdür ve depelenmege müsteḡaḡdur diyecek yerde küştenī dirler ve olacaḡdur diyecek yerde būdenī dir. Nitekim bu beytden ḡatı zāhirdür beyt:

ḡüzeşte ḡod ḡüzeşt u būdenī būved

Peşīmānī ne-mīdāred kūnūn-ı sūd

Ve *kaḍr* dālūñ sükūniyla miḵdār ma‘nāsınadır ve *gevh̄er-i yekḍāne* mezkūr dostdan ‘ibāretdür.

Maḥsūl-i beyt: Hüs̄n-i dostdan ya‘ni cemāl-i cānāndan dā‘imā sırlar söylenecekdür ya‘ni söylenmege lāyık ve müsteḥaḵdur. Her ne ḵadar ki *gevh̄er-i yekḍāne-i zāt-ı cānānuñ* ḵaḍr u kıymeti rüşen ü zāhir ise de.

Şad şem‘ sūḥtem ki ḥired piş-i pā ne-dīd

Pendāşt̄em ki dīde-i ferzāne rüşenest

Ki ḥarf-i ta‘līldür ve *ne-dīdūñ* fā‘ili ḥirede rāci‘dür ve *pendāşt̄em* kelimesinde edāt-ı ḥikāye maḥzūfdur ve *ki* ḥarf-i beyāndur ve *ferzāne* şāḥib-i ḥikmet ve ehl-i dāniş ve uşlu ve mu‘anber ma‘nāsınadır. Bu maḥalde murād mezkūr ḥiredür.

Maḥsūl-i beyt: Yüz şem‘ yaḵdum zīrā ‘aḵıl ayağı önüñi ya‘ni ilerüsini görmedi. Ben ise ḵanniderdim ki dīde-i ferzāne rüşendür.

Ey şeyḥ-i şehir tīre-dilān-rā çerāğ bāş

Dilhā-yı mā zi-girye-i mestāne rüşenest

Tīre-dil vaşf-ı terkībīdür ma‘nāsı ḵara gönüllü demekdür. Murād bī-mihre-i [135a] ‘aşḵ olanlardır ve elif ü nūn edāt-ı cem‘dür.

Maḥsūl-i beyt: Ey şeyḥ-i şehir, sen tīre-dillere çerāğ ol. Ya‘ni sen anlaruñ ḵalbini rüşenlendür. Zīrā bizüm ḵulūbümüz girye-i mestāneden rüşendür.

Maḥrem ḷi āgeh ez-elem-i bī naşībī‘est

Dāğīst īn ki ber-dil-i bīgāne rüşenest

Āgeh āgāhdan muḥaffefdür ve *bī-naşībīde* yā maşdariyyedür ve *dāğīde* olan yā vaḥdet içündür ve *īn* mezkūr eleme işāretdür ve *rüşen* bunda⁵⁹⁹ zāhir ma‘nāsınadır.

Maḥsūl-i beyt: Maḥrem naşıbsızlık eleminden ḥaberdārdur. Ya‘ni maḥrem-i ‘aşḵ naşıbsızlık eleminden ḥaberdār degüldür. Bu elem bir dāğdur ki bīgāne-i ‘aşḵuñ dilinde zāhirdür.

Güftī zi-‘aşḵ yāft dilet rüşenī belī

Āteş be-ḥānmān-zede-rā ḥāne rüşenest

⁵⁹⁹ [135a] bunda: HM’de yok

Güftî fi ‘l-i mazī müfred muḥātabdur ve *diletde* tā zamīr-i ḥitābdur ve *rūšenīde* yā maşdariyyedür ve *belī* ḥarf-i icābdur ve *ḥānmān* esbāb ü emlāk ev bark dimekdür ve *ra* taḥşîş içündür.

Mahşül-i beyt: Sen didün ki ‘aşqdan gönülün zıyā ve rūşenlik buldı, belī sözün gerçektür. Zîrā ḥānmānına āteş urmuş kimsenün ḥānesi rūşendür ve bi’l-cümle murād-ı ‘aşk bā ‘iş-i taşfiye-i ḳalb olduğın beyāndur.

‘Urfî ḥatā-yı mā be-tū muḥtāc-ı ‘özü nîst

‘Özü-i ḥatā merdüm-i dīvāne rūşenest

‘Urfî münādādur ve ḥarf-i nidā muḳadderdür ve mışrā ‘-ı şānī maḥall-i ta ‘līldedür.

Mahşül-i beyt: Ey ‘Urfî bizüm ḥatāmuz saña muḥtāc-ı ‘özü degüldür. Zîrā merdüm-i dīvānenün ‘özü-i ḥatāsı rūşen-i [135b] zāhirdür. Ya ‘ni dīvāne her ne etse ma ‘zürdür. Nitekim *dīvāne-rā ḳalem nîst* demişlerdür⁶⁰⁰ eyzan.

-51- Ez-tū kes⁶⁰¹ [zemezme-i] mihr ü vefā ne-şinīdest

Belki gūş-ı tū hemīn zemzemehā ne-şinīdest

Hem bunda daḥı ve bile ma ‘nāsın ifāde ider ve *în zemzemehā*dan murād mihr ü vefā zemzemeleridür ve *ne-şinīdest* aślında ne-şinīde estdür lākin zarūret-i vezn için ḥazf ü işāl kılınmışdır.

Mahşül-i beyt: Kimse senden mihr ü vefā āvāzesin işitmemişdür, belki senün⁶⁰² ḳulaḡuñ bile bu āvāzeleri işitmemişdür. Murād kendi cānānesinün ziyāde bī-vefā olduğın beyāndur.

Bāverem nîst ki hem-sāye-i ḥüsne ü henüz

Şayt-ı dil bürden-i ān ḡamze ḥayā ne-şinīdest

Bāveri ‘tiḳād ma ‘nāsınadır ve *ki* ḥarf-i beyāndur ve *hem-sāye* ḳoñşı ma ‘nāsınadır ve *şayt* şadā ma ‘nāsınadır ve *bürden* kelimesinün ān ḡamzeye izāfeti maşdaruñ fā ‘iline izāfetidür ve mef‘ūli mezkūr dildür ve *ne-şinīdesinün* fā ‘ili ḥayādur.

Mahşül-i beyt: İ ‘tiḳādum yoḳdur ki hem hem-sāye-i ḥüsne ola ve hem el-ān ol ḡamzenün gönül almaḳlık şadāsını şerm ü ḥayā işitmemiş ola. Ya ‘ni ḥüsne-dār olup da dil-firīb olmamaḳ ihtimāli yoḳdur. Zîrā ḡuzele dilberlik zarūrīdür ve şerm ü ḥayā aña māni ‘ olamaz dimekdür.

⁶⁰⁰ [135b] demişlerdür: HM’de yok

⁶⁰¹ [135b] kes: zemzeme ilave edilmiştir HM

⁶⁰² [135b] belki senün: HM’de yok

Cezbe-i ‘aşk nesīm-i tū resāned be-meşām

Ver ne kes būy-ı tū ez-bād-ı şabā ne-şinīdest

Nesīm bunda rāyiḥa-i ṭayyibe ma‘nāsınadur ve *resānedūn* fā‘ili cezbe-i [136a] ‘aşka rāci‘dür ve *meşām* geñiz ma‘nāsınadur ve *şabā* gün ile gice berāber olduḡda maşrıḡ tarafından esen yeldür. Ammā şu ‘arā dilinde kūy-ı cānāneden hūbūb iden yele dirler her ne zaman eserse essün.

Maḥsūl-i beyt: Senūñ rāyiḥa-i ṭayyibeñi meşşām-ı ‘uşşāka cezbe-i ‘aşk irişdürür. Yoḡsa senūñ būyuñı bād-ı şabādan kimse işitmemişdür ya‘ni duymamışdur.

Ġam ḥas-i āteş-i dil-sūḥtegānest fiğān

Ki ṭarab āmed ü āvāze-i mā ne-şinīdest

Ġam mübtedādur ve *ḥas-i āteş-i dil-sūḥtegānest* haberidür ve ḥas-i āteş-i dil-sūḥtegān izāfetleri lāmiyyedür ve *dil-sūḥte* vaşf-ı terkībīdür ve kāf-ı ‘Acemī hā-yı resmīden bedeldür ve elif ü nūn edāt-ı cem‘dür.

Maḥsūl-i beyt: Ġam dil-sūḥte olan ‘aşıklarūñ ḥas-i āteşidür. Fiğān ki ṭarab geldi ve bizüm āvāzemūzi işitmemişdür.

Ġayretem bīn ki berārende-i ḥacāt henūz

Ez-lebem nām-ı tū hengām-ı du ‘ā ne-şinīdest

Berārende-i ḥacātdan murād ḥazret-i ḡazīyü’l-ḥacātdur celle şānūhū ve *tū* tānuñ zammıyla ve vāv-ı resmīyle zamīr-i ḥitābdur ve muḡātabı cānāndur.

Maḥsūl-i beyt: Ey cānān benüm ġayretümi gör ki ḥazret-i ḡadiyü’l-ḥacāt hengām-ı du‘āda senūñ nāmuñı henūz benüm lebümden işitmemişdür. Ya‘ni senūñ nāmuñı aşlā ve ḡat‘ā ağzıma almamışımdur. Murād kemāl mertebe setr-i esrār-ı ‘aşk itdüġin beyāndur.

Bi-rev ez-şavma‘a tā-deyr-i muğān çün ‘Urfī

Ki der-ān [136b] ravza kesī būy-ı riyā ne-şinīdest

Şavma‘a ma‘bed ma‘nāsınadur ve *çün* bunda vāv-ı resmīyle edāt-ı teşbīhdür ve *ki* harf-i ta‘līldür ve *ān ravza* didüġi deyr-i muğāndan ‘ibāretdür.

Maḥsūl-i beyt: ‘Urfī gibi şavma‘adan tā deyr-i muğāna git. Ya‘ni ‘Urfī gibi şavma‘adan çık deyr-i muğāna var. Zīrā ol ravzada ya‘ni deyr-i muğānda kimse būy-ı riyā işitmemişdür. Ya‘ni deyr-i ‘aşk u muḡabbetde şüret-i⁶⁰³ riyā yokdur eyzan.

⁶⁰³ [136b] şüret: HM’de yok

-52- İslāh-ı perīṣānīm endāze-i kes nīst

Eczā-yı merā minnet şīrāze-i kes nīst

Perīṣānīm kelimesinde yā ma‘nā-yı maşdariyye ifāde ider vaşfiyyete dahı ıtlāk iderler ve meftūh olması zarūret-i vezn içündür. Zīrā aşıl-da sākin olmağdur ve zarūret dahı zamāyire muḳārenetidür fete’emmel. *Endāze* bunda ḥadd ü miḳdār ma‘nāsınadır.

Mahsūl-i beyt: Benüm perīṣānlıgımı ıslāh eylemek kimsenüñ ḥaddi degüldür. Kimsenüñ şīrāzesine benüm eczāmuñ minneti yoğdur. Mısrā‘-ı şānī irsāl-i meşel kabīlindendür.

Selmā ṭalebī çeşm ü ḳadem şev ki derīn deşt

Ġammāz-ı ceres hem-reh-i cemmāze-i kes nīst

Selmā Leylī gibi ḳabā’il-i ‘Arab’da bir maḥbūbe-i meşhūrenüñ ismidür. Lākin böyle maḥallerde cānāneden ‘ibāretdür ve *ṭalebī*de yā ḥiṭāb içündür ve *çeşm ü ḳadem şev* ıstılāhlarında başiret üzre ol dimeğdür ve *ki* ḥarf-i ta‘līldür ve *deşt* şahrādur. Bunda murād şahrā-yı muḥabbetdür ve *ġammāz-ı ceres* [137a] izāfeti beyāniyyedür⁶⁰⁴ ve *hem-reh* yoldāşdur ve *cemmāze* devedür.

Mahsūl-i beyt: Eger ṭalib-i cānān iseñ başiret üzre ol. Zīrā bu şahrāda ġammāz-ı ceres kimsenüñ devesinüñ yoldaş[ı] degüldür ya‘ni beyābān-ı ‘aşğda kimsenüñ devesinüñ çānı yoğdur yoluñı zāyi‘ itdükde anuñ şadāsıyla bulasın. Murād ṭarīḳ-ı ‘aşğda ziyāde başiret üzre olmağda tenbīhdür ve ma‘lūm ola ki Selmā vü Leylī āḥirlerinde olan eliflerine yā dahı kitābet olunur. Meşelā Selmā ve Leylī gibi ve yānuñ mā-ḳabillerinde dahı fetḥa ve kesre cā’izdür.

Mā şīveniyān nağme ne-dānīm ki mā-rā

Gūşist ki ber-şu‘be vü āvāze-i kes nīst

Şīven mātem ma‘nāsınadır ve *yā* nisbet içündür ve elif ü nūn edāt-ı cem‘dür ve *ki* ḥarf-i ta‘līldür ve *gūşide* olan yā vahdet-i nev‘iyyedür ve *ki* ḥarf-i rābıṭ-ı şıfatdur ve *şu‘be* ıstılāhlarında bir niçe nağmeden mütevellid ve münşe‘ib olan nağmeye dirler. Meşelā māye ve būselikden āvāze-i ḥicāz münşe‘ibdür ve bu taḥḳīḳ üzre āvāze dahı ma‘lūm olur.

⁶⁰⁴ Metinde “بیافتی” gibi bir kelime yazılıdır.

Maḥsûl-i beyt: Biz mâtemliler nağme bilmezüz. Zîrâ bizüm bir güne kulağumuz vardır ki kimsenün şu ‘be ve âvâzesine degüldür. Ya ‘ni kimsenün terennümâtına kulak tutmazuz ve bi’l-cümle mâtem-zedegan-ı gam ‘aşkdur dimekdür.

Mâyîm ü kühen berg ü ber-i bâğçe-i ‘aşk

Çeşm ü dil-i mâ-râ şemer-i tâze-i kes nîst

Kühen kâfuñ zâmmıyla ve hânuñ fethiyle ve zâmmıyla lügatdür [137b] köhne ma ‘nâsına ve *berk ü ber* yaprak ve yemiş dimekdür ve bâğçeye izâfeti lâmiyyedür ve *bâğçenün* ‘aşka izâfeti beyâniyyedür.

Maḥsûl-i beyt: Biz bâğçe-i ‘aşkuñ köhne berg ü beriyle kâni ‘üz bizüm gönlümüz kimsenün tâze mîvesinde degüldür. Murâd iktizâ-yı ‘aşk terk-i lezzet-i mâ-sivâ olduğın beyândur.

Her câme ki bîmârî-i dil reng-i zer-i öst

Ber-düş-ı men efken ki be-endâze-i kes nîst

*Bîmârî*de yâ maşdariyyedür ve hemze edât-ı tevessüldür ve *reng-i zer* sarı renk dimekdür vâv zamîri câmeye râci ‘dür.

Maḥsûl-i beyt: Her câme ki göñül bîmârlığı anuñ sarı levnidür, ol câmeyi benüm omzuma bırak. Zîrâ anı giymek kimsenün ḥaddi degüldür ve cā’izdür ki endâzeden murâd terzîlerün isti ‘mâl itdüğü miqdâr ola. Pes ma ‘nâ ol câme kimsenün endâzesiyle biçilüp dikilmemişdür belki bir Hudâyî câmedür demek olur ve ‘alâ-küllî vechin câmeden murâd câme-i ‘aşk u muḥabbetdür.

‘Urfî me-rev ez-meykede der-şavma ‘a kâncâ

Kes-râ gam-ı maḥmûrî vü ḥamyâze-i kes nîst

‘Urfî münâdâdur ve ḥarf-i nidâ muḥadderdür. Taḳdîr-i kelâm ey ‘Urfî dimekdür ve *me-rev* nehy-i ḥâzırdur ve revîdenden müştâkdur ma ‘nâsı gitme dimekdür ve *kâncâ*da olan ism-i işâret mezkûr meygedeye râci ‘dür ve *maḥmûrî*de olan yâ maşdariyyedür ve *ḥamyâze* istemek ma ‘nâsına.

Maḥsûl-i beyt: Ey ‘Urfî meygededen şavma ‘aya gitme ya ‘ni [138a] mey-ḥâne-i ‘aşk u muḥabbetden çıkma. Zîrâ ol maḥalde kimsenün maḥmûrluḡ gamı ve kimsenün istemek⁶⁰⁵ kaşâveti yokdur eyzan.

-53- Ez-ân zi-şerbet-i şulḥem hevâ-yı perhîzest

⁶⁰⁵ [138a] istemek: HM’de yok

Ki âteş-i teb-i şevkem ne ançünân tîzest

Ez-ân edât-ı ta ‘lîldür ve *teb* tânuñ fethiyle⁶⁰⁶ sıtma didükleri hasteliktür.

Mahsûl-i beyt: Şerbet-i şulhden anuñ içün hevâ-yı perhîzüm vardır. Zîrâ teb-i şevküm âteşi ol kadar kesgin degüldür ya ‘ni cānāne ile barışmak yokdur.

Hayā ne-hişt ki ĩn dānehā-yı eşk-i niyāz

Be-ḥāk-i ‘acz feşānem ki āştī-bîzest

Hayā mübtedādur ve *ne-hişt* haberidür ve *ki* ḥarf-i beyāndur ve *dānehā* dānenüñ cem ‘idür ve *eşk* göz yaşıdur ve mısrā ‘-ı şānīde olan *ki* ḥarf-i ta ‘lîldür ve *āştī-bîz* vaşf-ı terkibidür ve bîzīdenden müştakdur⁶⁰⁷. Ma ‘nā-yı lāzımı barışmak ḥāşıl idici dimekdür.

Mahsûl-i beyt: Şerm ü hayā komadı ki bu eşk-i niyāz dānelerini ḥāk-i ‘acze nişār ideyim. Zîrâ ol dāneler barışmak ḥāşıl idicidür.

Çü zülf bāz kunī nāle ḥîzed ez-dilhā

Ki dām-ı mā heme ĩn ṭurre-i dilāvîzest

Ki ḥarf-i ta ‘lîldür ve *ṭurre-i dilāvîz* terkib-i tavşīfidür ammā yalnîz dilāvîz kelimesi vaşf-ı terkibidür.

Mahsûl-i beyt: Çünkü zülfüñi açarsın dillerden nāle vü feryād peydā olur. Zîrâ bizüm dāmumuz cemī ‘ zamānda bu ṭurre-i dilāvîzdür. Ma ‘lūm ola ki zülf-i ṭurre ile ta ‘bîr buyurdukları mecāzdur ve dilāvîzüñ ma ‘nāsı göñlü kendüye [138b] ta ‘alluḫ idiricidür dimekdür.

Zi-turre müşk be-dāmān-ı kūh-ken pāşed

Egerçi tekye-i Şîrîn be-düş-ı Pervîzest

Pāşed pā-yı ‘Acemī ile pāşīdenden fī ‘l-i muzārī ‘ müfred ḡāyibdür, taḥtında müstetir olan zamīr-i fā ‘il izmār ḳable’z-zikr tarīḳıyla mısrā ‘-ı şānīde olan Şîrîn’e rāci ‘dür ve *Pervîz* Ḥusrev bin Hürmüz bin Nüşirevān’uñ adıdur ki Şîrîn’uñ şöheridür.

Mahsûl-i beyt: Ṭurresinden dāmān-ı Ferhād’a müşk saçar egerçi tekye-i Şîrîn düş-ı Pervîz’dedür. Murād Şîrîn’uñ kūh-kene daḥı meyl ü muḥabbeti var idügin beyāndur. Ya ‘ni düş-ı Pervîz’e tekye-zen iltifāt ise de dāmān-ı kūh-kene daḥı müşk-efşān-ı mihr ü muḥabbetdür demek olur.

⁶⁰⁶ [138a] tânuñ fethiyle: HM’de yok

⁶⁰⁷ [138a] bîzīdenden müştakdur: HM’de yok

Semend-i sa‘y i b h de r n  ey Ferh d

Ki hem-‘in n -i Gülgün na  b-i  ebd zest

Semend-i sa‘y iz feti bey niyyed r ve *Gülgün   r n’  n* atıdur ve * ebd z* Hüsrev-i Perv z’  n atıyd .

Ma s l-i beyt: Ey Ferh d semend-i sa‘y u g     b h de yere ne sürersin? *Z r * gülgün ile hem-‘in n olmak  ebd ze m yesserd r, ya‘ni hem-‘in n -i gülgün-    r n na  b-i  ebd z-i Hüsrev olıca . Ey Ferh d sen  n semend-i sa‘y  n itd   n   ve n zdan f  ide nedür? H   lı ol sa na hem-‘in n olmak ihtimali yokdur demek olur.

 i g ne m ni‘ nazz re‘em  ev  ki mer 

Zi- ev -i r y-  t  ser-t - adem nigh-h zest

Nigh-h z terk b-i mezc  a s mındandur ma hall-i [139a] n zar ma‘n sına, bunda d deden ‘ib ret r. *Z r * n zaru  ma halli odur.

Ma s l-i beyt: Benüm nazz reme niçe m ni‘ olursın ki sen  n  ev -i r y  ndan benüm ser-t - adem v c dum d ded r.

Sit ze t  t be-meyd n-  imti  n ‘Ur 

‘ n n ke  de  i d r  ma hall-i mehm zest

Sit ze bunda mu kem ma‘n sınadır ve *t  t* bunda emr-i h z rdur ve ‘*Ur * m n d  v   ‘ olmuşdur ve harf-i nid  mu adder r ve *mehm z* m m-i evvel  n fethiyle ve kesriyle mehm z ma‘n sınadır, mehm z da ı l  at r.

Ma s l-i beyt: Ey ‘Ur  meyd n-  imti  na mu kem  lg r eyle, dizgini çekerek ne t tarsın? Mehm z ma hallid r ya‘ni terk   n z v ktid r. H   lı ‘arz-  h ner zam nıdur demek olur⁶⁰⁸ ey an.

-54-   m d-i  ul hem ez- n b - ek b-i Eyy best

Ki düşmen     -eng z   dost ma  c best

B bi-ma‘n   ıla ve * ek b*  ab r ma‘n sınadır ve *    -eng z* vaşf-  terk bid r ve *dost*dan mur d⁶⁰⁹ c n ned r.

Ma s l-i beyt: C n ne ile  ul  olmak   m dim andan  tri  abr-  Eyy b’e mu    dur. Ya‘ni h zret-i Eyy b  alav tull hi ‘al -nebiyyin  ve ‘aleyhi⁶¹⁰ kadar  abr itmege mu    dur ki  ul  r z  ola. *Z r * düşmen ya‘ni r   b c n neye ‘arz-  mu abbet idicidür

⁶⁰⁸ [139a] olur: HM’de yok

⁶⁰⁹ [139a] mur d: HM’de yok

⁶¹⁰ [139a]  alav tull hi ‘al -nebiyyin  ve ‘aleyhi: (‘a.m.) HM

ve cânâne ise maḥbūbdur hicābından raḳībi ref⁶ ü tard idemez ve def⁶ eylemedükçe benümle şulḥa mecāl yokdur dimekdür. Pes vech-i meşrūḥ üzre şabr-ı Eyyüb’a muḥtāc olur.

Hemīn ‘aṭıyye be-her ḥāl ḥoş dilem dāred

Ki her çi reft be-‘ünvān-ı ḥayr maḥsūbest

[139b] *Reft* bunda vāḳı⁶ oldı ma‘nāsınadur ve ‘*ünvān* mektübāt üzerinde filāna vāşıl ola deyu yazılan yazuya dirler. Ammā bu maḥalde ḥayra izāfet ile levḥ-i maḥfūzdan ‘ibāret olur.

Maḥsūl-i beyt: Ancaḳ bu iḥsān benüm her ḥalde göñlümi ḥoş tutar ki her ne ‘ünvān ḥayırda vāḳı⁶ oldı bi’l-cümle maḥsūbdur.

Tehī bisāṭi-i īn ‘ahd bīn ki bī-men ü tū

Zamāne nāz-keş ü āftāb maḥbūbest

Bisāṭ bunda meclisden ‘ibāretdür zıkr-i ḥāl ve irāde-i maḥal ṭarīḳı üzre ve *yā* maşdariyyedür ve hemze edāt-ı tevessüldür ve ‘*ahd* zamān ma‘nāsınadur ve *nāz-keş* vaşf-ı terkībīdür ve ma‘nā-yı lāzımı ‘āşık dimekdür⁶¹¹.

Maḥsūl-i beyt: ‘Aşruñ tehī meclisini gör ki bensüz ve sensüz zamāne ‘āşık ve āftāb ma‘şūḳdur.

Nesīm-i pīreheneş hūş mībered ver ne

Be-rūd-ı Nīl zi-Ken ‘ān dü kām-ı Ya ‘ḳūbest

Pīrehen göñlekdür ve zamīr ma‘nā cihetinden hūşa muḳayyeddür ve izmār ḳable’z-zıkr ṭarīḳıyla Ya ‘ḳūb’a rāci⁶dür ve *rūd* ırmaḳ ma‘nāsınadur.

Maḥsūl-i beyt: Pīrehenün büy-ı ṭayyibesi ḥazret-i Ya ‘ḳūb’uñ ‘aḳlını iledür⁶¹² ya‘ni żāyi⁶ eyler. Yoḥsa Ken ‘ān illerinden Nīl ırmaḡına ya‘ni Mısıra ḥazret-i Ya ‘ḳūb’uñ iki adımıdır. Ya‘ni ḥazret-i Ya ‘ḳūb’la ḥazret-i Yūsuf şalavātullāhi ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhimānuñ⁶¹³ oldukları maḥallerün aralarında mesāfe-i ḳalīle vardır.

Ḥaber ne-yāfte ‘Urfī zi-ṭab ‘-ı nāzūk-i dost

Zebān bi-kun ḳalem īncā ne cāy-ı mektūbest

⁶¹¹ [139b] ma‘nā-yı lāzımı ‘āşık dimekdür: ma‘nāsi ‘āşık demek HM

⁶¹² [139b] iledür: HM’de yok

⁶¹³ [139b] şalavātullāhi ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhimānuñ: (‘a.m.) HM

[140a] *‘Urfī* münādādur ve harf-i nidā muḳadderdür. Taḳdīr-i kelām ey *‘Urfī* dimekdür ve *zebān bi-kun* kalem-i zebānuñı kalem eyle dimekdür ammā isti‘māllerinde dilüñi kes dimekden ‘ibāretdür faḥfāz.

Mahşül-i beyt: Ey *‘Urfī* dostuñ nāzūk ṭab‘ından haber almadın ya‘ni cānān ne ḳadar nāzūk-ṭab‘ olduğından ḥaberdār olmadın. Bu maḥalde mektüb göndermek⁶¹⁴ degül hemān dilüñi keser ve anı aḡzuña alma dimekdür eyzān.

-55- Ānī ki pāy tā-be-seret ‘ucb-i ṭā‘atest

Şeb zinde dāriyet beter ez-ḥ‘āb-ı ḡafletest

Ānī ki ān kesī ki taḳdīrinde ve *beter cā’* izdür ki bedterden muḥaffef ola. Mümkündür ki başḳa lügat ola yine ol ma‘nāya.

Mahşül-i beyt: Sen ol kimsesin ki ser-tā-ser vücūduñ ‘ucb-i ṭā‘atdür ya‘ni ṭā‘atüñe maḡrūr olursın. Şeb zinde dilüñ ḥ‘āb-ı ḡafletden beterdür ya‘ni senüñ iḥyā-yı leyl itmeñ ḥ‘āb-ı ḡafletden yaramazḳadur demek olur. Ğaraż mürāyīlere daḥl ü ta‘arrūzdur.

Ḥ‘āhī Ka‘be rū kun ḥ‘āhī be-Sūmenāt

Dil bed me-kun ki şeş cihet ez-behr-i ṭā‘atest

Rū kun rā vü kāfuñ zammeleriyle isti‘mālde münzevī ol dimekdür ve *Sūmenāt* bir meşhūr bütüñ ismidür. Nitekim sābıḳan [140b] beyān olunmuşdur ammā böyle maḥallerde zıkr-i ḥāl irāde-i maḥal ṭarīḳıyla murād büt-ḥānedür ve *dil bed me-kun* ḡönlünü yaramaz itme dimekdür. Ammā bunda ma‘nā-yı lāzımı ḳalbüñi şāf eyle demek olur ve *ki* harf-i ta‘lildür ve *şeş cihet* cevānib-i sittedür.

Mahşül-i beyt: Ḥiṭāb-ı ‘ām ṭarīḳıyla buyurur ki dilerseñ Ka‘be’de münzevī ol dilerseñ büt-ḥānede münzevī ol, hemān ḳalbüñi pāk eyle. Zīrā cevānib-i sitte ṭā‘at ü ‘ibādet içündür.

Bīrūn būved ḥalāvet ü telḥī zi-medḥ ü zem

Redd ü ḳabūl-i mā heme ez-rūy-ı ‘ādetest

Ḥalāvet bunda zemḳ u şafādan kināyetdür ve *telḥī* yā-yı maşdariyye ile bu maḥalde elemden ‘ibāretdür⁶¹⁵.

Mahşül-i beyt: Ṭarīḳ-ı ‘aşḳda medḥ ü zemden ḥalāvet ü telḥik ḥāricdür. Ya‘ni erbāb-ı muḥabbet memdūḥ olmadan maḥzūz-ı feraḥnāk ve mezmūm olmadan maḡmūm-ı

⁶¹⁴ [140a] göndermek: HM’de yok

⁶¹⁵ [140b] ‘ibāretdür: kināyetdür HM

elemnāk olmak yokdur. Bizüm redd-i kabûlimüz hep ‘âdet cihetindendür ya ‘ni medhi redd ü zemmi kabûl itmemüz hep rûsûm-ı ‘aşk u muhabbetdendür demek olur.

Aḥbâb-râ selâm ü du ‘â bî-zarûretîst

În şîvehâ vesîle-i mihr ü muhabbet[est]

*Şîvehâ*dan murâd selâm ü du ‘âdur.

Mahsûl-i beyt: Dostlara selâm ve du ‘â göndermek zarûretsizdür ya ‘ni bi’l-ihtiyârdur. Zîrâ bu şîveler sebeb-i izdiyâd-ı mihr-i muhabbetdür demek olur ve mîsrâ ‘-ı şânî mevkî ‘-ı ta ‘lilde vâkı ‘ olmuştur.

Gâfil me-rev ki [141a] tâ-der-i Beytû’l-ḥarâm-ı ‘aşk

Şad menzilest menzil-i evvel kıyâmetest

*Der*bunda isimdür kapu ma ‘nâsına ve Beytû’l-ḥarâm’a izâfeti lâmiyyedür ve *Beytû’l-ḥarâm*’uñ ‘aşka izâfeti beyâniyyedür.

Mahsûl-i beyt: Gâfil gitme zîrâ Beytû’l-ḥarâm-ı ‘aşkuñ kapusına varınca menâzil-i vüşûl yüz menzildür ve menzil-i evvel kıyâmetdür. Ya ‘ni tarîk-ı ‘aşkda vüşûl-i makşûda menâzil-i keşîre ve merâhil-i ba ‘ide vardır demek olur.

‘Urfî me-ḥ’ân be-şâ ‘ir-i bî-fazl şî ‘r-i ḥ’îş

Nezd-i ḥakîm ber ki ne şî ‘rest ḥikmetest

*Şâ ‘ir-i bî-fazl*dan murâd kendinüñ hilâfında olan şâ ‘irlerdür ve *ḥakîm* didügi ḥakîm Ebu’l-feth Geylânî’dür ki ol zamânda Hindistân pâdişâhı olan Celâleddîn Ekber’uñ muḥarreblerinde fûnûn-ı şettâya mâlik bir fâzıl-ı bî-hemtâ idi. Merḥûm ‘Urfî anuñ ziyâde dil-pesendi olmuştur ve cā’izdür ki bilâ-ta ‘ayyûn muṭlak bir şâhib-i ḥikmet ola ve li-küllî vecheh ve *ber*bânüñ fethiyle berîdenden müştak emr-i ḥâzırdur ve *ne* nûnuñ fethiyle⁶¹⁶ ve hâ-yı resmîyle edât-ı nefydür.

Mahsûl-i beyt: Ey ‘Urfî kendi şî ‘rûñi şâ ‘ir-i bî-fazla okuma, şâhib-i ḥikmet katına ilet. Zîrâ bu senüñ güftelerüñ şî ‘ir degül maḥz-ı ḥikmetdür demek olur. Murâd temeddühdür eyzan.

-56- Ân fitne’î ki ez-tû merâ iltimâs nîst

Yâ nîst bâ-be-mûlk-i dilem rû-şinâs nîst

*Fitne*nüñ âhîrinde olan hemze ‘alâmet-i bâ-yı vaḥdet olmağın kesre ile [141b] okunmak lâzımdur ve bu taḥdîrce ri ‘âyet-i vezn daḥı bulunur ve *ki* harf-i râbıt-ı

⁶¹⁶ [141a] nûnuñ fethiyle: HM’de yok

şıfatdur ve *iltimās* maşdardur. Ammā bunda ism-i mef'ul ma'nāsınadır taleb maṭlūb ma'nāsına olduğu gibi ve *rū-şinās* bunda meşhūr u mu'ayyen ma'nāsınadır.

Mahsül-i beyt: Ol bir fitne ki senden benüm maṭlūbum degüldür. Ol fitne ya mülk-i dilümde yokdur ya meşhūr u mu'ayyen degüldür ve cā'izdür ki āḫir-i fitede olan hemze-i mezkûre 'alāmet-i yā-yı tenkîr ola ve 'alā-küllî ḫāl zamîr-i ḫiṭābuñ muḫāṭabı cānāndur.

Ger ḫalk pāsbān-ı metā'-ı selāmetend

Mihnet metā'-ı māst ki muḫtāc-ı pās nîst

Pās bā-yı 'Acemî ile⁶¹⁷ ḫıfz ma'nāsınadır ve *bān* bā-yı 'Arabî ile edāt-ı ism-i fā'ildür Türki'de ci ma'nāsın ifāde ider ve bi'l-cümle pāsbānuñ ma'nā-yı lāzımı bekci dimekdür.

Mahsül-i beyt: Eger ḫalk metā'-ı selāmet bekcileri ise bizüm metā'umuz miḫnetdür ki ḫıfz u şıyānete muḫtāc degüldür.

Bā güfte der-me-sāz ki muḫtāc-ı perde îst

Her nükte'î ki güfte şevd bî-libās nîst

Bā ḫarf-i şıladur ve güfte bunda sâde söz ma'nāsınadır *der-me-sāz* kânî' olma dimekdür ve *muḫtāc-ı perde îst* didügi söz oldur ki sâde olmayup verā-i perde-i îḫāmdan rū-nümā ola dimekdür ve *nüktenüñ* āḫirinde olan hemzenüñ aḫvālî hemān maṭla'-ı gazelde vāḳı' olan gibidür fete'emmel.

Mahsül-i beyt: Sâde söze ḫanā'at eyleme ve rāzı olma. Zîrā söz oldur ki⁶¹⁸ bir perdeye [142a] muḫtāc ola. Meşelā her bir nükte ki söylene bizüm libās-ı şanāyi'-i şî'riyyemüzden ḫālî degüldür. Ḥāşıl-ı kelām bizüm güftelerümüz şanāyi'-i şî'riyye ile müzeyyendür demek olur ve mışrā'-ı şānî irsāl-i meşel ḫabîlindendür.

Şîr āmedem be-rāh ü be-rūbah gālaṭ kunem

Ver ne be-rāh-ı 'aşk meges bî-hirās nîst

*Āmedem*de olan mîm-i sākine ma'nā cihetinden rāha muḫayyeddür meşelā aşıl-da şîr āmed be-rāhem dimekdür.

Mahsül-i beyt: Yoluma arslan geldi ve ben anı dilkü zan idüp ḫavf eylemedüm. Yoḫsa rāh-ı 'aşkda meges bile bî-hirās degüldür ya'ni megesden bile ḫorḫulur dimekdür.

⁶¹⁷ [141b] bā-yı 'Acemî ile: HM'de yok

⁶¹⁸ Ol degüldür ki

Menzil-şinās-ı ‘aşk girāmī būved velī

Menzil çü nīst kıymet-i menzil-şinās nīst

Menzil-şinās vaşf-ı terkībīdür kulağuz ma‘nāsına ‘aşka izāfeti lāmiyyedür ve *gürāmī* kāf-ı ‘Acemī’nün zammıyla ve kesriyle ve yā-yı aşliyye ile ‘azīz ve muhterem ma‘nāsınadur ve *menzil*den muzāf maḥzūfdur. Taqdīr-i kelām erbāb-ı menzil dimekdür.

Mahşul-i beyt: Menzil-şinās-ı ‘aşk ‘azīz ü muhteremdür. Lākin çünki erbāb-ı menzil yokdur ya‘ni menāzil-i ‘aşka gider kimse olmayıcağ menzil-şināsuñ qadr u kıymeti yokdur demek olur.

‘Urfī be-şükr-i ni ‘met-i gam kūtehī me-kun

Kez-dost düşmenān beter ez-nā-sipās nīst

Dost-düşmen terkīb-i mezcī aḡsāmındandur ve elif ü nūn edāt-ı cem‘dür ve *nā-sipās* küfrān-ı ni‘am ma‘nāsınadur.

Mahşul-i beyt: Ey ‘Urfī şükr-i ni‘met-i gamda kūtehlik [142b] eyleme ya‘ni taqşır itme. Zīrā ki dost düşmen olanlara küfrān-ı ni‘am olandan beter kimse yokdur eyzan.

-57- Ān şīve ki gāretger-i şad kāfile-i cān nīst

Der-silsile-i ḡusn-i tū eş nām ü nişān nīst

Gāretger yağmacı ma‘nāsınadur ve mā-ba‘dine izāfeti ism-i fā‘ilūñ mef‘ūline izāfetidür ve *silsile* bunda kabīle ma‘nāsınadur ve *tū* tānuñ zammıyla ve vāv-ı resmīyle⁶¹⁹ zamīr-i ḡitābdur ve elif-i meftūḡa hemze-i müctelibedür ve *şīn*-i sākine zamīr-i gāyibdür. Ma‘nā cihetinden nāma muḡayeddür ve merci‘i şīvedür.

Mahşul-i beyt: Ol şīve ki yüz kāfile cān yağmacısı degüldür⁶²⁰, senūñ ḡusnūñde olan şīve çok cān ü dil yağma idicidür.

Bī-luṡfiyet ez-terk-i sitem geşt yaḡīnem

Īn telḡī-i cān dādenem ez-zehr-i gümān nīst

Bī edāt-ı selbdür ve *luṡfiyet* kelimesinde olan yā maşdariyyedür, zamīre muḡārin olmağla meftūḡ okunur ve illā aşlı sükūn olduğı maḡal zunūn degüldür ve *zehr-i gümān* izāfeti müşebbehūn biḡūñ izāfetidür ve gümān kāf-ı ‘Acemī’nün zammıyla zan ma‘nāsınadur.

⁶¹⁹ [142b] tānuñ zammıyla ve vāv-ı resmīyle: HM’de yok

⁶²⁰ [142b] degüldür: silsile-i ḡusnūñde anuñ nām u nişānı yokdur ya‘ni HM’de ilāve edilmiştir

Mahsûl-i beyt: Senüñ baña lûtfuñ olmaduğı sitemi terk eyledüğüñden yaķınüm oldı. Ya ‘ni baña evvelki gibi sitem eylemedüğüñden yaķınım oldı ki baña lûtfuñ yoķdur. Bu cân virmekligüm acısı zehr-i gümāndan degüldür belki sitemi terk eyledüğüñden baña lûtfuñ ķalmaduğına yaķınım olduğıındandır demek olur.

[143a] Der-rüz-i-cezā dest-i şehīdān-ı muħabbet

Destīst ki ğirende-i dāmān u ‘inān nīst

Destīde olan yā vaħdet-i nev ‘iyyedür ve *ġirende* ism-i fā ‘ildür.

Mahsûl-i beyt: Şehīd-i ‘aşķ-ı cānān olanlaruñ eli bir güne oldur ki kıyāmet gününde kimsenüñ dāmān u ‘inānın tıttıcı degüldür. Ya ‘ni şehīdān-ı muħabbet kimseden şikāyet itmezler dimekdür.

Dil şāhib-i derdīst ki der-hālet-i şīven

Bā āh-ı hırāşīde dil-i mātemiyān nīst

Şāhibüñ mā-ba ‘dine izāfeti lāmiyyedür ve *derdīde* olan yā vaħdet içündür ve *şīven* vāvuñ fethiyle mātem ma ‘nāsınadır ve bā bunda ma ‘nā-yı zarfiyyet ifāde ider.

Mahsûl-i beyt: Göñül bir derd şāhibidür ya ‘ni bir derde mübtelādur ki hālet-i şīvende ol derd erbāb-ı mātemüñ hırāşīde göñlü āhında yoķdur.

Zinhār me-ħar ger heme Şīblī bi-fürüşed

Ān gevher-i nā-yāb ki der-hiķ dükkān nīst

Ĥazret-i *Şīblī* evliyā’ullāhdan bir ‘azīzdür ki aħvāl ve menāķıbı Nefeħāt’da mektübedür. Murād idinen anda görsün. *Gevher-i nā-yāb* izāfeti beyāniyyedür ma ‘nāsı naķiri bulunmaz gevher dimekdür ve *dükkān* dālūñ zammıyla Türkīde de müsta ‘meldür ammā Türkīde ekşeriyyā kāfuñ şeddesiyle isti ‘māl iderler.

Mahsûl-i beyt: Zinhār şatun alma eger ĥazret-i Şeyħ Şīblī daķı şatarsa ol gevher-i bī-naķiri ki hiçbir dükkānda yoķdur. Ya ‘ni bāzār-ı şerī ‘atde şatılagelmeyen [143b] cevheri Şīblī daķı şatarsa zinhār alma. Ĥāşıl-ı kelām ĥilāf-ı şer ‘-i şerīf üzre ĥareket iden müdde ‘īlerden ĥazer eyle dimekdür.

Nevmīd me-şev ‘Urfī vü efkende ‘inān bāş

Her çend ki ez-Ka ‘be-i maķşūd nişān nīst

‘Urfī münādādur ve ĥarf-i nidā muķadderdür ve *efkende ‘inān bāş* bunda sa ‘y idici ol demekden ‘ibāretdür.

Mahsül-i beyt: Ey ‘Urfî nâ-ümîd olma ve sa‘y idici ol. Her ne kadar ki Ka‘be-i ma‘şûddan nişân yok ise de yine me‘yûs olma, sa‘y idüp ma‘şûduñı Һazret-i Һudâ’dan iste demek olur eyzan.

-58- Endüh-ı hicr pîşrev-i şādī-i menest

Cūyā-yı āftābem ü şeb hādī-i menest

Endüh guşşa ma‘nāsınadur ve hicare izāfeti lāmiyyedür ve *pîşrev* kulağuz ma‘nāsınadur ve *şādī*de olan yā maşdariyyedür ve hemze edāt-ı tevessüldür ve *āftāb*dan murād cānāndan yāhud vişāl-i cānāndur ve *şeb* endüh-ı hicrden ‘ibāretdür ve *hādī* delîl ma‘nāsınadur.

Mahsül-i beyt: Firkat guşşası benüm şādmānluğum kulağuzıdur ya‘ni benüm şādluğuma sebebdür. Ben t̄alib-i āftābum ve şeb benüm delîlumdür. Murād ğam-ı hicrān mūcib-i meserret-i vişāl-i cānān olduğın beyāndur.

Zūd ā ki tūtiyā şeved İn Bīsütün-ı hicr

Zīnān ki zīr-i tişe-i ferhādī-i menest

Zūdā ki ‘an-ķarīb vāķı‘ olur ki dimekdür ve *Bīsütün-ı hicr* izāfeti beyāniyyedür ve *zīnān* edāt-ı ta‘lildür.

Mahsül-i beyt: Tīz vāķı‘ olur ki bu hicr-i Bīsütün’ı tūtiyā [144a] olur. Zīrā ki ol Bīsütün benüm Ferhādlığımıñ tişesi altındadır.

Tā-ĥānde’em hīç girih bī-küşāde nīst

Telĥī-fürüş hicr-i tū ķannādī-i menest

Girih kāf-ı ‘Acemī’nūñ ve rānuñ kesreleriyle ve hā-yı aşliyye ile ‘uķde ma‘nāsınadur ve *telĥī*yā-yı maşdariyye ile acılık dimekdür *fürüş* kelimesiyle terkīb olmuşdur ve hicare izāfeti şıfatuñ mevşūfa izāfetidür ve *ķannād* ķand-fürüş ma‘nāsınadur ve *yā* nisbet içündür ve hemze ĥarf-i tevessüldür.

Mahsül-i beyt: Mādām ki okumuşumdur ve bilmişdür ki hiçbir ‘uķde kūşādsız degüldür ya‘ni hiçbir inķibāz yokdur ki inbisātı olmaya. Pes senüñ acılık şatıcı hicrūñ baña ķand-fürüş-ı meserretdür demek olur.

Ĥızrem be-ķeşme ĥāndem ü tersem ĥacl şeved

Zīn ĥāk-i ķeşmeĥīz ki der-vādī-i menest

Ḥ'ānd fi 'l-i muzāri ' müfred gāyibdür fā 'ili ḥazret-i Hızır'dur şalavātullāhi 'alā-nebiyyinā ve 'aleyhi⁶²¹ ve *çeşmeḥīz* çeşmelik dimekdür.

Maḥsūl-i beyt: Ḥazret-i Hızır beni çeşme-i āb-ı ḥayvāna da 'vet ider ve ben kōrkarım ki ḥacl ola bu 'aşk u muḥabbet çeşme-sārı olan ḥāk-i vücūdumdan ki beni vādī-i dilimdedür.

Āzādegī ne kām-şināsān bendegīst

Neşv ü nemāyī-i bendegī āzādī-i menest

*Āzādegī*de olan kāf-ı 'Acem-i meksūre hā-yı resmīden bedeldür ve yā maşdariyyedür ve *bendegī* dahı böyledür.

Maḥsūl-i beyt: Āzādelik murādın bilmez bendelik neşv ü nemāsı benüm āzāde [144b] lıgumdur. Ya 'ni bendelikde olan mertebe bī-āzādelik bilmez. Ḥāşılı bendelik āzādelikden a 'lādur demek olur.

Ṭuğyān-ı şevk bīn ki gümārid be-küştenem

Endūh-rā ki faḥr bi-hem-zādī-i menest

Gümārid kāf-ı 'Acemī'nūn zammıyla fi 'l-i müstaḥbeldür ve taḥtında müstetir olan⁶²² zamīr fā 'il-i ṭuğyān-ı şevka rāci 'dür ve *endūh* guşsa ma 'nāsınadır.

Maḥsūl-i beyt: Ṭuğyān-ı şevki gör ki beni öldürmek için endūhı üzerime ḥavāle ider. Ma 'a hāzā ki endūhuñ faḥri benümle hem-zād olmasıyladur demek olur ve cā'izdür ki gümārid fi 'linūn fā 'ili muḥadder cānān ola veyāḥud 'aşk⁶²³ ola fete'emmell.

Bülbül-sirişt-rā ḡazel-i şevk bā-nevāst

'Urfī tū gūş bāş ki īn vādī-i menest

Bülbül-sirişt vaşf-ı terkībī aḡsāmındandır ve mevşūfı muḥadderdür. Murād şā 'irdür ve rā taḡşiş içündür ve bā bunda zarfıyyet ifāde ider ve *'Urfī* münādā vāḡı ' olmuşdur ve ḥarf-i nidā muḥadderdür ve *gūş bāş* işit dimekdür.

Maḥsūl-i beyt: Bülbül-sirişt olan şā 'irūn ḡazel-i şevk nevāsındadır. Ey 'Urfī sen işit ki bu benüm vādīmdür eyzan.

-59- Ey dil piyāle ḡir ki vaḡt-i şabūḡ-ı tust

Gerdened cümle fetḡ maḡall-i fütūḡ-ı tust

⁶²¹ [144a] şalavātullāhi 'alā-nebiyyinā ve 'aleyhi: ('a.m.) HM

⁶²² [144b] müstetir olan: HM'de yok

⁶²³ [144b] 'aşk: 'āşık HM

Piyāle kadehdür ve *şabūh* şabāh vaktinde şarāb içmege dirler ve *gerdenedūn* fā‘ili müşkil-küşāyān-ı muḥabbetdür.

Mahsūl-i beyt: Ey gönül kadeh tut ya‘ni destūne cām bāde al ki senūn şabūhūn vaktidür. Zīrā maḥall-i fütūhūnı [145a] cümle feth eylediler.

Āyīne’i ki şūret-i ma‘nā nümāyedet

Destet eger ne-sūhte der-ceyb-i rūh-ı tust

Āyīne āhirinde vākı‘ olan hemze ‘alāmet-i yā-yı vahdetdür anuñ içün meksüre okunur.

Mahsūl-i beyt: Bir āyīne ki şaṇa şūret-i ma‘nāyı gösterür eger elūn yanmamış ise. Ya‘ni kudretūn yetişirse ol āyīne senūn ceyb-i rūhūndadır.

Esbāb-ı ‘afv-rā çi be-mā cilve mīdehī

Mā tevbe-düşmenīm sitem ber-naşūh-ı tust

*Esbāb-ı ‘afv*den murād tevbe ve istiğfār ve a‘māl-i şāliḥa maḳūlesidür ve *tevbe-düşmen* terkīb-i mezcī aḳsāmındandır ve *sitem* bunda ḥayf ma‘nāsınadır.

Mahsūl-i beyt: Esbāb-ı ‘afvı bize ne ‘arz idersin biz tevbe sevmezüz. Hemān ḥayf senūn tevbe-i našūhūña ya‘ni biz tevbemüzde şabit-kaḍem olmazuz. Hemān yazuk senūn bize tevbe-i našūh ‘arz itmeñe demek olur ve bi’l-cümle našūhdan bir muzāf maḥzūf gözedilür fete‘emmel.

Ehl-i ḳabūl-rā be-felek ber Mesīh-vār

İn girye-i menest ne tūfān-ı Nūh-ı tust

Bu beytde bir muḳadder münādā ve ḥarf-i nidā i‘tibār olunur ve *ber* bānuñ fethiyle ve rānuñ sükūniyle emr-i ḥāzır ve ḥitāb mezkūr münādāyadır. Evvelki ‘aşḳdur ve vār bunda edāt-ı teşbīhdür.

Mahsūl-i beyt: Ey ‘aşḳ ehl-i ḳabūli ya‘ni şāyeste-i mihr ü muḥabbet olanları ḥazret-i Mesīh gibi felege çıkar. Zīrā bu benüm giryemdür senūn tūfān-ı Nūh’uñ degüldür. Ya‘ni benüm [145b] giryem Tūfān-ı Nūh ‘aleyhisselām’a gālibdür demek olur. Bu maḳūle mübālaḡaya (mübālaḡaya) ḡulūvv ü iḡrāk dimişlerdür, şanāyi‘-i bedī‘iyyedendür.

Yārān zi-şīr-i duḡter-i rez der-şabūhīned

‘Urfī tū cām-ı zehr bi-keş kīn şabūh-ı tust

*Şīr-i duḡter-i rez*den murād bādedür.

Maḥsûl-i beyt: Yārân bâdeden şabûḥ itmededürler. Ey ‘Urfî sen cām-ı zehr çek. Zîrâ bu cām-ı zehr senüñ şabûḥuñdur eyzan.

-60- Ey dil ḥadîṣ-i şabr şinîden zi-behr-i çîst

Zehrest der-piyâle çeşîden zi-behr-i çîst

Şinîden çişîden maşdarlardur ve *zehr*den edât-ı teşbîh maḥzûfdur.

Maḥsûl-i beyt: Ey gönül şabr kışsasıñ diñlemek ne içündür? Bu şabr-ı piyâle de zehr gibi acıdur. Pes datmak neden ötridür?

Ey nîş-i gam ki merhem-i asâyiş-i menî

Der-zaḥm-ı sîne nerm ḥalîden zi-behr-i çîst

*Menî*de olan yâ ḥitâb içündür, *nerm* nünüñ fethiyle mülâyim ma ‘nâsınadur ve *ḥalîden* şancımak ma ‘nâsına maşdardur.

Maḥsûl-i beyt: Ey nîş-i gam ki sen benüm merhem-i âsâyişimsün, zaḥm-ı sînemî mülâyim şancımak ne içündür?

Vey zehr-i fitne kez-tû merâ teşnegî füzûd

Zân nîş-i gamze dîr çekîden zi-behr-i çîst

Vey ḥarf-i nidâdur ve *zehr-i fitne* münâdâdur ve *teşnegî*de kâf-ı ‘Acemiyye-i meksûre hâ-yı resmîden bedeldür ve yâ maşdariyyedür ve *füzûd* bunda fi ‘l-i lâzım i ‘tibâr olunur ve gâh olur ki müte‘addî kılinur ve *dîr* dâlûñ kesriyle geç ma ‘nâsınadur ve *çekîden* dammak ma ‘nâsına maşdardur.

Maḥsûl-i beyt: [146a] Vey zehr-i fitne ki senden benüm şusuzluğum ziyâde oldu ol nîş-i gamzeden geç dammak ne içündür?

Kışt-i vefâ-i gayr ne-rüst ey nesîm-i vaşl

Çendîn be-şûrezâr vezîden zi-behr-i çîst

Kışt kâf-ı ‘Arabî’nüñ kesriyle ekin vefâya izâfeti beyâniyyedür ve *ne-rüst* rânüñ zammıyla fi ‘l-i nefy-i mâzîdür ve rüstenden müştâkdur ve *şûrezâr* çorakluk yerdür ve *vezîden* esmek ma ‘nâsına maşdardur.

Maḥsûl-i beyt: Gayruñ vefâsı ekini bitmedi, ey nesîm-i vaşl şûrezâr yerde bu kadar esmek neden ötridür? Ya ‘ni ağıyar-ı bî-vefâ olmağla lâyıq-ı nesîm-i vişâl degüldür dimek olur.

Der-ḥayretem ki bü’l-hevesân çün zi-zehr-i ‘aşk

Câmî nemî-keşend çişîden zi-behr-i çîst

Bü'l-hevesāndan murād kavlinde ve fī'linde bī-şebāt olan erbāb-ı hevesdür ve Cārullah 'allāme daḡı bü'l-heves başı yellü ve bī-şebāt ma'nāsınadur dimiş ve *cām* ayaklı kadeḡde müsta'meldür ve *yā* vahdet içündür *nemī-küşendūn* fā'ili bü'l-hevesāna rāci'dür.

Maḡşül-i beyt: Ḥayretdeyim ki erbāb-ı heves çünki zehr-i 'aşḡdan bir kadeḡ çekemezler ya niçün datarlar. Ya 'ni bü'l-hevesān çünki zehr-i 'aşḡ nüş idemezler ya niçün⁶²⁴ 'aşıklığa heves iderler demek olur.

Tū ḡusn-i lā-yezālī vü men 'aşḡ-ı bī-zevāl

Mā her dü āteşīm remīden zi-behr-i çīst

Ḥusn-i 'aşḡuñ muzāfları maḡzūfdur ve *lā-yezālīde* olan *yā* zamīr-i ḡitābdur.

Maḡşül-i beyt: Sen ḡusn-i lā-yezāl şāḡibisin ve ben 'aşḡ-ı bī-zevāl şāḡibiyim [146b] ikimiz daḡı pür-āteşiz. Pes aramızda bu kadar cihet-i cāmi'a variken bizden ürkmek neden ötridür ve ne içündür⁶²⁵?

İn deşt-rā semūm nesīmest ü şū 'le āb

Ey sebze-i ümīd demīden zi-behr-i çīst

Deşt şahrādur ve *semūm* ıssı yeldür ve *sebze-i ümmīd* izāfeti beyāniyyedür ve *demīden* bunda bitmek ma'nāsınadur.

Maḡşül-i beyt: Bu şahrānuñ bād-ı şabāsı semūmdur ve ābı şū'ledür. Ḥaşılı bu şahrā bir ḡatarnāk maḡaldür. Pes ey ümīd sebzesi böyle bir yerde bitmek neden ötridür ve ne içündür?

'Urfī ḡumār-ı 'aşḡ 'azābīst bes elīm

Cāmī bi-keş 'azāb keşīden zi-behr-i çīst

'Urfī münādādur ve ḡarf-i nidā muḡadderdür ve *ḡumār* ḡā-yı mu'cemenūñ zammıyla maḡmūrluḡ ma'nāsınadur ve 'aşḡa izāfeti lāmiyyedür ve 'azābīde olan *yā* vahdet içündür ve *sīn ü tā* edāt-ı ḡaberdür ve *bes* bā-yı 'Arabī'nūñ fethiyle ziyāde ma'nāsınadur ve *elīm* acıdııcı dimekdür. 'Azābuñ şıfatıdır ve *cāmīde* olan *yā* vahdet içündür ve *bi-keş* emr-i ḡāzırdur.

⁶²⁴ [146a] datarlar. Ya 'ni bü'l-hevesān çünki zehr-i 'aşḡ nüş idemezler ya niçün: HM'de yok

⁶²⁵ [146b] ne içündür: HM'de yok

Maḥsūl-i beyt: Ey ‘Urfī ‘aşk maḥmūrlığı bir ‘azābdur ziyāde elīmdür. İmdi bir cām çek ya ‘ni bir kadeḥ bāde nūş eyle. Ḥāşılı mest-i ‘aşk ol, ‘azāb çekmek neden ötridür. Ya ‘ni mest-i cām-ı ‘aşk-ı cānān olup maḥmūrlukda ‘azābında olma dimekdür eyzan.

-61- Ey sīne ḥaps-i īn nefes-i nīlgūn besest

Şöd müşt-i dūd ḥırmən-i āteş kūnūn besest

Nefes-i nīlgūn mevşūfuñ şıfatına [147a] izāfetidür, ma ‘nāsı gök nefes dimekdür. Murād āhdur ve *şöd* fi ‘l-i māzīdür ve *müşt-i dūd* fā ‘ilidür ve *ḥırmən-i āteş* mef‘ulidür ve *kūnūn* kāfuñ zammıyla⁶²⁶ el-ān dimekdür henüz ma ‘nāsına ve *bes* bā-yı ‘Arabī’nūñ fethiyle bunda yeter ma ‘nāsınadır.

Maḥsūl-i beyt: Ey sīne bu āhı ḥaps itmek yeter. Bir avuç dūtün el-ān yeter ḥırmən-i āteş oldı.

Gū şulḥ kun zamāne vü gū yār şev felek

Bā ehl-i dil ‘adāvet baḥt-ı zebūn besest

Gū kāf-ı ‘Acemī’nūñ zammıyla emr-i ḥāzırdur ve *kun* daḥı emr-i ḥāzırdur lākin gū kelimesine muḳārin olmaḡla emr-i ḡāyib ma ‘nāsın ifāde ider.

Maḥsūl-i beyt: Zamāne gerek şulḥ üzre olsun di ve felek gerekse yār olsun di ehl-i dile ‘adāvet-i baḥt-ı zebūn yeter. Ma ‘lūm ola ki ma ‘nā-yı mışrā ‘-ı şānī mevzūn vākı ‘ olmuşdur.

Rīzem du ‘ā-yı rāḥat ü çīnem nişār-ı derd

Feyz-i du ‘ā-yı men eşer-i vāzgūn besest

Rīzem rīzīdenden [147b] müştak fi ‘l-i mużārī ‘ nefes-i mütekellim vaḥdedür ve *çīnem* çīnīdenden müştak fi ‘l-i müstaḳbel nefes-i mütekellim vaḥdedür ve *nişār* saçı ma ‘nāsınadır ve derde izāfeti beyāniyyedür.

Maḥsūl-i beyt: Rāḥat için du ‘ā dökerim ve derd saçısın devşirirüm benüm feyz-i du ‘āmuñ ‘aksine eşer itmesi yeter. Ya ‘ni kıyās-ı rāḥat dileyüp rāḥat bulmaḡ iken ben rāḥat istedikçe derd buluram. Pes du ‘ām ‘aksine eşer itmiş olur ve bu bize kifāyet ider. Murād teslīm-i rızādur.

Nabz-ı dilem giriftī vü reng-i ruḥet şikest

Dānistem ey Mesīḥ ki çünem füsūn besest

Reng-i raḥt şikest isti ‘mālde beñzūñ müteḡayyir oldı dimekdür.

⁶²⁶ [147a] kāfuñ zammıyla: HM’de yok

Mahşul-i beyt: Benüm nabz-ı dilümi tutduñ ve beñzüñ müteğayyir oldı. Bildüm ey Mesîh ki baña füsün u rukye niçe kifâyet ider. Murâd marazı kâbil-i ‘ilâç olmaduğın beyândur. Zîrâ maraz ‘aşkdur.

Bisiyâr hûn me-hôr ki der-inşâf-ı ehl-i derd

Kevneyn-râ halâvet yek müşt hûn besest

Bisiyâr hûn me-hôr ma‘nâsı çok kan içme dimekdür ammâ isti‘mâlde ziyâde muẓtarib ü müte‘ellim olma dimeden ‘ibâretdür⁶²⁷ ve *inşâf*dan muzâf mahzûfdur ve *kevneyn* kevnüñ teşniyesidür iki cihân dimekdür. Murâd dünyâ ve âhiretdür ve *yek müşt* bir avuç dimekdür kalîlden ‘ibâretdür. Zîrâ A‘câm az şeyden ta‘bîr murâd itseler müşt ile ta‘bîr iderler.

Mahşul-i beyt: Çok muẓtarib olma ki zîrâ ehl-i der[d]üñ şâhib-i inşâfı katında iki cihân [148a] içün bir avuç kan içmek ya‘ni fi‘l-cümle muẓtarib olmağ kifâyet ider.

‘Urfî bi-rîz mey be-lebü’l-‘ataş-zenân

Mâ-râ gelüy-ı teşne vü cām-ı negûn besest

‘Urfî münâdâdur ve harf-i nidâ muḳadderdür ve *el-‘ataş-zenân* şusuzlardur ve *gelû* kâf-ı ‘Acemî’nüñ fethiyle boğaz ma‘nâsınadur ve *cām-ı negûn* boş kadehden ‘ibâretdür.

Mahşul-i beyt: Ey ‘Urfî şarâbı şusuzlaruñ lebine dök bize şusuz boğaz ve boş kadeh kifâyet ider eyzan.

-62- Ey dil tama‘ me-dâr ki bî-ğam güzâremet

Vîn hem kabûl kun ki be-cân dost dâremet

Tama‘ me-dâr umma dimekdür.

Mahşul-i beyt: Ey gönül umma ki seni bî-ğam koyam ve bu sözi kabûl idüp i‘tikâd eyle. Zîrâ ey gönül seni cândan severem.

Tārâc-ı ‘âfiyet ne-bûd kâr-ı dostân

Vîn hem zi-dostîst ki düşmen şümâremet⁶²⁸

Tārâc yağma ma‘nâsınadur ve *dostî*de olan yâ maşdariyyedür ve *tâ* zamîr-i hitâbdur ve muḳatabı mezkûr gönüldür.

⁶²⁷ [147b] dimeden ‘ibâretdür: demek HM

⁶²⁸ Bu beyt sayfa kenarında kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Şerhinden hareketle burada veriyoruz.

Maḥsûl-i beyt: Yağmā-yı ‘āfiyet ve tārāc-ı perhîzkārî dostlar işi degüldür bu daḥı dostluğdandır ki ey gönül seni düşmen ‘addiderem.

Şad reh şikeste’î dilem ez-cevr ü hîç gāh

Ne-küşûde’î niķāb ki ma ‘zûr dāremet

Şad reh yüz kerre dimekdür ammā isti ‘mâlde niçe kerre dimekdür keşretten ‘ibāretdür ve *şikesten*ün āhirinde olan hemze zāmîr-i ḥiṭāb olan yā-yı muķaddere ‘alāmetidür. Anuñ içün meksûre okunur ve *ne-küşûde’î* kelimesinde daḥı olan hemze böyledür.

Maḥsûl-i beyt: Cevr ü cefādan gönülümü yüz kerre şikest eylemişsin hiçbir vaķt ‘arz-ı cemāl eylememişsin ki [148b] seni ma ‘zûr⁶²⁹ tutam.

‘Urfî zi-āh ü nāle ḥamûşî diger biyā

Tā-zaḥmhā-yı sîne be-nāḥun fikāremet

‘Urfî münādādür ve ḥarf-i nidā muķadderdür ve *ḥamûşî*de yā zāmîr-i ḥiṭābdür ve *diger* bunda yine ma ‘nāsınadır.

Maḥsûl-i beyt: Ey ‘Urfî āh u nāleden ḥamûşsun. Yine gel kim sineñ zaḥmların nāḥun ile tāzeleyim ki yine āh ü nāle idesin dimekdür eyzan.

Ey nûş-dārûy-ı dil-i ‘āşık fikāremet

Ey bâde-i neşât-ı ebed der-ḥumāremet

Bu ğazel evvelki ğazele nazîre vāķı’ olmuşdur.

Maḥsûl-i beyt: Ey ‘āşıķuñ gönü nûş-dārûsı ben senüñ mecrûḥuñam. Ey ebedî neşât bâdesi ben senüñ ḥumāruñdayam⁶³⁰. Ma ‘lûm ola ki bâde-i neşât lafz-ı ebede izāfet ile i ‘tibār olunmaķ vech-i vecîḥ olduğı muḥtāc-ı tevcîḥ degüldür.

Hergiz ne-dîde’em gül-i maķşûd zi-kenār

Ey toḥm-ı eşk çend be-dāmen bekāremet

Gül-i maķşûd izāfeti beyāniyyedür ve *toḥm-ı eşk* daḥı böyledür.

Maḥsûl-i beyt: Hergiz gül-i maķşûdı yanımda görme ey toḥm-ı eşk dāmenüme niçeye dek ekeyim.

Ey maṭlab-ı bülend dilem der-hevā-yı tû

Der-bāḥt bāl ü per be-Ḥudā mîsipāremet

⁶²⁹ [148b] ma ‘zûr: HM’de yok

⁶³⁰ [148b] ben senüñ mecrûḥuñam. Ey ebedî neşât bâdesi ben senüñ ḥumāru: HM’de yok

Maṭlab-ı bülend izāfeti beyāniyyedür ve dālūn muḫāfun ileyhi maḥzūfdur evvelki müşebbehün bihedür. Nitekim taṣvīr-i ma‘nāda taḥrīr olunacaḫdur ve *der-bāḫt* kelimesinūn ma‘nā-yı lāzımı telef eyledi dimeḫdür ve *be-Ḥudā*’da bā bi-ma‘nā şıladur.

Maḥsūl-i beyt: Ey yüce murād benüm murḡ-ı dilüm senūn hevānda bāl ü perin telef eyledi seni ḫāzret-i Ḥudā’ya [149a] ıṣmarladum.

Men düşmen-i raḫīb ne-kerdem be-ḫurb-i dost

Ger nīk-ḫ^vāḫ-ı yār-ı menī dost dāremet

Nīk-ḫ^vāḫ vaṣf-ı terkībīdür.

Maḥsūl-i beyt: Ben ḫurb-ı cānānda düşmen-i raḫīb degülem. Eger benüm bārimuñ nīk-ḫ^vāḫi iseñ seni dost tutaram.

Düşnām-ı nākesān me-dāḫ ey müdde ‘ī bi-şerm

Tā-müttehim be-şīve-i inşāf dāremet

Bi-şerm emr-i ḫāzırdur şermīdenden müştāḫdur.

Maḥsūl-i beyt: Ey müdde ‘ī şerm eyle, nākesler söḡüşin virme. Tā kim seni şīve-i inşāfla müttehim tutam.

‘Urfī turā mu ‘āmele bā-rāstān büved

Men nīstem ki her çi kunī vā güzāremet

Büved bunda emr-i ḡāyib ma‘nāsınadır ve *vā* bu maḫalde ancaḫ te’kīd içündür.

Maḥsūl-i beyt: Ey ‘Urfī senūn mu ‘āmeleñ toḡrularla olsun. Ben ol kimse degülem ki seni kendi ḫāline koyam eyzan.

-63- Īmā vü işāret ne be-endāze-i rāzest

Īn rişte be-engüşt-i pençī ki dırāzest

Endāze miḫdār ma‘nāsınadır ve *engüşt* barmaḫ ucıdır.

Maḥsūl-i beyt: Īmā vü işāret rāz-ı ‘aşḫ miḫdārınca degüldür ya‘ni rāz-ı ‘aşḫ Īmā vü işāretle bilinmez. İmdi bu rişteyi engüşt-i fikre dolmayasın ki dırāzdur ya‘ni döḡünür degüldür ve bi’l-cümle rāz-ı ‘aşḫ Īmā vü işāretle bilinür degüldür demek olur.

‘Aşḫ āfet-i sultān büved ārāyiş-i bende

Īn mes’ele der-nüşḫa-i Maḫmūd ü Ayāzest

*Mes’ele*den murād mıṣrā‘-ı şānīnūn mefhūmıdır ve *Maḫmūd*’dan maḫşūd Sulṭān Maḫmūd Ġaznevī’dür ve *Ayaz* anuñ hem ḫulı [149b] hem maḫbūbı hem vezīridür.

Maḥsūl-i beyt: ‘Aşk sultānuñ āfeti ve bendenüñ ārāyişidür. Bu mes’ele Maḥmūd ve Ayaz’uñ nüsha-i kıssasında muşarraḥadur.

Yā Rabb tū nighedār dil-i ḥalvetiyān-rā

Kān muğbeçe mestest ü der-i şavma ‘a bāzest

Nighedār emr-i ḥāzırdur *muğbeçe*den murād mey-ḥāneci dilberidür.

Maḥsūl-i beyt: Yā Rabb ḥalvetī şūfīlerüñ göñlini sen şakla. Zīrā ol mey-ḥāneci dilberi mestdür ve şavma ‘a kapısı açıkdur.

Ḥūn-ābe-i ḥasret çıgdem ez-müje her gāh

Bīnem ki ḥudāvend-i kesī bende-nüvāzest

*Ḥūn-ābe*den murād kanlı göz yaşıdır ve *kesī*de yā vahdet içündür.

Maḥsūl-i beyt: Müjgānumdan ḥūnābe-i ḥasret tāmduuram her vaqt ki görem bir kimsenüñ efendisi bende-nüvāzdur.

Zīn kaḥkaḥa-i ‘īş ki bā-kebk-i dil-i māst

Bāver ne-tuvān kerd ki der-çengel-bāzest

Zīn bunda edāt-ı teşbīhdür ve *kebk-i dil* izāfeti beyāniyyedür ve *bāz* bunda toğan ma ‘nāsınadır.

Maḥsūl-i beyt: Bu gūne ‘īş kaḥkaḥası ki bizüm kebk-i dilümüzde vardır inanmak olmaz ki bizüm kebk-i dilümüz çengel-bāzde ola.

Her çend ki ‘Urfī pey-i taḥkīk şitābed

Me-şitāb be-dunbāl-i ō ki bīhūde tāzest

Pey ü dunbāl ard ma ‘nāsınadır ve zamīr-i gāyib ‘Urfī’ye rāci ‘dür.

Maḥsūl-i beyt: ‘Urfī her ne kadar ki taḥkīk ardınca şitāb iderse sen ‘Urfī’nüñ ardınca şitāb itme. Zīrā ‘Urfī bī-fā’ide yelici eyzan.

-64- Ey pend-gū dilem me-ḥırāş īn fesāne [150a] çıst

Mürdem zi-ğayret īn sūḥan-ı maḥremāne çıst

Pend-gū naşihat idici dimekdür ‘Arabīde⁶³¹ vā ‘iz ve nādih ma ‘nāsına ve *me-ḥırāş* ḥırāşidenden nehy-i ḥāzırdur ve *mürdem* mīmüñ zammıyla ve rānuñ sükūniyla ve dālūñ fethiyle fī ‘l-i māzī nefis-i mütekellim vahdedür.

⁶³¹ [150a] ‘Arabīde: HM’de yok

Maḥsûl-i beyt: Ey nâşîḥ gönlümi tırmalama bu söyledigün fesâne nedür? Ben gayretde oldum bu maḥremâne söz nedür?

Nâzem be-tevsen-i sitem-i 0 ki hıç gâh

Âgeh ne-şöd ki çâşinî-i tâziyâne çîst

Nâzem ıstılâhlarında ḳurbân olayım dimekdür ve *tevsen-i sitem* izâfeti beyâniyyedür ve zamîr-i gâyib dilde ma‘hûd olan cânâne râci‘dür ve *âgeh* âgâhdan muḥaffedür ve *tâziyâne* kamçı ma‘nâsınadır.

Maḥsûl-i beyt: Ḳurbân olayım cânânuñ sitemi atına. Zîrâ hiç bir vaḳt haberdâr olmadı ki tâziyâne çâşinîsi nedür?

Ger ğamze‘et murâd-ı esîrân ne-mîdehed

Hûr u melek şehîd ber-în âsitâne çîst

Esîrândan murâd giriftâr-ı ‘aşḳ olanlardur.

Maḥsûl-i beyt: Eger senüñ ğamzeñ ‘aşḳların murâdın virmezse ya‘ni nâz iderse bu âsitânede hûr ü melek şehîd olmak nedür?

Ṭavf-ı ḥarîm-i Ka‘be-i dil feyz mîdehed

Ey zâyir-i ḥarem ez-ṭavf-ı ḥâne çîst

Zâyir ziyâret idici ma‘nâsınadır, *ḥâneden* murâd beyt-i şerîfdür.

Maḥsûl-i beyt: Ka‘be-i dil-i ḥarîmin ṭavâf eylemek feyz virür. Ya‘ni ḥayr-ı ḥâtîrâtumuñ ṭaraf-ı ḥaḳdan luṭf u iḥsâna bâ‘ışdır. Ey zâyir-i ḥarem ṭavf-ı [150b] beyt-i şerîfden ğaraḳ nedür? Murâd ri‘âyet-i ḥâtıra terġîbdür.

Nâlem çünân be-derd kezû ḥûn çeked velî

Dil gûyedem çi bî-ġamîst in terâne çîst

Gezûda olan zamîr-i gâyib menba‘-ı nâle olan dile râci‘dür, evvelki yürekdür ve bu ḳavle ḳarîne daḥı zâhirdür.

Maḥsûl-i beyt: Derd ile öyle añlarım ki yüregimden ḳan ṭamlar. Velâkin göñül baña dir ki bu bî-ġamlık nedür ve bu terâne nedür? Terâne bunda nâle-i mezkûreden ‘ibâretdür.

Men mest-i ğavṭa der-teh-i deryâ-yı âteşem

Âgeh neyem ki şu‘le küdâm ü zebâne çîst

Ġavṭa dalğa ma‘nāsınadır ve *teh* tānuñ fethiyle⁶³² ve hā-yı aşliyye ile bunda alt ma‘nāsınadır ve deryāya izāfeti lāmiyyedür ve *āgeh* āgāhdan muḥaffedür ve *zebāne* āteş yalıñdır.

Maḥsūl-i beyt: Ben deryā-yı āteşüñ altında ya‘ni dibinde mest-i ğavṭayam ya‘ni dalğa içmeden lā-ya ‘kıl ü bî-hüş olmuşam. Ḥaberdār degülem ki şu‘le kaṅıdır ve zebāne nedür?

‘Urfî şikāyet ez-sitem-i yār bî-ġamîst

Şermî ehl-i derd be-dār ĩn fesāne ċîst

Şermî be-dār utan dimekdür ve *fesāne* mezkûr şikāyetden ‘ibāretdür.

Maḥsūl-i beyt: Ey ‘Urfî sitem-i cānāneden şikāyet bî-ġamlıkdür ya‘ni ‘aşıklık degüldür. İmdi ehl-i derdden utan ya‘ni sāyir ‘uşşākdan ḥicāb eyle bu fesāne nedür? Ya‘ni bu şikāyeti terk eyle. Zîrā ‘aşıkā lāyık degüldür ki sitem-i cānāneden şikāyet [151a] eyleye demek olur eyzan.

-65- Bāz āteş-i ġam dest der-āġuş ḥiss-i māst

Düşnām-ı ṭarab kufül-küşā-yı nefes-i māst

Bāz bunda yine ma‘nāsınadır ve *āteş-i ġam* izāfeti beyāniyyedür ve *kufül-küşā* kâfuñ ve fānuñ zammeleriyle⁶³³ kilîd açıcı dimekdür miftāhdan ‘ibāretdür⁶³⁴.

Maḥsūl-i beyt: Yine āteş-i ġam bizüm dilimüzle kucaklaşmışdır, düşnām-ı ṭarab bizüm nefesimüz muḥtācıdır. Murād ġamdan maḥzûz olup müstaġnî-i ṭarab olduğın beyāndur.

Cemmāze-i mā tā-be-reh-i Ka‘be revānest

Rakşān-ı ḥarem ez-zevk-i nevā-yı ceres-i māst

Cemmāze devedür ve *tā* bunda ibtidā-yı ġāyet içündür ve cā’izdür ki tevķît için ola ve *ḥarem*den muzāf maḥzûfdur.

Maḥsūl-i beyt: Bizüm cemmāzemüz tā kim reh-i Ka‘be’ye revāndur. Ehl-i ḥarem bizüm cemmāzemüzün şadā-yı ceresinün zevķinden rakş idicidür.

Ān çeşme-i şehīdīm ki ez-‘ayn-ı ḥalāvet

Murg-ı ḥarem ü ṭayir-i kudsī meges-i māst

⁶³² [150b] tānuñ fethiyle: HM’de yok

⁶³³ [151a] kâfuñ ve fānuñ zammeleriyle: HM’de yok

⁶³⁴ [151a] miftāhdan ‘ibāretdür: HM’de yok

*Ṭāyir-i ḳudsī*den murād ḥazret-i Cibrīl şalavātullāhi ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhidür⁶³⁵.

Maḥşül-i beyt: Biz ol şehīd-i muḥabbetullāh çeşmesiyüz ki kemāl-i ḥalāvet ve lezzetümüzden murğ-ı ḥarem ve ṭāyir-i ḳudsī bizüm megesümüzdür. Ma‘lūm ola ki şehd ‘asel ve şeker ma‘nalarında müşterekdür, bunda her ḳangısı murād olunsa cā’izdür.

Dāğī ki emān cūyed ezū sīne-i dūzaḥ

Der-bāğ-ı muḥabbet şemen-i nīm-res-i māst

*Dāğī*de olan yā vaḥdet içündür ve *nīm-res* [151b] vaşf-ı terkībīdür ma‘nāsı yarım irişmiş dimekdür.

Maḥşül-i beyt: Bir dāğ ki sīne-i dūzaḥ anuñ sūzişinden emān diler. Ol dāğ bāğ-ı muḥabbetde bizüm şemen-i nīm-resimüzdür.

Murğān-ı icābet heme büryān ü kebābend

Der-bāğ-ı du‘āyī ki nesīmeş nefes-i māst

Murğān-ı icābet izāfeti beyāniyye ve *nesīmeş*de olan zāmīr-i ğāyib bāğ-ı du‘āya rāci‘dür.

Maḥşül-i beyt: Murğān-ı icābet hep büryān ve kebāblardur bir du‘ā bāğında ki anuñ nesīmi bizüm nefesümüzdür.

‘Ömrīst ki der-zīr-i leked mürde seg-i nefis

Ve zi-ḥatır tā-cem‘ hemān der-meres-i māst

*Leked*bunda depme ma‘nāsınadır ve *mürdeden* murād edāt-ı ḥaber maḥzūfdur ve *seg-i nefes* izāfeti beyāniyyedür ve *meres* mīm ü rānuñ fetḥalarıyla tazınuñ boğazında olan ḥalkaya geçürdükleri ip ve ḳayışdur.

Maḥşül⁶³⁶: Çok zamāndur ki seg-i nefesümüz zīr-i lekedür riyāzatda olmışdur ve ḥatır-ı perīşān olduğımızdan hem ol seg yine bizüm meresümüzdedür. Murād naḳsetden şikāyetdür eyzān.

-66- Bā-mihr ü bā-muḥabbet ü bā-ārzū-yı dost

Bā mā kesī çi gūne tevān cüst ü cūy-ı dost

Bā ma‘a ma‘nāsın ifāde ider ve *kesī*de olan [yā] vaḥdet içündür.

⁶³⁵ [151a] şalavātullāhi ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhidür: (‘a.m.)dur HM

⁶³⁶ [151b] maḥşül: beyt ilave edilmiştir HM

Mahsûl: Mihrile ve muhabbet ile ve ârzü-yı dostla bizümle bir kimse niçe cüst ü cüy-ı dost itmege kâdirdür. Ya ‘ni rāh-ı talebde kimse bizümle [hem] ‘inān olamaz. Zîrā bizde mihr ü muhabbet ve ârzü-yı dost vardır demek olur.

Ber-seng zed [152a] piyāle-i Hızr ānki nüş kerd

Hünābe-i şarāb-nümāy-ı sebūy-ı dost

*Piyāle-i Hızr*dan murād kāse-i āb-ı hayātdur ve *sebū* destidür ammā bu maḥalde murād-ı sebūy muhabbetdür.

Mahsûl-i beyt: Kāse-i āb-ı hayātı taşa urdı ol kimse ki dostuñ sebūy-ı muhabbetinüñ hünābe-i şarāb-nümāsın nüş eyledi. Ya ‘ni bāde-nüş-ı ‘aşk-ı cānān olan āb-ı hayātdan müstağnīdür demek olur.

Ey küfr ü dīn ḥalāl kunīdem ki mībered

İnek zi-deyr ü Ka ‘be selāmī be-kūy-ı dost

Küfr şūfiyye ıstılāhında imān-ı⁶³⁷ ḥaḳīḳiden ‘ibāretdür. Nitekim Gülşen-i Rāz’da meşṭurdur ve *İnek* elifüñ kesriyle ve nūnuñ fethiyle ve kāfuñ sükūniyla⁶³⁸ işte dimekdür.

Mahsûl-i beyt: Ey küfr ü dīn baña ḥalāl idiñüz ya ‘ni benümle isteleşüñüz ki işte şimdi deyr ü Ka ‘be’den kūy-ı yāre selām ilediyorum ya ‘ni kūy-ı cānāne gideyorum.

Ey cān kebāb şev çü ciger hış-rā me-süz

Tersem tū nīz telḥ şevī der-gelū-yı dost

Çü bunda edāt-ı teşbīhdür ve mışrā ‘-ı şānī mevḳi ‘-i ta ‘līlledür.

Mahsûl-i beyt: Ey cān kebāb ol ciger gibi kendüñi yakma. Zîrā korḳaram sen daḥı cānānuñ boğazında acı olursın.

Renc-i Mesīḥ ü sa ‘y-i ecel sūd-mend nīst

Mā yīm ü şad meşām ümīdī be-būy-ı dost

Renc bunda zaḥmet ma ‘nāsınadır ve Mesīḥ’a izāfeti lāmiyyedür ve *sa ‘y-i ecel* daḥı böyledür.

Mahsûl-i beyt: Rīḥ-ı Mesīḥ ve sa ‘y-i ecel bize fā’ideli [152b] degüldür. Biz yüz meşām ümīd ile būy-ı dostdayuz, ya ‘ni bizüm şad meşām ümīdümüz būy-ı dostla mu ‘aṭṭardur

⁶³⁷ [152a] imān: HM’de yok

⁶³⁸ [152a] elifüñ kesriyle ve nūnuñ fethiyle ve kāfuñ sükūniyla: HM’de yok

ve bi'l-cümle murād marāz-ı 'aşkuñ 'ilāc-pezīr olmaduğın ve *e'l-mü'minūne lā-yemūtūne*⁶³⁹ üzre erbāb-ı 'aşk ölmedügin beyāndur fete' emmel.

Sāzed be-berk-i lāle bedel berk-i yāsemen

Teşvīş-i ĩn nigāh me-bīnād rūy-ı dost

Sāzedūñ fā'ili izmār kıble'z-zıkr tarīkıyla teşvīş-i ĩn nigāha rāci'dür.

Mahsül-i beyt: Berk-i yāsemeni berk-i lāleye tebdīl eyler ya'ni yāsemen-renk iken lāle-gün eyler. Rūy-ı cānān bu nigāhumuz teşvīşin görmesün ya'ni yāruñ yüzine nazar itsen hicāb idüp kızarır, imdi bakmayalım ki kızarmasun dimekdür.

'Urfī şikāyet ez-sitemeş bī-sebeb me-kun

Çendī hoşest sāhtenī hem be-hūy-ı dost

Sitemeşde olan zāmīr-i gāyib dosta rāci'dür ve *çendīde* olan yā vahdet içündür ve *sāhten* maşdardur ve *yā* zāmīr-i hitābdur.

Mahsül-i beyt: Ey 'Urfī cānānuñ siteminden bī-sebeb şikāyet eyleme. Zīrā bir miqdār cānānuñ hūyına alışmaqlığuñ güzeldür ve eyüdü. Ma'lūm ola ki sāhten kelimesinde bu maḥalde ma'nā-yı lāzımı virilmişdür fete' emmel eyzan.

-66- Baḥt-ı Cem ü Kāvus 'ināneş be-kef-i tust

Pīş āmeden ez-baḥt ü keşiş ez-ṭaraf-ı tust

Cem ü Kāvus'dan murād bunda muṭlaq selāṭīn maḳūlesidür *'ināneşde* olan zāmīr-i gāyib baḥta rāci'dür ve *pīş āmeden* ilerü gelmek ma'nāsınadır [153a] ve *keşiş* kāfuñ fethiyle ve şīn-i evvelūñ kesriyle keşīdenden ism-i maşdardur⁶⁴⁰.

Mahsül-i beyt: Baḥt-ı Cem ü Kāvus'uñ 'inānı senūñ elūñdedür ve baḥtdan iḳbāl eylemek ve çekmek senūñ ṭarafuñdandır. Ya'ni ne murād iderseñ baḥt saña müsā'iddür dimekdür.

Vaşfī ne-büved kān şeref-i zāt-ı tū gerded

Cüz bendegī-i şāh-ı cihān kān şeref-i tust

Vaşfīde yā vahdet içündür.

Mahsül-i beyt: Bir vaşif yokdur ki ol vaşif senūñ şeref-i zāt-ı şerīfuñ ola. Pādişāh-ı cihānuñ bendeliginden gayrı ki ol senūñ şeref-i zāt-ı şerīfuñdür.

⁶³⁹ "Müminler ölmezler." anlamında hadis olarak bilinen söz.

⁶⁴⁰ [153a] kāfuñ fethiyle ve şīn-i evvelūñ kesriyle keşīdenden ism-i maşdardur: keşīdenden maşdardur HM

Bā sâz ü nevâ bâş bi-bîn tâ-çi sürüdem

Ey ân ki sinân nây-ı tû vü na‘ra def-i tust

Ey ângeh ey ânkes ki taķdîrindedür ve sinân bunda nîzeden ‘ibâretdür.

Mahşül-i beyt: Sâz ü nevâyla ol gör ki ben ne ayrıldım. Ey şol kimse ki nîze senüñ nâyûnda ve na‘ra defüñdür. Murâd memdûhuñ bahâdırlıǵıñ beyândur.

Ne-şikeste ‘adû nâme-i feth-i tû nüviştem

Devlet haberem dâde ki feth ez-ţaraf-ı tust

Ne-şikeste bozulmadın ve şanmadın dimekdür ve mışrâ‘-ı şânî mevķi‘-i ta‘lilde vâķı‘ olmuşdur.

Mahşül-i beyt: ‘Adû bozulmadın saña fetih-nâme yazdum. Zîrâ baht ü devlet baña haber ve müjde virdi ki fetih senüñ tarafuñdandır.

‘Âlem çü bi-girî çi giriftî vaţan-ı h‘îş

Tû gevher-i iķbâlî vü ‘âlem şadef-i tust

İķbâlîde olan yâ nisbet içündür.

Mahşül-i beyt: Çünki mutaşarrıf-ı cihânsın. Kendiñe başķa ittiḥâz ve zan [153b] idüp neylersin. Zîrâ sen gevher-i iķbâlsin. ‘Âlem senüñ şadefüñdür. Bu beytlerden fehmlunur budur ki ‘Urfî bu ğazeli vezîr-i a‘zama söylemiş ola.

-67- Der h‘âb-ı şeb âlûde be-hûn dîde ḥadenget

Ta ‘bîr cüz in nîst ki düşmen hedefetest

İn h‘âb ne kizbest kücâ dîde şinâsed

Ân bende ki perverde-i âb ü ‘alefetest

Beyt-i evvelde olan *dîdenüñ* fâ‘ili beyt-i şânîde olan *ân* bendedür ve *ḥadeng* okma‘nâsınadır ve *tâ* zamîr-i ḥiţâbdur ve *hedef* nişân ma‘nâsınadır ve *‘alef* bunda nândan ‘ibâretdür.

Mahşül-i beyt-i evvel gice düşünde senüñ okuñı ķana bulaşık görmiş. Düşüñ te‘vîli bundan ğayrı degüldür ki düşmen senüñ hedef-i tîrûñ olacaķdur. Mahşül-i beyt-i şânî bu düş yalan degüldür. Bu düşi ķande görmişdür bilür. Ol bende ki senüñ perverde-i âb ü nânuñdür. Ma‘lûm ola ki kande görmişdür dimeden maķşûd ya bir mu‘ayyen yerde görmişdür demek ola veyâḥud ‘âlem-i rû‘yâya ta‘zîm ola.

‘Urfî çi şikeftest ki ân muķbil-i nâ-çîz

Dāniste ki rāheş be-dil-i pūr-şegāfetest

Çi bunda mübālağa ifāde ider ve *şikeftest* aşlında şikefte estdür ve *ān muḵbil-i nā-çīzden* murād ‘Urfī’dür ve *dānistenüñ* fā‘ili ‘Urfī’dür ve *rāheşde* olan *zāmīr-i gā’ib* ‘Urfī’ye rāci‘dür ve *şegāf* şīnūñ ve ḡayın-ı mu‘cemenüñ fethālarıyla⁶⁴¹ ṭarab ma‘nāsınadır.

Mahşül-i beyt: ‘Urfī ziyāde şikeftedür [154a] ya‘ni küşāde-hātırdur. Zīrā ol muḵbil-i nā-çīz ya‘ni ‘Urfī bilmişdür ki kendinüñ rāhı senüñ pūr-ṭarab olan göñlüñedür. Murād *mine’l-ḳalbi ile’l-ḳalbi sebīl*⁶⁴² mefhūmı beyāndur eyzan.

-68- Be-dil zi-reften-i cānem çi ‘iṣhāst ki nīst

Ne-kerde cāy-ı ḡameş teng şad şafāst ki nīst

Reften-i cān izāfeti maşdaruñ fā‘iline izāfetidür.

Mahşül-i beyt: Cānumuñ gitmesinden göñlümde ziyāde zevḳler ḥāşıldur ki ‘ālemde mānendi yokdur ve cān gütmek ile dilüñ cāy-ı ḡamunı dār eylememiş yüz şafā vardur ki her birinüñ nazīri yokdur.

Merā zi-çeşm-i tū her şīve’i ki bāyed hest

Hemīn nüḥüfte nıgehhā-yı āşīnāst ki nīst

Şīve lafzında olan hemze ‘alāmet-i yā-yı vaḥdetdür anuñ içün meksüre okunur. Nitekim sābıkan daḡı beyān olunmuşdur ve *hemīn* ancak ma‘nāsınadır.

Mahşül-i beyt: Senüñ çeşmünden her bir şīve ki baña lāzımdur mevcuddur. Ya‘ni senüñ çeşmünden baña gerek olan şīveler çeşmünde vardur. Ancak gizli āşına bakmışlardur⁶⁴³ ki anlar senüñ çeşmünde yokdur.

Zi-fitnehā-yı cemāl-i tū her ki büvd remīd

Künün remīde zi-ḡüsnet hemīn ḡayāst ki n[ī]st

Büvd bānuñ zammıyla ve vāv ü dālūñ sükūnlarıyla⁶⁴⁴ bunda varlıḡdan ‘ibāretdür.

Mahşül-i beyt: Her kim var ise senüñ cemālūñ fitnelerinden ürkdi. El-ān senüñ ḡüsñünden ürkmeven ancak ḡayādur.

Dilī ki çeşm-i tū bīmāreş ez-kirişme ne-kerd

Be-nāz-ı bāliş-i ḡam tekye’ eş sezāst ki nīst

⁶⁴¹ [153b] şīnūñ ve ḡayın-ı mu‘cemenüñ fethālarıyla: HM’de yok

⁶⁴² “Kalpten kalbe yol vardır.”

⁶⁴³ var

⁶⁴⁴ [154a] vāv ve dālūñ sükūnlarıyla: HM’de yok

[154b] *Dil*de ola yā vahdet içündür *bāliş* lāmuñ kesriyle yaşdıķ ma' nāsınadır ve ğama izāfeti beyāniyyedür ve *tekye* istinād ma' nāsınadır ve zāmīr-i ğāyiblerüñ ikisi daķı dile rāci 'dür.

Mahşül-i beyt: Bir gönül ki senüñ gözüñ anı kirişmeden bīmār eyledi. Nāz-ı bāliş-i ğama ol dilüñ isnādı lāyık degüldür.

Nihāde merhem-i luţfi be-dil ki der-dü cihān

Be-ğayret ez-dil-i çākem hemīn Hudāst ki nīst

Ba 'zı nüshada mışrā '-ı şānī hemīn vefāst ki nīst vāķı ' olmışdur.

Mahşül-i beyt: Benüm pārelenmiş gönlüme cānān bir merhem-i luţf komuşdur ki iki cihānda dil-i çākimden ğayretde olmağın ya 'ni dil-i çākime ğased itmeyen ancak Hudā'dur ki anda ğased bu yokdur. Ya 'ni ğasedden münezzehdür yāħud vefādur demek ola.

Pes ez-helāk der-āmed be-sīne yār u bi-ğüft

Ki nīm-cān-ı tū 'Urfī çı şöd kücāst ki nīst

Ki ħarf-i beyāndur ve *nīm* izāfeti lāmiyyedür ve cā' izdür ki *nīm-cān* terkīb-i mezcī ola.

Mahşül-i beyt: Cānān beni helāk itdükden sonra sīneme geldi ve didi ki ey 'Urfī senüñ cāniñun yarısına ne oldu? Yāħud senüñ yarım cānuña ne oldu? Kānde gitdi ki yokdur eyzan.

-69- Berū Mesīh ki fikr-i ferāğ-ı men ğalaţest

Ġalaţ me-kun ki 'ilāc-ı dimāğ-ı men ğalaţest

Mesīh bunda taḃīb-i ḫāzıķdan 'ibāret olsa māni ' yokdur.

Mahşül-i beyt: Vārā-yı Mesīh ki benüm 'aşķdan ferāğat eylemek fikrüm ğalaţdur. Ġalaţ eyleme ki benüm dimāğuma 'ilāc [155a] itmek ğalaţdur. Ya 'ni benüm marāzum 'ilāc-peziir degüldür demek olur.

Nişān-ı pā-yı men āvāregī be-cüst ü ne-yāft

Be-deşt-i güm şödegīhā sürāğ-ı men ğalaţest

Güm şödegīhā kāf-ı 'Acemī' nūñ zammıyla ve mīmüñ sükūniyla ve yā-yı maşdariyye ile ğāyib olmaķlık ya 'ni nā-būd ve nā-peydā olmaķ demek olur ve *hā* edāt-ı cem 'dür ve *sürāğ* sīnüñ zammıyla⁶⁴⁵ tefakķud ma' nāsınadır.

⁶⁴⁵ [155a] sīnüñ zammıyla: HM'de yok

Maḥsûl-i beyt: Âvârelik benüm ayağum nişânın aradı ve bulmadı. Pes nâ-bûd ve nâ-peydâ olmak şahrâsında beni yoklamak ğalaṭdur.

Ne ‘andelîb-i çemen-zârem ez-bihişt ne-gû

Be-külhan âmede’em geşt-i bâğ-ı men ğalaṭest

Çemen-zâr vaşf-ı terkîbî aḳsâmındandır ve *geşt* kâf-ı ‘Acemî’ nûñ fethiyle bunda seyr ü sülûk ma‘nâsınadır.

Maḥsûl-i beyt: Ben çemende toğmış ‘andelîb degülem, baña cennetden söyleme. Ya ‘ni şorma⁶⁴⁶ zîrâ ben külhana gelmişem. Benüm seyr-i bâğ itmeme ğalaṭdur. Mısrâ ‘-ı şânî hükm-i ta‘lîldedir.

Zi-üstühvân-ı hümâ bâğ u deşt ma‘mürest

Terâne-i gile-âlûd-ı zâğ-ı men ğalaṭest

*Üstühvân-ı hümâ*dan murâd rivâyet etdikleri üzre hümânuñ kemik yedüğine telmîhdür.

Maḥsûl-i beyt: Üstühvân-ı hümâdan bâğ u şahrâ ma‘mürdür. Pes benüm zâğumuñ şikâyetli nağmesi ğalaṭdur.

Künün ki lezzet-i elmâsem ez-nemek rû tâft

Kirişme-sencî-i merhem be-dâğ-ı men ğalaṭest

*Kirişme-sencî*de yâ maşdariyyedir ve hemze edât-ı tevessüldür.

Maḥsûl-i beyt: Şimdiki baña rîze-i elmâsdan hâşıl olan lezzet tuzdan yüz çevirdi. Pes benüm dâğuma merhemüñ nâz u şîve idiciligi⁶⁴⁷ [155b] ğalaṭdur. Zîrâ fâ‘idemend olmazuz dimekdür. Ma‘lûm ola ki süde-i elmâs yâreye ekilse tâzeledügi cihetden tâze-güyan-ı rûzgâr ‘ale’l-huşûs ‘Urî-[i] mu‘cizkâr ekşeriyyâ îrâd ider. Nitekim üstâdım Mezâkî efendi dahı buyururlar beyt:

Müstâğnî-i elmâs-fürûşân-ı cihânem

Hîç sîne-i şad pârede dâğ-ı köhnem yok

Halâvetî ki tevân yâften be-hûn-ı ciger

Şikesten-i heveseş der-dimâğ-ı men ğalaṭest

*Heveseş*de olan zamîr-i gâyib halâvete râci‘dür.

⁶⁴⁶ [155a] ya ‘ni şorma: HM’de yok

⁶⁴⁷ Ya ‘ni benüm dâğ-ı derdüm ifâkât bulmamağdan hâz itmekle merheme muhtâc degüldür.

Maḥsūl-i beyt: Bir lezzet ki anı ḥün-ı cigerde bulmak mümkündür. Pes ol lezzetün heves ü arzusunı benüm dimāğumda şaymak ğalaṭdur.

Me-tāz ber-eşer-i nūr-ı va ‘z-ı men ‘Urfī

Ki şeb-revī be-fürüg-ı çerāğ-ı men ğalaṭest

Me-tāz tāyla tazīdenden nehy-i ḥāzırdur, ma‘nāsı yılma dimekdür ve *şeb-revī*de yā maşdariyyedür.

Maḥsūl-i beyt: Tecrīd ṭarīkıyla kendüye ḥitāb idüp buyurur ki⁶⁴⁸ ey ‘Urfī benüm nūr-ı va ‘zumun eşerince türk-tāz itme. Zīrā benüm çerāğumuñ zıyāsında yāḥud zıyāsıyla şeb-revlik ya‘ni gice gitmeklik ğalaṭdur. Ma‘lūm ola ki be-fürügda olan bā zarfıyyet ve ma‘ıyyet ma‘nalarında müşterek vākı‘ olmışdur⁶⁴⁹ eyzan.

-69- Ber-dil-i Yūsuf ğamī der-künc-i zindān ber-nühāst

Kez-periştānī fiğān ez-pīr-i Ken‘ān ber-nühāst

*Ğamī*de olan yā vaḥdet içündür ve *künc* kāf-ı ‘Arabī’nün zammıyla bucaḳ ma‘nāsınadır ve zindāna izāfeti lāmiyyedür ve *ber-nühāst* zāhir [156a] ü peydā oldı dimekdür ve *periştānī*de olan yā maşdariyyedür ve *pīr-i Ken‘ān*’dan murād ḥazret-i Yūsuf’uñ babası ḥazret-i Ya‘qūb peygamberdür şalavātullāhi ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhimā⁶⁵⁰.

Maḥsūl-i beyt: Ḥazret-i Yūsuf peygamberün gönlüne zindān bucağında bir ğam ‘arız olmadı ki anuñ periştānlığından ḥazret-i Ya‘qūb peygamberden feryād ü fiğān zāhir ü peydā olmaya dimekdür.

Veh ki tā-lebhā-yı mā ālūde ez-efğān ne-kerd

Teşnegī ez-ṭaraf-ı cūy-ı āb-ı ḥayvān ber-nühāst

Veh vāhdan muḥaffef edāt-ı teğābüdür ve *teşnegī*de kāf-ı ‘Acemiyye-i meksüre hā-yı resmīden mübeddeldür ve yā maşdariyyedür.

Maḥsūl-i beyt: Vāh ki mādām bizüm leblerümüz efğāndan ālūde olmadı, āb-ı ḥayāt ırmağı tarafından şusuzluğumuz zāhir olmadı.

Bağbān-ı ‘aşḳ bā-rızvān be-da‘vā güft ḥız

Tā-der-i her bāğ bi-küşāyım rızvān ber-nühāst

⁶⁴⁸ [155b] kendüye ḥitāb idüp buyurur ki: HM’de yok

⁶⁴⁹ [155b] müşterek vākı‘ olmışdur: müşterekdür HM

⁶⁵⁰ [156a] ḥazret-i Ya‘qūb peygamberdür şalavātullāhi ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhimā: Ya‘qūb (‘a.m.) HM

Bāgbān-ı ‘aşk izāfeti beyāniyyedür ve *rızvān* bevvāb-ı cennet-i a‘lādur ve *tā* ta‘lil içündür ve *bi-küşāyīm* fi‘l-i emr-i mütekellim ma‘a‘l-ğayrdur ve *ber-nühāst* bunda kalkmadı dimekdür ve fā‘ili rızvāndur.

Mahsül-i beyt: Bāgbān-ı ‘aşk rızvāna da‘vāyile kalk, her bāgımuñ kapusın açalum didi. Rızvān kalkmadı. Ya‘ni kañımuñ bāgı müreccaħdur baķalım didi. Rızvān kalkmadı, bāgı ‘aşka belki müreccaħ ola da hicābda ķalam dir.

‘Aşk-rā nāzem ki şāh-ı hūsn der-bezm-i ezel

Beher dil ta ‘zīm kerd ez-beher ĩmān ber-nühāst

Nāzem ıstılāhlarında ķurbān olayım dimekdür ve *şāh-ı hūsn* izāfeti beyāniyye olmak bu maħalde vech-i vecīhdür⁶⁵¹ fete‘emmel. [156b] *Īmān*dan murād ‘aķıldur *zıkr-i melzūm* irāde-i lāzım tarīķı üzre ve *ber-nühāst* bunda ta‘zīm itmedi dimeden ‘ibāretdür.

Mahsül-i beyt: ‘Aşka ķurbān olayım ki anuñ sebebiyle şāh-ı hūsn ya‘ni güzellik bezm-i ezelde gōñle ta‘zīm itse ‘aşka ta‘zīm itmedi. Ma‘lūm ola ki beher ve ez-beher lafızlarında aşılđa edāt-ı ta‘lildür ammā bu maħalde şıla ma‘nāsın ifāde itmişlerdür.

Küşiş-i pervāne ber-ehl-i beyān rūşen ne-şōd

Şem ‘rā tā-şu ‘le-i hūsn ez-girībān ber-nühāst

Küşiş şīn-i evveluñ kesriyle ism-i maşdardur sa‘y ma‘nāsına ve pervāneye izāfeti lāmiyyedür ve *ehl-i beyān*dan murād erbāb-ı dildür ve *şem ‘rāda* olan rā taħşiş içündür ve *ber-nühāst* zāhir ü peydā olmadı dimekdür.

Mahsül-i beyt: Şem‘uñ şu‘le-i hūsni girībānından zāhir ü peydā olmayınca sa‘y-i pervāne erbāb-ı dil olan yārāna hüveydā olmadı dimekdür.

Bī-niyāzī kun ki gird-i kūçe-i üftādegī

Bād-rā düşvār tā-ne-girift āsān ber-nühāst

Bī-niyāzīde yā maşdariyyedür ve *kun* kāf-ı ‘Arabī’nüñ zammıyla ve nūnuñ sūkūniyla emr-i hāzırdur ve *kerd* kāf-ı ‘Acemī’nüñ fethiyle toz ma‘nāsnadır. ‘Arabī’de ğubār gibi ve *kūçe* maħalledür ve *üftādegīde* kāf-ı ‘Acemiyye-i meksüre hā-yı resmiden bedeldür ve yā maşdariyyedür ve bi‘l-cümle kerd-i kūçe-i üftādegī izāfetleri lāmiyye ve beyāniyyedür ve *düşvār* dālūñ zammıyla müşkil ma‘nāsnadır. Türkī’de güç dirler ve āsān kolay dimekdür⁶⁵².

⁶⁵¹ [156a] beyāniyye olmak bu maħalde vech-i vecīhdür: beyāniyyedür HM

⁶⁵² [156b] Türkī’de güç dirler ve āsān kolay dimekdür: HM’de yok

Maḥsūl-i beyt: [157a] Bî-niyâzlık eyle ya ‘ni kimseye ‘arz-ı ihtiyâc itme ki üftâdelik maḥallesi ğubârı bâdı müşkil tutmayınca âsân kalkmadı dimekdir. Ma ‘lûm ola ki ğubâr bâdı müşkil tutmak bâda serdlik itmeden ‘ibâretdür. Pes bî-niyâz olan kimse ise mülâyemet itmeyüp serdlik idegelmişdür fete’emmel.

Tâ-dil-i taḥte’ş-şerâ ez-küştegân-ı ‘aşk sūht

Lîk dūdî ez-şehâdetgâh-ı îşân ber-nühâst

Tâ intehâ-yı ğāyet içündür ve *dil* bunda iç ma ‘nâsınadır ve *taḥte’ş-şerâ* nihâyet-i taḥt-ı ‘arzdur ve *küştegân-ı ‘aşk*dan murâd şehîdân-ı muḥabbetdür ve küşteğândan muẓâf maḥzûfdur ve *sūht* bunda fî ‘l-i lâzımdur ve *dūd* dütün ma ‘nâsınadır. Ammâ bu maḥalde murâd duḥân-ı âhdur ve *yâ* vaḥdet içündür ve *şehâdetgâh* meşhedden ‘ibâretdür ve *îşân* zamîr-i cem ‘dür ve merci ‘i zikrolunan küşteğân-ı ‘aşkdur.

Maḥsūl-i beyt: *Tâ* derûn-ı nihâyet-i ‘arza varınca şehîdân-ı muḥabbetüñ sūziş-i ğamından ‘âlem yandî. Ammâ ol şehîdlerüñ meşhedinden bir dūd-ı âh zâhir ü peydâ olmadı dimekdir. Ma ‘lûm ola ki sūht kelimesi vech-i meşrûḥ üzre fî ‘l-i lâzım i ‘tibâr olduğda ma ‘nâsı yandı demek olur. Ammâ gâh olur ki bu ma ‘nâ acıdı ve merḥamet eyledi dimeden kinâyet olur. Nitekim beyt-i mezkûrda daḥı yandı dimeden murâd budur fete’emmel.

Tünd-bād-ı ğam besî rû ber-dil-i ‘Urfî nihâd

Kîn [157b] muḥîṭ ez-mevc sâlim bûd tûfân ber-nühâst

Tünd-bād tânuñ zammıyla kaşırğadır ve ğama izâfeti beyâniyyedür ve *besî* bâ-yı ‘Arabî’nüñ fethiyle ve *yâ-yı aşliyye* ile ziyâde ve çok ma ‘nâsınadır ve *rû nihâd* isti ‘mâllerinde zâhir ü peydâ oldı dimeden ‘ibâretdür ve *muḥîṭ*üñ mevşûfî maḥzûfdur. Taḥdîr-i kelâm baḥr-i muḥîṭ dimekdir, murâd dil-i ‘Urfî’dür ve *bûd* bânuñ zammıyla ve *mâ-ba ‘dinüñ sükûnıyla* bunda⁶⁵³ edât-ı zamâniyyedür ve mısrâ ‘-ı şânî ḥükm-i ta ‘lîledür.

Maḥsūl-i beyt: ‘Urfî’nüñ göñlüne ziyâde ğam kaşırğası zâhir oldı lâkin dil-i ‘Urfî andan muẓtarib olmadı. Zîrâ bu deryâ-yı muḥîṭ mevcden sâlim idi tûfân kalkmadı. Ya ‘ni dil-i ‘Urfî tünd-bād-ı ğamdan mükedder olmadı dimekdir. Ğaraż şabr u taḥammülün beyândur ve bi’l-cümle âḥir-i mısrâ ‘-ı evvelde vech-i meşrûḥ üzre, lâkin muẓtarib ne-şöd ‘ibâreti taḥdîr olunduğı ezkiyâ-yı zevi’l-efhâma lâzım-ı taḥrîr ü i ‘lâm degüldür eyzan.

⁶⁵³ [157b] bânuñ zammıyla ve *mâ-ba ‘dinüñ sükûnıyla* bunda: HM’de yok

-70- Der-miyān-ı fitne şūhī taraf-ı dāmānī şikest

Türk-tāz-ı gāmze her sū fevc-i ĩmānī şikest

*Şūhī*de olan yā vaḥdet içündür ve *tarf* bunda t̃anuñ fethiyle ve r̃anuñ sükūniyladur ve⁶⁵⁴ dāmāna izāfeti lāmiyyedür. Murād küşe-i dāmān dimekdür ve *yā* nisbiyyedür ve *şikest* yondı kıvırdı ve çaldı ma‘nāsına müsta‘meldür ve fā‘ili mezkūr şūhdur ve *türk-tāz* hücum ma‘nāsınadur ve ĩmān bunda [158a] ‘ağıldan kināyetdür, zikr-i melzūm irāde-i lāzım tarīķı üzre ve yā nisbet içündür ve şikest şıydı ve kırdı ma‘nāsınadur ve⁶⁵⁵ türk-tāz-ı gāmzedür.

Mahşül-i beyt: Bir şūh dilber küşe-i dāmānın miyān-ı fitneye çaldı ve kıvırdı ya‘ni fitneye şürū‘ eyledi ve anuñ türk-tāz-ı gāmzesi her taraf-ı fevc-i ‘aqlı şıydı ve münhezim eyledi dimekdür.

Mülk-i ḥüsn ez-şīve ḥālī kerd tā-geştem ḥarāb

Kāfiristānī behem zed tā-müselmānī şikest

Mülk-i ḥüsn izāfeti beyāniyyedür ve *kerd* fi‘linuñ fā‘ili maṭla‘da zikrolunan dilber-i şūhdur ki cānāndan ‘ibāretdür ve *kāfiristānī*de olan yā tenkīr içündür ve kāfiristāndan murād mülk-i ḥüsndür ve *behem* biri birine katdı dimekdür ve *müselmānī*de olan yā vaḥdet içündür.

Mahşül-i beyt: Cānān mülk-i ḥüsni şīveden ḥālī ve teḥī eyledi tā ben ḥarāb olunca ya‘ni cānān beni ḥarāb itmek için taḥdīr-i şīve ve nāz u ‘işvesi var ise şarf eyledi ve bi’l-cümle kāfiristān ḥüsni birbirine katdı bir müselmānı kırınca ya‘ni ‘aşık idince dimekdür.

Şükr-i ṭālī‘ mīkunem bā-ānki ez-pāyem fikend

Zān ki her ḥārī be-pāyem der-gülistānī şikest

Bā ānki ḥuşuşan ki dimekdür ve *zān ki* zīrā ki dimekdür ve *gülistānī*de yā vaḥdet içündür.

Mahşül-i beyt: Ṭālī‘üma şükr iderem ya‘ni ṭālī‘umdan ḥoşnūdam, ḥuşuşā ki beni ayañdan bīrañdī. Ya‘ni yürümege mecāl kımadı [158b] ve ṭālī‘umdan andan ötri ḥoşnūdam ki her ḥārī ayağumda bir gülistānda kırdı.

Ger Süleymānest ü ger mūrī ki der-ma‘nī yekīst

Her ki dest ez-āb-ı rū şüst ü leb-i nānī şikest

⁶⁵⁴ [157b] bunda t̃anuñ fethiyle ve r̃anuñ sükūniyladur ve: HM’de yok

⁶⁵⁵ [158a] ve: fā‘ili ilave edilmiştir HM

Mahsûl-i beyt: Eger Süleymân'dur ve eger mürdür ya 'ni eger gani ve eger fakirdür ma 'nâda birdür. Her kimse ki alnı âb-ı rûdan yudı ve bir ekmek ucını kırdı. Ya 'ni her kimse ki yûzi şuyın döküp bir etmek ucını kırdı. Eger Süleymân ise de mür hesâbindadır dimekdür.

Şeyd-i şūfî ṯalibān-ı Ka 'be-rā gūmrāh kerd

Nā-müselmānī der-āmed fevc-i īmānī űikest

Şeyd űinūn fethiyle mekr ü ẖile ma 'nāsınadır ve *şūfī* bunda űuret-perest olan ehl-i riyādan 'ibāretdür ve *ṯalibān-ı Ka 'be*'den murād mürīdlerdür ve *gūmrāh* kâf-ı 'Acemī'nūn zammıyla ḏāl ma 'nāsınadır ve *nā-müselmānī*de yā vahdet içündür ve *fevc-i īmānī* bunda fevc-i ehl-i īmānī dimekdür. Aşılđa īmānuñ muzāfı mahzūfdur ve yā vahdet içündür.

Mahsûl-i beyt: űuret-perest-i riyā olan şūfīnūn ẖilesi ṯalibān-ı Ka 'be'yi ḏāl eyledi. Ya 'ni ezdirdi, ẖaşılı bir nā-müselmān geldi bir bölük ehl-i īmānı űıdı. Ma 'lūm ola ki mıűrā 'ı űānī mıűrā 'ı evvelūn ma 'nāsını tenvīr içündür.

Her ki bā-ān nā-müselmān yek-demī hem-rāh űöd

Bā Hūdā-yı ẖıű der-her gām peymānī űikest

*Nā-müselmān*dan murād mezkūr mürāyīdür ve *hem-rāh* yoldaş ma 'nāsınadır ve *gām* kâf-ı 'Acemī ile⁶⁵⁶ adım ma 'nāsınadır ve *peymānī*de [159a] olan yā vahdet içün olmağ evlādur.

Mahsûl-i beyt: Her kimse ki ol mürāyī ile bir sâ'at yoldaş oldu, ol kimse kendi Hūdā'sıyla olan 'ahd ü peymāndan her adımda 'ahd ü peymānın űıdı ve bozdı dimekdür. Murād ehl-i riyāya ta 'rīzdür.

Ķābil-i renc-i muᱫabbet kes ne-yāmed der-vücūd

Reng-i rüy-ı ẖıű-rā herkes be-destānī űikest

Reng-i rū 'ırz u nāmūsdan 'ibāretdür ve *destān* bunda ẖile ve riyādan kināyetdür ve *yā* vahdet içündür.

Mahsûl-i beyt: Ehl-i riyādan 'ālem-i vücūda kimse ᱫābil-i renc-ı muᱫabbet gelmedi. Zīrā herkes kendi reng-i rüyını bir ẖile ile bozdı ya 'ni herkes kendi 'ırz u nāmūsını bir ẖile ve riyāyla⁶⁵⁷ zāyi ' eyledi dimekdür. Murād yine ehl-i riyāya i 'tirāzdur.

Tā-dil-i 'Urfī űikest āűüb der- 'ālem fütād

⁶⁵⁶ [158b] kâf-ı 'Acemīyle: HM'de yok

⁶⁵⁷ [159a] ve riyāyla: HM'de yok

İn ne mūrī būd pindārī Süleymānī ūkest⁶⁵⁸

Bu beytde olan *ūkest* kelimeleri fi‘l-i lāzım olmağ üzredür ve *īn* ism-i işāretdür. Müşārun ileyhi dil-i ‘Urfī’dür ve *pindārī* bā-yı ‘Acemī’nün kesriyle ve nūnūn sükūnıyla fi‘-i muzāri‘ müfred muḥātabdur ve pindārīdenden müştakdur.

Maḥsūl-i beyt: Dil-i ‘Urfī ūkest olduğıün ‘āleme āšūb düşdi, zan idersin ki bu dil-i ‘Urfī mūr degül idi. Süleymān idi ki ūkest olmağla cihāna gavğā düşdi dimekdür eyzān.

-71- Bī-dil kū tā-ezū porsem dil-i āvāre çīst

Ez-mizāc-ı dil tefāvūt tā-be-seng-i ḥāre çīst

Bī-dil ıstılāhlarında [159b] ‘āşıka ıtlāk olunur ve *yā* vahdet içündür ve *kū* kāf-i ‘Arabī’nün zammıyla kanı dimekdür ve ez-ūda olan zamīr-i ḡāyib bī-dile rāci‘dür ve *porsem* porsīdemden fi‘-i emr-i mütakellim vahdedür ve *seng-i ḥāre* kara katı taş dimekdür.

Maḥsūl-i beyt: Kanı bir ‘āşıka ki andan su’āl ideyim dil-i āvāre nedür ve mizāc-ı dil ile seng-i ḥārenün arasında tefāvūt nedür.

‘Ahd-i pīş ez-ḥātīrem şöd ‘aşk kū tā-bingerem

Bī-vefāyihā-yı baḥt u şūḥī-i seyyāre çīst

Şöd bunda reft ma‘nāsınadır ve *bī-vefāyīde* olan yā-yı şāniye maşdariyyedür ve *hā* edāt-ı cem‘dür ve *şūḥīde* olan yā daḥı maşdariyyedür ve hemze tevessül içündür ve *seyyāre* bunda tāli‘den ‘ibāretdür.

Maḥsūl-i beyt: ‘Ahd-i evvel ḥātīrumdan gitdi, ‘aşk kanı ki tā baḥtuñ bī-vefālīkların ve tāli‘ün küstāhlıḡıñ göreyim nedür.

Çāre-i āḥar zarūrest ez-pey-i taḥşīl-i derd

Men ne-dānem her ki mīdāned bi-gūyed çāre çīst

Bi-gūyed bunda emr-i ḡāyib ma‘nāsınadır.

Maḥsūl-i beyt: Taḥşīl-i derd için āḥar bir çāre lāzımdur ammā ben bilmem her kim bilürse söylesün çāre nedür.

Bes ki ḥū kerdem be-bī-zevkī ne-dānem der-cihān

Cilve-i rüyī nikū behr-i çi vū nezzāre çīst

⁶⁵⁸ [159a] āšūb der- ‘ālem fütād/ İñ ne mūrī būd pindārī Süleymānī ūkest: HM’de yok ve sayfa kenarında da eksik vardır şeklinde not düşölmüş.

Be-bî-zevķîde bâ-yı meftûha şıla içündür ve *rûyî edât-ı* selbdür ve yâ maşdariyyedür.

Mahşûl-i beyt: Ziyâde ki bî-zevķlîğa alışdum, bilmem cihânda güzel yüzün cilvesi neden ötridür ve ol güzel yüze bakmak nedür.

Ân ki mîdüzded nezâket nâm-ı merhem [160a] ez-lebeş

Key şinâsed şükr-i zaķm-ı ğamze-i ħun-ĥ^vâre ħîst

Ân ki ânkes ki dimekdür, bu maķalde ‘âşıkdan ‘ibâretdür ve *mîdüzded* fi ‘l-i muzâri ‘ müfred ğâyibdür ve *nezâket* fâ ‘ilidür ve *nâm-ı merhem* mef‘ûl-i şariĥidür ve *lebeş*de olan zâmîr-i ğâyib mezkûr ‘âşıķa râci ‘dür ve *şinâsedün* fâ ‘ili dahı ol ‘âşıķdur. Tenâzü ‘ tarîķıyla ve *ħun-ĥ^vâre*de olan hâ-yı resmî ma ‘nâ-yı taķşîş ifâde ider.

Mahşûl-i beyt: Ol ‘âşıķ ki nezâket anuñ merhem-i ismin uğurlar. Ya ‘ni derd-i ‘aşķa devâ taleb iden ‘âşıķ kan içici ğamzeye maķşûş olan zaķmuñ şükrini kaçan fehmi ider ki nedür.

Ân ki ħîn-i istînhâ ra ber-ebrû mîkuned

Çün be-dâned zevķ-i ħâk-i sîne-i şad pâre ħîst

Çîn bükümdür ve *istîn* yeñdür ve *hâ* edât-ı cem ‘dür ve *çün* vâv-ı aşliyye ile niçe dimekdür. ‘Arabî’de keyfe ma ‘nâsınadır.

Mahşûl-i beyt: Ol kimse ki ya ‘ni ol ‘âşıķ ki yek bükümünü kaşı üzre eyler. Ya ‘ni zaķm-ı ğamzeden mużtarib ü müte’ellim⁶⁵⁹ olur. Ol ‘âşıķ zevķ-i ħâk-i sîne-i şad pâreyi niçe bilür ki nedür. Ya ‘ni sîne-i şad pârede zaķm-ı ğamze-i ħunĥ^vâreden ĥaşıl olan ħâküñ zevķi ne mertebe olduĝın bilmez dimekdür.⁶⁶⁰

‘Urfî inhâ bâ-ki kūyî ‘aşķ mîbâred zi-tû

Zûd ĥ^vâhî ĝüft kîn bîhûde-râ keffâre ħîst

İnhâ zikrolunan ebyâtuñ mefhûmına işâretdür, bâ şıla içündür ve *ki* isimdür kim ma ‘nâsına ve *zûd* zânuñ zammıyla tîz ma ‘nâsınadır [160b] ve *ĥ^vâhî ĝüft* deysersin dimekdür ve *ki* ĥarf-i beyândur ve *în bîhûde-râ* didüĝi yine mefhûm-ı mezkûrdan ‘ibâretdür.

Mahşûl-i beyt: Ey ‘Urfî bu sözleri kime dîrsin, senden ‘aşķ yağar. Ya ‘ni sende dahı ‘alâyim-i ‘aşķ muķarrerdür. İmdi ‘an-ķarîb deysersin ki bu bîhûde sözlere keffâret

⁶⁵⁹ Bu kelime sehven müte’emmil yazılmıştır.

⁶⁶⁰ ‘Aceb bu beytden melĥûz olan bir âdem ķorunduķda alın başına ķaldurur. Bu taķdırece yeñ de evvelâ büküm alına çıkar.

nedür? Ya ‘ni bu sözler ‘aşka muvâfık olmamağın bihüde sözler olup keffâret iktizâ ider dimekdür eyzan.

-72- Pîr-i Ken ‘ân çemenes küşe-i beytû’l-ḥazenest

Her kucâ bûy-ı gülî bād resāned çemenest

Pîr-i Ken ‘ân ḥazret-i Ya ‘kûb peygamber ve *çemenes*de olan zamîr aña râci ‘dür ve *bād* yeldür.

Maḥşûl-i beyt: Pîr-i Ken ‘ân’uñ çemeni ve seyrāngāhı beytû’l-ḥazen küşesidür. Zîrâ bād her kande ki gül koqusın irişdüre, ol pür-çemendür. Bûy-ı gül bunda bûy-ı pîrâhen-i ḥazret-i Yûsuf’ dan kinâyetdür.

Her ki ez-bendegî-i ḥîş merâ bâz ḥired

Bende-i üyem eger zâhi eger berhemest

Bâz bunda ancak te’kîd ifâde ider ve *ḥired* ḥâ-yı mu ‘cemenüñ kesriyle ve rānuñ fethiyle ve dālûñ sükûniyla fi ‘l-i müstakbel ve emr-i gâyibde müsterekdür ve *berhemen* bānuñ fethiyle ve rānuñ sükûniyla ve hâ ve mîmüñ fetḥalarıyla⁶⁶¹ ruhbân ma ‘nâsınadur ve rev rānuñ fethiyle ve hānuñ sükûniyla daḥı lügatddür ammâ bu maḥalde zarûret-i vezn ü kâfiye için üslûb-ı evvel üzre îrâd olunup nûn daḥı meftûḥa kılınmışdur.

Maḥşûl-i beyt: Her kim beni kendi kendime kûl olmağdan [161a] şatun [a](o)lursa ya ‘ni kendi nefsim kûl olmağdan her kim beni ḥalâş ider, ben ol kimsenüñ kûluyam. Eger ol kimse zâhid ve eger râhibdür.

Ḥadd-i ḥüsn-i tû be-idrâk ne-şāyed dānist

În sūḥan nîz be-endāze-i idrâk-i menest

Ma ‘lûm ola ki fi ‘l-i mâzî muzâri ‘e qarîn olsa ol fi ‘l-i mâzî maşdar ma ‘nâsın ifâde itmek kâ ‘ide-i külliyyedür. Ol sebebden bunda *dānist* kelimesi dānisten ma ‘nâsına olur. Zîrâ *ne-şāyed* fi ‘l-i müstakbeldür ve *în sūḥan* didüğü mışrâ ‘-ı evvelüñ mefhûmından ‘ibâretdür ve *endāze* miqdâr ma ‘nâsınadur.

Maḥşûl-i beyt: Senüñ ḥüsnüñ ḥaddini idrâkle bilmek mümkün degüldür. Ya ‘ni ‘aql ü idrâk senüñ güzelligüñ ḥaddini bilemez. Bu söz daḥı benüm idrâkim miqdârıncadır.

Her kesî-râ ḳadem-i mâ ne-bûd der-reh-i ‘aşḳ

Her ki der-kisvet-i mâ bûd künün der-kefenest

⁶⁶¹ [160b] bānuñ fethiyle ve rānuñ sükûniyla ve hâ ve mîmüñ fetḥalarıyla: HM’de yok

Rā tahşîş içündür ve *der-kefenest* isti‘mâllerinde dünyâda kalmamışdır demek olur.

Mahsûl-i beyt: Bizüm kademümüz reh-i ‘aşkda herkese mahşûş degüldür ya‘ni herkes reh-i ‘aşkda bizüm gibi şâbit-kadem olmaz. Her kimse ki bizüm kisvemüzde ya‘ni zeyyümüzde(?) idi. El-ân kefendedür, ya‘ni reh-i ‘aşkda bizüm gibi şâbit-kadem olanlar dünyâda kalmamışdır demek olur.

‘Aşk ez-Âdem ü Havvâ be-tevellüd şöd rāst

Tāze ber-hāste in şu ‘le vü āteş-i köhenest

Rāst bunda gerçek ma‘nâsınadır ve *köhen* kâf-ı ‘Arabî’nün zammıyla ve hānuñ fethiyle⁶⁶² eski [161b] ma‘nâsınadır ve hānuñ sükûniyle dağı lügatdır. Ammā bu maḥalde zarûret-i vezn için üslûb-ı evvel üzre îrād olunup ri‘āyet-i kâfiyeden ötri nün dağı meftûḥa kılınmışdır.

Mahsûl-i beyt: ‘Aşk ḥazret-i Âdem ve Havvâ’dan tevellüd ile rāst oldı. Lâkin bu şu ‘le tāze zāhir olmışdır ve āteşi eskidür. Ya‘ni ‘aşk ḥālet-i kadîmedür ancak cedîd olan anda bunda zuhûr itmesidür.

Şıla-i şî ‘r be-‘Urfî şeker āred tûṭî

Ḥabereş nîst ki ō tûṭî-i şeker-şikenest

Şıla şāduñ kesriyle şî ‘r ü kaşîde muḳābelesinde şu‘arāya virilen cāyizeye dirler ve *ḥabereş*de olan zamîr mısrā‘-ı evvelde olan tûṭîye rāci‘dür ve *şeker-şiken* vaşf-ı terkîbidür. Ma‘nā-yı lügavîsi şeker kırıcı dimekdür. Ammā ma‘nā-yı lâzımı sözi şekerden lezîz demek olur.

Mahsûl-i beyt: Tûṭî ‘Urfî’ye cāyize deyu şeker getirür ammā tûṭînün ḥaberi yokdur. ‘Urfî kendüsi tûṭî-i şeker-şikendür. Murād temeddühdür eyzan.

-73- Tā-kevkebe-i rahmet cāvîd bülendest

Baḥt-ı taleb ü ṭālî ‘-i ümmîd bülendest

Kevkebe ‘azamet ma‘nâsınadır ve *cāvîd* ebedî ma‘nâsınadır.

Mahsûl-i beyt: Tā kim rahmet-i Ḥudā’nuñ kevkebe ve ‘azameti yücedür. Taleb ü ümmîdüñ baḥt u ṭālî ‘i yücedür.

Āvāze-i rindî be-cihān pest ne-gerded

Tā- (zemzeme-i)⁶⁶³ cām zi-Cemşîd bülendest

⁶⁶² [161a] kâf-ı ‘Arabî’nün zammıyla ve hānuñ fethiyle: HM’de yok

⁶⁶³ [161b] tā: zemzeme ilave edilmiştir HM

*Rindî*de olan *yâ* maşdariyyedür ve *be-cihānda* *bâ* zarfıyyet içündür ve *tâ* harf-i ta ‘lîldür.

Maḥsûl-i beyt: [162a] Rindlik âvâzesi cihānda alçağ olmaz. Zîrâ câmuñ zenzeme vü âvâzesi *tâ* Cemşîd’den beri bülenddür. Ya ‘ni meşhû[r]-ı müte ‘ârefdür ve câ’izdür ki *tâ* tevkiyyet için ola ve ‘alâ-küllî hâl âvâze ve pest ü bülend mürâ‘ât-ı nazîr şan ‘atındandır.

Bâ külhaniyâneş ki be-bed-nâmî-i râḥat

Ez-sāye-nişînān-ı gül ü bîd bülendest

Bâ edât-ı şıludur ve *külhaniyâneş*de *yâ* nisbet içündür ve elif ü nûn edât-ı cem ‘dür ve şîn zamîr-i muḥadder cānāna râci ‘dür ve *ki* isimdür kim ma ‘nāsına ve *bîd* söğüt ağacıdır.

Maḥsûl-i beyt: Cānānuñ külhana mensûb olan ‘aşıklarına göre bed-nām-ı râḥat olmalarıyla gül ü bîd gölgesinde oturanlardan kim bülenddür? Ya ‘ni hiçbir bülend olmayup yine külhaniyān-ı ‘aşk-ı cānānuñ rütbeleri ḥaḳîkatde bülend ü ‘âlîdür demek olur. Ma ‘lûm ola ki mışrâ ‘-ı evvelinde olan ki mübtedâ ve bülendest haberidir.

Çün şiveniyān hem-demî-i mā be-giriftend

Ez-maḥfel-i mā nağme-i nāḥîd bülendest

Çün vāv-ı resmîyle edât-ı ta ‘lîldür ve *şiveniyān* erbāb-ı mâtemdür ve *be-giriftend* fi ‘l- i māzî gāyibdür teşniyede de müsterek ve tahtında müstetir olan zamîr şiveniyāna râci ‘dür ve bu maḥalde ma ‘nā-yı lâzımı ḳabûl eylediler dimekdür ve *maḥfel* meclis ma ‘nāsınadır ve *nāḥîd* zühredür.

Maḥsûl-i beyt: Çünkü mâtemzedeler bize hem-dem olmağı ḳabûl eylediler yâḥud bizi kendülerine hem-dem olmağa ḳabûl eylediler. Nağme-i nāḥîd bizüm meclisümüzden [162b] bülenddür. Ya ‘ni zührenüñ nağmesi bizüm encümenü[m]üzden şudur u zühür ider dimekdür.

‘Urfî ḥaber ez-cilve-i ma ‘şûḳ ne-dâred

Bâ zerre bi-güyîd ki ḥurşîd bülendest

Cilve böyle maḥallerde ‘arz-ı cemāl itmek ma ‘nāsınadır ve *zerre* ‘Urfî’den kinâyetdür ve *ḥurşîd* ma ‘şûḳdan ‘ibâretdür.

Maḥsûl-i beyt: Cānānuñ ‘arz-ı cemāl itmesinden ‘Urfî’nüñ ḥaberi yoḳdur. İmdi zerreye söyleñiz ki güneş bülend ü zâhirdür. Ya ‘ni ‘Urfî’yi cilve-i cānāndan āgâh idiñiz dimekdür eyzan.

-74- Tā-rūy-ı dil-furūz-ı tū botsān-ı āteşest

Dil murğ-ı nağme-senc-i gülîstān-ı āteşest

Dil-furūz vaşf-ı terkîbîdür, ma‘nâsı gönül pâleklendirici ya‘ni gönül rûşen ve mesrûr idici dimekdür ve *nağme-senc* dahı vaşf-ı terkîbîdür. Ma‘nâ-yı lâzımı eyü nağme idici dimekdür.

Mahşûl-i beyt: Tā kim senüñ gönüller söndürici yüzüñ āteş büstānıdır. Benüm gönülüm gülîstān-ı āteşüñ murğ-ı nâğme-sencidür. Yani gönülüm senüñ ‘aşkuñdur.

Yā Rab⁶⁶⁴ çi āteşî tū ki çendîn hezār dāğ

Ez-şu‘le-i cemāl-i tū der-cān-ı āteşest

Yā Rab bunda ‘acabā dimekdür ve *āteşî*de olan yā zamîr-i hitābdur.

Mahşûl-i beyt: ‘Acabā sen ne āteşsin ya‘ni ne gûne āteşsin ki bu kadar biñ dāğ senüñ şu‘le-i cemālünden cān-ı āteşdedür. Ya‘ni senüñ hüsnuñ şu‘lesinden cān-ı āteşde bu kadar biñ dāğ vardır. Murād cemāl-i cānânı mediğdür.

Ger mest-i hayretim zi-rūy-ı tū [163a] dūr nîst

Āteş-perest vālih ü hayrān-ı āteşest

Rūy yüz ma‘nâsınadır ammā bu maḥalde murād hüsndür, zîkr-i maḥal irāde-i ḥāl tarîkı üzre.

Mahşûl-i beyt: Eger senüñ hüsnuñde biz mest-i hayret isek ba‘îd degüldür. Zîrā āteş-perest olan āteş vālih ü hayrāndur. Ya‘ni biz senüñ āteş-perest-i ‘aşkuñ olmağla āteş-i hüsnuñ hayrān ve sergerdānız dimekdür.

Efsürde-rā naşîb ne-bāşed dil-i kebāb

Ān yābed in nevāle ki mihmān-ı āteşest

Efsürde bunda müdde‘iden ‘ibāretdür zîrā anuñ gönül toñmuşdur. Ya‘ni derünü āteş-i muḥabbetden ḥālîdür ve *nevāle*den murād dil-i kebāb didügidür.

Mahşûl-i beyt: Müdde‘îye dil-i kebāb ya‘ni puḥte gönül naşîb olmaz. Bu nevāleyi ol kimse bulur ki mihmān-ı āteşdür. Ya‘ni dil-i puḥteyi mihmān-ı āteş-i ‘aşk olan bulur dimekdür.

Ey tāyir-i bihişt zi-bāğ-ı dilem ḥazer

Kîn lālezār dāğ-ı gülîstān-ı āteşest

⁶⁶⁴ [162b] Yā Rab: ‘aceb lave edilmiştir HM

Ṭāyir-i bihişt murğ-ı cennet dimekdür ammā bunda cānāndan ‘ibāretdür ve *ḥazer* ‘alā-ṭarīḳ-ı ma ‘mül emr-i ḥāzırdur ve *ki* ḥarf-i ta ‘lildür ve *în lālezār* mezkūr bāğ-ı dilden ‘ibāretdür.

Mahşül-i beyt: Ey cānān bāğ-ı dilümden şaḳın. Zīrā bu lālezār āteş-i gülistānınuñ dāğıdur.

Hūnī-i şehīd-i ‘aşḳ cihān-rā fūrū girift

Keştī me-sāz Nūḥ ki tūfān-ı āteşest

Fūrū girift kelimesinin bu maḥalde ma ‘nā-yı lāzımı ḡarḳ etdi dimekdür ve *Nūḥ* münādā vāḳı ‘ olmışdur ve ḥarf-i nidā muḳadderdür.

Mahşül-i beyt: Şehīd-i ‘aşḳuñ kanı cihānı ḡarḳ etdi. Ey ḥazret-i Nūḥ [163b] gemi yapma ki tūfān-ı āteşdür. Ya ‘ni ateş tūfānidur.

Mestem be-maḥfelī ki derū āteş-i caḥīm

Teh-cür ‘a zi-sāğar-ı mestān-ı āteşest

Be-maḥfelīde bā zarf içündür ve maḥfel meclis ma ‘nāsınadır ve yā vaḥdet içündür ve *teh-cür ‘a* terkīb-i mezcīdür. Ma ‘nāsı ḳadeḥūñ dibinde ḳalan cür ‘a dimekdür.

Mahşül-i beyt: Ben bir meclisde mest olmuşam ki anda ya ‘ni ol meclisde cehennem āteşi mestān-ı āteş-i ‘aşḳ olanlarıñ sāğarından bir cür ‘a dibidür. Murād ‘azamet-i āteş-i ‘aşḳı beyāndur.

Üftāde dāmen-i dil-i ‘Urfī be-dest-i ‘aşḳ

Ya ‘nī ki dest-i şu ‘le be-dāmān-ı āteşest

Mısrā ‘-ı şānī mısrā ‘-ı evveli tefsīr ü beyāndur.

Mahşül-i beyt: Dil-i ‘Urfī’nüñ dāmeni ‘aşḳ eline düşmüşdür. Ya ‘ni ki şu ‘lenüñ eli dāmen-i āteşdedür eyzan.

-75- Tā-çeşm-i ‘işve-sāz-ı tū mihmān-ı fitne’ est

Şīrīn-tebessümet nemek-i ḥvān-ı fitne’ est

Tā tevḳīt içündür ve *‘işve-sāz* vaşf-ı terkībīdür ve *nemek* tuz ma ‘nāsınadır ve *ḥvān* sofre ma ‘nāsınadır ve nemek-i ḥvān izāfeti lāmiyyedür ve ḥvānuñ fitneye izāfeti beyāniyyedür.

Mahşül-i beyt: Mādām ki senüñ ‘işve idici gözün fitne mihmānidur. Senüñ şīrīn tebessümüñ fitne sofresinuñ nemekidür.

Yā Rab çi fitne’ i ki be- ‘ahd-i tū rūzgār

Der-kūşe nişiste vü hayrân-ı fitne' est

Yâ Rab böyle maḥallerde ‘aceb ve ‘acabā ma‘nâsınadır ve *fitne*nün âhırinde yazılan hemze zamîr-i hitâb olan yâ-yı ğayr-ı mektûbeden bedel edât-ı tevessüldür ve *rûzgâr*dan murâd zamânedür [164a] ve *kūşe*’ide yâ-yı ğayr-ı mektûbe vahdet içündür ve hemze sâbıkan beyân olunmuşdur.

Mahsûl-i beyt: ‘Aceb ne fitnesin ki senün zamânuñda zamâne bir kūşede oturmuşdur ve hayrân-ı fitnedür.

Nâz âfet ü kirişme belâ ‘işve dil-firîb

Yârân hâzer kunîd ki tûfân-ı fitne' est

Nâz mübtedâ ve *âfet* haberidür ve *kirişme* mübtedâ ve *belâ* haberidür ve *‘işve* mübtedâ ve dil-firîb haberidür ve bi’l-cümle mısrâ‘-ı evvelde üç mevzû‘ ve üç mevşû[f] muḥarrerdür ve yârân münâdâdur ve harf-i nidâ muḥadderdür ve fitne lûgatde imtiḥân ma‘nâsınadır. Ammâ ıstılâh-ı şu‘arâda esbâb-ı ḥüsn ü ‘aşk u muḥabbetden ‘ibâretdür. Nitekim bunda daḥı tûfân-ı fitneden murâd mefhûm-ı mısrâ‘-ı evveldür.

Mahsûl-i beyt: Nâz âfetdür ve kirişme belâdur ve ‘işve gönül aldayıcıdur. Ey yârân hâzer idiñüz ki tûfân fitnedür.

Ez-fitne-i gameş be-ki nālîm çün müdâm

Dīvân-ı şâh-ı ḥüsn be-eyvân-ı fitne' est

*Gameş*de olan zamîr izmâr ḳable’z-zikr tarîkıyla *şâh-ı ḥüsne* râcî‘dür ve şâh-ı ḥüsnden murâd cânândur.

Mahsûl-i beyt: Ol şâh-ı mülk-i ḥüsnün fitne-i ğamından kime feryâd idelim? Çünki dâyim ol şâh-ı mülk-i ḥüsnün⁶⁶⁵ dīvânı fitne köşkündedir. Ya‘ni bâ‘iş-i fitne olan kendidür, ya biz fitneden kime şekvâ idelim dimekdür.

Gül gül fütâde pertev-i rü’yet der-encümen

În bezm-i ‘îş nîst gülistân-ı fitne' est

Gül gül rengârenk ma‘nâsınadır ve *în* encümene işâretdür.

Mahsûl-i beyt: Senün pertev-i rüyuñ meclisde [164b] rengârenk vâkı‘ olmuşdur. Pes bu meclis bezm-i ‘îş degüldür gülistân-ı fitnedür.

Esbâb-ı dilberî heme çeşmeş be-fitne dâd

Der-‘ahd-i ḥüsn-i ô ki be-sâmân-ı fitne' est

⁶⁶⁵ [164a] fitne-i ğamından kime feryâd idelim? Çünki dâyim ol şâh-ı mülk-i ḥüsnün: HM’de yok

*Dilber*de olan yâ maşdariyyedür ve *heme* hep dimekdür ve *çeşme*de zamîr-i gâyb beyt-i sâbıkda muhâtab olan cānāna rāci‘dür. Hıfzdan gaybet-i intikāl tarîkı üzre vāv zamîri dahı cānāna rāci‘dür ve *ki* isimdür kim ma‘nāsına ve *sāmān* bunda tecemmülâtıdan ‘ibaretdür.

Maḥsûl-i beyt: Dilberlik esbâbını çeşm-i cānān hep fitneye viridi. Ya‘ni bi‘l-cümle fitneye döñüşdi. Pes anuñ zamān-ı hüsünde tecemmülât-ı fitneye kim mâlikdür? Ya‘ni tecemmülât-ı fitneye ancak cānān mâlikdür, gayrı kimse mâlik degüldür dimek olur.

Çün rāz-ı fitne fāş ne-kerded ki çeşm-i ō

Der-hıvāb hem-sereş be-girībān-ı fitne‘est

Çün vāv-ı aşliyye ile niçe dimekdür ve *ne-kerded* kâf-ı ‘Acemî ile fî‘l-i nefy-i müstaḳbel ve nehy-i gâybde müştarekdür ve *ō* zamîri cānāna rāci‘dür ve *sereş* zamîri çeşme rāci‘dür.

Maḥsûl-i beyt: Rāz-ı fitne niçe fāş olmaya ki cānānuñ çeşmi⁶⁶⁶ hıvābda iken bile başı girībān-ı fitnedür.

‘Urfî çi gûne hıfz-ı dil-i ḥod kuned ki bāz

Çeşm-i kirişme-sāz-ı tū derbān-ı fitne‘est

Bāz bunda yine ma‘nāsınadır ve *derbān* kapucı ma‘nāsınadır.

Maḥsûl-i beyt: ‘Urfî kendi göñlini ne vechile hıfz eylesün ki yine senüñ nāz u şîve idici çeşmüñ derbān-ı fitnedür eyzan.

[165a] -76- Tāc-ı zer ger büvedeş fitne‘i ez-behr-i ḥodest

Fitne inest ki der-zîr-i külāh-ı nemedest

Tāc-ı zer izāfeti beyāniyyedür, ma‘nāsı altun tāc dimekdür ve *büvedeş* zamîri tāca rāci‘dür ve *ez-beher* bunda ma‘nā-yı taḥşîş ifāde ider ve *fitne* bu maḥalde riyyā ve ḥîleden ‘ibaretdür ve *nemed* keçe ma‘nāsınadır.

Maḥsûl-i beyt: Altun tāc kimsenüñ eger bir fitnesi var ise yine giyenüñ kendüsine maḥşûşdur. Ya‘ni gayra sirāyet itmez. Fitne budur ki keçe külāh altındadır. Ya‘ni fitne nemedin külāh giyen şüfîlerüñ başı altındadır ki gayra sirāyet ider dimekdür ve bi‘l-cümle murād müdde‘ilere ta‘rîzdür.

⁶⁶⁶ [164b] çeşmi: HM’de yok

Ma‘nî-i tecrübe bi-şinās reh-i tecrübe gîr

Tā-bi-dānî ki turā zulm ü ‘adālet mededest

‘Adāletüñ meded olması zāhirdür ammā zulmüñ meded olması mazlūmuñ rûz-ı kıyāmetde mazhar-ı eltāf olmasıdır.

Maḥsûl-i beyt: Tecrübenüñ ma‘nāsın aña ve tecrübe yolıñ tut. Tā bilesin ki saña zulm ü ‘adālet mededdür.

Der-miyān-ı ḥazfem gevher-i endîşe be-cāst

Men ki dî her çi nikû yāftem imrûz be-dest

*Ḥazf*⁶⁶⁷ şahsı pâresidur ve *dî* dālüñ kesriyle dün dimekdür.

Maḥsûl-i beyt: Ben ḥazf arasındayım ammā cevher-i endîşe yerindedür. Zîrā ben ki dün her neyi ki eyü bulam bugün yāremüz olur dimekdür. Murād budur ki dün eyü bulduğı bu gün yāremüz olıcaḳ ḥazf olur ve cevher-i endîşesi yerinde [165b] olmuş olur ve bi’l-cümle ğaraz cevher-i endîşesini mediḥdür.

Ger şeved cāme bedel şahş mübeddel ne-şeved

Her kücā yā şanem āyed be-zebān yā Şamedest

Bedel bunda mübeddel ma‘nāsınadır ve *be-zebān yā* şamede müte‘allikdür.

Maḥsûl-i beyt: Eger cāme mübeddel olursa zāt mübeddel olmaz. Zîrā her қande ki yā şanem şadır ola lisānda yā Şameddür. Mısra‘: *Cümleñ maḳşūdı bir ammā edāsı muḥtelif*

Mefhūmı üzre yā şanem deyu nidā idenüñ dağı murādı yā Şameddür demek olur.

Ḥased-i tōhmet-i āzādî-i servem be-güdāht

În murādîst ki ber-tōhmet-i ō hem ḥasedest

Ḥased-i tōhmet-i āzādî izāfetleri lâmiyyedür ve *în* āzādî lâfzına işāretdür ve ō zamîri dağı aña rāci‘dür.

Maḥsûl-i beyt: Servüñ āzādelığı tōhmeti ḥasedi beni eritdi. Ya‘ni serv āzādedür deyu tōhmet eylediklerine ḥased idüp eridüm. Zîrā āzādelıḳ bir murāddur ki anuñ tōhmetine bile ḥased olunur.

Raḳam-ı hendese ‘Urfî me-nih eş‘ār-ı merā

Her çi zîn bâğ be-rüyed gül-i rûy-ı sepedest

⁶⁶⁷ [165a] ḥazf: HM’de yok

Raḳam-ı hendeseden murād ḥuṭūṭ u eşkāl-i hendesedür ve *me-nih* mîmüñ fethiyle ve nûnuñ kesriyle ve hâ-yı aşliyyenüñ sükûniyla⁶⁶⁸ nehy-i ḥâzîrdur ve *gül-i rûy-ı seped* izâfetleri lâmiyyedür ve gül-fürüşlar gülüñ tâze ve güzîdelerini sepedde en üzerine ḳomagla A‘câm her şey’üñ ḡâyet a‘lâsında ta‘bîr murād itdükde gül-i rûy-ı seped dirler.

Maḥşûl-i beyt: Ey ‘Urfî benüm eş‘âruma hendese raḳamın ḳoma. Zîrâ her ne ki [166a] bu bâğdan beter ya‘ni benüm ṭab‘umdan ser-zede olur, ḡâyet ter ü tâze ve a‘lâdur ve bi’l-cümle raḳam-ı hendese köhnedür. Hem eş‘arum gül gibi tâzedür dimek olur eyzan.

-77- Tâ-ḥaṭ be-gerdân-ı leb-i şîrîn-şemâ’ ilest

Şeb der-miyân-ı ‘Îsâ vü ḥurşîd hâ’ ilest

Tâ ibtidâ-yı ḡâyet içündür ve *ḥaṭ* dilberüñ nevmîde olan bıyığından ‘ibâretdür ve *şeb*den murād ḥaṭdur ve *‘Îsâ*dan maḳşûd lebidür ve *ḥurşîd* ruḥsârından ‘ibaretdür.

Maḥşûl-i beyt: Ol leb-i şîrîn-şemâyilüñ etrâfında ḥaṭ zâhir olandan berî gice ‘Îsâ ile ḥurşîdüñ arasında ḥâyildür ve bi’l-cümle ḥâzret-i ‘Îsâ ile âftâb felek-i râbi‘de olduklarına telmîḥ vardur ve ma‘lûm ola ki tâ bunda tevḳît içün daḡı olsa mâni‘ yokdur⁶⁶⁹.

Ez-gil çi gûne pây be-endîşe ber-keşem

Ki endîşe der-reh-i ô pây-der-gilest

Gil kâf-ı ‘Acemî’nüñ kesriyle balçık ma‘nâsınadur ve *pây-der-gilest* ma‘nâsı ayağı balçıkdadur dimekdür. Ammâ isti‘mâlde giriftârdur dimesden ‘ibâretdür.

Maḥşûl-i beyt: Fikr ü endîşe ile cânânüñ gil muḥabbetinden ayağımı teveccühle çekeyim çıkarayım. Ya‘ni niçe ḥalâş olayım ki endîşe daḡı anuñ yolında pâ-der-gildür ya‘ni giriftâr-ı ‘aşḳdur.

Ez-küfr-i ‘aşḳ bâz bi-dânem ki rûz-ı ḥaşr

Âmûzgâr-ı küfr-i menest ân ki sâ’ ilest

Âmûzgâr bunda mürîd ma‘nâsınadur.

⁶⁶⁸ [165b] mîmüñ fethiyle ve nûnuñ kesriyle ve hâ-yı aşliyyenüñ sükûniyla: HM’de yok

⁶⁶⁹ [166a] içün daḡı olsa mâni‘ yokdur: içündür HM

Maḥsûl-i beyt: ‘Aşk setr itdügümden bilürem ki rûz-ı maḥşerde sâ’il olandur [166b] benüm setr-i ‘aşk itdügümi murâd iden. Hâşılı her mümkün irâdet-i ḥaḳladur demek olur.

Der-mülk-i ‘aşk kes ne-şinâsed ğam-ı ma ‘âş

Seng ü sifâl-i küçe-i ô pâre-i dilest

Mülk-i ‘aşk izâfeti beyâniyyedür ve ğam-ı ma ‘âş izâfeti lâmiyyedür.

Maḥsûl-i beyt: Mülk-i ‘aşkda kimse ma ‘îşet ğamın bilmez. Zîrâ anda ma ‘âş maḥalle-i cânânun seng ü sifâli ve ‘âşıkun pâre-i dilidür.

Ânkû be-râh-ı küfr çü ‘Urfî şitâb kerd

Fersenghâş-ı Ka ‘be be-dunbâl-i maḥmilest

Ânkû aşlında ân ki üdur ve küfr bunda setr ma ‘nâsinadur ve fersenghâş zamîri ânküden mefhûm olan kimseye râci ‘dür ve dunbâl ard ma ‘nâsinadur.

Maḥsûl-i beyt: Ol kimse ki ‘Urfî gibi setr-i ‘aşk tarîķına şitâb eyledi. Niçe ferseng-i Ka ‘be anuñ maḥmili ardındadur ya ‘ni maḥmilinden giridedür eyzan.

-78- Tenhâ ne dilem bâde-i nâbeş heme ḥünest

Mağz-ı kalem ü murğ-ı kebâbeş heme ḥünest

Tenhâ yalnız ma ‘nâsinadur ve nâb şâfî ve ḥâliş ma ‘nâsinadur ve zamîr dile râci ‘dür ve mağz-ı kalem izâfeti lâmiyyedür ve mağzdan murad ilikdür ve kalem ilik kemüğinden ‘ibâretdür. Zira mezbûr kemük nev ‘an kaleme müşâbihdür ve kebâbeş zamîri yine dile râci ‘dür.

Maḥsûl-i beyt: Cemî ‘ zamânda benüm göñlümüñ yalnız bâdesi ḳan degüldür. Mağz ḳalemi ve murğ kebâbı hep ḳandur. Ya ‘ni göñlümüñ hemân yalnız şarâbı ḳan degüldür. Mezesi daḥı ḳandur demek olur. Ma ‘lûm ola ki mağz-ı kalem ve murğ-ı kebâb bu maḥalde naḳl-i meclisden ‘ibâretdür.

Dilhâ şikend [167 a] ü zi-dil-i men yâd ne-yâred

Çün be-şikend in ḥum ki şarâbeş heme ḥünest

Ḥum ḥâ-yı mu ‘cemenüñ zammıyla küp ma ‘nâsinadur ammâ bunda mezkûr dilden ‘ibâretdür ve şarâbeş zamîri ḥama râci ‘dür.

Maḥsûl-i beyt: Cânân niçe dilleri kırar ve benüm dilümden ḥâtıra getürmez, zâhir bu küpi niçe kırsun ki şarâbı hep ḳandur.

Ez-sûz-ı dil-i men me-şiken tevbe ki in mest

Ān mey ki çünin kerde ħarābeş heme ħūnest

Īn mest mezkūr dilden ‘ibāretdür ve *ħarābeş* zamīri meste rāci ‘dür.

Mahsūl-i beyt: Benüm sūz-ı dilümden tevbeñi bozma. Zīrā bu mesti ol bāde ki böyle ħarāb eylemişdür hep qandur.

Ĥūn mīkeşem ez-kāse der-ān bezm ki muṭrıb

Der-kāse-i tanbūr u rebābeş heme ħūnest

Mısrā ‘-ı evvelde olan *kāse*den murād dildür ve mısrā ‘-ı şānide *kāse* tanbūr ve rebābuñ çanak şeklinde olan mücevvef başlardur. *Rebāb* rānuñ fethiyle ve zammıyla lügatdür, kemānçe ma ‘nāsına ve zamīr muṭrıba rāci ‘dür.

Mahsūl-i beyt: Kāse-i dilden qan çekerem ol meclisde ki muṭrıbınuñ kāse-i tanbūr ve rebābında hep qandur.

‘Urfī ne-kunī terk dil(ī)-i rīş mekiden

Īn mīve-i tūbīst ki ābeş heme ħūnest

‘Urfī münādā ve ħarf-i nidā muqadderdür ve *mekiden* emmek ma ‘nāsına maşdardur ve *tūbī* kā ‘ide-i A ‘cām üzre kesr-i bāyladur güzel ma ‘nāsına ve *ābeş* zamīri mīveye rāci ‘dür. *Īn* dil-i rīşe işāretdür.

Mahsūl-i beyt: Ey ‘Urfī şağın [167b] dil-i mecrūhuñı emmek terkinı itmeyesin. Zīrā bu dil-i mecrūh bir güzel mīvedür ki şuyı hep qandur eyzan.

-79- Tū-rā zi-ħod nihūfte nihiştī zi-rāz-dār çīst

Ümmid perde-pūşī ‘ez-rāz-dār çīst

Bu ğazel ekşer nüshalarda böyle maṭla ‘sız vāqı ‘ olmuşdur, *perde-pūşī* setr itmek ma ‘nāsınadur.

Mahsūl-i beyt: Sen kendi rāzuñı şāhib-i rāzdan gizlü qomazsın. Ya ‘ni setrüñi ehl-i rāza keş idersin. Ya şoñra şāhib-i rāzdan sırruñı setreylemek ümīdüñ nedür?

Naẓm-ı cihān çü buqalemūnest der-beret

Pes ‘ayb-ı zāhidān müşā ‘bid şī ‘ār çīst

Buqalemūn gülüstāñi kemhā didükleri qumaşdur ki her ne cānibinden nazar eylesen bir dürli görünür. Ammā bu maḥalde elvān-ı muḥtelifeden ‘ibāretdür ve *ber* bunda ‘inde ma ‘nāsınadur ve tā-yı sākine zamīr-i ḥiṭābdur ve *müşā ‘bid* deḥarruc bābından ism-i fā ‘ildür ḥilekār ma ‘nāsına ve *şī ‘ār* nişān ma ‘nāsınadur.

Maḥsûl-i beyt: Çünkü nizâm-ı intizâm-ı cihân senüñ katuñda gün-â-gündür. Ya zâhidân-ı hilekâr riyâ şî ‘ârî ta ‘yîb eylemek nedür? Murâd ehl-i riyâ olan zâhidlerüñ zâhiri bâtınına muṭâbık ve muvâfık olmaduğın beyândur ve bi’l-cümle ğaraż müdde ‘îlere daḥl ü ta ‘arruzdur.

Üftâde der-miyâne-i girdâb geştîm

Men reste’em bi-gû ğam-ı ehl-i kenâr çîst

Maḥsûl-i beyt: Girdâb ortasına düşmüş gemiyem ben kurtulmuşam. Ya ‘ni ben ta ‘allukât-ı nefsâniyyeden ḥalâş olup müstağrak-ı baḥr-i ‘aşk olmuşamdur. Söyle ya ‘ni şor [168a] ehl-i kenârüñ ğamı nedür? Ma ‘lûm ola ki ehl-i kenârdan murâd ehl-i zâhirdür ki bunuñ aḥvâline vâkıf olmadukları cihetden müstağrak-ı baḥr-i muḥîṭ-i ‘aşk olduḡda kendü içün ğam çekerler. Ma ‘a-hâzâ kendüsi müstağrak olmadan maḥzûzdur demek olur.

Ma ‘şûk der-miyâne-i cân müdde ‘î kücâst

Gül ez-dimâğ mîdemed âsîb-i ḥâr çîst

Müdde ‘î bunda rakîbden ‘ibâretdür.

Maḥsûl-i beyt: Ma ‘şûk cân ortasındadır, rakîb kâdedür. Ya ‘ni cehennemüñ ıssı ḥalvetindedür gül-i dimâğdan koḡu virür belâ-yı ḥârındur. Gülden murâd ma ‘şûk ve ḥârdan ğaraż rakîbdür.

Der-ḥayretem ki bâ-nesaḡ-ı ḥikmet-i ezel

Mestî füzûl-râ ṭama ‘ ez-iḥtiyâr çîst

Nesaḡ üslûb ve ‘âdet ma ‘nâsınadır, füzûl-i ıstılâḡ-ı ‘Acem’de mütekebbir ve ḥod-rây ve ḥod-pesend olan kimseye dirler. Ḥâşılı üzerine lâzım olmayan işlere ḡarışana dirler ve Türki’de ol kimseye füzûl dirler.

Maḥsûl-i beyt: Ḥayretdeyim ki ‘âdet-i ḥikmet ezelde bir avuç füzûlî iḥtiyârdan murâdındur.

Ey dil-firîb ḡırmen-i ḥod-râ bi-bîn ki bâz

Maḥrûm-ı eşk-bâr turâ der-kenâr çîst

Dil-firîb vaşf-ı terkîbîdür ma ‘nâsı gönül aldayıcı dimekdür ve *maḥrûm* ‘âşıḡdan ‘ibaretdür ve *eşk-bâr* daḡı vaşf-ı terkîbîdür ma ‘nâsı gözyaşı yaḡdırıcı dimekdür ve

bi'l-cümle dil-firîb cānānuñ şıfatı ve eşk-bār 'āşıkūñ şıfatıdır⁶⁷⁰ ve *çîst* bunda mübālağa ifāde ider. [168b]

Maḥşül-i beyt: Ey yār-ı dil-firîb, kendi hırmenüñi gör ki yine senüñ mahrûm-ı eşk-bāruñ ya 'ni 'āşık-ı giryānuñ kenārda mübālağayladur. Ya 'ni çokdur ve hırmenden murād vişāldür ya 'ni cemāldür.

'Urfî hemîşe teşne-i şemşîr-i nāz büved

Tā-maṭlabeş zi- zînhār⁶⁷¹ (zemzeme) çîst

Tā bunda ta 'accüb içündür ve *zînhār* bu maḥalde emān ma 'nāsınadır.

Maḥşül-i beyt: 'Urfî dā'imā şemşîr-i nāz teşnesi idi. 'Acabā āvāze-i zînhārdan ya 'ni emān çağırmadan 'Urfî'nüñ murādı nedür eyzan?

-80- Cüz der-penāh-ı vaşl-ı dil-i üstüvār-ı dost

Kes 'āfiyet gümān ne-bürd der-diyār-ı dost

Mısrā 'ı şānî kes kemān-ı 'āfiyet ne-bürd taḳdîrindedür ve *gümān* kâf-ı 'Acemî'nüñ zammıyla zan ma 'nāsınadır.

Maḥşül-i beyt: Dostuñ üstüvār olan gönülünün vaşlı penāhında olmaḳdan ḡayrı diyār-ı dostda kimse 'āfiyet gümānın iletmez. Ya 'ni diyār-ı dostda 'āfiyet penā[h]-ı vaşlında olmaḳdan ḡayrı yerde yokdur.

Hergiz bahār-ı luṭf u ḡazān-ı sitem ne-büved

Der-büstān-ı ḡüsn hemîşe bahār-ı dost

Bahār-ı luṭf ve *ḡazān-ı sitem* izāfetleri beyāniyyedür ve *büstān-ı ḡüsn* daḡı böyledür.

Maḥşül-i beyt: Hergiz bahār-ı luṭf u ḡazān-ı sitem yokdur ya 'ni bir bahār-ı luṭf ki anuñ ardınca ḡazān-ı sitem ola. Ol yokdur belki büstān-ı ḡüsn hemîşe bahārdur.

Ḳātil çünîn ḡoşest ki bî-raḡmter şeved

Ez-iltimās-ı düşmen ü ez⁶⁷²-zînhār-ı dost

Bunda *düşmenden* murād raḡîb ve *dostdan* murād 'āşıkdur.

Maḥşül-i beyt: Ḳātil böyle eyüdü ki raḡmsız reg [169a] ola düşmenüñ talebinden ve dostuñ emānından. Ya 'ni raḡîbüñ temennāsına ve 'āşıkūñ emānına raḡm eylemeye.

Şad ten şehîd-i şehvet ü yek ten şehîd-i 'aşk

⁶⁷⁰ [168a] ve eşk-bār 'āşıkūñ şıfatıdır: HM'de yok

⁶⁷¹ [168b] zînhār: zemzeme ilave edilmiştir HM

⁶⁷² [168b] ez: HM'de yoktur

Ān hem be-sa‘y-i ğamze-i merdüm-şikār-ı dost

Tenden murad şahışdur ve *ān* şehīd-i ‘aşka işāretdür ve *hem* bunda daḡı ma‘nasın ifāde ider ve *merdüm-şikār* vaşf-ı terkībīdür. Ma‘nāsı ādem şayd idici dimekdür ammā bu maḡūle maḡallerde ḡalkı esīr ü giriftār idici ya‘ni ‘āşık idici ma‘nāsına isti‘māl olunur.

Mahsül-i beyt: Yüz şahış şehīd-i şehvet ü lezzetdür ve bir şahış şehīd-i ‘aşk u muḡabbetdür. Ol daḡı ya‘ni şehīd-i ‘aşk olan daḡı cānānuñ merdüm-şikār olan ğamzesinüñ sa‘yi sebebiyledür.

Ber-ser külāh-ı ğayret-i ‘aşkem ḡarām bād

Ger vaḡt-i şoḡbeteş ne-nehem ber-kenār-ı dost

Şoḡbeteş zamīri izmār ḡable‘z-zikr tarīkıyla dosta rāci‘dür ve *ne-nehem* fi‘linüñ mef‘ūli serdür.

Mahsül-i beyt: Benüm başuma ğayret-i ‘aşk külāhı ḡarām olsun. Eger dostuñ şoḡbeti vaḡtinde başumı dostuñ kucağına ḡomazsam ya‘ni vaḡt-i vişālde başumı yolına fedā itmezsem ‘āşıklık baña ḡarām olsun dimekdür.

‘Urfī be-ḡāl-i nez‘ resīdī vü biḡ şödī

Şermet ne-yāyed ez-dil-i ümmīdvār dost

Ne-yāyed bunda ma‘nā-yı istifhāmı mutaẓammındur ve *vār*⁶⁷³ lafzı bunda -li ma‘nasın ifāde ider⁶⁷⁴. Pes *ümmīdvār*uñ ma‘nāsı ümīdli dimekdür.

Mahsül-i beyt: Ey ‘Urfī ḡālet-i nez‘a irişdüñ ve eyü olduñ. Saña dostuñ ümīdli göñlünden şerm ü ḡayā gelmez mi? Ya‘ni [169b] cānānuñ ümīdi bu idi ki sen anuñ yolunda cān viresin.

-81- Çeşm be-nihālīst ki ḡurşīd ber-i öst

Ṭübā ḡas-i zībā çemenī kīn şecer-i öst

Nihālīde yā vaḡdet içündür ve *ber* bunda mīve ma‘nasınadur ve zamīre izāfeti lamiyyedür ve *ṭübā* cennet-i a‘lāda bir ‘aẓīm şecerüñ ismidür ve *çemenīde* yā vaḡdet içündür ve *ki* ḡarf-i rābıt-ı şıfatdur ve *īn* mezkūr nihāle işāretdür.

Mahsül-i beyt: Gözüm bir nihāl-i bağ-ı ḡüsne nāzırdur ki ḡurşīd anuñ mīvesidür ve ṭübā bir zībā çemenüñ ḡasidür ki bu nihāl ol çemenüñ şeceridür.

⁶⁷³ Bu kelime metinde sehven “vāv” şeklinde geçmektedir.

⁶⁷⁴ [169a] ma‘nasın ifāde ider: ma‘nasınadur

Murğī ki ḥarem-rā şeref ez-nisbet-i ō būd

Cārūb-ı ḥaremghāh-ı şanem bāl ü per-i ōst

*Murğī*de yā vaḥdet içündür ve *ki* ḥarf-i rābıt-ı şıfatdur ve *ḥarem rā*da olan *rā* taḥşış içündür ve *ō* zamīri *murğa* rāci ‘dür ve *cārūb* cīm-i ‘Arabī ile⁶⁷⁵ vaşf-ı terkībīdür. Aşlında rū bende-i cādur, şoñra süpürgeye ‘alem olmışdur.

Mahşül-i beyt: Bir kuş ki ḥaremün şerefi aña mensüb olmakdandır. Ḥaremghāh-ı şanemün süpürgesi ol murğun bāl ü peridür.

Geh zehr-feşāned be-meges geh zened āteş

Zīn gūne besī ta ‘biyhā der-şeker-i ōst

Geh kâf-ı ‘Acemī’nün fethiyle gāhdan muḥaffedür ve *meges* mīmün ve kâf-ı ‘Acemī’nün fethalarıyla sinek ma ‘nāsınadır ve *zīn* bunda edāt-ı teşbihdür ve *besī*de yā aşliyyedür ve *ō* zamīri maṭla ‘da mezkūr olan nihāle rāci ‘dür.

Mahşül-i beyt: Megese kâh zehir şaçar ve kâh [170a] āteş urur. Bunun gibi çok ta ‘biyeler ve terbiyeler vardır ol nihālün şekerinde ya ‘ni şeker gibi lezīz olan kelimātında yāḥud lebinde dimek olur.

Noķşān-ı edeb nīst ki āmīhte bā-şem ‘

Pervāne ki ümmīd-i fenā rāhber-i ōst

Ō zamīri pervāneye rāci ‘dür.

Mahşül-i beyt: Noķşān-ı edeb degüldür ki şem ‘le muḥtelit ola. Şol pervāne ki ümmīd-i fenā anuñ rāhberidür. Ya ‘ni ifnā-yı vücūd arzūsın iden pervāne şem ‘le muḥtelit olmak noķşān-ı edeb degüldür.

Āmīziş ez-ān ‘ayb būved kāfet-i kaydest

Murğī ki būved şu ‘le-perest īn hūner-i ōst

Āmīziş elif-i memdūde ile ve mīm ü zānuñ kesreleriyle ve şīn-i mu ‘ceme ile ism-i maşdardur ihtilāt ma ‘nāsına ve *ez-ān* ta ‘lil içündür ve *murğ* bunda pervāneden ‘ibāretdür ve *yā* vaḥdet içündür ve *şu ‘le-perest* vaşf-ı terkībīdür ve ma ‘nā-yı lāzımı şu ‘leye mülāzemet idici dimekdür ve *īn* mezkūr āmīziş lafzına işāretdür ve *ō* murğa işāretdür.

Mahşül-i beyt: İhtilāt andan ötri ‘aybdur ki āfet-i kayddur ya ‘ni āmīziş ve şöḥbete muḳayyed olanlar kayda uğrar. Ammā bir murğ ki şu ‘le-perest ola āmīziş anuñ

⁶⁷⁵ [169b] cīm-i ‘Arabī ile: HM’de yok

hüneridür. Ya ‘ni pervâne âmîziş-i şem ‘le kayda uğrayup bāl ü per-i vücūdın şu ‘le-i şem ‘a fedā ider ve kayd-ı ‘ālemden hālāş olur dimekdür ve bi’l-cümle bu beyt evvelki beyti müfessirdür.

Ġam hem-reh-i cān reft ü ne-reftem be-men ‘eş

Bā vey zi-ezel āmede vü hem-sefer-i öst

Be-men ‘eşde şîn-i zamîr gama rāci ‘dür ve *vey* zamîri dağı böyledür ve *āmede* māziden kısmıdır ve fā ‘ili cāna rāci ‘dür. [170b]

Mahsül-i beyt: Ġam cāna yoldaş gitdi ya ‘ni gam cānla bile gitdi ve biz anı men ‘ itmege gitmedük. Zîrā cān ezelden gamla gelmiş ve gamla gider.

‘Aşķ ez-ṭaleb-i şoḥbet-i rızvān büved āzād

Zühdest ki dest-i heveseş der-mekr-i öst

‘Aşķ ve *zühd* lafızlarında muzāflar maḥzūfdur. Taḳdîr-i kelām erbāb-ı ‘aşķ u aşḥāb-ı zühd dimekdür ve *dest-i heves* izāfeti beyāniyyedür ve heves arzū ma ‘nāsınadır ve şîn zamîr-i aşḥāb-ı zühde rāci ‘dür ve ō zamîri şoḥbet-i rızvāna rāci ‘dür.

Mahsül-i beyt: ‘Aşıklar şoḥbet-i rızvān ṭalebinden āzād ve fāriġü’l-fu’āddur. Ya ‘ni ‘uşşāk ancak müştāk-ı dîdār olup arzū-yı cennet itmezler. Zāhidlerdür ki anların dest-i arzūsı şoḥbet-i rızvānuñ mekrindedür. Ya ‘ni zühhād-ı ‘ibāduñ heves-i arzūsı cennete müte ‘allıkdur demek olur.

Her gerd ki ez-ḥāk-i şehîdān-ı tū ḥîzed

Şad kâfile-i derd-i ebedî ber-eşer-i öst

Gerd kâf-ı ‘Acemî’nüñ fetḥiyle toz ma ‘nasınadır ve *ḥāk* bunda maḥbereden ‘ibāretdür ve ō zamîri gerd lafzına rāci ‘dür.

Mahsül-i beyt: Her ġubār ki senüñ şehîdlerünüñ kabrinden kalkar. Ya ‘ni her toz ki senüñ ṭiġ-ı ‘aşķuñla şehîd olan ‘uşşāķuñ meşhedinde zāhir olur. Yüz derd-i ebedî kâfilesı ya ‘ni yüz kâfile derd-i ebedî ol tozun eşerinedür.

Ez-ṭa ‘n-ı kes āzürde ne-kerded dil-i ‘Urfî

Dāġî ki ne-sūzed zi-nemek ber-ciger-i öst

Dāġîde yā vahdet içündür ve tenkîr olmak da cā’izdür ve *ne-sūzed* bu maḥalde acıma ma ‘nasınadır ve *nemek* nūn u mîmüñ fetḥalarıyla ṭuz ma ‘nāsınadır ve ō zamîri ‘Urfî’ye rāci ‘dür.

Maḥsūl-i beyt: [171a] ‘Urfī’nün gön̄lü kimsenün̄ ta‘nından āzürde olmaz. Bir dāğ ki yāḥud şol dāğ ki nemekden acımaz ‘Urfī’nün̄ cigerindedür eyzan.

-82- Ceng āteş āştī āteş müdār āteşest

Hoş ser ü kārī ez-ān bed-ḥū merā bā-āteşest

Āştī barışmak ma‘nāsına ve bi’l-cümle ceng āteşi ve müdār cānān tarafından olmak üzredür ve *ser* bunda arzū ma‘nāsınadır ve *kār* iş güç dimekdür ve *yā* tenkīr içündür ve *bed-ḥū* serkeş ma‘nāsınadır. Murād kendi cānānıdır ve bā ma‘a ma‘nasınadır.

Maḥsūl-i beyt: Cānānuñ cengi āteş ve barışması āteş ve müdārāsı āteşdür. Ol serkeşden baña eyü arzū ve iş güç āteşledür yāḥud ol serkeşden benüm eyü arzū ve işüm gücüm āteşledür demek ola. Hāşıl-ı kelām cānānuñ ‘ālem-i ‘aşkında müstağrağ-ı baḥr-i muḥīṭ-i āteş olmuşam dimekdür ve merāda olan rā şüret-peṣīr-i ma‘nā olduğu üzre iki vech daḥı cā’izdür. Ya‘ni şıla için veyā taḥşış için olmağa māni‘ yokdur.

Āb-ı ḥayvān mīkunem der-cām u āteş mīḥōrem

Bāde bā-şahid mey-i nābest tenhā āteşest

Āb-ı ḥayvān āb-ı ḥayāt ma‘nāsınadır ammā bu maḥalde bāde-i hoş-güvārdan ‘ibāretdür ve *āteş* şarāb-ı telḥ-güvārdan kināyetdür ve *şāhid* ıstılāḥlarında dilber ve maḥbūb ma‘nāsınadır ve *nāb* şāf ma‘nāsınadır ve *tenhā* yalnız dimekdür.

Maḥsūl-i beyt: Kadeḥe bāde-i hoş-güvār korum ve telḥ-güvār nüş iderim. Ya‘ni bāde dilberiyle şarāb-ı şāfdur, yalnız āteşdür. Ya‘ni meclisde dilber olmayıcağ bāde āb-ı ḥayāt iken āteş olur dimekdür ve bi’l-cümle mışrā‘-ı şānī evveli müfessirdür.

Bāde-ḥ’āhī bāş tā-[171b] ez-ḥum birün ārem ki men

Ānçi der-cām u sebū dārem müheyyā āteşest

Ĥ’āhīde muḥaddem bir edāt-ı şart muḥadderdür ve *bāş* ıstılāḥlarında şabr eyle ve muntazır ol dimekdür ve *ḥum* ḥā-yı mu‘cemenün̄ zammıyla küp ma‘nāsınadır ve *birün ārem* bi-ḥasebi’l-lüğa taşra getüreyim dimekdür. Ammā isti‘mālde çıkarayım demek olur ve *ānçi* bu maḥalde bādeden ‘ibāretdür ve *cām* ayaklı kadeḥde müsta‘meldür ve *sebū* destidür ve *müheyyā* ḥāzır ma‘nāsınadır.

Maḥsūl-i beyt: Eger bāde isteseñ şabr eyle ki küpden çıkarayım. Zīrā ol bāde ki cām u sebūda ḥāzır tutarım āteşdür. Ya‘ni saña küpde olan bādeden vireyim nüş eyle. Yoḥsa ḥāzır cām ve sebūda olan şarābdan nüş idemezsin. Zīrā ol āteşdür demek olur.

Bā ki güyem sırr-ı ĩn ma‘nā ki nūr-ı ḥüsn-i dost

Bā dimāğ-ı men gül ü der-çeşm-i Mūsā āteşest

Bā bi-ma‘nā şıla ve *ki* isimdür kim ma‘nāsına ve ikinci *ki* harf-i beyāndur ve *Mūsā* üslüb-ı A‘cām üzre elifle kitābet olunmuşdur.

Maḥşül-i beyt: Kime söyleyim bu ma‘nānuñ sırrını ki cānānuñ nūr-ı cemālî benüm dimāğuma gül gibi laṭîf gelür ve ḥazret-i Mūsā’nuñ gözine āteş gibi sūzān görünür. Murād cenāb-ı Ḥaḳ bilā-keyfiyye istedügi gibi tecellî ider dimekdür.

Hem semender bāş hem māhî ki der-tūfān-ı ‘aşḳ

Rüy-ı deryā selsebîl ü ḳa‘r-ı deryā āteşest

Semender vilāyet-i Hind’de keler gibi bir cānverdür, dürlü dürlü renkleri olur. Ekşer budur ki gülgün ve şarı ve yeşil olur, od içine girse şafālar ḥāşıl eyler ve naḳl iderler ki anuñ tüyleri olur iplik gibi egirüp doḳıyup andan dest-māller ve [172a] mendiller iderler. Kirlenicek āteşe biraḡurlar pāk olur. Hergiz yanmaz ve ba‘zılar didiler ki semender od içinde ḥāşıl olur bir ḳuşdur ve rivāyet olunur ki bir yerde biñ yıl āteş yansa anuñ içinde semender ḥāşıl olur ve ba‘zılar didiler ki ḳundeklü bir ḥayvāndur. Rengi aḳ olur ve sābıḳan zikrolunan elvānda daḥı olur ve merḥūm Kemālpaşazāde Dekāyıḳu’l-ḥaḳāyıḳı’ında ‘*semender didikleri ḳuş od içinde ma‘īşet itdüğinden ötri āzerteş dirler*’ deyu taṣrîḥ ve taṣḥîḥ eylemiş ve ba‘zıları semender āzerteş lafzında mu‘arrebdür dimişler ve’l-‘ilmü ‘indallāhi te‘ālā. Ve bāş bunda emr-i ḥāzırdur ve bāşidenden müştāḳdur ve⁶⁷⁶ māhî balıḳ ma‘nāsınadır.

Maḥşül-i beyt: Hem māhî ol zîrā tūfān-ı ‘aşḳda deryānuñ yūzi ya‘ni üsti selsebîldür ve dibi āteşdür. Ya‘ni ‘aşḳnuñ evveli āsān ammā āḥiri müşkildür demek olur. Ma‘lūm ola ki mısrā‘-ı şānide tekrār zikrolunan deryā maḥzā ḳāfiye içün olduḡı aşḫāb-ı fehm ü zekāya muḥtāc-ı inhā degüldür.

Dost-rā maḥḳūm-ı kes dīden būvedd cān-sūz

Ver ne der-cān-ı Zelîḥā şerm-i sevdā āteşest

*Dost*dan murād bu maḥalde ḥazret-i Yūsuf peygamberdür ki Zelîḥa anuñ ‘aşıḳası idi ve *cān-sūz* vaşf-ı terkibî aḳsāmındandır ve *ter* tānuñ fethiyle ve rānuñ sükūniyla⁶⁷⁷ edāt-ı tafzildür mübālaḡa ifāde ider ve *sevdā* sīnūñ fethiyle bunda mihr ü muḥabbet ma‘nāsınadır.

Maḥşül-i beyt: Dostu ḡayruñ maḥḳūmı görmek ziyāde cānı yaḳıcıraḳdur yoḡsa cān-ı Zelîḥā’da şerm ü mihr ü muḥabbet āteşdür. Ya‘ni cānānı ḡayruñ maḥḳūmı görmek

⁶⁷⁶ [172a] bāşidenden müştāḳdur ve: HM’de yok

⁶⁷⁷ [172a] tānuñ fethiyle ve rānuñ sükūniyla: HM’de yok

şerm ü mihr ü muhabbet⁶⁷⁸ [172b] âteşinden ziyâde cân-süzdür. Ba‘zılar sevdâ lafzın fâ‘ide ma‘nâsına tutarlar. Nitekim bâzırgâna sevâger dirler. Pes bu ma‘nâ üzre mahşül-i mışrâ‘-ı şânî yoḥsa cân-ı Zeliḥâ’da şerm ü fâ‘ide âteşdür demek olur.

Hüsn cinsî nîst kânra sîm ü zer bâsed bahâ

Ḥanmân-ı kârvânî-râ Zeliḥâ âteşest

Ḥanmân esbâb ü emlâk ma‘nâsınadır.

Maḥşül-i beyt: Hüsn ya‘ni güzellik şol cins degüldür ki anuñ bahâsı sîm ü zer ola. Kârvânüñ ḥanmânına Zeliḥâ âteşdür. Ya‘ni cins cins naḳd mihr ü muhabbetle alınur, nuḳûd kârvânıyla alınmaz. Pes naḳd-i mihr ü muhabbet ise kârvânda olmayup Zeliḥâ’da bulunmaḡla ol cihetden Zeliḥâ ḥanmân-ı süz-ı kârvân olmış olur. Ma‘lûm ola ki Zeliḥâ zânüñ fetḥi ve lâmuñ kesriyle güzel ma‘nâsına şıfatdur ve ismi râyladur. ‘Azîz-i Mışr’uñ ḥâtûnı idi, ḥazret-i Yûsuf ‘aleyhisselâma ‘âşık olup şoñra ḥanedânı olmışdur.

‘Urfî ez-endîşe-i biḥûde bâzâ çäre çîst

Ser-nüvişt yâ bihişt-i câvidân yâ âteşest

Bâzâ rücû‘ eyle dimekdür ve *ser-nüvişt* başa yazıldur, taḳdîr-i ese ma‘nâsına ve zamîr-i ḥiṭâba izâfeti lâmiyyedür ve *bihişt-i câvidân* izâfeti beyâniyyedür ve *âteş* bunda düzaḥdan ‘ibâretdür.

Maḥşül-i beyt: Ey ‘Urfî biḥûde ve bî-fâ‘ide guşşadan rücû‘ eyle. Zîrâ taḡyîr-i kazâya çäre nedür ya‘ni çäre yokdur. Pes senüñ içün taḳdîr olunan ya cennetdür ya cehennemdür eyzan.

-83- Hüsn net niyâzmend temâşâ zi-nâz nîst

Ammâ zi-zevḳ-i cilve-i ḥod bî-niyâz nîst

Hüsn güzellik [173a] ma‘nâsınadır ve zamîr-i ḥiṭâb cânândan ‘ibâretdür ve *niyâz* ḥâcet ma‘nâsınadır ve *mend* mîmüñ fetḥiyle edât-ı nisbetdür ve Türki’de –li ma‘nâsın ifâde ider ve *cilve* ‘arż-ı cemâl ma‘nâsınadır.

Maḥşül-i beyt: Senüñ ḥüsnüñ nâzından temâşâ-yı ‘uşşâka ḥâcetli degüldür ammâ kendi cilvesinüñ zevḳinden ḥâcetsiz degüldür.

⁶⁷⁸ Sevdâ şatun almak ma‘nâlarınadur. Pes mahşül-i beyt cânânı kimsenüñ maḥkûmı görmege cân yakıcıraḳdur ve illâ cân-ı Zeliḥâ’da cânânı şatun almak ḥayâsı âteşdür. Lâkin neylesün cânânı ḡayrı kimsenüñ maḥkûmı görmek daḡı ziyâde işdür dimekdür şaḥḥ. (Bu ḥaşiye ikinci nüshada da ya tarafa yazılmıştır ancak “Sevdâ şatun almak ma‘nâlarınadur.” kısmı yoktur.)

Ārāyiş-i vücūd qabûl-i havâdişest

Zân sū güz̄er me-kun ki der-i fitne bâz nîst

*Havâdiş*den murâd beliyât-ı muḥabbetdür ve *der* bunda kapu ma‘nasınadır ve fitneye izâfeti mecâzen lâmiyyedür ve *bâz* bunda açık ma‘nasınadır.

Maḥsûl-i beyt: Zînet-i vücūd qabûl-i beliyât-ı muḥabbetdür. Ol taraftan geçme ki fitne kapısı açık degüldür. Ya‘ni bâb-ı fitne-i ‘aşk meftûḥ olmayan yere uğrama dimekdür.

Peymân-ı sa‘y me-güsel eger kâr müşkilest

Reh-rev melûl ger ne-şevd reh dırâz nîst

Me-güsel mîmûn fetḥiyle ve kâf-ı ‘Acemî’nün zammıyla ve kesriyle ve nehy-i ḥâzır müfred muḥâtabdur ve *reh-rev* sâlik ma‘asınadır.

Maḥsûl-i beyt: Râh-ı talebde sa‘y itmek için ezelde olan ‘ahdüñi şayma. Eger kâr müşkil ise de. Zîrâ eger sâlik melûl olmazsa yol uzun degüldür. Ya‘ni sâlik râh-ı talebe şevkle sülûk itdükden sonra elbette menzil-i maḥsûda vâşıl olur dimekdür.

Dâ‘im dilem zi-ni ‘met-i nâ-yâft ferbihist

În mûm-râ zi-âteş-i dūzaḥ gūdâz nîst

Ni ‘met-i nâ-yâft izâfeti beyâniyyedür ma‘nası bulunmaz ni‘met dimekdür. Ammâ bu maḥalde mâlîḥülyâ-yı ‘aşkdan ‘ibaretdür ve *ferbih* fânûñ fetḥiyle ve bânuñ kesriyle⁶⁷⁹ semiz ma‘nasınadır ve *în mûm* didüğü mezkûr dilden ‘ibaretdür ve *gūdâz* kâf-ı [173b] ‘Acemî’nün zammıyla bunda erimek ma‘nasınadır.

Maḥsûl-i beyt: Benüm göñlüm dâ‘im mâlîḥülyâ-yı ‘aşkdan semizdür. Pes bu mûma ya‘ni benüm mûm gibi sūzân u giryân olan göñlüme âteş-i dūzaḥdan erimek yokdur.

Lafzîst ḥoş-dilî ki zi-ma‘nîst bî-naşîb

Endûh ma‘nî‘i ki be-lafzeş niyâz nîst

Lafzîde yâ vahdet içündür ve *ḥoş-dil* vaşf-ı terkibî aḳsâmındandır ve *yâ* maşdariyyedür ve ma‘nâya lâhık olan edât-ı haber ma‘nâ cihetinden bî-naşîbe muḳayyeddür ve *endûh* guşsa ma‘nasınadır ve *niyâz* ḥâcet ma‘nasınadır⁶⁸⁰.

Maḥsûl-i beyt: Göñül ḥoşlığı bir lafızdur ki ma‘nâdan bî-naşîbdür ve guşsa bir ma‘nâdur ki anı telaffuz itmege ḥâcet yokdur dimekdür. Ḥâṭır ḥoşlığınıñ ma‘nası

⁶⁷⁹ [173a] fânûñ fetḥiyle ve bânuñ kesriyle: HM’de yok

⁶⁸⁰ [173b] ma‘nasınadır: HM’de yok

olmaduğı kimsede bulunmaduğıdır ve guşşanuñ talaffuza muhtâc olmaduğı herkesde bulunduğıdır.

Mağrūr-ı bed-güher şikend nân-ı imtiyâz

Vâlâ güher vazîfe-hôr-ı imtiyâz nîst⁶⁸¹

Bed-güher bed-aşıl ma‘nâsınadır ve *şikend nân-ı imtiyâz* da‘vâ-yı imtiyâz ider ma‘nâsına isti‘mâl olunur ve *âlâ güher* aşıl ma‘nasınadır. *Vazîfe-hôr-ı imtiyâz nîst* da‘vâ-yı imtiyâz itmez ma‘nâsına müsta‘meldür.

Mahsûl-i beyt: Bed-aşıl olan mağrūr da‘vâ-yı imtiyâz ider ya‘ni mümtâzlık da‘vâsın ider. Ammâ ve âlâ güher ya‘ni aşıl olan da‘vâ(n)[y]-ı imtiyâz itmek dimekdür.

Hüsn âb-rüy-ı h‘îş nehed der-bahâ-yı ‘aşk

Maḥmūd-râ mu‘āmele’i bā-Ayâz nîst

Hüsn mübtedâdur ve *nehed* haberidür ve *âb-rüy-ı h‘îş* ve *der-bahâ-yı ‘aşk* haberüñ ma‘mülleridür ve *Maḥmūd*‘dan murâd sulţân Maḥmūd-ı [174a] Ğaznevî’dür ki Ayâz anuñ vezîri ve hem maḥbûbı idi.

Mahsûl-i beyt: Hüsn bahâ-yı ‘aşka kendi yüzi şuyın kor. Maḥmūd’uñ Ayaz ile mu‘āmelesi yokdur. Belki mu‘āmele Ayâz cânibindendür. Ya‘ni sebep-i ‘aşk hüsndür demek olur. Ma‘lûm ola ki dilberüñ gönli ‘âşıka bir niçe gün muḳaddem ta‘alluḳ idüp soñra ‘âşıkuñ gönli aña ta‘aşşuḳ ider. Hattâ dirler ki dilber tarafından olan muḥabbet ‘âşıḳdan ziyâdedür. Nitekim dimişler beyt:

‘Âşıḳân her çend müştâḳ-ı cemâl-i dilberend
Dilberân bâ- ‘âşıḳân ez- ‘âşıḳân ‘âşıḳterend

Pervâz-ı ‘aḳl-râ çi eşer der-hevâ-yı ‘aşk

Ân kebk-râ mu‘āmele bā-şâhbâz nîst

Pervâz-ı ‘aḳl (pervâz-ı ‘aḳl) murğ-ı ‘aḳl taḳdîrindedür ve *kebk* dahı andan ‘ibaretdür ve *şâhbâz* ‘aşḳdan ‘ibaretdür.

Mahsûl-i beyt: Pervâz-ı murğ-ı ‘aḳluñ hevâ-yı ‘aşḳda ne eşeri vardır. Ol kebküñ şehbâzile mu‘āmelesi yokdur.

‘Urî temîz-i nîk ü bed ez-hod-fürüşî’ est

Her câ ru‘ûnetî ne-büved ihtirâz nîst

⁶⁸¹ [173b] Mağrūr-ı bed-güher şikend nân-ı imtiyâz/ Vâlâ güher vazîfe-hôr-ı imtiyâz nîst HM’de yok

Temîz Fârisî’de mîmüñ kesriyle ve yâ-yı vahdenüñ sükûniyle isti‘mâl olunur ammâ ‘Arabî’de mîmüñ sükûniyle ve iki yâyla müsta‘meldür. Evvelkisi meksûre ve ikincisi sâkine olduğu hâlde ve *hod-fürüşîde* yâ maşdariyyedür ve *ru‘ûnet* mülâyemetüñ zıddıdır.

Maḥsûl-i beyt: Ey ‘Urfî nîk ü bedi temîz itmek ḥod-fürüşlükçandır. İmdi her yerde ki ru‘ûnet olmaya ihtirâz yokdur. Ya‘ni ru‘ûnet olmayup erbâbı sebk-i rûḥ olan meclisden ihtirâz yokdur demek olur [174b] eyzan.

-84- Ḥayret mülâzım gül-i ruḥsâre-i kesîst

Dîvānegî netîce-i nazḫâre-i kesîst

Dîvānegîde kâf-ı ‘Acemiyye-i meksûre hâ-yı resmîden bedeldür ve yâ maşdariyyedür ve *nezzâre* bunda bakmak ma‘nâsınadır ve *kesîde* olan yâ vahdet içündür.

Maḥsûl-i beyt: Ḥayret bir kimesnenüñ gül-i ruḥsâresine mülâzımdur ya‘ni gül yüzine bakanlar ḥayrân olur. Dîvânelik bir kimseye(ye) bakmanuñ netîcesidir. Ya‘ni cānâna nazar idenler dîvâne olur dimekdür ve beytde tecâhülü’l-‘ârif şan‘atı vardır.

Ez-cām-ı kîne’em çü rûd mest ü ḥünçegân

Mîbâred ez-ruḥeş ki sitemkâre-i kesîst

Cām-ı kîne izâfeti beyâniyyedür ve *em* lafzında elif-i meftûḥa hemze-i müctelibedür ve *ḥünçegân* kan tımdurarak dimekdür ve *mîbâred* bunda zâhir ü nümā[yā]n ma‘nâsınadır ve *ruḥeşde* şîn-i zamîr ma‘hûd cānâna râci‘dür.

Maḥsûl-i beyt: Çünkü cānân baña gâzab u kînesi cāmından mest ü ḥünçegân gider. Anuñ ruḥından zâhir ü nümâyândur ki bir kimsenüñ sitemkâresidir. Ma‘lûm ola ki kîneye mülḥaḳ olan mîm-i mütekellim ḥâsirdür ki ḥünçegâna muḳayyed ola ve ma‘nâsı benüm ḳanımı tımdurarak demek olur ve ‘alâ-küllî vech⁶⁸² kesî bunda ‘âşıkdan ‘ibâret olur.

Ġam-ḥ‘ârîst her ki bûd ġam-ġüsâr cûy

Bî-çâre ânki muntazır-ı çâre-i kesîst

Ġam-ḥ‘âr bunda ‘âşık ma‘nâsınadır ve *ġam-ġüsâr* ġam içici dimekdür ve *kesî* bunda dilberden ‘ibâret olur.

⁶⁸² [174b] ve ‘alâ-küllî vech: HM’de yok

Mahşul-i beyt: ‘Āşık [175a] ‘āşık degüldür. Her kimse ki gam-güsār isteyici ola bî-çāre oldur ki ya ‘ni ‘āşık ol kimsedür ki bir kimsenüñ çāresine ya ‘ni çāre-i vişāline muntazırdur. Hāşıl ‘āşık oldur ki ancak vişāl-i cānāna muntazır ola dimekdür.

Ez-ḥāk-i küşteḡān-ı tū her gül ki mīdehed

Ma ‘lūm mişevēd ki dil-pāre-i kesīst

Hākden murād kabirdür.

Mahşul-i beyt: Senüñ depelenmiş ‘āşıkıların kabrinden her gül ki biter. Ma ‘lūm olur ki bir kimsenüñ dil-i çākidür ya ‘ni bir ‘āşıkun çāk olan gönüldür.

Fāriḡ-i zi-ḥireḡi nigered rüy-ı āftāb

İn dīde āzmūde-i nezzāre-i kesīst

Hireḡi hā-yı mu ‘cemenüñ kesriyle ve rānuñ fethiyle ve hā-yı resmīden bedel kāf-ı ‘Acemī’nüñ kesriyle ve yā-yı maşdariyye ile kamaşmak ma ‘nāsınadur ve *nigered* nūnuñ kesriyle ve kāf-ı ‘Acemī’nüñ ve rānuñ fethalarıyla ve dālūñ sükūniyla fi ‘l-i muzāri ‘ müfred ḡāyibdür ve *nezzāre* bakmak ma ‘nāsınadur ve kesīye izāfeti maşdarun mef‘ūline izāfetidür. Ammā aşıl *kesī* lafzının muzāfı maḡzūf ḡusn ü cemāldür.

Mahşul-i beyt: Hīrelıḡdan fāriḡ olduḡı hālde ya ‘ni bī-pervā rüy-ı āftāba baḡar. Zırā bu dīde bir kimsenüñ cemāline baḡmaḡa öğrenmişdür ki anuñ cemāline göre āftāb zerre daḡı degüldür demek olur.

‘Urfī der-āb u āteş eger mīreved revāst

Bāzeş me-yāverīd ki āvāre-i kesīst

Mīreved kelimesinden mī lafzı bu maḡalde istimrār ma ‘nāsın ifāde ider.

Mahşul-i beyt: [175b] ‘Urfī eger dā’imā āb u āteşden yürürse ya ‘ni dā’imā giryān ü sūzān gezerse lāyık u müsteḡaḡdur anı ol ḡālinde rücū ‘ idermeñüz. Zırā bir kimsenüñ āvāresidür ḡoyun kendi ‘āleminde olsun dimekdür eyzan⁶⁸³.

-85- Ḥāmūşī-i men ḡufl-i nihān-ḡāne-i ‘aşḡest

Efsāne-i men girye-i mestāne-i ‘aşḡest

Ḳufl ḡāfuñ zammıyla Türki’de kilīd didikleri nesnedür ki Fārisi’de anuñ miftāḡına kelīd dirler ve *nihān-ḡāne* ḡazīne ma ‘nāsınadur.

⁶⁸³ [175b] eyzan: HM’de yok

Maḥsûl-i beyt: Benüm ḥāmūşlġum ‘aşk ḥazīnesinüñ kilididür. Benüm efsānem girye-i mestāne-i ‘aşkdur ya ‘ni ‘aşk mestānesinüñ giryesidür.

Dīvāne-dil-i men ki der ü fitne zened cūş

Gencist ki ārāyış-i vīrāne-i ‘aşkest

Zened cūş kaynar ma‘nāsınadur keşretten ‘ibāretdür ve *genc* kâf-ı ‘Acemî’nüñ fethiyle defīne ma‘nāsınadur ve *yā* vahdet içündür.

Maḥsûl-i beyt: Benüm dīvāne gönüm ki anda fitne kaynar ya ‘ni anda çok fitneler vardur. Ol bir defīnedür ki ve pervāne-i ‘aşkuñ zīnetidür.

Şūrīde şöd ez-nāḥun-ı ‘aşk in dil⁶⁸⁴-i şad çāk

İn zülf-i perişān şöde-i şāne[-i] ‘aşkest

Mısrā ‘-ı şānī evvele irsāl kabīlindendür.

Maḥsûl-i beyt: Bu dil-i şad çāk ‘aşk tırnağından şūrīde oldı. Ya ‘ni pür-ḥırāş oldı. Güyā ki bu dil-i şad çāk ‘aşk şānesinden perişān olmuş zülüfdür⁶⁸⁵ demek olur ve nāḥun-ı ‘aşk ve şāne-i ‘aşkest izāfetleri beyāniyyedür.

Şad deşne ḥör ‘aql ki ḥārī keşed ez-pāy

İnhā gül-i ānest ki bī-gāne-i ‘aşkest

[176a] *Deşne* dālūñ fethiyle ḥançer ma‘nāsınadur ve *ḥār* diken ma‘nāsınadur ve *yā* vahdet içündür ve *İnhā* mısrā ‘-ı evvelüñ mefhūmına işāretdür ve *gül ānest* anuñ ‘alāmeti ve nişānesidür diyecek maḥalde isti‘māl olunur. Nitekim bu beytde daḥı böyledür beyt:

Mestāne çi gülhāst⁶⁸⁶ ber-ser-zede-i bāz

İnhā gül ānest ki sāğar-zede-i bāz fefhem.

Maḥsûl-i beyt: ‘Aql yüz ḥançer yer tā ki ayağından bir dikenı çeke çıkara⁶⁸⁷. Bunlar anuñ ‘alāmetidür ki ‘aql bī-gāne-i ‘aşkdur. Ya ‘ni ‘aql def‘-i evhām ü ḥayālāt idince çok zaḥmet çeker ve bu mefhūm ‘aqluñ bī-gāne-i ‘aşk u muḥabbet olduğına ‘alāmetdür demek olur.

Ez-mantık u ḥikmet ne-küşāyed der-i maḥşūd

İnhā heme ālāyış-i efsāne-i ‘aşkest

⁶⁸⁴ [175b] dil: HM’de yok

⁶⁸⁵ [175b] olmuş zülüfdür: oldı demek olur HM

⁶⁸⁶ [176a] gülhāst: kelimāst HM

⁶⁸⁷ [176a] çıkara: HM’de yok

Matîk u hikmetüñ muzâfları mahzûfdur ve taqdîr-i kelâm ‘ilm-i mantîk⁶⁸⁸ ve ‘ilm-i dimekdür ve *inhâ* bunlara işâretdür ve *ne-küşâyed* lâzımıyla müte‘addî beyninde müsterekdür ammâ bunda lâzım olmağ üze irâd olunmışdur ve *âlâyiş* bulaşık ma‘nâsınadur.

Mahsûl-i beyt: ‘İlm-i mantîk ve ‘ilm-i hikmetden bâb-ı maşşûd feth olmaz. Zîrâ bunlar hep hikâye-i ‘aşk bulaşığı. Nitekim H^vâce Hâfız buyurur mısra ‘:

Ki kes ne-küşûd ü ne-küşâyed be-hikmet in mu ‘ammâ râ

Her şem ‘ki der-encümen-i dehr ber-efrûht

Ger âteş-i Tûrest ki pervâne-i ‘aşkest

Ve şem ‘ü encümen ü pervâne mürâ‘atü’n-naẓîr kabîlindendür.

Mahsûl-i beyt: Her şem ‘ki encümen-i dehrde fûrûzân oldu. Eger âteş-i Tûr ise de pervâne-i ‘aşkdur demek olur.

‘Urfî dil-i üftâde’em ez-Ka ‘be çi cüyî

Dîrist ki ô ferş-i şanem-hâne-i ‘aşkest

‘Urfî münâdâ vâkı‘ olmuşdur ve harf-i nidâ muḳadderdür ve *dîr* dâlûñ [176b] kesriyle bu maḥalde zamân-ı keşîrden ‘ibâretdür ve ô zâmîri mezkûr dil-i üftâdeye râcî‘dür.

Mahsûl-i bey: Ey ‘Urfî benüm üftâde göñlümi Ka ‘be’den ne istersin? Ya ‘ni benüm göñlümi Ka ‘be’de tefakḳud itme. Zîrâ çok zamândur ki o ‘aşk şanem-hânesinüñ ferşidür ya ‘ni beytü’ş-şanem-i muḥabbet sâkinidür.

-86- Hâberî ḥ‘âhem ez-ân kūy ki aḡrâzî hest

Ez-birün ‘arz-ı niyâzî zi-derün nâzî hest

*Aḡrâzî*de olan yâ nisbet içündür ve *hest* bunda edât-ı haber ma‘nâsınadur.

Mahsûl-i beyt: Ol kūydan haber isterem ki aḡrâza mensûbdur. Taşrasında ‘arz-ı niyâz ve içerisinden nâz vardır ya ‘ni birün-ı kūy-ı yârdan ‘arz-ı niyâz iderler. Cânân ise verâ-yı perdeden nâz ider demek olur.

Gâh gâhî be-daḡā yek dü bisâtî mîbâz

Meşḳ-i in şîve zârürest daḡā-bâzî hest

Daḡā ḥîle ma‘nâsınadur ve *bisât* bunda oyundan ‘ibâretdür ve *yâ* vahdet içündür.

⁶⁸⁸ [176] mantîk: HM’de yok

Maḥsûl-i beyt: Gâh gâh ḥîle ile bir iki oyun oyna ki bu şîveyi ya ‘ni ḥîleyi meşķ idüp öğrenmek zarûrîdür ya ‘ni lâzımdur. Zîrâ ḥîle-bâz vardır. Ḥâşılı dağâ-bâzuñ şerrinden emîn olmak için ḥîle ve ḥud ‘a ne yüzden olduğın öğrenmek ma ‘ķıldür demek olur.

Hây hâyî zi-men ey bûlbûl-i ‘işret bişnev

Der-muşîbet-kede hem murğ-i ḥoş-âvâzî hest

Hây hây nâle vü figāndan ‘ibāretdür ve *yâ-yı şānî* vahdet içündür, *ḥoş-âvâz* vaşf-ı terkîbî aķşāmındandır ve *yâ* vahdet içündür.

Maḥsûl-i beyt: Ey zevķ u şafâ bûlbûli benden bir nâle ve figān işit ki muşîbet-ḥānede daḥı bir murğ-ı ḥoş-âvâz vardır. Murğ-ı ḥoş-âvâzdan [177a] murād ‘Urfî kendidür.

Âteşîn bâl ü perem dūd ber-âred zi-ķafes

Ger be-dānem ki merâ ruḥşat-ı pervâzî hest

Âteşîn lafzında *yâ* nisbet ve *nûn* tekîd içündür ve ba ‘zılar bu *yâya* ma ‘nâ-yı teşbîh ifāde ider dimişlerdür ve *ber-âred* kelimesinden soñra bir bûd lafzı muķadderdür.

Maḥsûl-i beyt: Benüm âteşe mensûb bâl ü perüm yâḥud âteş gibi bâl ü perüm ķafesden dütün çıkardı. Ya ‘ni ķafesi yaķardı. Eger bileydım ki baña ruḥşat-ı pervâz vardır. Ya ‘ni beni ķafese kıoyan cānāndur ve rızâ-yı cānān üzerüme lâzımdur ve bi’l-cümle cānānuñ rızāsı olsa ķafesi yaķardım demek olur.

Çimenî dîd ü hevâ-yı ḥoş ü pervâz girift

Kebk-i miskîn çi ḥaber dâşt ki şebbâzî hest

Pervâz girift uçmağā başladı ma ‘nāsına müsta ‘meldür ve *miskîn* bunda faķîr ma ‘nāsınadır.

Maḥsûl-i beyt: Bir çimen gördi ve güzel hava müşāhede eyledi ve uçmağā başladı. Faķîr keklik ḥaberdâr degül ki bir şebbâz vardır.

‘Urfî ān zûlf-i sebûk-dest-i kemend-endāzeş

Mānd çîn ber-ser-i çîn der-ḥam endāzî hest

Sebûk-dest çābûk ḥareket ma ‘nāsınadır ve *kemend-endāz* vaşf-ı terkîbîdür ve şîn zamîr-i ma ‘ḥūd cānāna rāci ‘dür ve *mānd* fi ‘l-i māzî müfred gāyibdür. Bu maḥalde ma ‘nāsı ķodı dimekdür ve *ser* böyle maḥallerde cihet-i ‘ulûvden ‘ibāret olmak üzere isti ‘māl olunur ki Tûrkî’de üst ile ta ‘bîr iderler. Aşıl ma ‘nāsı ki bâşed andan mecāz olur. Nitekim ğu üstünde diyecek yerde ber-ser-i āb dirler ve âteş üstünde diyecek yerde ber-ser-i âteş dirler ve çîn bûklüm ma ‘nāsınadır [177b] ve *ḥam* ḥâ-yı

mu ‘cemenüñ fethiyle halka ma ‘nâsinadur ve *endâz* bu maḥalde kaçd ma ‘nâsinadur ve *hest* bunda âmâde ma ‘nâsinadur.

Mahsûl-i beyt: Ey ‘Urfî cānānuñ ol çābük hareket kemend-endâz olan zülfi büküm büküm üstüne kodı gerden-i cāna atılmağ için âmâdedür.

-87- Hoş mîṭapem be-hûn ki be-tîrem çünîn zedest

Bâz İn çi nâvekest ki ‘aşk ez-kemîn zedest

Hoş mîṭapem muḥkem muṣṭarib olurun ma ‘nâsına olmağ cā’izdür ammâ şafâ-yı ḥâtırule muṣṭarib olurun ma ‘nâsına olmağ evlâdur.

Mahsûl-i beyt: Cānān beni tîr ile böyle urduğından kan içinde şafâ-yı ḥâtırule muṣṭarib olurun yine bu ne okdur ki ‘aşk pusudan urmuşdur. Murād ıztırâbât-ı muḥabbetden maḥzûz olduğın beyândur ve ma ‘lûm ola ki bâz Fârisî’de bir niçe ma ‘nâya gelür. Bu maḥalde yine ma ‘nâsinadur. Nitekim taṣvîr-i ma ‘nâda beyân olunmuşdur.

Ġayret be-zehr kerde bedel hûn-ı kudsîyân

Tâ-tîğ-ı ġamze ber-dil-i Rûḥü’l-emîn zedest

Kerde bedel/tebdîl kerde dimekdür ve *kudsîyāndan* murād melâ’ikedür ve *Rûḥü’l-emîn* ḥazret-i Cibrîl’dür şalavâtullâhi ‘alâ-nebiyyinâ ve ‘aleyhi⁶⁸⁹.

Mahsûl-i beyt: Ġayret hûn-ı kudsîyânı zehre tebdîl itdi. Cānān tîğ-ı ġamzesini dil-i rûḥü’l-emîne uraldan beri.

Müşkil ki merg rûy be-meydân-ı mâ nihed

Ez-bes ki fitne şaf be-yesâr u yemîn zedest

Merg mîmüñ fethiyle ve kâf-ı ‘Acemî ile mevt ma ‘nâsinadur ve *yesâr* şol ma ‘nâsinadur ve *yemîn* sağ ma ‘nâsinadur ve *zedest* aşlında zede estdür lâkin zarûret-i [178a]⁶⁹⁰ (zarûret-i) vezn için ḥazf ü işâl kılınmışdur.

Mahsûl-i beyt: Fitne bizüm şolumuzdan ve sağımızdan ziyâde ve çok alay kurduğından mevt bizüm meydānumuzda zāhir olmağ müşkildür. Ya ‘ni fitne şâf şâf olduğından merk meydānumuza gelmege kâdir degüldür dimekdür. Ġaraż kemāl-i fitneyi beyândur.

Sûzî ne-mānde der-dil-i pervānegān-ı ‘aşk

Tâ-nîstî be-şem ‘-i dilem âstîn zedest

⁶⁸⁹ [177b] şalavâtullâhi ‘alâ-nebiyyinâ ve ‘aleyhi: (‘a.m.) HM

⁶⁹⁰ Bu sayfa numaralanmamış olup karışıklığa mahal vermemek için iki kez aynı varak numarasını kullandık.

Nîstîde yâ maşdariyyedür ve *âstîñ zed* söyündürmede isti‘mâl olunur.

Mahşûl-i beyt: ‘Aşk pervânelerinüñ gönlinde harâret ve süz-ı güdâz kalmamışdur. Yokluk benüm şem‘-i dilümi söyündüreliden beri. Netîce-i kelâm pervânegân-ı ‘aşk şem‘-i dilden tahşîl-i sūziş iderler. Şem‘-i dili sönmek ile sözleri kalmamışdur demek olur.

Nîşîst zehr dāde vü meşgûl kāv kāv

Mührî ki ‘aşk ber-leb-i cān-ı hazîn zedest

Nîşîde yâ vahdet içündür ve *zehr dāde* zehr ile şuarılmış dimekdür ve *kāv kāv* kâf-ı ‘Arabî’ler ile kazımağ ma‘nâsınadır ve *mühr* mîmüñ zammıy(r)[la] ma‘lumdur ve *yā* vahdet içündür ve *hazîn* maḥzûn ma‘nâsınadır ve *zedüñ* fâ‘li ‘aşka râci‘dür.

Mahşûl-i beyt: Zehrile şuarılmış bir nîşdür ve kazımağa meşgûldür. Bir mühr ki ‘aşk anı cān-ı maḥzûnün lebine urmuşdur. Ya‘ni ‘aşkıñ leb-i cān-ı maḥzûna urduğı mühr zehrile şuarılmış bir nîşdür ve dili pür-hırâş itmege derkârdur demek olur.

Nākûş-ı ‘aşk mîzenem ü rakş mîkunem

Büy-ı küdām muğbeçe ber-mağz-ı dîn zedest

Nākûş-ı ‘aşk izâfeti beyâniyyedür ve *muğbeçe* mey-hāneci dilberinden ‘ibâretdür ve *mağz-ı dînden* murād [178b] ‘ağıldur.

Mahşûl-i beyt: Nākûş-ı ‘aşk çalarım ve rakş iderem ya‘ni ‘aşkla feryād idüp şevkle semā‘ iderem. Benüm ‘aqlımı kağı mey-hāneci dilberinüñ müy-ı⁶⁹¹ muḥabbeti urmuşdur. Ya‘ni ‘aqlımı kağısı izāle eylemişdür demek olur.

‘Urfî ne-mānde hîç be-dervîşîş serî

Ez-bes ki mey be-merdüm-i ḥalvet-nîşîn zedest

Be-dervîşîşde şîn-i zamîr ‘Urfî’ye râci‘dür ve *ser* bunda heves ma‘nâsınadır ve *yā* tenkîr içündür.

Mahşûl-i beyt: Ḥalvet-nîşîn şüfîler ile ziyāde şarāb içdiginden ‘Urfî’nün dervîşlikde aşla hevesi kalmamışdur demek olur eyzan.

-88- Hûn-âb-ı âteşîn zi-ser-i men güzeste‘ est

Şad seyl-i âteş ez-ciger-i men güzeste‘ est

⁶⁹¹ Bu kelime beytde büy şeklinde geçmektedir.

Hûn-âb kanlı şu ma‘nâsınadır âteşe menşûb ve âteşin gibi dimekdür. Nitekim sâbıkan beyân olunmuşdur ve *seyl-i âteş* izâfeti beyâniyyedür.

Maḥsûl-i beyt: Benüm başumda hûn-âb-ı âteşin geçmiştir. Benüm cigerümden yüz seyl-i âteş geçmiştir.

Murg-ı hevâ-yı huldem ü tâ-per küşûde’em

Şad tîr-i ğam zi-bâl ü per-i men gûzeşte’est

Huld hâ-yı mu‘cemenün zammıyla cennetden ‘ibâretdür ve *tîr-i ğam* izâfeti beyâniyyedür.

Maḥsûl-i beyt: Hevâ-yı cennet kuşuyam ve uçmağa kanat açaldan beri benüm bâl ü perümden yüz tîr-i ğam geçmiştir.

Tâ-dâde’em be-‘aşk-ı tû dil ber-zebân-ı halk

Dâ’im hikâyet ez-ḥaṭar-ı men gûzeşte’est

Tâ ibtidâ-ı ğâyet içündür.

Maḥsûl-i beyt: Ben senün ‘aşkuña gönül virelden beri halkuñ dilinden benüm ḥaṭarumdan her dem hikâye ve meşel vâkı‘ olmuşdur. Ya‘ni ben saña ‘âşık olan beri halk benüm ḥaṭar u belâmı müsâmere iderler [178a] demek olur.

Ber-‘îş-i telḥ-i men me-ber ey müdde’î ḥased

Seyl-âb-ı zehr ber-şeker-i men gûzeşte’est

Seyl-âb-ı zehr izâfeti beyâniyyedür.

Maḥsûl-i beyt: Ey müdde’î benüm ‘îş-i telḥuma ḥased itme. Zîrâ benüm şekerim üzerine seyl-âb-ı zehr uğramışdur. Ya‘ni benüm zevk u sürûruma ğam u ğuşsa mürûr eylemişdür demek olur ve mışrâ‘ maḥall-i ta‘lilde vâkı‘ olmuşdur⁶⁹².

Dil şayd-ı şîr geşte künün kâr bâ-ḳazâst

Kâr ez-fiğân el-ḥaṣer-i men gûzeşte’est

Bu maḥalde *şîr*den murâd ‘aşkdur ve *geşte* kâf-ı ‘Acemî’nün fethiyle geştenden bu maḥalde olmak ma‘nâsınadır ve *kâr bâ-ḳazâst* iş ḳazâ ve ḳaderüñdür dimekdür. Lâkin emir Ḥudâ’nuñdur diyecek yerde isti‘mâl olunur.

⁶⁹² [178a] ta‘lilde vâkı‘ olmuşdur: ta‘lildedür HM

Mahsül-i beyt: Göñül el-ân şîr-i ‘aşkuñ şikârı olmışdur, emir Hudâ’nuñdur. Benim el-hazer deyu feryâd itmenden iş geçmişdür. Ya ‘ni şağın dimekligüm fâ’ide itmez dimekdür.

Her geh ki dîde’em gül-rûy-ı hayâl-i dost

Der-reng-i düşmen ez-naazar-ı men güzeste’ est

Der-reng-i düşmen güzeste’ est karar itmeyüp ‘alel-fevr geçmişdür diyecek yerde isti ‘mâl olunur faḥfaz.

Mahsül-i beyt: Her vakt ki cānānuñ gül-i rûy-ı hayālını görmişem benüm nazārumdan düşmenüñ renginde geçmişdür. Ya ‘ni karar itmeyüp nazārumdan fi’l-hāl mürür itmişdür demek⁶⁹³ olur ve güzestenüñ fâ’ili mezkûr gül-rûy-ı hayāle rāci ‘dür.

Ez-men kücā naşihat ‘Urfi sezed ki ō

‘Aybeş zi-pāye-i hūner-i men güzeste’ est

Ō zamîri ve ‘aybeşde olan şîn zamîri ‘Urfi’ye rāci ‘dür.

Mahsül-i beyt: ‘Urfi’ye benden naşihat [178b] itmek kande⁶⁹⁴ lâyıkdur ki anuñ ‘aybı benüm pāye-i hūnerümden geçmişdür. Ya ‘ni anuñ ‘aybı benüm mertebe-i hūnerümden a’lādur demek olur. Murād temeddühdür⁶⁹⁵ eyzan.

-89- Deryā ferāḥ u keştî-i mā bî-mu ‘allimest

Vîn derd ez-ân ziyāde ki pāyān-ı mevsimest

Ferāḥ vāsi ‘ ma ‘nāsınadır ve mu ‘allim bunda kulağuz ma ‘nāsınadır.

Mahsül-i beyt: Deryā vāsi ‘ ve bizüm gemimüz kulağuzsuzdur ve bu derd andan ötri ziyādedür ki pāyān-ı mevsimdür. Ya ‘ni gemi yürüyecek vakit degüldür. Hāşılı zevraḥ-ı emeli baḥr-i talebe şalacak zamān degüldür demek olur.

Ānān ki lāf-ı mertebe-i ḳurb mîzenend

Pehlū tehî kunend zi-imkān-geh mülzimest

Pehlū tehî ictināb ma ‘nāsına müsta ‘meldür. Nitekim bu beyi[t]de ziyāde rüşendür beyt:

Cāmî ez-raḳîbān mîkuned pehlū tehî

Cānib-i mā-rā ri ‘āyet mîkuned

⁶⁹³ [178a] renginde geçmişdür. Ya ‘ni karar itmeyüp nazārumdan fi’l-hāl mürür itmişdür demek: HM’de yok

⁶⁹⁴ [178b] kande: HM’de yok

⁶⁹⁵ [178b] olur. Murād temeddühdür: HM’de yok

Ve *kunend* bu maḥalde cem ‘-i emr-i ḡāyibdür ve *mülzim* mīmūñ zammıyla ve rānuñ kesriyle if‘āl bābından ism-i fā‘ildür.

Maḥsül-i beyt: Ol kimseler ki mertebe-i ḡurbiyyet lafin ururlar. Ya ‘ni vāşılız deyu da ‘vā-yı ḡurbiyyet iden müdde ‘iler imkân-ı taşavvur-ı ḡurbdan ictināb itsünler. Ya ‘ni bu sevdādan geçsünler. Zīrā mümkün olmaduḡı zāhir olmaḡın itdükleri da ‘vā kendülerin ilzām idicidür dimekdür. Murād müdde ‘ī olan mürāyilere i ‘tirāzdur. Zīrā *men ‘arefe’l-ḡaḡḡa küllü lisānihi* buyrulmuşdur.

Ger şad delīl naḡl zi-feyz-i ḡired kunend

Mā düşmenīm bā-ḡired endīşe ḡākimest

Feyz bunda iyilik ma ‘nāsınadur ve *ḡired* ḡā-yı mu ‘cemenūñ kesriyle ve rānuñ fetḫiyle ‘aḡıl ma ‘nāsınadur ve bā bi-ma ‘nā şıladur.

Maḥsül-i beyt: Eger ‘aḡluñ iyiliginden yüz delīl naḡliderlerse de [179a] biz ‘aḡla düşmenüz ya ‘ni biz ‘aḡlı istemezüz ‘aşkı isterüz. Bu da ‘vāda endīşe ḡākimdür. Ḥāşılı murād mā-fi’l-fu’ādumuz ‘āşık olmaḡdur demek olur.

Her nükte’i ki hest be-vechī tevān şināḡt

Tāvān-ı cehl-i bī-ḡiredān ber-mu ‘allimest

*Be-vechī*de yā vaḡdet içündür ve *şināḡt* fi’l-i māzī müfred ḡāyibdür. Lākin bunda maşdar ma ‘nāsın ifāde ider. Zīrā *tevān*da rāyiḡa-i istikbāliyye vardur ve *tāvān* zamān ma ‘nāsınadur Türkī’de ödek dirler ve *mu ‘allim* tef‘īl bābından ism-i fā‘ildür bunda üstād ma ‘nāsınadur.

Maḥsül-i beyt: Her nükte ki vardur anı bir vechile aḡlamak mümkündür. Ya ‘ni her gizlü ma ‘nā ki vardur anı bir tarīḡle fehm itmek olur, ‘aḡılsızlaruñ zamān-ı cehli mu ‘allim üzerinedür ya ‘ni üstād lāzımdur.

Bā ḡod zi-kibr tekye be-himmet zedīm līk

Dervīş-rā mu ‘āmele bā-cūd-ı mün ‘imest

Kibr kāfuñ kesriyle tekebbürlük ma ‘nāsınadur ve *tekye zedīm* istinād eyledük dimekdür ve *be-himmet*de bā sebebiyyedür ve *mün ‘im* if‘āl bābından⁶⁹⁶ ism-i fā‘ildür şāḡib-i in ‘ām ma ‘nāsınadur.

⁶⁹⁶ [179a] if‘āl bābından: HM’de yok

Mahsül-i beyt: Kendümüze himmet sebebiyle tekebbürlüğümüzden istinād eyledük lākin dervīşe lāzım olan cūd-ı mün ‘im ile mu ‘āmele itmekdür. Ya ‘ni şāhib-i in ‘āmuñ luṭf u iḥsānı recāsında olmaḳdur.

Her çend şerm-i dost ḫilāfeş ḳabūl kerd

Ma ‘lūm şöd zi-gūşış-i ‘Urfī ki mücrimest

*Ḫilāfeş*de şīn-i zamīr izmār ḳable’z-zikr tarīḳıyla ‘Urfī’ye rāci ‘dür ve *gūşış* ism-i maşdardur sa ‘y ma ‘nāsına ‘Urfī’ye izāfeti lāmiyyedür.

Mahsül-i beyt: Şerm ü dost her ne [179b] ḳadar ḫilāfeti ḳabūl iderse ya ‘ni ‘Urfī’nüñ mücrim olma(ma)sın ḳabūl iderse ‘Urfī’nüñ sa ‘y ü gūşışinden mücrim olduḡı ma ‘lūmdur eyzan.

-90- Der-muḫabbet derd eger bī-ḥadd devā bisiyār hest

Rīş eger nā-sūr şeved elmās hem derkār hest

Rīş rānuñ kesriyle yara ma ‘nāsınadır ve *nā-sūr* oñulmaz dimekdür ve *derkā[r]* hest bunda ḫāzırdur ve işe yarar ma ‘nasınadır.

Mahsül-i beyt: Muḫabbetde eger derd çok ise devā daḫı çokdur. Rīş eger nā-sūr olduysa elmās daḫı ḫāzır de[v]ādur. Ma ‘lūm ola ki elmās yāreyi daḫı ziyāde ider. Ol cihetden ‘uşşāḳ yāresine elmās merhem ister. Zīrā anlar rişdür ve teng füzün olduḡından maḫzūz u memnūn olurlar.

Ger zi-luṭfem nā-ümīd ümīd-vārem ez- ‘iṭāb

Ger ne-dārem şubḫa ber-kef ber-miyān zünnār hest

Luṭfem lafzında olan mīm-i sākine ma ‘nā cihetinden nā-ümīde muḳayyedür.

Mahsül-i beyt: Eger luṭfudan nā-ümīd isem ‘iṭābdan ümīdliyam. Eger avucumda tesbīḫ yokise belimde zünnār vardır.

Şüsten-i levḫ-i güneḫ düstūr-ı ebr-i raḫmetest

Ver ne seyl-i eşk-i ‘öṣr ü āb-ı istiḡfār hest

Şüsten şīn-i mu ‘cemenüñ zammıyla yumaḳ ma ‘nāsına maşdardur ve *düstūr* dālūñ zammıyla bu maḫalde⁶⁹⁷ maḫşuş ma ‘nāsın ifāde ider ve *ebr* bulut ma ‘nāsınadır ve raḫmete izāfeti beyāniyyedür.

Mahsül-i beyt: Levḫ-i günāhı yumaḳ ebr-i raḫmete maḫşuşdur. Yohsa eşk-i ‘öṣr ve āb-ı istiḡfār vardır. Ya ‘ni levḫ-i günāhı bunlarla [180a] daḫı yumaḳ ḳābildür. Lākin

⁶⁹⁷ [179b] dālūñ zammıyla bu maḫalde: HM’de yok

şüst ü şüy levh-i güneh[e] maḥşuş ebr-i rahmet olmağın anlara ihtiyâc yokdur demek olur.

Ey ṭabīb-i himmet iḥsānī ki der-şehr-i ümīd

Nīst dermānī vü der-her kām şad bīmār hest

*İḥsānī*de yâ vahdet içündür ve bir emr-i ḥāzır kun kelimesi muḥadderdür. Taḳdīr-i kelām iḥsānī kun dimekdür ve *şehr-i ümīd* izāfeti beyāniyyedür.

Mahşul-i beyt: Ey ṭabīb-i himmet bir iḥsān eyle ki şehr-i ümīdde dermān yokdur ve her adımda yüz bīmār vardır. Ya‘ni şehr-i ümīdüñ ḥastaları çokdur demek olur. Ma‘lûm ola ki bīmār aşlında ârende-i bīmdür ma‘nâsı ḥavf getürici dimekdür. Şoñra edât-ı ism-i fâ‘il ḥazf olunup ma‘nâ-yı ‘ām-ı terkībiden ma‘nâ-yı ḥaş-ı ‘ilmiyyeye nakl itmek için muzāfun ileyi taḳdīm idüp bīmār didiler.

Ders-i ma‘nâ-râ kühen evrāk kes derkār nīst

Dīde bi-küşā kīn raḳam ber-her der u dīvār hest

Kühen kâf-ı ‘Arabī’nüñ zammıyla ve hānuñ fethiyle ve zammıyla lügatdûr eski ma‘nâsınadur ve *derkār nīst* işine yaramaz dimekdür. *Raḳam* mezkûr ders-i ma‘nâdan ‘ibâretdür.

Mahşul-i beyt: Kimsenüñ eski varakları ders-i ma‘nānuñ işine yaramaz. Ya‘ni ders-i ma‘nâ kimsenüñ köhne evrākına yazılmaḳ olmaz. Gözüñ aç ya‘ni başiret üzre ol ki bu raḳam ya‘ni ders-i ma‘nâ her der ü dīvārda vardır. Ya‘ni her nereye nazar eyleseñ ders-i ma‘nâ mevcûddur demek olur ve ders-i ma‘nâdan murād *ve in min-şey’ in illā-yüsebbihū*⁶⁹⁸ mefhûm-ı şerīfî üzre cemī‘ eşyâ zıkrullāhdan ḥālī olmaduğın beyāndur.

Ma‘nâ zünnār besten ger muḳayyed [180b] bûd nīst

Der-derün-ı hırḳa-i Rūḥü’l-ḳudüs zünnār hest

Rūḥü’l-ḳudüs ḥazret-i Cembrā’il-i emīn ‘aleyhi’s-selāmdur ve aña işbāt-ı hırḳa maḥz-ı iddī ‘adur yāḥud ‘alā-ṭarīḳ-ı isti‘āre bāl ü perinden kināyet ola.

Mahşul-i beyt: Zünnār bağlamanuñ ma‘nâsı eger kemer-bend-i ‘ubūdiyyet olmaḳ ise ḥazret-i Cibrīl-i emīn şalavātullāhi ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi⁶⁹⁹ ḥazretlerinüñ derün-ı hırḳasında zünnār-ı ‘ubūdiyyet vardır. Ya‘ni ḥazret-i Cibrīl daḥı muḳayyed-i kemer-i ‘ubūdiyyetdür demek olur.

Nīst ḡam der-yāsemīn ü sünbülem der-bāḡ nīst

⁶⁹⁸ İsra, 44.

⁶⁹⁹ [180b] şalavātullāhi ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi: (‘a.m.) HM

Tā-be-lezzet bişkenem der-dīde vü dil hār hest

*Sünbüle*de olan mīm-i sākine ma‘nā cihetinden bāğa muḳayyedür ve *tā* edāt-ı ta‘lildür.

Mahsül-i beyt: Eger bāğumda yāsemīn ve sünbül yok ise ğam degüldür. Ya‘ni kayırmaz. Zīrā dīde ve dilde olan hārı lezzet ile kırarım dimekdür ve hārı dīde ve dilde lezzet ile kırmadan murād hārdan telezzüz itmesidür.

‘Arz-ı cennet kem dih ey rızvān ki der-bestān-ı ‘aşk

Mīve-i telh u gül-i pejmürde’i derkār hest

Kem kāf-ı ‘Arabī’nün fethiyle⁷⁰⁰ eksik ma‘nāsnadur ve *dih* dālūn kesriyle dihidenden emr-i hāzırdur ve bi’l-cümle kem dih bi-hasebi’l-lüğa az vir dimekdür. Ammā isti‘mâlde terk-i külliden ‘ibāretdür ve *bestān-ı ‘aşk* izāfeti beyāniyyedür.

Mahsül-i beyt: Ey rızvān bize ‘arz-ı cennet itmegi bi’l-külliyeye terk eyle. Zīrā bestān-ı ‘aşkda derkār olan ya‘ni işe yarayan mīve-i telh ile gül-i pejmürdedür. Ya‘ni ‘aşk bağının mīvesi ve gülü böyledür demek olur. Mīve-i telh ve gül-i [181a] pejmürde izāfetleri beyāniyyedür.

Ger dilem tengest ü hünem telh ‘Urfi bāk nīst

Dīde-i zehr-āşinā vü girye-i bisiyār hest

Bāk nīst kayırmaz dimekdür ve *dīde-i zehr-āşinā* izāfeti beyāniyyedür ve *giryeye-i bisiyār* daḥı böyledür.

Mahsül-i beyt: Ey ‘Urfi eger gönüm teng ise ve kanum telh ise kayırmaz. Zīrā dīdelerüm zehrile āşinālık üzredür ve girye-i bisiyār vardur. Ya‘ni girye-i bisiyār ile dil-i teng tesliyet bulur ve dīdelerün zehr-āşinā olmak ile hünüm telh olduğu kayırmaz demek olur. Murād kemāl-i ıztırābı beyāndur eyzan.

-91- Derd nā-yāft zi-bīdādī-i iqbāl-i menest

Ver ne maḳşūd-ı men üftāde be-dunbāl-i menest

Bīdād sitem ma‘nāsnadur ve *yā* maşdariyyedür ve *iqbāl* bunda baht ü devletden ‘ibāretdür ve *dunbāl* dālūn zammıyla ard ma‘nasnadur.

Mahsül-i beyt: Murādı bulma ve maḳşūda vāşıl olmamak derdi benim iqbālümün bīdādılığındandır. Ya‘ni iqbālümün baña cevır ü sitem itdügindendir yohsa benim

⁷⁰⁰ [180b] kāf-ı ‘Arabī’nün fethiyle: HM’de yok

maḫşūdum benüm arduma düşmüşdür demek olur ve iḳbālūñ sitem itmesi ṭālī ʿinūñ ʿadem-i müsā ʿadesinden ʿibāretdür.

Bā ḳazā sīne-i men şāf ne-gerded her çend

Şekve-i men heme ez-cānīb-i ihmāl-i menest

Şekve şikāyet ma ʿnāsınadır.

Maḫşül-i beyt: Murādum ḥāşıl olmaduğı ihmālümdendür deyu her ne ḳadar şikāyet idersem de ḳazāyile sīnem şāf olmaz. Ya ʿni ʿadem-i ḥuşül-i murād ihmālümdendür dirin. Ammā ḥaḳīḳatde muḳadder olmaduğındandır demek olur.

Hergiz ez-mihnet-i eyyām ne-büdem āzād

Fitne hem-zād-ı men ü ḥādişe hem-sāl-i menest

[181b] *Hem-zād* bunda ḳarındaş ma ʿnāsınadır ve *ḥādişe* belādan ʿibāretdür ve *hem-sāl* yaşdaş ma ʿnāsınadır.

Maḫşül-i beyt: Hergiz mihnet-i eyyāmdan ḥalāş olmadum fitne benüm ḳarındaşum ve belā benüm yaşdaşumdur.

Āstīnī ki dü ʿālem büt ü zünnār derüst

Ger be-ma ʿnā negerī nāme-i a ʿmāl-i menest

Büt ü zünnār bunda zıkr-i sebep irāde-i müsebbeb ṭarīḳıyla ma ʿşıyetden ʿibāret olur.

Maḫşül-i beyt: Bir āstīn ki anda iki cihān dolusı büt ü zünnār vardır. Eger ma ʿnāda nazar eylesen ol āstīn benüm nāme-i a ʿmālümdür dimekdür. Murād i ʿtirāfdür.

ʿUrfī ıslāḥ-ı perişānīm ez-yād bi-ber

Kānçi idbār būd pīş-i tū iḳbāl-i menest

İdbār if ʿāl bābindan maşdardur faḳr u felāket ma ʿnasına ve *iḳbāl* sābıḳan beyān olunmuşdur.

Maḫşül-i beyt: Ey ʿUrfī benüm perişānlıgımı ıslāḥ itmegi ḥātırdan gider. Zīrā ol nesne ki senün ḳatuñda faḳr u felāket ola benüm iḳbāl ü sa ʿādetümdür eyzan.

-92- Dilem be-ḳıble-i İslām māʿil üftādest

Şanem-terāş-ı men ez-küfr ğāfil üftādest

Şanem-terāş vaşf-ı terkībīdür ma ʿnāsı büt yonıcı dimekdür. Ya ʿni büt yapıcı dimesden ʿibāretdür. Ammā bu maḥalde şanem-terāşdan murād mezkūr dildür ve bunda *küfr*den maḫşūd imān-ı ḥaḳīḳīdür ki müşāhede-i envār-ı ʿaşḳ-ı ilāhīden ʿibāretdür.

Mahsûl-i beyt: Benüm gönüm kıble-i İslâm'a mâ'il düşmüşdür ya'ni kıble-i İslâm'a mâ'il olduğu muḳarrerdür. Lâkin benüm şanem-terâşum ya'ni gönüm müşâhede-i envâr-ı 'aşk-ı ilâhîden gâfil düşmüşdür. Hâşılı gönüm vâşıl-ı müşâhede olmaduğundan ızhâr-ı te'essüf ider dimekdür [182a] ve gönümü şanem-terâşla ta'bir buyurduğu maḥbûb dost dimesen 'ibâretdür ve bi'l-cümle tenâsüb-i elfâz-ı şanâyî-i bedî'iyyeden olmağın ekser eş'ârda vâkı' olur fefhem.

Me-râ mu'âmele der-kûçe îst bâ-merhem

Ki şad Mesîḥ be-yek zaḥm bismil üftâdest

Mesîḥ bunda şiddik ma'nâsınadır ki rûḥâniyyet-i 'aşkla zinde-dil olan 'âşıktan 'ibâretdür ve *bismil üftâdest* ma'nâ-yı lâzımı ḳurbân olmuştur dimekdür.

Mahsûl-i beyt: Benüm merhemle mu'â[me]lem şol maḥallededür ki yüz 'âşık-ı zinde-dil anda bir zaḥmla ḳurbân olmuştur demek olur ve merhemle mu'âmele itmesinden murâd derdine devâ bulmasıdır.

Be-deyr mîreved ey Ka'be-cû rehet heyhât

Ki mest-i ḥ'âbî vü âteş be-maḥmil üftâdest

Heyhât 'Arabî'de isimdür esmâ-yı ef'âlden ba'de ma'nâsınadır ya'ni ırâḳ oldu dimekdür. Ammâ A'câm ekseriyyâ taḥassür maḳâmında isti'mâl ider. Nitekim Ḥ'âce Ḥâfız'ın bu beytinden ziyâde zâhirdür beyt:

Mîreft ḥayâl-i tû zi-çeşm-i men ü mîgoft

Heyhât ez-în kûşe ki ma'mûr nemândest

Mahsûl-i beyt: Ey tâlib-i Ka'be yoluñ kilîsâya gideyor ḥayfâ ki mest-i ḥ'âb u ḡafletsin ve maḥmilüne âteş düşmüşdür.

Zi-ṭavf-ı Ka'be me-bādâ ki nâ-ümîd şevîm

Meded kunîd ki cemmâze der-gil üftâdest

Ṭavf tãnuñ fethi ve vâvuñ sükûniyla⁷⁰¹ ṭavâf itmek ma'nâsına maşdardur Ka'be'ye izâfeti mef'ûlüne izâfetidür ve *me-bādâ* nehy-i ḡâyibdür ve *cemmâze* dededür ve *gil* kâf-ı 'Acemî'nüñ kesriyle balçık ma'nâsına.

Mahsûl-i beyt: Olmaya ki Ka'be'yi ṭavâf itmeden nâ-ümîd ola ve zây-ı hem-rehân imdâd idinüz ki cemmâze balçıḡa [182b] düşmüşdür.

Men ez-firîb-i 'imâret gedâ şödem ver ne

⁷⁰¹ [182a] tãnuñ fethi ve vâvuñ sükûniyla: HM'de yok

Hezār genc be-vīrāne-i dil üftādest

‘Imāret bunda dünyādan ‘ibāretdür ve *gedā* faķīr ma‘nāsınadır.

Maḥsūl-i beyt: Ben dünyānuñ aldamasından faķīr oldum yoḥsa gönlüm vīrānesinden biñ ḥazīne vāķı ‘dur.

Zi-bār-ı derd sebūk-māye dān şehīdī-rā

Ki der-muḥīṭ-i muḥabbet be-sāḥil üftādest

Sebūk-māye bunda sebūk-bār ma‘nāsınadır ve *dān* dānīdenden emr-i ḥāzırđur ve *sāḥil* deñiz kenārıdır.

Maḥsūl-i beyt: Derd yükünden sebūk-bār bil şol şehīdi ki muḥīṭ-i muḥabbetde sāḥil-i vişāle düşmüşdür.

Çi güne girye ne-cūşed be-çeşm-i ḥayrānem

Be-āftāb-ı kıyāmet muķābil üftādest

Ne-cūşed cūşīdenden nehy-i ġāyibdür.

Maḥsūl-i beyt: Çeşm-i ḥayrānumda girye niçe cūş itmesün ki çeşm-i ḥayrānım āftāb-ı kıyāmete muķābil düşmüşdür.

Zi-behr-i cūd kerīmī ki teşne-i ṭalebest

Hezār pāye gedāter zi-sāyil üftādest

Kerīmīde yā vahdet içündür ve *ter* tānuñ fetḥiyle edāt-ı tafzīldür mübālaġa ma‘nāsın ifāde ider ve *üftādest* aşlında üftāde estdür. Lākin zarūret-i vezn [içün] ḥazf ü işāl kılınmışdır.

Maḥsūl-i beyt: Bir kerīm ki iḥsān itmegiçün ṭalebe teşne ola. Ya‘ni ṭalebsiz iḥsān itmeyüp ṭalebden şoñra iḥsān ide. Böyle kerīm sāyilden biñ mertebe ya‘ni ziyāde gedāterdür. Zīrā kerem-i sāyil ṭaleb itmezden evvel iḥsān itmekden ‘ibāretdür dimek olur.

Ber-āsītān-ı muḥabbet şehīd şöd ‘Urfī

Berehmenī be-der-i Ka‘be bismil üftādest

Berehmen bunda zāhiden ‘ibāretdür.

Maḥsūl-i beyt: [183a] ‘Urfī āsītān-ı muḥabbetde şehīd oldı. Zāhid Ka‘be ḳapusunda ḳurbān oldı dimekdür eyzan.

-93- Dilem be-zaḥm-ı tū cān dād u bī-ṭapīden nist

Ki küşte-i tū naşībeş zi-āremīden nist

Ki harf-i ta ‘lildür *naşibe*de şin-i zamîr küşteye râci ‘dür ve *âramîden* râhat olmak ma ‘nâsına maşdardur.

Maşûl-i beyt: Benüm gönüm senüñ zahmuñile cân virdi ve muţtarib olmamak yokdur. Ya ‘ni cân virmekle ıztırâbdan kırtulmamışdur. *Zîrâ* senüñ maqtûlünüñ râhat olmadan naşibi yokdur.

Güzeşt ü sühtem ez-intizâr u bâz ne-dîd

Derîn diyâr meger resm-i bâz dîden nîst

Bâz ne-dîd iltifât itmedi ve *bâz dîden* iltifât etmek ma ‘nâsına müsta ‘meldür ve *meger* mîmüñ ve kâf-ı ‘Acemî’nüñ fethiyle bu maḥalde⁷⁰² güyâ ve ke’ennehü ma ‘nâsınadır.

Maşûl-i beyt: Ben intizârdan yandum cânân geçdi gitdi ve baña iltifât etmedi. Güyâ ki bu diyâra iltifât etmek ‘âdet degüldür. Ya ‘ni ke’ennehü bu diyârda iltifât etmek ‘âdeti yokdur dimekdür.

Zi-cevr tâ-neberem nādimeş gümân hergiz

Sitîzekâr-ı merâ zevk gezîden nîst

Nâdim peşimân ma ‘nâsınadır ve *gümân* kâf-ı ‘Acemî’nüñ zammıyla zan ma ‘nâsınadır ve *sitîzekâr* kâf-ı ‘Acemî ile ‘inâdcı ma ‘nâsınadır ve *gezîden* kâf-ı ‘Acemî’nüñ fethiyle ve zānuñ kesriyle maşdardur. Işırmak ma ‘nâsınadır.

Maşûl-i beyt: Tâ anı baña itdügi cevr ü cefâdan peşimân zan itmeyim deyu hergiz benüm yâr-ı sitîzekârumuñ dudağın ışırmakdan zevki yokdur.

Zi-bâğ-ı vaşl çi hâşıl [183b] merâ hemân gîrem

Ki mîve ber-ser-i şâhest ü dest çîden nîst

Bâğ-ı vaşl izâfeti beyâniyyedür ve *dest* bunda kıdretten ‘ibâretdür.

Maşûl-i beyt: Bâğ-ı vaşl-ı cânânede baña maşûl yokdur. Hemân farz ideyim ki mîve budak ucındadır ya ‘ni bülend yerededür ve düşürmege kıdret yokdur demek olur. Murâd vâşıl-ı vişâl olmak ziyâde müşkil olduğın beyândur.

Zi-türbetem be-güzer ey Mesîḥ-dem zinhâr

Kezîñ ziyâde merâ tâb-ı âremîden nîst

Türbet tânuñ zammıyla ve rānuñ sükûniyle ve bânuñ fethiyle mezârdan ‘ibâretdür ve *Mesîḥ-dem* ḥazret-i ‘İsâ nefesli dimekdür. Ya ‘ni ke’ennehü anuñ nefesinden olan ḥâşşa bunda daḥı mevcûddur demek olur ve cânân murâd olunur ve *zinhâr* bunda te’kîd

⁷⁰² [183a] mîmüñ ve kâf-ı ‘Acemî’nüñ fethiyle bu maḥalde: bunda HM

içündür elbette ma‘nāsına ve *tāb* bunda *tākat* ma‘nāsınadır ve *āremīden* sâbıkan beyân olunmuşdur.

Mahsûl-i beyt: Ey Mesîh nefesli ya‘ni ey dil-mürde olan bîmārân-ı ‘aşkı bir nuṭukla ihyâ ve zinde-dil idici cānân elbette benüm mezârumdan güzereyle. Ya‘ni kabrûme uğra. Zîrâ bunda ziyâde rāhat olmağa benüm tâb ü *tākatüm* yokdur demek olur.

Dilem kebâb şöd ez-kışsa-i ğamet ‘Urfî

Me-gû me-gû ki merâ *tākat-i şiniden nîst*

Me-gû nehy-i hâzırdur ma‘nâsı söyleme demekdür ve mükerrer olması te‘kîd içündür ve *şiniden* bunda diñle(me)mek ma‘nāsınadır.

Mahsûl-i beyt: Senüñ gamuñ hikâyesinden dilim kebâb oldu. Ya‘ni ğâyet muṭtarib ü müte‘ellim oldu. Ey ‘Urfî söyleme söyleme ki bu kışsayı diñlemege benüm (benüm) *tākatüm* ve mecālüm yokdur beyt:

[184a] -94- Dil be-şad reh mîreved ammâ murâd-ı dil yekîst

Râh eger bisiyâr bâşed bâş gû menzil yekîst

Bâş emr-i hâzırdur ammâ bunda gû lafzına muḳârenet ile emr-i ğâyib ma‘nâsın ifâde ider ve *gû kâf-ı ‘Arabî*’nün zammıyladır ve sâbıkan beyân olunmuşdur.

Mahsûl-i beyt: Dil yüz tarîka gider ammâ murâdı tarîkuñ birisidür. Yol eger çok ise çok olsun. Zîrâ menzil-i maḳşûd birdür.

Şevk-i didârest ger her dil be-kāmî leb küşâd

‘Ālemî der-ğüft ü gûy-ı h‘âhiş ü sâ’il yekîst

H‘âhiş hānuñ kesriyle ism-i maşdardur.

Mahsûl-i beyt: Şev[k]-i didârdur ya‘ni sebep-i şevk-i didârdur. Eger her gönül bir murâda dudak açdıysa ‘âlem güft ü gû-yı talebeddür ve sâyil birdür. Ya‘ni *cümleñiñ maḳşûdı bir illâ edâsı muḥtelif* mefhûmı üzre olmuş olur ve cā’izdür ki sâ’il bunda mes’ûl ma‘nāsına ola ve’l-‘ilmü indallâhi te‘âlâ.

Ger ta‘alluk nîst esbâb-ı cihân merdûd nîst

Şad hezârân perde pîş-i dîde vü hâyil yekîst

Merdûd nîst ma‘nâ-yı lâzımı zarar itmez demekdür.

Mahsûl-i beyt: Mâl ü menâl-i cihân her ne kadar çok olsa müte‘allık-ı kalb ve rabṭ-ı hâtır olmaduğdan soñra zarar itmez. Zîrâ göz önünde yüz biñ hicâb vardur ve hâ’il olan ya‘ni mâni‘-i vuşûl olan hicâb birisidür. Yohsa cümlesi demek olur.

‘Älemî der-cilve vü ‘âşık ne-bîned ğayr-ı dost

Ger zi-Mecnûn porsî ender kârvân-ı maḥmil yekîst

‘Älemîde yâ tenkîr içündür ve *maḥmil*den murâd maḥmil-i Leylî’dür.

Mahsûl-i beyt: ‘Älem ‘arz-ı cemâl itmede ve ḥâlbuki ‘âşık⁷⁰³ [184b] ğayrısın görmez. Meşelâ eger Mecnûn’dan su’âl itsek kârvân içinde maḥmil birdür der. Ya ‘ni Mecnûn maḥmil-i Leylî’den ğarısın görmez dimekdür ve bi’l-cümle mışrâ‘-ı şânî mışrâ‘-ı evvele irsâl-i meşel⁷⁰⁴ kabîlindendür.

Dost-düşmen-râ be-ḥûn ğaltân kunem ‘Urfî velî

Dost dârem düşmenî kû-râ zebân u dil yekîst

Dost-düşmen terkîb-i mezcî aḳsâmındandır münâfaḳat üzre dostluk iden kimseden ‘ibâret olur.

Mahsûl-i beyt: Ey ‘Urfî münâfaḳat üzre dostluk iden kimeyi ḳan içinde ğaltân iderem. Lâkin dost tutaram şol düşmeni ki anuñ dili ve gönli birdür. Ya ‘ni zâhir ü bâtını beñzeyendür. Ma ‘lûm ola ki dost-düşmen terkîbinden bûy u şa ‘bet daḥı muḳarrerdür.

-95- Düş baḥtem dâmenî der-çeng dâşt

Vez-gül-i rûyî nigâhem reng dâşt

Düş bunda dün gice ma ‘nâsınadur ve *dâmenî*de yâ vaḥdet içündür ve *çeng* çim-i ‘Acemî’nüñ fethiyle pençe ma ‘nâsınadur ve *dâşt* kelimelerinden edât-ı ḥikâye maḥzûf olduğına düş ḳarînedür.

Mahsûl-i beyt: Dün gice baḥtum elinde bir dâmen tutardı ki ol benüm dâmenümdür. Ya ‘ni baḥtım dün gice baña müsâ ‘ade iderdi ve bir maḥbûbuñ yüzi gülinden naẓarum renk tutardı. Ya ‘ni rengin olurdı demek olur ve cā’izdür ki dâmeniden murâd dâmen-i cānân ola.

Bes ki mîşöd iltimâs-ı dil ḳabûl

Ez-temennâ-yı şehâdet neng dâşt

Bes bâ-yı ‘Arabî’nüñ fethiyle ziyâde ma ‘nâsınadur ve *mî* bunda ḥikâye-i ḥâl-i [185a] mâzî içündür ve *şöd* şödenden fi‘l-i mâzî müfred ğâyıbdür ve *iltimâs* ricâ ma ‘nâsınadur ve *neng* nûn-ı evvelüñ fethiyle ve şânîñ sükûnıyla ve kâf-ı ‘Acemî ile ‘âr ma ‘nâsınadur ve ma ‘lûm ola ki Fârisî’de nûn-ı sâkineden şoñrâ vâḳı ‘ olan kâf elbette ‘Acemî’dür faḥfaz. Ve *dâşte* kelimesinden bir edât-ı ḥikâye maḥzûfdur.

⁷⁰³ [184a] ‘âşık: cāndan ilave edilmiştir HM

⁷⁰⁴ [184b] meşel: HM’de yok

Mahsül-i beyt: Dilüñ ricâsı ziyâde kabûl olduğundan temennâ-yı şehâdetden ‘âr iderdi. Murâd vâsıl olduğu merâtib mertebe-i şuhûddan berter olduğın beyândur.

Der-hayâlem şükr bûd ü şekve bûd

Nağme’em yâ Rab kûdām āheng dāšt

Yâ Rab böyle maḥallerde ‘acabā ma ‘nâsinadur ve *āhenk* ehl-i nağme ı[ʃt]ılāhında uşûl ma ‘nâsinadur ve bu beytde daḥı bir dūş lafzı muḳadderdür.

Mahsül-i beyt: Dün gice ḥayālümde olan şükr idi daḥı şikāyet idi. ‘Acabā nağmem kaḅı uşûl tutardı ya ‘ni telaffuz itdügim şükr miydi şikāyet miydi dimekdür.

‘Aşk key bā-cān-ı men düşmen ne-bûd

Şu ‘le bā-hāşāk dāyim ceng dāšt

Şu ‘leden murâd ‘aşkdur ve *hāşāk* mezkûr cāndan ‘ibāretür ve *ceng* cīm-i ‘Arabî’nüñ fethiyle⁷⁰⁵ şavāş ma ‘nâsinadur.

Mahsül-i beyt: ‘Aşk benüm cānuma kaçan düşmen olmadı. Ya ‘ni ‘aşk benüm cānuma hemîşe düşmendür. Zîrā hāşākle şu ‘lenüñ dāyim cengi vardur ya ‘ni şu ‘lenüñ cengi her dem hāşākledür.

Naḳş-bend-i ḥüsn ‘Urfî-rā rubûd

Ger dil-i Ferhād naḳş-ı seng dāšt

Naḳş-bend naḳḳāş ma ‘nâsinadur ve ḥüsne izāfeti [185b] beyāniyyedür ve ‘*Urfî*’den dil maḥzûfdur ve *naḳş-ı seng*den murâd şüret-i Şîrîn’dür ki Ferhād-ı nâ-murâd küh-ı Bîsütün’ı kesdikde şüret-i Şîrîn’i bir taşta taşvîr idüp ol şürete nazar itdükce taḥşîl-i şevḳ-i cedîd idüp küh-kenlik iderdi ve *dāšt* bunda mecāzen aldı ma ‘nâsinadur.

Mahsül-i beyt: *Urfî*’nüñ göñlini naḳḳāş-ı ḥüsn kapdı. Eger dil-i Ferhād’ı naḳş-ı seng aldıysa ya ‘ni dil-i Ferhād taşda olan şüreti sevdi ise dil-i ‘*Urfî*’ naḳḳāş-ı ḥüsne ta ‘aşşuḳ etdi dimekdür ve naḳḳāş-ı ḥüsnden murâd ḥüsn kendidür fete’emmel eyzan.

-96- Dü ‘âlem sūhten nîreng-i ‘aşḳest

Şehâdet ibtidâ-yı ceng-i ‘aşḳest

Nîreng nünüñ kesriyle ḥîle ma ‘nâsinadur.

⁷⁰⁵ [185a] cīm-i ‘Arabî’nüñ fethiyle: HM’de yok

Maḥsūl-i beyt: İki ‘ālemi yakmak ‘aşk ḥīlesidür ve şehadet ceng-i ‘aşkuñ ibtidāsıdır. Yāhud haberler muḳaddem ve mübtedālar mu’ahḥar i ‘tibār olunup maḥsūl-i beyt; ‘aşkuñ ḥīlesi iki ‘ālemi yakmaḳdur ve ceng-i ‘aşkuñ ibtidāsı şehādetdür demek ola.

Her ān gerd-i belā kez-dehr ḥīzed

Delīl-i şūḥī-i şeb-reng-i ‘aşkest

Gerd kāf-ı ‘Acemī’nün fethiyle toz ma‘nāsınadır ve belāya izāfeti beyāniyyedür ve *şūḥī* yā-yı maşdariyye ile ḥaşeralıḳ ma‘nāsınadır ve hemze tevessül içündür ve *şeb-reng* bozrak siyāh at ma‘nāsınadır ve ‘aşka izāfeti beyāniyyedür.

Maḥsūl-i beyt: Her ol belā tozu ki ‘arşa-i zamāneden peydā vü zāhir olur. Şeb-reng-i ‘aşkuñuñ ḥaşeralığına delīl ü bürhāndur.

Küçā [186a] pejmürde kereded gonçe-i şevḳ

Ki yek-ser āb-ı ‘aşk u reng-i ‘aşkest

Gonçe-i şevḳ izāfeti beyāniyyedür ve *yek-ser* büsbütün dimekdür.

Maḥsūl-i beyt: Gonçe-i şevḳ kande pejmürde olur ya‘ni şolar ki büsbütün āb-ı ‘aşkve reng-i ‘aşkdur. Hāşılı ‘aşkla olan şevḳ zevāl-pezīr degüldür demek olur.

Dimāğ-ı āşüfte dārīm dil-nām

Ki ser-tā-pāy şulḥ u ceng-i ‘aşkest

Dimāğ-ı āşüfte dīvāne ma‘nāsınadır ve yā-yı ḡayr-ı mektūbe vaḥdet içündür.

Maḥsūl-i beyt: Göñül adlı bir mecnūnım vardur ki başdan ayağa dek şulḥ u ceng-i ‘aşkdur. Ya‘ni ‘aşkla ḡāḥ muşālaḥa ve ḡāḥ ceng üzredür. Ya‘ni cānān iltifāt eyledükçe şulḥ üzredür sitem eyledükçe ceng üzredür demek olur.

Meges-rā rağbet-i pervānegī sūḥt

Ve ger ne ḳatl-i ‘Urfī neng-i ‘aşkest

Meges mīmūñ ve kāf-ı ‘Acemī’nün fethālarıyla⁷⁰⁶ siñek ma‘nāsınadır ve *pervānegī*de kāf-ı ‘Acemiyye-i meksüre hā-yı resmīden bedeldür ve yā maşdariyyedür ve *neng* ‘ār ma‘nāsınadır.

Maḥsūl-i beyt: Megesi pervānelige meyl idüp yeltenmek yaḳdı yohsa ‘Urfī’yi ḳatlitmek ‘aşka ‘ār u nāmüsdur. Ma‘lūm ola ki kendüyi megesle ta‘bīr itdüḡi kesr-i nefis içündür eyzan.

⁷⁰⁶ [186a] mīmūñ ve kāf-ı ‘Acemī’nün fethālarıyla: HM’de yok

-97- Düş dil nā-geşte sîr ez- vaşl-ı ō bîhüş geşt

Lîk şâdem kez-fiğân der-mecliseş hāmūş geşt

Ō zamîri muḳadder cānāna rāci ‘dür ve *geşt* kāf-ı ‘Acemînüñ fethiyle geştenden fi ‘l-i mazīdür. Bunda oldu ma ‘nāsınadır ve *mecliseş*de olan şîn-i [186b] zamîr dahı cānān-ı muḳaddere rāci ‘dür.

Mahşül-i beyt: Dün gice gönül cānānuñ vaşlından toymadan bî-hüş oldu. Ammā aña mesrûrem ki cānānuñ meclisinde fiğân itmekden hāmūş oldu. Zîrā fiğân ise cānānı rencide itmek lâzım gelürdi demek olur.

Mürdem ez-în gam ki nāgeh nişhâ der-vey hiled

Düş dil çün bā-hayāleş dest der-âgûş geşt

Mürdem mimüñ zammıyla ve dālūñ fethiyle ve mîmüñ sükûniyla⁷⁰⁷ mürdenden fi ‘l-i māzî nefis-i mütekellim vaḥdedür ve *vey* zamîri izmār kablez-zıkr tarîkıyla hayāle rāci ‘dür ve *hiled* hā-yı mu ‘cemenüñ kesriyle ve lāmuñ fethiyle⁷⁰⁸ ḥalîdenden müştakdur şancımaḳ ma ‘nāsına ve *dest der-âgûş geşt* kucaḳlaşdı dimekdür.

Mahşül-i beyt: Çünki dil dün gice hayāl-i yâr ile kucaḳlaşdı. Ben bu gamdan helāk oldum ki gönül nāgeh hayāl-i yâre nişterler şancır deyu ya ‘ni gönül hayāl-i yâri nāgeh muḫtarib ü müte’ellim ider deyu gam çekmeden helāk oldum dimekdür. Nitekim Şeyḫu’l-islām merḫûm Yahyâ efendi buyururlar beyt:

Belki âzürde ide pây-ı hayāl-i yârı

Kâş kirpiklerüm olmasa ḳalender-vârî

Ânki düş u dost-i ō seccâde vü tesbîḫ dâ(t)şt

Cām-ı mey ber-kef birün âmed sebû berdüş geşt

Düş bunda omuz ma ‘nāsınadır ve *dâşt* kelimesinde bir edât-ı ḥikāye maḫzûfdur.

Mahşül-i beyt: Ol kimse ki omzunda ve elinde tesbîḫ var idi. Cām-ı mey ucında olduḡı ḥâlde taşra geldi. Ya ‘ni tarîḳ-ı züh(d)e ve riyāzatdan çıḳdı ve bāde destisin omzuna eyledi. Hâşılı [187a] rind bāde-nüş oldu dimekdür.

Cān u dil dîdend her geh bî-nikābeş der-sūḫan

În tamāmî çeşm gerdîd ān ser-ā-ser gūş geşt

Cāndan murād rûḫ-ı ḫayvānîdür ve *dil* bunda rûḫ-ı insānîden ‘ibāretdür ki gönül dahı ıtlâḳ iderler ve *her geh* kāf-ı ‘Acemî’nüñ fethiyle ve hā-yı aşliyye ile her gāhdan

⁷⁰⁷ [186b] mimüñ zammıyla ve dālūñ fethiyle ve mîmüñ sükûniyla: HM’de yok

⁷⁰⁸ [186b] hā-yı mu ‘cemenüñ kesriyle ve lāmuñ fethiyle: HM’de yok

muḥaffefdür her bār ki ma‘nāsına ve bî-niḳābeşde⁷⁰⁹ şîn-i zamîr muḳadder cānāna rāci‘dür ve ĩn cāna işāretdür ve ĩn dile işāretdür leff ü neşr-i müretteb üzre. Ma‘lûm ola ki ĩn ḳarîb içün ve ān ba‘îd içün mevzû‘dur ammā eḥadühümā āḫirüñ ve āḫir-i eḥadühümānuñ maḳāmında isti‘māl olunagelmişdür. Nitekim beyt-i mezkûrda daḫı böyledür ve *gerdîd* kâf-ı ‘Acemî’nüñ fethiyle fi‘l-i mâzî müfred gāyibdür ve *gûş* ḳulaḳ ma‘nāsınadır.

Maḥsûl-i beyt: Cān u dil her bār ki cānānı sözde niḳāb gördiler. Ya‘ni niḳābsız söz söylerken gördiler. Bu tamāmı göz oldu ve ol ser-ā-ser ḳulaḳ oldu. Ya‘ni cānān bî-niḳāb olmağın cān bi’t-tamām çeşm oldu ve güftāre gelmegin dil bi’t-tamām gûş oldu dimekdür.

Men ḥadeng-i nāle şeb mîdüzdem ez-lezzet be-dil

Gāfilān güyend ‘Urfî ez-fiğān ḥāmûş geşt

Ḥadeng ḥā-yı mu‘cemenüñ ve dāl-i mühmelenüñ fethalarıyla ḳayın ağacı ki andan oḳ düzerler ve ol ağaçdan düzilen oḳa tîz ḥadeng dirler. Keşret-i isti‘mālle muzāf ḥazf idüp yalnız ḥadeng didiler ve içi boş olmağile ḳuş oḳı dirler ve nāleye izāfeti beyāniyyedür.

Maḥsûl-i beyt: Bir gice lezzetden dil ile ḥadeng-i nāle uğurlardum ve gāfiller [187b] ‘Urfî fiğāndan ḥāmûş oldu dirlerdi dimekdür. Gice ḥadeng-i nāle uğurlamadan murād nāleyi maḥfî idüp ızhār itmemekdür ve bi’l-cümle maḳşûd nāle-i nihāniden mütelezziz olduğın beyāndur eyzan.

-98- Dürem ez-kûy-ı tû cā der-zîr-i ḥākem bihterest

Zindeğî telḥest bā-ḥırmān helākem bihterest

*Ḥākem*de olan mîm ma‘nā cihetinden cā lafzına muḳayyed olup taḳdîr-i kelām cāyem dimekdür ve *ḥırmān* ḥā-yı mühmelenüñ kesriyle maḥrûmluḳ ma‘nāsına firḳat ve ḥasretten ‘ibāretdür.

Maḥsûl-i beyt: Senüñ kūyuñdan ırağım, yerüm ḥāk altında olmaḳ yegrekdür. Firḳat ü ḥasretde dirlik acıdur, helāk olmam yegrekdür. Ya‘ni senüñ firāḳuñda şāğ olmaḳdan ise helāk olmaḳ yegrekdür demek olur.

Men ki mecrûḥ-ı ḥumārem merhem-i rāḥat çî sūd

Cāy-ı merhem ber-cerāḥat berg-i tākem bihterest

⁷⁰⁹ Burada yazılı ifade metinde “bekāyeş” şeklinde istinsah edilmiş olup doğrusu verildi.

*Humār*hā-yı mu ‘cemenūñ zammıyla maḥmūrluḡ ma ‘nāsinadur ve berg bānuñ fethiyle ve kāf-ı ‘Acemī ile yapraḡ ma ‘nāsinadur ve *tāk* aşma çubuḡdur.

Maḥsūl-i beyt: Ben ki maḥmūrluḡ mecrūḡıyam rāḡat merhemi baña ne fā’ide virür. Benüm yāreme merhem yerine aşma yapraḡı yegrekdür dimek olur ve bil-cümle aşma yapraḡından maḡşūdı ‘alā-sebīli mecāz bādedür.

Ger be-küşti ez-firāḡem sūḡtī minnet me-neh

Men ki der-dūzaḡ be-zindānem helākem bihterest

Be-zindānem ma ‘nā-yı lāzımı maḡbūsem dimekdür.

Maḥsūl-i beyt: Eger beni firāḡle öldürmek ise minnet eyleme. Zīrā yaḡduñ yandırdıñ. Ben ki dūzaḡda maḡbūsem ya ‘ni böyle sūz u güdāz-ı [188a] dūzaḡda maḡbūs olmaḡdan baña helāk olmaḡ yegrekdür dimek olur.

Reh be-ümīdem me-ber ‘Urfi ki bī-bākem besī

Men ḡalāş-ı ḡ^viş dā’im ters ü bākem bihterest

*Be-ümīdem*de mīm-i sākine ma ‘nā cihetinden rehe muḡayyeddür *ter* tānuñ fethiyle ḡavf ma ‘nāsinadur. *Bāk* bā-yı ‘Arabī ile imenmek ya ‘ni kırmamaḡ ma ‘nāsinadur ‘Arabça mübālāt dirler. Nitekim kırmam diyecek yerde mā-übālī dirler.

Maḥsūl-i beyt: Ey ‘Urfi benüm yolumı ümīde iletme ki zīyāde bī-bākim ben kendi ḡalāşımı bilürem. Ters ü bākimde olmam yegrekdür dimek olur. Feḡvā-yı kelām ḡavf u recāda oldukların beyāndur eyzan.

-99- Rāḡat-ālūde be-ān sīne ki efgār-ı tū nīst

Nūş der-şerbet-i ō bād ki bīmār-ı tū nīst

Efgār[r] elifūñ fethiyle ve kāf-ı ‘Acemīyle mecrūḡ ma ‘nāsinadur. *Nūş* bunda lezzet ü ḡalāvet ma ‘nāsinadur ve *bīmār* ḡasta ma ‘nāsinadur⁷¹⁰.

Maḥsūl-i beyt: Senūñ mecrūḡuñ olmayan sīne rāḡat-ālūde olmaḡ yegrekdür. Ya ‘ni mecrūḡ olmaḡ lāzım gelince senūñ mecrūḡuñ olmaḡ gerekdür ve senūñ mecrūḡuñ olmayıcaḡ rāḡat-ālūde olması yegdür ve senūñ bīmār u giriftāruñ olmanuñ şerbetinden nūş u ḡalāvet olsun. Ya ‘ni benden ḡayrı kimse giriftār olmasun dimekdür. Ma ‘lūm ola ki şerbetinden nūş u ḡalāvet olsun dimek zevḡinde olsun dimek olur ki bed-du ‘ādan ‘ibāretdür. Ya ‘ni senūñ bīmāruñ olmasun da kendi zevḡinde olsun. Ya ‘ni dīdāruñdan

⁷¹⁰ [188a] *Nūş* bunda lezzet ü ḡalāvet ma ‘nāsinadur ve *bīmār* ḡasta ma ‘nāsinadur: HM’de yok

mahrûm olsun dimekdür. ‘Ale’l-ḥuşûş şimdi tâze zebânda şerbetüñ hoş-güvâr olsun diseler bed-du ‘âdur ve telḥ-güvâr olun diseler ḥayır [188b] du ‘âdur. Zîrâ derd-i ‘aşkla telezzüz ‘âşık yanında cümle ḥulviyyâtdan şîrîn olduğu muḥarrerdür. Bâ-ḥuşûş ‘âşık-ı dil-ḥaste ḡayrı kimsenüñ bîmâr-ı derd-i ‘aşk olduğın istemez.

Müjde-i vaşl-ı tû bâ-ânki ne-kunced be-dü kevn

Nâ-ümîdî be-dü ‘âlem çü talebkâr-ı tû nîst

Kevn kâfuñ fethiyle cihândan ‘ibâretdür ve *nâ-ümîdî*de yâ vahdet içündür ve *çü* bunda edât-ı teşbîhdür.

Mahsûl-i beyt: Senüñ vaşluñ müjdesi iki cihâna şıgmaz iken senüñ talebkârüñ gibi iki ‘âlemde bir ümîd yokdur. Murâd cânâna vuşul ḡâyet müşkil olduğın beyândur.

Zâhidâ mestî vü âlûdegîm men ‘çerâ

În gülî nîst ki ber-kûşe-i destâr-ı tû nîst

Zâhidâ âhirinde olan elif-i sâkine ḥarf-i nidâdur.

Mahsûl-i beyt: Ey zâhid beni mestlikden âlûdelikden niçün men ‘ idersin? Bu şol gül degüldür ki senüñ kûşe-i [d]estârüñda olmaya. Ya ‘ni ey zâhid baña bâde-nüş deyu ta ‘n itme ki bu güne vebâl sende vardur. Zîrâ ben rind-i bâde-esîm sen daḡı mürâyîsin demek olur. Murâd ehl-i riyâya i ‘tirâzdur.

Ey berehmen çî zenî ta ‘ne ki der-ma ‘bed-i mâ

Sübḥa’i nîst ki ô ḡayret-i zünnâr-ı tû nîst

Berehmen bunda keşîş ma ‘nâsınadır. Nitekim bu beytde de böyledür. Mezâkî:

Berehmen ḡamze-i ser-mestine tâḡat getürmezdi

Olaydı neş’ e-i bahşâ-yı bût beytü’ş-şanem şahbâ

Mahsûl-i beyt: Ey berehmen ne ta ‘n idersin ki bizüm ‘ibâdetgâhumuzda bir tesbîḡ yokdur ki senüñ ḡayret-i zünnârüñ olmaya. Ya ‘ni senüñ zünnârüñ bizüm tesbîḡumüze ḡased ider. Ya sen bize niçe ta ‘n idersin dimekdür.

Âḡ ez-în ḡavşala-i teng [189a] ü ez-ân ḡüsn-i bülend

Ki dilem-râ ḡaleb-i şerbet-i dîdâr-ı tû nîst

Ez-[î]n ve *ez-ân* câ’izdür ki bunda teşbîḡ ma ‘nâsın ifâde iderler ve *ḡavşala-i teng* izâfeti beyâniyyedür ve ma ‘nâsı dar ḡursaḡ dimekdür ve *ḡüsn-i bülend* izâfeti daḡı böyledür.

Maḥsūl-i beyt: Āh bunun gibi teng-ḥavşaladan ve anuñ gibi bülend ḥüsnden ya ‘ni āh benüm ḥavşala-i tengümden ve senüñ ḥüsni bülendüñden ki benüm göñlüm senüñ dīdāruñ şerbetini taleb itmek yokdur. Ya ‘ni benüm ḥavşalam teng ve senüñ ḥüsñüñ bülend olduğundan göñlüm dīdāruñ taleb itmege kâdir degüldür ve bi’l-cümle teng-ḥavşala olduğumdan senüñ dīdāruñ şerbetini taleb itmege iktidār yokdur demek olur.

‘Urfī ez-derd ki mīrī ki be-çendīn telhī

Lezzetī nīst ki der-mürden-i düşvār-ı tū nīst

Evvelki *ki* isimdür ve *lezzetī*de olan yā vaḥdet içündür.

Maḥsūl-i beyt: Ey ‘Urfī kimüñ derdinden ölürsin ki bu kadar acılığla bir *lezzet* yokdur ki senüñ güç ölmeñde olmaya eyzān.

-99- Resīd müjde ki kâşid muķīm-i ḥırgeh-i māst

Ki ber-güzīde-i tevfiķ cān-ı āgeh-i māst

Kâşid ulaķ ma ‘nāsınadır ve *ḥırgeh* ḥā-yı mu ‘cemenüñ kesriyle ve kâf-ı ‘Acemī’nüñ fethiyle ḥırğāhdan muḥaffedür qara eve dirler ki ‘Arab-ı şahrā-nişinüñ ve ekrādüñ ve ba ‘zı şahrā-nişin-i Türkmen’üñ obalarıdır ve *ber-güzīde* muḥtār ma ‘nāsınadır.

Maḥsūl-i beyt: Müjde irişdi ki kâşid bizüm ḥırgehümüzde muķımdür ki tevfiķuñ muḥtārı bizüm cān-ı āgāhumuzdur. Mısrā ‘-ı şānī evvelinde olan ki ḥarf-i beyāndur ki mısrā ‘-ı evvelüñ mefhūmuñ beyān ider. Ya ‘ni kâşid [189b] ḥırgehe ḫulūb-ı cān-ı āgāhı ber-güzīde-i tevfiķ olduğın beyān ider.

Kesī ki cāh-ı melāmet be-rāh-ı mā kendī

Be-risīmān-ı ḥod eknūn fütāde der-çeh-i māst

*Kesī*de olan yā vaḥdet içündür ve *kendī*de yā ḥikāye içündür ve *risīmān* ip ma ‘nāsınadır ve *çeh* cīm-i ‘Acemī’yle cāhdan muḥaffedür.

Maḥsūl-i beyt: Bir kimse ki bizüm yolumuzda melāmet çukurın kardı. Ol kimse kendi ipiyle el-ān bizüm içün kazdığı çukura düşmüşdür dimekdür. Nitekim ḥadiş-i şerīfde vārid olmışdur: *Men ḥafera [hufreten] li-eḫīhi vaķa ‘a fihi.*⁷¹¹

Zi-şeyḫ-i şehir şınev ders ‘ilm-i mā āmūz

Ki her çi redd-i meşāyılḫ būd müvecceḥ-i māst

Şınev emr-i ḥāzır ma ‘nāsı işit dimekdür ve *āmūz* daḫı emr-i ḥāzırdur elif-i memdūdde ile ma ‘nāsı öğren dimekdür.

⁷¹¹ “Kim kardeşi için kuyu kazarsa oraya kendisi düşer.” anlamında Arap atasözü.

Maḥsūl-i beyt: Şeyḥ-i şehirden ders işit. Ammā bizüm ‘ilmimüzi öğren. Zîrā mücerred işitmegile öğrenmek lâzım gelmez anı ancak işit ve bizüm ‘ilmümüzi öğren. Zîrā her ne ki meşâyıhuñ merdūdı ola bizüm yanumuzda müveccehdür ya ‘ni bezm-i ‘ilm-i ledünnîdür demek olur.

Zi-ṭavaf-ı dergeh-i dārā netice’i me-ṭaleb

Ki āsitāne-i cān der-dil-i müreffeh-i māst

Dergeh de[r]gāhdan muḥaffedür ve *dārā*dan murād muṭlaḳ selāṭin maḳūlesidür ve *me-ṭaleb* ‘alā-ṭarîḳ-ı ma ‘mül nehy-i ḥāzırdur ve *müreffeh* şādmān ma ‘nāsınadır.

Maḥsūl-i beyt: Dergāh-ı selāṭin[i] ṭavāf itmeden netice isteme. Zîrā āsitāne-i cān bizüm dil-i şādmānumuzdadur. Ya ‘ni neticeye ṭalib olan cāna bizüm gönlümüz āsitānesine yüz sürsün demek olur.

Ḥurūş-i velvele-i ‘ālimān-ı şehir-āşüb

Günāh-ı ḥavşala-i teng [190a] ü zarf-ı bî-teh-i māst

Şehr-āşüb vaşf-ı terkibîdür ve *zarf-ı bî-teh* ḥavşalaya tenge ‘atf-ı tefsîridür.

Maḥsūl-i beyt: Şehr-āşüb olan ‘ālimlerüñ ḥurūşı bizüm teng ḥavşalamızıñ günāhıdır. Ya ‘ni mezbûrlar gibi bize ḥurūş itmek düşmez. Belki bize lâzım olan şabr u sükündür demek olur veyāḥud anlaruñ ḥurūşı biz teng ḥavşala söyledikleri sözlere taḥammül idemeyüp mu ‘āraza itdügümüzdenür demek ola. Veyāḥud etdügümüzdenür demek olur ve li-küllü vecheh.

Muḳīm-i şehper-i ‘Anḳāst maḥmil-i ‘uşşāk

Ezîn çi bāk ki şad gūne fitne der-reh-i māst

Şehper kanat çelengidür ammā bunda kanat murād zıkr-i cüz irāde-i kül ṭarîḳıyla ve ‘*Anḳā* bir ulu kuşuñ mevcūdü’l-isim ma ‘dümü’l-cism ve ‘*Anḳā* tesmiye olunmasıya ‘illet ba ‘zılar didiler ki bu beytde aḳ ṭavḳı varidi ve ba ‘zılar didiler ki boynı uzun olduğı içün ve Fārisice sîmurğ didiler. Kemāl-i ‘azîmetinde gūyā ki otuz murğdur.

Maḥsūl-i beyt: Maḥmil-i ‘uşşāk şehper-i ‘*Anḳā*’da muḳīm olıcaḳ yolumuzda fitnelerden ḥavf olunmaz. Zîrā biz daḥı ‘uşşākdanuz demek olur. Bu gūne ebyāt gulüvv ü iḡrāk maḳūlesidür.

Me-bāş ḡam-zede ‘Urfi ki zülf ü ḳāmet-i dost

Cezā-yı himmet-i ‘ālī vü dest-i kûteh-i māst

Me-bāş nehy-i hāzırdur ve *gam-zede* mağmūm ma‘nāsına isti‘māl olunur ve *cezā* ‘ivaż ma‘nāsınadır ve *kūteh* kâf-ı ‘Arabî’nün zammıyla kūtāhdan muḥaffedür ve ma‘nāsı kışa dimekdür.

Mahşül-i beyt: Ey ‘Urfî mağmūm olma. Zîrā dostuñ zülfi ve kıāmeti bizüm [190b] himmet-i ‘ālîmüzüñ ve dest-i kıtehümüzüñ cezāsıdır. Ya‘ni leff ü neşr-i müretteb üzere himmetümü bülend olup destümüz kūtāh olduğunun cezāsıdır demek olur eyzan.

-100- Zebān zi-nükte fūrūmānd ü rāz-ı men bākīst

Bizā‘at-ı sūḥan āḥir şöd ü sūḥan bākīst

Zebān zānuñ fethiyle ve zammıyla ve bā-yı ‘Arabî ile dil ma‘nāsınadır ki ‘Arabî’de lisān dirler ve bādan bedel fāyla daḥı lügatdür. Meşelā zefān gibi ve *fūrūmānd* nūnuñ sükūniyla fi‘l-i māzī müfred gāyibdür ve fā‘ili zebāndur.

Mahşül-i beyt: Dilüm sırr-ı nihānı söylemeden ‘āciz kaldı. Daḥı benüm rāzum mevcūddur. Sermāye-i sūḥan nihāyete vardı ya‘ni dükendi ve ḥālbuki daḥı söylenecek söz vardır ve cā’izdür ki nükte bunda muṭlaḳ söz söylemeden ‘ibāret ola.

Gümān me-ber⁷¹² tū çün be-güzerī cihān be-güzeşt

Hezār şem‘ be-küştend ü encümen bākīst

Gümān me-ber zanneyleme ma‘nāsına müsta‘meldür ve me-ber bānuñ fethiyle berīdenden müştakdur ve *be-küştend* kâf-ı ‘Arabî’nün zammıyla küştenden cem‘-i fi‘l-i māzīdür. Şem‘ ü āteş ile isti‘māl olunduḳda sevindürmek ma‘nāsın ifāde ider ve *encümen* meclis ma‘nāsınadır.

Mahşül-i beyt: Zanneyleme ki sen cihāndan gitmekle cihān mūrūr ide ya‘ni mün‘adim ola. Biñ şem‘ sevindirdiler ḥālbuki meclis daḥı mevcūddur. Ya‘ni bir kışı ölmek ile cihān yıkılmaz belki ilā-mā-şā’ allāh durur demek olur.

Kesī ki maḥrem-i bād-ı şabāst mīdāned

Ki bā-vücūd-ı ḥazān bŷy-ı yāsemen bākīst

Bā bunda [191a] bi-ma‘nā zarfdur.

Mahşül-i beyt: Vücūd-ı ḥazānda bŷy-ı yāsemen mevcūd olduğın şabāya maḥrem olan kimse bilür. Ya‘ni bŷy-ı yāsemen ki yaz u kış ceyb-i şabāda mevcūddur. Pes aña maḥrem olan vücūd ḥazānda daḥı bŷy-ı yāsemen mevcūd olduğın bilür dimekdür. Ma‘nā-yı zāḥir budur ve’l-‘ilmü ‘indallāhi te‘ālā.

⁷¹² [190b] me-ber: ki ilave edilmiştir HM

Ne-mānde kâ 'ide-i mihr-i kûh-ken be-cihân

Velî 'adâvet-i Pervîz ü kûh-ken bâkîst

Ne-māndeden edât-ı haber maḥzûfdur ve *mihr* mîmûñ kesriyle muḥabbet ma'nâsınadır ve *kûh-ken* Ferhâd'dur ve Pervîz Hüsrev'dür.

Mahsûl-i beyt: Ferhâd'ıñ kâ 'ide-i muḥabbeti cihânda qalmamışdur velâkin Pervîz ile olan 'adâveti bâkîdür. Ya 'ni dünyâda mihr ü muḥabbet qalmayup 'adâvet qalmışdur demek olur.

Zi-şekvehâ-yı cefâyet dü kevn pür şöd lîk

Henüz reng-i edeb ber-ruḥ-i sūḥan bâkîst

Şekvehâ şekvenüñ cem'idür şikâyet ma'nâsınadır ve *reng-i edeb* ve *ruḥ-i sūḥan* izâfetleri beyâniyyedür.

Mahsûl-i beyt: Senüñ cevruñ şikâyetlerinden iki cihân tldı ammâ henüz bizüm sözüümüñ rûyında reng-i edeb mevcûddur. Ya 'ni biz edeb idüp senüñ cevruñden müteşekki olmamışdur demek olur.

Me-gû ki hîç ta 'alluḳ ne-māned 'Urfî-râ

Ta 'alluḳî ki ne-bûdeş be-ḥ'îştēn bâkîst

Ne-bûdeşde şîn zamîri 'Urfî'ye râci'dür.

Mahsûl-i beyt: Dime ki 'Urfî'nüñ aşlâ ta 'alluḳı qalmadı. Zîrâ kendüñüñ ta 'alluḳı olmaduḡı kendinde mevcûddur mısra': *Terk-i dünyâ terk-i 'uḳbâ terk-i cân ü terk-i terk* mışdâkıñca 'adem-i ta 'alluḳın [191b] daḡı kendüye vücûd farz itmiş olur eyzan.

-101- Zaḥm-ı kâvîden berû elmâs besten kâr-ı kîst

Resm-i ḡam-ḥ'ârî nikû mîdāned in ḡam-ḥ'âr-ı kîst

Kāvîden kâf-ı Arabî'yle maşdardur ḡazîmak ma'nâsına ve *kîst* aşlında kidür kim ma'nâsına isimdür. Âḡirine edât-ı haber lâḡıḳ olmaḡla hâ-yı resmî yâ-yı sâkineye tebdîl olmuşdur ve *ḡam-ḥ'ârî* yâ-yı maşdariyye ile 'aşḡ u muḥabbetden 'ibâretdür. Ḡam-ḥ'âr sıfat-ı 'âşıkdur ve ḡâḡ olur ki ma'şūḡa da şîfat olur. Nitekim Riyâzî dimişdür beyt:

Yâr odur 'âşıkıñuñ mevneş ü ḡam-ḥ'ârı ola

Mihr-i rûz-ı sipehî mâh-ı şeb-târı ola

Pes 'Urfî'nüñ beytinde daḡı ḡam-ḥ'ârdan murâd yâr olur.

Maḥsūl-i beyt: Yāreyi qazımaq ve üzerine elmās bağlamak ya‘ni tāzelemek kimūñ işidür? Ya‘ni dilberūñ kārıdur muḥabbet qānūnıñ eyü bilür bu dilber kimūñ ğam-ḥ‘arı demek olur ve bil-cümle beyt-i mezkūrda tecāhülü’l-‘ārif şan‘atı vardır.

Müşterī būden ne ḥadd-i māst der-bāzār-ı dost

Çeşm besten ez-metā‘-ı āḥir bi-bīn bāzār-i kīst

Çeşm besten nevmīd oldum ma‘nāsına müsta‘meldür ve *metā‘*dan murād vişāl-i cānāndur ve *kīst* lafzında olan yā hā-yı resmīden bedeldür. Ma‘lūm ola ki (ki) vech kelimelerine her bār ki edāt-ı ḥaber lāḥıq ola āḥirlerinde olan hā-yı resmī yāya tebdīl olur.

Maḥsūl-i beyt: Bāzār-ı cānānda müşterī olmak bizüm ḥaddümüz degüldür. Ben metā‘-ı vişālde nevmīd oldum. Āḥir gör kimūñ bāzārıdur ya‘ni metā‘-ı vaşla kim mālīk oldı [192a] gör dimekdür.

İn vişāl-i cāvidānī vīn mihr-i rüz-efzūn dilā

Minnetem ber-dīde līk ez-girye-i bisiyār kīst

Mihr-i rüz-efzūn günden güne ziyāde olıcı muḥabbet dimekdür ve *dilāda* elif-i sākine ḥarf-i nidādur ve *minnetemde* mīm-i zamīr ma‘nāda dīdeye muḳayyedür.

Maḥsūl-i beyt: Ey göñül bu ebedī vişāl ve bu günden güne ziyāde olıcı mihr ü muḥabbet benüm gözime minnetdür. Lākin kimūñ girye-i bisiyārındandır. Kimden murād şā‘ir kendidür lākin tecāhülü’l-‘ārif şan‘atına ri‘āyet buyurmuşlardır ve bi’l-cümle bu vişāl ve mihr ü muḥabbet baña girye-i bisiyārım sebebiyle müyesser olmışdur demek olur.

Ḥand[e] ber-ārāyiş-i dest ü miyān-ı mā me-zen

Çün ne‘i āgeh ki nāḳūs-ı ki vū zünnār-ı kīst

Nāḳūsūñ muzāfun ileyhi olan *ki* kīst lafızlarında (ġī) ki gibi isimdür.

Maḥsūl-i beyt: Bizüm dest ü miyānumuzuñ zīver-vār işine ḥande urma. Ya‘ni temeshūr idüp dāhl itme çünki ḥaberdār degülsin ki ārāyiş-i destümüz olan kimūñ nāḳūsıdur ve zīver-i miyānumuz olan kimūñ zünnārıdur.

Leb be-dendān dest der-zīr-i zeneḥ dāred Mesīḥ

Güfte ‘i ey hem-nişīn gūyā ki ĩn bīmār-ı kīst

Zeneḥ bunda zeneḥdān ma‘nāsınadır ve *Mesīḥ*⁷¹³ Süryān dilinedür ḥazret-i İṣā’ya ‘ıtlāk olunur ve gāḥ olur ki şıddīk ma‘nāsına gelür. Ya‘ni rūḥāniyyet-i ‘aşkla ‘aşık-ı zinde-dilden ‘ibāret olur ve *hem-nişīn* mücālīs ü muşāḥib ma‘nāsınadır.

Mahsül-i beyt: Mesīḥ lebinı dendānında ve destini zīr-i zeneḥdānında tutar dimişsek ey hem-nişīn gūyā ki bu Mesīḥ kimūñ bīmārıdır? Ya‘ni kimūñ dil-ḥaste-i ‘aşkıdır [192b] demek olur. Lebi dendānda ve desti zīr-i zeneḥdānda tutmadan murād nevmīd-i ḥayāt olup mātem-zede olmaḡdan ‘ibāretdür ve mısrā‘-ı şānī gūfte’i fī ‘linūñ meḡlūl kavlidür.

Ez-şehīdān kūḡehā-yı ḡudsiyān-ı ‘Urfī pūrest

Zehre’i dārī bi-gū kez-ḡamze-i ḡūn-ḡ‘ār-ı kīst

Kūḡehā-yı ḡudsiyān ‘ālem-i melekūtdan ‘ibāretdür ve *pūr* bā-yı ‘Acemī’nūñ zammıyla tolu ma‘nāsınadır ve *zehre* zānuñ fethiyle od ma‘nāsınadır ammā böyle maḡallerde cān ü mecālden ‘ibāret olur.

Mahsül-i beyt: Ey ‘Urfī ‘ālem-i melekūt şehīdlerden tolıdur ammā cānuñ var ise söyle ki ol şehīdler kimūñ ḡamze-i ḡūn-ḡ‘ārındandır eyzan.

-102- Zaḡm ez-deḡān-ı tīḡ rubūden nizā‘-ı māst

Teslīm ḡeşten ü ne-ḡapīden semā‘-ı māst

Nizā‘ bunda da‘vā ma‘nāsınadır ve *ne-ḡapīden* maşdardur ḡalabımamaḡ ya‘ni muḡtarib olmamaḡ ma‘nāsına ve *semā‘* bu maḡalde zevḡ u şevḡden ‘ibāretdür.

Mahsül-i beyt: Deḡān-ı tīḡdan zaḡm ḡapmaḡ bizüm da‘vāmuzdur. Teslīm olmaḡ ve muḡtarib olmamaḡ bizüm zevḡ u şevḡumuzdur demek olur. Ma‘lūm ola ki deḡān aḡız ma‘nāsınadır ve tīḡa izāfeti lāmiyyedür ve deḡān-ı tīḡdan murād ḡılıcuñ keskin yeridür.

Der-bey‘ḡāḡ-ı deyr ü ḡarem her kūcā ki hest

Bāl-i şikeste vū dil-i pūr-ḡūn metā‘-ı māst

Bey‘ḡāḡ bāzār u murād ma‘nāsınadır ve deyre izāfeti beyāniyyedür ve *bāl* bunda ḡanat ma‘nāsınadır ve şikesteye izāfeti mevşūfuñ şıfatına izāfetidür ve *dil-i pūr-ḡūn* izāfeti de böyledür. [193a] Ve *metā‘-ı māst* izāfeti lāmiyyedür.

Mahsül-i beyt: Deyr ü ḡarem bey‘ḡāḡından her ḡande ki vardur. Ya‘ni gerek deyrde ve gerek ḡaremdede her ḡande ki mevcūd olsaḡ bizüm metā‘umuz bāl-i şikeste ile dil-i

⁷¹³ [192a] Mesīḥ: HM’de yok

pür-hündur dimekdür. Murād ‘alā-küllü hāl bî-tākat ve muẓtaribü’l-bāl olduğı beyāndur.

Şad fevc nāz u ‘işve be-meydān taleb ki bāz

Ceng sitīze-i tū ‘acz-i şücā’-ı māst

Taleb bunda ‘alā-tarīk-ı ma‘mūl emr-i hāzırdur ve *bāz* yine ma‘nāsınadur ve şücā’ zamm-ı şīnle bahādır ma‘nāsınadur.

Mahsūl-i beyt: Cānāne hitāb idüp buyurur ki meydān-ı muḥabbetde yüz bölük nāz ü ‘işve taleb eyle. Zīrā yine senüñ lecc ü ‘ināduñla bizüm ‘acz-i bahādırumuzüñ ceng ü cidāli vardur.

Çün rāḥat āyedet selām ey refīk-ı derd

Āğuş ber-küşāy ki vaqt-i vedā’-ı māst

Bunda *selām*dan murād bir meclisden kılqıp giden kimsenüñ es-selāmü ‘aleyküm didügidür ve *refīk-ı derd* derd yoldaşı dimekdür ve *vedā* ‘bunda tevdī’ ma‘nāsınadur.

Mahsūl-i beyt: Ey refīk-ı derd çünkim selām virüp gitmemüzle saña rāḥat ḥāşıl olur. Āğuşuñı aç ki tevdī’ idüp gidelüm. Zīrā bizüm vedā’umuz vaqtidür.

‘Urfī [nevā-yı]⁷¹⁴ murğ-ı tū der-hiç bāğ nīst

Īn nağme ḥāşşa-i çemen-i ihtirā’-ı māst

Īn nağmeden murād mezkūr nevādur ki nağamāt-ı bülbul ṭab’-ı şerīfī olan eş‘ār-ı belāgat-şi‘ārdan ‘ibāretdür ve *ḥāşşa* bunda maḥşuş ma‘nāsınadur ve *çemen-i ihtirā’* izāfeti beyāniyyedür.

Mahsūl-i beyt: [193b] Ey ‘Urfī senüñ murğ-ı ṭab’uñ nevāsı hiçbir bāğda yokdur. Bu nağme ancak bizüm çemen-i ihtirā’umuza maḥşuşdur demek olur. Murād temeddühdür eyzan.

-103- Zülfet nehed ez-silsile ber-pā-yı kıyāmet

Āsūde şevēd dehr zi-ğavgā-yı kıyāmet

Zülfetde tā zamīr-i hitābdur ve *nehed* fi‘l-i muẓārī’ müfred gāyibdür ve *silsile* zencīr ma‘nāsınadur ve *āsūde* rāḥat ma‘nāsınadur.

Mahsūl-i beyt: Cānāna hitāb idüp buyurur ki eger senüñ zülfüñ pā-yı kıyāmete zencīr kırsa zamāne gavgā-yı kıyāmetden āsūde ve rāḥat olur dimekdür. Murād zülf-i cānānı

⁷¹⁴ [193a] nevā-yı: HM’de ve HD’de yoktur. Şerhinden hareketle ilave edildi.

medih'dür. Zîrâ zülfüñ maqbûli zencîr şeklinde müca'îd ü dırâz olandur ve evvelki kıyâmet kâmet-i cânânenen 'ibâretdür. Nitekim şâ'ir demiş⁷¹⁵ Nef'î:

Kâmetümi boyadı⁷¹⁶ ber-pâ-yı kıyâmet

Şalınsa tutar 'âlemi gavgâ-yı kıyâmet

Ger cilve ne-dâdî kıdd-i tûbâ-şifatân râ

În sa'y ne-bürdî çemen-ârâ-yı muhabbet⁷¹⁷

*Ne-dâdî*de yâ zamîr-i hitâbdan 'ibâretdür hâzret-i Hudâ'dan ve *tûbâ* cennet-i a'lâda bir şecer-i 'azîmdür ki cennetüñ cemî' cevânibine şâh-endâz olmuştur ve şu'arâ kâmet-i dilberi maqbûliyyetde ol şecere teşbîh iderler ve *ne-bürdî*de olan yâ hikâye içündür ve *çemen-ârây* vaşf-ı terkîbîdür. Ma'nâsı çemen bezeyici dimekdür, bu maḥalde murâd rızvândur.

Mahsûl-i beyt: Yâ Rab eger tûbâ gibi maqbûl ve mevzûn kâmetli dilberlere cilve vermeyeydün rızvân ki çemen-ârâ-yı kıyâmetdür cenneti ârâyış itmek için bu sa'y eylemezdi. [194a] Ya'ni bu kadar zâhmet çekmezdi ve içdâm itmezdi demek olur.

Ferdâ ki reved cânib-i maḥşer çü be-cünbed

Hengâme-i âşüb-ı tû bālâ-yı kıyâmet

*Kî*bunda isimdür kim ma'nâsına ve *be-cünbed*üñ fâ'ili hengâme-i âşübdur ve mef'ûli bālâ-yı kıyâmetdür ve *hengâme-i âşûb*dan murâd cânânunñ cilve ve reftâridur ve (ve) *bālâ-yı kıyâmet* daḥı kâmetinden kinâyetdür.

Mahsûl-i beyt: Yarın cânib-i maḥşere kim gider ya'ni gitmege kim kâdir olur? Çünkü senün cilve vü reftârün bālâ-yı kıyâmeti ya'ni kâmetünüñ taḥrîk eyleye demek olur.

În fitne vü âşüb ne esbâb-ı cemâlend

Der-ḥüsn-i tû cem' âmede eczâ-yı kıyâmet

Fitne vü âşüb cânânunñ zülf ü kâmetinden kinâyetdür ve *cemâl* cîmünñ fethiyle güzellik ma'nâsınadır ve *nûn ü dâl* edât-ı haberün cem'idür ve *cem' âmede* daḥı cem' âmede'end taḳdîrindedür.

Mahsûl-i beyt: Bu fitne vü âşüb güzellik esbâbı degüllerdür belki eczâ-yı kıyâmetdür ki senün ḥüsnünde cem' olmuşturdur.

Ferdâ ki feşânem zi-ciger nîş beyâbend

⁷¹⁵ [193b] demiş: beyt ilave edilmiştir HM

⁷¹⁶ [193b] boyadı: fitne'i ilave edilmiştir HM

⁷¹⁷ [193b] muhabbet: kıyâmet HM

Şad hırmen-i elmās be-şahrā-yı kıyāmet

Ki bunda harf-i rābiṭadur ve *beyābendūn* fā‘ili muḳadder erbāb-ı maḥşerdür.

Mahşül-i beyt: Yarın ki cigerümden niş nişār idem, erbāb-ı maḥşer şahrā-yı kıyāmetde hırmen-i elmās bulurlar. Ya‘ni ben niş-feşān olmağile ol nişler her biri elmās-pāre olmağın cem‘ olıcaḳ hırmen elmās olmış olur. Nişden murād ḥārḥār-ı ‘aşḳdur.

Cüş-ı gam ü der-dest diger der-dil-i ‘Urfi

Ey fitne [194b] birün āy temāşā-yı kıyāmet

Birün taşra ma‘nāsınadur ve [āy] elif-i memdūde [ile] āyidenden emr-i ḥāzırdur. Pes birün bi-ḥasebi’l-lüḡa taşra gel dimekdür ammā ma‘nā-yı lāzımı çık ve zuhūr eyle demek olur.

Mahşül-i beyt: Yine ‘Urfi’nün gönlünde cüş-ı gam u derd vardur. Ey fitne çık temāşā-yı kıyāmete ya‘ni dil-i ‘Urfi’de olan kıyāmeti gel temāşā eyle dimekdür ve fitneden murād fitne-i aşḳdur eyzan.

-104- Zū çī mih‘āhī dilā nāz ü istignāst hest

Bī-vefāyihāst dāred renciṣ-i bī-cāst hest

Zūda olan zamīr-i ḡāyib muḳadder cānāna rāci‘dür ve *dilā* ey gönül dimekdür. *Zirā* āhirinde olan elif-i sākine harf-i nidādur ve *renciṣ* ism-i maşdardur ve rencidenden lāzım ile mütē‘addī mā-beyninde müşterek incinme ve incitme ma‘nālarınadur ve *bī-cāyī* maḥal dimekdür ve mışrā‘-ı şānī mezkūr nāz u istignāyı beyān ḥükmündedir.

Mahşül-i beyt: Ey gönül cānāndan ne istersin? Eger istedigün nāz u istignā ise vardur. Ya‘ni cānāndan iltimās eyledüğün bī-vefālıklar ve maḥalsiz incinme ve incitmeler ise mevcüddur. Ya‘ni cānānda bunlar bulunur dimekdür.

Ey ki güyī bā-esīrān şivehā-yı ō çihāst

Nāz hest ü ‘işve hest ü herçi derd-efzāst hest

Bā edāt-ı şıladur ve *esīrāndan* murād ‘uşşāḳdur ve *ō* zamīri muḳadder cānāna rāci‘dür ve *dird-efzā* vaşf-ı terkibidür efzāyidenden. Ma‘nāsı derd ziyāde idici dimekdür.

Mahşül-i beyt: Ey ‘aşıklara cānānuñ şive [195a] leri nelerdür deyu su’āl eden kimesne, söyle ma‘lūmuñ ola ki ‘aşıklara cānānuñ şiveleri nāzdur ve ‘işvedür ve her ne ki derd-efzādur mevcūd[d]ur. Mışrā‘-ı şānīde olan iki hest lafızları edāt-ı ḥaber ma‘nāsın ifāde itmişdür.

İn ki āyīn-i vefādārī ne-dāned hest līk

Her  adr g yend m st gn  v  b -perv st hest⁷¹⁸

 y n  sl b ma  n sınadır ve *vef d r de* y  maşdariyyedür va f yye da ı dirler ve *hest* lafızları bunda mu arrerd r ma  n sına isti  m l olunur.

Mah   l-i beyt: Bu kimse ki ya  ni c n n ki vef d rl k  sl b n  bilmediği mu arrerd r amm  her ne  adar ki m st gn  v  b -perv dur dirler ise mu arrerd r. H  ılı c n n vef d rl k t r k n bilmez amm  ist gn  v  b -perv lık yol n h b bilür demek olur.

  n ne-sözü   lemi-r  veh  i kem d r  zi-hüsn

Çehre-i z b st d r    met-i ra  n st hest

 i kem d r  ne  eksikd r diyecek ma alde isti  m l olunur ve *z b * güzel ve yara ıkl  ma  n sınadır ve *ra  n * l gatde  ol güle dirler ki bir c nibi kızt l ve bir c nibi  arı ola. Nitekim Kem lpa az de buyurur beyt:

 kisinden bir g l-i ra  n  görünürdü göze

L le-i ru s r güle cem   olsa reh-i zerd m benüm

Amm  böyle ma allerde ra  n  n zen n   h b ma  n sınadır.

Mah   l-i beyt: V h bütün   lemi niçe yakmazs n ya  ni yakars n. Z r  esb b-  h snden ne  eks kd r? G zel yüzün vardur ve h b   met n vardur. H  ılı esb b-  hüsn   cem l n [195b] kem lde r demek olur.

Derd-i   der-s ne m m ned  i  am ger c ne bürd

 n i m -r  b   i -i n - rem den hest

  z m ri mu adder c n na r ci  d r ve *m m ned* fi  l-i muz ri  d r m n denden ma  n s   alur dimekdür ve n - rem den diyecegine ne-y rm den demek gerek idi. Z r  n  va fa ma     ed t-  nefydür  ayrıda isti  m li  al -t r k-  çözdür. L kin  Ur  mer  umu   avl-i me k r n  bu ma alde ri  yet-i vezne h mlider z ve *h * bunda m b la a ma  n s n if de ider.

Mah   l-i beyt: C n nu  derdi s nede  alur. Ne  am eger c n  iledirse ya  ni c numu alursa  a'[y] rmaz. Z r  derd s nede  alur. Pes ol nesne ki benüm m b la ayla r  at olmama lıklarumuza b   i d r, bizde mevc ddur demek olur.

 Ur  ez-bezmet eger b r n reved b -ve  n st

N le-i b - htiy r   girye-i b -  st hest

⁷¹⁸ [195a] hest: HM'de yok

Bezm bānuñ fethiyle meclis ma‘nāsinadur ve zamīr-i ḥiṭāb cānāneden ‘ibāretdür ve *veçh* bunda sebep ma‘nāsinadur ve *giry-e-i bī-ḥ’āst* izāfeti beyāniyyedür. Murād giry-e-i zarūrīdür.

Mahsül-i beyt: Ey cānān ‘Urfī eger senüñ meclis-i şerīfūñden taşra giderse bī-sebeb degüldür. Zīrā ‘Urfī’nüñ ihtiyārsız nālesi ve zarūrī giryesi vardur. Pes ḥuzūr-ı meserret-mevfūruñda nāle vü bükāyı terk-i edeb görüp nādī-i laṭīfūñden ḥurūc ider demek olur eyzan.

-105- Sünbülī kû lāle-rā der-ber-keşed gīsū-yı tust

Lāle’i kû tāb ber-sünbül [196a] feşāned rüy-ı tust

Sünbülī ve *lāle’* de olan yālar tenkīr içündür ve *der-ber-keşed* bu maḥalde kucar ve āgūşına alur ma‘nāsinadur ve *kû* lafızları kâf-ı ‘Arabīnūñ zammıyla ki ōdan muḥaffedür ve *tāb* bunda revnaḳ ve leṭāfet ma‘nāsinadur.

Mahsül-i beyt: Şol sünbül ki lāleyi āgūşına alur senüñ gīsūñdur ve şol lāle ki sünbüle revnaḳ u leṭāfet nişār ider. Senüñ rüyūñdur demek olur. Murād cānānuñ gīsūsını sünbüle ve rüyını lāleye teşbīh ṭarīḳıyla medihdür.

Āhū-yı mestī ki der-bostān-ı ḥüsn ‘işve-ḥīz

Dem-be-dem ber- ‘işve gāṭad nergis-i dil-cūy-ı tust

Āhū geyikdür ve meste izāfeti beyāniyyedür ve *yā* vaḥdet içündür ve *‘işve-ḥīz* terkīb-i mezcī aḳsāmındandır ‘işvelik ve maḥall-i ‘işve ma‘nāsinadur ve *gāṭad* gāṭīdenden fi‘l-i muzāri‘ müfred ḡāyibdür. Ma‘nāsı yuvarlanur dimekdür ve fā‘ili āhū-yı meste rāci‘dür ve *nergis* nūnuñ fethiyle ve kâf-ı ‘Acemīnūñ kesriyle Rūm’da zerrīn ḳadeḥ didükleri çiçekdür. Şu ‘arā ekşeriyā dilberūñ gözini aña teşbīh iderler. Zīrā gözūñ etrāfı beyāz olmaḳ mu‘teberdür ḥattā ne ḳadar beyāz olsa a‘lādur dimişler ve *dil-cūy* vaşf-ı terkībīdür ma‘nā-yı lāzımı ḡōñül alıcı dimekdür.

Mahsül-i beyt: Bir mest-i āhū ki maḥall-i ‘işve olan güzellik bostānında dem-be-dem ‘işve üzre gāṭātān olur, senüñ nergis-i dil-cūyuñdur demek olur. Murād çeşm-i cānānı āhū-yı meste teşbīh ṭarīḳıyla medihdür.

Sāḥirī kez-āstīn [196b] efşānden-i efsūn-ı ō

Āteş-i i ‘cāz mīred ḡamze-i cādū-yı tust

Sāḥirī de yā vaḥdet içündür ve tenkīr olmaḡa da māni‘ yokdur ve *āstīn efşānden* yeñ silkmek ma‘nāsinadur ve *ō* zamīri sāḥire rāci‘dür.

Maḥsūl-i beyt: Bir sāḥir ki ānuñ efsūnunuñ āstīn-efşānlığından āteş-i i‘cāz söyünür. Ol sāḥir⁷¹⁹ senüñ cādū ğamzeñdür dimekdür ve mīred kelimesi āteşle isti‘māl olunsa vech-i meşrūḥ üzre söyünür ma‘nāsına olur.

Meşhedī kāncā Mesīḥ āyed be-ümmīd-i helāk

Vez kemāl-i nākesī şermend mīred kūy-ı tust

Meşhed bunda mezār ma‘nāsınadır ve *yā* vahdet içündür ve *Mesīḥ* bu maḥūle maḥallerde rūḥāniyyet-i ‘aşkla zinde-dil olan ‘āşık-ı şādıkdan ‘ibāretdür ve *mīred* mīrīdenden fi‘l-i müstaḥbeldür. Ma‘nāsı fevt olur dimekdür ve *kūy* kāf-ı ‘Arabīyle maḥalle ma‘nāsınadır.

Maḥsūl-i beyt: Bir mezār ki rūḥāniyyet-i ‘aşkla zinde-dil olan ‘āşık-ı şādık anda helāk ümīdiyle gelür ve kemāl-i nākesliginden şermende olduğu ḥālde fevt olur. Senüñ kūyuñdur. Ya‘ni ol meşhed senüñ maḥallüñdür demek olur. Meşhed mübtedā ve kūy-ı tust haberidür ve kāncāda olan cā lafızları muḥhamdur ancak żarūret-i vezn için irād olunmuşdur.

Şu ‘le-i sūzende’i kez-ġayret-i te’şīr-i ō

Āteş-i dūzaḥ girībān pāre sāzed ḥūy-ı tust

Şu ‘le-i sūzende mübtedādur ve *ḥūy-ı tust* haberidür

Maḥsūl-i beyt: Şol yakıcı şu ‘le ki cehennem āteşi anuñ te’şīrine ḥased itmeden [197a] yaḳasñ çāk eyler. Senüñ ḥūyuñdur ya‘ni ol şu ‘le-i sūzende senüñ ḥūyuñdur demek olur.

‘Urfī ez-vaşfet zebāneş sūd u kes ġuşī ne-kerd

Bes ki merdüm-rā ḥavās āşüfte ez-ġisū-yı tust

*Zebāneş*de şīn-i zamīr ‘Urfī’ye rāci‘dür ve *sūd* sīnüñ zammıyla sūdenden fi‘l-i māzīdür. Bunda ma‘nāsı eşindi dimekdür ve *ġuşī ne-kerd* işitmedi ma‘nāsınadır.

Maḥsūl-i beyt: ‘Urfī’nüñ dili senüñ vaşfuñ itmeden eşindi ve kimse işitmedi ḥalkuñ ḥavāsı senüñ ġisūlaruñdan ziyāde āşüfte ve perīşāndur demek olur eyzan.

-105- Şebem be-ḥuften rüzem be-jāj-ḥāyī reft

Ġaraż ki müddet-i ‘ömrem be-bī-nevāyī reft

Jāj-ḥāy iki zā-yı ‘Acemīler ile ve ḥā-yı mu‘ceme ile ḥāyīdenden vaşf-ı terkībīdür ve ma‘nāsı bāṭıl söyleyici dimekdür. Nitekim Şāhidī manzūmesinde dimiş:

⁷¹⁹ [196b] ki ānuñ efsūnunuñ āstīn-efşānlığından āteş-i i‘cāz söyünür. Ol sāḥir: HM’de yok

Hem daḥı bî-hûde söz söyleyici jâj-hây ve ğaraẓ bunda ḥāşıl-ı kelām ma‘nâsınadır.

Mahşûl-i beyt: Şebim uyumak ile ve gündüzim bî-hûde-gûlık ile gitdi ya‘ni mürûr itdi. Ḥāşılı budur ki müddet-i ‘ömrüm bî-nevâlıkla gitdi. Ya‘ni tedârik-i zevâd-ı uhreviyyesiz mürûr itdi demekdür.

Zi-nâz rāndî vü dānem velî ne-yâyem bâz

Ki İn mu‘āmele bâ-ṭab‘-ı rüstâyî reft

Rüstâyî lügatde köyli ma‘nâsınadır ammâ bunda ma‘nâ-yı lâzımı denî demekdür ve *reft* bu maḥalde vâkı‘ oldı ma‘nâsınadır.

Mahşûl-i beyt: Beni nâzuñdan sürdüñ ve nâzuñdan sürdügiñi daḥı bilürem. [197b] Velâkin ben daḥı gelmem. Zîrâ bu mu‘āmele ṭab‘-ı rüstâyî ile vâkı‘ oldı ya‘ni ṭabî‘at burada rüstâyîlik eyledi demekdür. Murad mısra‘:

Gâh olur ‘âşık-ı şeydâya düşer istignâ mefhûmıdır.

Hezâr raḥne be-dām ü hezâr sâde-dilî

Tamām-i ‘ömr be-endîşe-i rehâyî reft

Raḥne gedikdür ve *dāmdān* murād dām-ı ‘aşkdur ve *sâde-dil* Türkî’de bön ma‘nâsınadır ve *yâ* ḥarf-i maşdardur ve *rehâyî*de olan yâ daḥı böyledür.

Mahşûl-i beyt: Dām-ı ‘aşkda biñ raḥne ve bende biñ sâde-dillik var. Bütün ‘ömrüm ḥalâş olmak fikriyle geçdi gitdi. Ya‘ni dām-ı ‘aşkdan ḥalâş mümkün iken sâde-dil olduğımdan ḥalâş olmadım demekdür. Beyt:

Esîrân-ı muḥabbet ḥayli müşkildür ḥalâş olmak

Ḥuşûşan sâde-dil ‘âşık meger mümkün mi kurtulmak

Be-yâft ‘aşk dūr-i şeb-çerâğ der-zulumât

Egerçi ‘aql be-dunbâl rüşenâyî reft

Be-yâft fi‘l-i mâzî müfred gâyibdür ve fâ‘ili ‘aşkdur ve *dūr* dālûñ zammıyla incü ma‘nâsınadır ve şeb-çerâğa izâfeti beyâniyyedür ve *şeb-çerâğ* bir cevher-i raḥşândur ki gice çerâğ gibi rüşenlik virür ve dirler ki cevâhir cinsinden elmâsla yâķûtda olur. Lü‘lû‘den daḥı olmak cā‘izdür dimişler. Ḥaķîkatde görmiş kimse yok, ḥikâyetde söylenür, kezâ fî-Deşîşe. Ve *dunbâl* ard ma‘nâsınadır ve *rüşenâyî* aydınlık ma‘nâsınadır ve *reft* fi‘lünün fâ‘ili ‘aķıldur.

Mahşûl-i beyt: ‘Aķıl egerçi aydınlık ardınca gitdi ammâ ‘aşk zulumâtta şeb-çerâğ incüsin buldı demekdür. Murād ‘aşk aķreb-i esbâb-ı vişâl-i cānan olduğın beyândur ve

taşvîr-i [198a] ma‘nâda⁷²⁰ mu‘kaddem mu‘ahhar ta‘bîr olunduğı teshîl-i fehmi takrîr içündür.

Mu‘arrebân heme bîgânevâr ber-der-i dost

Ġurûr bûd ki nâmeş be-âşinâyî reft

Vâr bunda edât-ı teşbîh ma‘nâsın ifâde ider.

Mahsûl-i beyt: Mu‘arreb olanlar der-i cânândan bîgâne gibidürler. Ya‘ni *ve’l-mu‘arrebûn ‘alâ-ḥaṭarin ‘aẓîm*⁷²¹ mefhûmı üzre hicrândan ḥavf idüp der-i dostda bîgânevâr karar iderler. Ġurûr idi ki nâmı âşinâlık ile yâd oldu ya‘ni mağrûr u gâfil olanlar âşinâlık da‘vâsın iderler dimekdür ve reftûn bunda ma‘nâ-yı lâzımı vech-i meşrûḥ üzredür.

Zi-şeyḥ-i şavma‘a cüsten nişân-ı ‘Urfî güft

Ber-âsitân berehemen be-ḥahre sâyî reft

Berehmen ıstılâḥ-ı meşâyıḥda sâlik-i mürteẓdan ‘ibâretdür.

Mahsûl-i beyt: Şavma‘a şeyḥinden ‘Urfî’nün nişânın istedüm, âsitân-ı berehmene yüz sürmege gitdi didi. Ya‘ni şeyḥ-i şavma‘a böyle cevâb eyledi eyẓan⁷²².

-106- Şeb-i ‘uşşâk zi-rûz-ı digerân derpişest

Merg-i ĩn ṭâyife bisiyâr zi-cân derpişest

Pîş bâ-yı ‘Acemî’nün kesriyle ilerü ma‘nâsınadur ve *merg* mîmün fethiyle ve kâf-ı ‘Acemîyle mevt ma‘nâsınadur ve *ṭâyifeden* murâd ‘uşşâkdur ve *cân* bunda ḥayât ma‘nâsınadur.

Mahsûl-i beyt: ‘Âşıklarun şeb-i ḡamı ḡayrılarun rûz-ı meserretinden ilerüdedür ya‘ni rûşendür. Bu ṭâyifenün mevti çok ḡayâtdan ilerüdedür ya‘ni a‘lâdur. Nitekim ḡaberde vârid [198b] omuşdur: *Mevtû ‘l-mü’mini rāḡatün*.⁷²³

Men hemân rûz ki cevelân-ı tû dîdem güftî

Ki ferâmûşî’em ez-dest ü ‘inân derpişest

Hemân hem ile ândan mürekkebdür hem edât-ı te’kîd ve ân ism-i işâretdür ve *ki* ḡarf-i beyândur.

⁷²⁰ [198a] ma‘nâda: HM’de yok

⁷²¹ “Allah’a yakın olanlar büyük tehlikelere maruzdur.”

⁷²² HM’de sayfa kenarında “dikkat oluna” ifadesi yer almaktadır.

⁷²³ “Müminin ölümü rahattır.”

Mahşül-i beyt: Ben hem ol gün ki senüñ cevalānuñı gördim. Didim ki beni ferāmüş itmekligi dest ü ‘inānından ilerüdedür ya‘ni yakınındadır. Hāşılı beni ferāmüş ideceğini cünbiş ü cevalānuñdan taḥḳīḳ itdüm demek olur.

Çi ğam ez-perde-derīhā-yı ğanīmeṣt merā

Ki ber-endāḥten nām u nişān derpişest

Perde-der vaşf-ı terkībīdür, derīdenden dālūñ fethiyle ve kesriyle lügatdür⁷²⁴. Ma‘nāsı perde yırtıcı dimekdür ammā isti‘mālde ifşā-yı rāz idici ma‘nāsınadır ve *yā* maşdariyyedür ve vaşfiyye daḥı dirler ve *hā* edāt-ı cem‘dür ve *ġanīm* ğayın-ı mu‘cemenüñ fethiyle ḥaşım ma‘nāsınadır ve edāt-ı ḥaber ma‘nāda ğama muḳayyedür ve *ber-endāten* bunda terk eylemek ma‘nāsınadır.

Mahşül-i beyt: Hāşımuñ ifşā-yı rāz itmelerinden baña ğam degüldür. Zīrā terk-i nām u nişān itmek benüm ḳatumda ve ḥāzırumdadır.

Bi-rev ey ‘aḳl me-neh mantıḳ u ḥikmet pişem

Ki merā nüṣḥa-i ğamhā-yı cihān derpişest

Me-neh nehīdenden nehy-i ḥāzırdur ve *mantıḳ u ḥikmet*den murād ‘ilm-i mantıḳ u ‘ilm-i ḥikmetdür ki bu maḥalde umūr-ı ‘aḳliyyeden ‘ibāretdür.

Mahşül-i beyt: Vārā-yı ‘aḳl benüm öñüme ‘ilm-i mantıḳ u ‘ilm-i ḥikmet kitābları ḳoma. Ya‘ni baña umūr-ı ‘aḳliyye ve nazariyye ‘arz eyleme. Zīrā ğumūm-ı cihān [199a] nüṣḥası benüm öñimdedür ya‘ni ben nüṣḥa-i ğumūm muṭāla‘a itmedeyim demek olur.

Reft ‘Urfī zi-pey-i ‘aḳl u be-cāyī ne-resīd

Gerçi şad merḥale ez-kevn ü mekān derpişest

Pey bā-yı ‘Acemī’nüñ fethiyle bunda ard ma‘nāsınadır ve *be-cāyī ne-resīd* bi-ḥasebi’l-lüġa bir yere irişmedi dimekdür ammā isti‘mālde menzil-i maḳşūda vāşıl olmadı ma‘nāsınadır⁷²⁵.

Mahşül-i beyt: ‘Urfī ‘aḳl ardınca gitdi ammā menzil-i maḳşūda vāşıl olmadı. Egerçi ‘aḳl kevn ü mekāndan yüz merḥale ilerdedür lākin ‘Urfī anuñ delāletiyle vaḥdet-sarāy-ı vuşlata vuşıl bulmadı demek olur eyzan.

-107- Şikesten dil-i mā kār-ı zūr-ı bāzū nīst

Helāk-i ehl-i vefā cüz be-nüş-dārū nīst

⁷²⁴ [198b] lügatdür: HM’de yok

⁷²⁵ [199a] ma‘nāsınadır: dimekdür HM

*Ehl-i vefâ*dan murâd ‘uṣṣâḳdur ve *nûṣ-dârû* bunda tatlı dilden ya‘ni kelimât-ı şîrinden ‘ibâretdür.

Maḥsûl-i beyt: Bizüm gönümüzü şımaḳ zûr-ı bâzû işi degüldür ya‘ni bizüm dilümüz zûr-ı bâzûyla şikest olmaz. Zîrâ bir ehl-i vefâ yüz ehl-i vefânûñ ise helâki nûṣ-dârûdan ğayrile degüldür. Ya‘ni ‘uṣṣâḳ tatlı dil ve şîrîn kelimâtıyla helâk olur dimekdür. Nitekim Türkîde daḥı felân kimsenûñ tatlı diline ḳurbân olayım didikleri meşhûrdur.

Be-‘ayb-cû’î Mecnûn budem velî güyem

Ḥoṣâ-dilî ki tesellî be-çeşm-i âhû nîst

‘*Ayb-cûy* vaşf-ı terkibîdür ve yâ-yı şâniye ḥarf-i maşdardur vaşfiyye daḥı dirler ve *budem* bânuñ zammıyla bûdemden muḥaffefdür ve *ḥoṣâ*da elif-i sâkine ta‘accüb [199b] ifâde ider. Ammâ ba‘zılar mübâlağa içündür didiler. Lâkin yine mâ-beyne-hümâ münâfât yokdur ve *tesellî* bunda mütesellî ma‘nâsınadır.

Maḥsûl-i beyt: Mecnûn ta‘yîb itmekde idüm velâkin yine deyr-i ta‘accüb hoşdur ya‘ni mübâlağa ile hoşdur. Bir gönül ki çeşm-i âhûyla mütesellî degüldür ya‘ni ziyâde hoşdur. Ol gönül ki rû-be-rû seyr-i çeşm ü ebrû idüp ğayrile mütesellî olmaya demek olur.

Semen be-terbiyet ez-lâle tâbdâr ne-rused

Semen der-cihân ki ḥod-rû nîst

Semen bir güne aḳ çiçekdür ki ḥalk aña yaban gülü dirler ve *ne-rused* rânûñ zammıyla rustenden bitmedi dimekdür ve *ḥod-rû* rûyîdenden vaşf-ı terkibî aḳsâmındandır. Ma‘nâsı kendi bitici ya‘ni bî-terbiye ḥâşıl olıcı dimekdür.

Maḥsûl-i beyt: Semen terbiyetle lâleden tâbdâr u laṭîf bitmedi yoḥsa cihânda semen yokdur ki bî-terbiye ḥâşıl olmaya. Ya‘ni semen cemî‘ zamânda bî-terbiye ḥâşıl olur ve bi’l-cümle murâd terbiyete daḥı isti‘dâd lâzımdur. Yoḥsa isti‘dâd olmadıḳça olmaz dimekdür ke-mâ-ḳîle mısra‘:

Terbiyet tâ-ehil-râ çün kerkâr ber-künbedest

Çi güne der-ḥam-ı bâzû-yı çâre ḥ‘âb kuned

Serî ki hem-dem-i derdest ü yâr zânû nîst

Ḥam ḥâ-yı mu‘cemenûñ fethiyle ḥalka ma‘nâsınadır ve bâzûya izâfeti lâmiyyedür ve *bâzû*nuñ çâreye izâfeti beyâniyyedür ve *ḥ‘âb kuned* uyur ve râḥat olur ma‘nâsına müsta‘meldür ve *serî*de yâ vaḥdet içündür ve *yâr* [200a] bunda muḳârin ma‘nâsınadır ve *zânû* diz ma‘nâsınadır. Murâd zânû-yı cânânedür.

Mahsül-i beyt: Bâzû-yı çäre halkasında ne vechile uyur ve rāhat olur. Bir baş ki hem-dem-i derddür ve zānû-yı dildāra muḳārın degüldür.

Zi-feyz-i ṭab‘-ı kesī siḥr-sāz şöd ‘Urfī

Vü ger ne çün digērān şā‘irest ü cādū nīst

Feyz bunda luṭuf ma‘nāsınadır ve *kesī*de yā vaḥdet içündür ve *çün* vāv-ı resmīyle bunda edāt-ı teşbīhdür.

Mahsül-i beyt: ‘Urfī bir kimsenün luṭf-ı ṭab‘ından siḥr-sāz oldu yohsa ‘Urfī sāyir sühanverān gibi şā‘irdür cādū degüldür demek olur ve mezkūr kimseden murad feyz ḳarīnesiyle Mollā Şeyḥ Ebu’l-feyz Hindī ḫazretleri olmaḳdur ki maḥlaş-ı şerīfleri Feyzī’dür. Zīrā merḥūm ‘Urfī Mollā-yı müşārun ileyhūn şeref-i nādī-i pūr-iḥtirāmılarıyla ‘izz ü ikrām bulup eş‘ār-ı belāḡat-şi‘ārını kendülere ‘arz u i‘lām eyledükçe pesendide-i mā-lā-kelāmı olduğu dībācede beyān ḳılınmışdur. Ammā mezbūr kimesne kendinün sāyir memdūḫlarından daḫı biri murād olunsa māni‘ yokdur. Ve’l-‘ilmü ‘indallāhi te‘ālā eyzan.

-108- Şevḳam rubūd dīde küşüdem be-rüy-ı dost

İnek dü esbe tāht nigāhem be-süy-ı dost

*Şevḳam*da mīm zamīr-i manşüb-ı muttaşıl ma‘nāsınadır ve *rubūdūn* fā‘ili şevḳ ve mef‘ūli mezkūr mīmdür ve *İnek* elifūn kesriyle ve nūnuñ fethiyle işte dimekdür ve dü *esbe* iki atlu avlık ma‘nāsınadır. Şoñra muṭlaḳ avluḳ ma‘nāsına isti‘māl olunmuşdur ammā bu maḥalde tāht kelimesiyle ziyāde ılḡar eyledi dimeden ‘ibāretdür.

Mahsül-i beyt: [200b] Beni şevḳ ḳapdı ve gözüm rüy-ı cānāna açıldı yāḫud gözümü rüy-ı cānāneye açdum. İşte şimdi naḡarum cānān cānibine ziyāde ılḡar eyledi ya‘ni rüy-ı cānānı gördiğim gibi nigāhum ḳaṭ‘-ı mesāfe-i imtidād-ı naḡar idüp cemāl-i bā-kemāli naḡara pesend oldu dimekdür.

Ey cān kebāb şev çü ciger ḫ‘iş-rā me-süz

Tersem tū nīz telḫ şevī der-gelū-yı dost

Gelū kāf-ı ‘Acemī’nün fethiyle boḡaz ma‘nāsınadır.

Mahsül-i beyt: Ey cān kebāb ol ciger gibi kendüñi yaḳma. Zīrā ḳorḳaram ki sen daḫı dostuñ boḡazında acı olursın demek olur. Zīrā cānānuñ murādı bir ḫoşça bişmiş kebābdur yanık olıcaḳ gelū-süz olduğu muḳarrerdür ammā ḡaraḫ hemān süziş-i derūnın beyāndur eyzan.

-109- Şöhre būd İn ki şeb-i firḳat-i yārān sālīst

Çün be-dîdîm ğalaṭ sālî ez-ân teb hālîst

Şöhre bunda meşhûr ma‘nâsınadır ve *şebden* yâ-yı vahdet maḥzûfdur ve *çün* vâv-ı aşliyye ile niçe dimekdür ve *be-dîdî* fî ‘l-i mâzî müfred muḥâtabdur ve mîm-i mütekellim zamîr-i manşûb-ı muttaşıl maḳâmında mef‘ûl-i şariḥidür didi fî ‘linüñ ve *sālî* ve *hālî*de olan yâlar vahdet içündür.

Maḥşûl-i beyt: Meşhûrdur bu ki firḳat-i yârânuñ bir gicesi bir yıldur sen beni bu sözde niçe ğalaṭ gördüñ. Belki bir yıl ol giceden bir ḥâldür ya ‘ni cüz’idür ve cā’izdür ki be-dîdîm bunda nefis-i mütekellim ma‘a’l-ğayr ola. Bu vech üzre yâ ve mîm zamîr-i merfû ‘-ı muttaşıl maḳâmında fî ‘lün fâ ‘ili olur. Pes maḥşûl-i mısrâ ‘-ı şânî bir yıl ol giceden bir ḥâl olduğı niçe ğalaṭ gördük ya ‘ni firḳat-i yârânuñ bir gicesi bir yıl kadar [201a] geldüğü meşhûr olduğdan soñra bir yıl ol giceden bir ḥâl miḳdârı olduğını ğalaṭ görmedük demek olur. Ve ‘alâ-küllî vech bunda yârândan murâd cānândur ve şîğa-i cem ‘le irâd itmesi ta ‘zîm içündür.

Mürde’i mîdehem ey sūhte-i kuvvet-i şebâb

‘Ālemî hest ki ĩn ‘ālem ezō timsālîst

‘Ālemî yâsı vahdet içündür ve *‘ālemden* murad ‘ālem-i ‘aşḳdur ve ĩn ‘ālemden maḳşûd ‘ālem-i şebâbdur ve *timsāl* mişâl ma‘nâsınadır.

Maḥşûl-i beyt: Ey tâzeligi geçdüğinden maḥzûn ve mağmûm olmışkimesne saña müjde vireyim. Ya ‘ni saña muştulıḳ olsun. Bir ‘ālem vardır ki bu ‘ālem ya ‘ni bu ‘ālem-i şebâb andan bir mişâldür. Ya ‘ni pîrâna ser-‘aşḳ olanlar ‘unfuvân-ı şebâba nâ’il olur dimekdür.

Ṭaleb-i rû’yet-i ḥürşîd kunend ez-ḥuffâş

Her ki ĩn rāz ne-dānest çî fâriğ-i bālîst

Kunendüñ fâ ‘ili muḳadder eblehân-ı rûzgârdur ve *ḥuffâş* zamm-ı ḥâ-yı mu‘ceme ile yarasa didikleri ḳuşdur ki gice uçup gündüz lānesinden taşra çıkmaz. *Veçh* bunda mübālağa ma‘nâsın ifāde ider.

Maḥşûl-i beyt: Eblehân-ı zamāne ḥuffâşdan ḥürşîdi görmek ṭaleb iderler. Her kim ki bu sırrı bilmedi mübālağayla fâriğ-i bāldür. Yani ḥuffâş ḥürşîdi görmege ḳâdir olmaduğın bilmeyen eblehân-ı ‘ālem fâriğ-i bāldür. Ya ‘ni ḳabāḥat-i fehmi olmayup böyle ebleh olanlar ḥayr u şerri fark itmeyüp âsûde-ḥâl-i sāye-i cehl olur dimekdür.

Şeyḥ tezvîr kuned der-‘amel ü men taḳşîr

Güneh-i ō zulumâtî güneh-i men ḥālîst

Tezvîr zâyla bühtân ve düzme koşma yalan ma‘nâsınadır. Hâşılı riyâdan ‘ibâretdür ve takşîrden sonra bir ketm kelimesi mukadderdür.

[201b] Maḥsûl-i beyt: Şeyḥ ‘amelde tezvîr ider ve ben takşîr iderüm anuñ günâhı zulümâtdur ve benüm günâhum anuñ günâhına nisbet bir ḥâldür. Ya ‘ni bir ḥâl kadar cüz’îdür demek olur. Murâd riyâ vebâl-i ‘aẓîm olduğın beyândur ne-‘üzü billâhi te‘âlâ.

Âb u rengî ki be-şad mekr u ḥıyel ber-ḥod best

Tay kun ez-şâhid-i gîti binger çün zālîst

Ḥıyel ḥānuñ kesriyle ve yānuñ zammıyla ḥîlenüñ cem‘idür *best* fi‘l-i māẓî müfred ḡāyibdür bestenden, tahtında olan zamîr-i ḡāyib izmâr ḡable’z-zıkr tarîkıyla şâhid-i kîtiye râci‘dür ve *şâhid-i gîti* izâfeti beyâniyyedür ve gîti kâf-ı ‘Acemî’nüñ kesriyle cihân ma‘nâsınadır ve *çün* vāv-ı resmîyle bu maḥalde edât-ı teşbîhdür ve *zâl* bunda ḡocaḡarı ma‘nâsınadır. Nitekim Şeyḥ ‘Attâr raḥimehullâhü’l-ḡaffâr⁷²⁶ buyurmuş mısra‘:

Zâl-i dünyâ çün ‘arûs ârâste

Maḥsûl-i beyt: Şol revnaḡ u zînet ki şâhid-i cihân yüz mekr ü ḥileler ile kendüye bağladı, ol revnaḡ u zîneti şâhid-i gîtiden tay eyledi. Ya ‘ni izâle it ve gör ki şâhid-i kîti didükleri bir ḡocaḡarı gibidür ve câ’izdür çün bunda vāv-ı aşliyye ile keyfe ma‘nâsına ola.

Dem-be-dem fâl çi gîrem ki çi miâyed pîş

Her çi pîş âyedem ez-ḡâdişe ferruḡ-fâlîst

Ferruḡ mübârek ma‘nâsınadır ve rānuñ üzerinde olan şedde taḡrîfât-ı ‘avâmiyyedendür. Zîrâ ‘allāme-i ‘ulûm-ı fâreste olanlar ve bu fende rütbe-i ictihâda vuşûl bulanlar bu lisânda aşlâ teşdîdli ḡarf yoḡdur dimişler ve müşedded bulunanları dahı menḡulât ve taḡlîḡata ḡaml itmişlerdür.

Maḥsûl-i beyt: Dem-be-dem önüme [202a] ne gelür deyu ne fâl tutayım ya ‘ni niçün tefe’ül ideyim? Havâdiş-i rûzgârdan önime her ne gelürse mübârek fâldür demek olur. Murâd teslîm ü rızâdur.

Tâ-be-keyfiyet-i tâ‘at ne-geristem ‘Urfî

Rûşenem ki nîst ki ber-tâ‘at-ı men ihmâlîst

⁷²⁶ [201b] raḥimehullâhü’l-ḡaffâr: HM’de yok

Tā tevkiyet içündür ve *be-keyfiyet*de bā zarfiyet ifāde ider ve keyfiyet bunda hālet ma‘nāsınadır ve *ne-geristen* kāf-ı ‘Acemī’nün kesriyle geristenden fi‘l-i nefy-i māzī nefis-i mütekellim vaħdedür.

Mahsül-i beyt: Ey ‘Urfī mādām ki hālet-i tāt ü ibādette ağlamadum baña zāhir oldu ki benüm tātümde ihmāl vardır. Ya‘ni tātüm ihlāşla degüldür demek olur eyzan.

-110- Şad zaħm-ı tāze ber-dilem ez-ta‘n-ı merdümeşt

Müşti nemek bi-pāş ki çi zabt-ı tebessümeşt

Ta‘n lügat-i ‘Arab’da nīze ile urmağa dirler ammā ıstılāħda dahlden ‘ibāretdür ve *pāş* pā-yı ‘Acemī ile pāşidenden emr-i hāzırdur ve *zabt*ñ muzāfı mahzūfdur. Taqđır-i kelām vaqt-i zabt demekdür ve *tebessüm* gülümsüymek⁷²⁷ ma‘nāsınadır.

Mahsül-i beyt: Dilimde halkuñ ta‘nından yüz tāze zaħm vardır, bir avuç toz saç. Zīrā zabt-ı tebessüm vaqti degüldür. Ya‘ni tebessümle nemek-pāşlık eyle. Hāşılı merāhim-i iltifāt u ħande ile derūnumda olan yārelerümi eyü eyle demek olur.

Zīn fitnehā ki ħüsn-i tū engiħt der-cihān

Şad dāğ-ı reşk der-dil-i eflāk ü encümest

Zīn bunda edāt-ı teşbīħ ma‘nāsın ifāde ider⁷²⁸ ve *engiħt* elifüñ fethiyle ve nūnuñ sükūniyla ve kāf-ı ‘Acemīnün kesriyle ve hā-yı mu‘ceme ile fi‘l-i⁷²⁹ māzī müfred ġāyibdür. Bu maħalde ma‘nā-yı lāzımı peydā eyledi demekdür ve fā‘ili ħüsn-i tū didügidür ve *reşk* [202b] ħased ma‘nāsınadır.

Mahsül-i beyt: Bunuñ gibi fitneler ki senüñ ħüsnüñ cihānda peydā eyledi. Ol peydā olan fitnelerden eflāk ü encümüñ dilinde yüz dāğ-ı ħased vardır ya‘ni eflāk ü nücüm öñüne fitnelerüñ icādına ħādir degüllerdür demek olur. Ma‘lūm ola ki dil-i eflāk-i encümde dāğ olmak leṭāfetden ħālī degüldür fete’emmel.

Nāşih bi-rev ki nīst ħadīs-i tū dil-firīb

İn şive ħāş ān leb-i şīrīn-tekellümeşt

Nāşih münādā ve ħarf-i nidā muḳadderdür ve *dil-firīb* vaşf-ı terkībīdür ve *ħāş* bunda mahşuş ma‘nāsınadır ve *şīrīn-tekellüm* dahı vaşf-ı terkībī aḳsāmındandır.

⁷²⁷ [202a] gülümsüymek: gülmek HM

⁷²⁸ [202a] teşbīħ ma‘nāsın ifāde ider: teşbīhdür HM

⁷²⁹ [202a] ve nūnuñ sükūniyla ve kāf-ı ‘Acemīnün kesriyle ve hā-yı mu‘ceme ile fi‘l-i: HM’de yok

Maḥsūl-i beyt: Ey nāşih var git ki senūñ sözüñ dil-firīb ü mü'eşşir degüldür. Bu şive ya 'ni bu süḥan-ı dil-firīb ol tatlı sözli cānānuñ lebine maḥşūşdur yāḥud cānānuñ tatlı sözli lebine maḥşūşdur demek ola ve 'alā-küllü ḥāl cānān muḳadderdür⁷³⁰.

Ez-yār iltimās cefā-yı diger kunem

Destem be-dāmeneş ne zi-rūy tazallümeş

*Be-dāmeneş*de şin-i zamīr yāra rāci 'dür ve *tazallüm* tefe ' 'ül bābından⁷³¹ maşdardur. Ma 'nāsı zulümden şikāyet itmekdür.

Maḥsūl-i beyt: Yārdan bir ḡayrı cefā temennā iderem ya 'ni ḥāliyen itdügi cefādan ḡayrı bir cefā daḡı niyāz iderem. Yoḡsa elim yārūñ dāmeninde olduḡı tazallüm yüzinden degüldür demek olur.

Efḡān ki lāle-gūn ne-şevēd ḡehre-i ümīd

Zın telḡ bāde' i ki derīn nīl-gūn ḡumest

Efḡān ki bunda ḡayfā ki dimekdür ve *lāle-gūn ne-şevēd* kı[za]rmaz ma 'nāsına müsta 'meldür ve *ḡehre-i ümīd* izāfeti beyāniyyedür ve (ve) *bādede* yā vaḡdet-i nev 'iyyedür ve *nīl-gūn* cūd renklü dimekdür. Ma 'nā-yı lāzımı [203a] gökdür ve *ḡum* ḡā-yı mu 'cemenūñ zammıyla küp ma 'nāsınadır ammā bu maḡalde teşbih ṭarīḡıyla felek murāddur.

Maḥsūl-i beyt: ḡayfā ki ḡehre-i ümmīd kızarmaz bu gūne acı bādeden ki bu gök küppedür. Murād cihāndan mütemetti ' olmaduḡın beyāndur.

Ber-ni 'met-i vişāl büved ḡeşm-i bī-ḡamāne

'Uşşāḡ-rā ḡi zevḡ zi- 'iş ü tena ' 'umest

ḡeşm bunda göz ma 'nāsınadır ve ümīd ma 'nāsına daḡı olmak cā' izdür ve *bī-ḡamān* ḡumūm-ı dünyeviyyeden āzāde olanlardan ki murād 'uşşāḡdur.

Maḥsūl-i beyt: Bī-ḡamlaruñ ḡeşmi ni 'met-i vişāldedür. Zīrā 'āşıḡlaruñ 'iş u tana ' 'um-ı nefsāniyyeden zevḡi yoḡdur demek olur. Mısrā '-ı şānī ḡükm-i ta 'līlde vāḡı ' olmuşdur.

Ber-zaḡm-ı kārīm ḡi zenī merhem-i ümīd

Zaḡmī[-i] diger ki kār birūn ez-terahḡumest

⁷³⁰ [202b] ve 'alā-küllü ḥāl cānān muḳadderdür: HM'de yok

⁷³¹ [202b] tefe ' 'ül bābından: HM'de yok

Zahm-ı kārī ziyāde mü'essir zahm ma'nāsınadır ve *zahmīde* yā vahdet içündür ve *diger* bunda dahı ma'nāsınadır ve bir emr-i hāzır resān kelimesi muḳaderdür.

Mahsül-i beyt: Benüm ziyāde mü'e'ssir olan zahmuma ümīd merhemin ne ḳorsın ya'ni ḳoma. Hemān bir zahm dahı yetiştir ki iş teraḥḥumdan taşradur ya'ni maḥall-i teraḥḥum degüldür. Zīrā zahm ziyāde olmağın ümīd bihbūdi yoḳdur. İmdi hemān bir zahm dahı yetiştir ki yoluña cān virüp ḥalāş olayım dimekdir.

‘Urfī be-kām-ı dil ki nümāyed rehem be-‘aşḳ

İn vādī’ī būd ki Hızır hem derū güмест

Mısrā‘-ı evvelde olan *ki* kim ma'nāsına isimdür ve *derūda* olan *zamīr* vādīye rāci‘dür ve *güm* kāf-ı ‘Acemīnūñ zammıyla gāyib ma'nāsınadır ammā bunda *güm* şöde‘est takdīrindedür.

Mahsül-i beyt: Ey ‘Urfī gönüm murādınca ‘aşḳa baña kim yol gösterir. Ya'ni murād⁷³² [203b] mā-fi‘l-fu‘ādum üzre ṭarīḳ-ı ‘aşḳa baña kim kulağuz olur. Zīrā bu ṭarīḳ-ı ‘aşḳ bir vādīdür ki ḥazret-i Hızır şalavātullāhi ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi⁷³³ dahı ol vādīde gāyib olmışdu demek olur. Murād ‘azamet-i ‘aşḳı beyāndur.

-111- Şad çeşme-i zehr ez-leb-i dāğ-ı dil-i mā rīht

Ġam ravğan-ı telhī be-çerāğ-ı dil-i mā rīht

Ravğan yağ ma'nāsınadır ve *telhīye* izāfeti beyāniyyedür ve *yā* maşdariyyedür ve evvelki *rīht* fi‘l-i lāzım ve ikincisi fi‘l-i müte‘addīdür ve fā‘ili ḡamdur.

Mahsül-i beyt: Bizüm dāğ-ı dilümüzün lebinden yüz zehr çeşmesi döküldi. Zīrā ḡam acılık yağını bizüm çerāğ-ı dilümüze dökdi demek olur ve mısrā‘-ı şānī maḥall-i ta‘līlde vāḳı‘ olmışdur.

Sāḳī çü mey-i ‘aşḳ-ı tū mīkerd be-sāḡar

Her dürd ki āmed be-ayāğ-ı dil-i mā rīht

Dürd dālūñ zammıyla şarābuñ balçığı ve çökegidür⁷³⁴ ve *ayāğ* kadeḥ ma'nāsınadır ve dile izāfeti beyāniyyedür.

Mahsül-i beyt: Sāḳī senün şarāb-ı ‘aşḳuñı sāḡara ḳoduḳda zāhir olan çökeğini bizüm cām-ı dilümüze dökdi demek olur.

Her gerd-i melālī ki be-ruftend zi-dilhā

⁷³² [203a] murād: HM’de yok

⁷³³ [203b] şalavātullāhi ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi: şallallāhu (‘a.m.) HM

⁷³⁴ [203b] balçığı ve çökegidür: çöregidür HM

‘Aşket heme ber-rüy-ı ferâğ-ı dil-i mâ rîht

Gerd kâf-ı ‘Acemî’nün fethiyle toz ma‘nâsınadır ve melâle izâfeti beyâniyyedür ve *ruftend* rânun zammıyla ruftenden fi‘l-i mâzî cem‘ gâyibdür süpürmek ma‘nâsına ve fâ‘ili muqadder huddâm-ı ebvâb-ı mihr ü muhabbetdür ve *rîht* fi‘linün fâ‘ili ‘aşkdur.

Maḥsûl-i beyt: Her melâl tozın ki huddâm-ı ebvâb-ı mihr ü muhabbet dillerden süpürdiler. Senün ‘aşkuñ ol tozı cem‘an bizüm ferâğ-ı dilümüzün rüyına dökdi. Ya‘ni [204a] bütün ‘âlemün melâlini senün ‘aşkuñ benüm dil-i fâriguma virdi demek olur.

Feryâd ki her dil ki be-dîvâr-ı ğam-ı ð

Ber-gûft serî hûn be-dimâğ-ı dil-i mâ rîht

Ber-gûft gûftenden ezdirdi ma‘nâsınadır ve *serî* yâsı vahdet içündür ve *rîht* bunda fi‘l-i lâzım olmağ üzredür.

Maḥsûl-i beyt: Feryâd ki her dil ki cânânun dîvâr-ı ğamında bir baş urdı ve ezdirdi. Bizüm dimâğ-ı dilümüze kan dökdi ya‘ni ol ğam-ı ‘aşk-ı cânânla â(v)lûde ve sersem olan dil için bize reşk-i hased ‘arız oldu dimekdür.

Âbî ki be-nüşîd Hızr(e) veh ki zi-müjgân

Der-bâdiye-i ğam sürâğ-ı dil-i mâ rîht

Veh vâhdan muhaffedür ve *sürâğ* zamm-ı sînle tefakḳud ma‘nâsınadır.

Maḥsûl-i beyt: Şol şu ki ḥazret-i Hızır şalavâtullâhi ‘alâ-nebiyyinâ ve ‘aleyhi⁷³⁵ nüş eyledi. Vâh ki bâdiye-i ğamda ol şu bizüm gönümüzü aramağa revân oldu dimekdür. Ve âbdan murâd âb-ı ḥayâtdur ve bi‘l-cümle ğarağ girye ve bükâsını beyândur. Nitekim bu beytde ziyâde taṣriḥ idüp buyurur:

În girye ki ber-geşt be-dil ez-reh-i dîde

Şad pâre-i elmâs be-dâğ-ı dil-i mâ rîht

Ber-geşt kâf-ı ‘Acemî’nün fethiyle fi‘l-i mâzîdür döndi ve öldi ma‘nâsına ammâ bu maḥalde ma‘nâ-yı lâzımı revân oldu dimekdür ve *be-dilde* bâ bi-ma‘nâ şıla.

Maḥsûl-i beyt: Bu girye ki göz yolından dile revân oldu. Ol girye bizüm dâğ-ı dilümüze yüz elmâs pâresi dökdi ya‘ni dâğ-ı dilümüzü tâzeledi dimekdür.

‘Urfî ciger-efşân ne-bûd nâle-i her dil

În berg zi-gül-deste-i bâğ-ı dil-i mâ rîht

⁷³⁵ [204a] şalavâtullâhi ‘alâ-nebiyyinâ ve ‘aleyhi: (‘a.m.) HM

Ciger-efşân vaşf-ı terkibîdür [204b] ve nâle-i dilûn ciger-efşân olması kemâl mertebe nâleden ‘ibâretdür ve berg bunda pâre-i cigerden kinâyetdür.

Mahşûl-i beyt: Ey ‘Urfî her dilûn nâlesi ciger-efşân olmaz bu yaprak bizüm bâğ-ı dilümüzün bir tutam gülinden döküldi. Ya‘ni bu ciger-pâre bizüm derûnumuzdan düşdi. Hâşılı bizüm nâlemüz ciger-efşândur demek olur eyzan⁷³⁶.

-112- Şad şükr ki büt-hâne-i endîşe harâbest

Nâkûs u büteş der-girû bâde-i nâbest

Endîşe bunda gam u guşşadan ‘ibâretdür⁷³⁷ ve *büteş*de şîn-i zamîr büt-hâne-i endîşeye râci‘dür ve *girû* kâf-ı ‘Acemînün kesriyle rehin ma‘nâsınadur ve *bâde-i nâb* şarâb-ı şâfî dimekdür.

Mahşûl-i beyt: Yüz şükür ki gam u guşşa büt-hânesi harâbdur ya‘ni vîrân olmuşdur ve ol büt-hânenün nâkûs u büti bâde-i nâb rehnindedür. Ya‘ni şarâb-ı hâlîşe rehin olmuşdur demek olur.

Bâ kısmet-i hod her ki tû bînî Cem ü Dārâst

Muhtâcî-i merdüm heme zân sūy-ı cenâbest

Muhtâcî yası maşdariyyedür ve hemze tevessül içündür.

Mahşûl-i beyt: Her kimseyi ki kendi kısmetiyle görürsin ya‘ni kendi kısmetine râzı ve kâni‘ görürsin. Ol kimse Cem ü Dārâ’dur ya‘ni pâdişâh-ı vâkıdür. Zîrâ halkun muhtâclığı ya‘ni ihtiyâcını ancak cenâb-ı Hâk tarafınadur demek olur ve mısrâ‘-ı şânî mevki‘-ı ta‘lilde vâkı‘ olmuşdur.

Der-dâ’ire-i ‘âlem-i teslîm cihet nîst

Niy-rû be-sūy-ı lutf ne-püştem be-‘itâbest

Niy nünün kesriyle ve yâ-yı sâkine ile edât-ı nefydür ve *ne* dahı böyledür.

Mahşûl-i beyt: ‘Âlem-i teslîm dâ’iresinde cihet ü taraf bu kadar. Anuñiçün ne yüzüm cânib-i lutf, derûna; arkam taraf-ı ‘itâbadur. Hâşılı [205a] lutfufla mağrûr-ı dil-hoş olup ‘itâb u ‘ikâbı ferâmûş eylemem dimekdür. Murâd beyne’l-havfî ve’r-recâ olduğın beyândur.

Sîr-âbî vü leb-teşnegî ez-hem ne-şi[n]âsem

‘Ömrîst ki âsâyiş-i men ‘ayn-ı ‘azâbest

⁷³⁶ [204b] eyzan: HM’de yok

⁷³⁷ [204b] bunda gam u guşşadan ‘ibâretdür: kaygudur HM

Sîr-âbî ve *leb-teşnegî* yâlar maşdariyyedür ve ma‘naları şuya kanmaklılık ve şusuzluk dimekdür.

Maḥsûl-i beyt: Sîr-âblığı ve şusuzluğu biribirinden fehmi itmeyen, çok zamândur ki benüm râḥatım ‘ayn-ı ‘azâbdadır. Ya ‘ni maḥż-ı ‘azâbdadır ve bi’l-cümle baña âsâyiş maḥż-ı ‘azâb ve ‘azâb⁷³⁸ maḥż-ı âsâyişdür demek olur. Murâd aḥvâl-i ‘aşkı beyândur.

Hîrmân-ı merâ şevḳ dehed neşve-i maḳşûd

Bes teşne fîrû merd u ne-dânist ki âbest

Hîrmân maḥrûmlık ma‘nâsınadır ve *dehedûn* fâ‘ili şevḳdür ve *fîrû* bunda ancak te’kîd içündür.

Maḥsûl-i beyt: Benüm maḥrûmluğuma şevḳ murâd neş‘esini virür ya ‘ni vişâl-i cânândan maḥrûm isem dahı bir şevḳüm var ki saña neşve-i ḥuşûl-i maḳşûd-ı vuşlat virür. Çok teşne helâk oldu ve şu var idüğün bilmedi ya ‘ni şuya vâsıl olmadı demek olur. Mısrâ ‘ı şânî evveli tefsîrdür.

Ger kebk-i dil-i mâ ne-zened ḳahḳaha-i zevḳ

Ma ‘zûr hemî dâr ki der-çeng-i ‘uḳâbest

Kebk-i dil izâfeti beyâniyyedür. Zîrâ keklige teşbîh buyurmuşdur ve *hemî* bunda te’kîd içündür ve *dâred* dâridenden emri-ḥâzırdur ve *‘uḳâb* ‘aynıñ zammıyla tavşancıl didikleri kuşdur. Ammâ bu maḥalde isti‘âre tārîkıyla murâd gâmdur.

Maḥsûl-i beyt: Eger bizüm kebk-i dilümüz zevḳ ḳahḳahasını urmazsa ya ‘ni gönlümüzün zevḳ u şafâsı yok ise ma ‘zûr tut. Zîrâ ‘uḳâb gâm pençesindeyür.

Tevfîḳ bahānest [205b] eger ‘âzim-ı rāhî

Bi-şitâb ki sermāye-i tevḳîḳ şitâbest

Bahānest aşlında bahāne estdür nihāyet zarûret-i vezn için ḥazf ü işâl kılınmışdur.

Maḥsûl-i beyt: Tevfîḳ bahānedür, eger ‘âzim-ı rāh isen şitâb eyle ki sermāye-i tevḳîḳ şitâbdur. Zîrâ ve *fi’t-te’ḥîrî âfâtûn*⁷³⁹ mışdâkı üzere şitâb olunmazsa fevt olmak ihtimâli vardur demek olur.

Dî pîr-i muḡān güft ü dilem sūḥt ki ‘Urfî

Cüyâ-yı rumûzest velî biḥûde yâbest

⁷³⁸ [205a] ve ‘azâb: HM’de yok

⁷³⁹ “Geciktirmekte âfetler vardır.”

Dī dālūn kesriyle dün dimekdür ve *pīr-i muḡān* ıstılāḥ-ı meşāyih-ı şūfiyyede mürşid-i kāmilden ‘ibāretdür ve mefhūm-ı mışrā‘-ı şānī pīr-i muḡānuñ maḡlūl-i ḳavlidür.

Maḡsūl-i beyt: Dün pīr-i muḡān didi ki ‘Urḑī tālib-i rumūzdur ammā bīhūde bulıcıdur ya ‘ni rumūzı fehm itmeyicidür. Pes pīr-i muḡān böyle dimesiyle benüm gönlümü yakdı yandurdı. Ya ‘ni maḡmūm u maḡzūn eyledi dimek olur eyzan.

-113- Şad fevc ‘işve ez-naẓar-ı men güzeşte’ est

Tā-şehsuvār-ı ‘işve-ger men güzeşte’ est

Tā ibtidā-yı gāyet içündür ve *şeh* şāhdan muḡaffedür ve sūvār atlu ma ‘nāsınadır. Pes şehsuvār atlu pāsdişāh dimekdür ammā bu maḡalde kendi cānānından ‘ibāretdür.

Maḡsūl-i beyt: Benüm naẓarumdan yüz ‘işve alayı geçmişdür. Benüm ‘işve idici şehsuvārūm geçelden beri ya ‘ni naẓarumdan geçelden beri dimek olur.

Çün ne-(ne)kerd be-cevr ki ez-rāh-ı tecrübe

Ber-nālehā-yı bī-eşer-i men güzeşte’ est

Çün bunda vāv-ı aşliyye ile keyfe ma ‘nāsınadır.

Maḡsūl-i beyt: Cānān eylediği cevre baḳup niçe inşāfa gelür. Zīrā tecrübe [206a] yolında benüm eşersiz nālelerüme uğramışdır. Ya ‘ni benüm nālelerümde eşer olmaduğın tecrübe eylemişdür dimek olur⁷⁴⁰.

Bī-çāre ‘āfiyet ki zū-yı tā-bürīde’ em

‘Ömreş be-cüsten-i ḡaber-i men güzeşte’ est

Bī-çāre bunda ‘āfiyetüñ şıfatıdır ve *tā* ibtidā-yı gāyet içündür.

Maḡsūl-i beyt: Bī-çāre ‘āfiyet ki biz andan kesilelden beri ya ‘ni müfāraḳat idelden beri ‘ömri bizüm ḡaberümüzi cüst ü cū itmekle geçmişdür dimek olur. Murād kendü daḡı ‘āfiyetden dūr olduğın beyāndur.

Şādī be-dest-ḡīrīm āyed merā ne-yāft

Şad nīze āb-ı ḡam zihn-i men güzeşte’ est

Şādīde yā ḡarf-i maşdardur ve *dest-ḡīr* vaşf-ı terkībīdür ve *yā* maşdariyyedür. *Mīm* zamīre ri’āyet için fethile okunur. Ba ‘zılar zarūret-i vezn için didiler⁷⁴¹ ammā zamāyirüñ mā-ḳabli elbette meftūḡ olmaḳ lāzımdur. Egerçi ba ‘zı zarūriyyātda sākin daḡı olur ammā nādirdür ve *nīze* seko ma ‘nāsınadır ve *āb-ı ḡam* izāfeti beyāniyyedür.

⁷⁴⁰ [206a] eylemişdür dimek olur: itmişdür dimek HM

⁷⁴¹ [206a] Ba ‘zılar zarūret-i vezn için didiler: HM’de yok

Mahsûl-i beyt: Şadlık benüm elüm tutmağa ya‘ni bana i‘ānete geldi ammā beni bulmadı. Zîrā gam şuyı yüz seko miqdârı menüm başumdan geçmiştir. Ya‘ni tamām-ı müstağrak-ı baħr-i gam olmuştur demek olur.

Her cā ki be-güzerem bi-taleb naqş-ı pā-yı gam

Kān fitne-cūy ber-eşer-i men güzeşte’est

*Bi-taleb*de bā-yı müfrede te’kîd içündür ve *taleb* talebîdenden ‘alā-ṭarîk-ı ma‘mûl emr-i hâzırdur ve *naqş* bunda iz ma‘nâsinadur ve *fitne-cūy* vaşf-ı terkîbîdür. Bu maħalde mezkûr gamdan ‘ibâretdür.

Mahsûl-i beyt: Her yere ki uğrarum anda pā-yı gamın izin taleb eyle ya‘ni gamuñ izini benüm geçdügim yerlerde [206b] su‘âl eyle. Zîrā ol fitne-cūy benüm ardumca geçmiştir. Ya‘ni benden hergiz münfek degüldür demek olur.

‘Urfî be-bezm-i kıds ber-în nazm-ı gevherîn

Kāncā hikāyet ez-güher-i men güzeşte’est

*Bezm-i kıds*⁷⁴² pāk meclis dimekdür, murād bezm-i cānāndur ve *gevherînde* yā nisbet ve nûn te’kîd içündür.

Mahsûl-i beyt: Ey ‘Urfî bu cevāhire mensûb nazm-ı mergûbı bezm-i cānāna ilet. Zîrā anda ya‘ni bezm-i cānānda benüm güherümden hikāyet vākı‘ olmuştur. Ya‘ni benüm nazm-ı ābdārum anda gelmiştir eyzan.

-114- Şad şükr kez-ıkbāl-i gam ü leşker-i āfet

Der-memleket-i ‘aşk nişi[s]tem be-ḥılāfet

İkbāl iştilāhlarında devlet ma‘nâsinadur ve gama izāfeti beyāniyyedür ve *leşker-i āfet* izāfeti dahı böyledür ve *ḥılāfet* bunda pâdişāhlık ma‘nâsinadur.

Mahsûl-i beyt: Yüz şükür ki devlet-i gam u asker-i belāyile memleket-i ‘aşkda taht-ı ḥılāfete cülûs eyledim ya‘ni sultān-ı mülk-i ‘aşk oldum demek olur.

Her çend ki der-ḥüred-i cemālet nazārî nîst

Ḥayfest ki pinhān bûd ān ḥüsn ü leṭāfet

Der-ḥüred lāyık ma‘nâsinadur ve cemāle izāfeti lâmiyyedür.

Mahsûl-i beyt: Her ne kadar ki cemāl-i bā-kemālüne lāyık nazar yok ise ‘arz-ı dîdār idüp cemālünü gizleme. Zîrā yazuğdur ki ol ḥüsn ü leṭāfet pinhān ola.

⁷⁴² [206b] kıds: HM’de yok

Bā duhter-i rez dest der-āgūş be-raķşīd

Gū muhtesib şeh̄r bi-kun terk-i hılāfet

Be-raķşīd ‘alā-tarīķ-ı ma‘mūl raķşīdenden fī ‘l-i māzī müfred ğāyibdür ve *hılāfet* bunda hılāf ma‘nāsınadır.

Maḥşül-i beyt: Duhter-i rezle kucaklaşup raķş iderdi. İmdi muhtesib şeh̄re di ki bundan [207a] böyle hılāfı terk eylesün dimek olur ve duhter-i rezden murād bādedür.

Sermāye-i kāmī ki ḥired müntazır-ı ōst

Dādīm nedīmāne be-sey(t)lāb-ı zarāfet

Nedīmān nedīmūn cem ‘idür ve *hā-yı* resmī teşbīh ma‘nāsın ifade ider.

Maḥşül-i beyt: Murād sermāyesi ki ḥired anuñ vücūda gelmesi için muntazırdur. Biz ol sermāyeyi nedīmler gibi seylāb-ı zarāfete virdük dimek olur.

Vādī-i ḥaķīķat be-ḥired tayy ne-tevān kerd

İncā ḳadem-i derd kuned tayy mesāfet

Ḳadem-i derd izāfeti beyāniyyedür ve derdden murād ‘aşķdur.

Maḥşül-i beyt: Ḥaķīķat vādīsini ‘aķl ile tayy itmek olmaz, bu maḥalde ḳadem-i ‘aşķ tayy-ı mesāfe ider. Ya ‘ni tarīķ-ı ḥaķīķatde ḳaṭ ‘-ı merāhil ü tayy-ı menāzil iden ḳadem-i ‘aşķdur. Ḥāşılı ‘aşķ esbāb-ı vuşulūñ aķreb ü aķvāsıdır dimek olur. Bu ğazel ekşer devāvinde ancak bu ḳadar bulunup maḥlaş beyti bulunmamışdır eyzan.

-115- Şavma ‘a dīdem be-cüz müştī bürüt ü bād nīst

Cüz ‘aşā-yı aynūs u şāne-i şimşād nīst

Şavma ‘a ‘ibadet-ḥāne ma‘nasınadır ve *bürüt ü bād* ğurūr ve tekebbür ma‘nāsınadır ve *aynūs* şol meşhūr siyāh ağaçdır ki Hindüstān’dan gelür ve *şāne* tırnaķ ma‘nāsınadır ve *şimşād* harekāt-ı selāşe ile çemşīr didikleri ağaçdır.

Maḥşül-i beyt: ‘İbādet-ḥāneyi gördüm, içinde bir avuç ğurūr u tekebbürden ğayrı yokdur. ‘Aşā-yı aynūs ve çemşīr-i tırnaķdan ğayrı yokdur. Ḥāşılı biraz esbāb-ı riyādan ğayrı nesne yokdur dimek olur. Murād ehl-i riyāya ta‘rīzdür.

Dāne’i ey tāvus kemter çīn ki der-gülzār-ı ‘aşķ

[207b] Ğayr-ı bülbul şayd dām u dāne-i şayyād nīst

*Tāvūs*dan murād ārāyiş-i şaṭḥ u tāmātla şüret-perver olan ehl-i riyādur ve *kemter* böyle yerlerde terk-i külliden ‘ibāretdür ve *bülbul* bunda ‘āṭiñ-ī sihr-ḥizden kināyetdür ve *şayyād*dan ğaraz şayyād-ı mihr ü muḥabbetdür.

Mahsül-i beyt: Ey tāvus dāne düşürme ya ‘ni mütekārib-i dām-ı muḥabbet olma. Zīrā gülzār-ı ‘aşkda şayyāduñ dām u dānesine bülbulden ğayrı şikār olur yokdur demek olur ve cā’izdür ki şayyāddan murād cānān ola.

Vaşf-ı cennet kem kun ey rızvān ki der-büstān-ı mā

Serv-i süsen bī-şümārest ü yekī āzād nīst

Ve *kem* kāf-ı ‘Arabī’nüñ fethiyle sābıķan zikrolunan kemter gibi terk-i külliden ‘ibāretdür.

Mahsül-i beyt: Ey rızvān cenneti vaşf eyleme ki bizüm büstānumuzda serv ü süsen çokdur ve ḥālbuķi birisi āzād degüldür. Ya ‘ni esīr-i ğam-ı ‘aşkdur ve cennetde olan serv-i süsen ise āzādedür demek olur. Ma ‘lüm ola ki şu ‘arā serv ü süseni āzādelikle vaşf itdükleri anuñçündür ki bu ikisi fuşül-i erba ‘ada tāze ve ḥurrem ḳalup şiddet-i şitādan sālimlerdür ve ba ‘zılar didi ki mīveleri olmamağile taşlanmadan sālimlerdür ve li-küllü vechin.

Tehniyet cüz der-muşibet pīş-i mā ‘aybest ‘ayb

İd-rā der-şehr-i mā resm-i mübārek bād nīst

Tehniyet mübārek bād ma ‘nāsınadır ve ‘aybest ‘ayb te’kīd lafzı ḳabīlindendür ve *resm* ‘ādet ma ‘nāsınadır.

Mahsül-i beyt: Bizüm kıymetümüzde muşibetden ğayrı yerde tehniyet ‘aybdur. Bizüm şehrümüzde ‘īd içün mübārek bād demek ‘ādet degüldür. Murād, yanlarında server-i dünyāyı [208a] i ‘tibār olduğın beyāndur.

Bī-nefes erbāb-ı ma ‘nī zindeğānī mīkunend

Līk yek-mū ber-ten-i ĩn cem ‘ bī-feryād nīst

Bī-nefes bī-nuṭuḳ dimekdür ve *erbāb-ı ma ‘nī*den murād erbāb-ı bātındur ve *ĩn cem* ‘ didüğü dahı erbāb-ı ma ‘nīden ‘ibāretdür.

Mahsül-i beyt: Erbāb-ı bātın bī-nuṭuḳ dirilik iderler lāķin bu cem ‘uñ ya ‘ni erbāb-ı bātınuñ teninde bir ḳıl feryādsız degüldür. Ya ‘ni erbāb-ı ḳulüb gerçi zāhir ḥālde ḥamūşlardur ammā bātında cemī ‘ cevāriḥ ü a ‘zā ve ḥavāsla nāle vü zārda dirler demek olur.

Der-cihān-ı dostī vü der-zebān-ı dostān

Ān luğat kez-vey be-yābī ma ‘nī-i bīdād nīst

*Dostī*de olan yā ḥarf-i maşdardur ve *bīdād* sitem ma ‘nāsınadır.

Maḥsûl-i beyt: Dostlık cihânında ve dostların dilinde ol lügat ki andan sitem ma‘nâsın bulursın. Ya ‘ni fehm idersin ol lügat yokdur. Ya ‘ni muḥabbet ‘âleminde ve dostların dilinde sitem ma‘nâlı lügat ve lafız yokdur. Murâd hergiz anlardan âzâr ve eziyet şâdır olmaz ve bi’l-cümle mu‘âmele-i cemîle üzredürler demek olur.

Bîsütün-ı mâ zi-feyz-i nûr âyîne’ est

Tîşe-i bâzîçe încâ der-kef-i Ferhâd nîst

Bunda *Bîsütün*’dan murâd kalb-i ‘âşıkdur, *âyîne* bu maḥalde mücellâ ma‘nâsınadır.

Maḥsûl-i beyt: Bizüm Bîsütün’umuz feyz-i nûr-ı ḥüsn-i cânândan mücellâdur ya ‘ni andan cîlâlanmışdur. Tîşe-i bâzîçe bu maḥalde kef-i Ferhâd’da degüldür. Ya ‘ni Ferhâd bunda küh-kenlik idemez dimekdür.

‘Âfiyet-sûz âteşî ‘Urfî be-dûzaḥ nîst ḥayf [208b]

Kez-vücûd-ı ehl-i dil ḥâkisterî berbâd nîst

‘Âfiyet-sûz vaşf-ı terkibîdür ve *ḥâkister* gül ma‘nâsınadır ki ahkerden ḥâgıl olur.

Maḥsûl-i beyt: Ey ‘Urfî dūzaḥda ‘âfiyet yakıcı âteş yokdur. Ḥayf ki vücûd-ı ehl-i dilden bir ḥâkister berbâd degüldür dimekdür. Ḥayf eylediği âteş-i dūzaḥ dahı ‘âfiyet-sûz ölmediği cihetdendir ya ‘ni ‘âfiyet-sûzdur eyzan.⁷⁴³

-116- ‘Aşk kû tâ-nev kunem bâ-derd peymânî dürüst

Ez-fiğân der-şehr ne-güzârem girîbânî dürüst

Kû kâf-ı ‘Arabî’nün zammıyla kanı dimekdür ve *nev* nûnuñ feḥiyle cedîd ma‘nâsınadır ve *peymânî* ve *girîbânî* yâları vahdet içündür.

Maḥsûl-i beyt: ‘Aşk kanı ki derdile yeñiden bir dürüst ‘ahd ü peymân ideyim. Feryâd u fiğândan şehrde bir yakayı bütün kırmayım. Ya ‘ni te’sîr-i fiğân-ı bülbül-i dil-i nâlânım ile cemî‘ ḥalka gül-i ḥandân gibi çâk-i girîbân itdireyim dimekdür.

Bâ vücûd-ı ân ki ‘aşk âverd şad dârû-yı telḥ

Behr-i derd-i mâ ne-şöd esbâb-ı dermânî dürüst

⁷⁴³ 209 a’da sayfa üstünde yer alan kısım ilgili beytten dolayı burada verildi:

‘Âfiyet-sûz âteşî ‘Urfî be-dûzaḥ nîst ḥayf

Kez-vücûd-ı ehl-i dil ḥâkisterî berbâd nîst

Ey ‘Urfî ḥayfâ ki cehennemde ‘âfiyet-sûz âteş yokdur. Zîrâ ki vücûd-ı ehl-i dilden hiçbir ḥâkister berbâd degüldür. Ya ‘ni ‘âfiyet-sûz olan ‘aşk âteşidir ki vücûd-ı ehl-i dili evvel yakup ḥâkister berbâd eyler ve illâ dūzaḥ âteşinde bu te’sîr yokdur.

HM’de maḥsûl-i beytten itibaren küçük değişiklikler vardır. Yeni beyte kadar olan şerh şu şekildedir: “Maḥsûl-i beyt: Ey ‘Urfî dūzaḥda ‘âfiyet yakıcı âteş yokdur. Ḥayf ki az vücûd-ı ehl-i dilden olmazsa bir ḥâkister berbâd degüldür ya ‘ni ‘âfiyet-sûzdur dimekdür. Ḥayf eylediği âteş-i dūzaḥ dahı ‘âfiyet-sûz ölmediği cihetdendir eyzan.”

Bā vüçūd-ı ān ki anuñ birle ki dimekdür.

Mahsül-i beyt: Anuñ birle ki ‘aşk yüz dürli dārū-yı telh getürdi, bizüm derdümüzden ötri dermān sebepleri dürüst olmadı. Ya ‘ni biri muvāfiķ düşmedi demek olur ve dārū-yı telh buyurduğı *küllī mürrun devā ün*⁷⁴⁴ mefhūmı üzredür.

Mürdem ü bā-şad şikāf ez-kef girībānem ne-heşt

Vāy ki būdī be-dest-i ğam girībānī dürüst

Mürdem mīmūñ zammıyla mürdenden fi ‘l-i māzīdür ve *ne-heşt* fi ‘l-i nefy-i māzīdür.

Mahsül-i beyt: Ben öldüm ve ğam girībānumı pāre pāre iken elden kıomadı. Vāy [209a] niçe olurdı hāl eger dest-i ğamda girībānım bütün olaydı demek olur.

Nīst ‘aybī ger büved sāmān-ı ‘īšem nā-tamām

‘Ayb başed sofre-i dervīş-rā nānī dürüst

‘Aybī yāsı tenkīr içündür ve *sāmān* intizām-ı hāl ma ‘nāsınadır ve *nānī*de olan yā dahı tenkīrdür.

Mahsül-i beyt: Eger sāmān-ı ‘īş ü zevķum nā-tamām olursa ‘ayb degüldür, ‘ayb oldur ki sofre-i dervīşüñ nānı bütün ola demek olur. Murād dervīşe faķr u zillet lāzım olduğın beyāndur.

Şayd-ı ‘aşk ez-hām bāşed nīm hōred āteşest

Nīst der-h‘ān-ı muħabbet murĖ-ı [būr]yānī dürüst

Nīm hōred āteş nīm puhte ma ‘nāsınadır.

Mahsül-i beyt: Şayd-ı ‘aşk olan dil eger hām ise de nīm puhtedür ya ‘ni yarım pişmişdür. Zīrā muħabbet sofresinde bütün murĖ-ı büryān yokdur. Ya ‘ni murād üzre sūziş-i ‘aşķa kimse nā’il olamaduğından şa[y]d-ı ‘aşķ-ı cām ise de nīm puhte olmuş olur.

Geşt küfr-ālūde ĩmāneş zi-ṭa ‘n-ı kıdsiyān

Her ki der-eyyām-ı hūsnet dāşt ĩmānī dürüst

Küfr bunda ĩmān-ı haķīķīden ‘ibāretdür. Nitekim sābıķan dahı beyān olunmuşdur ve *kıdsiyān*dan murād melā’ike ve ervāḥ-ı teķaddesdür.

Mahsül-i beyt: Eyyām-ı hūsnuñde nā’il-i ĩmān resmi olanlar ṭa ‘n-ı kıdsiyāndan kaṭ ‘-ı merātīb-i ‘aşķ idüp ĩmān-ı haķīķīye vāşıl oldılar dimekdür. Bu beyt şūfiyye ıştılāḥı

⁷⁴⁴ “Her acı, şifadır.”

üzre vâkı ‘ olmuşdur ve şîn-i zâmîr izmâr kıble’z-zîkr tarîkıyla her kiden mefhûm olan kimseye râci ‘dür.

Bâ heme kec nâgmegî hândend zâğân-ı çemen

‘Andelîbî ger zened nâgâh destânî dürüst

Bâ heme bu kadar [209b] ve bu deñlü ma‘nâsına isti‘mâl olunur ve *kec* kâf-ı ‘Arabînün egri ma‘nâsınadır ve *nağmegî* yâsı maşdariyyedür ve kâf-ı ‘Acemî-i meksûre hâ-yı resmîden mübeddeldür ve *zâğân-ı çemenden* murâd zamânında kendünün muhâlifî olan şu‘arâdur ve ‘*andelîb*den maqşûd ‘Urfî kendidür ve *destân* bunda nağme ma‘nâsınadır.

Maḥsûl-i beyt: Bu kadar kec nağmelikle zâğân-ı çemen hânde iderler ya‘ni mezelenürler. Eger bir ‘andelîb-i gülzâr-ı sühan nâgâh bir dürüst nağme eylese ya‘ni bir nâzûk şi‘r inşâd eylese demek olur ve bi‘l-cümle garaż mezkûr şu‘arâya ta‘rîzdür.

Çend ‘Urfî bende-i fermân-ı hod bâşed kesî

Bendeğî-râ mîkunem nisbet be-sultânî dürüst

Kesîde yâ vahdet içündür ma‘nâsı bir kimse dimekdür. Murâd kinâye tarîkıyla ‘Urfî kendidür.

Maḥsûl-i beyt: Ey ‘Urfî niçeye dek bir kimse kendünün bende-i fermânı ola. Ya‘ni niçeye dek ben kendümün qavli olayım, qullığı ve bendeligi bir sultâna büsbütün mensûb ideyim. Ya‘ni kendimden fâriğ olup bir şâh-ı hûbâna bende-i fermân olayım ve cümle ‘ubûdiyyetümi aña mensûb ideyim dimekdür eyzan.

-117- ‘Aşq nâvek-rîz ü yek müyem tehî ez-yâr nîst

Be-âverem (b)[n]âyed ki her müyî zi-yâr efgâr nîst

Nâvek-rîz vaşf-ı terkîbidür rîzîdenden ok dökici ya‘ni ok itici dimekdür ve *yârdan* muzâf maḥzûfdur. Taqdîr-i kelam zaḥm-ı yâr dimekdür ve *efgâr* elifün fethiyle ve kâf-ı ‘Acemî ile mecrûḥ ma‘nâsınadır ve mısrâ‘-ı şânî evveli tefsîr vâkı ‘ olmuşdur.

Maḥsûl-i beyt: ‘Aşq ok iticidür ve bir kılm zaḥm-ı yârdan tehî degüldür. Baña i‘timâd u i‘tikâd gelmez ki her bir müyum zaḥm-ı ‘aşq-ı yârdan mecrûḥ [210a] olmaya. Ya‘ni büsbütün vücûdum nâvek-i ‘aşq-ı cânânla efgâr ve mecrûḥdur demek olur.

Berehmen çün best zünnârem muğân güftend ḥayf

Kîn zamân der-kâfiristân ‘izzet-i zünnâr nîst

Berehmen bâ ve hâ ve mîmün fethâlarıyla ve rânun sükûnıyla ıstîlâḥ-ı meşâyıḥda mürşid-i kâmilden ‘ibâretdür ve rânun fethi ve hânun sükûnıyla daḥı lûgatdûr ve *çün*

vāv-ı resmîyle edât-ı ta‘lîldür ve *best* bā-yı ‘Arabînün fethiyle bestenden fi‘l-i mazī müfred gāyibdür ve tahtında müstetir olan zamîr-i gāyib berehmen rāci‘dür ve ‘*aḳd-ı zünnār* şüfiyye ıstılâhında kemer-bend-i ‘aşḳ olmaḳdan ‘ibāretdür ve *muḡāndan* maḳşūd erbāb-ı sülûkdür ve *güftend* fi‘l-i mazī cem‘ gāyibdür. Ma‘lûm ola ki Fāriside cem‘ ü teşniyenün şîğası vāhiddür ya‘ni tenşiye içün başḳa şîğa ta‘yîn olunmayup cem‘le iştirāk üzre vaz‘ olunmuşdur⁷⁴⁵. Tezkîr ve te’nîşi daḳı böyledür ve *kāfiristāndan* murād diyār-ı mihr ü muḡabbetdür.

Mahsûl-i beyt: Berehmen çünki baña zünnār baḡladı, muḡān didiler ki ḡayf bu eyyāmda kāfiristāndan ‘izzet-i zünnār yokdur. Ya‘ni diyār-ı mihr ü muḡabbetde kemer-i ‘aşḳa izzet yokdur deyü muḡān te’essüf itdiler dimek olur. Murād kesr-i nefsdür.

Mîterāved mey be-cām u cām mîāyed be-leb

Nîst bā-kî ger be-bezm-i ‘aşḳ kes hüşyār nîst

Mîterāved terāvidenden zarar ma‘nāsınadır ammā bunda ma‘nā-yı lâzımı murāddur ya‘ni dökülür dimek olur ve cāmdan sonra zikrolunan *mî* kesr-i mîmle edātdur ammā evvelki *mey* mîmün fethiyle isimdür serāb ma‘nāsına ve *hüşyār* ayık ma‘nāsınadır.

Mahsûl-i beyt: [210b] Mey cāma dökülür ve cām dudaḡa gelür. Pes kayırmaz eger meclis-i ‘aşḳda kimse ayık degül ise. Maḳşūd mey-i ‘aşḳı beyāndur. Ya‘ni mey-i ‘aşḳ ḳadeḡe kendi kendinden dolar ve ḳadeḡ daḳı lebe kendi kendinden gelür. Ḥāşılı ‘aşḳ bedîhiyyātdandır nazārî degüldür. Kendi kendinden zühûr ider dimekdür. Ma‘lûm ola ki ‘aşḳ ekseriyyā dilbere çok baḳmadan ḡāḡıl olur ve sem‘le ‘āşık olmaḳ daḳı muḳarrerdür. Ammā ‘āşıkun kendi irādetiyle degüldür, belki hemān nāḡāḡ kendüyi ‘āşık olmuşbulur. Meşelā marîz ve ḡasta gibi.

Şermsār ez-himmet-i ‘aşḳem ki der-hengām-ı nez‘

İzṭrāb-ı cān süpürden māni‘-i dîdār nîst

Şerm isimdür ḡayā ma‘nāsına ve *sār* bunun gibi yerlerde mübālaḡa ifāde ider şıfat-ı müşebbehe gibi utanḡan ma‘nāsına ve *himmet* hānuñ fethiyle ve kesriyle lûḡatdür ḳaşd ma‘nāsına ve *ki* ḡarf-i rābi‘-ı şşıfatdur ve *hengām-ı nez‘* den murad ḡālet-i mevtdür ve *süpürden* sînün ve pā-yı ‘Acemî’nün zammeleriyle⁷⁴⁶ maşdardur. Bu maḡalde ma‘nā-yı lâzımı teslîm itmekdür.

⁷⁴⁵ [210a] ya‘ni tenşiye içün başḳa şîğa ta‘yîn olunmayup cem‘le iştirāk üzre vaz‘ olunmuşdur: HM’de yok

⁷⁴⁶ [210b] sînün ve pā-yı ‘Acemî’nün zammeleriyle: HM’de yok

Maḥsûl-i beyt: Himmet-i ‘aşkdan şermsâr u haclem ki hâlet-i mevtde teslîm-i rûh itmek ıztırabı mâni ‘-i dîdâr degüldür. Ya ‘ni hâlet-i nez ‘de mevtüñ âlâm-ı şedâyidi himmet-i ‘aşk sebebiyle yâri görmege mâni ‘ degüldür demek olur⁷⁴⁷.

Bâ ser-i her müy-ı tû her şınf-râ şad da ‘vîst

Gerçi yek mü ez-kesî ṭab ‘-ı tû minnetdâr nîst

Şınf bunda nev ‘-i ‘uşşâkdan ‘ibâretdür.

Maḥsûl-i beyt: Senüñ her kıluñuñ uciyla her şınıfuñ yüz da ‘vâsı ya ‘ni yüz dürlü ta ‘alluḳı vardır. Egerçi senüñ [211a] ṭab ‘uñ kimseden bir kıl kadar minnetdâr ya ‘ni memnûn degüldür ve bi’l-cümle şınf şınf ‘uşşâk senüñle muḳayyed iken sen murabba ‘-nişîn-i mesned-i istiğnâ olup birinden memnûn degülsün demek olur. Murâd istiğnâ-yı cânânı beyândur. Nitekim şâ ‘ir buyurur beyt:

Halk-ı ‘âlem elem-i ‘aşkuñla ğavgâda

Sen ise pâdişâhum ‘âlem-i istiğnâda

İntizâr-ı nev-bahâr ez-teng-çeşmihâ-yı mâst

Şad temâşâ hest der-külhan ki der-gülzâr nîst

Teng-çeşm vaşf-ı terkîbî aḳsâmından aç gözlü ma ‘nâsınadur ve *yâ* maşdariyyedür ve *hâ* ‘alâmet-i cem ‘dür. Ammâ bu maḥalde mübâlağa ifâde ider.

Maḥsûl-i beyt: Nev-bahâra muntazır olmak bizüm mübâlağayla aç gözlülüğümüzdenür. Yohsa külhanda yüz temâşâ vardır ki gülşende yokdur. Murâd ‘ârif külhanda gülzâr-ı seyrin ider ya ‘ni külhan ‘ârif gülzârdur demek olur.

Sûzen-i Īsâ bi-yefken rişte-i Meryem bi-sûz

Ḥalvet-i vaşlest hân âlûdegân-râ bâz⁷⁴⁸ nîst

Sûzen sînüñ zammıyla ve zânuñ fethiyle igne ma ‘nâsınadur ve *rişte* rânüñ kesriyle iplik ma ‘nâsınadur ve *bi-yefken* ve *bi-sûz* efkenîdenden ve sūzîdenden emr-i ḥâzırlardur ve *hân* harf-i tenbîhdür ve *âlûdegân* âlûdenüñ cem ‘idür. Murâd aşḥâb-ı mâ-sivâdur ve *râ* bunda ‘alâmet-i mef ‘üldür ve *bâr* bu maḥalde icâzet ma ‘nâsınadur.

Maḥsûl-i beyt: Sûzen-i ‘Īsâ’yı berḳ ve rişte-i Meryem’i âteşe yak ya ‘ni tecemmülât-ı dünyeviyyeyi bi’l-cümle terk eyle. Çünki murâduñ ḥalvet-i vaşldur. Âgâh ol âlûdelere icâzet yokdur. Ya ‘ni ḥalvet-sarây-ı vaşla duḥûl itmegiçün aşḥâb-ı mâ-sivâya izn-i Ḥudâ yokdur demek olur.

⁷⁴⁷ [210b] yâri görmege mâni ‘ degüldür demek olur: yâridür HM

⁷⁴⁸ [211a] bâz: HM’de yok

Hân reh-i ‘aşkest kec reften [211b] ne-dâred bâz geşt

Cürm-râ incâ ‘ukûbet hest ü istiğfâr nîst

Hân esmâ-yı ef‘âldendür tenbîh maķâmında müsta‘meldür. Müfred ve cem‘ maķallinde vâķı‘ olur ve *kec (ü) reften* egri gitmek ma‘nâsınadır ammâ bunda taķşîr ve ma‘şiyetden ‘ibâretdür ve *bâz geşt* rücü‘ ma‘nâsına isti‘mâl olunur ve *incâ* bunda râh-ı ‘aşķdan ‘ibâretdür.

Maḥsûl-i beyt: Ehl-i ‘aşķa ḥitâb-ı ‘âm ṭarîķıyla buyurur ki âgâh ol. Bu sülûk itdügün yol ‘aşķ yoludur. Bu yolda taķşîr ü ma‘şiyet rücü‘ kabûl eylemez. Bu maķalde cürme ‘ukûbet ve ‘azâb vardır, tevbe ve istiğfâr yokdur ve ‘l-muķarrabûne ‘alâ-ḥaṭarin ‘azîm mefhûmı üzre ‘aşķda kec-rev olmaķdan ziyâde ihtirâz lâzımdır. Zîrâ ki mısra‘: *Her ki üftâd derîn bâdiye müşkil ber-ḥâst* mışdâķı üzre bu yolda düşenler güç kâķar demek olur. Maķşûd taķşîrden ḥazer itmek için kemâl mertebe tehdiddür.

Her ser-i müyem kelîm-i len terânî ne-şnevest

Yâr gû me-küşây leb kâyincâ edeb der-kâr nîst

Bu beytün ma‘nâsında yârân-ı sūḥan-şinâsân ḥayrân u sergerdân ḳalmışlardır ve bi’l-cümle ittifâķ üzre virilen ma‘nâ budur.

Maḥsûl-i beyt: Benüm her bir ḳılımuñ ucu ma‘nâ-yı len terânî âyetini işitmeyici kel[î]mdür. Ya‘ni cānân sen beni elbette göremezsın didüğini diñlemeyüp dâ‘imâ dîdâr-ı şerîfin görmek isterem. İmdi cānâna söyle dudaķ açmasın ya‘ni sen beni elbette göremezsın. Pes beni görmek için böyle sa‘y-ı bîhûde ve ta‘cîl-i bî-netîce idüp küstâḥlîķ eyleme dimesün. Zîrâ bu maķalde edeb işe yaramaz demek olur ve ‘l-‘ilmü ‘indallâhi te‘âlâ.

Mîrevî [212a] bâ-gayr mîgûyî biyâ ‘Urfî tû hem

Luṭf fermûdî bi-rev kîn pây-râ fertâr nîst

Ġayr bunda raķîbden ‘ibâretdür.

Maḥsûl-i beyt: Sen raķîble gidersin ve ey ‘Urfî sen daḥı gel dîrsin. Böyle demekden luṭf buyurduñ ammâ var saēlîēla. Zîrâ bu ayaēuñ reftâre mecâli yokdur ya‘ni mādām ki raķîble gidersin benüm ayaēum senünle gitmeēe ḳâdir degüldür demek olur. Ḥitâb kendi cānânesinedür ki aēyârıyla ihtilâṭ itme deyü ta‘rîz ṭarîķıyla tenbîh buyurmuşlardır eyzan.

-118- ‘Aşķ ger narḥ nehed ḳıymet-i cān inheme nîst

Terk-i cān der-reh-i ân serv-i revân inheme nîst

Narh nünüñ fethiyle ıstılâhda falan şey şu kadar bahāya şatılsun deyu ta ‘yîn itmekdür ve *inheme nîst* rûz-merrelerinde hiç nesne degüldür dimekdür ve serv-i revân yürüyici serv dimekdür. Murād kendi cānānesidür.

Mahşül-i beyt: ‘Aşk eger narh kursa kıymet-i cān hiç nesne degüldür ve ol serv-i revānuñ yolında terk-i cān itmek hiç nesne degüldür demek olur.

Merd-i himmet-i nîm ammā be-kanā ‘at şādem

Kānçe mahşül-i zemīnest ü zamān inheme nîst

Mısrā ‘-ı şānī mevki ‘-i ta ‘lilde vākı ‘ olmuştur.

Mahşül-i beyt: Himmet-ārī degülem ammā *lā-gamme li’l-kāni*⁷⁴⁹ mışdākınca kanā ‘atle şād ü mesrûrem. Zîrā ol nesne ki mahşül-i zemīn ü zamāndur. Ya ‘ni emvāl ü erzāk-ı dünyeviyyedür, hiç nesne degüldür.

Bāgbān-rā meger ez- ‘işve-i gül dil be-girift

Ver ne pejmürdegī-i bīm-i hāzān inheme nîst

‘İşve gönül aldamağ ma ‘nāsinadur ammā ekşerıyyā nāz ü şīve ma ‘nāsında isti ‘māl olunur.

Mahşül-i beyt: Meger bāgbānuñ gönli gülün ‘işvesinden yegrendi. Yoğsa [212b] bāgbānuñ hāzān korkusından pejmürde olması ya ‘ni melül ü mahzûn olması hiç nesne degüldür demek olur.

Āhır ez-şā ‘bede dil-gîr⁷⁵⁰ şeved şā ‘bede-bāz

Dil kavī dār ki esbāb-ı cihān inheme nîst

Şā ‘bede şīnün fethiyle ve ‘ayınun sükūnıyla ve bā ve dālün fethalarıyla maşdardur. Dehrace bābından ve *şā ‘bede-bāz* hokkabāz ve göz bağıcı ma ‘nāsinadur ve *dil kavī dār* didügi hitāb-ı ‘ām tarıkiyladur.

Mahşül-i beyt: Āhır şā ‘bede-bāz felek hîle ve şā ‘bededen dil-gîr olur ya ‘ni nefret ider. Gönlüni kavī tut ki esbāb-ı cihān hiç nesne degüldür. Murād haqīkatde māni ‘ ü mu ‘tī cenāb-ı Bārī te ‘ālādur demek olur.

Şan ‘atī bih zi-riyā nîst meger zāhid rā

Ver ne çün bād ü bürüt-i digerān inheme nîst

⁷⁴⁹ “Kanaat edenin derdi yoktur.”

⁷⁵⁰ Bu kelime beytde diğer şeklinde verilmiş olup şerhinden hareketle düzeltildi.

Şan ʿatīde olan yā vahdet içündür ve *bih* bānuñ kesriyle ve hā-yı aşliyyenüñ sükūnıyla yeñ dimekdür ve bādan şoñra bir yāyla dağı lügatdür. Meşelā bīh gibi ve *bād ü bürüt* bunda gurūr u tekebbürden ʿibāretdür.

Mahsül-i beyt: Meger zāhidüñ riyādan yek bir şanʿatı yoğdur ve illā anuñ riyā ve sümʿası gayrılarıñ gurūr u tekebbüri gibi hiç nesne degüldür demek olur. Murād ehl-i riyāya taʿrīzdür ve biʿl-cümle mürāyīlere bu gūne iʿtirāz itmek şuʿarānuñ deʿb-i dīrīnesidür. Nitekim Türki eşʿarda dağı çok vākıʿdur mısraʿ:

Nenüñ ıssı oldı zāhid bu kadar riyālar etdi

Menzil-i şulḥ miyān-ı tū dırāzest ü muğān

Ver ne der-dīn-i tū tā-kīş-i muğān ĩnheme nīst

Kīş mezheb maʿnāsınadır ve *muğān* bunda meyḥānecilerden ʿibāretdür.

Mahsül-i beyt: Sābıkan mezkūr [213a] olan zāhīde ḥitāb idüp buyurur ki ey zāhid senüñle meyḥānecilerüñ arasında menzil-i şulḥ uzağdur. Yaʿni senüñ meyḥāneci olmağa istiʿdād ve şalāhiyyetüñ yoğdur. Yoğsa senüñ dīnūñden meyḥānecilerüñ mezhebine varınca hiç nesne degüldür. Yaʿni anlarıñ kīşī küfr ise senüñ dağı kārūñ sümʿa ve riyādur. Pes sümʿa ve riyā ḥod merdūd idügi muḳarrerdür demek olur. Murād yine ehl-i riyāya iʿtirāzdur.

Şevḳ-i mā rāh-ı temāşāgeh-i ḥod ne-şināsed

Ver ne āرایş-i gülzār-ı cinān ĩnheme nīst

Şevḳ bunda dilden ʿibāretdür zıkr-i ḥāl irāde-i maḥal ṭarīkıyla *temāşāgeh* temāşāgāhdan muḥaffedür nazargāh maʿnāsına. Ammā bu maḥalde rāh-ı temāşāgehden murād sülūk idüp seyreyledügi ʿālemdür ki her ʿāşıka bir gūne yüzden nümāyān olur ve ḥoda izāfeti lāmiyyedür ve *şinā(şet)[sed]* fīʿl-i nefy-i müstaḳbel müfred gāyibdür ve fāʿili şevḳdur ve *cinān* cīmüñ kesriyle cennetüñ cemʿidür.

Mahsül-i beyt: Bizüm göñlümüz kendi seyrāngāhı yolını fehmi eylemez yoğsa ol seyrāngāha nisbet gülzār-ı cinān hiç nesne degüldür demek olur.

Kes der-i gūş ber-ez-dīl-i mā ne-kūşāyed

Ver ne der-meclis-i mā bend-i zebān ĩnheme nīst

Der isimdür ḳapu maʿnāsına ammā bu maḥalde gūşa izāfetle ḳulağıñ deliği murāddur ve *bend-i zebān* ketm-i rāz itmeden kināyetdür.

Mahsül-i beyt: Kimse der-i gūşını bizüm rāz-ı dilümüze açmaz yaʿni kimse rāz-ı dilümüzi fehmi itmege ḳulaḳ tutmaz. Ol cihetden sırrımız serbeste ḳalmışdur ve illā

bizüm meclisümüzde bend-i zebân hiç nesne degüldür. Ya‘ni encümen-i ser-efkendegân [213b] ‘aşk u muhabbetde ketm-i rāz itmek lâ-şeydür demek olur. Yâhud bizüm güft ü gūya i‘tibārumuz yokdur, rāz-ı dilden haberdār olanadır i‘tibārumuz demek ola.

Şarfe’i cilve nigh dāšten hūsn-i bülend

Bā nazar-bāzī-i mā bī-başarān inheme nīst

Şarfe’i bunda fā’ide ma‘nāsınadır ve *nigh dāšten* saklamak ma‘nāsınadır ammā bu maḥalde dirīg eylemekden ‘ibāret olur ve *nazar-bāz* ehl-i nazar ve maḥbūb dost ma‘nāsınadır ve yā ḥarf-i maşdarīdür.

Maḥsül-i beyt: Cānānuñ hūsn-i bülendi cilvesini dirīg eylediginüñ bir bī-başarların nazar-bāzlığına göre hiç nesne degüldür. Ya‘ni biz öyle nazar-bāz degülüz ki cilve-i hūsnin bizden dirīg itmenüñ cānāna fā’idesi ola demek olur.

Hızr-ı tevfiḳ meger rāhberet şöd ‘Urfī

Ver ne ḥod rehberī-i nām u nişān inheme nīst

Hızr-ı tevfiḳ izāfeti beyāniyyedür ve *rāhber* kulağuz ma‘nāsınadır ve *tā* zamīr-i ḥitābdur ve *ḥod* böyle yerlerde ancak takrīb ifāde ider.

Maḥsül-i beyt: Ey ‘Urfī meger saña tevfiḳ hızr-ı rāhber ola yoḥsa nām u nişān-ı rehberliği hiç nesne degüldür. Hāşılı mısra‘: *Tevfiḳ refiḳ olmayıcaḳ fāide yokdur* eyzan.

-119- ‘Ahd-i hūsneş rūzgār-i dest bürd āteşest

Şāf-ı āteş hūsn-i ō ḥurşīd dūrd-i āteşest

Bu ḡazel ekşer dīvānda ancak dört beyt bulunmuşdur ammā beş gerekdür. Zīrā ḡazel beş beytden eksik olmaz ve ‘*ahd*’bunda zamān ma‘nāsınadır ve *şīn*-i zamīr muḳadder cānāna rāci‘dür ve *rūzgār* daḥı mevsim ve zamān ma‘nāsınadır ve *dest bürd* bānuñ zammıyla ḡālib ma‘nāsına müsta‘meldür. Vāv zamīri daḥı cānāna rāci‘dür.

Maḥsül-i beyt: [214a] Cānānuñ zamān-ı hūsni āteşüñ ḡālib olacağı zamāndur ya‘ni anuñ ‘ahd-i hūsniinde āteş dünyāya ḡālibdür. Anuñ hūsni āteşüñ şāf ve ḥālīşidür ve ḥurşīd anuñ hūsniine nisbet āteşüñ dūrdidür ya‘ni koyusıdır ve posasıdır. Hāşılı hūsn-i cānān şemsden daḥı a‘lā ve tābdārdur demek olur. Dūrd dālūñ zammıyla lūḡatde şarābuñ çökeğine ve balcığına ıtlāḳ olunur.

Hānmān-ı ‘ālemī ez-āteş-i hūsneş be-sūḥt

Der-ḳimār-ı ḥāne-sūzı rūz-ı bürd āteşest

Rûz-ı bürd izâfeti lâmiyyedür ve *bürd* bānuñ zammıyla bürdenden isimdür iletmek ve yağma itmek ma‘nāsına. Nitekim zed ve bürd dirler. Eş‘ār-ı ‘Acem’de çok vākı‘ olur ammā bunda kımār qarīnesiyle yutmağ ve galebe itmek ma‘nāsınadır.

Mahsül-i beyt: Cānānuñ āteş-i hüsinden hānmān-ı ‘ālem yandı, hāne-süzlik kımārında āteşüñ gālib olacağ gūnidür demek olur. ‘Ālemīde yā tenkīr içündür ve kımār kāfuñ kesriyle avuçla oynanur bir meşhūr oyundur ve hāne-süzīye izâfeti müşebbehün bihūñ izâfeti kabīlindendür.

Teşnegān-ı ‘aşk-rā nī dil bürd āb-ı hayāt

Īn metā‘ āmāde beher dest bürd āteşest

Rā bunda taḥşış çündür ve *nī*nūñ kesriyle edāt-ı nefydür ve *īn metā‘* didüğü mezkūr dilden ‘ibāretdür ve *dest bürd* redd-i maṭla‘ şan‘atı üzredür.

Mahsül-i beyt: Teşnegān-ı ‘aşkuñ göñlini āb-ı hayāt iletmez ya‘ni anlaruñ göñli āb-ı hayāta meyl ü rağbet eylemez. Bu göñül metā‘ı āteşe gālib olmağıçün āmādedür. Ya‘ni dil-teşnegān-ı ‘aşk āteşe galebe itmek içün ḥāzırlanmışdır. Yoḥsa āb-ı hayāt içün āmāde degüldür demek olur.

[214b] ‘Urfī ender ‘aşk eger nākış būd efsürde nīst

Şayd-ı ‘aşk er ḥām bāşed nīm ḥōred āteşest

Nīm ḥōred āteş nīm puḥte ma‘nāsınadır.

Mahsül-i beyt: ‘Urfī eger ‘aşkda nākış ise ya‘ni kāmīl degül ise efsürde de degüldür. Zīrā şayd-ı ‘aşk eger ḥām ise de nīm puḥtedür ya‘ni ‘āşık olan vücūd her ne kadar ḥām ise yarım bışmışdır demek olur. Zīrā murād üzre kimse sūziş-i ‘aşka nā‘il olamaduğundan şayd-ı ‘aşk ḥām ise de nīm puḥte olmuş olur. Mısrā‘-ı şānī sābıkan dürüst redīf olan gāzelinde daḥı īrād olunmuşdur.

-120- Ġazeli ġufteem ān bā‘iş-i ġuftār kücāst

Nev ġülü çide’em ān küşe-i destār kücāst

Ġazel ġayınuñ ve zānuñ fethalarıyla beş beyte ve yedi beyte ve toḫuz beyte dirler. Ammā maşla‘ı olup bir kāfiye üzre olmağ şartıyla ve on bir beyte daḥı tecvīz itmişlerdür. Bundan ziyādesine yigirmi beyte dek kaşīde beçe dirler.

Mahsül-i beyt: Bir ġazel söylemişem ol bā‘iş-i ġuftār kandedür? Ya‘ni ol söyledigim şī‘re sebep olan dildār kandedür. Bir tāze gül düşürmüşem ol ġüşe-i destār kandedür demek olur. Mısrā‘-ı şānī evvele irsāl-i meşel kabīlindendür ve yālar vahdet içündür.

Yek sebū mey be-der-i şavma‘a ārem ki diger

Mey-fürüşân bi-şinâsed ki bâzâr kücâst

Sebû sînûñ fethiyle ve bânuñ zammıyla desti ma‘nâsınadur ve *şavma* ‘a şâduñ fethiyle ‘ibâdetgâhdur ve *diger* bunda yine ma‘nâsınadur ve *mey-fürüşân* şarâb şatıcılar dimekdür. Murâd meyhânegilerdür.

Mahsûl-i beyt: Şavma‘a kapusına [215a] bir desti şarab götürüyim ki yine meyhânegiler bilsünler ve aňlasunlar ki bâzâr kandedür. Murâd şavma‘a-nişînân beheme-hâl sebû-keşân rütbesinde degüllerdür ‘alâ-ıştılâhı’ş-şüfiyye ve nefsü’l-emrde makâm-ı zühdin (bir) birdür. Pes şavma‘aya sebû-âverlik bâde-fürüşa metâ‘ınuñ revâcın ve keşân-ı kıymet idigin göstermek irâdesiyle olur fete’emel.

Hırmen-i enduh-ı dünyâ be-cevî gû bi-fürüş

Ân ki dâned ki ser-i kûşe-i hammâr kücâst

Enduh elifûñ fethiyle ve nûnuñ sükûniyle ve dâlûñ zammıyla guşşa ma‘nâsınadur ve dâlden şoñra vâvile dahı lügatdür. Meşelâ endûh gibi ve *hırmen-i enduh* izâfeti beyâniyyedür ve *cev* cîmûñ fethiyle arpa ma‘nâsınadur ve *hammâr* hâ-yı mu‘cemenûñ fethiyle mübâlağayla ism-i fâ‘ildür bâde-fürüş ma‘nâsına ve *kûşe-i hammâr*dan murâd meyhânedür.

Mahsûl-i beyt: Guşşa hırmenini bir arpaya şat deyu söyle ol kimseye ki cânib-i meyhâne kande olduğın bilür. Hırmen-i guşşayı bir cevve şatmak bâde qalîliyle def‘-i gumûm-ı keşir itmeden ‘ibâretdür.

‘Aşk kârîst ki lâyıq be-revâc üftâdest

Ver ne der-kevn ü mekân lâyıq-ı in kâr kücâst

‘Aşk mübtedâ ve *kârîst* haberidür ve kârîstde olan yâ vahdet içündür ve *in kârdan* murâd kâr-ı ‘aşkdur.

Mahsûl-i beyt: ‘Aşk bir kârdur ki lâyıq-ı revâc vâkı‘ olmuşdur yohsa cihânda bu kâr-ı ‘aşka lâyıq kande vardur. ‘Aşk şöyle bir kârdur ki hâzret-i Feyyâz-ı muṭlaḳ buña şân u revâc virmekle maṭmaḥ-ı intizâr-ı heme ‘âlem olmuşdur ve illâ haḳîḳatde ol kâr-ı müşkile sezâ kim vardur. Hâşıl-ı kelâm cihânda kâr-ı ‘aşkı nihâyetine ilenmiş merd-i ‘irfân-pesend kande olur ya‘ni olmaz dimekdür.

Gâm-ı evvel be-ser-i büt nehem [215b] ender talebeş

Ger bedânem ki kûşâyende-i zünnâr kücâst

Büt bunda ārayış-i mā-sivādan ‘ibāretdür ve *ṭalebe*şde şīn-i zamīr izmār ḳable’z-zīkr ṭarīḳıyla küşāyende-i zūnnāra raci ‘dür ve *küşāyende-i zūnnā*rdan murād mürşid-i kāmildür.

Mahşül-i beyt: Mürşid-i kāmili ṭaleb itmeden evvel ādemi büt başına ḳoram ya ‘ni ḳadem-i evvelde ārayış-i mā-sivāyı terk iderem eger mürşid-i kāmil ḳande olduğın bilürsem dimek olur ve şīn-i zamīr cānāna daḥı raci ‘ olsa māni ‘ yokdur⁷⁵¹.

‘Urfī ez-perde birūn ā ki cihān gülzārest

İn temāşā be-serā-perde-i pindār kücāst

‘Urfī münādā ve ḥarf-i nidā muḳadderdür ve *pindār* pā-yı ‘Acemī’nüñ kesriyle ṣan ma ‘nāsınadur Türkīde şanu dirler.

Mahşül-i beyt: Ey ‘Urfī perdeden ṭaşra gel ki cihān gülzārdur. Bu gülzārı seyr ü temāşā eylemek serā-perde-i pindārda ḳande müyesser olur. Ya ‘ni müyesser olmaz dimekdür. Murād nefsi’l-emrde cihān dīde-i ‘ibret ile temāşāya sezāvārdur dimesden kināyetdür.

-121- Ğam-güsārī ver libās-ı düşmenī maḥbūbīst

Ḥışm ü nāz ārayış-i birūn-ı bezm-i ḥūbīst

Ğam-

güsārī dostlık ma ‘nāsınadur ve *düşmenī* yāsı maşdariyyedür ve *maḥbūbīst* yāsı nisbiyyedür ve *ḥūbīst* yāsı maşdariyyedür. Lākin maḥbūbīst ve ḥūbīst yāları zarūret-i vezn içün fethile okunur.

Mahşül-i beyt: Şūret-i ‘adāvetde dostlık dilbere mensūbdur. Zīrā ḥışm u nāz ḥūblıḳ meclisinüñ ārayış-i zāhiridür. Bu kerre ārayış derūn-ı bezm-i ḥūbı mihr ü muḥabbet olmuş olur.

Ger be-senci derd-i men zāhir şeved kāyin ıztırāb

Hem-terāzū-yı metā ‘-ı ṭāḳat-i Eyyūbīst

Be-senci fi ‘l-i müstaḳbel müfred muḥāṭabdur senciðenden ṭartmaḳ [216a] ma ‘nāsınadur ve yā-yı muvaḥḥade ‘alāmet-i istiḳbāldür.

Mahşül-i beyt: Eger benüm derdümi ṭartarsan zāhir olur ki bu bende olan ıztırāb ḥazret-i Eyyūb’uñ metā ‘-ı şabr u ṭāḳatiyle hem-terāzūdur. Ya ‘ni anda ne ḳadar şabr⁷⁵²

⁷⁵¹ [215b] ve şīn-i zamīr cānāna daḥı raci ‘ olsa māni ‘ yokdur: HM’de yok

⁷⁵² [216a] şabr: HM’de yok

var ise bende o kadardur vardur demek olur. Murād iddi‘adur ve Eyyübīst yası nisbiyyedür lākin bunda zarūret-i vezniçün fethile okunur.

Ez-heves āzādem ammā ānçi dil-rā mīgezed

İştıyāk-ı Yūsufî vü girye-i Ya ‘kūbīst

*Yūsufî*de olan yā nisbiyyedür ve *Ya ‘kūbī* yası dağı böyledür lākin *Ya ‘kūbī*de olan yā zarūret-i vezniçün fethile okunur.

Maḥsūl-i beyt: Hevesde āzād ü sālīm ammā ol nesne ki gönlümü ıştırır ya ‘ni muḫtarib ü müte’ellim eyler. Yūsuf’a mensūb iştıyāk ve *Ya ‘kūb*’a mensūb giryedür ya ‘ni arzū-yı cānāne ve girye-i ‘āşıkānedür demek olur.

Sidre der-āb u gilem pejmürde mīkerded velī

Der-nihādem şu ‘le-rā neşv ü nümā-yı tūbīst

Sidre felek-i rābī ‘de bir mūntehī şecer-i ‘azīmdür ki ḥazret-i Rūḥü’l-ḫuds’ūn maḫāmı andadır ve *āb u gil* kendinūn gülistān-ı fītratından kināyetdür ki mısrā ‘-ı şānīde *nihād* ile ta ‘bīr eylemişdür.

Maḥsūl-i beyt: Sidretü’l-mūntehā benüm gülistān-ı fītratımda pejmürde olur lākin nihādımda şu ‘lenūn tūbā gibi neşv ü nemā sı vardır. *Ya ‘ni* farazā būsṭān-ı nihādımda sidre dinlese pejmürde olurdu ammā nihāl-i şu ‘le nişānda olsa neşv ü nemāyı tūbā bulurdu demek olur.

Şerḥ-i derd-i mā ne-bāşed güftenī ‘Urfī ḥamūş

Zaḥmet-i ḫāşid me-deh kīn dāstān-ı mektūbīst

Ḥamūş bunda emr-i ḥāzırdur ḥamūşidenden ve *mektūbīst* yası nisbiyyedür ve lākin böyle maḫallerde zarūret-i vezniçün fethile [216b] okunur.

Maḥsūl-i beyt: Bizüm derdümüzün şerḥi diñilecek degüldür. Ey ‘Urfī epsem ol ḫāşıda zaḥmet virme. Zīrā bu dāstān ya ‘ni derdün şerḥi mektūba mensūbdur ya ‘ni taḫrīr ile olmaz, taḫrīre muḫṭācdur demek olur eyzan.

-122- Güzeşt ber-men-i ‘āciz bi-bīn çi ḥāl güzeşt

Ki şāhbāz be-kebk-i şikeste-bāl güzeşt

Evvelki *güzeşt*ün fā ‘ili muḫadder cānāndur ve *ki* ḫarf-i beyāndur ve mısrā ‘-ı şānī evveli tefsīr ider.

Maḥsūl-i beyt: Cānān ben ‘āciz ü miskīnün üzerinden geçdi. Gör ki ne ḥāl geçdi ya ‘ni ol geçmek ile yegāne ḥāl el virdi. Şāhbāz kebk-i şikeste-bāl üzerine uğradıkda kebk-i

şikeste-bāl yine uğrarsa ve kendüye ne hāl el virürse cānān üzerime uğradıkda ben dahı öyle oldum demek olur.

Zi-ğam-güsārīm ey dostān biyā sāyīd

Ki derdhā zi-fūsūn kārḥā zi-fāl güzeşt

Ğam-güsār kâf-ı ‘Acemīnūn zammıyla gönül eglencesi dimekdür ve *yā* maşdarīdür ve *fūsūn* fānuñ zammıyla bunda ruḳye ma‘nāsınadır ki hasta üzerine okuyup üfürürler.

Maḥşül-i beyt: Ey dostlar baña gönül eglencesi olmadan ve ğamımı izāle itmege çalışmadan rāḥat oluñız ya‘ni ferāğat⁷⁵³ idiñüz. Zīrā derdlerümüz fūsūn u ruḳyeden ve işlerümüz tefe‘‘ülde geçmişdür ya‘ni hālümüz ğāyet mükedder olup derdümüz devā-peḳīr olmadan ve kārlarımız eylük bulmadan güçer itmişdür demek olur.

Melāl-i ‘ālemiyān dem-be-dem diger-gūnest

Menem ki müddet-i ‘ōmrem be-yek melāl güzeşt

‘Ālemiyān yāsi nisbet içündür ve elif ü nūn edāt-ı cem‘dür ve ma‘nāsı ehl-i [217a] ‘ālem dimekdür.

Maḥşül-i beyt: Halk-ı cihānuñ melāli dem-be-dem diger-gūndur ya‘ni dürlü dürlüdür. Ben ol kimseyem ki müddet-i ‘ōmrüm bir melāl ile geçdi ya‘ni melāl-i ‘aşkla mürür itdi dimekdür. Halk-ı ‘ālemüñ melāli dürlü dürlüdür didigi ğāḥ dünyevī ve ğāḥ uhrevīdür dimeden kināyetdür.

Hemīn besest delīl-i beḳā-yı ‘ālem-i ‘aşḳ

Ki yek-şeb-i ğam-ı ō der-hezār sāl güzeşt

Hemīn bunda ancak ma‘nāsınadır ve *bes* bā-yı ‘Arabīnūñ fethiyle bu maḥalde yeter dimekdür. *Vāv* zamīri ‘aşḳa rāci‘dür⁷⁵⁴.

Maḥşül-i beyt: ‘Ālem-i ‘aşḳuñ beḳāsına faḳaṭ bu delīl yeter ve kifāyet ider ki anuñ bir şeb-i ğamı biñ yılda geçdi.

Be-bāğ-ı ṭab‘-ı tū ‘Urfī ki ḥuld-i nāzūkīst

Her ān nesīm ki be-güzeşt ber-nihāl güzeşt

‘Urfī münāda ve ḥarf-i nidā muḳadderdür ve *nāzūkī* yāsi ḥarf-i maşdardur. Bu maḥalde zarūret-i vezniçün fethile okunur ve *nihāl* tāze budak ma‘nāsınadır.

⁷⁵³ [216b] oluñız ya‘ni ferāğat: HM’de yok

⁷⁵⁴ [217a] bā-yı ‘Arabīnūñ fethiyle bu maḥalde yeter dimekdür. *Vāv* zamīri ‘aşḳa rāci‘dür: yeter ma‘nāsınadır HM

Maḥsūl-i beyt: Ey ‘Urḫ senüñ nezāket cenneti olan bāğ-ı ṭab ‘uñā her ol nesīm ki güzer eyledi anda biten nihāl üzerinden geçdi dimek olur. Nesimüñ bāğ-ı ṭab ‘ında olan nihāl üzerinden geçmesinden murād bāğ-ı ṭab ‘ı ter ü tāze olduğın beyāndur eyzan.

-123- Ger be-deyrem talebed muğbeçe-i ḥūr-sirişt

Bīm-i düzaḥ berem ez-yād çü ümmīd-i behişt

Muğbeçe iştılāḥ-ı şu ‘arāda meyhāneci dilberinden ‘ibāretdür ammā bu maḥalde cānāneden kināyet olur ve *ḥūr-sirişt* vaşḫ-ı terkībī aḫsāmındandır. Ma ‘nāsı ḥūr yaradılışlı dimekdür ve *çü* bunda edāt-ı teşbīhdür ve *behişt* bānuñ fethiyle ve kesriyle [217b] ve hānuñ kesriyle⁷⁵⁵ cennet ma ‘nāsınadır.

Maḥsūl-i beyt: Eger cānān beni deyre taleb iderse ya ‘ni kilīsāya da ‘vet iderse düzaḥ korkusını ḥāṭırumdan iḥrāc iderem. Cennet ümīdini iḥrāc itdigim gibi ya ‘ni ikisin daḥı ḥāṭırumdan iḥrāc idüp rızā-yı cānān ne ise anı iḥtiyār iderem dimekdür.

Nisbet-i sübḥa vü zünnār dü şad renk āmiḥt

Ver ne ĩn rişte hemānest ki Ādem mīrişt

Mīrişt rānuñ kesriyle riştenden bükme ve kıvrımaḫ ma ‘nāsınadır.

Maḥsūl-i beyt: Sübḥa ve zünnār nisbeti iki yüz renk qarışdırdı ya ‘ni rişteye kimi sübḥa ve kimi zünnār demek ile bu kadar renk ḥilāf-ı nümāyān oldu. Yohsa ḥaḫīkatde bu rişte ol riştēdür ki Ādem ‘aleyhisselām anı bükdi ve kıvrırdı. Ya ‘ni Ādem ‘aleyhisselām bu rişteyi bükdükdē sübḥa ve zünnār ıtlāḫı yok idi mücerred rişte idi. Ba ‘dehū kimi sübḥa ve⁷⁵⁶ kimi zünnār deyū ad virmek ile bu kadar renk ḥilāf-ı zāḥir oldu demek olur. Ba ‘zılar didiler ki murād ḥazret-i Ādem (‘a.m.)’uñ aḫl-ı ḥilḫat-i nev ‘-i insānī olduğıdır ve sübḥa ve zünnār bunda nīk ü bed a ‘mālden kināyetdür. Ḥ‘āce Ḥāfız’uñ bu sözünüñ mantūḫına qarībdir beyt:

Men melek būdem ü Firdevs berīn cāyim būd

Ādem āverd derīn deyr-i ḥarāb ābādem

Ve’l- ‘ilmü ‘indallāhi te ‘ālā.

‘İşret-i refte me-cū bāz ki dīḫkān-ı felek

Toḫm-ı her kişt ki bedrūd ō diger bār ne-kişt

Bāz bunda giri ma ‘nāsınadır ve *dīḫkān* dālūñ kesriyle bunda ikinci ma ‘nāsınadır ve felege izāfeti beyāniyyedür ve *kişt* kāf-ı ‘Arabīnūñ [kesriyle] tarla ve ekin

⁷⁵⁵ [217a-b] bānuñ fethiyle ve kesriyle ve hānuñ kesriyle: HM’de yok

⁷⁵⁶ [217b] kimi sübḥa: HM’de yok

ma‘nāsınadır. Ba‘zılar bu lügati ancak tarla ma‘nāsına [218a] olmağa vechi yokdur dimişler ammā bu sözün vechi yokdur ve *bedrūd* bunda zarūret-i vezniçün vāv-ı sākin ve dāl-i šāniye zammıyla okunur ve *diger bār* bir kerre dağı dimkedür ve bār rā-yı mühmele iledür ve *ne-kişt* kiştenden fi‘l-i nefy-i mazīdür. Ma‘nāsı ekmedi dimekdür ve fā‘ili dıhkān-ı felege rāci‘dür.

Mahsül-i beyt: Geçmiş ve gitmiş zevk u şafâyı giri taleb itme. Zîrā dıhkān-ı felek her kişinün tohumını ki biçdi ve bir kerre dağı ekmedi demek olur.

Sāgar-ı mey ki dihi buse zi-pey nız bi-dih

Tā-nedāmet ne-keşem ger ne-kunendem behişt

Zi-pey zā-yı müfredenün ve yā-yı ‘Acemīnün fethiyle bunda aqabince ve ardınca dimekdür ve *nız* nūnün kesriyle dağı ma‘nāsınadır ve *bi-dih* dihidenden emr-i hāzırdur ve *tā* ta‘lil içündür ve *nedāmet* peşimānlık ma‘nāsınadır.

Mahsül-i beyt: Zamīrinde bir sāki[-i] meclis-ārā taqdīr idüp ve kendüye muhāṭab idinüp buyurur ki ey sāki bāde qadehin ki baña virirsen ardınca dağı bir buse vir. Ya‘ni ey sāki baña şarāb şunduguñ demde der-‘aḳab meze yerine bir buse dağı vir tā kim āhiretde beni cennete qomazlar ise nedāmet çekmeyim. Ya‘ni dünyāda itdigim bāde-nüşlikdan peşimān olmayam dimekdür. Ğaraż ki iddi‘ādur.

Terk-i dīn der-reh-i ma‘şuk günāhest velī

Ne günāhest ki der-nāme tevānend nüvişt

Nāmeden murād defter-i a‘māldür ve *tevānend* tevānidenden fi‘l-i muzāri‘ cem‘ ğāyibdür ve fā‘ili Kirāmen Kātibīn’dür ve *nüvişt* fi‘l-i mazīdür. Lākin bu maḥalde istikbāle muḳārenetiyle ma‘nā-yı maşdarı ifāde itmişdür. [218b]

Mahsül-i beyt: Ma‘şuk yolında terk-i dīn eylemek günāhdur ammā öyle günāh degüldür ki Kirāmen Kātibīn anı defter-i a‘māl-i ‘āşıka yazmağa qādir olalar.

İn qadr Ka‘be-perestī ki tū dārī ‘Urfī

Ez-tū āyed ki kunī men‘-i men ez-ṭavāf-ı konişt

Ka‘be-perest vaşf-ı terkībīdür ve *yā* maşdariyyedür vaşfiyye dağı dirler ve *dārī* isti‘mālde senün vardur demek olur ve *konişt* kāfuñ zammıyla kilisā ma‘nāsınadır.

Mahsül-i beyt: Bu qadar Ka‘be-perestlik ki senün vardur ey ‘Urfī senden gelür ki beni kilisā ṭavāf itmekden men‘ idesin dimekdür. Murād ‘āşıka gāhī zühd-pārsāyı el virüp mestī ve medhūşiden rū-gerdānlık dil-h‘āh olur. Güyā ki ‘Urfī ol maḳāmuñ sözün söyler eyzan.

-124- Ger naḥl-i vefā ber ne-dehed çeşm-i terī hest

Tā-rīşe der-ābest ümīd-i şemerī hest

Ber bunda isimdür mīve ma‘nāsına ve *çeşm-i ter* ağlağan gözden ‘ibāretdür ve *yā* tenkīr içündür ve *tā* tevķiyet ma‘nāsınadır ve *rīşe* saçakdur. Ammā bu maḥalde ağaç kökünden kināyetdür ve *şemeryemiş* ma‘nāsınadır.

Maḥşül-i beyt: Eger naḥl-i vefā mīve virmezse çeşm-i giryān mevcūddur ya‘ni mādām ki naḥlūñ köki şudadır yemiş ümīdi muḳarrerdür. Hāşılı giry-e-i ‘āşık-ı nālān mūcib-i merḥamet-i cānān olmaḳ müteḥaḳķıḳdur dimek olur ve mısrā‘-ı şānī evveli tefsīr ider.

Her çend resed āyet-i ye’s ez-der ü dīvār

Ber-bām u der-i dost perīşān-naẓarī hest

Āyet bunda ‘alāmet ma‘nasınadır ve *ye’s* nevmīd olmaḳ ma‘nāsınadır ve *bām* tām ve *der* kapu ma‘nāsınadır ve *perīşān-naẓar* vaşf-ı terkībī aḳsāmındandır ve *yā* bunda [219a] ḥarf-i tenkīr olmaḳ evlādur.

Maḥşül-i beyt: Der u dīvārdan ya‘ni her cānibden her ne ḳadar ‘alāmet-i ye’s-i firāḳ irişürse de yine dostuñ bām u derinde ‘āşık-ı perīşān-naẓar mevcūddur dimek olur. Nitekim üstādum Mezāķī efendi buyurur beyt:

Fırķat ne ḳadar āfēt-i cān olsa da ‘āşık

Hāşā ki ola hecrile me’yūsın muḥabbet

Münkir ne-şevī ger be-ḡalaṭ dem zenem ez-‘aşḳ

İn neş’e merā ger ne-büved bā-digerī hest

Münkir mīmūñ zammıyla if‘āl bābından ism-i fā‘ildür ve *ḡalaṭ* yañlış ma‘nāsınadır ve *İn neş’e* ĩden maḳşūd neş’e-i ‘aşḳdur ve bā bunda zarfiyyet ifāde ider.

Maḥşül-i beyt: Eger ‘aşḳdan ḡalaṭ dem urursam münkir olmayasın ya‘ni füyūzāt-ı ‘aşḳı zinhār inkār itmeyesin ki zīrā bu neş’e bende yok ise ḡayrıda vardır ve bi’l-cümle neş’e-i ‘aşḳ muḳarrerdür. İnkardan ḡayet ihtirāz eyle dimekdür.

Ān dil ki perīşān şeved ez-nāle-i bülbul

Der-dāmeneş āvīz ki bā-vey ḡaberī hest

Āvīz elif-i memdūde ile āvīzīdenden emr-i ḥāzırdur bu maḥalde ma‘nā-yı lāzımı yapış dimekdür ve zamīrleruñ ikisi de dile rāci‘dür ve *ḡaberī* yāsı vahdet içündür ve tenkīr olmaḡa daḡı māni‘ yokdur.

Mahsül-i beyt: Ol gönül ki nâle-i bülbülden perişân ve müte'essir olur. Anuñ dâmenine teşebbüs eyle ki anda bir haber vardır. Ya 'ni ol dilde gül-i maşşuddan bir haber mevcüddur demek olur.

Hergiz kâdem-i gam zi-dilem dūr ne-būdest

Şādīst ki ō-rā ser ü berg seferī hest

Şādī yâsı maşdariyyedür ve *ō* zamīri şādīye rāci 'dür ve *ra* tahşış içündür ve *ser* bunda ārzū ma 'nāsınadur ve berg sere 'atf-ı tefsīrī vākı ' olmuşdur. Nitekim bu beytde dahı böyledür [219b] kâzī-i Mīrek beyt:

Be-kesī diger ne-dārem ser ü berg āşināyī

Ki ne-bürded āşināyī be-meşakḳat cūdāyī

Ve *seferī* yâsı tenkīr içündür.

Mahsül-i beyt: Kâdem-i gam hergiz benüm dilümden dūr olmamışdur. Şādılıqdur ki anuñ sefer ārzūsı ve sevdāsı vardır. Ya 'ni dilimden dūr olan şādılıqdur demek olur.

Hergiz ne-zedem dest be-kīşī zi-ser-i şıdḳ

Ez-besten-i zünnār-ı muḡānem ḥaṭarī hest

Kīş mezheb ma 'nāsınadur ve *yā* vahdet içündür ve *ser* bunda cihet ma 'nāsınadur ve *ḥaṭarī* yâsı tenkīr içündür ve mışrā ' -ı şānī maḥall-i ta 'līldedür.

Mahsül-i beyt: İrâdet-i mihr ü muḥabbetde ḡıdḳum cihetinden ya 'ni şādık olduğumdan bir ḡayrı tarīḳa el urmadum ve ḡayr-ı tarīḳ⁷⁵⁷ ihtiyār eylemedüğüme sebep ü 'illet zünnār-ı muḡānı miyān-ı irâdetüme bağlamadüğumdan ḡayrı tarīḳa sülûkde ḥaṭar vardır. Zünnār-ı muḡānı bağlamadan ya 'ni beyān-ı irâdetüme bend itmeden ḳorḳu vardır. Ya 'ni ḳorḳaram ki 'āḳıbet zünnār-ı muḡānı bağlayım dimekdür.

Tā-güft ḥamūşī be-tū rāz-ı dil-i 'Urfī

Dānist ki ez-nāsiye ḡammāzterī hest

*Ḥamūşī*de olan *yā* maşdarīdür ve *dānistūn* fā 'ili 'Urfī'ye rāci 'dür ve bunda *nāşiyeden* murād *sīmāhūm fī-vücūhihim*⁷⁵⁸ mefhūm-ı şerīfi üzre beşere-i 'āşıḳdur ve *ḡammāz*

⁷⁵⁷ [219b] ya 'ni şādık olduğumdan bir ḡayrı tarīḳa el urmadum ve ḡayr-ı tarīḳ: bir ḡayrı tarīḳa HM

⁷⁵⁸ Fetih, 48/29. Muhammed Allah'ın elçisidir. Onun yanında bulunanlar da kâfirlere karşı çetin, kendi aralarında merhametlidirler. Onları rükūa varırken secde ederken görürsün. Allah'tan lütuf ve rıza isterler. Yüzlerinde secdelerin izinden nişanları vardır. Bu, onların Tevrat'taki vasıflarıdır. İncil'deki vasıfları da şöyledir: Onlar filizini yarıp çıkarmış, gittikçe onu kuvvetlendirerek kalınlaşmış, gövdesi üzerine dikilmiş bir ekine benzerler ki bu, ziraatçıların da hoşuna gider. Allah böylece onları çoğaltıp kuvvetlendirmekle kâfirleri öfkelenendirir. Allah inanıp iyi işler yapanlara mağfiret ve büyük bir mükâfat vaad etmiştir.

mübālağayla ism-i fā‘ıldür. Ğamz idici ma‘nāsına ve *ter*tānuñ fethiyle edāt-ı tafzıldür ve yā tenkîr içündür.

Maḥsûl-i beyt: Ğamûşlık saña ‘Urfî’nüñ rāz-ı dilini söyleyelden beri ‘Urfî bildi ki nāşiyeden ziyāde ğammāzrek vardur dimek olur eyzan.

-125- Ger dil ‘inān-ı fırşat ez-āğāz mîgirift

Kām-ı ebed zi-ṭālî ‘-i nā-sāz mîgirift

Āğāz elif-i memdüde ile evvel ma‘nāsınadır ve *ṭālî ‘-i nā-sāz* baht-ı nā-müsā‘id dimekdür ve *mîgirift* fî ‘illerinüñ fā‘ili dildür.

Maḥsûl-i beyt: Eger göñül ‘inān-ı fırşatı [220a] evvelden tutaydı ya‘ni fırşat eline girmiş iken fevt itmeyeydi baht-ı nā-müsā‘id ve ṭālî ‘-i nā-muvāfıkdan murād-ı cāvidānı aḥz iderdi dimek olur.

Ger sāye-i hümā-yı sa‘ādet nemî-güzāşt

Kebk-i derî zi-çengel-i şehbāz mîgirift

*Der*dālūñ fethiyle belek dibine dirler ve ‘ādetā dere şekilli olur. Güyā ki ol belegi aşup geçmege bir kapudur. Ekşeriyyā keklik öyle yerlerde olgāndur ol sebebdan kebk-i derî dirler ve *yā* nisbiyyedür ve *şehbāz* büyük toğan dimekdür.

Maḥsûl-i beyt: Eger göñül sāye-i hümā-yı sa‘ādeti terk itmeseydi ya‘ni kemā-kān sāye-gîr-i hümā-yı sa‘ādet-i ‘aşk olaydı çengel-i şehbāzdan kebk-i deriyi çeküp alurdi dimek olur.

Ger der-kemîn-i vesvese hüşyār mînişist

Cāsūs-ı ṭab ‘-ı ḥāne-ber-endāz mîgirift

Hüşyār hānuñ zammıyla bunda āgāh ve müttakî⁷⁵⁹ ma‘nāsınadır ve *ḥāne-ber-endāz* ḥāne yıkıcı dimekdür vaşf-ı terkibîdür.

Maḥsûl-i beyt: Eger göñül vesvese yüvesvisinde āgāh ve müteyakḳız olduğu hâlde oturaydı ḥāne-ber-endāz-ı dîde olan cāsūs-ı ṭab ‘ Bü’l-hevesi aḥz u girift iderdi dimek olur.

Ger der-firîbgāh-ı selāmet nemî-ğunūd

Şad düzd-i ḥānegî be-der-i rāz mîgirift

Firîbgāh aldanacak yer dimekdür ve *nemî-ğunūd* ğayınuñ ve nūnuñ zammeleriyle fî ‘l- i nefy-i māzîdür ğunūdenden ızmığanmak ma‘nāsına ve *düzd* dāl-i evvelüñ zammıyla

⁷⁵⁹ [220a] müttakî: müteyakḳız HM

hırsız ma‘nāsınadur ve *hānegīde* yā nisbiyyedür ve kâf-ı ‘Acemī hā-yı resmiden bedeldür ve *be-derde* bā zarfiyyet ifāde ider ve der bunda isimdür kapu ma‘nāsına.

Maḥsūl-i beyt: Eger gönül selāmet firibgāhında ımsızanmayaydı ‘ya‘ni selāmete aldanup ğaflet üzre olmayaydı [220b] rāz kapusunda yüz ev hırsızın tutardı. Ya‘ni ğāretgerān-ı kālā-yı a‘māl-i cemīle olan düzdān ef‘āl-i şenī‘a ve şegīleyi men‘ ü def‘ iderdi demek olur.

Peymāne-i ğurūr leb-ā-leb nemī-keşīd

Ger sāġarī zi-merdüm-i ṭannāz mīgirift

Leb-ā-leb tolu ma‘nāsınadur ve *nemī-keşīd*ün fā‘ili sābıkan zikrolunan dildür ve *sāġarī* yası vahdet içündür ve *merdüm-i ṭannāz*dan murād rind-i melāmīdür ve *mīgirift*de mī edāt-ı hikāyedür.

Maḥsūl-i beyt: Gönül tolu ğurūr peymānesini çekmezdi eger melāmī-meşreb olan rindān elinden bir sāġar tutaydı. Ya‘ni bir kadeḥ bāde nūş ideydi dimekdür.

Ger mīġüzāşt ğamze-i sāķī be-dest-i şabr

Ez-dest-i ō piyāle be-şad nāz mīgirift

*Mīġüzāşt*ün fā‘ili mezkūr dile rāci‘dür ve *ō* zamiri sāķīye rāci‘dür ve *piyāle* kadeḥ ma‘nāsınadur.

Maḥsūl-i beyt: Eger gönül ğamze-i sāķīyi koyaydı ya‘ni istignā idüp üzerine düşmeyeydi gider şabr eliyle kadeḥi ol sāķīnün elinden gönül yüz nāzile alurdu demek olur. Dest-i şabr izāfeti beyāniyyedür ve mışrā‘-ı şānīye merhūndur ve mīgiriftün daḥı fā‘ili dildür ve mī lafzı kesr-i mīmle bunda ma‘nā-yı hikāye ifāde itmişdür ve cā’izdür ki mīġüzāştün fā‘ili ğamze-i sāķī ola pes. Maḥsūl-i beyt eger sāķīnün ğamzesi koyaydı ya‘ni şīve ve füsūngerliği terk ideydi dil anuñ destinden piyāleyi dest-i şabr ile şad güne nāz u istignāyla alurdu demek olur. Murād şabra mecāl olmaduğundan kināyetdür.

Yek cām bī-tebessüm eknūn nemī-dehed

Mestī ki zehr-i çeşm zi-men bāz mīgirift

*Nemī-dehed*ün fā‘ili beyt-i sābıkda mezkūr [221a] olan sāķīdür ve *mestī* yası maşdariyyedür ve *zehr-i çeşm* ğazabla bakmada isti‘māl olunur ve *mīgirift*ün daḥı fā‘ili mezkūr sāķīdür.

Maḥsūl-i beyt: Mezkūr sāķīnün ğazabla bakması serhūşlığı ki benden aldıydı ya‘ni benüm keyfūmi uçurdu. Şimdi ol sāķī tebessümsüz baña bir kadeḥ bāde şunmaz demek olur.

‘Urfî zi-pā fütād ü hemîn bûd der-cihân

Murgî ki kām-ı h’îş zi-pervâz mîgirift

Zi-pā fütād bî-i ‘tibâr oldı ma ‘nāsına isti ‘māl olunur.

Mahsûl-i beyt: ‘Urfî ayakdan düşdi ya ‘ni bî-i ‘tibâr oldı ve hem böyle olur cihânda bir murğ ki kendi murādını pervâzda tutdı. Ya ‘ni husûl-i maqşûdını hâzret-i Feyyâz-ı mutlakdan bilmeyüp kendi sa ‘y ü kûşışden bilen kimesne hõr u hâkîr-i nâ-murâd kalur. Murâd her şey’i Hudâ’dan bilmek gerekdür demek olur. Bu beytün ma ‘nâsını faķîr vech-i meşrûh üzre istihrâc idüp üstâdum Mezâķî efendiye ‘arz eyledüğimde buyurdılar ki bu ma ‘nâ ba ‘îd degüldür. Lâkin netîce ‘Urfî’nün pervâzdan maqşûdı fütâde olması imiş olup murâdına irişmiş dimekdür ve fütâdelik hõd tarîķ-ı ‘aşķda mergûb idügi muhâķķakdur deyu tahķķ itdiler ve’l- ‘ilmü ‘indallâhi te ‘âlâ eyzan.

-126- Ger mey ne-horde’i zi-menet infi ‘âl çîst

Ey hûn-ı şerm rîhte in reng-i âl çîst

Mey mîmün fethiyle isimdür şarâb ma ‘nāsına ve *menet* mîm ü nûnuñ fethalarıyla ve tâ-[y1] sâkine ile zamır-i mütekellim ile zamır-i hitâbdan mürekkebdür ve *çîst* yâsı hâ-yı resmîden bedeldür. Zîrâ aşlında çidür.

Mahsûl-i beyt: Kendi hûn-ı derûnına hitâb idüp buyurur ki eger bâde içmemiş isen benden senün utanmañ nedür? Ey [221b] [ey] şermle dökülmüş kan, bu reng-i âl nedür demek olur.

Key lâzımet bâde-keşîden zi-câm-ı zer

Maqşûd ger meyest kuşûr-ı sıfâl çîst

Câm-ı zer altun kadehdür ve *sifâl* bunda şakşı peymāneden ‘ibāretdür.

Mahsûl-i beyt: Altun kadehden bâde içmek kaçan lâzımdur ya ‘ni mühim degüldür. Maqşûd eger bâde içmek ise sıfâlün kuşûrı nedür ya ‘ni bâde içmek murâd olundukdan soñra sıfâl ile de içilür. Faķať cām-ı zere mahşûş degüldür ve bi’l-cümle rind-i hîredmend cām u zer-i sıfâl-i köhneyi fark itmez. Nitekim şâ ‘ir buyurur beyt:

Bulunmaz si kadeh hoş görür sıfâli gönül

Kalur mu ‘îşden ol sâgar şafâ diyerek

Hayret niger ki mest-i nigāhest çeşm-i men

Ageh neyem ki şerm çi vü infi ‘âl çîst

Niger nûnuñ kesriyle ve kâf-ı ‘Acemî’nün fethiyle emr-i hâzırdur nigerîdenden müştakdur ve *ageh* āgāhdan tahfîf olunmuşdur.

Maḥsûl-i beyt: Ḥayreti gör ki gözüm cānāneye bakmadan mest-i nigāh olmuştur ve āgāh degülem ki şerm nedür ve infî ‘āl ü ḥayā nedür? Ya ‘ni kemāl-i ḥayretümden şerm ü ḥayâyı ferāmûş idüp mānend-i ḥürşid dirāḥşān olan rûy-ı cānāneye bî-bāk ü bî-pervā baķaķalmıřam dimek olur. Murād ḥayret-i ‘aşķı beyāndur.

Mürdīm ‘Urfî ez-ğam-ı⁷⁶⁰ ān tıfl-i ḥurde-sāl

Ma ‘lūm-ı [m]ā ne-şöd ki ber-i ĩn nihāl çıst

Mürdīm mīmün zammıyla mürdenden fi ‘l-i māzī nefis-i mütekellim ma ‘a’l-ğayrdur ve *ber* bānuñ feyḥiyle bunda mīve ma ‘nāsinadur ve mā-ba ‘düne izāfeti lāmiyyedür ve *ĩn nihāl* didügi mezkūr tıfl-i ḥurde-sālden ‘ibāretdür.

Maḥsûl-i beyt: Ey ‘Urfî ol küçük yaşı tıflūñ ğamından öldük ve ḥālbuki bizüm ma ‘lūmumuz [222a] olmadı ki bu tāze budāğuñ bize fā’idesi nedür dimek olur eyzan.

Ger tekyegāh-ı külḥan u ger mesned-i Cemest

Rüyem be-rüy-ı miḥnet ü leb ber-leb-i ğamest

Tekyegāh sevigencek yer dimekdür ve külḥana izāfeti lāmiyyedür ve *mesned-i Cem* taht sultānīdür. Ammā bunda tekyegāh-ı külḥan fakr u zilletden ve mesned-i Cem ğurūr-ı rif‘atden ‘ibāretdür.

Maḥsûl-i beyt: Eger fakr u zilletde ve eger ğurūr-ı [ā]fetdeyem yüzüm rüy-ı muḥabbetde ve dudağum leb-i ğamdudur. Ya ‘ni her ḥālde miḥnetle rü-be-rü ve ğamla leb-ber-leb ve’l-ḥāşıl dā’imā miḥnet ü ğamdan ḥālī degülim dimek olur.

Mā nāz-ı nĳk-nāmī-i ‘işmet ne-mĳkeşīm

Rindī ḥarĳf-i māst ki bed-nām-ı ‘ālemest

Nĳk-nāmī yāsı ḥarf-i maşdarīdür ve ‘işmet pāklik ve perḥĳzkārlik ma ‘nāsinadur ve *rind* ıştılāḥ-ı ‘Acem’de bāde-nūş ma ‘nāsinadur ve *ḥarĳf* lügatde hem-pĳşe ma ‘nāsinadur. Ammā isti ‘mālde nedīm-i bādeye itlāk olunur ve *bed-nām* rüsvāy ma ‘nāsinadur.

Maḥsûl-i beyt: Biz ‘işmet ü ‘āfiyet nĳk-nāmlıĳın çekmezüz. Bizüm muşāḥib ü nedīmümüz şol bāde-nūşdur ki rüsvā-yı cihāndur.

Şad seyl-i fitne āmed ü gerdī zi-cāy ne-reft

Ĳaşr-ı murād-ı māst ki mevķūf-ı yek-demest

Seyl-i fitne izāfeti beyāniyyedür ve *gerd* kāf-ı ‘Acemīnūñ fethiyle toz ma ‘nāsinadur ve *yā* vaḥdet içündür ve *ne-reft* bunda ķopmadı ma ‘nāsinadur.

⁷⁶⁰ [221b] ez-ğam: HM’de yok

Mahsûl-i beyt: Yüz seyl-i fitne geldi ve ‘âlemde yerinden bir toz kıpırmadı ya‘ni kimseye zarar olmadı. Bizüm murâdumuz kaşırdır ki yıkılmada bir nefese mevķûfdur. Ya‘ni lâzım gelse seyl-i fitne ile degûl bir nefesle yıkılıp zîr ü zeber olur dimekdür. [222b]

İslâm key be-derd-i müslümânîm be-câst

Bâzîçe‘î be-‘âdet-i tıflâne muhkemest

Bâzîçe oyuncak ma‘nâsınadır ve *yâ* vahdet içündür ve *hemze* edât-ı tevesşüldür ve *be-‘âdet*de bâ miķdâr ma‘nâsın ifâde ider ve *tıflânede* hâ-yı resmî tahşîş içündür.

Mahsûl-i beyt: İslâm benüm müslümânlığım derdiyle ya‘ni benüm müslümânlığuma mübtelâ olmağla hâşılı mücerred şüret-i İslâm’a girmekle kaçan yerinde olur. Bu güne İslâm bir bâzîçedür ki küçük uşaklarda olan ‘âdet kadar muhkemdür. Ya‘ni İslâm ancak şüret-i İslâm’a girmekle tekmiî olmaz belki şerâyi‘-i İslâm’ı ve revâbı‘-ı sünnet-i hidâyet-encâmı kemâ-yenbegî ri‘âyet itmekle tamâm olur dimekdür.

Cüz der-kenâr u düş-ı melâmet ne-yâremîd

În bî-karâr dil ki ciger-küşe-i gamest

Ne-yâremîd fi‘l-i nefy-i mâzîdür âremîdenden ki ârâmîdenden muhaffefdür.

Mahsûl-i beyt: Melâmet kucağından ve omızından gayrı yerde râhat ve âsûde olmadı. Bu karârsız gönûl ki ciger-küşe-i gâmdur ya‘ni gâmdan mütevelliddür. Murâd kemâl mertebe gâmnâk olduğın beyândur ve dile ciger-küşe-i gâm didüğü mübâlağayla hâtır-pesend-i nûkte-şinâsân ve maķbûl-i nâdire-sencân-ı tâze-zebân olduğı günden ‘ayandır.

‘Urfî tamâm-ı lâf-ı müselmânîst lîk

Tâ-leb küşûde îm be-şad renk mül[zem]est

Müselmânîst yâsı maşdariyyedür nihâyet fethile okundığı zarûret-i vezniçündür ve *tâ* bunda ibtidâ-yı gâyet içündür ve *mülzem* mîmûn zammıyla ve zânuñ fethiyle if‘âl bâbından ism-i mef‘ûldür.

Mahsûl-i beyt: ‘Urfî tamâm-ı müslümânlık [223a] lâfidur ya‘ni kemâl mertebe müslümânlıkda lâf urıcıdur. Ammâ biz dudak açaldan beri ‘Urfî yüz renkle ilzâm olmışdır. Hâşılı biz anı yüz renkle ilzâm eyledük dimek olur eyzan.

-127- Gerd-i miñnet be-tavf-ı menzil-i mâst

Zehr-i gâm teşne-i leb-i dil-i mâst

Gerd-kāf-ı ‘Acemî’nün fethiyle toz ma‘nâsınadır ve miḥnete izāfeti beyāniyyedür ve *ṭavf-ı menzıl* izāfeti maşdaruñ mef‘ûline izāfeti kabîlindendür ve *zehr-i ğam* izāfeti beyāniyyedür ve *teşne-i leb-i dil-i mādâ* olan izāfet-i şelâse lâmiyyelerdür.

Mahsûl-i beyt: Miḥnet tozı bizüm menzılümüzi ṭavāf idüp dolanmadadır. Zehr-i ğam ise bizüm leb-i dilümüze teşnedür. Hâşılı bir laḥza elemden ḥālî degülüz dimekdür.

Berk-i âteş-fürûz-ı cevher-i kül

Dûd-ı endîşehâ-yı bâṭıl-ı mâst

Âteş-fürûz fûrûzîdenden vaşf-ı terkîbîdür ve *cevher-i kül*den murâd ‘aql-ı küldür.

Mahsûl-i beyt: ‘Aql-ı kül âteş-fürûzî olan şimşek bizüm bâṭıl endîşelerümüz dütünidür ya‘ni dûd-ı endîşe-i bîḥûdemüz berk-ı âteş-fürûz-ı cevher-i küldür demek olur. Murâd iddi‘â ṭarîkıyla temeddühdür.

Der me-bendîd ber-ruḥ-i rızvân

Ki zi-‘ahd-i elest sâ’il-i mâst

Der bunda kapu ma‘nâsınadır ve *me-bendîd* cem‘-i emr-i ḥâzırdur ve *rızvân* cennet-i a‘lânuñ derbânı olan melekûñ ismidür ve ‘*ahd-i elest*den murâd rûz-ı ezeldür.

Mahsûl-i beyt: Rızvânüñ yüzine kapuyı kapamañuz ya‘ni mâni‘ olmañuz. Zîrâ rûz-ı ezelden beri bizüm sâ’ilümüzdür ya‘ni ṭâlib ü müştâkumuzdur demek olur. Bu daḥı beyt-i sâbık gibi iddi‘â olduğı hüveydâdur.

Tâ-kıyâmet ğubâr-ı nâ-kāmî

Perde-bâz-ı derîçe-i dil-i mâst

Tâ bunda intihâ-yı ğâyet içündür ve *ğubâr-ı nâ-kāmî* izāfeti beyāniyyedür ve *yâ* maşdariyyedür [223b] ve *perde-bâz* vaşf-ı terkîbîdür. Ma‘nâsı perde oyundacı dimekdür ve *derîçe* pençere ma‘nâsına ve büyük kapu içinde olan küçük kapu ma‘nâsınadır ve ‘alâ-kile’l-vecheyn dile izāfeti beyāniyyedür.

Mahsûl-i beyt: Tâ kıyâmete dek nâ-murâdlık ğubârı bizüm derîçe-i dilümüzüñ perde-bâzıdır. Ya‘ni dil tâ rûz-ı kıyâmete dek nâ-murâdlık ğubârı ile âlûde ve muğayyer olmadan ḥalâş olmaz demek olur.

Naķş-ı dîbâce-i siyeh-rûyî

Şekl-i âyîne muķâbil-i mâst

Naķş bunda şüret ma‘nâsınadır ve *dîbâce* yüze dirler ve *siyeh-rûyî*de olan yâ-yı şâniye maşdariyyedür.

Mahsûl-i beyt: Siyeh-rüylük dîbâcesinüñ şûreti bizüm muḳâbelemüzde âyîne şeklidür ya ‘ni her nazar itdükçe kendümüzi anda görürüz dimekdür. Murād i ‘tirâfdur.

‘Urfî ez-mevc-i ğam turâ çi ğamest

Mevc-ḥîz-i melâl sâhil-i mâst

Mevc-ḥîz terkîb-i mezcî aḳsâmındandır maḥall-i mevc ma ‘nâsınadır ki Türkîde ṭalâzlık deyu ta ‘bîr iderler ve melâle izâfeti beyâniyyedür ve *sâhil* deñiz kenârıdır.

Mahsûl-i beyt: Ey ‘Urfî mevc-i ğamdan saña ne ğamdur ya ‘ni ğam degüldür. Zîrâ melâl ṭalâzlığı bizüm sâhilümüzdür ya ‘ni bizüm ğam u guşşadan maḥzûz u memnûnuz dimekdür eyzan.

-128- Ger ‘aşk nehed kısmet-i men ḥ‘ârî vü âfet

Ḥ‘ârî be-ḥamiyyet bi-keşem nî be-leṭâfet

*Ḥ‘ârî*den murād bî-i ‘tibârîdür ol ḥâlet ise elbette bi-ṭarîķi’l-ḥamiyye taḥammül olunur ve âfet elif-i memdûde ile belâ ma ‘nâsınadır.

Mahsûl-i beyt: Eger ‘aşk benüm kısmetümi i ‘tibârsızlık ve belâ ve âfet kırsa ya ‘ni ‘aşk baña bunları kısmet iderse i ‘tibârsızlığı ğayret ü ḥamiyyet ile çekerüm. Leṭâfet ile degül. Ya ‘ni ṭav ‘an ve ihtiyâren çekmem demek olur.

Zâl-i felek in ‘âm-ı şebân-rûzî [224a] bî-dâd

Hergiz ne-kuned fevt zihî naḳd-i şırâfet

Zâl-i felek izâfeti beyâniyyedür ve *şebân-rûzî* Deşîşe’de gice gündüz dimekdür ve devâm ma ‘nâsına mülâḥaza olunur dinilmiş ve *zihî* zânuñ kesriyle kelime-i taḥsîndür ve ba ‘zı kerre maḳâm-ı ta ‘accübde isti ‘mâl olunur. Nitekim bu maḥalde böyledür ve *şırâfet* bunda şırf ma ‘nâsınadır şâduñ kesriyle.

Mahsûl-i beyt: Koca felek gice gündüz ta ‘yîn eyledügi sitem ü bî-dâd in ‘âmın hergiz fevt eylemez, zihî naḳd-i şırf ya ‘ni ta ‘accüb şırf naḳddür demek olur.

Rûzî ki nüviştend naşîb-i heme kevneyn

Mâ-râ be-ġam-ı ‘aşk-ı tû kerdend izâfet

*Mâ rân*uñ muzâfı muḳadderdür taḳdîr-i kelâm naşîb-i mâ-râ dimekdür ve ḥiṭâb cânânadır.

Mahsûl-i beyt: Şol gün ki cemî ‘ ‘âlemüñ naşîbini yazdılar ya ‘ni taḳdîr eylediler. Bizüm naşîbümüzü senüñ ġam-ı ‘aşkuña muzâf kıldılar ya ‘ni senüñ ġam-ı ‘aşkuñı bize naşîb eylediler dimekdür. Nüviştend ve kerdend fi ‘illerinüñ fâ ‘ili taḳdîr-i erzâka

me'mûr olan melâ'ikedür. Ammâ haķıķatde ĥazret-i Ĥudâ'dur ve ŧıġa-i cem' ta'zîm içündür.

Her çend ki ŧemŧîr zi-bîġâne ber-âyed

Ber-ĥavŧala-i 'aŧķ me-keŧ tîġ-ı ŧarâfet

Me-keŧ kâf-ı 'Arabî'nün fethiyle keŧîdenden fî'l-i nehy-i ĥâzırdur ve *tîġ-ı ŧarâfet* izâfeti beyâniyyedür.

Mahsûl-i beyt: Her ne ħadar ki bîġânenen ŧemŧîr gele ya'ni melâmet kılıcı zâhir ola ĥavŧala-i 'aŧķa tîġ-ı ŧarâfet çekme. 'Aŧıķ melâmet olunmaķ ile 'aŧķ u muĥabbetden fârîġ olmaz ve ĥavŧala-i 'aŧķa fûtûr gelmez. Pes tarîķ-ı 'aŧķ u muĥabbetde ta'ne-zede-i rûzgâr olmaķ ile ĥavŧala-i 'aŧķa tîġ-ı ŧarâfet ve fûtûr çekûp kûŧe-güzîn-i inzivâ ve ferâġ olma ki ŧân-ı 'ulüvv-i himmet ü ser-bülendî degüldür demek olur.

[224b]Âlûdegî ez-dâmen-i men devr ne-kerded

Ger çeŧme-i kevŧer kunemeŧ ŧarf-ı neẓâfet

Âlûdegî âlûdelik dimekdür bu maĥalde telvîŧât-ı ma'ŧıyetden kinâyetdür ve *ne-kerded* fî'linün fâ'ili zâmîri izmâr ħable'z-zıkr tarîķıyla çeŧme-i kevŧere râci'dür ve *kunemeŧ*de ŧîn zâmîri dâmene râci'dür.

Mahsûl-i beyt: Benüm dâmenümden telvîŧât ma'ŧıyeti devreylemez. Eger çeŧme-i kevŧeri anuñ neẓâfetine ya'ni dâmen-i mülevveŧümi pâķ itmege ŧarf eylesem. Ĥaŧılı kemâl mertebe 'iŧyânum çoķdur demek olur. Murâd i'tirâfdur.

ŧâdiyet güvârende velî ĥayf ki hergiz

Ber-ĥ'ân-ı ġam-ı ĥod ne-niŧistî be-ẓiyâfet

*ŧâdiyet*de yâ-yı sâķine maŧdariyyedür ve *tâ* zâmîr-i ĥitâbdur ve *güvârende* kâf-ı 'Acemî'nün zammıyla ism-i fâ'ildür güvârîdenden hâzım ma'nâsınadır ve *ne-niŧistî* fî'l-i nefy-i mâzî müfred muĥâtabdur.

Mahsûl-i beyt: ŧâdlıġuñ güvârendedür ya'ni hâzımdur ammâ ĥayf ve yazuķ ki kendi ġamuñ sofresında ẓiyâfete oturmamıŧsın ya'ni na'amâ-yı ġam ile mütene'ım olmamıŧsın demek olur.

În râĥ çi yek ġâm u çi ŧad merĥale 'Urfî

Tâ-ŧevķ ne-bâŧed ne-ŧeved ŧayy-ı mesâfet

Râĥdân murâd tarîķ-ı 'aŧķdur ve *çi* lafızları bunda ma'nâ-yı tesâvî ifâde ider ve *ġâm* kâf-ı 'Acemîyle adım ma'nâsınadır ve *tâ* bunda tevķiyet içündür.

Maḥsūl-i beyt: Bu yol bir adım olmak ne ve yüz konak olmak ne. Ya‘ni eger bir adımdur ve eger yüz konakdur ey ‘Urḫi māḍām ki şevk olmaya tayy-ı mesāfe olmaz. Ya‘ni bu yolda kaṭ‘-ı merāḥil idüp menzil-i maḥşūda vuşul bulmağa şevk ister ve şevksiz olmaz dimekdür.

-129- Ger nūş-ı vefā kaḥṭ şevd nīş keḫāfest

Ān rüz ki merhem ne-büved r[ī]ş keḫāfest

Nūş bunda [225a] ‘asel ma‘nāsınadır vefāya izāfeti beyāniyyedür ve *nīş* arınuñ ignesidür ammā bu maḥalde vefā qarīnesiyle cefādan kināyet olur ve *keḫāf* kāfuñ fethiyle ve kesriyle lügatdür ve *rīş* yara ma‘nāsınadır.

Maḥsūl-i beyt: Eger nūş-ı vefā kaḥṭ olursa ya‘ni bulunmazsa nīş-i cefā kifāyet ider. Ol gün ki merhem olmaya yara kifāyet ider. Netīce-i kelām yāruñ vefāsı olmazsa cefāsı daḥı kāfidür ve merhem-i vişāl-i yār olmazsa rīş-i firḫat-i yār daḥı ḡanīmetdür demek olur.

Bī-silsile-cünbān-ı sitem çarḥ ne-cünbed

Bīḡāne sitem ger ne-kuned ḥ^vīş keḫāfest

Bī edāt-ı selbdür ve *silsile-cünbān* vaşḫ-ı terkībīdür ve siteme izāfeti beyāniyyedür ve *ḥ^vīş* bunda ḥışım ve aḫrabā ma‘nāsınadır.

Maḥsūl-i beyt: Çarḥ sitem zencirin diretmeksizin ḫareket eylemez. Eger bīḡāne sitem itmezse ḥışım ve aḫrabānuñ sitemi muḫarrerdür. Ḥāşılı dünyā dārū’l-miḫendür demek olur.

Ān-rā ki der-i genc-i sa‘ādet⁷⁶¹ be-küşāyend

Teşvīş-i temennā-yı kem ü bīş keḫāfest

Be-küşāyendūñ fā‘ili muḫadder ḫazīne-dārān-ı mevhebe-i ilāhiyyedür ve *kem* kāf-ı ‘Arabī’nūñ fethiyle eksik ma‘nāsınadır ve *bīş* bā-yı ‘Arabī’nūñ kesriyle artık ma‘nāsınadır.

Maḥsūl-i beyt: Ol kimseye ki genc-i sa‘ādet ḫapusın açarlar ya‘ni bāb-ı ḫazīne-i sa‘ādet küşāyişine nā’il olan kimseye daḥı eksük ve artık ümīdi teşvīşi kifāyet ider. Ya‘ni böyle bir genc-i sa‘ādete nā’il olanlar daḥı bu gūne teşvīşden ḥālī degüldür demek olur.

Der-minḫale-i ‘aşḫ ser u dest fūrūber

⁷⁶¹ [225a] sa‘ādet: HM’de yok

Ger şehd müyesser ne-şevd nîş kefâfest

Minḥale mîmüñ kesriyle kıvan ma‘nâsınadır ve ‘aşka izâfeti beyâniyyedür ve *fürüber* bunda idhâl eyle ma‘nâsınadır ve *şehd* [225b] bu maḥalde şafâ-yı mihr ü muḥabbetden ‘ibâretdür ve *nîş* elem-i cevri ü ezîyetden kinâyetdür.

Mahşül-i beyt: ‘Aşk kıvanına ser u destüñi idhâl eyle ya‘ni şok. Eger şehd-i mihr ü muḥabbet müyesser olmazsa nîş-i cevri ü ezîyyet kifâyet ider demek olur.

Ger salṭanat-ı dînî vü dîn cem‘ ne-kerded

Pîşânî-i şâh u dil-i dervîş kefâfest

Dînî dünyâ dimekdür kâ‘ide-i A‘câm üzre elif yâya ibdâl olunur, yâ-yı evvel dahı meksûre kılınmışdır.

Mahşül-i beyt: Eger salṭanat-ı dünyâ ile dîn cem‘ olmazsa zâhîrîñ pâdişâhâne veyâ bâtînuñ dervîşâne olmak kifâyet ider. Ya‘ni bu taḳdîrce dîn ü dünyâ cem‘ olmuş olur dimekdür. Ammâ ba‘zılar pîşânî lafzını mecâzen temâşâ ma‘nâsına alup ma‘nâyı böyle virdiler. Mahşül-i beyt salṭanat-ı dünyâ ile murâd üzre dîn cem‘ olmazsa pâdişâh-ı ‘âlemi temâşâ idüp dil-i dervîşi ele getir ki ma‘nâda dîn ü dünyâyı cem‘ itmiş olursın demek olur ve’l-‘ilmü ‘indallâhi te‘âlâ.

‘Urfî be-reh-i tecrübe zîn bes ne-nîşîd

Mihnet-zede-râ vâkı‘a-i pîş kefâfest

Bes bâ-yı ‘Arabîyle artık ve ziyâde ma‘nâsına olmağa dahı mecâl vardır ve *mihnet-zede* mihnetli dimekdür. Ğam-zede ğamlı ma‘nâsına olduğı gibi ve mîşrâ‘-ı şânî maḥall-i ta‘lîdedür.

Mahşül-i beyt: ‘Urfî tecrübe yolında bundan ziyâde yaḥud bundan şöñra oturmaz. Zîrâ mihnet-zedeye evvelki vâkı‘a kifâyet ider. Nitekim *men cerrabe’l-mücerrebe ḥallet bihi’n-nedâmeḥ*⁷⁶² demişlerdür eyzan.

-130- Ger şevem şad sâl maḥrûm ez-vîşâl-i rûy-ı dost

Dîde ne-küşâyem meger vâkı‘i ki âyem sûy-ı dost

Meger mîmüñ ve kâf-ı ‘Acemî’nüñ fethâlarıyla ve rânüñ [226a] sükûnıyla bir niçe ma‘nâda müştarekdür. Bunda illâ ma‘nâsına edât-ı istiṣnâ vâkı‘ olmuşdur.

⁷⁶² “Denenmiş denemek pişmanlık getirir.” anlamında Arap atasözü.

Mahsûl-i beyt: Eger yüz yıl dostuñ vişâl-i rûyından mahrûm olsam gözüm açmam ya ‘ni dünyāya nazar itmeyim. İllâ ol vakt gözüm için dünyāya bakaram ki dost cānibine gelem.

Tā-қыyāmet her ser-i müyem cüdā der-ḥūn ṭaped

Ger be-ārām ne-yāyed ruḥṣat ez-her müy-ı dost

*Müy-ı dost*dan murād vücūd-ı cānāndur mecāz ṭarīķıyla.

Mahsûl-i beyt: Tā kıyāmete dek her kılımuñ ucu vişâl-i cānāndan cüdā olduğı ḥālde ya ‘ni firḳat ve hicrānda ḳande muṣṭarib olur. Eger ārām u ḳarāruma vücūd-ı cānāndan ruḥṣat gelmezse ya ‘ni eger baña vişâl-i dost müyesser olmazsa.

Müjde bād ey dil ki beher nāvekī kân ḥāş-ı tust

Şehper-i Hārūt cūyed ḡamze-i cādū-yı dost

Nāvek zenberek okudur nitekim şā ‘ir buyurur beyt:

Dīde-i dost be-dū rūşen bād

Sīne-i ḥaşm pür ez-nāvek-i ḳarḥ

Ve *yā* tenkīr içündür ve *ki* ḥarf-i rābıṭ-ı şıfatdur ve *ān nāvek* işāretdür ve *ḥāş* bunda maḥşuş ma ‘nāsınadır ve *şehper* büyük ḳanāt ve çelenk ma ‘nāsınadır ve *Hārūt* siḥriyle meşhūr bir melekdür ve ḥāliyen Çāh-ı Bābil’de maḥbūs ve mu ‘azzēbdür ve *cūyed* cūyīdenden fi ‘l-i muzāri ‘ müfred ḡāyibdür ve fā ‘ili ḡamze-i cādūdur ve mef ‘ulī *şehper-i Hārūt*’dur.

Mahsûl-i beyt: Muştılık olsun ey gönül ki saña maḥşuş olan ok için cānānuñ ḡamze-i cādūsı Hārūt ḳanatın ṭaleb ider. Ya ‘ni seni urmağa taḥşış itdiği oḳa Hārūt çelenginden yelek ḳomaḳ ister demek olur.

Lezzet-i tenhā-nişīnānem ne-mikunced be-kām

Ey edeb kūh ez-rehem bestān ki reftem sūy-ı dost⁷⁶³

*Tenhā-nişīnān*dan murād ‘uzlet-güzīde [226b] olan Ḥalvetī şūfīlerdür ve *kūh ez-rehem bestān* baña māni ‘ olma diyecek maḥalde müsta ‘meldür.

Mahsûl-i beyt: Ḥalvetī şūfīleruñ zevḳi benüm dimāḡuma şıḡmaz ya ‘ni anlaruñ ṭarīķından maḥzūz degilim. Ey edeb baña māni ‘ olma ki dost cānibine⁷⁶⁴ gideyim ya ‘ni ‘aşḳ-ı cānān sitemine sülūk ideyim demekdür.

Ey Mesīḥā-ser zi-luṭfem ber-ser-i zānū me-neh

⁷⁶³ [226a] Bu beytin ilk kelimesinin dışındakiler HM’de yoktur.

⁷⁶⁴ [226b] cānibine: HM’de yok

‘Ahd-i ĩn řūrĭde-ser me-řiken zi-cüst ü cüy-ı dost

Mesĭhā bunda řabĭb-i müřfikden kinayetdūr ve *luřfem*de olan mĭm-i sākine ya ‘nide muřaddem sırıa muřayyeddūr ve ber-ser-i ōst ma ‘nāsına isti ‘māl olunur. Nitekim Kemāl-i Hocendĭ buyurur beyt:

Cüz ser-i gūyĭř-i ĩķāmet-rā ne-mĭřāyed kemāl

Zān ki ‘ālem ber-serā best-i nā-muřkem pūlĭ

Ve *zānū* diz ma ‘nāsınadur ve *řūrĭde-ser* vařf-ı terkĭbĭ aķsāmındandur periřān-dil ma ‘nāsına ve *cüst ü cū* istemek ve aramak ma ‘nāsına isimlerdūr.

Mařsūl-i beyt: Ey řabĭb-i müřfik bařumı luřf u terařĥum cihetinden dizūn üstüne ķoma. Bu periřān-dil olan ‘āřıķuñ ‘ahdini cüst ü cüy-ı dostdan ķırma ya ‘ni cānānı cüst ü cū itmeden beni men ‘ eyleme dimekdūr.

Bū’l-heves der-cāme vū ‘āřıķ ne-kunced der-kefen

Ger nesĭmĭ āyed ü gūyed ki dārem būy-ı dost

Bū’l-heves mūbālağa ile ehl-i heves dimekdūr bu mařalde raķĭb ve mūdde ‘ĭden ‘ĭbārettdūr ve *ne-kunced* kāf-ı ‘Arabĭnūñ zammıyla fĭ ‘l-i nefy-i mūstaķbeldūr ve *nesĭm*den murād bunda bād-ı řabādur. Ya ‘ni gülřen-i kūy-ı cānan řarafından vezān olan ĥoř ķoķulı yeldūr.

Mařsūl-i beyt: Mūdde ‘ĭ cāmeye ve ‘āřıķ kefene řıĥmaz ya ‘ni raķĭb cāmesin ve ‘āřıķ kefenin ķāk ider. Ĥāřılı raķĭb ‘āřıķ olur ve ‘āřıķ helāk olur eger [227a] bād-ı řabā gelürse ve dirse ki bende dost ķoķusı vardur. Netĭce-i kelām eger bād-ı řabā hubūb idüp cānāndan ĥaber getirürse ol řevķle mūdde ‘ĭ ‘āřıķ olup teslĭm-i rūĥ ider dimekdūr ve nesĭmĭ yāsı tenķĭr içündūr.

Kes ne-mĭrenced zi- ‘arż-ı mihr ‘Urfĭ men ‘ bes

Men zi-dil porsĭde’em ō mĭřināsed ĥūy-ı dost

Kes kimse ma ‘nāsınadur bunda cānāndan kināyetdūr ve ‘*Urfĭ* münādā vāķı ‘ olmuřdūr ve řarf-i nidā muřadderdūr ve *bes* bā-yı ‘Arabĭyle bunda yeter ma ‘nāsınadur ve *ō* zamĭri dile rāci ‘dūr ve *mĭřināsed*ūñ fā ‘ili dildūr ve mef ‘ūli ĥūy-ı dostdur.

Mařsūl-i beyt: Cānān kendūye ‘arż-ı mihr ü muřabbet itdüklerinden incinmez. Ey ‘Urfĭ beni cānāna ‘arż-ı mihr itmeden yeter men ‘ eyle ya ‘ni men ‘ eyleme. Zĭrā ben bu ĥuřuřĭ dilden su’āl eyledüm ve dil ĥūy-ı cānānı bilüp böyle olduĥın ĥaber virmiřdūr demek olur eyzan.

-131- Kesĭ ki ber-eřer-i mūdde ‘ā-yı ĥūřtenest

Keşîde tîğ-ı sitem ber-kaḫā-yı ḥ^vîštenest

Keşîde olan yâ vahdet içündür ve *ki* harf-i rābıt-ı şıfatdur ve *müdde* ‘ā bunda elbette benüm maḫşūdum ḫāşıl olsun dimekdür ve *keşîdenüñ* fā‘ili mezkūr kimsedür ve mef‘ül-i şarīḫi tîğ-ı sitemdür ve *ḥ^vîšten* kendi dimekdür.

Maḫşül-i beyt: Bir kimse ki kendi müdde‘ası ardıncadur ya‘ni elbette benüm murādum ḫāşıl olsun dimededür. Ol kimse kendi eñsesine sitem kılıcın çekmişdür ya‘ni kendüye zulm eylemişdür demek olur.

Kesî ki māye-i imkān nişān-ı maṭlab dīde

Eger melül nişined be-cāy-ı ḥ^vîštenest

Keşîde yâ vahdet içündür *maṭlab* bunda maṭlūb ma‘nāsınadur ki maḫşūddan ‘ibāretdür ve *be-cāyda* bā zāyid ve cāy ḫaḫ ma‘nāsınadur.

[227b] **Maḫşül-i beyt:** Bir kimse ki māye-i imkānı nişān-ı maḫşūd gördi ya‘ni elbette murād ḫāşıl olmak mümkündür didi. Pes böyle eyiden kimse eger melül oturursa kendi ḫaḫkıdur.

Hezār mu‘cize be-nümūd ‘aşḫ u ‘aḫl-ı cehül

Henüz der-pey-i endīṣehā-yı ḥ^vîštenest

Cehül mübālağa ile cāhil dimekdür ve *henüz* el-ān ma‘nāsınadur ve *pey* bā-yı ‘Acemīnūñ fetḫiyle ard ma‘nāsınadur ve *endīṣe* fıkr ma‘nāsınadur ve *hā* edāt-ı cem‘dür.

Maḫşül-i beyt: ‘Aşḫ biñ mu‘cize gösterdi ve ḫālbuki ‘aḫl-ı cehül ya‘ni mübālağa ile cāhil ‘aḫıl el-ān daḫı kendi fikirleri ardıncadur demek olur ve ‘aḫla cehül didügi ‘aşḫa nisbetledür. Zīrā şehvār-ı ‘aḫl meydān-ı muḫabbetde rācıldür.

Çünān be-feyz-i ḫanā‘at be-‘iş meşḡülem

Ki nefs-i kām-ṭaleb der-‘azā-yı ḥ^vîštenest

Kām-ṭaleb vaşḫ-ı terkībīdür ‘alā-ṭarīḫ-ı ma‘mül ve ‘azā ‘ayın ve zānuñ fetḫalarıyla tā‘ziye itmek ma‘nāsınadur.

Maḫşül-i beyt: Feyz-i ḫanā‘at sebebiyle zevḫ u şafāya öyle meşḡül olmuşam ki murād isteyici nefs kendüyi tā‘ziye itmekdedür.

‘Adīl-i fītrat-ı ‘Urfist himmet-i sāḫī

Ki ḫātem-i digerān u gedā-yı ḥ^vîštenest

‘Adīl nazīr ma‘nāsınadur ve *ḫātem ü gedā* bunda seḫī ve mümsikden kināyetdür.

Maḥsūl-i beyt: Sākīnūñ himmeti ṭabī‘at-ı ‘Urff’nūñ nazīri ki gayrılara seḥī ve cömerddür ve kendüye mümsik ve gedādur demek olur. Zīrā sāķī ehl-i meclise ḳadeḥi leb-ā-leb virüp kendüye nevbet geldikce kāh içmez geçer ve kāh içerse de az içdügi muḳarrerdir ve bi’l-cümle bu beyt temeddühden ḥālī degüldür fete’emmel.

-132- Kesī ki dīde be-ḥüsn-i tū āšinā kerdest

Hezār genc-i güher şarf-ı tütüyā kerdest

Tütüyā güz otıdur ve *kerdest* kelimeleri aşılarda [228a] kerde estdür lākin böyle maḥallerde zarūret-i vezniçün ḥazf ü iṣāl kılınmışdur.

Maḥsūl-i beyt: Bir kimse ki dīdesi senūñ ḥüsnūñ ile āšinā eylemişdür ol kimse tütüyāya biñ ḥazīne güher şarf eylemişdür demek olur.

Egerçi teşne-i luṭfem me-sāz maḡrūrem

Ki herçi bā-mis-i men kerde kimyā kerdest

Mis mīmūñ kesriyle baķırdur ve *kimyā* baķırı demiri ve ḡayrı ma‘deniyyatı ba‘zı ḥīle ile altuna döndürmege dirler. Ammā bu maḥalde kimyā ḡurūrdan kināyetdür.

Maḥsūl-i beyt: Egerçi luṭfa teşneyem ammā beni maḡrūr eyleme. Ya‘ni baña luṭf u kerem idersenḡ beni maḡrūr itme. Zīrā ki benüm mis-i vücūdıma her ne itdiyse kimyā-yı ḡurūr itmişdür demek olur.

Bi-bīn çī āfet-i cānī ki her ki dīd tūrā

Ne ez-berāy-ı tū ez-behr-i ḥod du ‘ā kerdest⁷⁶⁵

Bi-bīn emr-i ḥāzırdur ve ḥiṭāb cānānadur.

Maḥsūl-i beyt: Gör ne āfet-i cānsın ki her kim ki seni gördi senūñçün du‘ā itmeyüp kendi içün du‘ā eylemişdür. Ya‘ni senūñ gibi ḳattāl-i āfet-i cāndan cān ḳurtarup ḥalāş olmak içün hep seni görenler kendüye du‘ā itmişdür demek olur.

Kesī ki rüy-ı vey ez-ḳible geşte der-dem-i merg

Bi-dān ki der-reh-i tū rüy der-ḳafā kerdest

Veyvāvuñ fethiyle ve yānuñ sükūnıyla zāmīr-i ḡāyibdür mezkūr kese rāci‘dür ve *geşte* kāf-ı ‘Acemī’nūñ fethiyle geştenden dönmiş ma‘nāsınadur ve *dem-i merg* izāfet-i lāmiyye ile vaḳt-i mevt ve ḥālet-i nez‘ demekdür ve *bi-dān* emr-i ḥāzırdur ‘Arabīde i‘lem ma‘nāsına ve bā-yı meksüre ki ‘alāmet-i iṣṭikāḳdur ve te’kīd ifāde ider ve *rüy der-ḳafā kerdest* yüz döndürmişdü[r] ma‘nāsına isti‘māl olunur.

⁷⁶⁵ [228a] Bu beyt HM’de yoktur.

[228b] Maḥsūl-i beyt: Şol kimse ki yāḥud bir kimse ki anuñ yūzi ḥālet-i nez‘de kıbleden dönmişdür. Ma‘lūmuñ olsun ki ol kimse senüñ yoluñdan yüz döndürmişdür demek olur ve kesīde olan yā vech-i meşrūḥ üzre lāyıkdur ki tenkīr ola ve cā‘izdür ki vaḥdet ola. Anuñçün ikisi daḥı taşvīr-i ma‘nāda taḥrīr olunmışdur.

Bi-yār bāde vü āmāde sāz meclis-i ‘īş

Ki şeyḥ-i şavma‘a bā-nefs-i ḥod daḡā kerdest

Bi-yār ārīdenden emr-i ḥāzırdur ve ma‘nāsı getür dimekdür ve ḥitāb muḡadder sākīyedür ve *daḡā kerdest* dālūñ fethiyle aldemişdur ma‘nāsinadur zīrā daḡā kerdn aldamaḡdur.

Maḥsūl-i beyt: Ey sākī bāde getür ve zevḡ u şafā meclisin āmāde ve ḥāzır eyle. Zīrā şavma‘a şeyḥi kendi nefsinı aldemişdur ya‘ni riyāyla firīfte itmişdür demek olur. Murād ehl-i riyāya i‘tirāzdur.

Çü dil şināḥt ser-i rişte geşt ma‘lūmem

Ki dem-be-dem be-kef āverde vü reha kerdest

Ser-i rişte izāfeti lāmiyyedür ma‘nāsı iplik ucı dimekdür. Ammā ıştılāḡda aşl-ı kārđan ‘ibāretdür.

Maḥsūl-i beyt: Çünki göñül aşl-ı kārı fehm eyledi benüm ma‘lūmum oldı ki göñül aşl-ı kārı dem-be-dem ele getürmişdür ve şalıvırmışdür dimekdür. Aşl-ı kārđan murād her tālībūñ nihāyet-i murādı olan emirdür ki sa‘y idüp ele getürür gibi olmuş iken ihmāl ile elden çıḡduḡın beyāndur.

Zi-nūr-zāde turā cism ü ṭal‘at-ı ḥūrşīd

Be-kūy-ı sürme-fürüşān merā gedā kerdest

Ṭal‘at bunda yüz ma‘nāsinadur ve ḥūrşīde izāfeti beyāniyyedür ve *sürme-fürüş* vaşf-ı terkībīdür ma‘nāsı sürme şatıcı dimekdür [229a] ve *elif ü nūn* edāt-ı cem‘dür.

Maḥsūl-i beyt: Senüñ nūrdan doğmış cismüñ ve ḥūrşīd gibi dirāḡşān olan ṭal‘atūñ sürme-fürüşlar maḡallesinde beni gedā vü sā‘il eylemişdür. Ya‘ni nūr-ı cemālūñ pertevinden gözlerim ḡamaşmaḡla sürmeye muḡtāc oluram demek olur fete‘emmel⁷⁶⁶.

Geret nuḡūset-i coḡd efkend be-dervīşī

Ġamīn me-şev ki sitem sāye-i ḥümā kerdest

⁷⁶⁶ [229a] fete‘emmel: HM’de yoktur

Gerkāf-ı ‘Acemīnūn fethiyle edāt-ı şartdur ve *tā[-y1] sākine* zamīr-i hitābdur ve *coğd* cīmūn zammıyla baykuş didikleri kuşdur ‘avām katında şe’āmet ile meşhūrdur ve *be-dervīşīde* yā maşdariyyedür ve *gāmīn* yāsı nisbiyyedür ve nūn te’kīd içündür.

Mahşül-i beyt: Eger baykuşuñ nuḥūseti seni faḡr u fākaya bırağursa ḡamlı olma. Zīrā saña sāye-i hūmā sitem eylemişdür. Ya‘ni coğduñ şuḡı yokdur, taḡşīr sāye-i hūmādadur demek olur. Sāye-i hūmānuñ ise meymeneti meşhūr-ı āfākdur.

Kesī ki behr-i cefā-yı tū kerde hū be-sitem

Bi-rev bi-sūz ki ber-h^vīştē cefā kerdest

Kesīde yā vahdet içündür ve *kerde hū* alışmışdır ma‘nāsına isti‘māl olunur ve edāt-ı ḡaber muḡadderdür ve *bi-rev* revidenden ve *bi-sūz* sūzīdenden emr-i ḡāzırlardur.

Mahşül-i beyt: Bir kimse senūñ cefā ve cevruñ içün siteme alışmışdır var ol kimseyi yak ki kendüye cefā eylemişdür. Ya‘ni bu cefāyı kendi murād eylemişdür ve çünki murād eylemişdür görsün cefā ki niḡe taḡammül ider demek olur.

Delīl-i cevher-i ‘Urfī hemīn daḡīḡa besest

Ki iḡtirā‘-ı sūḡanhā-yı āşīnā kerdest

Daḡīḡa bunda miḡdārdan ‘ibāretdür ve *sūḡanhā-yı āşīnā* biri birine münāsib [229b] ve mülāyim olan kelimāt-ı faşīḡadan kināyetdür.

Mahşül-i beyt: ‘Urfī’nūñ cevherine faḡaḡ bu ḡadar delīl kifāyet ider ki ‘Urfī her şī‘rinde biri birine āşīnā ve münāsib ve mülāyim olan sözleri cem‘ eylemişdür. Ya‘ni cemī‘ eş‘ār u ḡüftārında belāḡat ü fesāḡat vardur demek olur. Murād temeddühdür eyzan.

-133- Kūşūd burḡa‘ u tūfān-ı ḡüsn ‘ālem sūḡt

Metā‘-ı şādī vū ḡam cem‘ būd derehm sūḡt

Burḡa‘ bānuñ zammıyla ve ḡāfuñ fethiyle niḡāb ma‘nāsınadur ve *kūşūd*ñ fā‘ili muḡaddar cānān ve mef‘ūli burḡa‘dur ve *derehm* dāl ve hānuñ fethālarıyla perīşān ma‘nāsınadur ve bunda cemī‘an ma‘nāsına daḡı olsa vechi vardur.

Mahşül-i beyt: Cānān yüzinden niḡābın açdı ve tūfān-ı ḡüsnī cihānı yakdı. Feraḡ u ḡam metā‘ı cem‘ olmuş idi cemī‘an yakdı. Yāḡud kendi ma‘nāsı üzre daḡıdup yakdı demek olur.

Fürūḡ-ı ḡüsn ki der-ḡülşēn-i biḡişt üftād

Ki berg-i lāle vū ḡül der-miyān-ı şēbnem sūḡt

Fürûğ şu ‘le ma‘nâsınadur ve *ki* isimdür kim ma‘nâsına ve mışrâ ‘-ı şânide olan *ki* edâtdur.

Maḥsûl-i beyt: Gülşen-i bihişte kimûn şu ‘le-i ḥusni düşdi ki lāle ve gül yaprağını miyân-ı şebnemde yakdı.

Ki zed be-dâğ-ı dilem dâmen-i kırışme ki bâz

Be-nîm-şu ‘le heme ḥānmân-ı merhem sūht

Evvelki *ki* isimdür ve *girişme* kâf-ı ‘Acemînün ve rānuñ kesreleriyle muḥtâr-ı bûlegâ-yı A‘cām’dur ve *bâz* bunda yine ma‘nâsınadur ve *nîm-şu ‘le* vaşf-ı terkîbî aḫsâmındandır ve *ḥānmân-ı merhem* izâfeti beyâniyyedür.

Maḥsûl-i beyt: Dâğ-ı dilûme nâz u şîve [230a] dâmenini kim urdı ki yine yarım şu ‘le ile ḥānmân-ı merhemi hep yakdı. Ya‘ni dâğı degül üzerinde olan merhemi bile tutuşdurdı demek olur. Ma‘lûm ola ki dâmen-i girişmeyi uran cānândur ve ‘Urfî’nün daḥı ma‘lûmıdur lâkin te‘eddüben tecāhülü’l-ârif tarîkıyla inhâ ider.

Be-el-‘ataş me-küşâ leb ki Ḥızır-ı vādî-i ‘aşk

Gelû-yı teşne be-âb-ı ḥayât u zemzem sūht

*Ḥızır-ı vādî-i ‘aşk*dan murâd her dem zinde-dil-i ‘aşk olanlardır ve *gelû* kâf-ı ‘Acemînün fethiyle boğâz ma‘nâsınadur ve teşneye izâfeti mevşûfuñ şıfatına izâfetidür.

Maḥsûl-i beyt: Şusuzlık sebebiyle dudak açma. Zîrâ vādî-i ‘aşkuñ Ḥızır’ı şusamış boğazını âb-ı ḥayât ve zemzemle yakdı. Ya‘ni füyûzât-ı ‘aşkla zinde-dil olanlar dil-i teşne-vişâl olmağın âb-ı ḥayât ve zemzem daḥı nûş itseler gelû-sûz olup def‘-i ḥarâret itmez dimekdür.

Ḥarâb-ı sâķî-i ‘aşkem ki cām-ı cür‘a-i ō

Kelîm-râ kef-i dest ü Mesîḥ-râ dem sūht

Ḥarâb bunda geçgin serḥûş ma‘nâsınadur ya‘ni mest-i ḥarâb dimekdür ve *sâķî-i ‘aşk* izâfeti beyâniyyedür ve *ō* zamîri sâķî-i ‘aşka râci‘dür ve *Kelîm*den murâd ḥazret-i Mūsâ ve *Mesîḥ*’den maḫşûd ḥazret-i ‘İsâ’dur şalavâtullâhi ‘alâ-nebiyyinâ ve ‘aleyhi⁷⁶⁷.

Maḥsûl-i beyt: Sâķî-i ‘aşkuñ mest-i ḥarâbıyam ki anuñ cām-ı şarâbı Kelîm’uñ kef-i destini ve Mesîḥ’uñ nefesini yakdı. Ya‘ni eger ḥazret-i Mūsâ ve eger ḥazret-i ‘İsâ’dur

⁷⁶⁷ [230a] şalavâtullâhi ‘alâ-nebiyyinâ ve ‘aleyhi: (‘a.m.) HM

sūziş-i ‘aşk-ı Hudā’yla müte’essir oldukları hüveydādur demek olur. Kef-i dest ve dem-i zikrinde nükte-i laşif vardur fete’ emmel.

Dilem be-kūşe-nişīnān-ı kuds mīlerzed

Ki hūsn-i ō gül-i şūhī be-çīd ü ‘ālem sūht

Kūşe-nişīnān-ı kudsden murād [230b] melā’ikedür ve *mīlerz* ditrer ma‘nāsınadır ammā bunda havf ider dimekdür ve *ō* zamīri muḳadder cānāna rāci‘dür ve *şūhī*de yā maşdariyyedür.

Mahşül-i beyt: Cānānuñ hūsn-i şūhlık gülini devşürdi ve ‘ālemi yakdı. Melekleri dahı yaḳar deyū gönlüm havf ider. Ya‘ni ḳorḳarın ki melekleri dahı yaḳar demek olur.

Be-levḥ-i meşhed-i pervāne īn raḳam dīdem

Ki āteş-i ki merā sūht ḥ^viş-rā hem sūht

Bunda *levḥ*den murād mezār başlarında vaz‘ olunan nişānelerdür ve *īn raḳam* didügi mıṣrā‘-ı şānīnūñ mefhūmıdır ve *ki* ḥarf-i beyāndur ve ikinci *ki* ḥarf-i rābıt-ı sıfatdur.

Mahşül-i beyt: Pervānenūñ mezārı taşında bu yazuyı gördüm ol gördügi yazu budur.

Ya‘ni bir āteş ki beni yakdı kendüyi dahı yakdı li-muḥarririhī’l-faḳīr ‘afā ‘anhū beyt:

Āteş-i ‘aşk ibtidā ma ‘şūḳı eyler sūz-nāk

Şem‘-i meclis yā niçe olmaz göñül pervāne dost

Hoşem ki sūht dü kevn ez-ḡamet ü zīn hoşter

Ki kes be-dāḡ-ı dil-i ‘Urfī ez-ḡamet kem sūht

Ḡama muttaşıl olan zamīr-i ḥiṭāb cānāndan ‘ibāretdür ve *kem* kāf-ı ‘Arabīnūñ fethiyle böyle maḥallerde terk-i külliden kināyetdür.

Mahşül-i beyt: Mesrūram ki iki cihān senūñ ḡamuñdan yandı ve bundan dahı

hoş[te]rem ki bir kimse ḡamuñdan dil-i ‘Urfī’de olan dāḡa göre hiç yanmadı. Ya‘ni

dil-i ‘Urfī’de sūzān olan dāḡ ḳadar kimse yanmadı demek olur eyzan.

-134- Gülzār-ı hūsn tāze zi-rūy çü māh-ı ōst

Gül-deste-i firīb be-dest-i nigāh-ı ōst

Gül-deste terkīb-i mezcī aḳsāmındandır ma‘nāsı gül demedi ve gül tutamı dimekdür ve firībe izāfeti beyāniyyedür ve zamīrler muḳadder cānāna rāci‘dür.

Mahşül-i beyt: Güzellik gülzā[r]ı cānānuñ māh gibi [231a] münevver yüzinden tāze

ve ṭariyydür. Ya‘ni hūsn-i ṭarāveti cānānuñ rüyından kesb ider ve gül-deste-i firīb anuñ

dest-i nigāhındadır ya‘ni cānānuñ nigāhı dil-firīb-i ‘ālemdür demek olur.

Māyīm u gešt-i bāğ-ı muḥabbet ki ser-be-ser

Zehr-āb dāde nīš-i melāmet giyāh-ı ōst

Vāv bunda ma‘iyyet ve muḳārenet ma‘nāsın ifāde ider ve *gešt* kâf-ı ‘Acemînüñ fethiyle bu maḥalde seyr ü sülük ma‘nāsınadur ve *bāğ-ı muḥabbet* izāfeti beyāniyyedür ve *giyāh* kâf-ı ‘Acemînüñ kesriyle otdur nebāt ma‘nāsınadur ve *ō* zamīri bāğ-ı muḥabbete rāci ‘dür ve edāt-ı ḥaber ma‘nāda nīš-i melāmete muḳayyedür.

Maḥsül-i beyt: Biz temāšā-yı bāğ-ı muḥabbet ileyüz ya‘ni biz bāğ-ı muḥabbet seyrindeyüz. Öyle bāğ-ı muḥabbet ki başdan başa anuñ nebātātı zehr ile şıvarılmış nīš-i melāmetdür demek olur.

Murğān-ı ḳuds gird-i sereş cūş mīzenend

İn şāḥ-ı tūbīst ne ṭarf-ı külāh-ı ōst

*Murğān-ı ḳuds*den murād melā‘ikedür ve *gird* kâf-ı ‘Acemī’nüñ kesriyle eṭrāf ve çevre ma‘nāsınadur ve *sereş* zamīri cānāna rāci ‘dür ve *şāḥ* budak ma‘nāsınadur ve *tūbīst* ḳā‘ide-i A‘cām üzre bā-yı meksüre ile okunup zarūret-i vezniçün bādan şoñra yā-yı sākine meftūḥa okunur.

Maḥsül-i beyt: Melā‘ike cānānuñ başı eṭrāfında cūş ururlar ve adıysa bu tūbā budağıdır, anuñ ṭarf-ı külāḥı degüldür dimekdür. Murād iddi ‘adur.

Yūsuf ki hest pīrehen-i ‘işmeteş dürüst

Āncā ki ḥaclegāh-ı Zelīḥāst çāh-ı ōst

Pīrāhen gönlek ma‘nāsınadur ve ‘işmete izāfeti beyāniyyedür ve zamīr ḥazret-i Yūsuf ‘aleyhisselāma⁷⁶⁸ rāci ‘dür ve *dürüst* dālūñ zammıyla bütün ma‘nāsınadur [231b] ve *ḥaclegāh* ḥacle yeri dimekdür gerdek-ḥāneden ‘ibāretdür. Ammā bunda *Zelīḥā* kendi taşvīr ü naḳş-ı şüretiyle pūr-zīnet itdürdügi ḥāneden kināyetdür.

Maḥsül-i beyt: Ḥazret-i Yūsuf ki anuñ pīrāhen-i ‘işmeti dürüstdür ya‘ni çāk olmamışdur. Ammā ol maḥalde Zelīḥā’nuñ ḥaclegāhıdır ḥazret-i Yūsuf’uñ çāhıdır ya‘ni mezleḳasıdır. Fütāde olmadan ihtirāz lāzımdur demek olur. Bu beyt ḥazret-i Yūsuf şalavātullāhi ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi⁷⁶⁹ ḥazretlerine Zelīḥā’nuñ ḳışşasına telmīḥdür ki tafşīli tefāsīrde meştürdür.

‘Ayşī ziyāde hest zi-‘ayş-ı bihişt līk

Ān ‘āfiyet naşīb-i şehīd-i nigāh-ı ōst

⁷⁶⁸ [231a] ‘aleyhisselām: (‘a.m.) HM

⁷⁶⁹ [231b] şalavātullāhi ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi: (‘a.m.) HM

‘Ayy ‘ayınuñ fethiyle bunda zevk u şafâ ma ‘nâsinadur ve yâ vahdet-i nev ‘iyyedür ve ân ‘âfiyet didügi ol ‘ayşden ‘ibâretdür ve nigâh nazâr ma ‘nâsinadur ve ô zamîri cânâna râci ‘dür.

Maḥsûl-i beyt: Cennet zevkından ziyâde bir zevk u şafâ vardır lâkin ol zevk u şafâ cânânun şehîd-i nigâhı olan ‘aşık-ı şâdıkuñ naşîbidür demek olur.

Ân reh-revî ki şâd zi-terk-i ta ‘alluḡest

Büt seng-i rāh ü büt-şikenî seng-i rāh-ı ōst

Reh-rev sâlik ma ‘nâinadur ve yâ tenkîr içündür ve *büt-şikenî* yâsı maşdariyyedür ve *seng-i rāh* mevânî ‘den ‘ibâretdür.

Maḥsûl-i beyt: Ol reh-rev ki terk-i ta ‘alluḡât-ı dünyeviyyeden şâd olup kendi a ‘mâline mağrûrdur. Eger bütüdür ve eger büt-şikenlikdür ol sâlikün seng-i rāhıdır ya ‘ni mâni ‘-i tarîḡıdır demek olur. Zîrâ tarîḡde lâzım olan terki daḡı terk itmek gerekdür. Ol terk kendüyi mağrûr eylemeye.

Der-sîne’î icâzet-i ô bîş [232a] ez-ân me-bâş

Ey cân edeb hoşest ne ĩn cilvegāh-ı ōst

Ô zamîri muḡadder cânâna râci ‘dür ve *bîş* bâ-yı ‘Arabî’nün kesriyle ziyâde ve artıḡ ma ‘nâsinadur ve *ĩn* sîneye işâretdür ve *cilvegāh* ‘arz-ı cemâl idecek yer ma ‘nâsına müsta ‘meldür.

Maḥsûl-i beyt: Sînede cânânun icâzetsiz andan ziyâde olma ey cân edeb güzeldür. Bu sîne anuñ cilvegāhı degül midür? Murâd istifhâm-ı inkârîdür ya ‘ni sîne cânânun cilvegāhıdır demek olur.

Güftem kirişme’et dil-i ‘Urfî be-hûn keşîd

Güft ez-kirişme pürs ki güyed günāh-ı ōst

Kirişme böyle yerlerde nâz u şîve ma ‘nâsinadur *ô* zamîri ‘Urfî’ye râci ‘dür.

Maḥsûl-i beyt: Cânâna didim ki senün nâz u şîveñ ‘Urfî’nün gönlünü kana çekdi kana müstaḡraḡ eyledi. Cânân daḡı cevâb idüp didi nâz u şîveden su’âl eyle. Zîrâ nâz u şîve dir ki günāh ‘Urfî’nüñdür. Ba ‘zılar *ô* zamîrini kirişmeye ircâ ‘ idüp güyed fi ‘li ma ‘nâ-yı istifhâmı mutaḡammındur didiler ve maḥsûl-i mısrâ ‘-ı şânîyi böyle virdiler. Ya ‘ni cânân didi kirişmeden su’âl eyle ki kirişme dir mi ki günāh anuñdur ya ‘ni kirişme daḡı buña mu ‘terifdür demek olur fete’emmel eyzan.

-135- Kûy-ı ‘aşḡest ĩn ki der-her kām şâd ‘âḡil gümeṣt

Tā-kıyāmet cān ferāmūṣest īncā dil gūmest

Gūmest güm şöde' est ve güm geşte' est taḳdīrindedür.

Maḥsūl-i beyt: Bu kūy-ı 'aşḳdur ki her adımda yüz 'āḳıl ḡāyib olmışdur. Bu maḥalde tā kıyāmete dek cān ferāmūṣ olunmışdur ve gönül ḡāyib olmışdur demek olur.

Veh çī rāhest īn ki der-şad sāl yek menzil ne-yāft

Ān ki der-her nīm kāmeṣ ṭayy-ı şad⁷⁷⁰ menzil gūmest

[232b] *Veh* vāhdan muḥaffef edāt-ı teḡābündür ve *çī* bunda ta'accüb ma'nāsın ifāde ider ve *kāmeṣ* zamīri ān kiden mefhūm olan kimseye rāci'dür.

Maḥsūl-i beyt: Vāh ne 'aceb yoldur, bu yol ki yüz yılda bir menzil bulmadı. Ol kimse ki anuñ her yarım adımında yüz ṭayy-ı menzil ḡāyib olmışdur. Ya'ni her yarım adımda niçe kaṭ'-ı menāzil itmege ḳādir olan kimesne rāh-ı 'aşḳda henüz menzil-i maḳşūda irişmemişdür demek olur.

Telḫī-i cān dādenem binger ki tā-rūz-ı cezā

Neng-i ḳatlem der-hücūm-ı lezzet-i ḳātil gūmest

Telḫī yāsı maşdariyyedür ve hemze tevessül içündür ve *tā* intehā-yı ḡāyet içündür ve *neng* 'ār ma'nāsınadır.

Maḥsūl-i beyt: Tā rūz-ı cezāya cān virmekligüm acısın gör ki beni ḳatlitmek 'ārı ḳātilüm olan cānānuñ hücūm lezzetinde ḡāyib olmışdur ve bil-cümle⁷⁷¹ beni ḳatlitmekden 'ār itmek gerek idi demek olur.

Yār der-dil hest eger dil nīst bā-men gū me-bāş

Ka'be der-maḥmil būved ḡam nīst ger maḥmil gūmest

Gū lafz-ı emr-i ḥāzıra veyāḥud nehy-i ḥāzıra muḳārin olduğda ol emr-i ḥāzır ve nehy-i ḥāzır emr-i ḡāyib ve nehy-i ḡāyib ma'nalarına i'tibār olunur ve ma'lūm ola ki böyle maḥallerde bulunan gū lafzınuñ kāfını Riyāzī efendi 'Arabī ihtiyār itmişdür ve Sūdī efendi 'Acemī dimişdür ve'l- 'ilmü 'indallāhi te'ālā.

Maḥsūl-i beyt: Yār gönülde mevcūddur eger gönül yine yok ise di olmasun. Ka'be maḥmildedür eger maḥmil ḡāyib olmuşise kırmaz demek olur.

İn ki mīḡüyend derhā mīḳūşāyed dest-i baḥt

Tā-der-i dil mīşinev ammā kelīd-i dil gūmest

⁷⁷⁰ [232a] şad: HM'de yok

⁷⁷¹ [232b] beni ḳatlitmek 'ārı ḳātilüm olan cānānuñ hücūm lezzetinde ḡāyib olmışdur ve bil-cümle: HM'de yok

Derhā derûn cem‘idür kapular dimekdür ve *tā* intehā-yı gāyet içündür ve *der* kapu ma‘nāsınadır [233a] ve dile izāfeti mecāzen lamiyyedür ve *kelīd* kâf-ı ‘Arabī’nün fethiyle miftāh ma‘nāsınadır.

Mahsül-i beyt: Bu sözi ki söylerler ya‘ni dest-i baht kapular açdırı[r]lar işte tā gönül kapusına varınca ammā gönül kapusunuñ miftāhı gāyib olmışdur. Hāşıl-ı kelām baht her kapuyı açar ammā dil kapusın açamaz. Zīrā dil kapusın açan ‘aşkdur demek olur.

Der-hücüm-ı çāre-endişi ne ‘Urfī geşte güm

‘Aql-ı rehber hem der-în endiše-i bātl gümešt

‘Aql-ı rehber izāfeti beyāniyyedür.

Mahsül-i beyt: Derd-i ‘aşka çāre fikritmek hücümında yalnız ‘Urfī gāyib olmamışdur. Belki bu endiše-i bātilde ‘aql-ı rehber dağı gāyib olmışdur. Ya‘ni ‘aql dağı bu derde çāre bulmamışdur demek olur. Ma‘lūm ola ki bu gazelde redif vākı‘ olan gümešt kelimeleri güm şöde’est ve güm geşte’est taqdīrindedür eyzan.

-136- Gū dil ez-men cem‘ dār ankes ki bā-men düşmenest

Her ki hod-rā dost mīdāred be-düşmen düşmenest

Bā mende olan bā bi-ma‘nā şıladur ve mısrā‘-ı sānī mevki‘-i ta‘lilde vākı‘ olmışdur.

Mahsül-i beyt: Di ki gönlüñi benden tut ya‘ni perişān-hātır olma. Ol kimse ki baña düşmendür ya‘ni baña düşmen olan kimseye di ki benden emīn olup perişān-hātır olmasun. Zīrā her kimse ki kendüyi dost tutar ya‘ni kendi kendüyi sever ol kimse düşmene düşmendür. Biz hod kendümüzi fedā itmişüzdür düşmene düşmen degülüz dimekdür fete’emmel.

Der-hişār-ı ‘āfiyet bī-derd-rā ārām nīst

Ān ki zevk-i fitne der-yābed be-me’ men düşmenest

[233b] *Hişār-ı ‘āfiyet* izāfeti beyāniyyedür ve ‘āfiyetden murād terk-i dünyādur ve fakīr-i hāqīkīdür ve *zevk-i fitne*den garaž ālāyiş-i dünyāyla mütelezziz olmağdur.

Mahsül-i beyt: Bī-derd-i ‘aşk olan kimsenün fakr u terk hişārında ārām u qararı yokdur. Zīrā zevk-i fitne-i telezzüzāt-ı dünyāya mübtelā olan kimse me’mene düşmendür ya‘ni me’men ki hişār-ı fakr-ı terkdür. Ehl-i dünyā anı sevmez dimekdür. Bu beyt dağı ‘Urfī’nün ma‘reke-ārā ve hayret-efzā olan ebyāt-ı garrāsından olduğu yārān-ı nükte-pirāya zāhir ü hüveydādur.

Gūş ma‘zūlest der-ḥalvetgeh-i erbāb-ı rāz

Dūd-ı şem‘-i ḥalvet-i iştān be-revzen düşmenest

İşān zamīr-i cem ‘dür erbāb-ı rāza rāci ‘dür ve *revzen* pençere ma ‘nāsınadır ve bi’l-cümle *dūd-ı şem* ‘erbāb-ı rāzuñ rāz-ı dilinden ve revzen-i gūşdan kināyet olur.

Maḥsūl-i beyt: Erbāb-ı rāzuñ ḥalvetgāhında kulaḳ ma ‘zūldür ya ‘ni esrārı derk ü işgā itmeden ‘azl olunmuşdur. Zīrā anlaruñ ḥalvetinde olan şem ‘uñ duḥānı revzene düşmendür. Ya ‘ni ifşā olmadan maḥzūz degüldür demek olur. Ba ‘zılar gūş ma ‘zūldür demek işitdūgin setridüp ifşā itmez demekden ‘ibāretdür didiler ammā şavāb zāhir-i bī-irtiyābdur fete’emmel.

Bes ki dīdem cevr-i düşmen düşmenem bā-cevr-i dost

Ān ki der-āteş büved yā nār-ı Eymen düşmenest

*Nār-ı ey*meden murād ḥazret-i Mūsā ‘aleyhisselām[a] vādī-i Eymen’de āteş gibi görinen nūrdur.

Maḥsūl-i beyt: Ziyāde ki düşmenüñ cevrini görsem cevr-i dosta düşmen oldum. Zīrā ol kimse ki āteşdedür nār-ı Eymen’e düşmendür. Ya ‘ni āteş içinde olan nār-ı Eymen’i daḥı āteş kıyās idüp ḥavf itmekle ke’ennehū nār-ı [234a] Eymen’e düşmen olmuş olur.

Bes ki der-kāmem eşer kerdest zevḳ-i ittiḥād

Bāverem nāyed ki zāhid bā-berehmen düşmenest

Kerdest aşıl-da kerde’ estdür lākin ri ‘āyet-i vezniçün ḥazf ü işāl kılınmışdur.

Maḥsūl-i beyt: Ziyāde ki zevḳ-i ittiḥād benüm dimāğuma eşer itmişdür baña i ‘timād gelmez ki zāhid berehmenle düşmen ola dimekdür. Murād budur ki zevḳ-i ittiḥād kendüye kemāl mertebe eşer itmekle berehmenle zāhidi birbirine düşmen kıyās itmeyüp dost kıyās ider.

Dostī bā-düşmenem ez-behr-i mihr-engīz nīst

Dostī-rā dost dārem verne düşmen düşmenest

Dostī yāsı maşdariyyedür ve *nī* edāt-ı nefydür ve *mihr-engīz* vaşf-ı terkībīdür ve *yā* ḥaf-i maşdarīdür ve meftūḥ olması zarūret-i vezniçündür ve *dost dārem* severem ma ‘nāsına müsta ‘meldür.

Maḥsūl-i beyt: Benüm düşmenle dostluḡum mihr-engīzlikden ötri degüldür ya ‘ni kendüme muḥabbet peydā itmek içün degüldür. Belki ben dostlığı ya ‘ni muḥabbeti severem ve illā düşmen düşmendür. Ḥāşıl-ı kelām benüm düşmene dostlık eyledüḡüm dostlığı sevdiğümdendür. Yoḥsa düşmen yine düşmenliğinden geçmek ihtimālī yokdur demek olur.

Bes ki lezzet mīberem ez-çāşnīhā-yı gamet

Hemçü câneş dost dārem her ki bā-men düşmenest

*Cāneş*de şīn-i zamīr izmār ḳable'z-zīkr tārīḳıyla her ki den mefhūm olan kimseye rāci'dür ve ma'lūm ola ki bu lisānda izmār ḳable'z-zīkr muṭlaḳ cā'izdür ammā 'Arabīde muḳayyeddür.

Maḥsūl-i beyt: Senüñ ḡamuñ zevḳlerinden ziyāde mütelezziz olduğumdan baña düşmen olan kimseyi daḡı cān gibi dost tutaram ya'ni cānum gibi severem dimek olur.

Der-pezirem şad ḡam u ne-küşāyem ez-nāmūs leb

[234b] Dil be-mātem dost ammā leb be-şīven düşmenest

Şīven daḡı mātem ma'nāsınadır.

Maḥsūl-i beyt: Yüz ḡam ḳabūl ider ve ḡalbuki 'ār u nāmūsumdan dudaḳ açmam ya'ni ızḡār-ı ḡam itmem. Mısrā'-ı şānī ḡukm-i ta'līldedür zīrā ḡöñül māteme dostdur. Ya'ni ḡöñül mātemden ḡaz ider ammā leb māteme düşmendür ya'ni dudaḳ mātemden ḡaz itmez. Ḥāşıl-ı kelām mātemi ızḡār itmeyüp şabr iderem dimek olur.

Derd-i 'aşḳest īn ṭabībā zaḡmet-i dārū me-keş

Her ki īn ḡāreş ḡaled der-pā be-sūzen düşmenest

İn kendinde ızḡār itdiği marāza işāretdür ve *dārū* bunda devā ma'nāsınadır ve *ḡār* diken ma'nāsınadır ve *şīn*-i zamīr her kiden mefhūm olan kimseye rāci'dür ve *sūzen* igne ma'nāsınadır.

Maḥsūl-i beyt: Bu bende olan marāz derd-i 'aşḳdur ey ṭabīb devā zaḡmetin çekme. Zīrā her kim ki anuñ ayaḡına bu diken bata ol kimse sūzen düşmendür ya'ni bīmār-ı 'aşḳ olan müdāvādan ḡaz itmez dimekdür. Ma'lūm ola ki devāyı sūzenle ta'bīr buyurduğu ḡār içündür. Zīrā bir kimsenüñ bir yerine diken batsa anı igne ile çıkarurlar fefhem.

Der-ne-ḡired şoḡbet-i 'Urḡi be-şeyḡ-i şavma'a

Kū be-zīrek düşmen ü 'Urḡi be-kevdan düşmenest

Der-ne-ḡired te'sīr eylemez dimekdür ve *kū* bunda ki ō dimekdür lākin. Zārūret-i vezniçün ḡazf ü işāl ḳılınmışdur ve *ki* ḡarf-i ta'līldür ve *ō* zamīri şeyḡ-i şavma'aya rāci'dür ve bu maḡta' beytinde lafz-ı maḡlaş mükerrer vāḳı' olduğu maḡall-i fesāḡat degüldür ve *kevdan* kāfuñ fetḡiyle bunda aḡmaḡ ma'nāsınadır.

Maḥsūl-i beyt: 'Urḡi'nüñ şoḡbeti ya'ni muşāḡabeti şeyḡ-i şavma'aya te'sīr itmez. Zīrā şeyḡ-i şavma'a zīreke ya'ni 'aḳıllıya [235a] düşmendür ve 'Urḡi aḡmaḡa düşmendür eyzan.

-137- Kūy-1 ‘aşkest īn ki murğ-1 sidre īncā per güzāšt

Hoş-dilī āmed ki tāt-1 ğam rubāyed ser-güzāšt

Murğ-1 sidreden murād ḥazret-i Cibrīl-i emīn ‘aleyhi’s-selāmdur ve *hoş-dilī* gönül hoşlığı dimekdür ve yā maşdariyyedür ve *rubāyed* rānuñ zammıyla rubāyīdenden fi ‘l- i muzāri ‘ müfred ğāyibdür.

Mahsül-i beyt: ‘Aşk maḥallesidür bu ki ḥazret-i Rūḥü’l-ḳuds bu maḥalde kanat ḳodı ya ‘ni pervāza tātāt getürmedi. Gönül hoşlığı geldi ki tāt-1 ğamı ḳapa başın ḳodı ya ‘ni başdan ḳıḳdı demek olur.

‘Aḳl dil-rā der-ṭarīḳ-1 ‘aşḳ rehber şöd velī

Tīz-bīnī kerd ü der-evvel ḳadem rehber güzāšt

‘Aḳl mübtedā ve *rehber şöd* haberidür ve mā-beynehümā haberüñ ma ‘mülātıdır ve *tīz-bīn* vaşf-ı terkībīdür mübālāğa ile müdrik ma ‘nāsınadır ya ‘ni gördigin ‘ale’l-fevr idrāk idici dimekdür ve yā maşdariyyedür ve *kerd* fi ‘linüñ fā ‘ili dildür.

Mahsül-i beyt: ‘Aḳl dile ṭarīḳ-ı ‘aşḳda rehber oldı velākin dil tīz-bīnlik ve müdriklik eyledi ve evvel ḳademde rehberi terk eyledi demek olur.

Āmed ez-şehr-i ezel bā- ‘ālem-i hūş u ḥired

Bī-vefā dil der- ‘inān ber-tāften ekşer güzāšt

Şehr-i ezelden murād bunda ‘ālem-i ervāḥdur ve ‘ālem-i hūş u ḥireden maḳşūd ‘ālem-i ‘anāşırdur ve *āmedüñ* fā ‘ili dildür.

Mahsül-i beyt: Bī-vefā gönül ‘ālem-i ervāḥdan ‘ālem-i ‘anāşıra geldi dizgin çevirmek eşnāsında ekşerin ḳodı. Ya ‘ni hūş u ḥiredüñ ekşerin terk idüp gitdi demek olur.

Dil-küşāyī ḥ’īş-rā sencīd bā-dil-bestegī

Zān kilīd īncā şikest ü ḳuflhāy der-güzāšt

Dil-küşāyī inḳişāf-ḥātır ma ‘nāsınadır [235b] ve *dil-bestegī* inḳıbāz-ı gönülden ‘ibāretdür ve *zān* edāt-ı ta ‘līldür.

Mahsül-i beyt: Dil-küşālīḳ kendüyi dil-bestelik ile ṭartdı andan ötri dil-küşālīḳ bu maḥalde dil ḳapusınuñ ḳuflarını ḳodı ya ‘ni nā-küşūde terk eyledi. Hāşıl-ı kelām dil-küşālīḳ dil-bestelik mertebesine nā’il olmadı dimekdür.

Rāḥat āmed tā-küşāyed ḳufl-i endūh-ı dilem

Ez-kilīd-i dest-i ḥod yek-müşṭ ḥā(b)[k]ister güzāšt

Tā ta ‘līl içündür ve *kufl* kâfuñ zammıyla Türkîde kilîd didükleridür ve endüha izâfeti beyâniyyedür ve *kilîd* kâfuñ fethiyle anahtar ma‘nâsınadur ve *hâkister* kül ma‘nâsınadur.

Mahsûl-i beyt: Râhat gönlümün kilîd-i guşşasını açmak için kilîdi kendi miftâh ve destinden bir avuç kül kodı ya‘ni yanup kül oldu demek olur.

Âteşin murğ-ı dilem-râ mîdehed şad bâl ü per

Der-gülistânî ki Cibrîl-i emîn şehper güzâşt

Mîdehedûn fâ‘ili muqadder ‘aşkdur ve mef‘ûli murğ-ı dildür.

Mahsûl-i beyt: ‘Aşk âteş gibi süzân olmuş murğ-ı dilüme bâl ü per virür. Bir gülistânda ki hâzret-i Cibrîl ‘aleyhisselâm anda kanat kodı ya‘ni pervâz itmege tâkat getürmedi dimekdür. Murâd feyz-i kuvvet-i ‘azamet-i ‘aşkı beyândur eyzan.

-138- Leb fûrû-besten-i nâşih girihî ber-bâdest

Şad reh İn best ü küşâdem zi-leb-i ô yâdest

Leb fûrû-besten sükût eylemek ma‘nâsınadur ve nâğihâ izâfeti lâmiyyedür ve *girihi* kâf-ı ‘Acemînün ve rânun kesriyle düğüm ma‘nâsınadur ve *yâ* vahdet içündür ve *küşâdemde* mîm-i sâkine ma‘nâda yâya muqayyeddür ve *ô* zamîri nâşihâ râci‘dür.

Mahsûl-i beyt: Nâşihun sükût itmesi yel üzerinde bir düğümdür ya‘ni serî‘ü’z-zevâldür. Zîrâ ol nâşihun yüz kerre [236a] sükût idüp yine kelimât-ı nuşha âgâz itdügi hâtırumdadur demek olur. Murâd ehl-i riyâyâ ta‘rîzdür.

Gül-i hüsn-i tû bûd der-heme faşlî pür-bâr

Bülbül-i bâğ-ı tû ez-bâd-ı bahâr âzâdest

Pürbâ-yı ‘Acemî’nün zammıyla ve rânun sükûnıyla dolu ma‘nâsınadur ve *bâr* lûgatde mîve ma‘nâsınadur ber gibi. Ammâ bu maḥalde tâze ve hurrem ma‘nâsına i‘tibâr olunur.

Mahsûl-i beyt: Kendi cānânına hitâb idüp buyurur ki ey cānân senün hüsnün güli her faşılta ya‘ni füşül-i erba‘ada tâze ve hurremdür ve senün bâğ-ı ‘aşkuñ bülbüli bâd-ı bahâr kaydından âzâd ü fâriğü’l-bâldür demek olur.

Âdemî râz-ı heme çîz nefis-i münteḥabest

Vez nefis-i münteḥab ânest ki bâ-feryâdest

Âdemîde olan yâya ba‘zılar nisbiyye ve ba‘zılar aşliyyedür didiler ve’l-‘ilmü ‘indallâhi te‘âlâ ve *nefs* bunda nuṭṭa ma‘nâsınadur.

Mahsûl-i beyt: Âdemîde olan feẕâyilüñ cümlesinden münteḥab olan nefsdür ya‘ni şāḥib-i nefis olmaḡdur ve nefsüñ münteḥabı feryādile olan nefsdür⁷⁷² demek olur.

‘Urfî er tevbe zi-mey kerd ne-māned maḡcûb

Tevbe-i rind-i ḡarābāt ṡikest-ābādest

Ābād böyle yerlerde terkîb olduğı kelimenüñ kemālinden ‘ibāret olur. Meşelā feraḡ-ābād ve mihnet-ābād gibi ki keşret-i feraḡ u muḡabbetden ‘ibāret olmuşdur. Pes ṡikest-ābād dağı kırılmadan ḡālî degüldür demek olur.

Mahsûl-i beyt: ‘Urfî eger şarābdan tevbe itdiyse maḡcûb ḡalmaz ya‘ni yine maḡallinde tevbesin bozar. Zîrā rind-i ḡarābatuñ tevbesi şınmadan ḡālî degüldür eyzan.

-139- Luṡfet kemer-i ‘itāb be-ṡikest

Dil rā’yet-i ıztırāb be-ṡikest

Kemer kāf ve mîmüñ fethalarıyla kuşak ma‘nāsınadur ve ‘itāba izāfeti [236b] beyāniyye ve *rā’yet* sancaḡ ma‘nāsınadur ve ıztırāba izāfeti beyāniyyedür.

Mahsûl-i beyt: Kendi cānānına ḡitāb idüp buyurur ki ey cānan senüñ luṡfuñ ‘itāb kemerini kırdı ya‘ni luṡf u iḡsānuñ ‘itāb ve āzārına ḡalebe eyledi. Göñül dağı ıztırāb ‘alemini ṡikest eyledi. Ya‘ni muṡtarib olmaḡdan ḡalāş oldu demekdür.

Bed-mest-i men āstîn ber-feşāned

Peymāne-i āfitāb be-ṡikest

Bed-mest bunda kendi cānānuñdan kināyetdür ve *peymāne-i āfitāb* izāfeti beyāniyyedür.

Mahsûl-i beyt: Benüm ziyāde mest-i nāz u şîve olan cānānum yeñin silkti peymāne-i āftābı ṡikest eyledi yāḡud ol yeñin silkmek ile peymāne-i āftāb ṡikest oldu demek olur fete’emmel⁷⁷³.

Peyḡām-ı vişāl der-dimāḡem

Şad şîşe-i pür-gül-āb be-ṡikest

Peyḡām bā-yı ‘Acemîñ fethiyle ve kesriyle ḡaber ma‘nāsınadur.

Mahsûl-i beyt: Vişāl ḡaberi dimāḡumda gül-ābla tolu yüz şîşe kırdı ya‘ni dimāḡumı ziyāde ḡoş-büy u mu‘atṡar eyledi demekdür. Be-ṡikest fi‘linüñ fā‘ili peyḡām-ı vişāle rāci‘dür.

⁷⁷² [236a] ya‘ni şāḥib-i nefis olmaḡdur ve nefsüñ münteḥabı feryādile olan nefsdür: HM’de yok

⁷⁷³ [236b] fete’emmel: HM’de yok

İn nāle ki der-ciger şikestīm

Sīḥast ki der-kebāb be-şikest

Sīḥ sīn-i mühmelenüñ kesriyle kebāb şişidür.

Mahsül-i beyt: Bu nāleyi ki cigerde kırdık şişidür ki kebābda kırıldı. Şikest bunda fi ‘l-i lāzım olmaḵ üzredür ve nāleyi cigerde kırmadan murād ma‘rız-ı vücuda getürmemeden ‘ibāretdür.

Şad gevher-i rāz vaḳt-i ızḥār

Ez-gāyet-i ıztırāb be-şikest

Gevher-i rāz izāfeti beyāniyyedür.

Mahsül-i beyt: Vaḳt-i ızḥārda yüz gevher-i rāz kemāl-i ıztırābdan şikest oldu ya‘ni ifşā olmayup ser-beste ḳaldı dimeḵ olur ve be-şikest bunda daḥı fi ‘l-i lāzımdur.

[237a] Zūlfet be-cihān fikend āşüb

Der-dīde-i fitne ḥ^vāb be-şikest

Āşüb ḳarışıklık ma‘nāsınadır.

Mahsül-i beyt: Zūlfüñ cihāna āşüb bıraḳdı dīde-i fītneḍe ḥ^vāb kırıldı. Ya‘ni fitne bī-dār oldu ve cā’izdür ki be-şikest bunda müte‘addī i‘tibār olunup fā‘ili zūlf ola.

Güftī ki dilet şikeste-i kīst

Der-zīr-i lebem (ḥ)[ce]vāb be-şikest

*Kīst*de olan ki isimdür kim ma‘nāsına ve yā hā-yı resmīden mübeddeldür ve sīn ü tā edāt-ı ḥaberdür.

Mahsül-i beyt: Kendi cānānına ḥiṭāb idüp buyurur ki ey cānān sen baña didüñ ki senüñ göñlüñ kimüñ şikestesidür. Ya‘ni ḳaḅḅı dilberüñ meftūnidur deyu su‘āl buyurduḅunda benüm dudaḅum altında cevāb şikest oldu ya‘ni cevāba ḳādir olmadum dimeḵdür. Murād kendi cānānına kināye ṭarīḳıyla ta‘aşşuḳın beyān ider.

‘Urfī dil-i mā çü ṭurre-i yār

Der-pençe-i pīç ü tāb be-şikest

Çü bunda edāt-ı teşbīhdür ve *ṭurre* ol saçdur ve *pençe*de ḥarf-i cīm ‘Arabī ve hā-yı resmī taḥşış içündür ve pīç [ü] tāba izāfeti beyāniyyedür ve *pīç ü tāb* bürüm ve büküm ma‘nāsınadır. Ammā bu maḥalde ālām-ı şedāyid-i ‘aşḳdan kināyetdür.

Mahşul-i beyt: Ey ‘Urî bizüm gönümüz yârûn turre-i gibi pîç ü tâb-ı ‘aşk pençesinde kırıldı dimekdür ve turre-i yârı pençe-i pîç ü tâbla ta ‘bîr buyurmuşlardur fete’emmel eyzan.

-140- Mâ-râ be-ṭarab nisbet ü peyvend ḥarāmest

Ber-ehl-i muḥabbet dil-i ḥursend ḥarāmest

Peyvend ittişāl ma ‘nāsınadır ve *ḥursend* ḥā-yı mu ‘cemenüñ zammıyla lügatde kâni ‘ ü rāzı ma ‘nāsınadır ammā şād ü bî-ḡam ma ‘nāsına olur.

Mahşul-i beyt: Bizüm sürür u feraḥa nisbet [237b] ü ittişālümüz ya ‘ni mensüb ve muttaşıl olmamız ḥarāmdur. Zîrā ehl-i muḥabbete dil-i bî-ḡam ḥarāmdur. Hâşılı erbâb-ı ‘aşk sürür-ı cevri ‘âlemden mahrūmdur demek olur.

Der-mezheb-i mâ teşne-lebân şerbet-i kevşer

Bî-ḡaşnî-i ân leb-i çün kând ḥarāmest

Çün vāv-ı resmîyle bunda teşbîh içündür.

Mahşul-i beyt: Bizüm mezhebümüzde şusuzlara şerbet-i kevşer ol kând gibi şirîn ve lezîz dudağı tatmaksızın ḥarāmdur. Ya ‘ni teşne-lebân-î ‘aşka tatlı şerbet būs-ı leb-i cānānsız acıdur demek olur ve ‘alā-ṭarîḳ-ı mecāz kevşer ve ḥarām bu maḥalde tatlı ve acıdan ‘ibāret olur olur ve cā’ izdür ki iddi ‘āyî ola fete’emmel.

Nāşih me-küşā leb ki günehkār ne-gerdî

Der-şer‘-i melāmet-zedegān pend ḥarāmest

Nāşih münādā vāḳı ‘ olmuştur ve ḥarf-i nidā muḳadderdür ve *ne-gerdî* nehy-i ḥāzır müfred muḥāṭabdur ve *melāmet-zedegān*dan murād ‘uşşāḳdur.

Mahşul-i beyt: Ey nāşih naşîḥat itmege dudak açma ki günehkār olmayasın. Zîrā şerî‘at-ı ‘uşşāḳda naşîḥat ḥarāmdur. Hâşılı melāmet-zedegān pend ü naşîḥat qabûl itmez demek olur.

Ez-vaşl⁷⁷⁴ me-cū kām ki der-bāḡ-ı muḥabbet

Çiden semer-i naḥl-i berūmend ḥarāmest

Semer-i naḥl-i berūmend izāfetleri lâmiyye ve beyāniyyedür ve *berūmend* yemişli ma ‘nāsınadır.

Mahşul-i beyt: Vaşldan murād isteme ya ‘ni vaşl-ı cānāndan kāmḳār olayım dime. Zîrā bāḡ-ı muḥabbetde yemişli ağacuñ mîvesin düşürmek ḥarāmdur ya ‘ni nā-maḳbūldür

⁷⁷⁴ [237b] vaşl: vuşul HM

veyāḥud müyesser degüldür demek olur. Böyle yerlerde ḥarām maḥalline göredür ve ekṣerī iddi ‘āyīdür.

Dārem heves-i dīden-i māhī ki be-rūyeş

Ġayr ez-naẓar-ı luṭf-ı Ḥudāvend ḥarāmest

Bunda [238a] *māḥ*dan murād ḥazret-i Rasūl-i ekrem şallallāhu ‘aleyhi vesellemdür ve *Ḥudāvend*’den maḳşūd ḥazret-i Bārī te‘ālādur⁷⁷⁵.

Mahşül-i beyt: Bir māhī gömege ārzū ve iştīyākum vardır. Öyle māh ki anuñ rüyına ḥazret-i Allāh’uñ naẓar-ı luṭfuñdan ğayrı naẓar ḥarāmdur demek olur.

Maḥrūmī-i Ya ‘ḳūb ez-ānest ki be-güzīd

Şer‘ī ki der-ān dīden-i ferzend ḥarāmest

Bu beyt daḥı iddi ‘āyīdür.

Mahşül-i beyt: Ḥazret-i Ya ‘ḳūb’uñ maḥrūmlığı andan ötridür ki bir ṭarīḳ ki ihtiyār eyledi ol ṭarīḳda oğlına bakmak ḥarāmdur ve cā’izdür ki ḥaḳīḳat ola. Ya ‘ni ekṣeri māsivādan ‘ibāret olmağile şer‘-i mihr ü muḥabbetde māsivāya meyl itmek ḥarāmdur demek ola.

Yā Rab çi belāyīst ki der-mezheb-i ḥübān

Düşnām ḥalālest ü şeker-ḥand ḥarāmest

Yā Rab böyle maḥallerde ‘acabā ma‘nāsınadır ve *düşnām* dālūñ zammıyla sögmek ma‘nāsına isimdür ve *şeker-ḥand* tatlı gülmekdür.

Mahşül-i beyt: ‘Acabā ne belādur ki güzeller mezhebinde düşnām ḥalāldur ve şeker-ḥand ḥarāmdur. Ya ‘ni dilberler ‘aşīḳlarına sögmeden ḥaz idüp iltifāt itmeden ictināb iderler demek olur.

Zindānī-i ğam bāş ki der-şer‘-i muḥabbet

Şaydī ki ne-şöd küşte derīn bend ḥarāmest

Zindānī maḥbūs ve esīr ma‘nāsınadır ve hemze tevessül içündür ve *küşte* kāf-ı ‘Arabīnūñ zammıyla depelenmiş ma‘nāsınadır.

Mahşül-i beyt: Esīr-i ğam ol ki şerī‘at-ı ‘aşḳda bir şayd ki bu dāmda ya ‘ni dām-ı ğamda helāk olmaya ḥarāmdur. Ya ‘ni erbāb-ı muḥabbet ṭarīḳında mağmūm olmamak maḳbūl degüldür demek olur. Ma‘lūm ola ki [238b] zindānī yalnız irād olunsa ayırıksu

⁷⁷⁵ [238a] şallallāhu ‘aleyhi vesellemdür ve *Ḥudāvend*’den maḳşūd ḥazret-i Bārī te‘ālādur: (‘a.m.) HM

hâlli ma‘nâsına isti‘mâl olunur. Nitekim Hilâlî’nün bu beytinde bu ma‘nâ muşarrahdur beyt:

Şükr şad şükr imrûz kesî yâfte’ em
Ki sitâned zi-felek dâd-ı men zindânî

‘Urfî büved ez-mey-kede-i derd kadeh-nüş

Ân bâde ne-nüşed ki be-güyend harâmet

Mey-kede meyhâne ma‘nâsınadır ve derde izâfeti beyâniyyedür ve *kadeh-nüş* bâde-nüş ma‘nâsına vaşf-ı terkibîdür ve *be-güyendün* fâ‘ili ehl-i şer‘-i şerîfdür.

Mahsûl-i beyt: ‘Urfî mey-kede-i derdde ya‘ni ‘aşk meyhânesinden bâde-nüş olur. Ol şarâbı içmez ki ehl-i şer‘ aña harâmdur dirler. Ya‘ni ‘Urfî bâde-nüş-ı ‘aşk olup aşhâb-ı şerî‘atün tahrîm itdiği bâdeyi nüş itmez demek olur eyzan.

-141- Mâ teşne-leb ü çeşme-i hayvân nefes-i mâst

Dervîş-i cihânîm ü hümâ der-kafe-i mâst

Vâvlar bunda hâl ma‘nâsın ifâde iderler.

Mahsûl-i beyt: Biz teşne-lebüz ve hâlbuki âb-ı hayât çeşmesi bizüm nefesimüzdür. Biz fakîr-i cihânuz ve hâlbuki hümâ bizüm kafesümüzdedür.

Ân zehr-perestî ki büved der-şekeristân

Bîgâne zi-hâyiden-i şeker meges-i mâst

Zehr-perest vaşf-ı terkibîdür ma‘nâ-yı lâzımı zehre mülâzemet idici dimekdür ve *yâ* tenkîr içündür ve *ki* harf-i râbıt-ı şıfatdur.

Mahsûl-i beyt: Ol zehr-perest ki şekeristânda şeker çeynemekden bîgâne ve maḥrûm ola. Bizüm megesümüzdür. Ya‘ni bizüm meges-i dilümüzdür demek olur.

Ân Ka‘be-revânîm ki der-bâdiye-i râz

Ḥâmûşî-i câvîd şadâ-yı ceres-i mâst

Ma‘lûm ola ki eş‘ârda *Ka‘be* ve büt-hâne zikrolunsa ekşeriyâ küy-ı yârdan kinâyet olur. Nitekim şâ‘ir buyurur beyt:

Küy-ı yârı vaşfidüp hayli yine bir bütile
‘Âşîkuñ [239a] hem Ka‘be’sin yâd itdi hem büt-hânesin

Ve *ceres* çañ ma‘nâsınadır.

Mahsûl-i beyt: Ol Ka‘be-revânlaruz ki bâdiye-i râzda ebedî ḥâmûşlık bizüm şadâ-yı ceresümüzdür demek olur.

Ez-lezzet-i ümmîd-i temâşâ-yı tû mürden

Der-bâğ-ı temennâ şemer-i pîş-res-i mâst

Mürden mîmûn zammıyla ölmek ma‘nâsına maşdardur ve *pîş-res* vaşf-ı terkîbîdür evvel erişici⁷⁷⁶ ma‘nâsınadır.

Maşûl-i beyt: Senûn temâşâ-yı cemâl-i bâ-kemâlûn ümîdi lezzetiyle ölmek bâğ-ı temennâ ve ârzûda bizüm evvel irişici mîvemüzdür demek olur ve ümmîdde şedde zarûret-i vezn içündür.

Mâ dest ü dehen sūhte-i loğma ‘aşkîm

Dūzağ cigereş ābile-rîz ez-nefes-i mâst

Cigereş zamîri dūzağa râci‘dür ve *ābile-rîz* vaşf-ı terkîbîdür ma‘nâsı kabarcık dökici dimektür.

Maşûl-i beyt: Biz dest ü dehenümüzi loğma-i ‘aşkla yakmışızdır. Dūzağın cigeri bizüm nefesümüzden ābile-rîzdür demek olur. Ğaraž kemâl-i sūz u gūdāzın beyāndur.

Murgān-ı icābet heme büryān ü kebābend

Der-bâğ-ı du ‘āyî ki nesîmeş nefes-i mâst

Murgān-ı icābet izāfeti beyāniyyedür ve *bâğ-ı du ‘ā* izāfeti dağı böyledür ve *nesîmeş*de olan şîn-i zamîr bâğ-ı du ‘āya râci‘dür.

Maşûl-i beyt: İcābet kuşları hep büryān u kebābdurlar bir du ‘āya bende ki anuñ bād-ı nesîmi bizüm nefesümüzdür ya‘ni du ‘āmuz müstecābdur demek olur. Bu ğazelûn ba‘zı kâfiyelerinde nažar vardur fete’emmel.

‘Urfî kes-i mâ her ki şeved hîle-fürüşest

Der-bî-kesî āvîz ki bî-güft kes-i mâst

Kes kimseden ‘ibāretdür ammâ bunda ikisi bile qarîn ma‘nâsınadır ve *hîle-fürüş* vaşf-ı terkîbîdür ve *bî-kesî* yâsı maşdariyyedür ve *bî-güft* Türkîde hiç söz yok demekden [239b] ‘ibāretdür.

Maşûl-i beyt: Ey ‘Urfî her kim ki bize qarîn ola hîle-fürüşdur. İmdi ey ‘Urfî bî-keslige yapış ya‘ni bî-keslige gönül bağla. Zîrâ bî-keslik bizüm şol qarînimüzdür ki haqqında aşlâ söz yokdur demek olur eyzan.

-142- Medār-ı şoḥbet-i mâ ber-ḥadîş-i zîr-i lebîst

Ki ehl-i hūş ‘avāmešt ü güft ü gū ‘Arabîst

⁷⁷⁶ [239a] ma‘nâsına maşdardur ve *pîş-res* vaşf-ı terkîbîdür evvel erişici: HM’de yok

Medār ism-i zamān ism-i mekāndur bir şey nenüñ üzerine dā'ir olursa ve qarār bulursa andan 'ibāretdür.

Maḥşül-i beyt: Bizüm qarār-dāde-i şoḥbetümüz dudaḫ altına mensüb olan sözdür ya 'ni maḥfī güft ü gū itmek üzredür. Zīrā ehl-i hūş 'avāmdurlar ve bizüm güft ü gūmuz ya 'ni mükālememüz⁷⁷⁷ 'Arabīdür. Ḥāşılı ehl-i hūş bizüm sözüümüzi añlamazlar dimekdür.

Ki lāf-ı ḥüsn-i edeb zed bi-gū be-bezm-i muḡān

Bi-yā ki āyīne der-dest-i şīşe-i Ḥalebīst

Ki isimdür kim ma 'nāsına ve *bi-yā* emr-i ḥāzırdur lākin bunda gū qarānesiyle emr-i ḡāyib ma 'nāsın ifāde ider ve *şīşe-i Ḥalebī* Ḥaleb'e mensüb şīşe dimekdür. Selāṭīn-i 'Osmāniyyeden evvel a 'lā şīşeler Ḥaleb'den çıkardı. Aşılđa Tarsūs'dan peydā olup Ḥaleb'e gelürdi ve Ḥaleb'den 'āleme münteşir olurdı. Ammā bu zamānda mu 'teber olan Frengī sürāḥīdür.

Maḥşül-i beyt: Ḥüsn-i edeb lāfını uran kimseye söyle meclis-i muḡāna gelsün ki āyīne bāde sürāḥīsiniñ elindedür dimekdür ve şīşe-i Ḥalebī vech-i meşrūḫ üzre şarāb sürāḥīsinden 'ibāret olmuş olur.

Eger be-duḡter-i rez dīn ü dil ber-efşānem

Melāmetem ne-kuned kes civānī ü 'azebīst

Duḡter-i rez şarābdan⁷⁷⁸ kināyetdür ve *dīn* bunda 'ağıldan 'ibāretdür ve *ne-kuned* nehy-i ḡāyibdür ve *civānī* yāsı maşdariyyedür ve 'azeb 'ayın ve zānuñ [240a] fetḫalarıyla henüz evlenmeyen kimse[ye] dirler ve *yā* maşdariyyedür.

Maḥşül-i beyt: Eger üzüm çubuḡı kızına 'aql u dilümi nişār idersem beni kimse melāmet itmesün. Zīrā serümde tazelik ve (e)ze[n]ginlik vardur demek olur.

Be-āsuman u zemīn ḥışm u nāz kūdekīst

Şalāḫ-ı kār hemīn terk-i müdde 'ā talebīst

*Kūdekīst*de dālden şoñra kāf-ı 'Acemī-i meksüre hā-yı resmīden mübeddeldür ve yā maşdariyyedür. Bunda zarūret-i vezniçün fetḫile okunur lākin aşılđa sākin olmaḫdur ve *şalāḫ-ı kār* izāfetle yarar iş ma 'nāsınadur ve *ṭalebīst* yāsı maşdarriyyedür.

⁷⁷⁷ [239b] ya 'ni mükālememüz: HM'de yok

⁷⁷⁸ [239b] şarābdan: murād ilave edilmiştir HM

Maḥsûl-i beyt: Âsmân u zemine hışm u nâz itmek uşaklıktır ya‘ni aḥmaklık ve sefîhliktir⁷⁷⁹. Yarar iş ancak terk-i maḥsûdı taleb itmekdür demek olur.

Ḳadem birûn me-neh ez-cehl be-Eflâtûn şev

Ki ger miyâne güzînî serâb-ı teşne-lebîst

Serâb uzakdan şu gibi görinen yere dirler ve *teşne-lebîst* yâsı maşdariyyedür.

Maḥsûl-i beyt: Ayagûnı ya dâ‘ire-i cehlden taşra koma veyâḥud Felâtûn ol ya‘ni ya cehlde ḳarâr eyle veyâḥud sa‘y idüp ‘ulûmda Felâtûn mertebesine vâsıl ol. Zîrâ eger miyâne ihtâr iderseñ teşne-lebüñ serâbîdur. Ya‘ni bezm okumağla iş bitmez hemân sa‘y idüp ‘ulûm u ma‘ârif ile Felâtûn-ı rûzgâr olmak gerektür demek olur ve Felâtûn zarûret-i vezniçün Eflâtûn’dan tahfîf olunmuşdur.

Ḳabûl-i ḥâtır-ı ma‘şûḳ şarṭ-ı dîdârest

Be-ḥûkm-i şevḳ temâşâ me-kun ki bî-edebîst

Ḳabûl bunda maḳbûl ma‘nâsınadır ve *ḥâtır* aşlında gönle gelendür sonra gönle ıtlâḳ eylediler zıkr-i ḥâl ve irâde-i maḥal tarîkıyla.

Maḥsûl-i beyt: Şarṭ-ı dîdâr ḥâtır-ı ma‘şûḳun maḳbûlidür ya‘ni ‘âşıḳun seyr ü temâşâ [240b] itmesinden ma‘şûḳ maḥzûz olmak şarṭdur. İmdi ḥûkm-i şevḳle ya‘ni sende olan şevḳ iktizâsıyla temâşâ itme ya‘ni cânâna bakma ki edebsizliktür demek olur.

Ne-güyemet bi-girev ‘âmiyâne mîgüyem

Be-hûş bâş ki inkâr kış-i Bû-lehebîst

Ve *bi-girev* kâf-ı ‘Acemînüñ kesriyle girevîdenden emr-i ḥâzırdur meyl itmek ma‘nâsına ve *miyânede* yâ ḥarf-i nisbet ve elif ü nûn edât-ı cem‘ ve hâ-yı resmî bunda teşbîh ma‘nâsın ifâde ider.

Maḥsûl-i beyt: Saña her gördüğüñe ‘âmîler gibi meyl eyle dimem lâkin dirin ki ‘aḳluñ bâşuña cem‘ it. Zîrâ inkâr Bû-leheb mezhebîdür demek olur.

Nikâḥ-ı duḡter-i rez bûd dūş bâ-‘Urfî

Henüz ḳâzî-i şehreş nişiste der-talebîst

Duḡter-i rez üzüm çubuğı kıızı dimektür bâdeden ‘ibâretdür ve *bûd* bunda edât-ı zamâniyyedür ve *ber* fi‘l-i muḳadderdür. Ve *dūş* bu maḥalde dün gice ma‘nâsınadır ve bâ ḥarf-i şıladur ve *şehreş* zamîri duḡter-i reze râci‘dür.

⁷⁷⁹ [240a] sefîhliktür: zîrâ HM

Maḥsûl-i beyt: Dün gice rez duḡterini ‘Urfî’ye nikâḡ itmişler imdi ve henüz kâzî-i şeh̄r duḡter-i rez talebindedir. Ya ‘ni ‘Urfî dün gice meclis kurup bâde zevḡin itmişdür ve kâzî-i şeh̄r daḡı ol zevḡe nâ’il olmaḡa tâlibdür demek olur.

-143- Murād-ı Hızr-ı ‘inān-gîr bâyed ez-ḡep ü rāst

Ki kec-revî ne-kunem verne ‘azm-i rāḡ ḡaṡāst

Hızr bunda delîl ü mürşidden kināyetdür ve ‘inān-gîre izāfeti beyāniyyedür ve ‘*inān-gîr* vaşf-ı terkîbîdür gîridenden kâf-ı ‘Acemînüñ kesriyle ve *ḡep* cîm-i ‘Acemînüñ fethiyle ve bā-yı ‘Acemî ile yesār ma‘nāsınadur ve *rāst* yemîn ma‘nāsınadur ve *ki* ḡarf-i garaḡdur ve *kec-rev* vaşf-ı terkîbîdür revîdenden ve *yā* ḡarf-i maşdar[dur].

Maḥsûl-i beyt: Benüm [241a] yesār ve yemînümde iki Hızr-ı ‘inān-gîr gerekdür ki ṡarîḡde kec-revlik itmeyem ve illā ‘azm-i rāḡ itmek ya‘ni rehbersiz yola gitmek ḡaṡādur.

‘Aceb ki bâverem âyed zi-rāḡat-endîşî

Ki âfitāb-ı kıyāmet ne sāye-i ṡübāst

Ki ḡarf-i beyāndur ve *rāḡat-endîş* vaşf-ı terkîbîdür ve *yā* maşdariyyedür.

Maḥsûl-i beyt: ‘Aceb midür ki rāḡat-endîşlikden baña i‘ṡikād gelürse ki âfitāb-ı kıyāmet didükleri sāye-i ṡübā degül midür. Ya ‘ni kemāl-i ḡafletden ol ḡadar rāḡat-endîş oldum ki âfitāb-ı kıyāmet didiklerin sāye-i ṡü[bā]ya kıyās iderem dimekdür. Bu beyt daḡı azmāyiş-i ṡübā‘-ı tām olan ebyātdan olduḡı ezkiyā-yı zevî’l-efhāma muḡṡac-ı i‘lām degüldür fete’emmel.

Be-mülk-i ‘aşḡ gūneh-rā be-‘afv düşmenîst

Cezā vü cürm derîn ḡıṡṡa kāḡ u kāḡribāst

ḡıṡṡa ḡā-yı mu‘cemenüñ kesriyle ve ṡā-yı meftūḡa-i mühmelenüñ teşḡidiyle sınır ma‘nāsınadur ve *kāḡ* kâf-ı ‘Arabîyle şaman ma‘nāsınadur ve vāvlar bunda ma‘iyyet ve muḡārenet manāsın ifāde ider ve *kāḡribā* bir gūne şarı cevherdür ki şamanı yerden cezḡ idüp ḡapar.

Maḥsûl-i beyt: Memleket-i ‘aşḡda gūnāḡuñ ‘afva düşmenligi vardur bu sınırda ya ‘ni memlekete-i ‘aşḡda cezāyla cürm şamanla şamān ḡapıcı gibidür. Bu maḡalde edāt-ı teşḡih muḡadderdür. Ḥāşıl-ı kelām şaman kehribādan ayrılmadıḡı gibi mülk-i ‘aşḡda cezā cürmden ayrılmaz dimekdür.

Be-mîve’i ki resed dest-i ümîdvārem kun

Ki dest-i kūteh u şāḡ-ı bülend dām-ı belāst

Mısrā[‘]-ı şānīde olan izāfāt-ı şelāse beyāniyyedür.

Mahşul-i beyt: Beni el irişdigi mīveye ümīdvār eyle ya[‘]ni [241b] beni şol mīveye ümīdli eyle ki aña el irişmek mümkün ola. Zīrā dest-i kūteh ve şāḡ-ı bülend-i dām belādur eyzan.

Baḡt be-dū himmet-i ‘ālī belāst

Vāy ber-ān kes ki be-dū mübtelāst

maẓmūnına qarībdür fete’emmel.

Zī-bes ki nūr-ı cemāleş zi-perde me-cū şöd

Yāftem ki niķābeş ḡarīr yā dībāst

Cemāleş zamīri muķadder cānāna rāci[‘]dür ve *niķābeş* zamīri daḡı böyledür.

Mahşul-i beyt: Cānānuñ nūr-ı cemāli verā-yı perdeden ziyāde cūş u leme[‘]ān eyledüğinden bilmedüm ve fehmitmedüm ki niķābı ḡarīr midür dībā mıdur. Ya[‘]ni nūr-ı cemāli tār u pūd niķābı mānend-i şa[‘]şa[‘]a-i āfītāb eyledüğinden niķābı ḡarīr midür dībā mıdur bilinmez dimekdür.

Ez-ān be-men girevīdend ṭāyirān-ı ḡarem

Ki her nevā ki şinīdem şināḡtem zi-kücāst

Girevīdend kāf-ı ‘Acemīnūñ kesriyle fi‘l-i māzī cem[‘] ḡāyibdür ve fā‘ili ṭāyirān-ı ḡaremdur ve *nevā* naḡmedür.

Mahşul-i beyt: Murḡān-ı ḡarem baña anuñiçün meyl eylediler ki zīrā her naḡme ki işitdüm қandan olduğın bildüm ve añladum dimekdür. Ma[‘]nā-yı zāhir-i beyt budur ve’l-‘ilmü ‘indallāhi te‘ālā.

Çü der-vücūd-ı ḡod ez-merdümü ne-yābem hīç

‘Araḡ zi-nāşiye bīrūn cehed ki şerm be-cāst

Çü edāt-ı ta‘līldür ve *merdümi* yāsı maşdariyyedür ve ‘*araḡ* ‘ayın u rānuñ fethalarıyla der ma[‘]nāsınadur ve *şerm be-cāst* şerm yerindedür ya[‘]ni utanacak maḡaldür ma[‘]nāsına müsta‘meldür.

Mahşul-i beyt: Çünki kendi vücūdumda merdümlikden ya[‘]ni insaniyyetden hīç buluram ya[‘]ni çünki kendümde aşlā ādemīlik bulmam. Der alnumdan taşra şīçrar zīrā utanacak maḡaldür.

Velī be-şerm-i fūrūmāye dil ne-bāyed best

Ki īn metā[‘]-ı zebūn bāz mānde’i yaḡmāst

Bu beyt evvelki beyt ile bir kıt‘adur.

Mahşül-i beyt: Yukarda didi ki kendümde [242a] âdemîlik bulmaduğımdan der alnumdan taşra şıçrar ya‘ni şerm ü hayā ‘arız olur. Ammā bu fūrümāye olan şerm ü hayāya gönül bağlamak gerekmez ya‘ni lāyık degüldür. Zīrā bu metā‘ zebūn-ı yağmādan arta kalmışdur. Maqşūd şerm-i ‘özü olmaz hemān merdümüyyete sa‘y ü ikdām itmek gerekdür. Zīrā şoñ peşimānlık fā‘ide virmez dimekdür. Bāz mānde‘i yağmā didügi şerm ü hayā eñ şoñ işdür dimesden kināyetdür.

-144- Merā ne hüsni ‘ibādet ne zıştı-i ‘amelest

Metā‘-ı men dil-i meczūb u mestī-i ezelest

Dil-i meczūb izāfeti beyāniyyedür.

Mahşül-i beyt: Benüm ne ‘amel-i şālihum ve ne ‘amel-i tālīhum vardır benüm metā‘um dil-i dīvāne ile bāde-i bezm-i elest serhūşlğıdır. Maqşūd ben meczūb-ı ‘aşk ve sermest-i şarāb-ı muḥabbetem dimekdür. Mecnūn ve meczūb ise merfū‘ü’l-kalemdür fete‘emmel.

Yekist naqd-i ḥakīmān u cins-i nādānān

Her āncı der-kütüb-i ḥikmetest der-meşelest

Naqd-i ḥakīmān ve cins-i nādānān izāfetleri beyāniyyedür ve kütüb kâf u tānuñ zammeleriyle kitābuñ cem‘idür ve ḥikmet bir ‘ilimdür ki anda ḥaḳāyık-ı eşyādan baḥş olunur.

Mahşül-i beyt: Naqd-i ḥakīmānla cins-i nādānān birdür ya‘ni ḥükemā cūhelā ile berāberdür. Zīrā her ol nesne ki ḥikmet kitāblarındadır meşelledür. Ya‘ni kütüb-i ḥikemiyyede meşūr olan meṭālib-i mu‘arazāt dillerde dāstāndur. Pes bu taḳdīrce ḥükemānuñ ma‘lūmātını cūhelā daḳı bilmiş olur ve f‘l-cümle aralarında tesāvī bulunur. Maqşūd ḥükemāya i‘tirāzdur.

Be-ceng-i zāhid ü şūfī hoşī be-gülşen-i ō

Miyān-ı bülbul ü zāg çemen hemīn cedelest

Hoşīde olan yā zamīr-i ḥitābdur ve muḥāṭab gönüldür yāḥud ‘aşıkdur ve ō zamīri muḳadder cānāna rāci‘dür ve mışrā‘-ı şānī irsāl-i meşel kabīlindendür.

Mahşül-i beyt: Ey gönül cānānuñ [242b] gülşen-i kūyında zāhid ü şūfīnuñ ceng ü ta‘arruz itmesiyle hoşsın. Ya‘ni zāhid ü şūfīnuñ bu kadar ceng ü cidālinden ve senūñ ḥaḳḳuñda olan kıl ü kālinden elem çekmezsın ve ḥālet-i ‘aşkla ḥālūnden hoşnudsın.

Bülbül ile zāğ-ı çemen ortasında dağı bu cedeldür ya‘ni bülbül ile zāguñ dağı hālî böyledür demek olur.

Men ez-ḥudūs u kıdem ḥāmuşam velî güyem

Nazar be-müddet-i āyende ‘ahd-i mā ezelest

Ḥudūs u kıdemden muzāf maḥzūfdur taḳdīr-i kelām baḥş-i ḥudūs u kıdem dimekdür. Murād budur ki ḥükemādan ba‘zılar ‘ālemüñ kıdemine zāhib olur ve cemī‘ mütেকellimīn ḥudūsına zāhib olup ‘azīm baḥş itmişlerdür.

Mahşül-i beyt: Ben baḥş-i ḥudūs u kıdemden ḥāmuşam velākin direm ki müddet-i ātiyeye göre bizüm ‘ahdümüz ezeldür. Ya‘ni gelecek zamāna göre ḥālā olduğumuz vaḳt ezelīdür ya‘ni gelecek qarīb girü kalan ba‘iddür. Ḥāşılı bugün yārına göre ezelīdür. *El-aḳdem fe’l-aḳdem*⁷⁸⁰ maḳşūd münākaşa ve mu‘ārazadan sālīm ü āzāde olduğın beyāndur ve bi’l-cümle murād-ı şerīfleri ḥudūsa ikrārdur fete’emmel.

Kesī ki geşte be-taḳlīd ādemī-şüret

Ne ādemīst hemānā ki ādemī-bedelest

Kesīde olan yā vaḥdet içündür ve ki ḥarf-i rābıṭ-ı şıfatdur ve ādemīde olan yāya ba‘zılar aşıyye ve ba‘zılar nisbiyyedür didiler ve’l-‘ilmü ‘indallāhi te‘ālā⁷⁸¹. Ve hemānā ki beñzer ki ve güyā ki ma‘nāsınadır.

Mahşül-i beyt: Bir kimse ki taḳlīd ile ādemī-şüret olmışdur ol kimse ādemī degüldür. Güyā ki ādemīden bedeldür ya‘ni ādem şū[r]etindedür ammā ḥaḳīḳatde ādem degüldür demek olur.

Ḳaşıde nazm-ı heves-pişegān büved ‘Urfī

Tū ez-ḳabīle-i ‘aşḳī [243a] vazīfeet gāzelest

Heves-i pişegāndan murād ümīd-i şalāt ile ḳaşıde-perdāz olan şu‘arādur ve ‘Urfī münādādur ve ḥarf-i nidā muḳadderdür ve tū tānuñ zammıyla ve vāv-ı resmīyle ‘Arabīde ente ma‘nāsına zamīr-i ḥiṭābdur.

Mahşül-i beyt: Ḳaşıde heves-pişelerüñ nazmıdır ey ‘Urfī sen ‘aşḳ ḳabīlesindensin ya‘ni erbāb-ı ‘aşḳdansın⁷⁸². Senüñ vazīfeñ gāzeldür ya‘ni ‘aşḳāne gāzel söylemekdür eyzan.

-145- Mā-rā ki şīşe-i dil der-ziyāret-i sengest

⁷⁸⁰ “Kıdemli olanın önceliği vardır.”

⁷⁸¹ [242b] ve’l-‘ilmü ‘indallāhi te‘ālā: HM’de yok

⁷⁸² [243a] erbāb-ı ‘aşḳdansın: HM’de yok

Kücā dimāğ mey-i nāb u nağme-i çengest

Şiše-i dil izāfeti beyāniyyedür ve *mey-i nāb* şıfatuñ mevşūfına izāfetidür ve *nağme-i çeng* izāfeti lāmiyyedür.

Mahşül-i beyt: Benüm ki şişe-i gönlüm taşu ziyāret itmekdedür ya ‘ni şikest olmadadır. Şāfī şarāb nūş itmege ve nağme-i çeng gūş itmege kande dimāğum vardur. Hāşılı gönlüm maḥzūn olıcaḵ⁷⁸³ ‘iş ü nūşa derkār olamam dimekdür. Nitekim şā‘ir buyurur beyt:

Dilde şafā olmayıcaḵ ‘ārife

Bi-mezedür hep ni ‘am-ı rūzgār

Figān zi-ğamze-i şūhī ki vaqt-i tenhāyī

Bahāne’i be-ḥod āgāz kerde der-cengest

Figān meded meded dimeden ‘ibāretdür ve şūhīde yā vaḥdet içündür ve tenhāyīde olan yā-yı sāniye madariyyedür ve bahāne’i yāsı daḥı ḥarf-i vaḥdetdür ve kerde kelimesinde olan hā-yı resmī ma‘nā-yı terettüb⁷⁸⁴ ifāde ider.

Mahşül-i beyt: Figān bir şūhuñ ğamzesinden ki tenhālık vaqtinde kendüye bir bahāne peydā idüp ceng itmededür. Ya ‘ni şol kadar tünd-ḥū ve sitize-cū dilberdür ki ‘aşıkların bulmadıkça kendü kendiyle ceng ider demek olur.

Be-‘ūd-ı şiven-i mā zaḥme çün zedī bişnev

Ki in nevā-yı ḥırāşīde bes hoş-āhengest

‘ūd ‘ayınuñ zammıyla bir meşhūr sazuñ ismidür ve şivene izāfeti beyāniyyedür ve *şiven* [243b] vāvuñ fethiyle mātem ma‘nāsınadır ve *zaḥme* zānuñ fethiyle kıllı saz çaldıkları mızrāba dirler ve *nevā-yı ḥırāşīde* hem-vār olmayan nevādan ‘ibāretdür.

Mahşül-i beyt: Bizüm ‘ūd-ı şivenümüze çünki mızrāb urduñ imdi diñle ki bu nevā-yı ḥırāşīde ziyāde hoş-āhenkdür.

Merā ki şuğul-i hem-āğūşīst bā-zünnār

Eger be-sübḥa dehem dehe(t)[n]-i dostī nengest

Zünnār şūfiyye ıstılāhında kemer-bend-i ‘ubūdiyyetdür ve *sübḥa* bunda esbāb-ı riyādan kināyetdür ve *dostī* muḥabbet ma‘nāsınadır ve *neng* nūn-ı evvelüñ fethiyle ve nūn-ı sāniyenüñ sükūnıyla ‘ār u nāmūsdur.

⁷⁸³ [243a] maḥzūn olıcaḵ: maḥzūndur HM

⁷⁸⁴ [243a] terettüb: tertīb HM

Maḥsūl-i beyt: Benüm ki şugulüm zünnār ile kucaqlaşmaḡdur ya‘ni kemer-bend-i ‘ubūdiyyet olmaḡdur. Eger muḡabbet āleti esbāb-ı riyāya şunarsam ‘ār u nāmūsdur dimek olur ve’l- ‘ilmü ‘indallāhi te‘ālā.

Hezār deyr be-dil dārem ez-şanem-i ma‘mūr

Libās-ı Ka‘be be-düşem me-neh ki bes tengest

Deyr dālūñ fethiyle kilīsā ma‘nāsınadır ve *be-dil*de olan bā zarf içündür ve *dārem* isti‘mālde varlıḡdan ‘ibāretdür ve *şanem* bunda bütān-ı mihr ü muḡabbetden kināyetdür ve *libās-ı Ka‘be*’den murād Ka‘be-i şerīfenūñ örtüsüdür ve *me-neh* mīmün fethiyle ve nūnuñ kesriyle nehy-i ḡzār müfred muḡāṭābdur ve *ki* ḡarf-i ta‘līldür ve *bes* bā-yı ‘Arabī’ñ fethiyle ziyāde ma‘nāsınadır ve *teng* tānuñ fethiyle ve nūnuñ sūkūniyla ve kāf-ı ‘Acemī ile dār ma‘nāsınadır ve sīn ü tā edāt-ı ḡberdür.

Maḥsūl-i beyt: Bütān-ı mihr ü muḡabbetde ḡñūlde hezār ma‘mūr deyrüm vardır Libās-ı Ka‘be(i)’yi omuzuma ḡoma ki ziyāde dārdur dimekdür. Bu beyt daḡı ziyāde müşkilātındandır ve bi’l-ittifāḡ ḡarār-dāde olan ma‘nā budur ve bi’l-cümle mantūḡ-ı kelām bu beytlerūñ mefhūmına ḡarībdür ve’l- ‘ilmü ‘indallāhi te‘ālā. [244a] Naẓm-ı Meşnevī:

Dil be-dest āver ki ḡacc-ı ekberest

Ez-hezārān Ka‘be yek-dil bihterest

Dil naẓargāh-ı celīl-i ekberest

Ka‘be būnyād-ı ḡalīl-i Āzerest fete’emmel.

Be-īn ki Ka‘be nūmāyān şeved zi-pā me-nişīn

Ki nīm kām cūdāyī hezār fersengest

Be-īn ki bunuñ birle ki dimekdür ve *zi-pā me-nişīn* sa‘y ü iḡdāmdan ḡalma dimeden ‘ibāretdür.

Maḥsūl-i beyt: Bunuñ birle ki Ka‘be nūmāyān daḡı olursa sa‘y ü iḡdāmdan ḡalma ya‘ni oturma, hemān vāşıl olmaḡa sa‘y ü iḡdām eyle. Zīrā yarım adım daḡı olursa Ka‘be-i maḡşūddan cūdālīḡ biñ fersaḡ ḡadardur. Zīrā ol yarım adım ḡadar yerde cā’izdür ki mevāni‘-i rūzgār ḡāhir olup Ka‘be-i maḡşūda vuşūlden maḡrūm olasıḡ dimek olur.

Bahāne-cūy-ı tū ‘Urfī be-nāz ‘ādet kerd

B-āştī me-rev eknūn ki şulḡ hem cengest

Bahāne-cūy vaşf-ı terkibîdür ve tūya izāfeti lâmiyyedür ve *āştî* elif-i memdûde ile ve şînün sükûnıyla barışmak ma ‘nâsınadur.

Mahsûl-i beyt: Ey ‘Urfî saña küsmege bahāne arayıcı cānānuñ nāz itmege alışdı. Şimdi anuñla barışmağa gitme ki şulh dağı cengdür. Ma ‘lûm ola ki şulh dağı cengdür didügi şulha i ‘timād itmemekden ‘ibāretdür. Zîrā şulh itse dağı şulhuñ teāvüsiyyâtı(?) olmayıcağ hükmi yokdur.

-146- Me-rev be-bādiye-kerdî zerğ u şeydāyîst

Be-rahnegî me-ṭaleb kân libās-ı ra ‘nāyîst

Bādiye-kerd vaşf-ı terkibîdür kerdidenden müştakdur kâf-ı ‘Acemînuñ fethiyle ve *be-rahnegî* bānuñ zammıyla ve fethiyle lügatdür ve *me-ṭaleb* ‘alā-ṭarîğ-ı ma ‘mûl ṭalebîdenden müştak nehy-i hâzırdur ve *ra ‘nāyî* bunda rüsvâyılık ma ‘nâsınadur.

Mahsûl-i beyt: Bādiye-kerdlige gitme ya ‘ni Mecnûn gibi şahrâ ve beyābân dolaşmağa gitme ki mürâyîlik [244b] ve dîvânelikdür ve çıplaklık dağı ṭaleb eyleme ki zîrā çıplaklık rüsvâyılık libâsıdır. Hâşılı hüd-fürüşlik itmeden hâzer eyle dimekdür.

Zebân bi-bend ü nazâr bâz kun ki men ‘-i kelîm

Kināyet ez-edeb-āmūzî teḳāzāyîst

Zebân zānuñ fethiyle ve zammıyla ve bādan bedel fâyla dağı lügatdür ve *men ‘-i kelîm* maşdaruñ kâ’im-makām fâ ‘iline izāfeti üzredür.

Mahsûl-i beyt: Dilüñi bağla ve nazaruñı açık eyle ya ‘ni sükût idüp muntazır ol. Zîrā dünyāda müşāhade-i dîdârdan hâzret-i kelîmüñ men ‘ olunması teḳāzâ itmesün deyu edeb öğretmen ya ‘ni te’ dîbden kināyetdür yohsa müşāhade-i dîdâr idi müyesser olmaz demek degüldür. Kelîmden murād hâzret-i Mūsā peygamberdür şalavâtullāhi ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi⁷⁸⁵.

Dimāğ-ı Yūsuf eger ter kunend kef be-bürd

Ezîn şarāb ki der-sāğar-ı temāşāyîst

Tertānuñ fethiye yaş ma ‘nâsınadur ve *kefel* ayasıdır ve *be-bürd* fi ‘l-i muzāri ‘ müfred ğāyibdür. Bā-yı evvel ‘alāmet-i istikbāldür, ba ‘zılar mazmûm ve ba ‘zılar meksûr okudılar. Ammā bā-yı şāniye-i aşliyye mazmûmedür ve *sāğar-ı temāşā* izāfeti beyāniyyedür.

⁷⁸⁵ [244b] şalavâtullāhi ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi: (‘a.m.) HM

Mahsûl-i beyt: Eger hâzret-i Yûsuf'ün dimâğın ter etseler ya 'ni dimâğına dadtırsalar elin keserdi bu şarâbdan ki temâşalık kadehindedür. Ya 'ni hâzret-i Zelîhâ ol zamân ki kendüye ta 'n iden nisvânı getürüp ellerine birer turunc ile bıçak virüp anlar dahı ol hâletde hâzret-i Yûsuf 'aleyhisselâmı temâşâ idicek hayretlerinden ellerin kesdikleri gibi hâzret-i Yûsuf'ün dahı ol sâgar-ı temâşâda olan şarâbdan dimâğın ter etseler ol dahı hayretinden kendi elin keserdi demek olur. Murâd hüsni kemâl mertebe vaşfdur fefhem.

Nikâb mîkeşed ey dil tamâm havşala şev

[245a] Ki bâz vaqt-i şarâb-ı kırışme-peymâyîst

Ki harf-i gârazdur *bâz* bunda yine ma'nâsınadur ve *şarâb-ı kırışme* izâfeti beyâniyyedür ve peymâyîle vaşf-ı terkîbî olmışdur.

Mahsûl-i beyt: Cânân yüzinden nikâbın açıyor ya 'ni 'arz-ı cemâl idiyor. Ey gönül tamâm havşala ol ya 'ni şabr u tahammül eyle. Zîrâ yine şarâb-ı kırışme ölçecek vaqtdür. Ya 'ni cânânun bâde-i nâz u şîvesiyle mest olacak zamândur dimekdür. Ma'lûm ola ki şarâbı ölçmeden murâd içüp mest olmaqdur.

Çünin ki ber-dem-i şemşîr ü deşne mîgalaţem

Hasûd-râ resed er güyedem ki hercâyîst

Dem dâlün fethiyle kılıç yüzine ve hançer yüzine dirler ve *resed* bunda lâyıkdur ma'nâsınadur.

Mahsûl-i beyt: Böyle ki kılıç yüzi üzre ve hançer yüzi üzre yuvarlanuram, hasûda lâyıkdur eger baña hercâyîdür dirse. Ya 'ni ben yalnız kılıç yüzi üzre⁷⁸⁶ veyâhud hançer yüzi üzre yuvarlanmayup belki kâh hançer ve kâh şemşîr üzre yuvarlanuram. Bu cihetle baña hasûd hercâyî dise lâyıkdur. Zîrâ lâzım olan hemân birinün üzerine düşüp helâk olmağ idi demek olur.

Şehîd-i 'âţîfet-i ân kırışme' em ki zi-mihr

Tamâm na 'ş-tırâzî vü meşhed-ârâyîst

'Âţîfet merhamet ma'nâsınadur ve *na 'ş* nünun fethiyle ve 'ayınun sükûnıyla meyyit göturdikleri tâbütdur ve *tırâz* ile vaşf-ı terkîbî olmışdur ve *yâ* harf-i tenkîrdür.

⁷⁸⁶ [245a] üzre yuvarlanuram, hasûda lâyıkdur eger baña hercâyîdür dirse. Ya 'ni ben yalnız kılıç yüzi üzre: HM'de yok

Maḥsûl-i beyt: Ol kırıſmenüñ merḥamet ü ſefḳati ſehîdiyem ki mihr ü muḥabbetinden kemāl mertebe na‘ſ-ṭırāz u meſhed-ārādur. Ya‘ni beni ḳatlıtdükden ſoñra acıyup na‘ſum götürür ve meſhed ü mezârumda bulunur demek olur.

Çü sūḥtem me-berāy bād ḥākem ez-der-i dost

Ki düşmenem ne-kuned serzeniſ ki [245b] hercāyīst

Serzeniſ başa ḳaḳmaḳdur ve *ki* ḥarf-i beyāndur.

Maḥsûl-i beyt: Çünki yandum ve kül oldum ey bād benüm topraḡımı cānān ḳapusından iletme. Ya‘ni āḡar yere götürme ki düşmen beni hercāyīdür deyu serzeniſ eylemeye demek olur.

Be-ſevḳ-i dost çı sāzem ki der-ſerī‘at-ı ‘aşḳ

Ḥayāl bī-edebī vü nigāḡ rüsvāyīst

Ḥayāl bunda taḡayyül ma‘nāsınadur ve *bī* edāt-ı selbdür ve edebī ve rüsvāyīde olan *yālar* maſdariyyedür.

Maḥsûl-i beyt: Dost ſevḳi ile neyleyeyim ve niçe ideyim. Zīrā ſerī‘at-ı ‘aşḳda dostı taḡayyül itmek edebsizlikdür ve rüyına naḡar itmek rüsvāylıḳdur demek olur.

Me-gū ki nīst günehḳā[r]ter zi-men ‘Urfī

Ki in ḡadıſ-i girānmāye lāf-ı yektāyīst

*Günehḳā*da olan *kār* lafzı *kāf*-ı ‘Acemī ile edāt-ı fā‘ildür Tūrki’de ci ma‘nāsın ifāde ider ve *ter* edāt-ı tafzīldür ve ‘*Urfī* münādādur ve ḥarf-i nidā muḳadderdür.

Maḥsûl-i beyt: Ey ‘Urfī dime ki ‘ālemde benden ‘āſīrek kimse yoḳdur. Zīrā bu girānmāye söz teferrüd lāfidur eyzan.

-147- Müjdegānī ki cünün-rā be-serem kārī hest

Derd-rā bā-dil-i sevdā-zede bāzārī hest

Müjdegānī muſtılık ma‘nāsınadur ve *bād* lafzı muḳadderdür ve *ki* ḥarf-i beyāndur ve cünün-rā ve derd rāda olan *rālar* taḡſiſ içündür.

Maḥsûl-i beyt: Muſtılık olsun ki cününüñ bāſum ile iſi vardır ya‘ni cünün-ı ‘aşḳ ile mecnün-ı āſüfte-mefer oluyorum dil-i sevdā-zede ile ya‘ni sevdālī ḡoñül ile derdüñ bāzārı vardır. Ḥāſılı derd-i miḡnet ile dil-i sevdā-zede mu‘āmele üzredür demek olur.

Ḳufl-i elmās bi-yārīd ki zaḡm-ı dil-i mā

Ser-be-ser gešte dehen be⁷⁸⁷-ser-i güftārī hest

Ḳufl kâfuñ zammıyla Türkîde kilid didikleridür [246a] ve elmâsa izâfeti beyâniyyedür ve *bi-yārīd* âverîdenden muḥaffef olan ârîdenden müştak cem‘-i emr-i ḥâzırdur.

Mahsûl-i beyt: Ḳufl-i elmâs getirüñüz ki bizüm zaḥm-ı dilümüz ve riş-i derûnumuz başdan başa ağız olup bir söz söylemek üzredür ya‘ni keşf-i râz itmek üstindedür demek olur.

Ey Mesîhâ eṣerî bâ-nefeset nîst me-lâf

İmtihānî bi-kun înek dil-i bîmārî hest

Mesîhâ bunda ṭabîb-i verrākîden kinâyetdür ve *me-lâf* lâfîdenden nehy-i ḥâzırdur ve *înek* elifûñ kesriyle ve nûnuñ fethiyle ve kâf-ı ‘Arabînûñ sükûniyla işte dimekdür.

Mahsûl-i beyt: Ey ṭabîb-i verrākî senûñ nefesûnde eṣer yokdur, ögünme, kendüñi bir imtiḥân eyle. İşte bir ḥasta gönül vardur görelim eyü itmege ḳâdir olur mısın demek olur.

În ḳadr seng-dilî nîst gümānem be-kesî

Meger ez-râh-ı tû der-pā-yı ecel ḥārî hest

Seng-dil vaşf-ı terkîbîdür ve *yâ* maşdariyyedür ve *be-kesî*de olan bâ şıla içündür.

Mahsûl-i beyt: Zannum yokdur ki ya‘ni zan eylemem ki⁷⁸⁸ ecelden bir kimseye bu ḳadar seng-dillik zâhir ola ya‘ni ecelûñ kimseye bu ḳadar merḥametsizliği yokdur. Meger ki senûñ yoluñdan ecelûñ ayağında diken vardur. Mısrâ‘-ı evvel ece[l] evşâfidur ya‘ni ben ol ḳadar mecrûḥ-ı şemşîr-i ‘aşḳ oldum ki ümîd-i şihḥat itmek muḥâldür. Pes böyle derd çekmekden ise ecel gelüp cānum almak baña merḥametdür lâkin ecel bu ḳadar seng-dil olup gelmedigine sebep meger ki senûñ râh-ı ‘aşḳuñdur ayağına ḥâr batmışdur. Ya‘ni meger ki ecel daḥı senûñ giriftāruñ olmuşdur ki ḥarekete mecālî yokdur demek olur. Bu beyt ḥayli mu‘aḳḳad olan ebyâtındandır fete‘emmel⁷⁸⁹.

Maḥrem-i ḥalvet-i ‘āşık ne çerāğest ü ne şem‘

Āftāb er be-resed sāye-i dīvārî hest

[246b] *Maḥrem* bunda hem-râz ma‘nâsınadır.

Mahsûl-i beyt: ‘Āşıkuñ maḥrem-i ḥalveti ne çerāğdur ve ne şem‘dür eger āftāb irişirse bir sāye-i dīvār vardur.

⁷⁸⁷ [245b] be: ber HM

⁷⁸⁸ [246a] ya‘ni zanneylemem ki: HM’de yok

⁷⁸⁹ [246b] fete‘emmel: HM’de yok

Len-terānī ne-şevēd ger edeb-āmūz-ı kelīm

Mā çī dānīm ki ħırmānī vü dīdārī hest

Edeb-āmūz vaşf-ı terkībīdūr āmūzīdenden ve *kelīm* ḥazret-i Mūsā peygamberdür şalavātullāhi ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi⁷⁹⁰ ve *ħırmānī* bunda hicrāndan ‘ibāretdür.

Maḥşül-i beyt: Eger ḥıṭāb-ı len-terānī ḥazret-i Mūsā peygambere edeb-āmūz olmasa idi biz ne bilürdük ki dünyāda hicrān ve āḥiretde dīdār vardır. Ḥāşılı dünyā[da] hicrān āḥiretde dīdār muḥarrerdür demek olur. Murād Mu‘tezile’ye ihtirāzdur fete’emmel.

Dilem ān kāfir-i ‘āmīst ki der-kūşe-i deyr

Pīr gerdīd ü ne-dānist ki zūnnārī hest

*Kāfir*den muzāfun ileyh maḥzūfdur taḥdīr-i kelām kāfir-i ‘aşq dimekdür ve ‘āmī cāhil ma‘nāsınadır ve *deyr*den murād deyr-i mihr ü muḥabbetdür ve *gerdīd* kāf-ı ‘Acemīnūñ fethiyle fi‘l-i māzī müfred gāyibdür ve *zūnnār* kemer-bend-i ‘ubūdiyyetden ‘ibāretdür. Ma‘lūm ola ki bu gūne ebyāt ıstīlāḥāt-ı şūfiyye üzredür ve bu ıstīlāḥāt Gülşen-i Rāz’da ve Sa‘deddīn-i Ḥamevī risālesinde meşṭūr ve muşarraḥdur.

Maḥşül-i beyt: Göñlüm ol kāfir-i ‘aşq olan ‘āmīdür ki kūşe-i deyrde pīr oldı ve ḥālbuki bilmedi ki bir zūnnār vardır ve’l-‘ilmü ‘indallāhi te‘ālā.

Ġamze çü tīġ keşed leb ne-kūşāyī ‘Urfī

Ki be-taḥşīn-i tū keyfiyyet-i zinhārī hest

‘*Urfī* münādā ve ḥarf-i nidā muḥadderdür ve *ki* ḥarf-i garaḥzdur ve *zinhār* bunda emān ma‘nāsınadır ve *yā* vahdet içündür.

Maḥşül-i beyt: Çünki ġamze tīġ çeke ey ‘Urfī sen dudak açmazsın ya‘ni sūkūt idersin. Zīrā senūñ taḥşīnūñde bir emān keyfiyyeti vardır eyzan.

[247a] -148- Mest ü bed-ḥüyem ü hem-şoḥbet-i cānāne-i mest

Fitne-engīz büved üns-i dü hem-ḥāne-i mest

Fitne-engīz vaşf-ı terkībīdūr ma‘nāsı fitne ḳoparıcı ya‘ni bā‘ış-i fitne⁷⁹¹ dimekdür ve *üns* elifūñ zammıyla ve kesriyle lügatdür ve *dü* dālūñ zammıyla ve vāv-ı resmīyle esmā-yı ‘adedden iki ma‘nāsınadır.

⁷⁹⁰ [246b] şalavātullāhi ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi: (‘a.m.) HM

⁷⁹¹ [247a] ya‘ni bā‘ış-i fitne: HM’de yok

Maḥsûl-i beyt: Ben(i) mest ü bed-hüyem ve cānāne-i mest ile hem-şoḥbet olmuşam ya ‘ni ben mest-i ‘aşk ve ol mest-i ḥüsndür. Pes iki serḥûşuñ bir evde üns ü şoḥbeti giderek bâ ‘iş-i fitne olur dimekdür.

Heme muḥtâc-ı şarābīm velī sāķī-i ‘adl

Ne-dehed sāġar-ı ḥüşyār çü peymāne-i mest

Sāķī-i ‘adl izāfeti beyāniyyedür ve *ḥüşyār* hānuñ zammıyla ayık ma ‘nāsınadır.

Maḥsûl-i beyt: Hep şarāba muḥtâcız velākin sāķī-i ‘adl serḥûşa şunduġı peymāne gibi ayığa ḳadeḥ şunmaz. Ya ‘ni her birine ḥāllü ḥālince şunar dimekdür.

Ḳavl-i erbāb-ı ḥired dest-keş şad ġarażest

Hîç efsāne çünān nîst ki efsāne-i mest

Ḳav/ḳāfuñ fethiyle söz ma ‘nāsınadır ve *ḥired* ḥā-yı mu ‘cemenüñ kesriyle ve rānuñ fethiyle ‘aḳl ma ‘nāsınadır ve *dest-keş* vaşf-ı terkibidür ve *çünān* çün ile āndan mürekkebdür.

Maḥsûl-i beyt: Erbāb-ı ḥiredüñ ḳavli yüz ġarażdan el çekicidür ya ‘ni yüz ġarażdan nāşīdür. Hiç ‘ālemde mest efsānesi gibi efsāne yokdur.

Ebleh ü mest ü ḥired-pîşe vü ḥüşyār yekîst

Maşlaḥat-dān talebī rev sūy-ı⁷⁹² ferzāne-i mest

Ebleh elifüñ fethiyle ve bānuñ sükunıyla ve lāmuñ fethiyle aḥmak ma ‘nāsınadır ve *mest* şerḥûş ma ‘nāsınadır ve *ḥired-pîşe* ‘āḳil ma ‘nāsınadır ve *ḥüşyār* ayık ma ‘nāsınadır ve *rev* rānuñ fethiyle ve vāvuñ sükunıyla revīdenden emr-i ḥāzırdur ve *ferzāne* ‘aḳıllı [247b] ma ‘nāsınadır ve meste izāfeti beyāniyyedür.

Maḥsûl-i beyt: Aḥmak ve ‘āḳil ve mest ve ayık birdür ya ‘ni müsāvidür. Eger maşlaḥat bilici isterseñ mest-i ferzāne cānibine var maşlaḥat-dān vaşf-ı terkibī[dür] fete’emmel.

Şūr-ı ‘ālem heme cem ‘ast der-ān nergis-i şūḥ

Mecma ‘-i fitne vü āşüb büved ḥāne-i mest

Nergis-i şūḥ cānānuñ çeşm-i fettānından kināyetdür ve *ḥāne-i mest* dahı andan ‘ibāretdür.

Maḥsûl-i beyt: Cihānuñ şūr u ġavġāsı hep ol nergis-i şūḥda ya ‘ni cānānuñ çeşm-i fettānında cem ‘ olmuşdur. Belī mestüñ ḥānesi fitne vü āşüb cem ‘ olacak yerdür dimekdür.

⁷⁹² [247a] rev sūy-ı: rüsvā-yı HM

Düş bā- ‘Urfī-i dīvāne zedem cāmī çend

Çi belā feyz dehed şöhet-i dīvāne-i mest

Zedem bunda nüş itdim dimeden ‘ibāretdür ve *cām* ayaklı sırça kadehde müsta‘meldür ve *yā* vahdet içündür ve *feyz* bu maḥalde keyf ma‘nāsınadır.

Mahsül-i beyt: Dün gice ‘Urfī-i dīvāne ile birkaç kadeh bāde nüş eyledüm idi. ‘Acabā ne belā keyf virir ola mest olan dīvānenün şöhet-i.

-149- Mest āmedem be-ma ‘reke āyīn-i kār çīst

Düşmen kūdām u maṭlab ezīn kār u bār çīst

Ma ‘reke cengdür ve *kār* bunda ihām tārīkıyla mezḳürdür fete‘emmel. Ve *düşmen*den murād ağıyardur ve *maṭlab* bu maḥalde maḳşūd u maṭlūbdan ‘ibāretdür ve *kār u bār* iş güç dimekdir.

Mahsül-i beyt: Tecāhülü’l-‘ārif tārīkı üzre buyurur ki ma‘rekeye mest geldüm āyīn-i kār nedür ve i‘tibār ḳangısıdur ve bu kār u bārdan maḳşūd nedür? Ya‘ni kār u bār-ı dünyāya mübtelā olanların murādı nedür demek olur. Ğaraż mest-i cām-ı ‘aşḳ olmağın rakībden bī-pervā olup ehl-i dünyāya i‘tirāzdur.

Çün hār u gül zi-şāḥçe-i ‘adl [248a] mīdemend

İn ‘ayn-ı tāze-rūy merān nişdār çīst

‘Ayn-ı tāze-rūy gülden ve *nişdār* hārdan kināyetdür ve *mer* mīmün fethiyle edāt-ı ‘atıfdur.

Mahsül-i beyt: Çünki hār u gül bir şāḥçeden ‘adl ızhār iderler bu ‘ayn-ı tāze-rūy nedür ve ol nişdār nedür. Murād bir gülbünden hem gül ve hem hār be-dīdār olduğına ta‘accüb idüp ḳudret-i ḥazret-i perverdigārı.

Hem zehr-i çeşm ü hem nigh ez-bāb-ı hūbīst

Pes dem me-zen ki in hūş u ān nā-güvār çīst

Zehr-i çeşm ḡazab ile bakmağā dirler ve *nigh* nūnün kesriyle ve kāf-ı ‘Acemīnün fethiyle ve hā-yı aşliyye ile luṭf ile olan nazarda müsta‘meldür ve *dem me-zen* nefes urma ya‘ni söyleme dimeden kināyetdür ve *in hūş* didügi nighden ‘ibāretdür ve *ān nā-güvār* buyurduğu zehr-i çeşmden ‘ibāretdür.

Mahsül-i beyt: Hem ḡazabla bakmak ve hem luṭufla nazar itmek hūblık bābındandır ya‘ni esbāb-ı hūsdendür. Pes söyleme ki bu hoş nedür ve ol nā-güvār nedür. Ya‘ni bu hoş-güvār nedür ya‘ni ne güzeldür ve ol nā-güvār nedür ya‘ni ne belādur deyu ta‘accüb itme. Zīrā bunlar ārāyiş-i hūsdendür demek olur.

Ġam ni ‘metīst ħördenī ammā zi-ĥūn-ı ‘aşk

Ey ehl-i rūzgār ġam-ı rūzgār çıst

Ġam mübtedā ve *ni ‘metīst* haberidür ve *ħördenī*de olan *yā ma ‘nā-yı* liyākat ifāde ider. Nitekim sâbıkan mükerrer beyân olunmuşdur ve *ĥūn* şofra ma ‘nâsınadur ve ‘aşka izāfeti beyāniyyedür ve ehl-i rūzgārdan ve rūzgār-ı zamāneden ‘ibāretdür.

Maḥsûl-i beyt: Ġam yenilecek ni ‘metdür ammā ‘aşk şofrasında olduğu hâlde ya ‘ni yenilmege lâıyık olan ġam ni ‘met-i şofra-i ‘aşk olan ġamdur. Ey ehl-i dünyā ġam-ı zamāne nedür ve ne şeydür ya ‘ni cihān ġamı şey degüldür dimekdür.

[248b] Endīşe der-ħarīm-i vişālest muntazır

Ma ‘şūk-rā şināhte ‘est intizār çıst

Harīm-i vişāl izāfeti beyāniyyedür ve *şināhtenūn* fā ‘ili endīşeye rāci ‘dür.

Maḥsûl-i beyt: Endīşe ħarīm-i vişālde muntazır olduğu hâlde ma ‘şūkı fehm itmişdür ya intizā[r] nedür ya ‘ni ma ‘şūk her yerde ħāzır iken endīşe ħarīm-i vişālde olduğu hâlde muntazır olmak ne dimekdür eyzan.

-150- Meger zamāne esīr-i kemend-i āh-ı menest

Ki bāz bāliš-i ümmīd tekyegāh-ı menest

Meger bunda ke’ennehū ve gūyā ki ma ‘nâsınadur ve *kemend-i āh* izāfeti beyāniyyedür ve *kemendūn* Türkîsi okırvadur (?) ve *ki* ħarf-i ta’lildür ve *bāz* bunda yine ma ‘nâsınadur ve *bāliš* lâmuñ kesriyle yaşıdık ma ‘nâsınadur ve ümīde izāfeti beyāniyyedür.

Maḥsûl-i beyt: Meger zamāne benüm kemend-i āhum esīridür kemend-i āhuma giriftār olmışdur ki yine bāliš-i ümmīd benüm tekyegāhumdur.

Zi-dīden-i tū heves-i pāk-bīn şeved çün ‘aşk

Demī ki ĥüsn-i tū ālūde-i nigāh-ı menest

Dīden-i tū maşdaruñ mef‘ūline izāfeti kabīlindendür ve *çün* vāv-ı resmīyle bunda ħarf-i teşbīhdür.

Maḥsûl-i beyt: Saña bakmağdan heves-i pāk-bāz olur ‘aşk gibi ya ‘ni senūñ cemāl-i bā-kemālūñi müşāhede itmekden hūş dağı ‘aşk gibi pāk-bāz olur bir dem ki senūñ ĥüsnūñ ālūde-i nigāhum ola.

Şaḥīfe ‘i ki ne-gerded be-āb-ı rahmet pāk

Gümān berem ki siyeh nāme-i günāh-ı menest

Mısrā ‘-ı evvelde olan *ki* harf-i rābıt-ı şıfatdur ve şānīde olan *ki* harf-i beyāndur.

Mahsül-i beyt: Bir şaḥīfe ki āb-ı raḥmet ile pāk olmaz zan iderem ki ol şaḥīfe benüm günāhumuñ siyeh nāmesidür. Murād i ‘tirāfdur ‘afallāhu te‘ālā ‘anh ve ‘an-cemī ‘i’l-müslimīn.

Dü ‘ālem ez-eşer-i şu ‘le-i cemāl-i tū sūht

Be-cüz metā ‘-ı [249a] muḥabbet ki der-penāh-ı menest

Sūht bunda fi ‘l-i lāzım olmak üzeredür ve *metā ‘-ı muḥabbet* izāfeti beyāniyyedür.

Mahsül-i beyt: İki cihān senüñ şu ‘le-i cemālün pertevinden yandı metā ‘-ı mihr ü muḥabbetden ğayrı ki ol metā ‘-ı mihr ü muḥabbet benüm penāhumdadur eyzan.

-151- Memnün-ı türk-tāzī-i gerdün dil-i menest

Āmāde-i hezār şebīḥün dil-i menest

Türk-tāzī-i gerdün izāfeti maşdaruñ fā ‘iline izāfeti qabīlindendür ve bunda gerdünden murād felekdür ve *şebīḥün* gice başkınıdır.

Mahsül-i beyt: Felegün türk-tāz itmesinden mecnün benüm gönölümdür ve biñ şebīḥuna ḥāzırlanmış benüm gönölümdür.

Hergiz ne-yāmedeş be-ġalaṭ maḥmilī be-ser

Bīhūde-kerd vādī-i Mecnün dil-i menest

Şīn-i zamīr izmār qable’z-zıkr tārīkıyla dile rāci ‘dür ve ma ‘nā sere muḳayyedür ve *bīhūde-kerd* vaşf-ı terkībī kerdidenden kāf-ı ‘Acemīnün fethiyle.

Mahsül-i beyt: Hergiz yañılup başı ucına maḥmili Leylī gelmedi vādī-i Mecnün’ı fā’idesiz yere dolanııcı benüm gönölümdür.

Şad lālezār-ı dāğ şiküftest ber-dilem

Berg-i gülī zi-şad çemen efzün dil-i menest

Şad şāduñ fethiyle esmā-yı ‘adeddendür yüz ma ‘nāsına aşlında sīnledür şād ile isti ‘māl taḥrīfāt-ı ‘avāmiyedendür. Zīrā bu lisānda şād harfı yokdur ve *lālezār* lālelik dimekdür. Zār böyle maḥallerde keşretten ‘ibāretdür ve dāğa izāfeti beyāniyyedür.

Mahsül-i beyt: Benüm dilümde yüz lālezār-ı dāğ ya ‘ni yüz dāğ lālezārı açılmışdur yüz çemenden ziyāde bir gül yaprağı benüm gönölümdür.

Hergiz terāne kerde be-āheng-i āşinā

Bāzīçe-i fesāne vü efsün dil-i menest

Terāne dü beytīye dirler ve dü beytī nağamātdan bir nev ‘dür ammā bu zamānda terāne ḥ‘ānendelerūñ tının tının tının [249b] dimesine dirler ve *āheng* uşul ma ‘nāsınadır ve *bāzīçe* oyuncakdur.

Mahşül-i beyt: Hergiz āheng-i āşināyla terāne eyleyüpdür fesāne ve efsūn oyuncacı benüm gönlümdür yāḥud āheng lafzı āşināya izāfetsiz i ‘tibār oluna. Pes mahşül-i beyt hergiz terāneyi āhenge āşinā eyleyüpdür ilā-āhiriḥi ve ‘alā-vechi yine mefhūm birdür.

Der-devr-i şabr sīne-i ‘Urfist cām-ı zehr

Der-bezm-i şevk şīşe-i pür-ḥūn dil-i menest

Devr bunda meclisden kināyetdür ve *cām-ı zehr* mu’ahḥar mübtedā ve *sīne-i ‘Urfist* muḥaddem ḥaberdür ve *şīşe-i pür-ḥūn* mübtedā ve *dil-i menest* ḥaberdür.

Mahşül-i beyt: Şabr meclisinde zehr ile mā-lā-māl olan ḳadeḥ ‘Urfi’nūñ sīnesidür. Şevk bezminde ḳanla memlū olan şīşe benüm gönlümdür eyzan.

-152- Menzilgeh-i dilhā heme kāşāne-i ‘aşkest

Her cā ki dilī güm şöde der-ḥāne-i ‘aşkest

Menzilgeh menzilgāhdan muḥaffedür ve dilhāya izāfeti lāmiyyedür ve *dilhāda* olan hā ‘alāmet-i cem ‘dür ve *kāşāne* ḳış evidür ve ‘aşḳa izāfeti beyāniyyedür ve *güm* kāf-ı ‘Acemīnūñ zammıyla ḡā’ib ma ‘nāsınadır ve *ḥāne-i ‘aşḳ* izāfeti daḥı beyāniyyedür.

Mahşül-i beyt: Gönüllerūñ menzilgāḥı hep kāşāne-i ‘aşḳdur ve her yerde ki bir gönül ḡā’ib olmuş ola ḥāne-i ‘aşḳdadur.

Vīrāne-i cāvīd be-mānd dil-i bī- ‘aşḳ

Ān dil şevd ābād ki vīrāne-i ‘aşkest

Vīrāne-i cāvīd ebedī ḥarāb dimekdür ve *be-mānd* mānīdenden fī ‘l-i muzāri ‘ müfred ḡā’ibdür ḳalmaq ma ‘nāsına ve *dil-i bī- ‘aşḳ* izāfeti beyāniyyedür ve *ābād* elif-i memdūde ile ma ‘mūr ma ‘nāsınadır.

Mahşül-i beyt: ‘Aşksız gönül ebedī [250a] ḥarāb ḳalur. Ol gönül ma ‘mūr olur ki vīrāne-i ‘aşḳdur.

Ferzāne der-āyed be-perī-ḥāne-i maḳşūd

Herkes ki derīn bādiye dīvāne-i ‘aşkest

Ferzāne ‘āḳil ma ‘nāsınadır.

Maḥsūl-i beyt: Perī-ḥāne-i maḫşūda ferzāne gelür her kimse ki bu bādiyede dīvāne-i ‘aşkdur⁷⁹³, perī-ḥāne-i maḫşūd izāfeti beyāniyyedür. Ma ‘lüm ola ki perīler maḫalline uğrayan çarpılup dīvāne olagelmişdür lākin dīvāne-i ‘aşk olanlar dil-firīb olan perī-ḥāne-i maḫşūda uğrasalar dünyāya meyl ü rağbet itmedüklerinden emīn olurlar.

Peymāne-i zehr-i felekem telḥ ne-sāzed

İn ḥavşala telḥi-keş peymāne-i ‘aşkest

Ḥavşala kırsakdur ve *telḥi-keş* vaşf-ı terkībīdür ve *yā* maşdariyyedür.

Maḥsūl-i beyt: Felegün zehr ile memlū olan peymānesi benüm dimāgumı acı itmez. Zīrā bu ḥavşala ya ‘ni bende olan ḥavşala ‘aşk peymānesinün acılığın çekicidür dimek olur. Mısrā ‘-ı şānī mevķi ‘-i ta ‘lilde vāķı ‘ olmuşdur.

Her kū be-lebeş germ şeved ḥışm u tebessüm

Bā ō me-nişīnīd ki bīgāne-i ‘aşkest

Her kū her ki ōdan muḥaffedür her edāt-ı sūr ve ki isimdür kim ma ‘nāsına ve *ō* elifün zammıyla zamīr-i gāyibdür mezkūr ki lafzının medlūli olan zāt-ı müşaḫḫaşıyye rāci ‘dür ve be-lebeş zamīri daḥı aña rāci ‘dür ve *be-lebde* bā bi-ma ‘nā zarf ve leb dudağdur ve bā ma ‘iyyet ve müşāḥabet içündür ve *ō* zamīri daḥı mezbūra rāci ‘dür ve *me-nişīnīd* nehy-i ḥāzır cem ‘-i muḥāṭabdur.

Maḥsūl-i beyt: Her ol kimse ki anuñ dudağında tīz ḥışm u tebessüm ola ya ‘ni ‘ale’l-fevr gāzabnāk ve ḥande-rüy ola. Ol kimse ile oturmañuz ki bīgāne-i ‘aşkdur ya ‘ni ‘aşık degüldür.

[250b] Dil ḥāne-i ‘aşkest be-nezd-i heme kes līk

Ma ‘şūk şināsed ki kücā ḥāne-i ‘aşkest

Dil mübtedā ve *ḥāne-i ‘aşkest* haberidür.

Maḥsūl-i beyt: Göñül ‘aşk ḥānesidür herkesün katında lākin cānān bilür ki ḥāne-i ‘aşk kandedür ya ‘ni maḫall-i ‘aşk u muḥabbet kande olduğın cānān bilür dimekdür.

‘Urfī dil ü dīn bāḥte’i ten-zen ü ḥāmūş

İnhā şemer-i kāşten-i dāne-i ‘aşkest

‘Urfī münādā ve ḥarf-i nidā muḫadderdür ve *dīn* böyle maḫallerde ‘aķıldan ‘ibāretdür ve *bāḥte* māzīden kısım müfred muḫāṭabdur ve *ten-zen* sükūt eyle dimekdür ve *inhā*

⁷⁹³ [250a] Perī-ḥāne-i maḫşūda ferzāne gelür her kimse ki bu bādiyede dīvāne-i ‘aşkdur: HM’de yok

bunlar dimekdür. Murād ‘aql-ı dilin fedā itdügüdür ve *kāšten* kâf-ı ‘Arabîyle ekin (ekin) ekmek ma‘nāsına maşdardur ve *dāne-i ‘aşk* izāfeti beyāniyyedür.

Mahşül-i beyt: Ey ‘Urfî ‘aql u dilüni fedā itmişsin sükût eyle ve epsem ol. Zîrā bunlar dāne-i ‘aşk ekmenüñ şemeridür ya‘ni hāşılıdır eyzan.

-153- Menem ki ez-ğam-ı maḥrūmīm cūdāyī nīst

Miyāne-i men ü ümmīd āşināyī nīst

Menem ki men ānkesem ki taḳdīrindedür ve *cūdāyīde* yā-yı şāniye maşdariyyedür ve *āşināyīde* olan yā-yı şāniye dahı böyledür.

Mahşül-i beyt: Ben ol kimseyem ki maḥrūmlık ḡamından baña ayrılık yokdur benümle ümmīd arasında āşinālık yokdur.

Men ü bihişt-i muḥabbet ki āb-ı kevşer-i ō

Be-ḡayr-ı ḥūn-ı dil ü zehr-i bī-nevāyī nīst

Men ü bihiştde olan vāv ma‘iyyet ve muḳārenet ma‘nāsın ifāde ider ve *ō* zamīri bihişte rāci‘dür ve *bihiştüñ* muḥabbete izāfeti beyāniyyedür.

Mahşül-i beyt: Ben bihişt-i muḥabbet ileyim ya‘ni ben ‘aşk u muḥabbet-i cennete muḳārinim ki anuñ kevşeri ḥūn-ı dil ve bī-nevālık zehrinden ḡayrı degüldür.

Ez-ān be-derd-i diger her zamān giriftārem

Ki şīvehā-yı turā bā-hem āşināyī nīst

Ez-ān bunda edāt-ı ta‘līldür ve *ki* ḡarf-i ḡarāzdur [251a] ve *şīvehā* şīvenüñ cem‘idür ve *bā-hem* biri biriyle dimekdür ve *āşināyīde* olan yā-yı şāniyye maşdariyyedür.

Mahşül-i beyt: Anuñ içün her zamān dürlü dürlü derde giriftār oluram. Zîrā senüñ şīvelerüñüñ birbiriyle āşinālığı yokdur ya‘ni gün-ā-gündür demek olur.

Bi-yā ki ḥüsn be-Ṭūr-ı dilest şu‘le-fürüz

Me-rev be-vādī-i Eymen ki rüşenāyī nīst

Bi-yā emr-i ḡazırdur āyīdenden ve *ḥüsn* güzellik ma‘nāsınadır ve *Ṭūr* Süryān dilinde ve ‘Arab dilinde taḡa dirler ammā bunda murād Ṭūr-ı Sīnā’dur ki Medīne’de bir cebelüñ ismidür ki ḡazret-i Mūsā şalavātullāhi ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi anda ḡazret-i Allāh ‘azīmü’ş-şānuñ⁷⁹⁴ kelām-ı şerīfini istimā‘ eyledi ve dile izāfeti beyāniyyedür

⁷⁹⁴ [251a] Mūsā şalavātullāhi ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi anda ḡazret-i Allāh ‘azīmü’ş-şānuñ: (‘a.m.) anda Allahü te‘ālā HM

ve *şu 'le-fürûz* vaşf-ı terkibîdür ve *vādî-i Eymen* hazret-i Mūsā'nun nār şeklinde nūr gördüğü maḥaldür ve *rūşenāyî* aydınlık ma'nasınadır.

Mahsûl-i beyt: Hıtab-ı 'ām tarîkıyla buyurur ki ey tâlib-i ḥaḳ gel ki cemâl-i bâ-kemâl gönül tûrında mütecellîdür. Vādî-i Eymen'e gitme ki anda aydınlık yokdur. Hâşıl-ı kelâm cemâl-i cānânı ḳalbûnde müşâhede eyle dimek olur.

Çünân zi-dûd-ı dilem kâ'inât lebrîzest

Ki hîç kûşe'i ez-beher dil-küşâyî nîst

*Dûd-ı dil*den murâd âh-ı derûnidür ve *kâ'inât* bunda cihândan 'ibâretdür ve *lebrîz* dolu ma'nasınadır ve *kûşede* yâ vahdet içündür ve *dil-küşâyîde* yâ-yı şâniye ḥarf-i maşdardu[r].

Mahsûl-i beyt: Âh-ı derûnumdan cihân öyle dolmuşdur ki dil-küşâlık için hîçbir kûşe yokdur.

Su'âl-i nîk ü bed ez-mâ ne-mîkuned be-ḥaşr

Günâh-ı (günâh) ehl-i muḥabbet be-cüz rehâyî nîst

Nîk ü bedûn muzâfları maḥzûfdur.

Mahsûl-i beyt: Rûz-ı ḥaşrda bizden eyü ve yaramaz 'amelin su'âl itmezler. Zîrâ ehl-i muḥabbetûn günâhı rehâlıḳdan [251b] gayrı degûldür. Ya'ni erbâb-ı 'aşḳuñ rehâlıḳdan gayrı günâhı yokdur.

Zi-'aşḳ ḥâlet-i 'Urfî su'âl kerdem ü güft

Hüner besîst kesî-râ ki bî-vefâyî nîst

Ḥâlet bunda ḥâl ma'nasınadır.

Mahsûl-i beyt: 'Urfî'nün 'aşḳdan ḥâlini su'âl eyledüm ya'ni 'aşḳ ile ḥâlûn niçedür didüm. 'Urfî daḥı cevâb idüp didi ki ḥayli hünerdür bir kimsenün bir bî-vefâ dilberi yokdur eyzan.

-154- Men ne-güyem ki derîn şehr sitemkârî hest

Heme dānend ki mārā be-tū bāzārî hest

Sitemkār zālîm ma'nasınadır bu maḥalde murâd kendi cānânıdır ve *yā* vahdet içündür ve *heme* bunda cemî' ḥalḳ dîmeden kinâyetdür ve *ki* ḥarf-i beyândur.

Mahsûl-i beyt: Ben dimezem ki bu şehrde bir zālîm vardur ammâ cemî' ḥalḳ bilürler ki bizüm senünle bāzārumuz vardur dimek olur.

Ḥadd-i men nîst ki kerdem erinî-güy velî

Dost dāned ki merā kuvvet-i güftārī hest

Erinī rānuñ kesriyle kendüñi baña göster ya‘ni baña ‘arz-ı cemāl eyle demekden ‘ibāretdür ve *gūy* lafzıyla vaşf-ı terkībī olmuştur.

Mahsül-i beyt: Benüm haddüm degüldür ki erinī-gūy olam ya‘ni erinī-gūy olmak benüm haddüm degüldür. Lākin cānān bilür ki bu sözi söylemege kuvvetüm vardır.

Gū edeb çeşm-i men-i zār me-pūş ez-ruḥ-i dost

İn nigāhīst ki şāyeste-i dīdārī hest

Me-pūş nehy-i hāzırdur lākin bu maḥalde gū lafzına muḳārenet ile nehy-i ḡāyib ma‘nāsın ifāde ider. Bu kâ‘ide sâbıḳan mükerrer beyān olunmuştur ve *în* çeşme işāretdür ve *nigāh*dan muzāf maḥzūfdur. Taḳdīr-i kelām ehl-i nigāhīst dimekdür ve *yā* vaḥdet içündür ve *ki* ḥarf-i rābıṭ-ı şıfatdur ve *dīdārī* yāsı tenkīr içündür ve *hest* böyle yerlerde ancak edāt-ı haber maḳāmındadır.

Mahsül-i beyt: Edebe söyleyin zāruñ gözini dostuñ [252a] yüzinden ya‘ni cānānuñ cemālī müşāhedesinden yummasun ya‘ni māni‘ olmasun. Zīrā bu benüm gözüüm bir ehl-i nazardur ki şāyeste-i dīdārdur ya‘ni dīdār-ı lāyıḳdur demek olur ve cā‘izdür ki nigāhīstde olan *yā* ḥarf-i nisbet ola. Bu vech üzre taḳdīr-i muzāfa ḥācet ḳalmaz.

Ne be-endāze-i bāzūst kemendem heyhāt

Ver ne bā-kūşe-i bāmīm ser ü kārī hest

Endāzde miḳdārdan ‘ibāretdür ve *heyhāt* ‘Arabīde isimdür esmā-yı ef‘ālden ba‘de ma‘nāsınadır ya‘ni ırāḳ oldı dimekdür. Ammā ‘Acem ekşer taḥazzün ve taḥaşşür maḳāmında isti‘māl ider.

Mahsül-i beyt: Ḥayfā ki kemend-i āhum bār u miḳdārınca degüldür yohsa kūşe-i bāmda benüm bir ser ü kārüm vardır.

Sākin-i Ka‘be kücā devlet-i dīdār kücā

İn ḳadr hest ki der-sāye-i dīvārī hest

Mahsül-i beyt: Sākin-i Ka‘be ḳande devlet-i dīdār ḳandedür ya‘ni aralarında bu‘d-ı mesāfe vardır lākin şu ḳadar vardır ki bir dīvār sāyesindedür.

Merdüm-i kārgeh-i ‘aşḳ hünermendānend

Bīsütün ger-şikāfend digər kārī hest

Merdüm bunda halkdan ‘ibāretdür ve *kārgēh* kargāhdan muḥaffedür kār-ḥāne ma‘nāsına ve ‘aşka izāfeti beyāniyyedür ve *Bīsūtūn* Ferhād-ı nā-murāduñ kesdigi taḡuñ ismidür.

Mahsül-i beyt: ‘Aşk kār-ḥānesinüñ halkı hüneleridür ya‘ni hünēr şāhibleridür. Eger Ferhād gibi Bīsūtūn kesmezler ise daḡı bir ḡayrı işleri vardur.

Tū ki zīnsān be-tetāvül ‘alem efrāste’i

Zülf bi-küşā vü bīn hīç giriftārī hest

Zīnsān buncılayın ma‘nāsınadır ve *tetāvül* zulüm ve te‘addiden ‘ibāretdür ve ‘*alem* ‘ayın ve lāmuñ fethalarıyla sancak ma‘nāsınadır ve *efrāste’i* mazīden kısım müfred muḡātabdur.

Mahsül-i beyt: Sen ki buncılayın zulm ü ta‘addī ile sancak qaldırırımışsın zülfüñi aç ve gör ki hīç bir giriftār var mıdır ya‘ni ‘aşıklaruñdan hīç bir kimse ḡayātda qalmış [mı]dur demek olur.

[252b] Dil-i ‘Urfī ne-yekī qatre-i ḡūn fülādest

Ez-sitem seyr me-şev ger diger āzārī hest

Fülād pülāddan mu‘arrebdür ve *seyr me-şev* bunda uşanma dimekdür.

Mahsül-i beyt: ‘Urfī’nüñ dili bir qatre qan degüldür fülāddur. Ey cānān cevri ü sitem itmeden uşanma ya‘ni fāriḡ olma eger daḡı bir āzār u sitemüñ varise hemān eyle dimekdür. Ma‘lūm ola ki dil lafz-ı müşterekdür göñül ile yürekde isti‘māl olunur fete’emmel eyzan.

-155- Men bülbul-i ān gül ki gülābeş heme ḡūnest

Murḡ-ābī-i ān baḡr ki ābeş heme ḡūnest

*Gülābeş*de şīn-i zamīr güle rāci‘dür ve *murḡ-ābī* ördek ma‘nāsınadır ve *ābeş* zamīri baḡre rāci‘dür.

Mahsül-i beyt: Ben ol gülüñ bülbulüyem ki ḡilābī hep qandur ben ol baḡruñ murḡ-ābıyam ki şuyı hep qandur. Bu ḡazel sābıqan bir ḡazele nazīre vāqı‘ olmuştur münāsib olan ikisi bir yerde yazılmaq gerek idi. Lākin nüşhalarda böyle bulduḡumuzdan biz daḡı müsāmaḡa eyledük.

ḡūnem be-gelū rīz ki bīmār-ı muḡabbet

Āşūb-nişān-ı teb ü tābeş heme ḡūnest

Gelū kāf-ı ‘Acemīnūñ fethiyle boğaz ma‘nāsınadur ve *hūnem*de olan mīm ma‘nāda gelūya mu‘ayyeddür ve *āşūb-nişān* terkīb-i mezcīdür ve *teb* tānuñ fethiyle sıtma ma‘nāsınadur ve *tābuñ* çok ma‘nāsı vardır. Lākin bu maḥalde renc ü ḥarāret⁷⁹⁵ ma‘nāsına olup *teb* lāfzına ‘atf-ı tefsīrī olur ve zamīr bīmār-ı muḥabbete rāci‘dür.

Maḥsūl-i beyt: Boğazuma ḳan dök ya‘ni baña ḳanlar yutdur. Ḥāşılı beni ālām-ı şedāyid-i ‘aşḳla kemāl mertebe muḫtarib eyle. Zīrā ‘aşḳ u muḥabbet ḥastesinde olan sıtma ve ḥarāretūñ nişān-ı belāsı ve ‘alāmet-i āfeti hep ḳandur ya‘ni kemāl mertebe ıztırābdur demek olur.

Ez-şayd be-hūn geşte me-perhīz ki şayyād

[253a] Ārayiş-i fitrāk ü rikābeş heme hūnest

Me-perhīz perhīzīdenden nehy-i ḥāzırdur ve *rikābeş* zamīri şayyāda rāci‘dür.

Maḥsūl-i beyt: Ḳanda depelenmiş şikārdan ihtirāz itme. Zīrā şayyāduñ ārayiş-i fitrāk u rikābı hep ḳandur.

Dīvāne-i ‘aşḳim ki ĩn şāhid-i sermest

Hūsneş heme zaḥmest ü niḳābeş heme hūnest

*Hūsneş*de olan şīn şāhid-i sermeste rāci‘dür ve *şāhid* ıstılāḥlarında dilberden ‘ibāretdür ve *niḳābeş* zamīri daḥı aña rāci‘dür.

Maḥsūl-i beyt: Dīvāne-i ‘aşḳuz zīrā bu şāhid-i sermestūñ ḥūsni hep zaḥmdur ve niḳābı hep ḳandur. ĩn şāhid-i sermest didügi bunda ‘aşḳdan kināytedür fete’emmel.

Kevşer leb-i ḥuşḳ ü ciger-i teşne fūrūşed

Der-bādiye-i ‘aşḳ ki ābeş heme hūnest

Kevşer bāğ-ı cennetde bir ḥavz-ı ‘azīmdür ki keyfiyet-i evşāfını ancak Allah te‘ālā bilir. Āmīndür ki ol ḥavz-ı laṭīfden cümlemüze şarāb-ı ṭahūr nūş eylemek⁷⁹⁶ rüzī ola bi-luṭfillāhi ta‘ālā. Ve *leb-i ḥuşḳ* ve *ciger-i teşne* izāfetleri beyāniyyedür.

Maḥsūl-i beyt: Kevşer daḥı leb-i ḥuşḳ ve ciger-i teşne şatar ya‘ni ızḥār ider. Bādiye-i ‘aşḳda ki anuñ ābı hep ḳandur ya‘ni bādiye-i ‘aşḳuñ şuyı cemī‘ zamānda ḳandur demek olur.

Āb çi vū ser-çeşme kūdāmest me-porsīd

Şaḥrā-yı muḥabbet ki serābeş heme hūnest

⁷⁹⁵ [252b] ḥarāret: rāḥat HM

⁷⁹⁶ [253a] eylemek: HM’de yok

Ābeş zamīri izmār *qable'z-zikr* tarīkī üzre *şahrā-yı* muḥabbete rāci 'dür ve *me-porsīd* cem '-i nehy-i ḥāzırdur ve *serāb* sīn-i mühmelenüñ fethiyle sâbıkan beyân olunmuşdur.

Maḥsûl-i beyt: Şahrā-yı muḥabbetde āb nedür ve ser-i çeşme kaṅgısıdur deyu su'āl itmeñüz. Zīrā şahrā-yı muḥabbetüñ serābı hep qandur demek olur. Murād ālām-ı şedāyid-i 'aşkı beyāndur.

'Urfī ğam-ı dil bāz ne-porsī ki dil-i mā

Mestīst ki der-cām-ı şarābeş heme ḥūnest

[253b] *'Urfī* münādā ve ḥarf-i nidā muḥadderdür ve *bāz* bunda te'kīd içündür ve *mestīst* yāsı ḥarf-i vaḥdetdür ve *şarābeş* zamīri dile rāci 'dür.

Maḥsûl-i beyt: Ey *'Urfī* gönül ğamını su'āl itme misin ya 'ni su'āl itseñe. Zīrā bizüm gönümüz bir serḥüşdur ki cām-ı şarābında hep qan vardır ya 'ni gönümüzün dā'imā nüş itdügi qandur demek olur eyzan.

-156- Menem ki t̄a'at-i büt lāzım-ı sirişt-i menest

Eger be-Ka'be 'ibādet kunem konişt-i menest

Menem ki men ānkesem ki taḫdīrindedür ve *büt* bunda dildārdan kināyetdür ve *sirişt* sīn-i mühmelenüñ ve rānuñ kesreleriyle ve şīn-i mu'cemenüñ sükūniyla mizāc ve ṭabī'at ma'nāsınadır ve *konişt* kāfuñ zammıyla ve nūnuñ kesriyle kilīsādur.

Maḥsûl-i beyt: Ben ol kimseyem ki ya 'ni ben ol 'āşıkam ki dildāra t̄a'at ü inḫiyād itmek benüm ṭabī'atuma lāzımdur. Eger Ka'be'de 'ibādet idersem daḥı Ka'be benüm koniştümdür. Büt-i konişt zikrinden mürā'ātü'n-naẓīr vardır.

Egerçi ḥüsn-i 'amel nīst ecr-i inem hest

Ki çeşm-i ehl-i mürüvvet be-fi'l-i zişt-i menest

Maḥsûl-i beyt: Egerçi 'amel-i şāliḥum yokdur ammā baña bu ecir vardır ki ehl-i mürüvvetüñ çeşmi benüm çirkīn fi'lümedür.

Revem be-dūzaḥ u şükr-i bihişt mīgüyem

Ki in be-nezd-i mükāfāt-ı men bihişt-i menest

Revem rānuñ ve vāvuñ fethalarıyla ve mīmüñ sükūniyla revīdenden fi'l-i muzāri' nefsi mütekellim vaḥdedür ve *ki* ḥarf-i ğaraẓdur ve *in* dūzaḥa işāretdür.

Maḥsûl-i beyt: Cehenneme giderem ve cennet şükrin derem ya 'ni cennete gider gibi şükr iderem. Zīrā bu ya 'ni cehennem benüm a'mālüm mükāfātı qatında benüm

cennetümdür. Ya‘ni benüm seyyi‘âtuma göre düzaḥ daḥı baña azdur demek olur. Murād i‘tirāfdur.

Kenār-ı kişt ü leb-i cū be-ḡam ziyān dāred

Miyān-ı dā‘ire-i ḡam kenār-ı kişt-i menest

[254a] *Kenār-ı kişt* izāfeti lāmiyyedür ve *leb-i cū* daḥı böyledür ve *be-ḡam ziyān dāred* isti‘mâlde ḡama ziyān virür ma‘nāsınadır ve *miyān* ortadur ve *kişt* kâf-ı ‘Arabînüñ kesriyle ekin ma‘nāsınadır.

Mahsül-i beyt: Ekin kenârı ve ırmaḡ kenârı ḡama ziyān virir anıñçün dā‘ire-i ḡamuñ ortası benüm kenār-ı kiştümdür ya‘ni seyrāḡāhumdur demek olur.

Bi-ḡir āyine ‘Urfî bi-bîn ser-encāmem

Ki her çi şüret-i ḥāl-i tū ser-nüvişt-i menest

Bi-ḡir kâf-ı ‘Acemînüñ kesriyle ḡirîdenden emr-i ḡāzırdur ve *ki* ḡarf-i beyāndur ve *ser-nüvişt* rûz-ı ezelde başa yazılандur taḡdîr-i Rabbānî ma‘nāsına.

Mahsül-i beyt: Ey ‘Urfî āyine tut ya‘ni destüñe āyine al benüm ‘āfiyet-i kārımı gör ki her ne ki senüñ zāhir-i ḥālündür benüm ser-nüviştümdür eyḷan.

-157- Mevc zen der-dil ḡayāl-i ān leb-i mey-gūn ḡüzeşt

Āb-ı ḡayvān bîn ki ez-deryā-yı āteş çün ḡüzeşt

Mey-gūn vaşf-ı terkîbî aḡsāmındandır bi-ḡasebi‘t-terkîb ma‘nāsı şarāb levnlî ammā isti‘mâlde kırmızıdan ‘ibāretdür lebüñ şıfatıdır. Ma‘lûm ola ki şu‘arā leb-i dilberi mey-gūn ve la‘l-fām emşālî evşāfiyla tavşif iderler. Zîrā leb-i dilber ne ḡadar ziyāde kırmızı olsa ol ḡadar maḡbûl ü merḡûbdur ve *ḡüzeşt* kâf-ı ‘Acemînüñ zammıyla ve zāl-i mu‘cemenüñ fethiyle ve şîn-i mu‘cemenüñ ve tânuñ sükûnlarıyla fi‘l-i mâzî müfred ḡāyibdür. Ma‘nāsı geçdi ve mürûr itdi⁷⁹⁷ dimekdür ve maşdarı ḡüzeştendür ve fā‘ilî ḡayāldür ve *āb-ı ḡayvān* āb-ı ḡayātdur. ḡayvān bunda zarûret-i vezn(n)içün sükûn-ı yāyladır ammā aşılđa yā meftûḡadur ve *bîn* bānuñ kesriyle emr-i ḡāzırdur ma‘nāsı gör dimekdür ve maşdarı bînîdendür ve *ki* bunda ḡarf-i beyāndur ve *ez* elifüñ fethiyle ve zā-yı ‘Arabînüñ sükûnıyla ‘Arabîde ḡurûf-ı cārreden olan [254b] min ve ‘an ma‘nāsınadır ve deryānuñ Türkîsi deñizdür ve āteşe izāfeti beyāniyyedür ve *çün* cîm-i ‘Acemînüñ zammıyla ve vāv-ı aşliyye ile ve nūnuñ sükûnıyla niçe dimekdür ‘Arabîde keyfe ma‘nāsına.

⁷⁹⁷ [254a] ve mürûr itdi: HM’de yok

Mahsûl-i beyt: Cānānuñ ol şarāb gibi kırmızı dudagınuñ hayālî gönülde mevc urarak geçdi. Āb-ı hayāt gör ki deryā-yı āteşden niçe geçdi ya ‘ni ne keyfiyet ile geçdi dimek olur. İbtidā-yı beytde dün gice ma‘nāsına bir düş lafzı taqdīr olursa aḥsendür fete’emmel.

Tā-dilī āverdem ü in fitnehā ber-dāstem

Ez-giranbārī çihā ber-hātır-ı gerdūn güzest

Tā bunda ibtidā-yı gāyet içündür ve *dil* bu maḥalde gönül ma‘nāsınadır ki murād rūḥ-ı insānīdür qalb ü ser daḥı dirler ‘ale’l-ḥuşuş ervāḥ-ı evliyā’ ullāhı sırrıyla ta‘bīr iderler. Nitekim ḳuddise sırruhū dirler ve *āverdem* elif-i memdūde ile ve vāvuñ fethiyle ve rānuñ sükūnıyla ve dālūñ fethiyle fi‘l-i māzı nefis-i mütekellim vaḥdedür ve āverdenden müştakdur. Ba‘zı rüstāyīler vāvı maīmūme okudılar ammā anlaruñ sözine i‘tibār olunmaz ve *in* ism-i işāretdür qarīb içün ve *fitnehā* fitnenüñ cem‘idür. Ma‘lūm ola ki *zevi’l-‘uḳūlūñ* gayrı kelimāt cem‘ kılınmak lāzım gelse elif ve hāyla cem‘ kılınur ammā *zevi’l-‘uḳūl* elif ve nūnile cem‘ kılınur fefhem. Ve *ber* bānuñ fethiyle ve rānuñ sükūnıyla isim ile ḥarf beyninde müştarekdür bu maḥalde ḥarf-i te’kiddür ve *dāstem* kelime[si] de āverdem gibidür ammā ma‘nāda degül. *Zirā* anuñ ma‘nāsı getürdüm ve bunuñ ma‘nāsı ḳaldurdum dimekdür ve *giranbārī* kāf-ı ‘Acemīnūñ kesriyle ve yā-yı maşdariyye ile bunda ağırlıḳdan ‘ibāretdür ve *çihā* çinüñ cem‘idür ve *ber* bunda er ma‘nāsınadır [255a] ve *hātır-ı gerdūn* izāfeti mecāzen lāmiyyedür ve *gerdūn* kāf-ı ‘Acemīnūñ fethiyle ve rānuñ sükūnıyla bu maḥalde felek ma‘nāsınadır.

Mahsûl-i beyt: Ele bir gönül getürüp bu kadar ‘aşḳ fitneleri ḳaldıraldan beri bu fitnelerüñ ağırlıḳından ḥātıruñ gerdūndan neler geçdi dimekdür.

Bā men-i giryān çi dārī rū ki tā-nezdīk-i men

Her ḳadem mībāyed ez-şad Dicle vü Ceyḥūn güzest

Bā bi-ma‘nā şıla *men* mīmüñ fethiyle ben dimekdür ve giryāna izāfeti mevşūfuñ şīfatına izāfetidür ve *giryān* kāf-ı ‘Acemīnūñ kesriyle şīfat-ı müşebbehedür ağlağan ma‘nāsına. Ammā ekşeriyyā ism-i fā‘il maḳāmında ağlayıcı ma‘nāsına isti‘māl olunur ve *çi* cīm-i ‘Acemīnūñ kesriyle ve hā-yı resmīyle ne dimekdür ve *dārī* dārīdenden müştak fi‘l-i muzārī‘ müfred muḥāṭabdur ve *rū* rānuñ zammıyla rüyden muuḥaffedür yüz ma‘nāsına ve *ki* ḥarf-i ta‘līldür ve *tā* bunda intehā-yı gāyet içündür. Ma‘lūm ola ki Fārisīde tā altı ma‘nāya gelür ki zikrolunur: Tevḳiyet ve ta‘accüb ve tenbīh ve ibtidā-yı gāyet ve intehā-yı gāyet. Ve *nezdīk* nūnuñ fethiyle ve zā-yı ‘Arabinūñ sükūnıyla ve dālūñ kesriyle ve yānuñ sükūnıyla ve kāf-ı ‘Acemīyle yakın

ve qarīb ma‘nāsınadır. Lākin ba‘zılar didiler nezdīkde yā nisbet için ve kāf te’kīd içündür ve aşlında nezddür. ‘Arabīde ‘inde ma‘nāsına ve’l-‘ilmü ‘indallāhi ve mene izāfeti lāmiyyedür ve *Dicle ve Ceyhūn* birer meşhūr ırmağın ismidür ve *güzeşt* bunda güzeştten ma‘nāsınadır. Zīrā mībāyed fi‘l-i muzāri‘dür pes māzī muzāri‘e qarīb olduğda maşdar ma‘nāsına olur kâ‘ide-i külliyyedür.

Mahşül-i beyt: Ben-i giryāna yüz tutarsın ya‘ni ne iqbāl ve teveccüh idersin ya‘ni yanuma geleyim dime. Zīrā [255b] benüm yanuma gelinceye dek her ayakda ve her adımda yüz Dicle ve Ceyhūn geçmek gerekdür ya‘ni çok Dicle ve Ceyhūn gibi ırmaqlardan aşınalık idüp geçmek lāzımdur.

Der-derūn-ı bāğ-ı ‘işret ‘ömrhā be-güzeşt līk

‘Ömr-i dīger der-peşīmānī hem ez-Ceyhūn güzeşt

Der dālūñ fethiyle bunda ħarf-i zarfdur ve *derūn* iç ma‘nāsınadır ve bāğa izāfeti lāmiyyedür ve *bāğ*ın ‘işrete izāfeti beyāniyyedür ve *‘ömrhā* ‘ömrüñ cem‘idür ve *līk* edāt-ı istidrākdür ve *‘ömr-i dīger* biraz ‘ömr dimekdür ve *peşīmānī*de yā maşdariyyedür ve *hem* hānuñ fethiyle ve mīmūñ sükūniyla dağı ma‘nāsınadır.

Mahşül-i beyt: ‘Ömrlerimiz bāğ-ı ‘işret içinde geçdi lākin biraz ‘ömrümüz dağı bāğ-ı ‘işretüñ taşrasından peşīmānlıkda geçdi. Ol biraz ‘ömri dağı bāğ-ı ‘işretten geçirdüğümüzden peşīmānuz dimekdür.

Kārvān-ı ‘ömr-i mā keş nūşdārū bār būd

Dāyim ez-seylāb-ı zehr ü cūybār-ı ħūn güzeşt

Kārvān bi-ḥasebi’t-terkīb işci dimekdür zīrā kār kāf-ı ‘Arabīyle işdür ve vānuñ aşı bāndur ve ū bādan bedel olmağ lügatlerinde şāyi‘dür edāt fā‘ildür ci ma‘nāsın ifāde ider. Nitekim deveciye şütürbān ve kapucıya derbān dirler ammā bi-ḥasebi’l-isti‘māl kārvān kâfileden ‘ibāretdür ve ‘ömre izāfeti beyāniyyedür ve *‘ömrüñ* māya izāfeti lāmiyyedür ve *keş* lafzında ki ħarf-i rābıt-ı şıfatdur ve şīn-i zamīr kārvān-ı ‘ömre rāci‘dür ve ma‘lūm ola ki bu keş kelimesinde olan kāf aşlına ri‘āyet ile meksūr okunur ammā şīn-i zamīre ri‘āyet ile meftūḥ okunur. Zīrā şīn-i zamīrūñ mā-kabli cemī‘ zamānda meftūḥ olur illā ĩarūret-i vezniçün ba‘zı maḥalde şüzūzen sākin vākı‘ olmışdur ve bu dağı ma‘lūm [256a] ola ki mezkūr şīn-i zamīr ma‘nāda bāra muḳayyeddür ve *nūşdārū* ma‘lūmdur ve *bārbā*-yı ‘Arabīyle yük ma‘nāsınadır ve *būd* bānuñ zammıyla bunda edāt-ı zamāniyyedür ebedī ma‘nāsın ifāde ider ve *seylāb* terkīb-i mezcīdür. Ma‘lūm ola ki bir terkībūñ cüz’-i şānīsini taqđīm idüp cüz’-i evvele muzāf kılduğda ma‘nā dürüst olursa aña terkīb-i mezcī itlāk iderler. Meşelā seylāb

gibi ki muzāfun ileyhi takdīm idüp āb-ı seyl diseñ dahı ma‘nā şahīhdür fefhem. Ve zehre izāfeti beyāniyyedür ve *zehr* zānuñ fethiyle agu ma‘nāsınadur ve *cūybār* ırmak ma‘nāsınadur ve hūna izāfeti beyāniyyedür ve *hūn* kandur.

Mahşül-i beyt: Bizüm kārīvān-ı ‘ömrümüz ki yüki nüşdārū idi dā’imā seylāb-ı zehr ve cūybār-ı hūndan geçdi.

Nağş-ı pā bi-nümāyet ger zān ki pey güm mīkunī

Kez-kūdāmīn kūçe ‘Urfī āmed ü Mecnūn güzēşt

Nağş-ı pā ayak izinden ‘ibāretdür ve *bi-nümāyem* nūnuñ zammıyla nümāyīdenden bu maḥalde emr-i mütekellim vaḥde olmak ensebdür ve āḥirine muttasıl olan tā-yı sākine zamīr-i ḥitābdur ve *ger kāf*-ı ‘Acemīnūñ fethiyle ve rānuñ sūkūniyla egerden muḥaffef edāt-ı şartdur ve *zān ki* şöyle ki dimekdür ve *pey bā*-yı ‘Acemīnūñ fethiyle ve yānuñ sūkūniyla iz ma‘nāsınadur ve *güm kāf*-ı ‘Acemīnūñ zammıyla ve mīmūñ sūkūniyla gā’ib ma‘nāsınadur ve *mīkunī* fi ‘l-i müstakbel müfred muḥāṭabdur ve *kez* aşlında ki ezdür. İarūret-i vezniçün ḥazf ü işāl kılınup kāfuñ kesresi fethaya tebdil olunmuşdur ve *kūdāmīn* kūdām gibi lügatdür ve *kūçe* maḥalle ma‘nāsınadur ve *āmed* elif-i memdūde ile ve mīmūñ fethiyle şüzūzen fi ‘l-i māzīdür ve āmedenden müştakdur. *Mecnūn* dīvāne ma‘nāsınadur ve āmed ve güzēşt fi ‘illerinūñ [256b] fā‘ili ‘alā-ṭarīḳ-ı tenāzü ‘‘Urfī’dür.

Mahşül-i beyt: Nağş-ı pāyı saña göstereyim eger şöyle ki izi gā’ib idersen ki ‘Urfī kaṅı maḥalleden geldi ve dīvāne olduğu hālde geçdi gitdi eyzan.

-158- Mey-i muḡāne ki ez-dürd-i şūr u şer şāfest

Be-muḥtesibet ne-dehī kaṭre’i ki isrāfest

Mey mīmūñ fethiyle şarābdur ve *muḡāne*de elif ü nūn edāt-ı cem‘dür ve hā-yı resmī taḥşış ifāde ider ve bunda muḡāndan murād meyḡānecilerdür ve *dürd* dāl-i evvelūñ zammıyla şarābuñ balçığı ve posasıdur ve *şūr u şer* izāfeti beyāniyyedür.

Mahşül-i beyt: Muḡanlara maḡşuş şarāb ki dürd-i şūr u şerden şāfdur öyle bādeden muḥtesibe bir kaṭre virmeyesin ki isrāfdur.

İmām-ı şehir zi-ser-i cūş-ı ḥum ne-perhized

Nizā‘ ber-ser-i tih-i şīşehā-yı nā-şāfest

Ser-i cūş-ı ḥum bāde ḳaynadıkda küpūñ aḡzına gelen şarābdur ve *ne-perhized* fi ‘l-i nefy-i müstakbel müfred ḡāyibdür ve fā‘ili imām-ı şehrdür ve *tih* tānuñ kesriyle dip

ma‘nāsınadur bunda zarūret-i vezniçün bilā-izāfet okunur ammā yine ma‘nāda mā-ba‘dine muzāfdur ve *nā* edāt-ı nāfiyedür.

Maḥsūl-i beyt: İmām-ı şehriūn ser-i cūş-ı ḥumdan şaķınmaduđı muķarrerdür nizā‘ hemān şāf olmayan şışelerūn dibinde olan dürd bāde üstündedir. Ya‘ni imām-ı şehir bādenūn şāf ve ḥālişin iķer dimekdür. Murād ehl-i riyā olan imāmlara i‘tirāzdur.

Mezmemet-i mey ü muṭrib zi-gümrehī çi‘aceb

Ki şīve-dānī-i şeydeş biḥīn evşāfest

Gümreh kāf-ı ‘Acemīnūn zammıyla ve mīmūn sūkūnıyla gümrahdan muḥaffedür zāll ma‘nāsınadur ve *yā* vaḥdet içündür ve *şeyd* şīnūn fetḫiyle bunda riyā ma‘nāsınadur ve *şīn* gümrahā rāci‘dür ve *biḥīn* bānuḥ ve hānuḥ kesreleriyle ve *yā* ve nūnla biḥ ma‘nāsınadur. maṭla

[256a] **Maḥsūl-i beyt:** Bir gümrahdan mey ü muṭribuḥ mezemmeti şudür itmek ‘aceb degüldür. Zīrā şeyd ü riyā şīve-dānlıđı anuḥ eñ a‘lā evşāfidur.

Libās-ı şūret eger vāzgūn kunem bīnend

Ki ḥırķa-i ḥaşinem cāme-i ṭlā-bāfest

Libās-ı şūret izāfeti beyāniyyedür ve *vāzgūn* ‘aksine ve ḥaşin ṭonuk renkli ma‘nāsınadur ve *ṭlā-bāf* yaldızlı dimekdür.

Maḥsūl-i beyt: *Libās-ı şūreti* eger ‘aksine eylesem ḥalk benüm ṭonuk renkli ḥırķamı yaldızlı cāme görürlerdi.

Ḥayāl-i muğbeçe’i mīpezem ki ğamze-i ō

Belā-yı şavma‘a-dārān zi-ķāf tā-ķāfest

Şavma‘a-dārān erbāb-ı şavma‘a dimekdür.

Maḥsūl-i beyt: Bir meyḥāneci dilberinūn ḥayālın taşavvur iderem öyle dilber ki anuḥ ğamzesi cemī‘ ‘ālemde erbāb-ı şavma‘anuḥ belāsıdır.

Giriftem ān ki bihiştem dehend bī-ṭā‘at

Ḳabūl kerdn ü reftn ne şart-ı inşāfest

Maḥsūl-i beyt: Anı farz ideyim ki cenneti baña bī-ṭā‘at virdiler lākin ḳabūl itmek ve ğitmek şart-ı inşāf degüldür.

Eger be-şoḥbet-i ‘Urfī be-sehv be-nişīnī

Be-ġuş penbe fūrū nih ki ser-be-ser lāfest

Mahsül-i beyt: Eger sehve ‘Urfî’nün şöhet ü meclisinde oturursañ kulağıña pamuk tıka. Zîrā anuñ muşāḥabeti başdan başa lāf u güzāfdur. Murād kesr-i nefsdür eyzan.

-159- Nāzende cihān ez-tū be-ārāyış-i āfet

Ey āfet-i āsāyış ü āsāyış-i āfet

Nāzende ism-i fā ‘ildür ve nāzīdenden müştakdur.

Mahsül-i beyt: Cihān senden ārāyış-i āfet ile nāz u tefāhur idicidür ey rāḥatun āfeti ve āfetun rāḥatı olan cānān.

Tā-dīd felek şīve-i āfetgerī-i tū

Yek laḥza ne-yāsūd zi-fermāyış-i āfet

Tā ibtidā-yı gāyet içündür.

Mahsül-i beyt: Felek senün belā peydā idicilik şan ‘atunı göreliden berī [257b] bir laḥza fermāyış-i āfetden āsūde olmadı.

Bāyed heme āfet şöd eger ümmet-i ‘aşķī

Rāzī ne-şevēd ‘aşķ be-ālāyış-i āfet

Mahsül-i beyt: Eger ümmet-i ‘aşķ isek cemī‘an āfet ü belā olmağ gereksin zîrā ‘aşķ ālāyış-i āfete rāzı olmaz. Ālāyış ālāyīdenden ism-i maşdardur bulaşık ma ‘nāsına.

Çendān ki dilem āfet-i ‘aşķet talebed nīst

Der-ḥavşala-i ‘aşķ-ı tū kuncāyış-i āfet

Kuncāyış şıgma ma ‘nāsına ism-i maşdardur.

Mahsül-i beyt: Göñlüm senün āfet-i ‘aşķunı ol kadar taleb ider ki senün ḥavşala-[i] ‘aşķunı ol deñlü kuncāyış-i āfet yokdur.

Ārāstī ez-āfet-i nāzet dil(ī)-i ‘Urfī

Ey nāz-ı dilārā-yı tū ārayış-i āfet

Ārāyış bunda red ‘ale’l-maṭla‘ ṭarīķı üzre vāķı ‘ olmuşdur.

Mahsül-i beyt: Āfet-i nāzuñdan ‘Urfī’nün göñlini bize dök ey şol cānā ki senün dilārā olan nāzuñ ārāyış-i āfetdür eyzan.

-160- Nāle’em perveriş-āmūz nihāl-i eşerest

Der-bahāret be-nümāyem ki ser-ā-pā semerest

Perveriş ism-i maşdardur ve *āmūz* ile vaşf-ı terkībī olmuşdur ve *nihāl-i eşer* izāfeti beyāniyyedür.

Maḥsūl-i beyt: Benüm nālem nihāl-i eşere besleyiş ögredicidür nihāl-i eşeri saña bahārda göstereyim ki ser-ā-pā mīvedür.

Nāle der-sīne-i men yek nefes ārāmeş nīst

Der-dil-i ḥ^{vī}ş eşer kerde çi kāmīl eşerest

Ārāmeş zamīri nāleye rāci ‘dür.

Maḥsūl-i beyt: Benüm sīnemde nālenün bir nefes ārām u qarārı yoḡdur. Zīrā kendi gönlüne eşer itmiş mübālağa ile kāmīl eşerdür

Rehrev-i bādiye-i ‘aşḡ-ı türā der-her kām

Nīstī pīşrev ü ‘ömr-i ebed ber-eşerest

Maḥsūl-i beyt: Senün ‘aşḡuñ şahrāsı yolcısınıñ yoḡlık pīşrevidür ve ‘ömr-i ābdār niçedür. Ya ‘ni ‘aşḡ yolında ölmek ḡayāt-ı ebedīye nā’il olmadan ‘ibāretdür.

Şerm dār ey nemek īn zaḡm-firībī bi-güzār

Ki dil ü çeşm-i [258a] men enbāşte-i neşīterest

Nemek tuzdur ve *zaḡm-firīb* vaşf-ı terkībīdür ve *yā* harf-i maşdardur ve *enbāşte-i neşīterest* neşīter ile doldurulmuşdur ma ‘nāsınadır.

Maḥsūl-i beyt: Ey nemek utan zaḡm-firībīliği ḡur zīrā benüm [gönlüm] ve gözüm neşīter ile māl-ā-māldur.

Gird-i bāziçe-i⁷⁹⁸ ‘aşḡ be-gerdem ki der-ō

‘Āfiyet sīne-fürüşest ü belā deşne gerest

Gird kāf-ı ‘Acemīnün kesriyle eṭrāf ma ‘nāsınadır.

Maḥsūl-i beyt: ‘Aşḡ bāzārcıḡınıñ eṭrāfın dolanuram ki anda ‘āfiyet sīne-fürüşdur ve belā ḡançercidür ya ‘ni ḡançer urucudur.

‘Aşḡ-rā sīne-i germ ü dil-i tengest żarūr

Ḥüsn naḡşīst ki her levḡ ez-ō behreverest

Germ kāf-ı ‘Acemīnün fetḡiyle ıssı ma ‘nāsınadır.

Maḥsūl-i beyt: ‘Aşḡa lāzım-ı żarūrī olan ḡarāretli sīne ve muḡtarib ḡalbdür. Ḥüsn bir naḡşdur ki her levḡ-i dil andan behreverdür. Ver vāvuñ fetḡiyle edāt-ı nisbetdür li ma ‘nāsın ifāde ider pes behrever naşībīli demek olur behremend gibi⁷⁹⁹. Bu ḡazel ekşer nüşhada ancak bu ḡadar bulunup maḡlaş beyti bulunmadı eyzan.

⁷⁹⁸ [258a] bāziçe: bāzārçe HM

⁷⁹⁹ [258a] gibi: bigi HM

-161- Neş'e-i maḥmūriyem bā-mestī-i Mecnūn yekīst

Şad şarābem hest der-sāgar kez-ānhā ḥūn yekīst

Maḥsūl-i beyt: Benüm maḥmūrlığıṃ neş'esi Mecnūn'ūñ serḥūşlığıyla berāberdür. Zīrā benüm ḳadeḥūmde yüz dürlü şarāb vardur ki anlardan ḳan bir nev'idir.

Ez-fūsūn-ı 'āfiyet ber-mifūrūzem rüy-ı zerd

Der-mizāc-ı men buḥār-ı dūzaḥ u efsūn(n) [y]ekīst

Maḥsūl-i beyt: Fūsūn-ı 'āfiyetden rüy-ı zerdūmi yalınlandırdum. Zīrā benüm mizācumda buḥār-ı dūzaḥ ve efsūn bir dem ya'ni berāberdür.

Ber-ser-i Ferhād kez-cām-ı muḥabbet bī-ḥodest

Sāye-i Şīrīn ü zaḥm-ı tīşe-i Gülgūn yekīst

Gülgūn bunda tīşenūñ vaşfidur.

Maḥsūl-i beyt: Cām-ı muḥabbetden mest-i ḥarāb olan [258b] Ferhād-ı nā-murāduñ başı üstünde sāye-i Şīrīn zaḥm-ı tīşe-i Gülgūn yeksāndur. Tīşeye Gülgūn didügi zaḥm urmaḳ vaḳtinde ḥūn-ālūd olduğından 'ibāretdür.

Her cefāyī kez-tū āyed mīkuned gerdūn hemān

Sūzem ez-ḡayret ki āyīn-i tū vū gerdūn yekīst

Maḥsūl-i beyt: Her bir cefā ki senden gelür felek daḥı ol cefāyı ider ḡayretūmden yanar yaḳıluram ki senūñ 'ādetūñ ile gerdūnuñ 'ādet ü ḳānūnı yeksāndur.

Dāḡ ber-hem bes ki peyvestem nişān ber-dil ne-mānd

P iş ezīn şad dāḡ ber-dil dāştēm eknūn yekīst

*Peyvestem*de mīm ma'nāda dāḡa muḳayyeddür.

Maḥsūl-i beyt: Derūnda olan dāḡlarum biribirine ziyāde ulaştıdığından göñülde nişān ḳalmadı ya'ni hep dāḡ oldu. Zīrā bundan evvel göñlümde yüz dāḡ var idi şimdi birdür.

Ger mizāc-ı āb u āteş-rā yekī dāned çi 'ayb

Ān ki gūyed şi 'r-i 'Urfī bā-dür-i meknūn yekīst

*Āteş*den murād şi 'r-i 'Urfī'dür ve *āb*dan maḳşūd dürr-i meknūndur leff ü neşr-i ḡayr-ı mürettebdür.

Maḥsūl-i beyt: Eger āb u āteşūñ ṭabī'atını bir bilürse ne 'aybdur ya'ni 'ayb degüldür. Şol kimse ki 'Urfī'nūñ şi 'ri dürr-i meknūn ile birdür dir ya'ni 'Urfī'nūñ şi 'ri dürr-i meknūnla berāber tutan kimesne āb u āteşūñ mizācını fark itmese 'ayb degüldür demek

olur. Ma‘lûm ola ki ābuñ tabī‘atı bārid-i raṭbdür ve āteşüñ tabī‘atı ḥār-ı yābisdür eyzan.

-162- Na‘ra zed ‘aşk u dîn-i mâ be-gorîht

Küfr nîz ez-ke(m)îñ-i mâ be-gorîht

Maḥsûl-i beyt: ‘Aşk na‘ra⁸⁰⁰ urdı ve bizüm dînümüz kaçdı küfr daḥı bizüm kînümüzden kaçdı gitdi murād beyt:

Meşreb-i ehl-i muḥabbet gelicek meydâne

‘Āşık-ı zārı ne kâfir ne müselmân buluruz mefhûmına qarîbdür.

Bes ki şöd ebr-i girye âteşbār

Toḥm-ı ‘îş ez-[259a] zemîn-i mâ be-gorîht

Maḥsûl-i beyt: Girye buludı ziyāde ki âteş yağdırıcı oldu zevk u şafâ toḥumu bizüm zemînümüzden kaçdı.

‘Aşk ber-ḥāst bā-dü ‘ālem ‘acz

Āb-ı rû ez-cebîn-i mâ be-gorîht

Maḥsûl-i beyt: İki cihân ‘acz ile ‘aşk-ı zâhir olunca bizüm alnımızdan⁸⁰¹ āb-ı rûmuz kaçdı.

Bāz kerdîm dîde bā-ruḥ-ı dost

Nigeh-i şermgîn-i mâ be-gorîht

Şerm ḥayâ ma‘nâsınadır ve *kāf*-ı ‘Acemî tavassuṭ içündür ve *yâ* nisbiyyedür ve *nûn* te’kîd-i nisbetdür.

Maḥsûl-i beyt: Gözümüzi cānānuñ yüzine açduḡda bizüm edebli naẓarumuz kaçdı ya‘ni kalmadı.

Der-dem-i nez‘ yād-ı ġam kerdîm

Nefes-i vāpesîn-i mâ be-gorîht

Nefes-i vāpesîn izāfeti beyāniyyedür.

Maḥsûl-i beyt: Hâlet-i nez‘de ġam-ı cānānı yād itdük bizüm soñ nefesümüz kaçdı.

Zi-âteş-i dil çerāğ ber-kerdîm

Sāye ez-hem-nişîn-i mâ be-gorîht

⁸⁰⁰ [258b] na‘ra: HM’de yok

⁸⁰¹ [259a] alnımızdan: elümüzden HM

Mahsül-i beyt: Āteş-i dilden çerāğ uyarduk bizüm hem-nişînumüzden sāye kaçdı.

Şevk-i dīdār hamle’i āverd

Edeb ez-āstīn-i mā be-gorīht

Mahsül-i beyt: Şevk-i dīdār bir hamle getürdi ki bizüm āstī[nü]müzden e[de]b kaçdı.⁸⁰²

[259b] Dest ez-āstīn birün kerdīm

Nām-ı rāz ez-nigīn-i mā be-gorīht

Mahsül-i beyt: Elümüzi āstīnden taşra itdük nigīnumüzden nām-ı rāz kaçdı. Nigīn nūnū ve kāf-ı ‘Acemīnūñ kesreleriyle yüzük ma ‘nāsınadır.

Dest-i ‘Urfī niķāb-ı rāz küşūd

Ĥired-i tīz-bīn-i mā be-gorīht

Tīz-bīn vaşf-ı terkībīdür ma ‘nāsı gördüğün ‘ale’l-fevr idrāk idici dimekdür.

Mahsül-i beyt: ‘Urfī’nūñ eli niķāb-ı rāzını açdı bizüm tīz-bīn olan ‘aqlumuz kaçdı eyzan.

-163- Ne-güften ü ne-şünūden zebān u gūş-ı menest

Hezār nağme girih ber-leb-i hamūş-ı menest

Mahsül-i beyt: Söz söylememek ve söz dīñlememek benüm zebān u gūşumdur biñ nağme benüm leb-i hamūşum üzre ‘uķdedür.

Meyī ki mīreved imrüz der-gelūy-ı dü kevn

Kemīne cūr ‘a-i teh-i şīşehā-yı hūş-ı menest

Mahsül-i beyt: İki cihān hāķınuñ boğazına giden şarāb benüm ‘aqlum şīşelerinūñ dibinde olan kemīne cūr ‘adur. Meyden murād bāde-i ‘irfāndur ve ġaraż temeddūhdür.

Be-mahfilī ki esīrān keşend hūn-ı ciger

Sürür-ı encümen efgān-ı nūş u nūş-ı menest

Mahsül-i beyt: Bir meclisde ki esīrān-ı muħabbet hūn-ı ciger çekerler ya ‘ni nūş iderler ol encümenūñ nağme ve egri⁸⁰³ benem içüñ içüñ deyu efgānumdur.

Nevā-yı şūr ki gūyend mürde zinde kuned

Hikāyetīst ü ger hest hem-ħurūş-ı menest

⁸⁰² Son dört beyt ve şerhi ikinci kez istinsah edilmiş. HM’de de aynı şekildedir. Tekrar yazmayıp yeni beytle devam ediyoruz.

⁸⁰³ [259a] egri: اپری HM

Maḥsûl-i beyt: Şûr âvâzı ki mürdeyi zinde ider dirler bir hikâyetdür ve eger var ise ol şûr benüm hem-ḥurûşumdur.

Nehem cenāze-i ‘Urfî be-düş u mînāzem

Ki sâķ-ı ‘arş-ı muḥabbet be-rûy-ı düş-ı menest

Bunda *cenāze*den murād tâbütdür ve *sâķ* bu maḥalde ḳademden ‘ibāretdür ve *be-rûy*da bā bi-ma ‘nā [260a] zarf ve rûy bunda üst ma ‘nāsınadır ve *düş* omuz ma ‘nāsınadır.

Maḥsûl-i beyt: ‘Urfî’nün tâbütnı omzuma ḳoram ve nāz u tefāḥur (ider)iderem ki sâķ-ı ‘arş-ı muḥabbet benüm omzum üstündedir eyzan.

-164- Nüşîm şerbetî ki şekerhâ derû gümeşt

Dārîm ‘uzletî ki sofrehâ derû gümeşt

Maḥsûl-i beyt: Biz bir şerbet nüş iderüz ki şekerlerün lezzeti anda gâyib olmışdur bizüm bir ‘uzletümüz vardır ki sofrelerün miḥneti anda gâyib olmışdur⁸⁰⁴.

Şad rüşenîst der-teng-i tîre-rûzîm

Fîrûz şām-ı men ki şehirhâ derû gümeşt

Maḥsûl-i beyt: Tîre-rûzlugum perdesinde yüz rüşenlik vardır ya ‘ni ne ḳadar tîre-rûz olsam ol ḳadar rüşenâ’î-dil ḥaşıl olur. Benüm şāmum fîrûz ve mübārekdür ki anda niçe şehirler gâyib olmışdur. Tîre-rûzî şām ve rüşenî şehir olmuş olur fete’emmel.

Der-ṭab ‘şad kirişme vü taḥrîk-i cilve nîst

În naḥl-i ḥuşk bîn ki şemerhâ derû gümeşt

Maḥsûl-i beyt: Ṭabî‘atında yüz kirişme vardır ya ‘ni yüz dürlü ma ‘rifet âmādedür lâkin taḥrîk-i cilve ider yokdur. Ya ‘ni ṭabî‘atında olan ma ‘arîfün zuhûrına sebep olur yokdur. İmdi bu naḥl-i ḥuşk olan ṭab‘ı gör ki niçe şemerler anda güm olmışdur. Ya ‘ni bir muḥarrik-i silsile-i zuhûr olmamağın zāhir olmamışdur demek olur.

Ṭālî ‘bi-bîn ki ber-eşer-i ye’s mîreved

În nâle-i ḥazîn ki eşerhâ derû gümeşt

Maḥsûl-i beyt: Ṭālî‘i gör ki mâtem ardınca gider bu nâle-i ḥazîn ki eşerler anda güm olmışdur. Mîrevedün fâ‘ili nâledür.

Ḥîz ey şimāl-i baḥt ki zevraķ bîrûn berîm

Zîn mevc-i fitne-ḥîz ki serhâ derû gümeşt

⁸⁰⁴ [260a] bizüm bir ‘uzletümüz vardır ki sofrelerün miḥneti anda gâyib olmışdur: HM’de yok

Hîz emr-i hâzırdur ma‘nâsı kalk dimekdür ammâ bu maħalde [260b] es dimesden ‘ibâret olur ve *şimāl-i baht* izâfeti beyâniyyedür ve *şimāl* bir rûzgârûn ismidür ve *zevraḳ* gemidür ve *fitne-hîz* terkîb-i mezcîdür.

Mahşûl-i beyt: Ey baht-ı rûzgâr es ki zevraḳı taşra iledelüm ya‘ni ḥalâş idelim bu maħall-i fitne olan mevcden ki anda niçe başlar ḡâyib olmışdur.

Ey berehmen me-nâz ber-în rişte-i za‘îf

Zünnâr-ı ‘aşḳ bîn ki kemerhâ derû gümeşt

Rişte-i za‘îf keferenüñ kuşandığı zünnârdan ‘ibâretdür ve *zünnâr-ı ‘aşḳ* izâfeti beyâniyyedür.

Mahşûl-i beyt: Ey berehmen bu rişte-i za‘îf üzre nâz u tefâḥur itme yâḥud bu rişte-i za‘îf ile nâz u tefâḥur itme demek ola. Zünnâr-ı ‘aşḳı gör ki niçe kemerler anda güm olmışdur.

‘Urfî be-‘ayb dostî er şöhre’i çi ḡam

‘Aybest dostî ki hünerhâ derû gümeşt

Mahşûl-i beyt: Ey ‘Urfî eger dostlık ve muḥabbetde sâbit-ḳadem olmak ‘aybı ile meşhûr olmuşisek ḡam degüldür. Zîrâ böyle dostluk ‘aybı bir ‘aybdur ki anda niçe hünerler güm olmışdur eyzan.

-165- Vây ki mestâne yâr ca‘d-i perişân (m)şikest

Sâḡar-ı lebrîz-i küfr ber-ser-i îmân şikest

Vâyedât-ı taḥazzün ve taḥassürdür ve *ca‘d* cîmüñ fethiyle şıfat-ı müşebbehedür ya‘ni ḳıla şıfat olur. Gâhîce mevsûfını ḥazf idüp kendüyi maḳâmına iḳâmet iderler. Bundaki gibi zencîr şeklinde olan şacda müsta‘meldür ve *sâḡar-ı lebrîz* dolu ḳadeḥ dimekdür ve küfre izâfeti beyâniyyedür. Ma‘lûm ola ki şu‘arâ zülf-i dilberi küfre ve rüyını îmâna teşbîh itdükleri şâyi‘dür. Bu maħalde daḡı murâd budur.

Mahşûl-i beyt⁸⁰⁵: Vây ki mestâne olan yâr yâḥud yâr mestâneligi ḥâlinde zülf-i perişânını şikest [261a] etdi. Sâḡar-ı lebrîz-i küfri îmânda şikest etdi.

Çün be-ezel ḥüsn-i dost ḥ‘ân-ı melâḥat keşîd

Der-dehen-i zaḡm-ı mâ ‘aşḳ nemekdân şikest

⁸⁰⁵ [260b] mahşûl-i beyt: mḥ beyt HM’de buradan itibaren kısaltılarak verilmiş

Maḥsûl-i beyt: Çünkü rûz-ı ezelde dostuñ ḥüsnî melâḥat şofresin çekdi ‘aşk bizüm yâremüzüñ ağzında tuzlğı kırdı ya ‘nî yâremüzi tâzeledi.

Çün gül-i ruḥsâr-ı dost zi-âteş-i mey ber-fürûht

Şem ‘-i şebistân küdâht reng-i gülistân şikest

Maḥsûl-i beyt: Çünkü yâruñ gül-i ruḥsârı âteş-i meyden yalıñlandı ya ‘nî kızardı. Şem ‘-i şebistânı eritdi ve reng-i gülistânı şikest etdi.

Bes ki be- ‘âlem ne-mând ‘âfiyet ez- ‘aşk-ı tû

Ḳıymet-i âsûdegân ḳadr-i şehîdân şikest

Ḳadr-i şehîdân şikestüñ fâ ‘ilî ve ḳıymet-i âsûdegân mef‘ûlidür.

Maḥsûl-i beyt: Ziyâde ‘âlemde senüñ ‘aşkuñdan ‘âfiyet ḳalmadı âsûdegânüñ ḳıymetini ḳadr-i şehîdân şikest eyledi.

Çâşnî-i dâğ-ı dil rûzî-i her kām nîst

Ver ne leb-i nân-ı ‘aşk Gebr ü Müselmân şikest

Maḥsûl-i beyt: Dâğ-ı dil çâşnîsi her dimâğuñ naşîbî degüldür ve illâ nân-ı ‘aşkuñ kenârını kâfir ve Müslemân kırdı. Ya ‘nî herkes ḥâlince ‘âşık olmışdur ammâ ‘aşkdan murâd çâşnî-i dâğ-ı dil olmağın ol degme dimâğa rûzî olmamışdur demek olur.

Himmet-i ‘Urfî ber-em ḥvân-ı muḥabbet keşîd

Zevḳ-i na ‘îm-i bihişt der-bün-i dendân şikest

Bün bânuñ zammıyla dip ma ‘nâsınadır ve dendâna izâfeti lâmiyyedür.

Maḥsûl-i beyt: Himmet-i ‘Urfî baña muḥabbet şofresin çekdi nî ‘met-i cinân zevḳini dendânım dibinde kırdı ya ‘nî giderdi ve izâle eyledi dimekdür eyzan.

-166- Veh ki ez-dühten ĩn çāk-i girĳbān reftest

ĩn şikāfist ki tā-dāmen-i ĩmān reftest

Veh vāhdan [261b] muḥaffefdür.

Maḥsûl-i beyt: Vāh ki bu çāk-i girĳbān dikilmekden gitmişdür bu bir yırtıkdur ki tā dāmen-i ĩmāna dek gitmişdür. Ma ‘lūm ola ki reftest aşılarda refte estdür lākin ĩarūret-i vezniçün hā-yı resmīyle hemze-i müctelibe ḥazf olunup reft edāt-ı ḥabere ĩşāl ḳılınmışdur.

Be-ḥavālî-i ten ez-şerm ne-yāyed ferdā

Cān-ı ānkes ki zi-hicrān-ı tû āsān reftest

Havālī eṭrāf ma ‘nāsınadır.

Mahşul-i beyt: Yarın şerm ü hayādan eṭrāf-ı bedene gelmez ol kimsenüñ cānı ki senüñ hicrānuñdan āsān gitmişdür. Yarından murād rüz-ı kıyāmetdür.

Lezzetī yāfte kām-ı dilem ez-nāvek-i ō

Kez-gelū-yı mevsim çāşnī-i cān refest

Mahşul-i beyt: Dimāğ-ı dilüm yārūñ nāvekinden bir lezzet bulmuşdur ki gelū-yı mevsimden cān lezzeti gitmişdür. Gelū kâf-ı ‘Acemīnūñ fethiyle boğaz ma ‘nāsınadır ve mevsime izāfeti beyāniyyedür.

Reft ān āfet-i dīn ez-berem ey hūş biyā

Tā-bi-bīnem ki çihā ber-ser-i īmān refest

Mahşul-i beyt: Ol āfet-i dīn yanumdan gitdi ey ‘aql-ı kül tā göreyim ki ser-i īmān üzre neler gitmişdür.

Her ki ez-yār be-dil dūr u be-ten nezdīkīst

Zulm īnestki ber-şadr-nişīnān refest

*Şadr-nişīnān*dan murād dil ile yāre yakın olup kālīb-ı ten ile uzak olanlardır. İmdi dil ile yāre uzak olanlar kālīb-ı fersüde-i tenle yakın olıcağ dil ile yakın olanlara zulüm olmuş olur.

Mahşul-i beyt: Her kim ki yārdan dil ile uzak ve ten ile yakındur bu zulümdür ki yāre dil ile yakın olup ten ile uzak olanlara vāqı‘ olmuşdur. Hāşılı raqībleriñ cānāna takarrubı ‘āşıqlara sitemdür demek olur.

Himmet ān būd ki leb-i teşne be-mīred ‘Urfī

Ver ne şad bār be-ser-i çeşme-i hayvān refest

Mahşul-i beyt: *Himmet* ol idi ki ‘Urfī şusuz fevt ola [262a] ve illā yüz kerre ser-i çeşme-i hayvāna gitmişdür eyzan.

-167- Hergiz me-gū ki Ka ‘be zi-büt-hāne hoşterest

Her cā ki hest cilve-i cānāne hoşterest

Mahşul-i beyt: Hergiz dime ki Ka ‘be büt-hāneden hoşrekdür her yerde ki cilve-i cānāne mevcūd ola ol yer hoşrekdür.

Bā berehmen hadīs-i muḥabbet revāst līk

Der-dām-ı tāyir-i ḥarem īn dāne hoşterest

Maḥsūl-i beyt: Berehmen ile ḥadīṣ-i mihr ü muḥabbet revādur lākin bu dāne dām-ı ṭāyir-i ḥaremde olmak ḥoşrekdür. Ya ‘ni müzākere-i mihr ü muḥabbet ehl-i ḥarem ile olmak yegrekdür.

Tesbīḥ ü zühd ḥoş būd ammā derīn dü rûz

Çeşn-i gülest ü şîşe vü peymāne ḥoşterest

Çeşn bayrāmdur ve şîşeden murād şürāḥīdür.

Maḥsūl-i beyt: Tesbīḥ ü zühd güzeldür ammā bu iki günde ki gül bayrāmıdır ya ‘ni nev-bahārdur. Bu günlerde ḍürāḥī ve ḳadeḥ görmek ya ‘ni bâde-nûş olmak yegrekdür.

Ger der-bihişt bâde-keşī fitne-i gül kuned

Sāgar-keşī be-kūşe-i mey-ḥāne ḥoşterest

Fitne-i gül kuned īrāṣ-ı fitne ider ma ‘nāsına isti ‘māl olunur.

Maḥsūl-i beyt: Eger bihişt-mişāl bir bāğda şarāb içerseñ fitne īrāṣ ider ya ‘ni fitneye sebep olur. Sāgar-keşlik kūşe-i mey-ḥānede[n] yegrekdür.

Ger şart-ı dostī ne-şināsi be-ḥüsn-i şem ‘

Evvel muḥabbet-i tû be-pervāne ḥoşterest

Maḥsūl-i beyt: Eger ḥüsn-i şem ‘a muḥabbet itmek şartını bilmezseñ evvel muḥabbetün pervāneye olmak yegrekdür.

Der-şoḥbetī ki şerm ü edeb nīst feyz nīst

Zānrû merā be-şoḥbet-i bīgāne ḥoşterest

Maḥsūl-i beyt: Bir şoḥbetde ki şerm ü edeb olmaya anda feyz ü şafā yokdur. Ol cihetden baña şoḥbet-i bīgāne yegrekdür.

Bā nûş u nīş-i merdüm-i ‘āḳıl kirişmehāst

Hem-şoḥbetī be-merdüm-i dīvāne ḥoşterest

Nûşdan murād luṭf u kerem ve nīşden ğaraż cevır ü sitemdür.

Maḥsūl-i beyt: Merdüm-i ‘āḳılın luṭf u kereminde [262b] ve cevır ü siteminde kirişmeler vardur. Ya ‘ni merdüm-i ‘āḳıl her ne etse ğaraż-ālūddur. İmdi merdüm-i dīvāne ile hem-şoḥbet olmak yegrekdür.

Küfrān-ı ni ‘met-i gilemendān-ı bī-edeb

Der-kīş-i mā zi-ṭükr-i gedāyāne ḥoşterest

Gilemendān kāf-ı ‘Acemīnūñ kesriyle şikāyetçiler ve şekvācılar dimekdür ve *şükr* bunda hoş-āmedī ma‘nāsınadır.

Mahşül-i beyt: Edebsiz şākīlerūñ küfrān-ı ni‘met itmesi bizüm mezhebümüzde gedāyāne şükr itmeden ya‘ni hoş-āmedī itmeden evlādur.

‘Urfī me-nāl bihūde aḥvāl-i dil bi-gūy

Kez-nālehā-yı bī-eşer efsāne hoşterest

Mahşül-i beyt: Ey ‘Urfī bī-fā’ide yere igilme aḥvāl-i dilūñi söyle. Zīrā eşersiz nālelerden efsāne yegrekdür eyzan.

-168- Her gāh ki ez-mihr be-kīn meyl-i tū bīşest

Evvel nemekīn sīne-i mā bāş ki rīşest

Mahşül-i beyt: Her vakt ki mihr ü muḥabbetden kīne meylūñ artıkdur evvel bizüm sinemūze tuz ol. Zīrā bizüm sinemüz mecrūḥdur.

Zindān büved āmīziş-i ān kez-reh-i ‘ādet

Der-keşmekeş-i şöḥbet-i bīgāne vü ḥ^vīşest

Āmīziş āmīzīdenden ism-i maşdardur ihtilāt ma‘nāsına ve *ḥ^vīş* bunda hışım ma‘nāsınadır.

Mahşül-i beyt: Ol kimse ki bīgāne ve ḥ^vīş keşmekeşine düşe anuñla ihtilāt eylemek zindānda olmaḥdur. Zīrā böyle olan kimesneler ekşeriyyā bī-ma‘rifet ve bī-vefā olup kendüsiyle mürür iden evkāṭ hebā-yı menşūr olur.

Ma‘şūk der-āgūş-ı merā āyine der-kef

Ez-bes ki dilem şifte-i zīştī-i ḥ^vīşest

Mahşül-i beyt: Göñlüm ziyāde kendi çirkinliğinūñ meftūnı olduğundan ma‘şūk kucağumda ve āyine elümdedür.

Dānem ki şefīkand ṭabībān hemegī līk

Merhem ki ne ma‘şūk nehed düşmen-i rīşest

Mahşül-i beyt: Bilürem ki ṭabībler [263a] cemī‘an şefīklerdür lākin şol merhem ki anı cānān ḳomaya ol merhem yārenūñ düşmenidür.

Bā Ka‘be-revān üns ne-gīred dil-i ‘Urfī

Dā’im ḳademī çend ezīn ḳāfile pīşest

Maḥsūl-i beyt: ‘Urfī’nün göñli Ka ‘be-revānla üns tutmaz ya ‘ni Ka ‘be’ye gidiciler ile imtizāc itmez. Dā’im ‘Urfī bu kâfileden ya ‘ni Ka ‘be-revāndan birkaç ayak ilerüdür eyzan.

-169- Her ḥande’i derīce-i küşāyende-i ḡamīst

Her inti ‘āş tāb-dih-i ḡufl-i mātemīst

Maḥsūl-i beyt: Her ḥande bir ḡam penceresin açıcıdır, her inti ‘āş ḡufl-i māteme tāb viricidir ya ‘ni ḡufl-i mātemi pāsdan açıcıdır ve bi’l-cümle her ḥandenün soñı ḡam ve her inti ‘āşuñ āḡiri mātemdür.

Dil zinde sāz u ḡadr-i Mesīḥ u merā bi-senc

Ġāfil me-bāş ān nefesī būd īn demīst

Maḥsūl-i beyt: Göñlüñi zinde kıl ve benümle ḡadr-i Mesīḥ tart, ḡāfil olma, ol şāḡib-i nefes ise bu daḡı bir şāḡib-i nefesdür dimekdür. Murād *el-‘ulemā’ü verāsetü’l-enbiyā* mışdāḡ-ı şerīfi üzre ‘Urfī daḡı bir dem cān-baḡşa olduğunu iş ‘ār ider.

Ḥayfest ḡayf bes me-kun ez-kāviş-i dilem

Her nāle-rā ḡırāşī vü her girye-rā nemīst

Maḥsūl-i beyt: Ḥayfdur kāviş-i dilümden ziyāde ḡayf eyleme. Zīrā her nālenün bir ḡırāşı ve giryenün bir yaşı vardır belki saña daḡı te’şīr ide dimekdür. Kāviş kāf-ı ‘Arabīyle ve vāvuñ kesriyle⁸⁰⁶ ism-i maşdardur ḡazma ma ‘nāsına ve ḡazmak ma ‘nāsına da gelür.

Bāḡīst girye der-ciger-i teşne’em kez-ān

Şad lāle-zār sūḡte der-zīr-i şebnemīst⁸⁰⁷

Maḥsūl-i beyt: Girye nīm şusamış cigerümde bir bāḡdur ki ol bāḡuñ bir şebneminün altında yüz lā[le]-zār yanmışdur.

Herkes ki dīd ‘Urfī vü īn şūr-i ḡāy u ḡūy

Ġāfil zi-zīr-i perde ḡümāneş ki ādemīst

⁸⁰⁶ [263a] kāf-ı ‘Arabīyle ve vāvuñ kesriyle: HM’de yok

⁸⁰⁷ Bu kelime metinde sehven “düşmenīst” şeklinde istinsah edilmiştir.

Gümān kāf-ı ‘Acemīnūñ zammıyla zan ma ‘nāsınadır [263b] ve şīn-i zamīr muḳadder bir fī ‘le muḳayyeddür⁸⁰⁸ ve merci ‘i ‘Urfī’dür.

Mahsül-i beyt: Her kimse ki ‘Urfī’yi bu şūr-i hāy u hūyla gördi zīr-i perdeden ġāfil olduğu hālde anı bir ādem zanneyledi. Ma ‘a-hāzā ‘Urfī ādem degüldür dimekdür. Murād kesr-i nefsdür eyzan.

-170- Hem şavma ‘a-rā feyī be-destür ne-māndest

Hem kūşe-i āteş-kede-rā nūr ne-māndest

Mahsül-i beyt: Hem şavma ‘anuñ ‘ādetā feyīi ḳalmamışdur hem kūşe-i āteş-kedenūñ nūri ḳalmamışdur.

Bā ān ki ne men çeşm ne ō perde kūşāyed

Tāb-ı nazārem ber-ruḥ-ı manzūr ne-māndest

Mahsül-i beyt: Anuñ birle ki ne ben çeşmi ve ne o predeyi açar yine ol yārūñ ruḥ-ı manzarı üzre tāb-ı nazārum ḳalmamışdur. Manzarı manzūr ile tefsīr itdi nazār idecek mekān⁸⁰⁹.

Bī-neş’e-i zevḳī ne-büved ḥufte vü bīdār

Der-şavma ‘a vü meykede maḥmūr ne-māndest

Mahsül-i beyt: Herkes bir zevḳ neş’esiyle uyur ve uyanur şavma ‘a ve mey-hānede maḥmūr ḳalmamışdur. Hāşılı herkes bir keyfe mübtelādur.

Bīmār-ı tū keş zindegī ez şiddet-i derdest

Ümīd-i helākeş be-dem-i şūr ne-māndest

Keşde ki ḥarf-i rābıṭ-ı sıfatdur ve şīn-i zamīr bīmāra rāci ‘dür ve (b)/h/elākeş zamīri daḥı aña rāci ‘dür.

Mahsül-i beyt: Bīmār-ı ‘aşḳuñ ki anuñ ḥayātı derd şiddetindendür anuñ ya ‘ni ol bīmāruñ tā şūr uruluncaya deḳ helāk olmaḳ ümīdi ḳalmamışdur.

Bāver ne-kunem gerçi ene’l-ḥaḳ zede kez- ‘aşḳ

Şad rāz-ı diger der-dil-i Maṣṣūr ne-māndest

⁸⁰⁸ [263b] muḳayyeddür: Buradan itibaren HM’de 49b’ye dönülmüştür. Bu durum muhtemelen HM’de kopmuş sayfaların yanlış yere konmasından kaynaklanmıştır. Çünkü beyt ve açıklaması ilk nüshada birbirini doğru bir şekilde takip ettiği halde HM’de beyt ve şerh arasında uyum yoktur.

⁸⁰⁹ [263b] Mahsül-i beytteki bu iki cümle HM’de yer değiştirmiştir.

Maḥsûl-i beyt: Maṣṣûr egerçi ğalebe-i ‘aşqdan ene’l-ḥaḳ dimiş ammâ Maṣṣûr’uñ dilinde yüz râz daḥı ḳalmaduğına i‘tikâd itmem. Ya ‘ni derûn-ı Maṣṣûr’da daḥı çok var idi dimekdür.

Nâm-ı tû çi pest ü çi bülend İn çi murâdest

Be-ser-i şöhre-i âfâḳ ki meşhûr ne-mândest

Maḥsûl-i beyt: Senüñ nâmuñ alçaḳ olmaḳ çok dutalım nâmuñ yüksek olmış bu cihânda ne nâmdârlu vardı ki aşlâ nâmları ḳalmadı.[264a] Ne ve yüksek olmaḳ ne [alçaḳ] ya ‘ni nâmuñ yâ pest olmış yâ bülend olmış. Bu ne murâddur ya ‘ni bu söz maṭlûb degüldür. Zîrâ çok meşhûr-ı cihân vardır ki meşhûr ḳalmamışdur.

‘Urfî erinî ğû bişnev âyet-i ye’sî

Dîrest ki İn ḳâ ‘ide der-Ṭûr ne-mândest

Erinî rânüñ kesriyle kendüñi baña göster ya ‘ni baña ‘arz-ı cemâl eyle dimekdür ve *âyet-i ye’s* bunda len-terâniden ‘ibâretdür.

Maḥsûl-i beyt: Ey ‘Urfî erinî di ve len-terânî âyet-i şerîfini işit. Zîrâ çok zamândur ki Ṭûr’da bu ḳâ ‘ide ḳalmamışdur dimekdür. Murâd ‘arz-ı dîdâr dünyâda olmayup ‘uḳbâda olduğına işâretdür eyzan.

-171- Hûş eger nâḥun zened ber-dil şarâb-ı nâb hest

Der-sebû ez-mey tehî kereded ḥumâr u ḥvâb hest

Nâḥun tırnaḳdur ve *ḥumâr* ḥâ-yı mu‘cemenüñ zammıyla maḥmûrlıḳ ma‘nâsınadır.

Maḥsûl-i beyt: ‘Aḳıl eger ğöñle tırnaḳ urursa ya ‘ni ğöñlümi tırmalarsa ḥâşılı elem ü ıztırâb virirse şarâb-ı ḥâlîş mevcûddur ve eger sebûda meyden tehî olursa ḥumâr ve ḥvâb mevcûddur. Nûş idüp ref‘ iderem. Eger şarâb bulamazsam maḥmûrlığıma ḳanâ‘at idüp otururam. Sebû sînüñ fethiyle ve bânuñ zammıyla desti ma‘nâsınadır.

Ey ki ğüyî bâ ‘iş-i ğam cûy u ğamġîn-rûy bâş

Ġam zi-bî-bâkî ne-dârem verne ḥod⁸¹⁰ esbâb hest

Ey ki ey ânkes ki taḳdîrindedür ve *ġuyî* fi‘l-i muzâri‘ müfred muḥâṭabdur ve *bâ ‘iş-i ğam* izâfeti lâmiyyedür ve *cûy* cîmüñ zammıyla cüyîdenden emr-i ḥâzırdur ve *ġamġîn-rûy* vaşf-ı terkîbîdür ve *bâş* bâ-yı ‘Arabîyle bâşîdenden emr-i ḥâzırdur ve *ne-dârem* bi-hasebi‘l-lüğa tıtmam dimekdür. Ammâ isti‘mâlde benüm yokdur dimeden ‘ibâretdür ve *ḥod* böyle maḥallerde ancaḳ taḳrîr ifâde ider.

⁸¹⁰ [264a] ḥod: HM’de yok

Mahşul-i beyt: Ey baña sebep-i [264b] ğam taleb eyle ve ğamgîn-rûy ol diyen kimse saña ma‘lûm olsun ki benüm bî-bâklıkde ya‘ni bî-bâk olduğımdan ğam yokdur yoħsa esbâb-ı ğam mevcûddur.

Ger nemî-erzem be-vaşlet zi-ârzû men ‘em me-kun

Der-dil-i âşık hezārān maṭlab-ı nā-yāb hest

Erzem elifûñ fethiyle ve rānuñ sükûnıyla ve zā-yı mu‘cemenûñ fethiyle fi‘l-i muzāri‘ nefs-i mütekellim vahdedür. *Be-vaşletde* bā bi-ma‘nā şıla vaşl vāvuñ fethiyle maşdardur ve tā-yı sâkine zamîr-i hîṭābdur ve *men* ‘maşdardur ve mîm-i sâkine zamîr-i menşüb-ı muttaşıl maḳāmındadır ve *maṭlab* bunda maṭlûb ve maḳşûddan ‘ibâretdür ve *nā-yāb* bulunmaz ma‘nâsınadır ve maṭlabuñ nā-yāba izāfeti beyāniyyedür.

Mahşul-i beyt: Eger senûñ vaşluña erzānî degül isem dahı beni ârzûdan men‘eyleme. Zîrā ‘âşıkûñ gönülünde biñ maṭlab-ı nā-yāb mevcûddur ya‘ni bulunmaz çok maṭlûb ve maḳşûd vardır.

Ez-ḥayālet her şebem bām u der-i dil rûşenest

Māh gū ṭālî ‘ [me]şev der-kûy-ı mā mehtāb hest

Bām ṭamdur ammā bu maḥalde baca murād olunsa ensebdür fete‘emmel. Ve *der* kapu ma‘nâsınadır ve *mehtāb* mîmûñ fethiyle ve hānuñ sükûnıyla ay aydınır.

Mahşul-i beyt: Senûñ ḥayālünden her gice benüm bām u der-i dilim rûşendür māh-ı felege söyle toğmasun. Zîrā bizüm maḥallemüzde mehtāb vardır.

Minnet-i yek ḳatre-i āb ey dîde-i ter tā-be-key

Der-sifāl-i her seg-i kū cür ‘a’i zîn āb hest

Seg-i kū izāfeti lâmiyyedür ve *kū* kâf-ı ‘Arabînuñ zammıyla kūydan muḥaffedür maḥalle ma‘nâsına.

Mahşul-i beyt: Ey dîde-i ter bir ḳatre yaş aḳıtdım deyu ḳaçana deḳ minnet idersin her maḥalle kelbinûñ şaḳşısından bu ābdan bir cür‘a mevcûddur.

Ebleh ān bî-d(ā)erd kândîşed ki ehl-i ‘aşḳ-rā

[265a] ‘Āfiyet bā-mürden ü āsüdegî der-ḥ‘āb hest

Endîşe bunda ḳıyās ider dimekdür.

Mahşul-i beyt: Aḥmaḳdur ol bî-derd ki ḳıyās ider ki ehl-i ‘aşḳa ölmekte ‘āfiyet ve ḥ‘ābda āsüdelik vardır.

Dil teḥî kun ‘Urfî in ğam-rā be-dil ne-tevān güzāşt

Dostān-rā ger ne-bāşed düşmenen-rā tāb hest

Tāb bunda kudret ve tākāt ve taḥammül ma‘nāsınadır.

Maḥsül-i beyt: Ey ‘Urfī gönlüni tehī eyle bu ğamı gönülde komağ olmaz. Eger dostlaruñ ol taḥammüli yok ise düşmenleruñ vardır ya‘ni ğamı düşmenleruñ üzerine ḥavāle eyle dimekdür eyzan.

-172- Hîç geh nāle-i men gūş zed ān meh nîst

Vîn kemendîst ki ez-bām-ı felek kûteh nîst

Hîç geh hîç gāhdan muḥaffefdür.

Maḥsül-i beyt: Hiçbir vaqt benüm nāle vü āhum ol mehüñ kulağına girmez ve ḥālbuki bu benüm nāle vü āhum bir ke[me]nddür ki bām-ı felekden kışsa-i güldür.

Ānçünān mest-i cemālest ki şeb tā-be-seḥer

Mîkeşed cām u zi-keyfiyet-i mey āgeh nîst

Maḥsül-i beyt: Cānān adıyla mest-i ḥüsn ü cemāldür ki gice tā şabāḥa deḡ ḡadeḡ çeker ve ḥālbuki keyfiyet-i meyden āgāh degüldür.

Ber-ḡazer bāş ki ber-çeh ne-füted Yūsuf-dil

Kîn zamān ehl-i meded-rā güzerī der-çeh nîst

Çeh cīm-i ‘Acemīnūñ fethiyle ve hā-yı aşliyye ile çāhdan muḥaffefdür kıyu ma‘nāsına ve ba‘zı maḡalde çukur ma‘nāsına daḡı gelür.

Maḥsül-i beyt: Ḥazer üzre ol ki Yūsuf-dil çāḡa düşmeye. Zîrā bu zamānda ehl-i mededüñ çāḡa uğraması yokdur.

Her dem ez-encümenī mîşineved bûy-ı tû dil

Her nefes ger be-derī rûy nehed gümreh nîst

Encümenī ve *derī* yāları vaḡdet içündür ve *gümreh* kāf-ı ‘Acemīnūñ zammıyla ve mīmüñ sükunıyla gümrahdan muḥaffefdür.

Maḥsül-i beyt: Her dem bir meclisden senüñ bûy-ı dilāvīzüñi duyar gönül her nefes ya‘ni her dem eger ḡapuya yüz ḡorsa gümrah degüldür [265b] ya‘ni gümrah olmaz dimekdür.

Sa‘y-i mā bî-eşer ez-ḡab‘-ı vefā-düşmenet

Ger tû dāmen ne-keşī dest-i kesī kûteh nîst

Vefā-düşmen terkīb-i mezcīdür ve rāyiḡa-i vaşfiyyet daḡı muḡarrerdür fete‘emmel.

Maḥsül-i beyt: Bizüm sa‘yimüz bî-eşer olduğu senün vefâ-düşmen olan ṭab ‘uñdandur ya‘ni ṭab ‘uñ vefâya düşmen olduğundan sa‘y ü gūşışümüz netice-pezîr degüldür. Eger sen dâmenünî çekerseñ kimsenün eli kütâh degüldür. Ya‘ni dāmân luṭfuñı dirîğ itmezseñ el irişür, iderseñ irişmez degüldür dimekdür.

Pîş-i ‘Urfî me-neh ez-dest-i ‘inân kîn şeyyâd

Ḥîş-râ bülh nümüdest velî ebleh nîst

Bülh bânuñ zammıyla ve lâmuñ sükûniyla aḥmak ma‘nâsınadur ve *şeyyâd* bunda kezzâb ma‘nâsınadur.

Maḥsül-i beyt: ‘Inân-ı ihtiyârı ‘Urfî’nün önünde elden koma. Zîrâ bu kezzâb kendüyi aḥmak göstermişdür ammâ aḥmak degüldür. Murâd kesr-i nefsdür eyzan.

-173- Yek süḥan nîst ki ḥāmūşî ez-ân bihter nîst

Nîst ‘ilmî ki fermâmūşî ez-ân bihter nîst

Maḥsül-i beyt: Bir söz yokdur ki ḥāmūşlık andan yegrek degüldür, bir ‘ilm yokdur ferâmūşlık andan yegrek degüldür.

İnek aşḥâb-ı ḥarem ḥâzır u envâ‘-ı şalâḥ

Kū şalâḥî ki ḳadeḥ-nūşî ez-ân bihter nîst

Kū kâf-ı ‘Arabînün zammıyla ḳanı dimekdür ve *ḳadeḥ-nūş* vaşf-ı terkibîdür ve *yâ* maşdariyyedür.

Maḥsül-i beyt: İşte aşḥâb-ı ḥarem ve envâ‘-ı şalâḥ ḥâzırdur ammâ ḳanı şol şa[l]âḥ ki bâde-nūşlık anda yegrek degüldür.

Gerçi ez-hem-nefesân-ı cümle vefâ mibînem

Ân vefâ kû ki cefâ-gūşî ez-ân bihter nîst

Cefâ-gūş vaşf-ı terkibîdür ve *yâ* maşdariyyedür.

Maḥsül-i beyt: Gerçi cümle hem-demlerden vefâ görürem ammâ ol vefâ ḳanı ki cefâ-gūşlık andan yegrek degüldür.

Nîst hüşyârî-i âsûde-dilân ḳâbil-i râz

İnḳadr hest ki [266a] bîhūşî ez-ân bihter nîst

Maḥsül-i beyt: Âsûde-dil olanlaruñ hüşyârlığı ḳâbil-i râz degüldür lâkin şu kadar vardur ki bîhūşlık andan yegrek degüldür.

Güfte’em ‘ayb-ı tû ‘Urfî be-çi pūşîm bi-gû

Her libāsī ki tū mīpūşī ez-ān bihter nīst

Bu beyt su'āl ve cevābı mutazammındur.

Mahsūl-i beyt: Dimişem ki ey 'Urfī senūñ 'aybuñı ne vecihle örteyim söyle. 'Urfī dañı didi ki her ol libās ki sen 'aybuma örtersin andan yegrek yoñdur ya'ni ne vecihle örterseñüz mañbüldür demek olur eyzan.

-174- Yek şemme zi-ıştılāh-ı mey-i nāb güftenīst

Bā zāhidān sūrūdī ezīn bāb güftenīst

Yek şemme bir cüz'i dimekdür *güftenīst* kelimesinde olan yā liyākat ve istiḥkāk ma'nāsın ifāde ider ve nitekim sābıkan dañı beyān olunmışdur ve *sūrūd* sīnūñ zammıyla ırdur ve *yā* vaḥdet içündür.

Mahsūl-i beyt: Ḥāliş şarāb ıştırılāhından bir cüz'i denilecekdür ya'ni aḥvāl-i şarāb-ı ḥāliş beyān idecekdür. Zāhidlere bu bābdan bir sūrūd söylenecekdür ya'ni bir ır ırılanacacñdur.

Hergiz şikest-i tevbe melūlem ne-dāşttest

İn nükte der-miyāne-i aşḥāb güftenīst

Mahsūl-i beyt: Hergiz tevbenūñ şikest olması yāñud tevbeyi şikest eylemek beni melūl tutmamışdur. Bu nükte aşḥāb arasında dinilecekdür.

Ey maḥrem-i vişāl ğam-ı dūr-māndegān

Bişnev ki ḥāl-i teşne be-sīr-āb güftenīst

Teşne 'atşān ve *sīr-āb* reyyān ma'nāsınadır.

Mahsūl-i beyt: Ey vişāl-i yāre māḥrem olan 'āşık-ı bī-ġam firḳatde kalanlaruñ ġamını ıştır ki teşnenūñ ḥāli serāba dinilecekdür.

Ne-tevān be-ġüft ü ġüy be-ḥaḳīkat resīd līk

Efsāne'i zi-gevher-i nāyāb güftenīst

Mahsūl-i beyt: ġüft ü ġüyla ḥaḳīkate irişmek mümkin degüldür. [266b] Lākin gevher-i nāyābdan bir efsāne ve ḥikāye dinilecekdür ya'ni yine sa'y ü ictihādı elden ḳomamak gerekdür.

Dīdem be-ḥ'āb kān leb-i la'lem be-kām būd

Ger vāḳı 'ast ü ger ġalaṭ īn ḥ'āb güftenīst

Ḥ'āb böyle mahallerde düşden 'ibāretdür ve *la 'le* mülhak olan *mīm*-i sâkine mâ' nâda be-kâma muḳayyedür ve *kām* bunda ağızdan kināyetdür⁸¹¹.

Mahşül-i beyt: Düşde gördüm ki ol kırmızı la'l gibi dudak ya'ni cānānuñ dudağı benüm ağızda idi bu vāḳı 'a eger vāḳı 'dur ve eger ğayr-ı vāḳı 'dur dinilecektür.

Ebleh kesî ki 'ayb-ı ḥod ez-dost ne-şünüd

Bā dostān ḥikāyet ezīn bāb güftenīst

Mahşül-i beyt: Aḥmak şol kimsedür ki kendi 'aybını dostdan işitmeye ve şormaya. Dostlara bu yāndan ḥikāye dinilecektür ya'ni dostlardan kişi kendi 'aybını istifsār itmek gerektür.

Der-āteşem derūn u birūn cūş mīzened

Īn ḥarf der-miyān-ı teb ü tāb güftenīst

Ḥarf ıstılāhlarında söz, şav ve muşāḥabet ma'nāsına müsta'meldür. Nitekim biraz muşāḥabet idelim diyecek yerde ḥarf be-zenīm dirler. Ammā bu maḥalde *īn ḥarf* didiği aḥvāl-i 'aşḳdan 'ibāretdür.

Mahşül-i beyt: Benüm bātın u zāhirüm āteşde cūş urur. Bu muşāḥabet ya'ni bu aḥvāl-i 'aşḳ teb ü tāb arasında dinilecektür.

'Urḫī me-gū tīre-şeb-i hicr ḥarf-i mey

Ḥarfist īn ki der-şeb-i mehtāb güftenīst⁸¹²

Tīre-şeb terkīb-i mezcīdür ammā bunda zulmetden 'ibāretdür ve hicare izāfeti beyāniyyedür ve *ḥarfūñ* ma'nāsı beyt-i sābıkda taḥkīḳ olunmuşdur ve *mehtāb* bunda aydınlık ma'nāsınadır.

Mahşül-i beyt: Ey 'Urḫī şarāb muşāḥabetini zulmet-i firḳatde söyleme. Zīrā bu bir muşāḥabetdür ki aydınlık gicede söylenecektür.

Ḥurūf-ı ş

-175- Gül-çīn-i 'aşḳ şev be-ḥıred ü güzār baḥş

[267a] Tā-bāğ-ı zevḳ-rā ne-kuned ḥārḥār baḥş

Gül-çīn vaşf-ı terkībīdür ma'nāsı gül devşirici dimektür ve 'aşḳa izāfeti ism-i fā'ilūñ mef'ūline izāfeti kabīlindendür ve *şev* şīnūñ feḥiyle ve vāvuñ sükūniyla emr-i ḥāzırdur ve maşdarı şevīdendür ve vā[v] ḥarf-i te'kīd ve *güzār* kāf-ı 'Acemīnūñ zammıyla emr-

⁸¹¹ [266b] kināyetdür: 'ibāretdür HM

⁸¹² [266b] Bu beyt HM'de yoktur.

i hāzırdur güzārīdenden müştakdur ve *hārḥār* gam u guşsa ma‘nāsınadır. Nitekim Şāhidī manzūmesinde hem *hārḥār dirler olsa gönülde tasa* deyu taşrīḥ eylemişdür.

Maḥsūl-i beyt: Gül-çin-i ‘aşk ol baḥş-i ‘aqla terk eyle tā kim bāğ-ı zevkuñi baḥş-i ḥārḥār eyleme. Ya ‘ni zevk u şafāñi gam u guşsaya tebdīl itmeye dimekdür. Gül-çin ve bāğ u ḥārḥār tenāsüb-i elfāz şan ‘atındandır fete’emmel.

İnşāf-ı zevk-rā ṭarab-ī baḥş-i ḥ’īş şāz

Ez-ḥalvet-i zamīr be-meclis me-yār baḥş

Maḥsūl-i beyt: İnşāf idüp derūnuñda olan zevkuñi kendi baḥşūñe ṭarab u sürūr eyle. Ḥalvet-i zamīrūñden meclise baḥş getürme ya ‘ni derūnuñda olan zā’ika-i ‘aşk ile zevk idüp āşikāre eyleme dimekdür.

Zān kāl-rā ez-encümen-i ḥāl rānde’end

Kez-rū(z)[y]-ı ḥāmuşī ne-şevved (g)[ş]ermsār baḥş

Zān bunda edāt-ı ta‘līldür.

Maḥsūl-i beyt: Kāli andan ötri encümen-i ḥālden sürmişlerdür ki zīrā baḥş-i ḥāmuşlık yüzinden şermsār olmaz.

Der-baḥr-i ‘ilm⁸¹³ egerçi sezāvār-ı rehberīst

Geştī-i şübhe-rā ne-bürd ber-kenār baḥş

Maḥsūl-i beyt: Baḥş egerçi baḥr-i ‘ilm ü dānişe lāyık yarār kūlağūzdur ammā şübhe gemisini kenāra iletmez ve rehberī de olan yā cā’izdür ki maşdariyye ola. Pes maḥşūl-i mısrā ‘-ı evvel baḥş egerçi baḥr-i ‘ilm ü dānişde rehberlige sezāvārdur.

Āh seylāb-ı fitne ḥāne-i dīn-rā ḥarāb kerd

Ez-bes ki ber-‘akīde büved fitne-bār baḥş

Maḥsūl-i beyt: [267b] Baḥş ‘akīde üzerine ziyāde fitne-bār olaldan berī seylāb-ı fitne ḥāne-i dīni ḥarāb eyledi.

Bīmest kez-mübāḥaşe ‘āmī şevved ḥakīm

Ez-bes ki şübhe mīnihedeş der-kenār-ı baḥş

Maḥsūl-i beyt: Baḥş kenār-ı ḥakīme ziyāde şübhe koduğīndan korku vardur ki mübāḥaşeden ḥakīm cāhil ola. Murād ḥükemāya i‘tirāzdur.

Sa ‘y-i gürür bīn ki be-nezd-i mübāḥişān

⁸¹³ [267a] ‘ilm: ‘ālem. HM’de beytin şerhi boyunca ‘ilm yerine ‘ālem kelimesi kullanılmıştır.

Maṭlab tamām geṣt ü hemān ber-ḳarār baḥṣ

Maḥsūl-i beyt: Sa‘y-i ğurūrı gör ki mübāhişler atında maṭlab u ğaraḫ tamām oldu ve baḥṣ daḫı ol arār üzredür. Maḫṣūd yine mezkûrlara ta‘arrûzdur.

Bi-ġüzer zi-kesb-i ‘ilm ki ālûde kerde’end

Her maṭlab-ı tamām be-endīn hezār baḥṣ

Maḥsūl-i beyt: Kesb-i ‘ilm ü dānişden ge ki zīrā ‘ilm ü dānişūñ her maṭlab-ı tamāmını bu adar biñ baḥṣ ile ālûde eylemişlerdür.

‘Urfī ğarīb-i tīz-zebānīst hān faḳīh

Bi-stān piyāle-rā vü me-kun der-ḫumār baḥṣ

Tīz-zebān vaşf-ı terkībī aḫsāmındandır ve *hān* edāt-ı tenbīhdür ve *faḳīh* münādā ve ḫarf-i nidā muḳadderdür ve *ḫumār* ḫā-yı mu‘cemenūñ zammıyla maḫmûrlı ma‘nāsınadır.

Maḥsūl-i beyt: ‘Urfī-i ğarīb tīz-zebāndur ya‘ni ‘aceb ḫāzır-cevābdur. Āġāḫ ol ey faḳīh destūñe adeḫ al ve ‘Urfī ile maḫmûrlıdan baḥṣ itme, belki mest ol da baḥṣ eyle dimekdür.

-176- Maṣṣūr ene’l-ḫaḳ zeden u dār ü diger ḫī

Māyīm ü leb-ā-leb şöden ez-yār u diger ḫī

Bu ġüne vāvlar *küllü racūlin vaḫay ‘atūhū*⁸¹⁴ vāvı gibi ma‘a ma‘nāsınadır.

Maḥsūl-i beyt: Dünyāda erlik Maṣṣūr olmaḫdur ve ene’l-ḫaḳ ve maḫām-ı ‘ulvīdür ve müntehā-yı derece-i vuşûldür dimekdür. Ya‘ni ḫaḳa vāşıl olup maḫḫar-ı envār-ı tecellī olmaġla rûtbe-i şuhûda ırmekdür ve fānī dünyāyı vedā‘ itmekdür ve bundan ġayrı rabṭ-ı alb idecek nesne yokdur ve mışrā‘-ı şānī evveli tefsīr vāı‘ olmuşdur. Ya‘ni biz ‘aş-ı [267a] yārile māl-ā-mālüz ġayrıda ‘alāamuz yokdur demek olur fete’emmel.

Ber-levḫ-i mezārem bi-nüvisīd pes ez-merg

Kāy vāy zi-maḫrūmī-i dīdār u diger ḫī

Levḫ taḫta ma‘nāsınadır ammā bu maḫalde mezāra izāfet ile abir nişānesinden ‘ibāret olur ve *kāy* aşlında ki eydür ve ki ḫarf-i beyāndur ve ey ḫarf-i nidādur ve münādā muḳadderdür ve *vāy* edāt-ı teġābündür.

⁸¹⁴ “Adam yitiġinin peşinden gitti.”

Mahşul-i beyt: Fevtümden sonra levh-i mezâruma yazuñuz ki ey yârân vâý dîdâr mahrûmlığından ve ğayrısı bir şey degüldür. Murâd rûz-ı cezâda dîdâr müyesser olmazsa hâlümüz niçe olur dimekdür ve bi'l-cümle beyne'l-havf ve'r-recâ olduĝın iş 'âr ider.

Ger râh be-merhem-kede-i 'aşk beyâbî

Elmâs bi-nih ber-dil-i efgâr u diger hîç

Merhem-kede merhem-hâne dimekdür terkîb-i mezcîdür ve 'aşka izâfeti beyâniyyedür ve *bi-nih*de bâ-yı meksûre harf-i te'kiddür ve nih nûnuñ kesriyle ve hâ-yı aşliyyenüñ sükûnıyla emr-i hâzırdur nihîdenden.

Mahşul-i beyt: Eger merhem-hâne-i 'aşka yol bulursañ dil-i mecrûha elmâs ko ğayrı terk eyle. Zîrâ ğayrısı bir şey degüldür. Ma'lûm ola ki efgâr elifûñ fethiyle ve kâf-ı 'Acemiyle mecrûh ma'nâsınadır.

Pîş-i nazar u fikr-i dil ü vird-i zebânem yârest

Vü hemîn yâr u hemîn yâr u diger hîç

Mahşul-i beyt: Pîş-i nazarumda ve fikr-i dilümde ve vird-i zebânüm olan yârdur ve ancak yârdur ve ancak yârdur, yârdan ğayrı yokdur. Ma'lûm ola ki hemîn yâr u hemîn yâr didüĝi te'kid lafzı şan'atıdır.

Ez-Ka 'be ger in bâr be-deyrem be-güzârend

Nâkûs be-dest ârem ü zünnâr u diger hîç

Mahşul-i beyt: Eger bu kerre beni Ka 'be'den deyre gelmege qorlar ise nâkûs-ı zünnâr ile getürürem ve ğayrısın terk⁸¹⁵ iderem. Zîrâ bunlardan ğayrısı bir şey degüldür.

'Urfî be-ğalaş şöhre be-zerkest bi-bînîd

[268b] Şad gül zede ber-küşe-i destâr u diger hîç

Mahşul-i beyt: 'Urfî zerķ u riyâyla meşhûr olduĝı ĝalaşdır. Görüñ ki başına yüz gül takmışdır ki rind-i cihân olduĝına nişândur ve ğayrı bir şey yokdur ve bi'l-cümle rindliği zâhir iken zerķ u riyâyla meşhûr olması ĝalaşdır demek olur.

-176- Nezdîk-i leb resâned şikestîm câm-ı şulh

Düşmen ĝayûr bûd ne-bürdîm nâm-ı şulh

⁸¹⁵ [268a] terk: HM'de yok

Maḥsūl-i beyt: Lebümüze karīb getürdigimizde cām-ı şulḥı kırdık. Düşmen ğayūr olmağın nām-ı şulḥı iletmedük ve bi'l-cümle düşmenle şulḥ murād itmiş iken düşmenüñ şulḥa kıyıl olmaduğın bilüp nām-ı şulḥı lisāna getürmedük dimekdür. Yāḥud cānānile şulḥ murād itmiş iken düşmenüñ ğayūr olduğın bilüp nām-ı şulḥı lisāna getürmedük ve düşmenden murād rakīb ve ağıyārdur.

Nā-kerde şulḥ u ḥıṣm nümūdı vü ın sezāst

Ān-rā ki i 'timād kuned ber-devām-ı şulḥ

Maḥsūl-i beyt: Daḥı barışmadan ḥıṣm gösterdün ve bu ḥıṣm lāyıkdur ol kimseye ki devām-ı şulḥa i 'timād ider ve şulḥ barışmak ma 'nāsınadur.

Dīrist kez-ziyāret-i mā behremend nīst

Büt-ḥāne-i 'adāvet ü Beytü'l-ḥarām-ı şulḥ

Dīrist dālūñ kesriyle bunda zamān-ı keşirden 'ibāretdür ve yā tenkīr içündür ve sīn ü tā edāt-ı ḥaberdür ve *büt-ḥānenüñ* 'adāvete ve *Beytü'l-ḥarāmüñ* şulḥa izāfetleri beyāniyyedür.

Maḥsūl-i beyt: 'Adāvet büt-ḥānesi ve şulḥ Mekke'si ḥayli zamāndur ki bizüm ziyāretümüzden behremend degüldür.

Ānān ki ḥüsn ü 'aşq muvāfiḳ şināhtend

Ber-ceng-i lā-yezāl nihādend nām-ı şulḥ

Maḥsūl-i beyt: Anlar ki ḥüsn ü 'aşkı muvāfiḳ bildiler ebedī cenge şulḥ adın ḳodılar.

Ey dūrbāş-ı ğamze rehem diḥ ki mihr-i şevḳ

Ğirem zi-iltifāt-ı nihāneş peyām-ı şulḥ

Dūrbāş çomak ma 'nāsınadur ve ğamzeze izāfeti beyāniyyedür.

[269a] Maḥsūl-i beyt: Ey dūrbāş-ı ğamze baña yol vir ki kesb-i şevḳ için cānānuñ iltifāt-ı nihānından şulḥ ḥaberin alayım.

'Urḫ tamām-ı 'ömr sitem dīd ü şabr kerd

Hergiz ne-yāft murğ-ı telāfī be-dām-ı şulḥ

Maḥsūl-i beyt: 'Urḫ cemī 'ömründe sitem gördi ve şabr eyledi. Hergiz dām-ı şulḥda murğ-ı mükāfātı bulmadı.

-177- Çünān ğam-ı tū be-āzār-ı cān-ı mā küstāḥ

Ki bā-ruḥ-i tū nighhā-yı āşinā küstāḥ

Mısrā[‘]-ı şānī irsāl-i meşel kabīlindendür ve *nigehhā-yı āşinā* mübtedā ve *küstāh* haberidür ve edāt-ı haber muḳadderdür.

Maḥsūl-i beyt: Senüñ yüzüne āşinā nigāh olanlaruñ naẓarası ne ḳadar bī-pervā ve küstāh ise senüñ gamuñ bizüm cānumuzı ezā itmekde olḳadar küstāhdur demek olur.

Ḳabā-yı nāz çü pūşī cūdā zi-men yād ār

Ki mīküşād kesī bend-i ĩn ḳabā küstāh

Çü edāt-ı ta[‘]līldür ve *yād* bunda ḥāṭır ma[‘]nāsınadır ve *ār* elif-i memdüde ile ārīdenden emr-i ḥāzırdur ve *ki* ḥarf-i beyāndur ve *mīküşād* ma[‘]nā-yı ḥikāyeti mutaẓammındur ve *kesī*de yā vahdet içündür.

Maḥsūl-i beyt: Ḳabā-yı nāzı çünki benden cūdā giyesin ḥāṭıra getür ki bir kimse bu ḳabānuñ bendini küstāhāne açardı ve çözerdi.

Nihāl-i ḳadd-i turā reşk-i şāh-ı gül güfitem

Be-şāh-ı gül ne-vezed ba[‘]dezīn şabā küstāh

Maḥsūl-i beyt: Senüñ nihāl-i ḳaddüne reşk-i şāh-ı gül didim. Bundan şoñra bād-ı şabā küstāhlık idüp şāh-ı güle esmesün.

Be-[‘]aşk sāde resed maḥremī ne[‘] aḳl-i fuẓūl

Kücāst ḳurb-ı edeb-pīşe vü kücā küstāh

Sāde bunda sāde-dil dimekdür bön ma[‘]nāsına ve *resed* bu maḥalde lāyık ma[‘]nāsınadır ve *maḥremī* yāsı maşdariyyedür ve *edeb-pīşe* vaşf-ı terkībīdür.

Maḥsūl-i beyt: [‘]Aşḳa [269b] maḥrem olmağa sāde-dil lāyıḳdur, [‘]aḳl-ı fuẓūl lāyık degüldür. Ḳurb-ı ede[b]-pīşe ḳandedür ve küstāh u bī-edeb ḳandedür.

Edeb zi-men talebed şūh-ı āşinā-revişī

Ki ez-tebessüm-i ō mīşevd ḥayā küstāh

Āşinā-reviş vaşf-ı terkībīdür.

Maḥsūl-i beyt: Bir şūh-ı āşinā-reviş yāḥud ol āşinā-reviş olan şūh benden edeb ister ve edeb umar. Bunuñ birle ki anuñ tebessüm eyledüğinden ben degül ḥayā bile küstāh olur.

Ez-ān sebeb der-i bīgāne kūft ḥüsn-i gurūr

Ki bā-kirişme-i ō hest āşinā küstāh

Ġurūr bunda maġrūr ma‘nāsınadır ve *kūft* kāf-ı ‘Arabīnūñ zammıyla kūftenden fī ‘l- i māzī müfred ġāyibdür ve *hest* bunda ancak edāt-ı haber ma‘nāsın ifāde idüp ma‘nāda küstāḥa muḳayyed olur.

Mahşül-i beyt: Hüsn-i maġrūr ol sebebdan bīġāne ḳapusın ḳaḳdı ki zīrā anuñ kirişmesine āşinā küstāḥdur.

‘Aṭā-yī dost ṭarābī dehed kez-ān āyed

Günāḥ pīşe be-hengāme-i cezā küstāḥ

*Şarāb*de yā vaḥdet-i nev‘iyyedür.

Mahşül-i beyt: Dostuñ ‘aṭāsı bir ġüne şarāb virür ki ol şarābdan ehl-i ‘işyān maḥşere günāḥ u bī-pervā gelür.

Der-ān maḳām ki ez-nāz-ı ḥüsn dilġirest

Ez-īn me-ters ki bīġāne derā küstāḥ

*Derā*da olan elif-i memdūde āyīdenden emr-i ḥāzırdur.

Mahşül-i beyt: Ol maḳāmda ki ḥüsn nāzdan dilġir ü müstaġnīdür, bundan ḳorḳma ki bīġānesin. Ya‘ni bīġāne olduġuñdan ḥavf itme, hemān küstāḥāne iḳerü gel.

Ne-yāft reh be-ḥarīm-i yegānegī ‘Urfī

Ki himmeteş be-edeb būd ü müdde‘ā küstāḥ

Mahşül-i beyt: ‘Urfī yegānelik ḥaremine yol bulmadı. Zīrā ‘Urfī’nūñ himmeti edeb ile ve müdde‘āsı küstāḥdur.

Ḥurūfū’d-dāl

-178- Ez-merg-i men ān ‘işve-nümā’ı ki [haber] kerd

[270a] Ān fitne-i mātem-zedehā-rā ki haber kerd

Merg mīmūñ fetḫiyle ve rānuñ sūkūniyla ve kāf-ı ‘Acemīyle mevt ü fevt ma‘nāsınadır ve *‘işve-nümā* vaşf-ı terkībīdür. Ma‘nāsı ‘işve gösterici dimekdür ve *ki* isimdür kim ma‘nāsına. Zāt-ı zevi’l-‘uḳūlden ‘ibāretdür ve *ān fitne*den⁸¹⁶ murād mezkūr ‘işve-nümādur ve mātem-zedehāya izāfeti lāmiyyedür ve *mātem-zedehā* mātem-zedenūñ cem‘idür. Maḳşūd ‘uşşāḳdur ve *ki* yine isimdür.

Mahşül-i beyt: Benüm mevtümünden ol ‘işve-nümā olan cānāna kim haber eyledi ol mātem-zedelerūñ fitnesi olan fettān-ı cihāna kim haber eyledi?

⁸¹⁶ [270a] fitneden: HM’de yok

Efsâne-i ğamhâ-yı tû gûyend be-nevha

Ez-derd-i dilem ehl-i ğarâr ki haber kerd

Gûyendûn fâ‘ili efsâne-i ğamhâ olmak evlâdur fete‘emmel ve nevha nûnuñ fethiyle şaĝu şaĝmak ma‘nâsınadır ve ğarâ[r]/ta‘ziye ma‘nâsınadır.

Mahsûl-i beyt:⁸¹⁷ Nevha ile senûñ ğamlaruñ efsânesi dirler ki benüm derd-i dilümden ehl-i ta‘ziyeye kim haber eyledi.

Âteş be-leb üftâd ne-mîdânem ezîn derd

Men bî-hod u dil mest ü du ‘â-râ ki haber kerd

Mahsûl-i beyt: Derd-i gama âteş düşdi bilmem bu derdden ben lâ-ya‘kıl ve gönül mest ü du‘âya kim haber eyledi ki müsâ‘ade idüp dil-h‘âhımız hâşıl oldu dimekdür. Ve dil-h‘âhı sūziş-i ‘aşk olmuş olur.

Bûdend be-hem-germ nigâh-ı men ü ma‘şûk

Bîġānegî-engîz hayâ-râ ki haber kerd

Bîġānegî-engîz vaşf-ı terkibîdür ve hayâya izâfeti şıfatuñ mevşûfına izâfeti kabîlindendür.

Mahsûl-i beyt: Benüm nigâhumla cānānımuñ nigâhı birbiriyle germiyyet üzre idiler. Yādlık peydâ idici hayâya kim haber eyledi ki aralıkda hayâ derkâr olmağın ol germiyyet ber-ţaraf oldu demek olur.

Gûyend ki âşüfteġi‘i hest der-ân zûlf

Zîn ğam ki füzûn bād-ı [270b] şabâ-râ ki haber kerd

Füzûn bād ziyâde olsun dimekdür bu maħalde haşv-i melîh vâkı‘ olmuşdur.

Mahsûl-i beyt: Dirler ki ol zülûfde ya‘ni zûlf-i cānānda şabāya âşüftelik vardır. Bunuñ gibi ğamdan ki ziyâde olsun şabāya kim haber eyledi.

Hûld ez-tû ne-ġîrend şehîdân-ı muħabbet

Ez-cûd-ı tû ĩn müşt gedâ-râ ki haber kerd

Mahsûl-i beyt: Şehîdân-ı muħabbet cennet-i hûldı kabûl eylemezler belki müşâhade-i dîdâr isterler. Senûñ cûd u ihsānuñdan bu bir avuç gedāya kim haber⁸¹⁸ eyledi.

Der-şavma ‘a zühhâd nihân bâde gûsârend

⁸¹⁷ [270a] *nevha* nûnuñ fethiyle şaĝu şaĝmak ma‘nâsınadır ve *ġarâ[r]/ta‘ziye* ma‘nâsınadır. Mahsûl-i beyt: HM’de yok

⁸¹⁸ [270b] haber: HM’de yok

Ez-şîve-i mā ehl-i riyā-rā ki ḥaber kerd

Mahsûl-i beyt: Zühhād şavma‘ada gizlü bâde içerler bizüm şan‘atumuzdan ehl-i riyāya kim ḥaber eyledi. Murād m r ‘ilere ta‘r zd r.

‘Urf  be-t  rind n teh-i ḥum lu f n m dend

Ez-t regiyyet ehl-i şaf -r  ki ḥaber kerd

Teh t nu  fethiyle dib ma‘n s nadur ve *ḥum* ḥ -y  mu‘cemen   zammıyla k b ma‘n s nadur amm  bu ma alde teh-i ḥumdan mur d ḥamu  dibinde olan   kekd r.

Mahs l-i beyt: Ey ‘Urf  sa a rind n-  ḥum’u  dibinde olan dürd-i b deyi lu uf gösterdiler. Sen   bulanıklı u ndan ehl-i şaf ya kim ḥaber eyledi. H şılı teh-i ḥuma n ‘il olmağın t relikden ḥal ş olup şaf -y  der na m lik olmu s n demek olur ve ehl-i şaf  mezk r rind ndan ‘ib ret r ey an.

-179- Ez-dest-i ‘a  -b z n ra l-i gir n tev n zed

Ger b de zi-her b  ed b -dost n tev n zed

‘*A  -b z* ma b b dost ma‘n s nadur ve *elif   n n* ed t-  cem‘d r ve *ra l* r nu  fethiyle ve kesriyle ve t nu  s k nıyla yarım batman dirler amm  böyle yerlerde yarım batman şar b olur  ade e dirler ve *gir n* k f-  ‘Acem n   kesriyle ağır ma‘n s nadur ve *zed* fi‘l-i m z d r. L kin *tev n* kelimesinde r yi a-i istik b liyyet [271a] olmağın zed ma‘n -y  ma dar  if de ider ve ma‘l m ola ki F ris de ba‘z  elf z zed ‘ib retiyle müsta‘meldür ki T rk de an  zed   ma‘n sıyla ta‘b r   bil degüldür. Me el  b se zed gibi ki  pdi dimekdür ve s  ar zed gibi ki b de i di dimekd r⁸¹⁹ fete‘emmel. ḥ zret

Mahs l-i beyt: A  -b zlar elinden ra l-i gir n urma  ya‘ni ağır büyük  ade lerle b de içmek mümkündür. Eger b de zehr olursa da dostlar ile içmek mümkündür.

 nc  ki şev -i k mil ba  ed cen  -  himmet

Ger şem‘-i  ft best ḥod-r  ber- n tev n zed

Ba  ed   f ‘ili şev -i k mild r ve cen  -  himmet mef‘ lid r ve * em‘-i  ft b* iz feti bey niyyed r.

Mahs l-i beyt: Ol yerde ki şev -i k mil himmet  anat n ba   lar eger şem‘-i  ft b ise de kendüyi ol şev -i k mile urma  olur.

G    ki  amze-i   zinh r-  dost b  ed

B  ḥasret-i ş  adet şad el- m n tev n zed

⁸¹⁹ [271a] Me el  b se zed gibi ki  pdi dimekdür ve s  ar zed gibi ki b de i di dimekdür: HM’de yok

Zinhār bunda emān ma‘nāsınadur ve dost ile terkīb olmışdur.

Mahşül-i beyt: Gāhī ki cānānuñ ğamzesi zinhār-ı dost olur ya‘ni ‘uşşākuñ amān dimesinden hāz ider. Hāsret-i şehādet ile yüz kerre el-amān demek olur.

‘Aşk āteşī ne-dāred kez-men ziyāde sūzed

Bā ān ki şu‘le-i ō bā-şad cihān tevān zed

Mahşül-i beyt: ‘Aşkuñ benüm sūzu[m]dur ve nemden ziyāde yakıcı āteşi yoğdur. Huşūşan ki anuñ şu‘lesi yüz cihānı yakmak ve tutuşdurmak mümkündür.

Ger dost dāmen-efşān der-sīne‘em der-āyed

Şad şu‘le ez-şerārī ber-āsmān tevān zed

Dāmen-efşān isti‘mālde şalınrak dimekdür ve *şerārī*de olan yā vahdet içündür.

Mahşül-i beyt: Eger cānān şalınrak ve nāz u şīve iderek benüm sīneme gelürse bir şerāreden yüz şu‘le āsmāna alışmak olur.

[271b] Gül hefte‘i diger nīst gülbün dü faşl-ı dīger

İn şu‘le bülbülān-rā ber-āşiyān tevān zed

Hefte‘ide yā vahdet içündür ve *gülbün* kâf-ı ‘Acemīnūñ ve bānuñ zammeleriyle gül ocağıdur ammā bu maḥalde eyyām-ı bahārdan ‘ibāretdür.

Mahşül-i beyt: Gül bir heftedür ya‘ni gülün müddeti yedi gündür⁸²⁰ eyyām-ı bahār daḥı iki faşıldur. Pes bu mezkūr ya‘ni bunlaruñ serī‘ü‘z-zevāl olması bülbüllerüñ āşiyānına şu‘le urmağ ya‘ni bülbüllerüñ āşiyānını yakup yandurup ḥarāb itmek muḥarrerdür.

Bīm ez-ḥazān ne-dārem der-ḥār u gül hemānest

Ān āteşī ki mā-rā der-ḥānmān tevān zed

Āteşden murād āteş-i ‘aşğdur ve *yā* vahdet içündür.

Mahşül-i beyt: Ḥazāndan ḥavfım yoğdur zīrā ḥār u gül vaktinde daḥı öyle bir āteş ki bizüm ḥānmānumuzı yakmak muḥarrerdür. Ḥāşılı eger vakt-i ḥazāndur ve eger vakt-i gül ü ḥārdur āteş-i ‘aşğ bizüm ḥānmān-ı ser ü sāmānumuzı yakmak muḥarrerdür demek olur fete‘emmel.

Zān ki ne bād-ı ğaflet ne-nişānde nār-ı ḥasret

⁸²⁰ [271b] eyyām-ı bahārdan ‘ibāretdür. Mahşül-i beyt: Gül bir heftedür ya‘ni gülün müddeti yedi gündür: HM’de yok

Kez-beher der-girften dāmen ber-ān tevān zed

Mahşul-i beyt: Bād-ı gāflet nār-ı ḥasreti anuñ gibi söndürmemişdür ki tutuşdurmak için ol nāra dāmen urmağ lāzım ola.

Zulmest gerd-i maḥmil ger bī-rızā feşānend

Ammā be-būy-ı Yūsuf şad kārīvān tevān zed

Mahşul-i beyt: Zulümdür eger maḥmil tozını bī-rızā saçarlar ise. Ammā Yūsuf ümīdiyle yüz kārīvān urmağ cā'izdür.

‘Urfī ziyāde me-niṣīn der-bezm-i ān şeker-leb

Ger buse’i tevān zed ber-āstān tevān zed

Şeker-leb vaşf-ı terkībīdür.

Mahşul-i beyt: Ey ‘Urfī ol şeker dudaklı cānānuñ meclisinde çok oturma. Zīrā eger öpmek olursa anuñ āstānını öpmek olur yohsa ol şeker gibi tatlı dudağını öpmek mümkün degüldür dimekdür [272a] eyzan.

-180- Ez-dīde’em kūdām nefes ḥūn ne-mīreved

Seylī tamām zehr be-Ceyḥūn ne-mīreved

Mahşul-i beyt: Benüm gözümden kaṅgı sā‘at kaṅ gitmez zehr-ābla māl-ā-māl bir seyl kaṅgı vaḳt Ceyḥūn’a gitmez demek olur fete’emmel.

Ġayret berem be-şādī-i ‘ālem ki ḥiçgāh

Ez-ḥalvet-i vişāl-i tū bīrūn ne-mīreved

Mahşul-i beyt: Cihānuñ şādlığına Ġayret ve ḥased ile derüm ki hiçbir vaḳt senüñ ḥalvet-i vişālūñden taşra gitmez ya‘ni şādlık vişālūñden ayrılmaz dimekdür.

Temkīn-i ‘aşḳ bīn ki be-ān cezbe-i taleb

Şad kām reft maḥmil ü Mecnūn ne-mīreved

Mahşul-i beyt: Temkīn-i ‘aşḳı gör ki ol deñlü cezbe-i taleb ile maḥmil-i Leylī yüz adım gitdi ve ḥālbuki Mecnūn gitmez. Ma‘lūm ola ki Leylī Ka‘be’ye gider olduğda Mecnūn’a bir yer ta‘yīn idüp sen bu maḥalde dur dimegin Mecnūn-ı maḥzūn tā Leylī Ka‘be’den gelince ol yerde karar eylemiş dirler. Bu beyt evvel-i ḥikāyete telmiḥdür.

Mi ‘rāc-ı ‘izzetest ser-i kūh-ken velī

Be-āver me-kun ki zulm be-Gülgūn ne-mīreved

Gülgūn Şīrīn’ūñ atınuñ ismidür.

Mahşul-i beyt: Ferhād-ı nā-murāduñ başı mi‘rāc-ı ‘izzetdür velākin inanma ki Gülgün’a zulm vākı‘ olmaya. Gülgün’a zulm olması Şîrîn’i ihtiyārile götürmedigidür. Bu beyt dañı bir kışşaya telmîhdür, in-şāallāhu te‘ālā *Eger zi-kāveş müjgān-ı ō dilem hūn şöd* gazelinde bir beytde beyān olunur.

Der-sîne-i menest ki aġeşte der-dilem

Āhî ki ez-ġam-ı tū be-gerdūn ne-mîreved

Bu beyt su‘āl ve cevābı mutazammındur ve mısrā‘-ı evvelde olan *ki* isimdür.

Mahşul-i beyt: Benüm sînemde ħalbüm ile āġeşte olup imtizāc iden kimdür şol āhdur ki senüñ ġamuñdan felege gitmez.

Ma‘müre-i dilî egeret hest bāz ġū

Kāncā sūħan be-mülk-i Ferīdūn ne-mîreved

[272b] *Bāz* bunda ancağ te‘kîd ifāde ider ve *mülk* mîmüñ zammıyla salţanat ve pâdişāhlık ma‘nāsınadır. Nitekim merħūm Sūdî efendi Dîvān-ı Hāfız şerhinde taşriħ eylemişdür ve *Ferīdūn* selāţîn-i ‘Acem’de bir pâdişāhdur.

Mahşul-i beyt: Eger senüñ ma‘müre-i dilüñ varise söyle. Zîrā bu maħalde söz salţanat-ı Ferīdūn’a düşmez.

Ĥîzed be-kūy-ı ‘aşğ zi-dīvār u der-fiġān

Kāy vāy dîde’i ki ezū hūn ne-mîreved

Mahşul-i beyt: Kūy-ı ‘aşğda dīvār u derdin ya‘ni her tarafından feryād u fiġān peydā olur ki ey ‘uşşāk vāy şol dîdeye ki ya‘ni ħayf ü yazuğ şol göze ki andan kıandan gitmeye.

Ṭab‘-ı ħasūd baħr ġalaṭ kerde şükr kun

Kîn zulm der-ṭabî‘at-ı mevzūn ne-mîreved

Mahşul-i beyt: Ṭab‘-ı ħasūd baħri ġalaṭ itmişdür şükr eyle ki ṭabî‘at-ı mevzūna bu sitem vākı‘ olmaz. Ya‘ni ṭab‘-ı mevzūn vezn ü baħri a‘lā bilür demek olur. Murād kendinüñ ħilāfında olan şu‘arāya i‘tirāzdur.

‘Urfî zi-ħod bi-renc ki bîdād-ı düşmenān

Zîn pîş mişöd ez-dilet eknūn ne-mîreved

Mahşul-i beyt: Ey ‘Urfî kendününden incin zîrā düşmenlerüñ sitemi bunda[n] evvel ħāţiruñdan giderdi ya‘ni çıkardı. Şimdi ise gitmiyor ya‘ni çıkmıyor demekdür fete’emmel eyzan.

-181- Ez-pey şayd-ı diger tã-be-cehãned bĩ-semend

Nef‘-i rehãy ne-yãft âhũ-yĩ ser-der-kemend

Mahsũl-i beyt: Bir gayrı şayd içün tã ki at şıçratduñ ser-der-kemend olan âhũ rehãlık nef‘ini bulmadĩ. Ya‘ni bir şikãra dahı at şalmağın giriftãr olan âhũ halãş olsa dahı kendũye müfĩd olmayup rehã bulmaz. Hãşılı bend-i kemendinden kırtulan âhũyı dahı yine tutmak muqarrerdür dimekdür.

Der-reh-i ‘aşķ u belã mühlet-i gãmĩ beseset

Cãn be-selãmet-revĩ bãd-ı fenãy güzend

[273a] *Kãm* kãf-ı ‘Acemĩyle adım ma‘nãsnadur ve *yã* vahdet içündür ve *selãmet-rev* vaşf-ı terkĩbĩdür revĩdenden rãnuñ fethĩyledür ve *yã* maşdariyyedür ve *güzend* kãf-ı ‘Acemĩnũñ zammıyla ve zãnuñ fethĩyle zarar u belã ma‘nãsnadur.

Mahsũl-i beyt: ‘Aşķ u belã yolında bir adım mühlet kifãyet ider cãn selãmet-revlikde yãhud selãmet-revlik ile güzende fedã olsun. Murãd belã-yı ‘aşķdan mahzũz olduğın beyãndur fete‘emmel⁸²¹.

Veh ki sitem mĩkunend ber-men ārãm-dost

Dil ki ferãğes me-bãd sĩne ki bãdã nijend

Veh edãt-ı tegãbündür vãhdan muhaffefdür ve *ki* harf-i beyãndur ve *mĩkunendũñ* fã‘illeri mışrã‘-ı şãnĩde olan dil ve sĩnedür ve *ārãm-dost* terkĩb-i mezcĩ aķsãmındandur ve *ferãğes* zamĩri dile rãci‘dür ve *nijend* nũnuñ kesriyle ve zã-yı ‘Acemĩnũñ fethĩyle guşşalu ma‘nãsnadur.

Mahsũl-i beyt: Vãh ki ben ārãm-dosta cevır ü sitem iderler. Dil ki anuñ ferãğ ve rãhatı olmasun ve sĩne ki dã‘ima guşşalu olsun.

Mãnde tabĩb-i ecel ‘ãciz ü hayret-zede

Hem-nefes sãde-levh kũ ki be-sũzed sipend

Tabĩb-i ecel izãfeti beyãniyyedür ve *hayret-zede* hayrãn ma‘nãsnadur ve *hem-nefes* hem-dem ma‘nãsnadur ve *sãde-levh* sãde-dil ma‘nãsnadur⁸²² ve *sipend* sĩnũñ kesriyle ve yã-yı ‘Acemĩnũñ fethĩyle yüzerlikdür ki göz degmemek içün ve def‘-i beliyyãt içün tebhĩr iderler.

⁸²¹ [273a] fete‘emmel: HM’de yok

⁸²² [273a] ve *hem-nefes* hem-dem ma‘nãsnadur ve *sãde-levh* sãde-dil ma‘nãsnadur: HM’de yok

Maḥsûl-i beyt: Tabīb-i ecel ‘âciz ü ḥayrân ḳalmışdur hem-dem-i sâde-dil ḳanı ki yüzerlik yaḳa. Murād ‘âşığa ölmekden ḡayrı çâre yok iken tabīb-i ecel derkâr olsa da ölmekle derd-i ‘aşḳdan ḥalâş mümkün degüldür demek olur.

Düş ki t̃â‘at-kede mecma‘-i bîḡāne bûd

Ruḥṣat cāmī ne-dād muḥtesib-i nā-levend

Düş dün gice dimekdür ve t̃â‘at-kede [273b] ‘ibâdet-ḥāneden ‘ibâretdür.

Maḥsûl-i beyt: Dün gice ki ‘ibâdet-ḥāne mecma‘-i bîḡāne idi. Levend olmayan muḥtesib cām-ı şarāba ruḥṣat virmedi ya‘ni bâde-nüşlığa izin virmedi dimekdür. Ma‘lûm ola ki bundan esbak selâṭīn-i A‘cām umûr-ı şer‘iyyeyi daḡı muḥtesibe sipāriş iderlerdi ve muḥtesib ‘ulemā ve şuleḫālarından olurmuş. Ol sebebden ki şu‘arā-yı ‘Acem böyle maḥallerde muḥtesib zıkr iderler.

Tā-dilem ez-cām-ı ḳurb yāfte keyfiyyetī

Teng-i ḥumār-ı menest neş‘e-i ‘aşḳ-ı bülend

Maḥsûl-i beyt: Göñlüm cām-ı ḳurb-ı cānāndan bir keyfiyet bulaldan beri benüm maḥmûrluḡuma ‘ār u nāmûsdur ‘aşḳ-ı bülendün neş‘esi fete‘emmel.

Tā-be-ḥarīm-i vişāl hem-nefes-i ‘Urfiyest

Ḥûn zi-lebeş miçekid ‘āfiyet-i zehr-ḡand

‘Urfiyest yāsı bunda zarûret-i vezn için fethā ile okunur ve *lebeş* zamīri izmār ḳable‘z-zıkr tarīḳıyla ‘āfiyete rāci‘dür ve *zehr-ḡand* ḡazabdan gülmege dirler. Ya‘ni ba‘zı kimse ḡazab vaktinde güler ol gülmege zehr-ḡand dirler.

Maḥsûl-i beyt: Ḥarīm-i vişālde ‘Urfi‘ye hem-dem olaldan beri ‘āfiyet-i zehr-ḡandün lebinden ḳan ṭam[l]ar.

-182- Eger dāniş ‘inān-cünbān ne-bāşed

Ḥired der-kār-ı ḡod ḡayrân ne-bāşed

‘Inān-cünbān vaşf-ı terkībīdür.

Maḥsûl-i beyt: Eger ‘ilm ü dāniş taḡrīk-i ‘inān idici olmasa ‘aḡıl kendi kārında ḡayrân olmazdı.

Nümûdem zaḡm-ı nā-süvārī Felātûn

Ki dānā der-pey-i dermān ne-bāşed

Maḥsûl-i beyt: Ey Felâtûn oñulmaz yâremi bir vecihle ‘arz eyledim ki dānā dermān-ı sevdāsında olmaz. Ya ‘ni bu derd kâbil-i dermān⁸²³ olmaduğın bildüm dimekdür fete’emmel.

Men ez-şādī ne-bāšem ger ḥaber-cūy

Be- ‘ālem hīç leb ḥandān ne-bāşed

Şādī yāsı maşdariyyedür [274a] ve *ḥaber-cūy* vaşf-ı terkībīdür.

Maḥsûl-i beyt: Eger ben şādlıktan ḥaber-cūy olmasam cihānda dudağum hīç ḥandān olmazdı.

Kesī nā-dīde ne-şināsed kesī rā

Bi-gū tā- ‘āfiyet pinhān ne-bāşed

Maḥsûl-i beyt: Bir kimse bir kimseyi görmeden bilmez veyāḥud kimse kimseyi görmeden bilmez. Söyle ki ‘āfiyet pinhān olmasun fete’emmel.

Be-naḳd-i cān u dil ḥaclet me-yefezāy

Ki cins-i dostī erzān ne-bāşed

Me-yefezāy efzāyīdenden nehy-i ḥāzırdur ve mīm-i meftūḥa edāt-ı nehydür ve yā-yı meftūḥa elifden bedeldür ve *dostī* muḥabbet⁸²⁴ ma‘nāsınadır ve *erzān* ucuz ma‘nāsınadır.

Maḥsûl-i beyt: Naḳd-i cān u dil ile ḥacālet artdurma zīrā cins-i muḥabbet erzān olmaz.

Besī ma ‘nīst ‘Urfī-rā nihānī

Ki cāyeş dil būd dīvān ne-bāşed

Maḥsûl-i beyt: ‘Urfī’nün gizlü çok ma‘nāsı vardır ki ol ma‘nānuñ yeri ‘Urfī’nün gönlidür dīvānı degüldür. Dīvānından murād defter-i eş‘ardur eyzan.

-183- Eger dilem zi-mey-i tāze mest mīkerded

Zi-şīt-i mestīm āvāze mest mīkerded

Maḥsûl-i beyt: Eger gönlüm tāze şarābdan mest olursa benüm serḥuşluğum şadāsından āvāze mest olur. Āvāze kendi feryād-ı mestānesinden ‘ibāretdür ve cā’izdür ki ḥ‘ānendegān ıştılāhında müsta‘mel olan āvāze murād oluna ve li-küllü vecheh.

Kilīd-i mey-kedehā-rā be-men dehīd ki men

⁸²³ [273b] kâbil-i dermān: HM’de yok

⁸²⁴ [274a] muḥabbet: HM’de yok

Ne ānkesem ki be-endāze mest mīkerded

Mahşül-i beyt: Mey-hānelerün miftāhın baña virün. Zīrā ben hadd ü miqdāriyla mest olur kimse degilim ya ‘ni çok bāde içmek gereğim ki mest olam.

Hırāş-ı nağme dehed mey gümān me-ber ki dilem

Zi-cām-ı şu ‘be vü āvāze mest mīkerded

Mahşül-i beyt: Mey nağmeye hırāş virür zanneyleme. Zīrā göñlüm cām-ı şu ‘be ve āvāzeden mest olur. [274b] Cām-ı şu ‘be izāfeti beyāniyyedür ve şu ‘be ıstılāhlarında bir niçe nağmenün fer ‘ine dirler ve āvāze anuñ ‘atf-ı tefsīridür.

Çünān sirişte-i keyfiyyetem ki ez-nefesem

Humār bī-ḥod u ḥamyāze mest mīkerded

Mahşül-i beyt: Keyfiyet-i bāde ile öyle muhteliṭ olmuşam ki nefesimden maḥmūrluḳ lā-ya ‘kıl ve ḥamyāze mest olur. Ḥamyāze ḥā-yı mu ‘cemenün fethiyle ve mīmün sükūniyla esnemek ma ‘nāsınadur ve ḥamyāze daḥı lügatdür.

Kūdām kâfile ‘azm-ı diyār-ı ḥüsn nümūd

Ki fitne ber-der u dervāze mest mīkerded

Dervāze ḳal ‘a ḳapusıdur ve maḥalle ḳapularına daḥı ıtlāḳ olunur ve şehre girecek şoḳaḳ ağzına daḥı dervāze-i şehṛ dirler. Ve Deşīşe lügatinde şehṛ şoḳaḳı ki anda ehl-i bāzār oturup şatu bāzār iderler aña daḥı dervāze dirler dinilmiş.

Mahşül-i beyt: Diyār-ı ḥüsne ḳaḅı kâfile ‘azim gösterdi ki fitnedür ve dervāzede mest oluyor. Kâfileden murād şarāb-ı nāz u ‘işve kâfilesidür. Pes şarāb ise mūcib-i fitnedür fete’emel.

Ez-ān şarāb ki Mecnūn feşāned⁸²⁵ Leylī

Henüz maḥmil ü cemmāze’i mest mīkerded

Cemmāze yük götüren deveye dirler.

Mahşül-i beyt: Ol bādeden ki Mecnūn Leylī’nün üzerine şaḳdı henüz maḥmil-i cemmāze andan mestdür. Ya ‘ni ol bādeden serḥūşdur. Ḥāşılı cümle eşyāda āşār u mihr ü muḥabbet mevcūddur demek olur.

Ḥarāb-ı zemzeme-i tāze-tüem ‘Urfī

Ki ‘aḳl ezīn nefes-i tāze mest mīkerded

⁸²⁵ [274b] feşāned: ber ilave edilmiştir HM

*Zemzeme-i tazed*en murād nev-güfteleridür.

Maḥsûl-i beyt: Ey ‘Urfî senûñ nev-güfte ve tâze-zebân sözlerûñüñ mest-i ḥarabıyam. Zîrâ ‘aql bu nefes-i tazeden ya‘ni senûñ bu tâze vâdî ve nev-zebân sözlerûñden mest olur dimekdür. Murād temeddühdür.

[275a] -184- Egerçi rāh be-‘aybet kesān ‘ıyān ne-bürd

Gümān me-ber ki be-‘ayb-ı tū kes gümān ne-bürd

Maḥsûl-i beyt: Egerçi senûñ ‘aybuña kimseler āşikāre vāqıf olmaz lâkin zan itme ki senûñ ‘aybuña kimse gümān eylemeye fete’emmel.

Kitābe’i der-i dükkān-ı rûzgār înest

Ki kes metā‘-ı tesellî ezîñ dükkān ne-bürd

Kitābe bunda mektûbe ma‘nâsınadur ve *dükkān-ı rûzgār* izāfeti beyāniyyedür ve rûzgār zamāneden ‘ibāretdür ve mışrā‘-ı evvelde olan dükkān müşedded ve şāñide olan muḥaffedür.

Maḥsûl-i beyt: Dükkān-ı rûzgārûñ ḳapusına mektûbe evvelā⁸²⁶ budur ki kimse bu dükkāndan tesellî metā‘ın iletmez. Mektûbe olan mışrā‘-ı şāñinûñ mefhûmıdır.

Be-āstāne-i maḳşûd reh kesî bâyed

Ki āb-ı bûse be-her ḥāk-i āstān ne-bürd

Maḥsûl-i beyt: Āstāne-i maḳşûda şol kimse yol bulur ki āb-ı bûsesin her āstānûñ ḥākinden ötri telef itmeye.

Zi-nûş u nîş nazār beste dār u lezzet-gîr

Ki ‘atḳ gürüsne-çetmān be-ṭaraf-ı ḥ’ān ne-bürd

Lezzet-gîr doḳlan dimekdür ki isti‘mâlde fehm eyle dimeden ‘ibāretdür.

Maḥsûl-i beyt: Cihānûñ nûş u nîşinden nazārûñı beste tut ya‘ni men‘eyle. Zîrâ ‘aşḳ aç gözlüleri şofra-i maḳşûd cānibine iletmez ya‘ni ehl-i dünyâyı ni‘met-i murāda iriştirmez dimekdür fete’emmel.

Zi-mekr-i nefis ḥazer kun ki hîç geh ḥazfî

Ne-yāverd ki dü şad gevher ez-miyān ne-bürd

Maḥsûl-i beyt: Nefsûñ mekrinden ḥazer eyle ki hiçbir vāḳt nefis bir ḥazf getürmedi ki ortadan iki yüz gevher telef eylemeye fete’emmel.

⁸²⁶ [275a] evvelā: HM’de yok

Teraḥḥumī ki be-bister fütāde ḥaste-i cev̄r

Çünān ki berg-i⁸²⁷ gülşen ger zenend cān ne-bürd

[275b] *Teraḥḥumī* bir muḳadder emr-i ḥāzır fi ‘linūn mef‘ūlidür ve yā vaḥdet içündür ve *gülşen* zamīri mezkūr ḥasteye rāci ‘dür.

Maḥsūl-i beyt: Bir merḥamet eyle ki cev̄r ü sitemūn ḥastası düşüñe düşmüşdür. Anuñ gibi ki eger aña gül yaprağın ursalar cān iletmez ya ‘ni senūn bīmār-ı cev̄rūn bister-i gamda öyle zebündür ki berg-i gül ĩarbından helāk olur.

Terāne-i ser-bāzār-ı ma ‘rifet ĩnest

Ki kes bizā ‘at-ı müzcāt rāyegān ne-bürd

Terāne bunda sözden ‘ibāretdür.

Maḥsūl-i beyt: Ser-bāzār-ı ma ‘rifetūn sözi budur ki kimse bāzār-ı ma ‘rifetde azcık bahālī metā ‘ı ucuz almaz.

Cihān-ı mihr ü vefā-rā fedā şevem ki derū

Kesī gümān-ı ‘adāvet be-āsman ne-bürd

Cihān-ı mihr izāfeti beyāniyyedür ve *derū*de olan zamīr-i gāyib cihān-ı mihre rāci ‘dür.

Maḥsūl-i beyt: Cihān-ı mihr ü vefāya ḳurbān olayım ki anda kimse āsmana ‘adāvet zannın iletmez ya ‘ni felekden şikāyet eylemez.

Ḥudāy-rā per-i şevķī ‘aṭā kun ey tevḫī

Ki zōr-ı ĩn per ü bālem be-āşiyān ne-bürd

Maḥsūl-i beyt: Ey tevḫī Allah içün baña bir cenāḥ şevķi iḥsān eyle. Zīrā ḥālā bende olan ḳanātlaruñ zorı beni āşiyān-ı maḳşūda iletmez.

Dereş be-rūy küşāden ḥarām dāned ‘aşķī

Kesī ki zevķ zi-düşnām-ı pāsban ne-bürd

Der ḳapudur ve şīn-i zamīr izmār ḳable’z-zīkr ṭarīķıyla mışrā ‘-ı şānīde olan kesīye rāci ‘dür ve *pāsban* bekci ma ‘nāsınadır. Zīrā pās bā-yı ‘Acemīyle ve şīn-i mūhmele ile ḥıfẓ u şıyānet ma ‘nāsın ifāde ider ve bān edāt-ı fā ‘ildür Türkīde ci ma ‘nāsın ifāde ider⁸²⁸.

Maḥsūl-i beyt: Bir kimse ki pāsbanuñ sögmesinden [276a] zevķ eylemeye ya ‘ni ḥaz itmeye. ‘Aşķ ol kimsenūn yüzine ḳapu açmağı ḥarām bilür fete’emmel.

⁸²⁷ [275a] berg: HM’de yok

⁸²⁸ [275b] Türkīde ci ma ‘nāsın ifāde ider: HM’de yok

Be-ehl-i rāz bi-ber sırr-ı dil ne-ber- ‘Urfī

Ki dost cevri zi-düşmen be-düşmenān ne-bürd

Bi-ber emri-i hâzırdur ammā ‘Urfī’ye muḳārin olan ber edāt-ı şıladur.

Mahşül-i beyt: Göñül sırrını ehl-i rāza ilet ‘Urfī’ye iletme ya ‘ni sırr-ı derūnı şāhib-i rāza söyle. ‘Urfī şāhib-i rāz olmamağın aña söyleme dimekdür ve mısrā ‘-ı şānī irsāl-i meşel ḳabīlindendür. Ya ‘ni ki dost düşmenden müşāhede eyledüğü cevri ü sitemi düşmene iletmez ya ‘ni söylemez dimekdür fete’emmel.

-185- Eger zi-kāviş-i müjgān-ı ō dilem hūn şöd

Huşem ki behr-i men esbāb-ı girye efzūn şöd

Mahşül-i beyt: Eger yārūñ kāviş-i müjgānından göñlüm hūn olduysa hātırım hoşdur ki benüm için esbāb-ı girye ziyade oldı. Kāviş kāf-ı ‘Arabīyle ve vāvuñ kesriyle ve şīn-i mu ‘ceme ile ism-i maşdardur ḳazma ve ḳazış ma ‘nāsınadur.

Dem-i helāk be-rūy-ı tū bes ki hayrān būd

Dilem ne-yāft ki cān key zi-sīne bīrūn şöd

Mahşül-i beyt: Vaḳt-i helākde göñlüm senūñ rūyuña ziyāde hayrān olduğından cān sīneden ḳaçan çıḳduğın ya ‘ni cānuñ sīneden ne zamān çıḳduğunu bilmedi.

Kūdām ḳatre-i hūy Leylī ez-cebīn efşāned

Ki kāh-ı girye ne bīrūn zi-çeşm-i Mecnūn şöd

Hūy vāv-ı resmīyle der ma ‘nāsınadur ve *kāh* kāf-ı ‘Arabīyle şamandur ve giryeye izāfeti beyāniyyedür. Ma ‘lūm ola ki şu şamanı taḥrīk idüp yerinden ḳaldırduğı muḳarrerdür fete’emmel⁸²⁹.

Mahşül-i beyt: Leylī ḳaḅğı der ḳatresin alnından saçdı ki kāh-ı girye çeşm-i Mecnūn’dan taşra gitmedi. Der ıztırābdan ḥāşıl olur. [276b] Leylī⁸³⁰ muḳtarib olup hūy-feşān olıcaḳ Mecnūn girye-bār olur dimekdür.

Ümīd-i men be-muḥabbet ziyāde çün ne-şevēd

Ki dūş-ı kūh-ken ārāmgāh-ı Gülgūn şöd

Mahşül-i beyt: Muḥabbete benüm ümīdüm niçe ziyāde olmasun ki Ferhād’uñ omuzı Gülgūn’uñ ḳarargāhı oldı. Ma ‘lūm ola ki Ferhād-ı nā-murād kūh-ı Bīsūtūn’ı keserken

⁸²⁹ [276a] Ma ‘lūm ola ki şu şamanı taḥrīk idüp yerinden ḳaldırduğı muḳarrerdür fete’emmel: HM’de yok

⁸³⁰ [276b] Leylī: HM’de yok

Şîrîn Gülgün'a süvâr olup ol ṯāgı temāşāya geldikde Ferhād istikbāl idüp Şîrîn'i Gülgünile kapup biraz götürmişdür dirler. Bu beyt aña telmiḥdür ve *mi 'rāc-ı ğayretest ser-i kūh-ken velī* beyti ki güzār eyledi o daḥı bu kışşaya telmiḥ idi.

Zi-büt ne kūşe-i çeşmī ne ṯāk-ı āb-rūyī

Be-ḥayretem ki dil-i berehmen zi-kef çün şöd

Zā-yı müfrede bunda ma' nā-yı zarfıyyet ifāde ider ve aşıl ma' nāsı üzre daḥı olur ve bi-gū (bi-gū) te' kīd lafzı kabīlindendür.

Mahsūl-i beyt: Bütde ne kūşe-i çeşm ve ne ṯāk-ı āb-rū vardır ḥayretdeyem ki berehmenün göñli elden niçe gitdi. Ya 'ni benden ne kūşe-i çeşmile nazar ve ne ṯāk-ı āb-rūyla 'işveler mutaşavverdür. Ya 'ni bunlar bütten mutaşavver degüldür. Pes böyle olıcaḥ dil-i berehmenün göñli elden çıḳduḡına ḥayretdeyem dimekdür.

Figān zi-ṭab 'ı tū 'Urfī bi-gū bi-gū ki zi-tū

Tetebbu 'at sebeb-i şöhret-i hümāyūn şöd

Tetebbu ' nazīre söylemek ma' nāsına müsta' meldür ve āḫirinde olan *tā-yı sākine* zamīr-i ḥiṭābdur ve *hümāyūn* selāṭin-i Hind'den birinün maḥlaşıdur.

Mahsūl-i beyt: Ey 'Urfī figān senün ṭab 'uñdan ya 'ni keskin ṭab 'uñ vardır. Söyle söyle ya 'ni dā'ima ğazel söyle ki zīrā senün⁸³¹ nazīreñ hümāyūnuñ yeñiden sebeb-i şöhreti oldı. Murād 'Urfī hümāyūnuñ ğazeline nazīre söylediḡin beyān ider [277a] ammā ğaraḥ temeddüḥdür.

-186- Ānem ki telḥīm zi-ġam efzūn nüvişte' end

Rāz-ı dilem be-sīne-i Mecnūn nüvişte' end

Mahsūl-i beyt: Ben ol 'āşıkam ki benüm acılıḡımı ġamdan ziyāde ve artıḳ yazmışlardır. Benüm göñlümün rāzını sīne-i Mecnūn'a yazmışlardır fete' emmel.

Çün kem şeved cünün ki Mesīḥā-demān-ı ḥüsn

Ḥırz-i kirişme ber-leb-i efsūn nüvişte' end

Çün vāv-ı aşliyye ile niçe dimekdür 'Arabīde keyfe ma' nāsına ve *kem* kāf-ı 'Arabīnün fethiyle eksük ma' nāsınadır ve *Mesīḥā-demān-ı ḥüsn*den maḳşūd ḥübāndur ve *ḥırz* ḥānuñ kesriyle ḥamāyil ma' nāsınadır ve kirişmeye izāfeti beyāniyyedür.

⁸³¹ [276b] senün: ṭab 'uñdan ilave edilmiştir HM

Mahsül-i beyt: Cünûn-ı ‘aşk niçe eksük olur ki hûbân-ı cihân leb-i efsûn üzre kirişme hamâyilin yazmışlardır.

Ṭarḥ-ı ḥarābī dü cihân mîkunend ez-ân

Bāzīçehā-yı nāz-ı tû bîrûn nüvişte’ end

Mîkunendûn fâ‘ili iimâr kable’z-zîkr tārîkıyla bāzīçehā-yı nāzdur ve bāzīçehā bāzīçenûn cem‘idür oyuncak ma‘nāsına ve nāza izāfeti beyāniyyedür.

Mahsül-i beyt: İki cihāna ḥarāblık tarḥ iderler ya‘ni bırağurlar. Ol sebebdan senûn nāzûk bāzīçelerini iki cihāndan taşra yazmışlardır.

Ber-levḥ-i rāz nām-ı şehīd-i ḥayāl-i tû

Lezzet-şinās-ı zaḥm-ı şebîḥûn nüvişte’ end

Levḥ lügatde tahta ma‘nāsınadur ve rāza izāfeti beyāniyyedür ve *lezzet-şinās* vaşf-ı terkîbidür ve *şebîḥûn* gice başkınıdır.

Mahsül-i beyt: Senûn şehīd-i ḥayālûn olan ‘āşıkûn nāmını levḥ-i rāza şebîḥûn zaḥmını lezzet-şināsı yazmışlardır.

Ānem ki zevk-i dürd-şināsân-ı ğam merā

Ser-cüş-ı ni‘met-i ğam-ı Mecnûn nüvişte’ end

Dürd dālûn zammıyla çökekdür ve şināsânla terkîb olmuşdur ve *ser-cüş* [277b] terkîb-i mezcîdür bunda zinde ve güzîde ma‘nāsınadur ve *nüvişte’endûn* fâ‘illeri dürd-şināsân-ı ğamdur.

Mahsül-i beyt: Ben ol ‘āşıkam ki dürd-i ğam zevkîni biliciler benüm için Mecnûn’uñ ğamı ni‘metinûn zübdesini yazmışlardır.

‘Urfî ‘ilâc-ı telḥ dehānân-ı hüşmend

Ber-nüşḥande-i leb-i mey-gûn nüvişte’ end

Telḥ-dehān vaşf-ı terkîbî aḫsāmındandır ve *elif ü nûn* edât-ı cem‘dür ve hüşmende izāfeti beyāniyyedür ve *hüşmend* aklıllı ve uşlı ma‘nāsınadur ve *nüşḥande* tatlı gü(nü)lmege dirler. Nitekim güzeller gāhıce şatlı tatlı gülerler ve *leb-i mey-gûn* izāfeti beyāniyyedür ma‘nāsı mey gibi kırmızı dudak dimekdür. Murād leb-i cānāndur.

Mahsül-i beyt: Ey ‘Urfî hüsmend olan ağız⁸³² acıların ‘ilâcını cânânun mey gibi kırmızı dudağının tatlı gülmesine yazmışlardır ve cā’izdür ki leb-i mey-gündan murād muṭlaḳ leb-i hūbān ola ve li-küllü vecheh fete’emmel.

-187- Ānçünān āteş-i bîdād merā be-sūzed

Ki sitem mîgezed engüşt ü belā mîsūzed

Āteş-i bîdād izāfeti beyāniyyedür ve *bîdād* zulm ü cevr ma‘nāsınadır.

Mahsül-i beyt: Āteş-i bîdād beni öyle yakar yandırur ki sitem parmağı ucın ıştırur ve belā yanar yakılır fete’emmel.

Ānçünān āteş-i rencūrî-i bîmār-ı sitem

Şu ‘le-zen geşt ki ümmîd-i şifā mîsūzed

Şu ‘le-zen vaşf-ı terkîbîdür.

Mahsül-i beyt: Bîmār-ı sitem olan ‘āşıkun hasteligi āteşi öyle şu ‘le-zen olur ki ümmîd-i şifā yanar dimekdür fete’emmel.

Nā-ümîdî zi-tü rû kerde be-mihrâb-ı niyâz

Ki zi-te’ şîr-i dem-i germ du ‘ā mîsūzed

Dem-i germ izāfeti beyāniyyedür ma‘nâsı ıssı nefes dimekdür. Murād nefes-i mü’essirdür.

Mahsül-i beyt: Senden bir nā-ümîd ‘āşık mihrâb-ı niyâza teveccüh eyledi ki te’ şîr-i dem-i germinden du ‘ā yanar. Murād [278a] kemâl-i sūzişi beyândur. Mısrâ‘-ı evvelde ānçünān lafzı taḳdîr olursa vecihden ḥālî degüldür fete’emmel.

Dil-i germîst merā zi-āteş-i ‘aşket ki eger

Āh-ı serdî be-keşem her dü serā mîsūzed

Mahsül-i beyt: Senün āteş-i ‘aşkuñdan benüm bir ıssı göñlüm vardır ki eger bir şovuk āh çekersem iki cihān cemî‘an yanar.

Eşer-i şu ‘le-i nā-kāmî-i dil bîn ki hümāy

Ger berū sāye kuned bāl-i hümā mîsūzed

Hümā her kimün üzerine sāye şalsa pâdişāh olur veya bir ulu devletlü olur dirler el-‘uhdetü ‘ale’r-rāvî.⁸³³

⁸³² [277b] dudak dimekdür. Murād leb-i cânândur. Mahsül-i beyt: Ey ‘Urfî hüsmend olan ağız: HM’de yok

⁸³³ “Vebal, rivayet edene aittir.”

Maḥsūl-i beyt: Göñülde nā-murādlık şu ‘lesinüñ eşerin gör ki eger anuñ üzerine hümā sāye şalsa kanātı yanar. Berūda olan ıamır-i gāyib dile rāci ‘dür fete’emmel.

Key dimāğ-ı tū mu ‘aṭṭar kuned ez-būy-ı şafā

Bezm-i zāhid ki derū ‘ūd-ı riyā mīsūzed

‘*Ūd* lafz-ı müştarekdür ammā bunda murād şol meşhūr şecer-i hoş-büydur ki yandukda güzel rāyiḥa virür ve riyāya izāfeti beyaniyyedür.

Maḥsūl-i beyt: Senüñ dimāğuñı būy-ı şafādan kaçan mu ‘aṭṭar eyler. Zāhid bezm ü şöḥbeti ki anda ‘ūd-ı riyā yanar.

R[ū] beher sū ki kunem cilve kuned şāhid-i ḥüsn

Ān kelīmet ki ez-şevḳ-i liḳā mīsūzed

Ān *kelīmet* mübtedā-yı maḥzūfuñ haberidür ve *liḳā* bunda ḥüsn-i cemālden kināyetdür.

Maḥsūl-i beyt: Her cānibe ki teveccüd iderem şāhid-i ḥüsn ‘arz-ı cemāl ider. Göñül ol kelīmdür şevḳ-i cemāl-i cānāndan yanar.

Āteş-i şevḳ muḥīṭ-i dil-i men geşte velī

Her ser-i mū şöde dāğī vü cüdā mīsūzed

Maḥsūl: Şevḳ āteşi benüm göñlümi muḥīṭ olmuşdur. Ya ‘ni göñlümi iḥāta itmişdür lākin her bir kılumun ucu bir dāğ olmuşdur ve cānāndan cüdā yanar.

Tā-be-rūy-ı tū kuned germ nigāheş ‘Urfī

Mīgüdāzed zi-ḥacālet zi-ḥayā mīsūzed

[278b] *Nigāheş* zamīri olmasa da maḥall-i ma ‘nā degüldür fete’emmel.

Maḥsūl-i beyt: ‘Urfī senüñ rūyuña germ nigāh idelden beri ḥacāletinden erir ve edeb ü ḥayāsından yanar ve cā’izdür ki tā ḥarf-i ta ‘līl ola ve li-küllü vecheh. Ma ‘lūm ola ki germ nigāh lügatde ıssı nazar dimekdür ammā isti ‘mālde pek nazardan ‘ibāretdür.

-188- Ān dil ki zi-hicr-i tū be-ārām ber-āyed

Zūdeş be-muşībet-zedegī nām ber-āyed

Zūd zānuñ zammıyla tīz dimekdür ve şīn-i zamīr dile rāci ‘dür.

Maḥsūl-i beyt: Ol göñül ki senüñ hicr ü firākuñdan ārām u rāḥata gele. Ol göñül muşībet-zedelikden tīz nām çıkarur.

Pür-zehr dehed sāgār u şīrīn ne-kuned leb

Ān ḥavşala' em kū ki be-în cām ber-āyed

Dehedūñ fā'ili muḳadder sāḳīdūr ve ne-kunedūñ fā'ili zamīri daḡı aña rāci' dūr ve kū kāf-ı 'Arabīnūñ zammıyla ḡanı dimekdūr.

Mahşul-i beyt: Sāḳī baña zehrile māl-ā-māl bir sāḡar virūr ve dudaḡın şīrīn eylemez ya'ni şīrīn sözleriyle göñlümi ele almaz. ḡanı bende ol ḡavşala ki bu cāma taḡammül eyleye demek olur.

Ünsī be-ḡamet cān ne-giriftest ki ez-ten

Tā-ḡaşr ecel ger kuned ibrām ber-āyed

Mahşul-i beyt: Senūñ ḡamuñla cānum öyle üns tutmamışdır ki ḡaşre dek eger ecel ibrām iderse tenden çıḡa ya'ni cānum senūñ ḡamuñla öyle ünsiyet itmişdür. Ecel ibrāmı ile tenden ḡaşre dek çıḡmak ihtimālī yoḡdur demek olur.

Ger zūlf-i tū der-şavma' a zūnnār-feşāned

Āvāze-i küfr ez-der-i İslām ber-āyed

Şu'arā *zūlf-i* ḡubānı zūnnāra teşbīh iderler ve aña münāsib olan ba'zı elfāz ki vardur tersā ve küfr gibi mūrā'ātü'n-naẓīr tārīḡıyla getürürler ve *kūfri* 'aşḡ u muḡabbet ile te'vīl iderler.

Mahşul-i beyt: Eger senūñ [279a] zūlfūñ şavma'ada zūnnār-feşān olursa İslām ḡapısından āvāze-i küfr zāhir olur. Ya'ni ehl-i İslām zūnnār-ı zūlfūñi görünce hep kāfir-i 'aşḡ olurlar dimekdūr.

Müşkil ki şeved naḡme-serā der-ḡemen-i ḡuld

Murḡi ki be-pejmürdegī-i dām ber-āyed

Mahşul-i beyt: Müşkildür ki ḡemen-i ḡuldde naḡme-serā ola ya'ni ravza-i cennetde naḡme-serā olmaḡ güçdür. Bir murḡ ki dām-ı dünyā pejmürdeliginden ḡaşıl ola. Müşkil didüḡi a'māl-i mūcib-i cennet olmaduḡın beyāndur fete' emmel.

Mārā ki бүрд nām be-bezm-i tū ki ez-mā

Der-mecma' -i mātem-zedegān nām ber-āyed

Evvelki *ki* isimdür ve şānīsı ḡarf-i ta'līldür ve *mecma'* meclis ma'nāsınadır.

Mahşul-i beyt: Senūñ bezmünde bizüm evümüzi kim añar ya'ni kimse añmaz. Zīrā bizüm adumuz mātem-zedeler meclisinde añılır. Senūñ bezm-i pür-sūruñda añılmaz dimekdūr.

Ān sūḡtegānīm ki ger āteş-i dūzaḡ

Sencend be-dāğ-ı dil-i mā hām ber-āyed

Mahsül-i beyt: Biz ol sūhtegān-ı ‘aşkuz ki eger farazā āteş-i dūzahı bizüm dāğ-ı dilümüzle taratsalar āteş-i dūzahı hām çıkar. Bu maķūle ebyāt ğulüvv ü igrāk kabīlindendür.

Zān bā-tū ne-güyem ğam-ı ‘Urfi ki me-bādā

Nāmeş be-zebān-ı tū be-düşnām ber-āyed

*Nāmeş*de olan zamīr-i ğāyib ‘Urfi’ye rāci ‘dür ve *düşnām* sögmekdür.

Mahsül-i beyt: Saña ‘Urfi’nün ğamını anuñiçün söylemem. Zīrā olmaya ki anuñ nāmı senün zebānuñdan düşnām ile çıka. Ma‘lūm ola ki be-zebānda olan bā-yı müfrede böyle yerlerde ez ma‘nāsın ifāde ider. Şeyh Sā‘dī beyt:

Sūhan āhir be-dehen mīğūzer demev

Zīrā sūhaneş telh ne-ḥ’āhi deheneş şīrīn kun

-189- Ān mest-i nāz kez-nigeheş mey fūrū çeked

Hūn-ı tarahhum ez-dem-i şemşīr-i ō çeked

Fūrū fā ve rānuñ zammeleriyle [279b] böyle maḥallerde ancak te’kīd ifāde ider. *Dem-i şimşīr* dālūñ fethiyle kılıç ağzıdır ve *ō* zamīri mest-i nāza rāci ‘dür.

Mahsül-i beyt: Ol mest-i nāz ki anuñ nazarından şarāb tamar, kılıcı ağzından hūn-ı tarahhum tamar ya‘ni tamlar. Terahhumı şemşīrinden kan akmasıdır fete’emmel.

Dārem gümān ki nāme-i ‘işyān şeved sefid

Deh kıatre-i eşk eger zi-pey-i şüst ü şū çeked

Sefīd beyāi ma‘nāsınadır ve sepīd daḥı lūġatdūr bā-yı ‘Acemī ile ve *deh* dālūñ fethiyle ve hā-yı aşliyyenün sūkūniyla ism-i ‘adeddūr on ma‘nasına ve *eşk* elifūñ fethiyle ve şīn-i mu‘cemenün sūkūniyla göz yaşıdır ve *şüst ü şū* yuma ve arıt[m]a ma‘nasına isimlerdür. Ba‘zı maḥalde lāzım daḥı olur.

Mahsül-i beyt: Zān iderem ki nāme-i ‘işyān beyāi ola eger şüst ü şū içün on kıatre gözyaşı tamarsa.

Aḥbāb gül-feşān be-leb-i cūybār u men

Hūnem zi-dīde cūşed ü ber-ṭaraf-ı cūy çeked

Gül-feşān vaşf-ı terkībīdür ve ma‘nası gül saçıcı dimekdür ve *leb* bunda kenār ma‘nāsınadır ve *cūybār* ırmaķdūr ve *cū* daḥı böyledür ve cūy daḥı lūġatdūr yāyla.

Mahsül-i beyt: Dostlar ırmağ kenârında gül-feşân ve şâdmândur ve benüm ise gözümden kan kaynar ve ırmağ cânibine tamar. Ya‘ni ben giryân u ğamnâkim dimekdür ve câ‘izdür ki aḥbâbdan murâd kendi cânânı ola ‘alâ-tarîḳ-ı ta‘zîm fete’emmel.

Men telhî ez-melâmet-i düşmen ne-(b)[m]i keşem

În şerbet ez-dimâğ-ı merâ der-gelû çeked

Mahsül-i beyt: Ben düşmenüñ melâmetinden ya‘ni düşmen beni lev m ü âzâr itmeden acılık çekmem. Bu şerbet benüm dimâğumdan boğazuma tamar. Ya‘ni lev m-i düşmeni⁸³⁴ yutkunup ızhâr eylemem dimekdür fete’emmel.

Ger serdehîm girye be-bînî ki [280a] eşk-i mâ

Tenhâ ne ez-mûje ki zi-her târ-ı mû çeked

Mahsül-i beyt: Eger ağlamağa başlasağ görürsün ki bizüm gözümüz yaşı yalnız müjgânımızdan degül belki her târ-ı müyumuzdan tamar. Târ tel ma‘nâsınadur ve müya izâfeti beyâniyyedür.

‘Aşk er çünîn şikence kuned hûn-ı kâ’inât

Ân mâye nîst kez-dil-i mürî fûrû çeked

Mahsül-i beyt: ‘Aşk eger böyle şikence iderse bütün ḥalḳ-ı ‘âlemüñ ḥunı o mâye degüldür ki bir mür-ı nâ-tevânüñ yüreginden rîzân ola. Ya‘ni ‘aşḳ bir mür-ı nâ-tevân maḳâmında olan ‘âşıḳ-ı za‘îfe ne kadar şikence itse mümkün degüldür ki anuñ yüreginden cümle ḥalḳuñ ḥunı kadar ḥun aḳa. Belki miḳdârınca rîzân olur dimekdür ve câ‘izdür ki mışrâ‘-ı şânî ma‘nâ-yı istifhâmı mutazammın ola. Pes mahsül-i beyt ‘aşḳ eger böyle şikence iderse bütün ḥalḳ-ı ‘âlemüñ ḳanı ol mâye degül midür ki bir mür-ı nâ-tevânüñ yüreginden rîzân ola. Ya‘ni ‘aşḳ bunuñ gibi şikence iderse bir mür-ı nâ-tevân meşâbesinde olan ‘âşıḳ-ı za‘îfüñ yüreginden bütün ḥalḳ-ı ‘âlemüñ ḳanı kadar kan dökülür demek olur ve li-küllî vecheh.

‘Urfî be-kâveş âmede yâ Rab bi-hil ki men

Ânhâ ki ez-dilem çeked ez-güft ü gû çeked

Kâveşüñ muzâfun ileyhi maḥzûfdur ve bi-hi/hânüñ kesriyle emr-i ḥâzırdur hilîdenden.

⁸³⁴ [279b] lev m-i düşmen: düşmen-i lev m HM

Mahsül-i beyt: ‘Urfî kâveş-i dile gelmişdür yâ Rab қо ya‘ni қо ki ‘Urfî yüregini kızsun. Zîrâ anlar ki ya‘ni ol қанлар ki benüm yüregümden қатар güft ü güdan қатар.

-190- Ānkū çü men ez- ‘aşk perişān ne-nişīned

Ber-mesned-i tevfiķ-ı şehīdān ne-nişīned

Ānkū üç kelimededen mürekkebdür ve aślında ān ki ödur zarūret-i vezniçün hāzf ü işāl kılnmışdur ve *çü* bunda hārf-i teşbīhdür [280b] ve *mesned-i tevfiķ* izāfeti beyāniyyedür ve *şehīdāna* izāfeti lāmiyyedür.

Mahsül-i beyt: Ol kimse ki benüm gibi ‘aşkdan perişān oturmaz. Ol kimse şehīdlerün mesned-i tevfiķında oturmaz.

Ey Hızr şikestī be-sebüyet ne-resed hīz

Kīn teşnegī ez-çeşme-i hayvān ne-nişīned

Hızr bunda delīl ü mürşidden ‘ibāretdür ve *şikestī* ve *teşnegī* yāları maşdariyyedür.

Mahsül-i beyt: Ey Hızr destüñe şınuqluқ irişmesün, қалқ. Zîrâ bu teşnelik çeşme-i hayvān şuyundan teskīn olmaz fete’emmel.

Ey Nūh me-rencān nefes-i çeşme-küşāyet

İn āteş-i ‘aşkest be-tūfān ne-nişīned

Mahsül-i beyt: Ey Nūh çeşme açıcı nefesüñe zahmet virme zîrâ bu ‘aşk āteşidür tūfānla sönmez. Ma‘lūm ola ki çeşme-küşā vaşf-ı terkībīdür, tūfān hāzret-i Nūh ‘aleyhisselāmuñ du‘āsiyla olmağla nefesi çeşme-küşālıqla mevşūf oldı ve böyle maḥallerde *el-‘ulemā’ü veraşetü’l-enbiyā*⁸³⁵ mefhūmı üzre Nūh’dan murād nefesleriyle çeşme-küşālığa қадір olan mürşidān-ı mihr ü muḥabbetdür fete’emmel.

Bā ān ki muğān-rā hemegī mā’ide şehdest

Der-deyr meges ber-leb-i mihmān ne-nişīned

Şehd şīnün zammıyla ‘asel ma‘nāsınadur ammā A‘cām feth-i şīnle isti‘māl iderler.

Mahsül-i beyt: Anuñ birle ki muğānuñ cemī‘an mā’ide ve ta‘āmı ‘asel-i muşaffādur. Yine kilīsālarında mihmānuñ lebine meges қонmaz ya‘ni anda leb-i mihmān megesden āsüdedür dimek olur. Murād deyr-i ‘aşkı vaşfdur.

Ger çāşnī-i şerbet-i derd-i tū ne-yābed

Hergiz meges-i dil be-leb-i nān ne-nişīned

⁸³⁵ “Ālimler, peygamberlerin varisleridir.” Buhāri, İlim, 10; Ebu Davud, İlim, 1; Tirmizî, İlim 19.

Hiṭāb cānānadur.

Mahsūl-i beyt: Eger senüñ şerbet-i derdüñ zevkını bulmazsa hergiz gönül megesi leb-i nāna konmaz. Leb-i nān itmek kenār dimekdür.

[281a] ‘Urḫi bi-rev ez-ğam-kede-i mā ki kes ĩncā

Bĩ-zaḥm-ı dil ü çāk-i girībān ne-niṣīned

Mahsūl-i beyt: Ey ‘Urḫi bizüm gam-hānemüzden var git. Zīrā bu maḥalde kimse zaḥm-ı derünsuz ve çāk-i girībānsız oturmaz fete’emmel.

-191- Āncā ki baḥt-ı bed be-teḳāīā gulūv kuned

Kārī ki ye’s hem ne-kuned ārzū kuned

Mahsūl-i beyt: Ol yerde ki baḥt-ı bed teḳāīāyla hücüm ider bir iş ki ye’s daḥı eylemez. Baḥt-ı bed ol işi ārzū ider fete’emmel.

Şad cā nihāl-i mihr niṣāndīm ü ḥuṣḫ şöd

Tā-rīşe der-zemīn ki muḥkem fūrū kuned

Tā bunda ḥarf-i ta ‘accübdür ve *rīşe* bu maḥalde nihālün kökünden ‘ibāretdür ve *ki* isimdür kim ma ‘nāsına bir zāt-ı zevi’l-‘uḳūle delālet ider ve *fūrū kuned* daldurur ma ‘nāsına müsta ‘meldür.

Mahsūl-i beyt: Yüz yerde mihr ü muḥabbet fidānın dikdüñ ve ḳurudı ya ‘ni tutmadı. ‘Acabā ol fidānuñ kökını yere kim muḥkem daldurur ve diker.

Ṭālib be-kām mīresed er sa ‘y kāmilest

Bāziş me-dār eger be-ğalaṭ cüst ü cū kuned

Bāz bunda girü ma ‘nāsına ve *şīn*-i zamīr ṭālibe rāci ‘dür ve *cüst ü cū* arama ve isteme ma ‘nāsına isimlerdür.

Mahsūl-i beyt: Ṭālib murāda irişür eger sa ‘yi kāmil ise. İmdi ol ṭālibi girü tutma ya ‘ni anı ṭalebinden alıḳoyup māni ‘ olma eger ğalaṭ cüst ü cū iderse de fete’emmel.

Dārū-yı ‘İsevī be-ḳadeḥ dāṣtem velī

Müşfiḳ ne-dāṣtem ki merā der-gelū kuned

Dārū-yı ‘İsevī ḥayāt virici devā dimekdür ammā bu maḥalde murād bādedür ki ‘aşḳ u muḥabbetden ‘ibāretdür.

Mahsūl-i beyt: Ḳadeḥümde dārū-yı ‘İsevī vardur lākin bir müşfiḳ ve mihribān dostum yoḳdur ki boğazuma dōke.

Ġusl-i şehīd-i ‘aşk be-āteş sezed ne āb

Çün şu ‘le [281b]-rā be-āb kesī şüst ü şū kuned

Mahsül-i beyt: Şehīd-i ‘aşkı āteş ile yumak lāyıkdur şuyla degül. Zīrā şu ‘leyi kimse ābıyla niçe şüst ü şū ider ya ‘ni ne vecihle yur ve arıdur dimekdür.

Īn bī-gamī ki bā-dil-i ‘Urfi sirişte’end

Pür-şabr bāyedeş ki be-derd-i tū hū kuned

Şīn zamīri ‘Urfi’ye rāci ‘dür.

Mahsül-i beyt: Bu bī-gamlığı ki dil-i ‘Urfi ile yogırmışlardur aña çok şabr lāzımdur ki senüñ derdüñe alışa.

-192- Ānān ki vaşf-ı hūsn-i tū taqrır mīkunend

H‘āb-ı ne-dīde-rā heme ta ‘bīr mīkunend

Mahsül-i beyt: Anlar ki senüñ vaşf-ı hūsnüñi taqrır iderler cemī ‘ zamānda görölmedük düşi ta ‘bīr iderler. Ma ‘lūm ola ki düş te’vīl olunur yoḡsa ta ‘bīr olunmaz. Pes ta ‘bīr zikri ğalaṭ-ı meşhūr kabīlindendür.

Ez-şıdḡ-ı ehl-i bütkede nīz i ‘timād nīst

Ez-bes ki ehl-i şavma ‘a tezvīr mīkunend

Mahsül-i beyt: Ehl-i şavma ‘a ziyāde tezvīr ü riyā itdüklerinden ehl-i büt-hānenüñ dahı şıdḡından i ‘timād yoḡdur.

Merdān-ı kār rāh-nişīn-i ‘ināyetend

Bāzīçe-dostān heme tedbīr mīkunend

Bāzīçe oyuncaḡ ma ‘nāsınadur ve dostān ile terkīb olmışdur.

Mahsül-i beyt: İş⁸³⁶ erleri ‘ināyet yolında oturıcılardur, bāzīçe-dost olanlar ise hep tedbīr iderler.

Ey bī-gamān ḡazer ki nedīmān-ı bezm-i ‘aşk

Ṭıflān-ı ḡām-rā be-nefes pīr mīkunend

Mahsül-i beyt: Ey ğamsızlar ḡazer idüñüz ki bezm-i ‘aşk muşāhibleri nā-puḡte etḡālī nefesiyle pīr iderler. Pes nedīmān-ı ‘aşka i ‘tirāzdan ḡazer lāzımdur dimek olur.

Her çend āşināy-ı rumūzend zīrekān

Nāzik me-gū ḡadīş ki tekfir mīkunend

⁸³⁶ [281b] iş: HM’de yok

Rîzegāndan murād ‘ulemā-yı şerī‘atdur ve *mîkunend* fā‘ili anlara rāci‘dür.

Mahşül-i beyt: ‘Ulemā-yı şer‘-i şerīf [282a] her ne kadar rumûz fehmi iderlerse de sözi nāzûk söyleme. Zîrā anlar şer‘-i şerīfe muhālîf söz söyleyeni tekfir iderler dimekdür.

Çün ehl-i rāz nükte serāyend gûş dār

Zîbeğ be-gûş rîz çü tefsîr mîkunend

Ehl-i rāzdan murād ehl-i ‘aşkdur ‘aşka müte‘allık olan nikâtı bilürler, tefsîr bilmezler. Pes bilmedükleri muḳarrer olıcaḳ anlardan tefsîr diñlemesi câ‘iz olmaz.

Mahşül-i beyt: Çün ehl-i rāz mihr ü muḥabbete müte‘allık nükte ayarlayalar ya‘ni beyān ideler. Diñle ve ḥıfz eyle ammā tefsîr itdükleri vaḳtde ḳulaḡuña jîve dök ya‘ni diñleme ve işitme. Zîrā anlar tefsîr ü ḥadîs bilmezler demek olur.

Münkir me-şev çü naḳş ne-bînî ki ehl-i rāz

Levh ü ḳalem güzāşte taḥrîr mîkunend

Münkir mîmûñ zammıyla if‘āl bâbından ism-i fā‘ildür ma‘nāsı inkār idici dimekdür ve *ehl-i rāzdan* murād ehl-i ‘aşkdur ve *taḥrîr* lügatde işlāḥ u taḳvîm ma‘nāsınadur ve ba‘zı yerde tezyîn ma‘nāsına da gelür ammā bu kitābet ma‘nāsınadur.

Mahşül-i beyt: Çünki naḳş u ḥaṭ görmeyesin münkir olma. Zîrā ehl-i rāz levḥ ü ḳalemi terk idüp yazarlar. Ḥaşılı münkir-i ‘aşḳ olma dimekdür.

Endîşe-rā dirîğ me-dār ez-dil-i ḥarāb

Kîn ḥāne-rā be-vesvese ta‘mîr mîkunend

Mahşül-i beyt: Endîşeyi dil-i ḥarābdan dirîğ tutma zîrā bu ḥāneyi vesvese ile ta‘mîr iderler.

În āh u nāle ‘Urfî zi-āteş sirişte’ end

Me-küşāy leb⁸³⁷ me-bād ki te’şîr mîkunend

Mahşül-i beyt: Ey ‘Urfî bu āh u nāle āteşden yoḡrulmuşlardır. Dudaguñ açma ya‘ni āh u nāle eyleme⁸³⁸. Zîrā olmaya ki te’şîr ideler. Mîkunend fā‘ili āh u nāledür.

-193- Ānān ki gamet māye-i efsāne ne-sāzend

Bā hem-rehî-i maḥrem ü bîḡāne ne-sāzend

⁸³⁷ Burada “leb” kelimesinin istinsahı unutulmuş olmalıdır. Şerhinden ve Urfî Dîvân’ı nüshalarından hareketle ilave edildi. Burada olduğu gibi ilk nüshadaki eksik ve hataların ikinci nüshada da korunduğu görülüyor.

⁸³⁸ [282a] eylemeye: HM’de yok

Maḥsûl-i beyt: Anlar ki senüñ gamuñı [282b] mâye-i efsâne eylemezler. Maḥrem ü bîgâneye hem-râh olmağa meşğûl olmazlar yâḥud maḥrem ü bîgâne kendilerine hem-râh olmağa râzı olmazlar demek olur fete’emmel.

Efsâne me-ḥ^vânîd ki mestân-ı ḥîred-sûz

Bâ maşlahat-ı merdüm-i ferzâne ne-sâzend

Ḥîred-sûz vaşf-ı terkîbîdür ma‘nâsı ‘aqlın yakıcı ya‘ni ‘aqlın terk idici dimekdür.

Maḥsûl-i beyt: Meşel okumañuz ki ḥîred-sûz ve lâ-ya‘kıl olan serḥûşlar merdüm-i ferzânenüñ maşlahatına derkâr olmazlar.

Zünnâr nümûdem be-heme şavma‘a-dârân

Tâ-dâm-ı rehem sübḥa-i şad dâne ne-sâzend

Şavma‘a-dâr şâḥib-i ma‘bed dimekdür ve elif ü nûn edât-ı cem‘dür.

Maḥsûl-i beyt: Cemî‘ aşḥâb ma‘bede kemer-bend-i ‘aşk olduğı ‘arz eyledüm tâ yüz dâne tesbîhi yoluma tızaḳ eylemeyeler. Ya‘ni beni giriftâr-ı dâm u dâne zerḳ u riyâ eylemeyeler dimekdür fete’emmel.

Tâ-ḥaşr serâsime beher kûçe der-âyed

Ger ḥâk-i merâ ḥîst-i şanem-ḥâne ne-sâzend

Kûçe maḥalle ma‘nâsınadır ve *ḥîst* ḥâ-yı mu‘cemenüñ kesriyle kerpiç ma‘nâsınadır.

Maḥsûl-i beyt: Tâ ḥaşre dek her maḥalleye sersem gelür. Eger benüm ḥâkümi put-ḥâne kerpici itmezler ise ya‘ni eger benüm ḳabrümi büt-ḥâne kerpicinden düzmezler ise tâ kıyâmete dek vücûdum ḥâki her maḥalle serâsime ve perişân gelür demek olur fete’emmel.

Âteş be-dü ‘âlem zede ez-nâr u merâ ğam

Kez-ḥüsn-i tû bâzîçe-i efsâne ne-sâzend

Zede bu maḥalde muḥâṭab ḥükmündedir mısrâ‘-ı şânîde tû lafzı buña ḳarînedür lâkin zarûret-i vezn için şîğa-i ğâyibde vâkı‘ olmuştur.

Maḥsûl-i beyt: Cânâna ḥitâb idüp buyurur ki ey cânân iki ‘âleme âteş urmuşsuñdur ve benümçün ğam vardır. Ya‘ni [283a] ğam çekerin ki senüñ ḥüsnünden bâzîçe-i efsâne düzmeyeler ya‘ni dü cihânı yakmışdur deyü meclis be-meclis söylemeyeler. Buña ise çâre yokdur elbette söylense gerekdür demek olur.

În meyl ki bînem be-mey ez-ṭab‘-ı tû ‘Urfî

Ḥayfest ger ez-ḥâk-i tû peymâne ne-sâzend

Maḥsūl-i beyt: Bu meyl ü raġbet ki senüñ tab‘uñdan bādeye görürem. Ey ‘Urfī yazuḡdur eger senüñ ḡāk-i bedenüñden ḡadeh düzmezler ise.

-194- Ānkes ki merā bā-dil-i ġamnāk ber-āverd

Ne-tevānedem ez-pūte-i ġam pāk ber-āverd(em)

Ānkes bunda ḡazret-i vācibü’l-vücūddan ‘ibāretdür ve *pūte* şol zarfdur ki ḡuyumcılar anuñ içinde altūn ve gümüş eridürler ve ġama izāfeti beyāniyyedür.

Maḥsūl-i beyt: Ol kimse ki beni dünyāya dil-i ġamnākle getürdi yāḡud beni dil-i ġamnāke getürdi. Ya ‘ni beni dil-i⁸³⁹ ġamnāk şāḡibi eyledi. Ḳādir degül midür ki pūte-i ġamdan beni pāk çıkara. Mısrā‘-ı şānī mutaḡammın-ı istifhām-ı inkārīdür ya ‘ni ḡādirdür dimekdür fete’emmel.

Ān neş’e-i şūḡī ki ber-āverd gül ez-şāḡ

Çün lāle merā bā-dil-i şad çāk ber-āverd

Maḥsūl-i beyt: Ol şūḡlık ve şīvekārılık keyfiyeti ki güli budāġından ḡopardı yāḡud budāḡdan gül izḡār eyledi. Beni lāle gibi dil-i şad çākle getürdi yāḡud dil-i şad çāke getürdi. Ya ‘ni beni dil-i şad çāk şāḡibi eyledi demek olur fete’emmel.

Dūd-ı dilem ez-çeşm-i bed-endiş nihān dāşt

Bā ān ki ser ez-revzen-i eflāk ber-āverd⁸⁴⁰

Bed-endiş düşmendür ve *revzen* rānuñ ve zā-yı mu‘cemenüñ fetḡalarıyla pençeredür.

Maḥsūl-i beyt: Dūd-ı dil beni çeşm-i düşmenden nihān tutdı. Ya ‘ni dūd-ı āh-ı derūnım beni çeşm-i düşmenden şakladı. Huşūşan ki revzen-i eflākden [283b] baş çıkardı ya ‘ni zāḡir oldı. Ber-āverdüñ daḡı fā‘ili dūd-ı dildür.

Āteş-i heme ḡod dāşt ez-ān ġayret-i ma‘şūḡ

Der ber-ruḡ-ı nezzāre-i idrāk ber-āverd

Der ber-āverd ḡapuyı ḡapadı dimekdür.

Maḥsūl-i beyt: ‘İlm ü dāniş hep kendüye maḡşūşdur ol sebebdan ġayret-i ma‘şūḡ nezzāre-i idrāküñ yüzine ḡapuyı ḡapadı.

Ān genc ki güm şöd zi-melā’ik dil-i ‘Urfīst

Ez-‘arş fūrūd āmed ü ez-ḡāk ber-āverd

⁸³⁹ [283a] dil-i ġamnākle getürdi yāḡud beni dil-i ġamnāke getürdi. Ya ‘ni beni dil-i: HM’de yok

⁸⁴⁰ [283a] **bed-endiş nihān dāşt/Bā ān ki ser ez-revzen-i eflāk ber-āverd**: HM’de yok

Maḥsūl-i beyt: Ol ḥazīne ki meleklerden gāyib oldı ‘Urfī’nün göñlidür ki ‘arşdan aşığa indi ve cenāb-ı Ḥaḳ anı ḥākten vücūda getürdi.

-195- Ān-rā ki ḥired ü bāl bāşed

Key raġbet-i kıl ü kāl bāşed

Maḥsūl-i beyt: Ol kimseye ki ‘aql ü bāl ola anuñ kıl ü kāl kaçan meyl ü raġbeti olur.

Ān cür ‘a ki dürd-i şekve dāred

Der-sāgar-ı men zülāl bāşed

Maḥsūl-i beyt: O cür ‘ada ki şekve çökegi vardur benüm kadeḥümde zülāl olur. Şekve ve şekvā şikāyet ma ‘nasına lügatlerdür⁸⁴¹.

Ez-şuġul ġamī ki ġüftenī nīst

Ġüyem be-tū ger mecāl bāşed

Maḥsūl-i beyt: Şuġulden bir ġam ki dinilecek degüldür saña diyeyim eger maḥal olursa. Mecāl böyle yerlerde maḥal ma ‘nasınadır. Şeyḥ Şa ‘dī beyt:

Mecāl-i sūḥan tā-ne-bīnī zi-pīş

Be-bī-hūde ġüften me-ber kadr-i ḥ’īş

Her naḳş ki der-biḥişt bīnem

Der-kāreġh-i ḥayāl bāşed

Kāreġh kāreġahdan muḥaffedür kār-ḥāne ma ‘nāsına ve ḥayāle izāfeti beyāniyyedür.

Maḥsūl-i beyt: Her şüret ki cennetde görürem ya ‘ni görsem gerekdür ol şüret kār-ḥāne-i ḥayālümde cilveger olur.

Çün kīne zi-ṭab ‘-ı dostānet

Mīhr ez-dil-i tū muḥāl bāşed

Çün ḥarf-i teşbīhdür ve mīhr ü muḥabbet [284a] ma ‘nāsınadır.

Maḥsūl-i beyt: Senüñ dostlaruñ ṭab ‘ından kīne muḥāl olduġı gibi senüñ göñlüñden mīhr ü muḥabbet zuḥūr itmek muḥāldür demek olur.

Naḳşī ki nezzāre ber-ne-tābed

Mīcüyem ü ān vişāl bāşed

Nazzāre maşdardur bakmak ma ‘nāsına ve bir muzāf muḳadderdür.

⁸⁴¹ [283b] ve şekvā şikāyet ma ‘nasına lügatlerdür: şikāyet ma ‘nāsınadır HM

Maḥsūl-i beyt: Bir şüret ki kuvvet-i nazzāre aña tākāt getürmez ben ol şüreti isterem ve ol şüret vişāl-i cānāndur.

‘Ömr-i tū ki ‘İd-i zindegānist

Ārāyiş-i mäh [u] sāl bāşed

Maḥsūl-i beyt: Senüñ ‘ömrüñ ki dirilik ve ḥayāt bayrāmıdır. Ārāyiş-i mäh u sāl olsun. Bāşed mevki‘-i du‘āda vāqı‘ olmağın emr-i gāyib ma‘nāsın ifāde ider ammā ḥaḳīkatde daḥı bāşed kelimesi muzāri‘ ile emr-i gāyibde müştarekdür. Zīrā bu lisānda emr-i gāyib için başka şīğa ta‘yīn olunmamışdır. Pes netīce-i ma‘nā ‘Urfī kendi cānānına ‘ömrüñ uzun olsun deyü du‘ā-yı ḥayr ider.

Güftī gile kerde’i zi-cevrem

Bühtān-ı cünin ḥalāl bāşed

Mısrā‘-ı şānī mutażammın-ı istifhām-ı inkārīdür.

Maḥsūl-i beyt: Cānānına ḥitāb idüp buyurur ki ey cānān cevrumden şikāyet itmişsin didüñ böyle iftirā ḥalāl olur mı? Ya ‘ni ben bu bühtānı saña ḥalāl ideyim mi? Zīrā ben senüñ cevruñden hergiz şikāyet itmek ihtimālim yokdur dimek olur.

Ez-kibr me-dān sükūt-ı ‘Urfī

Şāyed ki zi-ehl-i ḥāl bāşed

Kibr kāfuñ kesriyle tekebbürlik ma‘nāsınadır ve *me-dān* nehy-i ḥāzırdur.

Maḥsūl-i beyt: ‘Urfī’nüñ sükūt itmesini tekebbürlikden bilme cā’izdür ki ‘Urfī ehl-i ḥālden ola.

-196- Ān ki der-rāh-ı taleb māned ü pāyī ne-keşed

Gū ser-rişte rehā kun ki be-cāyī ne-keşed

Ser-rişte bunda terkīb-i izāfī vāqı‘ [284b] olmuştur. Reh-rev-i ‘aşquñ maḳşūdün bi’z-zāt olan şey’den ‘ibāretdür.

Maḥsūl-i beyt: Ol kimse ki rāh-ı talebde ḳala ve ayak çekmeye ya ‘ni rāh-ı talebde tek ü pū ve cüst ü cū eylemeye. Di ol kimseye ki ser-rişteyi elden talıvirsün ya ‘ni terk eylesün. Zīrā ser-rişte anı bir yere çekmez ya ‘ni tek ü pū itmedükden sonra ol kimse ser-menzil-i murāda vāşıl olmaz dimekdür.

Men ḥod ez-terbiyet-i dil ne-keşem dest velī

[Tersem in] Āyine kāreş be-şafāyī ne-keşed

Hod böyle maḥallerde ancak taḥsīn-i lafz ve tekmīl-i vezniçündür ve āyine dilden ‘ibāretdür ve *ṣīn*-i zāmīr āyineye rāci‘dür.

Maḥsūl-i beyt: Ben göñle terbiyet itmekden el çekmem lâkin korğaram ki bu āyine kendi kārını şafāya çekmeye ya‘ni küdüret üzre kıala.

Âḥir inşāf bi-dih tā-be-key īn dest-i teḥī

Ne-küşāyed kemerī bend-i kabāyī ne-keşed

Maḥsūl-i beyt: Kendi hem-demine veyāḥud göñlüne ḥiṭāb idüp buyurur ki āḥir inşāf ya‘ni inşāf eyle tā kaçana daḳ bu boş el bir kuşak açmaya ve bir cāme bendin çekmeye ya‘ni çözmeye. Hāşılı kaçana daḳ bir dilbere mālīk olup pehlū şafāsın itmeyevüz dimekdür ve bend-i kabā kaftanuñ tüğmesinden ‘ibāretdür.

Nükte-i ‘aşk kücā ḥavşala-i ‘aql kücā

Tuḥfe-i şāh kesī pīş-i gedāyī ne-keşed

Maḥsūl-i beyt: Nükte-i ‘aşk kande ḥavşala-i ‘aql kande ya‘ni aralarında hiç münāsebet yokdur. Mısrā‘-ı şānīyi irsāl-i meşel idüp buyurur ki pādīşāha maḥşūş olan peşkeşi kimse gedā öñüne çekmez.

Her ki gerdī ne-feşāned zi-ruḥ-ı hem-seferān

Sa‘y āverden-i maḳşūd be-cāyī ne-keşed

Gerd kāf-ı ‘Acemīnūñ fethiyle toz ma‘nāsınadır ve *yā* tenkīr içündür ve *hem-seferān* hem-rāḥān ma‘nāsınadır [285a] ve āverden-i maḳşūd izāfeti maşdaruñ mef‘ūline izāfetidür.

Maḥsūl-i beyt: Her kimse ki yoldāşlarınuñ yüzinden tozu silkmeye ya‘ni anlara ri‘āyet eylemeye maḳşūda sa‘y itmek ol kimseyi bir yere çekmez. Ya‘ni ol kimse vāşıl-ı maṭlūb olmaz dimekdür.

Serkeşi ‘ādet-i mā nīst bi-gūyīd ki ‘aşk

Leşker-i berḳ be-tesḥīr-i kiyāyī ne-keşed

Kiyā bunda kiyāḥ ma‘nāsınadır ve elifden soñra vāḳı‘ olan yā-yı evvel kā‘ideden nāşīdür ve yā-yı şānī tenkīr içündür ve *ne-keşed* bu maḥalde nehy-i ḥāzırdur.

Maḥsūl-i beyt: Serkeşlik bizüm ‘ādetümüz degüldür söyleñüz ki ‘aşk tesḥīr-i kiyāḥ içün berḳ leşkerin çekmesün. Leşker-i berḳ izāfeti beyāniyyedür ve kiyāḥ kendi göñlünden kināyetdür.

‘Urfī ez-nağme-i nāḥīd leb ez-nāle me-bend

Nāle tā-hest merā dil be-nevāyī ne-keşed

Ez bunda ḥarf-i ta ‘lildür ve *nāhīd* zühre yıldızıdır ki felegün sāzendesidür ve *nevā* nağmedür ve yā-yı şānī tenkīr içündür ve *ne-keşed* bunda fi ‘l-i lāzımdur.

Mahsül-i beyt: Ey ‘Urfī zührenün nağmesinden ötri nāleden dudak bağlama ya ‘ni nāle vü fiğān itmeden sükūt eyleme. Zīrā mādām ki senün nāle vü fiğānuñ vardur benüm gönülüm nağmeye çekilmez ve meyl ü rağbet itmez.

-197- Ān ṭurre’i çün ‘alem be-ser-i dūş mīzened

Nāz-ı sebük- ‘inān be-şaf-ı hūş mīzened

‘*Alem* ‘ayın ve lāmuñ fethalarıyla sancāk ma ‘nāsınadır ve *dūş* omuzdur ve *nāz-ı sebük- ‘inān* izāfeti beyāniyyedür ve sebük-‘inān vaşf-ı terkībī aḳsāmındandır. Yügrek ve eşkīn ma ‘nāsınadır ve yügrek atlu ve eşkīn atlu ma ‘nāsına daḥı gelür ya ‘ni esbe ve süvāra şıfat olur. Bu maḥalde vaşf-ı şānī olmaḳ üzredür fete’emmel. Ve *hūş* ‘aḳıl ve uş ma ‘nāsınadır.

Mahsül-i beyt: Ol ṭurre çünki ‘alemi omuz başına [285b] ura. Ya ‘ni ṭurre şancāk ḳaldurduḳda sebük- ‘inān olan nāz ḡaf-ı hūşı urur.

Zinhār-gūş bāş der-ān bezm-i dil-nişīn

Tā-nağme ḥalka’i be-der-i gūş mīzened

Zinhār bunda emān ma ‘nāsınadır ve *gūş*ile vaşf-ı terkībī olmuşdur ve *dil-nişīn* daḥı vaşf-ı terkībī aḳsāmındandır. Ma ‘nāsı gönülde oturucı dimekdür ammā maḳbūl ü ḥāş ma ‘nāsına müsta ‘meldür ve bezmün şıfatıdır ve *bezm*den murād meclis-i cānāndur.

Mahsül-i beyt: Ol meclis-i ḥāşda emān diñleyici ol ki tā nağme senün ḳulaḡınuñ ḳapusına bir ḥalka ura. Ya ‘ni ‘uşşāḳuñ emān emān deyū feryād u fiğān itdüklerini diñle ki tā anlaruñ nağme-i nālesi senün gūşuña gire ve yüregile te’şīr idüp gönölüne raḥm u şefḳat getüre dimekdür. Hıṭāb kendi cānānıdır.

Men der-nefes-güdāzī vü in ‘aşḳ bed-gümān

Ḳuflem henüz ber-leb-i ḥāmūş mīzened

Nefes-güdāz vaşf-ı terkībīdür güdāzīdenden kāf-ı ‘Acemīnün zammıyla ve *yā* maşdariyyedür ve *ḳuf*l ḳāfuñ zammıyla Türkīde kilid didikleridür ve *mīm*-i sākin ma ‘nāda leb-i ḥāmūşa muḳayyedür.

Mahsül-i beyt: Ben nefes-güdāzlıḳda ve bu ‘aşḳ bed-gümān ise henüz leb-i ḥāmūşa kilid urmadadır.

Ey hāk mest şev ki zi-ğayret-i imām-ı şehr

Sengī be-cām-ı rind-i kadeh-nūş mīzened

Kadeh-nūş vaşf-ı terkībīdür zıkr-i maḥal irāde-i ḥāl tarīkıyla bāde-nūş dimekdür.

Mahşül-i beyt: Ey hāk mest ol ki şehrūñ imāmı ḥasedinden rind bāde-nūşuñ cāmına taş urur yāhud ursun demek ola ve li-küllü vecheh.

Der-şaydgāh-ı gamze-i ō tā-be-rūz-ı haşr

Ümīd der-miyāne-i hūn cūş mīzened

Şaydgāh şikār yeri dimekdür ve *ō* zamīri muḳadder cānāna rāci ‘dür.

Mahşül-i beyt: Cānānuñ şayyād-ı gamzesinūñ şikārgāhında tā rūz-ı [286a] ḥaşre dek ümīd kan orta cūş urur ya ‘ni cūş ider.

‘Urfī be-ehl-i hūş ḥarāmest cām-ı derd

‘Aşk īn şalā be-merdüm-i bī-hūş mīzened

*Derd*den murād derd-i muḥabbetdür.

Mahşül-i beyt: Ey ‘Urfī ehl-i hūşa cām-ı derd ḥarāmdur ‘atḳ bu şalāyī merdüm-i bī-hūta urur. Ya ‘ni sākī-i ‘aşḳ bāde-i derd-i muḥabbete bī-‘aḳl u bī-hūş olanları da ‘vet ider. *Zīrā ez-zıddān lā-yectemi ‘ān*⁸⁴² mefhūmı üzre ‘aḳlıyla ‘aşḳ cem ‘ olmak ihtimālî yokdur demek olur fete’ emmel.

-198- Āvāre-dilī kū revīş-i ḥayr ne-dāned

Pür-ābile pāyī ki reh-i seyr ne-dāned

Āvāre-dil vaşf-ı terkībī aḳsāmındandır ve *yā* vaḥdet içündür ve *kū* ki ōdan muḥaffedür ḥazf ü işāl tarīkı üzre ve *ki* harf-i rābıṭ-ı şıfatdur ve *ō* zamīri āvāre-dile rāci ‘dür ve *ābile* elif-i medūde ile ḳabarcıḳdur ve *pāyī*de olan *yā* vaḥdet içündür.

Mahşül-i beyt: Göñli āvāre bir kimse ki revīş-i ḥayrı bilmeye, ḳabarcıḳı çok bir ayaḳdur ki seyr yolın bilmez.

‘Āşıḳ hem ez-İslām ḥarābest hem ez-küfr

Pervāne çerāğ-ı ḥarem ü deyr ne-dāned

Mahşül-i beyt: ‘Āşıḳ hem İslām’dan ḥarābdur hem küfrden. *Zīrā* pervāne ḥarem ü deyr çerāḳını bilmez ya ‘ni pervāneye nisbet çerāğ her ḳande olsa yeksāndur li-üstādınā *Mezāḳī* efendi sellemehüllāhü te ‘ālā beyt:

⁸⁴² “Birbirine zıt olanlar bir arada bulunamazlar.”

Meşreb-i ehl-i muhabbet gelicek meydāna

‘Aşık-ı zārı ne kâfir ne müselmān buluruz

Zinhār me-kāvīd dilem kīn müg-ı ser-mest

Āyīn-i şerr ü kâ ‘ide-i hayr ne-dāned

Me-kāvīd nehy-i hāzır cemi‘ muhātabdur ve *müg* mīmūñ zammıyla ve ğayın-ı mu‘ceme ile kâfir ma‘nāsınadır. Nitekim Şāhidī manzūmesinde buyurur:

Müg kāver-i şu ‘le-fürüg u hezl-i lāğ Ammā ıstılāh-ı şu‘arāda meyḥāneciden ‘ibāretdür [286b] ve sermeste izāfeti beyāniyyedür ve bi’l-cümle müg-ı sermestden murād kendi gönüldür ve gönline müg-ı sermest didüğü ‘aşık-ı bīhūş dimesinden kināyetdür fete’emmel.

Mahsül-i beyt: Zinhār benüm gönlümi kazımañuz. Zīrā bu ‘aşık-ı bīhūş olan gönlim ‘ādet-i şerri ve kâ ‘ide-i hayrı bilmez.

Cüz bā-dil-i ‘Urfī ne-zenem nağme-i Manşūr

Keyfiyyet-i in zezeme-rā ğayr ne-dāned

Manşūr’un nağmesi ene’l-ḥaḳ didügidür ve *in zezeme* daḥı bu nağmeden ‘ibāretdür.

Mahsül-i beyt: Nağme-i Manşūr’ı ‘Urfī’nün gönlünden ğayrıya söylemem. Zīrā bu zezemenün keyfiyyetini ğayrı kimse bilmez.

-199- Ehl-i vefā ki āteş-i mā tīz mīkunend

Çün şu ‘le ser keşed heme perhīz mīkunend

Mahsül-i beyt: Ehl-i vefā ki bizüm āteşümüzi keskin iderler ammā çünkü şu‘le baş çeker ya‘ni zāhir u bülend olur. Cemī‘an perhīz iderler ya‘ni şaḳınurlar.

Ey bī-ğamān ḥazer ki ğazālān-ı müşk-bār

Fitrāk-i ğamze ‘āfiyet-āvīz mīkunend

*Bī-ğamān*dan murād ğam-ı ‘aşqdan ḥālī olanlardır ve *ḥazer* böyle yerlerde bir muḳadder fi‘l-i emr-i hāzır ile müsta‘meldür ve *ğazālān* ğazālūñ cem‘idür ve ğazāl āhū-beredür ya‘ni geyik buzağısıdır. Şu‘arā maḥbūbları ve maḥbūbeleri aña teşbīh iderler luṭf-ı nazarda ve ḥüsn-i iltifātta ve *müşk-bār* vaşf-ı terkībīdür bārīdenden müşk yağdırıcı ya‘ni müşk saçıcı dimekdür ve ‘āfiyet perhīzkārlık ma‘nāsınadır ve *āvīz* ile vaşf-ı terkībī olmuştur.

Maḥsūl-i beyt: Ey bî-gamlar ḥaz̄er idiñüz ki müşk-bār olan ğazāller ya ‘ni maḥbūblar fitrāk-i ğamzelerin ‘āfiyet-āvīz iderler ya ‘ni ‘āfiyeti ğamze terkisine aşarlar dimekdür fete’emmel.

[287a] Şemşîr-i ğamze kund ne-kerded be-ḥūn-ı men

Kīn tīg-rā be-cān u ciger tīz mīkunend

Şemşîr-i ğamze izāfeti beyāniyye ve *kund* kāfuñ zammıyla kesmez ma ‘nāsınadur ve *ne-kerded* nūn-ı nāfiyenūñ ve kāf-ı ‘Acemīnūñ fethalarıyla fī ‘l-i muzāri ‘dür. Böyle maḥallerde ma ‘nāsı olmaz dimekdür.

Maḥsūl-i beyt: Şemşîr-i ğamze benüm ḳanuma mülābis olmağile kund olmaz ya ‘ni kesmeden ḳalmaz. Zīrā bu tīg cān u cigerde keskin iderler ya ‘ni ḥūbān tīg-ı ğamzeyi ‘uşşāḳuñ cān u cigerinde bilerler. Ba ‘zı nüshada mışrā ‘-ı evvel böyle vāḳı ‘ olmışdur: *Şemşîr-i ğamze key kund āheng ḳatl-i men* Maḥsūl-i mışrā ‘ şemşîr-i ğamze ḳaçan benüm ḳatlūme ḳaşd ider dimekdür.

Ber-ḥūn-ı kuşte-i tū melā’ik zenend cūş

Īn şehd-rā bi-bīn ki meges rīz mīkunend

Maḥsūl-i beyt: Senūñ şehīdūñ ḳanı üzre melekler cūş iderler, bu ‘aseli gör ki üzerine meges üşmek için dokerler. Murād şehīdān-ı ‘aşḳuñ mertebesini beyāndur fete’emmel.

Ma ‘mūr bād sīne-i ‘Urḫi ki derd ü ğam

Ta ‘mīr īn zemīn-i belā-ḥīz mīkunend

Belā-ḥīz maḥall-i belā dimekdür.

Maḥsūl-i beyt: Ma ‘mūr olsun ‘Urḫi’nūñ sīnesi ki dūd u ğam bu maḥall-i belā olan yeri ta ‘mīr iderler. Zemīn-i belā-ḥīz sīne-i ‘Urḫi’den ‘ibāretdür fete’emmel.

-200- Ehl-i himmet leb ez-du ‘ā bestend

Kemer-i ḥizmet-i rızā bestend

Maḥsūl-i beyt: Ehl-i himmet du ‘ādan dudak bağladılar ya ‘ni sākit oldılar ve bellerine ḥizmet-i teslīm ü rızā kemerin bağladılar.

Gird-i āyīne būd cāh u celāl

‘Acz ü deryūze ber-gedā bestend

*Cāh u celāl*den murād bunda manşib ve ‘azamet-i dünyeviyyedür ve *deryūze* dilenmekdür.

Mahsül-i beyt: Cāh u celāl-i dünyeviyye mānend-i ğubār-ı āyīneyi i ‘tibār olduğundan ‘acz-i deryūzeyi gedāya virdiler fete’emmel.

[287b] Be-temāšā revend cān u dilem

Bāz āyīn-i ğam kücā bestend

Āyin muṭlaḳ zīnet ma ‘nāsınadır. Hāfız beyt:

Ez-berā-yı maḳdem hıyel-i hayālet merdümān

Zi-eşk-i rengīn der-diyār-ı dīde āyīn beste’end

Ve ğama izāfeti beyāniyyedür.

Mahsül-i beyt: Cān u dilim temāšāya giderler yine zīnet-i ğamı kande bağladılar.

Müjde rīzīd ber-ser u destār

Kez-gül-i fitne destehā bestend

Müjde rīzīd ma ‘nā-yı lāzımı müjde virüñüz dimekdür ve *gül-i fitne* izāfeti beyāniyyedür ve *destehā* destenüñ cem ‘idür.

Mahsül-i beyt: Ser ü destāra muştılık virüñüz ki fitne gülinden tutamlar bağladılar.

Vaḳt-i peygām yār-i sūhtegān

Dāghā ber-leb-i şabā bestend

Mahsül-i beyt: Āteş-i ‘aşkla yanmış ‘aşıklar yāre haber göndermek vaḳtinde leb-i şabāya dāğlar bağladılar⁸⁴³.

Tā-kilīd-i bihişt be-şikestīm

Der-i düzaḥ be-rüy-ı mā bestend

Mahsül-i beyt: Biz cennetüñ miftāhın kıraldan beri cehennem kapusını bizüm yüzümüze kapadılar fete’emmel.

Be-‘adem key revān şevī ‘Urfī

Rev ki dervāze-i fenā bestend

Mahsül-i beyt: ‘Ademe kaçan revān olursın ey ‘Urfī yūri ki dervāze-i fenāyı kapadılar. Murād *bi-i ‘tibāri mā-yü’evvelü ileyhīdür*⁸⁴⁴ fete’emmel.

-201- Ehl-i ma ‘nā ser be-şahrā-yı cününem dāde’end

⁸⁴³ [287b] **Vaḳt-i peygām yār-i sūhtegān/ Dāghā ber-leb-i şabā bestend**

Mahsül-i beyt: Āteş-i ‘aşkla yanmış ‘aşıklar yāre haber göndermek vaḳtinde leb-i şabāya dāğlar bağladılar: HM’de yok

⁸⁴⁴ “Kendisiyle te’vil olunana itibar etmek..”

Cilve-i Şîrîn nişân der-Bîsütünem dâde' end

Mahşûl-i beyt: Ehl-i ma' nâ benüm başımı şahrâ-yı cünûna virmişlerdür, Bîsütün'da olan cilve-i Şîrîn'i baña nişân virmişlerdür. Ehl-i ma' nâdan murâd erbâb-ı dildür.

Dîgerân der-inti 'âş ez-nağme vü men der-melâl

Veh çi zevkî ez-nevâ-yı erganünem dâde' end

Erganün bir garîb muşanna' sâzdur ki bilinmesi görölmege muhtâcdur.

Mahşûl-i beyt: Gayrılar nağmeden ya'ni nağme-i erganünden inti'âşda ve ben ise melâlde. Hayf ü dirîğ ki nevâ-yı erganünden baña ne aceb zevk virmişler.

Ez-temâşâ-yı derûn-ı [288a] bezm-i râzem bî-naşîb

Ruḥşat-ı nazẓâre gâhî er birünem dâde' end

Mahşûl-i beyt: Derûn-ı meclis-i râzı ya'ni meclis-i râzuñ içerüsini temâşâ itmekden bî-behreyim ancak baña gâhice taşradan bakmağa ruḥşat virmişlerdür.

Beste' em şad raḥne ez-dîn tâ-be-ta' mîr-i ḥarem

Ḥıştî ez-beytü'ş-şanem behr-i şükünem dâde' end

*Beytü'ş-şanem*den murâd büt-hâne-i 'aşkdur ki gönülden 'ibâretdür ve *şükûn* şîn-i mu'cemenüñ ve kâfuñ zammeleriyle bu maḥalde teyemmün ma' nâsınadır.

Mahşûl-i beyt: Dînden yüz raḥne kapamışdur tâ kim ta' mîr-i ḥarem içün beytü'ş-şanemden baña teyemmünden ötri kerpiç virmişlerdür.

Tâb-ı zaḥm-ı nâvek-i şayd-efkenânem nîst ḥayf

Kez-şikâristân-ı dil şayd-ı zebünem dâde' end

Tâb bunda tâḳat ma' nâsınadır ve zaḥma izâfeti maşdaruñ mef'ûline izâfetidür ve *nâvek* isti'mâlde zenbürek okuna dirler ve *şayd-efkenân*dan murâd hûbândur. Zîrâ dilleri şikâr iden anlardur ve mısrâ'-ı şânî mevķi'-i ta'lilde vâķı' olmuşdur.

Mahşûl-i beyt: Şayd-efken olan maḥbûblaruñ nâveki zaḥmete tâḳat ü taḥammülüm ḥahfâ ki yokdur. Zîrâ baña şikâristândan ya'ni maḥbûblaruñ şikârgâhından zebün şayduñ gönlini virmişlerdür. Dil-i şayd-ı zebûn-ı cûd bunlara taḥammül itmez ve câ'izdür ki dil-i şayd izâfeti beyâniyye ola fete' emmel.

Müjde-i efsûn-ı Hârûtem perişânter kuned

Men ki bâtıl-nâme-i siḥr ü füsünem dâde' end

Hārūt ve *Mārūt* iki melektür ki sihr ü füsünı anlara nisbet iderler, kıışşaları tefsîr-i şerîfde ve tevārîh kitâblarında meşûrdur ve⁸⁴⁵ *bâtl-nâme* terkîb-i mezcî aksamındandır.

Mahşül-i beyt: *Hārūt*’uñ efsünı müjdesi beni dağı ziyâde perîşân-hâtır ider. *Zîrâ* ben ol kimseyem ki baña bâtl olan sihr ü füsün [288b] nâmesin virmişlerdür. Murâd sihr ü füsün cādū-yı dünyāya mübtelâ olduğına i ‘tirâf idüp i ‘tizâr ider.

Ger be-nüşem âb-ı hayvân ‘ayb gîrend ü revâst

Men ki der-tıflî be-cây-ı şîr hûnem dâde’ end

Mahşül-i beyt: Eger âb-ı hayât içsem ‘ayb tutarlar ve ‘ayb tutdıkları lâyıkdur. Mısrâ ‘-ı şânî hükm-i ta ‘lîldedür. *Zîrâ* ben ol kimseyim ki dağı küçeklik ‘âleminde baña sūd yerine kan virmişler.

Câvidân mâned be-girdâb-ı melâmet zevrakam

În beşâret ‘Urfî ez-baht-ı nigûnem dâde’ end

Zevrak zâ-yı mu ‘cemenüñ ve râ-yı mühmelenüñ fetħalariyle gemi ma ‘nâsınadur ‘Arabîde keştî dirler ve *nigûn* ma ‘kûs ma ‘nâsınadur.

Mahşül-i beyt: *Zevrak*-ı dilim ebedî girdâb-ı melâmetde qalur, bu müjdeyi ey ‘Urfî baña ‘aksine olan tâli ‘den virmişlerdür. Ma ‘lûm ola ki bir kimsenüñ tâli ‘i bed olsa kendi ıztırâb u melâmetde olur ammâ eyü olsa kendi râhatda olur.

-202- Ehl-i ma ‘nâ dūş ber-dūş-ı ‘uķûlem dîde’ end

Çün du ‘â-yı h’îş ber- ‘arş-ı kabûlem dîde’ end

Dūş-ı evvel dün gice ma ‘nâsınadur ki isti ‘mâlde sâbıkdan ‘ibâretdür ve *dūş*-ı şânî omuz ma ‘nâsınadur ve ‘*arş-ı kabûl* izâfeti beyâniyyedür ve *mîm* mütekellim-i zamîr-ı manşûb-ı muttaşıl makâmındadır.

Mahşül-i beyt: Ehl-i ma ‘nâ dün gice beni dūş-ı ‘uķûl üzre görmişlerdür ya ‘ni beni kendi du ‘âm gibi ‘arş-ı kabûl üzre görmişlerdür. Mısrâ ‘-ı şânî evveli tefsîr ider.

Âşinâyî-şân be-men vâpester ez-bîgânegîst

Bes ki erbâb-ı haķîkat bü’l-füzûlem dîde’ end

Şân zamîr-i cem ‘dür ve izmâr kable’z-zıkr tarîkıyla erbâb-ı haķîkate râci ‘dür. *Vâpester* bâ-yı ‘Acemînüñ fethiyle gerirek dimekdür ve *bü’l-füzûl* ıstılâh-ı ‘Acem’de

⁸⁴⁵ [288a] *bâtl-nâme-i sihr ü füsünem dâde’ end*

Hārūt ve *Mārūt* iki melektür ki sihr ü füsünı anlara nisbet iderler, kıışşaları tefsîr-i şerîfde ve tevārîh kitâblarında meşûrdur ve: HM’de yok

mübālağa ile mütekebbir ve hod-pesend olan kimseye dirler. Hāşilî üzerine [289a] lāzım olmayan işlere qarışana dirler.

Mahsül-i beyt: Anlaruñ aşınalıkları baña bigānelikden dağı gerirekdür ziyāde ki erbāb-ı haķıķat beni bü'l-füzül görmişlerdür. Ya 'ni erbāb-ı haķıķat beni ziyāde bü'l-füül gödüklerinden baña aşınalıkları bigānelikden dağı dündür.

Ėam helākem kerd ü kes ġamġin ne-midāned merā
Bes ki der-eyyām-ı⁸⁴⁶ āsāyiş melūlem dīde' end

Mahsül-i beyt: Ėam beni helāk eyledi ve hālbuki kimse beni ġamġin bilmez. Zīrā rāḫat ü āsāyiş günlerinde beni ziyāde görmişlerdür.

Düşmenān 'Urfī besī ġamġinterend ez-dostān
Tā-temennā-yı nevmīd ez-ḫuṣūlem dīde' end
Tā bunda ḫarf-i ġarāzdur.

Mahsül-i beyt: Ey 'Urfī düşmenler dostlardan ziyāde ġamġindürler. Zīrā benüm ümīdsiz ārzūlarımı ḫuṣūl cihetinden görmişlerdür.

-203- Ėh ezīn dil kez-girībān-ı ġamī ser ber-ne-zed
Şad muşībet ü dest-i şīvenī ber-ser ne-zed

Mahsül-i beyt: Ėh bu ġoñūlden ki bir ġam yaķasından baş çıkarmadı yüz muşībet vāķı ' oldı. Bir mātem elini başına urmadı.

Bā vücūd-ı ān ki zehr-i bī-ġamī nūşed mūdām
Zehr-ḫandī ber-mizāc-ı 'āfiyet-perver ne-zed
Zehr-i bī-ġamī izāfeti beyāniyyedür ve *yā* maşdariyyedür ve *nūşed* fī 'l-i muzāri 'dür nūşīdenden ve taḫtında müstetir olan zamīr-i fā 'il beyt-i evvelde mezkūr olan dile rāci 'dür ve *mūdām* bunda dā'im ma'nāsınadır ve *zehr-ḫand* zarūrī ḫandede müsta'meldür ve *yā* vahdet içündür ve *'āfiyet-perver* vaşf-ı terkībīdür.

Mahsül-i beyt: Anuñ birle ki ġoñūl dā'imā bī-ġamlıķ zehrīn nūş iderken 'āfiyet-perver olan mizāca bir zehr-ḫand urmadı.

Bā çünīn ġavġā ki der-īn bezm-i [289b] sūr-engīz büved
Şīşe'i ne-şikest ü sengī ber-ser-i sāġar ne-zed

⁸⁴⁶ Burada "eyyām" kelimesinin istinsahı unutulmuş olmalıdır.

Sür-engîz vaşf-ı terkibîdür bunda maḥall-i fitne ma‘nāsın ifāde ider ve *şîşe’i, sengi* yāları vahdet içündür ve ber-ser-i sāğarda olan *sertaḥsîn-i* lafz ve tekml-i vezniçündür ve *ne-zedûñ* fā‘ili yine mezkûr dildür.

Mahsûl-i beyt: Gönül böyle gavgâyla ki bu maḥall-i fitne olan meclisde idi bir şîşe kırmadı ve sāğara bir t̄aş urmadı.

Der-çünîn bezmî ki yek pervâne dâred şad çerâğ

Bâ heme pervānegî gird-i çerâgî per ne-zed

Mahsûl-i beyt: Böyle meclisde ki bir pervānenüñ yüz çerâgî vardır benüm gönüm(i) bu kadar pervānelikle bir çerāguñ etrāfında kanāt urmadı. Ya‘ni encümen-i dünyāda benüm gönüm pervānesi bir şem‘a mālîk olmadı. Ne-zedûñ fā‘ili yine sâbıkan mezkûr olan dildür.

Âh ezîn bî-gam ki bâ-şad gûne firsat hîçgâh neşteri

Ne-şikest der-cân sîne ber-ḥançer ne-zed

Bî-gamuñ mevşûfî muḳadder gönüldür.

Mahsûl-i beyt: Âh bu gamsız gönülden ki yüz dürlü firsat variken hiçbir vakt cânında bir neşter kırmadı ve sînesin ḥançere urmadı. Ya‘ni ḥayf ki gönüm âlâmdan bir elem ü ıztırâb bile muḳtarib olmadı dimekdür fete‘emmel.

Vakt-i ‘Urfî hoş ki ne-küşüdüdü çün der ber-ruḥeş

Ber-der-i ne-küşüde sâkin şöd der-i dîger ne-zed

Mahsûl-i beyt: ‘Urfî’nüñ vakti ḥoşdur zîrâ çünki anuñ yüzine ḳapuyı açmadılar. ‘Urfî açılmadıḳ ḳapuda sâkin oldu ḡayrı ḳapuyı urmadı yâḥud ḡayruñ ḳapusın urmadı. Der-i dîger izâfeti beyāniyye ve lâmiyye olmak cā’izdür ve ruḥeşde olan zamîr-i ḡâyib ‘Urfî’ye râci‘dür.

-204- İn dil ki cerāḥateş füzün bād

Çün bād u hezār bār ḡün bād

*Cerāḥateş*de olan zamîr-i ḡâyib dile râci‘dür.

Mahsûl-i beyt: Bu gönül ki cerāḥati [290a] ziyāde olsun ḳan olsun ve biñ kerre olsun. Murād kendi gönüne bed-du‘ādur ammā ḥaḳîḳatde ḡayr du‘ādur fete‘emmel.

Ber-hîç dilî girân ne-yāyed

Derd-i tû ki kūh-ı Bîsütün bād

Kūh ḡaḡdur Bîsütün’a izâfeti beyāniyyedür ve *Bîsütün* sâbıkan beyân olunmuşdur.

Maḥsūl-i beyt: Hıçbir gönle ağır gelmez senüñ derdüñ ki kūh-ı Bīsütün olsun.

Ānkes ki ne merd-i nā-murādīst

Feryādī' i baḥt-ı vāzgūn bād

Vāzgūn bāzgūn ikisi de lügatdür 'aksine ma' nāsına.

Maḥsūl-i beyt: Ol kimse ki nā-murādılık merdi degüldür 'aksine olan ṭālī' inden feryād eylesün.

Ān ser ki zi-cām-ı 'aql mestest

Ḥālī zi-kirişme-i cünün bād

Maḥsūl-i beyt: Ol baş ki cām-ı 'aqlan mestdür kirişme-i cününden ḥālī olsun.

Ānkes ki be-remz āşinā nist

Muḥtāc-ı fesāne vü füsūn bād

Maḥsūl-i beyt: Ol remz ile āşinā degüldür fesāne ve füsūna muḥtāc olsun.

'Urfī ki ne murğ-ı dām-ı 'aşkeşt

Der-pençe-i 'āfiyet zebūn bād

Maḥsūl-i [beyt]: 'Urfī ki dām-ı 'aşk murğı degüldür pençe-i 'āfiyetde zebūn olsun.

-205- Īn şafā ḥüsn ü muḥabbet zi-hem endūḥte' end

Īn dü şem 'İst ki ez-yek-diger efrūḥte' end

Maḥsūl-i beyt: Bu şafāyı ḥüsn ü muḥabbet birbirinde kazanmışlar ya' ni⁸⁴⁷ eylemişler. Bu şol iki şem 'dür ki birbirinden yalınlanmışlardır. Īn ḥüsn ü muḥabbete işāretdür ve mezkūr i 'tibāriyle fete' emmel.

'İşve vü nāz ü tegāfūl terāverz bütān

Şīvehā-rā heme gūyī zi-hem āmūḥte' end

Terāverz lügatde şızar ma' nāsına ammā böyle maḥallerde zāhir olur ma' nāsına müsta' meldür ve *bütān* ḥübāndan 'ibāretdür ve *gūyī* gūyā dimekdür.

Maḥsūl-i beyt: 'İşve vü nāz ü tegāfūl ki maḥbūblardan zāhir olur gūyā ki şīveleri hep birbirinden öğrenmişlerdür.

[290b] Mā fūrū refte-i be-hicr-i ġam-ı bī-pāyānem

Cāme-i mā ne be-endāze-i mā dūḥte' end

⁸⁴⁷ [290a] ya' ni: kesb ilave edilmiştir HM

Mısrā^c-ı s̄anī irsāl-i meşel kabīlindendür.

Mahşül-i beyt: Biz ğam-ı bī-pāyān olan hicrāne batmış gitmişizdür bizüm cāmemüzi bizüm boyumuz miqdārınca dikmemişlerdür fete’emmel.

Def^c-i leb-teşnegī ez-şu‘le ne-kerdest kesī

Meger ān cem^c ki der-āteş-i dil sūhte’end

Leb-teşnegī şusuzlıktan ‘ibāretdür.

Mahşül-i beyt: Kimse şu‘leden şusuzlığı def^c eylememişdür illā ol gürūh def^{c848} eylemişdür ki āteş-i dilde yanmışlardır ve kemāl mertebe āb-ı şu‘leye kanmışlardır.

Bendegān-ı tū ki der-‘aşk-ı hūdāvendānend

Dü cihān-rā be-temennā-yı tū be-fürūhte’end

‘Aşkdan muzāf mahzūfdur taqdīr-i kelām mülk-i ‘aşk dimekdür.

Mahşül-i beyt: Senūñ kullaruñ ki mülk-i ‘aşkda pādişāhlardur ya‘ni pādişāhlardur. İki cihānı senūñ temennāña şatmışlardır ya‘ni senūñ ārzū-yı dīdār-ı şerīfūne fedā eylemişlerdür.

‘Urfī ānān ki zi-taḥkīk-i mesā’il mestend

Hūn-ı hūd hörde vü zān çehre ber-efrūhte’end

Mesā’il mes’elenūñ cem‘idür ve mestend mest şödend taqdīr olmak evlā olduğu ezkiyā-yı zevī’l-efhāma muḥtāc-ı i‘lām degüldür ve *hörde* yerine hörde’end demek gerek idi. Lākin ĩarūret-i vezn içün şīga-i müfredile ĩrād eyledi. Ammā ḥaḳ budur ki maḥall-i cem‘dür fete’emmel.

Mahşül-i beyt: Ey ‘Urfī ol kimseler ki taḥkīk-i mesā’ilden mest olmuşlardır kendi kanların içmişlerdür ve ol içkiden çehrelerin kızartmışlardır.

-206- Ey girye rīzīş ki belā kem ne-mişeved

Seylī ki gerd-i cev̄r ü cefā kem ne-mişeved

Rīzīş ism-i maşdardur rīzīdenden lāzım ile mūte‘addīde müştarekdür ve *yā* vaḥdet içündür ve bir emr-i ḥāzır kun kelimesi muḳadderdür ve *seylīde* [291a] bir emr-i ḥāzır rīz kelimesi muḳadderdür ve *gerd* kāf-ı ‘Acemīnūñ fethiyle ğubār ma‘nāsınadır ve cev̄re izāfeti beyāniyyedür ve *kem* kāf-ı ‘Arabīnūñ fethiyle eksük ma‘nāsınadır.

⁸⁴⁸ [290b] def^c: HM’de yok

Mahsül-i beyt: Ey girye bir rîziş eyle zîrâ belâ eksük olmaz. Mısrâ ‘-ı şânî evveli tefsîr ider ya ‘ni ey girye bir seyl dök zîrâ cevri ü cefâ gubârı eksük olmaz.

Âvâregî zi-pey be- ‘adem heştem ü henüz

Şâdem ki türk-tâz-ı fenâ kem ne-mîşaved

Zi-pey zâ-yı müfredenüñ kesriyle ve bâ-yı ‘Acemînüñ fetîiyle bu maḥalde ardumca dimekdür. Mîm-i mütekellim muḳadderdür ve mîşrâ ‘-ı şânîye merhûndur fete’emmel. Ve türk-tâz hücûmdan ‘ibâretdür.

Mahsül-i beyt: Âvârelik beni ‘ademe ḳodı ya ‘ni mün‘adim eyledi ve el-ân şâd u ḥandânîm ki ardumca türk-tâz-ı fenâ eksük olmaz.

Nâzem be-ḥüsn ü ‘aşḳ ki ez-câm-ı ittihâd

Mestend der-miyâne ḥayâ kem ne-mîşaved

Nâzem ıstîlâhlarında ḳurbân olayım dimekdür.

Mahsül-i beyt: Ḳurbân olayım ḥüsn ü ‘aşḳa ki câm-ı ittihâddan mest olmışlardur ve aralarında şerm ü ḥayâ eksük olmaz.

Şoḥbet der-ârzü-yı dilem mürd hemḳünân

Ez-luṭf-ı ō ümîd-i devâ kem ne-mîşaved

Mürd mîmüñ zammıyla ve râ ve dâlüñ sükûnlarıyla fi ‘l-i mâzîdür ma ‘nâsı öldi dimekdür. Ammâ bu maḥalde ölmekden murâd ḳalmamaḳdur ve ō zamîri muḳadder cânâna râci ‘dür.

Mahsül-i beyt: Ârzü-yı dilimde şoḥbet fevt oldı yâni ḳalmadı ve yine evvelki gibi luṭf-ı cânândan devâ ümîdi eksük olmaz.

Der-câme-i vücûd ne-mîkoncem ü henüz

Yek-müy ittihâd-ı fenâ kem ne-mîşaved

Mahsül-i beyt⁸⁴⁹: Câme-i vücûda şıḡmam ve illâ ittihâd-ı fenâ bir ḳıl ḳadar eksük olmaz. Ya ‘ni nümâyiş-i vücûd ‘unşuru muḳarrer iken fenâ fillâh meretebesinde bir ḳıl [291b] ḳadar eksük olmaz dimekdür.

Ḥâşıyyet-i niyâz nigeḥ kun ki cûd-ı dost

‘Âlem girift ü faḳr-ı gedâ kem ne-mîşaved

Bunda *gedâ*dan murâd ‘ale’l-ıtlâḳ gedâyân-ı ‘aşḳdur.

⁸⁴⁹ [291a] **câme-i vücûd ne-mîkoncem ü henüz/Yek-müy ittihâd-ı fenâ kem ne-mîşaved**
Mahsül-i beyt: HM’de yok

Mahşül-i beyt: Hâşıyyet-i niyâzı gör ki dostuñ ‘atâsı cihânı şutdı ve hâlbuki gedâlaruñ fakrı eksük olmaz.

Faşl-ı hâzân resîd ü bahâr keşîd lîk

Büy-ı gül ez-nesîm-i şabâ kem ne-mîşevêd

Keşîd bunda fi‘l-i lâzım olmağ üzredür ve fâ‘ili muğadder bahârdur ve kâ‘ide-i külliyyedür ki bâ-yı müfrede ve nûn-ı nâfiye ba‘zı zarûriyyâtda dâhil olduğı kelimeden munfaşıl olsa hâ-yı resmî ile yazılır fete‘emmel. Ve *nesîm-i şabâ* izâfeti şıfatuñ mevşûfına izâfeti kabîlindendür.

Mahşül-i beyt: Faşl-ı hâzân irişdi ve bahâr çekildi ya‘ni kalmadı. Lâkin nesîm olan şabâdan gül kokuşu eksük olmaz ve ma‘lûm ola ki Fârisîde âhîr lafzı ancak taqrîr ifâde ider. Lâkin beyt-i mezkûrda câ‘izdür ki nihâyet ma‘nâsına ola. Bu vech üzre bâ hâ-yı resmî ile yazılmayup âhîre muttasıl olur ve be-âhîr keşîd nihâyete çekildi ya‘ni dükeñdi kalmadı demek olur ve li-küllî vecheh.

H‘âhî be-gülşenem ber ü h‘âhî be-çeşme sâr

Derdem be-naql-i âb u hevâ kem ne-mîşevêd

Sâr böyle yerlerde keşretten ‘ibâretdür ve *âb u hevâ* leff ü neşr-i ğayr-ı müretteb üzre gülşen ü çeşme-sârdan ‘ibâretdür⁸⁵⁰.

Mahşül-i beyt: İsterseñ beni gülşene ilet ve isterseñ çeşme-sâra ilet. Benüm derdüm naql-i âb u hevâyla eksük olmaz ya‘ni tebdîl-i mekân benüm ‘illetüme hıffet virmez.

Hûn mîçeked zi-tâ‘at-i ‘Urfî hezâr hayf

Ger bâğ-ı ō nesîm-i riyâ kem ne-mîşevêd

Ō zamîri ‘Urfî’ye râci‘dür ve *nesîm* hoş kokuşu ma‘nâsınadır. Ekşeriyyâ bâd-ı şabâyâ [292a] şıfat vâkı‘ olmağın şu‘arâ ba‘zı mağalde mevşûfını hâzıf idüp kendüyi mağâmında isti‘mâl iderler ve riyâyâ izâfeti beyâniyyedür ve bi‘l-cümle bâğ u nesîm mürâ‘atü’n-naẓîr kabîlindendür.

Mahşül-i beyt: ‘Urfî’nüñ tâ‘atinden kan tamar biñ hayf ki anuñ bâğından nesîm-i riyâ eksik olmaz. ‘Urfî’nüñ tâ‘atinden kan tamar didüğü ‘Urfî, murâd üzre tâ‘at ider demekden ‘ibâretdür.

-207- Bâz şâhîn-i ümîdem evc-pervâzî kuned

Lîk şevkâm der-hevâ-yı vaşl şebbâzî kuned

⁸⁵⁰ [291b] ve *âb u hevâ* leff ü neşr-i ğayr-ı müretteb üzre gülşen ü çeşme-sârdan ‘ibâretdür: HM’de yok

Şāhīn-i ümīd izāfeti beyāniyyedür ve *evc-pervāz* vaşf-ı terkībīdür ve *yā* maşdariyyedür ve *evc* elifūñ fethiyle üst ma‘nāsınadır ve *şehbāz* gāyetde eyü toğandır ve *yā* maşdariyyedür.

Mahşül-i beyt: Yine ümīdüm şāhīni yuḡarudan uḡar ammā şevḡim hevā-yı vaşlda şehbāzlıḡ ider.

Tā-nişānī hest der-rāh ez-süm-i gülgün-ı feyż

Bāng ber-şebdīz-i cān zen tā-sebüktāzī kuned

Tā tenbīh içündür ve *süm* sīnūñ zammıyla atūñ tırnaḡına dirler ve *gülgün* açık torı atdur ve feyza izāfeti beyāniyyedür ve *feyż* bunda vāridāt-ı ilāhiyyeden ‘ibāretdür ve *bāng* kāf-ı ‘Acemī ile āvāz ma‘nāsınadır ve *şebdīz* Ni‘metullāh lüğatinde *ḡararık gök ata dirler* demiş. Ammā Kemālpasazāde ḡara yağız ata dirler demiş ve ‘alā-küllī vech. Cāna izāfeti beyāniyyedür ve *zen* zānuñ fethiyle zenīdenden emr-i ḡāzırdur ve *tā* bunda harf-i ta ‘lildür ve *sebüktāzī* çäpüklükden ‘ibāretdür.

Mahşül-i beyt: Āḡāh ol yolda gülgün-ı feyżden nişān vardır. Şebdīz-i cāna ḡayḡır tā kim çäpüklük eyleye ya‘ni gülgüne feyile hem-‘inān ola.

Bā hevesnākān nifāḡ-āmīz dārem şoḡbetī

‘Andelīb-i ḡuds bā-zāḡān hem-āvāzī kuned

*Hevesnākān*dan murād ārzū-yı nefis şāhibleridür ve *nifāḡ-āmīz* [292b] vaşf-ı terkībīdür bu maḡalde münāfiḡāne dimesden ‘ibāretdür ve ‘*andelīb-i ḡuds* ‘andelīb-i gülzār-ı ḡuds taḡdīrindedür. Murād kendidür ve *zāḡān*dan ḡaraḡ hevesnākāndur ve mışrā‘-ı şānī ma‘nā-yı istifhāmı mutaḡammındur.

Mahşül-i beyt: Erbāb-ı hevesile münāfiḡāne şoḡbet iderem ya‘ni derūndan şoḡbet itmey. Zīrā gülzār-ı ḡuds ‘andelībi zāḡān-ı kūhistānile hem-āvāzlıḡ ider mi ya‘ni itmez dimekdür. Murād istifhām-ı inkārīdür.

Dīn eger īnest kīn cem‘-i perīşān-rā būved

Berehmen bā-ehl-i dīn şāyed ki ṡannāzī kuned

*Cem‘-i perīşān*dan murād şüret-i İslām’da olan erbāb-ı ilḡāddur ve cem‘-i perīşān [perīşān]-ḡāṡır taḡdīrindedür ve *ṡannāzī*de olan yā maşdariyyedür.

Maḥsûl-i beyt: Dîn eger bu ise ki bu gürûh perîşân-hâţıruñdur. Ya ‘ni eger dîn didikleri bu gürûh-ı mekr ü hüð’a olan⁸⁵¹ ise lâyıkdur ki keşîş ehl-i dîne ʔannâzlık eyleye. Ya ‘ni ehl-i İslâm’ı ʔa ‘n ü ʔannazza ʔuta.

Râz-ı ‘aşķest in terâviş mîkuned ez-kes me-renc

Ger büved Rûḥü’l-emîn maḥrem ki ğammâzî kuned

Terâviş mîkuned isti ‘mâlde duyulur dimekdür ve *Rûḥü’l-emîn* ḥazret-i Cibril’dür şalavâtullâhi ‘alâ-nebiyyinâ ve ‘aleyhi⁸⁵² ve *maḥrem* bir muḳadder nehy-i ḥazıruñ mef‘ûlidür ve *ġammâzî* yâsı maşdariyyedür ve *ġammâzî kuned* fâş ider dimekdür.

Maḥsûl-i beyt: Bu râz-ı ‘aşķdur kendi kendiden terâviş ider ya ‘ni duyulur. Kimseden incinme eger bi’l-ġaraż ḥazret-i Cibril-i emîn daḥı olursa maḥrem-i râz itme. Zîrâ râzuñı fâş ider. Murâd râz-ı ‘aşķı mübâlaġa ile ketm eyle dimekdür.

Şoḥbet-i bîġâne bended dest-i şūḥîḥâ-yı ‘aşķ

‘Aşķ-râ der-perde ber tâ-bâ dilet bâzî kuned

Bended fi ‘l-i muzâri ‘ müfred ġâyibdür ve ma ‘nâsı bağlar dimekdür ve fâ ‘ili şoḥbet-i bîġânedür ve mef‘ûli dest-i şūḥîḥâ-yı [293a] ‘aşķdur ve *ber* bânüñ fethiyle beridenden emr-i ḥazırdur ve *tâ* harf-i ġarażdur ve *dil* bunda gönül ma ‘nâsınadur ve tâ-yı sâkine zamîr-i ḥitâbdur ve bâzî oyun ma ‘nâsınadur ve *kuned*ñ fâ ‘ili ‘aşķa râci ‘dür.

Maḥsûl-i beyt: Şoḥbet-i bîġâne ‘aşķ şūḥlıklarınıñ destini bağlar ya ‘ni yâdlaruñ şoḥbeti inbisât-ı ‘aşķa mâni ‘ olur. İmdi ‘aşķı perdeye ilet ya ‘ni tenhâya götür; tâ senüñ gönülñ ile bâzî ve şūḥlık eyleye. Murâd yine mefhûm-ı beyt-i sâbıkdur fete’emmel.

Fevc-i şādî-râ be-ḥûn efkende dîġer dil kücâst

Kâferîn ber-dest ü tîġ-i ‘Urîi-ġâzî kuned

Fevc bölük ma ‘nâsınadur ve şādîye izâfeti beyâniyyedür ve *efkenden*ñ fâ ‘ili izmâr ḳable’z-zıkr ʔarîķıyla ‘Urîi’ye râci ‘dür ve *dîġer* bunda yine ma ‘nâsınadur ve *kâferîn* ki âferîn dimekdür. Lâkin îarûret-i vezniçün ḥazf ü îşâl kılınmışdur.

Maḥsûl-i beyt: Yine ‘Urîi şâdlık zümresini ḥûna bırakmışdur, gönül ḳandedür ki ġâzî ‘Urîi’nüñ dest ü tîġına âferîn ü taḥsîn eyleye?

-208- Bâzem be-ṭavaf-ı mey-kede iḥrâm tâze şöd

Zevḳam be-büşehâ-yı leb-i cām tâze şöd

⁸⁵¹ [292b] gürûh-ı mekr ü hüð’a olan: gürûhdan HM

⁸⁵² [292b] şalavâtullâhi ‘alâ-nebiyyinâ ve ‘aleyhi: (‘a.m.) HM

Mey-kededen muāfun ileyh maḥzūfdur.

Maḥşül-i beyt: Yine mey-ḥāne-i ‘aşk tavāf itmegile iḥrāmım tāze oldı. Yine leb-i cām būseleriyle zevküm tāze oldı. Mısrā ‘-ı şānīde daḥı bāz lafzı muḥadderdür.

Geştīm bāz mey-keş ü erbāb-ı şeyd-rā

Āyīn-i ṭa‘n u şīve-i düşnām tāze şöd

Geştīm kâf-ı ‘Acemīnün fethiyle fi ‘l-i māzī nefis-i mütekellim ma‘a’l-ğayrdur ve *mey-keş* vaşf-ı terkībīdür bāde-nüş ma‘nāsınadur ve *şeyd* şīnün fethiyle ve yānuñ sükūniyla bunda riyā ma‘nāsınadur ve⁸⁵³ *āyīn* ādet ü *şīve* sıfat ma‘nāsınadur.

Maḥşül-i beyt: Biz yine bāde-nüş oldıḳ [293b] ve erbāb-ı riyānuñ bize āyīn-i ṭa‘n u şīve-i düşnāmı tāze oldı. Ya‘ni erbāb-ı riyā bize yeñiden ṭa‘n ü düşnām itmege başladılar.

Zaḥm-ı elest rū be-terāveş nihāde bāz

Derdī ki şubḥ būd merā şām tāze şöd

Maḥşül-i beyt: Rūz-ı ezelde olan zaḥmımız yine sızmağa teveccüh itmişdür ya‘ni yine zāhir olmuşdur. Bir derd ki şabāḥ baña vāḳı ‘ oldı idi, gice tāzelendi.

Zevkām ne-mānde būd zi-ḥūn-ābhā-yı telḥ

İnek ḥalāvet heme der-kām tāze şöd

Maḥşül-i beyt: Acı kanlı şulardan zevkim kalmamış idi, işte şimdi cemī‘ sinün lezzeti dimāğumda tāzelendi.

Zünnār-rā niyābet-i tesbīḥ mīdehem

Ey ehl-i şer‘ müje ki İslām tāze şöd

Zünnār Güşen-i Rāz ıstılāḥı üzre ‘ubūdiyetden ‘ibāretdür ve *tesbīḥ* esbāb-ı riyādan kināyetdür.

Maḥşül-i beyt: Tesbīḥün niyābetini zünnāra virürem ya‘ni isti‘mālde zünnārī nā’ib-i menāb-ı tesbīḥ iderem. Hāşılı tesbīḥ-i riyā yerine zünnār-ı ‘ubūdiyyet kullānuram. Ey ehl-i şer‘-i şerīf muştılık ki İslām’ım tāzelendi ya‘ni tecdīd-i İslām eyledüm dimekdür.

Mīcūşed ez-tennūr-ı dilem çeşme çeşme ḥūn

Ṭūfān-ı Nūḥ-rā diger eyyām tāze şöd

⁸⁵³ [293a] *şeyd* şīnün fethiyle ve yānuñ sükūniyla bunda riyā ma‘nāsınadur ve: HM’de yok

Mahsül-i beyt: Tennür-ı dilimden çeşme çeşme kan kaynar yine tūfān-ı Nūh
‘aleyhisselām⁸⁵⁴ eyyāmı tazelendi.

Dīdem tezerv ravza ki ber-sidre mīnişist

Pervāz-ı dil be-kūşe-i ān bām tāze şöd

Tezerv tānuñ ve *zāl-i mu‘cemenūñ* fethalarıyla sūñlūn kuşıdır ammā böyle mahallerde de dilberden kināyetdür ve *sidre*den murād cilvegāhıdır ve *dil*den muzāf mahzūfdur ve *ān bām* didügi mezkūr sidreden ‘ibāretdür.

Mahsül-i beyt: Gördüm ki ravza-i hüsnūñ sūñlūn(i) olan cānānum cilvegāhında karar eyledi. Şehbāz-ı dilūñ pervāzı ol tāmūñ [294a] kūşesinde tazelendi. Ya‘ni gönlüm şehbāzı ol tarafa uçmağa başladı. Yāhud uçdı demek ola.

‘Urfi besī be-teşne-lebī ‘ömr bāhtem

Kez-dürd ü şāf-ı sākīm in ‘ām-ı tāze şöd

‘Ömr ‘ayınūñ zammıyla ve mīmūñ sūkūniyla bunda yaş ma‘nāsınadır ‘ayınūñ ve mīmūñ zammıyla dağı lügatdür ve ‘ayınūñ fethiyle dağı müsta‘meldür ve maşdarı da böyledür. ‘Alem bābından yaşamağ ma‘nāsına ve *dürd* dālūñ zammıyla bunda bādenūñ posasından ve şāf hālişinden ‘ibāretdür.

Mahsül-i beyt: Ey ‘Urfi teşne-leblikde ya‘ni şusuzlıkda çok ‘ömr oynandum ya‘ni çok ‘ömr harc u ifnā eyledüm ki sākīnūñ dürd ü şāfından baña tāze in ‘ām oldı.

-209- Bāz dil-rā dest-i ümīd-i tū dāmen-gīreş

Mülk-i şevkām-rā harābī der-pey-i ta ‘mīr şöd

Dāmen-gīr vaşf-ı terkībīdür gīridenden kâf-ı ‘Acemīnūñ kesriyledür ve *mülk* mīmūñ zammıyla memleket ma‘nāsınadır ve şevka izāfeti beyāniyyedür ve *rā* ‘alāmet-i mef‘üldür ve *harābī* yāsı maşdariyyedür.

Mahsül-i beyt: Yine senūñ dest-i ümīdūñ gönlümūñ dāmen-gīri oldı. Yine mülk-i şevkumi harāblık ma‘mūr itmek sevdāsında oldı. Mısrā‘-ı şānīde dağı yār lafzı muqadderdür ve bunda harāblıktan murād ‘aşıklıkdur fete’emmel.

Yāftem tağyīr-i rengī çün be-bālīnem nişist

Gerçi istignā-yı hüsneş māni ‘-i tağyīr şöd

⁸⁵⁴ [293b] ‘aleyhisselām: (‘a.m.) HM

Yāftem tağyîr-i rengî bi-ḥasebi't-terkîb tağyîr-i renk buldum dimekdür ve yâ tenkîr içündür ammâ bu maḥalde ma' nâ-yı lâzımı murâddur. Ya'ni beñzüm müteğayyir oldı dimek olur ve bâlin yaşduğdur ve *ḥüsneş* zamîri cānāna rāci' dūr.

Mahsûl-i beyt: Çünki cānān yaşduğuma oturdı ya'ni başum [294b] ucına geldi beñzüm müteğayyir oldı. Egerçi cānāna istignā-yı ḥüsn māni'-i tağyîr oldı ya'ni cānān müteğayyir olmadı.

Kîst tā-güyed be-Şîrîn kez-hevā-yı cilve'et

Âb-ı çeşm-i kūh-ken dāhil be-cūy-ı şîr şöd

Kîst kimdür dimekdür yâ-yı sâkine hâ-yı resmîden bedeldür ve sîn ü tā edât-ı ḥaberdür ve *cūy-ı şîr* sūd ırmağı dimekdür. Murād budur ki Ferhād kūh-ı Bîsütün'ı kesüb sūd akıtmak murād itmiş idi. Zîrā Şîrîn şîri pek severdi.

Mahsûl-i beyt: Kimdür ki Şîrîn'e söyleye ki senüñ 'arz u cemālün arzûsından Ferhād'ün gözi yaşı sūd ırmağına dāhil oldı. Kez-hevā-yı cilve'et 'ibāreti bütün mîsrā'-ı şānî ile güyedün mekûl kavlidür.

Bes ki tābütem girānbār ez-dil-i pür-ḥasretest

Ḥalkî ez-hem-rāhî' i tābüt-ı men dil-gîr şöd

Mahsûl-i beyt: Māl-ā-māl-i ḥasret olan gönülden tābütım ziyāde ki ağır yüklüdür. Ḥalk benüm tābütuma yoldaşlıktan dil-gîr oldı. Y a'ni ḥalk cenāzemi götürmekden yegrendi ve uğandı. Murād bi-i 'tibār mā-yü'evvelü ileyhdür.

Bā vücūd-ı ān ki cürm ez-cānib-i 'Urfî ne-būd

Bî-zebānî bîn ki çün kâ'il be-şad takşîr şöd

Cürm cîmün zammıyla günāh ma'nâsınadır ve *bî-zebānî*de olan yâ maşdariyyedür. Ma'nâsı dilsizlik dimekdür ammâ bunda sükût idüp söylememeden 'ibāretdür.

Mahsûl-i beyt: Anuñ birle ki suç 'Urfî cānibinden degül idi, bî-zebānlığı gör ki yüz takşîre niçe kâ'il ü rāzı oldı. Ya'ni 'Urfî'nün cürm ü günāhı yok iken dehşet-i 'aşkıyla söze gelmeyüp sükût itmegile niçe takşîre rāzı oldı.

-210- Be-bāğ-ı 'aşk tezerv-i tarab ḥazîn mîred

Çü mîve-ḥîz [295a] şevad şāh-ı mîve-çîn mîred

Bāğ-ı 'aşk izāfeti beyāniyyedür ve *tezerv* tānuñ ve rānuñ fethalariyle sūnlün kuşıdır ve *tarab* sürür u şenlikdür ve *mîve-ḥîz* terkîb-i mezcî

aḳsāmındandır ve *ṣāḥ* budaḳdur ve *mīve-çīn* vaṣf-ı terkībīdür. Ma‘nāsı yemiş düşürici dimekdür ve *mīred* fevt olur ma‘nāsınadır.

Maḥsūl-i beyt: Bāğ-ı ‘aşḳda tezerv-i ṭarab ḥazīn olduğu ḥâlde olur çünkü budaḳ mīvenāk ola mīve düşürici olur. Ya‘ni fevt olur.

Be-kīṣ-i berehmenān ān kes ez-ṣehīdānest

Ki der-‘ibādet büt rûy ber-zemīn mīred

Kīṣ kāfuñ kesriyle mezheb ma‘nāsınadır ve *berehmenān*dan murād kāfir-i ‘aşḳ olanlardur.

Maḥsūl-i beyt: Kāfir-i ‘aşḳ olanların mezhebinde ol kimse şehīdlere dendir ki yüzi yerde olduğu ḥâlde ma‘şûḳ-ı ḥaḳīḳīye ‘ibādet iderken fevt ola. *Men mâte mine’l-‘aşḳi feḳad mâte şehīden.*⁸⁵⁵

Zi-zaḥm-ı küfr-i muḥabbet ne-mībered lezzet

Hemān besest ki zāhid be-derd-i dīn mīred

Küfr bunda setr ma‘nāsınadır ve muḥabbete izāfeti maṣḍaruñ mef‘ûline izāfeti ḳabīlindendir ve *be-derd*de olan bā-yı muvaḥḥide ez ma‘nāsınadır ve mıṣrā‘-ı evvel şart ve ṣānī cezā ḥükmündedir ve edāt-ı şart ve cezā muḳadderdir.

Maḥsūl-i beyt: Setr-i muḥabbet zaḥmından eger lezzet olmazsa ya‘ni kāfir-i ‘aşḳ olmaḳdan maḥzûz olmazsa pes hem ol yegdür ki zāhid dīn derdinden fevt ola.

Ecel ne-yāmede mürdem ki ḥaste-i ḡam-ı ‘aşḳ

Dü rûz pīṣter ez-rûz-ı vāpesīn mīred

Mürdem mīmūñ zammıyla ve dālūñ fethiyle fi‘l-i māzīdür mürdenden ma‘nāsı fevt oldım dimekdür ve *rûz-ı vāpesīn* mevt güneşinden [295b] ‘ibāretür.

Maḥsūl-i beyt: Ecel gelmeden fevt oldım. Zīrā ḡam-ı ‘aşḳ ḥastesi rûz-ı ecelden iki gün evvelirek fevt olur. Ya‘ni ecel-i müsemması gelmezden evvel dünyâyı terk ider.

Çerāğ-ı bezm-i yakīnem ne ṣem‘-i ehl-i delīl

Ki ez-demīden-i efsūn-ı ān u īn mīred

*Ehl-i delīl*den maḳṣūd ‘ulemā-yı zāhirdür *demīden-i efsūn* izāfetiyle ancak üfürmek ma‘nāsın ifāde ider. Bu beyti ‘Urfī merḥûm Nefes-i Müfīis-nām risālesinde vazīfe-i ‘ulemā-yı zāhiri beyān eylediği maḥalde irād eylemiştir.

⁸⁵⁵ “Aṣḳını gizleyip, iffetini muhafaza ederek ölen şehittir.” Hakim, Hatib-Kenzu’l-ummāl, 6999-7000.

Maḥsûl-i beyt: Çerâğ-ı bezm-i yakînem, ehl-i delîl şem‘i degülim ki anuñ bunuñ üfürmesinden sönem. Mîred bunda ma‘nâ-yı mezkûrî ifâde ider fete‘emmel.

‘Abîr-i turre-i hûreş gubâr-ı âyine‘ est

Kesî ki gerd-i reh-i dost ber-cebîn mîred

‘*Abîr*‘ anber ma‘nâsınadır ve turreye izâfeti beyâniyyedür ve lâmiyye olmak daḥı kâbıldür ve *hûr* cennet-i a‘lâda yaradılan maḥbûbelerdür. Hazret-i Allâh ‘azîmü’ş-şân ḥabîb-i ekremi ḥürmetine bu fakîr-i pür-takşîr kullarını bilâ-‘azâb ve lâ-ḥisâb ol maḥbûbeleriyle şâdmân eyleye âmîn. Ve *şîn*-i zamîr izmâr kable‘z-zîkr tarîkıyla kesîye râci‘dür ve *gerd* kâf-ı ‘Acemînüñ fethiyle gubâr ma‘nâsınadır.

Maḥsûl-i beyt: Bir kimse ki yâruñ gubâr-ı râhı alnı üzre olduğı ḥâlde fevt ola. ‘Abîr-i turre-i hûr ol kimseye gubâr-ı âyinedür ya‘ni bî-i ‘tibârdur fete‘emmel.

Me-zen terâne-i taḥsîn be-şi‘r-i men ‘Urfî

Ki şem‘-i ṭab‘-ı men ez-bâd-ı âferîn mîred

Maḥsûl-i beyt: Ey ‘Urfî benüm şî‘rûme taḥsîn nağmesin urma. Zîrâ benüm şem‘-i ṭab‘um bâd-ı âferînden söner ya‘ni ṭab‘um taḥsînden maḥzûz olmaz dimekdür.

-211- Be-bâğ-ı ‘aşk kiyâh-ı heves ne-mîkunced

Çünân ki der-çemen-i ravîa ḥas ne-mîkunced

Bâğ-ı ‘aşk izâfeti beyâniyyedür [296a] *kiyâh-ı heves* daḥı böyledür ve kiyâh kâf-ı ‘Acemînüñ kesriyle ot ma‘nâsınadır ve *heves* ârzü-yı noḳsânîden ‘ibâretdür ve *ne-mîkunced* fi‘l-i nefy-i müstaḳbeldür ve *çemen-i ravżadan* murâd gülzâr-ı cennetdür ve *ḥas* ḥâ-yı mu‘cemenüñ fethiyle çör çöp ma‘nâsınadır.

Maḥsûl-i beyt: Bâğ-ı ‘aşka kiyâh-ı heves şıgmaz meşelâ anuñ gibi ki gülzâr-ı cennete ḥas ü ḥâşâk şıgmaz.

Zi-zaḥm-ı⁸⁵⁶ nâvek-i derd-i tû lezzetî gîrem

Ki ân be-ḥavşala-i zevk-i kes ne-mîkunced

Maḥsûl-i beyt: Senüñ nâvek-i derdüñ zaḥmından bir lezzet aluram ki ol lezzet kimsenüñ ḥavşala-i zevkine şıgmaz.

Ez-ân dilem heme türkân-ı germ-ḥû talebed

Ki der-ḥavâlî-i âteş meges ne-mîkunced

⁸⁵⁶ [296a] Bâğ-ı ‘aşka kiyâh-ı heves şıgmaz meşelâ anuñ gibi ki gülzâr-ı cennete ḥas ü ḥâşâk şıgmaz.
Zi-zaḥm-ı: senüñ HM

Türkāndan murād hūbāndur ve *germ-hū* vaşf-ı terkībī aksamındandır ve ma‘nāsı âteşin mizāc dimekdür.

Maḥsūl-i beyt: Benüm gönüm anuñçün hep hūbān-ı âteşin mizāc ister. Zîrā havālî-i âteşe meges şıgmaz. Murād kendi daḥı dil-i sūhte-i nār-ı ‘aşk olduğın beyāndur fete’emmel.

Derā be-sîne vü şad kūh-ı ğam bi-nih ber-dil
Me-bîn ki der-dil-i tengem nefes ne-mîkunced

Kūh tağdur ve ğama izāfeti beyāniyyedür.

Maḥsūl-i beyt: Sîneme gel ve gönüm üzerine yüz kūh-ı ğam қо. Dil-i tengüme nefes şıgmaduğına bakma ya ‘ni āh u fiğān itdüğime bakma. Hemān benümle sîne be-sîne ol da her ne işlerseñ işle demek olur.

Me-gū be-bāğ-ı bihişt-i ō dil-küşâyî bîn
Ki bülbül-i dil-i men der-kaşes ne-mîkunced

*Bāğ-ı bihişt*den murād ‘alā-ṭarîḳ-ı isti‘āre kūy-ı cānāndur ve ō zamîri cānāna rāci ‘dür.

Maḥsūl-i beyt: Cānānuñ bāğ-ı cennet-mişāl olan maḥallesinde dil-küşālığı gör dime. Zırā benüm gönüm bülbülü kaşese şıgmaz.

Şabāḥ u şām der-ān kūşe mey keşed ‘Urfî
Ki ters-i şaḥne vü bîm-i ‘ases ne-mîkunced

[296b] **Maḥsūl-i beyt:** ‘Urfî şabāḥ u aḥşām ol kūşede bāde içer ki anda şubaşı ḥavfî ve ‘ases kórķusı şıgmaz. Kūşeden murād kūşe-i vaḥdet, meyden ğaraş bāde-[i] mihr ü muḥabbetdür fete’emmel.

-212- Be-cān-ı ḥaste ne-dānīm kān belā çî kuned

‘İnān be-düşmen-i cān dāde’îm tā-çî kuned

Belādan murād dilberdür ve *tā* ḥarf-i ta‘accübdür.

Maḥsūl-i beyt: Ḥaste cānımuza bilmezüz ki ol āfet ne eyler? ‘İnān-ı ihtiyārî ol ḥaşm-ı cān olan āfete teslîm itmışızdır. ‘Acabā cānımuza ne eyler yāḥud ne eylerse eylesün demek ola fete’emmel.

Be-dostān nazareş nîst mihr düşmen hest

Kesî ki düşmen-i mihrest dost-rā çî kuned

Şîn-i zamîr maṭla‘da mezkûr olan āfete rāci ‘dür ve *düşmen*-i evvelden murād raḳîbdür ve *düşmen*-i şānî ol āfetden ‘ibāretdür ve *dost*dan maḳşûd ‘āşıkdur.

Maḥsûl-i beyt: Ol âfet-i cânûñ ‘âşıqlara nazarı yokdur ammâ rakîbe muḥabbeti vardur. Bir kimse ki mihr ü muḥabbet düşmenidür dosta ne eyler ya ‘ni ne fâ’ide ider.

Şikest ber-serem ân şûḥ sāḡar ey zâhid

Be-rind-i mey-kede ĩn kerd bâ-şümâ çi kuned

Bâ şümâda bâ-yı muvaḥḥide şıla içündür ve mısrâ ‘-ı şânî mutaẓammın-ı istifhâm-ı ta ‘accübîdür.

Maḥsûl-i beyt: Ol şûḥ kadeḥi benüm başımda kırdı ey zâhid, rind-i mey-ḥâneye bunı eyledi. ‘Aceb saña ne eyler? Rind-i mey-ḥânenen murâd kendi olmuş olur.

Tebessüm-i tû ki nâ-sûr-râ büved merhem

Be-sîne niş zened niş-i ġamze tâ-çi kuned

Nâ-sûr bir muḡadder zaḡmuñ şıfatıdır ve *tâ* ḡarf-i ta ‘accübîdür.

Maḥsûl-i beyt: Senüñ tebessümüñ ki oñulmaz yâra merhem olur. Benüm sîneme niş olur ya ‘ni benüm sînemi daḡı ziyâde mecrûḡ ider. İmdi tebessümüñ baña böyle eylediği yerde niş-i ġamzeñ ‘acabâ ne eyler?

[297a] Hezâr ġüne murâd-ı muḡâl maṭlabım

Tû ḡod bi-ġû ne icâbet bâyin du ‘â çi kuned

Maḥsûl-i beyt: Biñ dürlü murâd-ı muḡâl ṭaleb iderüz sen ḡod di ki bu du ‘âda icâbet ne eyler?

Me-cû sa ‘âdet-i ṭâli ‘ demî ki fırşat reft

Çü ser bürîde şeved sāye-i hümâ çi kuned

Sāye-i hümânüñ ḡaşşası sâbıḡan mukerrer beyân olunmuşdur.

Maḥsûl-i beyt: Bir sâ‘at içün sa ‘âdet-i ṭâli ‘ isteme ki fırşat gitdi. Pes çünki baş kesilmiş ola sāye-i hümâ ne fâ’ide ider?

Me-ġû vefâ ne-kuned dost bâ-meneş ‘Urfî

Ne-mişeved be-vefâ âşinâ vefâ çi kuned

Şîn-i zamîr ol ebyâtda mürûr iden âfete râci ‘dür.

Maḥsûl-i beyt: Ey ‘Urfî vefâ ol âfeti benümle dost eylemez dime. Zîrâ ol âfet vefâya âşinâ olmaz, vefâ ne itmege ḡâdir olur.

-213- Be-cihân çi kâr sâzem ki be-sâḡten bîrized

Be-küdâm mülk tâzem ki be-tâḡten be-yerzed

Mahşul-i beyt: Cihānda ne iş düzeyim ki düzmege dege, kangı memlekete çapup yeleyim ki yelmege dege.

Zi-metā ‘-ı her dü ‘ālem çi şināsem ü çi yābem
Ki be-yāften be-şāyed be-şināhten be-yerzed

Mahşul-i beyt: Her iki ‘ālemün metā ‘ından ne fehm ideyim ve ne bulayım ki bulmağa ve añlamağa dege. Leff ü neşr-i ğayr-ı mürettebdür.

Ne tū merd-i dil-nevāzī ne dīl ānqadr be-‘izzet
Ki ger ez-nevā be-yüfted be-nevāhten be-yerzed

Dil-nevāz nūnuñ fethiyle vaşf-ı terkībīdür nevāzīdenden ma ‘nāsı gönül ohşayıcı ya ‘ni gönle ri ‘āyet ve himāyet idici dimekdür ve *yā* zamīr-i hitābdur.

Mahşul-i beyt: Ne sen merd-i dil-nevāzsın ve ne gönül olkadar ‘izzete lāyıkdur eger nevādan düşerse nevāhtene dege. Nevā bunda ni ‘met-i ihsāndan ‘ibāretdür ve nevāhten sāde ri ‘āyetdür ve bi’l-cümle tenāsüb-i elfāz [297b] kabīlindendür fete’emmel.

Heme qalb-rā çi sūzī bi-güdāz sīm-i qalbī
Ki berāy-ı sīm-i hālīş güdāhten be-yerzed
Qalbde ihām-ı laţīf vardur fete’emmel.

Mahşul-i beyt: Her qalbī ne yakarsın bir sīm-i qalb erit ki sīm-i hālīş itmek için eritmege dege.

Be-girişme-i tū ‘Urfī dil ü dīn be-bāht līkin
Ne çünan dilī vū dīnī ki be-bāhten be-yerzed

Girişme kāf-ı ‘Acemīnūñ ve rānuñ kesreleriyle nāz u şīveden ‘ibāretdür.

Mahşul-i beyt: Senūñ nāz u şīveñe ‘Urfī dil ü dīnin fedā eyledi. Lākin öyle dil ü dīn degüldür ki fedā itmege dege. Ğaraż kesr-i nefsdür.

-214- Be-hükmi-i ‘aşq çü ber-ehl-i şıdķ reh ğirend
Günāhkār be-bağşend ü bī-güneh ğirend

Mahşul-i beyt: Çün hükmi-i ‘aşkile ehl-i şıdķ üzerine yol tutalar ya ‘ni ehl-i şıdķuñ yolın uralar. Günāhkārı ‘afv iderler bī-ğāhī tutarlar ya ‘ni mu’āheze iderler.

Me-cū tecemmül-i şāhī ki der-vilāyet-i ‘aşq
Gedā be-taht nişānend ü pādīşeh ğirend

Tecemmül-i şāhī saltanat-ı dünyeviyyeden ‘ibāretdür.

Mahşül-i beyt: Dünyā saltanatın isteme ki vilāyet-i ‘aşkda gedāyı tahta naşb iderler ve pādişeh ittiḥāz iderler.

Çi zūlmetest ki bīnendegān ne-mīdānend

Ki şeb-çerāğ sitānend ü bā-şebe gīrend

Bīnendegān bīnendenün cem‘idür murād erbāb-ı başiretdür ve *şeb-çerāğ* ma‘nā-yı Türkīsi bir cevher-i dıraḥşāndur ki gicede çerāğ gibi rūşenlik virür. Elmāsile yāḳūtdan olur dirler ve lü’lü’den daḥı olmak cā’izdür dimişler. Ammā ḥaḳīkatde görmüş kimse yok ḥikāyetde söylenür kezā fī-Tuḥfeti’s-seniyye ve *şebe* şīnün [298a] ve bānuñ fethālarıyla ve hā-yı aşıyye ile boncuḳdur.

Mahşül-i beyt: Ne zūlmetdür ki başiret üzre olanlar daḥı bilmezler ki şeb-çerāğ mı olurlar veyāḥud boncuḳ mı tutarlar. Ya‘ni başiret üzre olanlar daḥı kemāl-i zūlmet-i ḡafletden temyīz-i şeb-çerāğ ve şebehe dest-resin bulmazlar dimekdür ve zūlmetden murād zūlmet-i ḡaflet-i dünyādur.

Kemend-i kūteh ü bāzū-yı süst ü bām-ı bülend

Be-men ḥavāle vü nevmīdīm güne(d)[h] gīrend

Mısrā‘-ı evvelde olan izāfāt beyāniyyelerdür ve be-men ḥavāle didüġinde bir kunend fi‘li muḳadderdür.

Mahşül-i beyt: Faşid kemendi ve süst bāzūyı ve bülend tāmı baña ḥavāle iderler ve nevmīd olduġımı günāḥ tutarlar. Kemendden murād müsā‘adedür ve bāzūdan maḳşūd iḳtidārdur ve bāmdan ḡaraḫ vişāldür ve ma‘lūm ola ki ḡazelde tekerrür-i ḳāfiye ‘uyūbdan ḥālī degüldür.

Ḥamīr-i māye-i āsāyişest lāy-ı şarāb

Bi-gū ki şāf keşān cūr‘a’i zi-teh gīrend

Lāy-ı şarāb şarābuñ balçığı ya‘ni⁸⁵⁷ çökegidür ve *teh* tānuñ fethiyle bunda ḳadeḥün dibinden ‘ibaretdür ve *gīrend* bu maḥalde emr-i ḡāyibdür.

Mahşül-i beyt: Şarābuñ çökegi māye-i rāḫat ḥamīridür. Ey sāḳī söyle ki ḥālīş bāde iḫenler ḳadeḥün dibinden bir cūr‘a tutsunlar ya‘ni bir cūr‘a nūş itsünler dimekdür ve bi-gū emrinün muḥātabı vech-i meşrūḥ üzre muḳadder sāḳīdür.

Rızā-yı dost eger der-‘azāb-ı cāvīdest

⁸⁵⁷ [298a] balçığı ya‘ni: HM’de yok

Ezîn çi bih ki heme t̃a ‘atem gūneh gīrend

Mahsūl-i beyt: Eger dostuñ rızā-yı şerīfī benüm ebedī ‘azābda olmama ta ‘alluḡ iderse bundan yeg nedür ki cemī ‘ t̃a ‘atūmi gūnāh t̃utalar. Murād kemāl mertebe teslīmdür.

Der-i muāmele me-küşā be-kişverī ‘Urfī

Ki ḥurde ber-güher-i āftāb u meh gīrend

Kişverī yā-yı nisbiyye ile şehirli dimekdür ve ‘*Urfī* münādādur ve ḥarf-i nidā muḡadderdür.

Mahsūl-i beyt: Ey ‘Urfī [298b] şehirliye mu ‘āmele ḡapusın açma ya ‘ni anlar ile mu ‘āmele itme. Zīrā anlar şems ü kameruñ zātında ḡuşūr t̃utarlar, ḡande ḡaldı ki senüñ zātuñda demek olur.

-215- Be-bezm-i ‘işret-i ān gül dil-i men kārḡā dāred

Dil-i ḡam⁸⁵⁸dīde-i bülbul be-gülşen kārḡā dāred

Ān gül didüḡi cānāndan ‘ibāretdür ve *dāred* böyle yerlerde vardur dimekle ta ‘bīr olunur ve *kār* iş ma ‘nāsınadır ve *ḡā* edāt-ı cem ‘idür.

Mahsūl-i beyt: Ol gülüñ meclis-i ‘işretinde benüm göñlümüñ kārḡaları vardur. Nitekim gülşende dil-i ḡamdīde-i bülbulüñ kārḡaları vardur. Kārdan murād kār-ı ‘arz-ı niyāzdur ve mışrā ‘-ı şānī irsāl-i meşel ḡabīlindendür.

Be-revā-yı bāde’ī be-şerm medhūşem me-kun imşeb

Ḥacālet bā-men ālūde-dāmen kārḡā dāred

Ālūde-dāmen vaşf-ı terkībī aḡsāmındandır.

Mahsūl-i beyt: Vār ey edebsiz bāde beni mest ü medhūş itme ki bu gice ḡacāletüñ ben ālūde-dāmenile kārḡaları vardur.

Hemīn rencem muvāfīḡ āmed ey yār-ı muvāfīḡ pes

Nifāḡ-ı cān-sitān bā-dost-düşmen kārḡā dāred

Cān-sitān cān alıcı ma ‘nāsına vaşf-ı terkībīdür ve *dost-düşmen* daḡı terkībīdür terākīb-i mezciyye aḡsāmından.

Mahsūl-i beyt: Ey yār-ı muvāfīḡ ancak bu renc baña ziyāde muvāfīḡ geldi ki nifāḡ-ı cān-sitānuñ dost-düşmen olan cānānile işleri vardur ve’l- ‘ilmü ‘indallāhi te ‘ālā.

Ne-midāred be-mürden dest-i ‘aşḡ ez-dāmen-i ‘āşīḡ

⁸⁵⁸ [298b] ḡam: HM’de yok

Men ez-ğam mürde'em ō bāz bā-men kārḥā dāred

Ō zamīri 'aşka rāci 'dür.

Maḥsül-i beyt: 'Āşık ölmekle dāmen-i 'āşıkdan el çekmez, ben ğamdan ölmüşemdir
'aşkuñ yine benümle kārları vardır.

Berehmen-rā giriftem hātifi güftā bi-hil 'Urfi

Ki zevk-i tā 'at-i büt bā-berehmen kārḥā dāred

Hātif ğaybdan nidā idicidir [299a] ve yā vahdet içündür.

Maḥsül-i beyt: Berehmeni tutdum ğaybdan bir münādī didi ki şalıvür ey 'Urfi. Zīrā
büt-perestün zevkinün berehmenle kārları ve mu'āmeleleri vardır.

-216- Berehmen key reh-i İslām ez-bīm-i sitem gired

Bi-hil tā-süy-ı deyr āyed icāzet ez-şanem gired

Berehmen lügatde keşiş ma'nāsınadır.

Maḥsül-i beyt: Berehmen sitem ḥavfından İslām yolını kaçan tutar, ço cānib-i kilīsāya
gelsün, şanemden icāzet alsun. Murād niçe kâfir pāy-merdī-i ziyāret-i deyr-i 'aşkile
beytü'l-ḥarām-ı İslām'a dāhil olduğına işaretdür.

Ṭavāf-ı Ka'be'i dāred dil-i pür-āteş ü süzem

Ki nāgeh şu 'le'i der-bāl-i murğān-ı ḥarem gired

Maḥsül-i beyt: Pür-süz u pür-āteş olan gönlüm bir Ka'be'yi ṭavāf itmek arzū ider ki
nāgāh şu 'le-i ğayret murğān-ı ḥaremün kanātına ilişe. Murād ṭavāf-ı Ka'be-i 'aşkdur
veyāḥud göñül ele almadan 'ibāretdür. Nitekim dimişler mısra':

Dil be-dest āver ki ḥacc-ı ekberest

Eger āzād kered dil zi-süz-ı āteş-i dūzaḥ

Zi-şad deryā-yı āteş āfet-i yek şu 'le kem gired

Maḥsül-i beyt: Eger gönlüm dūzaḥ āteşinün yakmasından ḥalāş olursa yüz āteş
deryāsından bir şu 'lenün belāsını eksildür. Ya 'ni yüz deryā-yı āteşün bir şu 'lesinden
kurtulmuş olur. Murād 'azamet-i āteş-i 'aşkı beyāndur.

Zi-āh-ı serd-i zāhid tīre geşt āyīne-i imān

Dilā 'aksī bi-yefken tā-fürüg-ı cām-ı Cem gired

Dilāda olan elif-i sākine ḥarf-i nidādur ve 'aksī'yası vahdet içündür.

Mahsül-i beyt: Zâhidüñ şovuk âhından âyîne-i îmân bulanık oldu ya‘ni paslandı. Ey dil bir ‘aks bırak ya‘ni bir pertev şal tâ âyîne-i [299b] îmân cām-ı Cem ziyâsın tuta.

Hayâl-i çeşm-i ô çün bâ-ḥod ez- ‘âlem bered ‘Urî

Hezârân fitne vü âşûb der-şehr-i ‘adem gîred

Ô zamîri dilde merkûz olan cānāna râci ‘dür ve *bered* bānuñ ve rānuñ fetḥalarıyla fi ‘l-i i muzâri ‘ müfred gāyibdür ve fā‘ili ‘Urî’dür.

Mahsül-i beyt: Çünki ‘Urî cānānuñ hayâl-i çeşmini cihāndan kendüyle götürür, şehr-i ‘ademi biñ fitne vü âşûb tutar.

-217- Berehmen-kîşem ki şıdkem ta ‘ne ber-aşḥāb zed

Tāk-ı âteş-ḥāne’ em şad ḥande ber-miḥrāb zed

Bunda *berehmen*den murād berehmen iştîlâhıdır ve *aşḥāb*dan ğaraḥ zerḳ u riyā şāḥibleridür ve *âteş-ḥāne* mey-ḥāneden ‘ibāretdür.

Mahsül-i beyt: Kāfir-i ‘aşḳ mezḥebindeyem ki şıdkum aşḥāb-ı riyāya ta ‘ne urdı, meyḥānemüñ kemeri miḥrāba yüz ḥande urdı. Murād da‘vā-yı şıdk-ı ‘aşḳ itmekle aşḥāb-ı zerḳ u riyāya i ‘tirāz ider.

Merḥabā ey ‘aşḳ gülbāngi bî-âşûb-ı tū

‘Āfiyet ḥoş tekyehā ber-bāliş-i sincāb zed

Gülbaş ‘aẓim āvāz ma ‘nāsınadır ve *yā* vahdet içündür ve bir fi ‘l-i emr-i ḥāzır zen kelimesi muḳadderdür ve ‘*āfiyet* perḥîzkârlıktır ve *bāleş-i sincāb* didügi A ‘cām’a göredür. Zîrā Rûm’da sincābdan yaşdıḳ müsta ‘mel degüldür.

Mahsül-i beyt: Merḥabā ey ‘aşḳ bir ‘aẓim āvāz ur. Zîrā senüñ âşûbuñuz ‘āfiyet bāliş-i sincāba ḥoş tekyeler urdı ya‘ni çok dayandı ve niçe zamān rāḥatda oldu.

‘Aşḳ-ı yek-dil şöd be-zaḥm-ı tîğ-ı yek-rengi şehîd

Nükte-perdāz ḥired ber-selb ü ber-îcāb zed

‘*Aşḳ-ı yek-dil* izāfeti beyāniyyedür ve ‘aşḳdan muzāf maḥzûfdur ya‘ni ehl-i ‘aşḳ dimektür. Murād ‘aşḳ-ı yek-dildür ve *şöd*ñ fā‘ili [300a] ve mef‘ûli şehîddür ve *zaḥm-ı tîğ-ı yek-rengi* izāfetleri lâmiyye ve beyāniyyedür ve *yek-rengi* vahdetden ‘ibāretdür ve *nükte-perdāz* vaşf-ı terkıbidür ve perdāz böyle maḥallerde edāt-ı ism-i fā‘il ma ‘nāsın ifāde ider ve ḥiredde izāfeti şıfatuñ mevşûfına izāfeti qabîlindendür. Ḥired-i nükte-perdāz dimektür ve *selb ü îcāb* redd ü qabûlden ‘ibāretdür ve *zed*ñ fā‘ili ḥiredde râci ‘dür.

Maḥsūl-i beyt: Āşık-ı yek-dil yek-renglik tîğînüñ zaḥmıyla şehîd oldu, nükte-perdâz olan ‘aḳıl ise anı selb ü icāba urdı ya‘ni şehādeti ḳabūl oldu mı olmadı mı deyu baḥş eyledi. Bu beyt lisān-ı şūfiyyede dā‘ir olan vaḥdet-i vücūd meselesine telmiḥdür ki anuñ beyānında ‘uḳūl-i fuḥūl ḥayrāndur ve’l-‘ilmü ‘indallāhi te‘ālā. Ma‘lūm ola ki bu dīvān-ı müşkil-meāl ki meīāmīn-i ḥaḳīḳat ve mecāzile māl-ā-māl olduğı bī-gümāndur ve bu gūne me‘ānī-i deḳāyık-ıştimālūñ şerḥ ü beyānı bizüm gibi bir nādānuñ ḥaddi olmaduğı günden ‘ayāndur. İmdi ifāde ve istifāde ider ihvān-ı mürüvvet-şümūlden me‘mūl olan budur ki bu faḳīr-i nā-tevānı ve sebep-i şerḥ ü beyānı raḥmet-i ḥazret-i Raḥmānile şādmān idüp ‘afallāhu te‘ālā ‘anhümā ve ‘an cemī‘i’l-müslimīn deyu du‘ā ideler. Cenāb-ı Ḥudā-yı ‘azīmü’ş-şān daḥı anları iki cihānda şādmān eyleye āmīn.

Mevc-i tūfān sāye her geh ber-ser-i keştī fikend

Mün ‘im ez-beher tesellī tekye ber-esbāb zed

Her geh her gāhdan muḥaffedür ve *ser* lafzı ber ile isti‘māl olunduḳda üst ma‘nāsın ifāde ider deyu merḥūm Molla Riyāzī Düstürü’l-‘amel-nām risālesinde taḥḳīḳ eylemişdür. Ammā ba‘zılar ser böyle yerlerde taḥsīn-i lafz ve tekmīl-i vezn içündür dimiş [300b] ve *keştī* kāf-ı ‘Arabīnūñ fethiyle ve yā-yı aşliyye ile gemi ma‘nāsınadır ve *mün ‘im* mīmūñ zammıyla ve nūnuñ sūkūniyle ve ‘ayınuñ kesriyle if‘āl bābından ism-i fā‘ildür. Bu maḥalde cihānuñ erbāb-ı devleti murāddur ve *tekye zed* istinād itdi dimekdür.

Maḥsūl-i beyt: Her vaḳt ki keştī üstüne mevc-i tūfān sāye şala ya‘ni zāhir ola cihānuñ erbāb-ı devleti esbāba istinād ider. Ya‘ni tūfān ḥavādiş-i mevc-engīz olduḳça dünyānuñ erbāb-ı devleti sāhil-i teslīm ü rızāda ḳarār itmeyüp hezār gūne esbāb-ı ḥalāşa teşebbüs ider. Murād aḡniyā-yı dünyāya i‘tirāz dur ve keştī dünyādan ‘ibāretdür fete’emmel.

Kū gülāb-ı küfr tā-ber-ḳehre-i imān zenem

Ger-bütī bīhüş geşt ü tekye ber-miḥrāb zed

Kū kāf-ı ‘Arabīnūñ zammıyla edāt-ı istifhāmdur.⁸⁵⁹ Ḳanı gülāb-ı küfr ki ḳehre-i imān nāresi urayım ya‘ni imānı küfr ile āḡāh idüp ḳorḳudayım ki zīrā bir bütünden bīhüş oldu ve miḥrāba istinād eyledi ya‘ni sebebe teşebbüs eyledi⁸⁶⁰. Pes müsebbibe teşebbüs

⁸⁵⁹ Buradan itibaren yazılı metnin üzeri karalanmış olup sayfanın yan tarafına ilaveler yapılmıştır. Yeni beyte kadar oradan devam edildi.

⁸⁶⁰ [300b] eyledi: yāḥud ‘amele isnād oldu HM’de ilave edilmiş.

itmek gerek idi. Büt bunda muḳaddemā zikrolunan tūfān-ı havādişden kināye olur ammā ba‘zı muṭlaḳ māsivā murād olunur.

Hızır āb u zindegī⁸⁶¹ [301a] nūṣīd ü ‘Urfī ḥūn-ı telḥ

Īn sebū pür-zehr kerd ü ān ḳadeḥ pür-āb zed

*Āb-ı zindegī*den murād āb-ı ḥayātdur ve kāf-ı ‘Acemī hā-yı resmīden mübeddeldür ve *nūṣīd* nūnuñ zammıyla fi‘l-i māzī müfred ḡayibdür nūṣīdenden ve *ḥūn-ı telḥ* izāfeti beyāniyyedür ve *Īn* leff ü neşr-i ḡayr-ı müretteb tarīḳıyla ‘Urfī’ye rāci‘dür ve *ān* ḥazret-i Hızır ‘aleyhisselāma işāretdür.

Maḥsūl-i beyt: Ḥazret-i Hızır peygamber ‘aleyhisselām āb-ı ḥayāt nūş eyledi ve ‘Urfī acı ḳan nūş eyledi. Bu destüsin pür-zehr itdi, ol ḳadeḥin pür-āb itdi.

-218- Besī der kūftem tā-büy-ı ḥayr ez-mey-fürüş āmed

‘Aceb kez-āb-rüy-ı serd-i men yek-dil be-cüş āmed

Besī bā-yı ‘Arabīnūñ fethiyle ve yā-yı aşliyye ile çok ma‘nāsınadır ve *derden* muzāfun ileyh maḥzūfdur ve *büy-ı ḥayr* bunda bādeden kināyetdür ve *mey-fürüş* vaşf-ı terkībīdür. Murād *mey-ḥānecidür* ve *serd* şovuk ma‘nāsınadır ve *āmed* elif-i memdūde ile ve mīmūñ fethiyle şüzūzen fi‘l-i māzīdür ve *şöd* ve *zed* kelimeleri daḥı bu ḳabīlendedür fefhem⁸⁶².

Maḥsūl-i beyt: Mey-ḥāne ḳapusın çok ḳaḳdım tā meyh-fürüşdan bāde gelince ‘acebdür ki benüm rüy-ı serdimūñ şuyından bir dil cüşa geldi.

Be-meydān-ı şehādet mīberend īnek be-şad zevḳam

Beşārethā ki ez-ḥāk-i şehīdānem be-güş āmed

İnek elifūñ kesriyle ve nūnuñ fethiyle ve kāf-ı ‘Arabīnūñ sūkūniyla işte ma‘nāsındaur ve *ḥāk* böyle yerlerde maḳbereden ‘ibāretdür.

Maḥsūl-i beyt: İşte beni meydān-ı şehādete yüz zevḳle iledürler şehīdler ḳabrinden benüm ḳulaḡuma gelen beşāretler. Mīberendūñ fā‘ili beşārethā didügidür.

Ezīn ‘ahd-i şebāb-ı tīz-rev āsāyişi bi-sitān

Ki imşeb ye’s mīāyed eger ümīd dūş āmed

⁸⁶¹ [300b] Hızır āb u zindegī: HM’de yok

⁸⁶² [301a] fefhem: HM’de yok

Tîz-rev vaşf-ı terkîbîdür [301b] revîdenden rānuñ fethiyle serî‘u’l-guyûr ma‘nāsına ve *āsāyişîde* olan yā vahdet içündür ve *ye’s* mâtem ma‘nāsınadır ve *mî‘āyed* fi‘linde mî lafzı mîmüñ kesriyle ‘alâmet-i istiğbâldür.

Mahsûl-i beyt: Bu yegenlik ve tâzelik zamânından bir âsāyiş ü rāhat al. Zırâ eger dün gice ümîd geldiyse bu gice ye’s ü mâtem gelür. İmdi fırsatı fevt itme dimek olur.

Dil-i şūrîde’i dārem ki her geh behr-i teskîneş

Naşîhat-râ firistâdem perişân u hamûş âmed

Dārem böyle mağallerde benüm vardır ma‘nāsına isti‘māl olunur ve *her geh* her gāhdan muhaffefdür ve *teskîneşde* olan şîn-i zamîr dil-i şūrîdeye râci‘dür ve *naşîhat*den muzâf mahzûfdur. Murâd ehl-i naşîhat dimekdür.

Mahsûl-i beyt: Bir dîvâne gönîlüm vardır ki her gāh anı teskîn için ehl-i naşîhate göndersem perişân ve hamûş gelür.

Hudâyâ teşnegân-ı ‘aşk-râ genc-i dü ‘âlem dih

Ki inek der-kiyâmet zahm-ı mâ lezzet-fürûş âmed

Hudâyâ âhîrinde olan elif harf-i nidâdur ve *teşnegân* teşnenüñ cem‘idür ve ‘aşka izâfeti lâmiyyedür ve rā edât-ı şıladur ve *genc* kaf-ı ‘Acemînüñ fethiyle ve nūnuñ sükûniyla emr-i hâzırdur lâkin sâyir müştakqâtı ve maşdarı feth-i dâile müsta‘meldür ve *ki* harf-i gârazdur ve *lezzet-fürûş* vaşf-ı terkîbîdür.

Mahsûl-i beyt: Ey Hudâ teşne-gân-ı ‘aşka iki ‘âlem hazînesi vir ya‘ni iki cihân tolusu mal i‘tâ eyle. Zırâ kıyâmetde bizüm zahmumuz lezzet-fürûş olduğı hâlde geldi. Murâd mâ-yü’evvelü ileyh i‘tibâriyledür.

Küdāmîn leb ne-dānem bâ-zi-cām-ı bâde mînûşed

Ki ez-nüşîn-lebân-ı kıuds bâng-i nûş nûş âmed

Nüşîn-leb vaşf-ı terkîbî aqsâmındandır ve *elif ü nûn* edât-ı cem‘dür [302a] ma‘nâsı tatlu dudaklılar dimekdür ve kıudse izâfeti beyâniyyedür ve *kıuds* kâfuñ zammıyla pāk ma‘nāsınadır. Pes *nüşîn-lebân-ı kıuds*den murâd sâkinân-ı ‘âlem-i bālâdur ve *nûş* emr-i hâzırdur ma‘nâsı iç dimekdür ve *nûş-ı şânî* te’kîd içündür.

Mahsûl-i beyt: Bilmem yine kağı dudak cām-ı bâde nûş ider. Zırâ nüşîn-lebân-ı kıudsden nûş nûş âvâzı geldi.

Ne-dānem selsebîlî dād yā kevşer hemîn dānem

Ki sâkı riht âbî der-dilem kâteş be-cüy âmed

Maḥsûl-i beyt: Bilmem virdigi selsebîl miydi ya kevşer miydi? Ancaḡ şunu bilürem ki sâķî yüregime bir şu dökdi ki âteş cûşa geldi. Mısrâ ‘-ı evvelde olan dâd fî ‘linûñ dahı fâ ‘ili sâķîdür.

Diger hengāme-āşûb şad cā çide mîbînem

Meger ez-bāde-i ḡayret dil-i ‘Urî be-hûş āmed

Maḥsûl-i beyt: Yine yüz yerde hengāme-āşûb u fitne cem ‘ olmiş görürem; ke’ennehû dil-i ‘Urî bāde-i ḡayretten hûşa geldi ya ‘ni eyledi.

-219- Be-gāh-ı nez ‘ ki rindān be-tevbe mîḡuşend

Ḳadeḡ-keşān-ı tû şāf kirişme mînûşend

Maḥsûl-i beyt: Hālet-i nez ‘de ki bāde-nûşlar tevbeye sa ‘y iderler ya ‘ni tevbe itmege çalışırlar. Senûñ ḡadeḡ-keşān-ı ‘aşķuñ ḡālîş bāde-i nāz u şîve nûş iderler fete’emmel.

Bi-rev piyāle-i ḡunîn bi-ḡar zi-ḡaşşābān

Me-şev gedā-yı şebānān ki şîr mîdûşend

Piyāle-i ḡunîn kaniyla memlû ḡadeḡden ‘ibāretdür ve *bi-ḡar* emr-i ḡazırdur ḡarîdenden ḡā-yı mu ‘cemenûñ kesriyle şatun al dimekdür ve *şebān* çobān ma ‘nāsıdur ve *elif ü nûn* edāt-ı cem ‘dür ve *şîr* süddür ve *mîdûşend* cem ‘-i fî ‘l-i müstakbeldür düşîdenden sağmak ma ‘nāsınadır.

Maḥsûl-i beyt: Var ḡaşşāblardan piyāle-i ḡunîn şatun al ḡubānlara muḡtāc olma ki anlar süd şaḡarlar. Ya ‘ni anlarda piyāle-i [302b] ḡunîn yokdur. Ḳaşşābāndan murād kendi kîş-i nefesine ḡayanlardur ve şebānān ehl-i zāhirden kināyetdür fete’emmel.

Fütēd zi-serdî-i dūzaḡ be- ‘āşıkān lerze

Egerçi ez-nefes-i zemherîr mîcûşend

Serd şovuk ma ‘nāsınadır ve *yā* maşdariyyedür.

Maḥsûl-i beyt: Dūzaḡuñ serdliginden vücūd-ı ‘uşşāķa lerze düşer egerçi anlar şiddet-i şitānuñ nefesinden ya ‘ni havāsından ḡaynarlar. Murād sūziş-i ‘aşķ-ı cānānile ‘uşşāķuñ ziyāde âteş-i maḡz olduklarıdur fete’emmel.

Bütān ki ni ‘met-i şān maḡz-ı cān-ı şîrinest

Be-şūḡî-i dil-i men ḡun-ı telḡ mînûşend

*Bütān*dan murād ḡubāndur ve *şān* zāmîri anlara rāci ‘dür ve *maḡz* mîmûñ fethiyle beyindür ve *şîrîn* tatlu ma ‘nāsınadır ve *be-şūḡî*de olan *yā* nisbiyyedür ve bā-maşdariyyedür.

Maḥsūl-i beyt: Ḥübān ki anlaruñ ni‘meti mağz-ı cān-ı şīrīndür benüm dilimüñ küstāhlığı sebebiyle acı kan nūş iderler.

Be-ḥüsn-i şerm-i ḥaṭā pīsegān ḳasem ‘Urfī

Ki ger tū şerm kunī fi ‘l-i zişt mīpūşend

Ḥaṭā pīsegāndan murād günāhkārlardur ve *ḳasem* ḳāf u sīnūñ fethiyle yemīn ma‘nāsınadur ve *‘Urfī* münādādur ve ḥarf-i nidā muḳadderdür.

Maḥsūl-i beyt: Günāhkārlaruñ ḥüsn-i şerm ü ḥacāletine ḳasemdür. Ey ‘Urfī ki eger sen şerm iderseñ fi ‘l-i ḳabīḥuñi setr iderler ya ‘ni ‘işıyānuñdan şermsār ve peşīmān olup tevbekār olursañ cemī‘ ma‘şiyetüñi mağfīret iderler.

-220- Be-kīş-i ehl-i vefā müdde‘ā ne-mīkunced

Ümīd der-dil ü der-ser hevā⁸⁶³ ne-mīkunced

Ehl-i vefādan murād ‘uşşāḳdur.

Maḥsūl-i beyt: Ehl-i vefā mezhebinde müdde‘ā ve maḳşūd şıgmaz ve gönülde ümīd ve serde hevā şıgmaz. Ya ‘ni ol tarīḳde bunlar olmaz belki anda terk ü tecrīd lāzımdur demek olur.

Çünān be-‘ahd-i tū bīgānegī revāc girift

[303a] Ki der-ḥarīm-i vişāl āşinā ne-mīkunced

Maḥsūl-i beyt: Senüñ zamānuñda bīgānelik öyle revāc tutdı ki ḥarīm-i vişāle āşinā şıgmaz oldu.

Miyān-ı ḥüsn-i muḥabbet yegānegīst çünān

Ki der-miyāne be-ğayr ez-ḥayā ne-mīkunced

Ğayr u cüz kelimeleri ekşeriyyā yā-yı muvaḥḥade ile müsta‘meldür.

Maḥsūl-i beyt: Ḥüsn ü muḥabbet arasında ittiḥād öyledür ki miyāneleriyle ḥayādan ğayrı şıgmaz. Ya ‘ni mā-beynlerinde ancak şerm ü ḥayā vardır.

Zi-bes ki teng şöd ez-mestī-i kirişme vü nāz

Be-nergiseş nigh-i āşinā ne-mīkunced

Nigh-i āşinā izāfeti beyāniyyedür.

Maḥsūl-i beyt: Kirişme vü nāz serḥūşlığından ziyāde teng-dil olduğundan yārūñ çeşmine nigh-i āşinā ya ‘ni āşinā nazar şıgmaz yāḥud nigh-i āşinā izāfeti lāmiyye

⁸⁶³ [302b] hevā: HM’de yok

ola. Ya ʿni yārūn çeşmine āşinānuñ nazarı şıgmaz ya ʿni yār ziyāde teng-dil olduğundan ʿuşşākuñ nazarından hazz itmez.

Dem-i Mesīh küşāyed gül-i murād u revāst

Ki der-bihişt-i vişālest şabā ne-mīkunced

Mesīh böyle mahallerde rūhāniyyet-i ʿaşkla zinde-dil olan ʿāşık-ı şādıkdan ʿibāretdür *vişālet*de tā zamīr-i hitābdur.

Mahsül-i beyt: Gül-i maḳṣūdı nefes-i Mesīh açar ve lāyıkdur ya ʿni bu küşāyiş anuñ nefes-i pākine maḳṣūş olduğu lāyıkdur. Zīrā senūñ cennet-i vişālūne şabā şıgmaz ya ʿni dāhil olamaz.

Figān ki teng-dilī der-miyān-ı mā ʿāmešt

Be-gāyetī ki eşer der-du ʿā ne-mīkunced

Teng-dilī yāsı maşdariyyedür ve *be-gāyetī* yāsı vahdet içündür ve *ne-mīkunced*ñ fā ʿili eşerdür.

Mahsül-i beyt: Figān ki gönül dārlığı bizüm aramızda ʿāmdur biz gāyetde ki du ʿāmuza eşer şıgmaz. Ya ʿni cemʿiyyet-i hātır-ı şafā-yı ḳalbümüz olmaduğundan etdigiñüz du ʿā eşer itmez demek olur.

Çünān⁸⁶⁴ rubūde serem-rā hevā-yı dervīšī

Ki der-sa ʿādet-i bāl-i hümā ne-mīkunced

[303b] *Sa ʿādet-i bāl-i hümā*dan murād sāye-i hümādur ki her kimūñ üzerine vāḳı ʿ olsa ol kimse ya pādīşāh olur veyā bir ulu devletlū olur derler.

Mahsül-i beyt: Dervīşlik arzūsı serūmi öyle ḳapmışdur serūm sa ʿādet-i bāl-i hümāya şıgmaz.

Ḥarāb-ı ravza-i ʿaşkem ki bā-feiā-yı dü kevn

Tezerv-i ʿāfiyeteş der-hevā ne-mīkunced

Ḳazā meydān ma ʿnāsınadur ve *tezerv* tā ve *zālūn* fetḫalariyle sūnlūn ḳuşıdur ve ʿāfiyete izāfeti beyāniyyedür ve ʿāfiyeteşde olan şīn-i zamīr ma ʿnāda hevāya muḳayyeddür ve ravza-i ʿaşka rāci ʿdür.

Mahsül-i beyt: Ravza-i ʿaşkuñ ḫarābıyam öyle ravza-i ʿaşk ki iki cihān ḳadar meydānı variken tezerv-i ʿāfiyet anuñ hevāsına şıgmaz.

⁸⁶⁴ [303a] çünān: çünān ki HM

Cemāl-i dost ferāgem dehed zi-nār-ı kelīm

Çerāğ-ı kes be-şebistān-ı mā ne-mīkunced

*Cemāl*den muzāf mahzūfdur ve *nār-ı kelīm*den murād ḥazret-i Mūsā şalavātullāhi ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi⁸⁶⁵ ḥazretlerinüñ vādī-i Eymen’de müşāhede eyledüğü nūrdur ve *şebistān* gicelikdür ya ‘ni giceleyecek mekândan ‘ibāretdür.

Mahşül-i beyt: Müşāhede-[i] cemāl-i cānān baña nār-ı kelīmden ferāğ virür. Zīrā bizüm şebistānumuza kimsenüñ çerāğı şıgmaz.

Ez-ān be-Ka‘be-i İslām mīreved ‘Urfī

Ki der-şanem-kede şeyd ü riyā ne-mīkunced

Şanem-kededen murād büt-ḥāne-i mihr ü muḥabbetdür ve *şeyd* şīn-i mu‘cemenüñ fethiyle ve yānuñ sükūnıyla riyā ma‘nāsınadur ve *riyā* anuñ ‘aṭf-ı tefsīridür.

Mahşül-i beyt: ‘Urfī anuñ içün Ka‘be-i İslām’a gider ki zīrā büt-ḥāne-i mihr ü muḥabbete şeyd ü riyā şıgmaz fete’emmel.

-221- Be-laḥd çi gūne zīn ḡam dil āramīde bāşed

Ki lebī çünān be-mergem çü tūyī gezīde bāşed

Laḥd kabirden ‘ibāretdür ve *gezīde* kāf-ı ‘Acemīnüñ fethiyle [304a] ısırmış ma‘nāsınadur.

Mahşül-i beyt: Kabirde bu ḡamdan göñlüm ne vechile rāḡat olur ki benüm mevtüm sebebiyle böyle bir nāzūk ü ter dudağı senüñ gibi bir mümtāz-ı ‘ālem ısırmış ola. Dudak ısıрмаğdan murād acımağdur.

Çü bered peyām kâşıd kunem īn ḡayāl ü gūyem

Ki bereş ḡikāyet-i men be-kücā resīde bāşed

Peyām bā-yı ‘Acemīnüñ fethiyle ḡaber ma‘nāsınadur ve *ber* bānuñ fethiyle bunda kıt ma‘nāsınadur ‘Arabīde ‘inde gibi ‘aynuñ kesri ve dālūñ fethiyle ve *şīn*-i zamīr cānāna rāci’dür.

Mahşül-i beyt: Kâşıd çünki benüm ḡaberümi cānāna ilede ben bu ḡayālī iderem ve direm ki ‘acabā kâşıd cānānuñ ḡatında benüm ḡikāyetümi ḡande irişdirmiş ola? Ya ‘ni ne maḡalle dek söylemiş ola?

Eşer-i nemek çü yābed dilem ez-şarāb dānem

Ki be-cām ḡatre-i mey zi-lebeş çekīde bāşed

⁸⁶⁵ [303b] şalavātullāhi ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi: (‘a.m.) HM

Nemek nūn u mīmūñ fetħalarıyla tūzdur.

Mahşūl-i beyt: Göñlüm şarābdan çūnki nemek eşerin bula. Ya‘ni göñlüm şarābdan lezzet ü zāyika buldukda bilürem ki qadehe cānānuñ lebinden bir qatre mey tamlamışdur.

Çü revem melūl gired zi-berem kenāre sūzem

Ki be-şūmī-i men āyā çī sūħan şinīde bāşed

*Kenāre*⁸⁶⁶ *gired* ictināb ider ma‘nāsına müsta‘meldür.

Mahşūl-i beyt: Çūnki melūl gidem cānān benüm yanumdan ictināb ider. Yanar yakıluram ki benüm şomluğum sebebiyle cānān ‘aceb ne söz işitmiş ola.

Ne-bered dil-i gayürem zi-ħadeng-i yār lezzet

Be-kūdām dil ne-dānem heveseş ħalīde bāşed

Hadeng ħā-yı mu‘cemenūñ ve dāl-i mühmelenūñ fetħalarıyla oq ma‘nāsınadır ve *heveseş* zamīri yāra rāci‘dür ve *heves*den muzāf maħzūfdur ve *ħalīde* ħā-yı mu‘cemenūñ fetħiyle şancılmış ma‘nāsınadır.

Mahşūl-i beyt: Benüm [304b] mübālağa ile gayretli olan göñlüm yārūñ ħadenginden lezzet iletmez ya‘ni mütelezziz olmaz. Bilmem qanğı dile anuñ tīr-i hevesi şancılmışdur ya‘ni tīr-i heves-i yār gayrı dile ħalīde olduğundan gayret çeküp telezzüz itmezüz dimekdür.

Çü resed refīk u sūyem ne-kerd be-girye dānem

Ki niyāzğī zamānī be-ruħ-ı tū dīde bāşed

*Refīk*den murād kendi hem-rāhıdır yāħud sābıqan zikrolunan qāşıddur ve *niyāzğī* yāsı maşdariyyedür ve *zamānī* yāsı vaħdet içündür.

Mahşūl-i beyt: Çūnki refīk irişe ve benüm tarafa girye ile nazār ide bilürem ki nezāketiyle bir zamān senūñ yüzüñi görmüşdür.

Remed ānkesī çü ‘Urfī zi-kemend-i āramīden

Ki zi-ğamze-i tū der-ħūn nefesī tapīde bāşed

Mahşūl-i beyt: Rāħat olmağ kemendinden ‘Urfī gibi ol kimse ürker ki bir sā‘at senūñ ħamzeñde qanda muztarib olmuş ola. Ya‘ni zaħm-ı ħamzeñden tapīde olan rāħatdan remīde olur dimekdür fete‘emmel.

⁸⁶⁶ [304a] *gired zi-berem kenāre sūzem/ Ki be-şūmī-i men āyā çī sūħan şinīde bāşed*
Kenāre: HM’de yok

-222- Bende-i dil şevem ki ō hūn-ı ferāg mīhōred

Hizmet-i derd mīkuned ni ‘met-i dāg mīhōred

Ō zamīri dile rāci ‘dür ve *mīhōred* fi ‘l-i müstaḳbeldür hōrīdenden yemekle içmekde müsterekdür.

Maḥsūl-i beyt: Dile ḳul olayım ki ol hūn-ı ferāg iḳer, derde ḥizmet ider, dāguñ ni ‘metin yer. Murād göñlünñ fāriḡ-i rüzgār ve derdmend ü dāḡdār olduğın iş ‘ār ider.

Ṭūṭī-[i] ḥuld-i āfiyet mīne-ḥarem be-müşt-i ḥüsn

Zān ki tezerv-i ĩn ḳemen ṭu ‘me-[i] zāḡ mīhōred

Ḥuld ḥā-yı mu ‘cemenüñ zammıyla cennet ma ‘nāsınadır ve ‘āfiyete izāfeti beyāniyyedür ve *mīne-ḥarem* alşında ne-mīḥaremdür. Lākin zarūret-i vezniḳün taḳdīm ü te ‘ḥīr olunmuşdur [305a] ve *tezerv-i ĩn ḳemen* didüḡi mezkūr ṭūṭī-i ḥuld-i ‘āfiyetden ‘ibāretdür ve *ṭu ‘me* tīnuñ zammıyla maṭ ‘üm ma ‘nāsınadır.

Maḥsūl-i beyt: Biḥişt-i ‘āfiyet ṭūṭī seni bir avuç çör çöpe şatun almam. Zīrā ki bu ḳemenüñ süñlünü zāḡ artıḡın yer. Murād ehl-i riyāya i ‘tirāzdur fete’emmel.

Ez-ḳemenī ne-mībered mīve-i ber-güzīde rā

Ān ki vazīfe-[i] şemer ez-heme bāḡ mīhōred

Ber-güzīde bānuñ fethiyle ve rānuñ sūkūnıyla ve kāf-ı ‘Acemīnūñ zammıyla ürdelenmiş ma ‘nāsınadır ve *şemer* yemişdür.

Maḥsūl-i beyt: Bir ḳemenden ürdelenmiş mīve götürmez şol kimse ki her bāḡdan mīve vazīfesin yer. Ya ‘ni her bāḡdan yemiş yiyen mīvenüñ a ‘lāsından maḥrūm ḳalur. Ḥāşılı herkesle mu ‘āleme iden dostdan bī-behre olur dimekdür fete’emmel.

ĩn ḳemen-i muḥabbetest el-ḥazer ey biḥiştīyān

Büy-ı gül-i biḥişt-i mā maḡz-ı dimāḡ mīhōred

Biḥiştīyān cem ‘-i biḥiştīdür ve yā ḥarf-i nisbetdür murād ehl-i cennet dimekdür ve mışrā ‘-ı şānīde olan *biḥişt* bāḡçe ma ‘nāsınadır ve bāda fetha ve kesre cā’ izdür. Lākin ḥāsı meksūredür ve *maḡz* bunda ilik ve dimāḡ-ı beyin ma ‘nāsınadır fete’emmel.

Maḥsūl-i beyt: Bu muḥabbet ḳemenidür ey ehl-i cennet ḥazer idüñ. Zīrā bezm-i bāḡḳemüz gülünñ ḳoḡusu maḡz-ı dimāḡı yer ya ‘ni ādemi dīvāne ider.

Bī-edebest Mūsī’em reh me-deḥiḡ be-Ṭūr-ı ḥod

Kū leb şu ‘le mīgezed şem ‘ ü ḳerāḡ mīhōred

Mūsī ehl-i taşavvuf ıstılâhında gönülden ‘ibâretdür ki aña rûh-ı insânî dahı dirler her insânda mevcûddur. Lâkin insânun neresinde olduğın keyfiyyet ü kemmiyyetin ancak Ėazret-i Ėallâķ-ı cihân bilür ve *kû* ki ödan muğaffefdür ve *şem* ‘ lüğat-i ‘Arab’da mîmün kesriyle bal mumına dirler. Ammâ ‘Acem mîmün sükûnıyla isti‘mâl ider ve *çerâğ* cîm-i ‘Acemînün [305b] kesriyle ve fethiyle *şem* ‘ün fetîlesinde yanan âteş pâresidür.

Mağşûl-i beyt: Benüm Mûsî-i dilüm ya ‘ni benüm gönüm Mûsâsı bî-edebdür kendi Tûr’ına gitmeğe aña yol virme. Zîrâ o leb şu ‘leyi ısıtır ve *şem* ‘ ü çerâğı yer. Ya ‘ni pervâne gibi kendin bunlara urur. Ma ‘lüm ola ki bir kelimenün âğiri ki elif ola gerekse ol elif yâ şeklinde yazılsun gerekse kendi şeklinde ‘Acem anun mâ-ķablını meksür ider yâya münķalib olmaķ için. Meşelâ Mûsî ve ‘İsî ve ma ‘nî gibi ki A ‘câm bunları yâyla okurlar ve Ėâh olur ki âğiri yâ olan kelimedede yânuñ mâ-ķablını meftûğ iderler yâ elife münķalib olmaķ için. Meşelâ temennî ve tereccî ve teķâzî ve te ‘addî kelimelerini temennâ ve tereccâ ve teķâzâ ve te ‘addâ okurlar fağfâz. Pes beyt-i mezkûrda Mûsîm didüği sînün kesriyle okunur lâkin yânuñ meftûğ okunması mîm-i mütekellime ri ‘âyet içündür. Zîrâ bu Ėüne îamâyirün mâ-ķabli elbette meftûğ olmaķdur fete’ emmel.

‘Urfî-i teşne-râ zi-men müjde ki ger ne-îsted

Âb-ı Ėayât ez-kef-i Ėızır-ı sürâğ mîğhored

Ne-îsted nün-ı nâfiye ile ve elifün kesriyle îstîdenden fi ‘l-i nefy-i müstaķbeldür ve Ėızır’ın sürâğa izâfeti beyâniyyedür ammâ kefün Ėızır’a izâfeti lâmiyyedür ve *sürâğ* sînün zammıyla şuvarmaķ ma ‘nâsınadır. Nitekim Muğteşem dimişdür mısra ‘:

Sürâğ-ı Yûsuf-ı men kun zînde vü âzâd

Mağşûl-i beyt: Şusamış ‘Urfî’ye benden müjde ki eğer durmazsa ya ‘ni taleb ü cidd ü cehd iderse sürâğ Ėızır’ınun elinden âb-ı Ėayât içer. Ya ‘ni *men talebe ve cedde vecede*⁸⁶⁷ mefhûm-ı şerîfi üzre vâşıl-ı maķşûd olur dimekdür.

-223- Biğişt Ėâş-ı şümâ zâhidân namâz kunîd

Derûn revîd be-firdevs [306a] u der firâz kunîd

Derûn iç ma ‘nâsınadır ‘Arabîde dâğil dirler ve *revîd* cem ‘-i emr-i Ėâzırdur revîdenden rânun fethiyle ve vâvuñ kesriyle, ma ‘nâsı gidiger dimekdür. Pes *derûn revîd* dâğil olıñuz demek olur ve *be-firdevs*de olan bâ-yı müfrede Ėarf-i şıladur ve *der* dâlün fethiyle ve rânun sükûnıyla Ėapu ma ‘nâsına ve *firâz* fânun kesriyle ve fethiyle

⁸⁶⁷ “Kim birşeyi taleb eder ve bunun için ciddi çalışırsa ona kavuşur.”

lüğatdür. Bunda bend ü iğlāk ma‘nāsın ifāde ider. Nitekim Gülistān’uñ bu beytinde dañı böyledür beyt:

Be-rūy-ı ħod der-i ħamā ‘ bāz ne-tevān kerd

Çü bāz şöd be-dürüşti firāz ne-tevān kerd

Maḥsūl-i beyt: Ey zāhidler cennet size maḥşūşdur namāz kıluñuz ve firdevse dāñil oluñuz ve ḳapusın ḳapayıñuz. Murād cennet içün ‘ibādet idenlere i ‘tirāzdur.

Dilem zi-ḥayret-i ārāmiş-i vücūd girift

Be-bāde fāriğem ez-īn reh-i dırāz kunīd

Ārāmiş mīmüñ kesriyle ism-i maşdardur ārāmīdenden ve *girift* kāf-ı ‘Acemīnūñ ve rānuñ kesreleriyle ve fā ve tānuñ sükūnlarıyla fī ‘l-i māzīdür böyle maḥallerde igrendi ma‘nāsın ifāde ider faḥfaz mısra ‘:

Dilem zi-şavma ‘a be-girift ü ħırḳa-i sālūs

Ve *kunīd* emrinūñ maḥātabı muḳadder sāḳiyān-ı bezm-i ‘aşḳdur.

Maḥsūl-i beyt: Vücūduñ ārām u ḳarār itmesi ḥayretinden göñlüm igrendi. Ey sāḳiyān-ı bezm-i ‘aşḳ beni şarāb-ı ‘aşḳile bu uzun yoldan fāriğ idiñüz.

Cemāl-i dost ki ħod-rā be- ‘aşḳ be-nümūdest

Şeved nümūde ger ez-ḥıṣ perde bāz kunīd

Be- ‘aşḳda olan bā-yı muvaḥḥade sebebiyyedür ve şeved nümūde görünür ve zāhir olur dimekdür ve *perdeden* murād perde-i vücūddur.

Maḥsūl-i beyt: Cemāl-i cānān ki kendüyi ‘aşḳ sebebiyle göstermişdür, mışrā ‘-ı [306b] şānī ḥiṭāb-ı ‘ām ṭarīḳı üzredür. Ya ‘ni size dañı görünür ve zāhir olur eger kendiñüzden perde-i vücūdı açarsañuz ya ‘ni ref‘ iderseñüz.

Fesād-ı şoḥbet-i nā-cins der-maḳām-ı ħodīst

Pes ez-muşāḥabet-i ḥıṣ iḥtirāz kunīd

Ḥodīde yā maşdariyyedür.

Maḥsūl-i beyt: Şoḥbet-i nā-cinsūñ fesādı ħodlık maḳāmındadır pes kendi müşāḥabetüñüzden iḥtirāz idiñüz. Murād ħod-bīnlikden şaḳınuñuz dimekdür.

Zi-ebr-i cilve-i hestī niyāz mībāred

Be-cilvegāh-ı ‘adem der şevīd ü nāz kunīd

Ebr elifūñ fethiyle ve bānuñ sükūniyle bulutdur ve cilveye izāfeti beyāniyyedür ve *der şevīd* dāñil oluñuz dimekdür.

Maḥsûl-i beyt: Varlık cilvesi bulutından bārân-ı niyâz yağar. İmdi siz yokluk cilvegâhına dâhil olıñuz ve nâz idiñüz ya ‘ni ‘aşķile ifnâ-yı vücûd idüp müstağnî-i ‘âlem olıñuz dimekdür.

Ne câ-yı ḥ‘âb u ḥamûşîst şaydgâh-ı cihân

Ḥadîş vâķı ‘a-i kebk ü şâhbâz kunîd

Kebk kâf-ı evvelüñ fethiyle ve bānuñ sükûnıyla keklîkdür ve *şâhbâz* gâyetde eyü toğana dirler. Bu beyt şol kışşaya telmîhdür ki bir keklîk bir toğanile⁸⁶⁸ dost olur. Bir kimse keklige dir ki bu senüñ düşmenüñdür niçün bunuñla dost olduñ? Keklik dir ki mādām ki ben intibâh üzreyim neme kâdirdür? Hikmet-i ḥaķ keklige uyuku alup toğan anı şikâr ider.

Maḥsûl-i beyt: Şaydgâh-ı cihân ḥ‘âb u ḥamûşlık yeri degüldür. Kebk ile şâhbâzlık kışşasını söyleşüñüz ve ol kışşadan ḥişşe alup intibâh üzre olıñuz demek olur. Ḥadîş kunîd söyleşüñüz ve ḥikâyet [307a] idiñüz ma ‘nâsına müsta ‘meldür ve bu beytler⁸⁶⁹ hep ḥitâb-ı ‘âm tarîķıyladır.

Muşâḥib-i gam-ı ‘Urfî şevîd eger ḥ‘âhîd

Ki istimâ ‘sūḥanhâ-yı cān-güdâz kunîd

Şevîd ve *ḥ‘âhîd* ve *kunîd* kelimeleri hep cem ‘-i emr-i ḥâzırdur ve *cān-güdâz* vaşf-ı terkîbîdür güdâzîdenden kâf-ı ‘Acemîñ zammıyla ma ‘nâsı cān eridici dimekdür.

Maḥsûl-i beyt: Gam-ı ‘Urfî’ye müşâḥib olıñuz eger isterseñüz ki cān eridici sözler işidesiz.

-224- Bi-yâ ki der-çemen-i intizâr âb ne-māned

Cemâl-i şâhid-i ümîd-i bî-niķâb ne-māned

Maḥsûl-i beyt: Gel ki çemen-i intizâra âb kalmadı bî-niķâb olan şâhid-i ümîdüñ ḥüsn ü cemâli kalmadı. Murâd kemâl-i intizâr⁸⁷⁰ u iştîyâķdan ‘ibâretdür.

Zi-bes ki çeşme-i ümîd nem be-dād birün

Firîb-i teşne-lebân nîz bā-serâb ne-māned

⁸⁶⁸ [306b] dirler. Bu beyt şol kışşaya telmîhdür ki bir keklîk bir toğanile: ile HM

⁸⁶⁹ [307a] beytler: HM’de yok

⁸⁷⁰ [307a] âb kalmadı bî-niķâb olan şâhid-i ümîdüñ ḥüsn ü cemâli kalmadı. Murâd kemâl-i intizâr: HM’de yok

Nem nūnuñ fethiyle yaş ma‘nāsınadır ammā böyle maḥallerde şu ma‘nāsın ifāde ider ve *teşne-leb* vaşf-ı terkībīdür ve elif ü nūn edāt-ı cem‘dür ve *niz* nūnuñ kesriyle daḥı ma‘nāsınadır ve *serāb* uzaqdan şu gibi görinen şüre yerdür.

Mahsül-i beyt: Ümīd çeşmesi taşra ziyāde şu virdiginden şusuzlaruñ serāba aldanması kalmadı.

Küdām mes’ele şer‘-i tū der-miyān efkend

Ki ‘aql-i ma‘rifet-efrūz der-cevāb ne-māned

Bu gazel na‘t-i şerīfdür pes *tū* ki zamīr-i ḥiṭābdur muḥātabı ḥazret-i rasūl-i Ekrem şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi ve sellem ḥazretleridür ve *ma‘rifet-efrūz* vaşf-ı terkībīdür efrūzīdenden. Ma‘nāsı ma‘rifete ziyā virici⁸⁷¹ ve ma‘rifet rüşen kılıcı dimekdür.

Mahsül-i beyt: Ey rasūl-i enām ‘aleyke’s-şalātü ve’s-selām senūñ şer‘-i şerīfūñ ümmetūñ arasına kaḅı mes’eleyi bıraḅdı ki ma‘rifet-efrūz olan ‘aḅıl anuñ cevābında ‘āciz [307b] kalmadı ya‘ni ‘āciz ḅaldı dimekdür.

Hidāyetī ki zi-tezvīr-i ümmetān-ı ‘inād

Ümīd-i ma‘rifet-āmūzī ez-kitāb ne-māned

Hidāyetī ki hidāyetī kun ki taḅdīrindedür böyle yerlerde bir kun emri taḅdīr olunmaḅ ḅā‘ide-i külliyyedür ve *tezvīr* zāyla bühtān ve düzme ḅoşma yalan sözlerdür. Ammā zālile ḅile ve riyā ma‘nāsınadır ve *ümmetān* ümmetūñ cem‘idür ve ‘ināda izāfeti beyāniyyedür ve *‘inād* bunda mu‘ānid ma‘nāsına ve *ma‘rifet-āmūz* vaşf-ı terkībīdür ve *yā* maşdariyyedür.

Mahsül-i beyt: Bir hidāyet eyle ki mu‘ānid ümmetleruñ tezvīrinden kitābdan ma‘rifet ögrenmek ümīdi kalmadı. Ḥiṭāb yine ḥazret-i sulṭān-ı enbiyā ‘aleyhi’s-şalātü ve’s-selām ḥazretlerinedür.⁸⁷² Ma‘lūm ola ki ne-māned kelimeleri bu gazelde hep fi‘l-i nefy-i māzīdür ve bu lisānda ‘alāmet-i māzī iki āḅirki ḅarfūñ sükūnlarıdır. Meşelā ne-māned kelimesinde nūn ü dāl sükūn üzredür ammā nūn meftūḅa olsa fi‘l-i muzāri‘ olur. Zīrā ‘alāmet-i müstaḅbel kelimenūñ āḅiri dāl ve mā-ḅabli meftūḅa olmaḅdur elbette ḅayrı ḅüne olmaḅ iḅtimālī yoḅdur. Ammā fi‘l-i māzīnūñ āḅiri ḅāḅice tā daḅı olur ammā ḅayrı olmaz. Ya‘ni bu iki ḅarḅden mā-‘adā olmaz fefhem.

‘Ināyet-i tū ḅünān zed şalā-yı ma‘mūrī

⁸⁷¹ [307a] ḥazretleridür ve *ma‘rifet-efrūz* vaşf-ı terkībīdür efrūzīdenden. Ma‘nāsı ma‘rifete ziyā virici: HM’de yok

⁸⁷² [307b] ‘aleyhi’s-şalātü ve’s-selām ḥazretlerine: (‘a.m.) HM

Ki der-diyār-ı muḥabbet dil-i ḥarāb ne-māned

Ḥiṭāb yine ol ḥazret-i muḥāṭab-ı levlāk olan bā‘iṣ-i īcād-ı eflāk ḥazretlerinedür şallallāhü te‘ālā ‘aleyhi ve ‘alā-ālihī⁸⁷³ ve şahbihī ve sellim. *Diyār-ı muḥabbet* izāfeti beyāniyyedür ve *dil-i ḥarāb* izāfeti daḥı böyledür fete’emmel.

Maḥsül-i beyt: Senüñ ‘ināyet-i şerīfün ma‘murlıḳ şalāsın öyle urdı ki ya‘ni ma‘murlıḳı ol ḳadar ta‘mīm eyledi ki diyār-ı muḥabbetde aṣlā ḥarāb olmış göñül ḳalmadı.

[308a] Teh-i piyāle-i ḥüsn-i turā meh-i Ken ‘ān

Çünān keşīd ki reşḥa’ı be-āftāb ne-māned

Teh-i piyāle tānuñ fethiyle ḳadeḥün dibidür ammā murād bende olan cür‘adur ve ḥüsne izāfeti beyāniyyedür ve *ḥüsnün* turāya izāfeti lāmiyyedür ve *meh* mīmün fethiyle māhdān muḥaffedür ḳamer ma‘nāsına. Ammā Ken ‘ān’a izāfetiyle ḥazret-i Yūsuf peygamberden ‘ibāret olur şalavātullāhi ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi⁸⁷⁴ ve *Ken ‘ān* vilāyet-i Şām’da bir buḳ‘anuñ ismidür ki ḥazret-i Yūsuf peygamber şalavātullāhi ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi⁸⁷⁵ anda toḡmışdur ve ḥazret-i Ya‘ḳūb peygamber şalavātullāhi ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi⁸⁷⁶ ol buḳ‘a ḳavmine teblīḡ-i risālet itmişdür ve *reşḥ* rānuñ fethiyle bunda ḳatreden ‘ibāretdür ve *yā* vahdet içündür.

Maḥsül-i beyt: Senüñ cām-ı ḥüsnün cür‘asını ḥazret-i Yūsuf peygamber öyle çekdi ki āftāba bir ṭamla ḳalmadı. Murād ḥazret-i Yūsuf peygamber daḥı ol ḥüsn ü cemāli senüñ rüz-ı ezelde ḥalk olunan nūruñdan kesb eylemişdür dimek olur.

Bi-dih be-dest-i ‘ināyet ‘inān-ı ‘Urfī rā

Me-bīn ki nīm-ḳadem der-reh-i şavāb ne-māned

Bi-dih dālün kesriyle ve hā-yı aṣliyyenün sükūniyla emr-i ḥāzırdur ve *be-dest-i ‘ināyet*de bā-yı müfrede ḥarf-i şıladur.

Maḥsül-i beyt: ‘Urfī’nün ‘inān-ı iḥtiyārını dest-i ‘ināyete vir, ṭarīḳ-ı şavābda yarım ayak anuñ ḳalmaduḡına bakma. Murād ṭaleb-i şefā‘atdür fete’emmel.

-225- Be-yādem hergiz ān naḥl-i ḳad-i mevzūn ne-miāyed

Ki ez-her dīde’em şad çeşme ḥūn bīrūn ne-miāyed

⁸⁷³ [307b] şallallāhü te‘ālā ‘aleyhi ve ‘alā-ālihī: (‘a.m.) HM

⁸⁷⁴ [308a] peygamberden ‘ibāret olur şalavātullāhi ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi: (‘a.m.)’dan ‘ibāret olur HM

⁸⁷⁵ [308a] peygamber şalavātullāhi ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi: (‘a.m.) HM

⁸⁷⁶ [308a] peygamber şalavātullāhi ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi: (‘a.m.) HM

Yād bunda hātır ma‘nāsınadır ve *naḥl* ḥurmā ağacıdır ki gāyet mevzūn ve bülend olmağın şu ‘arā kāmēt-i ḥübānı ekşer aña teşbīh iderler ve ḳade izāfeti beyāniyyedür ve *ḳad* ḳāfuñ fethiyle [308b] ve taḥfifle kāmēt ma‘nāsınadır ve mevzūna izāfeti mevşūfuñ sıfatına izāfeti ḳabīlindendür ve naḥl-i ḳad-i mevzūnda iki bā-yı batniyye muḳarrerdür fete’emmel.

Mahşül-i beyt: Ol naḥl ḥurmā gibi bülend olan kāmēt-i mevzūn hergiz hātıruma gelmez ki her gözümde yüz çeşme ḳan taşra gelmeye ya ‘ni zāhir olup aḳmaya. Hāşıl-ı kelām kāmēt-i yāri her aḋdıkça ḳan ağlaram dimekdür.

Kūdāmīn dost mīāyed be-nezdīk-i men-i giryān

Ki tā-āyed ber-men şad ḳadem der-ḥūn ne-mīāyed

Kūdāmīn kūdām ikisi de bir ma‘nāya mevīū‘ lügatdür, *men-i giryān* izāfeti beyāniyyedür ve *ber* bānuñ fethiyle ve rānuñ kesriyle ve bā-yı batniyye ile men lafzına muzāfıdır.

Mahşül-i beyt: Ben-i giryānuñ yakınına ḳaḡı dost gelür ki tā yanuma gelince yüz ayak ḳan içinde gelmeye. Ya ‘ni benüm yanuma gelen yüz ayak mīqdārı bir ḳan içinde yürümege muḥtācdur. Hāşılı ḥasret-i yāri gözlerüm şolḳadar ḥūn-bār olmışdır ki cevānib ü etrāfımı ḳan iḥāṭa eylemişdür demek olur. Bu maḳūle ebyāt gulüvv ü iḡrāḳ ḳabīlindendür.

Ne-mīdānem ki seng-i fitne der-hengāme-[i] mā zed

Ki īn bī-raḥmī ez-bī-dādī-i gerdūn ne-mīāyed

Ki isimdür ve *seng-i fitne* izāfeti beyāniyyedür ve bī-raḥmī ve bī-dādī yāları maşdariyyedür ve *gerdūn* kāf-ı ‘Acemīnūñ fethiyle bunda felekden ‘ibāretdür.

Mahşül-i beyt: Bilmem bizüm hengāmemūze fitne taşın kim urdı ki felegūñ zālimliğinden bu merḥametsizlik gelmez.

Be-dāğ-ı dil kuned dest-i melāmet ān nemek-pāşī

Ki hengām-ı tebessüm zān leb-i mey-gūn ne-mīāyed

Nemek-pāş nūn u mīmūñ fethālarıyla ve bā-yı ‘Acemīyle vaşf-ı terkībīdür pāşidenden tuz saçıcı dimekdür ve *yā* maşdariyyedür.

Mahşül-i beyt: Dest-i melāmet dāğ-ı dile öyle nemek-pāşlık [309a] ider ki ol nemek-pāşlık tebessüm vaḳtinde cānānuñ ol mey gibi kırmızı dudağından gelmez. Dāğ-ı dile tuz saçmaḳdan murād tāzelemekdür fete’emmel.

Zimām-ı nāka gāhī dest-i luṭf-ı yār mīgired

Ki diğer cüst ü cüy-ı Leylī ez-Mecnūn ne-miāyed

Nāka lügatde dişi devedür ammā ıtlāk üzre isti‘māl olunur ve *dest-i luṭf* izāfeti müşebbehün bihūn müşebbehe izāfetidür ve cā’izdür ki luṭf bunda laṭif ma‘nāsına ola. Bu taḳdīrce izāfet mevşūfuñ şıfatına izāfeti ḳabīlinden olur ve bi-eyyi vechin kân izāfet beyāniyyedür ve yāra izāfeti lāmiyyedür ve *dīger* bunda daḥı ma‘nāsınadır.

Maḥşül-i beyt: Mecnūn’uñ altında olan nākanuñ zimāmın gāh olur ki yārūñ dest-i luṭfi tutar yāḥud dest-i laṭifi tutar. Zīrā Mecnūn’dan cüst ü cüy-ı Leylī daḥı gelmez. Yārdan murād Leylī olmuş olur ve bi’l-cümle maḳşūd budur ki ‘āşık cüst ü cüy-ı ma‘şūḳda bī-tāb ḳalıcaḳ ma‘şūḳuñ dest-i luṭfi anı kendüye çeker dimekdür.

Ne-zed īn giryehā ber-āteşem ābī vü dānistem

Ki şad tūfān-ı Nūḥ ez-‘uhde’eş bīrūn ne-miāyed

‘Uhde ‘ayınuñ zammıyla ḥaḳ ma‘nāsınadır ve elif-i meftūḥa hemze-i müctelibedür ve *şīn*-i zamīr āteşe rāci‘dür ve *bīrūn* bunda ancaḳ tekmiḻ-ı vezn ve ri‘āyet-i ḳāfiye içün gelmişdür.

Maḥşül-i beyt: Bu giryeler benüm āteşime bir şū urmadı ya‘ni bir miḳdār teskīn eylemedi ve ben daḥı böyle olacaḳını bildüm. Zīrā yüz tūfān-ı Nūḥ anuñ ḥaḳḳından gelmez yāḥud ma‘nā böyle ola: Maḥşül-i beyt bu giryeler benüm āteşime bir şū urmadı ya‘ni bir miḳdār teskīn eylemedi ve ben daḥı bildüm ki yüz tūfān-ı Nūḥ anuñ ḥaḳḳından gelmez. Ki lafzı vech-i evvele göre ḥarf-i ta‘līl vech-i [309b] şānīye nisbet ḥarf-i beyān olur. Bu ḡazel ekşer nüşḥalarda bu ḳadar bulunup maḥlaş beyti bulunmadı.

-226- Bi-yār bāde ki cānem demī zi-nāle ber-āyed

Hezār zemzeme ez-dil be-yek piyāle ber-āyed

Bi-yār emr-i ḥāzırdur muḥāṭabı muḳadder sāḳīdür ve *zemzeme* zā-yı mu‘cemeleruñ fetḥalarıyla bunda meclisde olan sürüddan ‘ibāretdür.

Maḥşül-i beyt: Ey sāḳī bāde getür ki cānum bir sā‘at nāleden ḥalāş olsun bir piyāle ile dilden biñ zemzeme ḥāşıl olsun. Ber-āyed kelimeleri bu maḥalde emr-i ḡāyib ma‘nāsına aḥz olunup ma‘nā-yı lāzımeleri üzre beyān olunmuşdur fete’emmel.

Bi-şüy nāme-i dāniş bi-ḥ‘ān risāle-i mestī

Būd ki fāl-i murādet ezīn risāle ber-āyed

Bi-şūy şīn-i mu‘cemenūn zammıyla emr-i hāzırdur şūydenden lügatde ma‘nāsı yu dimekdür ammā böyle yerlerde terk-i külliden ‘ibāretdür ve *nāme-i dāniş* kitāb-ı ‘ilmdür ki bu maḥalde umūr-ı ‘aqliyyeden ‘ibāretdür ve *risāle-i mestīden* murād ‘aşk u muḥabbet risālesidür ki medhūşlıktan kināyetdür.

Maḥsūl-i beyt: Umūr-ı ‘aqliyyeyi terk eyle mest ü medhūşlık risālesin oḡu ola ki senūn fāl-i murāduñ bu risāleden ḥāşıl ola.

Çi Ka‘be vaḡt-i şabūḡest zāhid āmedī ez-deyr

Ki her ḡasī reved ancā be-reng-i lāle ber-āyed

Şabūḡ şabāḡ vaḡtinde şarāb içmege dirler *ḡabūḡ* bunun ‘aksidür ba‘zılar dirler ki şabūḡ şabāḡ vaḡtinde içilen şarābuñ ismidür ve ḡabūḡ(?) ‘aksidür ve *zāhid* münādādur ve ḡarf-i nidā muḡadderdür ve *āmedī* fi‘l-i māzī müfred muḡāḡabdur āmedenden ve *deyr* dālūn fethiyle ve yānuñ sūkūniyla kilīsādur ve *ḡas* ḡā-yı mu‘cemenūn fethiyle lügatde çör çöp ma‘nāsınadur. Ammā bunda edānī ve esāfilden kināyetdür. Nitekim bu beytde daḡı [310a] böyle:

Cāmī tu dāde bāret her ḡasī men-i mürdem

(E)ḡayret besī yek-bār mīred herkesī bīḡāre cāmī bārḡā

Ve *ancā* didüḡi deyrden ‘ibāretdür ve *be-reng-i lāle*de bā ḡarf-i şıla olmaḡ evlādur.

Maḥsūl-i beyt: Ka‘be vaḡtı degül şabūḡ vaḡtidür. Ey zāhid kilīsādan geldūn öyle kilīsā ki her ḡas ki aña gider lāle rengine girer. Ya‘ni lāle reng olur fete‘emmel.

Bi-nūş cāmī vū āsūde şev zi-vesvese-i ḡam

Çi ḡam ḡorī ki çī sān kāret ez-ḡavāle ber-āyed

Cām ayaklı şırça ḡadeḡde müsta‘meldür ve *yā* vaḡdet içündür ve *çī sān* nenūn gibi dimekdür ve *ḡavāle*den murād ḡavāle-i taḡdīrdür.

Maḥsūl-i beyt: Bir ḡadeḡ bāde iç ve ḡam vesvesesinden rāḡat ol ne ḡam yersin ki işūn ḡavāle-i taḡdīrden nenūn gibi zūḡūr ider. Ya‘ni işūn ne ḡüne zāḡir olur deyu ḡam yeme. Hemān mest-i cām-ı ‘aşḡ ol.

Me-çeş ki şa‘bede-i mīzebān-ı dehr kūşendest

Eger be-zehr ne-yālūde yek nevāle ber-āyed

Me-çeş mīmūn ve cīm-i ‘Acemīnūn fethālariyle ve şīn-i mu‘cemenūn sūkūniyla nehy-i hāzırdur ve *ki* ḡarf-i ta‘līldür ve *şa‘bede* şīn-i mu‘cemenūn fethiyle ve ‘ayınūn sūkūniyla ve bā ve dālūn fethālariyla daḡrace bābından maşdardur. ḡīle ma‘nāsınadur ve *mīzebān* mīmūn kesriyle ve zānuñ fethiyle ḡonuḡ alandur ve dehre izāfeti

beyāniyyedür ve *küşendest* aslında küşende estdür. Zārūret-i vezniçün hā-yı resmīyle hemze-i müctelibe ḥazf olunmuşdur ve küşende kāf-ı ‘Arabīnūn zammıyla ve šīnūn fethiyle ism-i fā‘ildür ve ma‘nāsı depeleyici dimekdür ve *nevāle* konuk loğmasıdır.

Mahşül-i beyt: Eger zehrile ālūde olmadık bir loğma ḥāşıl olursa da tatma. Zīrā mīzebān-ı dehrūn ḥīlesi kātildür. Nitekim ḥ‘āce Ḥāfız buyurur beyt:

Bi-rev ez-ḥāne-i gerdūn be-derū nān-ı maṭlab

[310b] *Kīn siyeh kāse der-āḥir bi-küşed mihmān rā*

Be-dīn-i cemāl eger be-güzeri be-süy-ı gülistān

Zi-gül-büneş gül-i berk-i hezār sāle ber-āyed

Būn bānuñ zammıyla dip ve ağaç ma‘nāsınadır ammā ıstılāḥda ocağ ma‘nāsında müsta‘meldür. Meşelā gül ocağı diyecek yerde gül-bün dirler ve serv ocağı diyecek yerde serv-bün dirler. Ḥāşılı bir şeyūn güzelliginden ve keşretinden ta‘bır iderler ve *šīn*-i zamīr gülistāna rāci‘dür ve *sāle*de hā-yı resmı ba‘zılar mīqdār ma‘nāsın ifade ider didiler ve ba‘zılar maşdariyyedür didiler ve ba‘zılar taḥşīş içündür didiler.

Mahşül-i beyt: Bu ḥüsn ü cemāl ile eger cānib-i gülistāna uğrarsaṇ anuñ gül-bününden biñ yıllık yaprağūn güli ḥāşıl olur fete‘emmel.

Be-devr-i sāgar-ı zer çide berk-i nergis-i şehlā

Çünān ki gird-i meh-i bedr ḥaṭṭ-ı hāle ber-āyed

Berg kāf-ı ‘Acemīyle azıq ve yaprak ma‘nāsınadır ve bu maḥalde ihām tarīkıyla mezḳūrdur ve *nergis* kāf-ı ‘Acemīnūn kesriyle zerrīn ḳadeḥ didükleri çiçekdür ve *şehlā* elā göz ve büyük gözdür. Ekşer nergis ü çeşme şıfat ve *gird* kāf-ı ‘Acemīnūn kesriyle eṭrāf ma‘nāsınadır ve *meh* māhdan muḥaffedür ve *hāle* ay ağılıdur.

Mahşül-i beyt: Nergis-i şehlā bereketi altun ḳadeḥ devrinde düşürmişdür anuñ gibi ki tamām ṭulū‘ itmiş māhuñ eṭrāfında ḥaṭṭ-ı hāle zāhir olur fete‘emmel.

Zi-dāğ-ı sine-i men hemçünān nefes şeved āteş

Hevā be-ṭab‘ ger ez-neng-i istiḥāle ber-āyed

Nefes nūn u fānuñ fethalarıyla soluğ ma‘nāsınadır ve *istiḥāle* bunda bir ḥālden bir ḥāle dönmege dirler zīrā hevā fuşul-i erba‘ada dört ḥāle girer.

Mahşül-i beyt: Sīnemūn dāğından kezālik nefesüm āteş olur eger hevā bi’ṭab‘ neng-i istiḥāleden çıkarsa ya‘ni hevā bi’ṭab‘ müsteḥīl olmadan ḥalāş olsa [311a] daḥı sīnemde olan dāğ āteşinūn ḥarāretinden kezālik nefesüm āteş olur demek olur. Bu beyt

dağı hayli müşkil olan ebyâtındandır. Hâşılı bu beytün rûhına vâsıl olmak tabâyi ‘-i erba ‘ayı bilmege mevķûfdur ve bundan böyle dağı te’emmül lâzımdur.

Be-maṭlabî ne-fikendest dest-i himmet-i ‘Urffî

Ki ez-ķabûl-i du ‘ā yā zi-dest-i nāle ber-āyed⁸⁷⁷

*Maṭlabî*de olan yā vahdet içündür ve *ne-fikendest* aşlında ne-fikende estdür lâkin ri ‘āyet-i vezniçün ḥazf ü îşāl kılınmışdır ve *himmet-i ‘Urffî* ne-fikendün fā ‘ili ve dest mef‘ulîdür ve *dest-i nāle* izāfeti beyāniyyedür.

Mahsûl-i beyt: ‘Urffî’nün bir himmeti bir maṭlab ve murāda el şalmamışdır ki ķabûl-i du ‘ādan yā dest-i nāleden ḥaşıl ola. Ya ‘ni ‘Urffî’nün maķşûdı bir maṭlûbdur ki du ‘ā ve nāle ile taḥşîl olunur degüldür. Belki ancak lutf-i Hudā’ya mevķûfdur.

-227- Bi-yā ki nağme-serāyān nefes be-ney bestend

Piyāle-rā be-leb-i şîşehā-yı mey bestend

*Nağme-serāyān*dan murād muṭrıblar ve muğannîlerdür ve *ney* nāydan muḥaffedür ve *bestendün* fā ‘ili nağme-serāyāndur. Ammā mısrā ‘-ı şānide olan bestendün fā ‘ili muķadder sākıyāndur.

Mahsûl-i beyt: Gel ki muṭrıblar nāye nefes bağladılar ya ‘ni āğāz eylediler ve sākîler ķadeḥi bāde şîşelerinün kenārına bağladılar. Hâşılı meclis āmāde vü ḥāzırdur heman ķudümünüze muntazıruz dimekdür.

Dilî ki māye-i āzādegîst bî-derdān

Be-zevķ-i salṭanat u mülk-i Rûm ü Rey bestend

Mülk mîmün zammıyla salṭatunuñ ‘atf-ı tefsîridür ve *Rey* rānuñ fethiyle Ni ‘metullāh Hidüstān’da bir şehirdür dimiş ammā Deşîşe şāḥibi vilāyet-i ‘Acem’de bir meşhûr şehriñ adıdur dimiş ve ‘alā-küllî vech Rey bunda muṭlaķ memālik-i Acem’den [311b] ‘ibāret olur.

Mahsûl-i beyt: Bir gönül ki āzādelik māyesidür bî-derd-i ‘aşķ olanlar ol gönli salṭanat-ı Rûm u ‘Acem zevķine bağladılar. Ya ‘ni āzāde olacaķ gönli lezāyiz-i dünyeviyyeye giriftār eylediler.

Fesānehā ki be-bāziçe-i rûzgār sürüd

Kesān be-mesned-i Çemşîd ü tāt-ı Key bestend

⁸⁷⁷ [311a] **Be-maṭlabî ne-fikendest dest-i himmet-i ‘Urffî/ Ki ez-ķabûl-i du ‘ā yā zi-dest-i nāle ber-āyed:** HM’de yok

Sürūd sîn ü rānuñ zammeleriyle fi‘l-i mazīdūr ma‘nāsı ayrıldı dimekdür ve fā‘ili rüzgārdur ve *Çemşīd ü Key* böyle maḥallerde muṭlaḳ selāṭīn ü şāhāndan ‘ibāretdür.

Maḥsūl-i beyt: Şol bâṭıl ve bîhūde kelimāt ki rüzgār-ı bâzīçe ṭarīḳıyla terennüm eyledi. Ba‘zı kimseler ol kelimāt-ı bîhūdeyi selāṭīn ve şāhānuñ taht u tācına bağladılar.

Bi-yā be-mülk-i ḳanā‘at ki derd-i ser ne-keşī

Zi-ḳışşahā ki be-himmet-fürüş Ṭay bestend

Mülk-i ḳanā‘at izāfeti beyāniyyedür ve *himmet-fürüş* vaşf-ı terkıbidür ma‘nāsı himmet satıcı ya‘ni şāḥib-i himmet dimekdür. Ammā bu maḥalde Ṭay’a izāfetiyle Ḥātem murād olunur ki Ṭay ḳabilelerinde seḥāyla meşhūr bir ‘Arab’uñ ismidür.

Maḥsūl-i beyt: Mülk-i ḳanā‘ate gel ki baş ağrısı çekmeyesin şol ḳışşalardan ki Ḥātem-i Ṭay’a bağladılar. Ḥāşılı ḳanī‘ ol ki eşiyāya muḥtāc olmayasın dimekdür. Nitekim Şeyḫ Sa‘dī buyurur beyt:

Her ki nān ez-‘amel-i ḥ‘īṣ ḥōred

Minnet-i Ḥātem-i Ṭāyī ne-bürd

Dilem be-faşl-ı ḥazān zād u der-bahārān mürd

Bi-bīn ki key der-i hestī küşūd u key bestend

Zād bunda fi‘l-i lāzımdur ve *bahārān*⁸⁷⁸ Sūdī ḳavlince ‘alā-ṭarīḳ-ı şüzüz bahāruñ cem‘idür. Ammā Riyāzī Düstürü’l-‘amel’inde demiş ki gāh olur ki elif ü nūn ma‘nā-yı zarfiyyet ifāde ider. Meşelā yā midādā diyecek yerde yā midādān dirler ve nev-bahārda diyecek yerde nev-bahārān dirler Cāmı:

Nev-bahārān-ı ḥalīfe-i Baḡdād bezm-i ‘işret

Be-ṭaraf-ı Dicle nihād ü şubḡagāhān

[312a] Daḡı bunuñ gibidür intehā kelāmühü. Pes bu ḳavil üzre mā naḥnū fihde olan elif ü nūn bu maḥaldedür ḥarfini te’kīd olur fete’emmel. Ve *mürd* mīmüñ zammıyla ve rā ve dālūñ sükūnlarıyla fevt oldı dimekdür ve *key* ḳaçan ma‘nāsınadur ve *der* bunda ḳapu ma‘nāsınadur ve hestīye izāfeti beyāniyyedür ve *küşūd* kāf u şīnūñ zammeleriyle fi‘l-i mazīdūr.

Maḥsūl-i beyt: Gönlüm faşl-ı ḥazānda toḡdı ve bahārda fevt oldı. Gör ki vücūd ḳapusını ḳaçan açdılar ve ḳaçan ḳapadılar. Murād, müddet-i ḥayāt ḡayet serī‘ü’ş-şabūr olduḡın beyāndur.

⁸⁷⁸ [311b] **mürd/ Bi-bīn ki key der-i hestī küşūd u key bestend**
Zād bunda fi‘l-i lāzımdur ve *bahārān*: HM’de yok

Çü yâsemîn-i ĥod ey bâğ-ı vaşl ĥandân bâş

Ki bûlbûlân-ı tû dest-i ĥazân ü dey bestend

Çü bunda ĥarf-i teşbîhdür ve dey dâlûñ fethiyle kışdur.

Mahşûl-i beyt: Ey bâğ-ı vaşl kendi yâsemînüñ gibi ĥandân ol. Zîrâ senüñ bûlbûllerüñ ĥazân ve şitâ destini bağladılar ya‘ni anlar bunlardan âzâdedürler. Nitekim şâ‘ir buyurur Nef‘î:

Biz ĥazân u ĥâr kaydından berı bûlbûllertüz

Sine-i pür-dâğımız bâğımız gülzârimuz

Ve bâğ-ı vaşlûñ yâsemîni dildâr-ı nâzenîndür fete‘emmel.

Kilîd-i tevbe ĥarîdem berâ-yı kûfl-i bihişt

Velî çî sûd ki destem be-câm-ı mey bestend

Kilîd kâfuñ fethiyle miftâḥ ma‘nâsınadır ki Türkîde ġalaṭ idüp kûfle kilîd dirler ve kûfl kâfuñ zammıyla Türkîde kilîd didikleridür.

Mahşûl-i beyt: Miftâḥ-ı tevbe şatun aldum kilîd-i cennet açmak içün lâkin ne fâ‘ide ki câm-ı şarâbile destümi bağladılar. Ya‘ni sâkıyân-ı bezm-i muḥabbet câm-ı ‘aşķile beni tevbeden men‘eylediler.

Bi-gû zi-‘Urfî-i Mecnûn be-Leylî ey maḥrem

Ki ber-esîr-i tû râḥ-ı ṭavâf-ı ḥay bestend

Bunda Leylî‘den murâd kendi cânânıdır ve ḥay ḥâ-yı mühmelenüñ fethiyle maḥalle ve kabîle ma‘nâsınadır ammâ bu maḥalde kûy-ı cânândan ‘ibâretdür.

Mahşûl-i beyt: Ey maḥrem ‘Urfî-i Mecnûn‘dan [312b] Leylî‘ye söyle ki ey Leylî senüñ esîr ü Mecnûn‘uñ üzerine maḥalleñi ṭavâf etmek yolını bağladılar. Ma‘lûm ola ki bestend fi‘l-i mâzî cem‘ ġâyıbdür ma‘nâsı bağladılar dimekdür. Ammâ mâzîden kısım daḥı i‘tibâr olunsa câ‘izdür ya‘ni aşlında beste‘end olup ri‘âyet-i vezniçün ḥazf ü işâl kılınmış olsa bu vech üzre ma‘nâsı bağlamışlardur demek olur.

-228- Tâ-bûy-ı na‘îm ez-sitem-i ḥvân-ı tû yâbend

Cânḥâ-yı şehîdân heme miḥmân-ı tû yâbend

Tâ bunda tevķîṭ içün olmak evlâdur ve bûy-ı na‘îmden muzâfun ileyh maḥzûfdur ve murâd cennet-i vişâldür ve ḥvân bunda şofra-i ‘aşķdan kinâyetdür ki anuñ ni‘meti cevri ü sitemdür.

Mahşûl-i beyt: Mâdâm ki senüñ şofra-i ‘aşķuñ siteminden bûy-ı nâ‘îm cennet-i vişâl bulalar. Hep şehîdlerüñ cânlarını senüñ miḥmânüñ bulurlar demek olur.

Mihmān-ı tū cem ‘ī vū merā gam ki me-bādā

Şūr-ı dil-i rişem zi-nemekdān-ı tū yābend

Me-bādā bunda zā’il olmasun ya‘ni dā’im ü şābit olsun dimekdür ve *şūr* tuz ma‘nāsınadur ammā bunda yāreye ekilen tuzdan ‘ibāretdür ve *riş* bu maḥalde mecrūḥ ma‘nāsınadur ve *nemekdān*dan murād leb ü dehān-ı cānāndur ki şu‘arā ḥübānuñ leblerinden zāhir olan tebessümi tuza teşbīh idegelmişlerdür.

Maḥsül-i beyt: Senüñ mihmānuñ bir bölük ‘uşşākdur ve benüm mihmānım gamdur ki dāyım benden zā’il olmasun. Zīrā ol bende oldukça benüm dil-i mecrūḥumuñ tuzını senüñ nemekdānuñdan bulurlar ve ma‘lūm ola ki cem‘ide yā maşdariyye i‘tibār olunsa cem‘iyyet-i ‘uşşāk ma‘nāsına olur ve cem‘iyyet-i ḥātıra daḥı ihām ider. Ḥāşıl-ı kelām cem‘ī lafzı bu vech üzre ihām-ı laṭifden ḥālī olmaz fete’emmel.

Sāzend be-maḥşer [313a] hedef-i tır-i melāmet

Ān dest ki gīrende-i dāmān-ı tū yābend

Hedef hā ve dālūñ fetḥalarıyla ok nişānı ma‘nāsınadur ve tīre izāfeti lāmiyyedür ve *tīr*üñ melāmete izāfeti beyāniyyedür ve *gīrende-i dāmān* izāfeti ism-i fā‘ilūñ mef‘ūline izāfeti kabīlindendür.

Maḥsül-i beyt: Maḥşerde melāmet okuna nişān iderler ol desti ki senüñ dāmānuñ tıttıcı bulalar. Ya‘ni senden tazallüm idenleri lev m ü serzeniş iderler demek olur. Şu‘arānuñ bu maḳūle iddi‘aları keşīrdür.

Ābī ki büved teşnegī-efzā-yı Mesīḥā

Zehrīst ki der-kām-ı şehīdān-ı tū yābend

*Ābī*de olan yā vaḥdet içündür ve *ki* harf-i rābıt-ı sıfatdur ve *teşnegī* yāsı maşdariyyedür ve *zehrī*de olan yā daḥı vaḥdet içündür ve *kām* kāf-ı ‘Arabīyle dimāg ma‘nāsınadur.

Maḥsül-i beyt: Bir şu ki ḥazret-i Mesīḥā’nuñ şusuzlığın ziyāde idicidür. Ol şu bir zehrdür ki senüñ şehīdlerüñ dimāgında bulurlar.

Cān-ı dü cihān-rā çü dem-i ḥaşr be-cüyend

Yek yek be-ser-i neşter-i peykān-ı tū yābend

Dem bunda vakt ma‘nāsınadur ve *peykān* ok demrenidür.

Maḥsül-i beyt: İki cihān ḥalkınuñ cānını çünki ḥaşr vaktinde taleb ideler bir bir senüñ neşter-i peykānuñ ucında bulurlar.

Mi ‘rāc-ı melā’ik cüz ezīn nīst ki der-‘aşk

Pervānegī-i şem‘-i şebistān-ı tū yābend

‘Aşk u pervānegīden muzāf mahzūfdur ve şebistān gicelikdür ya‘ni gice sākin olıcak mekāndan ‘ibāretdür.

Mahsül-i beyt: Mi‘rāc-ı melā’ik bundan gayrı degüldür ki bezm-i ‘aşkda senüñ şem‘-i şebistānuña pervānelik mertebesin bulurlar. Yābend fi‘l-i muzāri‘ cem‘ gāyibdür yābīdenden ve fā‘ili melā’ikedür.

Ey refte be-Mısr ez-pey-i ferzend zi-Ken‘ān

Hestend ki ō-rā zi-girībān-ı tū yābend

[313b] *Ey* harf-i nidā ve münādā muḳadderdür ve *Ken‘ān* vilāyet-i Şām’da bir buḳ‘anuñ ismidür ki ḥazret-i Ya‘kūb peygamber şalavātullāhi ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi⁸⁷⁹ ol buḳ‘a ehline teblīg-i risālet itmişdür ve ḥazret-i Yūsuf peygamber⁸⁸⁰ ol buḳ‘ada toḡmışdur. *Vāv* zamiri ferzende rāci‘dür.

Mahsül-i beyt: *Ey* ferzendi için *Ken‘ān*’dan Mısr’a giden *zāt-ı şerīf* ḥazret-i Ḥudā’nuñ cihānda şöyle maḳbūl ḳulları mevcūdlardur ki anı senüñ girībānuñdan bulurlar fete’emmel.

Ān gāh tū ān berehmenet güft ki der-küfr

Zünnār kemer-beste-i ĩmān-ı tū yābend

Bu beyt şūfiyye iştılāhı üzre vāḳı‘ olmuşdur. Pes *berehmen* sālīk-i mürtaīdan ‘ibāretdür ve *küfr* ḥaḳīḳī ĩmān ma‘nāsınadur ki müşāhede-i envār-ı ‘aşkdan kināyetdür ve *zünnār*dan murād ‘ubūdiyyetdür ve *ĩmān*dan maḳşūd şıḍḳ u ḥulūşdur.

Mahsül-i beyt: Saña ol vaḳt sālīk-i mürtaī demek cā’iz olur ki müşāhede-i envār-ı ‘aşkda zünnār-ı ‘ubūdiyyeti şıḍḳ u ḥulūşuñ kemerine bağlanmış bulalar. Ya‘ni tāt ve ‘ibādetünde ḥulūş bulalar.

‘Urfī çı büved nāz u na‘īm-i tū ki dāyim

Mātem-zedegān-rā heme mihmān-ı tū yābend

Mātem-zedegān mātem-zedenüñ cem‘idür bi-ḥasebi’t-terkīb ma‘nāsı mātem urmış dimekdür ammā isti‘mālde ehl-i mātem dimekle ta‘bīr olunur.

Mahsül-i beyt: *Ey* ‘Urfī senüñ ne ‘aceb nāz u na‘īmuñ vardur ki dāyim erbāb-ı mātemi hep senüñ mihmānuñ bulalar.

⁸⁷⁹ [313b] peygamber şalavātullāhi ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi: (‘a.m.) HM

⁸⁸⁰ [313b] peygamber: HM’de yok

-229- Tā-key ez-leb güherān (güherān) mest-i tekellüm rīzed

İn nemek çend be-rīş-i dil-i merdüm rīzed

Ān mest-i tekellüm didügi kendi cānānından ‘ibāretdür ve mest-i tekellüm mest-i bāde-i tekellüm taqdīrindedür ya‘ni müşebbehün bih maḥzūfdur ve mest-i ḥüsn ü mest-i ‘aşq u mest-i nāz u mest-i niyāz didükleri daḥı bu ḳabildendür ve ḳıs ‘alā-hāzā ve *rīş* [314a] bunda yāre ma‘nāsınadır.

Mahşül-i beyt: Tā ḳaçana daḳ ol mest-i bāde-i tekellüm olan cānānumuz lebinden güher döker. Bu tuzı ḥalkuñ dili yāresine niçeye dek döker. Güherden murād kelimāt-ı muḥabbet-āmīzdür ve nemek daḥı andan kināyetdür.

Ṭurfe ḥālīst ki dāred eşer-i zehr-i sitem

Cür‘a-i luṭf ki ez-cām-ı teraḥḥum rīzed

Ṭurfe ṭānuñ zammıyla ve rānuñ sükūniyla ‘aceb ma‘nāsınadır ve *cür‘a-i luṭf* izāfeti beyāniyyedür ve *cām-ı teraḥḥum* daḥı böyledür ve rīzedüñ fā‘ili muḳadder sāḳī-i muḥabbetdür ki cānāndan ‘ibāretdür.

Mahşül-i beyt: ‘Aceb ḥāldür ki zehr-i sitem eşerin tatar şol cür‘a-i luṭf ki sāḳī-i muḥabbet anı cām-ı teraḥḥumdan rīzān ider.

Mürdem ez-derd-i ser ü şāf ne-şöd kû sāḳī

Kez-men in cür‘a be-gīred be-teh-i ḥum rīzed

Kû kāf-ı ‘Arabīnün zammıyla edāt-ı istifhāmdur.

Mahşül-i beyt: Ben baş ağrısından helāk oldum ve ol zehr-ālūd olan cür‘a-i luṭf-ı cānān şāf u ḥālīş olmadı ki nūş idem. İmdi ḳanı sāḳī ki benden bu cür‘ayı ḳaldıra ve küpün dibine döke.

Heme mātem-zedegānım ü berin hest güvāh

Müş-i ḥākī ki ber-ser-i merdüm rīzed

Hest böyle yerlerde ancaḳ edāt-ı ḥaber ma‘nāsın ifāde ider.

Mahşül-i beyt: Hep mātem-zedelerüz ve bu ki şāhiddür bir avuç tobraḳ ki şabā anı ḥalkuñ başına döker.

Vāy ber-men ki ḡayūrī zi-kefem dil be-rubūd

Ki gereş dest dehed ḥün-ı tebessüm rīzed

Vāy edāt-ı teḡābündür ve *ḡayūr* ḡayınuñ fethiyle mübālaḡa ile ism-i fā‘ildür ve *yā* maşdariyye ve *gereş* zamīri ḡayūrī lafzına rāci‘dür.

Mahsül-i beyt: Vây baña ki gayûrlık göñlümi apdı. Öyle gayûrlık ki eger aña evvel vireydi h n-ı tebess mi d kerdi. Eger elinden gelse tebessüm bile itd rmezdi.

‘Urf   n amze bel y st ki der-r z-ı cez 

[314b] N  ter ber-dil-i erb b-ı tazallüm r zed

 u ‘ar  ek eriyy  esb b-ı hüsni z kr idüp    ib-i hüsni mur d iderler edebe ri ‘ yet içün fete’emmel.

Mahs l-i beyt: Ey ‘Urf  ol amze bir bel dur ki r z-ı cez da kendin n  ulm nden  ik yet idenlerin  diline n  ter döker. Ya ‘ni anda da ı ‘u     n dillerini mecr h ider. Mur d iddi ‘ dur.

-230- T -be-key ‘ mr be-efs s ceh let be-reved

Ne ’e-i b de be-t r c-ı mel met be-reved

Efs s elif n fethiyle ve f nu n s k nıyla  ulm   hayf ma‘n sında müsta‘meldür. Me el  hayf   dir   diyecek yerde efs s dirler.      -ı F rs’de böyle bey n olındı amm  Ves let ’l-ma   id’da ta‘accüb ve temesh r ve  anz    a‘n ma‘n sınadır dinildi ve’l-‘ilm  ‘indall hi te‘ l . Ve bil  elif f s n da ı l  atd r f nu n zammıyla ve ceh lete muz fd r ve *ne ’e* bunda keyif ma‘n sınadır ve *t r c* ya mad r.

Mahs l-i beyt: T  a ana da  ‘ mr efs s ceh letiyle gide ve keyf-i b de t r c-ı mel metiyle gide.

Ba t-ı bed-r   acl ez-k    -i b   l  i kunem

Bihter  nest ki ‘ mrem be-b   let be-reved

K     k f-ı ‘Arab n n zammıyla ve   n-i evvel n kesriyle ism-i ma dard r.

Mahs l-i beyt: Ba t-ı bedi b   l yere sa‘y itmeden ne  acl ideyim? Evl  odur ki ‘ mr m be  letiyle gide. Be  letden mur d fer  at-i d ny dur.

Z hid ez-Ka‘be ‘in n t fte m  yed l k

 n  ama‘ d  t ki H zre  be-del let be-reved

‘ n n t fte   irinde olan h -y  resm  böyle yerlerde ma‘n -y  terettüb if de ider ve *  n-* i zam r z hide r ci ‘d r ve m ‘n da del lete mu ayyedd r.

Mahs l-i beyt: Z hid Ka‘be’den dizginin  evir p gelür l kin bu  ama‘ı vardır ki ya ‘ni  m di budur ki   zet-i H zr (‘a.m.) an n del let ve ir  adına gide. Ya ‘ni umar ki m r idi   zet-i H zr pey amber ola ( . ‘a.m.).

[315a] Reh-rev-i Ka‘be ki deyrest  av let    

Mîreved lîk be-dunbâl-i havâlet be-reved

Şîn-i zamîr reh-reve râci ‘dür.

Mahsûl-i beyt: Ka ‘be’ye giden reh-rev ki izâlede deyre havâle olunmuş olagider. Velâkin havâle ardınca gider ya ‘ni şüretâ reh-rev-i Ka ‘be iken yolu deyre muntehî olur dimekdür. Nitekim Şeyh Sa ‘dî kuddise sirruhû buyurur beyt:

Tersem ne-resî be-Ka ‘be ey A ‘râbî

Kîn reh ki tû mîrevî be-Türkistānest

Cây-ı rahmest ber-ân cevherî-i la ‘l⁸⁸¹-tırâz

Ki heme ‘ömr be-âlâyiş-i âlet be-reved

La ‘l-tırâz vaşf-ı terkîbîdür tırâzîdenden müştakdur ‘alâ-ţarîkı ma ‘mûl ve tırâz böyle yerlerde ism-i fâ ‘il ma ‘nâsın ifâde ider fete’emmel. Ve *âlâyiş* elif-i memdûde ile ve yânuñ kesriyle ism-i maşdardur bulaşık ma ‘nâsına.

Mahsûl-i beyt: La ‘l-tırâz olan cevherîye acıyacaqdur ki cemî ‘-i ‘ömri âlâyiş-i âletiyle gider. Murâd ehl-i dünyâya i ‘tirâzdur.

Cânem er mâlik-i ğamhâ-yı muhabbet gerded

Men gedâ kerdem ü nâmeş be-rezâlet be-reved

Şîn-i zamîr cânâna râci ‘dür.

Mahsûl-i beyt: Eger cânım muhabbet ğamlarına mâlik olursa ben anı gedâ iderem ya ‘ni muhabbet ğamlarını cânımdan aluram ve cânımuñ nâmı rezâlet ile gider.

-231- Tâ-ķadem ber-eşer-i nâm u nişân h^vâhed büved

Küşe-i dâmen-i mâ vaķf-i miyân h^vâhed büved

Mahsûl-i beyt: Mâdâm ki ayağumuz nâm u nişân eşeri üzre olısdur küşe-i dâmānumuz vaķf-i miyân olısdur. Ya ‘ni mâdâm ki şıḥḥatdeyüz dâmen der-miyân-ı ḥidmet-i cânān olmadan ḥālî degülüz.

Mîñümüdend melâ’ik be-ezel ‘aşķ be-hem

Kîn güher dest zed bî-ķaberān h^vâhed büved

Dest zed/bilâ-iîāfe ele düşmeden ‘ibāretdür.

⁸⁸¹ [315a] la ‘l: HM’de yok

Maḥsūl-i beyt: Melekler rûz-ı ezelde ‘aşkı birbirine gösterürlerdi ki bu güher bî-ḥaberlerüñ dest-zedi olırdur. Ya‘ni bu cevvi-i ‘aşk [315b] bî-ḥaberlerüñ eline düşecekür. Mînumûdend kelimesinde olan mî bu maḥalde ḥikāye için olmış olur.

Cüz be-bāzār-ı kıyāmet dil-i pür-ḥūn zinhār

Me-fürüşid ki in cins-i girān ḥ‘āhed büved

Girān kāf-ı ‘Acemīnūñ kesriyle bunda bahālu ma‘nāsınadır.

Maḥsūl-i beyt: Bāzār-ı kıyāmetden ḡayrı yerde dil-i pür-ḥūn şatmañuz. Zīrā bu cins metā‘ bahālu olırdur.

Dīde bî-nūr şöd ez-girye Ḥudāyā be-ezel

Güfte būdī ki be-cāyī nigerān ḥ‘āhed büved

Nigerān nūnuñ kesriyle ve kāf-ı ‘Acemīnūñ fetḥiyle şıfat-ı müşebbehedür baḡaḡan ma‘nāsına. Lākin ism-i fā‘il ma‘nāsına daḡı isti‘māl olunur ve giryān ve nālān ve sūzān kelimeleri daḡı bu ḡabildendür ve kıs ‘alā-hāzā.

Maḥsūl-i beyt: Dīde bî-nūr oldı ey Ḥudā-yı ‘aẓīmū’ş-şān rûz-ı ezelde dimiş mi idüñ ki benüm gözüm bir yere nigerān olırdur. Ya‘ni bundan böyle gözüm açılıp bir yere nigerān olacağı taḡdīr olunmuş mıdır?

Dilem āḡar be-temāşāḡeh-i dīdār āver

Tā-key in āyine der-āyinedān ḥ‘āhed büved

Temāşāḡeh temāşā[gā]hdan muḡaffedür ve *āyinedān* āyine zarfıdır.

Maḥsūl-i beyt: Göñlümi dīdār-ı yār seyrāḡāḡına getür tā ḡaçana daḡ bu āyine āyinedāndan olırdur.

Ger şevved kevn ü mekān zīr ü zeber ber-der-i ‘aşk

Şüret-i nāşiye ber-ḡāk ‘ıyān ḥ‘āhed büved

Ber-der-i ‘aşk didüḡi mışrā‘-ı şānīye merhūndur ve *nāşiye* bunda alın ma‘nāsınadır ve ‘ıyān aşılta ‘ayınūñ kesriyledür fetḡa ile isti‘mālī ḡalaḡ-ı ‘āmmედür dimişler.

Maḥsūl-i beyt: Eger kevn ü mekān zīr ü zeber olursa da bab-ı ‘aşḡda şüret-i cebīnim ḡāk üzre zāḡir olırdur⁸⁸².

Be-ser-encām-ı Cem ü Key çı nehem bî-hude ḡuş

Kemterīn bāzī-i eflāk hemān ḥ‘āhed büved

⁸⁸² [315b] olırdur: olur HM

Cem ü Key böyle mahallerde mutlak selâtin-i selefden 'ibâretdür.

[316a] Mahsûl-i beyt: Şāhān-ı güzēştegānuñ ser-encāmına fā'idesiz yere ne kulağ koyayım ya 'ni anlaruñ ser-encāmını ne diñleyeyim. Zîrā felegüñ en ednā oyunu hem ol olisardur ya 'ni 'ākıbet mevt muḳarrerdür.

Dest fersûde şevēd āḫir ü gümñām şevēd

Men giriftem hūneret nağd-i revān ḥ'āhed būved

Gümñām kāf-ı 'Acemīnūñ zammıyla ve mīmūñ sükūnıyla nā-bedīd ma 'nāsınadur ve *nağd-i revān* māl-ı rāyiçdür ki her yerde geçer altun ve gümüş gibi.

Mahsûl-i beyt: Dest-i 'ākıbet fersûde olur ya 'ni aşınup çürür ve tam nā-bedīd olur. Ben tutayım ki senūñ hūnerūñ nağd-i revān olisardur.

'Urfī ez-pīr-i muğān dest ne-dārī her çend

Ber-dilet besten-i zūnnār girān ḥ'āhed būved

Mahsûl-i beyt: Ey 'Urfī pīr-i muğāndan zinhār el çekmeyesin her ne kadar senūñ göñlüñe ağır zūnnār bağlamak isteyiserdür. Pīr-i muğāndan murād mürşid-i kāmildür ve zūnnār 'ubūdiyetden 'ibâretdür fete' emmel.

-232- Tā-būd serāsīme dīlem der-bederī būd

Endīşe-i dīl ḥānegī ü dīl seferī būd

Tā ibtidā-yı gāyet ve *der-bederī*de olan yā tenkīr içündür ve *būd* bānuñ zammıyla ve vāv ü dālūñ sükūnlarıyla fī 'l-i māzīdür ve gāh olur ki edāt-ı zamāniyye olur ve *ḥānegī* aşlında ḥānedür. Āḫirine yā-yı nisbet lāḫıḳ olmağile hā-yı resmī kāf-ı 'Acemmiyye-i meksūreye ibdāl olunmuşdur ḳā'ide-i külliyyedür faḥfaz. Ve *seferī* yāsı daḫı ḥarf-i nisbetdür.

Mahsûl-i beyt: Göñlüm serāsīme olaldan beri der-beder oldu ya 'ni bir yerde ārām u ḳarār itmez oldu, ḡam-ı dīl ḥānegī ve göñül süfrī oldu. Ya 'ni derūnda göñlüñ ḡam u ḡuşşası ḳalup kendi gitdi.

Tā-fā'ide-i lāzım-ı hestī be-nihādend

Bā hestī-i mā fā'ide'eş bī-eşerī būd

Şīn-i zamīr sābıḳan mezkūr olan dile rāci 'dür ve bī-eşerīde yā maşdariyyedür.

[316b] Mahsûl-i beyt: Göñli vücūdını ādeme fā'ide-i lāzıme vāz' itdüklerinden beri bizi vücūdumuza anuñ fā'idesi eşersizlik oldu. Ya 'ni bizde göñülde eşer yokdur belki bizüm göñlümüz kūy-ı cānāndandur dimek olur.

Her gāh ki endīše ‘inān der-kef-i men dāšt

Kārem heme ez-behr-i ciger teşne-gerī būd⁸⁸³

Endīše böyle yerlerde ğam u ğuşşadan ‘ibāretdür ve *teşne-ger* teşne idici dimekdür. *Zīrā* ger kāf-ı ‘Acemīnūñ fetḥiyle kârdan muḥaffef edât-ı ism-i fâ‘ildür ve *yā* maşdariyyedür.

Mahşül-i beyt: Her gāh ki ğam-ı evcümde ‘inān-ı ihtiyārı tutdı ya‘ni ğam ‘inān-ı ihtiyārı elimden aldıkça benüm kârum hep ciger içün teşne-gerlik oldı.

Bā ān ki ne-mīdād āmān sīlī-i fakrem

Dāyim ser-i men der-heves-i tācverī būd

Sīlī sīnūñ kesriyle sille ma‘nāsınadır ve *heves* ārzūdur ve *tācver* vāvuñ fetḥiyle evşāf-ı selāşındendür ammā bu maḥalde sulşān ma‘nāsın ifāde ider ve *yā* maşdariyyedür.

Mahşül-i beyt: Anuñ birle ki fakr sillesi baña amān virmedi dā‘im benüm başum sulţānlık arzūsında oldı.

Her cām ki dīdīm güvārend murādest

Hūnhā heme der-kāse-i şāḥib-naẓarī būd

Dīdīm dīde‘im taqdīrindedür ve *güvārend* hāīm ma‘nāsınadır ve *şāḥib-naẓarī* de olan *yā* tenkīr içündür.

Mahşül-i beyt: Her cām ki biz anı güvārende göstermişizdür ol murāddur ya‘ni ol cām murād cāmıdır. Hāşılı bizüm güvārende gördüğümüz her cām-ı murād şāḥib-naẓaruñ kāsesinde cümlesi kanlar oldı. Ya‘ni cām-ı ‘işret-i murādāt-ı dünyeviye erbāb-ı başīret katında bī-i ‘tibārdur demek olur.

Her kām ki müjgān-ı merā şevk-i tū ter dāšt

Her kaçre diger Dicle sirişkem cigerī būd

Gām kāf-ı ‘Acemīyle adım ma‘nāsınadır ve *Dicle* dālūñ kesriyle [317a] meşhūr ırmaqdur ve *cigerī* de olan *yā* ḥarf-i nisbetdür.

Mahşül-i beyt: Her adım ki benüm müjgānumı senūñ iştīyākuñ yaş tutdı ya‘ni senūñ iştīyākuñ benüm gözümi giryān itdükçe cigere mensüb olan sirişkimūñ her kaçresi bir dürlü Dicle oldı. Mısrā‘-ı şānī biraz taşarruf olunmışdur fete‘emmel.

Der-pister-i endīše be-cüz ḥār ne-dīdīm

Gūlhā heme der-ḥ‘ābgeh-i bī-ḥaberī būd

⁸⁸³ [316b] *endīše ‘inān der-kef-i men dāšt/ Kārem heme ez-behr-i ciger teşne-gerī būved:* HM’de yok

Pister bā-yı ‘Acemīnūñ kesriyle döşek ma‘nāsınadır ve *endişe* fikrile gamda müşterek lafızdur ve *pister-i endişe* izāfeti beyāniyyedür ve h^vābgeh h^vābgāhdan muhaffefdür pister ma‘nāsına ve bī-ḥaberī lafzına izāfeti beyāniyyedür ve *yā* maşdariyyedür ve *būd* bunda edāt-ı zamāniyyedür.

Mahşül-i beyt: Pister-i endişede ḥārdan gayrı görmedük, güller hep bī-ḥaberlerūñ h^vābgāhında idi. Ya ‘ni güllerden ḥaberdār degüldük.

Ne-güsest zehm cezbe-i tevfiḳ u ger ne

Şeb-gîr-i taleb ber-eşer-i bî-başarî bûd

Zehm bunda aşla dimesden ‘ibāretdür ve *şeb-gîr-i taleb* gice vāḳı ‘olan taleb dimekdür şıfatūñ mevşūfına izāfeti ḳabīlindendür ve *bî-başarî*de olan *yā* maşdariyyedür ve cā’izdür ki vaḥdet içün ola.

Mahşül-i beyt: Cezbe-i tevfiḳ aşlā münḳatı ‘olmadı yoḥsa bizüm gice vāḳı ‘olan talebümüz bî-başarlık eşerince idi. Yāḥud bir bî-başar ardınca idi ya ‘ni ser-rişte-i cezbe-i tevfiḳ aşlā münḳatı ‘olmadığı ecilden gice vāḳı ‘olan talebümüz ser-menzile vaşıl olmadı. Yoḥsa böyle olmasa bî-başarlık eşerince yāḥud bî-başaruñ ardınca düşüp helāk olurduk demek olur ve’l- ‘ilmü ‘indallāhi te‘ālā.

Cem ‘iyyet-i ‘Urfī heme zānest ki ‘ömrī

Sevdāger-i bāzārçe-i bî-hünerī bûd

[317b] *Cem ‘iyyet-i ‘Urfī* izāfeti lāmiyyedür ammā aşılarda ‘Urfī’nūñ muzāfı maḥzūfdur ve ‘ömr böyle yerlerde müddet ü zamāndan ‘ibāretdür ve *yā* ḥarf-i vaḥdetdür⁸⁸⁴ ve *sevdāger* bāzırgān ma‘nāsınadır ve *çe cīm-i ‘Acemīnūñ* fethiyle ve hā-yı resmiyle ḥarf-i taşgīrdür ve bî-hünerī lafzına izāfeti beyāniyyedür ve *yā* maşdariyyedür.

Mahşül-i beyt: Cem ‘iyyet-i ḥatırı hep andandur ki bir zamān hünersizlik bāzārcıḡınuñ bāzırgānı idi.

-233- Tā-muḥabbet güher-i ‘acz u niyāz efşāned

Hüsn-i maḡrūr ber-ū dāmen-i nāz efşāned

Tā tevḳīt içündür.

⁸⁸⁴ [317b] ve ‘ömr böyle yerlerde müddet ü zamāndan ‘ibāretdür ve *yā* ḥarf-i vaḥdetdür: HM’de yok

Mahşul-i beyt: Mādām ki muḥabbet ‘acַz ü niyāz güherin şaçar ḥüsn-i maḡrūr anuñ üzerine nāz dāmenin silker. Eftāned fī ‘l-i müstakbeldür efşānīdenden, şaçmaḡla silkmek beyninde müştarekdür, maḡalline göre isti ‘māl olunur.

Gerd-i ḡam kūr kuned dīde-i cānem her ḡāh

Dāmen-i ‘işve-i ümmīd-güdāz efşāned

Gerd kāf-ı ‘Acemīnūñ fethiyle toz ma ‘nāsınadır ve ḡama izāfeti beyāniyyedür ve *kūr* kāf-ı ‘Arabīnūñ zammıyla Türkīde müsta ‘meldür a ‘mā ma ‘nāsına ve *dāmen-i ‘işve* izāfeti mevşūfuñ şıfatına izāfeti ḡabīlindendür ve *ümmīd* arzū ma ‘nāsınadır aşıl-da muḡaffedür. Teşdīd zarūret-i vezniçündür ve *güdāz* ile vaşf-ı terkībī olmuşdur kāf-ı ‘Acemīnūñ zammıyla güdāzīdenden müştakdur.

Mahşul-i beyt: Cānān ümīd eridici olan ‘işvesi dāmenin silkdikçe ḡam tozu benüm dīde-i cānumı kör ider.

Me-feşānīdīd [dā]mān-ı dilem naḡd-i murād

Ki ber-ū ṡa ‘ne zened himmet ü bāz efşāned

ṡa ‘nede olan hā-yı resmī ‘alāmet-i naḡldür.

Mahşul-i beyt: Dāmān-ı dilime naḡd-i murādı şaçmañuz. Zīrā himmet aña ṡa ‘n u dil yine anı dāmeninden silker. [318a] Ber-ūda olan ō zamīri dile rāci ‘dür ve zenedūñ fā ‘ili himmet ve efşānedūñ fā ‘ili dildür.

Ānki der-encūmen-i ehl-i şafā cilve kuned

Dest-i her zerre ber-ū gevher-i rāz feşāned

Ber-ūda olan zamīr-i ḡā’ib ānkiden mefhūm olan kimseye rāci ‘dür.

Mahşul-i beyt: Ol kimse ki ehl-i şafā meclisinde ‘arz-ı cemāl eyleye her zerrenūñ desti aña rāz gevherin şaçar.

Şāhid-i ḡusneş ez-ān ḡūn-ı şehīdān ṡalebed

Kān ḡül-ābīst ki der-cāme-i nāz [feşāned]

Şāhid dilber ma ‘nāsınadır ve ḡusne izāfeti beyāniyyedür ve *şīn*-i zamīr muḡadder cānāna rāci ‘dür ve *ḡül-āb* ḡül şuyıdır ve *yā* vaḡdet-i nev ‘iyyedür ve *cāme-i nāz* izāfeti beyāniyyedür.

Mahşul-i beyt: Cānānuñ şāhid-i ḡusni anuñiçün ḡūn-ı şehīdān ṡaleb ider. Zīrā ol ḡūn bir ḡüne ḡül-ābdur ki ḡūbān anı cāme-i nāza şaçar.

‘Aşḡ sūzende-i cāhest ki herḡiz Maḡmūd

Ne-tevānest dāmen be-Ayāz efşāned

‘Aşk mübtedā ve *sūzende-i cāhest* haberidür ve cāhuñ aşlında muzāfı maḥzūfdur.

Mahsül-i beyt: ‘Aşk ehl-i cāhı yıkıcıdır ki hergiz sultān Maḥmūd Ayāz’a etegin silkmege ya ‘ni Ayāz’ı terk itmege kâdir degüldür yāhud kâdir degül idi dimek ola. Ber edāt-ı hikāye taḳdīriyle.

Eşer-i niş dehed der-dil-i rişem ‘Urfi

Muṭrıb ān nağme-i ter kez-leb-i sâz feşāned

Niş arınuñ dikenini ve ignesidür ve nişter ma‘nâsınadır.

Mahsül-i beyt: Ey ‘Urfi dil-i mecrūḥuma niş eşerin virür muṭrıb, ol nazûk nağmeyi ki sâzun kenârından çalar.

-234- Tâ-çend be-zencîr-i ḥired bend tevân bûd

Bî-mest(m)[i] ü âşüb-ı cünûn çend tevân bûd

Ḥired ḥā-yı mu‘cemenüñ kesriyle ve rānuñ fethiyle ‘ağıldur ve *bûd* bānuñ zammı ve vāv ü dālūñ sükūnlarıyla [318b] fi‘l-i māzīdür. Lâkin böyle maḥallerde ma‘nā-yı maşdarı ifāde ider. Zîrā *tevānde* rāyiḥa-i istikbāliyyet vardur ve *mestî* yāsı maşdariyyedür ve *âşüb* karışıklıktır.

Mahsül-i beyt: Tâ niçeye dek zencîr-i ‘aqlıyla bend olmak olur. Serḥüşlıksız ve âşüb-ı cünûnsuz niçeye dek olmak olur.

Cāmî be-keşem tâ-be-key ez-ehl-i ḥarābāt

Şermende zi-ne-şikesten-i sevgend tevân bûd

Sevgend sînüñ fethiyle ve vāvuñ sükūnıyla ve kâf-ı ‘Acemînüñ fethiyle ve nūn u dālūñ sükūnlarıyla yemîn ma‘nâsınadır ammā bunda tevbeden ‘ibāretdür.

Mahsül-i beyt: Bir kadeḥ bāde çekeyim tâ kaçana daḳ tevbeyi bozmamaḳdan ötri ehl-i ḥarābātdan şermende vü ḥacl olmak olur.

Bî-rengî vü dīvānegî be-pîş be-girem

Tâ-çend ḥod-ārāy u ḥiredmend tevân bûd

Bî-rengî ve *dīvānegî* yāları maşdariyyedür ve *ḥod-ārāy* ārāyīdenden vaşf-ı terkībīdür ma‘nâsı kendin bezeyici dimektür ve *ḥiredmend* ‘ağıllı ma‘nâsınadır.

Mahsül-i beyt: Bî-renkligi ve dīvāneligi önime tutayım ya ‘ni bunlara derkār olayım tâ niçeye dek ḥod-ārāy ve ḥiredmend olmak olur.

Der-neng fûrû refthem ezîñ rāḥat u ārām

Derdī ne belāyī ne çünin tevān būd

Neng nūn-ı evvelūn fethiyle ve şānīnūn [sükūnıyla] ve kâf-ı ‘Acemīyle ‘ār ma‘nāsınadur ve *reft* kelimesi *fürū*yla isti‘māl olunduğda böyle maḥallerde batmağ ma‘nāsın ifāde ider ve *derdī* ve *belāyī*de olan yālar tenkīr içündür.

Mahsül-i beyt: Nenge batdım ya‘ni gāyet ‘ār ider oldum. Bu rāḥat u ārāmdan ki derd-i ‘aşk-ı cānān yok ve belā-yı mihr ü muḥabbet yok. Niçeye dek böyle olmak olur?

Ya ‘kūb bi-dih dil be-ciger-kūşe-i merdüm

Tā-çend esīr-i ğam-ı ferzend tevān būd

Ya ‘kūb bunda beytū’l-ḥazen-i ḥasretde sākin olan ‘āşık-ı maḥzūndan ‘ibāretdür ve münādā [319a] vākı‘ olmuştur ve ḥarf-i nidā muḥadderdür ve *ciger-kūşe* terkīb-i mezoī aḳsāmındandır oğul ma‘nāsına *ferzend* gibi. Ammā bu maḥalde ikisi de dilberden ‘ibāretdür ve *merdüm* ḥalk ma‘nāsınadur ammā bunda ‘uşşāk murāddur.

Mahsül-i beyt: Ey ‘āşık-ı maḥzūn sāyir ‘uşşākuñ dilberlerine göñül vir tā niçeye dek kendi maḥbūbuñ ğamınuñ esīri olmak olur dimekdür. Yāḥud bilā-te’vīl ma‘nā-yı zāhiri murād oluna el-‘ilmü ‘indallāhi te‘ālā.

Ger muğbeçe inest zi-taḳşīr-i ‘ibādet

Bīmest ki merdūd-ı Hudāvend tevān būd

Bunda *Hudāvend*’den murād ḥazret-i Bārī te‘ālādur celle celālühū ve ‘amme nevālühū velā-ilāhe gayrühū. Ve *muğbeçe* mey-ḥāneci dilberinden ‘ibāretdür.

Mahsül-i beyt: Eger muğbeçe bu ise taḳşīr-i ‘ibādetden ḳorḳu vardur ki merdūd-ı Hudāvend olmak lāzım gele.

Ger müjde-i elmās demādem be-resānend

Şad şāl be-yek zaḥm-ı tū ḥorsend tevān būd

Mahsül-i beyt: Eger dā’imā elmās müjdesin irişdürürlerise yüz yıl bir zaḥma ḳāni‘ olmak olur.

‘Urfī bi-ḥiṣ in zehr tehī ger ne-kunī cām

Tā-key çü meges ber-eşer-i ḳand tevān būd

Mahsül-i beyt: Ey ‘Urfī bu zehri dat eger ḳadeḫi boşaltmazsañ tā ḳaçana daḳ meges gibi ḳand ü şeker ardınca olmak olur.

-235- Tersem ehl-i vera‘ ez-şevḳ-i şarābem be-küşend

Bihıştem be-firībend ü be-ḥābem be-küşend

Ehl-i vera ‘dan murād zühhāddur ve *şevk* böyle yerlerde ārzū ma‘nāsınadır ve *be-küşend* kâf-ı ‘Arabīnūn zammıyla ve şīnūn fethiyle cem‘-i fi‘l-i müstaḳbeldür.

Mahsül-i beyt: Korkaram zāhidler beni şarāb ārzūsında helāk iderler beni cennetile aldadurlar ve ḥ^vāb-ı ḡafletde helāk iderler. Ve be-ḥ^vābemde olan mīm ancak tekml-i vezn ve ri‘āyet-i kāfiye içündür [319b] ve illā bihiştemde olan mīm kifāyet ider.

Der-dem-i nez‘ eger tevbe zi-mey ḥ^vāhem kerd

Bihter ānest ki rindān be-şarābem be-küşend

Mahsül-i beyt: Hālet-i nez‘de eger bādeden tevbe itmek istersem evlā odur ki bāde-nuşlar beni şarābile ḳatlı iderler. Şarābdan murād şarāb-ı ‘aşḳ-ı cānāndur.

Men ki bīdār ne-ḥ^vāhem şöden ez-mūy-ı sefid

Cāy-ı ānest ki der-‘ahd-i şebābem be-küşend

Bīdār uyanık ve *mūy-ı sefid* beyāī ḳıl dimekdür bunda murād saç ve şaḳal ḳıllarıdır.

Mahsül-i beyt: Ben ki mūy-ı sefidden bīdār ve mütayaḳḳız olmayısaram anuñ yeridür ki beni yigitlik zamānında ḳatlı ideler.

Çün zi-āsīb-i şebīḥūn ne-tevānem cān bürd

Dārem ümīd ki nā-refte be-ḥ^vābem be-küşend

Āsīb āfet ü belā ma‘nāsınadır ve *şebīḥūn* gice başkıdır ve *bürd* bānuñ zammıyla fi‘l-i māzīdür ammā bu maḥalde maşdar ma‘nāsın ifāde ider. *Zirā ne-tevānem* kelimesinde rāyiḥa-i istiḳbāliyyet muḳarrerdür.

Mahsül-i beyt: Çünkü şebīḥūn āfetinden cān ḳurtarmaḡa ḳādir degülim. Ümīd vardur ki beni ḥ^vāba ḡitmeden ya‘ni daḡī uyumadan ḳatlı iderler.

Sūḡanī der-dilem āmed ki eger ḡüfte şeved

Ehl-i taḡḳīḳ be-nā-puḡte cevābem be-küşend

Sūḡan söylenmedük sözde müsta‘meldür ve *yā* vaḡdet içündür ve *ehl-i taḡḳīḳ*den murād ‘ulemā-yı şer‘-i şerīfdür.

Mahsül-i beyt: Hātıruma bir söz geldi ammā eger söylersem ehl-i taḡḳīḳ beni ol nā-puḡte ya‘ni şer‘-i şerīfe muḡālif cevāb sebebiyle ḳatlı iderler.

Bāyezīdem ki enallāh be-zebānī miārem

Kū mürīdān ki hemīn dem be-şitābān be-küşend

‘Urffī’nūn ḡātırına ḡuḡūr iden söz bu beytūn mefhūmıdır.

Maḥsûl-i beyt: Ben Bāyezîd-i Bisṭāmî'yem ki enallâh lafzını zebānuma getürürem. Kānı mürîdler ki hem bu demde beni eyürek ḳatlı ideler. [320a] Bu beyt şol kışşaya telmîḥdür ki bir gün Bāyezîd-i Bisṭāmî ḥazretleri mürîdleriyle meclis-i zıkr ü tevḥîdde iken bâde-i 'aşkla mest-i bîhûş olup zâhire muḥâlif ba'zı kelimât eylemiş. Bu kere ol ḥâletden ayıldıkda söyledügi kelâmı mürîdler kendüye i'lâm idüp i'tirâz eylemişler. Şeyḥ daḥı eger bu sözi ben bir daḥı söylersem ol demde beni ḳatlı idüñ deyu mürîdlerine izin virmiş ve ol söyleyen sözden benüm ḥaberüm yokdur dimiş ve bu ḥikâyeti merḥûm 'Urî bir manzûme risâlesinde tafşîl üzre îrâd itmişdür. Murâd iden anda görsün ol risâle ekşeriyyâ merḥûmuñ külliyyâtında bulunur.

'Urî ez-şavma 'a me-güzâr ki bîrûn âyem

Ger pesendî ki zi-şevḳ-i mey-i nâbem be-küşend

Maḥsûl-i beyt: Ey 'Urî beni ḳoma ki şavma 'adan taşra gelem ya'ni beni şavma 'adan çıkmağa ḳoma. Eger begenürseñ ve maḳbûl görürseñ ki beni şarâb-ı ḥâlîş ârzûsından helâk ideler.

-236- Teşne'em raṭl-i girân ḥ'âhem güzîd

Âteş-i âteş-nişân ḥ'âhem güzîd

Raṭl rânûñ fethiyle ve kesriyle lügatdür yarım batman şarâb alır ḳadeḥe dirler ve girâna izâfeti beyâniyyedür ve *girân* kâf-ı 'Acemînüñ kesriyle ağır ma'nâsınadır ve *güzîd* kâf-ı 'Acemînüñ zammıyla ve zâ-yı mu'cemenüñ kesriyle fî'l-i mâzîdür güzîdenden. Lâkin bu maḥalde muzâri'e muḳârenet sebebiyle ma'nâ-yı maşdarı ifâde ider ve *âteş* bunda bâdeden kinâyetdür ve âteş-nişâna izâfeti beyâniyyedür ve *âteş-nişân* vaşf-ı terkîbîdür ve mâ'nâsı âteş söndirici dimekdür.

Maḥsûl-i beyt: Şusuzam raṭl-i girân ihtiyâr itmek isterem, âteş söndürücü âteş ihtiyâr itmek isterem. Ve ma'lûm ola ki teşneligin âteşle [320b] ta'bir itmiş olur fete' emmel.

Ânçı be-güzînem ne-gîrend ân zi-men

İnti 'âş-ı eblehân ḥ'âhem güzîd

Maḥsûl-i beyt: Ol nesneyi ihtiyâr iderem ki ânı benden almayalar, eblehler inti 'âşın ihtiyâr itmek isterem. Mısrâ'-ı şânî evveli beyândur.

Cennet er 'arz-ı metâ'-ı ḥod dehed

Ânçı ne-sitânem ez-ân ḥ'âhem güzîd

Maḥsûl-i beyt: Cennet eger kendi metâ‘ın ‘arz iderse ol nesne ki andan almam, anı ihtiyâr itmek isterem. Murâd terk ü tecrîddür fete’emmel.

Ger be-ḥûnî ḥörden dehendem ihtiyâr

Ḥûn-ı genc-i şāyegān ḥ^vāhem güzîd

Şāyegān böyle yerlerde keşretten ‘ibâretdür.

Maḥsûl-i beyt: Eger kan içmekde ihtiyâr elime virürlerise niçe ḥazîne kan içmek ihtiyâr idiserem.

Nefs eger Yûsuf büved der-nîkûyî

Gork-i Yûsuf-râ ber-ân ḥ^vāhem güzîd

Ân ism-i işâretdür ve müşârün ileyihi nefis.

Maḥsûl-i beyt: Nefs eger⁸⁸⁵ Yûsuf dahı olursa iyilikde ḥazret-i Yûsuf’uñ ḳurdını anuñ üzerine ihtiyâr idiserem.

Der-vücûd âzâr-ı dil be-güzîde’em

Der- ‘adem ârām-ı cām ḥ^vāhem güzîd

Vücûd dünyâdan ve ‘adem ‘uḳbâdan ‘ibâretdür.

Maḥsûl-i beyt: Dünyâda âzâr-ı dili ihtiyâr itmişemdür, ‘uḳbâda râḥat-ı cānı ihtiyâr idiserem.

Güfte bûdem çün be-dünyâ der-şevem

Berter ez-mülk-i keyân ḥ^vāhem güzîd

Keyân kâf-ı ‘Arabînüñ fethiyle key’üñ cem ‘idür sulṭân ma ‘nāsına pes⁸⁸⁶ keyân selâṭîn demek olur.

Maḥsûl-i beyt: Dimiş idüm ki çün dünyâyâ dāḥil olam mülk-i selâṭinden a ‘lâ mülk ihtiyâr idiserem ya ‘ni devlet-i⁸⁸⁷ dünyâ ihtiyâr ideyim dimiş idüm.

În ne-dânistem ki ez-baḥt-ı zebûn

Ânçî ‘Urfî ḥ^vāhed ân ḥ^vāhem güzîd

Bu beyt ma ‘nâ-yı istidrâki mutazammındur.

Maḥsûl-i beyt: Lâkin baḥt-ı zebûndan bunu bilmedüm ki ol nesne ki [321a] ‘Urfî ister ben ihtiyâr idiserem. Murâd faḳrdur.

⁸⁸⁵ [320b] eger: HM’de yok

⁸⁸⁶ [320b] *Keyân* kâf-ı ‘Arabînüñ fethiyle key’üñ cem ‘idür sulṭân ma ‘nāsına pes: HM’de yok

⁸⁸⁷ [320b] dünyâyâ dāḥil olam mülk-i selâṭinden a ‘lâ mülk ihtiyâr idiserem ya ‘ni devlet-i: HM’de yok

-237- Teşne-leb reftem be-cennet çeşme-i kevşer ne-būd

Şu ‘le-cū reftem be-dūzah müşt-i hākister ne-būd

Teşne-leb vaşf-ı terkibidür ve *şu ‘le-cū* dağı böyle.

Mahşül-i beyt: Şusamış olduğum hâlde cennete gitdüm, kevşer çeşmesi yok idi. Şu ‘le isyeyici olduğum hâlde⁸⁸⁸ cehenneme vardum, bir avuç kül yok idi. Bu kûteh ebyât ‘âlem-i ervâhda olan hâlâtdur fete’emmel.

Ez-bihişt efsānehā mīreft gāhī dūş dil

Reft ü dīd ānhā ki vā ‘iz mīsürūd ekşer ne-būd

Mīreft ve *mīsürūd* kelimeleri ma‘nā-yı hikāyeti mutazammındur ve *dūş* dün gice dimekdür. Bunda zamān-ı sâbıkdan ‘ibāretdür ki murād ‘âlem-i ervâhdur.

Mahşül-i beyt: Gāhī cennetden hikāyeler vākı‘ olurdu. Göñül dün gice cennete gitdi ve gördi ol kıssalar ki vā ‘iz zerķ u riyāyla söylerdi ekşeri yok idi. Ya ‘ni vā ‘izüñ riyāyla söylediği sözler anda hiç yok idi dimekdür ve bi’l-cümle bu beytde lisān-ı şūfiyyede olan mi‘rāc-ı rūhāniyye[ye] işāret ve telmīh vardır fete’emmel.

Hergiz ez-behr-i perīden murğ-ı cān kūşış ne-kerd

Būd bālīş beste āhīr bī-naşīb ez-per ne-būd

Āhīr bunda illā ma‘nāsın ifāde ider.

Mahşül-i beyt: Hergiz uçmağdan ötri murğ-ı cān sa‘y-i kūşış itmedi. Zīrā kanadı bağlu idi yohsa bāl ü perden bī-naşīb degül idi fete’emmel.

‘Aşk-ı büt verzīdenem ‘aybest mīdānem velī

Gird-i dil bisiyār geştem maṭlab-ı dīger ne-būd

Büt bunda dilberden ‘ibāretdür ve *verzīden* özenmekdür ve *gird* kāf-ı ‘Acemīnün kesriyle eṭrāf ma‘nāsınadır.

[321b] Mahşül-i beyt: Benüm ‘aşķ-ı dilebere özenmekligim ‘aybdur bilürem. Lākin göñül eṭrāfında çok cigzindüm gayrı maṭlab u murād yok idi.

Sīne ber-elmās u rū ber-şu ‘le ‘Urfī tā-be-key

Hiç geh bīmār-dil-rā bālīş ü pister ne-būd

Mısrā‘-ı evvelde bir emr-i hāzır maḥzūfdur murād neh kelimesidür ki nūnün kesriyle ve hā-yı aşliyyenün sükūnıyla ma‘nāsı ķo dimekdür ve ‘*Urfī* münādādur ve ḥarf-i nidā muḳadderdür ve *bīmār* ḥasta ma‘nāsınadır ve dilün şıfatıdır ve *bālīş* lāmuñ kesriyle

⁸⁸⁸ [321a] cennete gitdüm, kevşer çeşmesi yok idi. Şu ‘le isyeyici olduğum hâlde: HM’de yok

yaşadıkdur ve *pister* bā-yı ‘Acemīnūñ kesriyle ve sīnūñ sūkūnıyla ve tānuñ fethiyle döşekdür.

Mahşül-i beyt: Sīneñi elmās üzre ve yüzüñi şu ‘le üzre қо. Ey ‘Urfī tā kaçana dek bīmār olan dilūñ hiçbir vaqt yaşadığı ve döşegi olmaya.

-238- Cān zi-şevk-i lebet şeker hāyed

Dil be-dendān-ı gam ciger hāyed

Mahşül-i beyt: Cān lebūñ şevkinden şeker çiyner ve gönül dendān gamıyla ciger çiyner.

Zann-ı sīrī me-ber ki loqma-i kām

Baht pīrest dīrter hāyed

*Sīrī*de olan yā maşdariyyedür ve *me-ber* mīm ü bānuñ fetħalarıyla nehy-i hāzır müfred muhātabdur ve *loqma-i kām* izāfeti beyāniyyedür ve *baht* mübtedā ve *pīrest* haberidür ve *dīr* dālūñ kesriyle geç ma ‘nāsınadur ve *ter* edāt-ı tafzīldür.

Mahşül-i beyt: Toqlıq zannın iletme ya ‘ni beni toq zanneyleme⁸⁸⁹. Zīrā baht pīrdür murād loqmasını geçrek çiyner.

Dil-i āşüfte-baht-ı men tā-çend

Cāy-ı engüşt nīşter hāyed

Āşüfte-baht vaşf-ı terkībī aqsāmındandur ve⁸⁹⁰ *engüşt* elifūñ fethiyle ve kāf-ı ‘Acemīnūñ zammıyla barmaqdur.

Mahşül-i beyt: Benüm āşüfte-baht olan gönülüm niçeye dek engüşt yerine nīşter çiyner.

Ān ki gīred mizāc-ı pervāne

Şu ‘le çün mīvehāy-ı ter hāyed

Ter bunda yaş ve tāze ma ‘nāsınadur.

Mahşül-i beyt: Ol kimse ki [322a] perv[ā]ne mizācın tutar ya ‘ni pervāne mizāc olan kimse şu ‘leyi abdār ve tāze mīveler gibi çiyner.

Bes ki yābed halāvet ez-pervāz

Ṭāyir-i şevk bāl ü per hāyed

⁸⁸⁹ [321b] iletme ya ‘ni beni toq zann: HM’de yok

⁸⁹⁰ [321b] **engüşt nīşter hāyed**

Āşüfte-baht vaşf-ı terkībī aqsāmındandur ve: HM’de yok

Tāyir murğ ma‘nāsınadır ve şevka izāfeti beyāniyyedür ve *perbālden* e‘amdur kanata ve yelege ıtlāk olunur.

Maḥsül-i beyt: Pervāzdan ziyāde ki ḥalāvet bula, murğ-ı şevk bāl ü perin çiyner. Ma‘lūm ola ki kuş maḥzūz olduğda tüylerin burnıyla karışdırır. ‘Urfī merḥūm daḥı bu ma‘nāya telmīḥ buyurmuşdur fete’emmel.

Leb-i şādī mekīd yek çendī

‘Urfī eknūn leb-i diger ḥāyed

Maḥsül-i beyt: ‘Urfī birkaç zamān şādlık dudagın emdi. Şimdi gayrı dudak çiyner yāḥud gayruñ dudagın çiyner ya‘ni emer demek olur. Ḥāşıl-ı kelām leb-i diger izāfeti beyāniyye ve lāmiyye olmağa mesāğ vardır.

-239- Çeşmem ne behr-i ḥ^viş dem-i nez‘ ter şeved

Tersem ki men be-mīred ü ḡam derbeder şeved

Maḥsül-i beyt: Gözüm ḥālet-i nez‘de kendi fevtümden ötri yaş olmaz ya‘ni ağlamaz. Korkaram ki ben fevt olam ve ḡam derbeder ola ya‘ni gözüm bundan ötri ağlar dimekdir.

Hergiz be-rūy-ı dost ne-dīdem ki dil ne-güft

Teskīn-i şevk-i men be-nigāh-ı diger şeved

Maḥsül-i beyt: Hergiz rūy-ı dostu bakmadum ki gönül dimedi benüm şevkum bir nigāhla daḥı teskīn olur. Ya‘ni rūy-ı cānāna her bakdukça bir daḥı bakasun şevkum teskīn olur i ‘tiḡādıyla ilā-ḡari’n-nihāye rūy-ı dilārāya bakmadan ‘ibāretdür.

Ma‘şūk-rā kirişme bülendest pes çerā

Āzürde ez-melāmet-i kūteh-naẓar şeved

Maḥsül-i beyt: Ma‘şūkuñ kirişmesi bülenddür pes niçün kimse kendinüñ kısa naẓarından āzürde olur. Ya‘ni cānānuñ nāz u şīvesi [322b] yücedür, ‘uşşākdan gayrı kimse anı müşāhede idemez demek olur.

Mā girye-dostīm ü tū nāzik-dilī künūn

Siḥrī bi-kun ki girye be-āb-ı diger şeved

Girye-dost terkīb-i mezcī aḡsāmındandır. Siḥrīde olan yā vaḥdet içündür ve teved bunda emr-i ḡāyib ma‘nāsınadır.

Maḥsûl-i beyt: Biz girye dostuz ve sen nâzik-dilsin el-ân bir sihr ile ki giryemüz gayrı suya revân olsun ya‘ni maḥvolsun dimekdür. Zîrâ seylâb deryâya qarışduḡda maḥvolur. Bu ġazel dîvânlaruñ ekşerinde faḡaṡ bu miḡdâr bulunup şâh beyti bulunmadı.

-240- Cemâ ‘atî ki zi-nâmûs u nâm mîġüftend

Be-deyr dūş zi-mestî vü cām mîġüftend

Cemâ ‘atîde olan yâ vaḡdet içündür ve mestî yâsı maşdariyyedür.

Maḥsûl-i beyt: Bir cemâ ‘at ki nâmûs u nâmdan söz söylerlerdi. Dün gice kilîsâda bâde-nüşlîḡdan ve câmdan söz söylerlerdi. Mîġüftend kelimelerinde olan mî lafzı ḡikâyet-i ḡâl-i mâzî ma‘nâsın ifâde ider.

Bi-yâ bi-bîn ki çi fetvâ dehend der-mestî

Hemân ġürûḡ ki mey-râ ḡarâm mîġüftend

Maḥsûl-i beyt: Gel gör ki serḡûşlîḡda ne fetvâ virürler, hem ol cemâ ‘at ki şarâba ḡarâm dirler idi. Nitekim Kemâlpasazâde buyurur beyt:

Bâdenüñ ḡallinde ben bir nûkte buldum ġûş idüñ

Mest oluñ kellîf⁸⁹¹ sâḡıṡ olsun andan nûş idüñ

Fiġân ki cümle fütâdend der-şikence-i dām

Kesân ki ‘ayb-ı esîrân-ı dām mîġüftend

Maḥsûl-i beyt: Fiġân ki cümle şikence-i⁸⁹² dâma düşdiler şol kimseler ki dām-ı ‘aşḡ esîrlerini ta‘yîb iderler idi.

Be-ṡavaf-ı Ka ‘be şinîdem zi-sâkinân-ı ḡarem

[323a] Ki ehl-i deyr-i muġân-râ selâ[m] mîġüftend

Maḥsûl-i beyt: Ka ‘be-i şerîfeyi ṡavâf itdükde sâkinân-ı ḡaremden işitdüm ki ehl-i deyr olan muġâna selâm dirler idi. Ya ‘ni bizden selâm idüñ dirler idi.

Be-şahñ-ı deyr şinîdem zi-zâyirân-ı şanem

Hemân ki ber-der-i Beytü’l-ḡarâm mîġüftend

Zâyirân-ı şanemden murâd beyt-i sâbıḡda mezkûr olan muġândur.

⁸⁹¹ Bu kelime teklîf olmalıdır, sehven yanlış yazılmıştır.

⁸⁹² [322b] dām/ Kesân ki ‘ayb esîrân-ı dām mîġüftend

Maḥsûl-i beyt: Fiġân ki cümle şikence-i: HM’de yok

Mahsül-i beyt: Şahın-ı kilîsâda işitdüm zâyirân-ı şanemden hem ol sözi ki Beytül-
harâm'da söylerler idi. Murâd selâmdur, ya 'ni muğân dahı sâkinân-ı hareme bizden
selâm idüñ dirler idi.

Rumûz-ı âteş-i Mûsâ ki berehmen be-şikâft

Zi-ehl-i dîn be-şinîdîm ki hām mîgüftend

Âteş-i Mûsâ dan murâd hâzret-i Mûsâ peygamber şalavâtullâhi 'alâ-nebiyyinâ ve
'aleyhi hâzretlerinüñ⁸⁹³ vâdî-i Eymen'de müşâhede eyledügi nûrdur ve *berehmen*
böyle mahallerde şüfiyye ıstılâhı üzre sâlik-i mürteâdan 'ibâretdür ve *ehl-i dînden*
mağşûd ehl-i zâhirdür.

Mahsül-i beyt: Hâzret-i Mûsâ peygamberüñ müşâhede eyledügi âteşüñ rumûzını
berehmen hâlleyledi. Ehl-i zâhirden işitdük ki hām didiler. Ya 'ni ol rumûzı erbâb-ı
zâhir murâd üzre beyân idemediler.

Tamām bûd be-yek harf-i germ ü mâ gâfil

Hikâyeti ki hemân nâ-tamām mîgüftend

Harf bunda sühândan 'ibâretdür ve *germ* kâf-ı 'Acemînüñ fethiyle ıssı ma 'nâsınadır.

Mahsül-i beyt: Bir ıssı sözile tamām olur ve hâlbuki biz gâfilüz bir hikâyet ki hem anı
nâ-tamām didiler idi.

Be-Ka 'be şad reh nezdîk ü dūr dîdem lîk

Bi-gü ki şavma 'a-dârân kûdām mîgüftend

Mahsül-i beyt: Ka 'be-i vişâle yüz yakın yol ve yüz ayruk yol gördüm lâkin söyle ki
erbâb-ı şavma 'a kağı yolu söylediler. Mağşûd şavma 'a-dârlara [323b] ta 'rîzdür.
Ya 'ni anlaruñ didügi yol uzaktadır. Zîrâ ekseri mübtelâ-yı zerķ u riyâdur bu ise rehzen-
i vuşûldür demek olur. Ba 'zı nüsha me-gü düşmüş mîm-i nâhiye ile bu dahı ma 'nâya
karîbdür fete' emmel.

Figân zi-ţab 'ı tû 'Urfî gâlaţ ne-mîreftend

Sühanverân ki turâ hoş-kelâm mîgüftend

Figân meded meded dimekdür ve *sühanverân* sühanverüñ cem 'idür. Murâd şu 'arâdur
ve *hoş-kelâm* vaşf-ı terkîbî aksamındandır ya 'ni güzel sözli dimekdür.

⁸⁹³ [323a] şalavâtullâhi 'alâ-nebiyyinâ ve 'aleyhi hâzretlerinüñ: ('a.m.)'uñ HM

Maḥsūl-i beyt: Ey ‘Urḫī fiḡān senüñ ṭab‘uñdan ki ḡalaṭ gitmediler ya‘ni dürüst ve şahīḫ söylediler. Şol şā‘irler ki saña ḡoş-kelām didiler. Murād temeddühdür.

-241- Çend bî-behre büved dîde-i giryānî çend

Zülf cem‘ār ki cem‘and perîşānî çend

Cem‘ār āridenden elif-i memdüde ile emr-i ḡāzırdur ma‘nāsı bir yere getür ya‘ni cem‘eyle dimekdür.

Maḥsūl-i beyt: Birkaç giryānuñ dîdesi niçeye dek müşāhede-i cemālünden bî-behre ola. Zülfüñi cem‘eyle ki bir niçe perîşān diller cem‘olsunlar.

Gül-ruḡān muḡabbet-i nā-yāft ne-yābend meger

Yek nefes çāk ne-bîmend girîbānî çend

Gül-ruḡān gül-ruḡuñ cem‘idür ve gül-ruḡ vaşḫ-ı terkîbî aḡsāmındandır ve *nā-yāft* bulunmaz nesne ma‘nāsınadır.

Maḥsūl-i beyt: Gül yüzli maḡbūblar bulunmaz nesne miḡnetin bilmezler. Ya‘ni her istediklerin bulurlar, meger ki bir sâ‘at çāk olmuş birkaç girîbān görmeyeler.

Ān ki āmāde kuned perde-i nā-kerde günāḡ

Key dered perde-i nā-kerde⁸⁹⁴ peşîmānî çend

Dered dāl-i evvelüñ fethiyle ve kesriyle ve rānuñ fethiyle fi‘l-i muḡāri‘ müfred ḡāyibdür derîdenden müştāḡdur.

Maḥsūl-i beyt: Ol Ḥudā ki günāḡ işlemeyenlere perde-i maḡḡîret āmāde ider. Birkaç peşîmānuñ itdüḡi günāḡdan ötri perdesini kaçan [324a] yırtar. Ya‘ni itdüklerine peşîmān olanlaruñ perdesin yırtmaz. Murād *et-tā’ibü mine’z-zenbi ke-men lā-zenbe lehü*⁸⁹⁵ meḡhūm-ı şerîfidür.

Kibriyā-yı tū be-dānem ki ne-yāred be-naḡar

Müşṭî ālūde vü ālāyiş-i dāmānî çend

Maḥsūl-i beyt: Ya Rabbi bilürem ki senüñ kibriyā ve ‘āḡametüñ naḡara getürmez ya‘ni ‘afv eyler bir avuç mülevveşi ve birkaç dāmānuñ bulaşıḡını. Ya‘ni günāḡkārı ve günāḡkārıuñ şaḡāyır ü kebāyirini.

‘Urḫī efsāne-[i] ḡam ḡuş kūnān ḡalḡa zedend

Ḥ’ān bi-yārāy ki cem‘āmede miḡmānî çend

⁸⁹⁴ Metinde sehven ez-kerde şeklinde yazılmış bu ifade nā-kerde olarak transkribe edilmiştir.

⁸⁹⁵ “Günahına tevbe eden, hiç hūnah işlememiş gibidir.” İbn Māce, Zūhd, 30.

Mahsül-i beyt: Ey ‘Urfî gam efsânesin dinleyerek meclis kurdılar şofra getür ki birkaç mihmân cem ‘ olmışdur.

-242- Çün seng-i cefâ be-dest gîred

Bes şîşe-i dil şikest gîred

Seng taş ma‘nâsınadur ve cefâya izâfeti beyâniyyedür ve *şîşe-i dil* izâfeti dahı böyledür.

Mahsül-i beyt: Çünki yâr elinde seng-i cefâ tuta çok şîşe-i dil şikest kabûl ider ya ‘ni kırılır.

Bed-mest şödem bi-gû ki vâ ‘iz

Âheng-i terâne pest gîred

Bed-mest isti‘mâlde mest-i hârâb ma‘nâsınadur ya ‘ni geçgin şerhûş dimekdür ve *gîred* bunda emr-i gâyibdür.

Mahsül-i beyt: Bed-mest oldım söyle ki vâ ‘iz âheng-i terâneyi alçak tutsun. Ya ‘ni va ‘zında pek çağırmayup âheste yolından naşîhat eylesün. Murâd ehl-i riyâ olan vâ ‘izlere i ‘tirâzıdır.

Ez-muhtesib âyed in ki der-huld

Mestem zi-mey-i elest gîred

Mahsül-i beyt: Muhtesibden bu iş gelür ki cennetde beni mey-i elestden mest tuta.

Mâ-râ çi ziyân ki behr-i hüd şeyh

Ân mâye ki nîst hest gîred

Mahsül-i beyt: Bâña ne ziyân ki şeyh kendi içün olmayan nesneyi var tutar ya ‘ni şeyh [324b] kendüde olmayan a‘mâl-i cemîleyi vardur dimeden hâşılı şeyhuñ mürâyîlğından bâña îarar u ziyân yokdur dimekdür.

Mey dâğ şevd demî ki ‘Urfî

Peymâne-i hûn be-dest gîred

Mahsül-i beyt: Şarâb dâğ-ı derûn olur bir vaktde ki ‘Urfî elinde peymâne-i hûn tuta.

-243- Çün ‘aşk-ı büt zi-Ka ‘be be-deyrem havâle kerd

Tesbîh-i şükr-gû şöd ü nâkûs nâle kerd

Bu beytde şeyh Şan ‘ânî kıssasına nev ‘an telmîh ü îmâ buyurmuşlardır.

Maḥsûl-i beyt: Çünkü ‘aşk-ı ma ‘şûk beni Ka ‘be’den deyre havâle eyledi tesbîḥ-i şûkr idici oldu. Ya ‘ni böyle bir küstâḥdan ḥalâğ oldım deyu tesbîḥ-i şûkr eyledi ve nâkûs böyle bir küstâḥ kilîsâya geldi deyu nâle eyledi. Murâd kesr-i nefsdür.

Ber-âstân-ı deyr nihâdîm rûy-ı zerd

Her zerre şad mu ‘âmele bâ-reng-i lâle kerd

Maḥsûl-i beyt: Rûy-ı zerdümüzi âstân-ı deyre ḳoduḳ her zerre reng-i lâle ile yüz mu ‘âmele eyledi. Ba ‘zı nüṣḥada rûy-ı germ vâḳı ‘ olmuştur yâ ‘ni rûy-ı âşinâñumızı âsitân-ı deyre ḳoduḳ demek olur ilâ-âḥirihî ve li-küllî vecheh.

Âb-ı ḥayât çün talebed kes ki baḥt-ı mâ

În zehr hem be-ḥûn-ı ciger der-piyâle kerd

În lafzınıñ müşârun ileyhi zehrdür ki maḳşûd bâde-i ḳattâldür.

Maḥsûl-i beyt: Kimse niçe âb-ı ḥayât taleb ider ki bizüm baḥtumuz bu zehri ḥûn-ı cigerile bile der-piyâle eyledi ya ‘ni ḳadeḥe ḳodı.

Mecmû ‘a-sâz-ı ‘aşḳ elem-nâme-i merâ

Nâ-ḥ’ânde bürd ḥâtime’i şad risâle kerd

Mecmû ‘a-sâz vaṣf-ı terkîbîdür ve ‘aşḳa izâfeti beyâniyyedür ve elem-nâme terkîb-i mezcî aḳsâmındandır ve merâya izâfeti lâmiyyedür ve *bürd* bânuñ zammıyla fi ‘l-i mâzî müfred ḡâyibdür bürdenden müştâḳdur.

[325a] Maḥsûl-i beyt: ‘Aşḳ mecmû ‘a-sâzı ya ‘ni mihr ü muḥabbet mücelledi benüm elem-nâmemi oḳumadan iletdi ve yüz risâleye ḥâtime eyledi. Ya ‘ni elem-i ‘aşḳ bende ḥatm oldu.

Tîḡî tâft rûz ciger-kûşe-i Ḥalîl

Îmrûz ‘aşḳ ber-ser-i ‘Urfî havâle kerd

Tîḡîde yâ vahdet içündür ve *tâft rûz* yüz döndürdi dimekdür ve *ciger-kûşe* terkîb-i mezcî şüretinde oḡul ma ‘nâsına müsta ‘meldür. Bu maḥalde ḥazret-i Ḥalîl peygambere izâfetile ḥazret-i İsmâ ‘îl peygamber murâd olunur şalavâtullâhi ‘alâ-nebiyyinâ ve ‘aleyhimâ.

Maḥsûl-i beyt: Bir tîḡ ki ḥazret-i İsmâ ‘îl peygamberden yüz dödürdi ol tîḡı bu gün ‘aşḳ ‘Urfî’nüñ başına havâle eyledi.

-244- Çü murg-ı sidre ki der-âşiyân be-yâsâyed

Be-çîn-i sünbül-i zülf-i tû cân bi-yâsâyed

Murg-ı sidreden murād ḥazret-i Rūḥü'l-ḳudsdür ve *ki* isimdür ve *çîn* bûklüm ma' nâsınadur ve sünbûle izâfeti lâmiyyedür ve sünbülün zülfe izâfetibeyâniyyedür.

Mahsûl-i beyt: Murg-ı sidre gibi âşiyânda kim âsûde olur? Senün sünbül zülfün bûklümünden cân âsûde olur ve qarâr ider. Bu beyt su'âl ve cevâbı mutazammındur.

Bi-rânem ez-der-i yâr ey ede(t)[b] ki yek-çendî

Zi-neng-i büse'em ân âsitân bi-yäsâyed

Bi-rân emr-i ḥazırdur mim zamîr-i manşûb muttaşıl mef'ûli der ve *der* kapu ma' nâsınadur ve yâra izâfeti lâmiyyedür ve *neng* 'âr ma' nâsınadur.

Mahsûl-i beyt: Ey edeb beni yârün kapusından sür ki birkaç zamân bûsemün 'ârından ol âsitân âsûde olsun. Ma'lûm ola ki bi-yäsâ[ye]d kelimesi bunda emr-i gâyib ma' nâsınadur.

Zi-reşk-i havşala'em âsmân [325b] şevved dil-rîş

Kirişme'i ki dil-i âsmân bi-yäsâyed

Dil-rîş vaşf-ı terkibîdür ve girişmeden sonra bir kun kelimesi muḳadderdür.

Mahsûl-i beyt: Benüm havşalama ḥased itmeden felek dil-rîş ve muştariib olur bir girişme ile ki dil-i âsmân âsûde olsun ḥaṭâ kendi cânânınadur.

Bi-kun helāk be-bāzîçe'em me-zen zaḥmî

Ki ḥünçegân lebem ez-el-amân bi-yäsâyed

Bāzîçe oyuncaḳ ma' nâsınadur ve ḥiṭâb yine muḳadder cânânadur⁸⁹⁶.

Mahsûl-i beyt: Beni bāzîçe ile helāk eyle bir zaḥm urma ki dudaḡum ḳan ṭamdurarak el-amân dimeden âsûde ola.

Me-ber be-bāḡ bi-ber sūy-ı külḥanem kâncâ

Zi-būy-ı sūḥteḡi maḡz-ı cân bi-yäsâyed

Būy lafzı müştarekdür ḳorḳu ile ümîd ma' nâsına.

Mahsûl-i beyt: Beni bāḡa iletme külḥan cânibine ilet ki anda sūḥtelik bûyından maḡz-ı cân âsûde olur.

Zi-bes ki mânde şevved âsmân der-âzârem

Hezâr sâl pes ez-men cihân bi-yäsâyed

⁸⁹⁶ [325b] cânânadur: cânâna râci'dür HM

Mahsül-i beyt: Felek⁸⁹⁷ ziyâde benüm âzârumda kaldığından biñ yıl benden soñra ya ‘ni benüm kuvvetümden soñra cihân âsüde olsun yâhud âsüde olur. Ma ‘lüm ola ki Fâriside fi ‘l-i⁸⁹⁸ muzâri ‘le emr-i gâyb müştarekdür fete’emmel.

Çünân be-mâtem-i dil der-gamet kunem şiven

Ki küşteğân-ı gamet-râ revân bi-yâsâyed

Şiven mâtem ma‘nâsınadır ve *revân* rûh-ı insânide müsta‘meldür ammâ cân ma‘nâsına da isti‘mâl iderler.

Mahsül-i beyt: Senüñ gamuñda gönül mâtemiyle öyle mâtem iderem ki gamuñ küştelerinüñ rûhı âsüde ve râhat olur. Yâhud öyle mâtem ideyim ki gamuñ küştelerinüñ⁸⁹⁹ rûhı râhat olsun demek olur fete’emmel.

Figân ki telh siriştend [326a] peyker-i ‘Urfî

Ne-şöd ki zâgî ezîn üstühvân bi-yâsâyed

Mahsül-i beyt: Figân ki ‘Urfî’nüñ şüretini telh ve acı yogırmışlardur olmadı ki bu üstühvândan bir zâg râhat ü âsüde ola.

-245- Çü bâ-men ü sühan ân la ‘l-i âteşnâk h‘âhed şöd

Be-kâmem her çi zehrest ez-lebeş tiryâk h‘âhed şöd

Mahsül-i beyt: Çünkü sözde ol la ‘l-i âteşnâk benümle olısardur dimâgumda her ne ki zehrdür anuñ lebinden tiryâk olısar. Zâmîr-i gâyb muqadder cânâna râci ‘dür.

Hücüm-i ‘âşıkân der-küy-ı ô efzûd u hoş-hâlem

Kezîn pes der-hücüm-ı dostân bî-bâk h‘âhed şöd

Ô zâmîri cânâna râci ‘dür ve *h‘âhed şödün* fâ‘ili dağı böyledür.

Mahsül-i beyt: ‘Âşıklarun hücumı cânânun maħallesine ziyâde oldu ve ħâlbuki benüm ħâtırum hoşdur. Zîrâ bundan soñra dostların hücumından cânân bî-bâk olısardur. Maşşûd hücum-ı dostâne cânâne taħammül idüp biz dağı ‘arz-ı ħâle ruħşat buluruz demek olur.

Çi gam ger dâmen-i pâket be-ħünem gerded âlüde

Ki ferdâ hem be-âb-ı dîde-i men pâk h‘âhed şöd

⁸⁹⁷ [325b] felek: HM’de yok

⁸⁹⁸ [325b] fi ‘l: HM’de yok

⁸⁹⁹ [325b] rûhı âsüde ve râhat olur. Yâhud öyle mâtem ideyim ki gamuñ küştelerinüñ: HM’de yok

Mahşül-i beyt: Ne gam ya‘ni kırmaz eger senüñ pāk dāmenüñ benüm kanumla ālūde olursa. Zīrā yarın yine nīm gözüm yaşıyla pāk olısdur.

Ne-yem nevmīd eger destem būd kūteh zi-dāmāneş

Çü mīdānem ki der-cevelāngeh-i ō hāk h‘āhed şöd

Şīn-i zamīr muḳadder cānāna rāci‘dür ve ō zamīri daḫı böyledür.

Mahşül-i beyt: Nā-ümīd ve me‘yūs degülim eger anuñ dāmānından elim kışa olursa ya‘ni yārūñ dāmān-ı vişāline elim irişmezse daḫı nā-ümīd olmam. Zīrā bilürem ki anuñ cevelān idecek [326b] yerinde elim hāk olısdur ve cānān anuñ üzerinde cilve vü cevelān idiserdür demek olur.

Zi-mest üftādenem der-me[s]cid ey zāhid me-şev rence

Ki şahn-ı mescidet ferdā zemīn-i tāk h‘āhed şöd

*Rence*de hā-yı resmī niçede olan hā-yı resmī gibi taḫşīş ifāde ider ve tāk aşma çubuğıdur.

Mahşül-i beyt: Ey zāhid mescide mest ve lā-ya‘kıl düşdügümden elemli ve bī-ḫuzūr olma. Zīrā senüñ mescidüñ ortası yarın zemīn-i tāk olısdur. Murād ‘ālem ḫālden ḫāle intikāl idüp fānī olduğına işāretdür.

Tū çāk-i pīrehen mīdüzī ey maḫrem ezīn gāfil

Ki tā-dāmen-i girībān-ı kefen hem çāk h‘āhed şöd

Mahşül-i beyt: Ey maḫrem sen çāk-i pīrehenüñ dikersin bundan gāfil olduğun ḫālede ki girībān güftün daḫı tā dāmenine dek çāk olısdur. Murād tenbīh ve iḳāīdur.

Şeved sevdā-yı pā-būs-ı tū efzūn der-ser-i ‘Urfī

Derīn zūdī hemānā beste-i fitrāk h‘āhed şöd

Fitrāk Türkidür.

Mahşül-i beyt: Senüñ ayağun öpmek sevdası ‘Urfī’nün başında ziyāde oluyor. Beñzer ki bu yakında ‘Urfī’nün başı bu sevdādan beste-i fitrāk olısdur demek olur.

-246- Çü şūr-ı fitne-i ḫüsnet be-cilvegāh ber-āyed

Şad āftāb-ı kıyāmet zi-ḫāk-i rāh ber-āyed

Şūr zamm-ı şīn-i mu‘ceme ile kırışıklık ma‘nāsınadır.

Mahşül-i beyt: Çünkü senüñ fitne-i ḫüsnet ü cemālün şūr-ı ‘arz-ı dīdār itdügün yerde zāhir ü pedidār ola. Ḫāk-i rāhuñdan yüz āftāb-ı kıyāmet tūlū‘ ider.

Kücāst büt-kede-i ‘aşk u secdehā-yı perişān

Ki nūr-ı t̤ā‘atem ez-kūşe-i külāh ber-āyed

Büt-kede [327a] büt-hāne ma‘nāsınadur ve ‘aşka izāfeti beyāniyyedür ve *secdehāy* perişān-ı ehl-i ‘aşka mahşūş olan aḥvāl-i ‘acāyib ü ef‘āl-i ġarāyibden ‘ibāretdür ve *t̤ā‘atem* kelimesinde olan mīm-i sākine ma‘nāda külāha muḳayyedür.

Mahşül-i beyt: Kandedür büt-hāne-i ‘aşk ve perişān secdeler ki nūr-ı t̤ā‘at kūşe-i külāhumdan zāhir ola.

Demī ki sūhte-i ō zi-tāb-ı derd be-ġalṭed

Hezār şu ‘le-i āteş zi-tekyegāh ber-āyed

Ō zamīri dilde merkūz olan cānāna rāci‘dür ve *tekyegāh* qarārgāh ma‘nāsınadur.

Mahşül-i beyt: Bir dem ki anuñ yanmışı olan ‘aşık-ı sūzān ḥarāret-i derdinden ġalṭān ola qarārgāhından biñ şu ‘le-i āteş zāhir olur.

Baḥr-i raḥmet eger ġavṭa-zen kunem dil-i ḥod rā

Henūz dāmeneş ālūde-i günāh ber-āyed

Ġavṭa ġayın-ı mu‘cemenüñ fethiyle şuya ṭalmaḳ ma‘nāsınadur bu maḥalde *zen* lafzıyla terkīb olmağıle ṭalkıç ma‘nāsın ifāde ider ve *şīn*-i zamīr dile rāci‘dür.

Mahşül-i beyt: Eger kendi gönlümi deryā-yı raḥmete ġavṭa-zen eylesem henūz dāmeni ālūde-i günāh çıkar. Murād ġāyet günāhkār olduğına i‘tirāfdur ve illā deryā-yı raḥmet ġālib ü firāvān olduğı bī-ḥilāfdur.

Eger ne rişte be-düzded be-cezb-i ḥıṣ Zelīhā

Çi güne dilber-i Ken ‘ān zi-ḳa‘r-ı çāh ber-āyed

Dilber-i Ken ‘ān’dan murād ḥazret-i Yūsuf peyġamberdür şalavātullāhi ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi⁹⁰⁰.

Mahşül-i beyt: Eger Zelīhā kendi cāzibe-i ‘aşkıyla rişte uğurlamayaydı ya‘ni ser-rişte-i mihr ü muḥabbet ile ḥazret-i Yūsuf’ı kendüye çekmeyeydi ḥazret-i Yūsuf ḳuyunuñ dibinden ne vechile çıkar idi demek olur. [327b] Rişte rānuñ kesriyle lūġatde iplik ma‘nāsınadur ammā bunda mihr ü muḥabbetden kināyetdür fete‘emmel.

Çü şevḳ-i rūy-ı tū cūşed be-dil zi-her ser-i müyem

Gül-i niyāz demed ḥūşe-i nigāh ber-āyed

⁹⁰⁰ [327a] peyġamberdür şalavātullāhi ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi: (‘a.m.)’dur HM

Hūşe başağdur ve nigāha izāfeti beyāniyyedür.

Mahşül-i beyt: Çünkü senüñ şevk-i rüyuñ gönülde cüş eyleye her kılımuñ ucından gül-i niyāz biter ve hūşe-i nigāh zuhūr ider.

Şehīd-i ‘aşk-ı tū ger da ‘vā āverd be-tū şāyed

Ki be-terāviş-i şad zaḥm bī-günāh ber-āyed

Terāviş tānuñ fetḥiyle ve kesriyle ve vāvuñ kesriyle ism-i maşdardur terāvidenden sızıntı ma ‘nāsına.

Mahşül-i beyt: Senüñ şehīd-i ‘aşkuñ eger saña da ‘vā getirürse ya ‘ni şikāyet iderse lāyīkdur. Zīrā bī-günāh olduğı hālde yüz zaḥmuñ sızıntısıyla gelür. Ya ‘ni cāy-ı haşre zaḥmları akrağ gelür. Bu gāzelüñ dahı tettebbu‘ olunan nüşhalarda şāh beyti bulunmamışdur.

-247- Çi fitne der-dil-i ān ‘işve-sāz mīgüzered

Ki nā-şikefte ber-ehl-i niyāz mīgüzered

‘İşve gönül aldamağdur lākin bunda sāzile terkīb olmağla gönül aldayıcı ma ‘nāsınadır.

Mahşül-i beyt: Ol ‘işve-sāzuñ gönlinden ne fitne geçer ki ehl-i niyāz olan ‘aşıklara iltifāt itmeden geçer gider. Mısrā‘-ı evvelde olan mīgüzeredüñ fā‘ili fitne ve şānidekinüñ ol ‘işve-sāzdur.

Derīn ḡamem ki me-bādā ne-kerdemeş be-zamīr

Çü ḡarf-i ehl-i dil ez-imtiyāz mīgüzered

Ḥarf böyle maḡallerde kelāmdan ‘ibāretdür.

Mahşül-i beyt: Bu ḡamdayam ki olmaya ki zamīrinde olmayam ya ‘ni yārüñ ḡatırında olmayam çünkü ehl-i dilüñ kelāmı [328a] imtiyāzdan geçe. Ya ‘ni ehl-i dilüñ kelāmı meclis-i cānānda imtiyāz olunduğda ḡorḡum budur ki ḡatırına gelmeyem dimekdür.

Be-şehr-i ‘aşk be-nāzem ki sākināneş-rā

Tamām-ı ‘ömr be-‘acz ü niyāz mīgüzered

Şehr-i ‘aşk izāfeti beyāniyyedür ve *be-nāzem* isti ‘mālde ḡurbān olayım dimekdür ve *şīn*-i zamīr şehr-i ‘aşka rāci ‘dür.

Mahşül-i beyt: Şehr-i ‘aşka ḡurbān olayım ki anuñ sākinlerüñ cemı ‘ ‘ömri ‘acz ü niyāzile geçer.

Be-rüy-ı cān der-i dil best ḡayretem ḡüyā

Ki der-ḥarīm-i dil ān dil-nevāz mīgüzered

Ġayretem gayret-i ‘aşķem taķdīrindedür ve *dil-nevāz* nūnuñ fetḥiyle ve zammıyla vaşf-ı terkībīdür nevāzīdenden gönül oḥşayıcı dimekdür.

Mahsül-i beyt: Ġayret-i ‘aşķım gönül ḳapısını rüy-ı cāna ḳapadı gūyā ki gönül ḥareminde ol yār-ı dil-nevāz gūzer ider.

Be-dil gūzeştī vü bā-ān ki ‘ömrhā be-gūzeşt

Henüz dil zīr-i cān be-nāz mīgüzered

Mahsül-i beyt: Gönülden geķdün ve anuñ birle ki ‘ömrler geķdi ya‘ni sen gönülden geķeli çok zamān mürür itdi ve el-ān daḥı gönül cānānuñ yanından nāzile geķer fete‘emmel.

Ḥarāb-ı ḥālī-i dilhā neger ki ān maḡrūr

Çü ‘ahd-i ḥüsn-i civānī vü nāz mīgüzered

Mahsül-i beyt: Dillerün ḥālī ḥarāblıḡın gör ki ol maḡrūr güzellik ve civānlıķ ve nāz vaķti gibi geķer. Ya‘ni ‘uşşāķuñ yanından ziyāde sür‘atle geķer.

Sezed zi-ḡayret eger māni‘em şevī zān rāz

Ki der-miyān-ı men ü bī-niyāz mīgüzered

Mahsül-i beyt: Lāyıķdur eger ḡayretten baña māni‘ olursañ ol rāzdan ki ya‘ni ol rāzı ‘arz eylemeden ki benümle ḥazret-i Ḥālīķ-ı bī-niyāz arasında vāķı‘ olur. Ya‘ni beni ol deñlü [328b] kendüye meftün itmışsin ki rāzumı dergāh-ı bī-niyāza ‘arz itmge ruḥşat bulamam.

‘İnān-ı dīn⁹⁰¹ ü dil āncā zi-kef reved ‘Urfī

Ki ān kirişme be-īn türk-tāz mīgüzered

‘İnān-ı dīn izāfeti beyāniyyedür ve *kefel* ayasıdur ve *‘Urfī* münādā vāķı‘ olmışdur ve ḥarf-i nidā muḳadderdür ve *kirişmeden* murād mecāz ṭarīķı üzre şāḥib-i kirişmedür ya‘ni cānāndur. Zīrā şu‘arā ba‘zı yerlerde ri‘āyet-i edeb içün dildārı kināyātıyla ta‘bīr iderler ve *türk-tāz* yelüp yupurmak ma‘nāsınadır.

Mahsül-i beyt: Ey ‘Urfī ‘inān-ı dīn ü dil elden ol yerde gider ki ol kirişme bu türk-tāz ile gūzer ide.

-248- Çi mihribān be-sefer şöd çi tünd-ķahr āmed

⁹⁰¹ [328b] dīn: HM’de yok

Firişte' i be-şöd ü fitne' i be-şehr âmed

Çi kelimeleri bunda ma' nâ-yı ta' accübi mutazammındur.

Mahşül-i beyt: Ne 'aceb mihribân sefere gitdi ne 'aceb tünd-ķahr geldi melek gitdi ve şehre fitne geldi. Tünd-ķahr bî-raħm ma' nâsınadur ve murâd cānānı gidüp aġyārı geldüġine veyāħud bir eyü ħākim-i dil-nevāz gidüp yerine bir zālīm muzlīme-tırāz⁹⁰² geldüġine işāretdür. Belki ma' nāda şikāyetdür fete' emmel.

Kirişme-i ki diger nāhunī resāned ki bāz

Güşüd girye-i telġ ü hezār nehr âmed

Evvelki *ki* isimdür kim ma' nâsına ve *resāned* bunda fi' l-i māzī vāķı' olmışdur ve *nehr* ırmaķ ma' nâsınadur ve *diger bāz* kelimeleri bunda yine ma' nâsınadur.

Mahşül-i beyt: Yine kimün kirişmesi bir tırnaķ irişdirdi ki yine girye-i telġ zāhir oldı ve biñ ırmaķ geldi.

Ėıyās kun ki çi ābem reved be-cūy-ı ħayāt

Ki gāġ girye-i şādī zi-dīde zehr âmed

Çi bunda mübālaġa ma' nâsın ifāde ider ve *cūy* ırmaķ ma' nâsınadur [329a] ve ħayāta izāfeti beyāniyyedür ve *şādīde* olan yā maşdariyyedür.

Mahşül-i beyt: Ėıyās eyle ki ħayāta ne çok şuyım gider ki şādlık giryesi vaķtinde gözümden zehr geldi.

Be-şümī-i dil ez- 'āfiyet remīde-i men

Zi-kūġ (u) bādiye āvāregī be-şehr âmed

Dil mā-ba' dine izāfetle okunmaķ lazımdur ve *bādiye* şahrā ma' nâsınadur.

Mahşül-i beyt: Benüm 'āfiyetden ürkmüş gönlümün şomlığı sebebi ile taġ ve şahrādan āvārelik şehre geldi.

Me-gū ki bī-ħaber âmed be-dehr 'Urfī vü reft

Her ān ki ez- 'adem âmed çünin be-dehr âmed

Mahşül-i beyt: Ėıtāb-ı 'ām tārīķıyla buyurur dime ki dehre 'Urfī bī-ħaber geldi ve gitdi. Zīrā her ol kimse ki 'ademden geldi dehre bunuñ gibi geldi.

-249- Çi germist ki der-ser şarāb misūzed

⁹⁰² [328b] geldüġine veyāħud bir eyü ħākim-i dil-nevāz gidüp yerine bir zālīm muzlīme-tırāz: HM'de yok

Çi âteşest ki der-dîde h^vâb mîsûzed

Mahsûl-i beyt: Ne germiyyet ve harâretdür ki başda şarâbı yaqar. Ne âteşdür ki gözde h^vâbı yaqar ya ‘ni mahv idüp giderür ve şarâbı yaqmadan murâd keyfiyyetde gâlib olup anuñ neş’esin izâle eylemekdür ve bi’l-cümle murâd⁹⁰³ ahvâl-i ‘aşkı beyândur.

Kesî ki berķ-i muḥabbet derû zened âteş

Zi-tâb-ı sâye-i ô âftâb mîsûzed

Mahsûl-i beyt: Şol kimse ki berķ-i muḥabbet aña âteş ura. Ol kimsenüñ şu ‘le-i sâyesinden âftâb sūzân olur.

Merâ çi cürm ki âteş fütet be-zühd ü şalâh

Ki in metâ ‘ zi-berķ-i şebâb mîsûzed

*În metâ ‘ zühd ü*⁹⁰⁴ şalâhdan ‘ibâretdür.

Mahsûl-i beyt: Benüm ne cürmüm var ki zühd ü şalâha âteş düşer ya ‘ni zühd ü şalâha esbâbı âteş-i itlâfa yanmadan benüm suçum yokdur. Zîrâ bu metâ ‘ tâzelik şimşeginden sūzân olur. [329b] Nitekim *eş-şebâbü şu ‘betün mine’l-cünûnı*⁹⁰⁵ buyurmuşlardır.

Yekîst âteş ü âb-ı ḥayât der-vaḳtî

Ki germî-i ciger-i teşne âb mîsûzed

*Âteşüñ tabî‘atı hâr-ı yâbisdür ve âbuñ tabî‘atı bârid-i raḥbdür ve germî kâf-ı ‘Acemînüñ fethiyle ve mîmüñ kesriyle ve yâ-yı maşdariyle harâret ma ‘nâsınadır ve cigere izâfeti lâmiyyedür ve cigerüñ teşneye izâfeti lâmiyye ve beyâniyye olmaḳ câ’izdür fete’emmel*⁹⁰⁶.

Mahsûl-i beyt: Âb-ı ḥayâtla âteşüñ tabî‘atı birdür şol vaḳtde ki ciger-i teşnenüñ harâreti şuyı yaḳa ya ‘ni harâret-i ciger-i teşneden şu âteşe dönüp berâber olup.

Zi-rûy-ı germ-i vefâ bâz mîcehd berķî

Ki der- ‘inân-ı şabûrî şitâb mîsûzed

Germ kâf-ı ‘Acemînüñ fethiyle ıssı ma ‘nâsınadır.

Mahsûl-i beyt: Vefânuñ rûy-ı germinden bir şimşek şaçar ki şabûrlıḳ ‘inânında şitâb yanar. Ya ‘ni artık şabra mecâl ḳalmaz.

⁹⁰³ [329a] keyfiyyetde gâlib olup anuñ neş’esin izâle eylemekdür ve bi’l-cümle murâd: HM’de yok

⁹⁰⁴ [329a] şalâh/ Ki in metâ ‘ zi-berķ-i şebâb mîsûzed

În metâ ‘ zühd ü: HM’de yok

⁹⁰⁵ “Gençlik, delilikten bir şubedir.” Câmîü’s-sagîr, 934.

⁹⁰⁶ [329b] fete’emmel: HM’de yok

Ḥudāy-rā bi-niṣānīd āteş-i ‘Urfī

Ki tevbe kerd ü zi-şevk-i şarāb mīsūzed

Mahşul-i beyt: Allah için ‘Urfī’nün āteşin teskīn idüp söndürünüz ki tevbe eyledi ve şarāb arzūsından yanup yakılır.

-250- Ḥadīş-i ‘aşk-ı cān-fersā me-güyīd

Bi-düzdīd īn ḥadīş ammā me-güyīd

Ḥadīş bunda kışsa ve hikāye ma‘nāsınadır ve *cān-fersā* vaşf-ı terkībīdür cān aşındıcı ma‘nāsına ve⁹⁰⁷ *bi-düzdīd* dāl-i evvelün zammıyla düzdīdenden emr-i ḥāzır cem‘ muḥātabdur. Ma‘nāsı uğurlaңыз dimekdür ammā bu maḥalde nihānı ta‘līm idiünüz dimesen ‘ibāretdür.

Mahşul-i beyt: ‘Aşk-ı cān-fersā kışsası söylemeңыз bu kışsayı gizlüce ta‘līm idüp öğreniңыз [330a] ammā söylemeңыз.

Metā‘-ı men ne-mīerzed be-tārāc

Hikāyet-i bā-men ez-yağmā me-güyīd

Mahşul-i beyt: Benüm metā‘um yağmaya degmez baña yağmadan hikāye söylemeңыз.

Be-Ṭūr-ı mā ne-kunced men‘-i dīdār

Velī īn rāz bā-Mūsā me-güyīd

Mahşul-i beyt: Bizüm Ṭūr’umuza men‘-i dīdār şıgmaz ya‘ni bizüm Ṭūr’umuzda dīdār memnū‘ degüldür. Velākin bu rāzı ḥazret-i Mūsā ‘aleyhisselāma söylemeңыз. Murād dīdār dünyāda daḥı muḥāl olmaduğına telmīhdür.

Ḳıyāmet-rā zi-pey hestīm ü reftīm

Diger efsāne-i ferdā me-güyīd

Mahşul-i beyt: Ḳıyāmeti girüye koduk ve gitduk daḥı ḳıyāmet efsānesin söylemeңыз. Ya‘ni biz *mūtū ḳable en-temūtū*⁹⁰⁸ feḥvāsınca terk-i mā-sivā itmişüz dimekdür.

Çi bāşed cān-feşānī īn hikāyet

Be-dest ü āstīn-i mā me-güyīd

⁹⁰⁷ [329b] *cān-fersā* vaşf-ı terkībīdür cān aşındıcı ma‘nāsına ve: HM’de yok

⁹⁰⁸ “Ölmeden evvel ölünüz.” Aclūnī, *Keşfü’l-hafā*, 2/29.

Çi bâşed bunda ne şeydür ya‘ni ne şey degüldür ma‘nâsınadur ve *cân-feşân* vaşf-ı terkibîdür ve *yâ* maşdariyyedür.

Mahşül-i beyt: Cân-feşânlık ne şeydür bu hikâyeti bizüm dest ü âstînumüze söyleme. Kerdest ve âs[t]în ‘alâ-tarîk-ı mecâz kendüden kinâyetdür ve bi‘l-cümle murâd ‘âşık-ı şâdık yanında cânân yolına cân fedâ eylemek cüz’îdür dimek olur.

Çü nâ-hağ küşteğân-ı ô şümârîd

Be-hağğ-ı zağm-ı ô kez-mâ me-güyîd

Mahşül-i beyt: Çünkü ol yârûn nâ-hağ maqtûllerini şayasıñuz anuñ zağmı hağğıçün ki bizden söylemeñüz. Ya‘ni bizi yârûn nâ-hağ küştelerinden ‘additmeñüz.

Nişânî ez-dil-i ‘Urfî ne-yâverd

Diger ğam-râ cihân-peymâ me-güyîd

Nişânîde olan *yâ* vahdet içündür ve *cihân-peymâ* vaşf-ı terkibîdür cihânı ser-tâ-ka-dem dolaşıcı ma‘nâsınadur [330b] ve ğama cihân-peymâ didügi ğamuñ her yerde bulunduğı hasebiyledür.

Mahşül-i beyt: Dil-i ‘Urfî’den bir nişân getürmedi. Bir dahı ğama cihân-peymâ dimeñüz ve ma‘lûm ola ki bu ğazel şüfiyye ıstılahında mezkûr olan ħarâbâtîler lisânı üzre vâkı‘ olmışdur. Nitekim şâ‘ir buyuyur beyt:

Bir ħâlete varmışdurur erbâb-ı ħarâbât

Kim düşde bile görmez anı ehl-i kerâmât fete’ emmel.

-251- Ħaram-cüyân derî-râ mîperestend

Fağihân defterî-râ mîperestend

Derden murâd bâb-ı Mekke-i mûkerremedür ve *defter* bunda kütüb-i fıkhiyyeden ‘ibâretdür.

Mahşül-i beyt: Ħarem-i şerîf tâlibleri bir kapuya mülâzemet iderler fağihler ise bir deftere mülâzemet iderler ya‘ni herkesiñ bir ħâli vardır. Nitekim şâ‘ir buyurur beyt:

Ħallâk-ı cihân ‘âleme kapıldukda tecellî

Her şey’ i birer ħâlile kılmış mütesellî

Gürühî zîst rüyend ehl-i dünyâ

Ki zîb ü zîverî-râ mîperestend

Zîb ü zîver zînet ma‘nâsınadur.

Maḥsūl-i beyt: Ehl-i dünyā bir büyük çirkin yüzlülerdür ki zîb ü zîvere mülâzemet iderler.

Me-ber gayret ki ‘uṣṣāk-ı mecāzî
Zi-ḥod nā-ḥoṣterî-rā mîperestend

Maḥsūl-i beyt: Gayret iletme ya ‘ni ḥased eyleme ki mecāzî ‘āşıklar kendülerinden nā-ḥoṣtere mülâzemet ve ‘arz-ı niyâz iderler. Nā-ḥoṣterden murād ‘uṣṣāk-ı mecāzî ta‘aṣṣuḳ eyledügi kimselerdür ki pertev-i cemāl-i maḥbûb-ı ḥaḳîkî kendülerinden cilveger iken andan gâfil olup gayra ta‘aṣṣuḳ iderler⁹⁰⁹ dimekdür ve bi’l-cümle maḳṣûd ‘aşḳ-ı ḥaḳîkîye göre ‘aşḳ-ı mecāzî pest olduğın.

‘Aceb dārem zi-dîn-i ehl-i ‘iṣyān

[331a] Ki dāmān-ı terî-rā mîperestend

Dîn bunda ḥûy ma‘nâsınadur ve *ter* lügatde yaṣ ma‘nâsınadur ammâ bu maḥalde telvîs-i ma‘ṣiyetden ‘ibâretdür.

Maḥsūl-i beyt: ‘Aceb tutaram ya ‘ni ta‘accüb iderem ehl-i ‘iṣyānuñ ḥûyından ki bir mülevveṣ dāmāna mülâzemet iderler.

Ez-ân da ‘vā-yı şeyḫ ü berehmen⁹¹⁰ mând

Ki her yek dāverî-rā mîperestend

Dāver ḥâkim ma‘nâsınadur ve *yā* vahdet içündür.

Maḥsūl-i beyt: Anuñçün şeyḫ ve berehmenüñ da ‘vâsı ḳaldı ki zîrâ her biri bir dāvere mülâzemet iderler. Ya ‘ni şeyḫ zühde ve berehmen ‘aşḳa mülâzemet ve ḥizmet ider dimekdür.

Ber-efken perde tā-ma ‘lûm gerded

Ki yārān digeri-rā mîperestend

Maḥsūl-i beyt: Perdeyi ḳaldır tā ma‘lûm ola ki yārān gayra mülâzemet ve ‘arz-ı niyâz iderler.

Zi-ehl-i derd şev ‘Urfî ki ‘în cem ‘

Kirāmî gevherî-rā mîperestend

⁹⁰⁹ [330b] **Me-ber gayret ki ‘uṣṣāk-ı mecāzî/ Zi-ḥod nā-ḥoṣterî-rā mîperestend**

Maḥsūl-i beyt: Gayret iletme ya ‘ni ḥased eyleme ki mecāzî ‘āşıklar kendülerinden nā-ḥoṣtere mülâzemet ve ‘arz-ı niyâz iderler. Nā-ḥoṣterden murād ‘uṣṣāk-ı mecāzî ta‘aṣṣuḳ eyledügi kimselerdür ki pertev-i cemāl-i maḥbûb-ı ḥaḳîkî kendülerinden cilveger iken andan gâfil olup gayra ta‘aṣṣuḳ iderler: HM’de yok

⁹¹⁰ Sayfa kenarında âteş-perest kelimeleri ilave edilmiştir.

Kirāmi kâf-ı ‘Acemîniñ kesriyle ‘azîz ü muhterem ma‘nâsinadur ve *gevher zâtdan* ‘ibâretdür.

Maḥsûl-i beyt: Ey ‘Urfî ehl-i derdden ol zîrâ bu cemâ‘at bir ‘azîz ve şerîf zât-ı muhtereme mülâzemet ve ‘arz-ı niyâz iderler.

-252- Ḥüsn-i nûr-efṣānet er ârâyiş-i Eymen şevd

Lâlesân şem‘-i tecellî ser-be-ser dâmen şevd

Nûr-efṣân vaṣf-ı terkîbîdür nûr şaçıcı ma‘nâsına ve *tâ* zamîr-i ḥiṭâbdur ve *er* eger ma‘nâsinadur ve *ârâyiş* zînet ma‘nâsinadur ve *Eymen* elif ü mîmüñ fethalarıyla şol vâdîdür ki ḥazret-i Mûsâ şalavâtullâhi ‘alâ-nebiyyinâ ve ‘aleyhi⁹¹¹ ḥazretleri anda nûr-ı tecellî müşâhede eylemişdür ve *sân* edât-ı teşbîhdür ve bu beytde ḥiṭâb [331b] ḥazret-i rasûl-i Ekrem şallallâhu te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem ḥazretlerine.

Maḥsûl-i beyt: Senüñ nûr-efṣân olan ḥüsnüñ eger ârâyiş-i Eymen olursa lâle gibi şem‘-i tecellî başdan başa dâmen olur fete’emmel.

Çün ne-rîzem ḥande ber-cennet ki der-firdevs-i mâ

Ṭübâ ez-pejmürdegî sāmân diḥ külḥan şevd

Maḥsûl-i beyt: Cennete niçe ḥande-rîz olmayayım ki bizüm cennetümüzde ṭübâ pejmürdeliginde külḥana intizâm virici olur. Ya‘ni bizüm firdevsümüzde olan ṭübâ pejmürdeliginden külḥan efrûz olup yanar. Firdevs bunda ‘aşk-ı ilâhîden kinâyetdür fete’emmel.

Ger be-ehl-i ravîa güyem lezzet-i derd ü melâl

‘Îş-i cennet muhtaşar der-mâtem ü şîven şevd

Şîven bunda mâtemüñ ‘atf-ı tefsîridür.

Maḥsûl-i beyt: Eger derd ü melâl zevkîni ehl-i cennete söylersem cennetüñ zevk u şafâsı mâtem ü şîvene göre muhtaşar olur. Mâtem ü şîven didügi derd ü melâl-i ‘aşkdan ‘ibâretdür ki neticesi zevk-i dîdârdur. Ḥazret-i Mevlâ cümlemüze ‘azâb ve ḥesâbsız müyesser eyleye âmîn.

Rîzişî ey ebr-i ğam ber-kiştâr-î girye’em

Dâne’i şad ḥûşe vü her ḥûşe şad ḥarman şevd

⁹¹¹ [331a] Mûsâ şalavâtullâhi ‘alâ-nebiyyinâ ve ‘aleyhi ḥazretleri: HM’de yok

Rîzeşî kelimesi *rîzeşî* kun taqdîrindedür bu maḥallerde bir kun lafzı taqdîr olunmak
kâ ‘ide-i külliyyedür ve *kiştzâr* kâf-ı ‘Arabînün kesriyle ekinlik ma ‘nâsınadur.

Maḥsûl-i beyt: Ey ğam bulutu benüm kişt-zâr-ı gıryeme bir rîziş ile ya ‘ni bir bârân
yağdır ki eşkümün bir dânesi yüz hûşe ve her hûşe yüz ḥarman ola. Murâd kemâl
mertebe taleb-i ğumûm-ı ‘aşkıdır.

Ki ber-efrûzîm şem ‘î ber-mezâr-ı h^vîş ez-ân

[332a] Bes çerâğ-ı mürde der-deyr ü ḥarem rûşen şevêd

Ân şem ‘a işâretdür ve *bes* bâ-yı ‘Arabînün fethiyle çok ma ‘nâsınadur ve *deyr* dâlün
fethiyle kilîsâdur ve *ḥarem* Ka ‘be-i şerîfeden ‘ibâretdür.

Maḥsûl-i beyt: Eger kendi mezârumuz üzre bir şem ‘ şu ‘lelendürsek çok söyünmüş
çerâğ deyr ü ḥaremden rûşen olurdu. Ya ‘ni eger derûnumuzda olan mihr ü muḥabbet
şem ‘ini ızhâr eylesek mezârumuz ziyâretgâh olurdu demek olur fete’emmel.

Gerçi Ya ‘kûbîm eger mâ câme der-âteş zenîm

Şad meh-i Ken ‘ân ḥarâb ez-büy-ı pîrâhen şevêd

Maḥsûl-i beyt: Gerçi Ya ‘kûb-ı ‘aşkuz ammâ eger câmeyi âteşe ursak büyü
pîrâhenümüzden yüz meh-i Ken ‘ân ḥarâb olur. Ya ‘kûb’ile meh-i Ken ‘ân zikri
tenâsüb-i elfâz kabîlindendür ve câmeyi âteşe urması ve yüz meh-i Ken ‘ân ḥarâb olur
dimesi iddi ‘â-yı şâ ‘irânedür. Ya ‘ni sînemüzde olan nâr-ı ‘aşkla câmemüzi süzân itsek
büyüden ḥübân-ı zamâne müte’essîr olurdu demek olur.

Güftem ez- ‘ömr-i ebed ‘Urfî ne-dâred zevk güft

Ḥâlî ez-zevkî ne-bâşed ger şehîd-i men şevêd

*Zevkî*de olan yâ tenkîr içündür.

Maḥsûl-i beyt: Cânâna didüm ki ‘Urfî ‘ömr-i câvidânî zevkine mâlik degüldür. Cânân
dahı h^vâb idüp didi ki ‘Urfî eger benüm şehîdüm olsa zevkten ḥâlî olmazdı ya ‘ni ömr-
i câvidânî zevkine mâlik olurdu.

-253- Ḥayfest ki destî be-nemekdân-ı tû yâbend

Zâğân-ı heves-râ meges h^vân-ı tû yâbend

*Dest*den murâd dest-i âgyârdur ve *yâ* tenkîr içündür ve *nemekdân* lügatde tuzluğdur
ammâ bu maḥalde [332b] vişâlden veyâḥud mihr ü muḥabbetden kinâyetdür ve *zâğân*
heves ârzü-yı nefsanîyyeye tâbi ‘ olan rû-siyâhlardan ‘ibâretdür ki murâd âgyârdur ve
h^vân lügatde şofra ma ‘nâsınadur ammâ bu maḥalde nemekdân gibidür.

Maḥsūl-i beyt: Kendi cānānına ḥiṭāb idüp buyurur ki ey cānān-ı pāk-dāmān ḥayfdür ki senüñ nemekdānuñda yād el bulalar ve heves zāğlarını senüñ ḥ^vānuñda meges bulalar.

Ey gül zi-şabā rāh be-gerdān ki me-bādā

Murgān be-nesīmeş reh-i bostān-ı tū yābend

*Gül*den murād mezkūr cānāndur ve *şabā(n)*dan maḥşūd cānānuñ maḥremidür ve *murgān* ağıyardan kināyetdür ve *bostān* kūy-ı cānāndan ‘ibāretdür.

Maḥsūl-i beyt: Ey gül şabādan yoluñı döndür ya ‘ni şabāyı daḥı ḥuiūruña uğratma. Zīrā olmaya ki murgān şabānuñ güzel koḫusu sebebiyle bostānuña yol bulalar. Bostān vāvsız ‘Arabī, vāvla ‘Acemīdür lākin eḥadühümānuñ maḥām-ı ‘aḥirde isti‘mālī cā’izdür.

Bāyed ki resed cān be-leb-i Ḥızır u Mesīḥā

Tā-cür ‘a’i ez-çeşme-i ḥa[y]vān-ı tū yābend

Maḥsūl-i beyt: Gerekdür ki ḥaiiret-i Ḥızır ve Mesīḥā şalavātullāhi ‘alā-nebiyyinā⁹¹² ve ‘aleyhimānuñ cānları dudaklarına irişe. Tā kim senüñ çeşme-i ḥayvān-ı vişālūñden bir cür ‘a bulalar. Ḥiṭāb ḥazret-i Mevlā’yadur celle celālühü ve ‘amme nevālühü velā-ilāhe ḡayrühü.

Şermende-i ān ḥuşk-lebānīm ki her dem

Dest ü leb-i ālūde zi-mihmān-ı tū yābend

Şermende ḥacl ma‘nāsınadur ve *ḥuşk-leb* vaşf-ı terkibī aḫsāmındandur ve *elif ü nūn* ‘alāmet-i cem‘dür. Lügatde ma‘nāsı kuru dudaklılar dimekdür ammā bunda aclardan ‘ibāretdür ve *dest* [333a] *ü lebi ālūde* olanlardan murād toḫlardur.

Maḥsūl-i beyt: Ol ḥuşk-lebānuñ şermendesiyüz ki her dem senüñ mihmānuñdan olanlaruñ dest ü lebini ālūde bulurlar. Feḥvā-yı kelām kendi mihmānı ḥuşk-leb ve teḥi-dest ve muḥāṭabuñ mihmānı çerb-leb ve ālūde-dest-i nefāyis olduḡın beyān idüp ‘arz-ı mesārī-i faḫr ider fete’emel.

Ey vāy ber-āsūde-dilānī ki be-cennet

Der-kām-ı dilem lezzet-i peykān-ı tū yābend

Ey ḥarf-i nidādur ve münādā maḥzūfdur murād cānāndur ve *vāy* lafzını merḥūm Sūdī efendi Dīvān-ı Ḥāfiz şerḥinde böyle beyān ider ki *vāy lafzı Fārisīde ve ‘Arabīde veyl ma‘nāsınadur ‘azāb ü cehennem dimekdür* intehā kelāmühü. Ammā lügatlerde vāh

⁹¹² [332b] şalavātullāhi ‘alā-nebiyyinā: (‘a.m.) HM

ma‘nāsına edāt-ı tegābündür dimişler ve li-küllü vecheh. Ammā ba‘zı lügat şāhibleri vāy āferīn ma‘nāsınadır⁹¹³ didüklerinde işābet itmemişlerdür ve *āsūde-dilān* derd-i ‘aşqdan hālī olanlardur ve *yā* tenkīr içündür ve *kām* kāf-ı ‘Arabīyle dimāğ ma‘nāsınadır ve *peykān* bā-yı ‘Acemīnün fethiyle ok demrenidür.

Mahsül-i beyt: Ey cānān ve ey āsūde-dil olanlar ki senün peykānuñ lezzetini benüm gönüm dimāğında bulurlar.

Ān fitne ki der-hūn keşed āşüb-ı kıyāmet

Der-silsile-i zūlf-i perīşān-ı tū yābend

Der-hūn keşed kana müstağrak ider ve gālib olur ma‘nāsına isti‘māl olunur ve *silsile* zencir ma‘nāsınadır ve zülfe izāfeti beyāniyyedür.

Mahsül-i beyt: Ol fitne ki āşüb-ı kıyāmeti kana müstağrak ider ya‘ni āşüb-ı kıyāmete gālib olur. Ol fitneyi ‘uşşāk senün silsile-i zūlf-i [333b] perīşānuñda bulurlar.

Çün şī ‘r-i tū ‘Urfī be-güzīnend ki ‘ālīst

Her beyt ki der-şafha-i dīvān-ı tū yābend

Mahsül-i beyt: Ey ‘Urfī senün şī ‘rūni niçe örttiler ki ‘ālīdür. Her beyt ki senün şafha-i dīvānuñda bulurlar. Murād temeddühdür.

-254- Hıred be-neş’e-i ‘aşq-ı nigār-ı mā ne-resed

Kemend-i ‘aql be-‘ālī-ḥişār-ı mā ne-resed⁹¹⁴

Neş’e’i bunda keyif ma‘nāsınadır ve *nigār*dan murād dildārdur ve *kemend-i ‘aql* izāfeti beyāniyyedür.

Mahsül-i beyt: Bizüm dildārumuzuñ keyfiyet-i muḥabbetine ‘aql irişmez. ‘Aql kemendi bizüm yüksek ḥişārumuza irişmez.

Sebük- ‘inān me-şev ey zerre-i muḥāl-endīş

Ki āftāb be-gerd-i süvār-ı mā ne-resed

Sebük- ‘inān böyle yerlerde çüst ü çābükden ‘ibāretdür ve *muḥāl-endīş* vaşf-ı terkībīdür ma‘nāsı muḥāl fikr idici dimekdür ve *gerd* kāf-ı ‘Acemīnün fethiyle toz ma‘nāsınadır ve *süvār* sīnün zammıyla atlı ma‘nāsınadır.

⁹¹³ [333a] edāt-ı tegābündür dimişler ve li-küllü vecheh. Ammā ba‘zı lügat şāhibleri vāy āferīn ma‘nāsınadır: HM’de yok

⁹¹⁴ Bu kelime metinden sehven “ne dest” şeklinde yazılmıştır.

Maḥsūl-i beyt: Ey muḥāl-endīş olan zerre sebük- ‘inān olma ki bizüm şehsüvārumuzuñ tozına āftāb yetişmez.

Kesī be-luṭf-ı ki dīġer ümīdvār şeved

Ki mey-fürüş be-derd-i ḥumār-ı mā ne-resed

Evvelki *ki* isimdür ve şānī ḥarf-i ta ‘lildür ve *mey-fürüş* vaşf-ı terkībīdür bāde şatıcı ma ‘nāsına mey-ḥāneciden ‘ibāretdür ve *derd* renc ü elemden ‘ibāretdür ve *ḥumār* ḥā-yı mu ‘cemenüñ zammıyla maḥmūrluk ma ‘nāsınadır.

Maḥsūl-i beyt: Bir kimse daḥı kimüñ luṭfına ümīdvār olur ki mey-ḥāneci bizüm maḥmūrluġumuzdur ve ne irişmez ya ‘ni dermān eylemez.

Ḥikāyet-i ġam-ı Mecnūn u kūh-ken me-şinev

Ki hiç ġam be-ġam-ı rüzgār-ı mā ne-resed

Rüzgār böyle maḥallerde zamāndan ‘ibāretdür.

Maḥsūl-i beyt: [334a] Mecnūn ve Ferhād’uñ ġam u [ġuşşasını] ġuşşasını diñleme ki hiçbir ġam bizüm zamānumuz ġamına irişmez ya ‘ni bizüm ġamumuz anlaruñ ġamına ġālibdür demek olur.

Meded ne-mīṭalebem ki ez-kesī hemān bihter

Ki hiç kes be-ḥarābī-i kār-ı mā ne-resed

Maḥsūl-i beyt: Kimseden meded istemezüz ve hem ol yegrekdür ki hiç kimse bizüm kārumuzuñ ḥarāblıġına irişmeye.

Kesī ki ez-müje ḥūn der-kenār-ı ḥande ne-rīht

Be-zevķ-i girye-i bī-iḥtiyār-ı mā ne-resed

Maḥsūl-i beyt: Bir kimse ki müjesinden kenār-ı ḥandeye yāḥud kenār-ı ḥandede kan dökmedi. Ya ‘ni bi’z-zarūrī gelmek lāzım geldükde ol eşnāda ḥūn-riz-i girye olmadı ve bi’l-cümle böyle olmayan kimse bizüm zevķ-i girye-i bī-iḥtiyārumuza vāşıl olmaz dimekdür.

Eger dehīm birün ġam u kez-hiç diyār

Be-rüy-ı tāze kesī ez-diyār-ı mā ne-resed

Maḥsūl-i beyt: Eger derūnda olan ġamı taşra virürseñ artık bizüm diyārumuzdan bir diyāra kimse tāze rüy ile irişmez. Ya ‘ni diyārumuza her kim gelürse ġamġın gider.

Güzeşt kāfile ey mihribān-ı refiķ bi-res

Ki dest-i ta‘n be-üftāde bār-ı mā ne-resed

Kāfile naşara bābından ism-i fā‘ildür aşlında t̄ayife-i k̄āfile idi keşret-i isti‘māl ile mevşūfı terk olındı ve maşdarı k̄ufūl gelür. Lügatde seferden dönmege dirler ıstılāhda ve isti‘mālde cemā‘at misāfirine dirler gerek gitsün ve gerek gitmesün ve gerek seferden dönsün. Ammā ‘asker cemā‘ati olmamak şartıyla ve *mihribān* lafzı refīkuñ muqaddem vaşfidur.

Mahsül-i beyt: Ey mihribān-ı refīk k̄āfile geçdi. Gel yetiş ki düşen yükümüzi kaldurup yükledüp k̄āfileden girü [334b] qalmayalım ki dest-i ta‘n düşmüş yükümüze irişmesün. Ya‘ni ne ‘aceb ‘āczdür deyu ta‘n eylesesünler. Ğaraż rāh-ı ‘aşqda hem-rāh olan mürşidden istimdāddur.

Çi cāy-ı hāme-i ‘Urfi ki kilik-i Hāfiz n̄iz

Be-naqş-ı hāme-i mu‘ciz-nigār-ı mā ne-resed

Hāfiz‘dan murād h‘āce Hāfiz Şirāzī’dür quddise sırruhū ve *mu‘ciz-nigār* vaşf-ı terkibidür ma‘nāsı mübālağa ile bī-naẓir naqş idici dimekdür ki murād eş‘ār-ı belāgat-şi‘ār yazduğıdur.

Mahsül-i beyt: Hāme ‘Urfi maḥalli degüldür. Zīrā Hāfiz’uñ daḥı qalemin bizüm mu‘ciz-nigār olan hāmemüzüñ naqşına ya‘ni taḥrīr-i kelimāt-ı feşāḥat-āyāt itmesine irişmez demek olur.

-255- H̄ired dārü’s-şifā vü cehl miḥnet-hāne mīsāzed

Ḥarāb-ı mestīm kīn her dü-rā vīrāne mīsāzed

Mahsül-i beyt: ‘Aql dārü’s-şifā ve cehl miḥnet-hāne düzer. Biz mestlik ḥarābıyuz öyle mestlik ki her ikisini vīrāne ider. Mestlikden murād ‘aşqdur.

Çünān şāyeste-i ‘aşkem ki ba‘d ez-sūlḥten gerdün

Zi-hākem bülbül ez-hākisterem pervāne mīsāzed

Hākister āteşüñ yakduğı şeyden ḥāşıl olan küldür.

Mahsül-i beyt: ‘Aşka öyle şāyeste ve lāyıkam ki felek beni yakduqdan soñra hākümden bülbül ve hākisterümden pervāne ider. Felege isnād mecāzdur fete’emmel.

Dü rüzī pārsā geştem mezākem bī-ḥalāvet şöd

Merā cām-ı şarāb u girye-i mestāne mīsāzed

Pārsā bā-yı ‘Acemīyle ‘ābid ü zāhid ma‘nasınadur ve *mezāk* dilüñ üzerinde lezzet alan yerdür ve *giryeye-i mestāne* serḥüşlukda ağlamağa dirler.

Mahsûl-i beyt: Bir iki gün zâhid oldum, mezâkım bî-halâvet oldu. Baña cām-ı [335a] şarâb u girye-i mestâne yarar.

Çü tenhâ gerdem ez-ğamhâ-yı ô şad hem-nişîn dârem
Miyân-ı bî-ğamân tenhâyîm dîvâne mîsâzed

Mahsûl-i beyt: Çünkü ol yârûn gamlarından yalnız oldum yüz hem-nişîn ü muşâhabem olsa bî-gamlar arasında tenhâlık beni dîvâne ider. Tenhâlıktan murâd gamlardan ayrılmasıdır.

Bi-gû şüfî çî dâred bâ-men bâzâr şeyyâdî
Zi-çüb-ı âbenûs încâ ‘aşâ vü şâne mîsâzed
Şeyyâdî mürâ’îlik ve kezzâblık ma ‘nâsinadır ve *şâne* tıraş ma ‘nâsına.

Mahsûl-i beyt: Şüfîye söyle ser-i bâzârda ne mürâyîlığı vardır ki âbenûs ağacından bu maâlde ‘aşâ ve şâne yapar. Murâd ehl-i riyâ olan şüfîlere ta ‘rîzdür.

Çü der-Beytü’l-ğarâm âyî⁹¹⁵ me-kun tab ‘iyyet ‘Urfî
Ki ô der-Ka ‘be esbâb-ı reh-i bût-ğâne mîsâzed
Beytü’l-ğarâm’dan murâd Ka ‘be-i şerîfedür ve *ô* zamîri ‘Urfî’ye râci ‘dür.

Mahsûl-i beyt: Çünkü Beytü’l-ğarâm’a gelesin ‘Urfî’ye teba ‘iyyet itme. Ya ‘ni tâbi ‘ olma. Zîrâ ‘Urfî Ka ‘be’de bût-ğâne yolunuñ esbâbın düzer.

-256- Hızır eger ber-leb-i kes minnet-i âbî dâred
Bi-güzer ez-çeşme-i hayvân ki serâbî dâred

Hızır’dan murâd bunda mâ’ü’l-hayât-ı devlet-i dünyâyâ vâşıl olanlardır ve *serâb* uzakdan şu gibi görinen yerdür ve *yâ* maşdariyyedür ammâ âbîde olan *yâ* tenkîr [335b] içündür.

Mahsûl-i beyt: Hızır eger kimsenüñ lebine şu minnetin tutarsa geç âb-ı hayât çeşmesinden ki serâblığı vardır. Maşşûd memnûn-ı ehl-i dünyâ olma dimekdür.

İltifâteş be-leb-i teşne-i mâ nîst dirîğ

Her ki der-cām-ı sūḡan zehr-i ‘itâbî dâred

*İltifâteş*de olan şîn-i zamîr izmâr kıble’z-zıkr tarîkı üzre her ki lafzından mefhûm olan kimseye râci ‘dür ve *cām-ı sūḡan* izâfeti beyânıyyedür ve *zehr-i ‘itâb* dahı böyledür ve *yâ* tenkîr içündür.

⁹¹⁵ Bu kelime metinde yazılmamış ancak çevirimetne ilave edilmiştir.

Maḥşul-i beyt: Her kim ki söz kadehinde ‘itāb zehrin tutar bizüm leb-i teşnemüze anuñ iltifātı dirîğ degüldür.

Heme ‘aşķı ne-kuned dest be-zülf-i tū dırāz

Her cünün şūrī vü her silsile tābī dāred

Şūr bunda mecnūnluk ma‘nāsınadır ve *yā* vahdet-i nev‘iyyedür ve *tāb* bu maḥalde büküm ve vurum ma‘nāsınadır ve *yā* vahdet içündür.

Maḥşul-i beyt: Her bir ‘aşķ senün zülfüne el uzatmaz. Pes *el-cününü fütūnun* mefhümü üzre her cünūnda bir dürli mecnūnluk ve her zencîrde bir gūne büküm vardır ve cā’izdür ki ‘aşķı lafzınuñ muzāfı maḥzūf ola ve cünün mecnūn ma‘nāsına i‘tibār oluna pes. Maḥşul-i beyt: Her bir ehl-i ‘aşķ senün zülfüne el uzatmaz. Zîrā her mecnūnda bir dürli dīvānelik ve her zencîrde bir gūne büküm vardır demek olur. Ammā ma‘nā-yı evvel evlā olduğı zāhir ü hüveydādur fete’emmel.

Len-terānī ne-şaved mühr-i zebān-ı erinī

İn ḥadişist ki her vaķt cevābī dāred

Bu beyt ḥazret-i Mūsā peygamber kışşasına telmiḥ ü işāretdür pes *len-terānī* sen beni göremezsın dimekdür ve *mühr* mīmün zammıyladır ve ma‘nāsı ma‘lūmdur ve zebāna izāfeti lāmiyyedür ve *zebānuñ* eriniye izāfeti daḥı böyledür ve erinī kendüni baña göster dimekdür. Nitekim naşş-ı şerîfde şābitdür: *Rabbi erinī enzur ileyke ḳāle len-terānī velākininzur ile’l-cebeli fe’inisteḳarra mekānehū fesevfē terānī*⁹¹⁶el-āyeh. Ve *İN* ism-i işāretdür ḳarīb için müşārun ileyhi erinī lafzıdır ve *cevābī*de olan *yā* vahdet-i nev‘iyyedür ve *dāred* kelimesi böyle maḥallerde varlıķdan ‘ibāret olur.

Maḥşul-i beyt: Len terānī cevābı erinī diyen zebānuñ mühri olmaz ya‘ni erinī diyen cevāb len-terāniden sükūt idüp dīdārdan me’yūs ve nevmīd olmaz. Zîrā bu erinī bir kelāmdur ki her vaķt bir [336a] dürlü cevābı vardır. Murād dīdār dünyāda olmayup āḫirette muḳarrerdür demek olur.

Berg-i gül-rā ne-dehed zaḥmet-i dībā vü ḥarīr

Ö ki çün ḥayret-i dīdār niķābī dāred

⁹¹⁶ A’rāf, 7/143. Ne zaman ki, Musa, mikatımıza geldi, Rabbi ona kelāmıyla ihsanda bulundu. "Ey Rabbim, göster bana kendini de bakayım sana." dedi. Rabbi ona buyurdu ki; "Beni katiyyen göremezsın velākin dağa bak, eğer o yerinde durabilirse, sonra sen de beni göreceksın". Daha sonra Rabbi dağa tecelli edince onu yerle bir ediverdi, Musa da baygın düştü. Ayılıp kendine gelince, "Sen sübhansın", "tevbe ettim, sana döndüm ve ben inananların ilkiyim," dedi.

Berg-i gülden murād rûy-ı cānāndur ve *dībā vü harīrden* maḳṣūd niḳābdur. Ma‘lûm ola ki zamān-ı sâbıḳda ḥübān-ı A‘cām niḳābile gezerlerimiş bu söz aña göredür ve *ô* zamīri cānāna rāci‘dür ve *niḳābīde* olan yā tenkīr içündür.

Mahsûl-i beyt: Berg-i gül gibi nâzûk rûyını dībā vü harīrden niḳābile âzürde eylemez ol şûḥ ki ḥayret-i dīdār gibi niḳābı vardır⁹¹⁷.

Âsmān ger be-cedel-i pāy der-âred be-rikāb

Raḥş-i mā nīz ‘inānī vü rikābī dāred

Mahsûl-i beyt: Felek eger bizümle cenk için rikāba ayak getürürse ya‘ni atlanursa bizüm atumuzun daḥı ‘inān u rikābı vardır. Ya‘ni biz daḥı süvār oluruz. Murād ḥaşma i‘tirāzıdır.

Naẓm-ı ‘Urfī ter ü tāzest çi ‘ālī çi vasat

Ḥār u gül her çi demed ḥüsn-i şebābī dāred

Ter bunda nâzûk ma‘nâsınadır ve *tāzest* aşlında tâze estdür ve ĩarûret-i vezniçün hâ-yı resmīyle hemze-i müctelibe ḥazf olunmuşdur ve *şebābīde* olan yā maşdariyyedür.

Mahsûl-i beyt: ‘Urfī’nün eş‘arı eger ‘ālīdür ve eger vasatdır cümlesi ter ü tazedür. Ḥār u gül her ne biterse tazelik ḥüsnini tutar ya‘ni tamtāzedür dimekdür ve gülden eş‘ar-ı bülendi ve ḥārdan naẓm-ı vasat-ı peyvendi murād olunur ve bi‘l-cümle ğarar temeddüh olur.

-257- Ḥum be-cüş âmed bi-gü çün tevbe eknûn ne-şikend

Tevbe‘i ger bī-şarābī kerde‘em çün ne-şikend

Ḥum hâ-yı mu‘cemenün zammıyla küpdür ve *çün* lafızları vāv-ı aşliyye ile niçe ma‘nâsınadır ve *ne-şikend* kelimeleri bu maḥalde fi‘l-i lâzım i‘tibār [336b] olunur.

Mahsûl-i beyt: Ḥum cüşa geldi söyle ki tevbe şimdi niçe bozulsun? Şol tev[be] ki şarābsız iken itmiş idüm niçe bozulsun?

Der-çemen hergiz ne-kerd ān serv-ķāmet cilve‘i

Kez-ḥacālet bāġbān şad naḥl-i mevzûn ne-şikend

Cilve şalınmaḳdır ammā isti‘mâlde ‘arz-ı cemāl itmeden ‘ibāretdür ve *ne-şikend* bunda fi‘l-i müte‘addīdür.

⁹¹⁷ [336a] nâzûk rûyını dībā vü harīrden niḳābile âzürde eylemez ol şûḥ ki ḥayret-i dīdār gibi niḳābı vardır: HM’de iki kez istinsah edilmiş

Mahşül-i beyt: Çemende hergiz ol serv-kāmet olan cānān bir cilve eylemedi ki bāğbān utandüğundan yüz naḥl-i mevzūn kırmaya.

Ber-dehāneş zen ger āred nām-ı himmet ber-zebān

Teşne'î kû cām-ı Cem ber-farḳ-ı Ceyḥūn ne-şikend

*Dehāneş*de olan şīn-i zamīr izmār ḳable'z-zīkr ṭarīḳıyla teşneye rāci 'dür ve *kû* ki ōdan muḥaffefdür ve *farḳ* depe ma 'nāsınadır.

Mahşül-i beyt: Dehānına ürker nām-ı himmeti dilüne getürürse şol teşne ki cām-ı Cem'î farḳ-ı Ceyḥūn'da kırmaz fete'emmell.

Ger dehem cāmī be- 'uṣṣāk ez-şarāb-ı şevḳ-i dost

Büy-ı Leylī ger ber-āyed reng-i Mecnūn ne-şikend

Mahşül-i beyt: Eger 'aşıklara şarāb-ı şevḳ-i cānāndan bir ḳadeḥ virsem büy-ı Leylī zāhir olduğda reng-i Mecnūn'ı müteḡayyir itmezdi fete'emmell.

Der-beyān-ı şī 'r-i 'Urfī vaḳt-i ān hoş kez-ḥased

Lafz-rā ber-leb pīçed şān-ı maīmūn ne-şikend

Mahşül-i beyt: 'Urfī'nüñ şī 'rini beyān itmekde ol kimsenüñ vaḳti hoş olsun ki lafzı lebinden nā-hemvār okumaya ve şān-ı maīmūnı müteḡayyir eylemeye.

-258- Ḥübān çü be-hem germī-i bāzār fūrūşend

Bā hem be-nişīnend ü ḥarīdār fūrūşend

Ḥarīdār müşteridür ammā bu maḥalde 'aşıḳdan kināyetdür. Zīrā ḥübānuñ ḥarīdārı 'uṣṣāḳdur.

Mahşül-i beyt: Çünkim ḥübān birbirine [337a] bāzār germiyyetin şatalar ya 'ni ser-germ-i mu 'āmele olalar. Birbiriyle otururlar ve 'aşıḳların şatarlar ya 'ni iltifāt itmeyüp şavarlar.

Mā nāme vü ḳāşīd ne-şināsīm ü ne-bīnīm

Erbāb-ı nazar dīde be-dīdār fūrūşend

Mahşül-i beyt: Biz nāme ve ḳāşīd bilmezüz ve görmezüz zīrā erbāb-ı nazar dīdelerin dīdāra şatarlar. Ya 'ni 'uṣṣāḳ ancak dīdāra müştāḳdur fete'emmell.

Mā mu 'tekif-i kūşe-i tenhāyī-i ḥ'vīşīm

Ān Ka 'be-revānend ki reftār fūrūşend

Ka ‘be-revrānuñ fethiyle revīdenden vaşf-ı terkībīdür ve elif ü nūn ‘alāmet-i cem ‘dür ve nūn ü dāl edāt-ı haberūñ cem ‘idür ve ref̄tār fūrūşend didüginde iki vech cā’izdür fete’emmel.

Mahşül-i beyt: Biz kendi küşe-i vaḥdetümüzüñ mülāzımıyuz ol Ka ‘beye gidicilerdür ki ref̄tār şatarlar yāḥud ref̄tār şaticılardur.

Me-şiken kafes-i mā ki tezervān-ı çemen-gerd

Pervāz be-murgān-ı giriftār fūrūşend

Çemen-gerd gerd kâf-ı ‘Acemīnūñ fethiyle kerdīdenden vaşf-ı terkībīdür.

Mahşül-i beyt: Bizüm kafesümüzi kırma ki çemeni dolaşup müyesser iden sūñlünler giriftār olan murgāna pervāz şatarlar. Ya ‘ni ‘arz-ı pervāz idüp garrālanurlar.

Rūşen me-kun ey meh şeb-i deycūr ki ‘uşşāk

Endūh-ı dil-i ḥod be-şeb-i tār fūrūşend

Mahşül-i beyt: Ey meh karañlık giceyi rūşen itme zīrā ‘āşıklar kendi gönli guşşasını karañlık gicede şatarlar ya ‘ni ızḥār iderler.

Bā ān ki yaḳīnest ki der-gülşen-i firdevs

Şad gül be-tehī-destī-i her ḥār fūrūşend

Zīn dest-i tehī der-galaṭ āfetem ki me-bādā

Kufl der ü ḥār-ı ser-i dīvār fūrūşend

Bu iki beyt bir kıt ‘a vākı ‘ olmışdur *zīn* böyle yerlerde ḥarf-i teşbīḥ ma ‘nāsın ifāde ider ve *dest-i tehī* [337b] faḳırdan ‘ibāretdür ve *kufl* kâfuñ zammıyla kilīd ma ‘nāsınadır.

Mahşül-i kıt ‘a: Anuñ birle ki muḳarrerdür ki gülşen-i firdevsde her ḥāruñ eli boşlığına yüz dāne gül şatarlar. Ya ‘ni ekşer cenneti tehī-dest-i dünyā olanlara virürler. Dünyāda bu güne dest-i tehīden galaṭa düşerem ki olmaya ki kapu kilīd beni ve dīvār ucında biten ḥārı şatarlar. Bu beytle kemāl-i faḳrını beyān ider fete’emmel.

‘Urfī tū güher cem ‘ kun imrūz ki īn cins

Bisiyār ḥarende āḥir u bisiyār fūrūşend

Güherden murād cevāhir-i sūḥandur ve *īn cins* didügi daḥı bundan ‘ibāretdür.

Mahsül-i beyt: Ey ‘Urfî sen cevâhir-i sühan cem‘ eyle zîrâ bu cins metâ‘ı elbette çok alurlar ve çok şatarlar ya‘ni ragbet ü i‘tibâr⁹¹⁸ iderler dimekdür.

-259- Hoş ân ki hayretem ez-cilve-i cemâl-i tû bâşed

Hücûm-ı girye‘em ez-bâde-i vişâl-i tû bâşed

Mahsül-i beyt: Hoşdur ol vâkt ki benüm hayretim senün cilve-i cemâlünden ola ve giryemün hücûmı bâde-i vişâlünden ola.

Çünin ki hüsn-i turâ fitne-dost kerde ne-dânem

Berây-ı ehl-i kıyâmet çi der-hayâl-i tû bâşed

Ki isimdür ve *fitne-dost* terkîb-i mezcîdür ve *berây* edât-ı ta‘lîldür.

Mahsül-i beyt: Senün hüsnünü böyle fitne-dost kim eylemişdür bilmem ehl-i kıyâmet için senün hayâlünde ne vardır.

Be-vaşl çün ne-güdâzed zi-ğasret-i tû esîrî

Ki mâni‘-i nigeheş bîm-i infî‘âl-i tû bâşed

Çün vâv-ı aşliyye ile niçe ma‘nâsınadır ve *esîr*den murâd ‘âşıkdur ve *yâ* vahdet içündür ve *nigeheş*de olan zamîr-i gâyib esîre râci‘dür ve *bîm* havf ma‘nâsınadır ve *infî‘âl* utanmak ma‘nâsınadır.

Mahsül-i beyt: Vuşlatda niçe erimez ya‘ni helâk [338a] olmaz senün hasretünden bir ‘âşık ki ânuñ nigâhına senün bîm-i infî‘âlün mâni‘ olur.

Zi-za‘f-ı hıvîş helâkem ümîd dârî vü tersem

Ki zinde mân[d]em ü in bâ‘iş-i melâl-i tû bâşed

Mahsül-i beyt: Kendi za‘fımdan helâkümi umarsın ve korkaram ki ben zinde kıalam ve bu senün bâ‘iş-i melâlün ola. Ya‘ni benüm zinde kaldığım saña melâl vire.

Dem-i vedâ‘ ne-dîdem kesî be-hâl-i tû ‘Urfî

Meger kesî ki dil ez-cân kuned be-hâl-i tû bâşed

Cân bunda hayât ma‘nâsınadır.

Mahsül-i beyt: Vâkt-i vedâ‘umda ey ‘Urfî senün hâlünde bir kimse görmedüm. Meger şol kimse senün hâlünde ola ki vedâ‘ vâktinde gönlini hayâtda berî eyleye.

-260- Hoşâ kesî ki demî âb-ı bî-şarâb ne-ğöred

Demî ki cām-ı şarâbî ne-dâşt âb ne-ğöred

⁹¹⁸ [337b] ü i‘tibâr: HM’de yok

Hoşāda olan elif-i sākine mübālağa ifāde ider ve ba‘zılar ta‘accüb içündür didiler ve *ne-ḥōred* fī ‘l-i nefy-i māzīdūr ḥōrdenden yemekle içmek ma‘nalarında müsterekdür ve bu maḥalde ma‘nā-yı s̄anī murāddur.

Mahsül-i beyt: Ziyāde hoşdur şol kimse ki bir sâ‘at şarābsız şu içmez ya‘ni bir dem ki eline cām-ı şarāb almaya şu içmez. Mısrā‘-ı s̄anī evveli müfessirdür.

Zi-naḳş-ı teşne-lebī dān be-‘aḳl-i ḥvīş me-nāz

Dilet firīb ger ez-cilve-i serāb ne-ḥōred

Me-nāz nehy-i ḥāzīrdur nāzīdenden, bu maḥalde ma‘nāsı maḡrūr olma dimekdür ve *serāb* uzaḳdan⁹¹⁹ şu gibi görinen yerdür.

Mahsül-i beyt: Şusızlıḡuñ eksük olduğından bil kendi ‘aḳluña maḡrūr olma. Eger göñlüñ serābdan firīb yemediyse ya‘ni serābı görüp aldanmadıysa ziyāde ‘aḳluñdan degüldür. Belki şusızlıḡuñ eksük olduğındandır.

Kesī irāde-i cevelān-ı ‘āfiyet ne-nümūd

[338b] Ki zaḥm-ı tīr-i belā pāy der-rikāb ne-ḥōred

Mahsül-i beyt: Bir kimse cevelān-ı ‘āfiyete irāde göstermedi ki ayaḡı rikābda tīr-i belā zaḥmın yemeye. Ya‘ni her kim ki ṭālīb-i ‘āfiyet oldıysa zaḥmdār-ı tīr-i belā olmışdur demek olur.

Reved be-çeşme-i ḥayvān ü teşne bāz āyed

Kesī ki ez-dem-i şemşīr-i ‘aşḳ āb ne-ḥōred

Dem-i şemşīr dālūñ fethiyle kılıç aḡzına derler.

Mahsül-i beyt: Āb-ı ḥayāt çeşmesine gider ve giri şusuz gelür şol kimse ki şemşīr-i ‘aşḳ aḡzından şu içmeye.

Çi rūstā’ī-yi bī-meşrebīst īn ‘Urfī

Ki tevbe kerd ü mey ez-dest-i āftā(d)[b] ne-ḥōred

Rūstā’ī köyli ma‘nāsınadır ve *meşrebīst* yāsı tenkīr içündür ve *īn* ‘Urfī’ye işāretdür.

Mahsül-i beyt: Ne meşrebsiz rūstā’īdür bu ‘Urfī ki tevbe eyledi ve [de]st-i āftābdan şarāb içmedi. Āftābdan murād kendi cānānidur yāḡud ḥūbāndan biridür.

-261- Hoş ān meclis ki ez-germī’i şarābem rū be-sūzāned

Beher cānib ki ḡalṭam dāḡ-rā pehlū be-sūzāned

⁹¹⁹ [338a] uzaḳdan: HM’de yok

*Şarābem*de mīm-i sākine ma‘nāda rüya mu‘ayyeddür ve *dāğ rāda* olan rā⁹²⁰ taḥṣīṣ ve *be-süzāned* kelimesi mıṣrā‘-ı evvelde müte‘addī ve şānide lāzımdur ve cā’ izdür ki bu daḥı müte‘addī ola. Bu vech *dāğ rāda* olan rā‘ alāmet-i mef‘ül olur.

Mahsül-i beyt: Hoşdur ol meclis ki germiyyetden bāde yüzümi yaḳar ya‘ni kızardur. Her cānibe ki ḡaltān olam dāğumuñ yanları süzān olur yāḥud dāğumu yanlarum süzān ider ve ‘alā-küllü vech. Murād kemāl-i germiyyet-i ṭarāb-ı ‘aşkı beyāndur.

Lebem ger bā-terennüm āşinā kereded derīn mestī

Şad āteş-ḥā[ne] ez-yek [339a] na‘ra-i yā hū be-süzāned

Terennüm ayrılmak ma‘nāsına ammā bu maḥalde ḡazel okumadan daḥı ‘ibāret olsa vechden ḥālī degüldür ve *āteş-ḥāne* ocaḳ ma‘nāsınadır.

Mahsül-i beyt: Eger dudaḡum terennümle āşinā olursa bu serḥoşlukda bir na‘ra-i yā hūdan yüz āteş-ḥāneyi süzān ider.

Me-yā der-bāḡ-ı mā riivān ki naḥl-ārā-yī īn gülşen

Beher cānib ki rū āred nesīmeş rū be-süzāned

Me-yā nehy-i ḥāzırdur āyīdenden ve *bāḡ-ı mā* didüḡi bāḡ-ı ‘aşḳ-ı mā taḳdīrindedür ve *riivān* cennet ḳapucısıdur. Bu maḥalde münādā vāḳı‘ olmuşdur ve ḥarf-i nidā muḳadder ve *ki* ḥarf-i ta‘līldür. *Naḥl-ārāy* vaşf-ı terkībīdür ārāyīdenden ma‘nāsı ağaḳ bezeyici ya‘ni eşcāra terbiye idici dimekdür. Murād bāḡbāndur ve *nesīmeş*de olan şīn-ı zamīr aña rāci‘dür ve ma‘nāda rüya mu‘ayyeddür.

Mahsül-i beyt: Ey riivān bizüm bāḡ-ı ‘aşḳumuza gelme ki bu gülşenüñ bāḡbānı her ḳaḡı cānibe teveccüh iderse nesīm anuñ yüzünü süzān ider. Zīrā bu bāḡuñ nesīmi bād-ı semūmdur dimek olur.

Zi-mihr ey ‘āfiyet zānū ne-rencānī ki ez-germī

Ser-i şūrīde-i mā ‘aşḳ-rā zānū be-süzāned

Mihr mīmüñ kesriyle lafz-ı müşterekdür bu maḥalde muḥabbet ma‘nāsınadır ve ‘āfiyet böyle maḥallerde perḥīzkārılıḳdan ‘ibāretdür ve *zānū* diz ma‘nāsınadır ve *germī* kāf-ı ‘Acemīnüñ fethiyle ve rānuñ sükūniyla ve mīmüñ kesriyle ve yā-yı maşdariyye ile germiyyet-i muḥabbetden kināyetdür ve *şūrīde* bī-‘aḳl⁹²¹ ma‘nāsınadır.

⁹²⁰ [338b] *Şarābem*de mīm-i sākine ma‘nāda rüya mu‘ayyeddür ve *dāğ rāda* olan rā: HM’de yok

⁹²¹ [339a] ‘aḳl: HM’de yok

Maḥsūl-i beyt: Ey ‘āfiyet ‘aşkdan zānūnı rencide itmeyesin ki germiyyetden bizüm ser-i şüridemüz ‘aşkuñ zānūsını sūzān [339b] ider ya ‘ni yaqar. Murād kemāl-i sūzişin beyāndur.

Eger yek dem nefes der-dil nigh dārem zi-her müyem

Cehed berķi ki çendīn ḥāne ez-her sū be-sūzāned

Nefes soluh ma ‘nāsınadur ammā bu maḥalde āhdan kināyetdür.

Maḥsūl-i beyt: Eger bir sā‘at āhı yürekde ḥıfz eylesem her kılumdan bir şimşek atılır ki her taraftan niçe ḥāne yaqar.

Çünān bā-nīk ü bed ‘Urfi be-ser kun kez-pes-i mürden

Müselmānet be-zemzem şüyed ü Hindū be-sūzāned

Be-ser kun ihtilāt eyle ma ‘nāsına müsta‘meldür *şüyed* ve *sūzend* kelimeleri bunda emr-i gāyib ma ‘nāsınadur.

Maḥsūl-i beyt: Ey ‘Urfi eyü virmezler şöyle ihtilāt eyle ki öldükden soñra müslümānlar seni zemzemle yusun ve Hindūlar yaqsun. Hindūlar meyyitlerin āteşe yaqdıkları meşhūrdur var ise ‘Urfi merḥūm bu gāzeli memleket-i Hind’e geldükde söylemişdür.

-262- Ḥübān-ı şeh̄r kū heme der-mesken-i menend

Geh şem‘ bezm ü gāhī gül dāmen-i menend

Kū ki ōdan muḥaffedür ve *mesken* ḥāne ma ‘nāsınadur.

Maḥsūl-i beyt: Şehrūñ güzelleri ki benüm meskenümdedürler, kāh şem‘-i meclisim ve gāhī gül dāmenüm dererler.

Ānhā ki⁹²² āhuvān-ı ḥarem-rā kunend şayd

Der-ārzū-yı nāvek-i şayd-efken-i menend

Ānhā yerine ānān gerek idi lākīn ‘alā-tarīķ-ı şüzüz ānhā dimiş olur yāḥud sehv-i nāsiḥdur fete’emmel. Ve āhuvān-ı ḥaremdan (mdan) murād Ka‘be-i şerīfenūñ ḥareminde olan āhūlardur ki şayd olunmaları memnū‘dur ve *şayd-efken* vaşf-ı terkībīdür mevşūfı maḥzūfdur.

Maḥsūl-i beyt: Anlar ki ḥarem-i şerīfūñ āhūlarını şayd iderler, benüm şayyādımuñ oķı ārzūsındadurlar.

⁹²² [339b] benüm meskenümdedürler, kāh şem‘-i meclisim ve gāhī gül dāmenümdürürler. Ānhā ki: HM’de yok

Me-nümāy zāhidā der-i ehl-i hidāyet

[340a] Ānān ki rehberend turā rehzen-i menend

Mahsül-i beyt: Ey zāhid baña ehl-i hidāyet kapusın gösterme. Zīrā ol kimseler ki senüñ rehberlerüñdür benüm rehzenümdürürler. Murād H^vāce Hāfız' uñ:

Şalāhkār kücā vü men-i harāb kücā

Bi-bīn tefāvüt-i reh kez-kücāst tā-be-kücā

Beytinüñ fehvāsınca zühd ü taqvā tarīķı başķa, ʿaşķ u muḥabbet yolu başķadur demek olur ve bi'l-cümle kendüyi ʿuşşāķdan olduķın bildirür.

İmşeb ki nūr-ı ḥalvetem ez-şem ʿ-i rüy-ı tust

Ḥürşid ü meh vazīfe-ḥör revzen-i menend

Mahsül-i beyt: Bu gice ki benüm ḥalvetüm nūrı senüñ şem ʿ-i rüyüñdandur. Şem ʿ ü kamer benüm penceresüñ vazīfe-ḥörıdurlar. Ya ʿni anlar nūr ü ziyāyı benüm revzen-i ḥalvetümden kesb iderler demek olur.

Tā-dāre[de]m cemāl-i tū külḥan-fürüz-ı ʿaşķ

Ṭübā vü sidre ḥār u ḥas külḥan-ı menend

Ḥiṭāb cenāb-ı Bārī te ʿālā ḥazretlerinedür cellet ʿazametühü⁹²³ *külḥan-fürüz* vaşf-ı terkībıdır ma ʿnāsı külḥan yalıñlandırıcı ya ʿni külḥan yaķıcı dimekdür ve ʿaşķa muzāfıdır.

Mahsül-i beyt: Tā senüñ cemāl-i bā-kemālüñ beni külḥan-fürüz-ı ʿaşķ idelden beri ṭübā ve sidre benüm külḥanumuñ ḥār u ḥasıdurlar.

Ez-bes ki rām geşte vü rem ḥörde ʿem zi-ḥod

Ḥübān-ı ĩn diyār heme düşmen-i menend

Mahsül-i beyt: Anlar ziyāde rām olup ve ben kendülerinden ictināb eyledüğümden bu diyāruñ ḥübları hep benüm düşmenümdürürler. Ya ʿni ben anlara māʿil olmaduğumdan beni sevmezler dimekdür.

ʿUrḫi nevā-yı nevḥa ber-ārem ki ehl-i derd

Lebhā küşāde muntazır şīven-i menend

Mahsül-i beyt: Ey ʿUrḫi feryād u fiğān nağmesin ızḥār [340b] ideyim ki ehl-i derd olan ʿaşīķlar dudakların açup benüm mātemime muntazırdururlar.

⁹²³ [340a] cellet ʿazametühü: HM'de yok

-263- Dārem zi-zaḥm-ı [ḡamze]-i ō lezzetī ki būd

Ammā ne-mānde cān-ı merā ṭāḡatī ki būd

Maḥsūl-i beyt: Ol yārūñ zaḥm-ı ḡamzesinden bir zevḡ aluram ki ol zevḡ zaḥm-ı ḡamze-i yārda idi. Ammā cānumuñ ṭāḡatı ḡalmadı ki varidi ya‘ni cānumda olan⁹²⁴ ṭāḡat ü ḡudret ḡalmadı. Yāḡud ol zaḥm-ı ḡamzenūñ lezzeti cānumda ṭāḡat u ḡudret ḡomadı ki evvelden varidi demek olur.

Eknūn mītevān ṭaleb-i nīm ‘aşḡ kerd

Derdem bi-bīn ki nīst merā cūr’etī ki būd

Maḥsūl-i beyt: Şimdi yarım ‘aşḡ ṭaleb itmek mümkindür ammā gör derdümi ki benüm yoḡdur. Bir cūr’et ki varidi ya‘ni yarım ‘aşḡ daḡı ṭaleb itmege cūr’etim ḡalmamışdur demek olur.

Hirmān zi-ḡad ḡūzeşt velī ḡehre-i niyāz

Dāred be-āstān-ı ḡarem nisbetī ki būd

Maḥsūl-i beyt: Maḡrūmluḡ ḡadden ḡeçdi velākin ḡehre-i niyāzuñ āstān-ı ḡarem-i yārile bir münāsebeti vardur ki evvelden varidi demek olur.

Ez-dīdenet ne-mürdem ü nā-dīdenet ne-kūşt

Derdā ki dārem ez-tū hemān ḡacletī ki būd

Derdā ki ḡayfā ki dimekdür.

Maḥsūl-i beyt: Cānāna ḡitāb idüp buyurur ki seni gördükde şādlıḡumdan ölmedüm ve senden ayrılıp maḡrūm-ı seyr ü cemālūñ olduḡda ḡam-ı fırḡat beni öldürmedi. ḡayfā ki senden maḡcūb olduḡum ḡaclet henüz bāḡidür. Ma‘lūm ola ki bu ḡüne ebyāt bi-‘ibāretihā tefsīr olunsa tefhīm-i ma‘nā ‘asīr olmaḡın mücerred ta‘bīr-i meāl-i dil-pezi olduḡı erbāb-ı kemāle muḡtāc-ı taḡrīr degüldür.

Bī-behre-i kūşteḡān-ı tū min-ba‘d ez-ān ki būrd

Kām-ı şehīd-i nāz-ı tū her lezzetī ki būd

[341a] Maḥsūl-i beyt: Bundan soñra senūñ maḡtūllerūñ bī-behre olduḡı anuñçündür ki senūñ şehīd-i nāzuñ olanlaruñ dimāḡı her lezzet ki varidi ilettdi. Būrdūñ fā‘ili mısrā‘-ı şānīde olan kām-ı şehīddür.

‘Urfī be-secde-i şanem efzūd raḡbetem

⁹²⁴ [340b] ḡamze-i yārda idi. Ammā cānumuñ ṭāḡatı ḡalmadı ki varidi ya‘ni cānumda olan: HM’de yok

Ya ‘nī ziyāde geşt merā tã ‘atī ki būd

Mısrā ‘-ı şānī evveli tefsīr vākı ‘ olmuştur.

Mahsül-i beyt: Ey ‘Urfī secde-i şanemde rağbetüm arttı ya ‘ni benüm tã ‘at ü ‘ibādetim ziyāde oldu ki evvelden varidi.

-264- Der-ezel refteḡ be-seyr-i Ka ‘be deyyārī ne-būd

Āmedem der-deyr rāhib būd ü büt-kārī ne-būd

Rāhib ‘Arabīdür keşiş ma ‘nāsına ve *büt-kār* büt yapıcı dimekdür.

Mahsül-i beyt: ‘Ālem-i ezelde Ka ‘be seyrine vardum aşlā yoğidi. Kilīsāya geldüm rāhib varidi ve büt-kār yoğidi. Bu gazel mu ‘ciz-raḡam-ı ser-tā-ḡade(r)[m] ḡālet-i ‘ālem-i ervāḡı beyāndur mısra ‘:

Bezm ol bezm idi kim hiḡ ḡam-ı ferdā yoğidi

Ḳāfiyesinde merḡūm Riyāzī ve Şabrī ve ḡayrıları bu ma ‘nāyı murād idüp ḡüb ḡazeller dimişlerdür.

Küfr ü dīn der-Ka ‘be vü deyr ezel būdend līk

Şulḡ u cengī ber-ser-i tesbīḡ ü zünnārī ne-būd

Mahsül-i beyt: Leff ü neşr-i ḡayr-ı müreḡeb ḡarīḡıyla buyurur ki küfr ü dīn Ka ‘be ve deyrde ezelde varidiler lākin tesbīḡ ü zünnār üstine şulḡ u cenḡ yoğidi. Bu daḡı beyt-i sābıḡ gibi ‘ālem-i ervāḡı beyāndur.

Der-sebük-rūḡı meşel būdend tã ‘at-pīşegān

Ez-muşallā-yı riyā ber-düş-ı kes bārī ne-būd

Sebük-rūḡ dā’imā şād u ḡurrem ma ‘nāsınadır ve laḡife-ḡūy olana daḡı dirler ve *yā* maşdariyye ve *tã ‘at-pīşegān* ‘ābidler dimekdür ve *muşallā-yı riyādan* murād [341b] seccāde-i riyādur ve *bār* yük ma ‘nāsınadır ve *yā* tenḡir içündür.

Mahsül-i beyt: ‘Ābidler sebük-rūḡluḡda meşḡūr idiler, riyā seccādesinden kimsenüñ omuzında yük yoğidi.

Seyr kūy-ı zāhidān kerdem ḡihā dīdem me-pors

Hīḡ ser bī-kūbiş sengī vü dīvārī ne-būd

Mahsül-i beyt: Zāhidler maḡallesini seyr eyledüm neler gördüm şorma ki hiḡ seng ü dīvāra urulmaduḡ baş yoğidi. Murād ehl-i riyāya i ‘tirāzdur.

Bāz kerdem dīde-rā düzdīde der-bāḡ-ı mecāz

Müşḡ zāḡı būd destānī vü cüz ḡārī ne-būd

Mahsül-i beyt: Ugurla deyn-i bāğ-ı mecāza gözümi açdum ya ‘ni bāğ-ı ‘aşk-ı mecāza gizlice nazar eyledüm. Bir avuç zāğ destānı idi ya ‘ni bir miqdār kargalar feryād u figān iderdi ve hārdan gayrı yoğidi. Ba ‘zı nüshada destānı yerine bostānı vākı ‘ olmuş ve ‘alā-küllü hāl murād ehl-i mecāza i ‘tirāzdur.

Der-temāşāgāh-ı hüsni ehl-i nazar būdend cem ‘

Dīdehā ne-küşūde vü maḥrūm-ı dīdārī ne-būd

Ehl-i nazardan murād ‘uşşākdur.

Mahsül-i beyt: Ehl-i nazar temāşāgāh-ı hüsni cem ‘ olmuşlar idi ve gözleri açılmamış idi. Hālbuki maḥrūm-ı dīdār degül idi, bu daḥı ‘ālem-i ervāḥdan ‘ibāretdür.

Ber-ser-i ḥum refte ü ehl-i ḥarābāt-ı cihān

Evvelīn-cüş-ı ḥum-ı mey būd ü hüşyārı ne-būd

Ḥum ḥā-yı mu ‘cemenūn zammıyla küp ma ‘nāsınadır ve bu maḥalde vāv ma ‘a ma ‘nāsın ifāde ider ve ehl-i ḥarābāt şūfiyye ıstılāhında erbāb-ı terk ü tecrīdden ‘ibāretdür ve evvelīn-cüş şāḥib-devlet gibi terkīb-i mezcīdür.

Mahsül-i beyt: Ehl-i ḥarābāt-ı cihānla ḥumuñ başına vardum mezbūr ḥum-ı meyde olan şarābuñ [342a] evvel cüş-i idi ve aşlā hüşyār yoğidi. Ya ‘ni keyf-i evvelīn cüş-ı ḥum-ı şarāb-ı bezm-i elest ile cümlesi mest idi dimekdür fete’emmel.

Ez-leb-i her zerre’em ḥūn-ı el-ḥaḳ mīçekīd

Ṭa ‘ne-i nā-maḥrem ü endīşe-i dārī ne-būd

Mahsül-i beyt: Her zerremūn lebinden ḥūn-ı ene’l-ḥaḳ tamardı ya ‘ni ma ‘nā-yı ene’l-ḥaḳ zuhūr iderdi. Nā-maḥremūn ṭa ‘nesi ve dār endīşesi ya ‘ni ḳatlı olunmaḳ ḳasāveti yoğidi. Bu daḥı ebyāt-ı sābıka gibidür.

‘Aşḳ būd ammā dil-i ḥod mīgezīd ü cān-ı ḥı’iş

Būd bīmārī velī memnūn-ı⁹²⁵ tīmārī ne-būd

Mahsül-i beyt: ‘Aşḳ varidi ammā kendi gönlin ve kendi cānın ısırdı. Ya ‘ni ‘aşık yoğidi ḥastelik varidi ammā memnūn-ı tīmār degül idi. Bu daḥı mezkūr ḳabīlindendür fete’emmel.

‘Aşḳ eger ḡam dād cān u dil sited ‘aybeş me-kun

Bey ‘-i evvel būd ü āşūb-ı ḥarīdārī ne-būd

⁹²⁵ [342a] **Būd bīmārī velī memnūn-ı:** HM’de yok, mahsul-i beyt ifadesi iki kez istinsah edilmiş ve mısranın son iki kelimesi ikinci mahsul-i beyten hemen öncesinde verilmiş.

Sited sīnuñ kesriyle ve tānuñ fethiyle ve dālūñ sükūniyla fi ‘l-i muzāri ‘ müfred ğāyibdür ve ‘aybeşde olan şīn-i zamīr ‘aşka rāci ‘dür.

Maḥsūl-i beyt: ‘Aşk eger ğam virüp cān u dil alursa anı ‘ayb eyleme. Zīrā evvel bey ‘ u şīrā idi āşūb-ı ḥarīdār yoĝidi veyāḥud ḥarīdārlik āşūbı yoĝidi dimek olur ve bi’l-cümle murād ‘aşk-ı ğam-fürüş olup cān u dil alurdı dimekdür. Bu daḥı bāzār(ı)-ı ervāḥı beyāndur.

Hem çü lezzet der-şödem der-rīşe-i dilhā-yı rīş

Rāst güyem ḥūn-ı dil būdest ḥūn-ḥ‘ārī ne-būd

Rīşe şacaḥ ma ‘nāsınadur ammā bu maḥalde dil ḫarīnesiyle ṭamarlar murād olunur ve ‘alā-küllü vech dile izāfeti beyāniyyedür.

Maḥsūl-i beyt: Lezzet gibi mecrūḥ gönüllere girüp yokladum, toĝrusın [342b] söyleyeyim ya ‘ni toĝrusı budur ki ḥūn-ı dil mevcūd idi ammā ḥūn-ḥ‘ār yoĝidi. Ya ‘ni dūnyā ğamın yer yoĝidi dimekdür. Murād ‘ālem-i ervāḥı beyāndur ve der-şödem dāḥil oldum mā ‘nāsına müsta ‘meldür.

Dāstān-ı mestī-i ‘Urfī vü da ‘vāhā-yı ō

İn zamān güyā ber-āmed der-ezel cārī ne-būd

Maḥsūl-i beyt: ‘Urfī’nüñ serḫoşlığı ḥikāyesi ve da ‘vāları güyā ki bu zamānda peydā vü zāhir oldı ezelde cārī degül idi. Serḫoşluḡdan murād ‘aşk serḫoşluĝıdır.

-265- Derd-kīşān heme nāmūs-keş-i kīş-i hemend

Ġam-gūsār-ı hem ü nāsūr-kun rīş-i hemend

*Derd*den murād derd-i ‘aşkdur ve *kīş* ile vaşf-ı terkībī olmuşdur ve *elif nūn* ‘alāmet-i cem ‘dür ve *nāmūs-keş* daḥı vaşf-ı terkībīdür ve *ĝam-gūsār* kāf-ı ‘Acemīnūñ zammıyla gönül eglencesi ve ğam açıcı ma ‘nāsınadur ve *nāsūr-kun* daḥı vaşf-ı terkībīdür. Yāreyi oñulmaz idici dimekdür ammā isti ‘mālde yāreyi tāzeleyici ma ‘nāsınadur ve *rīş* lafz-ı müşterekdür bunda yāre ma ‘nāsınadur.

Maḥsūl-i beyt: Derd-mezheb olanlar hep birbirinüñ ğayret-keşidürler birbirinüñ ğam-gūsarı ve birbirinüñ yāresin tāzeleyicidürler.

Şubḥ tā-şām gedāy-ı hem ü şeb tā-be-seḫer

Şükr-i deryūze-güzār-ı dil-i dervīş-i hemend

Deryūze dālūñ fethiyle ve rānuñ sükūniyla ve yānuñ zammıyla cerr itmek ma‘nāsınadır ve güzārile terkīb olmuştur ve *güzār* bunda zā-yı hevvez iledür ve *dil-i der(der)viş* izāfeti beyāniyyedür.

Mahsül-i beyt: Şabāḥdan aḥşāma daḡ birbirinüñ gedāsıdurlar ve aḥşāmdan şabāḥa daḡ birbirinüñ [343a] dil-i faḡīrinüñ deryūzesi şükrini edā idicidürler.

Zān be-şüret ne-şitābend be-āmīziş-i hem

Ki be-ḡalvetgeh-i ma‘nā heme der-pīş-i hemend

Āmīziş elif-i memdūde ile ve mīm ve zānuñ kesreleriyle ism-i maşdardur āmīzīdenden iḡtilāṭ ma‘nāsına. Ma‘lūm ola ki Fārisīde esmā-yı maşādıranuñ ‘alāmeti āḡir şīn-i mu‘ceme ve mā-ḡabli meksūr olmaḡdur ve *ki* ḡarf-i ḡaraḡdur ve *ḡalvetgeh* ḡalvetḡāhdan muḡaffefdür ve ma‘nāya izāfeti beyāniyyedür.

Mahsül-i beyt: Andan ötüri şüret ü zāḡirde biribirinüñ āmīziş ü iḡtilāṭına şitāb ü tehālūk itmezler. Zīrā ḡalvetḡāḡ-ı ma‘nāda cümlesi birbirinüñ muḡābilindedürler ya‘ni şüretā şoḡbetleri yoḡise ma‘nāda vardır.

Dest ezīn cem‘-i perīşān ne-güzārī k’īşān

Heme bīḡāne-i ḡ^vīşend ü heme ḡ^vīş-i hemend

Mahsül-i beyt: Elüñi bu cem‘-i perīşāndan ya‘ni bu şüretā perīşān-eṭvān olan cemā‘atden ḡomayasın. Ya‘ni çekmeyesin ki bunlaruñ cümlesi kendi vücūdlarına bīḡānedürler. Hep biribirine ḡaşım ḡavimdürler.

Küfr ü dīn-rā bi-ber ez-yād ki īn fitnegerān

Der-bed-āmūzī-i mā maşlaḡat-endīş-i hemend

*Küfr*den muzāf maḡzūfdur ve *fitnegerān* fitnegerūñ cem‘idür ve *ger* kāf-ı ‘Acemīnūñ fethiyle edāt-ı ism-i fā‘ildür Türkīde ci ma‘nāsına. Pes fitnegerān fitneciler dimekdür. Bu maḡalde murād mürāyī ve zerrāḡlardur ‘ale’l-ḡuşuş mülḡidlerdür.

Mahsül-i beyt: Küfr ü dīn baḡşini ḡāṭıruñdan ḡıḡar ki bu mülḡidler bizi yādumuz öḡretmekde birbirinüñ maşlaḡat-edīşleridür ve bi’l-cümle murād mülḡidler yanında dīn baḡşin itmekden men‘dür.

‘Urffī īn nūkte be-mecmū‘a-i aḡbāb nūvīs

[343b] Ki muḡibbān-ı vefā tāze kun rīş-i hemend

*Īn nūkte*den murād bu ḡazeldür ve mīşrā‘-ı şānī mevḡi‘-i ta‘lilde vāḡı‘ olmuştur.

Maḥsūl-i beyt: Ey ‘Urfī bu gāzeli yārānuñ mecmū‘asına yaz ki zīrā muḥibbān-ı vefā biribirinüñ yāresin tāzeleyicidürler.

-266- Der-muḥabbet leb-i ḥuşk ü leb-i ter mīḥandid

Mest ü maḥmūr derīn bezm şeker mīḥandid

Leb-i ḥuşk ü leb-i terden muzāflar maḥzūfdur nitekim mışrā‘-ı şānī bu nükteyi beyān ider.

Maḥsūl-i beyt: Muḥabbetde ḫurī dudak şāḥibi ve yaş dudak şāḥibi ḥande ider ya‘ni mest ü maḥmūr bu meclisde şeker ḥand ider. Ya‘ni du[da]klarından tatlı güler dimekdür.

Ehl-i dil ḥande zenānend ne-mībīned kes

Leb-i īn cem‘ bāyīn-i diger mīḥandid

Bu beyt su‘āl-i muḥaddereye cevāb vāqı‘ olmışdur fete‘emmel. Ve ehl-i dilden murād rind-i ‘aşk-ı ilāhī olanlardur.

Maḥsūl-i beyt: Ehl-i dil ḥande idicilerdür ammā kimse görmez. Zīrā bu cemā‘atüñ du[da]ğı bir gayrı üslūbile ḥande ider. Cemā‘atden maḥşūd yine zümre-i ehl-i dildür.

Ey Kelīm āteş-i Eymen gül-i maḥşūd-ı tū nīst

Be-temennā-yı muḥāl-i tū şecer mīḥandid

*Kelīm*den murād ḥazret-i Mūsā peygamberdür şalavātullāhi ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi⁹²⁶ ve *āteş-i Eymen*’den maḥşūd vādī-i Eymen’de bir ağacuñ başında müşāhede eylediği nürdür. Ya‘ni şol vākt ki ḥazret-i Mūsā ḥazret-i Şu‘ayb’la olan va‘desini tamām eyledi ehlini ve koyunlarını alup Şu‘ayb katında Mısır’a gitdi. Beş günlük yol gitdükdensöñra tür-ı Sīnā tığının etegine yetişdi. Ol arada gice oldı bir çatı yel çıkdı ve şovıx oldı ve karanlıx zāhir oldı. Mūsā ḥatunına eyitdi çaḫmağı getür od yaḫalım ısınalım. [344a] Şafūrā çaḫmağı getürdi Mūsā ne kadar ki cehd eyledi hergiz çaḫmaḫdan od çıkmadı. Mūsā ‘āciz kaldı gicenüñ birazı geçicek Mūsā tığdan baña nazar eyledi. Bir yerde od göründi Şafūrā’ya eyitdi: *İnnī ānestü nāren le ‘allī ātiküm min-hā bi-ḫabesin ev ecidü ‘ale’n-nāri hüdā*⁹²⁷. Ya‘ni bir yerde od gördüm varayım göreyim şāyed ki yolcu veyāḥud cūyānlar yaḫmış olalar yāḥud od yanında bir kimse görem ḥaber şoram ki baña yol göstere didi. Ve ‘aşāsın eline alup gitdi, ol od yaḫınnā irişdi gördi kim od bir ağaç başında yanar yerde yanmaz. Rivāyet iderler ki ol ağaç

⁹²⁶ [343b] peygamberdür şalavātullāhi ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi: (‘a.m.) HM

⁹²⁷ Tāhā, 20/10. Hani o bir ateş görmüşti de, ailesine: "Yerinizde durun, benim gözüme bir ateş ilişti, belki size bir kor getiririm, yahut ateşin yanında bir yol gösterici bulurum" demişti.

bögürtlen ağacıydı ammā ba‘zı müfessirîn muğaylān ağacıydı ve ba‘zılar ‘innāb ağacıydı didiler ve’l-‘ilmü ‘indallāhi te‘lā. Pes beytde olan şecerden murād bu ağaçdur.

Mahşül-i beyt: Ey Kelīm ol vādī-i Eymen’de müşāhede eyledigün āteş senün maqşūduñ güli degüldür belki senün temennā-yı muḥālūne şecer ḥande ider. Temennā-yı muḥālden murād ḥazret-i Mūsā ‘aleyhisselāmuñ dünyāda taleb-i dīdār itdügüdür kemā ḳālallāhu te‘ālā; *Rabbi erinī enzur ileyke*⁹²⁸. Ya‘ni ḥazret-i Mūsā didi ki yā Rabbi şöyle ki baña kelāmuñı işitdürdüñ. Fazluñ ile dīdāruñı daḥı baña göster. Pes *len terānī*⁹²⁹ deyu cevāb olındı el-āyeh. Ve bu vech üzre ḥazret-i Mūsā ‘aleyhisselāma dünyāda müşāhede-i dīdār muḥāl olmuş oldu *yemḥullāhu mā yeşā’ü ve yüşbitü*⁹³⁰ naşş-ı ḳātı ‘dur fete’ emmel.

Dīde ez-şahid-i ümmīd fūrū bend ü bi-bīn

Ki leb-i şām be-şad zevḳ-i seḥer mīḥandid

Şāhid ıstılāḥlarında dilber ma‘nāsınadır ve ümīde izāfeti beyāniyyedür ve *fūrū bend* ḳapa dimekdür.

Mahşül-i beyt: Gözüñi şāhid-i ümīdden ḳapa ve gör ki gicenün dudağı seḥerde yüz zevḳle ḥande ider. Ya‘ni şeb ziyā-yı āftāb-ı ‘ālem-ārādan ḳaṭ‘-ı temennā itmekle seḥerde anuñ lebi yüz zevḳle [344b] ḥandān olur. Ya‘ni āḥiri şabāḥa müntheī olur imdi sen de ārzūlardan rū-gerdān ol ki rūz-ı maḥşerde şādman olasın demek olur.

Kem me-bād āb u hevā-yı çemen-i mā ki derū

Gül-i pejmürde biḥ ez-lāle-i ter mīḥandid

Mahşül-i beyt: Bizüm çemen-i ‘aşḳumuzuñ āb u hevāsı eksük olmasun ki anda olan gül-i pejmürde tāze lāleden yek ḥande ider. Ya‘ni bāğ-ı ‘aşḳumuzuñ şolmuş gülleri bile lāle-i terden tāze ve ḥandāndur demek olur ve cā’izdür ki çemen-i mā didügi çemen-i dil-i mā taḳdīrinde ola. Pes mahşül-i beyt bizüm çemen-i dilümüzün āb u hevāsı eksük olmasun demek olur ilā-āḥirihī.

Dil-i ‘Urḫi būd ān murğ-ı ḥazān perverde

Ki be-ḥabs-i ḳafes ü besten-i per mīḥandid

⁹²⁸ A’rāf, 7/143.

⁹²⁹ A’rāf, 7/143.

⁹³⁰ Ra’d, 13/39. Allah dilediğini imha eder, dilediğini de yerinde bırakır. Ana kitap O’nun katındadır.

Maḥsûl-i beyt:⁹³¹ ‘Urî’-nün gönli ḥazân-ı ğamda beslenmiş ol kuşdur ki maḥbûs-ı kafes olduğda ve kanatı bağlandukda ḥande ider.

-267- Der-ġam-kede-i ‘aşk-ı tû ġam-ḥ’âr ne-kunced

Her dem ki be-şad ġam ne-giriftâr ne-kunced

Maḥsûl-i beyt: Senün ‘aşkuñ ġam-ḥânesine ‘âşık-ı ġam-ḥ’âr şıġmaz her dem ki yüz ġama giriftâr olmaya şıġmaz.

Kû dest ki ez-şâḥ-ı temennâ-yı tû çinem

Gülhâ ki der-ân kûşe-i destâr ne-kunced

Kû kâf-ı ‘Arabî-nün zammıyla ḥarf-i istifhâmdur kanı ma‘nâsınadır ve *dest* bunda iktidârdan kinâyetdür ve *şâḥ* budak ma‘nâsınadır ve temennâyâ izâfeti beyâniyyedür ve *temennâ*dan murâd ârzû-yı vişâldür.

Maḥsûl-i beyt: Kanı dest-i iktidâr ki senün şâḥ-ı temennâ-yı vişâlûnden güller döşerem. Öyle güller ki ol kûşe-i destâra şıġmaz.

Bâ ân ki temâşâ-yı niķâbem ne-dehed dest

Der-kâm-ı dilem lezzet-i dîdâr ne-kunced

Maḥsûl-i beyt: Anuñ birle ki baña temâşâ-yı niķâb el virmez ya‘ni baña temâşâ-yı niķâb-ı rûy-ı cânân müyesser olmaz iken dimâġ-ı dilime lezzet-i [345a] dîdâr şıġmaz. Ya‘ni gönülde lezzet-i dîdâr mevcûd ve muķarrerdür demek olur.

Ân ġamze ki her sû ķadeḥ-i zehr ne-rîzed

Der-sîne-i riş ü dil-i efķâr ne-kunced

Maḥsûl-i beyt: Ol ġamze ki her cânibe zehr-i ķadeḥin dökme, bizüm mecrûḥ sînemüze ve pârelenmiş yüregümüze şıġmaz.

Dil tākāt endîşe-i rûy-ı tû ne-dâred

Sevdâ-zede-i ‘aşk be-gülzâr ne-kunced

Maḥsûl-i beyt: Gönül senün endîşe-i rûyuñ tākâtin tutmaz ya‘ni gönülde senün ḥüsn ü cemâlün endîşesine tākāt yokdur. Zîrâ ‘aşk sevdâlısı gülzâra şıġmaz ya‘ni cününü ziyâde olmasun deyu dîvâne-i ‘aşkı gülzârdan men‘iderler demek olur fete’emmel. Bu ġazel daḥı ekşeriyyâ nüşhalarda bî-maḥlaş bulundu.

⁹³¹ [344b] bizüm çemen-i dilimizün âb u hevâsı eksik olmasun demek olur ilâ-âḥirihi.
Dil-i ‘Urî būd ân murġ-ı ḥazân perverde/ Ki be-ḥabs-i kafes ü besten-i per mîḥandid
Maḥsûl-i beyt: HM’de yok

-268- Der-çemen hür-veşân encümenî sâhte' end

Çeşm-i bed dūr bihiştî çemenî sâhte' end

Hür-veşân hür gibi güzel maḥbūblar dimekdür zīrā veş vāvüñ fethiyle edāt-ı teşbīhdür gibi ma' nāsın ifāde ider ve elif ü nūn 'alāmet-i cem' dūr ve *çeşm-i bed dūr* yaramaz göz ırak olsun ya' ni yavuz göz degmesün ma' nāsına müsta' meldür ve *yāl*ar tenkīr içündür.

Maḥsūl-i beyt: Çemende hür gibi güzel maḥbūblar dernek ve cem' iyyet eylemişlerdür ve yavuz göz degmesün çemeni cennet eylemişlerdür.

Ne-nişined dil in t̄âyife der-kaşr-ı bihişt

Ki be-ma' mūre-i dilhā vaṭanî sâhte' end

İn t̄âyife didügi maṭla' da mezkūr olan hür-veşāndan 'ibāretdür.

Maḥsūl-i beyt: Bu t̄âyife kaşr-ı cennetde oturmazlar zīrā gönüller ma' mūresinde vaṭan düzmişlerdür.

Çün be-senced be-Ferhād merā yā Mecnūn

Ki be-bāzīçe-i her yek sūḥanî sâhte' end

Yā Mecnūn didügi yā be-Mecnūn taḳdīrindedür yā ḥarf-i 'āṭıfa ve bā-yı muvaḥḥide bi-ma' nā ma' adur [345b] ve *bāzīçe* oyuncak ma' nāsınadır ve bunda murād bāzīçe-i 'aşkdur ve *sūḥan* bu maḥalde kışsa ve ḥikāyetden 'ibāretdür ve *yā* vaḥdet içündür.

Maḥsūl-i beyt: Beni Ferhād' ile veyāḥud Mecnūn' la niçe t̄artarlar ya' ni ne vechile denk-ā-denk derler ki her birinūñ bāzīçesinde bir kışsa düzmişlerdür.

Ey berehmen binger ma' bed-i şūfī vū riyā

Kīn ṭaraf nīz büt ü berehmen sâhte' end

Berehmen bunda ma' nā-yı lügavīsī üzredür.

Maḥsūl-i beyt: Ey berehmen şūfīnūñ 'ibādetgāhına ve riyāsına nazar eyle ki⁹³² bu cānibde daḥı büt ü berehmen düzmişlerdür. Murād ehl-i riyā olan şūfīlere i' tirāzdur.

Hullehā sūhte' end ehl-i bihişt ez-gayret

Tā-şehīdān-ı tū ḥūnīn kefenī sâhte' end

Hullehā ḥā-yı mühmelenūñ zammıyla ve lām-ı müşeddedenūñ fethiyle ḥullenūñ cem' idür ve *tā* ibtidā-yı gāyet içündür ve cā' izdür ki ḥarf-i 'arz ola.

⁹³² [345b] eyle ki: HM'de yok

Mahsûl-i beyt: Ehl-i cennet hullelerini gıpta ve gayretlerinden yakmışlardır senûñ şehîdlerûñ kanlı kefen düzdüklerinden yeri yâhud kanlı kefen düzdükleri içün ve li-küllî vecheh.

Hazer ez-encümen-i ‘işve-nümāyān k’îşān

‘Ālemī sūhte vü encümenī sāhte’ end

Hazer bunda hazer kun taqdîrindedür ve câ’izdür ki ‘alâ-tarîķ-ı ma‘mûl emr-i hâzır ola ve ‘işve-nümāyāndan murād hûbāndur ve k’îşān aşlında kiîşāndur lâkin ri‘āyet-i vezniçün hâzıf ü îşāl kılınmışdır ve zamîr-i cem‘ ‘işve-nümāyāna rāci‘dür.

Mahsûl-i beyt: Şaķın ‘işve ‘arz idici dilberlerûñ meclisinden ki zîrā anlar bütün ‘ālemi yakmışlardır ve bir meclis düzmişlerdür. Ya‘ni bir meclis düzince halk-ı ‘ālemi yakmışlardır.

Tîr-i ān-ı ğamze halālest velī cem‘î rā

Ki zi-dil cāme vü ez-cān bedenī sāhte’ end

[346a] Mahsûl-i beyt: Ol ğamze oķu halāldür ammā şol zümreye halāldür ki gönülden cāme ve cāndan beden düzmişlerdür ya‘ni ‘āşıķlardır.

Dil harāb-ı ğam-ı ō bûd ki ez-şehr-i vücûd

Āmed āvāze ki cānī vü tenī sāhte’ end

Bu beyt ‘ālem-i ervāha işāretdür.

Mahsûl-i beyt: Gönül cānānuñ harāb-ı ğam-ı ‘aşķı olmışıdi ki şehr-i vücûddan āvāze geldi ki cān ü ten düzmişlerdür. Ya‘ni cenāb-ı Hâķ Ādem’i yaratmışdır dimekdür ve edāt-ı cem‘ ta‘zîm ifāde ider.

Lezzet-i şî‘r-i tû ‘Urfî be-heme ‘ālem ğüft

Ki turā mā’il-i şîrîn-dehenī sāhte’ end

Ġüft fî ‘linüñ fā‘ili lezzetdür.

Mahsûl-i beyt: Ey ‘Urfî senûñ lezzet-i şî‘rûñi cümle ‘āleme didi ya‘ni cümle ‘āleme duyurdı ki seni bir şîrîn-dehen dilbere mā’il itmişlerdür. Ya‘ni ey ‘Urfî senûñ bir şîrîn-dehen dilbere ‘āşıķ olduķuñı cemī‘ dünyāya (lezzet) lezzet-i şî‘rûñ ifşā eyledi dimekdür.

-269- Der-reh-i sevdā-yı ō ferzāne der-hûn mîreved

Āşinā ber-berg-i⁹³³ gül bīgāne der-ḥūn mīreved

Mahsūl-i beyt: Cānānuñ yolında ferzāne olanlar ya ‘ni da ‘vā-yı ‘aql idenler ḳan içinde yürürler ya ‘ni ḳana müstağraḳlardır. Āşinā-yı⁹³⁴ ‘aşḳ olanlar berg-i gül üzre bīgāne olanlar ḳan içinde yürürler. Ya ‘ni āşinālar ṭarīḳ-ı ‘aşḳda ne ḳadar zaḥmet çekseler berg-i gül üzre yürür gibi maḥzūz olurlar. Ammā⁹³⁵ bīgāneler bunuñ ḥilāfidur fete’emmel.

Sāgar-ı āsūdegān ḡalṭed çü mestān der-şarāb

Mey-keşān-ı ‘aşḳ-rā peymāne der-ḥūn mīreved

Āsūdegāndan murād ‘aşḳdan ḥālī olanlardır ve *ḡalṭed* ḡayın-ı mu‘cemenüñ fethiyle ve lâmuñ sükūnıyla ve ṭānuñ fethiyle fi‘l-i muzāri‘dür ḡaltīdenden ve *çü* ḥarf-i teşbīhdür.

Mahsūl-i beyt: ‘Aşḳdan ḥālī olanların sāgarı [346b] mestān gibi şarābda yuvarlanur ve ‘aşḳ bāde-nüşlarınuñ peymānesi ḳan içinde yürür. Ya ‘ni ‘āşıḳlar ḥūn-ı ciger nüş ider demek olur.

Bes ki ḥūn-ālūde ḥīzed dūd ez-şem‘-i dilem

Der-hevā-yı maḥfilem pervāne der-ḥūn mīreved

Mahsūl-i beyt: Şem‘-i dilümde zuhūr iden dūd-ı āḥ ziyāde ḥūn-ālūd zāhir olduğundan hevā-yı meclisümde pervāne ḳan içinde yürür. Ya ‘ni hevā-yı meclisümde pervāz iden pervāne ḳan içinde pervāz ider. Dūd-ı āhuñ ḥūn-ālūde olması ḥūn-ı cigerden zuhūr itmesidür ve bi‘l-cümle murād iddi‘ādur.

Ez-birūn-ı leb ne-dānem çün şeved līk āgehem

Kez-teh-i dil tā-lebem efsāne der-ḥūn mīreved

Mahsūl-i beyt: Dudaḡumuñ taşrasından bilmem niçe olur lākin ḥaberdārem ki yüregimüñ dibinde tā dudaḡuma gelince vāḳı‘ olan efsāne ḳan içinde yürür. Murād ḥūn-ı ḡumūm-ı ‘aşḳla māl-ā-māl ve pür-melāl olduğın beyāndur.

Girye der-ḥ‘āb u ciger ber-nīş ü müjgān der-semā‘

Nāle mestūr ü nefes mestāne der-ḥūn mīreved

⁹³³ [346a] ber-berg-i gül: birbirinüñ HM

⁹³⁴ [346a] āşinā-yı: ya ‘ni āşinālar ṭarīḳ-ı HM

⁹³⁵ [346a] bīgāne olanlar ḳan içinde yürürler. Ya ‘ni āşinālar ṭarīḳ-ı ‘aşḳda ne ḳadar zaḥmet çekseler berk-i gül üzre yürür gibi maḥzūz olurlar. Ammā: HM’de yok

Girye der-h'āb ağlamamadan 'ibāretdür ve *ciger ber-niṣ* ziyāde ıztırābda olmadan kināyetdür ve *müjgān der-semā* ' didügi müjgānı hareketde olup kendüsi bīdār olduğudur ve *nālenüñ* mestür olması kemāl-i ıştırābdan nāle itmege iktidārı olmaduğundan 'ibāretdür ve *nefes* bunda āhdan kināyetdür ve *aña mestān* didügi mübālağa ile *ia* 'f üzre olup ızhāra kādır olmaduğındandır ve *der-hūn mīreved* buyurduğı dahı ifrāt-ı ālām-ı derūnın beyāndur.

Mahsül-i beyt: Gözümden yaş gelmez ve cigerüm niṣ-i ıztırāb üzre ve müjgānum uykusuzlıktan semā ' u hareketde ve nāle vü zārım 'adem-i iktidārumdan mestür ve mahfī ve āhum ise mestāne kan içinde [347a] yürür.

Ez-nigāh-ı germ-i 'Urfi dīde māl-ā-māl büved

Girye zed mevcī vü āteş-hāne der-hūn mīreved

Bunda *āteş-hāne* mezkūr dīdeden kināyetdür.

Mahsül-i beyt: 'Urfi'nüñ kızgın nazarından dīde māl-ā-māl idi. Girye bir mevc urdı ve āteş-hāne-i dīde kan içinde yürür ya 'ni çigzinür oldu.

-270- Der-mülk-i 'aşk her ki şehīdeş ne-mīkunend

Güft ü şinīd-i mātem ü 'īdeş ne-mīkunend

Mahsül-i beyt: Her kim ki mülk-i 'aşkda anı şehīd itmeyeler ol kimsenüñ güft ü şinīd-i mātem ü 'īdin eylemezler. Ya 'ni şehīd-i 'aşk olmayanlara i 'tibār itmezler dimekdür. Mātem yas ma 'nāsınadır ve bunda 'īdden murād budur ki fevt olan kimsenüñ senesi olduğda Allah rīāsiçün ba 'zı hayrāt idüp şevābını rūhına hibe iderler.

Yūsuf-veş ānki rāst reved behr-i feth-i bāb

Muhtāc-ı iltifāt-ı kilīdeş ne-mīkunend

*İltifāt*üñ kilīde izāfeti maşdaruñ mef'ūline izāfetidür.

Mahsül-i beyt: Ol kimse ki hāzret-i Yūsuf peygamber gibi feth-i bāb içün toğru gide anı miftāha iltifāt itmege muhtāc itmezler. Ya 'ni öyle kimse miftāhsız feth-i bāba mālīk olur dimekdür. Kilīd kāf-ı 'Arabīnüñ fethiyle Fārisīde anahtar ma 'nāsınadır nihāyet Türkīde kufl ma 'nāsına şöhret bulmuşdur.

Yā Rabbi kücā berīm vefā āgeh in metā

Der-kişver-i vücūd harīdeş ne-mīkunend

In metā ' vefādan 'ibāretdür ve *kişver-i vücūd*dan murād bu 'ālemdür ki 'ālem-i şehādetdür ve *harīd* bunda şatun almağ ma 'nāsınadır ve *şin*-i zamīr metā 'a rāci 'dür.

Maḥsûl-i beyt: ‘Acabâ vefâyı kânde iledelüm zîrâ bu metâ‘ kişver-i vücûdda şatun almazlar.

Herkes ki hây u hû ne-keşîd ehl-i rûzgâr

Güş-ı riâ be-güft ü şinîdeş ne-mîkunend

Güft ü şinîd dime ve işitme [347b] ma‘nâsına isimlerdür ve şîn-i zamîr herkesde olan kimseye râci‘dür.

Maḥsûl-i beyt: Her kimse hây u hû çekmeye zamâne halkı anuñ güft ü şinîdine güş-ı riâ eylemezler. Anuñ güft ü şinîdini diñlemezler ve aña i‘tibâr eylemezler demek olur.

Hûnrîz-i ‘aşk bîn ki ciger-küşe-i Ḥalîl

Âyed be-zîr-i tîğ u şehîdeş ne-mîkunend

Hûnrîz-i ‘aşk hûnrîzî-i ‘aşk takdîrinde olmak böyle maḥallerde kâ‘ide-i muṭarridedür ve *ciger-küşe-i Ḥalîl*’den murâd ḥazret-i İsmâ‘îl peygamberdür şalavâtullâhi ‘alâ-nebiyyinâ ve ‘aleyhi ve *şîm*-i zamîr aña râci‘dür.

Maḥsûl-i beyt: ‘Aşk hûnrîzliği ne mertebe istignâ üzredür gör ki ḥazret-i İsmâ‘îl peygamber bıçak altına gelür ve anı şehîd eylemezler.

Ez-nevḥa mürd ‘Urfî-i mecnûn u ehl-i hûş

Güşî be-nağmehâ-yı şinîdeş ne-mîkunend

Maḥsûl-i beyt: Dîvâne ‘Urfî nâle vü zârîden helâk oldu ve ḥâlbuki ehl-i hûş olanlar anuñ okuduğı nağmelere kulağ tutmazlar.

-271- Der-râh-ı ‘aşk ey dil ger cân deḥî çî bâşed

În fitne-ḥîz reh-râ pâyân deḥî çî bâşed

Maḥsûl-i beyt: Ey gönül râh-ı ‘aşkda cân virseñ ne olur? Bu maḥall-i fitne olan yola nihâyet virseñ ne olur? Ya‘ni bi‘t-tamâm kaṭ‘-ı merâḥîl-i ‘aşk itmiş[se]ñ ne lâzım gelür demek olur.

Ey muḥtesib dü şad ḥum be-şikeste‘i ger imşeb

Yek şîşe mey be-rindân pinhân deḥî çî bâşed

Maḥsûl-i beyt: Ey muḥtesib iki yüz küp kırmışsın eger bu gice bâde-nûşlara gizli bir şîşe mey virseñ ne olur?

Cân ḥ‘âhed ân sitemger ey dil zi-dest dâde

Dil dâdenet ḥaṭâ bûd tâ-cân deḥî çî bâşed

Ey ḥarf-i nidā ve münādā muḳadder ‘āşıḳdur.

Mahşül-i beyt: Ey gönlini elden virmiş ve çıkarmış ‘āşıḳ, ol zālīm cān ister. İmdi saña göñül virmek ḥaṭādur [348a] ‘acabā cān virseñ ne olur?

Men ḥod ne-mīziyem līk behr-i firīb eger tū

İn ḥaste-rā dü rüzī dermān deḥī çī bāşed

Mahşül-i beyt: Ben ḥod dirilmem lâkin aldamaḳ içün eger sen bu ḥasteye bir iki gün dermān virseñ ne olur? Ya ‘ni ne lâzım gelür?

Mürdem be-küfr yā Rab der-ān cihān ger ez-luṭf

İn kāfir-i ḥacl-rā ĩmān deḥī çī bāşed

Küfr lisān-ı şūfiyyede ĩmān-ı ḥaḳīḳī ma‘nāsınadır nitekim kitāblarında mestūr ve mu‘aṭṭaldur ve *kāfir* bunda günehkār ma‘nāsınadır.

Mahşül-i beyt: ĩmān-ı ḥaḳīḳī ile fevt oldum. Yā Rab ol cihānda eger luṭfuñdan bu ḥacil günehkāra ĩmān virseñ ne olur? Ya ‘ni cenāb-ı ḥazretüñe ĩmān getürüp dār-ı fenādan intikāl eyledüm, me’mülüm budur ki dār-ı beḳāda daḥı ol ĩmān üzre meb‘ūs olam dimekdür.

Bā nāz-ı dost ‘Urfī ne-tevān cedel nümüden

Ger tū metā ‘-ı cān-rā erzān deḥī çī bāşed

Mahşül-i beyt: Ey ‘Urfī cānānuñ nāzına cedel göstermek olmaz. Eger sen metā ‘-ı cānuñ ucuz virseñ ne olur ya ‘ni ne lâzım gelür?

-272- Diger ḥalvet be- ‘işret-ḥāne-i ḥammār mīmāned

Zi-vecd-i şūfiyān şad ḥoḳḳa-bāz ez-kār mīmāned

Vecd vāvuñ fethiyle iştilāḥda mü’mīnün bātını ve başireti nūr-ı tecellīyi idrāk itmege dirler. Ammā bunda ḥalveti şūfīlerün devr-i semā ‘ itmesinden ‘ibāretdür.

Mahşül-i beyt: Yine ḥalvet bāde-fürüşlaruñ ‘işret-ḥānesine beñzer şūfīlerün rakş u devrinden yüz ḥoḳḳa-bāz işinden ḳalur. Murād devrānīlere i‘tirāzıdır.

Ne-māned yek nefes derd-i sinān-ı düşmenem der-dil

Velī ez-dost ger ḥārī ḥaled bisiyār mīmāned

Sinān bunda nīze ma‘nāsınadır ve *ḥaled* ḥā-yı mu‘cemenün ve lāmuñ fethalarıyla [348b] fi‘l-i muzāri ‘dür ve *ḥārī*de olan yā vaḥdet içündür.

Mahşül-i beyt: Düşmenün zaḥm-ı nīzesi dilümde bir nefes ḳalmaz ya ‘ni ‘ale’l-fevr zāyil olur. Lâkin dostdan eger bir ḥār batsa çok zamān ḳalur.

Hazān u çend ü çün-i ō dırāz efsāne'i dāred

Hemīn güyem kezīn gülşen ne bülbül hār mīmāned

Ō zamīri izmār qable'-zīkr tarīkıyla gülşene rāci 'dür.

Mahsül-i beyt: Bu gülşenüñ hazān u çend ü çünü ya'ni hazānuñ ahvāli bir uzun efsānedür. Ancağ derem ki bu gülşende bülbül qalmayup hārı qalur.

Kesī kez-behr-i t̄a 'at māned ender-Ka 'be yek s̄a 'at

Eger dāned hīsāb-ı maṭlab ez-şad kār mīmāned

Mahsül-i beyt: Bir kimse t̄a 'at için bir s̄a 'at Ka 'be'de qalsa eger bilürse hīsāb-ı maṭlab u murādātı yüz kārden alıqor. Murād ancağ rīā-yı cenāb-ı Hakk'a terğībdür ve mīmāned bunda fi 'l-i müte 'addidür fete' emmel.

Tamām-ı 'ömr bā-İslām der-dād ü sited būdem

Künün mīmīrem ü ez-men büt ü zünnār mīmāned

Dād ü sited alma virme ma 'nāsına isimlerdür ammā bunda 'alāqa ve mu 'āmeleden 'ibāretdür ve *büt ü zünnār* iştilāh-ı şüfiyye üzre birkaç ma 'nāya gelür. Lākin bu maḥalde kemāl-i rıkkıyyet ve kemer-bend-i 'ubūdiyyet olmadan kināyetdür.

Mahsül-i beyt: Bütün 'ömrümde dād u sitedüm İslām'ıyla idi. Şimdi ölüverem ve benden büt ü zünnār qalur. Murād 'ibādetden ayrıldığına te'essüf çeker.

Nedāmet-reng ḥarfī ber-zebān miāverd 'Urfī

Be-destān-ı nifāk-ālūde istiğfār mīmāned

Nedāmet-reng vaşf-ı terkībī aqsāmındandır ve *ḥarf* söz ma 'nāsına müsta 'meldür.

Mahsül-i beyt: 'Urfī zebānına nedāmet şeklinde biz söz getürür ve istiğfārı nifāk-ālūde kışşaya beñzer.

-273- Diger merā diger ḥuşul mīkerded

[349a] Du 'ā be-Ka 'be-i ḥüsn-i qabul mīkerded

Mahsül-i beyt: Yine murād ḥaşıl olmak etrāfında dolanup du 'ā ḥüsn-i qabul Ka 'be'si etrāfında dolanıyor, ya'ni qarīn-i⁹³⁶ icābet oluyor.

Meger be-merḥale-i bī-nişānī üftādem

Ki reh zi-bādiye'i ber- 'arz u tül mīkerded

⁹³⁶ [349a] ya 'ni qarīn: HM'de yok

Maḥsûl-i beyt: Meger bî-nişānlık menziline düşdüm. Zîrâ yol şahrâdan gitdükçe ‘arz u tûl üzre oluyor.

Hilâf-ı ‘ahd ne-h’âhî be-ğam muşâhib sev

Ki ‘âfiyet be-nesîmî melûl mîkerded

Nesîm bunda bahāneden ‘ibāretdür.

Maḥsûl-i beyt: Hilâf-ı ‘ahdi istemezseñ gama muşâhib ol. Zîrâ ‘âfiyet bir bahāne ile melûl olur ya ‘ni ‘âfiyet azacık bahāne ile senden dūr olur. Nitekim *lā-vefā e li-melûl*⁹³⁷ buyurmuşlardır.

Nidā zi- ‘arş-ı muḥabbet be-gümrahān īnest

Ki der-medīne-i mā şad rasûl mîkerded

Bunda *rasûl*den murād delîl ü rehberdür.

Maḥsûl-i beyt: Yoldan azmışlara ‘arş-ı muḥabbetden nidā budur ki bizüm şehrümüzde yüz delîl ü rehber olur. Ya ‘ni ey yoldan azmışlar bizüm şehrümüze iqbāl idüñ ki irşād olasıñız ve menzil-i maḫşûda yol bulasıñız. Zîrâ bizüm şehrümüzde delîl ü rehber çokdur deyu ‘arş-ı muḥabbetden nidā gelür demek olur.

Büved ‘atıyye-i dīvān-ı nā-ümîdî bes

Ḥavāle’i ki be-gird-i vuşûl mîkerded

Dīvān-ı nā-ümîdî izāfeti beyāniyyedür ve *yā* maşdariyyedür ve *gird* kâf-ı ‘Acemînüñ kesriyle eṭrāf ma ‘nāsınadır.

Maḥsûl-i beyt: Nā-ümîdlik dīvānı ‘atıyyesi kâfidür şol ḥavāle ki⁹³⁸ eṭrāf-ı vuşûlde çigzinür. Ya ‘ni bize kısmet olup vâsıl olan ihsân ‘atıyye-i dīvān-ı nā-ümîdîdür. Ḥâşılı bize nā-ümîdlik rûzî olmışdur dimekdür. Mîkerded kâf-ı ‘Acemînüñ fethiyle fi ‘l-i muzâri ‘ müfred ğâyibdür kerdîdenden müştakdur ve mî lafzı kesr-i mîmle ‘alâmet-i istikbâldür [349b] ve edât-ı hâl olsa da muḫâl degüldür.

Be-iltimās-ı şehâdet be-deyr ü Ka ‘be me-rev

Ki der-mezâr-ı şehîdân ḫabûl mîkerded

İltimās taleb ü recā ma ‘nāsınadır.

Maḥsûl-i beyt: Şehâdet iltimâsıyla deyr ü Ka ‘be’ye varma ya ‘ni bunlara varmağa ihtiyâc yokdur. Zîrâ ki bu iltimās mezâr-ı şehîdānda ḫabûl olur yâḫud mezâr-ı

⁹³⁷ “Bıkmış/usanmış kişinin vefası olmaz.”

⁹³⁸ [349a] Maḥsûl-i beyt: Nā-ümîdlik dīvānı ‘atıyyesi kâfidür şol ḥavāle ki: HM’de yok

şehidānda kabūl çigzinür. Ya ‘ni murāduñ hāşıl olsun dirseñ mezār-ı şühedā-yı ‘aşka var ki iltimāsuñ kabūl ola dimek olur ve li-küllü vecheh.

Harāb-ı ma‘rifet-i ‘Urfiyem ki her sūhaneş

Be-şehr-i kıds edīb-i ‘uķūl mīkerded

Şin-i zāmīr ‘Urfi’ye rāci‘dür ve *şehr-i kıds* izāfeti beyāniyyedür ve kıds pāklik ma‘nāsınadur ve *edīb* üstād ma‘nāsınadur ve *uķūl* ‘ayın u ķāfuñ zammeleriyle ‘aķluñ cem‘idür.

Mahsül-i beyt: ‘Urfi’nüñ ma‘rietine ķurbān olayım ki anuñ her sözi pāklik şehrinde ‘aķıllara edīb ü üstād olur. Murād temeddühdür ve bi’l-cümle bu güne ebyāt ma‘nā-yı şükr-i Hudā’yı mutaķammın olduğı aşķāb-ı zekāya zāhir ü hüveydādur.

-274- Diger zi-şoķbet-i şādī kenāre h‘āhem kerd

Ciger be-nāķun-ı ğam pāre pāre h‘āhem kerd

Diger bunda yine ma‘nāsınadur ve *şādī*de olan yā maşdariyyedür ve *nāķun* tırnaķ ma‘nāsınadur ve ğama izāfeti beyāniyyedür.

Mahsül-i beyt: Yine şādlık şoķbetinden dūr olısaram nāķun-ı ğamla cigeri pāre pāre idiserem.

Dilī ki cüz mey-i rāķat ne-mīķeşed ō rā

Zi-cām-ı derd-i tū mest-i ğüzāre h‘āhem kerd

Mahsül-i beyt: Bu ğöñül ki mey-i rāķatdan ğayrı mey içmez idi. Ol ğöñli senüñ cām-ı derdüñden ğeçgin serķūş idiserem. Ya ‘ni benüm dā’imā rāķatda olan ğöñlümi senüñ derdmendüñ idiserem dimek olur.

ķarār yāft be-sultān-ı derd kişver-i dil

Berāt-ı ‘āfiyet imrüz pāre h‘āhem kerd

[350a] *Sultān-ı derd* ve *kişver-i dil* izāfetleri beyāniyyedür ve *berāt-ı ‘āfiyet* dahı böyledür.

Mahsül-i beyt: Ğöñül vilāyeti sultān-ı derd ‘aşķda ķarār buldı, berāt-ı ‘āfiyeti bu ğün çāk idiserem. Yāķud ğöñül vilāyetinde taşarruf-ı ‘āfiyeti men‘ idiserem dimek olur ve li-küllü vecheh.

Kirişme-rizīt ez-ķad ğüzēşt der-dilhā

Kirişme-zār-ı turā men çi ķāre h‘āhem kerd

Kirişme böyle yerlerde nāz u şīve ma‘nāsınadır ve *rīz* lafzıyla terkib olmuşdur ve *yā* harf-i maşdardur meftūh okunması ĩarūret-i vezniçündür ve *tā*-yı sākine zamīr-i ĩiṭābdur. Pes kirişme-rīziyet senūñ kirişme dökiciligūñ ya‘ni nāz u şīve idiciligūñ demek olur ve *zār* bunda keşret ma‘nāsın ifade ider. Nitekim gülzār u çemenzārda dañı böyledür(dür).

Mahşül-i beyt: Senūñ kirişme-rīzligūñ ḥadden geçdi dillerde senūñ kirişmeligile ben ne çāre idiserem.

Çünin ki men be-cemāl-i tū tīz mībīnem

Be-āftāb-ı kıyāmet nezzāre ḥ^vāhem kerd

Mahşül-i beyt: Böyle ki ben senūñ cemālūñe keskin nazar iderem ya‘ni gözlerüm kamaşmayup taḥammül ider. Āftāb-ı kıyāmete dañı nazar idiserem demek olur.

Be-rūz-ı ḥaşr ki tā‘at zi-ḥalk mīṭalebend

Eger ḡam-ı tū ne-bāşed çi çāre ḥ^vāhem kerd

Mahşül-i beyt: Rūz-ı ḥaşrde ki ḥalkdan tā‘at taleb ideler. Eger ḡamuñ tā‘at yerine maḥşüb olmazsa ne çāre idiserem? Ya‘ni bende senūñ ḡamuñdan ḡayrı tā‘at ü‘ibādet yokdur demek olur ve ḡamdan murād ḡam-ı ‘aşkdur.

Resīd mevsim-i āḥ u fiḡān-ı men ‘Urḡī

Çi raḡnehā be-dil-i seng-i ḥāre ḥ^vāhem kerd

Seng-i ḥāre kara şaş ma‘nāsınadır ve ḥārā dañı lügatdür elif ile.

Mahşül-i beyt: Ey ‘Urḡī āḥ [350b] u fiḡānum zamānı irişdi ya‘ni bize āḥ u fiḡān idecek vaḡt geldi. Senūñ ḥārenūñ yūregine mībālāḡa ile raḡneler idiserem ya‘ni āḥ u fiḡānum ḡatı taşlara te‘eşşür ider dimekdür. Murād kuvvet-i te‘şīr-i āḥ u fiḡānın beyān ider.

-275- Diger cānem zi-nā-sāzī-i iḡbāl ki mīsūzed

Vefā-perver-i dilem der-āteş-i ḥāl ki mīsūzed

Ki lafızları bunda kim ma‘nāsına isimdür ve *vefā-perver* vaşf-ı terkībīdür ma‘nāsı vefāyla terbiye olunmuş, vefāya mu‘tād olmuş dimekdür ve *ḥāl* bu maḡalde ‘aşkdan ‘ibāretdür ve vefā ḡarīnesiyle cefā murād olunsa da vechi vardur.

Mahşül-i beyt: Yine cānum kimūñ iḡbālī nā-sāzlıḡından? Sūzān-ı vefā-perver olan ḡönlüm kimūñ āteş-i ‘aşkında yāḡud kimūñ āteş-i cevrinde sūzān olur? Murād tecāhūlī’l-‘ārif şan‘atıdur fete’emmel.

Dū şad reh ḡüftem ey dil bāl me-küşā der-hevā-yı kes

Bi-bîn ez-şu ‘le-i miḥnet künün bāl ki mīsūzed

Maḥşül-i beyt: İki yüz kere didüm ey gönül kimsenün hevāsında kanat açma. Gör imdi şu ‘le-i miḥnetden şimdi kimün kanadı yanar.

Merā maḥrūm me-sāz ey baḥt-ı ḥ‘āb-ālūd kārī kun

Metā ‘-ı firşatem binger zi-ihmāl ki mīsūzed

Kārī bi-kun ıstılāhlarında ‘āşık ol ma ‘nāsına müsta ‘meldür.

Maḥşül-i beyt: Ey uyku bulaşığı baḥt, beni ‘aşqdan maḥrūm itme. ‘Āşık ol, metā ‘-ı firşatımı gör kimün ihtimālinden yanar.

Beher kes mīkuned germī vü ez-aḥvāl-i men-i ġāfil

Dileş mīsūzed ü ġāfil ki ber-ḥāl ki mīsūzed⁹³⁹

Mīkunedün ve iki *mīsūzed* kelimelerinin fā‘ illeri muḥadder cānāndur ve *dil* bunda yürek ma ‘nāsınadır ve *şīn*-i zamīr cānāna rāci ‘dür.

[351a] Maḥşül-i beyt: Cānān herkes ile germiyyet ve ihtilāṭ ider, benüm aḥvālümünden ġāfil olduğu ḥâlde yüregi yanar ve ġāfildür ki ya ‘ni bilmez ki kimün ḥāline yanar. Yāḥud yüregi kimün ḥāline yandığın bilür ammā tegāfül ider demek ola fete’emmel.

Me-ḥ‘ān efsāne-i ḥüsn-i ‘amel şermī bi-kun ‘Urfī

Kirāmen Kātibīn ez-şerm-i a ‘māl ki mīsūzed

Maḥşül-i beyt: Ḥüsn-i ‘amel efsānesin okuma şerm ü ḥicāb ile ey ‘Urfī. Zīrā Kirāmen Kātibīn kimün şerm-i a ‘mālinden yanar ya ‘ni senün a ‘mālünden yanar dimekdür fete’emmel⁹⁴⁰.

-276- Dil-i mā-rā be-fūsūn cādū-yı Bābil ne-bürd

Her ki ez-behr-i vefā cān ne-dehed dil ne-bürd

Bābil bir iklimdür anda bir kapu vardır ki aña çāh-ı Bābil dirler. Hārūt ve Mārūt ol kapud[a] maḥbūslardur ve murād idenler varup ol kapuda siḥr öğren(ürler)dükleri meşhürdür. Pes ‘Urfī’nün daḥı cādū-yı Bābil didügi bu kelāma göredür.

Maḥşü-i beyt: Bizüm gönlümüzü siḥr ü efsūnla Bābil cādūsı iletmez. Her kim ki vefādan ötri cān virmeye gönül iletmez, ya ‘ni bizüm gönlümüzü dildār-ı vefādār alır. Yoḥsa bī-vefā olduğdan soñra cādū-yı Bābil olsa siḥr ü efsūnla gönlümüz alup bizi kendüye meftūn idemez demek olur.

⁹³⁹ [350b] **ü ġāfil ki ber-ḥāl ki mīsūzed:** HM’de yok

⁹⁴⁰ [351a] fete’emmel: HM’de yok

Ger küşî reng-i vefâ mîşikend ver ne be-ḥaşr

Dest-i mâ âb-ı ruḥ-ı dâmen-i kâtil ne-bürd

Küşî kâf-ı ‘Arabînün zammıyla fi ‘l-i muzâri ‘ müfred muḥâtabdur ve *mîşikend* bunda fi ‘l-i lâzım olmak üzeredür.

Maḥsûl-i beyt: Eger bizi katl iderseñ reng-i vefâ şikest olur, yohsa maḥşerde bizüm destümüz dâmen-i kâtilün yüzi [351b] şuyın telef itmez. Ya ‘ni maḥşerde biz senden tazallüm itmezüz demek olur.

Bî-ḥodî rāḥ nümāyed be-tū Mecnûn-ı turā

Hergiz ez-bāng-i ceres rāḥ be-maḥmil ne-bürd

Be-tū be-küy-ı tū taḳdîrindedür ve *bāng* âvâzdur ve *ceres* çañdur.

Maḥsûl-i beyt: Bî-ḥodlık ya ‘ni lâ-ya ‘kıllık yol gösterür ve senün kūyuña yohsa senün Mecnûn’uñ ceres-i âvâzından maḥmile yol iletmez, ya ‘ni vâşıl olmaz.

Baḥr-i ḡam cümle kenārest ger ez-ḥod güzerî

Keştî-i ehl-i fenā minnet-i sâḥil ne-bürd

Baḥr-i ḡam izāfeti beyāniyyedür ve *sâḥil* deñiz kenārıdur ammā bunda sürür-ı dünyādan kināyetdür.

Maḥsûl-i beyt: Ḡam deryası cümle kenārdur eger kendüñden geçerseñ. Zîrā kiştî-i ehl-i fenā ya ‘ni ifnā-yı vücūd idenlerün gemisi sâḥil-i sürür u rāḥat-ı dünyeviyye minnetin götürmez.

Her ki endîşe-i ō çeşme-i kevşer ne-şevd

Pey be-şîrîni-i ān şekl ü şemā’ il ne-bürd

Ō zamîri her kiden mefhûm olan kimseye râci ‘dür ve *şekl* şüret ve *şemā’ il* aḥlākdan ‘ibāretdür.

Maḥsûl-i beyt: Her kim ki anuñ fikri çeşme[-’i] kevşer olmaya ol şekl ü şemā’ ilün şîrînligne iz iletmez. Ya ‘ni cānānuñ nemertebe şîrîn olduḡın fehm eylemez.

Dem-i şemşîr bûd reh-güzer-i ‘aşḡ velî

Her ki ĩn reh ne-bürd pey be-der-i dil ne-bürd

Dem-i ḡam vezni üzre kılıç yüzine dirler ve *reh-güzer* uğraḡ ve geçid ma ‘nāsınadır.

Maḥsûl-i beyt: Reh-güzer-i ‘aşḡ kılıç aḡzıdur ya ‘ni böyle keskindür velākin her kim ki bu yolı iletmez ya ‘ni her kim ki bu reh-güzerden geçmez göñül ḳapısına iz iletmez. Ya ‘ni ma ‘rifet-i dile vâşıl olmaz.

Sîne hālî me-kun ez-derd ki merd-i reh-i ‘aşk

Ger sebûkbâr şevd rāh be-menzil ne-bürd

Sebûkbâr [352a] yini yüklü ma‘nâsınadır.

Mahsûl-i beyt: Sîneñi derdden hālî eyleme zîrâ ‘aşk yolunuñ eri eger sebûkbâr olursa menzil-i maşşûda yol iletmez. Ya‘ni vâşıl olmaz ve sebûkbâr şevd buyurduğı derd-i ‘aşkdan sebûkbâr olursa dimekdür fete‘emmel.

‘Āzım hiç ğam-ābād ne-kerded ğam-dost

Ki merā dest der-āġûş-ı ħamāyil ne-bürd

Ġam-ābād ziyād[e] ğamlıktan ‘ibāretdür ve ğam-dost terkîb-i mezcîdür.

Mahsûl-i beyt: Hiçbir ğam-ābāda ğam-dost olan kimse ‘azîmet itmez ki benüm ħamā‘il āġûşına iletme ya‘ni benümle kucaklaşmaya dimekdür. Murād dā‘imā ğamnāk olduġın beyāndur.

Heme ‘adlest ü cezā ber-men ü fā‘il digeri

‘Aql-ı kül rāh bāyin nükte-i müşkil ne-bürd

Mahsûl-i beyt: Hep benüm üzerime müteretteb olan ‘adl ü cezādur ve ħālbuki cürmüñ fā‘ili ġayırdur. Ya‘ni suçı ġayı kimse işler ve cezāsın ben çekerem. Hāşılı ilk suçından ötüri baña ızhār-ı ‘adl ü cezā iderler, ‘aql-ı kül bu müşkil nükteye yol iletmez ya‘ni vâşıl olmaz. Nükte-i müşkilden murād mışrā‘-ı evvelüñ mefhûmıdır ħaqqā ki müşkildür ve’l-‘ilmü ‘indallāhi te‘ālā.

‘Urfî ān şem‘ der-āverd be-maḥfil kû rā

Ḥaclet-i cilve-i ḥurşîd zi-maḥfil ne-bürd

Mahsûl-i beyt: ‘Urfî ol şem‘i getürdi meclise ki ol şem‘i cilve-i ḥurşîdden şerm ü ḥayā itmek meclisinden iletmez. Ḥurşîd anuñ ziyāsın izāle itmez. Hāşılı ol şem‘ āftāba ġālibdür dimek olur.

-277- Dilberān nî dil be-nāz u ‘işve ġāfil mîberend

Mîkeşend ez-ġāfilān şad renc tā-dil mîberend

Mahsûl-i beyt: Dilberler nāz u ‘işve ile gönli ġāfil iken [352b] almazlar ya‘ni āġāh olduğı hālde alurlar. Belki ġāfil olanlardan gönül alınca yüz zahmet çekerler.

Küştegān-ı ġamze-i ma‘şûk der-rûz-ı cezā

Cümle ġayret ber-ķabûl-i kār-ı ķātil mîberend

Maḥsūl-i beyt: Ğamze-i cānānuñ maḳtūlleri rūz-ı cezāda kendülerini ḳatlı idenūñ maḳbūl işine ğayret ve ğıpta iledürler.

Ne-ğuselī ez-kārvān-ı Ka ‘be-i dil kez-şitāb

Mīğüzārendet be-ḥāk-i ‘acַz ü maḥmil mīberend

Maḥsūl-i beyt: Ka ‘be-i dil kārvānından münḳaṭı ‘ olmayasın ki anlar şitāb itmeden ve ‘acele üzre gitmeden seni ḥāk-i ‘acַze ḳorlar ve maḥmili götürürler. Murād erbāb-ı dilden ayrılmaya dimekdür ve erbāb-ı dil ıstılāḥda evliyā’ ullāhdan ‘ibāretdür.

Gerçi erbāb-ı ta ‘alluḳ vaḳf-ı tūfānend līk

Raḥt eger kemter būd keṣtī bā-sāḥil mīberend

*Erbāb-ı ta ‘alluḳ*dan murād ehl-i dünyādur *vaḳf* bunda mevḳūf ma‘nāsınadır ve *tūfān*dan ğaraḳ mevtdür ve *raḥt* esbāb-ı dünyeviyyeden ‘ibāretdür ve *keṣtī* lūğatde gemi ma‘nāsınadır ammā bunda dilden kināyetdür ve *sāḥil*den maḳşūd necātdur.

Maḥsūl-i beyt: Egerçi ehl-i dünyā helāk olmaḳda mevte mevḳūflardur ammā eger esbāb ve eşḳāl-i dünyeviyyesi tevbe vü istiġfār sebebiyle eksülürse göñül keṣtīsini sāḥil-i necāta iledür.

Her kücā şem ‘ist rūşen mīkunend ez-behr-i bezm

Şem ‘-i cān her ğāḥ rūşen şöd zi-maḥfil mīberend

Maḥsūl-i beyt: Her ḳande ki bir şem ‘ vardur anı meclis içün rūşen iderler ya‘ni yaḳarlar. Ammā cān şem ‘i ki her ğāḥ rūşen ola ya‘ni rūşen olduğı vaḳtde meclisden iledürler. Ya‘ni āḫirete isti‘dād taḥsīl eyledüği gibi [353a] götürürler dimekdür.

Zaḥmet-i ḥuccāc-ı deyr ez-Ka ‘be-cūyān berterest

Reh-i besī ṭayy mīşevd tā-reh biyā mīberend

*Ḥuccāc-ı deyr*den murād keferedür ve *Ka ‘be-cūyān*dan maḳşūd ehl-i İslām’dur.

Maḥsūl-i beyt: Kilīsā ṭavāf idenlerūñ zaḥmeti Ka ‘be ṭāliblerinden ziyādedür. Mıṣrā ‘-ı şānī maḥall-i ta ‘līldedür zīrā çok yol ṭayy olunmaḳ gerekdür ki⁹⁴¹ anlar bāṭıla yol iledeler. Ya‘ni keferde bāṭıla vāşıl olunca çok ḳaṭ ‘-ı menāzil ve ṭayy-ı merāḥil olunmaḳ lāzımdur ve bi’l-cümle murād hiçbir nesne ‘abeş ve bī-hūde ḥalḳ olunmamışdur dimek olur. Bu beytūñ bi-ḥasebi’t-terkīb ma‘nā-yı zāhiri budur ve’l-‘ilmü ‘indallāhi te‘ālā.

Bā sebūk-rūḥān kun āmīzeş ki çün māndī zi-rāḥ

⁹⁴¹ [353a] ziyādedür. Mıṣrā ‘-ı şānī maḥall-i ta ‘līldedür zīrā çok yol ṭayy olunmaḳ gerekdür ki: HM’de yok

Bār-ı ğam ber-düş-ı dil menzil be-menzil mıberend

Sebük-rūḥāndan murād ta‘allukāt-ı mā-sivādan āzāde olanlardır ve *bār* yük ma‘nāsınadır ve ğama izāfeti beyāniyyedür ve *düş* omuz ma‘nāsına ammā bunda üst ma‘nāsına ta‘bīr olunmaḳ evlādur. Nitekim ber-ser daḫı ba‘zı yerde bu ma‘nāya irād olunmuşdur.

Mahsül-i beyt: Çünkü yoldan ḳalduñ sebük-rūḥlarıyla ihtilāk eyle. Zīrā anlar bār-ı ğamı göñülleri üstünde menzil be-menzil götürürler. Ya‘ni bār-ı ğam-ı ‘aşḳ sebük-rūḥlarda bulunur demek olur.

Fitne şev ehl-i dil ‘Urfī ki ez-ḥüsn-i ḳabūl

Mürde-rā cān mīdehend ü zinde-rā dil mīberend

Fitne bunda meftūn ma‘nāsınadır.

Mahsül-i beyt: Ey ‘Urfī ehl-i dile meftūn ol ki anlar ḥüsn-i ḳabūl cihetinden mürdeye cān virirler ve zindeye göñül iledürler. Ya‘ni mürde-dilleri iḫyā idüp kendüleri gibi şāḥib-dil iderler yāḥud zinde rāda olan rā taḥṣīş içün ola. Ya‘ni zindelerüñ [353b] göñlin iledürler ya‘ni alurlar. Hāşılı mürde dilleri iḫyā ve zinde dilleri ‘āşık-ı şeydā iderler demek ola ve li-küllü vecheh.

-278- Dilī çü şu ‘le-i ḥüsn-i tū ferd mīḥīzed

Ki çün fiğān-ı men ez-mağz-ı der[d] mīḥīzed

Mağz beyin ile ilik ma‘nālarında müsterek lügatdür.

Mahsül-i beyt: Bu göñül senüñ ḥüsnüñ şu‘lesi gibi ferd ḳalkar ya‘ni yegāne-i rüzgār olur ki benüm fiğānum gibi mağz-ı derdden ḳalka. Ya‘ni kemāl mertebe derdmend-i ‘aşḳ ola.

Ne merd-i bāde-i ‘aşḳ u ger ne der-ṭalebet

Fiğān zi-cüş-ı ḥum-ı lācivred mīḥīzed

Ḥum ḥā-yı mu‘cemenüñ zammıyla küp ma‘nāsınadır ve *lāciverde* izāfeti beyāniyyedür ve bi’l-cümle bunda ḥum-ı lācivred felekden kināyetdür.

Mahsül-i beyt: Hıṭāb-ı ‘ām ṭarīḳıyla buyurur ki bāde-i ‘aşḳ eri degülsin yohsa seni ṭaleb itmekde ḥum-ı lāciverd felegüñ cüşından fiğān peydā olurdu. Ya‘ni ol seni bulurdu demek olur.

Me-bīn be-‘acz-i Zeliḥā meşāf-ı ‘aşḳest in

Ki gerd-i fitne zi-bünyād-ı merd mīḥīzed

Meşāf ceng ma‘nāsınadır ve *gerd* kāf-ı ‘Acemīnūñ fethiyle toz ma‘nāsınadır ve fitneye izāfeti beyāniyyedür ve *bünyād* bunda vücūddan ‘ibāretdür.

Mahşül-i beyt: Zelīhā’nuñ ‘aczine bakma ya‘ni i‘tirāz itme. Zīrā bu ‘aşk cengidür ki merdūñ vücūdından ‘ibāre[t] fitne kalker. Ya‘ni Zelīhā bir hatun iken ‘aşkda ‘aciz olduğına i‘tirāz itme. Zīrā bunda zen degül merd bile ‘acizdür demek olur.

Be-āteş-i dil-i mā h‘iş-rā meger sencīd

Ki dūzaḥ ez-cigereş āh-ı serd mīḥīzed

*Sencīd*ñ fā‘ili izmār keble’z-zikr tarīkıyla dūzaḥdur ve *serd* şoğuk ma‘nāsınadır.

Mahşül-i beyt: Meger kendüyi bizüm yüregümüz āteşiyle tutdı. Zīrā dūzaḥñ cigerinden āh-ı serd peydā vü zāhir olur.

Be-bezm-i Ka ‘be⁹⁴² -[354a] revān kem nişīn kez-ān mecma ‘

Hemīşe merdüm-i bīhūde-kerd mīḥīzed

Ka ‘be-revān bunda mürāyī ḥacılarından kināyetdür ve *kem* kāf-ı ‘Arabīnūñ fethiyle lügatde eksük ve kalīl ma‘nāsınadır. Ammā böyle yerlerde terk-i külliden ‘ibāretdür ve *bīhūde-kerd* vaşf-ı terkībīdür kerdīdenden müştakdur. Kāf-ı ‘Acemīnūñ fethiyle bīhūde ve bī-fā’ide dolaşıcı ma‘nasınadır.

Mahşül-i beyt: Mürāyī ḥacıların meclisinde oturma zīrā ol meclisden dā’imā bīhūd[e]-kerd olan ḥalk zāhir olur.

Eger fesāne şümārem eger terāne zenem

Tū gūş dār ki ez-rüy-ı derd mīḥīzed

Gūş dār hıfz eyle ma‘nāsına isti‘māl olunur.

Mahşül-i beyt: Eger ḥikāye şayam ya‘ni kışsa söyleyem ve eger terāne uram ya‘ni nağme idem. Ḥaşılı her ne söylersem sen qabul tut hıfz eyle ki hep sözlerüm derd-i ‘aşk zāhir olur.

Şehīd-i muṣṭaribī ḥāk şöd meger be-rehet

Ki bī-nesīm zi-rāh-ı tū gerd mīḥīzed

Mahşül-i beyt: Meger bir muṣṭarib şehīd senūñ yoluñda ḥāk oldı ki zīrā yoluñdan toz rüzgārsız kalker.

Terāne’i bişnev kez-hezār nağme-tırāz

⁹⁴² [353b] Ka ‘be: HM’de yok

Yekî çü ‘Urfî-i destân-nevred mîhîzed

Terâne dü beytîye dirler ve dü beytî nağamâtdan bir nev‘dür ammâ bu zamânda terâne tennen tennen tennen dimege dirler. Nitekim ehline ma‘lûmdur ve *hezâr* bunda biñ ma‘nâsınadır ve *nağme-tırâz* vaşf-ı terkîbîdür nağme idici ma‘nâsına müsta‘meldür ve *çü* harf-i teşbîhdür ve *destân-nevred* dañı vaşf-ı terkîbîdür kışşa-h‘ân ma‘nâsına. Ammâ bunda terâne ve nağme-tırâz münâsebetiyle zemzeme-perdâz-ı belâgat murâd olunur.

Mahsûl-i beyt: Bir terâne işit ki biñ nağme-tırâzdan zemzeme-perdâz-ı belâgat olan ‘Urfî gibi bir peydâ olur. Ya‘ni ‘Urfî gibi şâ‘ir-i zerdûz nâdir olur dimekdür. Murâd temeddühdür.⁹⁴³

[354b] -279- Dil-ğastegân ki beste-i tedbîr mîşevend

Nâ-reste ez-kemend be-zencîr mîşevend

Mahsûl-i beyt: Dil-ğaste olanlar ki tedbîre muqayyed olurlar kemenden kurtulmadan zencîrde olurlar. Ya‘ni zencîre muqayyed olurlar. Murâd taqdîre râzı olmayup tedbire şürü‘ idenlere i‘tirâzdur.

Ĥ‘abî ne-dîde‘end ki meymûn eşer büved

Ânân ki pây-beste-i ta‘bîr mîşevend

Ĥ‘ab bunda düş ma‘nâsınadır ve *yâ* vahdet içündür ve *meymûn* mübârek ma‘nâsınadır ve *ta‘bîr* düşi tevîl itmeden ‘ibâretdür.

Mahsûl-i beyt: Bir düş görmemişlerdür ki mübârek eşerli ola ol kimseler ki ta‘bîre muqayyed olurlar. Bu dañı beyt-i sâbık gibi teslîm ü riâda olmayanlara ta‘arrûzdur.

Bergî zi-bostân-ı ĥarâbî ne-çîde‘end

Cem‘î ki mâye-güster-i ta‘mîr mîşevend

Mahsûl-i beyt: Ĥarâblık bostânında bir yaprak düşürmemişlerdür bir cemâ‘at ki mâye-güster-i ta‘mîr olur. Ya‘ni ‘imâret ve serâblar binâ idici olur. Murâd ehl-i dünyâya i‘tirâzdur ki *ed-dünyâ mezra‘atü’l-âĥirati*⁹⁴⁴ fehvâsınca ehl-i dünyâ mâlik-i fırsat ve ģanîmet iken ‘imâret-i dünyâya muqayyed olup taĥşîl-i zâd-ı uĥrevîden maĥrûm kalmışlardır demek olur.

În nâvek ez-kemân ki âyed ki her taraf

⁹⁴³ [354a] olur. Ya‘ni ‘Urfî gibi şâ‘ir-i zerdûz nâdir olur dimekdür. Murâd temeddühdür.: HM’de yok

⁹⁴⁴ “Dünya, âhiretin tarlasıdır.” Aclûnî, *Keşfü’l-hafâ*, 1/412.

Şayd-efkenān nişāne-i ʾīn tīr mīşevend

Evvelki *ki* isimdür ve *şayd-efkenān*dan murād şikār-ı bāzār-ı dil ü cān olan dilberāndur.

Mahşül-i beyt: Tecāhülü'l- 'arīf şan 'atı üzre buyurur ki bu oğ kimüñ kemānından gelür ki her cānibde şikār-bazān-ı dil ü cān olanlar bu oğni nişānesi olur. Murād kendi cānānı mediğdür.

ʾīn fitne ez-kücāst ki mestān-ı şīr-gīr

Gerden nihāde beste-i zencīr mīşevend

Şīr-gīr bi-ḥasebi't-terkīb arslan tutıcı [355a] dimekdür ammā isti 'mālde bahādır ma 'nāsınadur ve *gerden nihāde* āhırinde olan hā-yı resmī terettüb ma 'nāsın ifade ider.

Mahşül-i beyt: Bu fitne kändendür ki bahādır mestler boyun koyup ya 'ni teslīm olup beste-i zencīr olurlar.

ʾīn şāhbāz kīst ki der-şaydgāh-ı ō

Murgān-ı bāl-i beste hevā-gīr mīşevend

Şāhbāz gāyetde eyü ve büyük ve şikār-bāz olan toğandur ammā bu maḥalde cān-şikār-ı 'uşşāk-ı bī-karār olan dildārdan kināyetdür ve *kīst* lafzına iāfeti lāmiyyedür ve kīstde olan *ki* isimdür ve yā hā-yı resmīden bedeldür ve sīn tā edāt-ı ḥaberdür ve *ō* zamīri şāhbāza rāci 'dür ve *hevā-gīr* yüksek uçucu ma 'nāsınadur. Nitekim H'āce Ḥāfız Şīrāzī dimişdür beyt:

Ez-rāh-ı nazar murg-ı dilem geşt hevā-gīr

Ey dīde nīgeh kun ki be-dām ki der-üftād

Merḥūm Sūdī Efendi daḥı bu beytün şerḥinde hevā-gīri vech-i meşrūḥ üzre beyān eylemişdür.

Mahşül-i beyt: Bu kimüñ şāhbāz[1]dur ki anuñ şikārgāhında kınadı bağılu kuşlar hevā-gīr olurlar ya 'ni havāda yüksek pervāz idüp anuñ şikārı olmağa ārzū iderler.

'Urffī çī ḥāletest ki der-şehr-i baḥt-ı mā

Nāzāde küdekān be-raḥm pīr mīşevend

Şehr-i baḥt-ı mā izāfetleri beyāniyye ve lāmiyyedür ve *raḥm* baḥn-ı nisvānda veled yatduğı maḥaldür.

Mahşül-i beyt: Ey 'Urffī ne 'aceb ḥāldür ki bizüm baḥtumuz şehrinde toğmaduğ. Küçükler anaları raḥminde pīr olurlar ya 'ni tāli 'ümüz henüz zūhūr itmeden gāyib olur dimekdür.

-280- Dilem der- ‘ālemī bā-zaḥm-ı zehr-ālūd mīkerded

Ki ez-dunbāl-i dil āvāze-i bihbūd mīkerded

‘Ālemden murād ‘ālem-i ‘aşqdur ve yā vahdet-i nev‘iyyedür ve *zehr-ālūd* zehr bulaşığı dimekdür. [355b] Bu maḥalde zaḥmuñ şıfatıdır ve zaḥmuñ zehr-ālūd olması hiç oñulmamasından ‘ibāretdür ve *dunbāl* ard ma‘nāsınadır ve *bihbūd* tendürüst ma‘nāsınadır.

Mahşül-i beyt: Göñlüm bir güne ‘ālemde zaḥm-ı zehr-ālūdile dolanur ki göñlümün ardından āvāze-i bihbūd zāhir olur. Ya‘ni tendürüst oldu şadāsı gelür.

Be-merhem külfetem nev mişevēd her geh ki mibīnem

Ki dāğ-ı sīne-i pervāne āteş sūd mīkerded

Külfet kāfuñ zammıyla şiddet-i ‘aşq u muḥabbetden ‘ibāretdür ve *āteş-sūd* vaşf-ı terkibidür sūdenden āteşe⁹⁴⁵ sūrtünücü ma‘nāsınadır.

Mahşül-i beyt: ‘İlāc ü devāyla şiddet-i ‘aşq u muḥabbetüm yüklenür. Her vaḳt ki görem ki dāğ-ı sīne-i pervāne āteşe sūrtünücü ola.

Zi-ṭālī ‘ tā-ḳıyāmet berg-i ğam dārem velī dāgem

Ki gerdün der-zamān-ı kāmranī zūd mīkerded

Dāgem helāk olurem ma‘nasına müsta‘meldür.

Mahşül-i beyt: Ṭālī‘ümden tā ḳıyāmete dek ğam azığın tutaram ammā aña helāk oluram ki felek kāmranlık zamānında tiz döner.

Nigāh-ı telḥ-kāmān dūr dār ez-la ‘l-i ō yā Rab

Ki āb-ı zindegī nāgāh zehr-ālūd mīkerded

*Telḥ-kāmān*dan murād lezāyız-i ‘aşq u muḥabbetden bī-mezāk olanlardur ve *āb-ı zindegī* āb-ı ḥayāt ma‘nāsınadır.

Mahşül-i beyt: Yā Rabb bī-mezāk-ı ‘aşq⁹⁴⁶ olanların ya‘ni ağıyār ve ruḳabānuñ nazarını ol yārūñ la‘l gibi kırmızı dudağından ırak tut ki zīrā āb-ı ḥayāt anların nazarı sebebiyle nāgāh zehr-ālūd olur.

Ne-dānem kez-kūdāmīn bāde mestī mīkuned ‘Urfī

Ki nā-kāmī-ṭaleb der-Ka‘be-i maḳşūd mīkerded

⁹⁴⁵ [355b] āteşe: HM’de yok

⁹⁴⁶ [355b] olanlardur ve *āb-ı zindegī* āb-ı ḥayāt ma‘nāsınadır. Mahşül-i beyt: Yā Rabb bī-mezāk-ı ‘aşq: HM’de yok

Nā-kāmī-taleb vaşf-ı terkībīdür ‘alā-ṭarīḳ-ı ma‘mūl ṭalebīdenden müştakdur.

Mahsül-i beyt: Bilmem⁹⁴⁷ ‘Urfī kaṅgı bâdeden [356a] serhüşlîk ider ki nâ-murâdlîk isteyüci olduğı hâlde Ka‘be-i maḳşûdda dolanur. Ya‘ni ‘Urfī mest-i şarâb-ı ‘aşḳ olup maḳşûdı terk-i mâ-sivâdur.

-281- Dilî kez-ḥüsn-i ân gül der-naẓar gülzârḥâ dâred

Eger berg-i gülî bâşed derûneş ḥârḥâ dâred

Ân gül didügi kendi cânânından ‘ibâretdür ve *şîn-i* zamîr dile râci‘dür.

Mahsül-i beyt: Bir göñül ki anuñ naẓarında ol gülüñ ḥüsninden gülzârlar vardur eger bir gül yaprağı olursa anuñ derûnın ḥârlar tutar. Ya‘ni bir dil ki müşâhede-i gülzâr-ı cemâl-i cânânda ola. Eger ol dilüñ naẓarında ḥâricden bir gül yaprağı dağı olursa ḥârlar olur dimekdür.

Delîl-i ‘işmet-i zâhid ne-dânî zühd ü taḳvâ-râ

Ki ô der-perde-i İslâm ü dîn zünnârḥâ dâred

Zünnâr bunda küfr-i ḥafîden ‘ibâretdür ki murâd riyâdur ne‘üzü bi-İllâhi te‘âlâ.

Mahsül-i beyt: Zâhidüñ ‘işmet ve perhîzkârlığına sebep zühd ü taḳvâyı bilmeyesin ya‘ni anuñ şüfîliğine sebep olan zühd ü taḳvâ degüldür. Zîrâ ol zâhid İslâm u dîn perdesinde zünnârlar tutar. Ya‘ni anuñ zâhidliğine bâ‘iş ü bâdî ancak riyâdur demek olur. Murâd mürâyî şüfîlere ve zerrâḳ ve şüret-perest olan zâhidlere i‘tirâzdur.

Ne-dâned ‘aşḳ her Manşûr-dem-râ lâyıḳ-ı küşten

Vü ger ne âver sinḥâ tâftest ü zârḥâ dâred

Manşûr-dem Manşûr sözlü dimekdür dem bunda sözden ‘ibâretdür ve *tâftest* tâfte est kelimesinden îarûret-i vezniçün ḥazf ü îşâl kılınmışdur.

Mahsül-i beyt: ‘Aşḳ Manşûr gibi her ene’l-ḥaḳ diyen kimseyi ḳatl itmege lâyıḳ bilmez. Yoḥsa ipler bükülmüş ve dârlar mevcûddur ya‘ni esbâb-ı ḳatl ḥâzır u âmâdedür.

Men ü deyrî ki şevḳ-i nâvek-i şayd-efkenî âncâ

[356b] Tezervân-ı ḥarem-râ ber-ser-i dîvârḥâ dâred

*Men ü deyrî*de olan vâv muḳârenet ma‘nâsın ifâde ider ve *yâ* vahdet içündür ve *âncâ* ol deyrden ‘ibâretdür ve *tezervân* süñlün ḳuşlarıdır. Ammâ bu maḥalde ḥarem-i şerîfde şaydı memnû‘ olan murğândan ‘ibâretdür.

⁹⁴⁷ [355b] bilmem: HM’de yok

Maḥsūl-i beyt: Ben bir deyre muḳārinim ki ya ‘ni bir kilīsādayım ki anda bir şayyāduñ yāḥud anda olan şayyāduñ oḳu şevḳi murḡān-ı ḥaremi dīvārlar üstünde tutar. Ya ‘ni tezervān-ı ḥarem aña urulup şayd olmağa ārzū iderler dimek olur.

Eger bādī vazed çün şu ‘le ber-men ‘aşḳ⁹⁴⁸ mīlerzed

Ezīn ma ‘lūm mīgerded ki bā-men kārhā dāred

Çün şu ‘le ber-men ‘ibāreti mā-ḳabline ve mā-ba ‘dine şarf olmağa mesāḡ vardur.

Maḥsūl-i beyt: Eger şu ‘le gibi bir ısıcaḳ yel esse üzerime yāḥud eger bir yel esse ‘aşḳ şu ‘le gibi üzerime lerzān olur ve li-küllī vecheh. Bundan ma ‘lūm olur ki ‘aşḳuñ benümle işleri vardur. Yel esmeden murād bād-ı āhuñ zūhūridur ve ḡaraż ‘aşḳa ta ‘alluḳın beyāndur.

Zi-men ‘ enduh ü teklīf-i ḥoş-ḥālī der-āzārest

Zebān-ı şekve ‘Urfī ez-çünīn āzārḥā dāred

Maḥsūl-i beyt: Guşşadan men ‘ idüp ḥoş-ḥālīḳ teklīf itdüklerinden āzārdadur ve ya ‘ni rencīdedür. ‘Urfī böyle āzārlardan zebān-ı şükūn tutar ya ‘ni ḡamnāk olma ḥoş-ḥāl ol dimekden maḥzūz degüldür.

-282- Dil ne-şöd ferzāne vü ‘aḳl ez-füsūn dil-ḡır şöd

Ber-cünūn efzūdemeş tā-ḳābil-i zencīr şöd

Maḥsūl-i beyt: Göñül ‘aḳil olmadı ve ‘aḳl füsūndan dil-ḡır oldı ya ‘ni uşandı. Bende göñlüñ cünūnın aztırdım tā ḳābil-i zencīr oldı. Ya ‘ni zencīre urulmalı dīvāne oldı. Füsūn bunda [357a] ruḳye ma ‘nāsınadur ya ‘ni ba ‘zı mücerrebāt ki ḥaste ve mecānīn üzerine oḳıyup üfürürler.

Nisbet-i dil bā-ḥıred dīdem besī kem māye būd

Mülk-i şevḳam-rā firībet der-pey-i ta ‘mīr şöd

Maḥsūl-i beyt: ‘Aḳılla dilüñ münāsebetini gördüm ziyāde azacıḳ māyeli idi ya ‘ni isti ‘dādı az idi, mülk-i şevḳumı senüñ firībūñ ta ‘mīr itmek ḳaydında oldı.

Der-dil-i Şīrīn fütād ez-şūr āşübī meger

Āb-ı çeşm-i kūh-ken dāḥil be-cūy-ı şīr şöd

Şūr lügatde fitne ve ḡavḡā ve tuzlu ma ‘nālarınadur ve bi’l-cümle bu maḥalde īḥāmdan ḥālī degüldür. Zīrā gözyaşı tuzludur. Dü şīr sitedr(?)’i Şīrīn aña ziyāde mā’il olmaḡın

⁹⁴⁸ “‘Aşḳ” kelimesi metinde yoktur. İstinsahı unutulmuş olan bu kelime, metnin şerhi ve divan nüshalarından hareketle ilave edildi.

Ferhād-ı nā-murād ol kūh-ı Bīsūtūn'ı kesüp şîr aqıtmaq murād itmiş idi. Bu beyt ol kışşaya telmîhdür.

Maḥsûl-i beyt: Dil-i Şîrîn'e şûrdan bir âşûb düşdi ya 'ni Şîrîn müte'ellim oldı. Meger Ferhād'ıñ gözi yaşı sût ırmağına dâhil oldı.

Ger şerā bî-mihr güftem şekve maḥşûdem ne-bûd

Şükr-i derd-i ḥ^vîştēn kerdem ki bî-te'şîr şöd

Şekve şikāyet ma 'nāsınadur şekvā gibi.

Maḥsûl-i beyt: Eger saña muḥabbetsiz ve şefqatsiz didümse maḥşûdım şikāyet degüldür. Belki kendi derdüme şükr eyledüm ki bî-te'şîr oldı. Bu gâzel daḥı bî-maḥlaş bulunmuşdur.

-283- Dilem zi-kûşe-i külḥan be-ṭarf-ı bāğ āmed

Meger ḥazān şöd ü vaqt-i ḥurūş-ı zāğ āmed

Maḥsûl-i beyt: Gönlüm külḥan kûşesinden çıkup bāğ cānibine geldi. Meger kim mevsim-i ḥazān oldı ve ḥüzūn-ı zāğ vaḳti geldi ya 'ni zāğlar fiğān idecek zamān geldi. Ya 'ni benüm gönlüm gülzāra da gelse vaḳt-i ḥazān u zamān-ı ḥurūş-ı zāğda gelür [357b] dimekdür. Murād terk-i ārayiş-i dünyādan maḥzûz olduğın beyāndur veyāḥud ṭālī 'inden şikāyetdür ve zāğdan murād göñli daḥı olmaq ḳābildür. Bu vech üzre ğaraż kesr-i nefis olur.

Bülbülān-ı çemen ba 'd ezīn ki gūş kuned

Ki 'andelīb-i ḳafes-dīde' i be-bāğ āmed

Ḳafes-dīde vaşf-ı terkībī ve 'andelībūñ şıfatıdır bi-ḥasebi't-terkīb ḳafes görmiş 'andelīb dimekdür. Ammā isti 'mālde ḳafesde terbiye olınmış ve nağamātı ehlinden öğrenmiş 'andelīb dimekdür.

Maḥsûl-i beyt: Bundan soñra çemen bülbüllerini kim diñler ki bāğa ḳafesde terbiye olınmış ve nağamātı ehlinden öğrenmiş bir 'andelīb-i ḥoş-nevā geldi demek olur. 'Andelībden murād kendidür ve bülbülān-ı çemenden maḥşûd kendinüñ zamānında olan şu 'arādur ve bi'l-cümle ğaraż temeddühdür.

Delīl-i ḥāne-siyāhī-i rûzgār īn bes

Ki āftāb derīn ḥāne bā-çerāğ āmed

Ḥāne-siyāhī terkīb-i mezcīdür ve hem-reh-i tevessül içündür ve *rûzgār* zamān ma 'nāsınadur ki dünyādan 'ibāretdür ve *derīn ḥāne* daḥı buña işāretdür.

Maḥsûl-i beyt: Hâne-i cihānuñ zulmetine delîl bu kifâyet ider ki âftâb bu hâneye çerâğla geldi.

Meger vazîfe-i ‘Urfî ne-dâd bâde-fürûş

Ki şüy-ı şavma ‘a maḥmûr bı-dimâğ âmed

Maḥsûl-i beyt: Meger mey-hāneci ‘Urfî’nüñ kevnde ta‘yîn olunan şarâbın virmedi. Zîrâ ‘Urfî şavma ‘a cānibine maḥmûr ve bî-dimâğ geldi. Şavma ‘a aşılma ma‘bed-i Naşārâ’dur ammâ şoñra muṭlağ ‘ibâdet-hâne ma‘nāsına isti‘māl olunmuşdur.

-284- Dil hâne derîn ‘âlem-i bîgâne ne-gîred

Ḳāşîd be-diyârî ki reved hâne ne-gîred

*‘Âlem-i bîgāne*den murād dünyâdur ve ḳāşîdlık ma‘nāsınadır.

[358a] Maḥsûl-i beyt: Göñül bu cihân-ı fânîde hâne tutmaz, mısrâ‘-ı şānî irsâl-i meşel ḳabîlindendür. Ḳāşîd bir diyâra ki gider hâne tutmaz. Ya ‘ni anda şābit-ḳadem olmayup yine kendi vaṭanına rücû‘ ider.

Ma‘nâ be-dilem tâ-resed âyed be-zebānem

În genc-i revân cāy be-vîrâne ne-gîred

Genc-i revân māl-ı rāyic ma‘nāsınadır ya ‘ni her yerde geçer altun ve gümüş gibi.

Maḥsûl-i beyt: Mādām ki ma‘nâ göñlüme irişe zebānuma gelür. Zîrâ bu māl-i rāyic vîrānede yer tutmaz, māl-i rāyic ma‘nâda ve vîrâne göñlinden kināyetdür ve bi’l-cümle murād mālîk-i cevāhir-i gencîne-i ‘irfân iken göñli ḥarâb-ı sitem-i rüzgār olduğın ve güftârı bu ḳadar şöhret ü i‘tibâr bulduğın beyândur.

Bi-küşâ leb-i mey-gün ki leb-i şehd-fürüşem

Âfâḳ be-şîrînî-i efsâne ne-gîred

Şehd şîñüñ zammıyla ‘asel ve şeker ma‘nâlarında müşterek lafızdur ammâ A‘cām şîñüñ fethiyle isti‘māl iderler ve *fürûş* lafzıyla vaşf-ı terkîbî olmuşdur ve *âfâḳ* dünyâdur ve *efsâne* bunda ḳışsa-perdâz olan belâgat olmaḳdan ‘ibâretdür ve *ne-gîred* bu maḥalde beğenmez ma‘nāsınadır.

Maḥsûl-i beyt: Şarâb gibi kırmızı dudaguñı aç ya ‘ni kelimâta şürû‘ idüp söyle ki benüm şehd-fürûş olan dudagum belâgat ve feşâḥatile şîrîn ü lezîz söz söylemede dünyâyı beğenmez. Ya ‘ni dururken kimseye söz düşmez dimekdür ve kendi dudagını şehd-fürûş vaşfıyla mevşûf itmesi andan mezâyâ-yı sūḥan ve lezâyîz-i eş‘âr-ı şeker-şiken zuhûr itmesinden kināyetdür ve ḥiṭâb kendi cānânınadır.

Güm nîst ki ez-tevbe peşimân şöde ‘Urfî

Ger sübhâ ne-nîd ez-dü peymâne ne-gîred

Güm nîst gâyb degüldür ya ‘ni zâ[hir] ü ‘ayândur dimekdür ve *sübhâ* sînüñ zammıyla [358b] tesbîh ma ‘nâsinadur.

Mahsûl-i beyt: Zâhir ü ‘ayândur ki ‘Urfî tevbeden peşimân olmışdur eger tesbîhi atmazsa ve peymâneyi tutmazsa.

-285- Demî ki cânib-i men bîned ü piyâle bi-nüşed

Be-rüy-ı germ tû sâkî ki hûn tevbe be-cüşed

Mahsûl-i beyt: Bir dem ki cânân benüm cânibüme bağa ve piyâle nüş eyleye. Senüñ ısıcağ yüzüñ haqqıçün ey sâkî ki tevbe xanı cüş ider, ya ‘ni tevbe bozulmağ ister.

Eger Cüneyd ü eger Bâyezîd çün tû dehî mey

Hezâr şavma ‘a taqvâ be-cür ‘a’i be-fürüşed

Cüneyd’den murâd Cüneyd-i Bağdâdî hâzretleridür ki kibâr-ı evliyâdan bir ‘azîzdür ve *Bâyezîd* dahı böyledür ve ikisinüñ de menâkıbı Nefâhât’da mestûrdur ve kerâmetleri meşhûrdur.

Mahsûl-i beyt: Cânâna hitâb idüp buyurur ki eger Cüneyd ü Bâyezîd’e sen bâde şunayduñ biñ şavma ‘a taqvâyı bir cür ‘aya şatarlardı. Ya ‘ni cür ‘a-i ‘aşka fedâ iderlerdi.

Kesî be-bendegî erzed ki der-şimâ’ il-i tâ ‘at

Der-i bihişt be-bended be-rüy-ı h’îş ü be-güşed

Şimâ’ il şimâlüñ cem ‘idür şînüñ kesriyle bu mağalde de’b ü ‘âdetden ‘ibâretdür ve *der* kapu ma ‘nâsinadur ve bihişte izâfeti lâmiyyedür.

Mahsûl-i beyt: Şol kimse kulluğa lâyıqdur ki şimâyil-i tâ ‘atde cennet kapusını kendi yüzine kapaya ve ‘ibâdete sa ‘y eyleye. Ya ‘ni ‘ibâdet ü tâ ‘ati cennet içün itmeyüp ancak riâ-yı li-llâh içün eyleye dimekdür.

Ğubâr-ı kûçe[-i]râhat be-dâmeneş ne-nişîned

Libâs-ı derd-i tû ber-her ki rûzgâ[r] be-püşed

Ğubâr-ı kûçe-i râhat izâfetleri lâmiyye ve beyâniyyedür ve *şîn-i* zamîr izmâr kable’z-zıkr tārîkıyla herden mefhûm olan kimseye râci ‘dür ve *libâs-ı derd* izâfeti dahı beyâniyyedür ve derdden murâd derd-i ‘aşkdur ve *rûzgâr* [359a] zamân ma ‘nâsinadur

ve *be-püşed* kelimesi bunda fi‘l-i müte‘addī vākı‘ olmuştur ve *rūzgār* fā‘ili ve libās-ı derd mef‘ul-i şarīhidür.

Maḥsūl-i beyt: Her kime ki rüzgār senūñ derd-i ‘aşkuñ libāsını giydire, ol kimsenūñ dāmenine rāḥat maḥallesinūñ ğubārı konmaz. Ya‘ni saña ‘āşık olanlar rāḥat-ı dünyādan maḥrūm ü āzādelerdür dimekdür ve rüzgāra isnād *enbete ‘r-rebī ‘ü ‘l-baḳle*⁹⁴⁹ kabīlinden mecāz olduğı zāhirdür.

Ne-ğüyemet ki me-zen tīg-i cevır ber-dil-i ‘Urfī

Rıā bi-dih ki pes ez-merg der-laḥd be-ḥurūşed

Maḥsūl-i beyt: Saña diyeyim ki ‘Urfī’nūñ gönline tīg-i cevır urma, hemān neylerseñ eyle rıā vir. Ya‘ni kâbil ol ki ‘Urfī öldükden soñra daḥı qabirde ḥurūş eylesün. Ya‘ni tā ḥaşre dek ‘aşkla nāle vü zārī kılsun.

-286- Dem-i mürden zi-şevḳ-i ān ki yār-ı dil-nevāz āyed

Reved şad bār cānem bā-nefs bīrūn u bāz āyed

Maḥsūl-i beyt: Ölmek vaktinde anuñ şevḳinden ki yār-ı dil-nevāz gelür ya‘ni yār-ı dil-nevāzuñ gelmesi şevḳinden cānım nefis ile yüz kere taşra gider. Ya‘ni bedenümden çıkar ve girü yerine gelür veyāḥud yine yerine gelür.

Nihān her nāme-i ‘aczi ki be-nüvīsem be-luṭf-ı ō

Revān nā-geşte maḥrem şad cevāb ez-piş bāz āyed

Maḥrem bunda vāsıta-i ‘alāḳa-i muḥabbetden ‘ibāretdür ve *ez-piş* bu maḥalde iki ma‘nāya ihtimāli vardır. Nitekim taşvīr-i ma‘nāya beyān olunur ve *bāz* bunda ancak te‘kīd içündür.

Maḥsūl-i beyt: Ol yārūñ luṭfına i‘timādile her nāme-i ‘acz ki gizlü yazdum maḥrem-revān olmazdan muḳaddem yüz cevāb gelür. Yāḥud maḥrem-revān olmadan yārūñ ḳatında yüz cevāb gelür demek ola ve li-küllü vecheh.

Zened ber-Kerbelā şad ta‘ne ferdā ‘arşa-i maḥşer

[359b] Eger nāzet be-ān hengāme bā-īn türk-tāz āyed

Kerbelā ḥazret-i İmām Hüseyin şehīd olduğı şahrānuñ ismidür ki el-ān ḳabr-i şerīfleri andadır ve *ān hengāme* maḥşerden ‘ibāretdür ve *türk-tāz* ılğar ma‘nāsınadır.

⁹⁴⁹ “İlkbahar baklayı bitirdi.”

Maḥsūl-i beyt: Yārın kıyāmet gününde maḥşer meydānı Kerbelā'ya yüz ta'ne urur eger senūñ nāzuñ ol hengāme ye bu türk-tāzile gelürse.

Melāyik-rā be-dāğ-ı reşk murğān-ı hevā sūzed
Be-sūy-ı deşt her geh bā-şadā-yı ṭablbāz āyed

Maḥsūl-i beyt: Melekleri murğān-ı hevā dāğ-ı reşkle yaķar. Her bār ki cānān şahrā ṭarafına ṭablbāz ile gelür.

Zi- 'arz-ı ḥācet ez-māni' ne-kerded himmet-i 'aşķem
Niyāzem-rā nevīd-i ḳabūl ez-bī-niyāz āyed
Nevīd nūnuñ fethiyle müjde ma'nāsınadır.

Maḥsūl-i beyt: Himmet-i 'aşķ eger 'arz-ı ḥācet itmekden baña māni' olmazsa ya'ni beni 'arz-ı niyāz itmeden men' itmezse cenāb-ı ḥāzret-i bī-niyāzdan benüm niyāzuma yüz ḳabūl müjdesi gelür. Ya'ni niyāzum dergāh-ı 'izzetinde maḳbūl olur.

Dil-i ma'şūḳ-rā zevķişt ez-hem-rāhī-i 'āşık
Ki ger Maḥmūd-rā gūyī biyā evvel Ayāz āyed
Maḥmūd dan murād sultān Maḥmūd-ı Ġaznevī'dür ki Ayāz anuñ hem ma'şūḳı ve hem vezīri idi.

Maḥsūl-i beyt: Dil-i ma'şūḳuñ muḳārenet-i 'āşıkdan bir zevķi vardur ki eger Maḥmūd'a gül diseñ evvel Ayāz gelür. Murād 'āşık u ma'şūḳ arasında olan kemāl-i ittiḥād-ı muḥabbeti ve 'ale'l-ḥuşuş ma'şūḳuñ⁹⁵⁰ 'āşıķa itdügi meveddeti beyāndur. Nitekim şā'ir buyurur beyt:

'Āşıkān her çend müştāk-ı cemāl-i dilberend
Dilberān ber- 'āşıkān ez- 'āşıkān 'āşıkterend

Güzeşt ü 'ālemī ez-tiğ-i nāzeş nīm-bismil şöd
Dil-i sengīn deheş yā Rab ki hem zīn rāh bāz āyed

*'Ālemī*de olan yā vahdet-i nev'iyedür ve 'ālemden murād 'ālem-i 'aşķda olanlardır. Zikr-i maḥal irāde-i ḥāl ṭarīķı [360a] üzre. Ve cā'izdür ki 'ālemīde olan yā tenkīr için ola. Pes bu vech üzre bütün 'ālem murād olunur ve *tiğ-i nāz* izāfeti beyāniyyedür ve *şīn-i* zamīr muḳadder cānāna rāci'dür ve *nīm-bismil* yarum boğazlanmış ma'nāsınadır ve *dil* bunda yürek ma'nāsınadır ve sengīne izāfeti beyāniyyedür ve

⁹⁵⁰ [359b] muḳārenet-i 'āşıkdan bir zevķi vardur ki eger Maḥmūd'a gül diseñ evvel Ayāz gelür. Murād 'āşık u ma'şūḳ arasında olan kemāl ittiḥād-ı muḥabbeti ve 'ale'l-ḥuşuş ma'şūḳuñ: HM'de yok

sengîn ziyâde katı ma‘nâsınadır. Lâkin bunda dile şıfat olmağla bî-şefkat olmadan kinâyetdür.

Mahsûl-i beyt: Cânân geçdi ve bir bölük ‘uşşâk yâhud bütün ‘âlem anuñ tîğ-i nâzından yarım boğazlandı. Yâ Rab ol yâre taş gibi katı yürek vir ki yine bir dahı bu yoldan gele. Ya‘ni ‘uşşâkuñ bu kadar muztarib olduğına merhamet itmeyüp yine bir dahı gelüp cümlesini bütün helâk eyleye. Ya‘ni kemâl mertebe âlâm-ı şedâyid-i ‘aşkla müte‘ellim eyleye demek olur fete‘emmel.

Be-nâz u ni ‘met-i cennet me-nâz endîşe kun riivân

Ki ‘Urfî ez-bihîşt-i derd bâ-în berg ü sâz âyed

Bihîşt-i derd izâfeti beyâniyyedür ve derdden murâd derd-i ‘aşk-ı İlâhî’dür ve *berg ü sâz* taḥammül ma‘nâsınadır.

Mahsûl-i beyt: Ey riivân cennetüñ nâz u ni ‘metiyle iftiḥâr itme. Zîrâ ‘Urfî dahı derd cennetinden bu tecemmülâtla gelür. Tecemmülâtdan murâd nâz u ni ‘metdür.

-287- Düş der-deyr-i muğân bûdım ü kes bâ-mâ ne-bûd

Güft ü gûhâ refî ü teşvîş-i nefes bâ-mâ ne-bûd

Bu ḡazel-i ma‘nâdâr dahı ḥâlât-ı ‘âlem-i ervâhı iş‘âr ider. *Düş* lügatde dün gice dimekdür ammâ böyle yerlerde zamân-ı sâbıkdan ‘ibâretdür ve *güft ü gû* isimlerdür didi kodı ve söz sâv ma‘nâsına. Ammâ bu maḥalde elestden⁹⁵¹ ‘ibâretdür ve *hâ* ‘alâmet-i cem‘dür ve *refî* lügatde rânüñ fethiyle fi‘l-i mâzîdür. Lügatde gitdi [360b] ma‘nâsınadır ammâ bunda vâkı‘ olurdu dimekdür. Edât-ı ḥikâye maḥzûfdur ve *teşvîş* tef‘îl bâbından maşdardur taḥlîṭ ma‘nâsına. Ya‘ni kırış murış olmak ve *nefes* nûn ve fânüñ fethalarıyla soluh ma‘nâsınadır ammâ böyle maḥallerde tekellümden kinâyetdür.

Mahsûl-i beyt: Zamân-ı sâbıkda deyr-i muğânda idük ve ḥâlbuki kimse yogidi. Güft ü gûlar vâkı‘ olurdu ve teşvîş-i nefes yogidi.

Rev be-kerdîm ez-ḥarem yek bâr der-âteş-kede

Kez-ḥarîmeş dâmenî ḥâşâk ü ḥas bâ-mâ ne-bûd

Âteş-kede âteş-ḥâne ma‘nâsınadır ve mey-ḥânedan kinâyetdür. Zîrâ eş‘ârda ḡâh olur ki şarâbı âteşle ta‘bîr iderler ve cā’izdür ki âteş-kede bunda muğânüñ ya‘ni âteş-perest

⁹⁵¹ [360a] elestden: zemzeme-i elestden HM

olan kâfirlerüñ âteş-hânesinden kinâyet ola. Ve *dâmen* etek ma‘nâsınadır ve *yâ* vahdet içündür ve *hâşâk ü has* ta‘allukdan kinâyetdür.

Mahsûl-i beyt: Bir uğurdan haremnden âteş-hâneye teveccüh eyledük ki ol haremüñ harîminden bir etek hâşâk ü has bizümle yogidi yâhud ol âteş-hânenüñ dimek ola ve ‘alâ-küllî vecheh. Anda âteş-kedeyi dağı gördük ammâ aña has ü hâşâk ta‘allukumuz yogidi dimek olur. Murâd yine hâlât-ı ‘âlem-i ervâhı beyândur. Lâkin bu mezkûr iki beytde Şeyh Şan‘ânî kıssasına dağı nev‘ân telmîh mülâhaza olunur fete‘emmel.

Şad kadem refte dūr ez-kūy-ı ō vez-bes hicāb

İztırāb-ı yegengāh bā-zi-pes bā-mā ne-būd

Mahsûl-i beyt: Meclis-i ervāhda ‘âlem-i eşbāha düşüp niçe mesāfe cānānuñ mahallesinden uzak gitdük ve ayrılduğumuza ziyāde hicāb eyledüğümüzden girüye [361a] bir kerre nazar itmek ıztırābı bizümle yogidi. Ya‘ni hicābumuzdan girüye bakamaduk dimekdür.

Ni‘met-i Firdevs ber-mā rihtend ammā ne-şöd

Kār-ı lezzet-yāb çün zevk-i meges bā-mā ne-būd

Mahsûl-i beyt: Meclis-i ervāhda ni‘met-i Firdevs⁹⁵² bizüm üzerimize döktiler ammâ dimāğumuz lezzet-yāb olmadı. Zîrā meges kadar zevkumuz yogidi. Ya‘ni ol ni‘metüñ kadrini bilmedük veyāhud bizde zevk-i meges olmayup telh olan derd ü dāğ-ı ‘aşkı ihtiyār eyledük dimek ola ve li-küllî vecheh fete‘emmel⁹⁵³.

Ṭā‘ir-i huldīm ü ne-nişīnīm ez-şāhī be-şāh

Kez-hevā-yı dil dü şad dām ü kafes bā-mā ne-būd

*Ṭā‘ir-ı*⁹⁵⁴ *huld* cennet kuşu dimekdür ve *şāh* budakdur ve *yā* vahdet içündür.

Mahsûl-i beyt: Biz ṭā‘ir-i huldüz ve bir şāhdan bir şāha konmaduk ki hevā-yı dilden iki yüz dām ü kafes bizüm olmaya. Murâd ṭāyir-i huld iken dünyāya gelüp vesîle-i ta‘alluk-ı dil ile dām-ı ‘aşka giriftār olduğın beyân ider.

‘Ādet-i dil-i mā ne-mīdānīm kīn nā-āşinā

Tā-be-mā bestend-i ‘ahdeş yek nefes bā-mā ne-būd

⁹⁵² [361a] Firdevs: HM’de yok

⁹⁵³ [361a] ve li-küllî vecheh fete‘emmel: HM’de yok

⁹⁵⁴ [361a] *Ṭā‘ir*: HM’de yok

Nā-āşinā bigāne ma‘nāsınadur ve *tā* ibtidā-yı gāyet içündür ve ‘*ahdeşde* şîn-i zamîr dile rāci ‘dür.

Maḥşûl-i beyt: Biz gönülün ‘âdetin bilmezüz. Zîrâ ki bu bigāne gönli bize müte‘allık itdikleri günden beri bir nefes ‘ahd ü peymânı bizümle olmadı. Ya ‘ni bizümle olmağa ta‘ahhüd itmiş iken ‘ahdine durmayup bir dilbere esîr oldu demek olur. Bu gâzelün daḥı şâhibiyyeti bulunmamışdur. Lākîn ‘Urfî’nün olduğına ḥüsn-i ‘ibâreti delâlet ider. ‘Ale’l-ḥuşûş ekseriyyâ şaḥîḥ nüshalarda vâkı‘dur ve bi’l-cümle maḥlaş bulunmamağla nesne lâzım gelmez.

-288- Düş dil ârâyiş bezm-i temennâ kerde bûd⁹⁵⁵

[361b] **Maḥşûl-i beyt:** Dün gice gönül bezm-i temennâyı bezemiş idi ve ümîd gözini mest-i temâşâ itmiş idi. Ya ‘ni gönül meclis-i temennâda elṭâf-ı ilâhiyyeye müterakḳıb idi.

Cân zi-şerm-i nâ-kesî dâḥil ne-mişöd der-beden

Der-ḥarîm-i sîne kez-evvel gamet câ kerde bûd

Bunlar daḥı ḥâlât-ı ‘âlem-i ervâhı beyândur.

Maḥşûl-i beyt: Cân nâ-keslik ḥacâletinden bedene dâḥil olmadı idi. Derûn-ı sîne de ki evvelden senün gam-ı ‘aşkuñ yer etmiş idi. Ya ‘ni ben saña ‘âşık iken daḥı eşbâḥ u ecsâm ḥalk olunmamış idi demek olur. Murâd ma‘şûḳ-ı ḥaḳîḳîye kendünün ‘aşḳ-ı ezelîsin ‘arz ider.

Vaşl-ı Leylî maṭlab-ı Mecnûn ne-bûd ô-râ müdâm

Lezzet-i âvâregîhâ deşt-peymâ kerde bûd

Deşt-peymâ vaşf-ı terkîbîdür bi-ḥasebi’l-lügât şahr[â]⁹⁵⁶ ölçici ma‘nāsınadur ammâ isti‘mâlde şahrâ dolaşıcı dimekdür. Ḥayrân u sergerdân olmadan kinâyetdür.

Maḥşûl-i beyt: Mecnûn’uñ murâdı vaşl-ı Leylî degül idi. Belki anı dâ’imâ âvârelikler lezzeti sergerdân itmiş idi.

Ey ṭabîb ez-âh-ı men kevn ü mekân der-âteşest

Ger devâ mîdâşt derd-i men Mesîḥâ kerde bûd

Maḥşûl-i beyt: Ey ṭabîb benüm âhumdan bütün ‘âlem âteş içindedür. Eger benüm derdüm devâ tutaydı ya ‘ni ‘ilâc-peṣîr olaydı ḥazret-i Mesîḥâ ‘ilâc itmiş idi.

⁹⁵⁵ Bu beytin ilk mısraı her iki nüshada da bulunmamaktadır.

⁹⁵⁶ [361b] şahrâ: HM’de yok

Mesîhâ'dan murâd hâzret-i 'Îsâ peygamberdür şalavâtullâhi 'alâ-nebiyyinâ ve 'aleyhi ve 'âlâ-cemî'i'l-enbiyâ'i ve'l-mürselîn⁹⁵⁷.

Hüsn-râ ez-şîvehâ gâhî büved meyl-i niyâz

Ver ne Mûsâ bî-ṭaleb şad reh temâşâ kerde bûd

Maḥsûl-i beyt: Hüsnüñ gâhice şîvelerinden niyâza meylî olur. Ya'ni hüsn gâhice niyâza [362a] şîvelerinden meyl ider. Yoḥsa hâzret, bî-ṭaleb yüz kerre temâşâ eylemiş idi ya'ni maẓhar-ı envâr-ı tecellî olmuş idi.

Der-melâmet şabr kun 'Urfî ki âḫir feyî-i 'aşk

Zîñ çemen gülhâ be-dâmân-ı Zeliḫâ kerde bûd

Zîñ çemen melâmetden kinâyetdür.

Maḥsûl-i beyt: Ey 'Urfî melâmete şabr eyle ki 'âkıbet feyz-i 'aşk bu çemenden dâmân-ı Zeliḫâ'da güller itmiş idi. Ya'ni Zeliḫâ ki hâzret-i Yûsuf'dan ötürî bu kadar melâmet ü âzâr işidüp şabr u taḥammül itmekle 'âkıbet vuşlata nâ'il oldı ki şoñra hâzret-i Yûsuf peygamber şalavâtullâhi 'alâ-nebiyyinâ ve 'aleyhi⁹⁵⁸ anı nikâhla tezevvüc eyledi. Pes mefhûm-ı kelâm *eş-şabrü miftâḫü'l-ferec*⁹⁵⁹ feḫvâsınca şabr-ı melâmet mücib-i selâmet olduğın beyân ider.

-289- Dûdî zi-dil ber-âmed ü ḥûn cûş mîzened

Ḥûn mîçeked zi- 'aql ü cûnûn cûş mîzened

Maḥsûl-i beyt: Göñülden bir tütün çıkar ya'ni göñül âh eyler ve âh eyledükde ciger pâre pâre olmağın ḫan cûş ider. 'Aqıldan ḫan ṭamlar ve cûnûn cûş ider. Ya'ni 'aql gidüp yerinde cûnûn-ı 'aşk cûş ider.

Ey Sâmirî ziyâde kun efsûn ü dem ki bâz

Derdem be-rağm-ı siḫr ü fûsûn cûş mîzened

Sâmirî Fir'avn-ı mel'ûnuñ vezîridür ammâ böyle maḫallerde muṭlak sâḫirden kinâyetdür. Ve *dem* bunda efsûna 'aṭf-ı tefsîrî vâkı' olmuşdur.

Maḥsûl-i beyt: Ey sâḫir efsûn u demi ziyâde eyle ki yine benüm derdüm siḫr ü fûsûn körligine cûş ider.

Pejmurde geşte bûd kühen dâghâ-yı dil

⁹⁵⁷ [361b] hâzret-i 'Îsâ peygamberdür şalavâtullâhi 'alâ-nebiyyinâ ve 'aleyhi ve 'âlâ-cemî'i'l-enbiyâ'i ve'l-mürselîn: 'Îsâ ('a.m.) HM

⁹⁵⁸ [362a] peygamber şalavâtullâhi 'alâ-nebiyyinâ ve 'aleyhi: ('a.m.) HM

⁹⁵⁹ "Sabır, kurtuluşun anahtarıdır."

Der-lāle-zār-ı hānde künün cūş mīzened

Lāle-zār-ı hānde izāfeti beyāniyyedür.

Maḥsūl-i beyt: Dilüñ eski dāğları [362b] pejmürde olmuş idi. Şimdi lāle-zār-ı hānde cūş ider ya ‘ni dilber güler yüz göstermekle tāzelenür.

Tā-dūzaḥ be-ḳāl ber-āmed bihişt rā

Endūh der-derün ü birün cūş mīzened

Tā ibtidā-yı gāyet içündür ve *dūzaḥ ü bihişt* bunda ‘aşḳ u ‘āfiyetden kināyetdür ve *rā* taḥṣīş içündür ve *endūh* guşsa ma ‘nāsınadır.

Maḥsūl-i beyt: Ḳālümde dūzaḥ-ı ‘aşḳ gelelden beri bihişt-i ‘āfiyetüñ derün u birünında guşsa cūş ider. Ya ‘ni ‘āfiyet-i ‘aşḳa ḥased ider. Murād iddi ‘ādur.

Der-vādī’i gūmem ki zi-dilhā-yı teşnegān

Çendīn hezār çeşme-i ḥūn cūş mīzened

Gūmem ki güm şöde’em ki taḳdīrindedür.

Maḥsūl-i beyt: Bir vādīde gāyib olmuşam, teşnelerüñ dillerinde bu kadar biñ ḳan çeşmesi cūş ider.

‘Urfī kücāst ḡamze-i bī-ḳayd-ı ō ki bāz

Der-şaydgāh şayd-ı zebūn cūş mīzened

Maḥsūl-i beyt: Ey ‘Urfī cānānuñ ḡamze-i bī-ḳaydı ḳandedür ki yine şikārgāhda şayd-ı zebūn cūş ider. Ya ‘ni şikār idecek zebūn diller çokdur. Yārüñ ḡamze-i bī-ḳaydı ne durur dimekdür.

-290- Dūş kez-‘aşḳ-ı tū dil ‘ayb selāmet mīkerd

Nā-güvārī-i ḡamem kār-ı ḥalāvet mīkerd

Maḥsūl-i beyt: Dün gice ki senüñ ‘aşḳuñdan göñül selāmeti ta ‘yīb iderdi. Bende ḡamuñ nā-güvārılığı ya ‘ni hażm olmamaḳlığı ḥalāvet işin işlerdi. Ya ‘ni ol nā-güvārılık baña ḥoş-güvārılık gelürdi.

İn ki tevfiḳ merā berg-i ferāḡat mīdād

Kāş ḥūn der-dilem ez-derd-i ḳanā ‘at mīkerd

İn ḥarf-i işāretdür ve müşārun ileyhi tevfiḳdür.

Maḥsūl-i beyt: Bu tevfiḳ ki baña ferāḡat yaraḡın virürdi. Ne [363a] olaydı derd-i ḳanā ‘atdan yüregümi ḳan ideydi.

Cān be-reft ey ğam u hem-rāh ne-reftī āri

İn güneh dāšt ki ‘ömrī be-tū ‘ādet mīkerd

‘Ādet bunda i ‘tiyād ma ‘nāsınadur.

Mahsül-i beyt: Cān gitdi ey ğam ve sen anuñla bile gitmedüñ. Belī cānuñ günāhı budur ki bir zamān senüñle i ‘tiyād ü ülfet iderdi.

Düş kāyīne-i dil dāštemeş piş-i nazar

Tāb-ı dil bīn ki temāşā-yı kıyāmet mīkerd

Şīn-i zamīr ma ‘nāda nazara muqayyeddür ve merci ‘i muqadder cānāndur ve *tāb* bunda tākāt ma ‘nāsınadur.

Mahsül-i beyt: Dün gice ki gönül āyīnesin yārūñ nazarı muqābilinde tutardum. Gönülñ tākātini gör ki kıyāmeti temāşā iderdi. Dāštem kelimesinden⁹⁶⁰ edāt-ı hikāye mahzūfdur.

Ger ne maqşūd-ı dilem telhter ez-ħirmān būd

Key du ‘ā dest der-āğüş icābet mīkerd

Ne nūnuñ fethiyle ve hā-yı resmīyle edāt-ı nefydür ve ma ‘nāda būd lafzına muqayyeddür. Velākin arūret-i vezniçün munfaşıl vākī ‘ olmağla hā-yı resmīyle irād olunmak kâ ‘ide-i külliyyelerindendür⁹⁶¹ ve *ħirmān* mahrūmlık ma ‘nāsınadur.

Mahsül-i beyt: Eger gönülümñ istedügi murād mahrūmlıktan acırak olmasa idi itdügüm du ‘ā icābeti kaçan kucaqlardı. Ya ‘ni kaçan müstecāb olurdı dimekdür ve maqşūdı derd-i ‘aşkdur.

Ger ne düşīne ecel behr-i tū mīmürd çerā

Küşten-i halk be-nāz-ı tū vaşıyyet mīkerd

Bunda olan edāt-ı nefy dağı beyt-i evvelde olan gibidür. Zīrā bu da aşılarda mīmürd kelimesine dāhıldür ve *mī* harf-i hikāyedür ve *mürd* mīmüñ zammıyla mürdenden müştakdur ve *küşten-i halk* izāfeti maşdaruñ mef‘ūline izāfetidür.

Mahsül-i beyt: Eger dün gice ecel senden ötri ya ‘ni senüñ derd-i ‘aşkuñla fevt olmasa idi [363b] niçün halkı öldürmegi senüñ nāzuña vaşıyyet iderdi. Murād iddi ‘ādur.

Gīsū-yı hür perişānī-i mātem ne-şināht

Ver ne key sūnbülī-i gülşen-i cennet mīkerd

⁹⁶⁰ [363a] tutardım. Gönülñ tākātini gör ki kıyāmeti temāşā iderdi. Dāštem kelimesinden: HM’de yok

⁹⁶¹ [363a] olunmak kâ ‘ide-i külliyyelerindendür: olunmışdur HM

Gīysū bölüm saçdur ve *hūr* cennet hātūnlarıdır ki anda halk olunmuşlardır.

Mahsül-i beyt: Hūruñ gīsūsı mātem perīşānlığın bilmedi yoħsa gülşen-i cennetde kaçan sünbüllük iderdi.

Ba ‘de mürden be-cihān şöd zer-i ‘Urffī rāyic

Kāş der-ħin-i ħayāt in heme şöhret mikerd

Zer altındur ve sikkeli aķçe de isti ‘māl olunur lafz-ı müşterekdür. Ammā bunda āşār-ı ma ‘ārif-i ‘Urffī’den kināyetdür ve *rāyic* geçici ma ‘nāsınadır.

Mahsül-i beyt: Cihānda öldükden soñra ‘Urffī’nün zer-i ħāliş gibi pāk ü bī-naẓır olan āşār-ı ma ‘ārif-i ve eş ‘ār-ı leṭāyifī rāyic oldı ya ‘ni rağbet ü i ‘tibār buldı. Ne olaydı vaķt-i ħayātında dahı bu kadar şöhret ideydi ya ‘ni meşhūr olaydı.

-291- Dost der-pīş-i naẓar çün ġameş ez-dil be-reved

Çi kunem āh ki yek dem zi-muķābil be-reved

Mahsül-i beyt: Dost naẓarum öñündedür ġamı gönülden niçe gider. Āh neyleyeyim ki bir dem ķarışmadan gide. Tā ki ġamdan ħalāş olam demek olur.

Tā-ebed nāvek-i kārī-⁹⁶²ħōrem ü cān ne-dehem

Düşmenī ger ne-kuned baħt ki ķātil be-reved

Nāvek-i kārī ziyāde mü’essir oķ ma ‘nāsınadır nitekim ziyāde mü’essir bādeye zaħm-ı kārī dirler ve *düşmenī*de olan yā maşdariyyedür.

Mahsül-i beyt: İlā-ġayri’n-nihāye ziyāde mü’essir oķ yerüm ya ‘ni tır-i ġamze-i cānāna nişāne oluram ve zaħmlarından telezzüz idüp cān virmem. Eger baħt düşmenlik eylemezse ki ķātil gide ya ‘ni baħt düşmenlik idüp ķātil olan cānānumı [364a] benden dūr itmezse dimekdür.

Çün reved ġamze-i ō tiğ zenān ez-dunbāl

Nīm-bismil ‘acebī nīst ki bismil be-reved

Mahsül-i beyt: Çünki cānānuñ ġamzesi ‘uşşāķuñ ardından yāħud nīm-bismil olanlaruñ ardından tiğ uraraķ gider. Yarım boğazlanmış olanlar ħayāt bulup giderse ‘aceb degüldür ki zīrā tamām boğazlanmış olanlar ħayāt bulup gider. Yāħud yarım boğazlanmış olanlar degül tamām boğazlanmış olanlar giderse ‘aceb degüldür. Ya ‘ni

⁹⁶² [363b] ķarışmadan gide. Tā ki ġamdan ħalāş olam demek olur. **Tā-ebed nāvek-i kārī:** HM’de yok

zaḥm-ı tığından tekrār cān bulup giderse ‘aceb degüldür dimek ola ve ‘alā-küllü vech. Bu güne ebyāt gülüvv ü iğrāk maḳūlesidür.

Be-vedā ‘ī ki merā mīberī ey dil be-güzār

Ki bi-mīrem men ü cān ez-pey-i maḥmil be-reved

Maḥsül-i beyt: Ey gönül bir vedā ‘ sebebiyle ki beni cānān ḥuiūrina götür sen beni kendi ḥalime ḳo ki ben öleyim ve cānum maḥmil ardınca gitsün. Ya ‘ni cānım cānānuñ maḥmili ardınca gitsün dimekdür ve reved bunda emr-i ḡāyib ma ‘nāsınadır.

‘Urfī ān şayd-ı zebūnem ki çü der-şaydgehī

Be-ḡalaṭ küşte şeved ḡulm be-ḳātil be-reved

Şaydgeh şaydgāhdan muḥaffefdür ve *yā* vaḥdet içündür ve *küşte* kāf-ı ‘Arabīnūñ zammıyla maḳtūl ma ‘nāsınadır.

Maḥsül-i beyt: Ey ‘Urfī ben ol keferete yaramaz şayd-ı zebūnem ki çünki bir şikārgāhdan yañlış yere maḳtūl olam, ḳātile ḡulm vāḳı ‘ olur. Ya ‘ni ḡulm baña degül belki beni ḳatl idene olur ki zebūn olduğum ḥasebiyle şikār olmağa degmem dimekdür. Ammā mışrā ‘-ı şānīde olan şeved kelimesi böyle iḳtiā ider ki ‘Urfī bunda münādā olmaya pes bu vech üzre maḥsül-i beyt: ‘Urfī benüm ol keferete yaramaz şayd-ı zebūnemdür ki çünki bir şikārgāhda yañlış yere [364b] maḳtūl ola. Ḳātile ḡulm vāḳı ‘ olur ya ‘ni ḡulm aña degül belki anı ḳatl idene olur ki zebūn olduğu ḥasebiyle şikār olmağa degmez dimek olur ve ‘alā-küllü ḥāl yine mefhūm birdür.

-292- Dost-rā muḥteriz ez-şoḥbet-i mā ne-tevān kerd

Terk-i mā ger be-tevān terk-i vefā ne-tevān kerd

Muḥteriz ifti ‘āl bābından ism-i fā ‘ildür iḥtirāz idici ma ‘nāsına.

Maḥsül-i beyt: Cānānı şoḥbetümüzden muḥteriz itmek olmaz. Eger cānān bizi terk itmek olursa daḥı biz terk-i vefā itmek olmaz.

Dāmen-i ‘ahd ü vefāyī ki giriftend be-dest

Fi’l-meşel ger düm-i mārest rehā ne-tevān kerd

Maḥsül-i beyt: ‘Ahd ü vefā etegin ki eliyle tutmuşlardır. Meşelā eger ilān kıyruḡı ise de şalıvirmek olmaz ya ‘ni cā’iz degüldür. Ḥāşılı şol kimseler ki ‘ahd ü vefā şāḥibleridür elbette terk-i ‘ahd ü vefā⁹⁶³ itmemek gerekdür.

⁹⁶³ [364b] ü vefā: HM’de yok

Bes ki her gām bihiştî-şifatî pîş âyed

Der-reh-i deyr-i muġān rû be-ķafā ne-tevān kerd

Gām kâf-ı ‘Acemîyle adım ma‘nâsınadır ve *bihiştîde* olan yâ nisbet ve *şifatîde* olan yâ vahdet içündür ve *bihiştî-şifatî* vaşf-ı terkîbî aķsâmından ħûri gibi bir maĥbûb dimekdür.

Mahşûl-i beyt: Ziyāde ki murādımda o ki bir ħûri şıfatlı maĥbûb gelür deyr-i muġān yolında yüz döndürmek olmaz.

Ķadem-i şıdk bered pey be-serā-perde-i şıdk

Reh be-tezvîr derîn perde-serā ne-tevān kerd

Ķadem-i şıdk izāfeti beyāniyyedür ve *serā-perde-i şıdk* dahı böyledür ve serā-perde ve *perde-serā* terkîb-i mezcîlerdür. Evler içinde çekilen perdeye dirler, ‘Arabîde sürādık ma‘nâsına ve *tezvîr* ħîle ve düzme koşma yalan sözler ma‘nâsınadır.

Mahşûl-i beyt: [365a] Serā-perde-i şıdkā Ķadem-i şıdk iz iledür. Ya‘ni kişi şıdkā yine Ķadem-i şıdkla vâşıl olur. Bu perde-serā-yı şıdkā *tezvîr* ü ħîle ile vâşıl olmak mümkün degüldür.

‘Ayb-ı âmîziş-i bîġāne hemîn bes ki müdām

Dost-rā ġuş ber-āvāz u şadā ne-tevān kerd

Āmîziş ism-i maşdardur ihtilāt ma‘nâsınadır.

Mahşûl-i beyt: Bîġāne ile ihtilāt itmenüñ ‘aybı ancak bu yeter ki dāyim dostuñ Ķulaġını āvāz u şadāya itmek olmaz. Ya‘ni düşmenle ihtilāt eyledüğümüzden dost sözümüzü diñlemez. Ba‘zı nüşhada mısrā‘-ı şānî böyle vāķı‘ olmuşdur mısra‘:

Dost āvāz ber-āvāz şadā ne-tevān kerd

Ya‘ni āvāz āvāz üzre çağırsañ dost şadā itmek olmaz. Ya‘ni düşmenle ihtilāt itdüğümüzden dost bizümle söyleşmek ve cevābumuza cevāb virmek ihtimālî yokdur demek olur ve li-küllî vecheh.

Minnet-i cūd Süleymān be-ķeşed himmet-i faķr

Vîn ħadîşest ki bā-şāh ü gedā ne-tevān kerd

Cūd seĥā ma‘nâsınadır ve *în ħadîş* didüġi mısrā‘-ı evvelüñ mefhûmından ‘ibāretdür.

Mahşûl-i beyt: Himmet-i faķr-ı ĥaķîķî, ĥazret-i Süleymān peygamber Ķadar şāhib-i salţanat olanlaruñ seĥāsı minnetin çekmez. Bu bir sözdür ki şāh u gedāya demek olmaz ya‘ni bu sözi yine ancak faķr-ı ĥaķîķîye mazĥar olanlar bilür demek olur.

Bā çünin mihr ki ma ‘şuk be-mā mīvezerd

Da ‘vī-i dostī ez-cānib-i mā ne-tevān kerd

Maḥsūl-i beyt: Böyle mihr ü muḥabbet eyle ki cānān bize özenür bizüm cānibümüzden dostlık da ‘vāsın itmek olmaz.

Kīn zi-düşmen bi-keş imrūz ki bā-raḥmet-i dost

Tekye ber-keşmekeş-i rūz-ı cezā ne-tevān kerd

Keşmekeş-i rūz-ı cezādan [365b] murād āhiretde olan ‘azāb u ‘iḳābdur.

Maḥsūl-i beyt: Düşmenden kīnūni bu gün al ki dostuñ raḥmeti sebebiyle ‘azāb-ı yevm-i cezāya i ‘timād itmek olmaz. Ya ‘ni ḥazret-i Ḥudā’nuñ raḥmeti ḡaḡabından ziyādedür. Pes muḥtemeldür ki ol maḥalde ‘afv idesin dimekdür. Murād ḥazret-i Ḥudā’nuñ raḥmet-i firāvānın beyāndur. Me’ mūldür ü mercūdur ki cenāb-ı Bārī te ‘ālā ḥazretleri bu faḳīr-i nā-tevānı ve sebeb-i şerḥ olan āḡā-yı zī-şānı ve sāyir ehl-i īmānı deryā-yı raḥmet-i bī-pāyānına ḡarīḳ idüp müşāhede-i dīdār-ı şerīfine lāyık u ḥaḳīḳ eyleye āmin bi-ḥürmeti faḥri’l-mürselīn⁹⁶⁴.

Perveriş bī-ḡaraḡ u tīḡ zeden bī-sebebest

Fehm-i īn nūkte cüz ez-levḥ-i ḳaiā ne-tevān kerd

īn nūkte didüḡi mışrā‘-ı evvelūñ mefhūmından ‘ibāretdür.

Maḥsūl-i beyt: Beslemek bī-ḡaraḡ ve tīḡ urmaḳ bī-sebebdür ya ‘ni ‘ademden vücūda getürüp ihyāyla terbiye itmek ve öldürmek bī-ḡaraḡ ve bī-sebebdür. Bu giz ma ‘nāyı levḥ-i ḳaiādan ḡayrı yerden bilmek olmaz. Ya ‘ni ancak cenāb-ı Ḥaḳ’dan bilmek gerekdür ve taḳdīrine ise ol zūḥūr ider dimekdür ve bi’l-cümle bu beytde *lā-yūs ‘elū ammā-yef‘alū*⁹⁶⁵ mefhūm-ı şerīfine telmiḥ ü işāret mülāḡaḡa olunur fete’ emmel.

Sāde-levḥān-ı ‘aḡā-dost gürāmī güherend

Ḥīş-rā dest-zed ḡavf u recā ne-tevān kerd

Sāde-levḥāndan murād ekşer ehlü’l-cennet eliyle mefhūm-ı şerīfi üzre sāde-dil olanlardur ve ‘aḡā-dost terkīb-i mezcīdür ve *gürāmī* kāf-ı ‘Acemīnūñ zammıyla ve yā-yı aşliyye ile ‘azīz ü muḥterem ma ‘nāsınadur ve *güher* zātdan ‘ibāretdür ve *nūn ü dāl* edāt-ı ḡaberūñ cem ‘idür ve *dest-zed* vaşf-ı terkībīdür.

[366a] Maḥsūl-i beyt: Luṭf-ı ḡaḳḳı sevici olan sāde-diller zāt-ı şerīflerdür kendülerini ḡavf ü recāya müteşebbiş itmek olmaz. Murād beyne’l-ḡavfi ve’r-recā olmaḳ lāzım

⁹⁶⁴ [365b] bi-ḥürmeti faḥri’l-mürselīn: HM’de yok

⁹⁶⁵ “O, yaptıklarından sorgulanmaz, onlarsa sorgulanırlar.” Enbiyā, 21/23.

iken recā tarafın tutup bu takrib ile Һazret-i Һudā’nuñ ve farṭ-ı luṭf⁹⁶⁶ u mağfiretin ĩrād ider.

Derd-i ‘Urfī be-du ‘ā maḥv tevān kerd velī

Dileş ālūde-i ümmīd-i şifā ne-tevān kerd

Mahşul-i beyt: ‘Urfī’nuñ derdini du‘āyla maḥv itmek olur ammā gönlini ālūde-i ümmīd-i şifā itmek olmaz. Ya ‘ni ‘Urfī’nuñ derdini du‘āyla def‘ ü ref‘ itmek mümkindür ammā gönlini ālūde-i ümmīd-i şifā itmek mümkün degüldür.⁹⁶⁷ Ya ‘ni gönlinde şifā ümīdi yokdur. Ba ‘zı nüshada bed-du‘ā yerine bed-duvā⁹⁶⁸ vāḳı‘ olmuş ma ‘nāsı zāhirdür.

-293- Zevḳ der-ḥāḳ ṭapīden eger ez-dil be-reved

Tā-ebed küşte-i nāz ez-pey-i ḳātil be-reved

Mahşul-i beyt: Ḥāḳde muṣṭarib olmaḳ zevḳi eger dilden giderse ya ‘ni ḥāṭırdan çıḳarsa maḳtūl-ı nāz olan ‘āşık tā ḳıyāmete dek ḳātilüñ ardınca gider. Ya ‘ni ola kim bir dahı ḳatlı eyleye deyū. Murād nāz-ı cānāndan maḥzūz olduḡın beyāndur.

Baḥr-i ‘aşḳest ü beher kām hezārān girdāb

Īn ne baḥrist ki keştī sūy-ı sāhil be-reved

Bu ḡazel sābıḳan bir ḡazeline nazīre vāḳı‘ olmuşdur.

Mahşul-i beyt: ‘Uşşāḳuñ müstaḡraḳ olduḡı deryā ‘aşḳ deryāsıdır ve her adımda biñ girdāb vardır. Bu bir deryā degüldür ki gemi kenār tarafına gide.

Ger be-mīrem me-nümā ḡehre be-men rūz-ı vişāl

Ḥasret-i rūy-ı tū ḡayfest ki ez-dil be-reved

Mahşul-i beyt: Eger ḡasretüñle fevt olursam baña rūz-ı vişālde yüzüñi ḡösterme. Zīrā yazuḳdur ki ḡasret-i cemālüñ gönülden gider.

[366b] Čäre-i kār be-tedbīr ne-yāyed heyhāt

Kū rasūlī ki sūy-ı cādū-yı Bābil be-reved

Heyhāt ‘Arabīde isimdür esmā-yı ef‘ālden ba‘ude ma ‘nāsına ya ‘ni ırāḳ oldu dimekdür. Ammā ‘Acem taḡassür ve taḡazzün maḳāmında isti‘māl ider. Nitekim Ḥ‘āce Ḥāfız Şīrāzī buyurur beyt:

⁹⁶⁶ [366a] luṭf: HM’de yok

⁹⁶⁷ [366a] Ya ‘ni ‘Urfī’nuñ derdini du‘āyla def‘ ü ref‘ itmek mümkindür ammā gönlini ālūde-i ümmīd-i şifā itmek mümkün degüldür: HM’de yok

⁹⁶⁸ [366a] bed-duvā: vāv HM

Mîreft hayāl-i tū zi-çeşm-i men ü mîgüft

Heyhāt ezîn kûşe ki ma ‘mūr ne-māndest

Ve *rasûl* bunda muṭlaḳ ḥaberci ma‘nâsınadır ve *yâ* vahdet içündür ve *cādū-yı Bâbil* den murād Hārūt ve Mārūt’dur. Nitekim sâbıkan beyân olunmuşdur.

Maḥsûl-i beyt: Ḥayfâ ki kârumuzuñ çâresi ya‘ni derdümüze dermân tedbîr ile ḥâşıl olmaz. Qanı bir rasûl ki cādū-yı Bâbil tarafına gide ve anda sihr öğrenüp bizüm derdümüze dermân ide demek olur.

Nîm-bismil şöde’i ğarkâ be-ḥûn çün ne-ṭapîd

Ki be-ḥasret zi-kefeş dâmen-i kâtil be-reved

Şîn-i zamîr nîm-bismil olan kimseye râci‘dür ve *kâtil*den murād ma‘şûḳdur.

Maḥsûl-i beyt: Yarım boğazlanmış bir ‘âşık kana ğark olduğu hâlde niçe muṣṭarib olmaz ki ḥasretle anuñ elinden kâtilüñ dâmeni gider.

Âyed engüşt kez-ân rûz-ı cezâ der-maḥşer

Ân ki ebleh be-cihân âyed ü ğâfil be-reved

Maḥsûl-i beyt: Rûz-ı cezâda maḥşere barmağın ısırarak ya‘ni te’essüf iderek gelür ol kimse ki cihâna aḥmak gelür ve ğâfil gider.

Ger be-mānem kademî ân kuned in cezbe-i ‘aşḳ

Ki dil-i dost zi-dunbâle-i maḥmil be-reved

Maḥsûl-i beyt: Eger bir ayak girü qalsam cezbe-i ‘aşḳ ol ḥâli ider ki dostuñ gönli maḥmil ardınca gider. Murād cānānuñ kendüye ta‘alluḳın beyân ider.

Tâ-be-zânü be-gil ez-girye fûrüşed ‘Urfî

Ver çünin girye kuned tâ-müje der-gil be-reved

[367a]⁹⁶⁹ *Fûrüşed* batdı ma‘nâsına müsta‘meldür.

Maḥsûl-i beyt: ‘Urfî ağlamadan tâ dizine dek balçığa batdı ve eger dâ’imâ böyle ağlarsa tâ müjgânına dek balçığa batar. Beyt:

-294- Rûy-ı germî kû ki dāgam bâz bûy-ı ḥûn dehed

Merhemî be-güdâzed ü ḥûnâbe’i be-birûn dehed

Maḥsûl-i beyt: Qanı bir germiyyetli tâbdâr yüz ki dāgum yine kan rāyîhasın vire, merhemi eride ve kanlu şu ızhâr ide.

⁹⁶⁹ Sayfanın ilk yarısında son üç beytin şerhi tekrar istinsah edilmiştir. O kısımları yeniden yazmadık.

Sevde-i elmās-ı dāgem dāde āmīziş be-zehr

Hest lezzet-bī-dilī kūrā ezīn ma ‘cūn dehed

Sevde-i elmās elmāsuñ ezilmişidür ki ba ‘zı ma ‘ācīne қатарlar ve elmāsuñ dāga izāfeti lāmiyyedür ve *lezzet-bī-dilī* terkīb-i mezcīdür ve bī-dil ıstılāhlarında [367b] ‘āşık ma ‘nāsınadur ve *kūrā* ki ō rādan muḥaffedür. Ō zamīri bī-dile rāci ‘dür ve *ezīn ma ‘cūn* didügi zehrile muḥtelit olan sevde-i elmāsdan kināyetdür.

Maḥsūl-i beyt: Benüm dāgıma ekilecek sevde-i elmāsı cānān zehrile қarıştırmışdur. Bir ‘āşık lezzet var mıdur ki cānān aña bu ma ‘cūndan vire. Ya ‘ni bu ma ‘cūn baña maḥşūşdur demek olur.

Ger zimām ez-pençe-i nāz āvered Leylī birūn

Nāka-rā ser der-ḥarīm-i sīne-i Mecnūn dehed

Maḥsūl-i beyt: Eger Leylī pençe-i nāzdan irḥā-yı ‘inān iderse nākanuñ başını Mecnūn’uñ ḥarīm-i sīnesine virür. Ya ‘ni ṭaraf-ı Mecnūn’a iḳbāl idüp vişāliyle müşerref eyler dimekdür.

Çün leb-i Ferhād bused cilvegāh-ı dost rā

Nīm-būsī bih ki der-cevelāngeh-i Gülgūn dehed

Dost bunda Şīrīn’den ‘ibāretdür ve *Gülgūn* anuñ atıdur.

Maḥsūl-i beyt: Çünki leb-i Ferhād cilvegāh-ı Şīrīn’i būs ider, evlādur ki Gülgūn’uñ cevelāngāhına yarım buse vire. Ya ‘ni cüz’i būs eyleye.

Men ne-ḥ‘āhem mürd ō bihūde zaḥmet mīkeşed

Lezzetī kīn zaḥm dāred şayd-ı ō cān çün dehed

Maḥsūl-i beyt: *El-mü’ minūne lā-yemūtūne*⁹⁷⁰ mışdāqınca ben ölmeyiserem ve cānān bihūde zaḥmet çeker. Zīrā bir lezzet ki bu zaḥmda vardur, ol zaḥmuñ esīri niçe cān virür. Ō zamīri cānāna daḥı rāci ‘ olsa māni ‘ yokdur.

Veh çi bezm-i dil-küşāyest īn ki ehl-i derd-rā

Nāle[-i] (vü) mātem nişān ez-nağme-i kânūn dehed

Maḥsūl-i beyt: Vāh ne ‘aceb, dil-küşā meclisdür. Bu meclis ki ehl-i derdūñ nāle-i mātemi nağme[-i] kânūndan nişān virür.

Çün kunem terk-i ciger ḥörden ki ‘aşq īn loḳma rā

⁹⁷⁰ “Mü’minler ölmezler.” Hadis olarak da bilinen söz.

Çāšnī ez-zehr bahşed perveriş der-ḥūn dehed

[368a] Maḥsūl-i beyt: Ciger yemegi niçe terk edeyim ki ‘aşk bu loḳmaya zehrden lezzet bağışlar ve ḳan içinde terbiye virür. İn loḳma cigerden ‘ibāretdür ve kişi kendi cigerin yemek kemāl-i ıztırābdan kināyetdür.

Ey ṭabīb incā diger gūnest ḳānūn-ı ‘ilāc

Şerbetī fermā ki mā-rā derd-i rūz-efzūn dehed

Maḥsūl-i beyt: Ey ṭabīb bu yerde ḳānūn-ı ‘ilāc ḡayrı dürlüdür. İmdi bir şerbet emriyle ki bize gün be-gün ziyāde olucı derd vire. Murādı şerbet-i ‘aşk u muḥabbetdür.

İn tefāvūt hest der-meşreb ne der-te’şīr-i ‘aşk

Ver ne yek mey neş’e’i ne-tevāned ki diger gūn dehed

Maḥsūl-i beyt: Bu tefāvūt meşrebdedür te’şīr-i ‘aşkda degüldür. Yoḡsa bir serāb mümkün degüldür ki bir ḡayrı dürlü keyif vire. Ya ‘ni te’şīr-i ‘aşk ki bārān-ı ḡāliş meşābesinden alup cemī ‘ ḳulūba bir zā’iḳa virür. Lākin bāḡ u bostān gibi müsta‘id ü laṭif olan dillerde gül-i ḡaḳīḳat bitirür ve zemīn-i şūre mişāl-i keşif olan ḳalblere ḡār-ı mecāz ibrāz ider fete’emmel.

Key şeved ‘Urfī dilem ez-girye ḡālī ger şeved

Her müje şad çeşme vü her çeşme⁹⁷¹ şad ceyḡūn dehed

Bu beyt mutazammīn-ı su’āl ü cevābdur.

Maḥsūl-i beyt: Ey ‘Urfī gönlüm ağlamadan ḳaçan ḡālī olur bu su’āldür. Pes cevāb virüp dir ki eger her müjḡānuñ yüz çeşme olursa ve her çeşme yüz ceyḡūn virürse ya ‘ni yüz ceyḡūn ırmaḡı ḳadar şu aḳıdursa ol zamān gönlüñ gözün giryeden ḡālī olur dimekdür. Beyt:

-295- Reh-rev-i büt-kede-i ‘aşk hirāsān ne-reved

Dāmen-i dil ne-keşed ez-pey-i īmān ne-reved

Büt-kede büt-ḡāne ma ‘nāsınadır ve ‘aşḳa izāfeti beyāniyyedür ve *hirāsān* ḳorḳaḡan⁹⁷² ma ‘nāsına şıfat-ı müşebbehedür [368b] ve *īmān* böyle maḡallerde zıkr-i melzūm ve irāde-i lāzım tarīḳı üzre ‘aḳıldan kināye olmaḳ vech-i vecīhdür. Nitekim sābıḳan elif ḳāfiyesinde *bā-yekī muḡbeçe mey nūş u bi-bāz īmān-rā* ḡazelinde daḡı bu ḳā‘ide

⁹⁷¹ “vü her çeşme” kelimeleri metinde yer almazken şerhi ve divan nüshalarından hareketle ilave edildi.

⁹⁷² [368a] ma ‘nāsınadır ve ‘aşḳa izāfeti beyāniyyedür ve *herāsān* ḳorḳaḡan: HM’de yok

taḥḳīḳ olunmuşdur ve bi'l-cümle bu ta'bir ü beyānda edebe ri 'āyet bulunduḡı günden 'ayāndur.

Maḥsül-i beyt: Sālik-i büt-ḥāne-i 'aşḳ hirāsān gitmez ya 'ni bī-bāk ü bī-pervā gider. Göñül etegin çekmez ya 'ni göñlini zabt itmez ve 'aḳl ardınca gitmez.

Şehr-i dil ḥāşşa-i sulṭān-ı muḥabbet kerdīd

Ba 'dezīn 'āmil-i tedbīr be-dīvān ne-reved

'Āmil vüzerā ve erbāb-ı dīvānda müsta 'meldür ve tedbīre izāfeti beyāniyyedür.

Maḥsül-i beyt: Göñül şehri sulṭān-ı 'aşḳa maḥşüş oldı bundan şoñra 'āmil-i tedbīr ve 'aḳl dīvāna gitmez.

Perde-dār-ı tū ger müjde-i dīdār dehed

Şad kıyāmet şevēd ü kes ber-i riivān ne-reved

Perde-dār ḳapucı ma 'nāsına müsta 'meldür ve *ber-i riivānda* olan ber lafzı riivāna izāfetledür.

Maḥsül-i beyt: Eger senüñ perde-dāruñ dīdār müjdesin virürse yüz kıyāmet ḳopsa kimse riivānuñ yanına gitmez.

Bāverem nīst ki ān ḡamze seḡergāh-ı cezā

Tīḡ ber-kef be-ser-i ḡāk-i şehīdān ne-reved

Maḥsül-i beyt: İ 'timādum yokdur ki ol ḡamze seḡergāh-ı cezāda ya 'ni maḡşer şabāḡında eline tīḡ alup şehīdān-ı 'aşḳuñ ḳabri ucına gitmeye ya 'ni gider dimekdür.

Pā me-nih ber-ser-i bālīn-i esīrān kāyincā

Hīḡ bī-derd ne-yāyed ki perīşān ne-reved

Esīrāndan murād giriftār-ı 'aşḳ olanlardur.

Maḥsül-i beyt: 'Uşşāḳuñ yaşıdugi ucına ayak ḳoma. Zīrā ki bu maḡalde hīḡbir derdsiz gelmez perīşān gitmeye.

Be-revem ber-dem-i ḡanḡer ki be-ān bī-ḡaberī

[369a] Sāye-i murḡ-ı hevā ber-gül ü reyḡān ne-reved

Dem-i ḡanḡer dālūñ fethiyle ḡanḡer yüzidür. Nitekim ḳılıç yüzine daḡı dem-i şemşīr dirler.

Maḥsül-i beyt: ḡanḡer-i cānānuñ yüzi üzre şöyle ḡabersiz giderem ki ol ḡabersizlik ile murḡ-ı hevānuñ sāyesi gül ü reyḡān üzre gitmez. Ya 'ni baña nisbet sāye-i murḡ-ı hevā gül ü reyḡān üzre āḡāḡ gider demek olur. Bu ḡazel daḡı bī-maḡlaş bulunmuşdur. Beyt:

-296- Zi-büy-ı bāde dilem āb u reng mīgired

Zi-nām-ı tevbe 'em āyīne jeng mīgired

Mahsül-i beyt: Büy-ı bādeden gönüm āb u reng tutar ammā tevbe nāmından āyīne-i kalbüm pas tutar.

Zi-muhtesib me-kun endiše bāde zūd bi-yār

Ki ō günāh ber-ehl-i direng mīgired

Hiṭāb muḳadder sāḳīyedür.

Mahsül-i beyt: Ey sāḳī muhtesibden ḳorḳma tīz bāde getür ki zīrā muhtesib günāhı ehl-i direng üzre tutar. Ehl-i direngden murād bāde içmekde meḳş idenlerdür.

Dilem zi-küy-ı ḫarābāt dūr kerd ü henüz

Ḥaber zi-küçe-i nāmūs u neng mīgired

Mahsül-i beyt: Gönül beni küy-ı ḫarābātdan dūr eyledi ve henüz 'ār u nāmūs maḫallesinden ḫaber tutar. Ya 'ni 'ār u nāmūsdan ḫaber virür.

Be-mülk-i hestī-i mā rū-nihāde sultānī

Ki mā be-şulḫ dehīm ō be-ceng mīgired

Mahsül-i beyt: Bizüm vücūdumuz memleketine bir sultān teveccüh eyledi ki biz mülk-i vücūdumuzu aña şulḫle virürüz ol cengle tutar.

Helāk-i cevher-i şemşīr-i nāz-ı ḫübānīm

Ki tā-zi-zaḫm cüdā geşte jeng mīgired

Mahsül-i beyt: Ḥübānuñ şemşīr-i nāzı cevherinüñ helākiyüz ki mādām ki anlaruñ şemşīr-i nāzı zaḫm urmadan [369b] cüdā olmış ola jeng tutar ya 'ni paslanur.

Hücüm 'işve vü nāzest ber-dil-i 'Urfī

Sipāh-ı kīst ki şehir-i Freng mīgired

Mahsül-i beyt: 'İşve vü nāz 'Urfī'nüñ gönline hücum itmededür. Kimüñ 'askeridür ki şehir-i Frengi tutar? Şehir-i Freng didügi gönünden kināyetdür fete' emmel beyt:

-297- Zi-behr-i dāğ ki mestān 'ilāc mīṭalebend

Ki cām-ı mey şikenend ü zücāc mīṭalebend

Mısrā 'ı evvelde olan *kī* isimdür kim ma 'nāsına zāt-ı zevi'l- 'uḳūlden 'ibāretdür.

Mahsül-i beyt: Mestler kimüñ dāğından ötürü 'ilāc ṭaleb iderler ki cām-ı şarābı kırarlar ve sırça ṭaleb iderler fete' emmel.

Fürûğ-ı şu ‘le-i dil şem ‘-i rāh u tîre-dilān

Çerāğ der-dil-i şebhā-yı dāc mîṭalebend

Mahsûl-i beyt: Şu ‘le-i dil ziyâsı şem ‘-i rāhdur ve hâlbuki tîre-dil olanlar ya ‘ni hâlişü’l-kalb ve rûşen-zamîr olmayanlar kârañu giceler nişfinda çerāğ şaleb iderler.

Şükûh-ı tâc şikestend ü terk-i taht zedend

Zi-hem henüz şehân taht u tâc mîṭalebend⁹⁷³

Şikestend ve *zedend* fi ‘illerinüñ fâ ‘illeri muḳadder ebâb-ı dildür ve *şükûh* şîn ü kâfuñ zammeleriyle ‘azamet ma ‘nâsınadır.

Mahsûl-i beyt: Erbâb-ı dil tâc-ı devlet ve i ‘tibârûñ şükûhın kırdılar ve taht-ı salṭanat bîkarârûñ terkin urdılar. Şâhlarise henüz biribirinden taht u tâc taleb iderler.

Me-bād lezzet-i bîmārî-i dil ānān rā

Ki i ‘tidāl zi-behr-i mizāc mîṭalebend

Mahsûl-i beyt: Dil-ḥastelik zevḳi olmasun ol kimselere ki mizācdan ötürü i ‘tidāl taleb iderler. Dil-ḥastelikden murād mübtelā-yı ‘aşḳ olmaḳdur.

[370a] Fiğān zi-cilve-i ān büt ki ehl-i dīn be-du ‘ā

Zi-behr-i ṭā ‘at-i Īzid revāc mîṭalebend

Büt lafzını sâbıkan birkaç maḥalde zıkr itmiş idik ki ıstılâḥât-ı şūfiyyede bir niçe ma ‘nāya irād olunmuşdur. Pes bunda bütten murād feyî-i ilāhîdür ki şūfiyye ıstılâḥında varlık ile ta ‘bîr olunur ve *ehl-i dīn*den maḳşûd erbâb-ı zāhirdür ve *Īzid* elif ü zānuñ kesreleriyle ḥazret-i Hudā-yı ‘azîmü’ş-şānuñ ism-i şerîfidür.

Mahsûl-i beyt: Fiğān ol bütüñ cilvesinden ki ehl-i dīn du ‘āda ṭā ‘at-i Ḥaḳ’ dan ötri revāc taleb iderler. Ya ‘ni ol cilve itmekle ṭā ‘atleri revāc bula fete’emmel.

Ber-āsmān-ı çihārum Mesîḥ bîmārest

Tebessümî zi-tû behr-i ‘ilāc mîṭalebend

Ḥiṭāb ḥazret-i Muḥammedü’l-muşṭafā ‘aleyhi’s-şalātü ve’s-selām⁹⁷⁴ ḥazretlerinedür ve *Mesîḥ* ḥazret-i ‘İsā peygamberdür şalavātullāhi ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi⁹⁷⁵ ve *tebessümî*de olan yā ḥarf-i vaḥdetdür ve *mîṭalebendüñ* fâ ‘ili Mesîḥ’dür ve şîğā[-i] cem ‘ ta ‘zîm ifāde ider.

⁹⁷³ [369b] *şikestend ü terk-i taht zedend/ Zi-hem henüz şehân taht u tâc mîṭalebend*: HM’de yok

⁹⁷⁴ [370a] ‘aleyhi’s-şalātü ve’s-selām: (‘a.m.) HM

⁹⁷⁵ [370a] ve *Mesîḥ* ḥazret-i ‘İsā peygamberdür şalavātullāhi ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi: HM’de yok

Maḥsūl-i beyt: Yā rasūlallāh dördünci felekde ḥazret-i ʿİsā bīmār-ı ʿaşkuñdur senden ʿilāc için bir tebesüm taleb iderler.

Güzer be-kūçe-i himmet me-bād-şān ʿUrfī

Ki kām-ı dil zi-der-i ihtiyāc mīṭalebend

Şān zamīr-i cem ʿdür izmār ḳableʿz-zıkr tarīḳıyla mīṭalebendüñ fāʿillerine rāci ʿdür ve *kām* kāf-ı ʿArabīyle murād maʿnāsınadur ve *ihtiyācuñ* aşılma muzāfı maḥzūfdur. Nitekim taṣvīr-i maʿnāda zāhir olur.

Maḥsūl-i beyt: Ey ʿUrfī ol kimselerüñ himmet maḥallesine güzeri olmasun yaʿni himmet maḥallesine uğramasun. [370b] Ol kimseler ki kām-ı dili ehl-i ihtiyāc ḳapısından taleb iderler.

-298- Zi-çeşmem āb-ı ḥasret mīterāved

Zi-her müyem şikāyet mīterāved

Maḥsūl-i beyt: Gözümden āb-ı ḥasret tereşşuḥ ider her ḳılumda şikāyet zāhir olur. Mısrāʿ-ı şānīde olan mīterāved kelimesine maʿnā-yı lāzımı virilmişdür zīrā tereşşuḥden zāhir olmaḳ lāzım geldügi zāhirdür.

Çünān der-dil ḥaled gāh-ı namāzem

Ki küfrem ez-ʿibādet mīterāved

Ḥuldüñ fāʿili maḥzūf feyī-i ʿaşḳdur ve *küf*den murād lisān-ı şūfiyye üzre imān-ı ḥaḳīḳīdür. Nitekim sābıḳan mükerrer beyān olunmuşdur ve *mīm*-i sākine maʿnāda ʿibādete muḳayyeddür.

Maḥsūl-i beyt: Namāz vaḳtinde ḥātıra feyż-i ʿaşḳ ol ḳadar istilā ider ki ʿibādetümden imān-ı ḥaḳīḳī tereşşuḥ ider yaʿni zāhir olur.

Zihī āb-ı bī-revān dil ki ez-vey

Be-kāvīden muḥabbet mīterāved

Zihī böyle maḥallerde taʿaccüb ifāde ider.

Maḥsūl-i beyt: Ne ʿaceb bī-āb-ı revdür ol gönül ki andan muḥabbet ḳazmaḳ ile tereşşuḥ ider. Yaʿni baʿzı ḡaraż-ālūde umūr için zuhūr iden mihr ü muḥabbet muʿabber degüldür demek olur.

Be-tīġet ez-çi şerbet āb dārī

Ki ez-her zaḥm lezzet mīterāved

Maḥsūl-i beyt: Tîḡuṇa ne gūne şerbetden şu virdüñ ki her zaḥmından lezzet tereşşuḥ ider.

Melek hemçün meges cūşed ber-ān zaḥm

Kezū şehd-i şehādet mīterāved

Maḥsūl-i beyt: Melekler meges gibi üşerler ol zaḥmuñ üzerine ki andan şehd-i şehādet tereşşuḥ ide. Ğaraż şehīdlerüñ üzerine meleklerin nüzülün beyāndur ve meges gibi üşer [371a] didügi keşretlerinden kināyetdür.

Ḥazer kun zīn du ‘ā-yı āteş-ālūd

Kezīn çeşme icābet mīterāved

Zīn çeşme ‘ibāreti mezkūr du ‘ā-yı āteş-ālūddan kināyetdür.

Maḥsūl-i beyt: Bu du ‘ā-yı āteş-ālūddan ḥazer eyle ki bu çeşmeden icābet tereşşuḥ ider. Ya ‘ni dergāh-ı Ḥaḳ’da maḳbūl olur dimekdür.

Terāved ez-leb-i ‘Urfī sūḥanhā

Velī hengām-ı fırsat mīterāved

Maḥsūl-i beyt: ‘Urfī’nüñ dudağından sözler tereşşuḥ ider ammā fırsat vaktinde tereşşuḥ ider. Ya ‘ni zāhir ü peydā olur beyt:

-299- Zi-zevḳ-i derd bīrūnem derūn-rā münfa ‘il dāred

Serāpā-yı vücdem der-muḥabbet ḥāl-i dil dāred

Mısrā ‘-ı şānī evveli müfessirdür.

Maḥsūl-i beyt: Derd-i ‘aşḳ zevḳinden zāhirüm bāṭınımı münfa ‘il ve şermsār tutar. Ya ‘ni cümle vücdum muḥabbetde gönül ḥālın tutar. Ya ‘ni ḥāl-i dil cemī ‘ vücdumda mevcūddur.

Fiḡān ez-cilve-i ḥüsnī ki dilhā-yı şehīdān-rā

Zi-neng-i āremīdenhā-yı ḥayrānī ḥacl dāred

Fiḡān meded meded deyu çağırmaḳdur ve *ḥayrānī*de olan yā maşdariyyedür, dārūñ fā ‘ili cilve-i ḥüsndür.

Maḥsūl-i beyt: Fiḡān bir ḥüsñüñ cilvesinden ki şehīdān-ı ‘aşḳuñ gönüllerini ḥayrānlıḳ sükünlarınıñ ‘arından ḥacl tutar ve cā’izdür ki ḥüsñüñ muzāfı maḥzūf ola. Ya ‘ni fiḡān bir ehl-i ḥüsñ-i dilberüñ cilvesinden demek ola ilā-āḫirihī. Ammā ma ‘nā-yı evvel evlā oldugi günden hüveydādur.

Gül-i ümmîd-i mâ-râ âfet ez-pejmürdegî ne-büved

Ki bâğ-ı ârzü-yı mâ hevâ-yı mu ‘tedil dâred

Gül-i ümmîd izâfeti beyâniyyedür.

Mahşûl-i beyt: Bizüm gül-i ümîdimize pejmürdelikden âfet olmaz. Ya ‘ni [371b] bizüm ümîdimiz her dem tâze olup şolmaz ki zîrâ bizüm bâğ ârzümüzüñ mu ‘tedil hevâsı vardır.

Be- ‘ahd-i hüsni-ı ō gâhî tebessüm bînî ez-lebhâ

Ki güyî mürde-i şad sâle’i der-sîne dil dâred

Mahşûl-i beyt: Ol yârûñ ‘ahd-i hüsniinde gâhî leblerden tebessüm görürsin ki güyâ bir yüz yıllık mürdenüñ sînesinde gönül vardır. Ya ‘ni mezbûrlaruñ îarûrî hânesi yüz yıllık mürdede gönül taşavvur olunmağa beñzer. Lebhâ lebüñ cem ‘idür murâd ‘uşşâkuñ lebleridür ve güyî bunda güyâ ma ‘nâsınadur.

Yekî şad şöd ‘azâbî-i ehl-i ‘işyân kez-laḥd ‘Urfî

Zi-hûn-ı germ-i dil seyli be-dûzaḥ muttaşıl dâred

Mahşûl-i beyt⁹⁷⁶: Ehl-i ‘işyânüñ ‘azâbı bir iken yüz oldu ki zîrâ ‘Urfî ḳabrinden yüregiñüñ ısıcaḳ ḳanıñdan dûzaḥa bir seyl ittişâl ider. Ya ‘ni ‘Urfî ḳabrinden⁹⁷⁷ dûzaḥa seyl-i hûn-ı germ-i dil işâl itmekle ‘azâb-ı ehl-i ‘işyân ziyâde olur. Ya ‘ni ehl-i ‘işyân ‘azâbda iken ‘Urfî’nüñ hûn-ı germ-i dili daḥı anlara bir ‘azâb-ı elîm olur dimekdür. Beyt:

-300- Zi-rûy-ı âteş-i süzân eger ḥâşâk mîrevîd

Şehîdân-ı muḥabbet-râ giyâh ez-ḥâk mîrevîd

Ḥâşâk çör çöp ma ‘nâsınadur ve giyâh ḳuru otdur.

Mahşûl-i beyt: Rûy-ı âteş-i süzândan eger ḥâşâk biterse şehîdân-ı ‘aşḳuñ ḳabrinden giyâh biter.

Zi-ḳâk-i sîne’em şad şu ‘le miḥîzed hemîn bâşed

Giyâhî kez-zemîn-i sîneḥâ-yı ḳâk mîrevîd

Mahşûl-i beyt: Sînenüñ ḳâkinden yüz şu ‘le zâhir olur ancak budur şol giyâh ki ḳâk olan sîneler zemîninden biter.

Kücâ kereded nihân hûn-rîzî-i ḳâbük-süvâr-ı men

⁹⁷⁶ [371b] Mahşûl-i beyt: mḥ HM

⁹⁷⁷ [371b] ‘Urfî ḳabrinden: HM’de yok

Ki destî ger nighdâred ser ez-fitrāk mîrevîd

Maḥsûl-i beyt: Benüm çâbü-k-süvâr olan maḥbûbumuñ ḥün-rîzlığı kânde nihân olur ki eger kanlı elini şaklarsa fitrâkinden baş biter. Ya ‘ni kesdügi başlar fitrâkinden zâhir olur.

Çi sūd ez-bâğ-ı cennet cilvegâh-ı dost-râ nâzem

Ki âncâ cân feşânend ü dil-i ğamnāk mîrevîd

*Cilvegâh-ı dost*dan murâd kûy-ı cânândur ve *nâzem* ıstılâḥ-ı ‘Acem’de ḳurbân olayım dimekdür ve *âncâ* lafzı cilvegâhdan ‘ibâretdür.

Maḥsûl-i beyt: Dünyâda bâğ-ı cennetden ne fâ’ide, kûy-ı cânâna ḳurbân olayım ki anda cân ekerler dil-i ğamnāk biter. Ğaraż cilvegâh-ı cânânı mediḥdür fete’emmel.

Ez-ân âhû-yı ma ‘nâ mîçered der-vādî-i mestî

Ki kiştî-i zehrāk ez-vādî-i idrāk mîrevîd

Ez-ân ḥarf-i ta’lîldür ve *âhû-yı ma ‘nâ* izâfeti beyâniyyedür ve ma ‘nâ gönülden kinâyetdür ve *mîçered* fî ‘l-i muzâri ‘dür çerîdenden otlamak ma ‘nâsına ve *mestî*de olan yâ maşdariyyedür ve *ki* ḥarf-i ğarażdur ve *kişt* kâf-ı ‘Arabînüñ kesriyle ekin ma ‘nâsınadır.

Maḥsûl-i beyt: Âhû-yı dil mestlik vâdisinde andan ötri otlar ki zîrâ ‘aql ü idrāk vâdisinde kişt-i zehrāk biter. Murâd cünün-ı ‘aşḳdan memnûn olduĝın beyândur.

Bi-bîn ber-delḳ-ı zâhid ḥande-i gülhâ-yı bed-nâmî

Me-bîn kez-kûşe-i destâr-ı ô misvāk mîrevîd

Maḥsûl-i beyt: Gör zâhidüñ ḥırḳası üzre rüsvâyılık güllerinüñ ḥandesini, bakma ki anuñ kûşe-i destârından misvāk biter. Gülhâ-yı bed-nâmî rüsvâyılık nişânları daḥı demek olur ammâ ḥandeye göre ma ‘nâ-yı evvel münâsibdür ve murâd zâhidüñ ḥırḳasında olan [372b] pâre pâre yamalardur ki hep âlâyim-i zerḳ u riyâdur ve bi’l-cümle mantûḳ-ı kelâm mürâyîlere i ‘tirâzdur.

Beher cā ğamze-i ô tiğ ber-kef mîreved ‘Urfî

Şehîdân çün giyâh-ı teşne-leb ez-ḥāk mîrevîd

Maḥsûl-i beyt: Ey ‘Urfî her yere ki cânânüñ ğamzesi tiğ ber-kef olduĝı ḥâlde gider. Şehîdler teşne-leb ot gibi ḥâkden biter ya ‘ni tekrâr ârzü-yı şehâdetle cân bulur demek olur. Bu gûne ebyât gülüvv ü iğrâḳ ve iddi ‘â maḳûlesinden olduĝı yârân-ı ma ‘ânî-şinâsa hüveydâdur. Beyt:

-301- Zi-şehr-i dil be-güşem her nefes feryād mīāyed

Ki ĭnek leşker-i ġam hoş be-isti ‘dād mīāyed

Şehr-i dil izāfeti beyāniyyedür ve *leşker-i ġam* dahı böyledür ve *hoş* bunda eyü ve muhkem ma‘nāsında müsterekdür.

Maḥsül-i beyt: Her dem gönül şehrinden kulaġuma āvāz gelür ki işte ġam ‘askeri hoş isti ‘dād ile gelür. Murād leşker-i ġam kendüye istilā eyledüġin beyāndur.

Eger Şîrîn ‘inān-rā nerm sâzed bingered Hüsrev

Ki Gülgün cānib-i ō yā ber-Ferhād mīāyed

Gülgün Şîrîn’uñ atıdur ve Hüsrev rûḥıdur ve Ferhād ‘aşıkıdur.

Maḥsül-i beyt: Eger Şîrîn dizginin mülāyim itse ya‘ni bir mıkḍār şalıvırse Hüsrev nazar ider ki Gülgün kendi cānibine mi gelür yoḥsa Ferhād’uñ yanına mı gelür. Bu beyt Hüsrev ü Şîrîn ve Ferhād kışşasına telmîḥdür. Tafşîli kitāblarında meşṭürdur.

Dilem der-dām-ı ān şayyād-ı müstaġnîst mîtersem

Ki üfted raḥne’i der-dām tā-şayyād mīāyed

*Şayyād-ı müstaġnî*den murād dil-şikār-ı ‘uşşāk olan dilber-i nāzenīndür ki cānānından ‘ibāretdür ve *raḥne* gedik ma‘nāsınadır ve *yā* vaḥdet içündür.

Maḥsül-i beyt: [373a] Gönlüm ol müstaġnî şayyāduñ tuzaġındadır qorqaram ki tuzaqda bir raḥne vākı‘ ola. Şayyād gelince ya‘ni ol dil-şikār olan dildār gelince ziyāde müstaġnî olmaġla qorqaram ki gönlümi almaya dimek olur.

Naşîḥat mîkunend dostān ey ġam biyā bi-nişîn

Be-ḥāşāk-i men āteş zen kez-āncā bād mīāyed

*Ḥāşāk*den murād ya kendi vücūdıdur veyāḥud şabr u sükūnıdur ve *bād* lügatde yel ma‘nāsınadır ammā bunda mezkûr naşîḥatden kināyetdür.

Maḥsül-i beyt: Dostlar baña naşîḥat iderler, ey ġam gel otur benüm ḥāşākime āteş ur ki zîrā ol maḥalden yel gelür.

Çi şöd kez-zehr-i çeşmet zūd cān dārem bi-ḥamdillāḥ

Kez-ān lebhā-yı Şîrîn şîve-i icād mīāyed

Zehr-i çeşm ġazabla bakmaġa dirler ve *tā* zamîr-i ḥiṭābdur ve *icād* bunda iḥyā ma‘nāsınadır.

Mahsûl-i beyt: Ne ‘aceb hâl oldu ki senüñ baña gâzabuñdan tîz cân virdüm ammâ bi-
hamdillâh ki ol şîrîn-leblerden şan ‘at-ı ihyâ gelür. Ya ‘ni leb-i mu ‘ciz-demlerüñ yine
baña cân-bağşın olur dimekdür.

Ne-miâyed be-Pervîz istimâ ‘aş ver ne Şîrîn rā

Zi-ser-tā-pā şadā-yı nāle-i Ferhād miâyed

Pervîz Hüsrev’üñ adıdır ve *mî* lafızları bunda ma ‘nā-yı hikāyeti mutażammındur.

Mahsûl-i beyt: Anı işitmek Pervîz’e gelmez idi ya ‘ni ol şadāyı Pervîz işitmez idi.
Yohsa Şîrîn’üñ cemî ‘ vüçüdına Ferhād’üñ şadā-yı nālesi gelür idi. Ya ‘ni Şîrîn nāle-i
Ferhād’dan āgâh ve müte’essir idi demek olur.

Hemānā dīde ‘Urfî ‘izzetî zi-ân dil-firîb imşeb

Ki miâyed zi-bezmeş bāz u hoş dil-şād mî āyed

[373b] *Hemānā* beñzer ki ve gūyā ki ma ‘nāsına müsta ‘meldür ve ‘*izzetî*de olan yā
vaḥdet içündür ve *dil-firîb* vaşf-ı terkibîdür ma ‘nāsı gönül aldayıcı dimekdür ve *şîn*-i
zamîr dil-firîbe rāci ‘dür.

Mahsûl-i beyt: Gūyā ki ‘Urfî ol yār-ı dil-firîbden bir ‘izzet görmişdür bu giceki yine
anuñ meclisinden gelür ve güzel dil-şād ü mesrûr gelür. Beyt:

-302- Zi-fitne-i dil ü cānem piyāle ber-destend

Ki nāz u ‘işve zi-te’ şîr-i şöhbeteş mestend

Şîn-i zamîr mezkûr fitneye rāci ‘dür.

Mahsûl-i beyt: Bir fitneden ötürî dil ü cānum piyāle ber-destdürler. Öyle fitne ki anuñ
te’ şîr-i şöhbetinden nāz u ‘işve mestdürler. Fitneden murād kendi dilber-i fettānidur,
dil ü cānuñ piyāle ber-dest olmaları bāde-nüş-ı ‘aşk u muḥabbet olduklarıdır.

Zenend rûz-ı cezā ta ‘ne nā-ümîd-i ān-rā

Ki İn gürûh re ‘āyā-yı himmet-i pestend

Mahsûl-i beyt: Nā-ümîd-i vişāl olanlara rûz-ı cezāda daḥl ü ta ‘arruz iderler ki bu
cemā ‘at alçağ himmet re ‘āyāsıdır. Ya ‘ni bu nā-ümîd-i vişāl olanlar dūn himmetlerdür
deyu ta ‘n iderler dimekdür. Murād Mu ‘tezile’ye i ‘tirāzdur.

Çi gūne mey be-miyān āverem derîn meclis

Ki bāde ḥavşala sūzest ü cümle bed mestend

Mahsûl-i beyt: Bu meclisde o riyāya ne vecihle bāde getüreyim ki bāde ḥavşala
yakıcıdır ya ‘ni gāyet keskindür ve ehl-i meclis ise cümle mest-i ḥarābdurlar.

Kūdām bezm be-çîdem ki teng-ḥavşalegān

Be-būy-ı mey ki şinîdend şîşe ne-şikestend

Bi-gū be-tecrübe[’i] cāmî bi-dih ki ne-şinîdem

Ki şîşe’i ki şikestend bāz peyvestend

Bu iki beyt bir kıt‘a vākı‘ olmuşdur ve *çîdem* çîdenden müştakdur ve devşirmek [374a] ve yaymak ma‘nāsına. Bu maḥalde ma‘nā-yı şānî murāddur ve *teng-ḥavşala* vaşf-ı terkibîdür dar qurşaklı ma‘nāsınadır ve *elif ü nūn* ‘alāmet-i cem‘dür ve kâf-ı ‘Acemî hā-yı resmîden mübeddeldür. Böyle maḥallerde hem hā-yı resmî ve hem kâf yazanlar bu kâ‘ide-i külliyyeden āgāh degüllerdür ve cām ayaklı şırça kadeḥde müsta‘meldür ve *yā* vahdet içündür ve *bāz* bunda yine ma‘nāsınadır.

Mahşû-i kıt‘a: Kaḡı meclisi kurdum ki ḥavşalası teng olanlar bâde koḡusın ki işitdiler şîşeyi kırmadılar. İmdi dime ki bu teng-ḥavşala olanlara tecrübe için bir cām vir. Zîrâ işitmedüm ki bir şîşeyi ki şikest itdiler yine bütün itdiler. Ya‘ni kırılan şîşe bütün olduğın işitmedüm dimekdir. Nitekim dimişlerdür mısra‘:

Men cerrabe’l-mücerrabe ḥallet bihi’n-nedāmetü

Helāk-i şoḡbet-i rindān-ı bî-şer ü şürem

Ki būy-ı mey ne-şinîdend ü tā-ebed mestend

Rindāndan murād bâde-nüşān-ı bezm-i ‘aşkdur ve bî-şer ü şür îararsız ve ziyānsız ma‘nāsına müsta‘meldür.

Mahşûl-i beyt: Bî-şer ü şür olan rindlerüñ helāk-i şoḡbetiyem ki mey koḡusın duymadılar ve tā ḥaşre dek mestdürler. Ya‘ni tā ebed şarāb-ı ‘aşkla mestlerdür.

Bi-yā be-deyr-i muḡān āb-rū me-ber ‘Urfî

Ki ez-derūn u birūn der be-rū[y]-ı mā bestend

Mahşûl-i beyt: Ey ‘Urfî gel deyr-i muḡānda āb-rūyuñ telef itme ki zîrâ dışarıdan ve içerüden bizüm yüzümüze kapuyı kapamışlardır beyt:

-303- Zi-kūy-ı ‘aşk melek dil-şikeste mīāyed

Mesîḥ mīreved āncā vü ḥaste mīāyed

Kūy-ı ‘aşk izāfeti beyāniyyedür ve *Mesîḥ* bunda ṭabīb-i ḥazīḳdan kināyetdür [374b] ve *āncā* didüğü kūy-ı ‘aşkdan ‘ibāretdür.

Mahşûl-i beyt: ‘Aşk maḥallesinden firişte dil-şikeste gelür ol yere ṭabīb-i ḥazīḳ gider ve ḥaste gelür. Murād iḳtiā-yı ‘aşkı beyāndur.

Şehîd-i nâvek-i ânem ki çün reved be-şikâr

Ġazâl-i kıuds be-fitrâk beste mîâyed

Ġazâl-i kıudsden murâd âhû-yı haremîdür ki şayd olunması memnû ‘dur.

Maḥşûl-i beyt: Ol şayyâduñ şehîd-i nâvekiyem ki çün şikâra gider âhû-yı harem terkisinde baĝlu gelür. Ya ‘ni öyle şayyâd-ı zâlimdür âhû-yı haremî bile şayd ü şikâr ider.

Zamâne gülşen-i ‘ayş-i kirâ be-yaĝmâ dâd

Ki gül be-dâmen-i mâ deste deste mîâyed

Gülşen-i ‘ayş izâfeti beyâniyyedür ve ‘ayş ‘ayınuñ fethiyle ḥayât ve dirilik ve zevk u şafâ ma ‘nâlarınadır ve kirâ ki râdan tahfîf olunmuşdur ki isimdür ve râ ḥarf-i tahşîşdür ve deste deste tutam tutam dimekdür.

Maḥşûl-i beyt: ‘Aceb zamâne kimüñ ‘ayş ü şafâsı gülşenin yaĝmaya virdi ki zîrâ bizüm dâmenümüze deste deste gül geliyor. Mî âyed bunda ma ‘nâ-yı ḥâliyet ifâde ider.

Be-deyr-i ‘aşk berîd İn şikeste-râ zinhâr

Ki ez-şikence-i İslâm reste mîâyed

İn şikeste didügi kendi gönünden ‘ibâretdür.

Maḥşûl-i beyt: Deyr-i ‘aşka götürüñ bu şikesteyi elbette ki zîrâ şikence-i İslâm’dan kurtulup gelür. Ya ‘ni cünün-ı ‘aşkla teklîfden sâķıt olmuşdur demek ister ve bi’l-cümle murâd iddi ‘âdur.

Hücüm-ı derd be-dân gûne beste râh-ı nefes

Ki ber-lebem zi-derün cüste cüste mîâyed

Maḥşûl-i beyt: Hücüm-ı derd nefes yolunı ol gûne baĝlamışdur ki nefes-i derünümünden dudaguma ayrı ayrı gelür.

[375a] Heves be-himmet-i ‘Urfî meger şebîḥün zed

Ki zaḥmdâr u be-maḥmil nişiste mîâyed

Maḥşûl-i beyt: Meger heves ‘Urfî’nüñ himmetine gice başķını eyledi ki ‘Urfî yâreli ve maḥmile oturmuş gelür. Murâd hevâ vü hevesden şikâyetdür. Beyt:

-304- Zi-neng-i ‘âfiyet bâzem dil-i şermende mîsûzed

Ne dil ez-girye mîcûşed ne leb ber-ḥande mîsûzed

Neng ‘ār ma‘nāsınadur ve ‘āfiyet perhīzkārılıktan ‘ibāretdür ve *bāz* yine ma‘nāsınadur ve mīm ma‘nā[da] dil-i şermendeye muqayyeddür ve *mīsūzed* fi‘illeri bunda fi‘l-i lāzımdur.

Mahsūl-i beyt: ‘Āfiyet ve perhīzkārılık ‘ārından yine benüm şermende vü hacı gönlüm yanar. Zīrā ne yürek giryeden cūş ider ve ne dudagumda hānde⁹⁷⁸ yanar. Hāndenün lebde yanması vücūd bulduğı taqdīrce hāndān olan kimsenün müte’ellim olduğı zāhir olmaqdur ve bi’l-cümle bunlar lāzıme-i ‘aşkdur ki hīlāf-ı ‘āfiyetdür. Pes bunlar olmayıcağ dil-i şermendesini neng-i ‘āfiyetden yanmağ lāzım gelür fete’emmel.

Çerāğ-ı rüşenest ez-‘aşk-ı ō der-mecma‘-ı hestī

Ki āzād ez-fürūgeş mīgüdāzed bende mīsūzed

Fürūğ şu‘le ve ziyā ma‘nāsınadur ve *şīn*-i zamīr çerāğa rāci‘dür ve *mīgüdāzed* kāf-ı ‘Acemīnün zammıyla fi‘l-i muzāri‘dür. Ma‘nāsı erir dimekdür ve gūdāzīdenden müştakdur.

Mahsūl-i beyt: ‘Aşk-ı cānāndan varlık meclisinde bir rüşen çerāğ vardur ki anuñ şu‘lesinden āzād erir ve bende yanar ya‘ni bende vü āzād ol çerāguñ pervānesidür dimekdür.

Ne tenhā ‘aşk sūzed sākinān-ı mülk-i hestī rā

Derīn tūfān-ı āteş refte vü āyende mīsūzed

Refte vü āyende ri‘āyet-i kāfiye için taqdīm ü te’hīr olunmuşdur fete’emmel. [375b]
Ve sūzed fi‘illeri bunda müte‘addī vākı‘ olmuşdur.

Mahsūl-i beyt: Varlık memleketinün sākinlerini yalnız ‘aşk yağar. Bu tūfān-ı āteşte gelen ve giden yağar.

Me-kun ber-‘izzet-i hūd tekye ‘Urfī zulm-i ‘aşkest in

Ki ekşer āb-rūy-ı gevher-i erzende mīsūzed

Erzende ism-i fā‘ildür ve maşdarı erzīdendür bahāsına degmek ma‘nāsınadur. Ammā ucuzlık ma‘nāsına olan erzāndur ki erzānīdenden müştakdur.

Mahsūl-i beyt: Ey ‘Urfī kendi ‘izzetüne i‘timād u istinād ile bu zulm-i ‘aşkdur ki ekşeriya zī-kıymet cevherün yüzi şuyı yanar. Yüzi şuyı yanmağdan murād şemsār ve bī-i‘tibār olmaqdur fete’emmel.

-305- Zindānī-i şevk-i tū be-gülzār ne-gonced

⁹⁷⁸ [375a] ve hacı gönlüm yanar. Zīrā ne yürek giryeden cūş ider ve ne dudagumda hānde: HM’de yok

Cüz der-kafe İn murğ-ı giriftâr ne-gonced

Zindânî esîr ü maḥbûs ma ‘nâsınadır.

Mahşûl-i beyt: Senüñ şevkuñ esîri gülzâra şıgma bu murğ-ı giriftâr kafesinde ğayrı yere şıgma. Ya ‘ni senüñ giriftâr-ı ‘aşkuña ḥabsüñde olmağdan özge yer yokdur.

Der-deşt-i riyâ bâde-keşân tâ-der-i Ka ‘be

Nâ-beste miyânî ki be-zünnâr ne-gonced

Deşt şahrâ ma ‘nâsınadır ve riyâyâ izâfeti beyâniyyedür. *Bâde-keşân*dan murâd bâde-nüşân-ı ‘aşkdur.

Mahşûl-i beyt: ‘Aşk bâde-nüşları riyâ şahrâsında tâ Ka ‘be kapusına varınca bir bel bağlamamışdur ki zünnâra şıgmaya.

Her zerre ne şâyeste-i tavaf-ı ḥarem-i öst

Ḥürşîd derîn sâye-i dîvâr ne-gonced

Mahşûl-i beyt: Her zerre cânânun ḥaremini tavâf itmege lâıyık degüldür. Ḥürşîd bu dîvâr gölgesine şıgma.

Feryâd ki ğamhâ-yı tû der-sîne-i tengem

Endek ne-büved lâıyık u bisiyâr ne-gonced

Mahşûl-i beyt: Feryâd ki senüñ ğamlaruñ benüm [376a] dar sînemde az olmak lâıyık degüldür ve çok olunsa şıgma.⁹⁷⁹

Ey ‘âfiyet-âmûz me-şev hem-dem-i ‘Urfî

Der-şoḥbet-i ô cüz dil-i bîmâr ne-gonced

‘Āfiyet-âmûz vaşf-ı terkîbîdür.

Mahşûl-i beyt: Ey ‘âfiyet ve perhîzkârlığa öğrenmiş zâhid, ‘Urfî’ye hem-dem ü muşâhib olma. Zîrâ ‘Urfî’nün meclisine dil-i bîmârdan ğayrı ya ‘ni bîmâr-ı ‘aşk olan gönülden ğayrı şıgma demekdür beyt:

-306- Serem zi-vaşl-ı nihâlî bülend ḥ‘âhed şöd

Zamâne ez-gül ü ḥas naḥl-bend ḥ‘âhed şöd

Mahşûl-i beyt: Bir nürsîde dilberün vaşlından serüm bülend olıardur zamâne gül ü ḥasdan naḥl-bend olıardur. Naḥl-bend vaşf-ı terkîbîdür, Türkî lisânında naḥl yapıcı deyu ta ‘bîr olunur.

⁹⁷⁹ Bu beyt ve şerhi ikinci kez-istinsah edilmiştir, tekrar yazılmadı.

Kesî ki nevḥa ne-kerdî be-mâtem-i dil-i teng

Ḥarîş zemzeme-i zehr-ḥand ḥ^vâhed şöd

*Ne-kerdî*de olan yâ ḥarf-i ḥikâyedür ve *zehr-ḥand* kemâl ü ğaîab ü elemden ḥâşıl olan ḥande-i îarûrîdür.

Mahşûl-i beyt: Şol kimse ki dil-i bî-ḥuiûruñ mâteminde feryâd u nâle itmez idi. Zemzeme-i zehr-ḥande ḥarîş olısardur.

Murâd ber-eşer-i ğayr kû me-rân be-şitâb

Ki bâz tâli ‘-i mâ ercümend ḥ^vâhed şöd

Mahşûl-i beyt: Murâd u maḥşûd ğayruñ ardınca şitâbla sürmedi ki zîrâ yine bizüm tâli ‘ümüz sa‘âdetli olısardur.

Be-ḥayretem zi-ġazâl-i remîde-i maḥşûd

Ki şayd-ı ñn dil-i kûteh-kemend ḥ^vâhed şöd

Ġazâl-i remîde-i maḥşûd izâfetleri beyâniyyedür ve remîde ürkek ma‘nâsınadur. [376b] ‘Arabîde vaḥşî dirler ve *kûteh-kemend* vaşf-ı terkîbî aḳsâmındandır. Kısa kemendli ma‘nâsınadur ammâ bî-iḳtidâr olmadan ‘ibâretdür.

Mahşûl-i beyt: Vaḥşî olan âhû-yı maḥşûddan ḥayretdeyem ki bu kûteh kemend ve bî-iḳtidâr olan dilüñ şikârı olısardur.

Gelû-yı ğayr nümāyed vedā ‘-ı şerbet-i kām

Ki nâ-güvārter ez-zehr-pend ḥ^vâhed şöd

Zehr-pend acı naşîḥat ma‘nâsınadur.

Mahşûl-i beyt: Ğayruñ boġazı gösterür ki murâd şerbetinüñ vedā ‘ı zehr-pendden daḥı nâ-güvārter olıserdür. Ya ‘ni aşla hażm olmayısardur. Murâd elden ‘ibret al dimekdür.

Lebem dehed megesân-ı ümîd-râ müjde

Ki zehr-ḥande-i mâ nûş-ḥand ḥ^vâhed şöd

Zehr-ḥand sâbıķan beyân olunmışdur ve *nûş-ḥand* anuñ zıddıdır.

Mahşûl-i beyt: Dudaġum ümîd megeslerine müjde virür ki bizüm zehr-ḥandemüz nûş-ḥande olısardur. Ya ‘ni her acılık tatlılıġa sebebdür demek olur.

Bi-yâ Kelîm ki ân âteşî ki mîṭalebî

Zi-Ṭür-ı Sîna-ı ‘Urfî bülend ḥ^vâhed şöd

Kelim'den murād ḥazret-i Mūsā peygamberdür şalavātullāi 'alā-nebiyyinā ve 'aleyhi ve *āteş*den maḳşūd ḥazret-i Mūsā peygamberün⁹⁸⁰ maṭlūbı olan *āteş*dür ki Türkide od deyu ta 'bır iderler ve *Ṭūr-ı Sīna* izāfeti beyāniyyedür.

Mahsül-i beyt: Gel ey kelīmullāh, ol *āteş* ki sen taleb idersin 'Urfi'nün *Ṭūr-ı Sīna*'sından bülend olırsardur. Ya 'ni ol *āteş* 'Urfi'nün derünından şu 'le-nümün olırsardur. Beyt:

Zi- 'avd-i kâfiye ğam nîst der-miyân-ı ğazel

Ki yâr çün be-pesended pesend h'âhed şöd

'Avd 'ayınun [377a] fethiyle 'avdet ma 'nâsinadur. Merḥūmun ğazellerinde ekşeriyyā tekerrür-i kâfiye vâkı' olmağın su'âl-i muḳaddereye cevâb tarîkıyla buyurur ki;

Mahsül-i beyt: Ğazel ortasında 'avdet kâfiye kayırmaz. Zîrâ çünki yâr pesend ide ol ğazel maḳbûl olırsardur. *Her 'ayb ki sultân be-pesended hünere*

-307- Semen feşânem ü hâşâk ber-serem rîzend

Çi gül dehem ki be-dil zaḥm-ı neşterem rîzend

Semen aḳ güldür sîn ü mîmün fethalarıyla ve *rîzend*ün fâ 'ili hûbândur ve *çi gül dehem* ne fâ'ide ideyim dimekdür.

Mahsül-i beyt: Ben semen saçaram, hûbân ise benüm başuma hâşâk dokerler. Ya 'ni ben niyâz itdükçe anlar nâz idüp beni taḥkîr iderler. Aceb ne fâ'ide ideyim ki ya 'ni neyleyeyim ki gönlüme zaḥm-ı neşter dökeler ya 'ni dahı ziyâde cevır ü cefâ ideler dimekdür.

Çü teşnegî kunedem zehr-nüş bî-derdân

Hezâr⁹⁸¹ şu 'le-i âteş be-sâğarem rîzend

Teşnegî şusuzluk ma 'nâsinadur ammâ bunda faḳr u fâḳadan kinâyetdür ve *zehr-nüş* vaşf-ı terkîbîdür zehr içici dimekdür. Aşlında nüşende-i zehrdür edevât-ı ism-i fâ 'il ki nün ü dâl ve hâ-yı resmiden ḥazf eyledük, ma 'nâ-yı 'âm-ı terkîbiden ma 'nâ-yı hâş-ı 'ilmiyyeye nakl idüp muzâfun ileyhi taḳdîm itdük, zehr-nüş didük. Cemî' müştakâtdan olan vaşf-ı terkîblerde kâ'ide-i külliye budur. Ḳudretü'l-muḥakkîḳîn merḥūm Sūdî efendi dahı şerḥ itdüğü kitâblarda böyle taḥkîḳ ü tedkîḳ eylemişdür ve *bî-derdândan* murād derd-i 'aşḳdan ḥâlî olanlardur ya 'ni ehl-i dünyâdur ve *sâğar*

⁹⁸⁰ [376b] peygamberdür şalavātullāi 'alā-nebiyyinā ve 'aleyhi ve *āteş*den maḳşūd ḥazret-i Mūsā peygamberün: ('a.m.)'un HM

⁹⁸¹ [377a] hezâr: her HM

kaḍeḥ ma ‘nāsınadır. Ammā bu maḥalde gönülden kināyetdür [377b] ve *rīzend* cem ‘-i fi ‘l-i müstaḫbeldür rīzīdenden müştakdur ve fā ‘ili mezkūr bī-derdāndur.

Maḥsül-i beyt: Çünki faḫr u fāḫa teşneligi beni zehr-nüş ve telḥ-kām eyleye. Ehl-i dünyā benüm sāgar-ı ḳalbüme biñ şu ‘le-i āteş dökerler. Murād ehl-i dünyāya ‘arz-ı ihtiyācdan ḥāşıl olan ıztırār u inkisārı beyāndur ve cā’ izdür ki teşnelikden murād ‘aşḳ şusuzluḡı ola. Pes maḥsül-i beyt; ‘aşḳ u muḥabbet teşneligi beni zehr-nüş ü telḥ(ü)-kām eyler, ‘aşḳdan ḥālī olanlarise benüm sāgar-ı ḳalbüme biñ şu ‘le-i āteş dökerler. Ya ‘ni ‘āşıḳ olmayanlar *men lem-yezuḳ lem-ya ‘rif* fehvāsınca benüm ‘aşḳdan çekdüḡüm derd ü miḥneti bilmeyüp baña daḥl ü ta ‘n iderler demek olur ve li-küllü vecheh. Ammā bu ma ‘nā bu maḥalde evvelkiden münāsib ü evlā olduḡı erbāb-ı fehm ü zekāya gün gibi rūşenādur.

Eger çeşme fūrūşān nemī ber-efşānem

Hezār el- ‘aṭaş zi-dil be-keşserem rīzend

Maḥsül-i beyt: Eger çeşme fūrūşān mecāza keşser-i ḥaḳīḳīden bir nem şaşsam cān u gönülden keşserüme biñ el- ‘aṭaş şadāsın dökerler. Ya ‘ni teşnelik ‘arz iderler.

Beher bāhā ki fūrūşend mīḥarem zān rū

Ki pūşte pūşte ḡam ārend ü ber-derem rīzend

Pūşte pūşte bā-yı ‘Acemīlerün zammıyla yığın yığın dimekdür ve *ber-derem* ber-der-dilem taḳdīrindedür.

Maḥsül-i beyt: Metā ‘-ı ḡamı her ne bahāya şatarlarsa şatun aluram. Ol sebebdan ki ḡamı yığın yığın getürürler ve gönülüm ḳapusına dökerler. İmdi her ne bahāne virürlerse nā-çār alup ḳabūl iderem dimekdür. Murād ḡam-ı ‘aşḳuñ ĩarūrī olduḡı beyāndur.

Zi-men çı bī-edebī dīde’end bā-zünnār

Muḡān ki dāne-i tesbīḥ der-berem rīzend

Zünnār lisān-ı şūfiyyede [378a] kemer-bend-i ‘ubūdiyyet olmadan ‘ibāretdür ve *muḡāndan* murād sālikān-ı rāh-ı ‘aşḳdur ve *dāne-i tesbīḥ* muzāfun ileyhi maḥzūf ehl-i riyādur.⁹⁸²

Maḥsül-i beyt: Muḡān deyr-i ‘aşḳ-ı zünnārda benden ne küstahlıḳ görmışlerdür ki üzerime dāne-i tesbīḥ-i ehl-i riyā dökerler. Bu ḡazel daḡı tettebbu ‘ olunan dīvānlaruñ ekşerinde bu miḳdār bulunup şāh beyti bulunmamışdur.

⁹⁸² [378a] maḥzūf ehl-i riyādur: maḥzūfdur HM

-308- Şebî ki der-kaðem-i vaşl-ı yâr mîgüzered

Be-zevk-i girye-i bî-ihtiyâr mîgüzered

Mısrâ‘-ı evvelde olan *mîgüzered* fi‘linüñ fâ‘ili şebî lafzına râci‘dür ve *kaðem-i vaşl* maðall-i vaşldan kinâyetdür.

Mahşûl-i beyt: Bir gice ki maðall-i vaşl-ı yârda geçer, zevk-i girye-i îarûriyle geçer. Şebîde olan yâ tenkîr içün olsa dağı mâni‘ yokdur.

Kesî ki maðrem-i derd-i menest mîdâned

Ki dîde bî-nem ü eşk ez-kenâr mîgüzered

Mahşûl-i beyt: Şol kimse benüm derdüme maðremdür, bilür ki gözüm bî-nem iken gözüm yaşı kenârdan geçer. Ya‘ni sînem üzre dökülüp gider. Ya‘ni şüretâ gözüm yaşı zâhir degüldür ammâ ma‘nâda rîzândur dimekdür.

Şalâ-yı fırsat ü bürhân-ı nîstî ber-leb

Piyâle der-kef ü harf-i humâr mîgüzered

Harf bunda söz ma‘nâsınadır ve *humâr* hâ-yı mu‘cemenüñ zammıyla maðmûrluk ma‘nâsınadır.

Mahşûl-i beyt: Fırşata şalâdur ve yokluğa müte‘allık delîl dudağumdadır. Kaðeð elimde iken maðmûrluğa⁹⁸³ müte‘allık söz lisândan geçer demek olur ve mısrâ‘-ı şânî evveli tefsîr ider ve bi‘l-cümle murâd fırsat-ı vuşûl-i merâm muqarrer iken taqşîr eyledüğine i‘tirâf ider.

Me-h‘âb der-dil-i şebhâ ki feyî-i kâfileîst

[378b] Ki ez-kemînegeh-i şebhâ-yı târ mîgüzered

Me-h‘âb nehy-i hâzır müfred muhâtabdur h‘âbîdenden uyuma ma‘nâsınadır ve *dil-i şebhâ* nişf-ı leyâl ma‘nâsınadır ve *kâfile* sabıkan mufaşşal beyân olunmuşdur ve *kemînegeh* kemînegâhdan muhaffefdür. Ma‘nâsı pusı yeri dimekdür ve *târ* karañu ma‘nâsınadır.

Mahşûl-i beyt: Nişf-ı leyâlde uyuma, zîrâ feyî-i Hudâ bir kâfiledür ki karañu giceler kemînegâhından geçer.

Beher ki ‘arza kunem derd-i h‘îş mîbînem

Ki garğa‘em men ü o der-kenâr mîgüzered

⁹⁸³ [378a] müte‘allık delîl dudağumdadır. Kaðeð elimde iken maðmûrluğa: HM’de yok

Maḥsūl-i beyt: Her kime ki kendi derdümü ‘arz eylesem görürem ki ben ğarķ olmışem ol kenārda geçer. Ya ‘ni benüm derdüm cümleden ziyādedür.

Şikāryān-ı taleb naķş-pā-yı şayd kunend

Tū mest-i ḥ^vābī ü her dem şikār mīgüzered

Maḥsūl-i beyt: Şayyādān-ı deşt-i taleb naķş-pā-yı taḥcīr murādların izlerler, sen ise mest-i ḥ^vāb-ı ğafletsin ve her dem şikār geçüp gider. Murād ḥ^vāb-ı ğafletden tenbīh ü taḥzīrdür fete’emmel.

Zi-şe’n-i maṭlab ü şevķ-i men-i zebūn peydāst

Ki fırşatem behemīn ḥār ḥār mīgüzered

Şāhidī; Hem ḥār ḥār dirler olsa gönülde tasa

Maḥsūl-i beyt: Şān-ı maṭlab u murāddan ve ben-i zebūnun şevķinden zāhir ü hüveydādur ki benüm fırşatum ancak bu kaşāvet ü ğuşsa ile geçer.

Dilem be-kūy-ı tū bā-şad delīl-i nevmīdī

Be-īn hoşest ümīdvār mīgüzered

Maḥsūl-i beyt: Gönlüm senün kūyuñdan yüz nā-ümīdlik delīline muķārin olduğı ḥālede bunuñla hoşdur ki ümīdli geçer fete’emmel.

[379a] Dem-i cüdā’ī düşmen zi-riķķat-i şevķem

Çünān nümūd ki yārī zi-yār mīgüzered

Maḥsūl-i beyt: Düşmen ayrıldıķda riķķat-i şevķumdan ya‘ni kemāl-i şevķ ü ḥasretümünden öyle göründi ki bir yār bir yārdan geçer ya‘ni ayrılır.

Der-ān maķām ki ‘Urfī zi-dil güzeşt henüz

Kesī ki mīgüzered eşk-bār mīgüzered

Maḥsūl-i beyt: Ol maķāmda ki ‘Urfī gönülden geçdi, şimdi bir kimse ki ol maķāmdan geče ağlayarak geçer.

-309- Şu ‘ā‘-ı rüy-ı tüem nūr der-başar sūzed

Semūm-ı ‘aşķ-ı tüem sīne vü ciger sūzed

Semūm ıssı yeldür ve ‘aşķa izāfeti beyāniyyedür.

Maḥsūl-i beyt: Senün şu‘le-i rüyüñ benüm gözümünden olan nūrı yaķar ve semūm-ı ‘aşķuñ sīne vü cigerümi yaķar.

Fürüg-ı ḥüsn ki īnest reh ne-ḥ^vāhed yāft

Ki der-çerâğ-ı tû Cibrîl bâl ü per sūzed

Reh ne-h'āhed yāft bunda kırtulmayısardur ma' nāsınadur.

Mahsûl-i beyt: Zıyâ-yı cemâl-i pür-celâl ki budur kırtulmayısardur. Senüñ çerâğ-ı hüsnuñe hâzret-i Cibrîl-i emîn bâl ü per yaķar. Ya'ni sende bir hüsni ilâhî vardur ki görince insan degül melek 'âşık olur dimekdür.

Muhabbet-i tû beher dil ne-yefkend pertev

Ne âteşist tecellî ki her şecer sūzed

Mahsûl-i beyt: Senüñ muhabbetüñ her gönle pertev şalmaz. Tecellî öyle âteş degüldür ki her şeceri yaķa. Mısrâ'-ı şânî irsâl-i meşel kabîlindendür.

Kesî be-ğayr-ı tû 'Urfî ne-dîde'em ki diles

Berây-ı düşmen-i cân-ı hod ân kıadr sūzed

Şîn-i zâmîr kesîye râci'dür ve *sūzed* bunda fî'l-i lâzım i'tibâr olunur.

Mahsûl-i beyt: Senden ğayrı bir kimse görmemişem ki [379b] kendi düşmen-i cânı içün anuñ yüregi yana. Ya'ni ey 'Urfî düşmenine acır senden ğayrı kimse görmemişim dimekdür. Bu ğazel dört beyt bulundu ammâ aşılđa ğazel beş beytden eksük olmaz.

-310- Şad ğam demî bezâyed kân râ sebeb ne-bâşed

Zi-ebnâ-yı âferîniş ğam-râ neseb ne-bâşed

Ebnâ ibnün cem'idür oğullar ma' nāsına ve *âferîniş* ism-i maşdardur yaradılış ma' nāsına ammâ bunda halk ve maḥlûk ma' nāsınadur⁹⁸⁴.

Mahsûl-i beyt: Bir demde yüz ğam toĝar ki aña sebeb olma. Ya'ni bir demde bî-sebeb yüz ğam peydâ vü zâhir olur. Zîrâ ebnâ-yı halkdan ğamuñ nesebi yokdur. Ya'ni ğam nesebsiz bir maḥlûkdur her kimde olsa şudür ider.

Hoş 'âlemî ki der-vey kes kām-dost ne-büved

Ver kām-dost bâşed derd-i taleb ne-bâşed

Vey vâvuñ fethiyle ve yânuñ sükûnıyla zâmîr-i ğâyibdür 'âlemî lafzına râci'dür ve *kām-dost* terkîb-i mezcîdür. Fârisîde 'âlâmet-i terkîb-i mezcî budur ki cüz'-i şânî taķdîm olup cüz'-i evvele muzâf olduķda yine ma' nâ dürüst ola. Meşelâ kām-dost terkîb-i mezcîdür ma' nâsı murâd sevice dimekdür. Dost lafzını taķdîm idüp kâma muzâf itsek ya'ni dost-ı kām disek yine ma' nâ böyledür ve bu güne terâķibde daḥı vaşfiyyet bulunmaĝa mâni' yokdur. Nihâyet terkîb-i mezcî ıtlâķ olunur ve izâfetden

⁹⁸⁴ [379b] ammâ bunda halk ve maḥlûk ma' nāsınadur: HM'de yok

maḳtū ‘ olan terākīb daḥı terkīb-i mezcī aḳsāmındandır. Meşelâ şāḥib-devlet ve ser-rişte gibi ammâ şāḥib lafzı devlete ve ser lafzı rişteye izāfet üze olsa ol zamān terkīb [380a] izāfī olur ve kıs ‘alā-hāzā.

Mahşül-i beyt: Ne hoşdur ol ‘ālem-i ‘aşḳ ki kimse anda kām-dost olmaz ve eger kām-dost olursa da derd-i taleb ehli olmaz⁹⁸⁵. Ya ‘ni murād sevici olursa da taleb eyleyüp⁹⁸⁶ riā-yı cānānı gözler dimek olur fete’emmel.

Ez- ‘ādet-i zarīfān zinhār ber-ḥazer bāş

Kānder-nihād-ı İşān zevḳ-i edeb ne-bāşed

İşān zamīr-i cem ‘dür ve zarīfāna rāci ‘dür.

Mahşül-i beyt: Hıṭāb-ı ‘ām tarīḳıyla buyurur ki zarīflerden elbette ḥazer üze ol. Zīrā anlaruñ ṭab ‘ında zevḳ-i edeb olmaz.

Der-mülk-i ‘aşḳ kāncā ber-şeb binā nihādend

Āğāz-ı rüz ne-büved encām-ı şeb ne-bāşed

Mülk mīmüñ zammıyla bunda memleket ma ‘nāsınadır ve ‘aşḳa izāfeti beyāniyyedür ve *āncā* mülk-i ‘aşḳdan ‘ibāretdür ve *āğāz ü encām* bunda evvel ü āḥir ma ‘nāsınadır.

Mahşül-i beyt: Mülk-i ‘aşḳda ki ol maḥalde bināyı şeb üze ḳomışlardır. Gündüzünüñ evveli olmaz ve gicesinüñ āḥiri olmaz. Ya ‘ni mülk-i ‘aşḳ ebedī zulmet-i ḡam üze mebnīdür dimekdür.

Şūfī[-i] teşne-i bī-zevḳ [ā]yā kücā bered feyḷ

Der-ḥalveti ki āncā mā’ü’l- ‘ineb ne-bāşed

Āyā elif-i memdüde ile ‘acabā ma ‘nāsınadır ve *kücā bered feyḷ* ḳande müstefīz olur dimekdür ve *mā’ü’l- ‘ineb* üzüm şuyı ma ‘nāsınadır. Şarāb gibi ammâ bu maḥalde bāde-i ‘aşḳdan kināyetdür.

Mahşül-i beyt: Teşne ve bī-zevḳ olan şūfī ‘acabā ḳande müstefīi olur? Bir ḥalvetde ki anda bāde-i ‘aşḳ u muḥabbet olmaz.

Gü selsebīl ü riivān mey bāş mey dehende

Der-meclis-i şarābī kân nüş-leb ne-bāşed

Selsebīl cennet ırmağıdır [380b] ve *riivān* daḥı cennet ḳapucısıdır ve *mey* şarāb ma ‘nāsınadır ve *bāş* emr-i ḥāzırdır. Lākin böyle maḥallerde emr-i ḡāyib ma ‘nāsın

⁹⁸⁵ [380a] ve eger kām-dost olursa da derd-i taleb ehli olmaz: HM’de yok

⁹⁸⁶ [380a] eyleyüp: eylemeyüp HM

ifāde ider ve *mey dehe[n]de* şarāb virici dimekdür. Sākī ma ‘nāsinadur ve *nūş-leb* vaşf-ı terkībī aḫsāmındandır, ma ‘nāsı tatlı dudaklı dimekdür.

Maḫsūl-i beyt: Di ki selsebīl bāde vü rızvān sākī olsun, şol meclis-i şarābda ki ol tatlı dudaklı cānān olmaya. Ya ‘ni şol meclisde ki cānān olmaya gerekse ol meclisūñ bādesi selsebīl gibi şāf hoşgüvār olsun ve sākīsī rızvān gibi ğāyetde ḫavf-ı gül- ‘izār olsun. Ol meclis bizüm maḫbūlümüz degüldür demek olur.

Rūzī zi-ḫatlı-i ‘Urfī ger porsedet fużulī

Gū⁹⁸⁷ dostdār-ı men būd tā-bī-sebeb ne-bāşed

Fużul ıstılāḫ-ı ‘Acem’de mütekebbir ve ḫod-rāy ve ḫod-pesend olan kimseye dirler. Hāşılı üzerine lāzım olmayan işlere ḫarışana dirler ve *yā* vaḫdet içündür ve *dostdār* muḫabbet ve ‘āşık ma ‘nāsinadur.

Maḫsūl-i beyt: Kendi cānānına ḫitāb idüp buyurur ki ey cānān eger bir fużul bir gün saña ‘Urfī’nūñ ḫatlınden su’āl iderse ya ‘ni ‘Urfī’yi ne sebebden ötri ḫatlı itdūñ deyu şorarsa benüm ‘āşıkum idi di. Tā kim bī-sebeb olmaya. Ya ‘ni benüm ‘āşıkum idi anuñiçün ḫatlı itdüm deyu cevāb eyle ki tā kim bī-sebeb öldürmemiş olasın dimekdür.

-311- Ṭarīḫ-ı dilberī-i tū meger perī dāned

Ki ādemī ne bedīn gūne dilberī dāned

Perī cindür.

Maḫsūl-i beyt: Senūñ dilberligūñ ṭarīḫını meger perī bilür ki zīrā ādem oğlanı bunuñ gibi [381a] dilberlik bilmez.

Kesī ki her būn-i müjgān be-şad kirişme sipered

Sezed ki her ser-i müyeş dilberī dāned

Būn bānuñ zammıyla dip ma ‘nāsinadur ve müjgāna izāfeti lāmiyyedür.

Maḫsūl-i beyt: Şol kimse ki her müjgānınuñ dibini yüz kirişmeye sipāriş ve ḫavāle eyledi. Lāyıkdur ol kimsenūñ her bir ser-i müyü dilberlik bile ve dilberī red ‘ale’l-maṭla ‘ḫabīlindendür fete’emmel.

Zi-cān ṭama ‘ be-bürd yā be-dil ğameṭ ne-nehed

Kesī ki ğāret-i ān türk leşkerī dāned

⁹⁸⁷ [380b] gū: HM’de yok

Bürd bā-yı zammile fi ‘l-i muzāri ‘ müfred gāyibdür bürīdenden kesmek ma ‘nāsına ve *şīn*-i zamīr iīmār қable’z-zikr таріқі üzre türke rāci ‘dür. *Türk* böyle yerlerde dilberden ‘ibāretdür ve *leşkerī*de olan yā ḥarf-i nisbetdür.

Maḥsūl-i beyt: Ya cāndan ümīdin keser ya gönline anuñ ğamını қomaz. Şol kimse ki ol ‘askeri dilberuñ yağmasını bilür.

Edeb zi-çeşme-i dil-teşnegī dehed ābem

Kūdām ḥızr derīn çeşme rehberī dāned

Ḥızr böyle maḥallerde mürşid ü delīlden kināyetdür.

Maḥsūl-i beyt: Edeb baña dil-teşnelik çeşmesinden şu virür. Kañğı delīl bu çeşmede rehberlik bilür ya ‘ni dil-teşnelik çeşmesine erbāb-ı talebi kañğı mürşid irişdirebilür⁹⁸⁸.

Ḥazer ez-ān ki bed ü nīk-i āhuvān-ı ḥarem

Zi-ferbiḥī nigered yā zi-lāğarī dāned

Maḥsūl-i beyt: Ḥazer eyle ol kimseden ki ḥaremüñ āhūlārınuñ yaramazın ve eyüsin semizlikden göre. Veyāḥud arқalıқdan bile. Ya ‘ni anları şayd u şikār itmeğičün ṭama ‘a düşe dimekdür. Zīrā anlaruñ şayd olınması memnū ‘dur.

Kesī ki īn heme ḥüsneş dehend bī ān nīst

Ki şemme’ī⁹⁸⁹ zi-ḥesāb-ı sitemgerī dāned

[381b] *Ki şemme’ī* bunda bir miqdār ma ‘nāsınadır.

Maḥsūl-i beyt: Şol kimse ki aña bu қadar ḥüsn ü cemāl virürler ansız degüldür, bir miqdār sitemgerlik ḥesābından bilür. Ya ‘ni böyle mümtāz olan dilber-i ser-firāz bu miqdār sitemger olur dimekdür. Ve ān lafzında ihām-ı laṭīf vardur fete’emmel.

Eger be-ḥiç nehed gevhereş cedel ne-kuned

Güher-fürüş ger inşāf-ı cevherī dāned

*Gevhereş*de olan *şīn*-i zamīr izmār қable’z-zikr таріқі üzre güher-fürüşa rāci ‘dür ve güher-fürüş vaşf-ı terkībīdür. Cevāhir şatıcı ma ‘nāsına ve nehedüñ zamīr-i fā ‘ili vech-i mezkūr üzre cevherīye rāci ‘dür ve cevherīden murād kıymet-şinās-ı cevāhir olan cerīdārdur.

Maḥsūl-i beyt: Eger cevherini ḥiç yerine қorsa ya ‘ni i ‘tibār eylemezse cedel eylemez.

Eger güher-fürüş olan kimse cevherinuñ munşif olduğunu bilürse ya ‘ni güher-fürüş

⁹⁸⁸ [381a] ya ‘ni dil-teşnelik çeşmesine erbāb-ı talebi kañğı mürşid irişdirebilür: HM’de yok

⁹⁸⁹ Bu kelime metinde sehven girişme/kirişme şeklinde yazılmıştır.

olan kimse cevherinüñ şāhib-i inşāf olduğunu bildükden sonra gösterdiği cevāhiri beğenmezse güher-fürüş cedel eylemez dimekdir.

Zi-pā der-üfted ü ber-hāsten muḥāl şevd

Kesī ki reh-revī-i ‘aşk serserī dāned

Maḥsül-i beyt: Ayağdan düşer ya ‘ni yıkılır ve kalkmak muḥāl olur. Şol kimse ki ‘aşk reh-revligini serserī bilür ya ‘ni rāh-ı ‘aşka sālīk olmağı bīhūde bilen kimse öyle düşer ki kalkması muḥāl olur.

Be-zer çigüne tevān la ‘l-i āftāb ḥarīd

Giriftem ānki kesī kīmyāgerī dāned

Maḥsül-i beyt: La ‘l-i āftābı altunla şatun almak ne vecihle mümkündür? Tatalım anı ki bir kimse kīmyāgerlik bilür. Murād cānānı gāyib-i ‘ālī-cenāb olup bir ḥāl ile vişāline irmek muḥāl olduğına te’essūf ider.

[382a] Ber-ān tettebbu ‘-ı Ḥāfız revāst çün ‘Urfī

Ki dil be-kāved ü derd-i sūḥanverī dāned

Tettebbu ‘ ıstılāḥ-ı şu ‘arāda bir kimsenüñ gazeline nazīre söylemege dirler ve *Ḥāfız*’ dan murād ḥ‘āce Ḥāfız-ı Şirāzī’ dūr ve *çün* bunda ḥarf-i teşbīhdür ve *kāved* kāf-ı ‘Arabīyle kāvīdenden müştak fi ‘l-i muzāri ‘dūr ve *sūḥanver* böyle maḥallerde şā ‘ir ma ‘nāsınadur ve *yā* maşdariyyedür.

Maḥsül-i beyt: Ḥāfız’uñ gazeline nazīre söylemek ol kimseye lāyıkdur ki ‘Urfī gibi dil qazıya ve şā ‘irlik derdini bile. Ya ‘ni geregi gibi şā ‘irlik aḥvālını bile dimekdir. Merḥūmuñ ekşer-i eş ‘arı Ḥāfız’[a] nazīre vākı ‘ olmuşdur ve bi’l-cümle selīka ve üslūb ta ‘biri daḥı Ḥāfız’uñ lehçesine qarībdir. Ammā bunun ‘ibāreti andan daḫīkdür.

-312- ‘Āqilān edeb āmūzend ü rüsvāyet kunend

Dāmen-i cem ‘ī be-dest āver ki şeydāyet kunend

Maḥsül-i beht: ‘Āqiller ādāb öğredürler ve seni rüsvāy iderler. Bir cemā ‘atüñ etegin ele getür ki seni dīvāne iderler. Ya ‘ni seni dīvāne[-i] ‘aşk idenlere teşebbüs eyle.

Nāgehān ‘aşket güdāzed ez-ḥicāb-ı nā-kesī

Perde me-küşā tā-zi-nā-dānī temennāyet kunend

Maḥsül-i beyt: ‘Aşk seni nāgehān nākeslik ḥicābından eridür. Perdeyi açma tā kim seni nā-dānlıktan temennā ideler.

Bāğ-ı gül pejmürde kerdî rû zi-kes der-hem me-keş

Men hem ez-ğayret güzeştēm gû temāşāyet kunend

Kes kimse ma‘nāsınadır bu maḥalde ‘āşıqdan kināyetdür ve *der-hem me-keş* rûyla isti‘māl olunduḡda purtarma demek olur ve *gû* bunda ḳo ma‘nāsına olmaḳ ensebdür ve *kunend* böyle yerlerde emr-i ḡāyib ma‘nāsınadır. *Zirā* Fārisīde fi‘l-i muzāri‘le emr-i ḡāyib [382b] müşterek şīğadur.

Maḥsûl-i beyt: Bāğ-ı gül ḥüsnüni pejmürde eyledün, yüzünü ‘āşıqdan purtarma. Ben dahı saña naşīḥat idüp ḡayret çekmeden geçdüm. Ḳo seni temāşā eylesünler Allāhü a‘lem. ‘Urfī-i derdmend bu ḡazeli cānānına rencīde olduḡı maḥalde dimişdür.

Bes nigüyī cilve kun ber-müsteḥakḳān zinhār

Tā-du ‘ā ī behr-i ḥüsn-i ‘ālem-ārāyet kunend

Cilve-i cemāle müsteḥak olanlar ‘āşıqlardur ve ‘ālem-ārā vaşf-ı terkībīdür cihān bezeyici ma‘nāsına ya‘ni cihāna zīb ü zīnet virici dimekdür.

Maḥsûl-i beyt: Ziyāde bir eyü ‘arz-ı cemāl eyle ‘uşşāḳa. Elbette tā kim senün ‘ālem-ārā olan ḥüsnünden ötüri du‘ā eyleyeler.

‘Urfī er mānī ḳadem der-vādī-i ehl-i ḥired

Şad beyābān ḥār-ı ḥizlān tuḥfe-i pāyet kunend

Ḥizlān ḥā-yı mu‘cemenün kesriyle ve *zā-yı* mu‘cemenün sükünüyla hem-rāhdan ayrılıp ḥavfnāk yerlerde yalnız ḳalmaḡa dirler. Ammā bunda kemāl-i ‘āczden ‘ibāretdür.

Maḥsûl-i beyt: Ey ‘Urfī eger ‘āḳiller vādīsine ayıḳ ḳorsañ yüz beyābān tolusı ḥizlān dikenin ayaḡuña tuḥfe iderler ya‘ni ayaḡuña çok ḥār-ı ḥizlān batar. Ḥāşılı kemāl-i ‘aczen rencīde olursın demek olur fete‘emmel.

-313- ‘Āşıḳān ger be-dil ez-dost ḡubārī dārend

Girye’i gerd-nişān der-şeb-i tāri dārend

Gerd kāf-ı ‘Acemīnün fethiyle toz ma‘nāsınadır ve nişānla vaşf-ı terkībī olmuştur. Ma‘nāsı tozu teskīn idici dimekdür ammā bu maḥalde mübālaḡadan ‘ibāretdür ve *şeb-i tār* ḳarañlık gicedür ve *tā* ḥarf-i tenkīrdür.

Maḥsûl-i beyt: Cānānuñ incindüğinden ‘āşıqlar muḡayyerü’l-ḥāṭır olurlarsa ḳarañlık gicede [383a] mübālaḡa ile aḡlarlar. Dostuñ muzāfi⁹⁹⁰ maḥzûf olduḡı taşvīr-i

⁹⁹⁰ [383a] muzāfi: HM’de yok

ma‘nadan zāhirdür ve bi’l-cümle bu güne ebyāta lāzım olan ma‘nā-yı lāzımıdır fete’emmel.

Āb-ı hayvān bi-ber ey Hıır ki erbāb-ı niyāz

Çeşm-i ümmīd be-fitrāk-i süvārī dārend

Süvār atlı ma‘nāsinadur ve mevşūfı maḥzūfdur ve *yā* vahdet içündür.

Mahşül-i beyt: Ey ḥazret-i Hıır āb-ı ḥayātı götür. Zīrā ki erbāb-ı niyāz olan ‘āşıklar bir şehsüvār-ı nāzuñ fitrākine çeşm-i ümīd tutarlar. Ya‘ni ‘uşşākuñ murādı ḥayāt degüldür. Belki helāk-i ‘aşk-ı cānān olmaḥdur.

Rāh-ı erbāb-ı muḥabbet be-fenā nezdīkest

Sūzenī der-kef ü der-pā dü si ḥārī dārend

Mahşül-i beyt: ‘Uşşākuñ yolu fenāya ḥarībdür, ellerinde bir igne ve ayaklarında iki üç diken tutarlar. Ya‘ni dünyāya ta‘allukları azdur dimekdür.

Cān u dil mātemī fırşat u āteş-zede’end

Bāde der-şīşe ne-māndest ü ḥumārī dārend

Mahşül-i beyt: Cān u dil fırşat fevt oldı deyu mātemli ve āteş-zedelerdür, şīşede bāde ḳalmamışdur ve ḥumāra mübtelālardur. Fırşat fevt olduḡı şīşede ḳalmamaḡladur ve āteş-zede oldıḳları ḥumārile ta‘bīr olunmuşdur fete’emmel.

Cān ḥaḳīrest me-ber nām-ı nişār ey maḥrem

Tū hemīn güy ki aḥbāb nişārī dārend

Nişār saçı ma‘nāsinadur.

Mahşül-i beyt: Cān şey’-i ḳalīldür ey maḥrem nişār adın añma. Sen ancaḳ di ki dostlar nişāra mālīklerdür.

[383b] Çi be-tā‘at ṭalebī berehmenān-rā zāhid

Tū riyā verz ki īn ṭāyife kārī dārend

Berehmenān berehmenūñ cem‘idür bunda ḥaḳīḳat ve mecāza muḥtemeldür ve bi’l-cümle zāhiri üzre murād olunsa māni‘ yokdur ve *verz* vāvuñ fethiyle ve *rā* ve *zā*-yı mu‘cemenūñ sükūnlarıyla emr-i ḥāzırdur verzīdenden özenmek ma‘nāsına ve *īn ṭā’ife* didüḡi mezkūr berehmenāndan ‘ibāretdür.

Mahşül-i beyt: Ey zāhid berehmenleri ṭā‘ate ne ṭaleb idersin, sen riyāya sa‘y eyle. Ya‘ni bunları da‘vet-i ‘ibādete muḳayyed olmayup kendi zerḳ u riyāña meşḡul ol.

Zîrâ bu tâ'ife bir kâr tutarlar ya 'ni bunların işi vardır. Hâşılı bunların⁹⁹¹ riyâ hâceti degüldür. Murâd ehl-i riyâyâ i 'tirâzdur.

Bende-i halvetiyân-ı dil-i hâkem k'îşân

Be-şehîdân-ı gamet kurb-ı civârî dârend

Halvetiyândan murâd bu maâlde ervâh-ı muqaddesdür ve *dil* bunda iç ma 'nâsınadır ve *hâk* kabirden 'ibâretdür ve *ki* harf-i gârazdur ve *îşân* zamîr-i cem 'dür ve halvetiyâna râci 'dür.

Mahsûl-i beyt: Kabir içinde olan ervâh-ı pâküñ bendesiyem ki zîrâ anlar senüñ gamuñ şehîdlerine koñşılık kurbın tutarlar.

Her ki-râ minigerem sühte yâ mîsûzed

Şem ' ü pervâne ezîn bezm kenârî dârend

Mahsûl-i beyt: Her kime nâzar eylesem ya yanmışdur veyâhud yanar⁹⁹² ya 'ni nâzar itdügüm kimseleri âteş-i 'aşkla yanmış⁹⁹³ veyâhud hâliyen yanar görürem. Anuñçün şem ' ü pervâne bu meclisden [384a] ictinâb iderler. Ya 'ni şem ' ü pervâne bu meclis-i 'aşkda yanup yakılmağa kâdir olmaduklarından bu meclisden dür olurlar.

'Urfî ez-şaydgeh-i ehl-i nâzar dür me-şev

Ki gehî küşe-i çeşmî be-şikârî dârend

Şaydgeh muhaffedür şaydgâhdan ve *gehî* dahı gâhiden.

Mahsûl-i beyt: Ey 'Urfî ehl-i nâzar olan 'aşıklaruñ şikârgâhından dür olma ki zîrâ anlar gâhî bir şikâra küşe-i çeşm tutarlar. Ya 'ni bir dilber ele götürüp hüsn-i pâkin temâşâ iderler.

-314- 'Arz kerdîm be-zâhid ki riyâ ne-fürüşed

Küfr-endüde be-islâm-nümâ ne-fürüşed

'Arz bu maâlde dahı ü ta 'arruzdan kinâyetdür ve bunda *küfr*den murâd şirk-i hafîdür ve şirk-i hafî şüfiyye ıstılâhında süm 'a ve riyâdan 'ibâretdür ve *endüde* şıvanmış ma 'nâsınadır. Mahsûl-i beyt: Zâhide dahı ü ta 'arruz eyledük ki bize riyâ şatmasun. Mısrâ 'ı şânî evveli tefsîr ider ya 'ni üsti islâmla şıvanmış küfri bize şatmasun. Murâd ehl-i riyâ olan zâhide i 'tirâzdur.

Kü bi-nih ber-ser-i dil minnet ü bisiyâr me-nih

⁹⁹¹ [383b] işi vardır. Hâşılı bunların: HM'de yok

⁹⁹² [383b] veyâhud yanar: HM'de yok

⁹⁹³ [383b] yanmış: HM'de yok

Ānki bīmārī-i dil-rā be-şifā ne-fürüşed

Mahsûl-i beyt: Ol kimse ki gönül hasteligini şifāya şatmaz ol kimseye gönül üstüne minnet ko ve çok minnet komadı. Murād [di]l-hasteligi şifāya değışmemek çok şey' degüldür dimekdür ve taşvîr-i ma' nā muḳaddem mu' aḥḥar olunduğı [384b] mücerred suhûlet-i tefhîm içündür.

‘Āşık ānest ki ger cān dehed ez-nā-kāmī

Germī-i sîne be-te' şîr-i du 'ā ne-fürüşed

Mahsûl-i beyt: ‘Āşık odur ki eger nā-murādlıḳdan cān virürse de germiyet-i sînesi te' şîr-i du 'āya şatmaya. Ya 'ni derdini izāle itmege sa'y itmeye.

Ḥüsn ān cilve-fürüşest ki ez-māye-i nāz

Zevḳ-i yek şîve be-şad şerm ü ḥayā ne-fürüşed

Cilve-fürüş vaşf-ı terkibîdür ma' nāsı cilve şatıcı dimekdür. Ammā 'arz-ı cemāl idici ma' nāsına müsta' meldür ve *māye* bunda sermāye ma' nā[sına]dur.

Mahsûl-i beyt: Ḥüsn⁹⁹⁴ ol cilve-fürüşdur ki sermāye-i nāzdan bir şîvenüñ zevḳini yüz şerm ü ḥayāya şatmaz.

Ger fürüşende bahā-yı meh-i Ken 'ān dāned

Be-metā 'ı dü cihāneş be-Ḥudā ne-fürüşed

Fürüşende ism-i fā' ildür şatıcı ma' nāsına ve *meh-i Ken 'ān*' dan murād ḥazret-i Yūsuf peygamberdür şalavātullāhi 'alā-nebiyyinā ve 'aleyhi⁹⁹⁵ ve *cihāneş*de olan şîn-i zamîr meh-i Ken 'ān'a rāci' dür ve *be-Ḥudā*da bā-yı müfrede ḳasem içündür.

Mahsûl-i beyt: Eger bāyi' ḥazret-i Yūsuf' uñ bahāsını bileydi anı Allah ḥaḳîḳün iki cihān metā'ına şatmazdı.

Merd-i sevdā-yı muḥabbet büved ānkes 'Urfi

Ki dehed 'îş-i ebed müft ü belā ne-fürüşed

Mahsûl-i beyt: Sevdā-yı muḥabbet-ārā ol kimse olur ey 'Urfi ki 'îş-i ebedî müft vire ve belāyı şatmaya fete' emmel.

-315- 'Aşḳ eger merdest merd tāb-ı dîdār āvered

Verne çün Mūsā kesî āverd bisiyār āvered

⁹⁹⁴ [384b] ḥüsn: HM'de yok

⁹⁹⁵ [384b] şalavātullāhi 'alā-nebiyyinā ve 'aleyhi: ('a.m.) HM

[385a] Maḥsūl-i beyt: ‘Aşk eger merd ise müşāhede-i cemāle tākāt getürici er getürsün. Yoḥsa ḥazret-i Mūsā gibi çok kimse getürdi ve daḥı çok getürür. Murād dünyāda tāb-ı dīdāra tākāt getürmege kudret olmaduḡın beyāndur ve kesīden daḥı bir lafz-ı bisiyār maḥzūfdur.

Tā-firībed-i eblehān-rā ez-metā‘-ı rüy-ı dost

Āsmān pīş ez-tū Yūsuf-rā be-bāzār āvered

Ḥiṭāb ḥazret-i resūl-i enām ‘aleyhi’ş-şalātü ve’s-selāmadur.

Maḥsūl-i beyt: Metā‘-ı cemāl-i cānāndandur deyu eblehleri aldamaḡ için felek senden evvel ḥazret-i Yūsuf peygamberi⁹⁹⁶ bāzār-ı cihāna getürür.

Bes ki zaḥm-ı ḡamze’i ḥōrdem zemīn-i meşhedem

Ḥırmen-i ḥançer be-cāy-ı pūte-i ḥār āvered

Pūte-i ḥār diken ocaḡı ma‘nāsınadur ya‘ni ḥāruñ keşretinden ‘ibāretdür.

Maḥsūl-i beyt: Ziyāde ki zaḥm-ı ḡamze yedüm ya‘ni çok zaḥm-ı ḡamze yedüḡimden zemīn-i ḡabrüm pūte-i ḥār yerine ḥırmen-i ḥançer getürür ya‘ni bitürür. Bu maḡūle ebyāt iddi ‘ā-yı şā‘irāne ḡabīlindendür.

Kāfirī dān ‘aşk-rā ger şüḡl-i men ger vārhed

Kerden-i rūḥü’l-ḡuds der-ḡayd-ı zünnār āvered

Vārhed rehīdenden fi‘l-i muzāri‘ müfred ḡāyibdür ve böyle maḡallerde bāz gibi ancak te’kīd ifāde ider ve *rūḥü’l-ḡuds* ḥazret-i Cibrīl ‘aleyhisselāmdur ve *ḡayd-ı zünnār*dan murād lisān-ı şūfiyye üzre kemer-bend-i ‘ubūdiyyet olmaḡdan ‘ibāretdür.

Maḥsūl-i beyt: ‘Aşkı bir ḡüne kāfir bil ya‘ni ‘aşk [385b] bir kāfirdür ki eger baña meşḡūl olmadan ḡalāş olursa. Kerden-i rūḥü’l-ḡuds ḡayd-ı zünnār-ı ‘ubūdiyyete getürür. Murād, ‘aşk benī ādeme maḡşuş olduḡın beyāndur ve kāfirīde olan yā vaḡdet-i nev‘iyyedür ve kāfir bunda ıstīlāḡ-ı meşāyih-i şūfiyye üzre küfr-i ḡaḡīḡī şāḡibi dimekdür ve küfr-i ḡaḡīḡī nūr-ı ḡaḡla bātılı setr itmege dirler. Kezā fī-Gülşen-i Rāz.

Me-ḡüzār ez-dārü’ş-şifā-yı ‘aşk kez-behr-i ‘ilāc

Her nefes āyed Mesīḡ āncā vü bīmār āvered

Maḥsūl-i beyt: Dil-ḡaste-i muḡabbet iseñ ve kendüñe ‘ilāc isterseñ dārü’ş-şifā-yı ‘aşḡdan ḡeçme. Ya‘ni ferāḡat itme. Ḥāşılı dārü’ş-şifā-yı ‘aşḡa varup kendüñe dermān

⁹⁹⁶ [385a] peygamberi: ‘aleyhisselāmı HM

iste. Zîrâ her dem hâzret-i ‘Îsâ dahı dârü’ş-şifâ-yı ‘aşka gelür ve ‘ilâc itdürmegiçün bîmâr-ı derd-i mihr ü muhabbet olanları getürür. Murâd iddi ‘âdur.

Mü-be-müyem dost şöd tersem ki istilâ-yı ‘aşk

Yek ene’l-hak kûy-ı dîger ber-ser-i dâr âvered

Mahsûl-i beyt: Kıl be-kıl vücûdum dost oldı ya ‘ni ‘aşk-ı dostla doldı. Qorqaram ki galebe-i ‘aşk Manşûr gibi bizi dahı ber-dâr itmege sebep olur dimekdür.

Ey ki ‘Urfî-râ müselmân h’ânde’i ö-râ bi-kāv

Tâ-zi-küfr-âbâd-ı dil bûthâ-yı pindâr âvered

Bi-*kāv* kâf-ı ‘Arabîyle emr-i hâzırdur kâvidenden kazımağ ma ‘nâsına ve *küfr-âbâd* kilîsâ ma ‘nâsınadır ve dile izâfeti **386a**] beyâniyyedür ve *bûthâ* bütûn cem‘idür ve pindâra izâfeti beyâniyye ve *pindâr* zann ü şek ma ‘nâsınadır.

Mahsûl-i beyt: Ey şol kimse ki ‘Urfî’yi müselmân okumışsın. Anı kazı tâ kim bût-hâne-i dilden zann u pindâr bütlerini ihrâc eyleye. Murâd kesr-i nefsdür.

-316- ‘Aşk kû kez-dil ü dîn nâm u nişân güm bâşed

Ehl-i dîn bâşem ü îmân zi-miyân güm bâşed

Mahsûl-i beyt: ‘Aşk-ı ilâhî kanı ki dil ü dîn gâyib ola. Mısrâ ‘-ı şânî ıstılâh-ı meşâyih-i şüfiyye üzre ‘âlem-i ıtlâkdan ‘ibâretdür ve ‘âlem-i ıtlâk sâlikûn envâr-ı tecellî-i bâriye mazhar olup nûr-ı şuhûdda müstağrak u müstehlek olmasından kinâyetdür ve bi’l-cümle ıstılâhları üzre ‘âlem-i ıtlâkda teklîf ü tekellûf ber-çaraf olup kayd-ı küfr-i îmânla muqayyed olmazlar. Ma ‘a hâzâ ehl-i dîn oldıkları muqarrerdür. Pes ma ‘nâ-yı mısrâ ‘-ı şânî bu oldı ki ben ehl-i dîn olam ve galebât-ı cünûn-ı ‘aşkla teklîf aradan gâyib ola. Bu güne ebyâtı tahkik üzre fehm itmek ısshilâhât-ı mezkûreyi bilmege muhtâcdur.

Ey hoşâ hasret-i dîdâr ki kereded zi-dilem

Şad hikâyet be-dehân cem‘ ü zebân güm bâşed

Ey harf-i nidâdur ve münâdâ muqadder yârândur ve *hoşâ*da olan elif ba‘zılar ta‘accüb içündür didi ve ba‘zılar mübâlağa ifâde ider didiler ve li-küllü vecheh. Ve *dil* bunda yürek ma ‘nâsınadır.

Mahsûl-i beyt: Ey yârân ne ‘aceb hoşdur hasret-i dîdâr ki yüregümden ağzuma dağ hikâye cem‘ olur ve dilüm **[386b]** gâyib olur. Ya ‘ni söylemege tâkat getürmez.

Ey hoşâ bî-hodî-i zevk ki ber-h’ân-ı vişâl

Rāh āmed şöd destem be-dehān güm bāşed

Ey hoşā ‘ibāreti sâbıkan beyân olunmuşdur ve *h’ān* vāv-ı resmîyle şofra ma ‘nâsınadur ve vişâle izâfeti beyâniyyedür.

Mahşül-i beyt: Ey yārān ne ‘aceb hoşdur zevk-i ‘aşkdan lâ-ya ‘kıl olmak ki şofra-i vişāl üzre elimüñ ağzuma varup gelen yolu gâyb olur. Mısrā ‘-ı şānī kemāl-i bîhüşlükdan ‘ibāretdür.

Tā-ebed meşhed-i mā nükhet-i dil h’āhed dāşt

Büy-ı gül nîst ki der-faşl-ı hazān [güm] bāşed

H’āhed dāştüñ fā ‘ili nükhet-i dildür ve *nükhet* nūnuñ zammıyla koğu ma ‘nâsınadur, ‘Arabîdür.

Mahşül-i beyt: Tā ebed bizüm kabrümüzü gönül koğusu tutısardur ya ‘ni āşār-ı dil kabrümüzde ‘ale’d-devām kāyim ü sâbitdür. Büy-ı gül degüldür ki faşl-ı hazānda gâyb ola.

‘Urfî ez-rüz-ı ezel güm şöde’i kār-ı hodest

Fırşateş kû ki be-kār-ı digērān güm bāşed

Mahşül-i beyt: ‘Urfî rüz-ı ezelden beri kendi işinüñ gâyb olmuşıdır. Kānı anuñ fırşatı ki gayrılarıñ işinde gâyb ola. Ya ‘ni gayrılarıñ işinde gâyb olmağa ‘Urfî’nüñ fırşatı yokdur. Murād kendi işi bile hâtırına gelmez degül ki ellerüñ işin ihtâr ide dimekdür.

-317- ‘İşret-i kītī eger şöhet-i Yūsuf bāşed

Ne-pezirī megeret meyl-i te’essüf bāşed

Bunda *Yūsuf* dan murād muṭlaq hūbāndur.

Mahşül-i beyt: Cihānuñ zevk [387a] u şafāsı eger şöhet-i hūbān olursa kabûl itmeyesin. Meger te’essüf meylüñ ola. Ya ‘ni ‘ākıbet nedāmet muḳarrerdür dimek olur.

Hasedet ber-hüner-imrüz be-dān mīmāned

Ki yekī zi-ehl-i nazār düşmen-i Yūsuf bāşed

Hünerden muḳāf maḳzūfdur taḳdîr-i kelām ehl-i hünerdür.

Mahşül-i beyt: Ehl-i hünere senüñ hasedüñ aña beñzer ki ehl-i nazardan birisi Yūsuf’uñ düşmeni ola. Ya ‘ni ehl-i nazardan biri düşmen-i Yūsuf olmak ne kadar nâ-

ma ‘kūl ise senūñ de ehl-i hünere ḥasedūñ añā beñzer ya ‘ni ol kadar⁹⁹⁷ nā-ma ‘kūldür dimek olur.

Der-reh-i ‘aşk tevaḳḳuf ne-pesendī her çend

Tā-ebed der-ḳademeş cāy-ı tevaḳḳuf bāşed

Şīn-i zamīr reh-i⁹⁹⁸ ‘aşka rāci ‘dür.

Mahsūl-i beyt: ‘Aşk yolında tevaḳḳufi maḳbūl ve ma ‘kūl görmezsin, her ne kadar ki dāyim ol yoluñ adımıñda cāy-ı tevaḳḳuf ola. Ya ‘ni ‘aşk āvārelık ister dimekdür.

‘Ālim-i şöhre be-‘ilm āfet-i dīn şöd çi belāst

Ġalaṭ-endīş ki ṭab ‘eş be-taşarruf bāşed

‘Ālim ism-i fā‘ildür ehl-i ‘ilm ma ‘nāsına ve *ḡalaṭ-endīş* vaşf-ı terkībīdür. Ma ‘nāsı yañlış fıkı idici dimekdür ve *şīn-i zamīr* ḡalaṭ-endīş olan kimseye rāci ‘dür.

Mahsūl-i beyt: ‘İlimle meşhūr olan ‘ālim dīninūñ belāsı oldı ya ‘ni dīnini yaḳdı, ḥarāb itdi. Ne ‘aceb belādur ḡalaṭ-endīş olan kimse ki anuñ ṭab ‘ı taşarrufda ola. Ya ‘ni ‘ilm şöhret ü i ‘tibār ü riyā içün olmamaḳ gerekdür dimek olur.

[387b] Īn heme ‘ālem ü ādem ki şinīdī ‘aşkest

Ger be-‘āşık fütēd Īn kār tekellūf bāşed

‘Ālem lāmuñ fethiyle mā-sivādan ‘ibāretdür.

Mahsūl-i beyt: Bu kadar ‘ālem ve ādem ki işitdük ‘aşkdur. Eger bu kār ‘āşıkā düşerse tekellūf olur. Ya ‘ni ‘azīm zaḥmet olur ve bi’l-cümle bu ‘ālem ve benī ādemden ḡarāz ‘aşkdur dimekdür.

Nükte’i çend be-güyem zi-ḥaḳīḳat ‘Urfī

Līk vaktī ki turā zevḳ-i taşavvuf bāşed

Zevḳ böyle maḥallerde fehmi ma ‘nāsınadır ve *taşavvuf* bir ‘ilmdür ki rūḥuñ ma ‘rifet-i mübdi‘ine keyfiyet-i sülūkundan baḥş ider riyāziyyāt ve mücāhedātla ve kütüb-i taşavvuf ḥadd ü iḥşādan ḥāricdür ammā bu fende kīl ü kāl nāfi‘ olmaz ḥāl gerekdür dirler. Beyt:

Taşavvuf terk-i kīl ü kāle dirler

Hemān tecrīd ü vecd ü ḥāle dirler

Ca‘fer-i Ḥuldī ḳaddesallāhu rūḥahū buyurmuşlar ki; *üç mes’ele baña düşvār geldi, cümleden biri taşavvufdur. Niçe meşāyiḥden su’āl itdüm, didiler ki terkü’d-de ‘āvī ve*

⁹⁹⁷ [387a] añā beñzer ya ‘ni ol kadar: HM’de yok

⁹⁹⁸ [387a] reh: HM’de yok

kitmāni'l-me 'ānī ya 'ni taṣavvuf da 'vāları terk idüp ma 'nāları pinhān itmekdür intehā kelāmühü. Ve ba'zılar dimişler ki taṣavvuf eşyā-ı erba'adan 'ibāretdür evvel tevbe ya'ni lāyık u şāyeste olmayandan rücū' ve ṣānī şıdkdur ya'ni talebde şādık olmak ve ṣāliṣ vera'dur ya'ni perhīzkārılık ve rābi' fenādur. Ya'ni merd-i sālik şuhūd-ı celāl-i zāt-ı haḳda vücūd-ı şifāt-ı halkı ma'dūm ü fānī görüp kendi nefsin dahı bu eṣnāda maḥv u müstehlek-i sultān-ı tevḥīd bula. Pes lafz-ı taṣavvufda tā tevbe, [388a] şād şıdk, vāv vera'a, fā fenāya işāretdür didiler ve'l- 'ilmü 'indallāhi te'ālā.

Mahsül-i beyt: Ey 'Urfī haḳīkatden saña bir kaç nükte diyeyim ammā şol zamānda ki senüñ 'ilm-i taṣavvufdan zevkuñ ola. Ya'ni 'ilm-i taṣavvufı bir hoşça bildüğün vaḳtde ma'lūm ola ki merḥūmuñ ekşer eş'arı taṣavvufa müte'allık olmağın zāhire muṭābık tefsīr olunması gāyetde emr-i 'asīrdür.

-318- 'İşmet ez-la'l-i lebet gird-i heves mīkerded

Ḳand me-fürüş ki sīmurğ meges mīkerded

'İşmet pāklik ma'nāsınadır ve *la 'l-i lebet* izāfetleri beyāniyye ve lāmiyyedür ve ḥiṭāb cānānadur⁹⁹⁹ ve *gird* kāf-ı 'Acemīnūñ kesriyle eṭrāf ma'nāsına ve *ḳand* şekerden bir nev'dür.

Mahsül-i beyt: Senüñ la'l gibi kırmızı dudagunda 'işmet heves eṭrāfında çigzinüp dolaşur. Ḳand şatma ya'ni güftāre gelüp şeker gibi lezīz ü şīrīn sözler söyleme ki sīmurğ-ı 'anḳā meges olur.

Nāle'i mīkeşem ez-derd-i tū gāhī līkin

Tā-be-leb mīresed ez-za'f-ı nefes mīkerded

Mahsül-i beyt: Senüñ derdüñden gāhice bir nāle çekerem ammā dudaguma irişince za'f-ı nefesden döner. Ya'ni nāle dehānumdan çıkmayup yine derūnıma gider dimekdür. Kemāl-i İa'fdan 'ibāretdür.

Der-bahārān heme kes hem-dem-i murğ-ı çemenest

Dil-i men hem-nefes-i murğ-ı kafes mīkerded

Der-bahārān 'ibāretinde olan elif ü nūn Riyāzī ḳavlince ma'nā-yı zarfıyyet ifāde [388b] idüp der lafzı anı te'kīd ider. Ammā Sūdī ḳavlince bahārān 'alā-ṭarīḳ-ı şüzüz bahāruñ cem'i olur ve'l- 'ilmü 'indallāhi te'ālā ve *heme* her ma'nāsına ihāta-i efrād içündür.

⁹⁹⁹ [388a] ve *la 'l-i lebet* izāfetleri beyāniyye ve lāmiyyedür ve ḥiṭāb cānānadur: HM'de yok

Mahsül-i beyt: Bahārda yāḥud bahārlarda ya‘ni yaz eyyāmında¹⁰⁰⁰ herkes murğ-i cemende hem-demdür. Benüm gönlüm murğ-ı kafese hem-dem olur. Hâşılı herkes seyr ü sülükde zevk u şafâ itmekde. Ben ise küşe-nişîn-i gam-ḥaneyem dimekdür.

Bende-i ‘aşkam ü āyîn-i diyāreş kâncā

Derbeder şu ‘le zi-dunbāle-i ḥas mīkerded

Āyîn bunda ‘ādet ü kânûn ma‘nâsınadır ve *şîn*-i zamîr ‘aşka râci‘dür ve *āncā* didügi diyār-ı ‘aşkdan ‘ibāretdür.

Mahsül-i beyt: ‘Aşk kullıyam ve ‘aşk diyārınıñ āyîni kullıyam ki ol yerde şu ‘le derbeder ya‘ni taraf be-taraf ḥas ü ḥāşāk ardınca çıgzınür. Ya‘ni ḥār u ḥas diyār-ı ‘aşkuñ şu ‘le[-i] peyrevdür ve zebûnıdur dimekdür ammā ḥas lafzı kesr-i nefis tarîkıyla gönlünden kināyet olmak dahı mülāḥaza olunur fete’emmel.

Ez-ḳabūlîst ne ez-ḥîle ki ‘Urfî heme şeb

Mīkeşed bâde vü hem-rāh-ı ‘ases mīkerded

Mahsül-i beyt: Hîleden degüldür belki maḳbûl olduğındandır ki ‘Urfî her gice yāḥud bütün gice bâde içer ve ‘asesiyle bile dolaşur gezer. Hâşıl-ı kelâm bu ruḥşat hîlesinden degüldür. Belki bâde-nüş-ı ‘aşk olduğı rütbe-i ḳabûle vuşûl bulduğındandır.

[389a] -319- ‘İdî çünîn ki zāhid endüh-ı dîn ne-dāred

Nāyid zi-dil ki mā-rā endūhgîn ne-dāred

Endūhgîn kâf-ı ‘Acemîyle ve yā-yı nisbet ve nûn-ı te’kîd ile guşşalu ma‘nâsınadır.

Mahsül-i beyt: Böyle bir ‘îd ü bayramda ki zāhid dîn ḳasāvetin tutmaz gönülden gelmez ki bizi guşşalu tutmaya. Bu gazel ‘îdiyye vāḳı‘ olmuşdur.

Merdüm ‘îd-i ḳurbān der-‘îş ü men be-ḥayret

Kāyin ḥasret-i şehādet ‘îdî-i çünîn ne-dāred

Merdüm bunda ḥalkdan ‘ibāretdür ve *ki* ḥarf-i beyāndur ve *în ḥasret-i şehādet* didüğinden murād kendidür ve ma‘lûm ola ki Fārisîde dāred ve ne-dāred kelimeleri ba‘zı maḥallerde varlıktan ve yokluktan ‘ibāret olmak şāyi‘dür.

Mahsül-i beyt: Halk ‘îd-i ezḥā sürûrından ‘îş ü ‘işretde ve ben ise ḥayretdeyem ki bu ḥasret-i şehādetüñ böyle bir bayramı yokdur. Ya‘ni bu şehādete ḥasret çekmenüñ niçün böyle bir ‘îdi yokdur deyu ḥayretdeyem dimekdür. Ḥasret-i şehādetden murād

¹⁰⁰⁰ [388b] ya‘ni yaz eyyāmında: HM’de yok

şehîd-i ‘aşk olmak için hasret çekmekdür ve bu güne hasret-keşānuñ maqşūdı tizce şehîd-i ‘aşk olup ve kayd-ı hasretten halāş bulup ‘îd-i vişāle vāşıl olmaqdur.

Şüret ne-beste Ferhād kāreş ü ger ne Şîrîn

Kū yek-nefes ki Gülgūn der-zîr-i zîn ne-dāred

Kū kāf-ı ‘Arabînün zammıyla edāt-ı istifhāmdur kanı ma‘nāsına.

Mahsûl-i beyt: Ferhād’uñ işi şüret bağlamamışdur yohsa Şîrîn bir vaqt [389b] var mıdur ki Gülgūn’ı eger altında tutmaya. Ya ‘ni Ferhād’uñ işi henüz tekml olmamışdur. Yohsa Şîrîn varup temāşā itmege hāzır ve müheyyādur. Bu beyt Ferhād u Şîrîn kışşasına telmîh vākı ‘ olmışdur ammā¹⁰⁰¹ kışşadan hışşedür fete’emmel.

Kāfirterest zāhid ez-berehmen velîkin

Ô-rā büttest ber-ser der-āstîn ne-dāred

Ter tānuñ fethiyle harf-i tafzîldür mübālağa ifāde ider ve *berehmen* bunda zāhiri üzredür ve *ber-ser* ve *der-āstîn* ‘ibāretleri bunda āşikāre vü gizluden kināyetdür.

Mahsûl-i beyt: Ehl-i riyā olan zāhid büt-perest olan keşişden ziyāde kāfirdür. Zîrā ol keşişün büti āşikāredür, gizlü degüldür. Ammā zāhid-i mürāyînün büti gizlüdür demek olur. Büt-i zāhiden murād riyādur ki şūfiyye ıstılāhında şirk-i hafiden ‘ibāretdür ve bi’l-cümle ğaraż riyāya¹⁰⁰² i ‘tirāzdur.

Der-ḥalvet ez-be-cāyest İn tûl ü ‘arż-ı tã‘at

Bāver me-kun ki zāhid ḥod-rā be-dîn ne-dāred

Mahsûl-i beyt: Eger ḥalvetde daḥı yerinde ise bu uzun ve yaşı tã‘at ya‘ni zāhid āşikāre ta‘dîl-i erkān üzre itdügi ‘ibādet ü tã‘ati tenhāda daḥı itmek olursa i‘tikād itme. Zîrā zāhid kendüyi bu üslûb üzre tutmaz. Ya ‘ni zāhid-i mürāyî āşikāre eyledügi ‘ibādeti ḥalvetde itmek ihtimālî yokdur. Murād ehl-i riyā olan zāhidlere¹⁰⁰³ i ‘tirāzdur.

İn deyr-i ‘aşk der-vey ḥūr u melek be-tã‘at

Cüz dost kîst [390a] k’încā rû ber-zemîn ne-dāred

Mahsûl-i beyt: Bu deyr-i ‘aşkdur ḥūr u melek bunda tã‘atdedür. Ya ‘ni nev‘-i beşer degül ḥūr u melek bile bundan sākîṭ degüldür. Dostdan ğayrı kimdür ki bu maḥalde

¹⁰⁰¹ [389b] ammā: maqşūd HM’de ilave edilmiştir

¹⁰⁰² [389b] riyāya: ehl-i riyāya HM

¹⁰⁰³ [389b] zāhidlere: HM’de yok

yüzün yerde tutmaz. Ya‘ni dostdan gayrı cümle secde ber-zemîn-i tâ‘at-i ‘aşkıdır. Bunda dostdan murād ḥazret-i Bārî te‘âlâdur.

Ânhâ ki dānî ey dil ez-zāhidân-ı bî-dîn

Zāhir me-kun be-‘Urfî kû nîz dîn ne-dâred

Ânhâ zerķ u riyâdan kinâyetdür.

Mahşûl-i beyt: Ey gül ol zerķ u riyâlar ki bî-dîn zāhidlerden bilür. Sen ‘Urfî’ye ‘ayân eyleme. Zîrâ ol daḥı dîn tutmaz. Anuñ daḥı dîni yokdur. Hâşılı ‘Urfî daḥı ‘indallâh günehkâr ve ‘âşîdür demek olur. Mısrâ‘-ı evvel i ‘tirâz ve şânî i ‘tirâf vâķı ‘ olmışdur kesr-i nefis tārîķıyla.

-320- Ğamze-i õ neşterî der-dâmen-i merhem kuned

Ber-şehîd-i ‘aşķ-ı õ şādî namâz-ı ğam kuned

Mısrâ‘-ı evvelde olan *õ* zamîri cānāna rāci‘dür ammâ mısrâ‘-ı şānîde olan ğamzeye ircā‘ olmak evlâdur. Lâkin cānāna daḥı rāci‘ olsa mâni‘ yokdur ve *neşterî*de yâ tenkîr içündür ve *şādî* yâsı maşdariyyedür.

Mahşûl-i beyt: Cānānuñ ğamzesi dâmen-i merhemde neşter eyler. Ol ğamzenüñ şehîd-i ‘aşķı üzerine şādlık ğam namâzın kılar. Ya‘ni ‘âşık şehîd-i ‘aşķ olsa ve yine ğam-ı ‘aşķdan ḥalâş olmaz dimekdür.

Nāḥun-ı nā-maḥremân der-kāveş-i dil tîz nîst

‘Aşķ-ı rüsvâ-râ [390b] bi-gû k’endîşe ez-maḥrem kuned

Mahşûl-i beyt: Nā-maḥremlerüñ tırnağı yürek kazımada keskin degüldür. Rüsvây olan ‘aşķa söyle ki maḥremden endîşe eylesün. Ya‘ni bu nā-maḥremlere böyle ruḥşat virmesün, maḥrem olanlardan ḥavf itsün dimekdür ve ‘aşķa rüsvâ didüğü nā-maḥremlere ruḥşat virdüğü içündür. Ve nā-maḥremândan murād ehl-i mecâzdur ve maḥremden maķşûd ‘uşşâķ-ı ḥaķîķîdür ve bi’l-cümle ğaraż mecâzîlere i ‘tirâzdur.

Mâ sifâl-i sāġar-ı ḥod-râ ez-ḥûn pür-kerdeîm

Şâf-‘işret-râ bi-gû tâ-mey be-cām-ı Cem kuned

Sifâl şaķsıdır ve sāġara izâfeti şıfatuñ mevşûfına izâfetidür ve *şâf*-‘işret vaşf-ı terkibî aķsâmındandır.

Mahşûl-i beyt: Biz kendimüzüñ sifâl olan sāġarını ḥûn-ı dilden doldurmuşuzdur. Muşaffâ şarâb nûş iden kimseye söyle ki şarâbını cām-ı Cem’e doldursun fete’emmel.

Hâķ-i zillet ber-serem ey vây himmet ḥaste şöd

Tā-key ez-düş-1 dilem bār-1 temennā kem kuned

Vāy lafzı sâbıkan beyân olunmışdur ki hayfâ ma‘nâsınadır.

Maḥsûl-i beyt: Hâk-i zillet başumdadur ey dostlar, hayfâ ki himmet haste vü zebûn oldu. ‘Aceb bār-1 temennâyı düş-1 dilümden kaçan eksük ider. Ya ‘ni himmet kuvvet bulup düş-1 dilümden temennâ yükünü kaçan eksildür. Bu gâzel daḥı tettebbu‘ olunan nüshalarda ancak dört beyt bulundu.

-321- Ğam-1 tû hest be-‘îş-i cihân ki perdâzed

[391a] Hevâ-yı tîğ-1 tû der-ser be-cân ki perdâzed

Ki lafızları isimdür ve *cân* bunda hayât ma‘nâsına ve *perdâzed* bā-yı ‘Acemînüñ ve dâl-i mühmelenüñ ve zâ-yı mu‘cemenüñ fetḥalarıyla fî‘l-i muzâri‘ müfred gâyibdür. Perdâzîdenden müştakdur ve bir niçe ma‘nâda müştarekdür ammâ bu maḥallerde meşğul olmak ma‘nâsınadır.

Maḥsûl-i beyt: Senüñ gamuñ variken ‘îş-i cihâna kim meşğul olur? Senüñ tîğüñ arzusu başda iken hayâta kim meşğul olur? Ya ‘ni herkes senüñ gamnâk ü helâküñ olmak ister.

Çünîn ki gamze be-yek zaḥm mîkeşed heme-râ

Be-kāv-kāv-1 dil-i ḥünçegân ki perdâzed

Kāv-kāf-1 ‘Arabîyle kızmaḥ ma‘nâsına isimdür ve *kāv-1* şânî te’kîd lafzı kabîlindendür ve *ḥünçegân* vaşf-1 terkîbîdür kan tımdırıcı ma‘nâsına ki ḥünîn olmak lâzımındandır.

Maḥsûl-i beyt: Böyle ki gamze birer zaḥmle cemî‘ ‘uşşâkı öldürür, dil-i ḥünînî kızmağa kim meşğul ü muḳayyed olur. Ya ‘ni gazme kâveş-i dil itmeyüp murâd eyledükde ‘âşıqları birer zaḥmle helâk ider dimekdür.

Eger leb-i tû ne der-dil nemek-feşân âyed

Be-tâze kerdin-i dâğ-1 nihân ki perdâzed

Dâğ-1 nihân gizlü dâğ ma‘nâsınadır, gâraḥ dâğ-1 deründür.

Maḥsûl-i beyt: Eger senüñ dudağüñ yüregügime toz saçarak gelmezse dâğ-1 derünü tâzelemege kim meşğul olur? Lebüñ toz saçması ziyâde kızarmasından kinâyetdür ki ke’ennehü ol ziyâde [391b] kızarmağla dâğ-1 derün-ı ‘âşık tâzelenür. Ma‘lûm ola ki ma‘şûkuñ ḥüsnî ziyâde oldukça ‘âşıkuñ daḥı derd-i derünü ziyâde olur dirler.

Çü ḥüsn-i yâr hem âlûde sūzed ü hem pāk

Be-ḳıymet-i güher-i ĩn ü ān ki perdâzed

Īn ü ān âlûde ve pāke işâretdür.

Mahsûl-i beyt: Çünkü yârûñ hüsni hem mülevveş olanları ve hem pāk olanları yaķar. Bunun ve anuñ güheri kıymetine kim muķayyed olur? Ya ‘ni kendüleri ya ālûde olmuş ya pāk olmuş ya ‘ni hüsni cānān ālûdeyi dağı pāki dağı ‘aşıķ ider ve bi’l-cümle zātlarına nażar itmeyüp ‘aşķ anlaruñ cigerin yaķar. Ya ‘ni nā-pāk evvelini pūte-i ğamda ķāl idüp pāk ider ve pāk olanuñ şafvetin arturur demek olur.

Kirişme küşt cihānī çünān ki dil mīh^vāst

Bi-gū be-sūhten-i¹⁰⁰⁴ küşteġān ki perdāzed

Kirişme nāz u şīveden ‘ibāretdür ve *küşt* kāf-ı ‘Arabīnūñ zammıyla ve şīn ü tānuñ sükūnlarıyla öldürdi ma ‘nāsınadır ve küştenden müştakdur ve *cihānī*de yā vahdet-i nev ‘iyyedür ve cihāndan murād ‘uşşākıdır ‘alā-ṭarīķ-ı mecāz.

Mahsûl-i beyt: Kirişme ‘uşşākı öyle öldürdi ki dil anı isterdi ya ‘ni ‘uşşākuñ gönli istediġi minvāl üzre kirişme ‘uşşākı öldürdi. Pes söyle bu helākden soñra bu maķtūlleri yaķmaġa kim muķayyed olur? Ya ‘ni bunlar helāk olmaġla dağı kurtulmayup āteş-i ‘aşķ bunları yaķar dimekdür.

[392a] Cihān cihān be-reheş nīm-bismil ūftāde’end

Bīçāre-sāzī-i ĩn nīm-cān ki perdāzed

Cihān cihān hadd ü ihşādan efzūn ma ‘nāsına müsta ‘meldür ve *reheş*de olan şīn-i zamīr cānān-ı ma ‘hūda rāci ‘dür ve *nīm-bismil*, *nīm-cān* vaşf-ı terkībī aķsāmından terkībilerdür.

Mahsûl-i beyt: Hadden bīrūn ve kıyāsdan efzūn yarım boġazlanmış ‘aşıķlar cānānuñ yolında düşmişlerdür. Bu yarım canlı dermānde dermān itmege kim muķayyed olur?

Çünñ ki mā vū dil ü dīde mest ü ḡayrānīm

Eger ġam-ı tū ne-bāşed be-cān ki perdāzed

Mahsûl-i beyt: Böyle ki biz ve gönümüz ve gözümüz hep mest ü ḡayrānuz. Eger senūñ gamuñ olmasa cāna kim muķayyed olur.

Eger ne maḡrem-i derdī ṭaleb kuned ‘Urḡī

Be-cüst ü cūy-ı men-i bī-nişān ki perdāzed

Mahsûl-i beyt: Eger bir maḡrem-i derd ‘Urḡī’yi ṭaleb eylemezse ben bī-nişānı cüst ü cūya ya ‘ni aramaġa ve istemege kim meşġūl olur dimekdür ‘alā-ṭarīķ-ı iltifāt fete’emmel.

¹⁰⁰⁴ [391b] *küşt cihānī çünān ki dil mīh^vāst/ Bi-gū be-sūhten-i:* HM’de yok

-322- Ğam-ı şebîhûn mîzened ey dostân leşker kunîd

Cüst ü cüyem ger kunîd ez-bâliš ü pister kunîd

Bâliš lâmuñ kesriyle yaşıdık ma ‘nâsinadur ve *pister* bâ-yı ‘Acemînûñ kesriyle ve tânuñ fethiyle döşek man ‘âsinadur.

Mahşûl-i beyt: Ğam gice başkını ider yaħud ideyor¹⁰⁰⁵. Ey dostlar leşker ĥâzır idiñüz ve eger beni cüst ü cū idersenüz bâliš ü pisterden cüst ü cū idiñüz. Ya ‘ni [392b] dil-ħaste-i ğam oldum demek ister.

Nî ğalať güftem şümā bîġāne’îd ez-ťarz-ı ceng

Vā ġuzārîdem me-bādā kār-ı müşkilter kunîd

İyd elifûñ kesriyle ve bâ ve dâlûñ sükûnıyla cemi ‘ muħāťab içün mevzû ‘ zamîrdür.

Mahşûl-i beyt: Yok ğalať söyledüm ya ‘ni ġama ‘asker âmāde idüñüz didüğümü yañlış didüm. Zîrā siz țarz-ı cengden bîġānesiz ya ‘ni ceng aħvālin bilmezsiz. Benüm sözümü terk idiñüz ya ‘ni ġama leşker ĥâzır itmeñüz. Zîrā olmaya ki ziyāde müşkil iş idesiz yaħud ceng idesiz demek olur. Ĥaşılı kār bunda îhāmdan ĥālî degüldür fete’emmel.

Mîve-i bâġ-ı murād imrüz zāġān mîħōrend

Dest eger kütāh bâşed fikr-i bāl ü per kunîd

Zāġāndan murād kendinüñ muħālifleridür.

Mahşûl-i beyt: Mîve-i bâġ-ı murādî bu ġün zāġlar buyururlar. Eger destüñüz kışa olursa ya ‘ni mîve-i bâġ-ı murāda irişmezse bāl ü per fikrin idiñüz. Ya ‘ni her ne yüzden olursa nā’il olmaġa sa ‘y idiñüz dimekdür.

Hîç kes ez-derd-i dil ġüften çü men fîrüz nîst

Ĥâzîrem bismillāh ez-dil ġüft ü ġüyî ser kunîd

Fîrüz bunda ġālib ma ‘nâsinadur ve *ser kunîd* şürü ‘ idüñ ve başlañ¹⁰⁰⁶ dimekdür.

Mahşûl-i beyt: Hiç kimse derd-i dilden söylemekde ya ‘ni derd-i dilin ĥikāye itmekde benüm gibi ġālib degüldür. Ya ‘ni benüm derdüm çokdur. Her ne kadar söylesem tükenmez. Bismillāh söylemeġe ĥâzır u âmādeyem. Hemān derd-i dilden ġüft ü ġüya şürü ‘ idüñ.

[393a] Der[d]-i dil-i bisiyār dārem fırşat-ı sevgend nîst

Her çi ġüyem gerçi nā-mümkin bûd bâver kunîd

¹⁰⁰⁵ [392a] yaħud ideyor: HM’de yok

¹⁰⁰⁶ [392b] ve başlañ: HM’de yok

Maḥsūl-i beyt: Çok derd-i dilüm vardır, yemin itmege fırsatım yoktur. Her ne dirsem egerçi muḥāl olursa da i‘tikād idün. Ya‘ni derd-i dilümden her ne söylersem eger muḥāl ise de inanunuz dimekdür.

İnek āmed ‘Urfī ez-büt-ḥāne vü mey-ḥāne mest

Hān müselmānān diger ta‘zīm in kāfir kunīd

Hān esmā-yı ef‘āldendür tenbīh maḳāmında isti‘māl olunur ve müfred ve cem‘ mevki‘inde vākı‘ olur. Nitekim bunda cem‘ içündür ve *kāfir*den muzāfun ileyh maḥzūfdur. Taḳdīr-i kelām kāfir-i ‘aşḳ dimekdür ve kāfir bu lisānda fānuñ fethiyle müsta‘meldür. Zīrā ba‘zı ism-i fā‘il kelimelerini A‘cām ‘aynū’l-fi‘linüñ fethiyle isti‘māl iderler. Meşelā zālimi lāmuñ fethiyle ve ‘arızı rānuñ fethiyle okurlar ve kıs ‘alā-hāzā.

Maḥsūl-i beyt: İşte ‘Urfī büt-ḥāne-i ‘aşḳ ve mey-ḥāne-i muḥabbetden mest ü lā-ya‘kıl geldi. Āgāh oluñ ey müselmānlar yine bu kāfir-i ‘aşḳa ta‘zīm idün ve diger bunda daḥī ma‘nāsına da olsa el virür. Ya‘ni ey müselmānlar āgāh oluñ daḥī bu kāfir-i ‘aşḳa ta‘zīm idün¹⁰⁰⁷. Ma‘lūm ola ki lisān-ı şu‘arāda kāfir-i ‘aşḳ isti‘mālī şāyi‘dür. Nitekim üstādum Mezāķī efendi daḥī buyurur beyt:

Kāfir-i ‘aşḳem felek köhne güneşümdür benüm

Dūzah-ı derd-i miḥnet ḥod bihiştümdür benüm

[393b] ve Dīvān-ı Hāfız’da daḥī vākı‘dur beyt:

‘Arifī-rā ki çünin bāde-i şebgār dehend

Kāfir-i ‘aşḳ būd ger ne-şevend bāde-perest

-323- Fütādegān ser-i ḥod-rā be-ḥāk-i pā bahşend

Be-cān ḥıred şehādet ki ḥün-bahā bahşend

Ḥün-bahā diyet ma‘nāsınadır.

Maḥsūl-i beyt: Düşgin ‘aşıklar kendi başını ḥāk-i pā-[y]i cānāna bağışlarlar, şehādeti cānla şatun alurlar ki diyetin bağışlarlar.

Ḥudā güvāst ki ger cürm-i mā hemin ‘aşḳest

Günāh-ı gebr ü müselmān be-cürm-i mā bahşend

Gebr kaf-ı ‘Acemīnūñ fethiyle āteş-perest olan kāfire dirler ammā böyle maḥallerde muṭlaḳ kāfirden ‘ibāretdür. Lākin bunda dünyāda kāfiriken İslām’a gelenler murāddur.

¹⁰⁰⁷ [393a] Ya‘ni ey müselmānlar āgāh oluñ daḥī bu kāfir-i ‘aşḳa ta‘zīm idün: HM’de yok

Maḥsūl-i beyt: Ḥazret-i Ḥudā şāhiddür ki eger bizüm cürmümüz ancak ‘aşk ise dünyāda şoñradan İslām’a gelenlerüñ ve evvelden müslümān olanlaruñ cerāyim-i sevābıķ u levāhıķātı bizüm cürmümüz sebebiyle ‘afv iderler. Veyaḥud gebr bunda zāhiri üzre murād olunup günāhı bağışlaması taḥfif-i ‘azābdan kināyet ola. Ya‘ni kāfirüñ ‘azābın taḥfif iderler demek olur.

Mariz-i ‘işve[-i] turā hıç bend ne-tevāned kerd

Der-ān diyār ki bīmār-rā şifā bahşend

Maḥsūl-i beyt: Senüñ mariz-i ‘aşkuñı bağlamak hıç mümkün degüldür ol diyārda ki ḥasteye şifā bağışlarlar. Ya‘ni senüñ bīmār-ı ‘aşkuñ olanlar ‘ilāc ve dūd adın ḥazḫ itmezler.

Be-gāh-ı ‘afv-ı günāh ez-pey-i ri ‘āyet-i ‘adl

[394a] Cezā-yı ḥıř dehendet zi-şerm tā-bahşend

Maḥsūl-i beyt: Ḥitāb-ı ‘ām tarıķıyla buyurur ki günāh yarlıgamaķ vaķtinde ri ‘āyet-i ‘adlden ötri ya‘ni ‘adle ri ‘āyet içün saña kendi cezāñı şerm ü ḥicāb cihetinden virürler ki tā günāhuñı ‘afv ideler.

Nazar zi-neng be-düzded gedā-yı küçe-i ‘aşk

Ez-ān metā‘ ki der-sāye-i hümā bahşend

Maḥsūl-i beyt: ‘Aşk maḥallesinüñ faķiri ‘arından nazarın diker ya‘ni gözin yumar ol metā‘dan ki hümā sāyesinde i ‘tā iderler. Ya‘ni¹⁰⁰⁸ metā‘-ı dünyāyā fuķarā-yı ḥaķıķi tenezzül itmez dimekdür.

Çi māye şükr mürüvvet kunīm eger zühhād

Ḥaṭā-yı mā be-zebr-i destī-i ḳaiā bahşend

Zebr-i destī bunda ğalebe ma‘nāsınadır ve *ḳaiā*dan murād ḥükm-i ezelidür.

Maḥsūl-i beyt: Zühhāduñ mürüvvetine ne mertebe şükr idelüm ki eger zāhidleri bizüm ḥaṭāmuzı ğalebe-i ḳaiā sebebiyle bağışlarlar ise. Ya‘ni derdmend neylesün taķdīr böyle imiş dirler ise bu mürüvvetlerine ne derece şükr itmek gerekir dimekdür.

Be-ehl-i feyz nişin der-ḥarīm-i gülşen-i ‘aşk

Ki ger¹⁰⁰⁹ nesīm-i şabā ḥoş kunī şafā bahşend

¹⁰⁰⁸ [394a] metā‘dan ki hümā sāyesinde i ‘tā iderler. Ya‘ni: HM’de yok

¹⁰⁰⁹ “Ger” kelimesinin istinsahı sehven unutulmuş olmalıdır, ilave edildi.

*Ehl-i feyz*den murād mazhar-ı vāridāt-ı ‘aşk olanlardır ve *ḥarīm-i gülşen-i ‘aşk* izāfetleri lāmiyye ve beyāniyyedür ve *nesīm-i şabā* izāfeti şıfatuñ mevşūfına izāfetidür.

Maḥsūl-i beyt: Gülşen-i ‘aşk içinde ehl-i feyile otur ki eger hoş koçulu olan şabā yelini [394b] cūş iderseñ şafā bağışlarlar.

Zi-rüz-ı ḥaşr çi ğam kez-cezā būd tersem

Ki ‘özr-i mā ne-peziṛend ü cürm-i mā baḥşend

Maḥsūl-i beyt: Rüz-i ḥaşrden ne ğam lākin eger cezā olursa qorqaram ki ‘özrümüzi qabūl eylemeyeler ve cürmümüzi ‘afv ideler luṭuflarından dimek olur ve bi’l-cümle ol gün ‘özri maqbūl olmayup muḥtāc-ı mağfiret-i ilāhī olduğın beyān ider.

Du ‘ā-yı bī-eşerī dārem ü hezārān cürm

Meger merā be-tehī-destī-i du ‘ā baḥşend

Maḥsūl-i beyt: Bir eşersiz du ‘ām ve biñ suçum vardır. Meger beni du ‘ā eli boşlığına bağışlayalar.

Çi ḥ’āhī ey felek ez-ehl-i dil şikence besest

‘Atıyyehā ki peziṛefte’end vā baḥşend

Vā bunda girü ma ‘nāsınadır.

Maḥsūl-i beyt: Ey felek ehl-i dilden ne istersin şikence ve ‘azāb yeter. Ya ‘ni ey felek ehl-i dile yeter cefā itdūñ şol ‘atıyyeler ki erbāb-ı dil senden almışlar ve qabūl eylemişlerdür. Girü saña bağışlasunlar hemān tek anları rencide itme dimekdür ve felege isnād mecāzdur ve bi’l-cümle bu güne mecāzāt lisān-ı şu ‘arāda çok isti ‘māl olunur.

Nūḥust cevher-i ḥ’īş āyedeş be-çeng eger

Kilid-i genc-i gedāyī be-pādişā baḥşend

Çeng bunda elden ‘ibāretdür ve *pādişāh* ḥāfız-ı ‘azīm ma ‘nāsınadır, bu maḥalde hā-yı aṣlī maḥzūfdur. Zīrā iltibās vākı ‘ olmayan yerlerde āḥir kelimedede olan hā-yı aṣliyyeyi ḥazf [395a] itmek lügatlerinde şāyi ‘dür. ‘Ale’l-ḥuşuş böyle bir maḥall-i iārüretde.

Maḥsūl-i beyt: İbtidā kendi cevheri eline gelür ya ‘ni kendünün ne olduğın bilür, eger gedālīk ḥazīnesi miftāhını pādişāha bağışlasalar.

Biā ‘atī be-kef āver ki tersemet ferdā

Be-ḥüy-feşānī-i pişānī-i ḥayā baḥşend

Hüy-feşân vaşf-ı terkibîdür ma‘nâsı dūr saçıcı dimekdür ammâ yâ-yı maşdariyye lâhık olmağla bu maḥalde ziyâde dūrle mâ ma‘nâsın ifâde ider ve *pişânî* alındur ve ḥayâya izâfeti beyâniyyedür ve ‘alâ-tarıḫ-ı mecâz lâmiyye de olur.

Maḥsûl-i beyt: Ele bir sermâye getir ki zîrâ ḳorḳaram seni ḥayâ alnı hüy-feşânlığına bağışlarlar. Ya‘ni ‘afv iderlerse de şermsârlık çekmek muḳarrerdür dimekdür ve murâd budur ki kişi me‘mûr olduğı üzre lâzım olan birâ‘at-i a‘mâl-i cemile ile gitmekdür ve himmet-i edâ-yı ḥizmeti birine getürmekdür ve illâ soñra nedâmet ü ḥacâlet icâb ider.

Ümîd hest ki bîḡānegî-i ‘Urfî rā

Be-dostî-i sūḥanhâ-yı âşinâ baḥşend

Sūḥanhâ-yı âşinâ ma‘nâsı âşinâ sözler dimekdür. Bunda murâd tevḥîd-i bârî ve na‘t-i rasûl için söyledüğü ḳaşâyid-i eş‘ârdur. Lâkin tenâsüb-i elfâz ma‘nâsına daḥı îhâm ider.

Maḥsûl-i beyt: Ümîd vardur ki ‘Urfî’nün bîḡā[ne]ligini âşinâ olan sözlerinün dostlığına bağışlayalar yahud dostlığı sebebiyle ‘afv ideler.

-324- Fiḡān kez-sîne dāyim āh-ı bî-te’şîr mîzāyed

Şabāḥ-ı ‘îd¹⁰¹⁰ [395b] (lem) zi-dil nāle-i şeb-gîr mîzāyed

Fiḡān meded meded dimekdür ve *mîzāyed* fi‘l-i muzâri‘ müfred ḡāyibdür zāyîdenden lâzım ve mûte‘addîde müşterekdür. Ammâ ekşeriyyâ lâzım isti‘mâl olunur ve nāle-i şeb-gîr gice vâḳı‘ olan (l)[n]āle dimekdür.

Maḥsûl-i beyt: Fiḡān ki sînemden dāyim āh-ı bî-te’şîr doḡar ya‘ni zuhûr ider¹⁰¹¹. ‘îd şabāḥında derûnumdan gice vâḳı‘ olan nāle şudûr ider. Dil böyle maḥallerde derûndan ‘ibâret olur ve mîm-i sâkine ma‘nâda dile muḳayyeddür.

Cihân-ı ‘aşḳ-râ nāzem ki sultân u gedâ-yı ō

Besî dilşād mîmîred velî dilgîr mîzāyed

Ō zamîri cihân-ı ‘aşḳa râci‘dür ve *dilşād* mesrûr ma‘nâsınadır¹⁰¹².

Maḥsûl-i beyt: Cihân-ı ‘aşḳa ḳurbân olayım ki anuñ sultân u gedâsı ya‘ni a‘lâ vü ednâsı fevt olduğı vaḳtde ziyâde mesrûr fevt olur. Ammâ doḡduğı zamân maḥzûn doḡar. Ya‘ni ‘uşşâḳ ḥayât-ı dünyeviyyeden aşlâ maḥzûz degüldür demek olur.

¹⁰¹⁰ [395a] ‘îd: [394b] ve [395a] sayfaları bütün olarak HM’de yok

¹⁰¹¹ [395b] ya‘ni zuhûr ider: HM’de yok

¹⁰¹² [395b] ma‘nâsınadır: ve dilgîr maḥzûn ma‘nâsınadır HM’de ilave edilmiştir

Ṭaleb kun dāye’i kiş zehr bîrûn âyed ez-pistân

Ki tıflân-ı heves-râ teşnegî ez-şîr mîzâyed

Kişde ki ḥarf-i râbıt-ı şıfatdur ve şîr-i zamîr dāyeye râci’dür ve ma’nâda pistâna muḳayyeddür ve pistân bâ-yı ‘Acemînûn kesriyle ma’nâsınadur ve tıflân-ı heves izâfeti beyâniyyedür ve şîr sût ma’nâsınadur.

Maḥsûl-i beyt: Bir dāye ṭaleb eyle ki anuñ memesinden sût yerine zehr çıķa. Zîr-i heves ü ârzü tıfıllarınuñ şusızlığı sût içmeden peydâ olur fete’emmel.

[396a] Muşîbet bîn ki ‘âkıı-ı merdüm ü fâriğ der-ân vādî

Ki Mecnûn belki Leylî beste-i zencîr mîzâyed

Maḥsûl-i beyt: Gör belâyı ki ‘âkıı ü fâriğü’l-bâl fevt oldum. Ol vādîde ki Mecnûn degül belki Leylî beste-i zencîr-i cünûn-ı ‘aşķ olduğı hâlde doğar.

Be-delķ-ı bürd ü tesbîḥ-i belûr ez-reh me-rev ‘Urfî

Ki ez-taḳvâ-yı zâhid şîve-i tezvîr mîzâyed

Bürd bānuñ zammıyla deve yükünden olan ḥırķadur ve bi’l-cümle eşvâb-ı şüfiyyeden bir cins cāmedür. Ḥattâ Mışır’da galebe-i isti’māl ile bürde didükleri bundandır. Bes delķ-ı bürd izâfeti mevşûfuñ şıfatına izâfeti ḳabîlindendür beyâniyyedür ve belûr bānuñ fethiyle ve taḥfîf-i lâmladur. Lâkin Türkîde isti’māl olunan billürdur teşdîd-i lâmla¹⁰¹³.

Maḥsûl-i beyt: Ey ‘Urfî yûn ḥırķa ve billür tesbîḥ sebebiyle yoldan çıķma. Zîrâ zâhidüñ taḳvâsından zerķ u riyâ şan‘atı zuhûr ider.

-325- Felek sâķî vü ğam şahbâ kesî hüşyâr key māned

Fenâ gül-çîn ü mâ gül ğonçe hem pür-bâr key māned

Gül-çîn vaşf-ı terkîbîdür çînîdenden gül devşirici ma’nâsına ve pür-bâr lügatde çok mîvelü ma’nâsınadur. Ammâ böyle maḥaller ter ü tâzedden ‘ibâretdür.

Maḥsûl-i beyt: Felek sâķîdür ve ğam şarâbdur. Bir kimse bu meclisde kaçan ayıķ ḳalır. Fenâ ya’ni mevt gül-çîndür ve biz gülüz, ğonçe daḥı kaçan ter ü tâze ḳalır. Ya’ni gül-çîn fenâ gülleri devşirince ğoncaları daḥı pejmürde olur.

Me-ğü şüfî bih ez-ḥalvet ne-dāned bâğ u bostānrâ

[396b] Dereş ger bâz bâşed rûy ber-dîvâr key māned

¹⁰¹³ [396a] Lâkin Türkîde isti’māl olunan billürdur teşdîd-i lâmla: HM’de yok

*Bāğ u bostān*dan murād gülzār-ı ‘aşk u muḥabbetdür ve *der* bunda kapu ma‘nāsınadır ve *şīn*-i zamīr ma‘nāda rüya muḳayyeddür ve şūfīye rāci‘dür.

Maḥsūl-i beyt: Dime ki şūfī bāğ u bostānı ḫalvetden yeg bilmez. Eger fetḥ-i bāb olaydı şūfīnūñ yūzi dīvārda kaçan ḳalurdı ve cā’izdür ki dereşde olan şīn-i zamīr bāğ u bostāna rāci‘ ola. Ya‘ni eger bāğ u bostānūñ ḳapısı açılaydı şūfī kaçan rüy ber-dīvār ḳalurdı ammā ḫalvete ircā‘ olunsa demek olur ki ḫalvetūñ ḳapısı açılaydı şūfī kaçan rüy ber-dīvār ḳalurdı ve ‘alā-küllī vech. Şūfī bilür ki gülzār-ı ‘aşk ḫalvetden yegdür. Lākin kendüye fütūḫāt-ı feyī-i ilāhī irişmemekle ḫalvetde ḳalmışdır. Eger luṭf-ı ḫaḳla bir fetḥ-i bāb olup eşvāḳ-ı vāridāt-ı eḫadiyyete mazḥar olursa mülāzemet-i dīvār-ı ḫalvetde ḳalmayup rü be-rāh-ı gülzār-ı ‘aşk u muḥabbet olur dimekdür.

Menem dāyim şalāḫ-endīş-i kār-ı üftādegān līkin

Çü ḡam zōr āvered endīşe-rā reftār key māned

Şalāḫ-endīş vaşf-ı terkībīdür ve kārā muzāfdur ve kār daḫı üftādegāna muzāfdur ammā üftādegānūñ evvelinde olan elif vaşl olmaḳ lāzımdur ki vezne ḫalel gelmeye.

Maḥsūl-i beyt: Ben dāyim üftādelerūñ kārı içün şalāḫ-ı fīkr idiciyem. Ya‘ni üftāde olan ‘aşıklaruñ ḡamın çekerem. Lākin çünki [397a] ḡam zor getüre ya‘ni ḡalebe eyleye endīşenūñ reftārı kaçan ḳalur. Ya‘ni endīşe elden gidüp anlarla taḳayyüde ḳudret ü tākati ḳalmaz.

Ne pindārī ki ger müşfiḳ şevī¹⁰¹⁴ āsūde-dil gerdem

Dilī k’üfted be-dest-i ‘aşk bī-āzār key māned

Maḥsūl-i beyt: Zān eylemeyesin ki eger sen müşfiḳ ve mihribān olursañ ben āsūde-dil olam. Mısrā‘-ı şānī maḫall-i ta‘līledür. Zīrā bir gönül ki ‘aşk eline düşe āzārsız kaçan ḳalur. Ya‘ni ‘aşık olan gönül elbette bī-āzār ḳalmaz.

Zi-vaşlet yāftem şīḫḫat ne himmet būd bīmārī

Kesī k’āyed mesīḫā ber-sereş bīmār key māned

*Vaşlet*de olan tā-yı sākine zamīr-i ḫitābdur.

Maḥsūl-i beyt: Senūñ vaşluñdan şīḫḫat buldum bīmārlık himmet degüldür. Ya‘ni senūñ gibi mesīḫ-nefes bir ṭabīb-i cānumuz variken bīmār-ı derd-i firḳat olup ḳalmaḳ lāyık-ı himmet degüldür. Mısrā‘-ı şānī irsāl-i meşel ṭarīkıyladır, kaçan bīmār u ḫaste ḳalur. Şol kimse ki anuñ başı ucına ḫazret-i ‘İsā gele.

¹⁰¹⁴ [397a] şevī: HM’de yok

Bahār-ı bāğ-ı mā dest-i ḥazān der-āstīn dāred

Derīn gülşen gülī ger be-şikefed pür-bār key māned

Bahār-ı bāğ mübtedādur ve *dāred* haberidür ve mā-beynehümā haberüñ ma‘mülleridür.

Maḥsül-i beyt: Bizüm bahār-ı bāğımız dest-i ḥazānı āstīninde tutar. Ya‘ni bizüm bahārımızuñ ḥazānı ḥāzırdadur. Eger bu gülşende bir gül açılrsa tāze vü ter kaçan ḳalur ya‘ni ‘ale’l-fevr pejmürde olur. Pür-bār böyle maḥallerde tāze vü ter ma‘nāsınadur.

[397b] Be-zünnār-ı muğān bestend ‘Urfī-rā miyān āḫir

Miyān İnçünīn şāyeste bī-zünnār key māned

Maḥsül-i beyt: ‘Urfī’nüñ beline ‘āfiyet-i zünnār-ı muğān bağladılar. Böyle maḳbül ü şāyeste miyān zünnārsız kaçan ḳalur. Ya‘ni bunuñ gibi zünnāra lāyık miyān zünnārsız ḳalmaz dimekdür. Zünnār-bend olmaḳ lisān-ı şūfiyyede kemer-bend-i ‘ubūdiyyet olmaḳdan ‘ibāretdür ve muğāndan murād mürşidān-ı ḥānḳāh-ı ‘aşḳdur ve bi’l-cümle maḳşūd kendi müste‘idd-i ‘aşḳ olduḡın ızhār idüp şükr ider.

-326- Kāş ānkesān ki men ‘em ez-ān tünd-ḥū kunend

Şad dil nümüde vām nigāhī bāv kunend

Maḥsül-i beyt: Ol kimseler ki beni ol yavuz ḥuyılı serkeş cānāndan men‘iderler. Kāşki yüz dil-i burc gösterüp aña bir naẓar idelerdi. Ya‘ni yalnız bir dil degül kendi gönünden ḡayrı yüz gönül daḡı ödünç alup ol şūḥa bir nigāh itseler cümlesin aldurlardı demek olur.

Rüyem be-Ka‘be īst ki t̤ā‘at ber-ān-ı ō

Ez-āb-ı dīdehā-yı melā‘ik vūiū kunend

Ka‘be’den murād Ka‘be-i ‘aşḳdur ammā Sa‘deddīn Ḥamūy İştīlāḥ-ı Şūfiyye-nām risālesinde *Ka‘be maḳām-ı vuşlat-rā kunīd* deyu beyān eylemiş ve *yā* vaḥdet-i nev‘iyye ve ḥarf-i tenkīr olmaḡa mesāḡ vardur. Lākin şānī evvelidür ve *t̤ā‘at-ber* vaşf-terkībīdür ve aşlında berende-i t̤ā‘atdür ve *berende* bā ve rānuñ fethalarıyla ism-i fā‘ildür. Edevāt-ı ism-i fā‘il ki nūn ü dāl ve hā-yı resmīdür ḥazf itdük. Ma‘nā-yı ‘ām-ı [398a] terkībīden ma‘nā-yı ḥāş-ı ‘ilmiyyeye naḳl idüp muzāfun ileyhi taḳdīm itdük. T̤ā‘at-berdīdūñ ma‘nā-yı lügāvīsī t̤ā‘at iledicidür ammā ‘ābid ma‘nāsına müsta‘meldür. Ma‘lūm ola ki müştakḳātdan olan terkīblerüñ aḫvālī bi’l-ittifāḳ böyledür. Pes bu taḫḳīḳ ma‘lūmları olduḡdan soñra ba‘zı erbāb-ı lügāt bu gūne terākībūñ cüz’-i şānīsī emr-i ḥāzırdur didüḡinde naẓar vardur. Lākin meger murādları

terkīb olduğu hâlde cüz'-i şānī şüret-i emr-i hâzırdadır ve bi'l-cümle bu hâlde iken cüz'-i evvelinden münfek olsa emr-i hâzır kalur demek ola. Ve illā münākaşa ve münāzaradan hālī degüldür fete'emmeli. Ve elif ü nūn edāt-ı cem'üdür ve o elifün zammıyla zamīr-i bārizdür 'Arabīde hüve gibi Ka'be'ye rāci'dür ve dīdehāda olan hā 'alāmet-i cem'üdür. Ma'lūm ola zevi'l-'uqūlūn 'alāmet-i cem'i elif ü nūndur ammā gayrılarıñ elif ü hādur ve dırahtān ve emşāline Fārisīde şāhib-i tahkīk olanlar şāzıdur didiler ve vūiū kunend āb-dest alurlar dimekdür ve fā'ili zıkr olunan tāt-berāndur.

Mahsül-i beyt: Yüzüm şol Ka'be'yedür ki ya'ni şol Ka'be'ye teveccüh itmişem ki anda tāt ü 'ibādet idiciler melekleriñ āb-ı dīdeleriyle āb-dest alurlar. Ya'ni kemāl mertebe 'ulüvv-i derecāta vāşıl olurlar.

İn teşnegī be-cām u kadeh kem ne-mişeved

Bā sākiyān bi-gūy ki fikr-i sebū kunend

Mahsül-i beyt: Bu şusuzluk cām u kadehle eksilmez. Sākīlere söyle ki [398b] sebū fikrin itsünler ya'ni desti tedārik itsünler.

İnest iltimās ki mā-rā pes ez-vefāt

Rindān-ı bāde-nüş be-mey şüst ü şū kunend

Mahsül-i beyt: İltimās ve recāmuz budur ki bizi öldükden soñra rindān-ı bāde-nüş-ı 'aşk olan yārān şarābla şüst ü şū eylesünler ya'ni yusunlar arıtsunlar dimekdür. Murād bāde-i 'aşka kemāl mertebe mübtelā olduğın beyān ider ve şüst ü şū isimlerdür yuma ve arıtma ma'nāsına. Ammā ba'zı maḥalde lāzım daḥı i'tibār olunur yuma ve arınma ma'nāsına.

Nāzem be-ğamze'i ki zi-şevk-i ḥadeng-i ō

Āsūdegān-ı ḥāk ḥayāt ārzū kunend

Nāzem ıstılāḥ-ı ḡamda ḡurbān olayım ma'nāsınadır ve *āsūsdegān-ı ḥāk*den murād şehīdān-ı 'aşkdur.

Mahsül-i beyt: Ḡurbān olayım şol ḡamzeye ki anuñ okı şevkından ḥāk āsūdeleri ḥayāt ārzū iderler. Ya'ni yine tekrār anuñ maḡtūli olmaḡ için dirilmek isterler.

Me-nümāy dāḡ-ı 'aşk be-rūḥāniyān dilā

Ehl-i zūkām-rā me-deh īn gül ki bū kunend

Rūḥāniyān aşılma melā'ikeye dirler ammā böyle maḥallerde ḥūbān murād olunur.

Maḥsūl-i beyt: Dāğ-ı ‘aşkı ḥübāna gösterme ey gönül ehl-i zükāma virme bu güli ki koğalar. Ya ‘ni ehl-i zükām bûy-ı güli duymadıkları gibi ḥübān daḥı kıymet-i ‘aşkı ve kadr-i ‘āşıkı fehm itmezler. İmdi anlara ‘arz-ı muḥabbet eyleme ammā rūḥāniyān zāhiri üzre murād olunsa feḥvā-yı kelām-ı ‘aşk benī ādeme maḥşûş olduğın beyān olur. Ammā ḥalveti şūfîlerden kināyet, [399a] murād ehl-i riyāya i ‘tirāz olur. Lākin sibāk u siyāk mûcib-i ma ‘nā-yı evvel olduğı yārān arasında bi’l-ittifākdur.

‘Urfî çî bîm dārî ez-āsîb-i dîlberān

Be-güzār tā-be-cān-ı tû nāḥun fûrû kunend

Maḥsūl-i beyt: Ey ‘Urfî dilberlerûn belāsından ne korkarsın ço tā kim cānuña tırnaḳ batursunlar. Ya ‘ni seni kendülerine ‘āşık-ı dîl-rîş itsünler

327- Kûcāst fitne ki ān şūḥ-rā sūvār kuned

Zamāne-rā gül-i āşûb der-kenār kuned

Fitne bunda esbāb-ı ḥüsnden kināyetdür.

Maḥsūl-i beyt: Kandedür fitne ki ol şūḥı sūvār eyleye ya ‘ni atlandura zamānenûn kucağında gül-i āşûb eyleye. Ya ‘ni zamāneyi pür-āşûb eyleye.

Günehkārem ü derdā ki nîst ān ‘izzet

Ki infi ‘āl be-‘afvem ümîdvār kuned

İnfi ‘āl utanmaḳ ma ‘nāsınadır.

Maḥsūl-i beyt: ‘Āşiyem ve ḥayfā ki yoḳdur ol ‘izzet ki infi ‘āl ü ḥayā beni ‘afv ü maḡfirete ümîdvār eyleye. Ya ‘ni itdügüm günāhlardan peşimān olup ḥicāb itmek ki müsteḥaḳḳ-ı ‘afv ü maḡfîret olam dimekdür. Murād i ‘tirāfdur.

Be-nāle nerm ne-sāzem dilet ez-ān tersem

Ki nāle-i digerî der-dîl-i tû kār kuned

Maḥsūl-i beyt: Nāle ile senûn gönliñi bezem ve mülāyim eylemem. Zîrā korkaram ki senûn gönlüne bir ḡayrı nāle te’şîr eyleye yaḥud bir ḡayruñ nālesi te’şîr eyleye. Ḥāşılı seni aḡyārdan şaḳınuğum içün baña daḥı rām olduğun istemem dimekdür.

[399b] Berā-yı ānki dîlîreş kuned be-ḥûn-rîzî

Zamāne şūḥ-ı merā mā’ il-i şikār kuned

Dîlîr bahādır ma ‘nāsınadır ve *şîn*-i zamîr izmār ḳable’z-zîkr tarîḳıyla şūḥa rāci ‘dür ve *ḥûn-rîz* vaşf-ı terkîbîdür ḳan dökici ma ‘nāsına. Ammā āḥirine yā-yı maşdariyye lâḥıḳ olmaḡla ḳan dökicilik ma ‘nāsın ifāde ider.

Maḥsûl-i beyt: Hûn-rîzlikde bahâdır itmek için zamâne benüm cānānumı şikâre mâ'il ider.

**Hoş ānki pîş-i tû porsend ḥāl-i 'Urfî vü ò
Şikāyetet be-kināyet zi-rûzgār kuned**

Maḥsûl-i beyt: Hoşdur ol vaḳt ki senüñ öñüñde yārān 'Urfî'nüñ ḥālını su'āl ideler ve 'Urfî daḥı kināyetle saña rûzgārdan şikāyet eyleye. Ya 'ni rûzgārdan şikāyet itmeden murādı senden şikāyet ola.

-328- Kūdām laḥza dilem gird-i ḡam ne-mîġerded

Helāk-i derd ü fedā-yı elem ne-mîġerded

Gird kâf-ı 'Acemīnūñ kesriyle eṭrāf ma'nāsınadur ve ḡama muẓāfdur ve *ne-mîġerded* kâf-ı 'Acemīnūñ fethiyle fi'l-i nefy-i müstaḳbeldür ve iki ma'nāda müştarekdür. Maḥalline göre beyān olunur.

Maḥsûl-i beyt: Kaḡı laḥza göñlüm ḡam çevresinde dolanmaz. Mıṣrā'-ı şānī evveli tefsīr ider. Ya 'ni helāk-i derd ü fedā-yı elem olmaz. Ḥāşılı¹⁰¹⁵ göñlüm her zamān böyle olur dimekdür.

Kudām zehr-i belā der-sifāl mīrized

Ki āb der-dehen-i cām-ı Cem ne-mîġerded

Sifāl şakşıdır.

Maḥsûl-i beyt: Sifāle kaḡı zehr-i belāyı dökerem ki cām-ı Cem'üñ ağızı şulanmaya. Ya 'ni her kaçan ki sifāle zehr-i belā [400a] döker cām-ı Cem imrenür.

Fiġān ki ez-ḥired ü 'aşḡ kerdeīm ḡabûl

Dü kār-ḥāne ki hem-rāḥ hem ne-mîġerded

Ḥired ḥā-yı mu'cemenüñ kesriyle ve rānuñ fethiyle 'aḡl ma'nāsınadur ve *dü* dālūñ zammıyla ve vāv-ı resmīyle ism-i 'adeddür iki ma'nāsına ve *kār-ḥāne* terkīb-i mezcīdür.

Maḥsûl-i beyt: Fiġān ki 'aḡl ü 'aşḡdan ḡabûl itmesüz iki kār-ḥāne ki birbirine yoldaş olmaz. Ya 'ni ikisi bir yerde olmak mümkün degüldür. Murād 'aḡl u 'aşḡdur ki māni 'atü'l-cem'dür.

Hevā-yı şavma 'a-rā nīst neş'e'i kez vey

¹⁰¹⁵ [399b] ḥāşılı: ḥāşıl-ı kelām HM

Kesî be-rindî ü mestî ‘alem ne-mîgerded

Mahsûl-i beyt: Şavma ‘a hevâsınuñ bir neş’esi yokdur. Zîrâ andan kimse rindlikle ve mestlikle meşhûr olmaz. Ya ‘ni şavma ‘adan kimse ‘aşkla zuhûr itmez.

Me-dâr cilve dirîğ ez-dilem ki hırmen-i hüsñ

Be-hûşe-çînî-i âyîne kem ne-mîgerded

Me-dâr nehy-i hâzırdur dâridenden müştakdur ve *cilve* Lâmi ‘î Çelebi *şalınmak* ma ‘nâsınadur dimiş. Nitekim manzûmesinde *‘işve gönül aldamak cilve şalınmaktadır* deyu beyân eylemiş. Lâkin ıstılâhda ‘arz-ı cemâl ma ‘nâsına müsta ‘meldür ammâ *cilve* lûgat-i ‘Arab’da gelinüñ yüzine âşikâre bakmağa dirler. Ya ‘ni ere varacak kız ve gelin donanur ve düğün halkına kendüyi yüzi açık seyr itdürür. Pes anuñ vaz ‘ına *cilve* dirler. Bu kâ ‘ide-i mekrûhe diyâr-ı ‘Arab’a mahşûşadur. Âl-i ‘Oşmân diyâr-ı ‘Arab’ı feth itmezden evvel bu vaz ‘ [400b] aralarında âşikâre imiş ammâ sonra bunlaruñ yasağı sebebiyle mahfî ider olmuşlar ve bu zamânda Mısır’dan gayrı yerde kalmamış. Anda dahı mahfî iderler imiş. Ve *hırmen-i hüsñ* izâfeti beyâniyyedür ve *hûşe* başakdur *çîn* ile terkîb olmuşdur ve *yâ* maşdariyyedür. Pes ma ‘nâ-yı hûşe-çînî başak düşüricilik dimekdür.

Mahsûl-i beyt: ‘Arz-ı cemâl itmegi gönümüzden dirîğ tutma ki hırmen-i hüsñ âyinenüñ hûşe-çînliğiyle eksük olmaz. Ya ‘ni hırmen-i hüsñüñ âyîne-i kalbe mün ‘akis olmağla eksilmez.

Çerâ refîk-ı şehîdân ne-mîşevd ‘Urfî

Meger revâne be-şehr-i ‘adem ne-mîgerded

Mahsûl-i beyt: Niçün ‘Urfî şehîdân-ı ‘aşka refîk olmaz. Yohsa şehr-i ‘ademe revâne olmaz mı? Ya ‘ni ‘âkıbet âhirete gitmez mi?

-329- Ger der-i ‘aşk zenî tâb-ı melâmet bâyed

Dilî-i âmâde-i âşüb-ı kıyâmet bâyed

Mahsûl-i beyt: Eger ‘aşk kapusın urursañ ya ‘ni eger ‘âşık olursañ melâmete tâkat ü taḥammül gerekdür ve âşüb-ı kıyâmete hâzırlanmış bir gönül gerekdür.

Der-ķabûl-i nazar-ı ‘aşk hezârân şartest

Evvel ez- ‘âfiyet-i refte nedâmet bâyed

Mahsûl-i beyt: ‘Aşk seni görüp eylemede biñ şart vardur. Evvelki şart ‘âfiyet-i sâbıkadan nedâmet ü peşimânlık gerekdür.

Tā-be-key şāhid-i ma‘nā be-keşed bend-i niķāb

‘Ömrhā ber-der-i endīşe iķāmet bāyed

Şāhid lisān-ı ‘Acem’de dilber ma‘nāsına müsta‘meldür [401a] ve ma‘nāya izāfeti beyāniyyedür ve *ma‘nā* bunda pākīze mażmūndan ‘ibāretdür.

Maḥsūl-i beyt: Tā bir şāhid-i ma‘nā niķābın çekince ya‘ni ‘arz-ı cemāl idince niçe zamān fīkr ü endīşe kapusunda muķīm olmak gerekdür. Ya‘ni şā‘ir çok fīkr itmek lāzımdur ki ṭab‘ına bir pākīze mażmūn vārid ola.

Hüsn-i Selmā ne temāşāgeh-i her bu’l-hevesest

Çeşm ez-dīden-i cüz’i be-selāmet bāyed

Selmā kabāyil-i ‘Arab’da Leylī gibi meşhūr bir maḥbūbenüñ ismidür. Lākin böyle maḥallerde cānāndan kināyet olur ve bu’l-heves hevā vü hevesle māl-ā-māl olan müdde‘ilerdür ve cüz’iden murād dünyādur. Zīrā dünyā bir cüz’i şeydür belki lā-şeydür.

Maḥsūl-i beyt: Cemāl-i cānān her bu’l-hevesüñ temāşāgāhı degüldür. Zīrā müşāhede-i cemāl-i cānān iden kimsenüñ gözi dünyāya bakmağdan selāmetde gerekdür. Ya‘ni dünyāya i‘tibār itmemek gerekdür.

Ṭākat-i¹⁰¹⁶ sāye ne-dārīm ü çi endīşe kunīm

Pençe der-pençe-i hūrşīd-i kıyāmet bāyed

Maḥsūl-i beyt: Gölgeye ṭākat getürmezüz ve ne fīkr idelüm ya‘ni ne çāre eyleyelüm pençemüz pençe-i hūrşīd-i kıyāmetde gerekdür. Ya‘ni bi’z-zarūrī hūrşīd-i kıyāmet ile penç-ā-penç olmak gerekir dimekdür.

‘Urfī ez-zemzeme şābit ne-şevēd da‘vī-i ‘aşk

Heme şāḥib-nażarānīm ‘alāmet bāyed

Zemzeme āvāz ma‘nāsınadır bunda feryād ü fiğāndan ‘ibāretdür.

Maḥsūl-i beyt: Ey ‘Urfī ‘āşıkam deyu feryād u fiğān itmeden [401b] ‘aşk da‘vāsı şābit olmaz. Hep şāḥib-nażarlaruz ‘alāmet gerekdür. Ya‘ni ‘āşık olan kimsede ‘alāmet-i ‘aşk lāzımdur.

-330- Ger leb-i ehl-i ḥaķīkat dūr-i rāz efşāned

Zāhid ez-dāmen-i dil gerd-i mecāz efşāned

¹⁰¹⁶ [410a] ṭākat: ṭā‘at HM

Gerd/kâf-ı ‘Acemî’nün fethiyle toz ma‘nâsınadır. Bu gazelde olan *efşāned* kelimeleri nūnūn fethiyle fî ‘l-i muzāri‘ müfred gāyibdür.

Maḥsūl-i beyt: Eger ehl-i ḥaḳīḳatūn lebi rāz incüsin saçına zāhid dāmen-i dilinden mecāz tozın saçar ya‘ni o daḥı mecāzı terk idüp ehl-i ḥaḳīḳat olur. Yahud ehl-i ḥaḳīḳat keşf-i rāz-ı ‘aşḳ-ı ḥaḳīḳī itdükde zāhid ‘arz-ı mecāz ider demek olur.

Himmet īnest ki bā-īn heme ümmīd-i dilem

Āstīn ber-eşer-i ‘acz ü niyāz efşāned

Maḥsūl-i beyt: Himmet budur ki bu deñlü ümmīdile göñlüm eşer-i ‘acz ü niyāzı terk eyleye. Āstīn efşānden terk itmek ma‘nâsına müsta‘meldür. Nitekim Molla Cāmī buyurur beyt:

Nām-ı cānān şinīd ü cān efşāned

Āstīn ber-heme cihān efşāned

Bu beytde olan efşāned kelimeleri sükūn-ı nūnla fî ‘l-i māzīdür.

Ġayret-i şebnem ḥuldest her ān ḳatre-i ḥūy

Ki semend-i tū be-gāh-ı tek tāz efşāned

Maḥsūl-i beyt: Maḥsūd-ı şebnem cennetdür. Her ol dūr ḳatresi ki senūn atuñ yelüp yüpürmek vaktinde nişār ider. Murād semend-i cānānı mediḥdür.

Çi ‘aceb kez-dil-i Maḥmūd fūrū rīzed ḥūn

Ger şabā silsile-i zūlf-i Ayāz efşāned

Maḥmūd‘dan murād sultān Maḥmūd-ı Ġaznevīdür ki Firdevsī [402a] Şehnāme’yi anuñ nāmına dimişdür ve *Ayāz* anuñ hem ma‘şūḳı ve hem vezīri idi. *Silsile* zincīr ma‘nâsınadır ve zülfe izāfeti beyāniyyedür.

Maḥsūl-i beyt: Ne ‘acebdür ya‘ni ‘aceb degüldür¹⁰¹⁷ ki Maḥmūd’uñ yüreginden ḳan dökülse eger şabā yeli silsile-i zūlf-i Ayāz’ı taḥrīk itse. Fūrū böyle yerlerde ancak te’kīd ifāde ider.

Ger ne ızhār-ı şeḡaf mīkuned ez-küşten-i şayd

Ḥūn-ı murgān zi-çi ber-çengel-i bāz efşāned

Maḥsūl-i beyt: Eger cānān şayd öldürmekden ızhār-ı sürūr ve şenlik itmese ya‘ni şikār-bāzlıktan maḥzūz olmasa ḥūn-ı murgānı toḡanuñ ḳıynaḡı üzre neden ötri saçır?

¹⁰¹⁷ [402a] ‘aceb degüldür: ne ‘acebdür HM

Nün-ı nāfiye ri ‘āyet-i vezniçün mıkuned fi ‘linden münfek olmağla hā-yı resmīyle kitābet olunmuşdur.

Cāy-ı rah̄mest be- ‘Urfī ki besī bī-eşerest
Eşk-i germī ki be-şebhā-yı dırāz efşāned

Maḥsūl-i beyt: ‘Urfī’ye rah̄m idecek yerdür zīrā ziyāde bī-eşerdür. Şol ıssı göz yaşı ki ‘Urfī anı uzun gicelerde nişār ider.

-331- Ger bād şevem ber-tū vezīden ne-güzārend
Ver ḥüsn şevem rūy-ı tū dīden ne-güzārend

Maḥsūl-i beyt: Eger yel olsam senūñ üzerüne ismüne kıomazlar ve eger ḥüsn olsam senūñ yüzünü görmege kıomazlar. Ya ‘ni her vecihle vişālüne māni ‘ olurlar. Hıṭāb cānānadur ve murād ağıyārdan şikāyetdür.

Tā-serzede şādī zi-dilem sūḥte ez- ‘aşk
İn sebze ezīn ḥāk demīden ne-güzārend

Maḥsūl-i beyt: Tā evvel zamān ki şādlık gönlümden zāhir ü peydā olmuşdur. [402b] Ya ‘ni şādlık gönlümden zuhūr itdügi vaḳtde ‘aşkıdan yanmışdur. Bu sebzeyi bu ḥākden bitmege kıomazlar. Sebzededen murād şādlıkdır ve ḥāk gönülden kināyetdür.

İn resm-i kadīmist ki der-gülşen-i maḳşūd
Ber-ḥāk be-rīzed gül ü çıden ne-güzārend
Rīzed bunda fi ‘l-i lāzımdur.

Maḥsūl-i beyt: Bu eski ‘ādetdür ki gülşen-i maḳşūdta ḥāk üzerine gül dökülür ve düşürmege kıomazlar. Murād ehl-i dünyāya i ‘tirāıdır.

Mā mu ‘tekif-i Ka ‘be-i ünsīm ki der-vey
Bīhūde be-her kūçe devīden ne-güzārend

Maḥsūl-i beyt: Biz ünsiyet ü muḥabbet Ka ‘be’sinūñ mülāzımıyuz. Öyle (öyle) Ka ‘be ki anda kimseyi her maḥalde bīhūde yere yelmege kıomazlar.

Ger şerbet eger zehr be-leb çün resed İn cām
Bāyed heme nūşīden ü çeşīden¹⁰¹⁸ ne-güzārend
İn cām didügi sāğar-ı ‘aşk u muḥabbetden ‘ibāretdür.

¹⁰¹⁸ *ü çeşīden* ifadesinin beytte istinsahı unutulmuş olmalıdır. Şerhinden hareketle ilāve edildi.

Maḥsūl-i beyt: Eger şerbet ve eger zehrdür çünkü bu cām dudağa irse cümlesin içmek gerekdür velâkin datmağa kıomazlar. Nüşîd ü çeşîd beyninde olan vāv ma‘nâ-yı istidrâk ifâde ider.

Ez-terbiyet-i âb u hevâ der-çemen-i ‘aşk

Naḥlî ki şevd ḥuşk bürîden ne-güzârend

Bürîden bânuñ zammıyla maşdardur kesmek ma‘nâsına.

Maḥsūl-i beyt: Çemen-i ‘aşkda olan âb u hevâ terbiyesinden bir ağaç ki ḥuşk ola ya‘ni kuruya kesmege kıomazlar.

Der-sîne ḥalî her dem vü ez-germî-i şoḥbet

Ğamhâ-yı tû dil-râ be-ṭapîden ne-güzârend

Ḥalî ḥâ-yı mu‘cememenüñ fethiyle ve lâmuñ [403a] kesriyle fi‘l-i müzâri‘ müfred muḥâtabdur. Ḥalîdenden yatmak ma‘nâsına ve ṭapîden maşdardur ṭalabîmañ ya‘ni muṭtarib olmak ma‘nâsına.

Maḥsūl-i beyt: Her dem sîneme yatarsın ya‘ni ḥâtıruma gelürsin ve germiyyet-i şoḥbetden senüñ ğamlaruñ ğönlümi muṭtarib olmağa kıomazlar.

Peydâst ez-ân ḥüsn naẓar-bâzî-i ‘Urfî

Kîn bülbül ez-în bâğ perîden ne-güzârend

Naẓar-bâz maḥbûb dost ma‘nâsınadır ve *yâ* maşdariyyedür.

Maḥsūl-i beyt: Zâhirdür ol ḥüsnden ‘Urfî’nüñ naẓar-bâzlığı ki bu bülbüli bu bâğdan uçmağa kıomazlar. Ya‘ni bâğ-ı ḥüsn-i cānāndan bülbül-i dil-i ‘Urfî’yi uçup gitmege kıomazlar¹⁰¹⁹ dimekdür.

-332- Ger der-i kām-ı dil ez-baḥt-ı zebûn be-küşâyed

Girih ez-rişte-i mâ siḥr ü füsûn be-küşâyed

Evvelki *be-küşâyed* fi‘l-i lâzım ve şânî müte‘addîdür.

Maḥsūl-i beyt: Eger murâd-ı dil kıapusı baḥt-ı zebûndan açılursa bizüm rişte-müzden siḥr ü füsûn düğümi açar ve çözer.

Ân ki mîğüft menem kâr-ı fûrûbeste-küşây

İnek âverde’ em in ‘ukde künûn be-küşâyed

Kâr-ı fûrûbeste-küşây vaşf-ı terkîbîdür bağı ve muğlak iş açıcı ma‘nâsınadır.

¹⁰¹⁹ [403a] Ya‘ni bâğ-ı ḥüsn-i cānāndan bülbül-i dil-i ‘Urfî’yi uçup gitmege kıomazlar: HM’de yok

Mahsül-i beyt: Ol kimse ki hallâl-i müşkilât benem dirdi. İşte bu ‘uğdeyi getürmişem şimdi hall eylesün. ‘Uğdeden murād kendinüñ mā-fi’l-fu’ādı olan ‘uğde-i murādıdur ki maṭla‘da taṣriḥ itmişdür.

Çeşm ber-nāvek-i ānem ki be-āhū-yı harem

Be-kemān āyed ü ber-şayd-ı zebün be-küşāyed

Çeşm gözile [403b] ümîd ma‘nalarında müşterekdür ve bi’l-cümle bu maḥalde ihāmndan ḥālî degüldür. Ve *āhū-yı harem*den murād dil-i ‘uşşâkdur.

Mahsül-i beyt: Çeşmüm ol kimsenüñ okındadır ki āhū-yı hareme yayla gelür ve yayını şayd-ı zebünüñ üzerine açar. Ya ‘ni zebün olan āhüy[ı] urur.

Sîne ber-tîğ me-zen yek nigh ez-dost taleb

Ki zi-her müy-ı tû şad çeşme-i hün be-küşāyed

Mahsül-i beyt: Sîneñi tîğa urma, cānāndan bir nazar iste ki senüñ kılıñdan yüz kan çeşmesin aç. Be-küşāyedüñ fā‘ili nazar-ı cānāndur.

Cāy-ı ānest ki eger şabr kunem bā-în derd

Ki be-ṭa‘nem leb-i erbāb-ı sükün be-küşāyed

Mahsül-i beyt: Eger bu derdile bundan böyle daḥı şabr idersem anuñ maḥallidür ki baña ṭa‘n itmek için erbāb-ı sükünüñ lebi açıla. Ya ‘ni ne cānı pek ḥarîf olur deyu erbāb-ı sükün baña ṭa‘n ideler. Erbāb-ı sükündan murād şabr u sükün şāhibleridür.

Nevḥa der-sîne ne-mikunced ü lebhā beste

Leb-i ĩn ṭā‘ife ez-zemzeme çün be-küşāyed

Mahsül-i beyt: Nāle sînelerine şıgmaz ve dudakları ise bağlanmış. Ya ‘ni derūnları nāle ile dolmuş ve lebleri bend-i kemāl-i ḥayretle¹⁰²⁰ mün‘aḳıd olmuş. Pes bu ṭāyifenüñ dudağı zemzeme-i nāleden niçe açılır. ĩn ṭāyife didügi ‘uşşâkdan ‘ibāretdür.

Āşikārā egerem tîğ zened ‘iffet-i ‘aşk

Ez-birün zaḥm be-bend der-derün be-küşāyed

Āşikārā ve āşikāre ve āşikār bir ma‘nāyadur, ‘iffet pāklik [404a] ma‘nāsınadur ve ‘aşka izāfeti lâmiyyedür.

Mahsül-i beyt: Eger ‘iffet-i ‘aşk āşikāre baña tîğ urursa zaḥmı zāhirümden kıpar bātınumdan açar.

¹⁰²⁰ [403b] ḥayret: HM’de yok

Be-nümāyem be-tū dilhā-yı melā'ik der-bend

Her geh ān silsile-i gāliye-gūn be-küşāyed

Her geh her gāhdan muḥaffedür her vaḳt ki dimekdür ve *gāliye* bir hoş koku lu terkibdür. Türkide ḳalye[-i] misk dirler.

Maḥsūl-i beyt: Saña meleklerüñ göklerin ḳayd u bendde göstereyim her vaḳt ki ol gāliye gibi hoş-büy olan zencir-i zülfüñ açıla. Ya 'ni zencir-i zülfüñ açılup çözüldüğü vaḳtde. Murād iddi 'ā-yı şā 'irānedür.

'Urfī āmed diger ey hem-nefesān kez-ḡam u derd

Ber-dil-i mā der-i āşüb-ı cünün be-küşāyed

Maḥsūl-i beyt: Ey hem-demlerine 'Urfī geldi ki ḡam u derdden bizüm gön lümüze āşüb-ı cünün ḳapusın aç. Ya 'ni bizi daḡı kendi gibi dīvāne eyleye. Kez-ḡamda olan ki ḡarf-i ḡarāzdur.

-333- Ger nīm ḳatre-i mey zi-dehān-ı sebū çeked

Bāl-i firişte ferş kunem tā-be-rū çeked

Firişte fānuñ kesriyle melek ma 'nāsınadur ve *berūda* olan ō zamiri bāl-i firişteye rāci 'dür.

Maḥsūl-i beyt: Eger sebū-yı ḳalbden yarım ṭamla şarāb-ı 'aşḳ ṭamlarsa firişte ḳanadın ferş iderem yaḡud ferş ideyim ki tā anuñ üzerine ṭamlasun. Ferş itmek¹⁰²¹ döşe ma 'nāsınadur ve kunem fi 'l-i muzāri ' nefsi-i mütekellim vaḡde ve emr-i mütekellim vaḡde şīḡalarında müşterekdür. Zīrā bu lisānda emr-i ḡāzırüñ ve nehy-i ḡāzırüñ nefsi-i mütekellimleri vardur ve Türkide de müsta 'meldür ammā 'Arabide müte 'ayyen degüldür. müteḡay

Ümīd-rā bi-küş be-cefāy ki tā-ebed

[404b] Eşk-i muşibet ez-müje-i ārzū çeked

Ümīd mücerred ummaḡdur gerek gönülden olsun gerek olmasun. Ammā ārzū gönül diledüğü eşyāda müsta 'meldür. Ya 'ni aralarında 'umüm ve ḡuşuş-ı muṭlaḡ vardur ve *küş* kāf-ı 'Arabīnün zammıyla emr-i ḡāzırdur.

Maḥsūl-i beyt: Ümīdi bir cefāyla öldür ki tā ebed ya 'ni ilā-ḡari'n-nihāye müje-i ārzūdan etk-i muşibet ṭamlaya. Eşk elifüñ fethiyle ve şīnün sükünüyla göz yaşıdur ve muşibete izāfeti beyāniyyedür ve lāmiyye de olmaḡ ḳābildür.

¹⁰²¹ [403a] itmek: HM'de yok

Ba‘d ez-helāk eger be-fişārend ḥāk-i men
Hem ḥūn-ı dil terāved ü hem āb-ı rû çeked

Mahsûl-i beyt: Ben helāk olduğdan sonra eger benüm ḥākümi şıkarlarsa hem ḥūn-ı dil şızar hem āb-ı rû tamlar. Āb-ı rû bunda gö[z] yaşıdan ‘ibāretdür.

Ān teşnegī be-‘aşk fūrūšem ki ebed
Āb-ı ḥayāt ez-dem-i şemşīr-i ō çeked

Dem-i şemşīr dālūñ fethiyle kılıç ağzına dirler. Nitekim sābıkan mükerrer beyān olunmuşdur.

Mahsûl-i beyt: Ol bende olan şusuzlığı ‘aşka şatayım ki ebed ‘aşkuñ kılıcı ağzından āb-ı ḥayāt tamlaya.

‘Urfī derā be-nevḥa ki bisiyār bī-ğamīm
Bāşed zi-dīde ḳatre-i eşkī fūrū çeked
Fūrū böyle yerlerde te’kīd ifāde ider.

Mahsûl-i beyt: Ey ‘Urfī nāleye gel. Zīrā bī-ğamlaruz ola ki dīdemüzden bir ḳatre gözyaşı tamlaya.

-334- Ger be-ḥ^vāb-ı ecelem dīde-i cān germ ne-şöd

Ḥāl-i dil çīst ki imşeb be-fiğān germ ne-şöd

Germ kâf-ı ‘Acemīnūñ fethiyle böyle mahallerde bir şey’ūñ istilāsından veyaḥud [405a] bir nesneye ziyāde taḳayyüdden ḥāşıl olan germiyyetden ‘ibāretdür.

Mahsûl-i beyt: Eger ḥ^vāb-ı ecelden dīde-i cānum germ olmadıysa ya ‘ni ḥ^vāb-ı ecel dīde-i cānuma istilā itmediyse göñlüñ ḥālī nedür? Ya ‘ni göñül ne ḥāldedür ki bu gice fiğānla germ olmadı. Ya ‘ni kemāl mertebe feryād ü fiğān itmedi dimekdür.

Nāveki zed be-dilem līk çünān zi-āteş-i dil

Tīz be-güzeşt ki peykāneş ez-ān germ ne-şöd

Mahsûl-i beyt: Cānān dilüme bir ok urdı lākin ok āteş-i dilden öyle tīz geçdi ki demreni ol āteşden germ olmadı. Ya ‘ni ışınpup kızmadı.

‘Arz kerdend be-mā rüz-ı ezel būd ne-būd

Cüz be-dil dīde-i mā der-dü cihān germ ne-şöd

Mahsûl-i beyt: Rüz-ı ezelde bize cihānuñ varlığını ve yoklığını ‘arz eylediler ya ‘ni ḳangısın istersin didiler. Bizüm gözümüz iki cihānda göñülden ḡayrıya ışınpup.

Âh ez-în şerm ki efsâne' i ez-âteş-i şevk

Âmed ez-dil be-zebânem ki zebân germ ne-şöd

Mahşûl-i beyt: Âh bu şerm ü hayâdan ki âteş-i şevkdan bir hikâye gönülden zebânuma geldi ki zebânım ısınmadı. Ya 'ni hicâbumdan ol efsâne zebânımdan şadır olmadı.

Veh çi germîst derîn encümen imşeb ki zi-şerm

Şem ' ü pervâne be-hem şöhbetişân germ ne-şöd

Veh vâhdan muhaffefdür ve *şöhbetişânda* olan şân zamîrdür teşniye ve cem ' makâmında müsta ' meldür.

Mahşûl-i beyt: Vâh ne ' aceb germiyyetdür bu meclisde bu gice ki şer[m] ü hayâdan şem ' ü pervâne [405b] biribirinüñ şöhbetleriyle germ olmadı.

Menem ân teşne-leb-i ' aşk ki şad dūzaḥ-ı derd

Geşt ḥālī ü merā kām u dehān germ ne-şöd

Teşne-leb vaşf-ı terkîbî aḡsāmındandır ve ' aşka izâfeti lâmiyyedür ve *dūzaḥ* cehennem ma ' nâsınadur ve derde izâfeti beyâniyyedür ve *kām* kâf-ı ' Arabîyle dimāḡla murâd ma ' nâlarında müşterekdür. Bu maḥalde ma ' nâ-yı evvel murâddur.

Mahşûl-i beyt: Benem ol teşne-leb-i ' aşk ki yüz dūzaḥ-ı derd ḥālī oldı. Ya 'ni yüz derd dūzaḥın içdüm tükettüm. Ḥâlbuki dimāḡum ve aḡzum ısınmadum ya 'ni şusuzluḡum teskın olmadı.

Germ ḥün-rîzî-i ' Urfî be-fiḡân geşt velî

Sebebî dāşt nihānî be-hemān germ ne-şöd

Geşt kâf-ı ' Acemînüñ fethiyle bunda oldı ma ' nâsınadur ve fâ ' ilî muḡadder cānāndur.

Mahşûl-i beyt: Fiḡân sebebi ile ya 'ni fiḡân eyledüḡi cihetden ' Urfî' nüñ kanın dökmege cānān germ oldı. Ya 'ni ' acele ile âmāde ve ḥāzır bāş oldı. Lâkin bir gizli sebebi varidi. Ancaḡ fiḡân eyledüḡinden ötri germ olmadı. Belki ol sebebden ötri germ oldı.

-335- Ger üstād-ı kısmet endāze güm ne-mîkerded

Mecmū ' a-i temennā şîrāze güm ne-mîkerded

Üstād vâvile lüğatdür üstād gibi, kısmete izâfetle taḡşîş kesb idüp cenāb-ı Ḥaḡ murâd olunur ve *endāze* bunda taḡdîrden kināyetdür ve güm kâf-ı ' Acemînüñ zammıyla ḡāyib ma ' nâsınadur ve *mecmū ' a-i temennā* izâfeti beyâniyyedür.

Maḥsūl-i beyt: Eger üstād-ı [406a] kısmet endāzeyi ġāyib eylemese ya‘ni herkese ne kısmet itdüğün ve ne taḳdīr eyledüğün gizlemese temennā mecmū‘ası şīrāzesin ġāyib eylemezdi. Ya‘ni mecmū‘a-i temennā-yı ‘ālem böyle perīṣān olmazdı. Ya‘ni herkes kendüye taḳdīr olunanı görüp dürlü dürlü ümīde düşmezdi.

Ger cins-i vaḳt-rā dil kıymet-şinās mībūved

Hem yāftī kūhen-rā hem tāze güm ne-mīkerded

Maḥsūl-i beyt: Eger gönül cins ü vaḳtin kıymetin bilici olaydı hem eski eyyāmı tedārik eylerdi ve hem şimdiki hālde olduğu tāze eyyāmı zāyi‘ eylemezdi. Ya‘ni cemī‘ evḳātında ‘aşḳa sa‘y iderdi.

Dermān-ı derd-i Mecnūn nāyed zi-dest-i Leylī

Ver ne reh-i beyābān cemmāze güm ne-mīkerded

Maḥsūl-i beyt: Mecnūn’uñ derdine dermān itmek Leylī’nüñ elinden gelmez. Yoḥsa cemmāze reh-i beyābānı ġāyib eylemedi. Bu beyt şol kıṣṣaya telmīḥdür ki bir gün Leylī devesine binüp Mecnūn’ı ziyārete giderken yol yañıldı. Pes şā‘ir demek ister ki deve yolın azdurmazdı lākin derd-i Mecnūn’a dermān itmek Leylī’nüñ elinden gelmediği ecilden ke‘ennehū ḳaşdıyla yolın azdurdı. Ve bi’l-cümle murād Mecnūn ‘aşḳ-ı mecāziden ḳurtulup maḳām-ı ‘aşḳ-ı ḥaḳīḳīye vāṣıl olduğundan Leylī anuñ derdine dermān itmege ḳādir olmadıdır.

Ān telḥī-i ḥumārem mīgeşt sāḳī āḡāh

Der-zehr-ḥand eger leb ḥamyāze güm ne-mīkerded

Zehr-ḥand bi’z-zarūrī olan ḥandede müsta‘meldür ve *ḥamyāze* esnemek ma‘nāsınadır.

[406b] **Maḥsūl-i beyt:** Maḥmūrluğum telḥinden sāḳī āḡāh olurdı eger dudağum zehr-ḥandde ḥamyāzeyi ġāyib eyleseseydi. Ya‘ni ḥamyāze eylemedüğümünden sāḳī maḥmūrluğum acılığın duymadı.

Dil der-ḥişār-ı ma‘nā der-refte būd ‘Urḫī

Ger çeşm-i ḥ‘ābnākeş dervāze güm ne-mīkerded

Dervāze bunda ḥişār ḳapısından ‘ibāretdür ammā ba‘zı maḥalde maḥalle ḳapısı irād olunmuşdur.

Maḥsūl-i beyt: Ey ‘Urḫī gönül ḥişār-ı ma‘nāya dāḥil olmuşıdi. Eger gönlüñ ber-ḥ‘āb olan gözi ḥişār ḳapusını ġāyib itmeseydi.

-336- Ger muḥabbet ḥamle ber-nāmūs küffār āverd

Berehmen-rā sūbḥa der-gerden be-bāzār āverd

Berehmen bānuñ fethiyle ve rānuñ sūkūniyla ve hā ve mīmūñ fethālarıyla lügatde keşiş ma‘nāsınadur ve rānuñ fethiyle ve hānuñ sūkūniyla daḥı lügatdır.

Mahşül-i beyt: Eger muḥabbet nāmūsı küffāra ḥamle getürse berehmeni boynında tesbīḥ olduğu ḥâlde bāzāra getürürdi. Ya‘ni ‘aşq eger küffāra müstevlī olsa keşiş müselmān olurdı.

Der-miyān-ı girye-i mestāne ğarḳam şahne kū

Tā-şarāb-ālūde mestem ber-ser-dār āverd

Dār dikilü duran ağaca dirler ki anda ādem şalb olunmaḳ mümkün ola.

Mahşül-i beyt: Mestāne girye arasında ğarḳ oldum şubaşı ve muḥtesib ḳanı ki ben serāb-ālūde olan serḥoşı dār başına getüre. Ya‘ni şalb eyleye. Murād ser-mest-i ‘aşq olmadan ‘ibāretdür.

Ger ḥacl bâşed zi-îmān lezzet-i küfreş ḥarām

[407a] ‘Ābidī keş zūlf-i ō der-ḳayd-ı zünnār āverd

Îmāndan murād îmān-ı resmīdür ve *küfr* meşāyih-ı şūfiyye ıstılāḥı üzre îmān-ı ḥaḳīḳî ma‘nāsınadur ki müşāhede-i envār-ı ‘aşq-ı ilāhiden ‘ibāretdür. Nitekim sâbıḳan mükerrer beyān olunmuşdur ve *şîn*-i zamīr izmār ḳable’z-zıkr tarīḳıyla ‘ābide¹⁰²² rāci‘dür ve *yā* tenkīr içündür ve *keş*de olan ki ḥarf-i şıfatdur ve *şîn*-i zamīr ‘ābide rāci‘dür. Ma‘lūm ola ki *şîn*-i zamīrūñ mā-ḳabli elbette meftūḥ olmaḳ lâzımdur lâkin ba‘zı maḥallerde ri‘āyet-i vezniçün sūkūn ihtiyār itmişlerdür. Ammā bu keş lafzında ba‘zılar *şîn*-i zamīre ri‘āyet idüp kāfı meftūḥ okudılar ve ba‘zılar şüzūzen *şîn*-i zamīrūñ mā-ḳablini meksūr okuyup kāfa ri‘āyet itdiler. Merḥūm Sūdî Gülistān şerḥinde böylece beyān eylemiş. Ve *zūlf*daḥı ıstılāḥ-ı mezkūr üzre celāl-i kibriyādan kinayetdür ve *ō* zamīri cenāb-ı Ḥaḳḳ’a rāci‘dür ve *ḳayd-ı zünnār*dan murād kemer-bend-i ‘ubūdiyyet olmaḳdur.

Mahşül-i beyt: Eger her şerī‘atde olan îmāndan ḥacl olursa lezzet-i îmān-ı ḥaḳīḳî ḥarām olsun şol ‘ābide ki celāl-i kibriyā-yı Ḥaḳ anı kemer-bend-i ‘ubūdiyyet eyleye. Murād hem zāhir-i şer‘-i şerīfe ve hem ḥaḳīḳate ri‘āyet lâzım olduğın beyāndur. Ma‘lūm ola ki şer‘-i şerīf iki ḳat nesne gibidür. Dış yüzine fetvā ve ruḥşat ve iç yüzine taḳvā ve ‘azīmet dirler ve kibār-ı meşāyih yalnız birisiyle iktifā itmez. Ya‘ni hem

¹⁰²² [407a] ‘ābide: ‘ibādete HM

zāhire ve hem bātına [407b] ri‘āyet iderler ve bi’l-cümle ittifāk itmişlerdür ki dālāletden emīn olayım diyen kimesne üç ‘ilmi bilmege muhtācdur. Biri ‘ilm-i kelāmdur ki ‘aķīdesini pāk idüp fıraķ-ı zālleden ehl-i sünnet ve cemā‘at i‘tikādını fark idüp¹⁰²³ bilecek miķdārı kifāyet ider. Ve biri daķı ‘ilm-i fıķıhdur ve biri daķı ‘ilm-i taşavvufdur. Rivāyet olunur ki meşāyıķdan birisi Ramaīān gününde dervīşleriyle giderken ziyāde acıķup şuşadılar ammā hālet-i maķmaşa degül idi. Nāgāh karşılarından bir nūr tecellī eyleyüp didi ki *ene rabbükümü’l-a’lā ħulleltü’l-yevmi mā-ħurrimet ‘aleyküm külü ve’ş-rabū* ya‘ni ben sizün yüce rabbiñüzem bir gün ki Ramażān’dur yemek içmek size ħarāmdur ħalāl kıldum. Yeyün ve içün didi. Dervīşler bu ħālī görüp elk ü şürbe şürü‘ idince şeyĥ e‘üzü billāhi mine’ş-şirk didi. Şeytān eyitdi yā şeyĥ benüm şeytān iduķum neden bildün? Şeyĥ yine e‘üzü¹⁰²⁴ didi, şeytān yine su‘āl itdi, şeyĥ yine isti‘āze eyledi. Āķir şeytān men‘ olup gitdi. Bu kerre dervīşler su‘āl idüp, yā şeyĥ bizüm bu tecellī ideni ħaķ şanup iftār ideyazduķ sen neden bildün şeytān olduķın didiler. Şeyĥ daķı cevāb virüp üç ‘ilimle bildüm ki şeytāndur didi. Evvelā ‘ilm-i fıķıhla bildüm zīrā fıķh-ı şerīf kitāblarında meştūrdur ki muķīm olan kimse hālet-i maķmaşaya varmayınca iftār itmek cā’iz degüldür. Biz ĥod daķı ölecek miķdārı acıķup [408a] şuşamadıķ idi. Pes şer‘-i şerīfe muĥālif emr eyledi. Bildüm ki şeytāndur ikinci ‘ilm-i kelāmıla bildüm. Zīrā kütüb-i kelāmiyyede böyle taķķıķ olunur ki ħazret-i Bārī te‘ālā mekān u cihetden münezzeħdür. Bu ĥod karşıumuzdan tecellī eyledi. Pes ma‘lūm oldı¹⁰²⁵ ki şeytāndur ve üçünci ‘ilm-i taşavvufıla bildüm. Zīrā meşāyıķ ittifāk eylemişlerdür ki ħaķ tecellī eylese beşeriyet maķvolup fenā bulunur. Bizüm ĥod ‘aķlumuz ve beşeriyetümüz zā’il degül kemā-kān yerindedür. Pes zāhir ü nümāyān oldı ki şeytāndur intehā kelām. Şeyĥ imdi kışşadan ħişşe budur ki tālīb-i ħaķ olan kimseye yalnız ‘ilm-i bātın ve yalnız ‘ilm-i zāhir kifāyet itmez. Pes *men tefennene taħalleşā*¹⁰²⁶ feĥvāsı üzre insana vācibdür ki bu üç ‘ilimden veyāħud bu üç ‘ilmi bilen kimseye tābi‘ olmaķdan ħālī olmaya ve illā dālālet muķarrerdür. Allāħümmaĥfaznā min-şürüri enfüsünā ve min-seyyi’āti a‘mālinā

Zīn ki ‘ālem küfr ġired key be-perdāzed be-men‘

Ger dil-i şeydā-yı Mūsā tāb-ı dīdār āverd

¹⁰²³ [407b] fıraķ-ı īālāleden ehl-i sünnet ve cemā‘at i‘tikādını fark idüp: HM’de yok

¹⁰²⁴ [407b] e‘üzü: HM’de yok

¹⁰²⁵ [408a] ma‘lūm oldı: bildüm HM

¹⁰²⁶ “Fen/sanat sahibi olanlar kurtuldu.”

Bu beyt hazret-i Mūsā şalavātullāhi ‘ālā-nebiyyinā ve ‘aleyhi¹⁰²⁷ zamān-ı şerīfine işāretdür ve *küfr* bunda zāhiri üzredür ve *tāb* bir niçe ma‘nāda müşterekdür. Bu maḥalde tākāt ma‘nāsınadır.

Mahsül-i beyt: Bu gūne ki ‘ālemi küfr tuta men‘ine kaçan takayyüd iderdi. Eger hazreti Mūsā’nuñ dil-i şeydāsı¹⁰²⁸ dīdāra tākāt getürse. Ya‘ni hazret-i Mūsā dīdāra tākāt getürse şuğl-i seyr-i dīdārda qalup kendi [408b] zamān-ı şerīfinde ‘ālemde olan küfri men‘ itmege niçe muḳayyed olabilürdi.

Ḳaḥṭ-ı ḥüsn ü çün tūyī ne-küşūde burḳa‘ lā-cerem

Rūzgār bu’l-heves Yūsuf be-bāzār āverd

Bu beytde ḥitāb hazret-i ḥabīb-i Ekrem şallallāhu ‘aleyhi vesellem hazretlerinedür.

Mahsül-i beyt: Ḥüsn katılığıdır ve senüñ gibi bir āftāb-ı ‘ālem-ārā niḳābın açup ‘arz-ı cemāl itmemişdür. Lā-cerem rūzgār bu’l-heves Yūsuf’ı bāzāra getüre ya‘ni şöret-i cemāl-i Yūsuf ‘aleyhi’-selāma sebep senüñ henüz ‘arz-ı cemāl eylemedüğüñ ecilden idi ve’l-‘ilmü ‘indallāhi te‘ālā.

‘Ābidān gūyend bā-şeb-i zinde dārī feyżhāst

Kū kesī kīn müjde ez-dilhā-yı bīdār āverd

Feyīhā feyżüñ cem‘idür ve bu maḥalde feyiden murād feyī-i ḥaḳdur ki ḳalb-i sālīke ilhām olan serden ḥaşıl olan ḥāletden ‘ibāretdür. Ve ma‘lūm ola ki bu feyī lafzı maḥalline göre isti‘māl olunur. Meşelā feyī-i mey dinse keyf-i mey murād olunur ve feyī-i vişāl dinse şevḳ-i vişāl¹⁰²⁹ ma‘nāsına olur ve feyż-i ḥaḳ dinse sābıḳan zikrolunan ma‘nā üzre beyān kıılınur ve gāh olur ki feyī vürūd u ityān ma‘nāsına gelür. Nitekim Ḥ‘āce Ḥāfız buyurur beyt:

Ṭama ‘zi-feyż-i kerāmet me-ber ki ḥalḳ kerīm

Güneḥ be-baḥşend ü ber-‘aşıḳān be-baḥşāyed

Ve gāh olur ki luṭf ma‘nāsına gelür. Ḥaşılı maḳāmına göre ma‘nā virilür.

Mahsül-i beyt: ‘Ābidler dirler ki iḥyā-yı leyl itmede feyżler vardur ḳaṅgı bir kimse ki bu müjdeyi bīdār ve uyanık olan gönüllerden getüre.

[409a] ‘Acz-rā zevḳīst ‘Urfī zān şödem zinhār-cūy

Ver ne kū zaḥmī ki derdem-rā be-zinhār āverd

¹⁰²⁷ [408a] şalavātullāhi ‘ālā-nebiyyinā ve ‘aleyhi: (‘a.m.) HM

¹⁰²⁸ [408a] Mūsā’nuñ dil-i şeydāsı: Mūsā HM

¹⁰²⁹ [408b] dinse şevḳ-i vişāl: HM’de yok

‘Acz-rā da olan rā taḥṣīṣ içündür ve *zevḳ-ide* yā vaḥdet-i nev ‘iyyedür ve ‘Urfī münādā ve ḥarf-i nidā maḥzūfdur ve *zān* edāt-ı ta ‘lildür ve *zinhār* emān ma ‘nāsınadır ve cūyla vaṣf-ı terkībī olmuştur. Aşlında cūyende-i zinhārdur. Nitekim bu gūne terākībūñ aḥvālī sābıkan tafṣīl üzre taḥkīk olunmuştur.

Maḥsül-i beyt: ‘Aczūñ baṭña şafāsī vardur ey ‘Urfī anuñiçün emān isteyüci oldum. Yoḥsa ḳanı bir zaḥm ki benüm derdümi emāna getüre yaḥud derdden muzāf maḥzūf ola. Ya ‘ni benüm ehl-i derd olan göñlümi emāna getüre.

-337- Giriftem ez-ğazab-ı şeh muḳarribān be-cehend

Hemīn ne bes ki giriftār-ı ḳurb-ı pādişehend

Cehend cehīdenden fi ‘l-i muzāri ‘ cem ‘ ğāyibdür şaçarlar ma ‘nāsına. Ammā bu maḥalde ma ‘nā-yı lāzımı murād olunup ḥalāş olurlar dimekdür.

Maḥsül-i beyt: Tıtayım ki ğazab-ı pādişāhdan muḳarribler ḥalāş olurlar ancak bu yetmez mi ki ḳurb-ı pādişāh giriftārlarıdır. Nitekim Şeyḫ ‘Aṭṭār ḳaddesallāhu rūḥahū buyurur:

Ḳurb-ı sulṭān āteş-i sūzān būved

Der-i mu ‘āmele me-küşā be-ḥ‘ācegān kīn ḳavm

Helāk-i ‘arbede vü keḳ nihāden-i külāhend

Ḥ‘ācegān ḥ‘ācenūñ cem ‘idür. Bu maḥalde ehl-i dünyādan ‘ibāretdür ve *helāk* bunda mütehālik ma ‘nāsınadır ve ‘*arbede* ‘ayınūñ fethiyle ve rānuñ sükūniyle ve bānuñ fethiyle şavaş ma ‘nāsınadır.

[409b] **Maḥsül-i beyt:** Ehl-i dünyā olan aḡniyāya mu ‘āmele ḳapusın açma ya ‘ni anlarla iḥtilāt u mu ‘āmele eyleme. Zīrā bu ḳavim ya ‘ni¹⁰³⁰ ehl-i dünyā külāhların egri ḳomaḳ ile ya ‘ni ‘ucb ü ğurūriyle ‘arbede ve¹⁰³¹ cidāle mütehāliklerdür. Ya ‘ni umūr-ı dünyeviyyede kārları ‘inād ve ‘arbededür. Mıṣrā ‘ı şānīde olan vāv ma ‘iyyet ma ‘nāsın ifāde ider.

‘Azāb-ı ehl-i şekāvet hemīn ḳadr kāfist

Ki tā-be-şām-ı ecel der-şikence-i günehend

Bu beytler ehl-i dünyāya ta ‘rīz vāḳı ‘ olmuştur.

¹⁰³⁰ [409b] bu ḳavim ya ‘ni: HM’de yok

¹⁰³¹ [409b] ‘arbede ve: HM’de yok

Mahşul-i beyt: Ehl-i şekāvete ‘azāb dünyāda bu kadar kāfīdür ki tā mevt gicesine dek ya ‘ni tā ölünceye dek günāh işkencesindedürler.

Zi-çin-i āb-rüy-ı nāz-ı tū mīşved ma ‘lūm ki

Dostān-ı tū muhtāc-ı nāme-i siyehend¹⁰³²

Çin büklüm ma ‘nāsınadır.

Mahşul-i beyt: Senūñ çin-i āb-rüy-ı nāzuñdan ya ‘ni nāzile kaşlaruñ çatduğundan ma ‘lūm olur ki ‘aşıkларуñ nāme-i siyāha muhtāclardur. Nāme-i siyāh ‘işyāndan ‘ibāretdür ya ‘ni senūñ ızhār-ı kahr u celālünden ma ‘lūmdur ki ‘aşıklar ger ma ‘şiyete cür’et ideler ve ol takrībler celālüne mazhar olalar¹⁰³³.

Be-dest-i rahmet ez-ān dād tāziyāne-i hışm

Ki reh-revān be-şitābend ü gümrahān be-rehend

Tāziyāne kamçı ma ‘nāsınadır ve hışma izāfeti beyāniyyedür.

Mahşul-i beyt: Hāzret-i cenāb-ı Bārī te ‘ālā dest-i rahmete tāziyāne-i hışmı andan ötri virdi ki sālīkler şitāb ideler. Ya ‘ni tarīk-ı müstakīimde olanlar kāhillik itmeyüp kaç ‘-ı merāhil-i hizmetde ve tayy-ı menāzil-i ‘ubūdiyyette şitāb ideler ve gümrah olanlar gümrah oldukların bilüp tarīk-ı müstakīime doğrılup egri yoldan halāş olalar.

[410a] Bişāretī bi-dih ey Rūh-ı Quds Yūsuf-rā

Ki ehl-i kāfile’i ber-kenār-ı rāh-ı çehend

Rūh-ı Quds hāzret-i Cibrīl-i emīndür şalavātullāhi ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi¹⁰³⁴ ve *kāfile* sābıkan mufaşşal beyān u taḥkīk¹⁰³⁵ olunmuşdur ve *çeh* cīm-i ‘acemīnūñ fetḥiyle çāhdan muḥaffedür kuyu ma ‘nāsınadır ve *nūn ü dāl*-i sākineler edāt-ı haberūñ cem ‘idür.

Mahşul-i beyt: Ey Rūh-ı Quds hāzret-i Yūsuf’a bir müjde vir ki ehl-i kāfile kıyunuñ yolu kenārındadurlar.

Be-āftāb ez-ān zerre-rā der-endāzend

Ki ‘özü-i merdüm-i kāmīl be-nākesī ne-nehend

¹⁰³² [409b] Zi-çin-i āb-rüy-ı nāz-ı tū mīşved ma ‘lūm ki/ Dostān-ı tū muhtāc-ı nāme-i siyehend: HM’de yok

¹⁰³³ [409b] Nāme-i siyāh ‘işyāndan ‘ibāretdür ya ‘ni senūñ ızhār-ı kahr u celālünden ma ‘lūmdur ki ‘aşıklar ger ma ‘şiyete cür’et ideler ve ol takrībler celālüne mazhar olalar: HM’de yok

¹⁰³⁴ [410a] şalavātullāhi ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi: HM’de yok

¹⁰³⁵ [410a] u taḥkīk: HM’de yok

Maḥsūl-i beyt: Āftāba zerreyi andan öturi atarlar mensüb iderler ki bir nākes ḥaḳḳında merdüm-i kāmīlūñ ‘özrin ḳabūl itmeye. Ya ‘ni bir kāmīle felān kimsenūñ nevākışın niçün tekmiḷ eylemezsin didüklerinde bir nikbeti nākış ve nā-ḳabūl kimsenūñ niçe tekmiḷ ideyim deyu i ‘tizār itmemek için zerreyi āftāba nisbet eylediler. Ya ‘ni āftāb-ı ‘ālem-tāb-ı zerre-perver olduğu gibi kāmīl olan kimse daḥı nākış-perver olmak gerekdür. Bu beyt daḥı ḥayret-endāz-ı ‘uḳūl-i muḥavvel olan ebyātdan olduğu mecmā ‘un ‘aleyh-i ehl-i ḳabūldür fete’emmel.

Zi-bes ki ḡamze-i her zişt-rā peziroftem

Be-mā zi-neng-i nīkūyān-ı şehir kem nige hend

Kem kāf-ı ‘Arabīnūñ fethiyle lügatde eksük ma ‘nāsınadır ammā böyle maḥallerden ‘ibāretdür¹⁰³⁶.

Maḥsūl-i beyt: Her çirkinūñ ḡamzesini ziyāde ki ḳabūl eyledüğümde ya ‘ni kemlerle ziyāde ihtilāt eyleyüp yaramazlıklarını ḳabūl eyledüğüm için şehriñ [410b] eyüleri ‘arından bize kem nige hler diyeni bize nazar eylemezler.

Çi sūd ḡüft ü şinev bā-cemā ‘atī ‘Urfī

Ki ḡüş ber-sūḥanī efkenend ü dil ne-de hend

Ḡüft ü şinev isimlerdür didi ḳodı ma ‘nāsına mükālemeden ‘ibāretdür.

Maḥsūl-i beyt: Ey ‘Urfī bir cemā ‘atle ḡüft ü şinev ne fā’ide ider ki bir söze ḳulaḳ bıraḡurlar ve ḡöñül virmezler. Ya ‘ni bir sözi diñlerler ammā cān u ḡöñülde diñlemezler.

-338- Ger Ḥudā yār-ı dil-nevāz ne-dād

Be-nevāziş merā niyāz ne-dād

Nevāziş ism-i maşdardur.

Maḥsūl-i beyt: Eger ḥazret-i Ḥudā yār-ı dil-nevāz virmeseydi baña nevāzişile niyāz virmezdi.

Ān ki ḥūy-ı bülend dād merā

Dil ü ṭab ‘-ı zamāne-sāz ne-dād

Zamāne-sāz vaşf-ı terkībīdür ma ‘nāsı zamāne ile muḥteliṭ olucı dimekdür.

¹⁰³⁶ [410a] böyle maḥallerden ‘ibāretdür: böyle yerlerde HM

Mahsül-i beyt: Ol Hudâ-yı ‘azîmü’ş-şân ki baña bülend ü ‘âlî hüy virdi. Zamâne ile muhteliğ olucı dil ü tab‘ virmedi.

Derdem efzûd rûz-ı kûteh-i vaşl

Ki sezâ-yı şeb-i dırâz ne-dād

Kûteh kûtâhdan muhaffefdür kışa ma‘nāsına ve *şeb-i dırâz*dan murād şeb-i dırâz-ı firkatdûr.

Mahsül-i beyt: Derdümi ziyâde eylemedi rûz-ı kûtâh-ı vaşl ki şeb-i dırâz-ı firkatın lâyıķını virmedi. Ya ‘ni şeb-i dırâz-ı firkatûñ lâyıķı imtidād-ı rûz-ı vaşl idi. Müyesser olmayup derdümi ziyâde eyledi.

Gerdiş-i dehr bâğ-ı baht-ı merā

Nev-bahâr-ı çemen-tırâz ne-dād

Gerdiş kâf-ı ‘Acemînuñ fethiyle ve rānuñ sükûniyle ve dālûñ kesriyle [411a] ve şîn-i mu‘ceme ile ism-i maşdardur dönüş ma‘nāsına ve *dehr* zamān ma‘nāsına müsta‘meldür ve *bâğ-ı baht* izāfeti beyāniyyedür ve *çemen-tırâz* vaşf-ı terkibidür çemen bezeyüci ya ‘ni çemene zîb ü zînet¹⁰³⁷ virici ma‘nāsınadır.

Mahsül-i beyt: Zamānuñ dönüşü ya ‘ni fuşûl-i erba‘anuñ te‘ākub u tevālisi benüm bâğ-ı bahtuma çemen bezeyüci nev-bahâr virmedi. Ya ‘ni felek murādum üzre devr itmedi.

Çün be-ğod dostet kunem ki felek

Mihr-i tîhü be-şāhbāz ne-dād

Tîhü tānuñ kesriyle ve hānuñ zammıyla çöl kuşudur ve *şāhbāz* gāyet eyü toğāndur. Ammā bu maħalde tîhü kendüden ve şāhbāz cānānından kināyetdûr.

Mahsül-i beyt: Niçe kendüme seni dost ideyim ki felek şehbāza çöl kuşına muħabbet itmegi virmedi.

Ān ki her şām-rā seher dādest

Yek neşîb-i merā firāz ne-dād

Lügatde *neşîb ü firāz* iniş yoķuşdur ammā bunda alçaklıķdan ve yükseklikden ‘ibāretdür.

Mahsül-i beyt: Ol Hudâ-yı ‘azîmü’ş-şân ki her giceye seher virmişdür. Benüm bir alçaklığuma yükseklik virmedi ya ‘ni beni fuķarādan halk eyledi.

¹⁰³⁷ [411a] ü zînet: HM’de yok

Sîm-i kalb-i hayâtem ez-hisset

Çerh vâmem girift ü bāz ne-dād

Sîm-i kalb-i hayâtem izâfetleri ikisi beyâniyye ve biri lâmiyyedür ve *vâm* borc ma‘nâsınadır.

Maḥsûl-i beyt: Hayâtumuñ kalb akçesini felek benden borç aldı ve giri virmedi. Murād a‘mār-ı güzeste ‘avdet itmedügin beyândur ve hayâtını sîm-i kalbe [411b] ya‘ni geçmez akçeye teşbîh eylediği bîhûde ‘ubûrından ‘ibâretdür.

Tā-be-nāzem küşted der-âḫir-i kār

Evvelem hū be-ḫışm ü nāz ne-dād

Maḥsûl-i beyt: Cānān beni ‘ākıbet nāzile öldürmegiçün ibtidā beni ḫışm u nāza mu‘tād eylemedi. Ya‘ni evvel mülāyemetlikler gösterüp sonra nāz u istiğnāya başladı.

Bes ki ‘Urfî be-zerḫ şöhret dāşt

Ḳalb-i ō-rā kesî güdāz ne-dād

Maḥsûl-i beyt: Ziyāde ki ‘Urfî zerḫ u riyāyla şöhret tutdı ya‘ni meşhūr oldı. Zîrā anuñ ḳalbine kimse güdāz virmedi. Ya‘ni anuñ ḳalbini kimse yakup eritmedi. Ḥāşılı ‘Urfî’nüñ ziyāde riyāyla meşhūr olduğu ‘āşık olmaduğındandır.

-339- Kirişme dest der-âgüş-ı nüş-ḥand-i tū bād

Ġubār-ı fitne serāsîme-i semend-i tū bād

Kirişme dest taḳdîm ü te’ḥîre maḥmûl olup dest-i kirişme taḳdîrindedür ve nüş-ḥand tatlı gülüş ma‘nâsınadır. Ya‘ni ḥande-i ihtiyārî ki ḳıddı zehr-ḥanddür ve *ġubār* toz ma‘nâsınadır ve fitneye izâfeti beyâniyyedür ve *semend* sîn ü mîmüñ fetḫalarıyla böyle maḥallerde muṭlaḳâtdan ‘ibâretdür.

Maḥsûl-i beyt: Kendi dildârına yâḥud ḥübāndan birine ḥıṭâb idüp buyurur ki kirişme ya‘ni nāz u şîve senüñ nüş-ḥandüñ âgüşında olsun. Ġubār-ı fitne senüñ semendüñ serāsîmesi olsun.

Demî ki âteş-i ḥüsn-i tū şu ‘leḥîz şeved

Hezār merdûmek-i dîde’em sipend-i tū bād

Şu ‘leḥîz şu‘lenāk ma‘nâsınadır, [412a] *merdûmek* iki mîmüñ fetḫalarıyla ve dālüñ zammıyla ve kâf-ı ‘Arabîyle ki edât-ı taşğîrdür. Göz bebecigi ma‘nâsınadır ve dîdeye izâfeti lâmiyyedür ve *sipend* sînüñ kesriyle ve bâ-yı ‘Acemînüñ fetḫiyle yüzerlik ma‘nâsınadır.

Mahşul-i beyt: Bir sâ‘at ki senüñ âteş-i hüsnüñ şu ‘lenāk ola, biñ gözüm bebecigi saña yüzerlik olsun. Ya ‘ni şu ‘le-i âteş-i hüsnüñde yansun ve ma ‘lüm ola ki yüzerligi def‘-i âfet-i ‘ayn için tebhîr itdükleri meşhûrdur.

Serî ki halka-i fitrāk-i dost miüfted

Mürüvvetest ki güyend der-kemend-i tû bād

Ser baş ma ‘nâsinadur ve *yā* vahdet içündür ve *ki* harf-i rābıt-ı şıfatdur ve *halka* lafzı merhûm Sūdî efendi Hâfız şerhinde beyân idüp zevi’l-‘uqûlde lâmuñ sükûnıyla ve gayrıda feth-i lâmla isti ‘māl olunur deyu tahkîk eylemiş. Pes vech-i meşrûh üzre bu maḥalde sükûn-ı lâm ri‘âyet-i vezniçün olduğı mā-lā-kelâmdur ve *fitrāk* terki ma ‘nâsinadur.

Mahşul-i beyt: Bir baş ki halka-i fitrāk-i dost vâkı‘ olur ya ‘ni halka-i fitrāk cānāna düşer, mürüvvetdür ki ol baş senüñ kemendüñde olsun diyeler. Hıṭāb yine mezkûr cānāna rāci ‘dür.

Be-müdde ‘î çi du ‘āhā-yı bed ne-kerdem lîk

Dilem ne-dād ki güyem esîr-i bend-i tû bād

Müdde ‘î böyle yerlerde ağıyar ve raķibden ‘ibāretdür.

Mahşul-i beyt: Raķibe ne bed-du‘ālar eyledüm lākin göñlüm izin virmedi ki senüñ [412b] esîr-i bend-i ‘aşkuñ olsun diyem. Ya ‘ni raķibe itmedüğüm bed-du‘ā kalmadı. Ammā senüñ giriftār-ı ‘aşkuñ olsun dimege göñlüm kâ‘il olmadı. Bu gazel daḥı faķaṭ bulundu.

-340- Kesî zi-meclis-i mā şādmān be-der ne-reved

Nesîm-i bāde ezîncā dimāğ-ı ter ne-reved

Be-der ne-reved isti ‘mālde ḥurūcdan ‘ibāretdür ve *nesîm-i bāde* izāfeti şıfatuñ mevşûfına izāfetidür ve *dimāğ-ı ter* bunda ter dimāğ taķdîrindedür ve mesrûrdan ‘ibāretdür ve ḥuşk dimāğ bunun zıddıdır ya ‘ni mağmûmdan kināyetdür.

Mahşul-i beyt: Kimse bizüm meclisümüzden şādmān çıkmaz. Bāde-i hoş-büy bile bu meclisden ter dimāğ gitmez ve cā‘izdür ki nesîm bunda koķu ma ‘nāsına olup bādeye izāfeti lâmiyye ola. Ya ‘ni bādenüñ hoş koķusu bile bu meclisden ter dimāğ gitmez dimek ola.

Çerāğ-ı ḥalvet-endîşe dāğ-ı nā-kāmîst

Ḥudā kunād ki ĩn dāğ ez-ciger ne-reved

Kunād emr-i gāyib ma ‘nâsinadur ve bir şābit ü dāyım lafzı muķadderdür.

Mahsül-i beyt: Hılvat-endişümde fûrûzân olan çerâğ nâ-murâdlık dâğıdır. Cenâb-ı Bârî te ‘âlâ dâym ü şâbit eylesün ki bu dâğ benüm cigerümde gitmesün.

Çünân bisât-ı edeb tarh kun ki pervâne

Be-ıavaf-ı şem ‘ be-şühî-i bâl ü per ne-reved

Bisât döşenen eşyâda müstâ ‘meldür ammâ bunda zıkr-i maḥal ve irâde-i ḥâl tarîkı üzre meclisden kinâyet olmak münâsib olduğına şem ‘-i pervâne karînedür [413a] ve ‘âlâ-küllî vech edebe izâfeti beyâniyyedür.

Mahsül-i beyt: Öyle meclis-i edeb tarh eyle ya ‘ni öyle bir meclis-i edeb âreste eyle ki pervâne bâl ü per küstâhlığıyla ya ‘ni bâl ü perde olan kuvvet-i tayarânile şem ‘i tavâf itmege gitmeye.

Çigüne güş be-destân-ı bü’l-füül kuned

Merâ ki bâ-dil-i ḥâmûş-ı ḥod be-ser ne-reved

Bü’l-füül mübâlağa ile füül ve ḥod-pesend olan kimseye dirler ki kendüye lâzım olmayacak ve elinden gelmeyecek işlere karışa. Ammâ bu maḥalde raḳîbden ‘ibâretdür ve *be-ser ne-reved* bunda iltifât eylemez ma ‘nâsınadır.

Mahsül-i beyt: Cânân raḳîbüñ efsânesini niçe dinler benüm ki dil-i ḥâmûşuma iltifât eylemez.

Refîk-i bâdiye-i râz reh-revî bâyed

Ki nîm-kâm be-hem-râh bî-ḥaber ne-reved

Mahsül-i beyt: Şahrâ-yı râz refîkı bir yolcu gerekdür ki yarım adım yoldaşından ḥabersiz gitmeye.

Zi-dâmen-i terem ey ebr-i tevbe dest bi-dâr

Ki in mu ‘âmele ez-pîş bâ-ḳadr ne-reved

Ebr bulud ma ‘nâsınadır ve tevbeye izâfeti beyâniyyedür.

Mahsül-i beyt: Ey tevbe buludı âlûde-dâmenümde el çek ya ‘ni dâmenümde olan âlâyışı yumadan el çek. Zîrâ bu mu ‘âmele muḳadderde olandan ziyâde gitmez. Ya ‘ni bu bende olan ter dâmenlik muḳadder olandan ziyâde vücûd bulmaz. Bu gâzel daḥı tettebbu ‘ olunan devâvîn-i¹⁰³⁸ ‘Urfî’de böyle bî-maḥlaş bulundı.

-341- Kesî mey tarabem der-ayâğ mîrîzed

¹⁰³⁸ [413a] olandan ziyâde vücûd bulmaz. Bu gâzel daḥı tettebbu ‘ olunan devâvîn: HM’de yok

Ki zehr-i ğam be-gelū-yı ferāġ mīrīzed

Mahşul-i beyt: Bir kimse [413b] ya ‘ni sākī cāmemi tarab doldurur ki zehr-i ğamı ferāġ boğazına döker. Ya ‘ni zehr-i ğamla ferāġı ke’ennehū helāk idüp ber-taraf ider ve bi’l-cümle artık baña ferāġ yüzün göstermez.

Kesī ‘inān-ı dilem mīkeşed be-kūy-ı murād

Ki hār-ı fitne be-rāh-ı sürāġ mīrīzed

Sürāġ sīnūñ zammıyla şormak ma ‘nāsınadır. Nitekim Muhteşem dimiş mısra ‘:

Sürāġ-ı Yūsuf-ı men kun zi-bend ü āzād

Mahşul-i beyt: Bir kimse yāhud¹⁰³⁹ şol kimse ‘inān-ı dilümi kūy-ı murāda çeker ki rāh-ı sürāġa hār-ı fitne döker. Ya ‘ni baña kūy-ı murāda şol kimse reh-nümā olur ki rāh-ı sürāġ tefak্কud u talebe hār-ı fitne döker.

Kesī be-ni ‘met-i maşşūd perveriş dehedem

Ki üstüh^vān-ı hümā pīş-i zāġ mīrīzed

Perveriş ism-i maşşūd terbiye ma ‘nāsına ve *üstüh^vān-ı hümādan* murad hümānuñ ğıdāsı olan kemikdür.

Mahşul-i beyt: Baña şol kimse ni ‘met-i maşşūdile perveriş ü terbiye virür ki üstüh^vān-ı hümāyı zāġ öñüne döker. Ya ‘ni murād idicek üstüh^vān-ı hümāyı zāġ-ı haķire ğıdā ider.

Gedā-yı nūr büved āftāb der-bezmī

Ki ‘aşķ hūn-ı ciger der-çerāġ mīrīzed

Gedā bunda sā’il ma ‘nāsınadır.

Mahşul-i beyt: Āftāb sā’il-i nūr olur bir meclisde ki ‘aşķ anda çerāġa hūn-ı cigerle fūrüzān olan çerāġ-ı bezm-i ‘aşķuñ āftāb deryüzeger nūrıdır. Hāşılı çerāġ-ı ‘aşķ āftābdan rüşen olduġın beyāndur.

Dem-i Mesīh büved der-mizāc-ı mürde-dilān

Hādīş-i ‘aşķ ki hūn-ı ferāġ mīrīzed

Mesīh hażret-i ‘İsā [414a] şalavātullāhi ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhidür¹⁰⁴⁰ ki ihyā-yı emvāt anuñ mu ‘cizāt-ı enfās-ı hālīşātındandır.

¹⁰³⁹ [413b] bir kimse yāhud: HM’de yok

¹⁰⁴⁰ [414a] şalavātullāhi ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhidür: (‘a.m.)’dur HM

Maḥsūl-i beyt: Ālām-ı dünyāyla mürde-dil olanlaruñ mizācında ḥazret-i ‘İsā nefesi olur. ‘Aşk kışşası ki ḥūn-ı ferāğ döker ya ‘ni müsāmere-i mihr ü muḥabbet mürde-dilleri işğāl-i māsivadan ferāğ virüp iḥyā ider fete’emmel.

Be-cūş-ı ‘aşk be-nāzem ki ez-şikāf-ı dilem

Be-cāy-ı kaṭre-i ḥūn derd ü dāğ mīrized

Maḥsūl-i beyt: Cūş-ı ‘aşka kurbān olayım ki yüregüm yarığından kan tamlası yerine derd ü dāğ döker.

Zekāt-ı māye-i rızk-ı menest ān ki felek

Be-ceyb-i ḥulle-i ṭāvus-ı bāğ mīrized

Māye bunda sermāye ve nişāb-ı māl ma‘nalarına olmak mümkündür ammā zekāta ma‘nā-yı şānī münāsibdür.

Maḥsūl-i beyt: Benüm rızkumuñ nişābı zekātıdır ol nesne ki felek ṭāvus-ı bāğuñ ḥullesi ceybine döker. Murād iddi ‘ādur.

Żamīr-i rūşen-i mā bīn ki zulmet-i ‘Urfī

Be-dāmeneş güher-i şeb-çerāğ mīrized

*Dāmeneş*de olan şīn-i żamīr żamīr-i rūşene rāci‘dür ve *şeb-çerāğ* sâbıkan beyân olunmuşdur.

Maḥsūl-i beyt: Bizüm rūşen żamīrümüzi gör ki ‘Urfī’nüñ zulmeti anuñ dāmenine şeb-çerāğ döker. Ya ‘ni rūşen¹⁰⁴¹ kıyās eyledüğümüz żamīrümüzüñ dāmenine ‘Urfī’nüñ zulmeti şeb-çerāğ döker.

-342- Kesī ki reh be-ḥarīm-i riā ne-miāred

Nevīd-i vaşl be-sūyeş şabā ne-miāred

Ḥarīm-i riā izāfeti beyāniyyedür ve *nevīd* nūnuñ fethiyle müjde ma‘nāsınadır ve *sūyeş*de olan şīn-i żamīr mezkūr kimseye rāci‘dür.

Maḥsūl-i beyt: [414b] Şol kimse ki ḥarīm-i riāya yol getürmeye duḥūl itmeye. Şabā ol kimsenüñ cānibine vuşlat müjdesin getürmez.

Kesī be-zümre-i erbāb-ı dil ne-dāred rāh

Ki tuḥfe’i zi-na ‘īm ü vefā ne-miāred

¹⁰⁴¹ [414a] rūşen: HM’de yok

Mahsûl-i beyt: Eyü şabr ki cānān kirişme elin bağlaması henüz hüsni rûy-ı hayāya getürmez. Ya ‘ni cānān dest-i nāz u şiveyi bağlamak ile hüsni rûy-ı hayāya getürüp şühlik idemez. Dest-i kirişme-i hüsni rûy-ı hayāya getürmek şühlikdan ‘ibāretdür.

Kesī diger zi-ki cūyed kilīd-i genc-i murād

Ki kurb-i ‘acz ü kabûl-i du ‘ā ne-miāred

Mahsûl-i beyt: Bir kimse dahı kimden ister murād hazīnesi miftāhın ki ol miftāhı kurb-i ‘acz ü kabûl-i du ‘ā getürmez. Ya ‘ni kurb-ı ‘acz ve kabûl-i du ‘ā kilīd-i künc-i murādı ele getürmeyicek dahı ne ile ele getürilür. Ve bi’l-cümle ‘acz sebeb-i kabûl-i du ‘ā iken ne ‘aceb du ‘āmuz kabûl olup murādumuz hâşıl olmaz deyu ‘arz-ı niyāz ider.

Be- ‘ālemī kunedem āftāb-ı fitne kebāb

Ki kes penāh be-zill-i hümā ne-miāred

Āftāb-ı fitne izāfeti beyāniyyedür.

Mahsûl-i beyt: Āftāb-ı fitne beni bir ‘ālemde kebāb ider ki hümā sāyesine şıgınmaz.

Dil-i ecel şikend verne kū demī

Kez-dost kâfile cān şabā ne-miāred

Mahsûl-i beyt: Ecelün hâtırı şikest olur yoḥsa xanı bir vakt ki cānāndan şabā biñ kâfile cān getürmeye. Ya ‘ni zinde-dil olan ‘aşıklara ecel incinür yoḥsa taraf-ı cānāndan şabā niçe biñ hayāt [415a] ihîār itmekdedür. Dil-i ecel şikend buyurduğı iddi ‘ā’idür.

Ez-ān be-mey-kede ber-geştem ez-ḥarem

Kāncā kesī kirişme-i zerḳ u riyā ne-miāred

Mahsûl-i beyt: Ḥarem-i Ka ‘be-i şerīfeden ḥarābāt-ı ‘aşḳ u muḥabbete anuñçün sülük eyledüm ki zīrā anda kimse zerḳ u riyā kirişmesin getürmez. Ya ‘ni ol ḥarābāt-ı ‘aşḳda kimse riyāya müte ‘allıḳ eviā ‘ u ḥareket eylemez.

Ne-güfte şükr-i tū ‘Urfī ne-mişeved teslīm

Me-gū ki resm-i şehīdān be-cā ne-miāred

Mahsûl-i beyt: Cānāna ḥitāb idüp buyurur ki senün şükrün dimeden ‘Urfī teslīm olmaz ya ‘ni cānān şehīd itdügünden ötüri şükr itmeden ‘Urfī cān virmez. İmdi dime ki ‘Urfī şehīdān-ı ‘aşḳuñ ‘ādetini yerine getürmez.

-343- Kesī ki dil be-vefā-yı tū ‘işve-kīş nihād

Hezār dāğ-ı nedāmet be-cān-ı ḥıṣ nihād

İşve-kîş vaşf-ı terkibîdür ‘aşk mezhebli ma‘nāsına ammā isti‘mâlde gönül aldayıcı ma‘nāsınadır.

Maḥsûl-i beyt: Bir kimse ki yahud şol kimse ki sen gönül aldayıcı dilberün vefāsına gönül kodı ya‘ni baña vefā ider deyu saña gönül virüp ‘aşık kimse kendi cânına biñ dāğ-ı nedāmet kodı ya‘ni çok peşimān oldı.

Kesî be-rāh-ı tû erzed ki pā zi-dîde kuned

Ki gül be-zîr-i ḳadem dîd ü be-nîş nihād

Maḥsûl-i beyt: Senün rāh-ı ‘aşkuña sülûk itmege şol kimse lâyıḳdur ki gözinden ayak ide ki tabanı altında gül göre ve ayağın dikene ḳoya. [415b] Ya‘ni güle başmayup ḥāra başa. Ḥāşıl-ı kelām gözini ḥārdan şaḳınmaya.

Şehādetes çü murād-ı dükevn der-ḳademest

Kesî ki pāy-ı taleb der-reh-i tû pîş nihād

*Şehādetes*de olan zamîr izmār ḳable’z-zikr tarîḳıyla kesîye rāci‘dür.

Maḥsûl-i beyt: Şehādet iki cihān murādı gibi anuñ ḳademindedür ya‘ni iki cihānda maḳşûdı¹⁰⁴² ḥāşıl olduğı gibi şehādet dahı ḥāzırıdur. Şol kimse ki senün yoluñda pā-yı talebi önüne kodı yāḥud ilerü kodı.

Kirişme’i dehed ümmîd-i ‘ömr-i cāvîd

Ki merg behr-i şükûn tîr-i ô be-kîş nihād

Kirişme’i bunda şāḥib-i girişme’i taḳdîrindedür ve *yā* vahdet içündür ve *şükûn* şîn-i mu‘ceme ve kâfuñ zammeleriyle nazîr ma‘nāsına olduğı bunda aḳdem tafşîl olunmışdur. Ve *kîş* oḳ zarfıdur şadaḳ ve terkeş ma‘nāsına.

Maḥsûl-i beyt: Baña bir nāzenînün girişmesi ebedî ‘ömre ümîd virür ya‘ni beni ārzümend-i ‘ömr-i cāvîd ider. Ḥāşılı ol girişmenün şehîdi olursam ‘ömr-i cāvîde nā’il oluram ki ecel anuñ oḳunı teyemmünen şadaḳına kodı. Murād iddi‘adur.

Ne kāfirem ne müselmān merā ki āteş zed

Ki neng-i sūḥten-i men be-dîn-i ḥ’îş nihād

Maḥsûl-i beyt: Ben kāfir degülem ve kemā-hüve’l-vācib şerāyit-i İslāmiyyeyi yerine getürmege ḳādir degülem. Baña kim āteş urdı ki beni yakmak ile kendi dînine ‘ār kodı

¹⁰⁴² [415b] maḳşûdı: murādı HM

ya ‘ni beni yakmağa kim tenezzül ider? Murād i ‘tirāf-ı ‘aciz ü kuşûrdur. Nitekim bir kaşidesinde [416a] dahı dimişdür beyt:

Müselmānī kesī dāned ki der-yek-rengī-i vahdet

Zi-her mū çeşme-i hūn rīzed er hānī müselmāneş

Ammā haqīkatde bu maķūle ebyātuñ cümlesi ‘uşşākuñ mazhar-ı nūr-ı tecellī olup vücūdları nūr-ı şuhūdda müstehlek olduğı mertebeden ‘ibāretdür ki bu mertebe ıstılāhları üzre ālem-i ıtlāk olup teklīf ü tekellüfden berīdür.

Zi-mağz-ı ‘Urfī ez-ān hūn-ı hoş-nesīm çeked

Ki deste-i gül-i ğam ber-dimāğ-ı rīş nihād

Hoş-nesīm vaşf-ı terkībī aķsāmındandır ve *rīş* mecrūh ma ‘nāsınadır.

Mahşül-i beyt: ‘Urfī’nün beyninden anuñiçün güzel koķulu ķan tamlar ki zīrā ‘Urfī dimāğ-ı rīşine bir deste ğam gülī ķodı.

-344- Kesī kū der-teb-i ‘aşķ-ı tū nabī-ı h’iştēn ğired

Be- ‘ayb-ı ğod-perstī ber-zebāneş merd ü zen ğired

Mahşül-i beyt: Bir kimse ki yāhūd şol kimse ki senūñ ‘aşķuñ sıtmasına kendi nabzını tıtar ya ‘ni kendüye ‘ilāc u dermān fikrin ider. Ol kimsenūñ lisānını merd ü zen ğod-perestlik ‘aybıyla tıtar. Ya ‘ni hāķ-ı ‘ālem ol kimse kendi ve ğodın suçıdır deyu ta ‘yīb iderler.

Ne-yārāmed dil-i derd-āşinā der-cāme-i hestī

Eger ārām ğired çend rūzī der-kefen ğired

*Derd-āşinā*¹⁰⁴³ vaşf-ı terkībīdür.

Mahşül-i beyt: Derd-āşinā olan gönül cāme-i vücūdda ārām-ı ķarār eylemez. Eger ārām tıtarsa birkaç gün kefen ārām tıtar.

Dem-i ‘İsā be-ĥandāned [416b] gül-i ümmīd-i şayyādī

Ki der-faşl-ı bahārān dām-ı ō murğ-ı çemen ğired

Dem-i ‘İsā böyle maķallerde nesīm-i seherīden kināyet olur. Nitekim merhūm Bāķī efendi buyurur beyt:

‘Ālem ĥayāt-ı nev bulur cānlar baĝışlar dem-be-dem

Enfās-ı rūḥullahdur ğüyā nesīm-i şubḥ-dem

Ve mışrā ‘-ı şānīde olan ō zamīri şayyāda rāci ‘dür.

¹⁰⁴³ [416a] āşinā: HM’de yok

Mahsül-i beyt: Nesīm-i seherī ḥandān ider şol şayyāduñ ümīdi gülini ki bahārlar faşında ya ‘ni eyyām-ı bahārda anuñ tuzağı murg-ı çemen tutar.

Ez-ān bā- ‘aşk hergiz iltifātī nīst taqvā rā

Ki ‘aşık nükte ber-zāhid be-kīş-i berehmen gīred

Berehmen bunda zāhiri üzredür.

Mahsül-i beyt: Anuñiçün ‘aşk sebebiyle taqvāya iltifāt yokdur. Zīrā ‘aşık zāhide mezheb-i berehmenle daḥl ider ya ‘ni zerḫ u riyāyla çekdiği riyāzatlar bī-fā’idedür deyu i ‘tirāz ider. Ammā lisān-ı şūfiyye üzre daḥı ma ‘nā mümkindür ya ‘ni berehmen mürşid-i mürtaşdan kināyet olup tarīḫ-i mürşid-i mürtaşda olan yaḥud mürşid-i mürtaş tarīḫıyla ya ‘ni kendüsi mürşid-i kāmīl olan ‘aşık zāhid-i ḥuşke daḥl ider dimekdür.

Meh-i Ken ‘ān be-ḥ’ābest ey şabā ber-pīrehen bi-güzer

Ki gürgī nāgehān dūnbāl-i būy-ı pīrehen gīred

Meh-i Ken ‘ān ḥazret-i Yūsuf şalavātullāhi ‘alā-nebiyyinā ve ‘āleyhi¹⁰⁴⁴ ḥazretleridür ammā böyle maḥallerde şu ‘arā kendi cānānlarından kināyet iderler. Nitekim Ḥ’āce Ḥāfız buyurur mısra ‘:

Meh-i Ken ‘ānī-i men mesned-i Mısr-ı ān tū şöd

Ve *pīrehen* göñlekdür [417a] ve *gürk* kâf-ı ‘Arabīnūñ zammıyla kurd ma ‘nāsınadur ve *yā* vahdet içündür ve *dūnbāl* dālūñ zammıyla ard ma ‘nāsınadur ammā bu maḥalde iz ma ‘nāsın ifāde ider.

Mahsül-i beyt: Cānān ḥ’ābdadur ey şabā, pīreheni üzre uğra ya’ ni cānānı luṭufla uyar. Zīrā muḥtemeldür ki nāgāh bir kurd ya ‘ni kurd gibi bir mūzi raḫīb anuñ pīreheni koḫusunuñ izin tuta. Ya ‘ni cānānuñ ḥ’ābda olduḡın bir vechile ḥaber alup nāgāh varup vişāline ire.

Ḥazān-ı şekve ṭay şöd mevsim-i gülzār-ı şükr āmed

Ġamem ‘ālem girift eknūn neşāṭem encümen gīred

Ḥazān-ı şekve izāfeti beyāniyyedür ve şekve şikāyet ma’ nāsınadur şekvā gibi ve mevsim-i gülzār-ı şükr izāfetleri lāmiyye ve beyāniyyedür.

Mahsül-i beyt: Ḥazan-ı şikāyet şay oldı ya ‘ni nihāyet buldı gülzār-ı şükr zāmānı geldi. Ġamım dünyāyı tutdı şimdi neşāṭ u sürürüm encümen tutar. Ya ‘ni meclis-i ‘işret ārāste ider.

¹⁰⁴⁴ [416b] şalavātullāhi ‘alā-nebiyyinā ve ‘āleyhi: (‘a.m.) HM

Kücā üfted nazar ber-ḥāk-i rāhī ḥod-perestī rā

Ki şad cā her ḳadem reh ber-ḥayāl-i ḥı̄ştēn gīred

*Ḥāk-i rāhī*den murād ḥāk-i rāh olmuş kimsedür ve *ḥod-perest* vaşf-ı terkibidür. Bi-ḥasebi'l-lügat ma' nāsı kendüye tapıcı dimekdür ammā isti' mālde kendi vücūdn sevice ma' nāsınadır ve *yā* tenkīr içündür ve rā taḥşış ifāde ider.

Mahşül-i beyt: Ḥāk-i rāh olmuş kimseye ḥod-perestün nazarı ḳande vāḳı' olur. Ya'ni ḥod-perest olan kimse vücūdnı [417b] ḥāk-i rāh itmiş kimse ḳande nazar ider. Ya'ni nazar itmez. Zīrā ḥod-perest olan kimse yüz yerde her ḳademde kendi ḥayālī üzre yol tutar. Ya'ni kendin taşavvur idüp begenür.

Kemāl-i 'aşḳ u luṭf-ı ḥüsn ü mihr-i āsmān bāyed

Ki bülbül yek nefes ḥod-rā be-destān der-süḥan gīred

Destān bunda nağmeden 'ibāretdür.

Mahşül-i beyt: Kemāl-i 'aşḳ ve luṭf-ı ḥüsn ve muḥabbet-i felek gerekdür ki bülbül bir sâ'at kendüyi nağme ile süḥanda tuta. Ya'ni nağme¹⁰⁴⁵ itmekle müterennim olduğı ḥâlde ḳarār ide.

Revem der-küşe-i tenhā vü rīzem ḥün-ı ḥod 'Urfī

Me-bādā vaḳt-i mürden nā-şināsī dest-i men gīred

Nā-şinās bīgāne ma' nāsınadır ve *yā* vaḥdet içündür.

Mahşül-i beyt: Bir tenhā küşeye varayım ve kendi ḳanıımı dökeyim ya'ni varup kendümi bir tenhā bucaḳda ḳatlı ideyim. Ey 'Urfī olmaya ki ölmek vaḳtinde bir bīgāne benüm elim tuta.

-345- Kesī kez-faḳr cūyed kām-ı dil dervīş key māned

Dilī kez-niş yābed mummyāyī riş key māned

Mahşül-i beyt: Şol kimse ki faḳr u fāḳadan murād ister ya'ni maḳşūdı faḳīr-i ḥaḳīḳī olmaḳdur. Ol kimse ḳaçan faḳīr ḳalur ya'ni ḳalmaz. Şol gönül ki niş ü nişterden mummyā bulur ḳaçan mecrūḥ [ḳalur]. Mısrā' -ı şānī irsāl-i meşel ḳabīlindendür ve kesī ve dilīde olan yālar vaḥdet olmaḳ da cā' izdür.

Çü neşter miḥaled ye's-i temennā der-dilem ārī

[418a] Temennāyī ki der-dil be-şikend ez-niş key māned

¹⁰⁴⁵ [417b] nağme: HM'de yok

Niṣ bunda neṣter ma ‘nāsınadır.

Mahsül-i beyt: Ye’s-i arzū gönülüne neṣter gibi batar belī bir arzū ki gönülde kırılır ya ‘ni zuhūr bulmaz. Öyle arzū neṣterden kaçan kalur ya ‘ni derūnı neṣter gibi pür-zahm ve rīṣ-i ıztırāb ider.

Kücā der-dil güzārem nāle vaṣleṣ der-naẓar dārem

Kesī kīn ṣayd bīned nāvekeṣ der-kīṣ key māned

Mahsül-i beyt: Gönülde nāleyi kande koyayım ya ‘ni niçe pinhān ideyim. Zīrā vaṣl-ı cānānı nāẓarumda tutaram ya ‘ni yārūn viṣālī nāẓarumdadur. Bir kimse ki yāḥud ṣol kimse ki ṣikār göre anuñ oḳı ṣadaḳında kaçan kalur. Mıṣrā’-ı ṣānī irsāl-i meṣel kabīlindendür.

Temāṣā-yı me ‘ānī-rā eger çeṣmī be-dest ārī

Fuzūlīhā-yı īn ‘aḳl-ı ṣalāḥ-endīṣ key māned

Mahsül-i beyt: Temāṣāmı me ‘ānī için eger bir çeṣm ele getirürseñ bu ‘aḳl-ı ṣalāḥ-endīṣūñ fuzūllıḳları kaçan kalur. Ya ‘ni eger çeṣm-i baṣirete mālīk olursañ ‘aḳl-ı ṣalāḥ-endīṣūñ fuzūllıḳları ber-ṭaraf olup ‘ayne’l-yaḳīn her sırr-ı nühüfteyi görürsin.

Zi-iḥṣān-ı ḡam āḫir her ser-i müyem tevānger ṣöd

Kesī keṣ ḡam velīni ‘met büved dervīṣ key māned

Mahsül-i beyt: Her kılımuñ ucu iḥṣān-ı ḡamdan ḡanī oldı. Bir kimse ki ḡam anuñ velī ni ‘meti ola kaçan faḳīr kalur. Murād māl-ā-māl ḡumūm olduḡın beyāndur ve keṣ lafzında olan kāfī fetha ve kesre ile [418b] oḳumaḳ cā’izdür. Nitekim sābıḳan tafṣīl üzre taḥḳīḳ olunmıṣdur.

Zebūn-ı ḥod ṣödī ‘Urfī vü ez-pes māned kān māndī

Kesī ger ḥıṣ māned ez-dīgerī derpīṣ key māned

Mıṣrā’ -ı ṣānī evveli beyān ider.

Mahsül-i beyt: Ey ‘Urfī kendi zebūnuñ olduñ ve girü kalanlardan ḳalduñ. Bir kimse ki kendiden ḳaldı ya ‘ni ḫarekete mecālī ḳalmadı ḡayrıdan ileri kaçan kalur. Ya’ ni kendiden ḳalan kimse ḡayrıdan ileri niçe bulunur.

-346- Kesī mīve-i ḡam zi-bāḡem ne-ḫōred

Ki ḫasret be- ‘īṣ ü ferāḡem ne-ḫōred

Mahsül-i beyt: Bir kimse benüm bāḡumdan mīve-i ḡam yemedi ki benüm ‘īṣ ü ferāḡuma ḫasret yemedi. Ya ‘ni benüm bāḡumdan her kim mīve-i ḡam yediyse ‘īṣ ü

ferāğuma ya ‘ni ferāğ-ı bāl ile zevk u şafāma taḥassür itdi. Bāğdan murād bāğ-ı ‘aşk u muḥabbetdür ve anuñ ḥāşılı ğam u miḥnetdür ki erbāb-ı ‘aşka şehd ü şekerden lezizterdür. Pes netice-i kelām zevk-i ğam-ı ‘aşkı beyāndur.

Ne-yāsüdem ez-ḥörden-i ğam demī

Ki endiše-i [ġam] dimāgem ne-ḥōred

Maḥsül-i beyt: Ğam yemekden āsüde oldum bir sâ’ at ki endiše-i ğam benüm dimāğım yemedi. Ya ‘ni her ne zamān ki ğamdan āsüde oldum ise niçün āsüde oldum deyu peşimān olup çekdigüm endiše-i ğam beynimi yedi. Ya ‘ni ğam içün çekdigüm kāsāvet beni ziyāde muḫtarib eyledi.

Dü şad şīše-i ḥūn zi-dāgem çekid

Ki merhem şarābī zi-dāgem ne-ḥōred

[419a] Maḥsül-i beyt: Dāğumdan iki yüz şīše kan tamladı ki merhem dāğumdan bir şarāb içmedi. Ya ‘ni dāğuma hiç merhem urmadum.

Be- ‘ahdem çünān ’ āfiyet mürde zūd

Ki nevbāve-i naḥl-i bāgem ne-ḥōred

Maḥsül-i beyt: Zamānumda ‘āfiyet öyle tiz fevt oldı ki naḥl-i bāğumuñ taze mīvesin yemedi. Ya ‘ni ‘āfiyet tiz fevt olmağla naḥl-i bāğ-ı ‘aşkumuñ taze mīvesin yemege yetişmedi. Murād ‘āfiyetden kurtulup derd-i ‘aşka mübtelā olduğım beyāndur.

Şeb-i ğam çünān telḥ ber-men güzest

Ki pervāne dūd-ı çerāgem ne-ḥōred

Maḥsül-i beyt: Şeb-i ğam benüm üzerümden öyle acı geçdi ki pervāne benüm çerāğum dütünün yemedi ya ‘ni pervāne daḥı meclisüme uğramadı.

Şödem şāḥ-ı gül hiç bülbul ne-ḥ’āst

Şödem üstüh’ān hiç zāgem ne-ḥōred

Maḥsül-i beyt: Gül budāğı oldum, hiç bir bülbul beni isteyüp dilemedi ve üstüh’ān oldum, hiç bir zāğ beni yemedi. Ya ‘ni eger şerīf oldum ve eger ḥaḫīr oldum beni kimse kabül itmedi.

Meger ḥörde ‘Urfi şarāb ez-sifāl

Ki kevşer zi-sīmīn ayāgem ne-ḥōred

Sifāl şakşıdur ve *ayāğ* kadeḥ ma ‘nāsınadır.

Maḥşül-i beyt: Meger ‘Urfî sıfâlden şarâb içüp mütelezziz olmışdur ki benüm gümüş kadeḥümden kevşer içmedi. Ya ‘ni kevşer gibi lezîz şerbet içmedi.

-347- Kesî be-dîde-i nāmūs ḥvār mîāyed

Ki telhî-i süḥaneş nā-güvār mîāyed

Maḥşül-i beyt: [419b] Dîde-i nāmūsa şol kimse ḥaķîr gelür ki anuñ sözünüñ acılığı nā-güvār gele ya ‘ni hażm olunmaya.

Zamāne ehl-i dilî nîsteş ne-mîdānem

Ki bûy-ı dil zi-küdāmın diyār mîāyed

Şîn-i zamîr zamāneye rāci ‘dür ve diyār dāruñ cem ‘idür ammā memleket ma ‘nāsına müsta ‘meldür.

Maḥşül-i beyt: Zamānenüñ bir ehl-i dili yokdur. Bilmem buy-ı dil kaçgı diyārdan gelür? Murād zamānede ehl-i dil nādirü’l-vücūd olduğın beyāndur.

Dilem¹⁰⁴⁶ be-rüşenî-i āftāb ḥande zened

Ki ez-ziyāret-i şebḥā-yı tār mîāyed

Maḥşül-i beyt: Göñlüm āftābuñ rüşenligine ḥande urur ya ‘ni güneşüñ aydınlığını mezelenür. Zîrā göñlüm karanlık giceler ziyāretinden gelür. Āyed fi ‘linüñ fā ‘ili mezkûr dildür.

Hezār cān-ı kirāmî be-nîm-cev ne-ḥarend

Be- ‘ālemî ki derü dil be-kār mîāyed

Cān rûḥ-ı ḥayvānîdür ve dil bunda göñül ma ‘nāsına olan dildür ki rûḥ-ı insānîden ‘ibāretdür.

Maḥşül-i beyt: Biñ cān-ı ‘azîzi yarım arpaya şatun almazlar. Ya ‘ni ḥayāta aşla i ‘tibār eylemezler. Şol ‘ālemde ki anda göñül işe yarar.

Ger ez-liyākat-i ḥod şeyḥ āgehî yābed

Zi-şadr-ı şavma ‘a nā-pāydār mîāyed

Maḥşül-i beyt: Eger şeyḥ kendi liyākatinden ḥaberdār olsa ya ‘ni göñli lāyık-ı ‘aşk olduğın bilse şadr-ı şavma ‘adan geldükde nā-pāydār gelürdi. Ya ‘ni üftāz u ḥizān gelürdi. Murād mürāyî şeyḥlere i ‘tirāzdur.

Güzeşt müddet-i hem-ḥānegî-i cān ‘Urfî

¹⁰⁴⁶ “Dilem” kelimesinin istinsahı unutulmuş olmalıdır, şerhinden hareketle ilave edildi.

Zi-ğayr hāne tehī kun ki [420a] yār mīāyed

Mahşül-i beyt: Ey ‘Urfī cānla hem-cānelik vakti geçdi hāneñi ğayrıdan tehī eyle ki cānān geliyor.

-348- Kesī be-devr-i muḥabbet ḥumār-ı ğam ne-keşed

Ki der-keşed ḳadeḥ-i zehr ü rû be-hem ne-keşed

Devr bunda meclisden kināyetdür.

Mahşül-i beyt: Muḥabbet meclisinde ğam maḥmûrlığın şol kimse çekmez ki zehr ḳadeḥin çeker ve yüzün pörtermez. Ya ‘ni şafā-yı ḥātırile cām-ı zehri nûş iden kimesne bizüm ‘aşḳda ğam maḥmûrlığın çekmez.

Turā ‘ibādet ü mā-rā muḥabbet ey zāhid

Bi-hil ki kār be-nādānī-i ḥakem ne-keşed

Ḥakem bunda ḥā ve kāfuñ fetḥalarıyladır ḥākim ma ‘nāsına.

Mahşül-i beyt: Ey zāhid ‘ibādet saña ve muḥabbet bize ya ‘ni ey zāhid ‘ibādetüñ saña mübārek olsun bize muḥabbet besdür. İmdi ḳov ki ya ‘ni muḳayyed olma ki iş ḥakemüñ nādānlığına çekmeye. Ya ‘ni ḳangımız nādānlıḳ eyledüğümüz zāhir olmaya. Ne-keşed bunda fi ‘l-i lāzım vāḳı ‘ olmışdur.

Me-süz berehmenā sübhā vü me-zen nāḳûs

Ki neng-i nisbet-i mā perde ber-ḥarem ne-keşed

Mahşül-i beyt: Ey berehmen tesbīḥ yakma nāḳûs çalma. Zîrā bizüm tesbīḥ yakmaḳ ile nāḳûsa olan münāsebetümüz ‘ārı ḥareme perde çekmeye. Ya ‘ni böyle iderseñ ḥareme vardıḳda bizi ḳomazlar biz ḥod mısra ‘:

Her cā ki hest cilve-i cānāne ḥoşterest mefhûmı üzre ṭalib-i cilve-i cānān olup eger ḥarem ve eger deyrdür her ḳande varsaḳ ḥazret-i [420b] Ḥudā’nuñ varlığın taşavvur idüp varuruz. Nitekim şā ‘ir buyurur beyt:

Geh mu ‘tekif-i deyrem ü geh sâkin-i mescid

Ya ‘ni ki turā mīṭalebem ḥāne-be-ḥāne

Çü dūd-ı sîne-i men sāyebān zened ferdā

Der-āftāb-ı ḳıyāmet kesī elem ne-keşed

Mahşül-i beyt: Çünki benüm sīnemüñ dütünü ya ‘ni dūd-ı āh-ı derūnum sāyebān ḳura. Yarın ḳıyāmet güneşinde kimse elem çekmez. Murād iddi ‘ādur.

Hemān bihest ki ‘Urfī zi-bezm-i devletiyān

Sifāl cūyed ü minnet zi-cām-ı Cem ne-keşed

Maḥşül-i beyt: Hem ol yegdür ki ‘Urfī erbāb-ı devletüñ meclisinden sifāl isteye ve cām-ı Cem’den minnet çekmeye.

-349- Kesī ki ez-elem-i ‘aşk bī-dimāğ şeved

‘Aceb ki hem-reh-i cānān be-geşt-i bāğ şeved

Maḥşül-i beyt: Bir kimse ki yaḥud şol kimse ki elem-i ‘aşkdan bī-dimāğ ola. ‘Acebdür ki¹⁰⁴⁷ cānānile bile seyr-i bāğda olur.

Çerāğ-ı encümen-i Tūr eger dehed pertev

Zi-hāk-i bādiye her zerre şeb-çerāğ şeved

Maḥşül-i beyt: Çerāğ-ı encümen-i Tūr eger pertev ü ziyā virse hāk-i bādiye-i Tūr’dan her zerre şeb-çerāğ olurdu. Çerāğ-ı encümen-i Şūr’dan murād Tūr tağında ḥazret-i Mūsā şalavātullāhi ‘alā-nebiyyinā ve ‘aleyhi ḥazretlerine nümāyān olan nūr-ı tecellīdür ve çerāğ u encümen ile ta‘bīr buyurduğı mürā‘ātü’n-naẓīr içündür ve şeb-çerāğ sābıkan beyān¹⁰⁴⁸ olunmışdur.

Çerāğ tīre şebem bī-raht şeb-i digerest

Nikāb-rā bi-küşā tā-şebem¹⁰⁴⁹

¹⁰⁴⁷ [420b] ki yaḥud şol kimse ki elem-i ‘aşkdan bī-dimāğ ola. ‘Acebdür ki: HM’de yok

¹⁰⁴⁸ [420b] buyurduğı mürā‘ātü’n-naẓīr içündür ve şeb-çerāğ sābıkan beyān: HM’de yok

¹⁰⁴⁹ [420b] şebem: çerāğ ilave edilmiştir HM. Beyit, “çerāğ şeved” şeklinde son bulmaktadır.

4. SONUÇ

Abdurrahman Abdî 17. asırda yaşamış önemli bir devlet adamı olup uzun yıllar Enderun'da eğitim almış ve çeşitli kademelerde hizmette bulunmuştur. Abdî, içerisinde bulunduğu ilim meclislerinde “sühan-şinâsân” kimselerle mülâkî olmuş ve onların edebî metinlerle ilgili fikirlerinden istifade etmiştir. Bu ilmî birikimlerini eserlerine yansıtan yazar, İslâm medeniyetinde çok önemli bir yere sahip şerh çalışmalarına da katkıda bulunmuş ve üç önemli metne şerh yazmıştır. Tüm eserleri çeşitli akademik çalışmalarla gün yüzüne çıkarılan yazarın, üzerinde çalışma yapılmamış tek eseri bu tezin konusudur.

Şerhler, bir ilim dalında öne çıkan veya kaynak değerindeki eseri anlamak, anlatmak, açıklamak, izah etmek için yazılan kitaplar ile ortaya konan faaliyetlerin tamamıdır. Edebî metin şerhleri, şerh kaynaklarının sadece bir bölümü olmasına rağmen bu alanda yazılan yüzlerce, binlerce şerh vardır. Türk edebiyatında özellikle Mevlânâ'nın *Mesnevî-i Şerîf*'i, Sa'dî-i Şirazî'nin *Bostan* ve *Gülistan*'ı, Yunus Emre'nin şiirleri ve *Urff Dîvânı*, en fazla şerhi yapılan eserler arasındadır. Urff'nin Farsça şiirlerini Türk dilinde şerh eden birçok isim bulunmaktadır. Urff'ye yazılan şerhlerden birkaç beyte, birkaç manzumeye yazılanlar olduğu gibi kasidelerine, gazellerine veya tüm divanına yazılanlar da bulunmaktadır. Özellikle 17. asırdan itibaren Urff'yi anlamak ve anlatmak için edebî çevrelerde adeta bir yarış söz konusu olmuş ve bu konuda kendine güvenen isimler kalem oynatmışlardır. Abdî Paşa da *Urff Dîvânı*'na şerh yazan isimlerden biridir ve eserin adı *Şerh-i Dîvân-ı Urff* dir. Tezkirelerden birinde ondan “şârih-i Urff”, “hoş-terâne-i Rûm” şeklinde bahsedilmektedir.

Çalışmamızın amacı metni ortaya koyup incelemek olduğundan Osmanlı Türkçesiyle yazılmış metin, önce transkripsiyon harflerine aktarılmış, ardından ise Hacı Mahmud nüshasından karşılaştırması yapılmış ve dipnot yöntemiyle notlandırılmıştır. Nüshaların her ikisinin de üzerinde eserin yazıldığı yer ve tarihler ile müstensih bilgileri bulunmamaktadır. Yazarın hayatı ile ilgili bilgilerin tetkiki neticesinde ise eserin, 1650-1659 yılları arasında yazıldığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu çalışma sayesinde bazı biyografik kaynaklarda adı belirtilen bu eser gün yüzüne çıkarılmıştır.

Abdurrahman Abdî şerhi yazmaya, Enderun'un Seferli Odası'nda iken karar vermiş ve bu kararda Ahmed Ağa teşvik edici bir rol oynamıştır. Abdî, eseri dikkatle

okuyan kişinin hem Urî'nin şerh edilmemiş şiirlerini tetkik etmiş olacağını hem de Farsçanın öğrenimine kısa sürede muvaffak olacağını iddia etmektedir. Sûdî usulünce yazılmaya karar verilen şerh, iki kaside ve gazellerden toplam 349 tane manzumeyi kapsamaktadır. Abdî Paşa, çok meşakkatli bir çalışma ortaya koymuş ve divandaki şiirlerin büyük kısmını şerh etmiştir. Yani bu şerh, *Urî Dîvânı*'na yazılan en hacimli şerhlerden biridir ve istinsahı 420 varak kadardır.

Çalışmalarımız esnasında en fazla dikkatimizi çeken husus, Abdî tarafından yazılan şerhin, Urî şerhleri arasında en erken dönemde yazılmış şerhlerden biri olmasıdır. Urî ile Abdî arasında yaklaşık bir asırlık bir zaman dilimi bulunmaktadır. Diğer Urî şârihlerinin büyük kısmı Abdî'den sonra yaşamış veya sonra vefat etmiştir. Onlar arasında (yaşadığı zaman dilimi bilinmeyen bir iki ismi göz ardı edersek) yalnızca Neşâtî ve Derviş Adnî, Abdî Paşa'dan önce vefat eden isimlerdir. Diğer Urî şârihleri ile Abdî arasında en az yirmi, bazen de elli veya yüz yıllık zaman farkları bulunmaktadır. Şu durumda Abdî'nin Türk edebiyatında Urî şerhini görme ihtimalinin olduğu yalnızca bir iki isim bulunmaktadır ve onların da şerhleri müşkil beyitlere veya birkaç manzumeye yazdıkları açıklama metinleriyle sınırlıdır. Netice itibariyle şârihimiz, Urî şiirlerine şerh yazan ilk isimlerden biridir ve bu durum onun, örnekleri henüz pek bulunmayan bir çalışma ortaya koyduğunu göstermektedir. Bu konuda daha net bilgiye ulaşmak için şu iki hususun ortaya çıkması şarttır: Birincisi, tüm şerhlerin ne zaman yazıldığını bilmek gerekir çünkü yalnızca yazarın ölüm tarihinden hareketle sağlıklı bir sonuç elde etmek mümkün olmayacaktır. İkincisi ise henüz çalışılmamış şerh metinlerinin akademik çalışmalarının tamamlanması ve bu vesileyle elde edilecek bilgi ve belgelere son derece ihtiyaç vardır. Biz bu çalışmanın sınırları içerisinde Abdî'nin, ilk Urî şârihlerinden biri olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz ancak ilkidir demek için daha ayrıntılı bilgiye sahip olunmalıdır.

*Şerh-i Dîvân-ı Urî*de birçok kaynak metinden faydalanan şârih, eserini meydana getirirken görüşlerini sağlam temellere dayandırmıştır. Abdî'nin faydalandığı kaynak metinler son derece zengindir. Bunlar arasında âyetler, hadisler, Türkçe ve Farsça manzumeler, Arapça deyimler, kelâm-ı kibarlar, lügatler ve şerh türündeki diğer eserler bulunmaktadır. Şârih, kendi fikrini desteklemek için bu kaynak metinlerden faydalanmış olup zaman zaman tenkit ettiği görüşler de bulunmaktadır. Bunu da açıkça dile getiren yazar, gerekçelerini ortaya koymayı ihmal etmemiştir.

Şerhle alakalı en dikkat çekici özelliklerden biri, şârihin lügat ve şerh türü eserlerden çokça faydalanmasıdır. Birçok lügatin adının açıkça zikredildiği metinde

yazar, kelimelere mana verirken bu konuya özellikle ihtimam göstermiştir. Aynı şekilde Surûrî ve Sûdî şerhlerinden de sıkça faydalanan Abdî, özellikle muğlak ifadelerin izahında bu isimlerin görüşlerine yer vermiştir. Zaman zaman tevazu gösteren Abdî, bazı beyitlerin izahında “müskil beyitlerden” olduğunu söylemiş ve onların şerhinin kendi haddi olamayacağını beyan etmiştir. Kimi zaman da kendine güvenen, iddialı bir üslûp takınarak, kelimelerin izahında yapılan yanlış veya gereksiz açıklamaları verdikten sonra görüş sahiplerinin affı için dua etmiş, kendi görüşünü net bir biçimde ortaya koymuştur. Bazen ise “ittifak üzere verilen mana”yı belirten şârih, ikilemde kalınan anlamları vuzûha kavuşturmuştur. Her ne kadar beyitlerin şerhinde yoğun bir tasavvufî izah olmasa da Abdî, bazı beyitleri “sûfî ıstılâhı” üzere şerh etmiştir. Döneminin meşhur “abes” tartışmalarına, ilgili beyitlerin şerhinden ötürü dâhil olmuş, kendi bakış açısıyla ve iki vecih üzerinden izahta bulunmuş ancak hiçbir şekilde Urîî’nin dinî durumu hakkında olumsuz bir yorum yapmamıştır. Yani edebi bir yorumu, dinî bir değerlendirmeye alet etmeyerek ilkeli bir duruş sergilemiştir.

Eserde, gereksiz uzun izahlardan kaçınılmış, sözü boş yere uzatmamak için bazı kelimelerin şerhinin daha evvel yapıldığı belirtilmiştir. Şârih, metin şerhi boyunca “intehâ kelâmühû, fahfaz, feteemmel” gibi birtakım kalıp ifadeler kullanmış, böylelikle okuyucunun dikkatini ilgili bilgiye tevcih etmiş ve onunla aktif irtibata geçmiştir. İnsanlara faydalı olma amacında olan Abdî, çalışması karşılığında kendisi ve şerh sebebi Ahmed Ağa için dua talep etmiştir. Sade, akıcı ve samimi bir dil kullanan müellif, son beyit şerhine kadar usulünü devam ettirmiştir.

Netice itibarıyla Abdurrahman Abdî, Türk edebiyatında henüz örneklerinin pek bulunmadığı erken bir dönemde *Urîî Dîvânı*’na şerh yazmıştır. Yazdığı eser, şiirlerin büyük bir kısmını kapsamakta olup şerh yönteminde baştan sona kadar büyük bir değişiklik olmamış, bazı şerhlerde olduğu gibi izahlar tercüme düzeyinde kalmamıştır. Ayrıca lügat ve şerh türündeki diğer eserlerden sıkça faydalanan ve bilgileri mukayese eden şârihin, böylelikle metni bilimsel bir temele dayandırması gibi özellikleri, *Şerh-i Dîvân-ı Urîî*’yi, Urîî şerhleri arasında mümtaz bir konuma yükseltmiştir.

KAYNAKLAR

- Abdurrahman Abdî, *Urî'nin Bir Kesidesinin Şerhi*, İstanbul Süelymaniye Kütüphanesi Yazmaları, Hamidiye 1155, 1-420 vr.
- Abdurrahman Abdî, *Urî'nin Bazı Kaside ve Gazellerinin Tercümesi*, İstanbul Süelymaniye Kütüphanesi Yazmaları, Hacı Mahmud Efendi 3287, 1-277 vr.
- Abdurrahman Abdî Paşa, *Abdurrahmân Abdî Paşa Kanunnâmesi*, haz. H. Ahmet Arslantürk, Okur Kitaplığı, İstanbul 2012.
- Açıkgöz, Namık, “Riyâzî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, s. 144-145.
- Akgündüz, Ahmed, *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri*, C. I, Fey Vakfı Yayınları, İstanbul 1990.
- Akkuş, Metin, “Nefî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 32, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2006, s. 523-525.
- Arslantürk, Ahmet, *Abdurrahman Abdî Paşa Kanunnâmesi*, Okur Kitaplığı, İstanbul 2012.
- Aruçi, Muhammed, “Sûdî Bosnevî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 37, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 466.
- Ayyıldız, Erol, *Türkçe-Arapça Arapça-Türkçe Cep Lügati*, Ensar Neşriyat, İstanbul 1997.
- Azamat, Nihat, “Ali Behcet Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1989, s. 382-383.
- Babinger, Franz, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev. Prof. Dr. Coşkun Üçok, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.
- Başçetin, Mustafa Yasin, *Yanyalı Süleyman Efendi'nin Şerh-i Dîvân-ı Urî Adlı Eseri (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin-Şerh Sözlüğü)*, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2019.
- Bayram, Yavuz, “Divan Şiiri Metinlerinin Ontolojik Tahlili”, *Prof. Dr. Abdülkadir Karahan Anısına Uluslar arası Divan Edebiyatı Sempozyumu*, 27-28 Mayıs 2008, Beykoz Belediyesi Yayınları, İstanbul, s. 167-182.
- Bayram, Yavuz, “Geleneksel, Yapısal ve Dilbilimsel Unsurlar Eşliğinde Klâsik Türk Şiiri Metinlerinin Ontolojik Tahlili”, *III. Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu (Prof. Dr. Cem Dilçin Adına)*, 13 Şubat 2009, Kayseri, s. 31-61
- Bayram, Yavuz, “Ontolojik Analiz Metodu ve Bir Uygulama”, *Yom Sanat*, S. 12, Mayıs-Haziran 2003, s. 12-15.
- Bilkan, Ali Fuat, “Sebk-i Hindî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 36, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2009, s. 253-255.
- Biltekin, Halit, “Şeyhî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 39, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, s. 80-82.
- Çağrııcı, Mustafa, “Gazzâlî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 13, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1996, s. 489-505.
- Çaldak, Süleyman, “‘Urî-dânlar Arasında ‘Urî'nin Bir Beytinde Geçen ‘Abes’ Kelimesi Üzerine Tartışmalar”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15/1, Elazığ 2005, s. 71-84.
- Çavuşoğlu, Mehmed, “Bâkî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1991, s. 537-540.

- Çelebi, İlyas, “Kemalpaşazâde- Eserleri”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002, s. 245-247.
- Ceylan, Ömür, “Şerh-Türk Edebiyatı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, s. 565-568.
- Ceylan, Ömür, *Böyle Buyurdu Sûfi*, Kapı Yayınları, İstanbul 2010.
- Ceylan, Ömür, *Tasavvufi Şiir Şerhleri*, Kapı Yayınları, İstanbul 2007,
- Çiçek, Mehmet ve Sula, Murat, “Muhammed b. Muhammed Rodosîzâde ve ‘Ta’likâtun Alâ Tefsîri Kavlihi Teâla ve Yekfurûne Bimâ Verâehu ve Huve’l-Hakk’ Adlı Risalesi”, *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 16/1, Sivas 2012, s. 405-426.
- Çiçekler, Mustafa, “Sa’dî-i Şîrâzî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, s. 405-407.
- Çıpan, Mustafa, “Şâhidî, İbrâhim”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, s. 273-274.
- Cunbur, Müjgan, “Abdî Paşa”, *Türk Dünyası Edebiyatçıları Ansiklopedisi*, C. 1, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2002, s. 27.
- Demirayak, Kenan, “Kasîdetü’l-bürde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2001, s. 566-568.
- Derin, Fahri Çetin, “Abdi Paşa, Nişancı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, s. 74-75.
- Derin, Fahri Çetin, *Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi’nâme’si*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora tezi, İstanbul 1993.
- Derman, M. Uğur, “Derviş Abdî-i Mevlevî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 190-191.
- Devellioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2003.
- Dilçin, Cem, “Cumhuriyetin 80. Yılında Divan Şiiri Üzerine Düşünceler”, *Türkoloji Dergisi*, 16/2, 2003, s. 1-21.
- Dilçin, Cem, “Fuzulî’nin Bir Gazelinin Şerhi ve Yapısal Yönden İncelenmesi”, *Ankara Üniversitesi DTCF Türkoloji Dergisi*, 9/1, 1991, s. 43-98.
- Duru, Necip Fâzıl, “Şîraz’dan Hindistan’a Örfî’nin Sergüzeşti ve Klâsik Türk Şiirinde Örfî-i Şîrâzî”, *Bilig*, S. 26, Yaz / 2003, s. 117-145.
- el-Aclûnî, Keşfü’l-hafâ ve Mûzile’l-ilbâs Ammâştehere mine’l-ehâdîsi alâ-elsineti’n-nâs, haz. Şeyh Muhammed Abdülaziz el-Hâlidî, , Dârü’l-kütübi’l-ilmiyye, Beyrut 1997.
- el-Mu’cemü’l-vecîz*, neşr. Şirketü’l-i’lânâtî’s-şarkıyyeti, et-Tab’atü’l-ûlâ H. 1400- M. 1980.
- Erdem, Sadık, “Neylî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, s. 69-71.
- Ergun, Saadeddin Nüzhet, *Türk Şairleri*, C. I, Suhulet Basımevi, İstanbul 1936.
- Erünsal, İsmail E., “Hamidiye Kütüphanesi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 15, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s. 469.
- Fazlıoğlu, İhsan, “İlim ilim bilmektir; bilim neyi bilmektir (söyleşi)”, *Dergâh Dergisi*, 9/97, Mart 1998, s. 12-14.
- Göre, Zehra, *Adnî Receb Dede, Hayatı ve Eserleri*, Selçuk Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Konya 2004.

- Gözitok, Mehmet Akif, “Türk Edebiyatında Urî-i Şîrâzî Şerhleri”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 19, İstanbul 2017, s. 77-122.
- Gözitok, Mehmet Akif, “Urî-i Şîrâzî’nin Hayatı, Eserleri, Edebî Şahsiyeti ve Edebiyatımıza Yansımaları”, *ETÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3/7, s. 25-56.
- Gözitok, Mehmet Akif, *Tellizade Vehbî ve Urî-i Şîrâzî Divanı Şerhi (Tenkitli Metin-İnceleme)*, Atatürk Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum 2017.
- Güleç, İsmail, “Sürûrî, Muslihuddin Mustafa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, s. 170-172.
- Güler, Ömer Said, *Ka’b b. Zühre’ın Kasîde-i Bürde’sine Osmanlı Döneminde Yazılan Türkçe Şerhler (Karşılaştırmalı İnceleme- Üsküdarî Ahmed Efendi, Abdurrahman Abdî Paşa ve İsmâüddin Efendi Şerhlerinin Tenkitli Neşirleri)*, İstanbul Medeniyet Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2021.
- Hâfız Hüseyin Ayvansarâyî, *Vefeyât-ı Selâtîn ve Meşâhîr-i Ricâl*, haz. Fahri Ç. Derin, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul 1978.
- <https://tdk.gov.tr> son erişim tarihi: 05/02/2023
- <https://hadisveritabani.info> son erişim tarihi: 13/02/2023
- <https://www.osmanlicasozlukler.com> son erişim tarihi: 13/02/2023
- <https://www.yek.gov.tr> son erişim tarihi: 13/02/2023
- <https://devletarsivleri.gov.tr> son erişim tarihi: 13/02/2023
- Huart, Cl., “Abdî”, *İslam Ansiklopedisi*, C. 1, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1965, s. 25.
- Hüseyin Hüsameddin, *Nişancılar Durağı*, çeviriyazı: Bilgin Aydın ve Rıfat Günelan, Ed. İsmail E. Erünsal, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015.
- İpşirli, Mehmet, “Enderun”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1995, s. 185-187.
- Kallek, Cengiz, “Hisâlî Abdurrahman Çelebi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 18, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1998, s. 125-126.
- Kamçı, Muhammet, *Feridüddîn Attâr’ın Pend-nâme’sinin Abdurrahmân Abdî Paşa Şerhi: Müfîd (35a-105a Varakları Arası İnceleme-Metin)*, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzincan 2019.
- Kara, İsmail, “Şerh ve Haşîye Geleneği Kuşatılmadan İslâm’ın Klâsik Kaynakları ve İlim Mirası Anlaşılabilir mi?”, *Türkiye IV. Dinî Yayınlar Kongresi*, 30-31 Ekim 2009, Ankara, s. 61-86.
- Kara, İsmail, *İlim Bilmez Tarih Hatırlamaz*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2014.
- Kara, Mustafa, “Ca’fer el-Huldî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 6, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1992, s. 551.
- Karacan, Büşra, *Abdurrahman Abdî Paşa’nın Müfîd Adlı Eseri (1-35a varakları arası inceleme-metin)*, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trabzon 2015.
- Kaya, Bayram Ali, “Neşâtî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 33, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, s. 18-19.
- Kaya, Bayram Ali, “Yahyâ Efendi, Zekeriyyâzâde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 43, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2013, s. 245-246.

- Kılıç, Atabey, “Geleneksel Şerh ve Modern Metin İncelemelerine Eleştirel Bir Bakış: Metotlar, Çalışmalar, Beklentiler”, *Turkish Studies*, Volume 4/6, Fall 2009, s. 326-334.
- Koşık, Halil Sercan, “17. Yüzyılda Yazılmış Bir Pend-nâme-i Attar Şerhi: Abdurrahman Abdi Paşa’nın Müfid’i”, *TUDOK*, 2014, s. 253-267.
- Koşık, Halil Sercan, *Abdî Paşa Divançesi*, DBY yayınları, İstanbul 2020.
- Kur’an Yolu Meâlî*, haz. Hayrettin Karaman vd., Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2009.
- Kurtuluş, Rıza, “Örfî-i Şîrâzî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 34, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2007, s. 96-97.
- Kut, Günay, “Lâmiî Çelebi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 27, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2003, s. 96-97.
- Kutlar, Fatma Sabiha, “Mustafa Sâmî Bey”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2020, s. 354-356.
- Losensky, P. E., “Urî Shîrâzî”, *The Encyclopaedia of Islam*, C. 10, Leiden 2000, s. 892.
- Mehmed Salâhî, *Kâmûs-ı Osmânî*, C. 2, Türkiye YEK Başkanlığı, İstanbul 1313, s. 67.
- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî*, C. I, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1996, s. 53.
- Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, C. III, haz. İsmail Özen, Meral Yayınevi, İstanbul 1975, s. 22.
- Melhem, Semra, *Himmetzâde Abdî, Şerh-i Ba’zı Kasâid-i Urî (Tenkitli Metin-İnceleme)*, Atatürk Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2020.
- Mermer, Ahmet, “Mezâkî Süleyman Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 29, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2004, s. 515.
- Muallim Nâci, *Lûgat-ı Nâci*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1995.
- Mustafa Safâî Efendi, *Tezkire-i Safâî*, haz. Pervin Çapan, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara 2005.
- Naimuddin, Seyyid, “Some Unknown Qasidas of ‘Urî of Shiraz”, *Islamic Culture*, October 1956, s. 1-25.
- Nazif, Süleyman, “İran Edebiyatının Edebiyatımıza Tesiri”, *Edebiyât-ı Umûmiyye Mecmuâsı*, 9. Mart 1918, III/58-27.
- Okumuş, Ömer, “Câmî, Abdurrahman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 7, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1993, s. 94-99.
- Öngören, Reşat, “Sa’deddîn-i Hamûye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2008, s.389-391.
- Özcan, Abdülkadir, “Abdi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, s. 73.
- Özcan, Abdülkadir, “Abdurrahman Abdi Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, s. 156.
- Özcan, Nuri, “Abdi Efendi, Basmacı”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, s. 73-74.
- Özcan, Nuri, “Abdi, Himmetzâde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1988, s. 74.
- Özcan, Nuri, “Derviş Abdi, Kefeli”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s. 190.

- Pakalın, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü II-III* (10., 20. Fasikül), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971-1972.
- Salim Efendi, *Tezkiretü's-şuarâ*, haz. Adnan İnce, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı, Ankara 2005.
- Saraç, Yekta, "Şerhler", *Türk Edebiyatı Tarihi*, C. II, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul 2006, s. 121-132.
- Schimmel, Annemarie, *Dictionary of Oriental Literatures*, C. 3, ed. Jiri Becka, London, s. 147.
- Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2002.
- Şensoy, Sedat, "Şerh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 38, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, s. 555-558.
- Shafi, Mohammad, "Örfî", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 9, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1964, s. 31.
- Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyi' u'l-Fuzalâ* (Şeyhî'nin Şakâ'ik Zeyli), C. 3, haz. Ramazan Ekinci, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları: 93, İstanbul 2018.
- Tanman, M. Baha, "Tâhir Ağa Tekkesi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 39, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 2010, s. 394-395.
- Tarlan, Ali Nihad, *Fuzulî Divanı Şerhi*, Akçağ Yayınları, Ankara 1998.
- Taştan, Ahmet, *Bir Şârih Olarak İsmâil Hakkî Bursevî ve Edebî Şerhleri*, Uludağ Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa 1999.
- Tökel, Dursun Ali, "Bir Gazel Anlambilimle Nasıl Anlaşılır", *Dergâh Dergisi*, S. 150, Ağustos 2002, s. 10-23.
- Tökel, Dursun Ali, "Bir Gazeli Rus Biçimciliği İle Nasıl Çözümleyelim", *Dergâh Dergisi*, S. 173, Temmuz 2004, s. 9-15
- Tökel, Dursun Ali, "Divan Şiirine Modern Metin Çözümleme Yöntemlerinden Bakmak", *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları*, Volume 2/3 Summer 2007, s. 535-555
- Tökel, Dursun Ali, "Ontolojik Analiz Metodu ve Bu Metodun Bâkî'nin Bir Gazeline Uygulanışı", *Yedi İklim*, Mayıs 1996, s. 53-59.
- Türk Dili ve Edebiyatı Aniklopedisi*, C. 1, Dergâh Yayınları, (basım yeri ve yılı yok), s. 11.
- Ünver, İsmail, "Çevriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler", *Türkoloji Dergisi* 11(1993), s. 51-89.
- Vaux, Carra de, "Şerh", *İslâm Ansiklopedisi*, C. 11, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1979, s. 429.
- Yavuz, Seyit, "Sahhâf Ahmed Rüşdî'nin Şerh-i Dîvân-ı Urfî-i Şîrâzî Adlı Eseri", *Türkiyat Mecmuası* 30/2, 2020, s. 757-790.
- Yazıcı, Tahsin, "Hâfız-ı Şîrâzî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 15, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul 1997, s. 103-106.
- Yılmaz, Kâşif, *Güftû ve Teşrîfâtü's-Şuarâ'sı*, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara 2001.
- Yılmaz, Nesrin, "Bir Şârih Olarak Abdi Paşa ve Şerhleri", *Nüsha*, S. 55, 2022, s. 155-176.
- Yılmaz, Ozan, "Klasik Şerh Edebiyatı Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, 5/9, 2007, s. 277-304.
- Yılmaz, Ozan, "Şîraz'dan Trabzon'a Bir Kültür Köprüsü Murtaza Trabzonî ve Urfî Şerhleri", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 187, Ağustos 2010, s. 139-158.

Yılmaz, Ozan, *Urff'nin Kasidelerine Yazılan Türkçe Şerhler*, Gaziantep Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2004.

Yılmaz, Yavuz, *Müstakimzâde'ye Göre Bazı Manzumelerin Şerhi*, İstanbul Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2001.

METİNDE GEÇEN KİŞİ ADLARI DİZİNİ

Ahmed Ağa 38b

Abdî 32b

Ali Behcet 1a

Bâkır Efendi 76b, 79b

Bâkî 416b

Câfer-i Huldî 387b

Cinânî-i Geylânî 1a

Cârullah 146a

Feridüddin-i Attar 201b, 409a

Gazalî 3b

Hâce Hüseyin Senâî 1a

Hâce Muhammed Şemseddin/Hâfız
43b, 48a, 103b, 104b, 106b, 108a,
176a, 182a, 217b, 272b, 287b, 310a,
333a, 334b, 340a, 355a, 366b, 382a,
393b, 408b, 412a, 416b

Hâkânî 37a, 37b

Hilâlî 238b

Hân-ı Hânân 1a, 1b, 2b, 3a, 27a

Kelîm-i Kâşânî 71b

Kemalpaşazâde 38a, 60a, 172a, 195a,
292a, 322b

Kemâl Hocendî 226b

Lâmîî Çelebi 4b, 76b, 400a

Mevlânâ (Celâleddîn-i Rûmî)/Mesnevi
244a

Mezâkî 17a, 123b, 155b, 188b, 219a,
221a, 286a, 393a

Mîr Sâbir-i Isfahânî 1b

Muhteşem(-i Kâşânî) 305b

Nimetullah 292a, 311a,

Molla Câmi 37a, 45a, 401b

Muhammed Necefî 1a

Nef'î 193b, 312a

Riyâzî 11a, 19a, 19b, 60a, 103a, 191b,
232b

Sa'dî 9b, 10a, 27b, 60b, 130a, 311b,
315a

Seyyid Şerif Cürcânî 28b

Sirâcâ/ Muhammed Kâsım-ı Isfahânî
2a, 2b

Sudî 21a, 28a, 39b, 60a, 48a, 272b,
333a, 355a, 377a, 412a

Surûrî 60a, 106b

Şâhidî 5a, 45a, 47a, 54b, 129a, 197a,
267a, 286a, 378b

Şevketî-i Isfahânî 77a

Şeyhî 42b

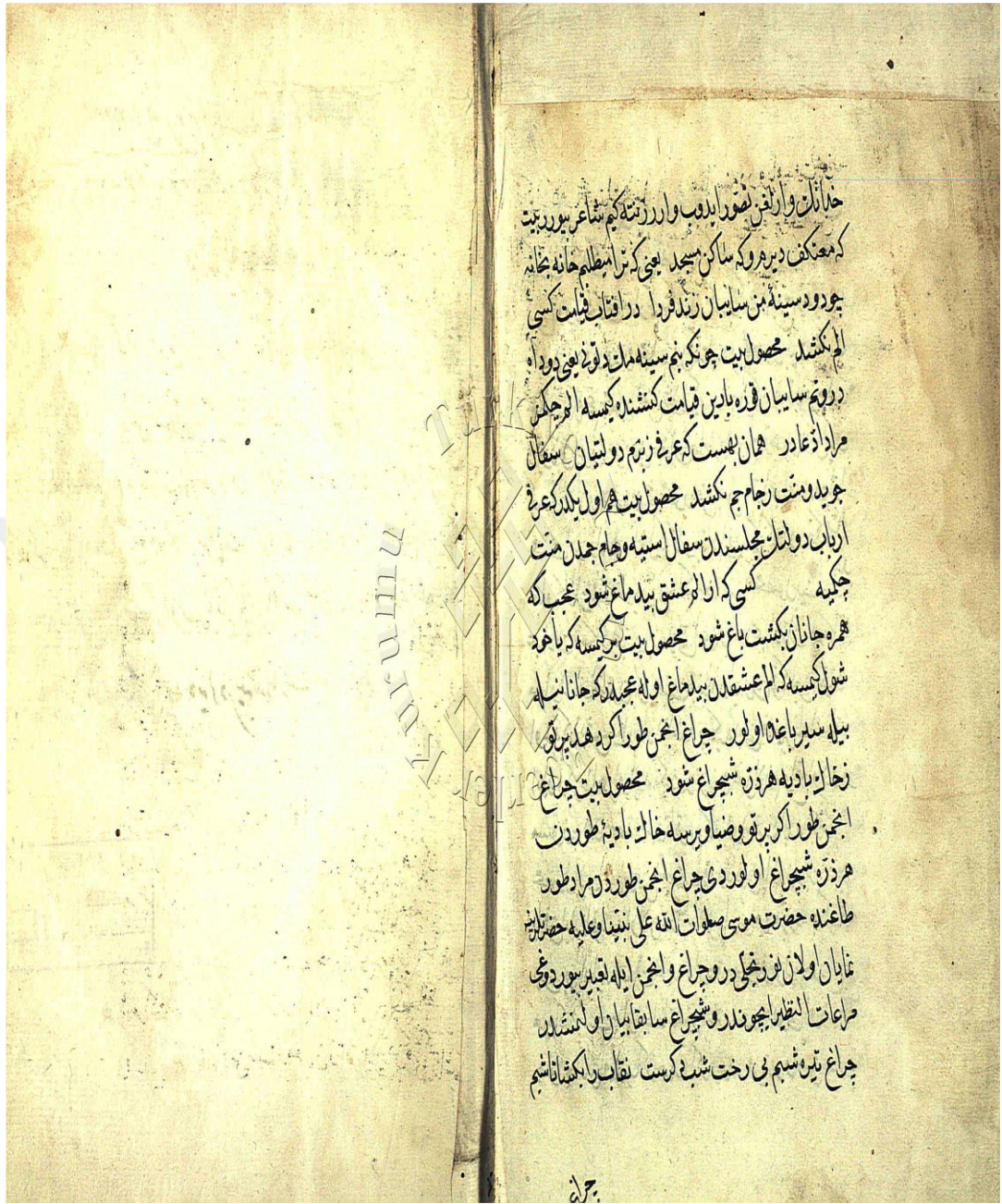
Şiblî 143a, 143b

Urî 2b, 9b, 31b, 32a

Yahya Efendi 186b

EK 1. Şerh-i Dîvân-ı Urfî HD-Hamidiye Nüshası İlk Sayfası:

EK 4. Şerh-i Dîvân-ı Urfî HM-Hacı Mahmud Nüshası Son Sayfası:

ÖZ GEÇMİŞ

Nesrin Yılmaz, Samsun-Bafra İmam Hatip Lisesi’ni bitirdikten sonra Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği bölümünden 28.06.2005 tarihinde mezun oldu. 2008 yılında Marmara Üniversitesi İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans programı mezuniyetinin ardından, 2014 yılında, Ondokuz Mayıs Üniversitesi İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı’nda doktora programına girdi. Lisans mezuniyetinden bu yana Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi öğretmeni olarak görev yapan Nesrin Yılmaz, orta derecede İngilizce bilmektedir (YDS:62). Temel ilgi alanları edebiyat, psikoloji ve ilahiyattır.

İletişim Bilgileri

ORCID ID : 0000-0002-9701-5019

Yayınlar:

- 1. Makale:** “Mehmed Es’ad Dede ve Beyân-ı Vahdet (Tevhidnâme) İsimli Manzumesi”, *Edebi Eleştiri Dergisi*, C. 6/2, s. 79-103.
- 2. Makale:** “Bir Şârih Olarak Abdi Paşa ve Şerhleri”, *Nüsha Dergisi*, 2022 (55), s. 155-176.